

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Ekim/2025

DOÇ. DR. ESRA IŞIK
ANISINA ARMAĞAN

86

86. Sayı - Ekim 2025
Number 86- October 2025

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 86
EKİM / OCTOBER 2025

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Prof. Dr. Eray ACAR
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Arif KOLAY
Prof.. Dr. Eray ACAR
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Şakir TURAN

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

Bir Işık Gibi Geçti: Doç. Dr. Esra Işık’a Veda

Bazı insanlar, yaşadıkları şehirle değil, yaşattıkları fikirlerle anılır. Doç. Dr. Esra Işık, yalnızca bir akademisyen değil; düşüncenin, merhametin ve dirayetin ete kemiğe bürünmüş hâliydi. Çanakkale’nin Çan ilçesinde doğan bu zarif ruh, Kütahya’da bir ömre yayılan izler bıraktı. Şimdi, bu şehir bir sesini, bu ülke bir vicdanını, akademi ise bir ışığını uğurluyor.

2006 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi’nde başladığı lisans eğitimiyle akademik yolculuğuna adım attı. İstanbul Üniversitesi’nde tamamladığı doktora (2015), onun düşünsel derinliğini daha da pekiştirdi. 2023 yılında Sosyoloji alanında Doçent unvanını aldı. Aile, eğitim ve dezavantajlı gruplar üzerine yaptığı çalışmalar, yalnızca bilimsel literatüre değil, toplumsal vicdana da katkı sundu.

Yirmi yıl boyunca Kütahya Dumlupınar Üniversitesi’nde görev yaptı (2005–2025). Bu sürede Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde müdür yardımcılığı görevini yürüttü; sayısız akademik hizmete imza attı. Ancak onu farklı kılan yalnızca görevleri değil, görev anlayışydı. Koruyucu bir karaktere sahipti; yorum yapmaktan çok dinlemeyi, anlamayı ve çözüm üretmeyi tercih ederdi. “Olmaz” kelimesi onun lügatinde yoktu. Her zorluğa karşı cevabı belliydi: “Yaparız, olur, hallederiz.”

Konuşurken baskın çıkan “s” harfi, onun sesini tanıyanlar için bir tebessüm sebebiydi. Öğrencilerinin derdiyle dertlenir, onların yükünü kendi omzunda taşırdı. Merhameti, akademik titizliğiyle yarışırdı. Odası bir botanik bahçesini andırırdı; çiçeklerle, kitaplarla ve 20 yıllık taburesiyle doluydu. Milli ve manevi değerlere olan bağlılığı, ailesine olan desteği ve evdeki kuşlarıyla kurduğu bağ, onun yaşamını bir bütün hâline getiriyordu. Özellikle papağanı Maşuk’la yaşadığı anıları kahkahalarla anlatırdı; o anlarda bilim değil, hayat konuşurdu.

Bu sayımızı, bilginin zarafetle bulunduğu bir ömre; Doç. Dr. Esra Işık’a ithaf ediyoruz. Onun anısı, bu sayfalarda, öğrencilerinin yüreğinde ve Kütahya’nın hafızasında yaşamaya devam edecek.

Alan Editörleri / Field Editors

- Prof. Dr. Ahmet AĞCA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif KOLAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayhan KAHRAMAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ceren KARAVELİOĞLU (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Esra S. DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Feyzullah ÜNAL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Fulya MISIRDALI YANGİL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan COŞKUN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖNDER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent MERCİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nasıf ÖZKAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Nezire Derya ERGUN ÖZLER (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk YALÇIN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin Deniz KOÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Emel Çokoğullar BOZASLAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Enes ŞAHİN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Eren Evin KILIÇKAYA (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ersin Nail SAĞDIÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret ÖZBAY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Arda BURHAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Işıl GÖKTÜRK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Semra GÜLER MERCAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIRIM SÖYLEMEZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ŞENYÜZ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SARI FİDAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin KUT BELENLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serhat GÖZEN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seyhat BAYRAK GEZDİM (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan GÜL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Öğr. Gör. Funda YILDIZ

Öğr. Gör. Başak ÖZKER

Görsel Tasarım ve Dizgi / Grafik Design & Typeset

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR

Web Tasarım / Web Design

Mesut TİMURLENK

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOHOST, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve SOBİAD'a taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

- Prof. Dr. Ahmet ÖZEN – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ARI - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies
Prof. Dr. Arzu AL - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH - Minia University
Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University
Prof. Dr. Cengiz TOMAR - Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Prof. Dr. Fadil HOCA - International Vizyon University
Doç. Dr. Gökhan GÖKTÜRK (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden ÜLGİN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Basri KARADENİZ- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Henrietta NAGY - Kodolanyi Janos University
Prof. Dr. Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Prof. Dr. József KÁPOSZTA - Szent István University
Prof. Dr. Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa MUSAI - Universiteti i Tetovës
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT- Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University
Doç. Dr. Ersen ERSOY- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Nagy HENRIETTA - Szent István University
Doç. Dr. Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ZENGİN - Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gulnar NADIROVA - Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur ATEŞ – Macquarie University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Lüksün Yeni Yüzü: Sosyo-Ekonomik Düzeyin Gösterişçi Tüketim Üzerindeki Etkisi ve Z Kuşağı Üzerinde Bir Uygulama

The New Face of Luxury: The Impact of Socio-Economic Level on Showy Consumption and an Application on Generation Z

Sena ALTIN

1-16

Hüseyin Nihal Atsız'ın Zihniyet Mimarisi: Ziya Gökalp ile Karşılaştırmalı Bir Toplum Tasavvuru

The Mental Architecture of Hüseyin Nihal Atsız: A Comparative Vision of Society with Ziya Gökalp

Alper KASIMOĞLU

17-30

The Relationship of Wages and Exports for the Textile Industry: The Case from the United States

Tekstil Endüstrisinde Ücretler ve İhracat İlişkisi: Amerika Birleşik Devletleri Örneği

İbrahim ÖZAYTÜRK

31-43

Dijital Halkla İlişkiler Kapsamında Kütüphanelerin Instagram Kullanımı: Türkiye'deki Halk Kütüphaneleri Örneği

Libraries' use of Instagram in the Context of Digital Public Relations: A Case Study of Public Libraries in Türkiye

Hacer Hande ERGİN ÇAĞATAY

44-67

El Sembolünün Türk Seramik Sanatına Yansıması

Reflection of the Hand Symbol on Türk Ceramic Art

Fulya SAVAŞ

68-80

Zorunlu Göç ve Dayanıklılık: Çocuk ve Genç Mültecilerin Kültürleşme Süreçleri Üzerine Kavramsal Bir İnceleme

Forced Migration and Resilience: A Conceptual Review of the Acculturation Processes of Child and Youth Refugees

Betül Dilara ŞEKER

81-95

Suriye’den Göçlere Tarihi Bir Örnek: 19. Yüzyılda Arjantin’e Göç Eden Osmanlı Suriyelilerinin Ekonomik Durumu

A Historical Example of Migration from Syria: The Economic Situation of Ottoman Syrians Who Migrated to Argentina in the 19th Century

Tuğrul ARIK

96-119

İktisadi ve Mali Meselelerin Tanzimat Basınında Yansımaları

Reflections of Economic and Fiscal Issues in the Newspapers and Journals of the Tanzimat Era

Uğur DOLGUN

120-140

Nizam-I Kadim’den Nizam-I Cedid’e: Geç Osmanlı Dönemi İnşaat Şirketleri

From the Old Order to the New Order: Late Ottoman Period Construction Companies

Zeynep GÜNAY

141-159

TMS 16 ve Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Kapsamında Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesi: Üzüm Asmaları Uygulaması

Accounting for Bearer Plants under the Chart of Accounts in Accordance with TMS 16 and Financial Reporting Standards: Grape Vine Application

Ahmet ALATAŞ

160-183

Bir Rejim Kanunu Olarak 3008 Sayılı İş Kanunu: Erken Cumhuriyet Dönemi Ulusal Basınında Kamu Politikası Söylemi

The 3008 Labour Act as a Regime Law: Public Policy Discourse in the National Press of the Early Republican Period

Salih TOSUN

184-200

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamında OECD Ülkelerinde Sürdürülebilir Finans Uygulamaları

Sustainable Finance Practices in OECD Countries in the Context of the Sustainable Development Goals

Ezgi BAHÇE, Özer ÖZÇELİK

201-220

İnsan Kaynakları ve Personel Departmanlarında Çalışanlardan Beklenen Yetkinlikler Üzerine Fenomenolojik Bir Araştırma: Karşılaştırmalı Kamu ve Özel Sektör Örneği

A Phenomenological Research on the Competences Expected from Employees in Human Resources and Personnel Departments: Comparative Case of Public and Private Sector

Mustafa Cihan YARALI, Mehtap ARACI KAZICI

221-247

**Türkiye’de Kültürel Ön Yargıların Azaltılmasına Yönelik Müdahale Yaklaşımları:
Sistematik Bir İnceleme**

Intervention Approaches for Reducing Cultural Prejudices in Türkiye: A Systematic Review

Hatice EKİCİ, Emine YÜCEL

248-267

Siyasal İktidarın Meşruiyetinin Demokrasi Bağlamında Değerlendirilmesi
Assessing the Legitimacy of Political Authority Within the Framework of Democracy

Hediye Şirin AK

268-282

II. Selim’in Damadı Hasan Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri
The Life and Activities of Selim II’s Son-in-Law Hasan Pasha

Ahmet ÖNAL

283-297

**Reimagining Geopolitical Thought: The Critical Geopolitical Approach and the Pink Tide
Context**

Jeopolitik Düşüncenin Yeniden Kurgulanması: Eleştirel Yaklaşım ve Pembe Dalga Bağlamı

Hazal ARSLAN

298-312

**Kişilik Özelliklerinin Gönüllü Sadelik Bağlamında Sürdürülebilir Satın Alma Davranışına
Etkisi**

The Effect of Personality Traits on Sustainable Purchase Behavior in the Context of Voluntary
Simplicity

Emine Pınar SAYGIN

313-334

**Avrupa Birliği Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Çevresel Bozulma İlişkisi: Çevresel
Kuznets Eğrisi Temelli Panel Veri Analizi**

The Relationship Between Economic Growth and Environmental Degradation in European
Union Countries: A Panel Data Analysis Based on the Environmental Kuznets Curve

Erkan AĞASLAN

335-349

Şair Nushi’nin Bilinmeyen Şiirleri
The Unknown Poems of the Poet Nushi

Ahmet Selman YİĞİT

350-362

**The Uprisings and Occupations in Iași and Bucharest During the Ottoman-Russian War of
1768–1774**

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı’nda Yaş ve Bükreş’teki İsyanlar ve İşgaller

Ümmügülsüm Filiz BAYRAM

363-383

Dijital Anka Kuşunun Peşinde: Dijital Dünyada Mutluluğun Kavramsal Temelleri
In Pursuit of the Digital Phoenix: Conceptual Foundations of Happiness in the Digital World

Nida PALABİYİK

384-405

7552 Sayılı Türkiye'nin İlk İklim Kanunu:
Chantal Mouffe'un Agonistik Demokrasi Kuramı Bağlamında Bir Değerlendirme

Türkiye's First Climate Law No. 7552:

An Evaluation in the Context of Chantal Mouffe's Agonistic Democracy Theory

İsmet ALACA

406-426

Exploring The Determinants of Non-Performing Loans in E-7 Economies: Macroeconomic, Banking Sector and Institutional Dimensions

E-7 Ekonomilerinde Takipteki Kredilerin Belirleyicilerini Keşfetmek: Makroekonomik, Bankacılık Sektörü ve Kurumsal Boyutlar

Mümin Atalay ÇETİN

427-446

Gelişmekte Olan Piyasa Ekonomilerinin Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS Tekniği ile Yapay Zeka Hazırlık Endeksindeki Performansları

Performance of Emerging Market Economies in Artificial Intelligence Readiness Index Using Grey Relational Analysis and TOPSIS Technique

Metin BAŞ

447-458

Örgüt Kültürü, Örgütsel Dayanıklılık ve Firma Performansı Algısı İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma

The Relationship Between Organizational Culture, Organizational Resilience and Firm Performance Perception: A Research in the Banking Sector

Songül YILDIRIM DOĞAN, Yasemin DURMAZ

459-482

Modern Kazak Hikâyeciliğinde Kültürel Söz Varlığı: Muhtar Magavin Örneği
Cultural Vocabulary in Modern Kazakh Storytelling: The Example of Muhtar Magavin

Gülmira OSPANOVA

483-508

Law and Justice in Cinema: An Analysis of *Hesitation Wound*
Sinemada Hukuk ve Adalet: *Tereddüt Çizgisi* Filmi Üzerine Bir Analiz

Özlem ÖZGÜR, Enderhan KARAKOÇ

509-521

ABD Dış Yardım Politikalarında “Trump Etkisi”: Dış Yardımın Sonu Mu?
“The Trump Effect” in U.S. Foreign Aid Policy: The end of Aid?

Yahya GÜLSEVEN

522-540

**Üniversite Öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Farkındalık Düzeyinin Çeşitli
Değişkenlerle İncelenmesi**

Investigation of Awareness Level of University Students in Terms of Occupational Health and
Safety with Various Variables

Tahsin ÇETİN, Nuray KAYATÜRK

541-562

**Carved in Stone, Written in Law: Material-Discursive Politics of Magical Governance in
The Potterverse**

Taşa Kazılı, Yasada Yazılı: Potter Evreninde Büyülü Yönetimin Maddesel-Söylemsel
Politikaları

Şafak HORZUM

563-581

Savunma Sanayisinde Milli Teknoloji Hamlesi: Ankara İli Örneği

National Technology Initiative in the Defense Industry: The Case of Ankara Province

Duhan KALKAN

582-596

**Yüksek Mahkeme Kararları Işığında 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu Kapsamında
Verilen Disiplin Cezalarının Nitel Analizi**

Qualitative Analysis of Disciplinary Penalties Imposed under the Civil Servants Law No.
657 in Light of Supreme Court Decisions

Tahir DEMİR, Nizamettin AYDIN

597-627

Araştırma Makalesi / Research Article

LÜKSÜN YENİ YÜZÜ: SOSYO-EKONOMİK DÜZEYİN GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE Z KUŞAĞI ÜZERİNDE BİR UYGULAMA*

Sena ALTIN¹

Öz

Gösterişçi tüketim, bireylerin toplumsal statü ve prestijlerini sergilemek amacıyla gerçekleştirdikleri tüketim biçimidir. Bu tür tüketim, lüks ürün ve hizmetlerin yanı sıra, bireylerin kendilerini ifade etme ve sosyal çevrelerine mesaj verme aracı olarak da kullanılır. Günümüzde teknolojik araçları en çok kullananlar genç tüketicilerdir ve bu grup kendilerini daha çok online ortamlarda ifade etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Z kuşağının gösterişçi tüketim alışkanlıklarını sosyo-ekonomik düzey açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında online ve yüz yüze anket yöntemiyle 18 yaş ve üstü 318 katılımcıdan veriler toplanmış ve araştırmada verilerin analizi yapılırken frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, minimum ve maximum, çarpıklık ve basıklık gibi betimsel istatistiklerden faydalanılmıştır. Veriler Bağımsız Örneklem T-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılarak analiz edilmiş ve tüm analizlerde Jamovi programı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, sosyo-ekonomik düzeyin Z kuşağının gösterişçi tüketim üzerindeki etkilerini ortaya koymuş ve bu bağlamda çalışma sonucunda çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gösterişçi tüketim, Sosyo-ekonomik düzey, Kuşaklar, Lüks tüketim, Tüketici davranışları

JEL Kodları: M31, M39, D12

THE NEW FACE OF LUXURY: THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC LEVEL ON SHOWY CONSUMPTION AND AN APPLICATION ON GENERATION Z

Abstract

Conspicuous consumption is a form of consumption that individuals engage in to display their social status and prestige. This type of consumption is used not only for luxury goods and services but also as a means for individuals to express themselves and send messages to their social circles. Today, young consumers are the most frequent users of technological tools, and this group tends to express themselves more in online environments. In this context, the study aims to examine the conspicuous consumption habits of Generation Z from a socio-economic perspective. Within the scope of the research, data was collected from 318 participants aged 18 and over using online and face-to-face survey methods, and descriptive statistics such as frequency, percentage, mean, standard deviation, minimum and maximum, skewness and kurtosis were used in the analysis of the data. The data were analysed using the Independent Samples T-Test and One-Way Analysis of Variance (ANOVA), and the Jamovi programme was used for all analyses. The findings obtained in the study revealed the effects of socio-economic status on Generation Z's conspicuous consumption, and various recommendations were made in this context.

Keywords: Conspicuous consumption, Socio-economic level, Generations, Luxury consumption, Consumer behaviour

JEL Codes: M31, M39, D12

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun” yapmış olduğu 26.10.2022 tarihli toplantısında alınan 21 no.lu kararı doğrultusunda etik uygunluk onayı alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, sena.altin@kayseri.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-4254-0326

Başvuru Tarihi (Received): 01.02.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

İnsanlar kişisel veya çevresel ihtiyaç ve isteklerini karşılayabilmek için birtakım mal ve hizmetleri tüketirler. Bu tüketimlerin bir kısmı mecburi olurken, bir kısmı da psikolojik olabilmektedir. Tüketim, ihtiyaçların karşılanması amacıyla ya da bu ihtiyaçlardan bağımsız olarak, tatmin sağlamak için maddi ve manevi değerlerin harcanması veya harcanma olasılığı olarak tanımlanabilir (Torlak, 2016, s. 21). Günümüzde, tüketici davranışları giderek daha fazla toplumsal statü ve prestij gösterme amacı taşımaktadır. Tüketicilerin yaşam tarzları, örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri, yemek yeme alışkanlıkları, alışveriş yapma şekilleri, hediyeleşme ve misafir ağırlama ilişkileri, kısacası tüm iletişim şekilleri, içinde bulundukları kültürün bir yansıması ve aynı zamanda bu kültürün gelecek kuşaklara aktarılma sürecidir. Bu bağlamda, bireylerin tüketim alışkanlıklarını kazanmaları, tükettikleri ürünleri sergilemeleri ve bu ürünler aracılığıyla çevreleriyle iletişim kurmaları, tüketim toplumunda bir sosyalleşme sürecini ifade etmektedir (Cesur ve Candan Çam, 2022, s. 74).

Dijitalleşmenin dünya ekonomisindeki etkileri giderek artmaktadır. Akıllı telefonların sevkıyatları, nesnelerin interneti teknolojisinin gelişmesi sayesinde 2029 yılına kadar 2,5 kat büyüyerek 39 milyar seviyesine ulaşması beklenmektedir (Elden, 2024, s. 350).

Z kuşağı, dijital çağın etkisiyle büyüyen ve sosyal medyada aktif bir şekilde varlık gösteren bir kuşak olarak, gösterişçi tüketim alışkanlıklarıyla öne çıkmaktadır. Bu kuşak, yalnızca lüks ürün ve hizmetlerle sınırlı kalmayıp, tüketimi kendini ifade etme ve toplum içinde daha yüksek bir statü kazanma aracı olarak kullanmaktadır. Sosyal medya, Z kuşağının tüketim tercihlerini sergileyebileceği, kimlik oluşturabileceği ve toplumsal onay alabileceği bir platform olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bu tüketim davranışı, sadece bireysel tatmin sağlamaktan ziyade, çevreye sosyal mesajlar gönderme amacını taşımaktadır. Ayrıca, sosyo-ekonomik düzey, bu kuşağın gösterişçi tüketim eğilimlerinin şekillenmesinde belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Goldsmith, Flynn & Clark, 2012; Eastman & Liu, 2012). Z kuşağının bulunduğu sosyal çevre, ekonomik durumu ve kültürel değerleri, onların tüketim alışkanlıklarını etkilemektedir. Z kuşağının gösterişçi tüketim eğilimleri, sosyal medya üzerinden deneyimlerini paylaşımlarıyla birleşerek, tüketimi yalnızca bir alışveriş değil, aynı zamanda sorgulama ve etkileşim alanı haline getirmektedir (Cesur ve Candan Çam, 2022: 75).

Sosyo-ekonomik düzey (SED), bu tüketim alışkanlıklarını belirleyen önemli bir faktör olarak öne çıkabilmektedir; çünkü tüketicilerin sahip olduğu ekonomik güç, gösterişçi tüketim tercihlerini şekillendiren temel bir etken olabilir. Tüketicilerin sosyo-ekonomik düzeylerine bağlı olarak gelir düzeyleri arttıkça, gösterişçi tüketim eğilimleri de artış gösterebilmektedir (Güner Koçak ve Uğurhan, 2022: 167). Üst sosyo-ekonomik gruplar, toplumsal statülerini ön plana çıkarmak amacıyla genellikle lüks ürün ve hizmetleri tercih ederken, orta ve alt sosyo-ekonomik düzeydeki bireyler de benzer statüye ulaşma isteğiyle bu eğilimi benimseyebilir. Bu durum, tüketimin yalnızca ihtiyaçları karşılamaktan ziyade, sosyal çevrede prestij kazanmak için kullanılan bir araç haline geldiğini göstermektedir.

Bu araştırmada, Z kuşağı tüketicilerinin gösterişçi tüketim özelliklerinin sosyo-ekonomik düzey açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Z kuşağının yaşam tarzları, değerleri ve dijitalleşme ile birlikte değişen tüketim alışkanlıkları, geleneksel tüketim anlayışlarını dönüştürmüş ve yeni bir sosyal statü tanımı oluşturmuştur. Bu bağlamda araştırma kapsamında anket yöntemi kullanılarak Z kuşağı katılımcılardan veriler toplanmıştır. Bu veriler çeşitli yöntemlerle analiz edilerek geçmişte yapılan çalışmalarla birlikte araştırma sonunda değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada, sosyo-ekonomik düzeyin Z kuşağının gösterişçi tüketim üzerindeki etkileri üzerine araştırma sonunda çeşitli öneriler sunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında gösterişi tüketim ve kuşak kavramları ele alınmıştır.

1.1. Gösterişçi Tüketim Davranışı

Bireyler, çeşitli mal ve hizmetleri tüketerek istek ve ihtiyaçlarını karşılarken, bu süreç çoğu zaman sadece işlevsel bir amaca hizmet etmeyebilir. Bu açıdan bakıldığında, tüketim yalnızca bir gereksinimi gidermenin ötesinde, bireyin kimliğini yansıtma ve kendini fark ettirme aracı haline gelir. Özellikle lüks ürünlerin tercih edilmesinde, bireyin sosyal kabul görme ve statüsünü pekiştirme isteği belirgin bir rol oynar.

Genellikle göze çarpan tüketim ile eşanlı olan gösterişçi tüketim, öncelikle başkalarına zenginlik ve sosyal statü sinyali vermek için mal satın alma ve sergileme pratiğini ifade eder. Bu olgunun kökleri sosyal ve psikolojik motivasyonlara dayanmakta olup, bireyler tüketimi yalnızca fayda sağlamak için değil, sosyal sinyal verme aracı olarak da gerçekleştirmektedir. Kavram, özellikle bu tür tüketimin ekonomik güç ve sosyal prestij göstergesi olduğunu öne süren Thorstein Veblen tarafından dile getirilmiştir (Dantas & Abreu, 2020; Amatulli & Guido, 2012).

Gösterişçi tüketim olgusu, bilimsel açıdan ilk olarak Thorstein Veblen tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nin toplumsal yapısı çerçevesinde ele alınmıştır. Veblen, 1899 yılında yayımlanan *The Theory of the Leisure Class* (Aylak Sınıfı Teorisi) adlı eserinde, tüketimin yalnızca ihtiyaç temelli olmadığını, aynı zamanda gösteriş amacıyla da gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüştür. Ona göre, toplumsal ve ekonomik yapı arasındaki ilişki, sınıfsal farklılıklar üzerinden şekillenmekte olup, gösterişçi tüketim özellikle üst sosyal sınıflar ve onlara benzemeye çalışan diğer toplumsal kesimler tarafından statü göstergesi olarak benimsenmektedir (Güleç, 2015, s. 63). Ayrıca Veblen, tüketimin yalnızca biyolojik ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı bir amaç taşımadığını ifade etmiştir (Hız, 2011, s. 118). Yani tüketim her toplumda, bireyin toplumsal statüsünü sergilemek gibi önemli bir işleve de sahiptir. Bu bağlamda, tüketim davranışları hem bireysel hem de toplumsal anlamlar içeren çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Gösterişçi tüketim, bireylerin toplumsal statülerini veya prestijlerini çevrelerine yansıtmak amacıyla gerçekleştirdikleri tüketim faaliyetleri olarak ifade edilebilir (Güllülü, Ünal ve Bilgili, 2010, s. 105). Bir başka tanıma göre ise, Trigg (2001, s. 103), gösterişçi tüketimi, bireylerin boş zaman etkinliklerinde fazlasıyla vakit harcayarak veya yüksek maliyetli lüks ürün ve hizmetlere yatırım yaparak zenginliklerini gözler önüne serdiği bir davranış biçimi olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, özellikle ekonomik gücün ve sosyal statünün vurgulanması amacıyla gerçekleştirilen harcamalara dikkat çekmektedir.

Gösterişçi tüketim, bireylerin beğeni toplamak ve sosyal statülerini pekiştirmek için lüks malları ve deneyimleri sergiledikleri sosyal medya platformları tarafından giderek daha fazla kolaylaştırılmaktadır (Vatsa ve arkadaşları, 2022). Örneğin, Instagram gibi sosyal medya kanallarının kullanımının artması, kullanıcıların yaşam tarzlarını seçmelerine ve takipçilerine bir zenginlik imajı sunmalarına olanak tanıyarak gösterişçi tüketim davranışlarını tüketicilerde artırmaktadır. Bu dijital araçlar, özellikle genç kuşak üzerinde gösterişçi tüketim motivasyonlarının yalnızca lüks ürünlere sahip olmanın ötesine geçerek sosyal açıdan onay ve tanınma arzusunu da içerdiği daha geniş bir eğilimi yansıtmaktadır. Dijitalleşme çağında büyüyen genç Z kuşağı, gösterişçi tüketim davranışlarını sosyal medya platformları aracılığıyla daha belirgin bir şekilde sergileme eğilimindedir. Bu platformlar, bireylerin sadece tüketim tercihlerini paylaşmakla kalmayıp, aynı zamanda kimliklerini ifade etme ve toplumsal statülerini görünür kılma alanı haline gelmiştir. Sosyal medyanın geniş kitlelere ulaşma gücü, bu neslin tüketim alışkanlıklarını etkilerken, bireyler arasındaki rekabeti ve statü arayışını da güçlendirmektedir. Ayrıca, sosyo-ekonomik düzey, bu davranışların şekillenmesinde önemli bir rol oynayarak

tüketim tercihlerinde hangi ürünlerin ve hizmetlerin statü sembolü olarak algılandığını belirleyen temel bir etken olmaktadır.

1.2. Kuşaklar ve Özellikleri

Kuşak kavramı geçmişten günümüze birçok disiplin tarafından araştırmalara konu olan ve tartışılan bir kavramdır. Kuşak kavramı, özellikle günümüzde disiplinler arası çalışmalarda da literatürde yoğun olarak araştırılmaktadır. Pazarlama alanında da kuşaklar üzerine birçok çalışma ile karşılaşmaktadır. Bunun en büyük sebebi teknolojik gelişmeler sayesinde ortaya çıkan ürünlerin çeşitliliklerindeki artışların tüketicilerin kafasını karıştırıp, alternatiflerinin artmasıyla birlikte işletmeler açısından tüketicileri kendi ürünlerini satın almaya çekmelerinin daha da zorlaşmasıdır. Buna bağlı olarak işletmeler, tüketicilerin yaşları ve yaşadıkları dönemlerde gerçekleşen olaylar doğrultusunda, onların istek, ihtiyaç ve beklentilerini belirlemek amacıyla kuşakların özelliklerini dikkate almaya başlamıştır. Pazarlamanın ilk dönemlerinde ne üretirsem satarım anlayışı hakimdi, çünkü o zamanlarda tüketicilerin alternatif ürün alışverişi yapabilecekleri ve satılan ürüne alternatif başka ürün seçenekleri yoktu. Fakat günümüzde bu durum farklılık göstermektedir; artık tüketiciler, yerel ve küresel pazarlarda çok sayıda alternatif ürün ve marka seçeneğine rahat şekilde ulaşabilmektedir, bu da işletmelerin rekabet ortamında ayakta kalabilmek için tüketici beklentilerine daha fazla odaklanmalarını zorunlu kılmaktadır.

Türk Dil Kurumu (TDK, 2023) kuşak kavramını, “yaklaşık yirmi beş otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği” olarak ifade etmektedir. Kuşak kavramına nesil, batın ve jenerasyon da denilebilmektedir. Gündüz ve Pekçetaş’a (2018) göre ise kuşaklar belirli tarihlerde doğmuş, sosyal, ekonomik, politik vb. olaylardan etkilenmiş, yaşadığı hayat şartları gereğinde benzer yükümlülüklerle sahip olmalarından dolayı, ortak beklenti, değer, davranış ve inançlara sahip, ayrıştırılabilen gruplar olarak tanımlamaktadır. Bir başka kuşak tanımına göre, ebeveynlerin doğumu ile çocuklarının doğumu arasındaki ortalama yıl aralığı olarak ifade edilmektedir. Genel olarak bu durum 20 yıllık bir süreye bir kuşak yetiştirilir. (McCrindle, 2006, s. 8).

Kuşaklar sınıflandırılırken tam ve keskin bir şekilde yıllara ayırmak oldukça zordur. Kuşakların sınıflandırılmasında, ülkelerin siyasi, psikolojik ve sosyolojik yaşam koşullarının farklılık göstermesi nedeniyle, ülkelere ve kıtalara göre farklı kuşak sınıflandırmalarıyla karşılaşmak mümkündür (Çetinkaya, 2022, s. 132). Aşağıdaki Tablo 1’ de farklı yazarların literatürde belirttikleri kuşak sınıflandırmaları görülmektedir.

Tablo 1: *Kuşakların Tarihlerle Göre Sınıflandırılması*

Araştırmacılar	Kuşaklar					
	Sessiz Kuşak	Baby Boomers	X Kuşağı	Y Kuşağı	Z Kuşağı	Alfa Kuşağı
Howe ve Strauss, (2000)	1925-1943	1943-1960	1961-1981	1982-2000		
Lancaster ve Stillman, (2002)	1900-1945	1946-1964	1965-1980	1881-1999		
Jorgensen, (2003)		1946-1962	1963-1968	1977-1988		
Markert, (2004)		1946-1965	1966-1985	1986-2005		
Hammill, (2005)	1922-1945	1946-1964	1965-1980	1981-2000		
Palese, (2006)		1946-1964	1965-1979	1980-sonrası		
Crumpacker& Crumpacker, (2007)	1929-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1999		
McCrindle ve Wolfinger (2009)	1925-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1994	1995-2009	2010 ve sonrası
Haeberle, Herzberg ve Hobbs (2009)	1934-1944	1945-1964	1965-1979	1980-1999	2000 ve sonrası	
Keleş, (2011)		1946- 1964	1965-1979	1980-1999	2000-2021	
Codrington, (2011)	1920-1945	1946-1960	1960-1980	1990-2000		
Kapoor ve Solomon, (2011)	1925-1945	1946-1964	1965-1980	1980-1999	2000 ve sonrası	
Howe ve Strauss, (2011)	1925-1942	1943-1960	1961-1981	1982-2005	2005-2025	
Demirkaya vd. (2015)	1925-1945	1946-1964	1965-1979	1980-2000	(2000 ve sonrası)	
Başgöze ve Bayar, (2015)	1925-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1999	2000 ve sonrası	
Lissitsa ve Kol, (2016)			1961-1979	1980-1999		
Fishman, (2016)		1943-1960	1961-1981	1982-2000		
Ölçüm ve Polat, (2016)	1925-1945	1946-1964	1964-1979	1980-1994	1995-2009	
Parry& Urwin (2017)	1925-1942	1943-1960	1961-1981	1982-2000	2001 ve sonrası	
Danışman ve Gürbüz (2018)	1925-1946	1946-1965	1965-1983	1983-1998	1998-2012	2012 ve sonrası

Kaynak: (Altın ve Baş, 2020)

Genel olarak kuşaklar 1925-1945 yıllarını kapsayan Sessiz Kuşak, 1946-1964 yıllarını kapsayan Baby Boomers, 1965-1979 arasını kapsayan X Kuşağı, 1980-1999 yılları arasını kapsayan Y Kuşağı ve günümüzde artık her alanda aktifliklerini göstermeye başlayan 2000 ve sonrası doğumlu Z Kuşağı olarak sınıflandırılmaktadır.

Araştırma Z kuşağı bireyler üzerinde gerçekleştirileceğinden dolayı, çalışma içerisinde Z kuşağı bireylerin özellikleri ele alınacaktır. Z kuşağı bireyler günümüzdeki en son kuşaklar olarak ifade edilmektedir. Bazı yazarlar Z kuşağını 2000 ve 2010 yılları olarak ifade edip, 2010 sonrasını alfa kuşağı olarak ifade etse de, genel olarak literatür tarandığında Z kuşağı tüketiciler 2000 ve sonrasında doğan kuşakların tümü olarak ele alınmaktadır. Bu yüzden bu çalışma kapsamında Z kuşağı tüketiciler 2000 ve sonrasında doğan bireyler olarak ele alınacaktır. Z kuşağı tüketiciler pazarlama alanında önemli ve büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu grup tüketicilerin özellikleri yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu grup tüketiciler ekonomik faaliyetlere son yıllarda dahil olmaktadır. Z kuşağı tüketicilerin, içinde bulundukları dönemin etkisiyle diğer gruplardan oldukça farklı karakteristik özellikler gösterdikleri görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, bu kuşağın teknolojik araçların içine doğmuş olmasıdır. Örneğin bu grup tüketiciler alışverişlerini online ortamlardan yapmayı, insanlarla iletişimlerini online ortamlardan gerçekleştirmeyi ve iş yaşamlarındaki birçok görevlerini yine online ortamlardan yürütmeyi tercih etmektedirler. Aşağıdaki Tablo 2. Z kuşağı tüketicilerin sahip oldukları özellikleri göstermektedir.

Tablo 2: Z Kuşağı Tüketicilerin Sahip Oldukları Özellikler

Özellikler
Gelecekte bu kuşağın, ekonomik açıdan iyi koşullara sahip, birden fazla diploması olan kişilerden oluşacağı öngörülmektedir. Ayrıca bu kuşağın kadın ve erkeklerinin de toplumdaki sosyal rolleri değişim gösterecektir.
Bu kuşakta yer alan kişiler realist yapıda olmakta ve geleceğin finansal açıdan belirsiz olması nedeniyle tasarruf eğiliminde olmaktadır.
Teknolojiyle iç içe olan bireyler olduklarından küresel dünyaya kolayca erişebilmektedirler. Benliklerini şekillendiren gruplara dahil olmak isterler.
Sosyal açıdan bilinçli, teknolojik açıdan donanımlı, yenilikçi ve kalıcı değişimi seven bireylerin yer aldığı bir kuşaktır. Ayrıca kendilerine güvenen ve hoşgörülü bir yapıları mevcuttur. Diğer kuşaklara kıyasla bilgiye daha kolay ulaşma imkanlara vardır.

Kaynak: (Arıkan Kılıç, 2018, s. 76)

Z Kuşağı, sosyal medya ve dijital platformlarda büyümüş ve teknolojik gelişmelerin içinde doğmuş olmaları nedeniyle, sosyal medya araçlarını yoğun bir şekilde kullanmakta ve gösterişçi tüketime diğer nesillere kıyasla daha eğilimli olabilmektedir. Bu nesil, tüketim alışkanlıklarında statü ve prestije büyük önem vererek, markaların ve ürünlerin sosyal medyada ne kadar ilgi gördüğünü dikkate alır. Gösterişçi tüketim, Z Kuşağı'nın sosyo-ekonomik düzeyini ve kimlik oluşumunu yansıtan kritik bir faktördür. Bu nedenle, Z Kuşağı tüketicileri, kendilerini ifade etmek ve toplumsal statü kazanmak amacıyla lüks ve prestijli markaları tercih eder. Bu durum, bu gruptaki tüketicilerin diğer bireylerin yaşamları hakkında daha fazla bilgi edinmelerine, onların davranışlarını ve içinde bulundukları sosyal grupları daha yakından takip edip buna göre davranış sergilemek istemelerine yol açmaktadır. Bu durum da tüketicilerin satın alma davranışlarının diğer gruplardan farklılık göstermesine yol açmaktadır. Z kuşağının tüketim alışkanlıkları, dijital dünyada öne çıkma, sosyal kabul görme ve takipçi kitlesi edinme motivasyonlarıyla şekillenirken, bireylerin sosyo-ekonomik düzeyleri bu davranışlar üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu sebeple Z kuşağı tüketicilerin işletmelerin pazarlama faaliyetleri içerisindeki önemi büyüktür.

2. Literatür Taraması

Özellikle son yıllarda gösterişçi tüketim birçok bilim dalı açısından ele alınan bir konu olmuştur. Bu bölümde gösterişçi tüketimle ilgili literatürde pazarlama alanındaki mevcut çalışmaların bir kısmı ele alınmış olup, konuyla ilgili teorik ve ampirik araştırmalar incelenerek ve özetlenerek çalışma için bir altyapı oluşturulması amaçlanmıştır.

Gösterişçi tüketim üzerine yapılan çeşitli araştırmalar, bu olgunun farklı pazarlama dinamikleriyle nasıl ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Boğa ve Başçı (2016) tarafından gerçekleştirilen nicel araştırmada, ağızdan ağıza pazarlamanın gösterişçi tüketim üzerindeki etkisi incelenmiş ve bu etkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Becan ve Eaghaniou (2019)

tarafından yürütülen çalışmada, Instagram üzerinden gerçekleştirilen marka faaliyetlerinin tüketicilerin hazır giyim satın alma davranışları üzerindeki etkisi ele alınmış ve Instagram kullanımının satın alma motivasyonunu artırdığı belirlenmiştir. Çalışma bulguları, tüketicilerin Instagram üzerinden en çok keşfetme amacıyla alışveriş yaptıklarını, bunu takip etme, bilgi edinme, sosyalleşme, deneme ve yorum yapma gibi faktörlerin izlediğini ortaya koymuştur. Ekşi, Cesur ve Yavuzylmaz (2022) tarafından yürütülen araştırmada, sosyal medya pazarlamasının gösterişçi tüketim üzerindeki etkisi ve bu süreçte influencer pazarlamasının aracılık rolü yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Bulgular, algılanan sosyal medya pazarlamasının gösterişçi tüketimi anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini ve influencer pazarlamasının çekicilik, uzmanlık ve güvenilirlik boyutlarıyla bu etkiye kısmi olarak aracılık ettiğini göstermiştir. Çetin ve Yaylı (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, öğretim üyelerinin restoran seçimlerinde gösterişçi tüketim eğilimlerini incelemeyi amaçlamış ve sonuçlar, cinsiyet faktörünün anlamlı bir farklılık yaratmadığını ancak dışarıda yemek yeme sıklığının gösterişçi tüketim eğilimlerini etkilediğini ortaya koymuştur. Akçalı ve Hacıoğlu (2022) tarafından yapılan çalışma, sosyal medya kullanım sıklığının kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisini ele almış ve materyalizm ile gösterişçi tüketimin bu ilişkiye kısmi aracılık ettiği belirlenmiştir. Gösterişçi tüketim bağlamında ele alınan bir diğer çalışma olan Güner Koçak (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırma, üniversite öğrencilerinin gösterişçi tüketim davranışlarını incelemiş ve bu tüketim biçiminin reklamlar, kitle iletişim araçları, moda ve büyük alışveriş merkezleri gibi faktörlerden etkilendiğini ortaya koymuştur. Ünlü ve Filan (2021) tarafından yürütülen çalışmada, Instagram'ın gösterişçi tüketim üzerindeki etkisi gösterge bilim yöntemiyle incelenmiş ve influencer'ların bu tüketim biçimini teşvik edici bir rol oynadığı belirlenmiştir. Gösterişçi tüketimin sınıfsal dinamiklerle ilişkisini ele alan Çiçek (2022) araştırmasında, tüketim nesnelerinin simgesel değerleri ile sınıfsal hareketliliğe katkı sağladığını vurgulamıştır. Son olarak, Şahin ve Nasır (2019) tarafından yürütülen çalışmada, gösterişçi tüketime yönelik motivasyon faktörleri ve tüketici segmentleri ele alınmış ve dört farklı tüketici profili belirlenmiştir: gösterişten uzak tüketiciler, sosyal ortama uyum sağlayan tüketiciler, farklılaşma arayışında olan tüketiciler ve doğrudan gösterişçi tüketiciler. Çalışma, bu farklı profillerin gösterişçi tüketim motivasyonlarındaki farklılıkları da ortaya koymuştur.

O'Cass ve McEwen (2004) çalışmasında statü tüketimi ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışma sonucunda erkekler ve kadınlar arasında statü tüketim eğilimlerinde fark bulunmamışken, gösterişçi tüketimle ilgili olarak cinsiyet farklılıkları tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında incelenen markalar da statü ve gösterişçi tüketim algıları açısından açıkça farklılık gösterildiği görülmektedir. Braun ve Wicklund (1989) çalışmalarında, tüketicilerin hedefledikleri kimlik alanlarında (spor, hukuk, iş dünyası gibi) hissettikleri güvensizlik ile o alanlara ait prestij sembollerini sergileme eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Altı farklı çalışmada, deneyim ve uzmanlık düzeyi düştükçe, özellikle kimlik alanına güçlü bağlılığı olan bireylerin daha fazla prestij sembolü kullanma eğiliminde olduğu bulunmuştur. Sonuçlar, bu davranışın benlik-tamamlama teorisi çerçevesinde açıklanabileceğini göstermektedir. Chai, Kaus ve Kiedaisch (2017) çalışmasında sosyal gruplar arasındaki gelir dağılımının, farklı gelir düzeylerinde statü odaklı harcamaları nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışma sonucunda ise gelir eşitsizliği, yüksek gelirli gruplarda statü göstergesi tüketimi artırırken, düşük gelirli gruplarda bu harcamalar sosyal aidiyet ve statü arayışının bir aracı olduğu belirlenmiştir. Hwang ve Lee (2017) çalışmasında ise gelir eşitsizliği ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişkiyi ekonomik analiz yoluyla incelemeyi hedeflemiştir. Çalışma sonucunda gelir eşitsizliği arttıkça toplumda gösterişçi tüketimin de yükseldiğini göstermektedir. Gelir farkları, bireylerin sosyal statülerini göstermek için daha fazla kaynak ayırmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda da ekonomik eşitsizliğin yalnızca gelir düzeyini değil, tüketim kültürünü de şekillendirdiğini ortaya koymuşlardır. Jaikumar ve Sarin (2015) tarafından yürütülen çalışmada Hindistan'da gelir eşitsizliği bağlamında gösterişçi tüketimin boyutlarını ve belirleyicilerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda yüksek gelirli bireylerin lüks ve statü sembolü ürünlere daha fazla yöneldiğini görülmekte olup,

düşük gelir gruplarında da benzer eğilimler gözlemlense de bu gruplarda ekonomik sınırlamalar nedeniyle gösterişçi tüketim daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Bhar, Lele ve Rao (2022) tarafından yürütülen çalışmada Hindistan’da gerçekleştirilmiş olup, Hindistan’da gelir dışında kalan faktörlerin gösterişçi ve lüks tüketime etkilerini araştırmaktadır. Araştırma, tüketim davranışlarının yalnızca ekonomik imkânlarla değil, kültürel ve sosyal değişkenlerle de şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma sonucu ise eğitim seviyesi, sosyal normlar ve kültürel değerlerin lüks ve gösterişçi tüketim üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Zhu ve arkadaşları (2022) tarafından yürütülen çalışmada ise Çinli genç yetişkinlerde “dark tetrad” kişilik özellikleri ile gösterişçi tüketim arasındaki ilişki ve bu ilişkide cinsiyetin rolü araştırılmak amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda narsisizm, makyavelizm ve psikopati gibi kişilik özelliklerinin gösterişçi tüketim eğilimini artırdığını ortaya koymaktadır. Erkeklerde bu eğilim kadınlara kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Segal ve Podoshen (2013) çalışmasında ise materyalizm, gösterişçi tüketim ve cinsiyet arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda ise materyalizm düzeyi yüksek bireylerin gösterişçi tüketim eğilimlerinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Erkek ve kadın tüketiciler arasında, statü sembolü ürünlere yönelik tutumlarda anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Gösterişçi tüketimle ilgili yapılan çalışmalar genel olarak ele alındığında gösterişçi tüketim ve sosyo-ekonomik düzeylerin bir arada ele alındığı Z kuşağı odaklı çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışma; Z kuşağının gösterişçi tüketim davranışlarını ve sosyo-ekonomik düzeyin bu davranışlar üzerindeki etkisini anlamak açısından literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın amacı, örneklem grubu, veri toplama yöntemleri ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Amacı ve Örneklem Grubu

Çalışma Z kuşağı tüketicilerde gösterişçi tüketim özelliklerinin sosyo-ekonomik düzeyleri açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde teknolojik gelişmelerin artmasıyla birlikte özellikle teknolojinin içine doğup büyüyen Z kuşağı sadece fiziksel ortamlarda değil, online ortamlarda da daha çok vakit geçirmektedir. Gösterişçi tüketimin temelinde ise tüketicinin çevresine kendi prestijini göstermesi bulunmaktadır. Bu çalışma, sosyo-ekonomik düzeyin gösterişçi tüketim üzerindeki etkisini Z kuşağı özelinde ele alarak literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Geleneksel olarak üst gelir gruplarıyla ilişkilendirilen lüks tüketimin genç kuşaklar arasında nasıl farklılaştığını ortaya koyarken, Türkiye bağlamında kültürel ve ampirik bir katkı sunmaktadır. Buna bağlı olarak yapılan literatür araştırmalarında Z Kuşağının gösterişçi tüketim davranışlarının cinsiyet, gelir düzeyi gibi değişkenlerle ele alınmasına rağmen, sosyo-ekonomik düzeyleri açısından ele alan bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Dolayısıyla, çalışmanın gösterişçi tüketim ve sosyo-ekonomik düzey arasındaki ilişkiyi Z kuşağı bağlamında ele alması, araştırmanın özgünlüğünü ve alanyazına katkı potansiyelini artırmaktadır.

Araştırma evreninin büyük bir coğrafik alana yayılmış olmasından dolayı ana kütlenin tamamına ulaşımın imkânsız olması ve araştırmanın maliyet ve zaman açısından sınırlarının bulunmasından ötürü kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında araştırmaya Türkiye’nin Kayseri ilinde ikamet eden 18 yaş ve üstü 318 birey katılım sağlamıştır. Güç analizleri sonucunda, cinsiyet değişkeni için bağımsız örneklem t-testi ($d = 0.50$, $\alpha = .05$, $1 - \beta = .80$) temelinde toplam 128 katılımcıya ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir. Sosyoekonomik düzey için tek yönlü varyans analizi ($f = 0.25$, $\alpha = .05$, $1 - \beta = .80$) sonucunda 159 katılımcının gerekli olduğu hesaplanmıştır. Gelir düzeyi ve kişisel harcama değişkeni için yapılan güç analizi ise ($f = 0.25$, $\alpha = .05$, $1 - \beta = .80$) toplamda 180 katılımcının yeterli olduğunu göstermiştir. Tüm analizlerde ulaşılan gerçekleşen güç değeri .80 düzeyindedir. Mevcut örneklemde 318 katılımcı olup güç analizleri

sonucunda belirlenen gerekli sayının üzerinde olup örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmüştür. Araştırma kapsamında 2000 ve üstü doğumlu tüketiciler Z kuşağı olarak kabul edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 3'te araştırmaya katılan katılımcıların demografik bilgileri gösterilmektedir.

Tablo 3: Tüketicilerin Demografik Bilgileri

Değişken	Düzy	f	%
Cinsiyet	Kadın	186	58
	Erkek	132	42
Gelir Düzeyi	0-20000 TL	120	38
	20001-40000 TL	99	31
	40001-60000 TL	38	12
	60001 TL ve üzeri	61	19
Aylık Kişisel Harcama	0-3000 TL	119	37
	3001-6000 TL	92	29
	6001-9000 TL	54	17
	9001 TL ve üzeri	53	17

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların %58'inin kadın, %42'sinin erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların gelir düzeylerinin %38'inin 0-5500TL, %31'inin 5501-11000 TL, %12'sinin 11001-16500TL ve %19'unun 16501 ve üzeri TL aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların aylık kişisel harcamaları incelendiğinde %37'sinin 0-1000 TL, %29'unun 1001-2000 TL, %17'sinin 2001-3000 TL ve %17'sinin de 3001 ve üzeri TL aralığında olduğu görülmektedir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Araştırma Hipotezleri

Çalışmaya başlanmadan önce “Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun” yapmış olduğu 26.10.2022 tarihli toplantısında alınan 21 no.lu kararı doğrultusunda etik uygunluk onayı alınmış ve veri toplama sürecine geçilmiştir. Katılımcılardan veriler toplanırken anket başında çalışmaya gönüllü katıldıklarını beyan ettiklerine dair onam formu sunulmuştur.

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Z kuşağı tüketicilere ulaşabilmek amacıyla hem çevrimiçi hem de yüz yüze anket uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Kullanılan anket formu iki ana bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde, katılımcıların kişisel bilgileri ve sosyo-ekonomik düzeylerinin belirlenmesine yönelik sorular yer almaktadır. Bu amaçla, bireylerin ve ailelerinin eğitim seviyeleri, meslekleri, sahip oldukları gayrimenkuller, evlerindeki araç ve gereçler, aylık ortalama gelir düzeyleri, otomobil sahipliği, gazete, dergi ve kitap okuma alışkanlıkları, sanat-kültür etkinliklerine katılım sıklıkları ve bireysel gelişim programlarına dahil olma durumlarını içeren “Sosyo-Ekonomik Düzeyi Belirleme Anketi” kullanılmıştır. Bu anketin ortalama değeri 0 olarak kabul edilmekte olup, elde edilen puanlar doğrultusunda 6-14 arası Düşük SED, 15-23 arası Orta SED ve 24-32 arası Yüksek SED olarak sınıflandırılmıştır. Anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların gösterişçi tüketim eğilimlerini belirlemek amacıyla Chaudhuri, Mazumdar ve Ghoshal (2011) tarafından geliştirilen ve Gürbüz ile Çetinkaya Bozkurt (2022) tarafından Türkçeye uyarlanan, tek boyutlu ve 11 maddeden oluşan “Gösterişçi Tüketim Ölçeği” kullanılmıştır.

Gösterişçi Tüketim Ölçeğinin faktör yapısı ve model-veri uyumu mevcut araştırmada tekrar incelenmiştir. Keşfedilen yapıda ölçeğin tek boyuttan oluştuğu ve toplam varyansın %44'ünü açıkladığı gözlenmiştir. Ayrıca faktör yükleri ,47 ile ,82 aralığındadır. Keşfedilen yapıya yönelik doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre hatalara ilişkin uyum indeksleri iyi uyum özelliği sergilemektedir ($\chi^2 = 77,29$, $sd = 41$ ve $\chi^2 / sd = 1,88$; RMSEA = ,05 [%95 Güven Aralığı = AL = ,03 ÜL = ,07]). Modelin açıklayıcılığını değerlendirmek amacıyla hesaplanan uyum iyiliği indeksleri 97'nin üzerinde olup, elde edilen değerler yüksek düzeyde model-veri uyumunu

göstermektedir (CFI = ,98; TLI = ,97). Ölçüm modelinde yer alan tüm yollar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($1,96 < z$ ve $p < ,05$). Ayrıca, ölçeğin güvenirliğine ilişkin iç tutarlılık katsayıları oldukça yüksektir ($\alpha = ,89$ ve $\omega = ,91$).

Araştırmada verilerin analizi yapılırken frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum, çarpıklık ve basıklık gibi betimsel istatistiklerden faydalanılmıştır. Veriler analiz edilirken Jamovi 2.3.18 paket programı kullanılmıştır. Normallik varsayımında çarpıklık ve basıklık değerleri ± 1.5 aralığı olarak baz alınmış olup (Tabachnick ve Fidell, 2013), bulguların yanılma düzeyleri 0,05 olarak kabul edilmiştir. Verilerin analizinde Bağımsız Örneklem T-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Araştırma kapsamında birtakım hipotezler oluşturulmuş olup, bu hipotezler aşağıda yer almaktadır:

H₁: Gösterişçi tüketim cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₂: Sosyo-ekonomik düzey, bireylerin gösterişçi tüketim eğilimlerinde anlamlı farklılıklar yaratmaktadır.

H₃: Aylık ortalama gelir ile gösterişçi tüketim eğilimi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Aylık ortalama kişisel harcama ile gösterişçi tüketim eğilimi arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın bulguları ve yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 4: Gösterişçi Tüketim Ölçeği Betimsel İstatistikler

	Ort.	SS	Medyan	Min	Max	Çarpıklık	Basıklık
Toplam Puan	26,45	10,66	25	11	55	,68	-,04

Tablo 4' e göre betimsel istatistikler incelendiğinde, verilerin ortalaması 26,45, standart sapması ise 10,66'dır. Medyan değeri 25 olup, minimum değer 11, maksimum değer ise 55'tir. Çarpıklık değeri 0,68, basıklık değeri ise -0,04'tür. Çarpıklık değeri pozitif olduğu için dağılım sağa çarpık, yani sağ kuyruk daha uzundur. Basıklık değeri ise -0,04 ile normal dağılımdan sapma göstermemektedir. Bu sonuçlar, verilerin sağa çarpık bir dağılım gösterdiğini ve dağılımın normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Cinsiyete Göre Gösterişçi Tüketim Düzeyine İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Düzey	Ort.	SS	sd	Welch's t	p	%95 Güven Aralığı		Cohen's d
Kadın	24,19	9,38	244,27	-4,47	,000	-7,84	-3,04	-,53
Erkek	29,63	11,55						

Tablo 5'e göre cinsiyet değişkenine göre katılımcıların gösterişçi tüketim düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t = -4,62$ sd = 316 ve $p < ,05$). Etki büyüklüğü yüksek etkiye işaret etmektedir (Cohen's d = -,53). Erkeklerin gösterişçi tüketim düzeyi kadınlara göre daha yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların sosyoekonomik durumlarına göre frekans dağılımı incelendiğinde frekansların birbirine oranı 1,52 ile 3,37 aralığındadır ve sosyoekonomik durumuna göre gösterişçi tüketim düzeylerindeki varyansların birbirine oranı 1,11 ile 2,04 aralığındadır. Ayrıca tüm gruplarda çarpıklık ve basıklık değeri ± 1 aralığındadır. Buna göre sosyoekonomik düzey açısından gruplar arasında dengeli bir dağılım, varyansların homojen olduğu ve normallik varsayımının karşılandığı

gözlenmiştir. Tablo 6' da bireylerin sosyoekonomik durumlarına göre gösterişçi tüketim düzeylerinin incelendiği tek yönlü varyans analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 6: SED'e Göre Gösterişçi Tüketim Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Ortalama Kareler	F	p	η^2
Gruplar-Arası	4491	1	2245,4	22,42	,000	,12
Gruplar-İçi	31550	97	100,2			
Toplam	36041	98				

Tablo 6'ya göre sosyo ekonomik duruma göre bireylerin gösterişçi tüketim düzeylerinde en az iki grup arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(1, 97)} = 22,42$ ve $p < ,05$). Etki büyüklüğü orta düzey etkiye işaret etmektedir ($\eta^2 = ,12$). Gösterişçi tüketim düzeyindeki varyansın %12'si sosyo ekonomik durumdaki varyanstan kaynaklanmaktadır. Hangi sosyoekonomik gruplar arasında anlamlı fark olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testleri yürütülmüştür. TukeyHSD analizi sonuçlarına göre tüm gruplar arasında anlamlı fark bulunmuştur (Orta - Düşük farkı 4,08 ve $p = ,006$; Yüksek - Orta farkı 7,63 ve $p = ,000$; Yüksek - Düşük farkı 11,71 ve $p = ,000$). Sosyoekonomik düzeyi yüksek olan gruplarda gösterişçi tüketim düzeyi daha yüksektir.

Katılımcıların gelir grubuna göre frekans dağılımı incelendiğinde frekansların birbirine oranı 1,61 ile 3,15 aralığındadır ve sosyoekonomik düzeye göre gösterişçi tüketim düzeylerindeki varyansların birbirine oranı 1,20 ile 1,63 aralığındadır. Ayrıca tüm gruplarda çarpıklık ve basıklık değeri ± 1 aralığındadır. Buna göre gelir grubu açısından gruplar arasında dengeli bir dağılım olduğu, varyansların homojen olduğu ve normallik varsayımının karşılandığı gözlenmiştir. Tablo 7'de bireylerin gelir gruplarına göre gösterişçi tüketim düzeylerine yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 7: Gelir Grubuna Göre Gösterişçi Tüketim Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Ortalama Kareler	F	p	η^2
Gruplar-Arası	1434	3	478,0	4,338	,005	,04
Gruplar-İçi	34606	314	110,2			
Toplam	36040	317				

Tablo 7'ye göre gelir grubuna göre bireylerin gösterişçi tüketim düzeylerinde en az iki grup arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(3, 314)} = 4,34$ ve $p < ,05$). Etki büyüklüğü düşük etkiye işaret etmektedir. ($\eta^2 = ,04$). Gösterişçi tüketim düzeyindeki varyansın %4'ü gelir grubundaki varyanstan kaynaklanmaktadır. Hangi gelir grupları arasında anlamlı fark olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testleri yürütülmüştür. TukeyHSD analizi sonuçlarına göre en düşük ve en yüksek gelir grubu arasında anlamlı fark bulunmuştur (En düşük ve en yüksek farkı 5,94 ve $p = ,002$). Gelir düzeyi yüksek olan grubun gösterişçi tüketim düzeyi gelir grubu düşük olan gruba göre daha yüksektir.

Katılımcıların aylık kişisel harcama durumuna göre frekans dağılımı incelendiğinde frekansların birbirine oranı 1,01 ile 2,25 aralığındadır ve sosyoekonomik düzeye göre gösterişçi tüketim düzeylerindeki varyansların birbirine oranı 1,01 ile 1,71 aralığındadır. Ayrıca tüm gruplarda çarpıklık ve basıklık değeri ± 1 aralığındadır. Buna göre aylık kişisel harcama durumu açısından gruplar arasında dengeli bir dağılım olduğu, varyansların homojen olduğu ve normallik varsayımının karşılandığı gözlenmiştir. Tablo 8' de bireylerin aylık kişisel harcama durumuna göre gösterişçi tüketim düzeylerine yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 8: Aylık Kişisel Harcama Durumuna Göre Gösterişçi Tüketim Düzeyine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Ortalama Kareler	F	p	η^2
Gruplar-Arası	3510	3	1170	11,29	,000	,10
Gruplar-İçi	32531	314	103,6			
Toplam	36041	317				

Tablo 8'e göre kişisel harcama durumuna göre bireylerin gösterişçi tüketim düzeylerinde en az iki grup arasında anlamlı fark bulunmuştur ($F_{(3, 314)} = 11,29$ ve $p < ,05$). Etki büyüklüğü orta düzey etkiye işaret etmektedir. ($\eta^2 = ,10$). Gösterişçi tüketim düzeyindeki varyansın %10'u aylık kişisel harcama durumundaki varyanstan kaynaklanmaktadır. Hangi gruplar arasında anlamlı fark olduğunu belirlemek için devam analizleri yürütülmüştür. TukeyHSD analizi sonuçlarına göre anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($4 > 1$, $4 > 2$, $3 > 1$, $3 > 2$ için $p < ,05$). Farklılık olan gruplarda kişisel harcama durumu yüksek olanların gösterişçi tüketim düzeyleri daha yüksektir. Bazı ikili karşılaştırmalarda ise anlamlı fark bulunmamıştır (1 ve 2, 3 ve 4 için $p > ,05$)

5. Sonuç ve Tartışma

Aşağıda Tablo 9'a göre gösterişçi tüketim ile her dört bağımsız değişken arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Bütün hipotezlerin P-değerleri 0.05'ten küçük olduğu için, bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, her dört hipotez (H1, H2, H3 ve H4) kabul edilmiştir.

Tablo 9: Hipotezlere İlişkin Kabul-Red Durumu

	Bağımlı	Bağımsız	p değeri	Kabul/Red
H ₁	Gösterişçi Tüketim	Cinsiyet	<.001	Kabul
H ₂	Gösterişçi Tüketim	Sosyo-Ekonomik Düzey	<.001	Kabul
H ₃	Gösterişçi Tüketim	Aylık Ortalama Gelir	<.001	Kabul
H ₄	Gösterişçi Tüketim	Aylık Ortalama Kişisel Harcama	<.001	Kabul

Bu çalışmada, Z Kuşağı tüketicilerinin gösterişçi tüketim davranışlarını etkileyen faktörler cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, aylık ortalama gelir ve aylık ortalama kişisel harcama değişkenleri açısından incelenmiştir. Elde edilen bulgular, gösterişçi tüketim üzerinde bu değişkenlerin anlamlı bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymuştur.

Cinsiyet değişkenine yönelik analiz sonuçları (H1) göstermiştir ki, kadın ve erkek bireylerin gösterişçi tüketim davranışları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p < 0.001$). Bu fark, kadın ve erkek tüketicilerin farklı ürün gruplarında statü göstergesi olan harcama eğilimleri sergilediklerini ortaya koymaktadır (Segal ve Podoshen, 2013). Zhu, Geng, Pan ve Shi (2022) da Çinli genç yetişkinlerde cinsiyetin gösterişçi tüketim üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu ve erkeklerin risk ve hedonik eğilimlerle lüks ürünlere daha fazla yöneldiğini göstermiştir. Chai, Kaus ve Kiedaisch (2017) çalışmasında ise gelir düzeyine bağlı sosyal grupların tüketim kalıpları incelenmiş, yüksek gelirli erkeklerin statü göstergesi harcamalarda daha aktif olduğu bulunmuştur. Akyüz ve Eroğlu (2015) çalışmasında da benzer sonuçlar elde edilmiş, kadınların moda ve estetik, erkeklerin ise teknoloji ve otomobil gibi ürün gruplarında daha belirgin şekilde gösterişçi tüketim sergilediği raporlanmıştır. Stokburger-Sauer ve Teichmann'ın (2013) çalışmasında, kadın tüketicilerin lüks markaları, lüks olmayan markalara göre daha fazla benzersizlik, statü ve hedonik değer sağladığı için tercih ettiği ifade edilmiştir. Fakat Sarı ve Ay (2023) çalışmasında cinsiyet değişkeniyle lüks tüketim eğilimi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır. Sosyo-ekonomik düzey değişkeni açısından (H2), sonuçlar yine anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir ($p < 0.001$). Sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe, bireylerin toplumsal statü sembolleriyle özdeşleşme eğilimi artmakta ve bu durum, gösterişçi tüketimi teşvik etmektedir (Chai, Kaus ve Kiedaisch, 2017; Hwang ve Lee, 2017; Jaikumar & Sarin, 2015). Chai ve arkadaşları (2017), gelir dağılımındaki eşitsizliğin bazı sosyal gruplarda statü göstergesi harcamaları artırdığını, özellikle yüksek gelirli grupların sosyal konumlarını pekiştirmek amacıyla daha fazla gösterişçi tüketim eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Hwang ve Lee (2017) ise gelir eşitsizliğinin toplum genelinde gösterişçi tüketimi artırdığını ve üst gelir gruplarının bu davranışları öncülük ettiğini göstermiştir. Jaikumar ve Sarin (2015) Hindistan örneğinde, gelişmekte olan ekonomilerde gelir eşitsizliğinin alt ve üst gelir gruplarında statü odaklı tüketimi

desteklediğini bulmuşlardır. Bu sonuç, özellikle lüks markaların hedef kitlelerini belirlerken sosyo-ekonomik değişkenlere odaklanmaları gerektiğine işaret etmektedir. Akyüz ve Eroğlu (2015) tarafından yapılan araştırmada, kendisini üst sosyal sınıfa ait olarak tanımlayan genç tüketicilerin sembolik tüketim eğilimlerinin yüksek olduğu vurgulanmıştır. Bu sonuç, mevcut çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Aylık ortalama gelir (H3) ve aylık ortalama kişisel harcama (H4) değişkenleri de çalışma kapsamında gösterişçi tüketimle güçlü bir ilişki sergilemiştir ($p < 0.001$). Gelir düzeyi arttıkça tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimlerinin artması, ekonomik gücün tüketim kalıpları üzerinde önemli bir belirleyici etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Bhar, Lele ve Rao, 2022). Bhar ve arkadaşları (2022) çalışmasında, yalnızca gelir değil, aynı zamanda eğitim, sosyal çevre ve değer yönelimlerinin de Hindistan'da gösterişçi ve lüks tüketimi şekillendirdiği belirtilmiştir. Benzer şekilde, kişisel harcama düzeyi arttıkça, bireylerin statü göstergesi olarak tüketimi tercih etme olasılığı yükselmektedir. Bu sonuçlar, bireylerin harcama alışkanlıklarının statü ve kimlik arayışını yansıttığını göstermektedir (Zhu, Geng, Pan ve Shi, 2022; Segal ve Podoshen, 2013).

Araştırma bulguları, pazarlama stratejilerinin bu değişkenler dikkate alınarak planlanmasının önemine işaret etmektedir. Örneğin, lüks tüketim markaları, tüketicilerin cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzeylerine uygun kişiselleştirilmiş mesajlar tasarlayabilir. Bunun yanı sıra, bireylerin gelir seviyeleri ve harcama eğilimleri göz önünde bulundurularak daha hedefe yönelik pazarlama stratejileri geliştirilebilir. Çalışma bulguları ele alındığında kadın ve erkek tüketicilerin farklı ürün kategorilerinde gösterişçi tüketim eğilimleri gösterdiğine dayanarak, pazarlamacıların ürünlerini cinsiyete göre hedeflemelerine olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda, gelecekte yapılacak araştırmalarda sektör odaklı incelemeler gerçekleştirilerek bulgular daha ayrıntılı ve spesifik hale getirilebilir. Tüketicilerin sosyo-ekonomik düzeyleri, gösterişçi tüketim davranışlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı çalışma kapsamında görülmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi tüketicilerin kişisel harcamaları ve gelirleri de benzer oranda artış gösterebilmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek bireylerin, toplumsal statülerini ön plana çıkarmak amacıyla sembolik değer taşıyan ürünleri tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum, pazarlama stratejilerinin farklı gelir gruplarına özel olarak uyarlanması gerektiğine işaret etmektedir. Pazarlamacılar, bu farklılıkları göz önünde bulundurarak, sosyo-ekonomik düzeylere uygun özelleştirilmiş ürünler ve kampanyalar tasarlayarak hedef kitlelerine daha etkili bir şekilde ulaşabilirler. Özellikle yüksek gelir gruplarına yönelik stratejilerde, lüks ürünlerin statü göstergesi olma özelliği ön plana çıkarılmalıdır. Bu tüketici segmentine hitap eden markalar, sınırlı sayıda üretilen ve benzersiz tasarımlara sahip ürünlerle bireylerin kimliklerini ve prestijlerini yansıtmalarına olanak tanıyabilir. Örneğin, bu gruba yönelik kişiselleştirilmiş hizmetler, kaliteli müşteri deneyimleri ve özel ayrıcalıklar (örneğin VIP hizmetleri) işletmelerin pazarlama stratejilerine dahil edilerek bu tüketicilerin dikkatlerini daha çok çekmeleri sağlanabilir. Orta ve düşük gelir grubuna yönelik pazarlama stratejileri ise, ekonomik bütçelerle statü algısı yaratabilecek ürünlere odaklanabilir. Daha uygun fiyatlı, ancak premium algısı oluşturacak tasarımlar bu gruptaki tüketicilere hitap edebilir. Bunun yanında, kampanyalar, indirimler ve çeşitli paket fırsatları gibi alternatifler sunularak, bu tüketicilerin satın alma motivasyonları artırılabilir. Bu faktörlere işletmeler dikkat ederse tüketicilerin marka bağlılıklarını da sağlayabilirler.

Bu çalışma birtakım sınırlılıklar çerçevesinde yürütülmüştür. Bu araştırmanın sonuçları, bazı sınırlamalar göz önünde bulundurularak yorumlanmalıdır. Değişkenler arası ilişkiler, literatüre dayalı olarak belirlenmiş olup istatistiksel etki açısından ele alınmıştır. Örneklem sayısı çalışmanın sınırlılıklarından biridir. Farklı marka ve sektörlerde gösterişçi tüketimin farklı etkileri olabilir, bu da çalışmanın genellenebilirliğini sınırlayabilir. Ayrıca sonuçlar uzun vadeli bilgi vermeyebilir, zaman içinde değişen tüketici davranışları dair dinamikler göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda gelecek araştırmalarda çalışma sektörel olarak ayrı ayrı ele alınabilir. Çalışmaya farklı kültürlerde

ve farklı kuşak grupları dahil edilerek karşılaştırmalar yapılabilir. Sürdürülebilir tüketim ve hedonik tüketim değişkenleriyle de ilişkilendirilip çalışma daha derinleştirilebilir.

Kaynakça

- Akçalı, İ., ve Hacıoğlu, G. (2022). Sosyal medya kullanım sıklığının tüketicilerin kompulsif satın alma davranışlarına etkisi: Gösterişçi tüketim ve materyalizmin aracılık rolü. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 8(1), 103-127.
- Akyüz, M., ve Eroğlu, Ö. (2015). Toplumsal sınıfın, ortalama gelir düzeyinin ve cinsiyet farklılığının sembolik tüketim eğilimi üzerindeki etkisi: Genç tüketiciler üzerine bir araştırma. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15(32), 98-128.
- Altın, S. ve Baş, M. (2020). Hizmet beklentilerinin kuşaksal pazarlama bağlamında farklılaşması: Konaklama sektörü üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 4380-4395.
- Amatulli, C., ve Guido, G. (2012). Externalised vs. internalised consumption of luxury goods: Propositions and implications for luxury retail marketing. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 22(2), 189-207.
- Arıkan Kılıç, H. (2018). *Kuşaklara göre tüketicilerin satın alma karar stillerinin tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkileri: Giyim sektöründe bir araştırma*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Becan, C., ve Eaghanioukoui, G. (2019). The effect of instagram as a tool of conspicuous consumption on purchase motivation of consumers. *Electronic Journal of New Media*, 3(2), 84-101.
- Bhar, S., Lele, S., ve Rao, N. D. (2022). Beyond income: correlates of conspicuous and luxury consumption in India. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 18(1), 142-157.
- Boğa, Ö., ve Başcı, A. (2016). Ağızdan ağıza pazarlamanın gösterişçi tüketim üzerine etkisi. *Öneri Dergisi*, 12(45), 463-489.
- Braun, O. L., ve Wicklund, R. A. (1989). Psychological antecedents of conspicuous consumption. *Journal of Economic Psychology*, 10(2), 161-187.
- Cesur, Z., ve Candan Çam, B. (2022). Tüketicilerin gösterişçi tüketim eğilimlerinin Y ve Z kuşağı açısından incelenmesi. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 8 (Special Issue), 73-80.
- Çetin, M., ve Yaylı, A. (2019). Restoran tercihinde gösterişçi tüketim eğilimi. *Turizm Akademik Dergisi*, 6(2), 227-238.
- Çetinkaya B.D. (2022). Çalışma yaşamında kuşaklar arası bilgi aktarımı: X ve Y kuşağı üzerinde bir uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(12), 130-153
- Chai, A., Kaus, W., ve Kiedaisch, C. (2017, November 21). Conspicuous spending and the income distribution of social groups (Unpublished working paper). University of Zurich, Department of Economics.
- Çiçek, Z. (2022). New middle classes' consumption practices on the axis of conspicuous consumption behavior. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1339-1364.
- Çubukçu, G., ve Bahar, R. (2021). Gösterişçi tüketim davranışı: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 1-20.

- Dantas, B. L. L., ve Abreu, N. R. (2020). An analysis of the influence of the conspicuous consumption of fast fashion on identity construction on instagram. *RAM. Revista de Administração Mackenzie*, 21(5), 5.
- Ekşi, O., Cesur, Z., ve Yavuzylmaz, O. (2022). Algılanan sosyal medya pazarlaması'nın gösterişçi tüketim üzerine etkisi'nde influencer pazarlamasının aracılık rolü. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 70–82.
- Elden B. (2024) *İşletmelerde dijitalleşme sürecinde dijital liderliğin önemi*. Yönetim ve Organizasyon Alanında Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler. Süreven Yayınevi
- Goldsmith, R. E., Flynn, L. R., & Clark, R. A. (2012). Materialistic, brand engaged and status consuming consumers and clothing behaviors. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 16(1), 102-119. doi: 10.1108/13612021211203050
- Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve gösterişçi tüketim kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), 62–82.
- Güllülü, U., Ünal, S., ve Bilgili, B. (2010). Kendini gösterim ve kişilerarası etkileşimin gösterişçi tüketim üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 105–139.
- Gürbüz, C., ve Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2022). Gösterişçi, deneyimsel ve sembolik tüketim ölçeklerinin türkçeye uyarlanması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 193-218.
- Hız, G. (2011). Gösterişçi tüketim eğilimi üzerine bir alan araştırması (Muğla örneği). *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 117–128.
- Hwang, S.-H., ve Lee, J. (2017). Conspicuous consumption and income inequality. *Oxford Economic Papers*, 69(4), 870–896.
- Jaikumar, S., ve Sarin, A. (2015). Conspicuous consumption and income inequality in an emerging economy: Evidence from India. *Marketing Letters*, 26(3), 279–292.
- Karahan, F. D., ve Adak, N. (2019). Tüketicinin cinsiyeti: tüketim toplumunda gençlerin tüketim eğilimleri - gender of consumption: Consumption trends of youth in consumer society. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(1), 118-148.
- Koçak, P. G. (2017). Gösterişçi tüketim üzerine teorik ve uygulamalı bir çalışma: Pamukkale Üniversitesi örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(43), 79–112.
- McCrindle, M. (2006). *New generations at work: Attracting, recruiting, retraining & training generation Y*. Australia: McCrindle Research
- O'Cass, A., ve McEwen, H. (2004). Exploring consumer status and conspicuous consumption. *Journal of Consumer Behaviour*, 4(1), 25–39.
- Pekçetaş, T. ve Gündüz, Ş., (2018), Kuşaklar ve örgütsel sessizlik / seslilik. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(1), 89-115.
- Şahin, O., ve Nasir, S. (2019). Tüketicilerin gösterişçi tüketime yönelik tutumlarına göre sınıflandırılması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41), 383–400.
- Sarı, F. H., ve Ay, U. (2023). Sosyal medya kullanımı, FoMO ve lüks tüketim eğilimi arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 9(2), 167–192.

- Segal, B., ve Podoshen, J. S. (2013). An examination of materialism, conspicuous consumption and gender differences. *International Journal of Consumer Studies*, 37(2), 189–198.
- Stokburger-Sauer, N. E., ve Teichmann, K. (2013). Is luxury just a female thing? The role of gender in luxury brand consumption. *Journal of Business Research*, 66(7), 889–896.
- Torlak, Ö. (2016). *Tüketim – bireysel eylemin toplumsal dönüşümü*. İstanbul: İnkılab Basım Yayın.
- Trigg, A. (2001). Veblen, bourdieu, and conspicuous consumption. *Journal of Economic Issues*, 35(1), 99–115.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Kuşak nedir? *Sozluk.gov.tr* Güncel Türkçe Sözlük içinde. 6 Ekim, 2023, tarihinde <https://sozluk.gov.tr/?ara=kuşak> adresinden erişilmiştir
- Ünlü, S., ve Filan, M. (2021). Veblen’in gösterişçi tüketim kavramı çerçevesinde sosyal medya: Instagram influencer’ları üzerine bir analiz. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 39–55.
- Vatsa, P., Li, J., Luu, P. Q., ve Botero-R, J. C. (2023). Internet use and consumption diversity: Evidence from rural China. *Review of Development Economics*, 27(3), 1287–1308.
- Zhu, X., Geng, Y., Pan, Y., ve Shi, L. (2022). Conspicuous consumption in Chinese young adults: The role of dark tetrad and gender. *Current Psychology*, 42, 19840–19852.

Araştırma Makalesi / Research Article

**HÜSEYİN NİHAL ATSIZ'IN ZİHNİYET MİMARİSİ: ZİYA GÖKALP İLE
KARŞILAŞTIRMALI BİR TOPLUM TASAVVURU**

Alper KASIMOĞLU¹

Öz

Hüseyin Nihal Atsız, yalnızca bir ideolog değil; millî kimlik, ahlak ve disiplin temeli üzerine kurulmuş bütüncül bir toplum tasavvurunun mimarıdır. Bu çalışma, Atsız'ın toplum anlayışını tarihsel dönemler, kültürel birikim ve ideolojik çerçeve içinde kuramsal bir çözümleme yöntemiyle ele almaktadır. Osmanlı'nın yıkılışı ve Cumhuriyet'in kuruluşu gibi köklü dönüşümler, onun idealist ve görev merkezli düşünce yapısını şekillendirmiştir. Dil, tarih ve edebiyat, Atsız'a göre milletin sürekliliğini sağlayan dayanaklardır; ahlak ve ülkü ise toplumsal çözülmeye karşı değerler kalesidir. Aile ve okul, bireyin millî görev bilinciyle yetişmesini sağlayan; devletin kültürel ve ideolojik yapılanmasında merkezi role sahip kurumlardır. Atsız'ın "asker millet" anlayışı, toplumu yalnızca savaşçı bir ruhla değil, disiplin ve fedakârlık temelinde örgütlenmiş bir yapı olarak kurgular. Birey; görev, sadakat ve ülkü kavramlarıyla tanımlanırken, toplum bu değerlere sahip bireylerin oluşturduğu ahlaki birliktelik olarak biçimlenir. Devlet ise sadece yasal bir düzenleyici değil, kültürel ve ahlaki yön verici bir otoritedir. Eğitim, salt bilgi aktarımı değil; karakter ve zihniyet biçimlendirme aracıdır. Bu çerçevede Atsız'ın toplum tasavvuru, nostaljik bir geçmiş özelemlerinden çok, birey-toplum-devlet ilişkisinin kültürel ve ahlaki temellerine ışık tutan sistematik bir toplum projesi olarak değerlendirilir. Ayrıca çalışmada, Atsız'ın milliyetçilik anlayışı Ziya Gökalp'in kültür temelli yaklaşımıyla karşılaştırmalı olarak incelenmekte; iki düşünürün millet, Turan, din ve modernleşme anlayışlarındaki farklılıkları tarihsel bağlam içinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Nihal Atsız, Ziya Gökalp, Toplum tasavvuru, Milliyetçilik, Karşılaştırmalı analiz.

JEL Kodları: P16

**THE MENTAL ARCHITECTURE OF HÜSEYİN NİHAL ATSIZ: A COMPARATIVE
VISION OF SOCIETY WITH ZİYA GÖKALP**

Abstract

Hüseyin Nihal Atsız was not only an ideologue but also the architect of a social vision rooted in national identity, morality, and discipline. This study examines his understanding of society through a theoretical lens informed by historical context, cultural heritage, and ideology. Events such as the fall of the Ottoman Empire and the founding of the Türkiye Republic shaped his duty-oriented worldview. For Atsız, language, history, and literature ensure national continuity, while morality and idealism guard against social decay. Family and school instill national consciousness, and the state serves as both cultural and moral authority. His "military nation" concept envisions society organized not just around martial values but also discipline and sacrifice. Individuals are defined by duty, loyalty, and ideals, and society is seen as a moral unity built on these traits. Education is not limited to knowledge transfer but aims to shape character and national mindset. In this framework, Atsız's model is interpreted not as nostalgic idealism, but as a systematic project illuminating the cultural and moral foundations of the individual-society-state relationship. Additionally, the study includes a comparative analysis of Atsız's nationalist thought and Ziya Gökalp's culture-centered approach, exploring their contrasting views on nationhood, Turanism, religion, and modernization.

Keywords: Hüseyin Nihal Atsız, Ziya Gökalp, Social vision, Nationalism, Comparative analysis.

JEL Codes: P16

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, alper.kasimoglu@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1753-8790

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Hüseyin Nihal Atsız, yalnızca siyasal fikirler dile getiren bir düşünür değil, Türk toplumu için kapsamlı bir zihniyet ve değer inşası projesi geliştirmiş bir “zihniyet mimarı” olarak nitelendirilebilir. Onun eserlerine bakıldığında, topluma dair yaklaşımının yüzeysel sloganlarla sınırlı kalmayıp millî ahlak, kültürel süreklilik, görev bilinci ve ideolojik seferberlik kavramlarıyla örülen bütüncül bir çerçeve sunduğu görülür. Atsız'ın düşünce sisteminde toplum; kültür, soy, tarih ve ülkü ekseninde yeniden tanımlanır. Birey ise bu büyük bütün içinde kendisine yüklenen görev, sadakat ve ülkü ile biçimlenen bir varlığa dönüşür. Bu bakış açısıyla ideoloji, sadece politik bir duruş değil, aynı zamanda toplumun moral düzeninin temel taşıdır. Bu nedenledir ki Atsız'ın toplum tasavvuru, basit bir gelenekçilik veya maziden övgüyle bahsetme değildir; bilakis inşa edici, yol gösterici ve sistematik bir tahayyül olarak karşımıza çıkar.

Atsız'ın fikrî dünyasının biçimlenmesinde, içinde yaşadığı tarihsel ve toplumsal koşullar önemli bir zemin oluşturmuştur. Osmanlı'nın yıkılışı, Cumhuriyet'in kuruluşu, tek parti dönemi ve çok partili hayata geçiş gibi peş peşe yaşanan büyük kırılmalar, onun düşünsel yönelimini derinlemesine etkilemiştir (Bora, 2017, s. 277). Erken Cumhuriyet yıllarında inkılaplarla geleneksel değerlerin sarsılması, sonrasında milliyetçi fikirlerin baskılanması ve 1960'lardan itibaren ideolojik kamplaşmaların artması, Atsız'ın toplumsal endişelerini derinleştirmiş ve onun tavizsiz, idealist duruşunu pekiştirmiştir (Karabulak, 2017, s. 18). Toplumun hızlı değişimine duyduğu kaygı, onu millî kimliği korumak, kültürel bütünlüğü sağlamak ve ahlaki yapıyı güçlendirmek yönünde daha sistemli fikirler üretmeye sevk etmiştir (Yılmaz, 2019, s. 51).

Atsız'ın metinlerinde dikkat çeken bir diğer nokta, birey-toplum ve toplum-devlet ilişkilerinin salt siyasal düzlemde değil, kültürel ve ahlaki temeller üzerinde kurgulanmasıdır. Bu bağlamda din, laiklik, milliyetçilik ve kültür arasındaki geçişkenlikler ve çatışmalar onun düşüncesinde özel bir yer tutar. Atsız, laikliği savunmakla birlikte dinin toplumsal ahlak üzerindeki işlevini bütünüyle reddetmez; tam tersine, dinin millî töreyle çatışmadığı sürece toplum içinde yer alabileceğini belirtir. Ancak modern çağda bireyleri harekete geçiren asıl unsurun din değil, millî ülkü olduğunu vurgular. Türk milliyetçiliği, Atsız'a (1968, ss. 30-31) göre sadece biyolojik bir ırk vurgusu değildir; tarih şuuru, dil birliği, görev ahlakı ve fedakârlık gibi değerleri barındıran kültürel bir ideolojidir. Böyle bir milliyetçilik anlayışıyla tanımlanan toplum, sadece etnik veya dinî bir topluluk değil, aynı zamanda ortak bir ülkü etrafında kenetlenmiş bireylerden oluşan ahlaki bir bütündür.

Bu makale, Hüseyin Nihal Atsız'ın toplum tasavvurunu kültürel, ideolojik ve tarihsel bağlam içinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Değerler dizgesinde ahlak, görev, sadakat ve disiplin kavramları belirleyici rol oynarken; aile, okul, ordu ve devlet gibi kurumlar, bireyin millî kimlik doğrultusunda biçimlenmesinde etkin kılınır. Bu çerçevede Atsız, yalnızca geçmişe öykünen romantik bir yazar değil; aynı zamanda Türk toplumunu yeniden inşa etmeye yönelik bütüncül, sistematik ve değer temelli bir zihniyet projesi geliştirmiş bir düşünür olarak ele alınmaktadır. İzleyen bölümlerde, bu zihniyetin temel dayanakları ile kavramsal ve kurumsal boyutları kuramsal bir çerçevede ele alınacaktır. Ayrıca Atsız'ın toplum anlayışı, Ziya Gökalp'in kültür temelli yaklaşımıyla karşılaştırmalı olarak incelenmekte; her iki düşünürün millet, Turan, din ve modernleşme gibi kavramlara ilişkin yaklaşımları tarihsel bağlam içinde değerlendirilerek, Türk milliyetçiliği düşüncesi içindeki yönelimler karşılaştırmalı bir bakışla analiz edilmektedir.

1. Millî kültür ve Kimlik

Atsız, kültür olgusunu millî kimliğin vazgeçilmez temeli olarak görür. Ona göre bir topluluğu gerçek anlamda millet yapan, o topluluğu başkalarından ayıran özgün kültürel kimliğidir. Ortak bir tarihsel devamlılık ve şuura dayanmayan insan toplulukları en fazla “halk” olarak nitelenebilir; oysa geçmiş, bugünü ve geleceği kapsayan bilinçli bir varoluşa ulaşmış topluluklar millet seviyesine yükselebilir (Atsız, 2015a, ss. 113-114). Bu yüzden bir milletin her alanda kendine özgü

nitelikler geliştirmesi şarttır: Dil, gelenek, görenek, günlük yaşam pratikleri, sevinç ve kederi ifade ediş biçimleri gibi maddi ve manevi kültür unsurlarında kendine has bir çizgiye sahip olmak, millet olmanın önkoşuludur (Atsız, 2015c, ss. 114-115). Başka bir deyişle, bir milletin farklılığı ne kadar belirginse kimliği de o kadar güçlüdür.

Türk kimliği de Atsız tarafından böyle bir kültürel temel üzerinden tanımlanır. Ona göre Türk milleti, “Türk soyundan gelenlerle Türk soyundan gelmiş kadar Türkleşmiş unsurların” birleşmesiyle oluşur; bu tanım, soydan çok kültürel bağlılık ve tarihsel bilinç temelli bir millî kimlik anlayışını ortaya koyar. Atsız, bilinç altında başka bir millete özlem duymayan ve kendini Türk milletinin bir parçası sayan herkesi, soyu ne olursa olsun, Türk kabul eder. Millî şuur ve millî ruh bir topluluğu millet yapan güçtür; yeterince güçlü bir millî ruhun “herhangi bir yabancılığı kendi içinde eriterek” farklı kökenden gelenleri dahi Türk kimliğine katabileceğini vurgular (Atsız, 2015a, ss. 115-116). Böylece Türk kültürünü içtenlikle benimseyen bir birey, soyu ne olursa olsun Türk milletinin parçası haline gelebilir. Tarih olgusu da kültürle iç içe, kimliği pekiştiren bir unsurdur. Tarih, bir milletin hafızasıdır; taşıdığı kültürel değerleri kuşaktan kuşağa aktarır ve milletin karakterini keskinleştirir. Ortak ve kesintisiz bir maziye sahip olmayan bir topluluğun millet haline gelmesi mümkün değildir. Türk milletinin binlerce yıllık sürekli bir tarihe sahip olması da bu nedenle güçlü bir kimlik inşasını mümkün kılmıştır. Atsız, tarih ve kültürü “et ve tırnak gibi” ayrılmaz bir bütün sayarak, tarih boyunca biriken kültürel değerlerin millî kimliğin özünü oluşturduğunu belirtir (Çetin, 2019, s. 51). Ona göre tarih şuurunu, milletin kendi kimliğini korumasını sağlayan bir kalkan gibidir; geçmişini bilen bir millet, o geçmişin tecrübeleri sayesinde gelecekte karşılaşacağı tehlikelere karşı uyanık kalır. Nitekim tarih bilinci güçlü bir toplum, tarih boyunca dostunu düşmanını tanımış olduğu için yabancı tahakküme kolay kolay boyun eğmeyecek; geçici bir esaret yaşamışsa bile “tıpkı bir bebeğin annesine koşması gibi” ilk fırsatta yeniden istiklaline kavuşacaktır (Atsız, 2015a, s. 14).

Atsız, ideoloji kavramının da kimlik ve kültür inşasındaki yerine dikkat çeker. İdeoloji, bir milletin ulaşmak istediği hedefleri ve değerleri belirleyen bir bütündür; dolayısıyla millî ideoloji, millî kimliği ve kültürel yönelimi şekillendiren başlıca faktörlerden biridir. Bu ilişki çift yönlüdür: Millî ideoloji topluma yön çizerken, bir milletin öz kimliği de benimsenen idealleri sınırlar. Atsız bu durumu “tarih ile sosyoloji bir tekerleğin iki pedalı gibiyse ideoloji ile kimlik de öyledir” sözleriyle açıklar (Atsız, 2015a, ss.15-16). Ona göre milletler arası mücadelelerle dolu dünyada ayakta kalabilmek, güçlü bir millî ülküye sahip olmakla mümkündür. Tarih de göstermiştir ki maddi imkânları benzer olan milletlerin mücadelesinde son sözü, maneviyatça üstün olan millet söyler. Bu nedenle Atsız, ulusal ideali temsil eden millî ülkünün toplumun yaratıcılığı ve dayanışması açısından hayati öneme sahip olduğunu düşünür. Yüksek bir ülkü etrafında kenetlenen bir millet, iç ayrılıklarını giderip ortak bir kültür paydasında birleşerek her türlü zorluğa direnç gösterebilir. Bu bakış açısıyla Atsız, Türk milletinin ideali olarak tanımladığı Türk Ülküsü’nü, Türk kimliğinin hem vazgeçilmez bir bileşeni hem de ulaşılması gereken bir hedefi olarak konumlandırır. Türk Ülküsü, Türk soyundan gelen tüm toplulukların aynı dili, töreyi, inancı ve tarihi paylaşarak tek bayrak altında birleşmesi ülküsüdür (Atsız, 2015a, ss. 16-17). Bu, kültürel ve siyasal birliği amaçlayan yüce bir ideal olarak onun fikirlerinin merkezinde yer alır. Atsız, Türk milletinin birliği ve büyüklüğü söz konusu olduğunda tavizsiz bir tutum izlemiş; kültürel unsurlarda zaman zaman ılımlı olsa da Türkçülük ülküsüne hanel getirecek konularda keskin bir dille eleştiriler yöneltmiştir (Dağ, 2010, s. 58).

Türk kültürü ve kimliği konusunda Atsız’ın yaptığı tespitler, millî bünyeyi koruma konusundaki hassasiyetini ortaya koyar. Ona göre Türk milleti tarih boyunca sayısız düşmanla mücadele edebilmesini millî kültüründen aldığı güce borçlu görmektedir. Türklerin savaşçı, çalışkan, zeki ve özgün karakterinin arkasında bu kültürel birikim vardır (Atsız, 2015a, s. 249). Atsız, Türk’ün kültürel kimliğini yüceltirken onu başka milletlerle özdeşleştiren yaklaşımları reddeder. Özellikle bazı Batılı çevrelerin Türkleri İslamiyet dolayısıyla Araplarla aynı kefeye koyma eğilimine

şiddetle karşı çıkar; Türk ve Arap karakterinin tarihsel ve kültürel bakımdan tamamen farklı olduğunu vurgular (Atsız, 2020, s. 28). Türk modernleşmesinin gösterdiği üzere, Türk toplumu ne tamamen “Doğulu” (Arap) ne de bütünüyle “Batılı”dır; kendine has bir kültürel kimliği vardır. Atsız, Batı’nın bilim ve teknolojisini almaktan yana olsa da millî ruhu Batı’ya teslim etmeme uyarısında bulunur. Ona göre kültürel bağımsızlık en az siyasi bağımsızlık kadar önemlidir; zira bir milletin öz kültürünü yitirmesi, eninde sonunda kendi benliğini yitirmesiyle sonuçlanır. Bu nedenle Türk milletinin, Batı uygarlığının maddi ilerleyişine hayranlık duysa bile, kültürel anlamda tam bir Batılılaşmaya kapılmaması gerekir. Aynı şekilde Türklerin Orta Doğu’nun bağımsızlık ve geri kalmışlık bataklığına da saplanmaması gerektiğini savunur. Kısacası ne Batı’nın ne de Doğu’nun tamamen etkisinde kalmadan, Türk milletinin kendi tarihinden ve kültüründen aldığı ilhamla yolunu çizmesi gerektiğini belirtir. Bu yaklaşım, Atsız’ın millî kültüre yönelik tehditler karşısında son derece korumacı bir tavır aldığını gösterir. Ona göre Türk toplumunu var eden temel değerler (dil, töre, inanç gibi) zayıfladığı takdirde millî bütünlük çözülmeye uğrar. Nitekim “Türk toplumu, kendisini var eden kültürü kaybederse benliğinden uzaklaşarak varlığını yitirir” düşüncesini dile getiren ve bu konuda toplumu uyarmaya çalışan bir aydın olarak öne çıkmıştır (Ercilasun, 2018, s. 114).

Atsız’ın toplum tasavvurunda millî değerler bütünü, Türk kimliğinin sürekliliğini sağlayan başlıca etkidir. Ortak bir dil, tarih, ülkü ve inanç etrafında kenetlenmiş güçlü bir kültürel doku olmadan bir milletin varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Türk toplumunda millî değerlere sadakat, geçmişte olduğu gibi gelecekte de onu güçlü kılacaktır. Bu yüzden Atsız, Türk milletinin fazilet ve asalet bakımından birçok millete göre daha yüksek bir karaktere sahip olduğunu vurgular; eğer bu yüksek karakter korunur ve geliştirilirse Türk’ün önünde hiçbir engelin duramayacağını savunur (Atsız, 2015a, s. 255). Onun tavizsiz millî kimlik vurgusu, çağdaşları tarafından da tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, Atsız’a göre kültür, millî kimliğin temelidir. Tarih şuuru ve ülkü ile beslenen zengin Türk kültürü, Türk kimliğine karakterini kazandırmış; milletin birliğini ve bekasını sağlamıştır. Kültür olmadan ne millî şuardan ne de güçlü bir kimlikten söz edilebilir. Bu nedenle Atsız’ın toplumsal inşa projesi, modernleşme ideolojilerine karşı, kültürel süreklilik ve saflık ilkesiyle ilerler. Dilin korunması, tarihin bilinçle kavranması ve edebiyatın millî ruhu taşıması onun ideal toplumunun vazgeçilmezleridir; ülkü ise bu yapının itici gücüdür. Böylece Atsız yalnızca bir fikir adamı değil, Türk milliyetçiliğini dil, tarih ve kültür temeli üzerine oturtan bir kültür mimarıdır.

2. Toplumsal Hiyerarşi: Irk ve Sadakat

Atsız’a göre toplumsal düzen, herkesin eşit ve benzer olduğu bir yığın değildir; tam tersine, belirli değer ölçütlerine göre tabakalanmış doğal bir hiyerarşi içerir. Toplumda, “kumanda edenler” ve “kumanda edilenler” vardır; hayat, adeta “süngü takıp avcı hattında yürümek” gibidir (Atsız, 2023, s. 39). Bu militanca ve seçkin bakış, onun siyasal rejim tercihlerine de yansımıştır. Romanı *Ruh Adam*’da açıkça monarşiden yana tavır koyarak, ancak “kralcı” bir düzen içinde birinci sınıf askerlerin yetişebileceğini savunur (Atsız, 2023, ss. 42, 66). Atsız, devlet yönetiminde askerî aristokrasi diyebileceğimiz seçkin bir zümrenin öncülüğünü gerekli görür. Nitekim bu anlayış, Oğuz Türklerindeki babadan oğula geçen sade aristokrasi modelini andırır: en tepede han veya hakan, altında beyler zümresi ve en altta halk (Mardin, 2024, s. 69). Gerçekten de Atsız, toplumda başlıca üç tabakadan oluşan bir hiyerarşi öngörür: en üstte askerî yönetici sınıf, onun hemen altında veya yanında millî şuuru temsil eden münevverler (aydınlar) zümresi ve tabanda geniş köylü halk kitlesi. Ayrıca, bu şemada köylü emeğiyle geçinmeyip sadece ticaret ve kâr amacı güden şehirli esnaf-tüccar kesimi, millî bünyeyi zayıflatan yozlaşmış bir unsur olarak görülür ve toplumsal tasavvurun dışında bırakılır. Son tahlilde Atsız, somut siyasî ve hukukî düzeni ayakta tutan üç “uç sınıf”tan bahseder: (a) saf Türk ırkının kaynağı olan köylüler, (b) askerî elit yöneticiler ve (c) bu ikisi arasında organik bağı kuran münevverler (Özdoğan, 2021, ss. 197-199). Toplum, bu tabakalar

arasında organik bir bütünlük ve dayanışma içinde teşkilatlanmalıdır. Atsız, liberalizmin ortaya çıkardığı bireyci toplum modelini reddederek yerine, “Bütün Türkler bir ordu, katılmayan kaçaktır” ifadesinde özlü bir biçimde görüldüğü üzere (Atsız, 2015a, s. 253), homojen bir millî ülkü etrafında kilitlenmiş dayanışmacı bir toplum anlayışı koymaya çalışır. Ona göre millet, topyekûn bir ordu gibi hareket etmeli; her fert, milletin kaderine hizmet eden hiyerarşik yapı içindeki yerini bilmelidir.

Toplumsal hiyerarşinin adalet ve meşruiyet temelini açıklamak için Atsız, *suum cuique* (herkese hak ettiğini verme) prensibini kendine rehber alır. Ancak kimin neyi ne kadar hak ettiğini belirlemek için somut kıstaslar olması gerektiğinin bilincindedir. Atsız burada soy ve ırk kriterlerini ön plana çıkarır. Toplumsal imkânların dağılımında Türk ırkından olmak başlıca koşuldur; ancak bireyin millete bağlılık derecesi ve fedakârlık gibi ahlaki nitelikleri de aynı derecede önemlidir (Mardin, 2024, ss. 69-70). Atsız, Türkçülüğün kökenini yalnızca etnik veya fizyolojik farklara değil, tarihsel sadakat ve kültürel bütünleşmeye dayandırır. Ona göre ‘Türk’ün ırkçılığı, her şeyden önce millî bir müdafaa vasıtasıdır’ ve kökleri çok daha eskilere dayanır. Tarih boyunca Türk devletlerinin çöküş nedenlerini incelerken iki temel sebep görür: ya yönetici makamlara getirilen Türk olmayan unsurların ihaneti ya da Türk yöneticilerin ve toplumun kendi töresinden uzaklaşıp ahlaken bozulması. Dolayısıyla devletin başına geçecek kişilerin “kan, ırk ve soy bakımından Türk” olması ve ahlak, karakter gibi millî hasletler bakımından da “seçkin” tabakadan gelmesi gerektiğini vurgular (Atsız, 2022, ss. 37-38). Bu bakış açısıyla Atsız’ın özlemini duyduğu siyasal-toplumsal düzen, temelde “soy, ırk ve kan”a dayalı, millî faziletleri esas alan askerî-aristokratik bir nizamdır.

Atsız’ın ırk anlayışı, fizyolojik sınırları aşarak tarihsel tecrübe ve kültürel bütünleşmeye dayalı bir kimlik inşası önerir. O, Türk kimliğinin ancak belirli bir kültürel yeterliliğe ulaşmış bireylerce içselleştirilebileceğini savunur. Bu bağlamda “Türkleşmek”, sadece dil öğrenmek veya aidiyet beyanında bulunmakla değil, tarihî tecrübeye, ortak değerlere ve ülkeye gönülden bağlanmakla mümkündür. Irkı yalnızca fizyolojik değil, kültürel bir karakter alanı olarak tanımlayan bu yaklaşım, onun düşünce sisteminde “tarihle yoğrulmuş bir ruh hâli” olarak milliyetçiliğe evrilir (Parla, 2009, s. 48). Bu nedenle Atsız, Türkçülüğün sadece kan bağına değil, kültürel süreklilik içinde süzülerek gelen sadakatlere de dayandığını vurgular.

Atsız’ın toplumsal modelinde ırk ve soy, bir anlamda devletin sigortası işlevi görür. Osmanlı’nın son döneminde kritik mevkilere gelen yabancı soyluların ihanetini hatırlatarak, Türk olmayan unsurlara orduda veya bürokraside asla güvenilemeyeceğini savunur (Atsız, 2015b, s. 131). Bu nedenle, harp okullarına “Türk ırkından olma şartı” getirilmesini ideal bir tutum olarak över (Atsız, 2020, s. 205). Ona göre, böyle bir sistem hem devletin dirliğini hem de toplumun ahlaki bütünlüğünü güvenceye alacaktır. Bu noktada onun milliyetçilik anlayışı, modern eşit vatandaşlık ilkesine değil, “doğal farklılıkların tanınması” ilkesine dayanır. İnsanlar yaratılış gereği eşit değildir; toplum düzeni de bu eşitsizliği kabullenip soy, karakter ve hizmet şuuru gibi ölçütlere göre yapılandırılmalıdır.

Irk fikrini, eğitim ve ahlakla bütünleşmiş bir toplumsal terbiye sistemiyle tamamlayan Atsız, soyun taşıyıcılığını ancak yüksek karakterle anlamlı görür. Irkın saf kalması tek başına yeterli değildir; bu ırkî temelin, Türk töresine, tarih şuuruna ve ahlaki değerlere uygun bir şekilde işlenmesi gereklidir. Bu bağlamda bireyin yetiştiği sosyal çevre, aldığı eğitim ve gösterdiği fedakârlık, millî aidiyetin sahiciliğini belirler. Ona göre “Türk’ün mayası temizdir; lakin maya kendi başına kabarmaz, millî terbiye gerekir” (Atsız, 2015d, s. 88). Bu çerçevede Atsız’ın ırk vurgusu, modern antropolojik ya da etnolojik kategorilerden çok, tarihsel ve töresel bir ideal tip olarak şekillenir (Ünser, 2022, s. 529).

Atsız, ırkçılık veya soyculuk olarak nitelenebilecek görüşlerini, manevi ve kültürel bir çerçeveye oturtur. Karabulak (2017, s. 16) Atsız’ın soyculuğunu “Türk olarak tanımladığı topluluğun dil,

tarih, kültür ve ortak ülkü birliği temelinde şekillenen bir olgu” şeklinde yorumlar. Benzer şekilde Bora (2017, s. 279), Atsız'ın temsil ettiği Türkçü çizginin biyolojik soyculuk yerine metafizik bir ırkçılık benimsediğini belirtir. Bu görüşler, Gustave Le Bon'un “milletlerin ruhu tarihsel süreçle şekillenir” fikriyle örtüşmektedir. Le Bon, ırkın sadece fiziksel değil, psikolojik ve kültürel boyutları olduğunu savunur (Le Bon, 2023). Atsız da bu yaklaşımdan etkilenmiş görünür; ırk mefhumunu kan bağıyla sınırlamayıp ortak tarih, dil ve ülkü birliğine sahip millî bir kimlik bütünü olarak ele alır (Ülken, 2019, ss. 250–255).

Soy kadar sadakat ve fedakârlık da Atsız'ın toplum tasavvurunda ayırt edici niteliklerdir. Türk soyundan gelmek onun gözünde vatandaşlık için ön koşul olsa bile, tek başına bir kimseyi “iyi vatandaş” yapmaz. Bireyin Türk töresine bağlılığı, vatanına hizmet etme arzusu ve gerektiğinde kendini feda edebilme kabiliyeti, toplumsal yükselişinde belirleyici olacaktır. Atsız bu çerçevede vatandaşları beş sınıfa ayırır: hiçbir karşılık beklemeden vatani uğruna canını verebilen kahramanlar, gerektiğinde özveride bulunan iyi vatandaşlar, menfaati yoksa fedakârlığa yanaşmayanlar, yalnızca çıkar karşılığı hizmet edenler ve son olarak hainler (Atsız, 2022, ss. 18–20, 58). Ona göre ancak ilk iki sınıfa girenler “büyük adam” sayılabilir. Toplumun yükselip alçalması da bu fedakârlık merdivenindeki dengelere bağlıdır. Bu tasnif, toplumsal değer ölçütlerini yalnız ırk veya soya değil, sadakat ve hizmet bilincine de dayandırır. Atsız açıkça, toplumda herkesin eşit hak ve fırsatlara sahip olmasının değil, herkesin hak ettiği konuma yerleşmesinin adalet gereği olduğunu belirtir (Yörük, 2022, ss. 313–315). Kimlerin neyi hak ettiğinin belirlenmesinde ise millî ölçütler esastır: Türk soyundan gelmek ve Türk milletine sadakat göstermek. Bu yönüyle Atsız'ın ırkçılık ve soyculuk anlayışı, modern eşitlikçi toplum fikrine meydan okuyan bir duruş sergiler. Sosyal adalet, onun nazarında, yalnızca “başarının” değil, aynı zamanda “layık olmanın” ödüllendirilmesidir. Layık olmak ise soydaş olmakla birlikte yüksek bir şahsiyete, ahlaka ve ülkü birliğine sahip olmayı gerektirir. Bu sebeple Türkçülük, Atsız için bir kimlik beyanından ziyade bir varoluş ve sorumluluk çağrısı niteliğindedir.

3. Ahlaki Düzenin İnşasında Eğitim ve Asker Millet

Atsız'ın toplumsal düşüncesinde ahlak, bir milletin varlığını sürdürebilmesinin temel şartıdır. Ona göre bir devletin veya milletin zayıflaması, önce toplumun ahlaki yapısının bozulmasıyla başlar. Toplum çökerken ilk çatlaklar, özellikle entelektüel ve yönetsel kesimlerdeki ahlaki yozlaşmadan ortaya çıkar. Nitekim Atsız, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü yorumlarken “münevverlerimizimizin ahlaksızlığı ve hırsızlığı”nı birincil neden olarak gösterir (Atsız, 2015d, ss. 127–128; Aydemir, 2008, s. 440). Alt tabakalardaki insanlar günlük sorumluluklarını namusla yerine getirmeye devam etse de üst tabakadakilerin kendi çıkarlarını her şeyin önüne koyması kamu ahlakını zedelemektedir. Oysa Türk toplumu tarih boyunca yüksek ahlaki değerlere sahip bir millet olarak, toplumsal faydayı bireysel çıkardan üstün tutan bir etik anlayış geliştirmiştir. Atsız, “Türklerde toplumun menfaati insanlarınkinden üstün tutulur” diyerek (Atsız, 2015e, ss. 47–48), Türk ahlakının özündeki toplumcu yönü vurgular. Birey elbette önemlidir; ancak bireyin varoluş gayesi, millete hizmet etmek olmalıdır. Bu anlayış, Türklerin binlerce yıllık devlet ve askerlik geleneğinde de görülür: Hunlardan Göktürklerle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide ahlak, hep disiplinle, görev duygusuyla ve fedakârlıkla birlikte anılmıştır.

Ahlaki yapının çökmesi, Atsız'a göre sadece bireysel dejenerasyon değil, doğrudan doğruya devletin yıkımı demektir. Tarih boyunca pek çok Türk devletinin yıkılışında ya yöneticilerin Türk töresine aykırı davranışları ya da toplum genelinde ahlaki çürümenin yaygınlaşması rol oynamıştır. Bu nedenle Atsız, ahlaki bozulmanın kaynaklarını tahlil ederken, bazen komünist ideolojileri, bazen Batı'dan gelen seküler hayat tarzını, bazen de ümmetçi yaklaşımları sorumlu tutar. 1940'lı yıllarda Sabahattin Ali ve çevresine yönelttiği sert eleştiriler, sadece ideolojik değil aynı zamanda ahlaki bir tepkinin ifadesidir (İpek, 2016, ss. 278–279). Atsız, dini bütünüyle dışlamadan ama onu mutlak belirleyici de saymadan kendine özgü bir laiklik anlayışı geliştirir. Laiklik, onun gözünde,

dinin siyaset dışında tutulması demektir; fakat dinin toplumsal ve ahlaki işlevlerini tamamen göz ardı etmek de doğru değildir. Bu doğrultuda imam-hatip okullarının kapatılması gibi uygulamaları eleştirir; bu politikaların halkı devletten uzaklaştırıp toplumsal kutuplaşmayı artırdığını savunur (Atsız, 1942, ss. 13-14; Yılmaz, 2019, ss. 53-54). Bu çerçevede Atsız, ahlaki düzenin korunmasında Türk töresine ve millî karaktere öncelik verir; dinin ise millî ahlakla bütünleştiği ölçüde yararlı olabileceğini belirtir. O, din adına hareket eden ancak Türk millî kimliğine ters düşen kesimleri “yeşil komünistler” olarak nitelendirmekten çekinmez; tıpkı Batılı komünistler gibi bu unsurların da Türk milletinin özgün kimliğini hedef aldığını savunur (Atsız, 1970, s. 10).

Atsız’ın ahlak anlayışı, bir yandan geleneksel değerlerin muhafazasını içerirken, diğer yandan modern toplum için bilinçli bir ahlaki yeniden inşayı öngörür. Ona göre çözüm sadece geçmişteki değerlere nostaljik bir dönüş değildir; ahlaki yapıyı eğitim, aile ve devlet eliyle sistemli bir şekilde güçlendirmektir. Atsız, “bizde millî ahlak şudur: Halkın malına ve canına göz koymamak; halk için zararlı olan her şeyi karşılamak, bu uğurda savaşmak ve yenmek. Bir cümleyle ifade edersek: Millet yolunda çalışıp çabalamak, onun için yaşamak ve onun için ölmek” şeklinde millî ahlakı tanımlar (Atsız, 2015c, ss. 125-126). Bu tanım, ahlaki doğrudan doğruya vatana adanmışlık ve millete hizmet eksenine oturtur. Böyle bir ahlaki zeminde bilgi, teknik yeterlilik ve entelektüel birikim anlam kazanır; sağlam bir ahlaki temel olmadığında ise bunlar beyhude kalır.

Toplumun ahlaki bünyesini çökerten etkenlerin bazıları, Atsız’a göre, dış kaynaklıdır. Komünizm gibi ideolojiler, Batı’dan ithal edilen sefiş alışkanlıklar ve ümmetçi dünya görüşleri, Türk toplumunun kendi öz değerlerinden kopmasına yol açmaktadır. Batı kaynaklı sefiş eğlence kültürünün toplumu disiplin ve ahlak yönünden zayıflattığını vurgular (Yılmaz, 2019, s. 53). Ona göre, bireyin ve toplumun ahlaki yapısının korunmasında her şeyden önce millî terbiye esastır. Bu noktada devlet, toplumu bir arada tutan ahlaki düzenin teminatı olarak devreye girer.

Atsız, insan doğasına dair kötümser sayılabilecek bir yaklaşım benimsediği için, insanın kendiliğinden yüce ideallere yönelmeyeceğini, eğer yönlendirilmezse nefesine ve “hayvanî duygularına” esir olacağını ileri sürer (Atsız, 2015a, ss. 22-23). Bu sebeple vatan sevgisi, millet bağlılığı, fedakârlık gibi yüce duygular insanlara doğuştan gelmez; bunlar disiplinli ve sürekli bir eğitimle kazandırılmalıdır. Nitekim Machiavelli de benzer şekilde yurtseverlik ve vatana bağlılık hislerinin eğitim ve terbiye yoluyla verilmesi gerektiğini söyler (Martinich, 2013, s. 74, aktaran Yılmaz, 2019, s. 53). Bu bakış açısıyla devlet, bir bakıma toplumun terbiyecisi olarak hareket etmelidir. Devlet otoritesi, salt kaba kuvvete değil, rızaya ve içselleştirmeye dayanmalıdır. İşte bu rızanın üretildiği ilk mecralar aile ve okuldur. Atsız (2022, ss. 101, 136), “kahramanlık terbiyesi beşikten başlayıp yüksek tahsilin sonuna kadar devam etmelidir” diyerek, millî terbiyenin evden başlayıp ilkokuldan üniversiteye kadar kesintisiz sürmesi gerektiğini vurgular. Aile, çocuğun ilk sosyalleştiği ve değerlerle tanıştığı yerdir; ancak ailenin tek başına yeterli olamadığı durumlarda millî değerleri aşlamak görevi okula devredilmelidir. Aile ve okul, bireyi doğumundan yetişkinliğe dek disiplinli, fedakâr ve millî ülküye bağlı bir karaktere sahip olacak şekilde eğiten temel kurumlardır (Atsız, 2015b, ss. 101-102). Atsız’ın “karakter eğitimi”² dediği bu süreç, otoriter bir kişiliğin inşası anlamına gelir. Yalnızca okul ve aile değil, hayatın her alanı –yaşamın her alanı devletçe millî terbiyeye uygun biçimde düzenlenmelidir (Teber, 2022, ss. 77, 82). Böylelikle devlet, toplumda ortak norm ve değerlerin paylaşılmasını ve millî hakikate bağlı bir kültürel birliğin oluşmasını sağlar. Böyle bir bakış, Atsız’ın millî değerlerin toplumsal yapıyı

² Burada Atsız’ın “karakter eğitimi” olarak tanımladığı şey, Serol Teber’in “otoriteriyen kişilik” şeklinde ifade ettiği kişilik yapısı ile benzerlik gösterir. Serol Teber’e göre, otoriter kişiliğin oluşum sürecinde ailenin –özellikle babanın– belirleyici bir rolü vardır. Baba figürü, dış dünyanın temsilcisi olarak çocuğun okul öncesi dönemdeki politik toplumsallaşmasını başlatan temel etkidir. Bu süreçte çocuk; disiplin, otoriteye bağlılık ve şiddetle ilişkili normları, tartışmasız bir otoriteye sahip olan ve çoğu zaman kutsal bir konuma yerleştirilen babadan öğrenir. Takip eden dönemde, okul gibi kurumsal yapılar bu sürece ideolojik bir çerçeve kazandırır ve baba otoritesinin yerini daha soyut ve üst düzey otoriteler almaya başlar (Bkz. Teber, 2022, ss. 77-89).

belirlemedeki gücüne olan inancını gösterir. Ona göre, Türk toplumunda milliyet, ülkü ve inanç etrafında birleşen kültürel unsurlar olmadan sağlıklı bir millî kimlik düşünülemez; millî değerlerin baskın olması, Türk milletini tarihine olduğu kadar geleceğine de güvenle taşıyacak bir etkindir.

Eğitim, Atsız'ın toplum projesinin merkezindeki en kritik araçlardan biridir. O, öğretmenliği sıradan bir meslek olarak değil, “milletin kaderini yönlendirecek karakterlerin biçimlendirildiği” kutsal bir vazife olarak görür. Bu nedenle öğretmen seçiminde bilgi kadar “ırk, karakter, aile geçmişi ve ahlaki vasıflar” da aranmalıdır. Hatta Atsız'a göre “öğretmenin bilgisinden önce ırkına bakılmalıdır” (Atsız, 2015a, s. 157). Bu yaklaşım, öğretmeni sadece ders anlatan biri olmaktan çıkarıp ideolojik bir aktarıcı konumuna yerleştirir. Eğitim sistemi, bireysel gelişimi elbette gözetmelidir; fakat asıl misyonu, millî ideolojiye sadık, karakterli ve ülkü sahibi vatandaş yetiştirmek olmalıdır. Atsız, “milliyetçilik bir eğitim ve terbiye meselesidir” diyerek okulun ideolojik bir aygıt olduğunu açıkça belirtir.

Atsız'ın eğitim vizyonunda asker millet ideali başköşededir. Bu anlayışa göre eğitim sadece sınıfta değil, hayatın tüm safhalarında sürer. Mevcut sistemde liselerde haftada birkaç saat verilen askerlik derslerini yetersiz bulur; orta ve yükseköğretimin Millî Eğitim Bakanlığı'ndan alınarak doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'na bağlanmasını önerir (Atsız, 2022, ss. 142, 146). Böylece genç nesil, disiplin, sadakat, birlik ve mücadele ruhu içinde yetişebilecektir. Eğitim, bireyi “ülkü uğruna ölümü göze alacak” bir seviyeye taşınmalıdır; bununla çelişen “sınırsız özgürlük” anlayışları ise sistemin dışında tutulmalıdır. Atsız'ın kaleme aldığı 22 maddelik eğitim reformunda, okulların adeta kışla düzenine geçirilmesi, öğrencilerin üniforma giymesi, ahlaki bakımdan zayıf öğrencilerin okuldan uzaklaştırılması, öğretmenlerin subaylardan seçilmesi gibi otoriter tedbirler bulunmaktadır (Atsız, 2022, s. 147). Müfredat, öğrenciye bilgi aktarmanın yanı sıra karakter de kazandırmalıdır; oyunlar ve kitaplar Türk kahramanları yücelten içeriklerle donatılmalıdır. Eğitim kurumları sadece öğrencileri değil, öğretmenleri de bu millî disiplinin bir parçası haline getirmelidir. Son tahlilde devlet, salt teknik bilgi veren bir aygıt değil, milletin ruhunu, ülküsünü ve ahlaki yapısını şekillendiren bir terbiye otoritesidir. Bu otorite yalnızca okulda değil, hayatın her alanında devam etmelidir; eğitim bir müfredat değil, bir yaşama biçimi, bir millî disiplin rejimidir.

Toplumsal ahlaki yapılanmasında, önceki bölümlerde tanımlanan ‘asker millet’ anlayışı, yalnızca savaş zamanı değil, barışta da disiplinli, sadakatli ve fedakârlık temelli bir örgütlenmeyi zorunlu kılar. Atsız'a göre birey, bu anlayış doğrultusunda sadece yurttaş değil, milletin ideallerine hizmet eden bir karaktere sahip olmalıdır. Eğitim ise yalnızca bilgi aktarımı değil, bu millî disiplini içselleştirmeyi amaçlayan bir karakter inşası sürecidir. Atsız'a göre Türk milleti tarih boyunca fiilen bir ‘ordu-millet’ olmuştur; savaşçı ruhu ve görev ahlakıyla temayüz etmiştir. Bu nitelik, sadece savaş zamanlarında değil, barış dönemlerinde de toplumun tüm kurumlarına yansıtılmalıdır. Birey, millî ülkü uğruna hayatını adayan bir nefer gibi yetişmeli; toplum da bu şuurla biçimlenmelidir. Askerlik, onun nazarında sadece bir meslek değil, bir yaşam tarzı ve ahlaki duruştur. Atsız'ın toplum idealinde ordu disiplini yalnızca bireysel değil, toplumsal bir örgütlenme biçimi olarak da tasarlanır. Bu anlayış, Türk milliyetçiliği içinde uzun süredir yer alan ‘ordu-millet’ söylemiyle örtüşmektedir (Bora, 2014, s. 8). Türk kültüründe savaşta ölmek öteden beri bir şeref sayılmışken, yatağında ölmek bir eksiklik olarak görülmüştür (Altınay, 2004, s. 14). İslamiyet öncesinde bile Türkler, cennet inancına sahip olmaksızın savaş meydanında ölümü onurlu bir son olarak kabullenmiştir. Bu nedenle Atsız, Türk milletinin herhangi bir yabancı ideolojiye veya inanca bağlı olmadan da “asker millet” karakterine sahip olduğunu vurgular (Atsız, 2022, s. 147).

Atsız'ın eğitim anlayışında toplumun ortak değerler etrafında disipline edilmesi, Carl Schmitt'in “nomos” kavramıyla simgesel bir paralellik taşır. Schmitt'e göre nomos, yalnızca hukukî değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve değer yargılarının yerleştiği yapısal bir çerçevedir (Schmitt,

2006, s. 70). Bu bağlamda, Atsız'ın sadakat ve görev merkezli değer sistemi, Türk toplumunun kültürel sürekliliğini sağlayan bir iç norm düzeni olarak görülebilir. Bu çalışmada, söz konusu yapı simgesel olarak 'Türk nomosu' biçiminde de nitelendirilebilir. Eğitim sistemi, bireyin karakterini bu manevi çerçeveye uygun olarak biçimlendirmelidir. Bu amaçla öne sürdüğü reform ilkeleri – okulların birer kışla haline getirilmesi, öğretmenlerin yüksek rütbeli subaylar arasından seçilmesi, disiplinin merkezileştirilmesi (Atsız, 2022, ss. 139-142)– bu düzeni tahkim etmeye yöneliktir. Böyle bir model, eğitim yoluyla bireye sadece bilgi değil, ahlak ve ülkü kazandırmayı hedefler.

Atsız'ın askerî karakter vurgusu, sadece iç düzenin korunması için değil, millî birliğin sağlanması için de gereklidir. Ona göre modern toplumlarda artan bireycilik ve konformizm, toplumu çözmekte ve disiplini zayıflatmaktadır. Oysa Türk toplumu tarih sahnesinde daima “ordu gibi” örgütlenmiş, her ferdi milletin bir neferi gibi davranmıştır. Bu modelde birey, devlete rakip değil; tam tersine onunla birlikte hareket eden sadakatli bir unsur olarak düşünülür. Bireysel hak ve özgürlükler elbette vardır; fakat bunlar toplumsal sorumluluk ve disiplin duygusuyla dengelenmelidir. Özgürlük, Atsız'ın gözünde asla başıboşluk veya disiplinsizlik anlamına gelmez.

Nitekim “asker millet” ideali, Atsız için sadece tarihî bir nostalji değil; modern dünyanın bireyci ve parçalanmış toplum modeline karşı önerdiği ideolojik bir karşı duruştur. Bu yaklaşımın merkezinde görev ahlakı, millî disiplin, ülkü şuuru ve Türk milliyetçiliğiyle yoğrulmuş sağlam karakterli bireyler yetiştirme hedefi vardır. Toplum ancak bu değerlerle donanmış bireylerle güçlü kalabilir. Atsız'a göre bu anlayış, bir ütopya değil, Türk milletin tarih sahnesindeki varoluşunun gerekçesidir.

Bu bağlamda, onun toplum tasavvuru yalnızca kendi dönemine özgü bir inşa projesi olarak değil, aynı zamanda Türk milliyetçiliği düşüncesi içinde şekillenen farklı zihniyet modelleriyle karşılaştırmaya elverişli bir düşünsel çerçeve olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda izleyen bölümde, Atsız'ın yaklaşımı Ziya Gökalp'in kültür temelli toplum anlayışıyla karşılaştırmalı biçimde ele alınacaktır.

4. Ziya Gökalp ile Karşılaştırmalı Değerlendirme

Ziya Gökalp (1876–1924) ve Hüseyin Nihal Atsız (1905–1975), Türk milliyetçiliğinin farklı kuşaklarına mensup iki önemli fikir adamıdır. Gökalp, Osmanlı'nın son döneminde yetişip Cumhuriyet'in kuruluşuna fikirleriyle yön vermiş Türkçülüğün fikir babası olarak anılırken (Mardin, 2008, ss. 245–248), Atsız ise Cumhuriyet'in özellikle 1940'lı yıllarında ortaya çıkan daha katı ve ırk temelli bir Türkçülük akımının öncüsü olarak kabul edilir (Ravanoğlu Yılmaz, 2022, ss. 785-786). Her iki isim de Türk milletin tarihsel ve kültürel birliğini hedefleyen Turan ülküsünü savunmuş; ancak bu ideali kavrayış ve yorumlayış biçimlerinde ciddi farklılıklar ortaya koymuşlardır. Söz konusu farklılıklar, Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* (2016) ve Atsız'ın *Türk Ülküsü* (2022) adlı eserleri incelendiğinde açıkça görülmektedir. Bununla birlikte, milliyetçilik anlayışlarının temelinde belirgin farklar bulunmaktadır. Bu nedenle Gökalp ve Atsız'ın fikirlerini tarihsel bağlamları ve etki ilişkileriyle birlikte karşılaştırmalı olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Gökalp (2016, ss. 17-20), millet kavramını tanımlarken ırk veya etnisite vurgusu yapmamış, millî kimliği dil, din, ahlak ve estetik (hars) birliğine dayalı bir kültür olgusu olarak görmüştür. Onun ünlü tanımına göre “Millet ne ırkî ne kavmî ne coğrafi ne siyasî ne de idarî bir zümredir. Millet; lisanca, dince, ahlakça ve bediyyatça müşterek, aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir zümredir”. Bu yaklaşım, Gökalp'in sosyolojik formasyonundan da beslenerek ulus inşasında kültürel değerleri merkeze aldığını gösterir. Nitekim Gökalp'e göre bir toplumu millet yapan unsur, ortak eğitimle yoğrulan kültür birliğidir; ırk ve soy birliği zorunlu değildir.

Atsız ise milliyet fikrine Gökalp'ten oldukça farklı bir noktadan yaklaşmıştır. Millî kimliği tanımlarken ırk, soy ve kan bağına merkeze alan bir anlayış benimseyen Atsız'ın “millet”

tasavvuru, Gökalp'in kültürel milliyetçilik tezinden kökten biçimde ayrılır. Her ne kadar Atsız, Ziya Gökalp'i Türk milliyetçiliğini sistemleştiren büyük bir öncü olarak görse de (onu "kusurlarına rağmen büyük Türkçü" olarak nitelendirir), Gökalp'in millet anlayışını "yeterince ırkçı olmamakla" eleştirmiştir (Uzer, 2002, ss. 118–119). Gökalp, "Türküm diyen her bireyi Türk tanımak, yalnız Türklüğe ihanet edenleri cezalandırmak" gerektiğini ifade ederken; Atsız ise bu anlayışı reddederek "Millet sadece bir kültür birliği değil, aynı zamanda 'kan ve soy' birliğidir" diyerek millî kimliği biyolojik temele oturtur (Atsız, 2022, s. 16; Ravanoğlu Yılmaz, 2022, ss. 790-791).

Her iki düşünür de Türk birliğini hedefleyen Turan ülküsünü dile getirmiş olsalar da bu ideali kavrayış ve uygulayış biçimleri farklılık gösterir. Gökalp, Turan'ı Türk milletinin "büyük ve ebedî ülküsü" olarak tanımlar. Ona göre bu birlik yakın ve uzak hedefler şeklinde aşamalı olarak düşünülebilir: yakın ülkü, Oğuz (Türkmen) boylarının kültürel yakınlaşmasıyla sağlanacak bir birliktir; uzak ülkü ise zamanla tüm Türk boylarının birleşmesini öngörür. Ancak Gökalp, bu ideali dönemin siyasi şartları içinde değerlendirmiş ve "böyle bir birleşmenin bugün için yalnız kültürel olabileceğini" belirtmiştir (Gökalp, 2016, ss. 85–88). Atsız ise Turancılık fikrine çok daha katı ve güncel bir hedef olarak yaklaşmış; bu ideali yalnızca kültürel değil, siyasal ve ırkî boyutlarıyla da savunmuştur (Ravanoğlu Yılmaz, 2022, ss. 788-790).

Ziya Gökalp (2016, ss. 23-27), Doğu ile Batı'yı uzlaştırma çabası içinde, Türk kültürünü koruyarak Batı'nın ilim ve tekniğini benimsemeyi savunmuştur. Onun meşhur kültür-medeniyet ayrımı uyarınca medeniyet evrensel ve transfer edilebilir, hars ise millidir. Bu nedenle Gökalp'e göre Türk aydınları "Batı'ya yönelerek oradan medeniyet almak ve bu medeniyeti halka taşımak, aynı zamanda halktan da millî kültürü derleyip özümsemek" gibi çift yönlü bir görev üstlenmelidir. Kısacası, "millî kültürü koruyarak Batı medeniyetine yönelmek" Gökalp'in modernleşme formülüdür. Atsız ise Cumhuriyet elitlerinin özellikle 1930'lardaki Batılılaşma hamlelerine ve kozmopolit kültür politikalarına şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre, Türk milletinin kültürel dokusunu bozan yabancı (Türklüğe özdeş olmayan) unsurların eğitim ve düşünce sisteminden ayıklanması gereklidir (Atsız, 2022, s. 132). Bu bağlamda, Hasan Âli Yücel döneminde eğitimde dünya klasiklerine ve hümanist vurgulara ağırlık verilmesini, millî kimliği sulandıran ideolojik adımlar olarak değerlendirmiştir (Ravanoğlu Yılmaz, 2022, ss. 791-793). Atsız'ın bu tavrı, onun sıkça kullandığı "Bütün Türkler bir ordu, katılmayan kaçaktır" ifadesiyle sembolleşen, disiplinli ve ülkü temelli toplum idealini açıkça yansıtır (Atsız, 2022, s. 253).

Nitekim Atsız, Cumhuriyet kadrolarının "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve Batılılaşmak konusundaki tutkusunu sert bir dille eleştirmiş"; genç neslin "öz kültürüne ve ırkına yabancılaşmasına" yol açacak her türlü faaliyetin yasaklanmasını istemiştir (Ravanoğlu Yılmaz, 2022, ss. 789-790). Bu bakımdan Gökalp'in düşüncesindeki medeniyet transferiyle millî kültür geliştirme yaklaşımına karşılık, Atsız Batı etkilerine karşı daha içine kapanmacı ve tepkisel bir duruş sergilemiştir.

İki düşünürün din ve özellikle İslam konusundaki fikirleri de birbirinden ayrılır. Ziya Gökalp, Türklük ile İslamiyet arasında bir sentez arayışında olmuş; İslam'ı hem Türk tarihinin önemli bir parçası hem de toplumsal dayanışmayı sağlayan manevi bir değer olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte, din ile devlet işlerinin ayrılması gerektiğini savunmuş ve bu yönüyle laiklik ilkesini benimseyen bir duruş sergilemiştir. Gökalp'e göre din, millî kültüre uygun şekilde yorumlandığında milletin manevî varlığını güçlendiren bir unsur hâline gelir (Gökalp, 2001, ss. 13–15). Nitekim "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" formülü, onun Türk milliyetçiliğinde İslam'a yer verdiğini, fakat bu ilişkiyi millî kültür ekseninde tanımladığını göstermektedir. Buna karşılık Atsız ise din konusuna daha mesafeli yaklaşan bir çizgide durur. Düşünce sisteminde dini, Gökalp'in aksine toplumsal yapının temel bileşenlerinden biri olarak değil, bireysel bir inanç alanı olarak ele alır. İslami değerlerle açık bir çatışma içinde olmasa da dinin toplumsal rolüne dair

yaklaşımları daha sınırlı, araçsal ve milliyetçi ideolojiye bağlı bir çerçevede şekillenir (Akün, 2000, ss. 137–138).

Özellikle hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı bazı yazılarda Atsız, İslamiyet ve dini değerlere ilişkin eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir (Akün, 2000, ss. 138–139). Bu eleştirilerinin temelinde, İslam'ın Türk kültürüne tarihsel süreçte sonradan eklemeli olduğu düşüncesi yer almaktadır. Atsız, bu görüşünü “İslam, Türk'ün asli dini değil, zamanla giydiği bir elbisedir” ifadesiyle açıkça ortaya koymuştur (Atsız, 2015a, s. 128). “İslam Birliği Kuruntusu” başlıklı yazısında ise İslamiyet'in doğuşunu Arapların millî kimlik oluşturma çabası bağlamında değerlendirmiş; bu bakış açısıyla İslam'ın evrenselliğini sorgulamıştır. Ayrıca bazı tarihsel figürler ve geleneksel dinî anlayışlara yönelik sert üslubu, onun İslami duyarlılıktan ziyade milliyetçi yaklaşımlarını öne çıkardığını göstermektedir (Akün, 2000, ss. 139–140). Bu yaklaşım, Gökalp'in İslam'ı millî bünyeyle bütünleştiren daha kapsayıcı tavrından oldukça farklıdır. Atsız'ın din anlayışı, yer yer seküler, hatta kimi ifadelerinde açıkça eleştirel bir çizgiye sahiptir.

Tarihsel bağlam ve etki açısından da Gökalp ve Atsız'ın konumları farklılık arz eder. Ziya Gökalp, Osmanlı'nın son döneminde ve Millî Mücadele yıllarında kaleme aldığı eserleriyle Türk milliyetçiliğinin kuramsal temelini atmıştır. Özellikle 1923 tarihli *Türkçülüğün Esasları* adlı eseri, bu düşüncüyü sistematik bir program hâline getirerek Atatürk dahil birçok Cumhuriyet aydını üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Gökalp, 2016, ss. 5–6). Bu fikirler, Cumhuriyet'in eğitim, kültür politikaları ve millî kimlik inşasında belirleyici olmuş; erken dönem resmî ideolojisine nüfuz etmiştir (Mardin, 2008, ss. 245–248). Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, günümüzde de hâlen Türk siyasal düşüncesinin başlıca referans kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Atsız ise fikir mücadelesini daha sonraki bir dönemde, Cumhuriyet'in yerleşik düzenine eleştirel bir pozisyonda vermiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında dile getirdiği aşırı Turancı ve ırkçı söylem, dönemin iktidarı tarafından tehdit olarak görülmüş; Atsız 1944'te “İrkçılık-Turancılık Davası” olarak bilinen yargı sürecinde yargılanarak mahkûm edilmiştir (Akün, 2000, s. 140). Her ne kadar daha sonra beraat etmiş olsa da bu olay Atsız'ın resmî ideoloji dışında kaldığını ve fikirlerinin dönemin devlet aklında karşılık bulmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Atsız, entelektüel planda kendi kuşağından ve sonraki kuşaklardan birçok milliyetçi üzerinde iz bırakmıştır. Onun önderlik ettiği ırkçı-Turancı çizgi, 1960'larda Alparslan Türkeş tarafından geliştirilen Türk-İslam sentezi içinde tam anlamıyla benimsenmese de Atsız'ın roman ve makaleleri pek çok genci milliyetçi düşünceler etrafında etkilemiştir (Ravanoğlu Yılmaz, 2022, ss. 785-786). Nitekim Atsız, günümüzde dahi radikal milliyetçi çevrelerde saygıyla anılan bir figür olmayı sürdürmektedir.

Ziya Gökalp ve Nihal Atsız, Türk milliyetçiliği tarihinde farklı paradigmaları temsil eden iki düşünürdür. Gökalp, Osmanlı'dan modern ulus-devlete geçiş sürecinde kültür merkezli, bütünleştirici ve çağdaşlaşmacı bir milliyetçilik modeli inşa etmiştir. Atsız ise Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında bu modele tepki olarak doğan ırk temelli, dışlayıcı ve anti-modernist bir söylemin sözcüsü olmuştur. Her ikisi de Türklük ülküsüne samimiyetle bağlı olmakla beraber, millet tanımı, hedeflenen toplumsal birliktelik ve izlenecek yol konularında ayrılmışlardır.

Bu karşılaştırmalı değerlendirme, yalnızca Gökalp ve Atsız'ın fikrî benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymakla kalmaz; aynı zamanda bu fikirlerin tarihsel bağlamlarını ve birbirleriyle olan etkileşimlerini de görünür kılar. Atsız, gençlik yıllarında Gökalp'in eserlerinden etkilendiğini açıkça ifade etmiş; bu etkinin izleri erken dönem yazılarında da gözlemlenmektedir (Akün, 2000, ss. 136–137). Sonraki yıllarda Gökalp'i eleştirse de ona olan saygısını sürdürmüş ve onu Türkçülük ülküsünün en büyük şahsiyetlerinden biri olarak anmıştır (Uzer, 2002, s. 120).

Tarihsel olarak bakıldığında, Gökalp'in kurduğu kültürel milliyetçilik zemini olmaksızın Atsız'ın daha radikal söyleminin gelişmesi de mümkün görünmemektedir. Öte yandan, Atsız'ın düşünsel çıkışı da Gökalp'in belirlediği sınırları genişletmiş; böylece Türk milliyetçiliği içerisinde ırkçılık

ve Turancılık gibi tartışmaların daha net çerçevelerde ele alınmasına imkân tanımıştır. Sonuç olarak, Gökalp ile Atsız'ın mukayesesi, Türk milliyetçiliğinin geçirdiği düşünsel evrimi ve bu süreçte oluşan yönelimleri kavramak açısından hem tarihsel hem kuramsal düzeyde önemli bir zemin sunmaktadır.

5. Sonuç

Hüseyin Nihal Atsız'ın toplum tasavvuru, yüzeyde tarihsel ve kültürel unsurlara dayanan gelenekçi bir bakış gibi görünse de özünde ideolojik olarak yönlendirilmiş, sistemli bir zihniyet inşa projesi olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada bütüncül çerçevesi sunulan toplumsal tasavvur, birey-toplum-devlet ilişkisini yalnızca siyasal değil, kültürel ve ahlaki temellerle yeniden inşa eden bir yaklaşım olarak şekillenmektedir. Atsız, bu yönüyle yalnızca bir ideolog değil; aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin kültürel boyutunu derinleştiren sistematik bir düşünce geliştiricisi olarak öne çıkmaktadır.

Atsız'ın toplum modeli, onun yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal kırılmalarıyla yakından ilişkilidir. Osmanlı'nın yıkılışı, Cumhuriyet'in kuruluşu, tek parti dönemi, çok partili hayata geçiş ve 1960'larda yoğunlaşan ideolojik çatışmalar, onun hem topluma dair beslediği endişeleri hem de milliyetçilik temelinde inşa etmeye çalıştığı değerler sistemini belirginleştirmiştir. Tarihsel, kültürel ve ideolojik bağlam birlikte değerlendirildiğinde, Atsız'ın toplum tasavvurunun geçmişe romantik bir özlemden ibaret olmadığı; aksine çağının krizlerine sistematik ve bütüncül bir çözüm önerisi sunduğu görülmektedir.

Atsız'ın toplum düşüncesi, ahlak, ülkü ve disiplin ekseninde şekillenen bütüncül bir yapı sunar. Bu kavramlar, onun dil, tarih ve edebiyatla temellendirdiği kültürel zeminle birleşerek toplumsal yapının temel harcını oluşturur. Eğitim, bireyin karakterini ve millî ruhunu biçimlendiren bir mekanizma olarak konumlanır. Bu bağlamda aile ve okul, toplumsal değerlerin aktarımı ve bireyin millî kimlikle bütünleşmesi açısından temel kurumlardır. "Asker millet" anlayışıyla yetişen birey, milletine adanmışlık bilinciyle donatılmalı; bu eğitim modeli, bireyi görev ve hizmet temelinde tanımlayan bir yaklaşımı benimsemelidir.

Çalışmada ayrıca Atsız'ın toplum anlayışı, Ziya Gökalp'in kültür temelli yaklaşımıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu karşılaştırma, her iki düşünürün millet, Turan, din ve modernleşme gibi temel kavramlara yüklediği anlamlar üzerinden yürütülmüş; Gökalp'in daha bütünleştirici ve kültürel sürekliliği esas alan yaklaşımı ile Atsız'ın ırk temelli, disipliner ve idealist tasavvuru arasındaki farklar tarihsel bağlam içinde değerlendirilmiştir. Böylece, Türk milliyetçiliği düşüncesi içinde şekillenen farklı zihniyet modelleri görünür kılınmış ve bu modellerin toplumsal yapı üzerindeki yansımalarına dair karşılaştırmalı bir perspektif sunulmuştur.

Sonuç olarak, Atsız'ın toplum tasavvuru ne salt geçmişe duyulan romantik bir özlemde ne de hamasi bir idealizmden ibarettir. Aksine, tarih bilinci yüksek, ahlaki temeli sağlam, görev ahlakına sahip ve ülkeye yönelmiş bireylerden oluşan bir toplum inşa etme çabasıdır. Ona göre bir toplumu ayakta tutan, sadece kurumların varlığı değil, o kurumlara ruh veren değerler ve bireylerin taşıdığı karakterdir. Bu yaklaşım, milliyetçilik düşüncesine hem kuramsal hem de pratik bir zemin sunarak, Türk milliyetçiliğinin yalnızca siyasal değil, kültürel, ahlaki ve zihinsel bir bütünlük içinde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Atsız bu yönüyle, Türk milliyetçiliğini dar politik sınırlarının ötesine geçiren en önemli fikir adamlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Akün, Ö. F. (2000). Atsız, Hüseyin Nihal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 136–140). Ankara: TDV Yayınları.
- Altınay, A. G. (2004). *The Myth of the military-nation: Militarism, gender, and education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Atsız, H. N. (1942). Gençlik ve ahlak. *Bozkurt Dergisi*, Temmuz, 2,

- Atsız, H. N. (1968). Turancılık romantik bir hayal değildir. *Ötüken Dergisi* 1(3) 28–37.
- Atsız, H. N. (1970). Türkçülüğe karşı yobazlık. *Ötüken Aylık Türkçü Dergi*, Mart,(75).
- Atsız, H. N. (2015a). *Makaleler III*. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Atsız, H. N. (2015b). *Makaleler IV*. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Atsız, H. N. (2015c). *Tarih, kültür ve kahramanlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Atsız, H. N. (2015d). *Türk tarihinde meseleler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Atsız, H. N. (2015e). *Türk tarihi üzerine toplamalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Atsız, H. N. (2020). *Türkçülüğe karşı haçlı seferi ve çektiklerimiz*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Atsız, H. N. (2022). *Türk ülküsü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Atsız, H. N. (2023). *Ruh adam*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aydemir, Ş. S. (2008). *Tek adam*, Cilt III. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bora, T. (2014). *Türk sağıının üç hâli*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetin, A. (2019). *Türkçülerin din anlayışı*. [Yayınlanmamış doktora tezi] Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Dağ, Ç. (2010). *Hüseyin Nihal Atsız’ın Türk kültür tarihindeki yeri*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ercilasun, A. B. (2018). *Atsız: Türkçülüğün mistik önderi*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Gökalp, Z. (2001). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak* (Haz. Mehmet Kaplan). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökalp, Z. (2016). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İpek, G. (2016). Basında Sabahattin Ali–Nihal Atsız davası. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 272–287.
- Karabulak, O. (2017). *Atsız ve Türkçülüğün yarım asrı: Süreli yayınlarda Türk Milliyetçiliğinin seyri (1931–1975)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Le Bon, G. (2023). *Halkların Evriminin Psikolojik Yasaları* (Çev. Uzun Özgülenç). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin siyasi fikirleri* (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2024). *Türkiye’de Toplum ve siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Martinich, A. P. (2013). *Thomas Hobbes*. (A. Terzi, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdoğan, G. G. (2021). *“Turan”dan “Bozkurt”a: Tek parti döneminde Türkçülük (1931–1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (2009). *Türkiye’de siyasal kültürün resmi kaynakları, Cilt II: Kemalist tek parti ideolojisi ve Atsız Türkçülüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ravanoğlu Yılmaz, S. (2022). Nihal Atsız Türkçülüğü ve milliyetçi hareketin yol ayrımı. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 784-797. doi: 10.30784/epfad.1128529

- Schmitt, C. (2006). *The Nomos of the earth in the international law of the jus publicum Europaeum*. Trans. G. L. Ulmen. New York: Telos Press.
- Teber, S. (2022). *Politik psikoloji notları*. İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Uzer, U. (2002). *An Intellectual history of Turkish nationalism: Between Turkish ethnicity and Islamic identity*. Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünser, H. İ. (2022). Atsız'ın otantik toplum ütopyası: Bozkurtların ölümü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(38), 576-590. doi: 10.12981/mahder.1115078
- Yılmaz, T. (2019). *Hüseyin Nihal Atsız'ın din ve toplum görüşleri*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Yörük, Z. (2022). Politik pişe olarak Türk kimliği. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik* içinde (ss. 809-824). İstanbul: İletişim Yayınları.

Research Article/ Araştırma Makalesi

**THE RELATIONSHIP OF WAGES AND EXPORTS FOR
THE TEXTILE INDUSTRY: THE CASE FROM THE UNITED STATES**

İbrahim ÖZAYTÜRK¹

Abstract

As the 1980s progressed, emerging nations made efforts to embrace growth models that were centered on exports, progressively moving away from the economic model that relied on import substitution. The rising prominence of global trade has stimulated researchers' interest in manufacturing processes, the transfer of manufactured goods to other countries, and the ramifications for employment. The aim of this study is to investigate the influence that bilateral trade, a significant consequence of global liberalization, has on national wages. The data analyzed in this study is sourced from the textile product mills sector in the United States of America (USA) and covers the years 1987 to 2023. Within the scope of this investigation, the Johansen Cointegration Test (1992) was utilized to investigate the model that originates from the Cobb-Douglas manufacturing function. The study concluded that exports affect the labor force over time, and this effect is expected to grow. An investigation is conducted, and the results of that investigation are used to formulate a policy recommendation.

Keywords: International economics, Export, Labor force, Wage rates, Cobb-Douglas production function

Jel Codes: F14, B17

**TEKSTİL ENDÜSTRİSİNDE ÜCRETLER VE İHRACAT İLİŞKİSİ:
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖRNEĞİ**

Öz

1980 ve sonrasında, ekonomik olarak gelişme göstermeye başlayan ülkelerin ithal ürün ikamesine dayanan ekonomik büyüme modelinden uzaklaştıkları ve ihracat odaklı büyüme modellerini benimsemeye başladıkları görülmektedir. Bu süreçte konuyla ilgilenen araştırmacıların küresel ticaretin artmasıyla birlikte, ülkelerin üretim süreçlerine, üretilen malların ihracatına ve ihracatın istihdam üzerindeki etkilerine daha fazla odaklandıkları anlaşılmaktadır. Bu ilginin artışına paralel olarak, küresel liberalleşmenin önemli bir sonucu olan ikili ticaretin ulusal ücretler üzerindeki etkisi de araştırmacıların ilgisini daha fazla çekmektedir. Buradan hareketle bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için önemli bir iş gücü kaynağı olan tekstil sektörünü, tekstil endüstrisindeki ihracatın yine aynı sektördeki ücretler üzerindeki etkisi araştırmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, ABD tekstil endüstrisine ait ve 1987'den 2023'e kadar olan yıllık verilerdir. Bu araştırma kapsamında, Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan kullanılarak üretilen model, Johansen Eşbütünleşme Testi (1992) kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen analizin sonucunda, ihracatın bir süre boyunca işgücü üzerinde bir etkisi olduğu sonucuna varılmış ve bu etkinin ilerleyen yıllar itibarıyla daha da belirginleşmeye devam edeceği düşünülmektedir. Bunun yanında, araştırmanın sonuçları bir politika önerisi oluşturmak içinde kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ekonomi, İhracat, İşgücü, Ücretler, Cobb-Douglas üretim fonksiyonu

Jel Kodları: F14, B17

¹ Assist. Prof., Niğde Ömer Halisdemir University, Finance Banking and Insurance, ibrahim.ozayturk@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5292-6313.

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Introduction

In a liberalized global economy, bilateral commerce is essential for the economic advancement of nations. Post-1980, with the cessation of the import substitution strategy globally, nations began to engage in the manufacture of high value-added goods and leveraged the benefits acquired in their bilateral commerce. The term “liberalization” here refers to the easing of restrictions on trade and money flows, leading to the integration of domestic markets and financial assets with the global economy. Liberalization provides nations with an expansive and unrestricted trading environment; nevertheless, it may also lead to items engaged in bilateral commerce and the laborers involved in their manufacture discovering broader job opportunities and facing varying pay rates.

The impact of wage fluctuations stemming from enhanced bilateral commerce owing to deregulation has garnered significant attention from scholars. The Heckscher-Ohlin-Samuelson (H-O-S) theory closely resembles the trade structure of the United States' international commerce with emerging nations (Sach and Shatz, 1994, p. 13). The HOS hypothesis suggests that a nation exports products that utilize relatively abundant resources intensively and imports products that utilize relatively scarce resources intensively. This idea posits that a developed country with a comparatively abundant trained workforce should export commodities that predominantly utilize skilled labor while importing goods that primarily rely on unskilled labor. This approach allows countries to optimize their economic advantages and enhance productivity. By focusing on their strengths, nations can foster innovation and growth in sectors where they hold a competitive edge, ultimately benefiting their overall economic landscape. In this scenario, international commerce results in an augmentation of the real income of a nation's plentiful factors and a diminution of the real income of its scarce components. (Aslan and Terzi, 2006, p. 7). The theory also says that an increase in the industry's exports would boost the earnings of skilled workers in the sector, while unskilled workers would need to accept lower salaries to compete with imported products. The idea posits that commerce influences product pricing between nations, but domestic factor prices may fluctuate due to variations in demand for those resources. This hypothesis posits that, even when analyzed by sector, a rise in bilateral commerce, or international trade, can positively influence wages within the respective sector. Research investigates the correlation between exports and wages in accordance with HOS theory, yielding data that align with the theory (Robinson and Paus, 1997, p. 539; Esquivel and Rodrigues, 2003, p. 552; De Santis, 2001, p. 121). All this research corroborates the theoretical framework.

This research investigates the influence of exports on the salaries of employees involved in the production of exported goods in the exporting nation, within the framework of bilateral trade theory. In other words, do changes in the export volume of the relevant sector affect the wage structure of the same sector? The analysis of the textile product mills industry in the USA utilizes yearly data from 1987 to 2023. The primary rationale for selecting an extensive data collection period is the importance of achieving more realistic findings. The study develops a model that incorporates yearly export numbers, total output, total labor force in production, and total annual export amounts within the relevant sector. The primary reason for selecting this sector is that the textile industry in the USA continues to be the most labor-intensive, closely followed by the food products sector. By 2024, the workforce in the industry will surpass 13 million individuals. This statistic, encompassing their families, indicates that 40 million individuals earn their livelihood from this industry. Put another way, the textile industry employs one in ten individuals in the United States, home to a population of 350 million. These statistics elucidate the rationale for selecting the textile industry for this investigation. This work distinguishes itself from other research in this regard and addresses a gap in the literature. The study employed the Johansen cointegration test (1992). The primary rationale for choosing this test is its superior ability to elucidate long-term relationships compared to alternative approaches.

This research is significant for several reasons: the substantial contribution of the selected sector to international trade, the preeminent status of the chosen country in global commerce, the extraordinary characteristics of the examined time, and the considerable workforce within the pertinent sector. The study's analytical approach and findings address a deficiency in economics. The escalating relevance of the connection between international commerce and salaries, prompted by the rise in global trade, highlights the study's importance and its potential value to stakeholders in the field.

The study has four sections. The initial portion serves as the introduction, elucidating the primary objective of the study and presenting foundational information. The literature review part, which analyzes research focused on elucidating the correlation between wages and exports, follows next. The third section of the research designates the methodology part, which elucidates the analytical methodologies employed in the econometric analysis. The part detailing the analysis results is the fourth portion. This section provides a concise assessment of the values derived from the analyses done. The conclusion section provides a comprehensive assessment of the study and offers succinct recommendations for future scholars and industry professionals engaged in this topic.

1. Literature Review

This part will review prior studies related to the model under investigation and those recognized in the worldwide literature, aiming to build a foundational framework for the research.

Kravis (1956) investigated the correlation between salaries and international commerce in the United States in his research. The study analyzed several industries and found that sectors with substantial exports had higher salaries, while areas with significant imports had lower salaries. Borjas, Richard, and Lawrence (1991) examined the impact of international trade on wages and employment via regression analysis in their research. Their study, utilizing data from the United States from 1960 to 1985, showed that international trade influenced salaries and, consequently, employment. Revenga (1992) examines the impact of heightened import competition on employment and earnings in the USA manufacturing sector, utilizing data from the manufacturing industry spanning 1977 to 1987. The author concludes that fluctuations in import prices substantially affect employment and salaries. In research that Krugman and Robert (1993) analyze the trade imbalance and income inequality, which are significant economic issues in the United States. The authors assert that a significant factor contributing to the international trade imbalance and income inequality is the importation of goods from low-income nations. The study by Beyer, Rojas, and Vergara (1999) utilized yearly data from Chile from 1960 to 1996, focusing on salaries, international trade openness, the price index of textile items, and the quantity of skilled labor as the primary factors. The study, employing regression estimates, indicated that trade liberalization exacerbated pay disparity by reducing prices of labor-intensive goods. Greenway, Hine and Wright (1999) performed their research in the United Kingdom. In their study, employing panel data analysis from 1979 to 1991, they concluded that trade intensity enhances wages by diminishing labor demand in the import and export industries. Haouas, Yagoubi and Heshmati (2002) investigated Tunisia and concluded that the long-term and short-term effects of trade on wages and employment varied between exports and imports. The authors employed yearly data from 1971 to 1996 and selected panel data analysis as their methodological approach. Ghosh, Saunders, and Biswas (2002) conducted comparable research. The study utilized a substantial dataset from 1967 to 2008 for the USA, focusing on factors associated with exports and salaries. Their investigation, which used regression estimates, revealed that the enhancement of productivity in skilled labor, along with international commerce, contributes to pay disparity. Cheung and Fan (2002) used the Stolper-Samuelson theorem in their research about the impact of rising trade volume on pay disparity. The study done in Hong Kong revealed that the real wages of emerging nations diminish when trade volume escalates. Avalos and Savvides (2003) did a study examining

Latin American and Far East Asian nations. The research, spanning from 1963 to 1998 and using panel data analysis, investigated salary, trade openness, and import factors. The study's findings indicate that trade openness diminishes wage disparities among the analyzed nations. Sakurai (2004) examines the impact of rising global trade during the 1980s on labor demand across various skill levels within the Japanese manufacturing industry. The study employed a time series analysis with a dataset from Japan spanning the years 1980 to 1990. The study's findings suggest that the rise in global trade during the 1980s has not substantially affected the Japanese industrial labor market. Breau and Rigby (2006) employed the variables of salary, capital, labor force ratio, export, age, education, and gender in their analysis utilizing data from Los Angeles. Breau and Rigby (2006) conducted their study from 1999 to 2000, using regression estimates, and found that pay premiums significantly influenced the impact of international trade on wages. Milner and Tandrayen (2007) examined the impact of enterprises' trading status in Africa on salaries. The study conducted a panel data analysis utilizing data from Cameroon, Ghana, Kenya, Tanzania, Zambia, and Zimbabwe from 1993 to 1995. The authors conclude that directing exports toward more competitive markets would only have a disciplined impact on the salaries of exporting enterprises. Munch and Skaksen (2008) conducted research in Denmark. Regression estimation guided the analysis of data from 1995 to 2002. The authors determined that export intensity exerts a mild and negative influence on wages. Kim and Thompson (2009) conducted a study that analyzed annual data from the USA spanning 1949-2006, utilizing variables such as wages, labor force, capital goods stock, and prices of manufacturing and service sector goods. Their findings revealed that tariff reductions led to decreased wages but enhanced purchasing power. Brambilla, Chauvin and Porto (2017) investigate that export markets present businesses with possibilities, and prosperous exporting companies pass along part of the advantages of exports to their employees in the form of salary and employment premiums. In order to demonstrate this situation, the authors used data from 61 developed and low-income countries. In their study, which employed panel data analysis, the global frequency of these mechanisms ultimately establishes a robust correlation with the projected wage premiums. Liang (2021) analyzed the influence of exports on employment and therefore salaries in the United States. The study employed the 2SLS approach using data from 1991 to 2007. The author determined that neither import nor export shocks had a major influence on wages. Cai et al. (2022) investigated the influence of salaries on Chinese export commodities in separate research. The research utilized data from the period 2009 to 2016 and favored the Ordinary Least Squares (OLS) analytical approach. The empirical model study indicates that wage increases have minimal effect on the export costs of the manufacturing sector. Euwals et al. (2022) examined the correlation between exports and salaries in the Deutschland region. They also examined the impact of China, utilizing pertinent data from 2001 to 2016. The authors utilized panel data analysis and determined that the Deutschland region, referred to as the Eurozone, did not have considerable effect on one another. This disparity is also thought to result from the elevated labor wages in these nations. Luna and Winkler (2024) studied the influence of exports on wages. Data from 1995 to 2009 were utilized for 60 nations and 45 industries. The examination of panel data indicates that personnel involved in export operations demonstrate greater productivity and obtain enhanced remuneration relative to their counterparts in non-export activities. Bae and Kuruvilla (2025) examined wages in six nations that export goods. The author conducted panel data analysis on six nations (Bangladesh, China, India, Indonesia, Mexico, and Vietnam) utilizing monthly data from 2011 to 2018. The research showed an increase in nominal salaries in exporting nations.

2. Methodology and Research Model

This section delineates the analytical procedures employed in the research and establishes the model. The model under examination is initially evaluated for each variable using the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test and the Phillips-Perron (PP) unit root test. The Johansen

Cointegration test (1992) is thereafter conducted to obtain the result. The analysis concentrates on the model that emerged from the Cobb-Douglas production function.

When the literature study was examined deeply, the relationship between wage² and export³ was investigated together with many other macroeconomic variables. Although there are many variables that can be used for the model, two important variables required in the model are the total output⁴ of products of the countries and labor⁵ that works in the sector to make the model significant (Kravis, 1956; Diewert, 1986; Bernard and Jansen, 1995; Schank, Schnabel and Wagner, 2007). Wage is preferred as a control variable for this research. The model used is thus in the form of $W = f(Q, L, EXP)$. Indicators, codes of variables, their usage patterns and the sources of data were obtained and are also presented in Table 1.

Table 1: A Brief Synopsis of Criteria

Indicators	Codes	Log./Orig.	Sources
Wage	<i>lnw</i>	<i>Logarithmic</i>	<i>U.S. Bureau of Labor Statistics</i>
Output	<i>lnq</i>	<i>Logarithmic</i>	<i>Fred Reserve Bank of St. Louis</i>
Labor	<i>lnl</i>	<i>Logarithmic</i>	<i>U.S. Bureau of Labor Statistics</i>
Export	<i>lnexp</i>	<i>Logarithmic</i>	<i>Fred Reserve Bank of St. Louis</i>

In the study utilizing time series analysis, the subsequent research model is such as:

$$\ln W_t = \beta_0 + \beta_1 \ln Q_t + \beta_2 \ln L_t + \beta_3 \ln EXP_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

On the model, wage is a dependent variable and indices on model t represents the time dimension and ε_t represent the error term.

2.1. Cobb-Douglas Production Function

At all times, the economy possesses a certain quantity of capital, labor, and knowledge, which combine to generate production. Cobb-Douglas gave his own form of the production function, and the production function became such as (Romer, 2006, p. 11):

$$F(K, AL) = Y = K^\alpha (AL)^\beta, \quad 0 < \beta + \alpha < 1 \quad (2)$$

(Y): Output

(A): Knowledge or effectiveness of labor

(K): Capital

(L): Labor

The representative production function used by Milner and Wright (1998) and Haouas, Yagoubi, and Heshmati (2002) is as in equation 3:

$$Q_{it} = A^\gamma \cdot K_{it}^\alpha \cdot L_{it}^\beta \quad (3)$$

The sector selected for the study here is textile product mills. In the sector, Q_t denotes the actual production value (total output) at time t , K signifies the capital stock, L indicates employment, α and β represents the factor share coefficients for K and L , respectively, and the parameter γ reflects the efficiency of the production process. The model assumes that the economy's sectors can transfer employment, represented by L .

² Textile Product Mills: Labor Costs (Wages).

³ The Textile Product Mills sector's total annual export amount is presented

⁴ Industrial production manufacturing for Textile Product Mills within 12 months

⁵ Number of employees who work in Textile Product Mills sector within 12 months.

Assume that a specific budget restriction aligns the output of firms with the marginal value of labor, which represents the wage (w), and the marginal product value of capital, which represents the cost (c).

Derive the revised equation from the model by eliminating capital, which It has no influence on wages.

$$Q_{it} = A^{\gamma} \left(\frac{\alpha L_{it} w_i}{\beta c} \right)^{\alpha} L_{it}^{\beta} \quad (4)$$

We can express the term A in the equation as a function of exports to incorporate the model under examination and analyze the impact of exports on wages (Greenway et al., 1999, p. 491).

$$A = e^t \cdot M_t \cdot X_t \quad (5)$$

In the equation, t represents time, M denotes imports in an industry, and X signifies exports in the pertinent industry. The study employs the logarithmic transformation of the pertinent series to render non-stationary time series stationary. Consequently, the series is more likely to attain stationarity. Therefore, after computing and reorganizing the logarithm of equation 5:

$$\ln W_t = \beta_0 + \beta_1 \ln A_t + \beta_2 \ln Q_t + \beta_3 \ln L_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

The determinants of wages extend beyond those outlined in equation 6. However, the study's objectives constrain them.

The industry's pay equation can be obtained by substituting equation 5 into equation 6.

$$\ln W_t = \beta_0 + \beta_1 \ln Q_t + \beta_2 \ln L_t + \beta_3 \ln X_t + \beta_4 \ln M_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

The study will concurrently evaluate the link between wages and export levels, assuming that employment levels and exports influence pay determination. Consequently, we established equation 1 as the model.

2.2. Johansen Cointegration Test (1992)

Johansen (1988, 1991, and 1994) developed the parametric. The cointegration relationship is expressed in equation 8, where the coefficient matrix is represented by; Π ($k \times k$), the endogenous variables vector is denoted as Z_t ($k \times 1$), and the deterministic terms encompass the constant term, trend, seasonal dummy(s), and other potential dummy variables in the dimension of D ($k \times 1$).

$$Z_t = \Pi_i Z_{t-1} + \dots + \Pi_j Z_{j-1} + \Phi D_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

ε_t , is a ($k \times 1$) vector and is presumed to adhere to a white noise process. Equation 9 articulates the VAR representation, where Z_t consists of first-order integrated variables, specifically $I(1)$, as a Vector Error Correction Model (VECM).

$$\Delta Z_t = \Pi Z_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta Z_{t-i} + \Phi D_t + \varepsilon_t \quad (9)$$

The equation is expressed as $\Pi = \sum_{i=1}^p \Pi_i - I$ and $\Gamma_i = -\sum_{j=i+1}^p \Pi_j$. Π denotes the long-term coefficient matrix, whereas the Γ_i matrices illustrate the short-term impacts of the model. To find the generalized eigenvalues, you can maximize the logarithmic likelihood function in equation 10 to get the cointegration vectors β and λ_i that are linked to the vector error correction model.

$$\log(\beta) = c - \frac{T}{2} \sum_{i=2}^p \log(1 - \lambda_i) \quad (10)$$

The generalized eigenvalues are the roots that give the solution to equation 11.

$$|\lambda_i S_{22} - S_{12} S_{22}^{-1} S_{12}| = 0 \quad (11)$$

In equation 11, the residual moment matrices are represented as $S_{12} = T \sum_{i=1}^T e_{2t} (e_{1t})'$. The residual vectors e_{1t} and e_{2t} originate from equations 12 and 13, respectively:

$$\Delta Z_t = B_1 \Delta Z_{t-1} + \dots + B_{p-1} \Delta Z_{t-p+1} + e_{1t} \quad (12)$$

$$Z_{t-1} = C_1 \Delta Z_{t-1} + \dots + C_{p-1} \Delta Z_{t-p+1} + e_{2t} \quad (13)$$

The number of non-zero eigenvalues shows the rank of the matrix Π . Johansen (1988, 1991, and 1994) and Johansen and Juselius (1990) came up with two ways to find the rank by counting the eigenvalues and putting them in decreasing order. In the maximum eigenvalue test, the null hypothesis posits r cointegration vectors, whereas the alternative hypothesis asserts $r + 1$ cointegration vectors.

$$\lambda_{max} = (r, r + 1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (14)$$

The trace test evaluates the null hypothesis of k cointegration vectors, according to the number of variables, against the alternative hypothesis of at most k cointegration vectors, also related to the number of variables. The trace test is represented by equation 15, where $\hat{\lambda}_i$ is the greatest eigenvalue:

$$\lambda_{iz} = (r, k) = -T \sum_{i=r+1}^k (1 - \hat{\lambda}_i) \quad (15)$$

We reject the null hypothesis if the computed statistics for both tests exceed the critical threshold. The final section will showcase the results of this examination.

3. Empirical Finding

The analytical methodology employed in the study was assessed utilizing Stata and EViews, with an annual dataset including the years 1987-2023. The outcomes derived from the used approach and conducted analysis are presented below. These results constitute the foundation for the assessment and suggestions necessary for the concluding portion.

Table 2 displays the statistical data pertaining to the factors utilized in the relevant sector study.

Table 2: *Descriptive Statistics*

Variables	Obs.	Mean	Std. dev.	Min.	Max.
Wage	37	15.8171	3.4669	10.777	21.122
Output	37	148.0601	40.9267	82.6406	206.1644
Labor	37	171.6475	57.8454	107.196	250.54
Export	37	54.9228	10.4804	39.31	73.674

Table 3 displays the findings of the correlation study. The analysis indicates that the dependent variable ($\ln w$) exhibits the strongest correlation coefficient (0.9311) with exports ($\ln \text{exp}$). In summary, our analysis connects export and wage with the highest significance.

Table 3: *Correlation Analysis*

	$\ln w$	$\ln q$	$\ln l$	$\ln \text{exp}$
$\ln w$	1.0000			
$\ln q$	0.8727	1.0000		
$\ln l$	0.9303	0.9254	1.0000	
$\ln \text{exp}$	0.9311	0.9343	0.8996	1.0000

To determine the number of lags in the research, each equation was approximated, and the Akaike Information Criterion (AIC) was considered. Table 4 indicates the number of delays acquired. The analysis was conducted based on the specified number of lags, and a cointegration test was executed.

Table 4: *Lag Structure Selection Criteria*

Lag	FPE	AIC	HQC	SIC
0	1.7258	-6.5165	-6.4555	-6.3351
1	2.1587	-13.2352	-12.93	-12.3282
2	1.1569	-13.9789	-13.4295	-12.3463*
3	9.4567	-14.2166	-13.4231	-11.8584
4	6.9125*	-14.7816*	-13.7440*	-11.6979

Note: Final Prediction Error (FPE), Aikake's Information Criterion (AIC), Hannan-Quinn Criterion (HQC), Schwarz Information Criterion (SIC).

3.1. Unit Root Test

This study assessed the stationarity levels of the time series using Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests. For the ADF and PP tests, we analyzed two different regression equations that incorporate constant and trend information. Table 5 illustrates the findings.

Table 5: *Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) Unit Root Test*

Variables	ADF		PP	
	Level	First difference	Level	First difference
lnwage (Constant)	-0.721	-4.058*	-0.981	-4.079*
lnwage (Trend)	-1.338	-3.980**	-1.742	-3.993**
lnoutput (Constant)	0.445	-4.275*	0.056	-4.333*
lnoutput (Trend)	-1.596	-4.508*	-1.788	-4.551*
lnlabor (Constant)	-0.121	-4.525*	-0.290	-4.566*
lnlabor (Trend)	-1.652	-4.424*	-1.938	-4.465*
lnexport (Constant)	-0.798	-4.631*	-1.018	-4.645*
lnexport (Trend)	-2.144	-4.565*	-2.284	-4.579*
Critical Values				
	ADF		PP	
	Constant	Constant & Trend	Constant	Constant & Trend
1%	-3.675	-4.288	-3.675	-4.279
5%	-2.969	-3.56	-2.969	-3.556
10%	-2.617	-3.216	-2.617	-3.214

Note: *, ** and *** indicate that the unit root null hypothesis is rejected according to the critical values of 1%, 5% and 10%, respectively.

The degree of integration of time series is crucial in unit root testing. If all series are integrated to the same order, a cointegration tests may be conducted. The results of the ADF and PP unit root test indicated that the variables were non-stationary at the level, but they became stationary when the initial differences of all series were taken into account. Consequently, the integration levels are I(1).

3.2. Cointegration Test

The integration of all variables at the first degree, I(1), permits the use of the cointegration test. Cointegration among the series signifies a long-term association; conversely, the absence of cointegration implies a lack of such a relationship. The data utilized for unit root testing underwent

the Johansen cointegration test (1992), employed to assess multivariate cointegration. Table 6 presents the results of the analysis.

Table 6: *Johansen Cointegration Test Result*

Null hypothesis	Trace statistic	%5 Critical value	Max-Eigen statistic	%5 Critical value
$r = 0$	87.0524*	0.0000	34.0884*	0.0089
$r \leq 1$	52.9639*	0.0003	24.9055*	0.0211
$r \leq 2$	28.0584*	0.0034	19.4281*	0.0133
$r \leq 3$	8.6302	0.0631	8.6302	0.0631

Note: *, the null hypothesis is rejected at the 5% significance level.

The results of the unconstrained cointegration rank test in Table 6 show that at a 5% significance level, both the trace test and Max-Eigen statistics indicate three cointegration vectors among the variables. In this situation, the trace test and Max-Eigen statistics indicate the acceptance of three cointegration vectors among the variables. The cointegration vector may be analyzed in the long run by normalizing it with respect to the dependent variable, wage.

The equation delineating the long-term relationship and the values of β_i ($i = 1, 2, 3,$) are as follows:

$$\ln w_t = 2.215 \ln q_t + 0.147 \ln l_t + 0.024 \ln x_t \quad (16)$$

The econometric estimations indicate that variations in output, employment, and exports exert positive, albeit heterogeneous, effects on wage levels in the long run. Specifically, the long-run elasticity of wages with respect to output is estimated at 2.21, implying that a 1% increase in output is associated with a 2.21% rise in earnings, holding other factors constant. Employment exerts a smaller but statistically significant effect, with a long-run elasticity of 0.14, suggesting that labor market expansion contributes positively to wage formation. By contrast, the elasticity of wages with respect to exports is estimated at 0.02, indicating a marginal and economically negligible impact. Although export growth appears to generate some wage gains within the relevant industry, the coefficient's small magnitude suggests limited pass-through effects from trade expansion to labor remuneration. From a policy perspective, these findings underscore the dominant role of domestic output growth and employment generation in sustaining wage improvements, while highlighting the comparatively weak transmission mechanism from export performance to wage growth.

4. Conclusion and Recommendations

This research aims to examine the impact of overall exports in the USA's textile product mills industry on salaries within that sector. The study analyzed yearly data from 1987 to 2023, focusing on the association between the variables. The correlation between exports and wages is greater than that of the other variables. This outcome elucidates the significance of the study more distinctly. The number of delays was determined to establish the foundation for the chosen cointegration testing technique in the study. The study included ADF and PP unit root tests to assess stationarity. These tests yield results that align with the Johansen cointegration test (1992), the chosen methodology for this study, aiding in the identification of the long-term relationship between wages and exports. The unit root test findings show that all variables are constant and non-stationary at both the constant and trend levels, but they achieve stationarity after differencing. In other words, all series display the characteristics of I (1).

The evaluation of the study's data indicates that the cointegration test results demonstrate a link among the identified variables, consistent with findings from other research (Were and Kayizzi-Mugerwa, 2009; Wang, 2013; Brambilla and Porto, 2016). Equation 16 illustrates that total exports

from the pertinent sector over the specified time in the USA have a positive impact on salaries within that industry. Nonetheless, the impact of the changes that transpired within the designated period is perceptible, albeit constrained. These changes can be evaluated as follows: during the analyzed period in the USA, investments in the textile products mills sector have declined due to alterations in global manufacturing practices. It is generally acknowledged that investments have transitioned from labor-intensive industries to capital-intensive industries (Toyne et al., 1983; Yasuda, 1994; Singletary and Winchester, 1996; Kilduff and Priestland, 2001). China's dominance in the textile industry, characterized by the relocation of production capacity to China due to its low manufacturing costs, has diminished the USA's textile output and, therefore, its exports. The impact of declining exports on wages has been minimal. Examining the designated eras reveals that the USA has experienced wars (like the Gulf catastrophe and 9/11) as well as a global disaster, specifically the pandemic. We urge policymakers to shift the sector from labor-intensive to capital-intensive industries, particularly through investments in more technical items. Such changes may contribute to the restricted growth of salaries.

The empirical findings reveal that the growth rate of textile product exports remains modest, indicating that the current level of production expansion is insufficient to trigger significant upward pressure on input costs or to erode wage levels. Cost structures within the textile industry appear to be stable, suggesting that the sector's operating expenses are not substantial enough to constrain remuneration for labor. Furthermore, the structural shift from labor-intensive to capital-intensive production processes has not yet reached a magnitude capable of materially altering the industry's cost composition. This stability in production costs implies that the sector retains the capacity to generate considerable value-added, enabling profitability for both employers and relatively stable earnings for employees.

From a structural economics perspective, the textile sector's continued reliance on labor-intensive methods, combined with its potential to integrate capital-intensive technologies, presents a unique dual-growth pathway. Enhanced adoption of advanced manufacturing technologies—such as automation, digital fabrication, and AI-assisted production management—could improve productivity and lower unit production costs. In turn, reduced costs could translate into competitive pricing in global markets, facilitating deeper penetration into additional export destinations. The sector may also leverage the United States' strong global brand image to differentiate its products in high-value consumer segments, thereby increasing both export volumes and unit export prices.

Moreover, the anticipated efficiency gains from technological upgrading have the potential to stimulate employment indirectly, as reduced production costs can enable expansion into new product lines and niche markets. This expansion could lead to greater job creation across the value chain, from design and marketing to distribution and after-sales services. Simultaneously, the generation of new business opportunities could foster entrepreneurship, attract foreign direct investment into the textile supply chain, and reinforce the industry's role as a contributor to sustainable economic growth.

The industry produces essential items that meet human needs. At this juncture, fostering stronger connections between employers and employees within the profit and gain framework, offering cost benefits associated with exports in the sector, and developing new goods in response to evolving conditions and demands would enhance the sector's appeal. This circumstance may positively influence workers' earnings both in the short and long run. Consequently, it is undoubtedly advantageous to utilize technology more efficiently across all sectors to enhance its waning competitiveness. Furthermore, long-run wage elasticity with respect to output is 2.21, the highest among all. For this reason, implement fiscal stimulus measures, targeted industrial policies, and infrastructure investments that boost domestic production capacity. Support innovation and productivity-enhancing technologies to sustain output growth, thereby maximizing its positive

spillover to wages. On the other hand, employment elasticity is 0.14 and statistically significant, indicating a direct wage-enhancing effect. Therefore, promote active labor market policies, such as vocational training, apprenticeships, and job-matching programs, to increase workforce participation. Encourage sectoral diversification to absorb labor into high-value industries, ensuring stable wage growth across economic cycles. Lastly, export elasticity is 0.02, economically negligible. The policy action should be such that while export promotion remains important for trade balance and GDP growth, its direct impact on wages appears limited. Policymakers should therefore avoid overreliance on export-led wage growth strategies and instead integrate export promotion with domestic value-added creation and industrial upgrading.

References

- Aslan, N. and Terzi, N. (2006). Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) teorisi ve teorinin değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-14.
- Avalos, A., and Savvides, A. (2003). On the determinants of the wage differential in Latin America and east Asia: openness. technology transfer and labor supply. *LABEA Working Paper*, (19).
- Bae, J., and Kuruvilla, S. (2025). Corporate social responsibility and wages in the global apparel supply Chain. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 32(4), 4655-4670.
- Bernard, A. B. and Jensen, J. B. (1995). Exporters, jobs, and wages in U.S. manufacturing: 1976-1987. *Brookings Papers on Economic Activity. Microeconomics*, 1995, 67–119. doi: 10.2307/2534772
- Beyer, H., Rojas, P., and Vergara, R. (1999). Trade liberalization and wage inequality. *Journal of Development Economics*, 59(1), 103-123. doi: 10.2307/2534772
- Borjas, G. J., Richard B. F. and Lawrence F. K. (1991). On the labor market effects of immigration and trade. *Working Paper 3761*. Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research (June). doi: 10.3386/w3761
- Brambilla, I., and Porto, G. G. (2016). High-income export destinations, quality and wages. *Journal of International Economics*, 98, 21-35. doi: 10.1016/j.jinteco.2015.09.004
- Brambilla, I., Depetris Chauvin, N., and Porto, G. (2017). Examining the export wage premium in developing countries. *Review of International Economics*, 25(3), 447-475. doi:10.1111/roie.12231
- Breau, S., and Rigby, D. L. (2006). Is there really an export wage premium? a case study of Los Angeles using matched employee-employer data. *International Regional Science Review*, 29(3), 297-310. doi: 10.1177/0160017606289899
- Cai, X., Zhang, R. and Wang, Y. (2022). Effect of changes in China's Manufacturing Wages OLS algorithm based on the amount of import and export. In *2022 International Conference on Artificial Intelligence, Internet and Digital Economy (ICAID 2022)* (pp. 638-646). Atlantis Press.
- Cheung, K. Y., and Fan, C. S. (2002). Does trade lead to wage inequality? a cross-industry analysis. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 7(2), 147-159. doi:10.1080/13547860220134798

- De Santis, R. A. (2001). The 1990 trade liberalisation policy of Turkey: An applied general equilibrium assessment. *International Economic Journal*, 15(2), 115-132.
- Diewert, W. E. (1986). Export supply and import demand functions: a production theory approach. *NBER*. doi: 10.3386/w2011
- Esquivel, G. and Rodriguez-López, J. A. (2003). Technology, trade, and wage inequality in Mexico before and after NAFTA. *Journal of Development Economics*, 72(2), 543-565.
- Euwals, R., van Heuvelen, G. H., Meijerink, G., Möhlmann, J. and Rabaté, S. (2022). The impact of import competition and export opportunities on the Dutch labour market. *De Economist*, 170(3), 343-374.
- Ghosh, K., Saunders, P. J., and Biswas, B. (2002). An empirical investigation of the relations among wage differentials, productivity growth, and trade. *Contemporary Economic Policy*, 20(1), 83-92. doi: 10.1093/cep/20.1.83
- Greenaway, D., Hine, R. C., and Wright, P. (1999). An empirical assessment of the impact of trade on employment in the United Kingdom. *European Journal of Political Economy*, 15(3), 485-500. doi: 10.1016/s0176-2680(99)00023-3
- Haouas, I., Yagoubi, M., and Heshmati, A. (2005). The impacts of trade liberalization on employment and wages in Tunisian industries. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 17(4), 527-551. doi: 10.1002/jid.1173
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254. doi: 10.1016/0165-1889(88)90041-3
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1551-1580. doi: 10.2307/2938278
- Johansen, S. (1992). Sointegration in partial systems and the efficiency of single-equation analysis. *Journal of Econometrics*, 52(3), 389-402. doi: 10.1016/0304-4076(92)90019-n
- Johansen, S. R. (1994). The role of the constant and linear terms in cointegration analysis of nonstationary variables. *Econometric Reviews*, 13(2), 205-229. doi:10.1080/07474939408800284
- Kilduff, P.D.F. and Priestland, C. (2001). Strategic transformation in the us textile and apparel industries, a study of business dynamics with forecasts up to 2010. *College of Textiles*, North Carolina State University, Raleigh, NC.
- Kim, H., and Thompson, H. (2009). Factor proportions wages in a structural vector autoregression. *MPRA Paper No.17798*, 1-20.
- Kravis, I. B. (1956). Wages and foreign trade. *The Review of Economics and Statistics*, 38(1), 14-30. doi: 10.2307/1925555
- Krugman, P. and Robert L. (1993). Trade, jobs, and wages. *NBER Working Papers*, 4478. doi: 10.3386/w4478
- Liang, Y. (2021). Job creation and job destruction: The effect of trade shocks on US manufacturing employment. *The World Economy*, 44(10), 2909-2949.

- Luna, L. A., and Winkler, D. (2024). Linking Export Activities to Productivity and Wage Rate Growth. Policy Research Working Paper 10737, World Bank.
- Milner, C., and Wright, P. (1998). Modelling labour market adjustment to trade liberalization in an industrializing economy. *The Economic Journal*, 108(447), 509-528. doi:10.1111/1468-0297.00301
- Milner, C., and Tandrayen, V. (2007). The impact of exporting and export destination on manufacturing wages: evidence for Sub-Saharan Africa. *Review of Development Economics*, 11(1), 13-30. doi: 10.1111/j.1467-9361.2006.00353.x
- Munch, J. R., and Skaksen, J. R. (2008). Human capital and wages in exporting firms. *Journal of International Economics*, 75(2), 363-372. doi: 10.1016/j.jinteco.2008.02.006
- Paus, E. A., and Robinson, M. D. (1997). The implications of increasing economic openness for real wages in developing countries, 1973–1990. *World Development*, 25(4), 537-547.
- Revenge, A. L. (1992). Exporting jobs? the impact of import competition on employment and wages in U.S. manufacturing. *Quarterly Journal of Economics*, 107(1), 255-84. doi: 10.2307/2118329
- Romer, D. (2006). *Advanced macroeconomics* (Third Ed.). New York: McGraw-Hill.
- Sachs, J. D. and Shatz, H. J. (1994). Trade and jobs in US manufacturing. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1-84. doi: 10.2307/2534630
- Sakurai, K. (2004). How does trade affect the labor market? evidence from Japanese manufacturing. *Japan and the World Economy*, 16(2), 139-161. doi: 10.1016/s0922-1425(03)00023-9
- Schank, T., Schnabel, C., and Wagner, J. (2007). Do exporters really pay higher wages? first evidence from German linked employer–employee data. *Journal of International Economics*, 72(1), 52-74. doi: 10.1016/j.jinteco.2006.08.004
- Singletary, E.P. and Winchester, S.C. Jr (1996). Beyond mass production: analysis of the emerging manufacturing transformation in the US Textile Industry. *Journal of the Textile Institute*, 87(2), 97-116. doi: 10.1080/00405009608659107
- Toyne, B., Arpan, J.S., Barnett, A.H., Ricks, D.A. and Shimp, T.A. (1983). The US textile mill products industry: strategies for the 1980s and beyond. *University of South Carolina Press*, Columbia, SC.
- Wang, X. (2013). *The determinants of textile and apparel export performance in Asian countries*. [Unpublished master's thesis]. Iowa State University.
- Were, M., and Kayizzi-Mugerwa, S. (2009). Do exporting firms pay higher wages? evidence from Kenya's manufacturing sector. *African Development Review*, 21(3), 435-453. doi: 10.1111/j.1467-8268.2009.00217.x
- Yasuda, H. (1994). *An analysis of the responses of the United States textile and apparel industries to changes in the business environment between 1960 and 1992*. [Unpublished doctoral dissertation]. University of Leeds.

DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLER KAPSAMINDA KÜTÜPHANELERİN INSTAGRAM KULLANIMI: TÜRKİYE’DEKİ HALK KÜTÜPHANELERİ ÖRNEĞİ

Hacer Hande ERGİN ÇAĞATAY¹

Öz

Kurumların hedef kitleleriyle kuracakları etkin iletişim temel gerekliliklerden olup halkla ilişkiler bu konuda önemli bir role sahiptir. Hedef kitleleriyle iletişim kurmak için geleneksel ve dijital halkla ilişkiler araç ve ortamlarını kullanan kurumlar, son yıllarda internetin ve sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte dijital halkla ilişkiler ortam ve araçlarını yaygın olarak kullanmaya başlamıştır. Bu çalışmada günümüzün dijitalleşen dünyasında kütüphanelerin bu dijitalleşme sürecinden nasıl etkilendiği araştırılmıştır. Dijital halkla ilişkiler kapsamında kütüphanelerin sosyal medyada nasıl bir varlık gösterdikleri, hedef kitleleriyle gerçekleştirdikleri iletişimin hangi boyutlarda olduğu, bu amaçla gerçekleştirilen halkla ilişkiler faaliyetlerinin Instagram paylaşımlarına nasıl yansıdığı incelenmiştir. Ayrıca kütüphanelerin takipçi sayıları ile bulundukları illerin nüfuslarının oranının ne olduğunun Instagram kullanımı çerçevesinde değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın evreni Türkiye’deki 1295 halk kütüphanesidir. Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinin en büyük ve en küçük illerindeki birer halk kütüphanesi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu iller; İstanbul-Bilecik, Ankara-Çankırı, İzmir-Uşak, Antalya-Burdur, Şanlıurfa-Kilis, Samsun-Bayburt, Van-Tunceli’dir. Araştırma sonunda paylaşım sayısı olarak Instagram’ı en etkin kullanan kütüphaneler İstanbul Rami Kütüphanesi, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Samsun Gazi ve Burdur İl Halk Kütüphaneleri, en az kullanan ise Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesidir. Takipçi sayısının ilin nüfusuna oranı konusunda ilk sırayı Bayburt, son sırayı Alsancak Halk Kütüphaneleri almaktadır. Araştırma çerçevesinde kütüphanelerin sosyal medyanın avantajlarını kullanarak hedef kitleyle çift yönlü, etkin bir iletişim kurması önerilir.

Anahtar kelimeler: Halkla ilişkiler, dijital halkla ilişkiler, sosyal medya, Instagram, kütüphanelerin sosyal medya kullanımı.

JEL Kodları: Z30-Z39.

LIBRARIES’ USE OF INSTAGRAM IN THE CONTEXT OF DIGITAL PUBLIC RELATIONS: A CASE STUDY OF PUBLIC LIBRARIES IN TÜRKİYE

Abstract

Establishing effective communication with target audiences is a fundamental necessity for institutions, and public relations play a key role in this process. In recent years, the widespread use of the internet and social media has led institutions to increasingly utilize digital public relations tools and platforms. This study investigates how public libraries in Türkiye have been affected by digital transformation and how they use Instagram as part of their digital public relations efforts. Specifically, it examines the presence of libraries on Instagram, the dimensions of their engagement with audiences, and how their public relations activities are reflected in their posts. It also analyzes the ratio of followers to the population of the provinces in which the libraries are located. The research universe includes 1,295 public libraries in Türkiye, with a sample consisting of libraries from the largest and smallest provinces in each of the seven geographical regions. Findings show that İstanbul Rami Library, the Presidential Nation’s Library, and the Samsun Gazi and Burdur Provincial Libraries are among the most active, while the Şanlıurfa Public Library is the least active. Bayburt ranks highest in follower-to-population ratio, while Alsancak ranks lowest. The study recommends that libraries adopt more interactive communication strategies through social media.

Keywords: Public relations, digital public relations, social media, Instagram, libraries' use of social media.

JEL Codes: Z30- Z39

¹ Öğr. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bitlis-Türkiye. handecagatay.45@gmail.com, ORCID: 0000-00002-3774-2572

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Günümüzde teknoloji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte bilgiye ulaşmada kullanılan yöntem ve araçlar bir dönüşüm süreci içine girmiştir. Bu süreçte bilgi edinmede zaman ve mekân sınırları ortadan kalkmıştır. Bilginin dağıtımında önemli bir rol oynayan kütüphanelerin faaliyetleri de bu değişim ve dönüşümden etkilenecek dijital platformlara taşınmıştır. Bu değişim yalnızca bilginin dijital ortamlardan sağlanması boyutuyla kalmayıp her türlü kütüphane hizmetinin dijital ortamlardan sunulması şeklinde yansımaktadır (Güçlü, 2018, s. 43-44).

Son yıllarda kütüphaneler toplumun bilgi ve etkileşim ihtiyacını karşılamak için sosyal medyayı kullanmaktadır. Özellikle toplumun tüm yaş gruplarına hizmet veren halk kütüphaneleri sosyal medya aracılığı ile hedef kitlesine ulaşmak, onların kütüphanelerden edinebilecekleri her türlü bilgi ve aktivite konusunda etkileşim içinde bulunmak böylece toplum yararına hizmet üreterek amaçlarını gerçekleştirmek durumundadır.

Sosyal medya kullanımının yaygınlaşması dünyadaki milyonlarca insanın bilgi arama ve paylaşma konusundaki bakış açısını değiştirmiştir. Bu değişim kütüphanelerin çalışma sistemini de etkilemiştir. Kütüphaneler Facebook, Instagram, X (Twitter), Flickr, Google+ gibi çeşitli sosyal ağ sitelerinde yer edinerek ve hedef kitlesiyle çevrim içi etkileşim kurarak bu sürece katılmaktadır (Mon, 2015, s. 1).

Bu çalışmada toplumun bilgi ihtiyacını karşılamada önemli bir fonksiyona sahip olan halk kütüphanelerinin hedef kitleleri ile gerçekleştirdikleri halkla ilişkiler faaliyetlerinin dijital platformlara kayarak (Instagram özelinde) sosyal medya üzerinden nasıl gerçekleştirildiği araştırılmıştır. Araştırma kapsamında bu faaliyetlerin temalarının neler olduğu, hangi yaş gruplarına hitap ettiği, toplumun halk kütüphanelerinin hizmetlerini hangi boyutta takip ettiği (takipçi sayısı, beğeni sayısı, eleştirel ve olumlu yorum sayısı), kütüphanelerin takipçilerinden gelen eleştiri ve yorumlara cevap verme oranlarının ne olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında kütüphanelerin bulunduğu şehirlerin nüfusu ile takipçi sayılarının oranı tespit edilerek veriler içerik analizi tekniği ile incelenmiş ve halk kütüphanelerinin hedef kitleleri ile gerçekleştirdikleri dijital halkla ilişkiler faaliyetleri değerlendirilerek çeşitli strateji önerileri getirilmiştir.

1.Halkla İlişkiler ve Dijital Halkla İlişkiler

Halkla ilişkiler, kuruluşların hedef kitleleriyle gerçekleştirdikleri iletişimin yönetimi olup iç ve dış hedef kitlelerle kurulan iletişim çabalarını içeren çeşitli araştırma, planlama, uygulama ve değerlendirme çabalarının tamamını kapsar (Grunig vd., 2005, s. 15; Asna, 2012, s. 17; Akar, 2021, s. 29; Ergin Çağatay, 2024, s. 108). Temelinde gerçeklik, değişim ve iletişim bulunan halkla ilişkiler çift yönlü simetrik iletişime dayalı bir süreci içerir (Kazancı, 2013, s. 82-83).

Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte halkla ilişkiler faaliyetleri de dijitalleşmiş, yapay zekâ, büyük veri, mobil iletişim teknolojileri ve sosyal medyayı daha fazla kullanır hale gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte hedef kitlelerle daha etkin yöntemlerle belirlenen kişiselleştirilmiş iletişim stratejileri geliştirilmeye, böylece marka değerini artırma konusunda farklı fırsatlar oluşturulmaya çalışılmaktadır (Çöllü; 2024, s. 1, 9).

Dijital halkla ilişkiler; hedef kitleye kuruluşların hizmetleri ya da kuruluşu ilgilendiren güncel olaylar konusunda bilgi vermek amacıyla çevrim içi haber bültenleri yayınlama, internet aracılığıyla kamuoyunu bilgilendirme faaliyetleridir. Dijital halkla ilişkilerde sosyal medya platformlarının, tarayıcıların ve web sitelerinin önemli katkısı vardır (İmrik Tanyıldızı, 2021, s. 39, İrak, 2021, s. 123).

Kurumların sosyal medya paylaşımlarını beğeni sayısı, paylaşım sayısı, takipçi ve yorum sayısı gibi metrikler çerçevesinde sayısal verilere dönüştürüp analiz etmek dijital halkla ilişkiler

çalışmalarında önemli bir yaklaşımdır. Bu tür metrikler yapılan paylaşımların toplumda nasıl bir karşılık bulduğunu, halkla ilişkiler uygulayıcılarının oluşturduğu iletilerin hedef kitlede nasıl bir etki yarattığını anlamada önemli geri bildirimler sunar. Halkla ilişkiler profesyonelleri bu geri bildirimleri değerlendirerek proaktif bir yaklaşımla kuruluşlarının gelecekte düzenleyeceği halkla ilişkiler strateji ve faaliyetlerini tespit edebilir. Sosyal medyada yapılan paylaşımlara ilişkin ölçüm ve değerlendirmelerin gerçek zamanlı olarak analiz edilmesi ve hedef kitlenin yorumlarına cevap verilmesi kuruluşların dijital halkla ilişkiler konusunda dinamik bir yapıya sahip olmasını, daha geniş kitlelere ulaşmasını ve olumlu paydaş ilişkileri geliştirmesini sağlar (Çöllü, 2024, s. 18-19; İrak, 2021, s. 126). Bu yaklaşım, halkla ilişkiler uygulayıcılarına kurumsal imajı yönetme ve ortaya çıkan çeşitli trend ve fırsatları kullanma imkânı yaratır (Çöllü, 2024, s. 46).

1.1.Kütüphaneler ve Dijital Halkla İlişkiler Uygulamaları

Özellikle 2020-2021 yıllarında yaşanan pandemi sürecinden sonra dünya genelinde artan dijitalleşme ve internet kullanımının artması kütüphanelerin çalışmalarına da yansımış, kütüphaneler gerçekleştirdikleri faaliyetleri sosyal medya aracılığı ile hedef kitleyle paylaşır hale gelmişlerdir (Çakmak ve Eroğlu, 2020, s. 161).

Kütüphanelerin sosyal medya kullanımındaki temel amaç, kütüphanelerin gerçekleştirdiği faaliyetleri hızlı bir şekilde hedef kitleye iletmek, zaman ve mekân sınırını ortadan kaldırarak hedef kitlenin bilgiye erişimini kolaylaştırmak, yaratıcı fikir ve uygulamalarla kütüphane ve kütüphane hizmetlerine dikkatleri çekerek hedef kitleye en kısa zamanda ulaşmaktır (Akbayrak vd., 2018, s. 4; Bayter ve Yıldırım, 2023, s. 186). Doğru ve güncel bilgi sağlamaktan sorumlu kuruluşlar olarak kütüphaneler sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte bilgi kaynaklarına bağlanmak ve erişmek için yeni fırsatlar yakalamıştır (França vd., 2021, s. 1). Kütüphaneler mevcut dijital dönüşüm sürecine entegre olarak kullanıcılarının bilgiye erişimi ve hizmet sunumunu interaktif bir hale getirmeye çalışmaktadır. Bu süreçte kütüphanelerin geniş kitlelere ulaşmasını ve kullanıcıların kütüphanelerin sunduğu hizmetlere erişimini kolaylaştıran sosyal medyanın önemli bir yeri vardır. Kütüphaneler; İnternet çağında her yaştan hedef kitlesini hitap eden dijital hizmetleri sosyal medya ortamlarında hedef kitlesine sunarak onlarla çevrimiçi kitap okuma, her türlü bilgi ve etkinliği paylaşma, çeşitli atölyeler aracılığı ile kullanıcıların deneyimlerini arttırma gibi farklı aktivitelerle fiziksel mekânların sınırlılığından kurtulmaktadır (Saritaş ve Karagöz, 2017, s. 371; Bayter ve Yıldırım, 2023, s. 186). Geleneksel kütüphanelerin dijital kütüphanelere dönüşmesi, sosyal medyanın etkisiyle hızlanmıştır (Bayter ve Yıldırım, 2023, s. 189).

Kütüphanelerin etkin olarak kullandığı sosyal medya hesapları şunlardır: X(Twitter), Facebook, Instagram, WordPress, LinkedIn, Foursquare, Blogger, YouTube, Google+, Flickr, Snapchat, Swarm, Pinterest vb. (Akbayrak vd., 2018, s. 5). Polat ve Akkaya’nın (2023) il halk kütüphanelerinin sosyal medya kullanımını araştırdığı çalışmalarında Facebook kullanımının%74,07, X kullanımının%72,83, Instagram kullanımının%65,43 olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal medyada yer almak, kütüphanelerin etki alanını genişletir, görünürlüğünü, etkisini ve erişimini arttırır. Burada kütüphanelerin dikkat etmesi gereken nokta hedef kitle üzerinde en etkili sonucu elde edebilmek için uygun sosyal medyayı ve uygun sosyal medya stratejisini kullanabilmektir (Mon, 2015, s. 1).

Kütüphanelerin dijital dönüşümü ve sosyal medyanın etkisi, bilgiye erişimi kolaylaştırarak ve kullanıcılar arasında daha fazla etkileşim sağlayarak kütüphane hizmetlerini dönüştürmektedir. Bu sayede kütüphaneler, dijital çağda daha etkin ve erişilebilir bir rol oynamaktadır. (Bayter ve Yıldırım, 2023, s. 189-190).

2.Sosyal Medya

Sosyal medya “Web 2.0 temelleri üzerine inşa edilen ve kullanıcıların hem içerik tüketimini hem içerik oluşturup paylaşmasını mümkün kılan İnternet tabanlı çeşitli uygulama ve platformlar” olarak tanımlanır (Kaplan, 2015, s. 197; Akinola vd., 2022, s. 2; Kathia Salome vd. (2024). Bir başka tanımda sosyal medya kişi ve kurumlara tercihlerine göre açık ya da yarı açık profil oluşturup bu profillerinde çeşitli içerikleri paylaşma fırsatı sağlayan, İnternet temelli hizmetler olarak açıklanmaktadır (Sarıtaş ve Karagöz, 2017, s. 362).

Yapılan araştırmalara göre dünya çapında 5,56 milyar kişi internet kullanıcısı olup bu sayı dünya nüfusun %67,9'una karşılık gelmektedir. Bu sayının 5,24 milyarı %63,9 oranla sosyal medya kullanıcısıdır. Türkiye'de 2025 yılı itibariyle 77,3 milyon kişi yani nüfusun %88,3'ü internet kullanıcısıdır. Bunun yanında 58,5 milyon sosyal medya kullanıcı kimliği tespit edilmiştir. Bu sayı, ülke nüfusunun %66,7'sine karşılık gelmektedir. Yani her üç kişiden ikisi sosyal medya kullanıcısı durumundadır (“Dijital 2025: Dijitalin küresel durumuna”, 2025).

2.1.Instagram

2010 yılında kurulan Instagram, kullanıcılarının fotoğraf ve videolarını çeşitli platformlarda paylaşmalarına imkân sağlayan çevrimiçi fotoğraf, video paylaşımı yapılabilen bir sosyal medya ortamıdır. Son yıllarda özellikle Türkiye’de Instagram’da görsel öğelerin yoğun kullanılmasının da etkisiyle Instagram’a gösterilen ilgi artmış ve onu marka kimliği ve sadakati oluşturma konusunda kullanılabilen bir mecra haline getirmiştir (İmık Tanyıldızı, 2021, s. 69; İrak, 2021, s. 125). İnfluencer pazarlamasında önemli bir role sahip olan Instagram markalar için vitrin niteliği taşımaktadır (we-are-social-2025). Bu çalışmada Instagram’ın kütüphanelerin kullandığı sosyal medya platformu olarak ele alınmasının temelinde; Türkiye genelinde 57,10 milyon kullanıcı ile Instagram’ın YouTube’dan sonra en fazla kullanılan sosyal medya platformu olması vardır (“We Are Social”, 2025: Global ve Türkiye verileriyle”, 2025). Ayrıca Instagram’ın her yaş grubu tarafından aktif olarak kullanılması, fotoğraf, video ve metin paylaşımına izin vererek kullanım avantajı sağlaması gibi özellikleri bulunmaktadır 2025; Aktan, 2018: s.129; Akkaşoğlu, 2025: s.1161).

2.2.Kütüphanelerde Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Literatür Taraması

Türkiye’de ve dünyada kütüphanelerin sosyal medya kullanımını araştıran çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaları kısaca değerlendirmek gerekirse;

Karataş Ateş (2017) gerçekleştirdiği çalışmasında halk kütüphanelerinin sosyal medya kullanımı konusunda çeşitli veriler elde etmiştir. Bu verilere göre yazılı bir sosyal medya politikası bulunmayan kütüphanelerin%80 oranında Facebook kullandığı, Facebook hesaplarının%70 oranında kurumsal bir sayfa değil kişi profili olarak açıldığını tespit etmiştir. Ayrıca araştırmada Facebook hesabı bulunan halk kütüphanelerinin bu platformu yalnızca etkinliklerini duyurmak amacıyla kullandığı, paylaşımların belirli bir strateji çerçevesinde yapılmadığı, kullanıcıların gönderi sayısının oldukça düşük olduğu, Facebook etkileşim (paylaşım, yorum, yorumların cevaplanması vb.) oranlarının çok düşük olduğu sonucuna varmıştır.

Güçlü, (2018), *Üniversite Kütüphanelerinin Etkin Sunumunda Sosyal Medya Kütüphaneciliği* adını taşıyan tez çalışmasında üniversite kütüphanelerinin hizmetlerin gerçekleştirilmesinde sosyal medyayı nasıl kullandıklarını ve kütüphane çalışanlarının kütüphanelerin sosyal medya kullanımına ilişkin bakış açılarını değerlendirmiş, konuya ilişkin çeşitli önerilerde bulunmuştur.

Çakmak ve Eroğlu (2020), Ankara’daki halk kütüphanelerinin Facebook kullanımını inceledikleri çalışmalarında Karataş Ateş’in (2017) elde ettiği verilerin tersine kütüphanelerin Facebook sayfalarını aktif olarak kullandıklarını, özellikle çocuk ve gençlere yönelik paylaşımlar yaptıklarını ancak kitap koleksiyonuna ilişkin paylaşımların az olduğunu tespit etmişlerdir.

Friday vd. (2020), *Social Media and Library Services: A Case of COVID-19 Pandemic Era*, isimli çalışmalarında Covid 19 pandemi döneminde kütüphanelerin sosyal medya kullanımını inceleyerek bu konuda çeşitli strateji önerilerinde bulunmuşlardır.

França vd. (2021), *Social Media and libraries in the scientific production of the United States* başlıklı araştırmalarında; Amerikan bilimsel çalışmalarında sosyal medya ve kütüphaneler üzerine yapılan araştırmaların özelliklerini belirlemek için ABD'deki Information Science'ın bilimsel dergilerinde yayınlanmış 69 makaleyi incelemiş, sosyal medya ve kütüphaneler temasının, özellikle üniversite kütüphaneleri çerçevesinde, 2006 yılından bu yana üzerinde tartışılan bir konu olduğunu tespit etmişlerdir.

Akinola vd. (2022), Nijerya’da yaptıkları bir araştırmanın sonunda; günümüzde kütüphanelerin internet erişiminin bulunmasının hizmetlerin sunumunda önemli bir katkısı olduğunu bu yüzden kütüphanelerin etkili ve verimli hizmet üretebilmesi için sosyal medya kullanımının teşvik edilmesi ve bu bağlamda da gerekli altyapının sağlanmasının önemini vurgulamışlardır.

Harisanty vd. (2023). Endonezya'da sosyal medyada kütüphaneler hakkında yapılan olumlu ve olumsuz söylemleri analiz ederek toplumun kütüphanelerin hizmetlerine bakış açılarını değerlendirmeye çalışmışlar ve genellikle kütüphanelerin faydalı olarak değerlendirilmekle birlikte kütüphanelerin faaliyetlerine ilişkin birtakım olumsuz söylemlerin de bulunduğunu tespit etmişlerdir. Araştırma sonucuna göre sosyal medyada kütüphaneler hakkında yapılan olumlu ya da olumsuz bütün söylemlerin doğru olamayacağını ifade etmişlerdir.

Koç (2023), *Türkiye’deki Kütüphane ve Bilgi Profesyonelleri Arasında Sosyal Medya Farkındalığı*, başlıklı çalışmada kütüphanelerde sosyal medya kullanımında en çok Instagram, Facebook ve X’in tercih edildiği ve sosyal medyanın kütüphanelere sağladığı faydaların artırılması için zaman kısıtlaması, internet erişimindeki sınırlılık ve teknik problemlerin çözülmesi gerektiğini ele almıştır.

Polat ve Akkaya (2023), *Google Haritalarda Halk Kütüphanelerine İlişkin Değerlendirmelerin İçerik Analizi: Türkiye’deki İl Halk Kütüphaneleri Örneği*, isimli çalışmalarında Türkiye’deki halk kütüphanelerinin sosyal medya kullanımını değerlendirmiş, Türkiye’deki 81 il halk kütüphanesinin Google Haritalar uygulamasını niçin dikkate alması ve daha çok önemsemesi gerektiği sorusunun cevabını vermeye çalışmışlardır.

Fidancı (2023), *Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi Twitter Hesabı Verilerine Yönelik İçerik Analizi ve Sosyal Ağ Analizi Çalışması*, isimli çalışmada Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi’nin hedef kitleyle iletişimde X kullanımını incelemiş, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi’nin sunduğu hizmetlerle paralel bir şekilde sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak diğer kütüphaneler için örnek olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Margam and Shahil (2024), *A Systematic Review of Application of Social Media in Libraries*, başlıklı çalışmalarında dijital çağda sürdürülebilir kütüphanecilik hizmetleri için sosyal medya kullanımının önemini araştırmışlar ve konuya ilişkin çeşitli önerilerde bulunmuşlardır.

Kathia Salome vd. (2024), *Exploring Social Media as an Information Source in IL Instruction*, isimli çalışmalarında kütüphanecilerin öğrencilerin akademik çalışmaları için bir bilgi kaynağı olarak sosyal medyayı kütüphane eğitimlerinde nasıl kullandıklarını, bilgi okuryazarlığında sosyal medyanın etkisini, sosyal medyanın kütüphane eğitiminde kullanılmasındaki avantajları ve zorluklarını araştırmışlardır.

Urhiewhu (2025), *Digital Public Relations Tools For Effective Public Library Services*, isimli çalışmada Güneybatı Nijerya'da etkili Halk Kütüphanesi hizmetleri için sosyal medya ve dijital halkla ilişkiler araçlarının etkisini araştırmış, dijital araçlar ile halk kütüphane hizmetleri arasında

orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olmakla birlikte sosyal medya araçları ile halk kütüphane hizmetleri arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir.

Literatüre bakıldığında kütüphanelerin sosyal medya kullanımı ile ilgili çeşitli akademik çalışmalar bulunmakla birlikte özellikle halk kütüphanelerinin Instagram kullanımı konusunda çok fazla bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma ile literatürde halk kütüphanelerinin Instagram kullanımının değerlendirilmesiyle ilgili boşluğun doldurulması, konuya ilişkin durum tespiti yapıp dijitalleşen dünyada kurumsal iletişim ve dijital halkla ilişkilerin öneminin vurgulanarak halk kütüphanelerine Instagram özelinde sosyal medya kullanımına ilişkin çeşitli önerilerin sunulması amaçlanmaktadır.

3.Yöntem

3.1.Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı geçmişten günümüze önemli bir bilgi kaynağı olan kütüphanelerin günümüzde, hedef kitleleriyle iletişimde; sunduğu hizmetleri tanıtmak, gerçekleştirdiği etkinlikleri duyurmak için Instagram özelinde sosyal medyayı nasıl kullandığını, toplumla gerçekleştirdiği etkileşim ve iletişim yöntemlerini belirlemek ve Instagram'ın kütüphanelerin kurumsal iletişimi, kurumsal imajı şekillendirme amacıyla gerçekleştirdikleri dijital halkla ilişkiler stratejilerindeki rolünü değerlendirmektir. Çalışma, kütüphanelerin dijitalleşen dünyada bu sürece ne ölçüde ayak uydurduklarını, dijitalleşmeyi halkla ilişkiler faaliyetlerinde nasıl kullandıklarını tespit edip sosyal medyanın kütüphanecilik hizmetlerine sağladığı avantajlar vurgulanarak kütüphanelerin daha etkin hizmet verebilmesi için yeni stratejiler geliştirilmesine yardımcı olmayı hedeflemektedir.

Yapılan literatür taramasında daha önce kütüphanelerin sosyal medya kullanımı üzerine literatür taramasında da belirtildiği gibi çeşitli araştırmalar yapılmış olmakla birlikte özellikle il halk kütüphanelerinin Instagram kullanımını araştıran ve bu çalışmadaki gibi yedi coğrafi bölgeyi içine alan geniş bir örnekleme sahip herhangi bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın önemini arttırmakta ve bu konudaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca 14 il halk kütüphanesinin üç aylık Instagram kullanımlarının incelenmesi sonucu elde edilen veriler değerlendirilerek halk kütüphanelerinin mevcut durumlarını değerlendirmesi ve dijital halkla ilişkiler politikalarına bu çerçevede yön vermesine katkı sunmak hedeflenmektedir. Çalışmanın amacı kapsamında kütüphanelerin dijital halkla ilişkiler faaliyetlerini gerçekleştirmek için sosyal medyayı daha etkin kullanarak hedef kitleleriyle çift yönlü, etkin bir iletişim kurmasına katkı sağlayacak önerilerin geliştirilmesi çalışmanın temel hedeflerinden birisidir.

3.2.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini 2023 verilerine göre Türkiye'deki 1.295 halk kütüphanesi oluşturmaktadır (Türkiye'nin 2023 yılına ait nüfusunun coğrafi bölgelere dağılımı, www.lotusfinans.com, 03.03.2025). Örnekleme ise Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinin en büyük ve en küçük illerinin Instagram kullanan birer halk kütüphanesi oluşturmaktadır. İlgili kütüphanelere ait bilgiler Tablo 1'de verildiği gibidir.

Tablo 1: Türkiye’de Bölgelere Göre Örneklemi Oluşturan Şehirler ve Kütüphane Adları

Bölge adı	Büyük Şehir	Kütüphane Adı	Küçük Şehir	Kütüphane Adı
Marmara	İstanbul	Rami İl Halk Kütüphanesi	Bilecik	İl Halk Kütüphanesi
İç Anadolu	Ankara	Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi	Çankırı	İl Halk Kütüphanesi
Ege	İzmir	Alsancak İl Halk Kütüphanesi	Uşak	İskender Pala İl Halk Kütüphanesi
Akdeniz	Antalya	Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi	Burdur	İl Halk Kütüphanesi
Karadeniz	Samsun	Gazi İl Halk Kütüphanesi	Bayburt	İl Halk Kütüphanesi
Doğu Anadolu	Van	İl Halk Kütüphanesi	Tunceli	Hüseyin Göktaş İl Halk Kütüphanesi
Güneydoğu Anadolu	Şanlıurfa	İl Halk Kütüphanesi	Kilis	İl Halk Kütüphanesi

Kaynak: Türkiye’nin 2023 yılına ait nüfusunun coğrafi bölgelere dağılımı, www.lotusfinans.com, 03.03.2025.

Çalışmada amaçlı örneklem kullanılmıştır. Amaçlı örneklemede araştırmacı, araştırmasını örneklemi rastgele değil araştırma sorularına en iyi cevap bulabileceğine inandığı örnekleri seçerek yapmaktadır. (Coşkun, vd., 2017, s. 149; Aziz, 2020, s. 52). İl halk kütüphanelerinin seçiminde İstanbul Rami İl Halk Kütüphanesinin İstanbul’un en büyük halk kütüphanesi olması (İstanbul Üniversitesi, 2023), Millet Kütüphanesi’nin seçiminde Türkiye’nin en büyük kütüphanesi olması (Yıldırım ve Akçay, 2023, s. 85), Alsancak kütüphanesinin seçiminde 01 Mart- 31 Mayıs 2024 arası dönemde İzmir’in en büyük halk kütüphanesi olan Atatürk İl Halk Kütüphanesi’ne göre Instagram’ı daha etkin kullanması, diğer kütüphanelerin seçiminde illerin en büyük halk kütüphaneleri olmaları göz önüne alınmıştır.

3.3.Araştırmanın Veri Toplama Yöntemleri:

3.3.1.Veritoplama Süreci

Araştırma kapsamında, belirlenen ve yukarıdaki Tabloda belirtilen 14 il halk kütüphanesinin resmi Instagram hesaplarında yapılan paylaşımlar 01 Mart-31 Mayıs 2024 aralığındaki zaman dilimi içinde incelenmiştir. Çalışmanın veri toplama süreci şu aşamalardan oluşmaktadır:

Zaman Aralığı: Çalışmada analiz edilen Instagram paylaşımları, belirtilen (03-30 Mart 2025) süre içerisinde incelenmiştir.

İçerik Kategorileri: Paylaşımlar; kitap/yazar tanıtımı, kurumsal reklam, yetişkinlere yönelik etkinlik, çocuklara yönelik etkinlik, çocuk ve ebeveynlerin birlikte yapabilecekleri etkinlik ve özel gün/kutlamalar kategorileri çerçevesinde incelenmiştir. Instagram’da paylaşılan hikâyelerin görüntülenmesi belirli bir zamanla sınırlı olması sebebiyle geçmişe dönük yapılan araştırmalarda bu hikâyelerin görüntülenmesi mümkün değildir. Ayrıca hikâye görüntülenme sayısını sadece sosyal medya hesabı kullanıcıları görebilir. Bu yüzden kütüphanelerin hikâye paylaşımları etkileşim metrikleri içerisinde yer almamıştır.

Etkileşim Analizi: İl halk kütüphanelerinin Instagram hesaplarında kurumsal web site uzantısının olup olmaması, takipçi sayısı, beğeni sayısı, eleştirel ve olumlu yorum sayısı, yorumlara verilen cevap sayısı ölçülerek kütüphanelerin dijital halkla ilişkiler performansları değerlendirilmiştir.

3.3.2. Veritoplama Araçları

Verilerin sistematik bir şekilde toplanabilmesi için aşağıdaki araçlar kullanılmıştır:

Gözlem formları: İl halk kütüphanelerinin paylaşımlarını kategorize edip analiz etmek amacıyla özel olarak tasarlanmış gözlem formları kullanılmıştır. Bu konuda öncelikle kütüphaneler büyük illerde ve küçük illerde yer almalarına göre iki ana gruba ayrılmıştır. Büyük iller; İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Samsun, Şanlıurfa, Van, küçük iller; Bilecik, Çankırı, Uşak, Burdur, Bayburt, Kilis ve Tunceli'dir.

İçerik analiz formu: Paylaşımların içeriğini belirli kategorilere ayırarak nitel bir değerlendirme yapabilmek amacıyla içerik analiz formları oluşturulmuştur.

3.3.3. Veri Analiz Yöntemi

Toplanan veriler nitel araştırma tekniklerinden olan içerik analizi tekniği ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi sürecinde:

Tematik Kodlama: Paylaşımlar belirlenen kategoriler çerçevesinde içerik analizi formuna kodlanarak incelenmiştir.

Frekans Analizi: Elde edilen veriler değerlendirilerek hangi tür paylaşımların daha fazla yapıldığı ve hangi içeriklerin daha fazla etkileşim aldığı belirlenmiştir. Frekans ve yüzdelik hesaplanmasında Microsoft Excel programı kullanılmıştır.

Karşılaştırmalı Analiz: 14 il halk kütüphanesinin Instagram kullanımı önce büyük ve küçük iller kapsamında, daha sonra örneklemin tamamı ele alınarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve hangi kütüphanenin hangi dijital halkla ilişkiler stratejilerini benimsediği analiz edilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Yöntemi: İl halk kütüphanelerinin 01 Mart- 31 Mayıs 2024 tarihleri arasındaki Instagram paylaşımları incelenerek toplanan veriler tablolar haline getirilip analiz edilmiştir. Araştırmanın zaman aralığının 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihlerini kapsamasının temelinde Mart ayı içerisinde Kütüphaneler Haftası'nın olması, Nisan ayı içerisinde de 2 Nisan'ın Dünya Çocuk Kitapları Günü olarak kutlanması yer almaktadır. Ayrıca Mart ayında 12 Mart İstiklal Marşı'nın Kabulü, 18 Mart Çanakkale Şehitlerini Anma Günü ve Çanakkale Deniz Zaferi'nin Yıldönümü, Nisan ayında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Mayıs ayında 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, 29 Mayıs İstanbul'un Fethi özel günler arasındadır.

3.3.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın verilerini elde etmek için örneklem içerisindeki halk kütüphanelerinin 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasındaki Instagram paylaşımları incelenerek kategorize edilmiştir. İl halk kütüphanelerinin Instagram paylaşımlarının incelenmesiyle elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Temelinde bir konu hakkında yazılı veya sözlü olarak ifade edilen bilgilerin sınıflandırılması, kullanım sıklığının tespit edilmesi bulunan içerik analizi verilerin nicelleştirilerek sayısal verilere dönüştürülmesi şeklinde tanımlanır. İçerik analizi ile veriler derinlemesine incelenir ve örtülü bir anlatımla verilen bilgilerin ortaya çıkarılması amaçlanır (Alanka, 2024, s. 69, Arıkan, 2013, s. 51). Bu çalışmada içerik analizinin bu özellikleri kullanılarak kütüphanelerin Instagram hesaplarındaki paylaşımların sayısal verilere dönüştürülüp temalara göre etkileşim oranı dolayısıyla sosyal medya aracılığı ile dijital halkla ilişkiler faaliyetlerini gerçekleştirme oranları tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın yalnızca örneklem olarak belirlenen 14 il halk kütüphanesinin resmi Instagram hesapları üzerinden yapılması ve 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasındaki zaman aralığını kapsamaması araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca kütüphanelerin belirlenen tarih aralığındaki hikâyelerine ulaşamaması da bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Ancak sosyal medya hesap incelemelerinin uzun zaman alması ve çalışmanın içeriğini çok uzatması bakımından araştırma üç aylık süreç ve yalnızca Instagram paylaşımları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.5.Araştırmanın Soruları

1. Türkiye’de il halk kütüphaneleri hedef kitleleriyle iletişimde Instagram özelinde sosyal medyayı nasıl kullanmaktadır?
2. Türkiye’de il halk kütüphanelerinde Instagram sayfalarında paylaşılan içerikler hangi temalardan oluşmaktadır? Bu temalara ilişkin paylaşımların sayısı büyük ve küçük illere göre nasıldır?
3. Türkiye’de il halk kütüphanelerinin bulundukları şehrin nüfusu ile Instagram sayfalarının takipçi sayısı arasında nasıl bir oran vardır?
4. Türkiye’de il halk kütüphanelerinin hedef kitleleriyle etkin bir iletişim kurmaları konusunda nasıl bir sosyal medya kullanım stratejisi geliştirilebilir? Bu konudaki öneriler neler olabilir?

4.Bulgular

Tablo 2: Büyük İllerin Halk Kütüphanelerinin 01Mart- 31 Mayıs 2024 Tarihleri Arasındaki Instagram Paylaşımları

Kütüphane adı	Rami İl Halk K.	Millet K.	İzmir Alsancak K.	Antalya Tekelioğlu İl Halk K.	Samsun-Gazi İl Halk K.	Van İl Halk K.	Şanlıurfa İl Halk K.	
Paylaşım aralığı	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	
Paylaşım türü	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Toplam
Kitap/Yazar tanıtımı	6, %21,43	12, %42,86	-	1, %3,57	-	6, %21,42	3, %10,78	28
Kurumsal reklam	35, %33,01	12, %11,32	3, %2,83	15, %14,15	31, %29,24	9, %8,49	1, %0,94	106
Yetişkinlere yönelik etkinlik	19, %18,09	16, %15,23	40, %38,09	11, %10,47	12, %11,42	6, %5,71	1, %0,95	105
Çocuklara yönelik etkinlik	22, %11,05	17, %8,54	23, %11,55	51, %25,62	56, %28,14	30, %15,07	-	199
Ebeveyn/çocuk etkinliği	44, %67,69	-	2, %3,07	7, %10,76	10, %15,38	2, %3,07	-	65
Özel gün/kutlamalar	30, %48,38	17, %27,41	2, %3,22	2, %3,22	8, %12,90	1, %1,61	2, %3,22	62
3 Aylık paylaşım sayısı	156, %27,61	74, %13,09	70, %12,38	87, %15,39	117, %20,70	54, %9,55	7, %1,23	565
Toplam gönderi sayısı	1.208, %13,14	1727, %18,79	485, %5,27	2.007, %21,84	1.943, %21,14	851, %9,26	968, %10,53	9.189
Takipçi sayısı	98.300, %57,13	56.000, %32,54	1.625, %0,94	5.061, %2,94	5.062, %2,94	4138, %2,40	1.872, %1,08	172058
Takip edilen sayısı	9, %0,61	3, %0,20	173, %11,89	68, %4,67	94, %6,46	949, %65,26	158, %10,86	1.454
Beğeni sayısı	29.740, %46,70	22.807, %35,81	1.585, %2,48	3.113, %4,88	3.380, %5,30	2.871, %4,50	186, %0,29	63.682
Eleştirel yorum sayısı	140, %89,74	12, %7,69	-	3, %1,92	1, %0,64	-	-	156

Olumlu yorum sayısı	399, %53,27	175, %23,36	20, %2,67	54, %7,20	73, %9,74	25, %3,33	-	749
Toplam yorum sayısı	439, %48,50	187, %20,66	20, %2,20	57, %6,29	74, %8,17	25, %2,76	-	905
Yorumların cevaplanması	121, %87,68	-	5, %3,62	3, %2,17	9, %6,52	-	-	138
Web uzantısı	Var	Var	Var	Yok	Var	Yok (Adresi)	Yok	

Kaynak: Araştırmacı Tabloyu kütüphanelerin Instagram hesaplarını inceleyerek oluşturmuştur. (03-30. 03.2025).

Not: Instagram'da paylaşılan hikâyelerin görüntülenme sayıları yalnızca kullanıcılar tarafından görülebildiği için bu konu incelenememiştir.

Örneklem içerisindeki büyük iller arasında yer alan ve 56.000 takipçisi olan Ankara Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 74 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların sayıları birbirine yakın olup çoğunluğu çocuklara ve yetişkinlere yönelik etkinlik (16-17 paylaşım), Özel gün/kutlamalar (17 paylaşım) temaları çerçevesindedir. Ebeveynlere yönelik etkinlikler arasında söyleşi, konferans, panel, film gösterimi, sergi, festival, çocuklara yönelik etkinliklerde atölye çalışmaları, resim sergisi, satranç eğitimi konularına yer verilmiştir. Paylaşımların toplam beğeni sayısı 22.807'dir. Bu paylaşımlara 12 eleştirel, 175 olumlu yorum yapılmış, bu yorumların hiçbirisi cevaplanmamıştır. Eleştirel yorumlarda genellikle kütüphane etkinliklerine kayıt konusunda sıkıntılar dile getirilmiş, olumlu yorumlarda ise yapılan faaliyetleri takdir edici ifadelerle yer verilmiştir.

98.300 takipçisi olan İstanbul Rami İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 156 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların sayıları birbirine yakın olup çoğunluğu çocuk ve ebeveynlere yönelik etkinliktir. Daha sonra gelenler özel gün/kutlamalar (30 paylaşım), çocuklara yönelik etkinlik (22 paylaşım) ve yetişkinlere yönelik etkinlik (19 paylaşım), temaları çerçevesindedir. Yetişkinlere yönelik etkinlikler arasında söyleşi, konferans, panel, film gösterimi, sergi, festival, filografi eğitimi, sınava yönelik ortam oluşturma konulu paylaşımlar vardır. Çocuklara yönelik etkinliklerde çeşitli konularda atölye çalışmaları, resim sergisi, drama çalışmaları, yapay zekâ, robotik kodlama eğitimi, akıl ve zekâ oyunları, satranç eğitimi, bilim şenliği, hat sanatı eğitimi, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri, kütüphane ve teknoloji festivali, kukla gösterisi konularına yer verilmiştir. Ebeveyn ve çocukların birlikte yapabilecekleri etkinlikler arasında masal dinletisi, atölye çalışmaları, oyunculuk ve karikatür çizimi eğitimi bulunmaktadır. Bunların yanında yerli ve yabancı çeşitli kitap ve yazar tanıtımı konulu paylaşımlar vardır. Ayrıca her haftanın ilk günü kütüphanenin haftalık etkinliklerini gösteren bir çizelgenin paylaşımı yapılmıştır. Paylaşımların toplam beğeni sayısı 29.740'tır. Bu paylaşımlara 140 eleştirel, 399 olumlu yorum yapılmış, bu yorumların 121 tanesi cevaplanmıştır. Yorumların cevaplanması sorulan sorular çerçevesinde yapılmıştır. Eleştirel yorumlarda genellikle kütüphane etkinliklerine kayıt konusunda sıkıntılar dile getirilmiş, olumlu yorumlarda ise yapılan faaliyetlere katılımı ilgili sorular, katılımcı sayısı ve takdir edici emoji ve ifadelerle yer verilmiştir.

1.625 takipçisi olan İzmir Alsancak İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 70 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların sayıları birbirine yakın olup çoğunluğu yetişkinlere yönelik etkinliktir (40 paylaşım). Yetişkinlere yönelik etkinlikler arasında roman yazma eğitimi, yaratıcı yazarlık atölyesi, renkli kâğıtlarla resim yapma çalışmaları, İngilizce öğretmeye yönelik etkinlikler, yeryüzü atölyesi, çizim atölyesi, mürekkep ile çizim atölyesi, 29 Nisan Dünya Dans Günü etkinlikleri, ebru atölyesi, şiir okuma etkinlikleri, suluboya resim çalışmaları, mobil fotoğrafçılık atölyesi, sanat atölyesi, hareket eğitimi konulu paylaşımlar vardır. Çocuklara yönelik etkinliklerde (23 paylaşım) çeşitli konularda atölye çalışmaları (ritim atölyesi, İngilizce oyunlar atölyesi, yaratıcı drama atölyesi, masal ve resim atölyesi, etkileşimli kitap okuma ve oyun atölyesi, müzik oyunları atölyesi, 23 Nisan uçurtmam ve hikâyesi atölyesi), 60. Kütüphane Haftası çerçevesinde yapay zekâ ile oluşturulmuş İzmir Halk Kütüphaneleri resim sergisi,

kütüphanenin tanıtılması, yapay zekâ, bale eğitimi, çocuk hakları eğitimi, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri konularına yer verilmiştir.

Paylaşımların toplam beğeni sayısı 1.585’tir. Bu paylaşımlara 20 olumlu yorum yapılmış, bu yorumların beş tanesi cevaplanmıştır. Yorumların cevaplanması sorulan sorular çerçevesinde yapılmıştır. Eleştirel yorum yapılmamıştır.

5.061 takipçisi olan Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 87 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların önemli bir kısmı çocuklara yönelik etkinliklerden oluşmaktadır (51 paylaşım). Çocuklar daha yönelik etkinlikler konulu paylaşımlarda çocuk kitapları yazarlarıyla buluşma günleri, yaratıcı yazarlık eğitimi, tiyatro çalışmaları, kütüphane ve gezici kütüphane tanıtımı, okul öncesi çocuklara yönelik etkinlikler (minik eller kütüphane projesi), ebru sanatı eğitimi, sanat atölyesi, drama atölyesi, oyun kurma atölyesi, felsefe atölyesi, okuduğunu anlama ve yorumlama becerileri atölyesi, akıl ve zekâ oyunları atölyesi, yapay zekâyla tanışma atölyesi, maker (günlük hayatta yardımcı olacak robot yapımı çalışmaları) atölyesi, karakalem çizim atölyesi, deney atölyesi, geleceğe nefes atölyesi (sürdürülebilirlik), etkileşimli kitap okuma atölyesi, doğal tuz seramiği atölyesi, bardaktan başka bir dünya atölyesi, kitap tanıtımı, akran zorbalığına karşı oyun terapisi, özel eğitim öğrencileri ile etkinlik düzenleme, animasyon film gösterimi, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı etkinlikleri, çeşitli oyunlar konuları bulunmaktadır. Yetişkinlere yönelik etkinlikler arasında “Haydi Kitapla Buluşalım” konulu farkındalık eğitimi paylaşımları, interaktif tiyatro buluşması, tiyatro eğitimi ve gösterimi, sanat sohbetleri vardır. Ebeveyn ve çocukların birlikte yapabilecekleri etkinlikler arasında bağımlılıkla mücadele eğitimi,” atölye çalışmaları, gezici kütüphanenin tanıtımı, resim sergisi, konser, 19 Mayıs Atatürk’ün Samsun’a Çıkışı konulu konferans konuları bulunmaktadır. Özel günler konusunda 8 Mart Dünya Kadınlar günü, 12 Mart İstiklal Marşı’nın Kabulü ile ilgili tiyatro gösterimi, 60. Kütüphane Haftası kapsamında yapay zekâ temelli akıllı kütüphanelerin tanıtımı, 18 Mart Şehitleri Anma Günü ve Çanakkale Deniz Zaferi’nin 109. Yıldönümü kutlamaları ile ilgili paylaşımlar bulunmaktadır. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri konusunda herhangi bir paylaşımına yer verilmemiştir. Kurumsal reklam konusunda Romanya’dan gelen ziyaretçilerin konuk edilmesi, radyo ve televizyonda kuruma ilişkin haberlerin yayınlanması, kütüphanenin faaliyetlerinin tanıtımı konulu paylaşımlar yer almaktadır.

Paylaşımların toplam beğeni sayısı 3.113’tür. Bu paylaşımlara, üç eleştirel, 54 olumlu yorum yapılmış, bu yorumların üç tanesi cevaplanmıştır. Yorumların cevaplanması sorulan sorular çerçevesinde yapılmıştır. Eleştirel yorumlarda genellikle kütüphane etkinliklerine kayıt konusunda sıkıntılar dile getirilmiş, olumlu yorumlarda ise yapılan faaliyetlere katılımı ilgili sorular, katılımcı sayısı ve takdir edici emoji ve ifadelerle yer verilmiştir. Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi’nin Instagram hesabında web uzantısı yoktur.

5.062 takipçisi olan Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 118 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların önemli bir kısmı çocuklara yönelik etkinliklerden oluşmaktadır (56 paylaşım). Onu kurumsal reklam izlemektedir (31 paylaşım). Diğer paylaşımların sayıları birbirine yakın olup (sekiz-10-12 paylaşım) kitap ve yazar tanıtımı konusunda sadece bir paylaşım yapılmıştır. Yetişkinlere yönelik etkinlikler arasında ziyaretçi günlükleri, kitap ve müze tanıtımı, söyleşi, işaret dili eğitimi, konferans, panel, film gösterimi, sergi, festival, fuar, müzik dinletisi, sınava yönelik ortam oluşturma konulu paylaşımlar, el becerilerini geliştirici çalışmalar (keçe bebek yapımı) vardır. Çocuklara yönelik etkinliklerde taştan evler boyama atölyesi, resim sergisi, kütüphane kitap kulübü tanıtımı, kütüphane gezileri, felsefe atölyesinde eğitici çalışmalar, bilgi yarışmaları, çizgi film-film gösterimi, drama çalışmaları, e kitap okumaya teşvik amaçlı paylaşımlar, en çok kitap okuyanlara yönelik ödül törenleri, bayram söyleşileri, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri, bilim

şenliği, konularına yer verilmiştir. Ebeveyn ve çocukların birlikte yapabilecekleri etkinlikler arasında atölye çalışmaları, gezici kütüphanenin tanıtımı, hikâye anlatımı konuları bulunmaktadır.

Paylaşımların toplam beğeni sayısı 3.380'dir. Bu paylaşımlara bir eleştirel, 73 olumlu yorum yapılmış, bu yorumların dokuz tanesi cevaplanmıştır. Yorumların cevaplanması sorulan sorular çerçevesinde yapılmıştır. Eleştirel yorumda kütüphane etkinliklerine kayıt konusunda sıkıntılar dile getirilmiş, olumlu yorumlarda ise yapılan faaliyetlere katılımı ilgili sorular, katılımcı sayısı ve takdir edici emoji ve ifadeler yer verilmiştir.

1872 takipçisi olan Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda yedi paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların üç tanesi kitap ve yazar tanıtımı konusundadır. Diğer paylaşımlar bir kurumsal etkinlik, bir yetişkinlere yönelik etkinlik, iki özel gün/kutlamalara yönelik etkinliktir. Çocuklara yönelik ve çocuk ve ebeveynlerin birlikte yapabileceği herhangi bir etkinlik planlaması ve paylaşımı yapılmamıştır. Paylaşımların toplam beğeni sayısı 186'dır. Bu paylaşımlara herhangi bir yorum yapılmamıştır.

4.138 takipçisi olan Van İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 54 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların önemli bir kısmı çocuklara yönelik etkinliklerden oluşmaktadır (30 paylaşım). Onu kurumsal reklam izlemektedir (dokuz paylaşım). Diğer paylaşımların sayıları birbirine yakın olup (6-6-2-1 paylaşım). Yetişkinlere yönelik etkinlikler arasında kitap okuma, kitap tanıtımı ve incelemesi, el becerilerini geliştirici çalışmalar (çanta yapımı, örgü örme) vardır. Çocuklara yönelik etkinliklerde çeşitli konularda atölye çalışmaları (müzik, öykü yazma) doğal afetlerde risk yönetimi konulu atölye çalışmaları, zekâ oyunları kursu, kitap tanıtımı, masal saati, resim sergisi, kütüphane kitap kulübü tanıtımı, kütüphane gezileri, okul öncesi çocuklara yönelik kütüphane etkinlikleri, en çok kitap okuyanlara yönelik ödül törenleri, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Şenlikleri konularına yer verilmiştir. Ebeveyn ve çocukların birlikte yapabilecekleri etkinlikler arasında atölye çalışmaları, gezici kütüphanenin tanıtımı, hikâye anlatımı konuları bulunmaktadır. Özel günler kapsamında bir paylaşım yapılmamıştır. Van İl Halk Kütüphanesi'nin Instagram üzerinden yaptığı paylaşımlara belirlenen süre zarfında 25 yorum yapılmış bu yorumların hiçbirisi cevaplanmamıştır.

Örneklem içerisindeki büyük illerin Instagram sayfalarında 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasındaki paylaşımlarının genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa; en fazla paylaşım yapan kütüphane İstanbul Rami İl Halk Kütüphanesi'dir (156 paylaşım). Onu 118 paylaşım Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi takip etmektedir. Paylaşım sayısı olarak 87 paylaşım Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi üçüncü, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi 74 paylaşım dördüncü sıradadır. İzmir Alsancak İl Halk Kütüphanesi'nin 70, Van İl Halk Kütüphanesi'nin 54 paylaşımı bulunmaktadır. Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi yedi paylaşım en son sıradadır.

Paylaşım yönünden birinci sırada olan Rami İl Halk Kütüphanesi'nin en fazla paylaşım yaptığı tema ebeveyn ve çocukların birlikte yapabileceği etkinliklerdir (44 paylaşım). Bu aynı zamanda bu temayla ilgili yapılan en fazla paylaşımdır. Çocuklara yönelik etkinlik konusunda en fazla paylaşım yapan Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi'dir (56 paylaşım). Bu temada onu 51 paylaşım Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi takip etmektedir. Yetişkinlere yönelik etkinlikler konusunda en fazla paylaşım yapan İzmir Alsancak İl Halk Kütüphanesi'dir (40 paylaşım). Rami İl Halk Kütüphanesi kurumsal reklam (35 paylaşım) ve özel gün/kutlamalar (30 paylaşım) konusunda da en fazla paylaşım yapan kütüphanedir. Kitap ve yazar tanıtımı konusunda en fazla paylaşım yapan kütüphane Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi ve Rami İl Halk Kütüphanesi'dir (12 paylaşım).

Örneklem içerisindeki kütüphaneler arasında en fazla takipçisi olan kütüphane Rami İl Halk Kütüphanesi'dir (98.300). İkinci sıradaki Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi'nin 2.007, Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi'nin 1.943, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi'nin 1.727 takipçisi vardır. İzmir Alsancak İl Halk Kütüphanesi 485 takipçi ile son sıradadır. Takip edilen

sayısına bakıldığında Van İl Halk Kütüphanesi birinci sıradadır (949 takip edilen). Onu 173 takip edilen sayısı ile İzmir Alsancak İl Halk Kütüphanesi izlemektedir. Takip edilen sayısı en az olan Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi’dir (üç takip edilen).

Beğeni sayıları açısından değerlendirildiğinde üç aylık süre zarfında en fazla beğeni alan Rami İl Halk Kütüphanesi’dir (29.740 beğeni). Onu 22.807 beğeni ile Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi takip etmektedir. Diğer kütüphanelerin beğeni sayısı 186 ile 3.380 arasında değişmektedir. Paylaşımları konusunda en fazla eleştirel (140 yorum) ve olumlu yorum (399 yorum) alan kütüphane Rami İl Halk Kütüphanesi’dir. Bu yorumların 121 tanesine cevap verilmiştir. Eleştirel yorumlar genellikle kütüphane hizmetlerine erişim konusundadır. Olumlu yorumlar ise yapılan hizmetleri takdir amacı taşımaktadır. Verilen cevaplar genellikle sorulan sorulara yöneliktir. Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi’nin paylaşımları konusunda eleştirel ya da olumlu herhangi bir yorum yapılmamıştır.

Örneklem içerisindeki büyük iller arasında yer alan il halk kütüphanelerinden Rami İl Halk Kütüphanesi, Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi, İzmir Alsancak İl Halk Kütüphanesi’nin resmi Instagram sayfalarında web sayfası uzantısı bulunmaktadır. Diğer üç kütüphanenin Instagram sayfalarında web sayfası uzantısı yer almamaktadır. Van İl Halk Kütüphanesi’nin Instagram sayfasında kütüphanenin adresi yer almaktadır.

Tablo 3: Küçük İllerin Halk Kütüphanelerinin 01Mart- 31 Mayıs 2024 Tarihleri Arasındaki Instagram Paylaşımları

Kütüphane Adı	Bilecik İl Halk K.	Çankırı İl Halk K.	Uşak İskender Pala İl Halk K.	Burdur İl Halk K.	Bayburt İl Halk K.	Tunceli Hüseyin Göktaş İl Halk K.	Kilis İl Halk K.	
Paylaşım aralığı	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	01 Mart-31 Mayıs 2024	
Paylaşım türü	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Paylaşım sayısı	Toplam
Kıtap/Yazar tanıtımı	-	-	2, %66,66	-	-	1, %33,33	-	3
Kurumsal reklam	4, %7,40	5, %9,25	2, %3,70	16, %29,62	4, %7,40	16, %29,62	7, %12,96	54
Yetişkinlere yönelik etkinlik	-	1, %3,03	3 , %9,09	28, %84,84	-	-	1, %3,03	33
Çocuklara yönelik etkinlik	9, %5,26	15, %8,77	36, %21,05	55, %32,16	7, %4,09	4, %2,33	45, %26,31	171
Ebeveyn/ çocukların yapabilecekleri etkinlik	2, %8,69	3, %13,04	4, %17,39	11, %47,82	-	2, %8,69	1, %4,34	23
Özel gün/kutlamalar	3, %11,53	1, %3,84	-	7, %26,92	1, %3,84	10, %38,46	4, %15,38	26
3aylık paylaşım sayısı	18, %5,80	25, %8,06	47, %15,16	117, %37,74	12, %3,87	33, %10,64	58, %18,70	310
Toplam gönderi sayısı	457, %8,81	315, %6,07	714, %13,77	1742, %33,60	438, %8,45	675, %13,02	842, %16,24	5.183
Takipçi sayısı	1468, %10,84	1170, %8,64	2277, %16,82	4294, %31,72	2075, %15,33	857, %6,33	1394, %10,29	13.535
Takip edilen sayısı	14, %0,47	653, %21,96	372, %12,50	328, %11,02	1105, %37,13	328, %11,02	176, %5,91	2976

Beğeni sayısı	230, %2,27	852, %8,41	1402, %13,85	5326, %52,62	565, %5,58	448, %4,42	1298, %12,82	10121
Eleştirel yorum sayısı	-	-	-	-	-	-	-	-
Olumlu yorum sayısı	-	1, %1,75	3, %5,26	52, %91,22	-	1, %1,75	-	57
Toplam yorum sayısı	-	1, %1,75	3, %5,26	52, %91,22	-	1, %1,75	-	57
Yorumların cevaplanması	-	1, %3,44	-	28, %96,55	-	-	-	29
Web uzantısı	Var	Yok (adresi var)	Var	Yok (adresi var)	Yok	Var	Var	

Kaynak: Araştırmacı Tabloyu kütüphanelerin Instagram hesaplarını inceleyerek oluşturmuştur. (03-30. 03.2025)

Örneklem içerisindeki küçük iller arasında yer alan ve 1.468 takipçisi olan Bilecik İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-30 Nisan 2024 tarihleri arasında toplamda 18 paylaşım yapmıştır. Mayıs ayında herhangi bir paylaşım yapılmamıştır. Bu paylaşımların yarısı çocuklara yönelik etkinliklerden oluşmaktadır. Onu kurumsal reklam izlemektedir (dört paylaşım). Diğer paylaşımların sayıları birbirine yakın olup (iki-üç paylaşım) kitap ve yazar tanıtımı ve yetişkinlere yönelik etkinlik konusunda hiçbir paylaşım yapılmamıştır. Çocuklara yönelik etkinliklerde yapay zekâ konulu atölye çalışmaları, dijital bağımlılıkla mücadele, kütüphane tanıtımı, film gösterimi kitap okuma etkinliği, en çok kitap okuyanlara yönelik ödül törenleri, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri, bilim şenliği, konularına yer verilmiştir. Özel günler kapsamında hiçbir paylaşım yapılmamıştır. Paylaşımların toplam beğeni sayısı 157'dir. Bu paylaşımlara hiçbir yorum yapılmamıştır.

Çankırı İl Halk Kütüphanesi'nin 1170 takipçisi vardır. 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 25 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların çoğunluğu çocuklara yönelik etkinliklerden (15 paylaşım) oluşmaktadır. Onu kurumsal reklam izlemektedir (beş paylaşım). Özel gün ve kutlamalarla ilgili bir paylaşım yapılırken ebeveyn ve çocukların birlikte yapabileceği etkinliklerin sayısı üçtür. Bu konuda Gençlik Festivali, gezici kütüphanenin tanıtımı etkinlikleri yapılmıştır. Kitap ve yazar tanıtımı konusunda hiçbir paylaşım yapılmazken yetişkinlere yönelik etkinlik konusunda bir paylaşım yapılmıştır. Çocuklara yönelik etkinliklerde yapay zekâ konulu atölye çalışmaları, gezici kütüphane tanıtımı, kitap sergisi, sanal gerçeklik- VR gözlük ile üç boyutlu oyun ve video izleme, film gösterimi, kitap okuma etkinliği, engelli bireyleri konu alan farkındalık günleri, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri konularına yer verilmiştir. Paylaşımların toplam beğeni sayısı 852'dir. Bu paylaşımlara bir olumlu yorum yapılmış ve yorum cevaplanmıştır.

2.075 takipçisi olan Bayburt İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 12 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların yedi tanesi çocuklara yönelik etkinlik, dört tanesi kurumsal reklam, bir tanesi de özel günler ile ilgilidir. Çocuklara yönelik etkinlikler konusunda 60. Kütüphane Haftası kapsamında çocuklara yönelik zekâ oyunları, origami, yapay zekâ etkinlikleri, gezici kütüphane ile köy ziyaretleri, masal okuma ve canlandırma, müzeler haftası kapsamında Karagöz-Hacivat etkinlikleri, kurumsal reklam konusunda gezici kütüphane tanıtımı, özel gün/kutlamalar kapsamında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları yer almaktadır. Bayburt İl Halk Kütüphanesi'nde 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında kitap/yazar tanıtımı, yetişkinlere yönelik etkinlik, ebeveyn ve çocukların birlikte yapabilecekleri etkinlikler konularında herhangi bir paylaşım yapılmamıştır.

Küçük iller arasında yer alan ve 2.277 takipçisi olan Uşak İskender Pala İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 48 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların

çoğunluğu çocuklara yönelik etkinliklerden (36 paylaşım) oluşmaktadır. Kitap ve yazar tanıtımı iki, kurumsal reklam üç, yetişkinlere yönelik etkinlik sayısı üç, ebeveyn ve çocukların birlikte yapabileceği etkinliklerin sayısı dördür. Özel gün ve kutlamalarla ilgili hiçbir paylaşım yapılmamıştır. Çocuklara yönelik etkinliklerde Uşak Kültür Rotası etkinliğe çerçevesinde köy okullarına ziyaret ve bu ziyaretlerde saç tasarımı, fen bilimleri atölyesi, geleneksel çocuk oyunları, yaratıcı drama etkinlikleri, ebru sanatı çalışmaları, Ramazan etkinlikleri, kütüphane ve gezici kütüphane tanıtımı, ahşap boyama atölyesi, resim atölyesi, en çok kitap okuyanlara ödül takdimi, film gösterimi, kitap okuma konusunda farkındalık günleri, satranç ve zekâ oyunları, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri konularına yer verilmiştir. Yetişkinlere yönelik olarak okuma yazma eğitimi, otizm konusunda farkındalık eğitimi düzenlenmiştir. Paylaşımların toplam beğeni sayısı 1402’dir. Bu paylaşımlara üç olumlu yorum yapılmış ve yorumlar cevaplanmamıştır.

1393 takipçisi olan Kilis İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 59 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların çoğunluğu çocuklara yönelik etkinliklerden (45 paylaşım) oluşmaktadır. Onu kurumsal reklam izlemektedir (yedi paylaşım) özel gün/kutlamalarla ilgili dört paylaşım yapılırken ebeveyn ve çocukların birlikte yapabileceği etkinliklerin sayısı birdir. Kitap ve yazar tanıtımı konusunda hiçbir paylaşım yapılmazken yetişkinlere yönelik etkinlik konusunda bir paylaşım yapılmıştır. Çocuklara yönelik etkinliklerde çeşitli konularda atölye çalışmaları (yapay zekâ, dikkat atölyesi, sanat atölyesi, Ramazan etkinlikleri, kitap ayracı yapımı, origami yapımı), gezici kütüphane tanıtımı, film gösterimi, kitap okuma etkinliği, farkındalık günleri, Ramazan Bayramı kutlamaları, satranç ve zekâ oyunları, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri, sokak oyunları, bilim şenliği, konularına yer verilmiştir. Paylaşımların toplam beğeni sayısı 1.298’dir. Bu paylaşımlara hiçbir yorum yapılmamıştır.

Örneklem içerisindeki küçük iller arasında yer alan ve 4.294 takipçisi olan Burdur İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 117 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımların çoğunluğu (55 paylaşım) çocuklara yönelik etkinliklerden oluşmaktadır. Onu yetişkinlere yönelik etkinlikler (28 paylaşım) izlemektedir. Diğer paylaşımların sayıları birbirine yakın olup kurumsal reklam temasında 16, ebeveyn ve çocukların birlikte yapabileceği etkinlikler temasında 11, özel gün/kutlamalar temasında yedi paylaşım yapılmıştır. Kitap ve yazar tanıtımı konusunda hiçbir paylaşım yapılmamıştır. Çocuklara yönelik etkinliklerde çeşitli konularda atölye çalışmaları (yapay zekâ ile kitap kapağı tasarlama, akıl oyunları, dikkat atölyesi, sanat atölyesi, metaverse, (bir tür yapay zekâ etkinliği) sessiz kitap, kum boyama atölyesi, felsefe atölyesi), kütüphane tanıtımı, film gösterimi kitap okuma etkinliği, okuma temalı animasyon gösterileri, masal saatleri, kuş evi boyama etkinliği, çocuk yogası eğitimi, down sendromu ve otizm farkındalık günleri, Karagöz-Hacivat video gösterimi, Ramazan eğlenceleri, okul öncesi çocuklara yönelik çeşitli etkinlikler, çocuk hastalarla kum boyama etkinliği, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri, Anneler Günü etkinlikleri, çevreci faaliyetler ve bilim şenliği konularına yer verilmiştir. Gençlere yönelik olarak dart etkinliği, yetişkinlere yönelik afet farkındalık eğitimi, Yeşilay iş birliği ile kil ve ebru atölyesi çalışmaları, yetişkinler için masal saati, kadın sağlığında fizyoterapi yaklaşımları eğitimi, zumba eğitimi, Dünya Kadınlar Günü’nde sanatta kadın temalı ebru çalışması sergisi, psikolojik sağlamlık konulu söyleşi, film gösterimi, trafik ve ilk yardım eğitimi, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu konulu söyleşi, bilim söyleşileri, tuval sanatı eğitimi, ebeveyn ve çocukların birlikte yaptıkları etkinlik olarak masal saatleri, kütüphane ve teknoloji festivali, lego atölyesi, çalışanlara yönelik arşiv eğitimi konulu paylaşımlar yapılmıştır.

Özel günler kapsamında 6 Mart (1930) Atatürk’ün Burdur’a Gelişi Kutlamaları, 12 Mart İstiklal Marşı’nın Kabulü kutlamaları, 15 22 Nisan Turizm Haftası kutlamaları, Anneler Günü kutlamaları konulu paylaşımlar yapılmıştır.

Paylaşımların toplam beğeni sayısı 5.326'dır. Bu paylaşımlara 52 olumlu yorum yapılmış, hiçbir eleştirel yorum yapılmamıştır. Yapılan yorumların 28 tanesine cevap verilmiştir. Olumlu yorumlar genellikle kütüphanenin aktivitelerine katılım ve yapılan çalışmaları takdir niteliği taşımaktadır.

Küçük iller arasında yer alan ve 857 takipçisi olan Tunceli Hüseyin Göktaş İl Halk Kütüphanesi 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplamda 33 paylaşım yapmıştır. Bu paylaşımlarda kurumsal reklam ilk sırayı almaktadır (16 paylaşım). Onu 10 paylaşım ile özel gün/kutlamalar takip etmektedir. Çocuklara yönelik etkinlik konusunda beş paylaşımı bulunan Tunceli Hüseyin Göktaş İl Halk Kütüphanesi'nde ebeveyn-çocuk etkinliği konusunda iki, kitap/ yazar tanıtımı konusunda bir paylaşım yapılmıştır. 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında yalnızca yetişkinlere yönelik herhangi bir etkinlik düzenlenmemiştir. Özel gün/kutlamalar konusunda; 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, 12 Mart İstiklal Marşı'nın Kabulü, 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi'nin Yıldönümü ve Çanakkale Şehitlerini Anma Günü, 60. Kütüphane Haftası, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Engelliler Haftası (10-16 Mayıs), 18 Mayıs Müzeler Günü, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı kutlamaları konulu paylaşımlar bulunmaktadır. Kurumsal reklam konusunda; Uluslararası Kütüphane ve Teknoloji Festivali, Kütüphane Haftası programı, gezici kütüphane tanıtımı, çocuklara yönelik etkinlik konusunda masal okuma, kütüphane tanıtımı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı şenlikleri ile ilgili paylaşımlar yapılmıştır. Çocuk ve ebeveynlere yönelik etkinlik olarak ağaç dikme kampanyası ve tiyatro gösterimi konulu paylaşım yapılmıştır. Paylaşımların toplam beğeni sayısı 428'dir. Bu paylaşımlara yalnızca bir olumlu yorum yapılmış ve yoruma cevap verilmemiştir.

Küçük iller kapsamında yer alan il halk kütüphanelerinin paylaşım temaları ve sayıları, takipçi ve beğeni sayıları, yorum sayıları, yorumlara verilen cevaplar yönünden karşılaştırılması yapılırsa; 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasında Instagram'da en fazla paylaşım yapan il halk kütüphanesi 117 paylaşım ile Burdur ilindedir. Onu 59 paylaşım ile Kilis İl Halk Kütüphanesi, 48 paylaşım ile Uşak İskender Pala İl Halk Kütüphanesi takip etmektedir. En az paylaşım yapan kütüphane 12 paylaşım ile Bayburt İl Halk Kütüphanesi'dir. En çok paylaşım çocuklara yönelik etkinlik temasında yapılmıştır (161 paylaşım). Çocuklara yönelik etkinlik (55 paylaşım), yetişkinlere yönelik etkinlik (28) ve ebeveyn ve çocukların birlikte yapabilecekleri etkinlik (11 paylaşım) temaları konusunda en fazla paylaşım yapan kütüphane Burdur İl Halk Kütüphanesi'dir. Çocuklara yönelik etkinlik konusunda Kilis İl Halk Kütüphanesi ikinci sıradadır. (45 paylaşım). Bu tema ile ilgili en az paylaşım yapan kütüphane ise Tunceli Hüseyin Göktaş İl Halk Kütüphanesi'dir (dört paylaşım). Aynı kütüphanenin 33 paylaşımından 16 tanesi kurumsal reklam (16 paylaşım), 10 tanesi özel gün ve kutlamalar temasını içermektedir. Kurumsal reklam teması paylaşım sırasında ikinci durumdadır (54 paylaşım). En az paylaşım yapılan tema kitap/yazar tanıtımı konusundadır (üç paylaşım). Söz konusu yedi kütüphanede ebeveyn ve çocukların birlikte yapabilecekleri etkinlikler konusunda toplamda 23 paylaşım yapılmış, bunların 11 tanesini Burdur İl Halk Kütüphanesi yapmıştır. Özel gün/kutlamalar konusunda 26 paylaşım yapılmıştır. Kütüphanelerin Instagram sayfalarında şimdiye kadar yaptıkları gönderi sayıları değerlendirildiğinde en fazla gönderiyi Burdur İl Halk Kütüphanesi yapmıştır (1.742 gönderi). En az gönderi yapan kütüphane ise Çankırı İl Halk Kütüphanesi'dir (315 gönderi). Diğer illerdeki kütüphanelerin yaptıkları gönderi sayısı 457 ile 842 arasında değişmektedir.

Çalışmanın örneklemini içerisinde yer alan küçük iller arasında takipçi sayısı en fazla olan kütüphane 4.294 takipçi ile Burdur il halk kütüphanesi'dir. Onu 2.277 takipçiyle Uşak İskender Pala İl Halk Kütüphanesi takip etmektedir. En az takipçisi olan kütüphane Çankırı İl Halk Kütüphanesi'dir (315 takipçi). Diğer kütüphanelerin takipçi sayısı 438 ile 842 arasında değişmektedir. Takip edilen sayısı en fazla olan kütüphane Bayburt İl Halk Kütüphanesi'dir (1.105 takip edilen). Takip edilen sayısının en az olduğu kütüphane ise Bilecik İl Halk Kütüphanesi (14 takip edilen) olup Mayıs ayında herhangi bir paylaşım yapılmamıştır. Yaptığı paylaşımlar konusunda en fazla beğeni alan kütüphane Burdur İl Halk Kütüphanesi'dir (5.326 Beğeni). Onu

1.298 beğeni ile Kilis İl Halk Kütüphanesi, 1.402 beğeni ile Uşak İskender Pala İl Halk Kütüphanesi takip etmektedir. En az beğeni alan kütüphane ise Bilecik İl Halk Kütüphanesi’dir (230 beğeni). Diğer kütüphanelerin paylaşımları konusunda beğeni sayıları 448 ile 552 arasında değişmektedir. İl halk kütüphanelerinin yaptıkları paylaşımlar konusunda en fazla yorum alan kütüphane 52 olumlu yorumla Burdur İl Halk Kütüphanesi’dir. Bu yorumların 28 tanesi cevaplanmıştır. Söz konusu kütüphanelerin paylaşımları konusunda hiçbir eleştirel yorum yapılmamıştır.

Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinin en küçük illerinde bulunan il halk kütüphanelerinin Instagram sayfalarında web sayfaları uzantısının varlığı değerlendirildiğinde; Bilecik, Kilis, Uşak ve Tunceli’deki il halk kütüphanelerinin web sayfası uzantısı vardır. Diğer illerdeki kütüphanelerin Instagram sayfalarında web sayfası uzantısı yoktur. Burdur il halk Kütüphanesi’nin Instagram sayfasında web sayfası uzantısı yerine adres bulunmaktadır.

Tablo 4: Halk Kütüphanelerinin Bulunduğu Şehrin Nüfusuna Göre Instagram Takipçi Sayısı Oranı

Kütüphanenin Bulunduğu Şehir Adı	Şehrin Nüfusu	Instagram Sayısı	Takipçi	Takipçi Nüfusa Oranı	Sayısının
İstanbul	15.701.602	98.300		%0,62	
Ankara	5.864.049	56.000		%0,95	
İzmir	4.493.242	1.625		%0,04	
Antalya	2.722.103	5.061		%0,18	
Şanlıurfa	2.237.745	1.872		%0,08	
Samsun	1.382.376	5.062		%0,36	
Van	1.118.087	4.138		%0, 37	
Bilecik	228.495	1.468		%0,64	
Çankırı	199.981	1.170		%0,58	
Uşak	377.001	2.277		%0,60	
Burdur	275.826	4.294		%1,56	
Kilis	156.000	1.394		%0,89	
Bayburt	83.676	2.075		%2,48	
Tunceli	86.612	857		%0,99	

Kaynak: Kütüphane İstatistikleri, 2023, www.data.tuik.gov.tr, 03.03.2025.

Yüzdelik oranlar hesaplanırken aşağıdaki formül kullanılmıştır.

Yüzde= Takipçi Sayısı/ İlin Nüfusu x 100

Halk kütüphanelerinin takipçi sayılarının illerin nüfuslarına oranlarına bakıldığında en yüksek oranın %2,479 ile Türkiye’nin en küçük ili olan Bayburt İl Halk Kütüphanesi’nde olduğu görülmektedir. Onu %1,56 oranla Burdur, %0,99 oranla Tunceli takip etmektedir. Küçük iller arasında nüfus ve takipçi sayısı arasındaki oranın en düşük olduğu kütüphane %0,58 oranla Çankırı İl Halk Kütüphanesidir. Bulunduğu şehrin nüfusu ile takipçi sayısı arasındaki oranın en düşük olan kütüphane %0,04 oranla İzmir Alsancak İl Halk Kütüphanesidir. Büyük iller içinde nüfusu ile takipçi sayısı arasındaki oran en fazla olan kütüphane %0,95 oranla Ankara Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesidir.

5.Sonuç

Günümüzde kuruluşlar hedef kitleleriyle çift yönlü bir iletişim kurarak faaliyetlerini devam ettirmek durumundadır. Toplumun eğitilip bilgilendirmesinde önemli bir role sahip olan halk kütüphaneleri de bu iletişimi gerçekleştirmek için çaba göstermekte, halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında her yaştan hedef kitlesiyle çeşitli ortam ve araçları kullanarak etkileşim ve iletişim kurmaya çalışmaktadır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, internet ve sosyal medyanın yaygın kullanımı ile kütüphanelerin bu çabaları geleneksel halkla ilişkiler araç ve ortamlarının yanı sıra dijital platformlara taşınmış, bu kuruluşların kendilerini tanıtmaya, hedef kitlesiyle etkin ve çift yönlü bir iletişim kurma faaliyetlerinde sosyal medya kullanımı oldukça önemli bir hale gelmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde yer alan nüfus yönünden en büyük ve en küçük illerin il halk kütüphanelerinin dijital halkla ilişkiler çerçevesinde sosyal medya kullanımı Instagram özelinde incelenerek çeşitli veriler elde edilmiş, araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan soruların cevabı aranmıştır. İçerik analizi tekniği ile değerlendirilen bu verilere ilişkin sorular ve sonuçlar şunlardır:

1. Türkiye'de il halk kütüphanelerinin hedef kitleleriyle iletişimde Instagram özelinde sosyal medyanın rolü nedir?

Sosyal medya, kütüphanelerin hedef kitlelerine ulaşmasına, onlarla iletişim kurmalarına yardımcı olan önemli platformlardan birisidir (Adarsha Marati ve Sanjeeva, 2023; Bayter ve Yıldırım, 2023, s.198). Kütüphaneler; kütüphane kaynaklarını ve hizmetlerini tanıtmak ve imajlarını geliştirmek, kalıcı ve hızlı bir iletişim oluşturmak, kütüphane kullanıcılarını çekebilmek, onlardan geri bildirim alarak çalışmalarına yön verebilmek, onları yeni bilgilerden haberdar edebilmek için sosyal medyayı kullanmaya çalışmaktadır (Anwar ve Zhiwei, 2019: p.9).

Araştırma verileri değerlendirildiğinde il halk kütüphanelerinin günümüzdeki dijital dönüşüm sürecine ayak uydurarak hedef kitleleriyle sosyal medya yoluyla iletişim kurup dijital halkla ilişkiler faaliyetlerini geliştirme çabası içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. İl halk kütüphanelerin sosyal medyanın etkililik, hızlilik, ekonomiklik gibi avantajlarını kullanarak hedef kitesine ulaşması, gerçekleştirdiği çeşitli eğitim faaliyetleri ile topluma yarar sağlaması kurumsal imaj ve itibarını artırmada önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak Tablo 4'te de görüldüğü gibi takipçi sayısı ile illerin nüfusu orantılandığında bu çabanın oldukça düşük seviyelerde kaldığı söylenebilir.

Örneklem içerisindeki büyük illerdeki il halk kütüphaneleri arasında Tablo 2'de görüldüğü gibi Instagram'da en fazla paylaşımı ve takipçisi olan Rami İl Halk Kütüphanesidir. Her yaştan hedef kitesine yönelik etkinlikler düzenleyen Rami İl Halk Kütüphanesi'nin etkinlik kapsamı oldukça çeşitli ve dikkat çekicidir. Bu kütüphane aynı zamanda hedef kitesinin Instagram üzerinden yaptığı yorumlara cevap verme konusunda da ilk sırayı almaktadır. Büyük iller kapsamında Instagram paylaşımı en az olan kütüphane Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesidir.

Küçük illerdeki kütüphanelerin Instagram sayfaları aracılığı ile hedef kitleleriyle gerçekleştirdikleri etkileşim değerlendirildiğinde Tablo 3'te görüldüğü gibi bu konuda Instagram'ı en etkin kullanan kütüphane Burdur İl Halk Kütüphanesi'dir. Hedef kitleleriyle en az iletişim ve etkileşim kuran kütüphaneler ise; Bilecik, Bayburt ve Çankırı İl Halk Kütüphaneleridir. Bu kütüphanelerin paylaşım sayıları, toplam gönderi sayıları, takipçi sayıları, beğeni sayıları, yorum sayıları diğerlerine göre oldukça düşüktür.

2. Türkiye'de il halk kütüphanelerinde Instagram sayfalarında paylaşılan içerikler hangi temalardan oluşmaktadır? Bu temalara ilişkin paylaşımların sayısı büyük ve küçük illere göre nasıldır?

Türkiye'de yer alan il halk kütüphanelerinin Instagram sayfalarında paylaşılan içerikleri Tablo 2 ve 3'te görüldüğü gibi; kitap/yazar tanıtımı, kurumsal reklam, çocuklara yönelik etkinlik, yetişkinlere yönelik etkinlik, çocuk ve ebeveynlerin birlikte yapabilecekleri etkinlik, özel gün/kutlamalar başlıkları altında değerlendirmek mümkündür.

Bu temalar çerçevesinde yapılan paylaşım sayıları değerlendirildiğinde en fazla paylaşımın hem büyük illerde (189 paylaşım) hem küçük illerde (161 paylaşım) çocuklara yönelik etkinlik temasında olduğu görülmektedir. Bu sayı bizi kütüphanelerin hedef kitleleri arasında en fazla çocuklara yönelik paylaşımlar yaptığı sonucuna götürür. Bu bağlamda çocukların kütüphaneleri tanınması, kütüphanelerin fonksiyonlarını öğrenerek kütüphaneleri etkin bir şekilde kullanma alışkanlığı edinmesi yönünden bu çalışmalar önem arz etmektedir. Halk kütüphanelerinin paylaşımlarında ikinci sırayı kurumsal reklam teması almaktadır. Bu tema çerçevesinde kütüphanelerin kendilerini tanıtmak, faaliyetleri hakkında hedef kitleye bilgi vermek, farkındalık

yaratmak, onlarla iletişim ve etkileşim kurmak için kendilerini tanıtan paylaşımlara önem verdiğini söylemek mümkündür. Üçüncü sırada yetişkinlere yönelik etkinlikler (138 paylaşım), dördüncü sırada ebeveyn ve çocukların birlikte yapabileceği etkinlikler ve özel gün/kutlamalar (88 paylaşım) yer almaktadır. Son sırada kitap/yazar tanıtımı gelmektedir.

3. Türkiye’de il halk kütüphanelerinin bulundukları şehrin nüfusu ile Instagram sayfalarının takipçi sayısı arasında nasıl bir oran vardır?

Halk kütüphanelerinin takipçi sayılarının illerin nüfuslarına oranlarına bakıldığında Tablo 4’te görüldüğü gibi en düşük orana sahip kütüphane; büyük iller kapsamında İzmir Alsancak İl Halk Kütüphanesi (-0,04), küçük iller kapsamında Çankırı İl Halk Kütüphanesi’dir (-0,59). %2,48 ile Bayburt İl Halk Kütüphanesi takipçi sayısı konusunda en yüksek orana sahiptir. %1,56 oranla Burdur ikinci, %0,98 oranla Tunceli Hüseyin Göktaş İl Halk Kütüphanesi üçüncü sıradadır. Büyük iller içinde nüfusu ile takipçi sayısı arasındaki oran en fazla olan kütüphane Fidancı’nın (2023) çalışması ile de doğru orantılı bir şekilde Ankara Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesidir (-0,96). Büyük illerdeki halk kütüphanelerinin Instagram sayfalarının takipçi sayıları fazla görünmekle birlikte nüfusa oranları küçük illere göre daha düşüktür.

4. Türkiye’de il halk kütüphanelerinin hedef kitleleriyle etkin bir iletişim kurmaları konusunda nasıl bir sosyal medya kullanım stratejisi geliştirilebilir? Bu konudaki öneriler nelerdir?

- Karataş Ateş (2017) ve Akinola vd.nin (2022) çalışmalarında önerdiği gibi halk kütüphanelerinin etkin bir kurumsal iletişim ve dijital halkla ilişkiler gerçekleştirebilmesi için deneyimli halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından yıllık stratejik iletişim planlarının hazırlanıp uygulanması, bu konuda gerekirse hizmet satın alınması, halk kütüphanelerinin sosyal medya kullanımı konusunda teşvik edilerek sosyal medya kullanımını bilen yetkin elemanların kütüphanelerde görevlendirilmesi, bu konuda gerekli alt yapı hizmetlerinin sağlanması önerilir.
- Çocuklarda okuma alışkanlığını oluşturup geliştirmek için aile, okul, kütüphane arasında iyi bir iş birliğinin olması gerekir. Türkben çalışmasında bu konuda çocuk kütüphanelerine önemli görevler düştüğünü belirtmektedir (Türkben, 2019: 386). Ancak yapılan incelemelerde de görüldüğü gibi çocukların yalnızca çocuk kütüphanelerini değil halk kütüphanelerini de aktif bir şekilde kullanması onların bilgi birikimi ve eğitimi için önem taşımaktadır. Bunu geliştirmek için kütüphanelerin hedef kitlenin demografik özelliklerini göz önünde bulunduran bir yaklaşımla sosyal medya kullanımını çeşitlendirerek farklı yaş gruplarına ulaşmaya çalışması önemlidir. Kütüphanelerin çocukların görüşleri alınarak tasarlanıp düzenlenmesi, kütüphanelerin hem mekân tasarımıyla hem de uygulanan etkinliklerle çekici hale getirilmesi bu konuda önemli bir yaklaşım olabilir (Uçar Çabuk ve Eskidemir Meral, 2023, s. 1069; Wang vd., 2022).
- Kütüphanelerin her yaş grubu ve farklı özellikler taşıyan bireyler için kapsayıcı ve erişilebilir olması önemlidir (Kaptan vd., 2024). Bu ifade doğrultusunda kütüphanelerde ebeveyn ve çocukların birlikte yapabilecekleri etkinlikler konusuna ağırlık verilmesi hem ebeveynlerin çocuklarının eğitime dahil olması hem de birlikte kaliteli vakit geçirmeleri konusunda önemli bir yaklaşımdır. Aynı zamanda yetişkinlerin kütüphanelere gelmesi, yapılan faaliyetlerin farkında olması ve çocukları bu faaliyetlere yönlendirmesi bakımından bu tür etkinlikler fayda sağlamaktadır. Kütüphanelerin bu konudaki çalışmalarını farklı özellikler taşıyan bireyleri de göz önünde bulundurup arttırarak devam ettirmeleri tavsiye edilir.
- Hedef kitleye okumayı sevdirmek, okuma alışkanlığını sürekli hale getirmek için kitap ve yazar tanıtımı konularına önem verilmesi, hedef kitlenin demografik özelliklerine göre kitapların tanıtılarak okuma alışkanlığının geliştirilmesi önerilir.

- Toplumsal değerlerin korunması, millî ve manevi duyguların geliştirilmesi konusunda kütüphanelere önemli roller düşmektedir (Polat ve Akkaya, 2018, s. 570). Bu bağlamda kütüphanelere özel gün ve kutlamalar konusunda yapılan paylaşımların sayısının artırılması tavsiye edilir.
- Hedef kitleleriyle çift yönlü simetrik bir iletişim kurma bağlamında halk kütüphanelerinin Instagram veya diğer sosyal medya platformlarında yapılan yorumlara cevap vermesi önerilir. Bu yaklaşım kütüphaneler ve hedef kitleleri arasındaki iletişim ve etkileşimi güçlendirerek daha sürdürülebilir bir hale gelmesini sağlayabilir. Aynı zamanda olumlu bir imaj ve kurumsal itibar sağlanmasına katkı sunabilir.
- Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, Rami, Burdur, Samsun Gazi ve Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanelerinin Instagram paylaşımlarında teknoloji, bilim, sanat, eğlence, sürdürülebilirlik, kitap okuma alışkanlığı, zekâ oyunları eğitimi gibi çok boyutlu ve gündemi takip eden içeriklerle hedef kitleleriyle sürekli iletişim ve etkileşim halindedir. Paylaşımların çeşitliliği bireylerin farklı ilgi alanlarının olabileceği hesaba katılarak düşünüldüğünde her bireyin kütüphanede kendisine uygun bir etkinlik bulması bağlamında faydalı bir yaklaşımdır. Kütüphanelere bu çalışmalarını arttırarak devam ettirmeleri tavsiye edilir.
- Şanlıurfa gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en kalabalık şehrini oluşturan bir halk kütüphanesinin üç aylık sürede sadece yedi paylaşım yapması hedef kitleyle etkin bir iletişim kurması konusunda yoğun bir çabasının olmadığına göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bunun sebebi Anwar ve Zhiwei'nin (2019-online 2024) çalışmalarında belirttiği gibi farkındalık eksikliği, alt yapı ve internete erişimde yetersizlik, kütüphane çalışanları arasında eğitim eksikliği, uygun politika eksikliği ve kütüphanelerde sosyal medyayı kullanma konusunda uygun kültür eksikliği olabilir. Kütüphaneler söz konusu dönem içerisinde Instagram paylaşımı olarak hikâye paylaşımını daha fazla kullanmış olabilir. Hikâyelerin daha sonra görülmesi mümkün olmadığı için paylaşım oranları düşük görünebilir. Aynı şekilde nüfusun ve paylaşım sayısının azlığına rağmen takipçi sayısı oranının yüksek olduğu Bayburt il halk Kütüphanesi'nde Şanlıurfa'dakinin tersine toplumsal farkındalık, alt yapı ve internete erişimin kolay olmasının olumlu katkıları olabilir. Bu konuda daha sonra yapılacak çalışmalarda bu sebepler ayrıntılı olarak araştırılabilir. Bu çerçevede çeşitli öneriler geliştirilebilir.
- Toplumun eğitiminde önemli bir bilgi kaynağı olan halk kütüphanelerinin tanıtılması, etkin ve verimli kullanılmasının sağlanması amacıyla hedef kitleyle çeşitli şekillerde iletişim kurmak bir gerekliliktir. Kütüphanelere gerçekleştirdikleri çalışmalar, kampanyalar ve tanıtım faaliyetleri konusunda dikkat çekici özgün paylaşımlar yapmaları bir ihtiyaçtır. Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi ve örneklem içerisindeki Instagram'ı daha az kullanan kütüphanelerin yönetimlerine bu konuda gerekli çalışmaları yaparak, gerektiğinde Instagram'ı aktif olarak kullanan Millet Kütüphanesi, Rami, Samsun Gazi, Burdur ve Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanelerinin çalışmalarını inceleyerek, sosyal medyanın avantajlarını kullanmaları ve hedef kitleleri ile çift yönlü diyolojik bir iletişim geliştirmeleri tavsiye edilir.
- Kütüphanelerin günümüzde yaşanan dijital dönüşüme ayak uydurarak sosyal medya kullanması onların hedef kitleleriyle gerçekleştirdiği iletişimi daha etkin ve verimli hale getirebilmektedir. Aynı zamanda Instagram'da kitap ve yazar tanıtımı, kullanıcıların bu kitap ve yazarlardan haberdar olmasını sağlaması bakımından faydalı bir etkinlik olarak değerlendirilebilir. Kütüphanelerin bu konudaki çalışmalarına ağırlık vererek okuyan bir toplum oluşturmaya katkı sağlamaları önerilir.
- Kütüphanelerin dijital halkla ilişkiler kapsamında sosyal medya kullanımı konusunda daha sonra yapılacak çalışmalarda farklı sosyal medya ortamları, daha geniş zaman aralıklarında incelenerek gerçekleştirilebilir. Konuya ilişkin derinlemesine görüşme ya da anket

teknikleri kullanılarak araştırmaya dayalı farklı bulgular elde edilebilir. Bu konuda geniş bir örneklem çerçevesinde ele alınan bu çalışma örnek teşkil edebilir.

Sonuç olarak içinde bulunulan yüzyılda teknolojik gelişmelerin artması ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte bilgiye ulaşma yolları artarak bir dönüşüm içine girmiştir. Toplumun bilgiye ulaşmasında aktif rol oynayan halk kütüphaneleri bu dönüşüme ayak uydurmak için çaba göstermekte, faaliyetlerinin boyutlarını genişleterek bunları sosyal medya üzerinden toplumla paylaşmaktadır.

Bu çalışmada halk kütüphanelerinin hedef kitleleriyle gerçekleştirdikleri etkileşimleri içeren dijital halkla ilişkiler faaliyetlerinin sosyal medya üzerinden nasıl gerçekleştirildiği, örneklem içerisinde yer alan halk kütüphanelerinin resmi Instagram hesaplarının 01 Mart-31 Mayıs 2024 tarihleri arasındaki paylaşımları incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde hangi temaların kullanıldığı, hitap edilen yaş grupları, toplumla etkileşim oranları (takipçi sayısı, beğeni sayısı, eleştirel ve olumlu yorum sayısı, yorumlara cevap verilme oranları, kütüphanelerin bulunduğu şehirlerin nüfusu ile takipçi sayılarının oranı) incelenmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile incelenmiş ve halk kütüphanelerinin hedef kitleleri ile gerçekleştirdikleri dijital halkla ilişkiler faaliyetleri değerlendirilerek çeşitli strateji önerileri getirilmiştir.

Buna göre il halk kütüphanelerinin dijital halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında sosyal medya, özellikle hem yazılı hem görsel paylaşım yapma fırsatı veren Instagram etkileşiminin arttırılarak devam etmesi gerektiği görülmektedir. Böylece hem takipçi sayısı hem beğeni sayısı arttırılarak dijital platformlarda hedef kitleyle daha yoğun çift yönlü, diyolojik bir iletişim gerçekleştirilebilir. Böyle bir iletişim ve etkileşimin kütüphanelerin kamu yararı çerçevesinde topluma daha aktif hizmet sunarak onların imaj ve itibarlarının artmasına ve kurumsal sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adarsha, Marati T. ve Sanjeeva N. (2023). Social media: importance and usage for library professionals, *International Journal of Research in Library Science (IJRLS)*, 9, 2 (April-June), 194-199, doi: 10.26761/IJRLS.9.2.2023.1662.
- Akar, H. (2021). *Halkla ilişkiler uygulama alanları ve uygulayıcıların rolleri*, Literatürk Academia, 1. Baskı, Konya.
- Akbayrak, E.H., Biçen Aras B., Çelikbaş S., Karabulut E., Öksüz E., Mater S, Yazar İ. (2018). *Kütüphaneler için sosyal medya politikaları*, Türk Kütüphaneciler Derneği Sosyal Medya Politikaları Çalışma Grubu, İstanbul.
- Akinola, J. O., Olusegun Zubairu A. N., Saheed A.H. (2022). Use of social media for information service delivery in Nigerian academic library, *Library Philosophy and Practice (e-journal)*, 1-13.
- Akkaşoğlu, S. (2025). Otel işletmelerinin sosyal medya kullanımları: İstanbul özelinde bir araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 1159-1170.
- Aktan, E. (2018). Instagram kullanıcılarının kullanım motivasyonları ve Instagram takip davranışlarının incelenmesi, *Online Academic Journal of Information Technology*, 9(33), 127-146, doi: 10.5824/1309-1581.2018.3.008.x,
- Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: teorik bir çerçeve, *Kronotop İletişim Dergisi*; 1(1), 62-82.
- Anwar, M ve Zhiwei T. (2019). Social media and libraries: the perfect combination ugh the next generation, *International Journal of Library and Information Studies*, 10(3), 108-117.

- Arıkan, R. (2013). *Araştırma yöntem ve teknikleri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara.
- Asna, A. (2012). *Kuramda ve uygulamada halkla ilişkiler*, Pozitif Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Aziz, A. (2020). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*, Nobel Yayınları, 13. Baskı, Ankara.
- Bayter, M. ve Yıldırım K. (2023). Dijital kütüphaneler ve sosyal medyanın sentezi: bilgi paylaşımında yenilikçi güç, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Kütüphane, Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi, (Library, Archive and Museum Research Journal)*, 4(2), 185-200, <https://dx.doi.org/10.59116/lamre.1328838>.
- Coşkun, R., Altunışık R., Yıldırım E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık, 9. Baskı, Sakarya.
- Çakmak, T. ve Eroğlu, Ş. (2020). Sosyal medyada kullanıcı etkileşimi ve içerik kategorizasyonu: Ankara'daki halk kütüphanelerinin Facebook gönderilerinin analizi, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 34 (2), 160-186, doi: 10. 24146/tk. 706882.
- Çöllü, E. F. (2024). *Halkla ilişkilerin yeni dünyası: dijital araçlar ve küresel dinamikler (e-kitap)*, Eğitim Yayınevi, 1. Baskı, Konya.
- Dijital 2025: Dijitalin küresel durumuna ilişkin temel rehber, 2025, 5 Şubat, Erişim adresi: <https://wearesocial.com/uk/blog/2025/02/digital-2025-the-essential-guide-to-the-global-state-of-digital/>, Erişim Tarihi: 17.10.2025
- Ergin Çağatay H. H. (2024). *Türkiye'de yönetim ve katılımcı demokrasi perspektifinden valiliklerde halkla ilişkiler uygulamaları*, Paradigma Akademi Yayınları, 1. Baskı, Çanakkale.
- França, MN.; Grossi, AM.; Pacios, AR. (2021). Social media and libraries in the scientific production of the United States. *Digital Journal Of Library And Information Science*, 19, e021004, 1-28, doi:10.20396/rdbci. v19i00.8661286.
- Fidancı, S. (2023), *Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi Twitter hesabı verilerine yönelik içerik analizi ve sosyal ağ analizi çalışması*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Çankırı Karatekin Üniversitesi. <https://share.google/QDuks4b6NWLSbESgL>
- Friday, J., Chidozie, O. and Chuckwuma L.N. (2020). Social media and library services: A case of covid-19 pandemic era. *International Journal of Research and Review*, 7(10), 230-237.
- Harisanty, D., Sugihartati K. S. and Anwar N. (2023). The position's of libraries on social media, media, *Cogent Social Sciences*, 10(1), 1-14. doi: 10.1080/23311886.2023.2287117.
- Grunig, J.E. (2005) *İletişim, halkla ilişkiler ve etkin örgütler: kitaba genel bir bakış*, Dozier, D. M.; Ehling W. P.; Grunig, L. A.; Repper F. C. ve White, J., Halkla ilişkilerde ve iletişim yönetiminde mükemmellik içinde, ed. Serra Görpe, Rota Yayın Yapım Tanıtım Tic.Ltd. Şti. İstanbul.
- Güçlü, B. (2018). *Üniversite kütüphaneleri hizmetlerinin etkin sunumunda sosyal medya kütüphaneciliği*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Çankırı Karatekin Üniversitesi. YÖK Ulusal tez Merkezi Veri Tabanı, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=f79W8W0GSaHL_zcX7YBzMg&no=Dh17ESh6mdx7JbLS0iyyca
- İmrik Tanyıldızı, N. (2021). *Dijital dünyada halkla ilişkiler*, İksad Yayınevi, 1. Baskı, Ankara.

- İstanbul Üniversitesi (2023). Kışladan Kütüphaneye Dönüştürülen Rami Kütüphanesi Hizmete Açıldı. Erişim adresi: <https://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/kisladan-kutuphaneye-donusturulen-rami-kutuphanesi-hizmete-acildi>, Erişim tarihi: 03.07.2025.
- Kaplan, A.M. (2015). Social Media, the Digital Revolution, and the Business of Media. *International Journal on Media Management*, 17(4), 197-199, [doi: 10.1080/14241277.2015.1120014](https://doi.org/10.1080/14241277.2015.1120014).
- Kaptan N., Pektaş Karabekir E., Yılmaz A., Ergenokon Y. (2024). Kapsayıcı Çocuk Kütüphanesi Hizmetleri: Otizm Tanılı Çocuğa Sahip Ebeveynlerin ve Kütüphane Personelinin Görüşleri, *Türk Kütüphaneciliği*, 38(1), 27-56. doi: 10.24146/tk.1317784
- Karataş Ateş, E. (2017). Stratejik iletişim aracı olarak sosyal medyanın halk kütüphanelerindeki kullanımı. *See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/323515610*, Conference Paper.
- Kathia Salomé, I.O., Novosel E. and Gilbert S. (2024), Exploring social media as an information source in il instruction. *College Research Libraries*, 85(4), 479. doi: 10.5860/crl.85.4.479.
- Kazancı, M. (2013). *Kamuda ve özel kesimde halkla ilişkiler*, Turhan Kitabevi, 10. Baskı, Ankara.
- Koç, O. (2023). Türkiye’deki kütüphane ve bilgi profesyonelleri arasında sosyal medya farkındalığı. *Rumeli'DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, 512-529, doi:10.29.000/rumelide. 1285331.
- Kütüphane İstatistikleri, 2023, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kutuphane-Istatistikleri-2023-53655>, Erişim Tarihi: 03.03.2025.
- Margam, M. ve Shahil S., (2024). A systematic review of application of social media in libraries. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology* 44(1), 45-49, doi:10.14429/djlit.44.1.18935.
- Mon, L. (2015). Social media and library service. *Synthesis Lectures on Information Concepts Retrieval and Services* 7(2), 1-87, doi:10.2200/S00634ED1V01Y201503ICR040.
- Polat C.ve Akkaya MA. (2018). Toplumsal kültür kurumu olarak halk kütüphaneleri: Çankırı halk kütüphanelerinin olanaklar ve hizmetler durum haritası, *DTCF Dergisi* 58(1), 535-571.
- Polat Ö. ve Akkaya MA. (2023). Google haritalarda halk kütüphanelerine ilişkin değerlendirmelerin içerik analizi: Türkiye’deki il halk kütüphaneleri örneği, *Bilgi Dünyası*, 24(1), 45-72. doi: 10.15612/BD.2023.711.
- Sarıtaş, A., Karagöz, Ş. (2017). Sosyal medya kullanımının tüketici davranışlarına etkisi: üniversite öğrencileri örneği. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6(17) / Yaz, 359-374.
- TÜİK (2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684>, Erişim Tarihi: 03.03.2025.
- Türkben, T. (2019). Çocuk kütüphanelerinin okuma alışkanlığı üzerindeki etkilerinin öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 23(77), Kış, 363-388.
- Türkiye’nin 2023 yılına ait nüfusunun coğrafi bölgelere dağılımını ve bu bölgelerin en kalabalık illerini inceliyoruz. <https://lotusfinans.com/turkiyenin-cograf-bolgelerine-gore-nufus-dagilimi/>, Erişim Tarihi: 03.03.2025.

- Uçar Çabuk, F. ve Eskidemir Meral S. (2023). Okul öncesi dönem çocuklarının kütüphaneye ilişkin görüşleri ve deneyimleri, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12/ Eylül, 1052-1074. doi: 10.51531/korkutataturkiyat.1343108
- Urhiewhu, L.O. (2025). Digital public relations tools for effective public library services, *International Journal of Knowledge Content Development & Technology*, 15(1), 65–85. Erişim adresi: <https://journals.sfu.ca/ijkcdt/index.php/ijkcdt/article/view/1073>.
- Wang, P., Xu, J., Wu, Y., (2022). Books, physical spaces, rules, people: A holistic analysis of young Chinese children's perceptions of public libraries. *Journal of Librarianship and Information Science (JOLIS)*, 54(2), 132-138.doi:/10.1177/09610006211007197
- We Are Social 2025: Global ve Türkiye Verileriyle Dijital Dünya (2025, 8 Nisan). Erişim adresi: <https://www.clicksus.com/we-are-social-2025-global-ve-turkiye-verileriyle-dijital-dunya>, Erişim Tarihi:17.10.2025.
- Yıldırım, Ç. ve Akçay FÇ. (2023). Söylemler/ Eylemler: Millet kütüphanesi. *Journal of Architecture, Arts and Heritage (JAH)*, 2(3), September, 87-97.

Araştırma Makalesi / Research Article

EL SEMBOLÜNÜN TÜRK SERAMİK SANATINA YANSIMASI

Fulya SAVAŞ¹

Öz

Tarih boyunca zengin kültürel mirasıyla şekillenen Türk seramik sanatı, derin anlamlar taşıyan semboller barındırmaktadır. Bu semboller içerisinde yer alan el sembolü, insanlık tarihinin en eski sembollerinden birisidir. El sembolü sadece şekil olmanın dışında taşıdığı derin anlamlar ile dikkat çekmektedir. El sembolü, görsel veya somut bir unsur olarak çeşitli işlevlere sahiptir. Nazarı def etme; şans, bereket, getirme, doğurganlığı arttırma, şifa verme, kötülük ve tehlikelerden koruma, başlıca işlevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca bu sembol, halk arasında yaygın olarak bilinen "nazar boncuğu" gibi koruyucu unsurlarla birleştirilmiştir. Türk seramik sanatında el imgesi sanatçılar için önemli bir esin kaynağı olmuştur. Özellikle "Fatma Ana'nın Eli" sembolü, Türk seramik sanatında önemli bir yere sahip olup, Türk kültüründe koruma, bereket ve şefkatin sembolü olarak öne çıkmaktadır. Bu makalede, yakın dönem Türk seramik sanatçılarından Zehra Çobanlı, Nurettin Gülaçtı, Tüzüm Kızılcan, Sibel Bucurgat Atasoy, Sara Aji ve Aynur Hesapçı'nın eserleri incelenmiştir. Araştırmada nitel yöntem olarak doküman analizi tekniği kullanılmış, sanatçıların el sembolüne yükledikleri anlamlar biçim, içerik ve teknik bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede el sembolizminin Türk seramik sanatındaki yeri ve işlevi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seramik, Sembolizm, El sembolü.

REFLECTION OF THE HAND SYMBOL ON TÜRK CERAMIC ART

Abstract

Türk ceramic art, shaped by its rich cultural heritage throughout history, contains symbols that carry profound meanings. Among these symbols, the hand symbol is one of the oldest in human history. Beyond its mere form, the hand symbol draws attention for its profound meanings. The hand symbol, whether visual or tangible, serves a variety of functions. Among its primary functions are warding off the evil eye, bringing good luck and abundance, enhancing fertility, healing, and protecting against evil and danger. Furthermore, this symbol has been combined with protective elements such as the "evil eye bead," commonly known among the public. The hand image has been a significant source of inspiration for artists in Türk ceramic art. The "Hand of Fatima," in particular, holds a significant place in Türk ceramic art and stands out as a symbol of protection, abundance, and compassion in Türk culture. This article examines the works of recent Türk ceramic artists Zehra Çobanlı, Nurettin Gülaçtı, Tüzüm Kızılcan, Sibel Bucurgat Atasoy, Sara Aji, and Aynur Hesapçı. Document analysis was used as a qualitative method in the research, and the meanings attributed to the hand symbol by the artists were comparatively evaluated in terms of form, content, and technique. This revealed the place and function of hand symbolism in Türk ceramic art.

Keywords: Ceramics, Symbolism, Hand symbol.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ayvacık Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, fulya.savas@comu.edu.tr, ORCID:0000-0001-8222-0709.

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Tarih öncesi çağlardan itibaren insanlar, duygu ve düşüncelerini birbirlerine ve gelecek nesillere aktarırken belirli iletişim yöntemlerini kullanmışlardır. Bu iletişim yöntemleri içerisinde yer alan semboller, en yaygın ifade araçlarından birini oluşturmuştur. Semboller, insanların idrak edemeyeceği gerçekleri sade ve basit bir hale dönüştürmede etkin bir rol oynamıştır (Salt, 2006, s. 291). Sembolizm özellikle kapalı toplumlarda, insanoğlunun yaşamın her alanında kendini ifade etmek ve iletişim kurmak için sıklıkla kullandığı gizli, sözsüz bir tür iletişim dili oluşturmuştur. Bu durum bilim insanlarını insan bedeni üzerine çalışmaya yönelterek “beden folkloru” kavramının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Beden folkloru, düşünme, konuşma, hareket etme biçimleri gibi bedensel duruşların simgesel anlamlarını araştıran alandır (Young, 2006, s. 412). Beden folkloru, toplulukların ve bireyin inançlarını, kültürel kimliklerini ve değerlerini ifade etme biçimlerini anlamak için önemli bir alan sunmaktadır. Beden, yalnızca fiziksel bir varlık olmanın ötesinde, kültürel ve sosyal anlamlar barındıran bir ifade aracıdır. Beden folkloru kavramı içerisinde yer alan el, insanoğlunun yaşamını sürdürmesinde en etkili organlardan biri olmasının yanı sıra iletişimi için de en önemli öğelerden biri olmuştur.

El, insan vücudunun en değerli ve çok yönlü unsurlarından biridir. Hem fiziksel hem de sembolik açıdan pek çok işlevi bulunmaktadır. İnsan vücudunda yer alan diğer organlara göre daha fazla kullanılan elin; yapısı, kullanım alanları, yaşamdaki işlevlerinin tanıtımı sembolik anlamlarının anlaşılması açısından önemlidir. El, diğer semboller gibi kültürel birikimin oluşumunda ve kültürün gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir araçtır. Türk-İslam kültürü ve farklı din ve inanışlarda nazar, bereket şans getirme, kötülüklerden koruma, doğurganlık, kabullenme, fal, büyü gibi çoğu ritüel el ile ilgili uygulamaları içermektedir.

Bu araştırmada ele atfedilen anlam ve işlevlerden yola çıkan seramik sanatçılarının iç dünyalarının bir yansıması olan el sembolizmi çerçevesinde oluşturdukları eserlerin tespiti ve yorumlanmasıyla, el sembolünün bu eserler bağlamında gelecek nesillere aktarılmasına katkıda bulunmak ve seramik sanatına farklı bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmıştır. Araştırma kapsamı, el sembolizminden ilham alarak üretim yapan çağdaş seramik sanatçılarına ait eserlerin tespiti ve yorumlanması sınırlandırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Seramik sanatçılarının eserlerinde el sembolünü nasıl yorumladıkları; biçim, içerik ve teknik bağlamında incelenmiştir. Çalışmaya Zehra Çobanlı, Nurettin Gülaçtı, Tüzüm Kızılcın, Sibel Bucurgat Atasoy, Sara Aji ve Aynur Hesapçı'nın eserleri dahil edilmiş; sanatçıların el figürüne yükledikleri anlamlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Semboller, tarih boyunca insanlığın soyut kavramları somutlaştırma, duygularını ifade etme ve karmaşık düşünceleri basitleştirerek aktarma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Mitolojiden dine, sanattan gündelik yaşama kadar birçok alanda kullanılan semboller, toplumsal belleğin şekillenmesinde ve kültürel kimliğin korunmasında etkin bir rol oynamaktadır. Semboller aracılığıyla aktarılan anlamlar, bireylerin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kolektif hafıza içerisinde de yer edinmesini sağlar. Bu bağlamda sembolizm, yalnızca bir anlatım biçimi değil; aynı zamanda kültürel aktarımın ve yorumlamanın temel araçlarından biridir.

Sanat tarihinden antropolojiye kadar pek çok disiplinin ilgisini çeken semboller arasında el figürü, özel bir konuma sahiptir. İnsan bedeninin en işlevsel uzuvlarından biri olan el, hem fiziksel yetkinliği hem de zengin sembolik anlamlarıyla dikkat çeker. Elin sembolik kullanımı, farklı kültürlerde benzer temalar etrafında şekillense de, her toplumda kendine özgü anlam katmanları barındırır. Bu yönüyle el, sembolizmin en güçlü temsil biçimlerinden biri olarak öne çıkmakta; özellikle görsel sanatlarda, inanç sistemlerinde ve ritüel pratiklerde anlamın taşıyıcısı bir form olarak sıkça kullanılmaktadır.

1. Din, İnanç ve Uygulamalarda El Sembolü

İnsanoğlunun tutma, çekme gibi yaşamsal eylemlerinde önemli rol oynayan el, sembolik anlam ve işlevleri ile tarih öncesi dönemlerden itibaren toplumların din, inanış ve uygulamalarında yer almıştır. İnanışlarda ve uygulamalarda yer alan el sembolizminin kökeni, tarih öncesi çağlara dayanmaktadır (Aydoğan, 2019, s. 56).

Geçmiş kültürlerin oluşturduğu her bir yaratım — ister doğrudan inanca dayalı olsun, ister bu inançlar çevresinde şekillenmiş kült pratiklerinden doğmuş olsun — yalnızca kendi çağının sınırlarında kalmamış, insanlık hafızasında köklenerek zamanın akışına direnmiştir. Bu yaratımlar, zihinsel dünyaların derinliklerinde taşıdıkları anlamlarla yalnızca eski toplumları değil, onları izleyen nesilleri de etkilemiş, her dönemde sanatın diliyle yeniden doğarak görünürlüğünü sürdürmüştür.

İnsanoğlu, geçmişten miras aldığı bu imgeleri ve simgeleri, kendi döneminin estetik ve düşünsel süzgecinden geçirerek tekrar yorumlamış; böylece eskiyle yeniye birbirine bağlayan güçlü bir anlatı zinciri kurmuştur. Sanat, bu zincirin her bir halkasında, arkaik ritüellerin, mitlerin ve kutsal anlatıların günümüzde dahi titreşen yankılarını taşır. Özünde bu yaratımlar, insanın evrenle, doğayla ve kendi varoluşuyla kurduğu derin bağın somut ifadeleridir. Dolayısıyla her çağda, değişen biçimlere rağmen aynı kökten beslenerek insan deneyiminin ortak belleğinde yaşamaya devam ederler. Bunun çarpıcı bir örneği, el sembolüdür. Eski Mezopotamya'dan Orta Asya bozkırlarına, Anadolu'nun kadim kültürlerinden Akdeniz halklarına kadar farklı coğrafyalarda el, koruyucu bir işaret, kutsal bir güç, bereketin ve hayatın simgesi olarak kullanılmıştır. Zamanla bu figür, sanat eserlerinde, mimaride ve gündelik nesnelerde farklı biçimlerde varlığını sürdürmüştür; kimi zaman kötülükleri savuşturmak için bir tılsım, kimi zaman da insanın yaratıcı kudretinin bir ifadesi olarak yeniden hayat bulmuştur. Bugün bile el motifi, çağdaş sanatın içinde geçmişten gelen anlam yüküyle yeniden yorumlanmakta, böylece kadim hafıza ile günümüz estetiği arasında köprü kurmaktadır (Kar, 2022, s. 20).

Görsel bir unsur olan el izleri, Paleolitik ve Neolitik Çağlar'da kaya ve mağaralarda, ilerleyen dönemlerde koruma, şifa ve bereket amacıyla mühürler ve muskalarda günümüzde ise Anadolu köy mimarisi, halk dokumaları, nazarlıklar gibi çeşitli taşınabilir ve taşınamaz halk sanatı uygulamalarında yer almaktadır. Tarih öncesi dönemlere ait ilk el izleri buluntuları, Paleolitik Dönem olarak bilinen Eski veya Yontma Taş Devri'ne aittir. Bu dönemde topluluklar, barınmak için kaya altı sığınakları ve mağaraları kullanmışlardır. Paleolitik Çağ'ın son dönemi olarak bilinen Üst Paleolitik Çağ'a ait mağara duvarlarında av hayvanları ve el izleri resmedilmiştir. El izleri ve şablonları Afrika, Arjantin, Avustralya, Borneo, Güney Fransa, Kuzey İspanya'daki mağarada duvarlarında görülmektedir. Üst Paleolitik Dönem mağaralarında tek ya da gruplar halinde tasvir edilmiş siyah ve kırmızı renkte el izleri bulunmaktadır (Gimbutas, 2006, s. 305). Kırmızı ve siyah renklerle tasvir edilen eller, belirli sembolik anlamlar taşımaktadır. Örneğin, kırmızı rengin büyüsel amaçlar için kullanıldığına dair inançlar bulunmaktadır. Tarih öncesi döneme ait kadın heykellerinde kırmızı renk, bereket ve doğurganlığın sembolü olarak işlev görülmüştür (Ateş, 2014, s. 101-105).

El izleri mağara duvarlarına kazıma, oyma, boyama, gibi teknikler kullanılarak resmedilmiştir. Boyama yönteminin uygulanmasında el boyaya batırılarak ya da duvara yerleştirilen elin üzerine ağızdan kullanılan bir kemik boru aracılığıyla boya püskürtülerek bu işlem gerçekleştirilmiştir (Resim 1). Eller, kuvvet-kudret, sahip olma, kötülüklerden korunma, elde etme isteklerini ifade etmektedir (Aldoğan, 1998, s. 83).

Resim 1: *El negatifi örneği, Chauvet Mağarası, Fransa*

Kaynak: http://www.bradshawfoundation.com/chauvet/gallery/hand_mammoth.jpg

Neolitik yerleşim yerlerinde tek ya da gruplar halinde oluşturulan el izlerinin çoğu aynı boyutta olmakla birlikte, sağ el ile tek bir kişi tarafından yapıldığı saptanmıştır (Hodder, 2011). Sağ elin genellikle güç, temizlik, kutsallık, ilişkisini içerdiğini ortaya koyan pek çok inanış bulunmaktadır. Cirlot, 1971, s. 138). Neolitik bir yerleşim olan Çatalhöyük' e ait bir panoda, panonun üst bölümünde kırmızı ve siyah renk eller, alt kısımlarında ise kırmızı renk eller bulunmaktadır (Resim 2). Altta ve üstte bulunan kırmızı eller petek biçiminde birleştirilmiştir. Kırmızı renk yaşam rengini, canlılığı, siyah renk ise; bolluk ve bereketi simgelemektedir (Gimbutas, 2006, s. 306).

Resim 2: *Çatalhöyük'e ait bir pano*

Kaynak: James Mellaart, Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent, s. 66.

El simbolizminin antik çağda kullanımına diğer bir önemli örnek de kil mühürlerdir. Kaya ve mağara duvarları dışında el sembolü Anadolu'ya ait en eski eser grubunu oluşturan kil mühürler üzerinde de yer almaktadır. Bu mühürlerin üzerinde günümüzdeki nazarlıklara benzer bir şekilde göz benzeri oval veya yuvarlak şekiller yer almaktadır (Resim 3).

Resim 3: *El biçiminde oluşturulan kil mühürler, Çatalhöyük*

Kaynak: http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/Catalhoyuk_2017_Arsiv_Raporu.pdf

Muska veya nazarlık, ilk çağlardan itibaren kötü güçlerden korunma amaçlı beden takısı olarak kullanılmaktadır. Modern insanın psikolojik gereksinimlerini de karşılayan bu uygulama Anadolu’da halen yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Modern insanın psikolojik gereksinimlerini de karşılayan bu uygulama, Anadolu’da halen yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Özellikle, bu tür nesnelerin bireylerin ruhsal durumlarını iyileştirdiğine dair inanç, toplumsal bir destek mekanizması işlevi görmektedir. Anadolu’da muskaların ve nazarlıkların çeşitli formları bulunmaktadır. Bu formlar genellikle göz, el veya farklı sembollerle süslenmiştir. Bu semboller, kötü enerjilerden korunma amacı taşıırken aynı zamanda kişinin kendine olan güvenini artırma işlevi de görmektedir. Ayrıca, bu uygulamalar, aile bağlarını güçlendirmek ve toplumsal dayanışmayı artırmak adına da önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel el sanatlarıyla üretilen bu nesneler, estetik ve manevi değer taşımaktadır (Özdemir, Ç. S, 2014, s. 22).

Elin sembolik işlev ve anlamlarının en çok görüldüğü alanın dinsel-büyüsel inanış ve uygulamalar olduğu göze çarpmaktadır. Farklı din ve inanışlarda kutsal el sembollerinin üzerinde ya da yanında balık, Mühr-ü Süleyman, göz gibi semboller yer almaktadır. İnsanoğlunun inanç ve günlük yaşamında önemli yer edinen el ve göz uzvunun sembolik birlikteliği ile büyüsel, kozmik, güçlerin başka insan veya varlıklara iletilebileceğine inanılmaktadır (Garry & Shamy, 2005, s. 139). Türkiye, Kuzey Afrika, Yunanistan, Hindistan ve Orta Doğu’da nazarlıklarda el figürünün içerisinde göz şekli yer almaktadır. Özellikle bu iki figür birlikteliği Türk ve İslam sanatında yoğun olarak kullanılmaktadır. İslam inanışına göre, insanın Tanrı’yı, Tanrı’nın da insanı gördüğü göz kalp gözüdür. Göz ile el tanrının gözünü ve elini simgelemektedir (Uçar, 2014, s. 29). Bu bağlamda Türk kültüründe el, Fatma Ana’nın kutsal koruyuculuğunu, bereketi, şifayı, uğuru, becerikliliği simgelemektedir (Kumartaşlıoğlu, 2015, s. 106). Şifa ve bereketle ilgili uygulamaların yanı sıra, doğum öncesi süreçte ebelerin doğumun kolaylaşması amacıyla “El benim değil, Fadime Ana’nın eli” ifadesini kullandıkları gözlemlenmektedir (Üçer, 1981, s. 149).

Türk kültüründe el ile ilgili önemli bir uygulama da çeşitli günlerde yakılan kınadır. Nevruz, hıdrellez, düğün, doğum, ölüm gibi törenlerde kadınların elinin içine ya da parmaklarına kına yakılmaktadır. Elin içine yakılan kınanın uzun ömür verdiğine, bereket, şans, kötülüklerden ve nazardan koruduğuna inanılmaktadır (Korkmaz, 2010, s. 674).

Türk-İslâm kültüründe nazardan koruma, şifa, uğur ve bereket verme işlevleriyle Pençe-i âl-i abâ, Fatma Ana eli adları ile kullanılan el sembollerinden başka aynı işlevleri ile yerine getiren pek çok örnek el sembolü bulunmaktadır. Mezar taşları, tarihî kapı tokmakları, halı ve kilimler ile dinsel ve büyüsel takılar gibi kutsal el simgeleri, önemli maddî kültür unsurları arasında bulunmaktadır (Aldoğan, 1998, s. 85-87). Antik dönemde büyüsel amaçlarla kullanılan el biçimindeki kolye, küpe ve yüzükler, günümüzde bu işlevlerinden uzaklaşarak, süs eşyası olarak tercih edilmekte ve ticari amaçlarla mağaza ve kuyumcularda satışa sunulmaktadır.

2. El Sembolünden Esinlenerek Seramik Üretimi Yapan Sanatçılar

Semboller, toplumların sosyal ve kültürel yapısını belirleyen önemli iletişim araçlarından biridir. İnsanoğlunun semboller ile kendini ifade etme çabası, kültürlerin oluşumunda etkili rol oynamıştır. Duygu ve düşüncelerin nesilden nesile aktarılmasında köprü görevi gören ve aynı zamanda yaşamın tüm alanında yer alan semboller, içerik ve biçim yönünden geçmişte olduğu gibi günümüzde de sanat ürünlerine estetik bir boyut kazandırmaktadır. Semboller içerisinde yer alan el, tarih öncesi çağlardan günümüze kadar insanoğlunun sözlü ve sözsüz iletişimde ve kendini ifade etme çabasında önemli rol oynamıştır. Bireyin duygu ve düşüncelerinin aktarmada elin görsel olarak rolü önemlidir. Sanat eserleri, yalnızca estetik bir nesne değil, aynı zamanda bir belleğin taşıyıcısı, zamanın kendine özgü bir düğüm noktasıdır. Sanat sözcüğünden hatırlama ve unutmaya kavramlarına uzanan kadim bir yol belirir; bu yolun gizli mimarı ise zamandır. Zaman,

sanat eserinin hem temsil ettiği hem de bedenlendiği asli unsur olur. Böylece sanat eseri, bir momentin kendisi hâline gelir; hem geçmişin yankısını hem de geleceğin vaadini içinde taşır.

Tarih boyunca zaman, düz bir çizgi gibi algılanmış; klasik anlamda geçmiş, şimdi ve gelecek olarak bölümlenmiştir. Bu çizgisel tahayyül, tarih biliminin yükselişiyle birlikte daha da köklenmiştir. Ancak günümüzde bu anlayış kırılmış; zamanın döngüsel, ritmik ve tekrar eden bir yapı olduğu kavrayışı öne çıkmıştır. Bu dönüşüm, tarihsel kaydın soğuk nesnelliği yerine, belleğin sıcak ve canlı alanına kapı aralamıştır. Bellek, artık yalnızca zihinsel bir yeti değil, aynı zamanda imgelerin, singelerin ve sembollerin taşıyıcısı hâline gelmiştir. Semboller, geçmişi yalnızca yansıtmaz; onu bugünde yeniden kurar, geleceğe aktarır. Her sembol, zamansal bir titreşim gibi, hatırlananla unutulana arasında bir köprü olur. Bu nedenle, sanat eseri ve onu kuşatan semboller, artık yalnızca estetik bir beğenin değil, kolektif hafızanın, kültürel kimliğin ve zamana karşı direnişin taşıyıcılarıdır. Sanat, bu anlamda hem bir anıttır, hem bir yankı, hem de zamana düşülmüş yaşayan bir kayıttır (Kar, 2022, s. 185-194).

Sanat, zamanın ruhunu taşıyan bir hafıza alanıdır; seramik ise bu hafızanın en eski ve en canlı mekânlarından biridir. Seramik yüzeylerinde karşımıza çıkan el motifi, yalnızca bir süsleme değil, aynı zamanda yaratıcı kudretin, koruyucu enerjinin ve kültürel belleğin sembolüdür. Türk kültüründe el, insan ile kutsal arasındaki bağı temsil eder; yaratılışı, bereketi ve korumayı simgeler.

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan kadim Türk inançlarında el, "ak el" kavramı üzerinden, kutsal bir müdahalenin, bir koruma nişanesinin işareti olmuştur. Dede Korkut hikâyelerinde, destanlarda ve halk sanatlarında el, sıklıkla kutsamanın ve güç aktarımının bir simgesi olarak yer alır. Bir bey, bir ozan ya da bir büyücü, "el vererek" bilgiyi, kudreti ve bereketi aktarır. Bu kültürel katman, seramik sanatında da somut biçimde görünür hâle gelir.

Seramik üzerinde işlenen el motifleri, bazen doğrudan bir avuç iziyle, bazen stilize bir el figürüyle kendini gösterir. Anadolu'da özellikle Orta Çağ seramiklerinde ve halk çömlekçiliğinde rastlanan bu motifler, kimi zaman nazara karşı bir tılsım, kimi zaman doğurganlığı ve bereketi çağıran bir işaret olarak kullanılmıştır. Özellikle "eli belinde" kavramıyla ilişkilendirilen motifler, yapıldığı eserin koruyucu ve uğur getiren bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Geleneksel Türk seramik sanatında el motifi, kimi zaman yalın, kimi zaman ise zengin bezemelerle desteklenmiş karmaşık desenler içinde görülür. Fakat her biçimde, elin varlığı, esere hem kişisel hem de kolektif bir hafıza yükler.

El motifi, seramik sanatında sadece bir dekoratif unsur değil; yaratımın kutsiyeti, koruyucu güç ve kültürel sürekliliğin zamansız bir sembolüdür. Toprağın ruhuna dokunan el, binlerce yıl sonra bile, belleğin sessiz dilinde konuşmaya devam eder. Aşağıda elin sembolik anlamları ile bakış olgusunu seramik eserlerine yansıtan Türk seramik sanatçıları değerlendirilmiştir.

2.1. Zehra Çobanlı

Türkiye'nin çağdaş seramik sanatında özgün üslubuyla dikkat çeken isimlerinden biri olan Prof. Zehra Çobanlı, geleneksel kültürel öğeleri çağdaş formlarla birleştiren üretimleriyle sanat dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Hollanda, İtalya, Almanya, Finlandiya, Amerika, Japonya, Avustralya, Polonya, Kore, Çin, Yeni Zelanda ve Meksika gibi ülkelerin müze ve seramik cam merkezlerinde eserleri sergilenen sanatçı, enstalasyon çalışmalarıyla kavramsal mesajlar iletmektedir. Sanatçının 2006 yılında ürettiği ellerden oluşan, kadınların iş, aile ve sosyal yaşantısında sorumluluklarını anlatan enstalasyon düzenlemesi ilgi çekicidir;

Atatürk'ün *"Bu kadın meselesinde cesur olalım. Vesveseyi bırakalım, Açılsınlar, onların beyinlerini ciddî ilim ve fen ile süsleyelim. İffet, fenni sağlıklı şekilde izah edelim"* sözlerinden etkilenen sanatçı, ellerden oluşan seramik enstalasyon düzenlemesini, Eskişehir'de akademisyen ve fakülteye davet ettiği başarılı iş kadınlarının el kalıplarını alarak oluşturmuştur. 3.5 metre uzunluğunda büyük bir masada porselen tabakların üzerine kalıbı alınmış beyaz seramik eller

yerleştirilmiştir (Çobanlı, 2022). Sanatçının seramiklerinde sorgulanan kavramlar ellerdir. Eller üzerinde kadınların akademisyenlik ya da iş hayatındaki rollerinin dışında evdeki rollerini anlatan küçük notlar yer almaktadır. Sanatçı çalışmalarında, toplumun; kadının evdeki sorumlulukları, iş gücü, annelik ve eş durumu beklentilerine dikkat çekmektedir (Resim 4).

Resim 4: Zehra Çobanlı, *White light diet, stoneware, 2006*

Kaynak: Zehra Çobanlı, sanatçının arşivinden

Eser, estetik bir ifade biçimi olmanın yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların çok yönlü rollerinin sorgulanması açısından da derin bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda, sanatçının çalışmaları, kadınların bireysel ve toplumsal kimliklerini yeniden tanımlama çabasını ortaya koymaktadır.

Sanatçının geç dönem çalışmalarında, porselen tabakların ortasında yer alan el dekorlu seramik eserleri, kadınlara yönelik şiddet konusunu ele aldığı görülmektedir. Bu eserler, Anadolu kadınının eşi, ailesi, çevresi ve çocuklarıyla olan ilişkilerindeki mesafeleri ve sorunları sorgulayan bir bakış açısı sunar. Tabak dekorlarında genellikle mavi renk kullanılmıştır. Sanatçı için bu renk, huzur ve barışın simgesidir (Resim 5).

Resim 5: Zehra Çobanlı, *Merhamet ve Sasır, porselen, çap:26 cm, 2022*

Kaynak: Zehra Çobanlı, sanatçının arşivinden

Sanatçı el sembolünü kullandığı diğer bir çalışmasında, beyaz çukur bir tabak üzerine kalıbı alınmış avucu açık bir biçimde bir el yerleştirmiştir. Avuç içerisinde ise, mavi astarlı bir çanak ve

çanağın içerisinde küçük mavi renkli bir göz figürü yer almaktadır (Resim 6). Sanatçı bu eserinde göz azizesi olarak bilinen Santa Lucia'ya bir gönderme yapmaktadır. Rivayete göre Lucia'nın parlak mavi renkli gözlerine aşık olan bir putperest Lucia ile evlenmek istemiştir. Evlenmek istemeyen Lucia bu duruma tepki olarak, masmavi gözlerini çıkarıp, kendi elleriyle bir tabağa koyarak ona vermiştir. Bu özgürlükçü protesto sonrası Lucia'nın gözleri mucize gerçekleşerek yeniden oluşmuştur. Santa Lucia, gözleri tedavi eden, "Göz Azizesi" diye de bilinmektedir. Sanatçı, Santa Lucia'nın güzel gözleri ve yaşam felsefesini içinde barındıran kavramsal seramiklerinde ayrıca kem göz ve nazardan uzaklaştıran göz boncuğu ve şifa dağıtan el içinde göz temalarını da vurgulamıştır.

Resim 6: Zehra Çobanlı, *Santa Lucia'nın gözü*, çap: 39 x h:14 cm, .stoneware, 2014

Kaynak: Zehra Çobanlı, sanatçının arşivinden

Ayrıca, Sanatçının eserleri arasında, 'Fatma Ana'nın kutsal koruyuculuğunu, bereketini, şifasını, uğurunu ve becerikliliğini sembolize eden bir çalışma öne çıkmaktadır. Bu eser, mavi astarlı bir zemin üzerine işlenmiş ve lacivert sır ile dekore edilmiş küfi yazıyla "Fatma Ananın Eli" ifadesini taşımaktadır. Bu eser, estetik hem de kültürel bir derinlik sunarak, Fatma Ana figürünün Anadolu toplumundaki yerini ve önemini vurgulamaktadır. Mavi zemin, huzuru ve manevi bir alanı simgelerken, lacivert sır ise esere derinlik ve zenginlik katmaktadır. Küfi yazı, geleneksel İslam sanatında sıkça kullanılan bir yazı stili olup, bu eserle birlikte tarihsel ve kültürel bağlamı güçlendirmektedir (Resim 7).

Resim 7: Zehra Çobanlı, *Hiz. Fatma Ana'nın Eli*

Kaynak: Sevim, 2014, s. 1848

2.2.Nurettin Gülaçtı

Akademisyen seramik sanatçısı Nurettin Gülaçtı, seramik el eserinde, kendi yaşamındaki tek başlılığı ve hayat mücadelesindeki yalnızlığına gönderme yapmaktadır. Sanatçı üniversite öğrenciliği sürecinde devlet memurluğu yapmış ve üniversiteyi okumak için büyük mücadele vermiştir. Bu mücadele süreci sanatçının “El” adlı eserinde el sembolizminin güç, kudret, emek ve inanç olguları üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur (Resim 8). El, insanın yaratıcılığını, emeğini ve iradesini simgelerken, aynı zamanda dayanıklılık ve direncin de bir ifadesidir. Bu bağlamda, "El" eseri, bireyin kendi gücünü bulma, inanç ve azimle zorlukların üstesinden gelme arzusunu yansıtan güçlü bir anlatı sunmaktadır. Sanatçı ürettiği eseri şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Ben yaşantımda bir yerlere gelebilmek için çok çabaladım, çok çalıştım. Bir anlamda tırnaklarımla kazıyarak, parmaklarımı kanatarak hayatın içinde yer aldım. Bir gün atölyede çalışırken elimin parmaklarımın halini görünce o elin gücünü göstermek amacıyla kalıbını almak ve onu ölümsüzleştirmek istedim yani bir bakıma el emeği göz nuru denilen bir çaba. Eller, insan yaşamında kişinin kendisini ifade etmesinde, ekmeğini kazanmasında ve aczini dile getirmede dua aracı olarak avcunu göklere açtığı ve kendisini yaratandan dilediği araçtır. El formunda kırakle sır kullandım. Çünkü ellerin yaşam içerisindeki kıymeti ve yıpranmışlığını dile getirmektir ” (N. Gülaçtı, kişisel iletişim, 20 Ağustos 2024).

Resim 8: Nurettin Gülaçtı, "El"

Kaynak: Nurettin Gülaçtı, sanatçının arşivinden

2.3. Tüzüm Kızılcın

Seramik Sanatçısı Tüzüm Kızılcın, 2010 yılında Eskişehir Tepebaşı Belediyenin düzenlediği Pişmiş Toprak Sempozyumu için estetik ve kültürel değer taşıyan “Fatıma’nın Eli” adlı seramik heykelini üretmiştir. Sempozyumu düzenleyen belediyeye şükranlarını sunmak adına tasarladığı seramik heykel belediye binasının önünde sergilemiştir. Sanatçı, binayı nazardan kem gözlerden korumak adına oluşturduğu seramik heykelinde çanak ve ‘Fatma Ana’nın Eli’ formunu simgesel olarak kullanmıştır (Resim 9). Sanatçı klasik nazar algısını vurgulamak için çanak formuna, camdan yapılmış göz boncuğu yerleştirmiştir. Cam koymasının nedeni nazar değdiğinde camın kırılarak, nazarın uçup gitmesi, kötülüklerden korunmak ve kötü güçleri uzaklaştırmaktır (Sevim, 2019, s. 1847). Eserindeki göz figürü, genel temasıyla birleştiğinde koruyucu bir sembol olmasının yanında kültürel bir miras niteliği taşımaktadır.

Resim 9: *Tüzüm Kızılcan, Fatima'nın Eli, 2010*

Kaynak: <https://pismistoprak.tepebasi.bel.tr/en/sanatcilarDETAY.asp?id1=41>

2.4. Sibel Bucurgat Atasoy

Geleneksel bilginin gelecek nesillere aktarılmasında araç olarak kabul edilen usta-çırak ilişkisi, sanatın devamlılığının ve yaşatılmasını için önemlidir. Sanatçı Sibel Bucurgat Atasoy, “geçmişe saygı geleceğe armağan” sloganı adı altında katıldığı “Mavi Beyaz Sergisi”nde geleneksel bilginin gelecek kuşaklara aktarımını porselen çamurundan ürettiği el formu eseri ile vurgulamıştır (Resim 10). Sanatın temel işlevleriyle gelecek nesillere aktarılması ve yaşaması için usta-çırak ilişkisinin sürdürülmesi gerekmektedir. Bir usta beceri, hayattaki duruşunu, kültürün, bilgi birikimin kil aracılığı ile çırağına aktarmaktadır. Çırağı ise o bilgiyi kendi görüşü ve edindiği tecrübesiyle cesaretlenerek sanata dönüştürmektedir (Atasoy, 2024). Sanatın temel işlevlerinin gelecek nesillere aktarılmasında usta-çırak ilişkisinin sürdürülmesi son derece önemlidir. Usta, edindiği becerileri, yaşam görüşünü, kültürel bilgi birikimini kil malzemesi üzerinden çırağına aktarmaktadır; çırak ise bu bilgiyi kendi bakış açısı ve tecrübeleriyle birleştirerek sanatsal bir forma dönüştürmektedir. Sanatçı Sibel Bucurgat Atasoy, bu düşünceden yola çıkarak Anadolu Medeniyetler Müzesinde kaide üzerinde sergilenen eserinde seramiğin ustadan çırağa olan serüvenini el formu ve küçük seramik testi objeleri ile anlatılmaktadır.

Resim 10: *Sibel Bucurgat Atasoy, Ustadan Çırağa*

Kaynak: <https://www.instagram.com/p/Cuo4jMTosm2/>

2.5. Sara Aji

Seramik Derneği ve Uluslararası Plastik Sanatlar Derneği üyesi olan sanatçı Sara Aji, Eczacıbaşı ve Vitra seramik atölyelerinde gerçekleştirdiği seramik çalışmalarını 2004 yılında “Tılsımlar” adlı

kişisel sergisinde gösterime sunmuştur. Seramik eserlerini oluştururken sembolünden etkilenen sanatçı, tılsımların insanlara uğur getirdiği ve kötülüklerden koruduğu inancını eserinde “Fatma Ananın Eli” formuyla vurgulamıştır (Resim 11). Hz. Muhammed’in kızı Fatma, helva pişirdiği sırada, eşi Hz. Ali’yi görür ve şaşkınlıkla helvanın içine elini daldırarak helvayı karıştırmaya başlar. Hz. Ali, durumu anlayarak Fatma’nın elini tencereden çıkarır. Bu el, sahiplerine sabır, sadakat ve şans getirdiğine inanılan bir tılsıma dönüşmektedir (Moris, 2004). Farklı inanç sistemlerinde tılsımların ortak bir dil oluşturması sanatçıyı etkilemiş ve bu bağlamda Fatma Ananın Eli onun için önemli bir örnek olmuştur.

Resim 11: *Sara Aji Tılsımlar, 20X20 cm, 2024*

Kaynak: <http://arsiv.ntv.com.tr/news/296822.asp>

2.6. Aynur Hesapçı

Çini sanatçısı Aynur Hesapçı, eserlerinde geleneksel çizgi ile soyut ifadeleri birlikte kullanmaktadır. Sanatçı, el sembolünü kullandığı eserlerinde ellerin kutsallığına ve özellikle kadın ellerinde zarafetine vurgu yapmaktadır. Sanatçı el dekorlu eserini şu sözleri ile ifade etmektedir:

“Kadınlar kına geceleri başta olmak üzere ellerini kınalarlar. Özellikle son yıllarda Hint kinasının genç kızlar ve kadınlar arasında güzellik aracılığı olarak da kullanılmaktadır. Elleri çini motifleriyle dekore ederek, kadının her zaman kendi süsünden geri kalmadığını ifade etmeye çalıştım. Avuç içindeki kâse ise farklı anlamlar içermektedir. Birincisi, içine mum konularak kadın elinin dokunduğu her yeri aydınlattığını vurgulamak, ikincisi kadının anne yönü ile ailesine, gelen misafirlerine sunduğu yemek ikramları ve gönül zenginliğini anlatmaya çalıştım” (A.Hesapçı, kişisel iletişim, 20 Ağustos 2024).

Resim 12: *Aynur Hesapçı, el isimli çalışması, 2014*

Kaynak: Aynur Hesapçı, sanatçının arşivinden

3.Sonuç

İnsanlık tarihinin en eski sembollerinden biri olan el, mağara duvarlarından başlayarak, birçok sanatsal uygulamaya esin kaynağı olmuştur. Günümüz modern seramik sanatı da bu uygulamaların içerisinde yer almaktadır. Bu çalışma, el sembolizmi üzerine çalışan günümüz Türk sanatçılarının eserlerini tanıtarak, kültürel mirasımıza katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Zehra Çobanlı, Nurettin Gülaçtı, Tüzüm Kızılcın, Sara Aji, Sibel Bucurgat Atasoy ve Aynur Hesapçı'nın seramik eserleri incelenmiştir. Çalışma bulguları, el sembolizmine çalışmalarında en fazla yer veren sanatçının Zehra Çobanlı olduğunu göstermektedir. Araştırma bulgularına göre, el sembolizmini en yoğun kullanan sanatçı Zehra Çobanlı'dır. Çobanlı, kadınların toplumsal statüsünü ve toplumun kadın üzerindeki beklentilerini işlerken, Batı ve Anadolu inanç sistemlerini bir araya getirerek "el içinde göz" motifiyle nazarı sembolize etmektedir. "Fatma Ana'nın Eli" teması seramik sanatçıların eserlerine ilham kaynağı olan temalardan birisidir. "Fatma Ana'nın Eli" sembolü, Türk seramik sanatında önemli bir yere sahip olup, Türk kültüründe koruma, bereket ve şefkatin sembolü olarak önemli bir yer tutmaktadır. Tüzüm Kızılcın'ın "Fatma Ana'nın Eli" eseri, 2010 yılında Eskişehir Belediyesi'nin düzenlediği Pişmiş Toprak Sempozyumu'nda sergilenmiş; sanatçı bu sembolü bireysel bir anlatı aracına dönüştürmüştür. Tüzüm Kızılcın ve Sara Aji, Hz. Fatma Ana'nın elinden etkilenerek ürettiği eserlerinde nazar ritüelinden ve nazar sembolünden, esinlenmişlerdir. Sanatçıların eserleri elin dini sembolizminin dışında estetik ve kültürel derinlik de taşımaktadır. Nuretin Gülaçtı ve Sibel Bucurgat Atasoy ise, bu konudaki tek çalışmalarında elin günlük hayatta kullanımı, emek boyutu ve işlevselliğine vurgu yapmaktadırlar. Büyük eller, genellikle koruma, güç ve bereket simgesi olarak kullanılan bir semboldür. Nurettin Gülaçtı'nın krakle sırlı büyük elleri, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kişinin yaşam karmaşıklığı, dayanıklılığı gibi derin anlamlar taşımaktadır. Aynur Hesapçı'nın çini motiflerinden esinlenerek dekore ettiği el formu eserinde, kadın elinin zarafetine ve kutsallığına vurgu yapmaktadır. Sanatçı el figürlü çalışmalarında kadınların toplumsal ve kültürel rollerini yüceltirken, aynı zamanda geleneksel sanatın modern yorumlarını da sergilemektedir. İnsan yaşamında ve kültürlerinde derin bir öneme sahip elin, sanatçının kendini ifade etme aracı olarak kullanılması, eserlerde farklı anlamların yüklenmesine olanak tanımaktadır. El sembolü, sanatçıların eserlerinde sadece bir nesne değil, aynı zamanda bir duygunun, bir düşüncenin veya bir inancın temsilcisi haline dönüşmüştür. Türk toplumunun değerleri ve inançları, bireylerin ve toplumun kimliğini oluşturan temel unsurlardır. Sanatçılar, Türk toplumunun değerlerini ve inançlarını kavramak adına el sembolüne eserlerinde daha geniş yer vererek, inançların anlaşılması ve kültürel bütünlüğün korunmasında önemli rol oynamaktadırlar. Çalışmanın genel bulguları, el figürünün sanatçıları için yalnızca görsel bir form değil; aynı zamanda güçlü bir kültürel, sembolik ve düşünsel araç olduğunu ortaya koymuştur. Elin; koruma, bereket, güç, emek ve kadınlık gibi temalarla ilişkilendirilerek işlendiği görülmektedir. Bu durum, modern Türk seramik sanatçıların geleneksel sembolleri çağdaş anlamlarla yeniden şekillendirdiğini, böylece hem bireysel ifade

alanı yarattığını hem de kültürel sürekliliğe katkı sunduğunu göstermektedir. Bu çıkarımlar, gelecekte el sembolizminin sanatın farklı alanlarında nasıl yorumlandığına dair daha derinlikli, disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasının gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Aldoğan, A. (1998). Anadolu kültüründe sanatlarında sembolik el motifi. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 45-60.
- Atasoy, S. B.(2024, Nisan 28). *Sanat eserinin açıklaması* [Instagram gönderisi]. Instagram. <https://www.instagram.com/p/Cuo4jMTosm2/>
- Ateş, M. (2014). *Mitolojiler ve semboller: Ana tanrıça ve doğurganlık* (4. bs.). İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Aydoğan, H. A. (2019). *Türk halk inanış ve uygulamalarında el sembolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cirlot, J. E. (1971). *A dictionary of symbols* (2nd ed.; Orj. *Diccionario de símbolos tradicionales*). New York: Philosophical Library.
- Garry, J. & Shamy, H. (2005). *Archetypes and motifs in folklore and literature: A handbook*. New York: Routledge.
- Gimbutas, M. (2006). *The language of the goddess*. New York: Thames & Hudson.
- Hodder, I. (2011). *Çatalhöyük araştırma projesi 2011 sezonu kazı raporu: Çatalhöyük'te yeni bir duvar resmi bulundu*. Erişim adresi: <https://www.catalhoyuk.com>
- Kar, M. (2022a). Din-sanat ilişkisi bağlamında eski Türklerde kült-sanat etkileşimi. *KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi*, 2(1), 9-22.
- Kar, M. (2022b). Bellek kavramının anıt heykeller üzerinden değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(132), 185-194.
- Korkmaz, E. (2010). *Simgeler sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Moris, D (2004, Kasım 19). Sara Aji'nin 'Tılsımlar'ı Almelek'te. Erişim adresi: <http://arsiv.ntv.com.tr/news/296822.asp>
- Özdemir, Ç. S. (2014). *Resim sanatında el imgesinin farklı anlam ve ifade biçimleri* [Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü]. Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/328282>
- Salt, A. (2006). *Ansiklopedi semboller: Neo-spiritüalist yaklaşımlarla ezoterik bilgilerin ışığında*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Sevim, K. (2024). Gözün sembolik kullanımı ve Türk seramik sanatına yansımaları. *İdil Sanat Dergisi*, 8(64), 1847.
- Uçar, F. (2014). *Görsel iletişim ve grafik tasarım* (7. baskı). İstanbul: İnkilap Kitapevi.
- Üçer, M. (1981). Anadolu folklorunda 'Fadime Ana'. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, 1975, (s. 149). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Young, K. (2003). *Beden folkloru* (S. Cengiz, Çev.). In H. İlhan (Ed.), *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar* (s. 412). Milli Folklor Yayınları. https://www.academia.edu/42093824/%C3%87EV%C4%B0R%C4%B0_Young_Beden_folkloru

Araştırma Makalesi / Research Article

ZORUNLU GÖÇ VE DAYANIKLILIK: ÇOCUK VE GENÇ MÜLTECİLERİN KÜLTÜRLEŞME SÜREÇLERİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Betül Dilara ŞEKER¹

Öz

Günümüzde kitlesel travmalar binlerce çocuk ve gencin kendilerinin veya ebeveynlerinin doğup büyüdüğü ülkelerden farklı coğrafyalara yerleşmesine yol açmaktadır. Bu göç hareketleri, kimi zaman daha iyi bir yaşam arayışıyla gönüllü gerçekleşse de savaş ve çatışma ortamından kaçışla zorunlu hale gelebilmekte ve sürekliliği açısından geçici veya kalıcı nitelik gösterebilmektedir. Süreç, bireyler için hem zorlayıcı hem de güçlendirici deneyimlere sahne olabilmektedir. Çocuk ve genç mülteciler kimlik gelişimleriyle ilgili farklı sorunlar yaşayan, psiko-sağlık sorunları açısından risk altında savunmasız bir grup olarak değerlendirilmektedir.

Alan yazında, çocuk ve ergen mültecilerle ilgili çalışmalarda genellikle kırılabilirlik, risk faktörleri ve psikolojik sağlık problemlerine odaklanıldığı, ancak bu grubun güç kaynakları, olumlu uyumu destekleyen süreçler ve güçlü yönlerine dair sınırlı sayıda araştırma bulunduğu görülmektedir. Ancak güncel çalışmalarda dayanıklılık kavramı, göç sürecinde önemli bir inceleme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kavramsal araştırma, çocuk ve genç mültecilerin kültürleşme süreçlerini dayanıklılık bakış açısıyla ele almayı, mevcut alan yazını gözden geçirerek ulusal alan yazındaki eksiklikleri gidermeyi amaçlamaktadır. Çalışma ayrıca çocuk ve genç mültecilerin uyum süreçlerini etkileyen bireysel, sosyal ve kültürel değişkenleri incelemekte; mülteci çocuk ve gençlerin yanı sıra ev sahibi toplumların iyi oluş düzeylerini artırmaya yönelik politika önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu göç, Mülteci çocuk ve genç, Kimlik, Dayanıklılık, Kültürleşme

JEL Kodları: F22, D63, I24.

FORCED MIGRATION AND RESILIENCE: A CONCEPTUAL REVIEW OF THE ACCULTURATION PROCESSES OF CHILD AND YOUTH REFUGEES

Abstract

Mass traumas experienced today lead to thousands of children and young people being forced to migrate to different geographies from the countries where they or their parents were born and raised. Although these migration movements are sometimes voluntary, they can become mandatory due to escape from conflict. They can be temporary or permanent in terms of continuity. The process can be both challenging and empowering for individuals.

The literature shows that studies on child and adolescent refugees generally focus on fragility, risk factors, and psychological health problems, but there is limited research on the power sources, processes that support positive adaptation, and strengths of this group. However, in current studies, resilience emerges as an important area of study in the migration process.

This conceptual research aims to address the acculturation processes of child and youth refugees from a resilience perspective and to fill the gaps in the national literature by reviewing the existing literature. The study also examines the individual, social, and cultural variables that affect the adaptation processes of child and youth refugees and offers policy recommendations to increase the well-being of refugee children and youth and host societies.

Keywords: Forced migration, Refugee children and youth, Identity, Resilience, Acculturation

JEL Codes: F22, D63, I24.

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, dilaraseker@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5914-5886.

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Günümüzde, çatışmalar, şiddet ve çeşitli sosyo-politik faktörler gibi sebeplerle yaşanan kitlesel yerinden edilme olgusu, küresel ölçekte en önemli insani krizlerden biri haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 21. yüzyılın ikinci on yılını “yerinden edilme on yılı” olarak tanımlamaktadır (UNHCR, 2019, s. 4). Örneğin 2022 yılı itibarıyla dünya genelinde 117 milyon kişinin çatışmalar, şiddet, doğal afetler, kültürel, sosyal, dini, ekonomik ve politik sebeplerle zorunlu olarak yerinden edildiği, bunların 35,3 milyonunun mülteci, 5,4 milyonunun ise sığınmacı olduğu bildirilmiştir (McAuliffe ve Ocho, 2024, s. 5). Bu yerinden edilmiş kişilerin yeni gittikleri yerlerde yasal statülerine göre göçmen, mülteci, sığınmacı veya geçici koruma altında gibi farklı kategorilere ayrıldığı bilinmektedir. Bu çalışmada, Suriye, Afganistan, İran ve Irak gibi ülkelerden zorunlu göçle gelen ve uzun süre üçüncü bir ülkeye yerleşmek için bekleyen kişiler uluslararası alan yazınıla uyumlu olması için mülteci olarak adlandırılmıştır. Mülteciler, ülkelerini zulüm korkusu nedeniyle terk eden, geri dönme şansı olmayan, göç sürecinde çoklu travmalar yaşayan ve yeni gittikleri yerlerde statüleri nedeniyle yoğun düzeyde belirsizlik yaşayan kişilerdir (Sheikh ve Anderson, 2018). Mülteciler, göçü planlamadan ve zorunlu sebeplerle gerçekleştirdikleri için yeniden yerleşim, kültürleşme ve uyum süreçleri daha zorlu hale gelmektedir (Berry ve Sam, 1997). Ayrıca, çocuk ve genç mülteciler, göç sürecinin her aşamasında edilgen bir rol üstlendiklerinden için bu süreç onlar için daha da zorlaştırıcı olabilir (Rezazadeh ve Hoover, 2018). Mültecilerin üçüncü bir ülkeye yerleştirilmesi genellikle uzun bir süreç olup, birçok mülteci çocuk ve genç, kalıcı bir yerleşim yeri bulmadan önce farklı ülkelerde uzun süre yaşamaktadır (UNHCR, 2019). Bu durum, yeniden yerleşim fırsatları ve kaynaklara erişimde belirsizliklere yol açmaktadır (Adams ve Kivlighan III, 2019). Bu süreç, mülteciler için zorlayıcı olmasının yanı sıra güçlendirici bir deneyim de olabilir.

Çocuk ve genç mülteciler, kimlik ve sorumluluklardaki değişiklikler nedeniyle özellikle hassas bir grup olarak değerlendirilmektedir. Çocukların mülteci statüsünde yaşadıkları zorluklar ve bu durumun onların psikolojik ve fiziksel sağlıkları üzerinde etkileri bulunur. Mülteci çocuklar, savaş, insan hakları ihlalleri ve tehlikeli kaçış yolculukları gibi travmatik olaylara maruz kalabilirler (McCormack ve Tapp, 2019; Fazel, 2002; Lemonjava vd., 2020). Mülteci çocuklar, özellikle travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon ve anksiyete gibi psikolojik sağlık sorunları yaşama riski altındadır (Fazel, 2002; Lemonjava vd., 2020; Buchmüller vd., 2018). Bu çocuklar, göç öncesi, göç sırasında ve göç sonrası olmak üzere üç aşamada stres faktörleriyle karşılaşır (Lemonjava vd., 2020; Buchmüller vd., 2018). Ebeveynlerinden ayrı olan mülteci çocuklar, travma, istismar ve duygusal sorunlar gibi ek risklerle karşı karşıya kalabilirler. Bu çocuklar için uygun destek ve bakım sistemlerinin geliştirilmesi gereklidir (Derluyn ve Broekaert, 2008). Mülteci çocuklar, yeni ülkelerinde ırkçılık ve zorbalık gibi uyum zorluklarıyla karşılaşabilirler (Lemonjava vd., 2020; Scharpf vd., 2021). Bu durum, onların psikolojik sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Aile bütünlüğü, okul bağlantısı ve topluluk desteği gibi faktörler ise mülteci çocukların psikolojik dayanıklılığını artırabilir (Scharpf vd., 2021; Fazel vd., 2012).

Ergenlik döneminde ise mülteci gençler; gelişimsel zorlukların yanı sıra, mültecilik statüsünün getirdiği zorluklar, vatan hasreti, sosyal destek kaybı, geleceğe dair belirsizlikler, azalan aile bağları, sosyal ve ekonomik uyumun önündeki yapısal engeller ve ayrımcılık gibi kişisel ve kolektif çabalar gerektiren sorunlarla mücadele etmektedirler. Özellikle hassas gruplar arasında yer alan gençler için önemli bir konudur. Ergenlik, bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik değişimlerle karşılaştığı bir dönemdir. Mültecilik ise, zorunlu göç nedeniyle bireylerin yeni bir çevrede hayatta kalma mücadelesi verdiği bir durumdur. Bu iki durumun birleşimi, genç mülteciler için çeşitli zorluklar ve riskler doğurur. Örneğin; mülteci kamplarında yaşayan ergen kızlar, cinsiyet temelli şiddet ve cinsel istismar gibi riskler altındadır. Ayrıca ekonomik zorluklar ve ailevi beklentiler, bu gençlerin istismara açık hale gelmesine de neden olabilir (Williams vd., 2018). Ebeveynlerinden ayrı düşmüş mülteci çocuklar, travmatik deneyimler, istismar ve duygusal

sorunlar gibi risklerle karşı karşıya kalır. Bu durum, onların duygusal ve davranışsal problemler yaşama olasılığını artırır (Derluyn ve Broekaert, 2008; Von Werthern vd., 2019). Mülteci gençler, savaş travması, ayrımcılık ve kültürel uyum stresi gibi faktörler nedeniyle zihinsel sağlık sorunları geliştirme riski taşır. Aile bütünlüğü ve topluluk desteği, bu riskleri azaltmada koruyucu faktörler olarak öne çıkar (Scharpf vd., 2021; Fazel vd., 2012). Mülteci gençler yetersiz beslenme ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği nedeniyle malnütrisyon (yetersiz beslenme) ve buna bağlı sağlık sorunları yaşayabilir. Bu, onların genel sağlık ve bilişsel gelişimlerini olumsuz etkileyebilir (Saeedullah vd., 2021). Ergenlik dönemi ve mültecilik, gençlerin karşılaştığı zorlukları artıran iki önemli faktördür. Bu gençler, cinsiyet temelli şiddet, psikolojik sağlık sorunları ve beslenme yetersizlikleri gibi risklerle karşı karşıya kalabilir. Bu nedenle, mülteci gençlerin ihtiyaçlarına yönelik kapsamlı destek ve müdahale programlarının geliştirilmesi büyük önem taşır. Alan yazınında, bu gruplarla genellikle kırılabilirlik, psikolojik sağlık problemleri ve risk faktörleri üzerine durulurken, bu grubun güçlendirilmesine yardımcı olabilecek kaynaklar, yeterlilikler ve iyi uyum sağlamalarını kolaylaştıran dayanıklılık kavramı üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Dayanıklılık, kişinin karşılaştığı zorluklara rağmen ortalama veya iyi uyum sağlama kapasitesini ifade etmektedir. Bu bağlamda, mülteci kabul eden ülkelerde mülteci çocuklar ve gençlerle yapılan çalışmalarda (örn., Atari-Khan vd., 2021; Dangman vd., 2022; Keles vd., 2018; Panter-Brick vd., 2018), bu grubun risk ve güçlü yönleriyle birlikte dayanıklılık süreçleri incelenmiştir. Türkiye'de de (örn., İşgör vd., 2023; Cengiz ve Sağır, 2023) mülteci çocuklar ve ergenlerle ilgili dayanıklılık araştırmaları mevcuttur. Ancak, mülteci çocuk ve ergenlerin kültürleşme süreçleri bağlamında dayanıklılık kavramını ele alan çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

Bu kavramsal çalışmanın temel amacı, mülteci çocuk ve gençlerin güçlü yönleri ve özellikle dayanıklılık kavramının daha kapsamlı bir şekilde araştırılması gerekliliğine vurgu yapmaktır. Bu doğrultuda, mevcut alan yazın gözden geçirilerek, çocuk ve genç mültecilerin kültürleşme süreçleri dayanıklılık perspektifinden incelenmiştir. Bu çalışma aynı zamanda, ulusal alan yazındaki bu boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Çocukluk ve Ergenlik Döneminde Kimlik Gelişimi

Çocukluk döneminde mültecilerin kimlik gelişimi, zorlayıcı yaşam koşulları ve kültürel değişimlerle şekillenen karmaşık bir süreçtir. Mülteci çocuklar, kimlik gelişimi sürecinde savaş, travma ve göç gibi faktörlerle başa çıkmak zorunda kalırlar. Mülteci çocuklar, travma ve kültürel değişimlerin etkisiyle kimlik difüzyonu yaşayabilirler. Bu durum, kişilik bozuklukları ile ilişkilendirilen bir kavramdır ve kimlik gelişimini olumsuz etkileyebilir (Zetl vd., 2022). Aile deneyimleri ve sosyal bağlam, kimlik gelişiminde önemli rol oynar. Mülteci çocuklar, ailelerinin savaş ve çatışma deneyimlerinin yanı sıra, yeni gittikleri yerde marjinalleşme deneyimi de yaşayabilirler. Bu durum, kimlik gelişimini daha girift ve kümülatif bir şekilde etkileyebilir (Johansen ve Varvin, 2020; Rabiau, 2018). Mülteci çocuk ve ergen çift kültürlü bir ortamda kimlik gelişimi tamamlamaya çabalarken iki farklı kültürel kimliği arasında bir çatışma yaşanabilir. Bu çatışma, özellikle gençlerin ebeveynlerinin değerleri ile ev sahibi toplumun değerleri arasında kalmasıyla daha belirgin hale gelmektedir (Phinney vd., 2001; Karataş vd., 2020). Bu tür bir kimlik karmaşası, bireyin benlik duygusunu zayıflatabilir. Ergenlik döneminde mülteci gençlerin kimlik gelişimi, karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç, yeni bir kültürel ortama uyum sağlama ve ergenliğin getirdiği zorluklarla başa çıkma çabalarını içerir. Mülteci gençler, kimlik dağılması, olumsuz duygusallık, kopukluk ve antagonizm gibi olumsuz kişilik özellikleri geliştirme riski altındadır. Bu durum, travma ve kültürel değişimlerin kimlik gelişimini etkilemesiyle ilişkilidir (Zetl vd., 2022). Aile, mülteci gençlerin kültürel kimliğinin korunmasında önemli bir rol oynar. Üstelik aile, mülteci gençlerin kimlik gelişiminde de önemli bir koruyucu faktör olarak değerlendirilir. Aile desteği, gençlerin travma ve kayıplarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir (Rabiau, 2018; Johansen ve Varvin, 2020). Bu nedenle aile desteğinin, mülteci gençlerin kimlik

gelişimi ve psikolojik uyumu için hayati koruyucu bir faktörlerin başında geldiği ifade edilebilir (Rabiau, 2018).

Mülteci gençler, iki kültür arasında bir kimlik inşa etmeye çabalarlar. Bu süreç de risk ve koruyucu faktörleri içerir. Mülteci çocuklar, yeni bir kültürel çevreye uyum sağlarken çift kültürlü bir kimlik geliştirebilirler. Bu süreç, kimlik gelişimini destekleyebilir ve bireylerin kendilerini daha anlamlı bir şekilde ifade etmelerine olanak tanır ve uyum sağlama sürecinde olumlu bir etki yaratabilir (Hayes ve Endale, 2018; Guler ve Berman, 2019; Khawaja ve Schweitzer, 2024). Mülteci çocuk ve gençler için okul ve topluluk aidiyeti de kimlik gelişimini destekleyen önemli faktörler arasındadır. Aslında bu çocuklar ve gençler için sosyal bağlam, kimlik inşasında temel bir rol oynar ve onların kişisel bütünlük, benlik duygusunu geliştirmelerine yardımcı olur (Khawaja ve Schweitzer, 2024; Ziaian vd., 2021). Akran ilişkileri, mülteci çocukların ve gençlerin uyum sağlamasında kritik bir rol oynayan faktörlerden biridir. Arkadaşlar, bu çocuk ve gençlerin yeniden yerleşim sürecindeki geçişlerine yardımcı olabilir (Schwartz vd., 2021).

Ergenlik dönemi, bireyin kimlik duygusunu inşa etme sürecinde önemli bir aşama olup, bu dönemde gençler hedefler, roller, yetenekler, inançlar ve değerlerle ilişkili olarak yaşamlarına anlam katacak bir kimlik oluşturmaya çalışırlar (Guler ve Berman, 2019). Ancak ergen mültecilerin yaşadıkları kayıplar ve travmatik göç deneyiminin kimlik gelişimlerini ciddi şekilde tehdit ettiği, uzun süreli riskler barındırdığı, aynı zamanda rol ve sorumlulukları farklılaştığı için de özellikle sürecin zorlayıcı olduğu düşünülmektedir (Karataş vd., 2020; Abu-Kaf vd., 2021). Ergen mültecilerin kimliklerinin, din, etnik köken gibi kişisel, akranlar, aile ilişkileri gibi kişilerarası ve iki kültürlü ortamda yaşama gibi çevresel faktörlerden etkilendiği gözlemlenmiştir. Yapılan araştırmalarda, bu bireylerin kimliklerinin hayatlarındaki belirsizliklerden, kendilerinin ve ailelerinin güvenliğine yönelik kaygılardan etkilendiği de tespit edilmiştir (Ndengeyingoma vd., 2014; Daiute ve Lucic, 2010). Mülteci gençler, aynı anda birden fazla kültürel grup ve alanda var olduklarından kimliklerini inşa ederken, bu durum onların kimlik inşa sürecini etkilemektedir. Kişiler günlük yaşamda birçok grubun üyesi olmaları nedeniyle sosyal kimlikleri farklılaşmaktadır. Toplum içinde sosyal kimliklere çeşitli anlamlar atfedilir ve bu anlamlar paylaşılır böylece bireylerin sosyal kimlik inşa süreci devam eder. Kimlik kavramının genellikle sabit ve tutarlı olduğu varsayılrsa da kimlik gelişiminin bağlamsal ve dinamik bir yapı sergileyerek kişinin içsel dünyası ve çevresiyle etkileşime girerek yaşam boyu devam eden bir inşa süreci olduğu anlaşılmaktadır (Daniel, 2019). Bununla birlikte, belirli bir gruba ait kimliğin çoğunluk tarafından değersiz görülmesi, ayrımcılığa yol açabilir (Weichselbaumer, 2020). Mülteci gençler, yeni yerleştikleri yerlerde farklı kimlikler inşa ederler bu kimlik oluşumu süreci daha bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak karmaşık, zorlayıcı ve sorunlu olabilir (Karataş vd., 2020; Berry vd., 2006). Kültürleşme süreci, bu gruptaki kişiler için daha büyük bir önem taşır. Mülteci çocukların ve gençlerin kimlik gelişimi, travma, kültürel değişim ve sosyal bağlam gibi birçok faktörün etkileşimiyle şekillenir. Aile-topluluk desteği ve sosyal aidiyet duygusu, bu sürecin olumlu yönde ilerlemesine katkıda bulunabilir. Çift kültürlü kimlik geliştirme, gençlerin uyum süreçlerinde kayda değer bir avantaj sağlayabilir. Bu nedenle mülteci çocukların ve gençlerin kimlik gelişimini desteklemek için, bu faktörlerin dikkate alınmasının ve uygun müdahalelerin geliştirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

2. Kültürleşme Süreci

Kültürleşme, göç eden bireylerin kişisel, ailevi ve kültürel düzeylerde karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma çabalarını gerektiren psikolojik bir süreç olup, yaşamın çeşitli alanlarını kapsayan karmaşık bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Ferguson ve Birman, 2016). Kültürleşme kavramı, farklı kültürlerle mensup kişilerin birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bilişsel, duygusal sosyal ve kültürel değişimleri ifade eder (Berry ve Sam, 2016). Kültürleşme süreci, kişiler için stresli bir deneyim olarak değerlendirilir (Berry vd., 2006). Göç öncesi yaşanan deneyimler, göç

motivasyonu, aile bireylerinin ayrılması, güvenli ortamın kaybı ve gelecek konusundaki belirsizlikler birey için önemli stres kaynakları arasında olabilir (Suárez-Orozco ve Suárez-Orozco, 2001). Özellikle mülteci gruplar, kültürleşme süreci boyunca çeşitli psikososyal stres faktörleriyle karşılaşabilmekte, bu da onların toplumsal uyumunu güçleştirebilmektedir (Phillimore, 2010). Örneğin zorunlu olarak göç etme, kişilerin mevcut kimliklerini etkilemekte, yeni bir kimlik inşasını zorunlu hale getirmektedir (Colic-Peisker ve Walker, 2003). Üstelik yeni gidilen yerin diline hâkim olmakta kültürleşme sürecinde merkezi bir rol oynamaktadır. Dil yeterliliği, kişilerin bütünleşme, asimilasyon gibi daha az stresli stratejileri tercih etmesinde ve uyumunda önemli bir faktör olarak da değerlendirilmektedir (Lindner vd., 2020). Ayrıca, mültecilerin hissettikleri öfke, kaygı, gurur ve suçluluk gibi duygularında kültürleşme sürecini, stratejilerini şekillendirdiği ve uyumlarını doğrudan etkilediği de bilinmektedir (Christian, 2019). Söz konusu bu nedenlerle çocuk ve gençlerin sadece mülteci statüsüne sahip oldukları için kültürleşme stresiyle daha yoğun bir şekilde karşı karşıya kaldıkları görülmektedir.

Kültürleşme sürecinde kişiler, köken kültürlerini kaybetmeksizin yeni dahil oldukları kültüre uyum sağlayabilirler. Ayrıca hem köken grup hem de ev sahibi baskın grup sosyo-kültürel açıdan birbirlerini dışlamazlar. Kişilerin yeni bir ev sahibi ülkedeki kültüre ne derece uyum sağlayacakları köken kültürlerine, ev sahibi kültüre ya da her ikisine yönelim göstermesi farklı sosyo-kültürel bağlamlar dâhilinde değişkenlik gösterebilir (Nguyen ve Benet-Martínez, 2013). Mülteci çocukların ve gençlerin bu süreçte yeni bir kültüre uyum sağlama yollarını belirleyen dört temel kültürleşme stratejisi bulunmaktadır: Bunlar; bütünleşme (entegrasyon), ayrılma, asimilasyon ve marjinalleşme stratejileridir. Bütünleşme stratejisi, bireyin hem köken kültürü hem de ev sahibi kültürle eşit düzeyde özdeşleştiği ve iki kültürlü bir kimlik benimsediği durumu ifade etmektedir. Ayrılma stratejisi, kişinin kendi köken kültürüyle güçlü bir bağ kurarken ev sahibi kültüre uyum sağlamaktan kaçındığını göstermektedir. Asimilasyon stratejisinde birey, köken kültürüyle olan bağını zayıflatarak yalnızca ev sahibi kültürle özdeşleşmektedir. Marjinalleşme stratejisinde ise kişi ne köken kültürüyle ne de ev sahibi kültürle tam anlamıyla özdeşleştiği durumu tanımlamaktadır (Berry, 2019, s. 18-25). Özellikle mülteci ergenlere odaklanan kültürleşme araştırmaları, ergenlik döneminde yeni bir kültüre yerleşen kişilerin, yetişkinlik döneminde bu deneyimi yaşayan bireylere kıyasla farklı kültürleşme deneyimleri gösterebileceğini ortaya koymaktadır (Birman, 2006).

Göçmen topluluklarının kültürleşme stratejileri üzerine yapılan araştırmalar geniş bir yelpazeye sahipken, mülteci ergenlerinin kültürleşme deneyimlerini ve benimsedikleri stratejileri ele alan çalışmaların sayısının sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, ABD'de gerçekleştirilen bir çalışma, mülteci ergenlerin yeni çevrelerine uyum sürecinin ailelerinin diğer üyelerine kıyasla farklılık gösterebileceğini ortaya koymuştur (Birman, 2006). Bunun yanı sıra, Trickett ve Birman (2005) tarafından yapılan bir araştırmada ise mülteci gençlerin genellikle ayrılma ve asimilasyon gibi tek bir kültüre odaklanan stratejileri benimsediği, buna karşın bütünleşme stratejisine daha az yönelim gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca, ergenlik döneminde yeniden yerleştirilen mültecilerin tercih ettikleri kültürleşme stratejilerinin, yetişkinlik döneminde göç edenlere kıyasla farklılık gösterebildiği belirtilmektedir (Titzmann ve Lee, 2022). Almanya'daki refakatsiz mülteci çocuklar arasında bütünleşme (%43,5) ve asimilasyon (%37,1) en yaygın kültürleşme stratejileridir. Günlük stres faktörleri ve travmatik deneyimler, bu stratejilerin benimsenmesini etkileyebilir (Garbade vd., 2023). Farklı bir çalışmada ise Yunanistan'daki Suriyeli ergen mülteciler arasında ayrılma ve marjinalleşme stratejilerinin, topluluk uyumu ve cinsiyetle birlikte psikolojik sağlık sorunlarını açıklamada önemli rol oynadığı ortaya konulmuştur (Abu-Kaf vd., 2021). Mülteci ergenler, geçmişte yaşadıkları travmalar ve yeni toplumda karşılaştıkları kültürleşme zorlukları nedeniyle psikolojik sorunlar yaşayabilirler. Bu durum, özellikle Somali ve Sudanlı ergen mültecilerde gözlemlenmiştir (Lincoln vd., 2016; Poppitt ve Frey, 2007). Dil yeterliliği ve kültürel uyum, Sudanlı ergen mülteciler için önemli bir stres kaynağı olarak gözlenirken bu grupta geleceğe dair

umutlu bir bakış açısı da yaygındır (Poppitt ve Frey, 2007). Norveç'teki refakatsiz mülteci çocuklar, ev sahibi ülkenin kültürel ve toplumsal yapısı içinde kültürel yeterlilik kazanır ve bu süreçte iki kültür arasında denge sağlamaya çalışırlar (Andersson ve Øverlien, 2023). Aile üyelerinin desteği, özellikle kriz anlarında, mülteci çocukların kültürel kimliklerini korumalarına yardımcı olarak kültürleşme sürecini olumlu bir şekilde etkileyebilir (Tingvold vd., 2012). Sonuç olarak, mülteci çocuk ve gençlerin kültürleşme süreci, bireysel özellikler ile sosyal çevrenin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde şekillenmektedir. Tercih edilen kültürleşme stratejileri, karşılaşılan travmalar, günlük stres faktörleri, dil yeterliliği ve kimlik inşası gibi unsurlar bu sürecin seyrini belirlemektedir. Eğitim sistemi içerisinde yer almak, sosyal destek mekanizmalarına erişim sağlamak ve özellikle bütünleşme ve asimilasyon stratejilerinin benimsenmesi kültürleşme sürecini kolaylaştırıcı bir rol üstlenirken psikolojik iyilik hali, yaşam doyumu ve sosyal uyum açısından daha olumlu sonuçlarla ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte, bireylerin tercih ettikleri stratejiler sabit olmayıp, yaşadıkları sosyal ve kültürel bağlamdan etkilendiği de göz ardı edilmemelidir (Berry, 2019, s. 18-25). Bu grupların başarılı bir şekilde kültürleşme süreci geçirmelerinin kültürel ve sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesiyle ilişkili olduğu ve bu süreçinde uzun vadede bireylerin psikolojik iyilik halleri, yaşam doyumları, sosyal ve kültürel uyum becerileri üzerinde etkili olduğu söylenebilir (Sam vd., 2008).

3. Dayanıklılık Bakış Açısından Mülteci Çocuk ve Gençlerin Uyum Süreci

Dayanıklılık, sosyal psikoloji alan yazınında, bireylerin stres ve zorluklarla başa çıkma ile bu durumlara uyum sağlama kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, bireylerin olumsuz yaşam olaylarına karşı direnç gösterme ve olumlu bir şekilde uyum sağlama yeteneklerine odaklanmaktadır. Dayanıklılık, genellikle zorluklara karşı olumlu bir uyum sürecini ifade eder ve bu süreç, günlük sıkıntılardan büyük yaşam olaylarına kadar uzanan çeşitli zorluklara karşı gösterilen tepkileri kapsamaktadır (Wu vd., 2013; Fletcher ve Sarkar, 2013). Dayanıklılık, bireysel psikolojik özelliklerin stres süreci bağlamında etkileşimi olarak kavramsallaştırılır. Bu, bireylerin karşılaştıkları zorluklara karşı gösterdikleri bireysel farklılıkları ve bu farklılıkların nedenlerini anlamayı gerektirir (Ungar ve Theron, 2019). Dayanıklılık hem bir süreç hem de bir özellik olarak ele alınabilir. Süreç olarak dayanıklılık, bireylerin zamanla gelişen ve değişen bir uyum yeteneği olarak görülürken; özellik olarak dayanıklılık, bireylerin doğuştan gelen veya sonradan kazanılan bir direnç kapasitesi olarak değerlendirilir (Fletcher ve Sarkar, 2013; Grygorenko ve Naydonova, 2023). Dayanıklılık, biyolojik, psikolojik, sosyal ve ekolojik sistemlerin etkileşimiyle şekillenir. Bu sistemler, bireyin stresle başa çıkma ve psikolojik sağlığını koruma süreçlerinde önemli rol oynar (Ungar ve Theron, 2020; Masten vd., 2021). Sosyal davranışlar, dayanıklılığın temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Empati, karşılıklı anlayış ve perspektif alma gibi sosyal etkileşimler, bireylerin sosyal stresörlerle başa çıkma yeteneğini kısaca dayanıklılığını artırabilir (Feldman, 2021; Seery ve Quinton, 2016). Dayanıklılık, bireylerin stresle başa çıkma ve olumsuz durumlarla uyum sağlama süreçlerinde, sosyal etkileşimler ve çevresel faktörlerin belirleyici rol oynadığı dinamik bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, dayanıklılığın gelişimi, bireylerin psikolojik sağlığını koruma ve olumlu bir şekilde gelişim sağlama süreçlerinde merkezi bir yer tutmaktadır.

Çocuk ve genç bireylerin yeni bir topluma başarılı bir şekilde uyum sağlamalarının ve ilerleyen süreçteki uyum düzeylerinin bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, erken yaşlarda bu süreci başarısız bir şekilde deneyimlemek, olumsuz sonuçlara yol açarak uzun vadede zincirleme etkiler yaratabilir (Motti-Stefanidi, 2018). Göçmen çocukların başarılı bir şekilde uyum sağlamalarında hem sosyal hem de zihinsel güç sahibi olmak önemlidir. Sosyal güçler, kararlılık ve dayanıklılık gibi zihinsel güçler, çocuklar da önemli roller oynar. Ancak, zihinsel güçler genellikle sosyal bağlamdan etkilenseler de daha güçlü bir etkiye sahiptir. Bu güçler arasındaki etkileşim, uyumun karmaşıklığını vurgulayarak hem yapısal hem de kişisel faktörlerin dikkate alınması gerektiğini öne sürmektedir (Yeung vd., 2022). Uyum süreci kültürel ve sosyoekonomik

faktörlerden etkilenir. Asyalı Amerikalılar gibi yüksek insan sermayesine sahip göçmen ailelerin çocukları, birçok İspanyol aile gibi, el işçisi geçmişine sahip olanlara kıyasla daha iyi uyum sonuçlarına sahip olma eğilimindedir. Bu eşitsiz durum, ev sahibi ülkedeki kaynaklar ve kabuldeki farklılıklara dayanmaktadır (Portes ve Rivas, 2011). Ev sahibi ülkenin dilini öğrenmek ve kültürel bağları sürdürmek de dahil olmak üzere kültürel bütünleşme, yukarı doğru hareketliliğe yönelik engellerin üstesinden gelmek için önemlidir (Portes ve Rivas, 2011; Daniel vd., 2020). Bu bağlamda, mülteci çocuk ve gençlerin dayanıklılığını kavramsallaştırmaya yönelik bütünleştirici bir çerçevenin geliştirilmesi önemli görülmektedir. Mevcut göç deneyimi yaşamış gençliğin uyumu alan yazınının ağırlıklı olarak kırılabilirlik bakış açısı üzerine inşa edildiği belirtilmektedir (Albuja vd., 2019; Fang vd., 2021). Ancak, göçmen gençlerde olduğu gibi, mülteci gençlerin uyum süreçlerini değerlendirirken dayanıklılık kavramına odaklanmanın bu süreci kolaylaştırıcı bir unsur olabileceği düşünülmektedir. Dayanıklılık, bireyin çeşitli psikolojik riskler ve ciddi zorluklarla karşı karşıya olmasına rağmen, etkili ve olumlu bir şekilde uyum sağlama kapasitesini (Masten, 2014; Masten, 2018) ve onların zorluklarla başa çıkma yeteneklerini ifade eder. Mülteci gençlerin dayanıklılığı, sosyal destek, eğitim, din, umut gibi çeşitli kaynaklardan beslenir ve bu kaynaklar hem kişisel hem de sosyal faktörleri içerir (Sleijpen vd., 2016; Marley ve Mauki, 2019; Atari-Khan vd., 2021). Aile, arkadaşlar ve topluluk desteği, gençlerin dayanıklılığını artıran önemli faktörlerdir (Sleijpen vd., 2016; Nagi vd., 2021; Riggs vd., 2024). Eğitimde başarılı olma ve yeni topluma katılım, gençlerin kendilerini daha iyi hissetmelerine ve uyum sağlamalarına yardımcı olur (Sleijpen vd., 2017; Nagi vd., 2021). Kültürel kimliğin korunması ve dini inançlar, gençlerin içsel güç bulmalarına katkı sağlar (Marley ve Mauki, 2019; Atari-Khan vd., 2021; Nagi vd., 2021). Geleceğe dair umut ve beklentiler, gençlerin zorluklarla başa çıkma motivasyonunu artırır (Sleijpen vd., 2016; Nagi vd., 2021). Dayanıklılık, gençlerin psikolojik sağlığını olumlu yönde etkileyebilir ve travma sonrası stres bozukluğu gibi sorunların etkilerini azaltabilir (Panter-Brick vd., 2018; Dangmann vd., 2021; Dangmann vd., 2022). Dayanıklılık, gençlerin yeni topluma uyum sağlamalarını ve sosyal bağlarını güçlendirmelerini destekler (Nagi vd., 2021; Riggs vd., 2024).

Bu kavramın temelinde iki ana değerlendirme yer almaktadır. Birincisi, bireyin yüksek düzeyde olumsuz sonuçlar doğurabilecek risk faktörlerine ya da olumsuzluklara maruz kalmış olmasıdır. Risk faktörlerinin bulunmadığı durumlarda, olumlu uyum bireysel yeterliliğin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir; ancak bu durum doğrudan dayanıklılığın bir yansıması olarak ele alınmamaktadır. İkinci değerlendirme ise bireyin, karşı karşıya kaldığı stresli koşullara rağmen yeterli düzeyde uyum gösterebilmesidir. Çocuklar ve gençler özelinde iyi uyum göstergesinin, yaşlarına uygun gelişimsel görevleri ne derece başarılı bir şekilde yerine getirebildikleri ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Masten, 2014). Ancak mülteci gençlerin uyum süreci değerlendirildiğinde, yalnızca yaşlarına uygun gelişimsel görevlerle ne derece başa çıktıkları değil, aynı zamanda kültürleşme süreçlerini ne kadar etkili bir biçimde yönettikleri ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklarla nasıl başa çıktıkları da dikkate alınmalıdır (Motti-Stefanidi, 2018).

Dayanıklılık bakış açısı, bağlamsal etmenlerin rolünü ve olumlu sonuçlara ulaşmada bağlamlar arası etkileşimin niteliğini vurgulamaktadır (Lerner, 2006). Bireyin karşılaştığı zorluklarla etkili bir şekilde başa çıkabilme kapasitesi; maruz kalınan problemin doğası, gelişimsel süreç içindeki zamanlaması ve organizmada mevcut koruyucu mekanizmalar ile bireyin sosyal ilişkileri ve dış çevresi gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Kişiler, karşılaştıkları güçlüklerle baş edebilmek ve bu süreçte uyum sağlayarak direnç gösterebilmek, toparlanabilmek ya da dönüşüm geçirebilmek için içsel kaynakları, kişilerarası ilişkileri ve dış çevreleriyle etkileşimlerinden elde ettikleri yararlanabilir stratejileri kullanmaktadırlar.

Mülteci gençlerin dayanıklılığı, onların zorluklarla başa çıkma ve yeni çevrelerine uyum sağlama süreçlerinde kritik bir rol oynar. Sosyal destek, eğitim, kültürel bağlar ve umut gibi faktörler, bu gençlerin dayanıklılığını artırarak, onların hem psikolojik hem de toplumsal uyumlarını destekler.

Bu nedenle, dayanıklılığı artırmaya yönelik müdahaleler, gençlerin bireysel ve çevresel kaynaklarını güçlendirmeye odaklanmalıdır. Dayanıklılık, bireylerin kendileri, sosyal ilişkileri ve çevresel koşulları sürekli değiştiği için dinamik bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Bu sürecin bağlamsal niteliği, aynı risk faktörlerine maruz kalan bireylerin farklı uyum düzeyleri sergilemesiyle açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Aynı zamanda, belirli bir bağlamda geliştirilen önleme veya müdahale programlarının etkileri bireylerin içinde bulundukları çevresel koşullara bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Dayanıklılık bakış açısı, göç öncesi, göç süreci ve sonrasında bireylerin olumlu sonuçlar elde etmesine katkıda bulunan koşul ve süreçleri anlamada kritik bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Bu bakış açısı, mültecilerin güçlenmesini sağlayan kaynaklar, süreçler, bireysel güçlü yönler, yetkinlikler ve olumlu uyum süreçlerini destekleyen sosyo-ekolojik faktörler hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapma olanağı sunmaktadır. Bu bağlamda, uzun yıllardır Türkiye'de yaşayan mülteci çocuk ve gençlerin dayanıklılık düzeylerini şekillendiren faktörlerin incelenmesi, onların uyum süreçlerine dair farkındalığı arttırarak genel iyi oluş hallerini yükseltebilir.

4. Sonuç

Bu çalışma, çocuk ve genç mültecilerin dayanıklılık bakış açısıyla kültürleşme süreçlerini ele alarak, bu grupların uyum dinamiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Genç mülteciler, hem ergenlik döneminin kimlik ve sorumluluklar üzerindeki etkileri hem de zorunlu göç deneyimi nedeniyle yapısal ve bireysel düzeyde çok yönlü zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Sosyal destek sistemlerinin zayıflaması veya kaybı, statü belirsizliği, aile bütünlüğünün bozulması, ekonomik ve toplumsal bütünleşmenin önündeki yapısal engeller, memleket özlemi ve ayrımcılık gibi faktörler, bu bireylerin hem bireysel hem de toplumsal dayanıklılıklarını sınamaktadır.

Dayanıklılık, bireylerin maruz kaldıkları olumsuzluklara rağmen psikolojik ve sosyal uyumlarını sürdürebilmelerini açıklayan kritik bir kavramdır (Masten, 2001). Çalışma, çocuk ve genç mültecilerin dayanıklılığını etkileyen bireysel, sosyal ve kültürel değişkenleri ortaya koyarak, bu faktörlerin mülteci çocuk/ gençlerin ve ev sahibi toplumun iyi oluşunu artıracak şekilde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim kültürleşme süreci de yalnızca bireysel psikolojik uyumu değil, aynı zamanda toplumsal bağlamda karşılıklı etkileşimi de içeren dinamik bir süreçtir (Berry ve Sam, 1997), benzer şekilde dayanıklılık da dinamik süreç olarak ilerlemektedir.

Çocuk ve genç mültecilerin dayanıklılık ve kültürleşme süreçleri, bireysel ve çevresel faktörlerin etkileşimiyle şekillenen karmaşık bir yapıya sahiptir. Dayanıklılık, bireylerin travmatik olaylar sonrasında olumlu bir şekilde uyum sağlamalarını ifade ederken, kültürleşme, mültecilerin yeni bir topluma uyum sağlama sürecini tanımlar. Genç mülteciler, akranları ve ebeveynlerinden aldıkları destekle, yeni topluma katılım göstererek dayanıklılıklarını artırabilirler. Eğitimde başarılı olma ve bağımsız hareket etme, genç mültecilerin dayanıklılıklarını güçlendiren önemli faktörlerdir (Sleijpen vd., 2016; Sleijpen vd., 2017). Dini inançlar ve gelecek ile ilgili umut, mültecilerin psikolojik dayanıklılıklarını artırabilir (Betancourt vd., 2015; Sleijpen vd., 2016). Mülteci gençlerin tercih ettikleri kültürleşme stratejileri; yaşadıkları travmalar, günlük stres faktörleri, dil yeterliliği ve kimlik inşası gibi unsurlardan etkilenmektedir. Genç mülteciler arasında bütünleşme ve asimilasyon en yaygın kültürleşme stratejileridir.

Bütünleşme, yeni toplumla uyum sağlarken kendi kültürel kimliğini korumayı içerir (Wu vd., 2018; Garbade vd., 2023). Bütünleşme ve asimilasyon stratejilerinin genellikle daha olumlu sonuçlarla ilişkilendirilmesi, bu stratejilerin uyum süreçlerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bununla birlikte, kültürleşme sürecinin sabit bir olgu olmadığı, sosyal ve kültürel bağlamların bireylerin stratejilerini şekillendirmede belirleyici olduğu da vurgulanmalıdır. Günlük stres faktörleri ve geçmiş travmalar, kültürleşme sürecini olumsuz etkileyebilir. Bu durum, mültecilerin kendi ülkelerine daha fazla yönelmesine neden olabilir (Keles vd., 2018; Garbade vd., 2023). Kültürel kimliğin korunması ve güvenli bir ortamda yaşama, mültecilerin psikolojik

sağlığını olumlu etkileyen faktörlerdir (Marley ve Mauki, 2019; Keles vd., 2018). Eğitim, sosyal destek ve katılım, mültecilerin uyum süreçlerini destekler (Marley ve Mauki, 2019). Böylece çocuk ve genç mültecilerin dayanıklılık ve kültürleşme süreçleri, sosyal destek, eğitim, uyum stratejileri ve koruyucu faktörlerle şekillendiği söylenebilir. Bu süreçler, bireylerin ve çevrelerinin etkileşimiyle dinamik bir yapı sergiler. Bu süreçlerin mülteci çocuk ve gençlerin kültürleşme süreçlerini kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olduğu, uzun vadede bireylerin psikolojik iyilik halleri, yaşam doyumları ve toplumsal uyumları üzerinde olumlu etkiler yaratabileceği görülmektedir. Bu nedenle dayanıklılığı artırmak ve kültürleşme sürecini desteklemek için sosyal katılım ve destekleyici politikaların geliştirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Farklı bakış açılarından hareketle bu alana ilişkin çeşitli öneriler geliştirilebilir. Örneğin; çocuk ve genç mültecilerin psikolojik sağlığı ve psikososyal iyi oluşlarını destekleyen programlar geliştirilmesi kritik öneme sahiptir. Bu psikososyal programların, onların kimlik ve sorumluluk alanlarındaki değişimlerle başa çıkmalarını kolaylaştırıcı özellikte olması hem mülteci çocuk ve gençler hem de geniş toplum açısından uzun vadeli olumlu sonuçları olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca eğitim sistemleri, mülteci gençlerin topluma uyumunu destekleyecek şekilde düzenlenmeli, ayrımcılığı önleyen ve kültürel çeşitliliği teşvik eden politikalar benimsemelidir. Bu doğrultuda, eğitim sistemlerinde yapılacak düzenlemeler, mülteci çocuk ve gençlerin toplumsal uyum süreçlerini güçlendirerek daha kapsayıcı bir toplum yapısının inşasına katkı sağlayacaktır. Mülteci gençlerin uyum süreçlerini desteklemek amacıyla, aile destek programlarının geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır; bu programlar, mülteci ailelerin bir arada kalmasını ve sosyal destek ağlarının güçlendirilmesini sağlayarak gençlerin uyumuna olumlu katkılar sunacaktır. Bununla birlikte, ev sahibi toplumların mültecilere yönelik farkındalığını artıracak kampanyaların düzenlenmesi, mültecilerin karşılaştıkları zorlukların ve topluma katılımlarının görünür kılınması yoluyla toplumsal uyumun güçlenmesine hizmet edecektir. Ayrıca, sosyal uyum politikalarını belirleyen karar alıcıların bilinç düzeyinin artırılması ve genç mültecilerin ihtiyaçları ile güçlü yanlarını gözeten kapsayıcı politikaların geliştirilmesi de uyum süreçlerinin başarısı açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede, çok boyutlu destek mekanizmalarının hayata geçirilmesi hem mülteci çocuk ve gençlerin hem de ev sahibi toplumların karşılıklı uyumunu sürdürülebilir biçimde güçlendirecektir.

Özellikle Türkiye'nin geniş mülteci nüfusu göz önüne alındığında çalışmada açıklanan kavramların kritik bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de yaşayan mülteci çocuk ve gençlerin uyum süreçleri, hem bireysel dayanıklılıklarını hem de kültürleşme stratejilerini içeren karmaşık bir yapıya sahiptir. Ulusal alan yazında dayanıklılık kavramına yönelik çalışmaların artış gösterdiği görülmekle birlikte, bu çalışmaların genellikle genel psikolojik uyum odaklı olduğu ve kültürleşme süreçleri ile olan etkileşimini derinlemesine inceleyen araştırmaların sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de yapılacak olan gelecek çalışmaların, mülteci çocuk ve gençlerin kültürleşme dinamikleri ile dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ampirik ve boylamsal yöntemlerle ele alması, alandaki kuramsal boşluğu doldurmak için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi farklı disiplinlerin iş birliğiyle geliştirilecek kapsayıcı ve çok boyutlu politikalar, hem mülteci çocuk ve gençlerin hem de ev sahibi toplumun karşılıklı uyumunu güçlendirecek ve sürdürülebilir bir toplumsal entegrasyon için zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

Abu-Kaf, S., Al-Said, K. ve Braun-Lewensohn, O. (2021). Community coherence and acculturation strategies among refugee adolescents: How do they explain mental-health symptoms? *Comprehensive Psychiatry*, 106, 152227. doi: 10.1016/j.comppsy.2021.152227

- Adams, M. C. ve Kivlighan III, D. M. (2019). When home is gone: An application of the multicultural orientation framework to enhance clinical practice with refugees of forced migration. *Professional Psychology: Research and Practice*, 50(3), 176–184. doi: 10.1037/pro0000225
- Albuja, A. F., Gaither, S. E., Sanchez, D. T., Straka, B. ve Cipollina, R. (2019). Psychophysiological stress responses to bicultural and biracial identity denial. *Journal of Social Issues*, 75(4), 1165-1191. doi: 10.1111/josi.12347
- Andersson, E. ve Øverlien, C. (2023). Navigating cultural transitions during resettlement: the case of unaccompanied refugee minors. *Frontiers in Psychology*, 14. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1080072
- Atari-Khan, R., Covington, A. H., Gerstein, L. H., Herz, H. A., Varner, B. R., Brasfield, C., ... ve Deogracias-Schleich, A. (2021). Concepts of resilience among trauma-exposed Syrian refugees. *The Counseling Psychologist*, 49(2), 233-268. doi: 10.1177/0011000020970522
- Berry, J. W. (2019). *Acculturation: A personal journey across cultures*. Cambridge University Press.
- Berry, J. W. ve Sam, D. L. (1997). Acculturation and adaptation. J. W. Berry, M. H. Segall ve C. Kagitcibasi (Ed.), *Handbook of Cross-cultural Psychology* içinde (C. 3, ss. 291–326). Allyn & Bacon.
- Berry, J. W. ve Sam, D. L. (2016). Theoretical perspectives. D. L. Sam & J. W. Berry (Ed.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* içinde (2. basım., ss. 11–29). Cambridge University Press.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L. ve Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology*, 55(3), 303–332. doi: 10.1111/j.1464-0597.2006.00256.x
- Betancourt, T., Abdi, S., Ito, B., Lilienthal, G., Agalab, N. ve Ellis, H. (2015). We left one war and came to another: resource loss, acculturative stress, and caregiver-child relationships in Somali refugee families. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 21(1), 114-125. doi: 10.1037/a0037538
- Birman, D. (2006). Acculturation gap and family adjustment: Findings with Soviet Jewish refugees in the United States and implications for measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37(5), 568–589. doi: 10.1177/0022022106290485
- Buchmüller, T., Lembcke, H., Busch, J., Kumsta, R. ve Leyendecker, B. (2018). Exploring mental health status and syndrome patterns among young refugee children in Germany. *Frontiers in Psychiatry*, 9, 212. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00212
- Cengiz, E. ve Sağır, Z. (2023). Dini Tutum, Psikolojik Dayanıklılık ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Ergen Bireyler Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Journal of İlahiyat Researches/İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 60, 36-49.
- Colic-Peisker, V. ve Walker, I. (2003). Human capital, acculturation and social identity: Bosnian refugees in Australia. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 13(5), 337–360. doi: 10.1002/casp.743
- Daiute, C. ve Lucić, L. (2010). Situated cultural development among youth separated by war. *International Journal of Intercultural Relations*, 34(6), 615–628. doi: 10.1016/j.ijintrel.2010.08.005

- Dangmann, C., Solberg, Ø., AK, M. S., Høye, S. ve Andersen, P. N. (2021). Syrian Refugee Youth Resettled in Norway: Mechanisms of Resilience Influencing Health-Related Quality of Life and Mental Distress. *Frontiers in Public Health*, 9, 711451-711451. doi: 10.3389/fpubh.2021.711451
- Dangmann, C., Solberg, Ø., Myhre Steffenak, A. K., Høye, S. ve Andersen, P. N. (2022). Resilience in Syrian refugee youth. *The European Journal of Public Health*, 32(Suppl 3), ckac129.607. doi: 10.1093/eurpub/ckac129.607
- Daniel, S. M. (2019). Writing our identities for successful endeavors: Resettled refugee youth look to the future. *Journal of Research in Childhood Education*, 33(1), 71–83. doi: 10.1080/02568543.2018.1544997
- Daniel, M., Ottemöller, F. G., Katisi, M., Hollekim, R., ve Tesfazghi, Z. Z. (2020). Intergenerational perspectives on refugee children and youth's adaptation to life in Norway. *Population Space and Place*, 26(6), e2321. doi: 10.1002/psp.2321
- Derluyn, I., ve Broekaert, E. (2008). Unaccompanied refugee children and adolescents: The glaring contrast between a legal and a psychological perspective. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(4), 319–330. doi: 10.1016/j.ijlp.2008.06.003
- Fang, C. Y., Handorf, E. A., Rao, A. D., Siu, P. T. ve Tseng, M. (2021). Acculturative stress and depressive symptoms among Chinese immigrants: the role of gender and social support. *Journal of Racial and Ethnic Health Disparities*, 8, 1130-1138. doi: 10.1007/s40615-020-00869-6
- Fazel, M. (2002). The mental health of refugee children. *Archives of Disease in Childhood*, 87(5), 366–370. doi: 10.1136/ad.87.5.366
- Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C. ve Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: Risk and protective factors. *The Lancet*, 379(9812), 266–282. doi: 10.1016/S0140-6736(11)60051-2
- Feldman, R. (2021). Social behavior as a transdiagnostic marker of resilience. *Annual review of clinical psychology*, 17(1), 153-180. doi: 10.1146/annurev-clinpsy-081219-102046
- Ferguson, G. M. ve Birman, D. (2016). Acculturation in the United States of America. D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *Cambridge handbook of acculturation psychology* içinde (2nd ed., ss. 396–416). Cambridge University Press.
- Fletcher, D. ve Sarkar, M. (2013). Psychological Resilience. *European Psychologist*, 18(1), 12-23. doi: 10.1027/1016-9040/A000124
- Garbade, M., Eglinsky, J., Kindler, H., Rosner, R., Sachser, C. ve Pfeiffer, E. (2023). Factors affecting the acculturation strategies of unaccompanied refugee minors in Germany. *Frontiers in Psychology*, 14, 1149437.
- Grygorenko, Z. ve Naydonova, G. (2023). The concept of “resilience”: history of formation and approaches to definition. *Public Administration and Law Review*, 2, 76-88. doi: 10.36690/2674-5216-2023-2-76-88
- Guler, J. ve Berman, S. L. (2019). Acculturation, identity distress, and internalizing symptoms among resettled adolescent refugees. *Journal of Adolescence*, 76, 129–138. doi: 10.1016/j.adolescence.2019.08.007
- Hayes, S. W. ve Endale, E. (2018). “Sometimes my mind, it has to analyze two things”: Identity development and adaptation for refugee and newcomer adolescents. *Peace and Conflict Journal of Peace Psychology*, 24(3), 283–290. doi: 10.1037/pac0000315

- Johansen, J. D. ve Varvin, S. (2020). Negotiating identity at the intersection of family legacy and present time life conditions: A qualitative exploration of central issues connected to identity and belonging in the lives of children of refugees. *Journal of Adolescence*, 80(1), 1–9. doi: 10.1016/j.adolescence.2020.01.016
- Karataş, S., Crocetti, E., Schwartz, S. J. ve Rubini, M. (2020). Understanding adolescents' acculturation processes: New insights from the intergroup perspective. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2020(172), 53–71. doi: 10.1002/cad.20372
- Keles, S., Friborg, O., Idsøe, T., Sirin, S. ve Oppedal, B. (2018). Resilience and acculturation among unaccompanied refugee minors. *International Journal of Behavioral Development*, 42(1), 52-63. doi: 10.1177/0165025416658136
- Khawaja, N. G. ve Schweitzer, R. D. (2024). A Qualitative Study of Adolescents from Refugee Backgrounds Living in Australia: Identity and Resettlement. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(3), 281. doi: 10.3390/ijerph21030281
- Lemonjava, N., Antia, K., Lobjanidze, M. ve Lobjanidze, T. (2020). Mental health status of refugee children. *European Journal of Public Health*, 30 (Supplement_5). doi: 10.1093/eurpub/ckaa166.752
- Lerner, R. M. (2006). Resilience as an attribute of the developmental system: Comments on the papers of Professors Masten & Wachs. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 40–51. doi: 10.1196/annals.1376.005
- Lincoln, A., Lazarevic, V., White, M. ve Ellis, B. (2016). The Impact of Acculturation Style and Acculturative Hassles on the Mental Health of Somali Adolescent Refugees. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 18, 771-778. doi: 10.1007/s10903-015-0232-y
- Lindner, K., Hipfner-Boucher, K., Yamashita, A., Riehl, C. M., Ramdan, M. A. ve Chen, X. (2020). Acculturation through the lens of language: Syrian refugees in Canada and Germany. *Applied Psycholinguistics*, 41(6), 1351–1374. doi: 10.1017/s0142716420000454
- İşgör, İ. Y., Akan, İ., ve Akan, M. (2023). Mülteci çocukların aleksitimi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın aracı rolü. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, (Dicle Üniversitesi'nin 50. Yılına Özel 50 Makale), 174-197.
- Marley, C. ve Mauki, B. (2019). Resilience and protective factors among refugee children post-migration to high-income countries: a systematic review. *European Journal of Public Health*, 29(4), 706-713. doi: 10.1093/eurpub/cky232
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Publications.
- Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 12–31. doi: 10.1111/jftr.12255
- Masten, A. S., Lucke, C. M., Nelson, K. M. ve Stallworthy, I. C. (2021). Resilience in development and psychopathology: Multisystem perspectives. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17(1), 521-549. doi: 10.1146/annurev-clinpsy-081219-120307
- McAuliffe, M. ve Oucho, L. A. (Eds.) (2024). *World Migration Report 2024*. International Organization for Migration (IOM).
- McCormack, L. ve Tapp, B. (2019). Violation and hope: Refugee survival in childhood and beyond. *International Journal of Social Psychiatry*, 65(2), 169–179. doi: 10.1177/0020764019831314

- Motti-Stefanidi, F. (2018). Resilience among immigrant youth: The role of culture, development and acculturation. *Developmental Review*, 50, 99–109. doi: 10.1016/j.dr.2018.04.002
- Nagi, Y., Sender, H., Orcutt, M., Fouad, F., Burgess, R. A. ve Devakumar, D. (2021). Resilience as a communal concept: Understanding adolescent resilience in the context of the Syrian refugee crisis in Bar Elias, Lebanon. *Journal of Migration and Health*, 3, 100046-100046. doi: 10.1016/j.jmh.2021.100046
- Ndengeyingoma, A., Montigny, F. D. ve Miron, J. M. (2014). Development of personal identity among refugee adolescents: Facilitating elements and obstacles. *Journal of Child Health Care*, 18(4), 369–377. doi: 10.1177/1367493513505304
- Nguyen, A. M. D. ve Benet-Martínez, V. (2013). Biculturalism and adjustment: A meta-analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44 (1), 122–159. doi: 10.1177/0022022111435097
- Panther-Brick, C., Hadfield, K., Dajani, R., Eggerman, M., Ager, A. ve Ungar, M. (2018). Resilience in context: A brief and culturally grounded measure for Syrian refugee and Jordanian host-community adolescents. *Child Development*, 89(5), 1803-1820. doi: 10.1111/cdev.12868
- Phillimore, J. (2010). Refugees, acculturation Strategies, stress and integration. *Journal of Social Policy*, 40(3), 575–593. doi: 10.1017/s0047279410000929
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., ve Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3), 493-510.
- Poppitt, G. ve Frey, R. (2007). Sudanese Adolescent Refugees: Acculturation and Acculturative Stress. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 17, 160 - 181. doi: 10.1375/ajgc.17.2.160
- Portes, A. ve Rivas, A. (2011). The adaptation of migrant children. *The Future of Children*, 21(1), 219–246. doi: 10.1353/foc.2011.0004
- Rabiau, M. A. (2018). Culture, migration, and identity formation in adolescent refugees: a family perspective. *Journal of Family Social Work*, 22(1), 83–100. doi: 10.1080/10522158.2019.1546950
- Rezazadeh, M. S. ve Hoover, M. L. (2018). Women’s experiences of immigration to Canada: A review of the literature. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 59(1), 76–86. doi: 10.1037/cap0000127
- Riggs, E., Gartland, D., Szwarc, J., Stow, M., Paxton, G. ve Brown, S. J. (2024). Resilience and Positive Wellbeing Experienced by 5–12-Year-Old Children with Refugee Backgrounds in Australia: The Childhood Resilience Study. *IJERPH*, 21(5), 1-16. doi: 10.3390/ijerph21050627
- Saeedullah, A., Khan, M. S., Andrews, S. C., Iqbal, K., Ul-Haq, Z., Qadir, S. A., Khan, H., Iddrisu, I. ve Shahzad, M. (2021). Nutritional status of adolescent Afghan refugees living in Peshawar, Pakistan. *Nutrients*, 13(9), 3072. doi: 10.3390/nu13093072
- Sam, D. L., Vedder, P., Liebkind, K., Neto, F. ve Virta, E. (2008). Immigration, acculturation and the paradox of adaptation in Europe. *European Journal of Developmental Psychology*, 5(2), 138–158. doi: 10.1080/17405620701563348
- Scharpf, F., Kaltenbach, E., Nickerson, A. ve Hecker, T. (2021). A systematic review of socio-ecological factors contributing to risk and protection of the mental health of refugee children and adolescents. *Clinical Psychology Review*, 83, 101930. doi: 10.1016/j.cpr.2020.101930

- Schwartz, D., Ryjova, Y., Kelleghan, A. R. ve Fritz, H. (2021). The refugee crisis and peer relationships during childhood and adolescence. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 74, 101263. doi: 10.1016/j.appdev.2021.101263
- Seery, M. D. ve Quinton, W. J. (2016). Understanding resilience: From negative life events to everyday stressors. J. M. Olson & M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (ss. 181–245). Elsevier Academic Press. doi: 10.1016/bs.aesp.2016.02.002
- Sheikh, M. ve Anderson, J. R. (2018). Acculturation patterns and education of refugees and asylum seekers: A systematic literature review. *Learning and Individual Differences*, 67, 22–32. doi: 10.1016/j.lindif.2018.08.002
- Sleijpen, M., Boeije, H. R., Kleber, R. J. ve Mooren, T. (2016). Between power and powerlessness: a meta-ethnography of sources of resilience in young refugees. *Ethnicity & health*, 21(2), 158-180. doi: 10.1080/13557858.2015.1044946
- Sleijpen, M., Mooren, T., Kleber, R. J. ve Boeije, H. R. (2017). Lives on hold: A qualitative study of young refugees' resilience strategies. *Childhood*, 24(3), 348-365. doi: 10.1177/0907568217690031
- Suárez-Orozco, C. ve Suárez-Orozco, M. M. (2001). *Children of immigration*. Harvard University Press.
- Tingvold, L., Middelthon, A. L., Allen, J. ve Hauff, E. (2012). Parents and children only? Acculturation and the influence of extended family members among Vietnamese refugees. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(2), 260-270. doi: 10.1016/J.IJINTREL.2011.03.005
- Trickett, E. J. ve Birman, D. (2005). Acculturation, school context, and school outcomes: Adaptation of refugee adolescents from the former Soviet Union. *Psychology in the Schools*, 42(1), 27-38.
- Titzmann, P. F. ve Lee, R. M. (2022). New temporal concepts of acculturation in immigrant youth. *Child Development Perspectives*, 00, 1–8. doi: 10.1111/cdep.12458
- Ungar, M. ve Theron, L. (2020). Resilience and mental health: How multisystemic processes contribute to positive outcomes. *The Lancet Psychiatry*, 7(5), 441-448. doi: 10.1016/s2215-0366(19)30434-1
- UNHCR. (2019). Global trends: Forced displacement in 2019. <https://www.unhcr.org/globaltrends2019/>
- Von Werthern, M., Grigorakis, G. ve Vizard, E. (2019). The mental health and wellbeing of Unaccompanied Refugee Minors (URMs). *Child Abuse & Neglect*, 98, 104146. doi: 10.1016/j.chiabu.2019.104146
- Yeung, J. W., Chen, H. F., Zhang, Z., Low, A. Y. T. ve Lo, H. H. (2022). Where There's a Will, There's a Way? Social and Mental Forces of Successful Adaptation of Immigrant Children in Young Adulthood. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(11), 6433. doi: 10.3390/ijerph19116433
- Zettl, M., Akin, Z., Back, S., Taubner, S., Goth, K., Zehetmair, C., Nikendei, C. ve Bertsch, K. (2022). Identity development and maladaptive personality traits in young refugees and First- and Second-Generation migrants. *Frontiers in Psychiatry*, 12. doi: 10.3389/fpsy.2021.798152

- Ziaian, T., Puvimanasinghe, T., Miller, E., De Anstiss, H., Esterman, A. ve Dollard, M. (2021). Identity and belonging: refugee youth and their parents' perception of being Australian. *Australian Psychologist*, 56(2), 123–136. doi: 10.1080/00050067.2021.1893601
- Weichselbaumer, D. (2020). Multiple discrimination against female immigrants wearing headscarves. *ILR Review*, 73(3), 600–627. doi: 10.1177/0019793919870743.
- Williams, T. P., Chopra, V. ve Chikanya, S. R. (2018). “It isn’t that we’re prostitutes”: Child protection and sexual exploitation of adolescent girls within and beyond refugee camps in Rwanda. *Child Abuse & Neglect*, 86, 158–166. doi: 10.1016/j.chiabu.2018.09.015
- Wu, G., Feder, A., Cohen, H., Kim, J. J., Calderon, S., Charney, D. S. ve Mathé, A. A. (2013). Understanding resilience. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 7, 42816. doi: 10.3389/fnbeh.2013.00010
- Wu, Q., Ge, T., Emond, A., Foster, K., Gatt, J. M., Hadfield, K., ... ve Wouldes, T. A. (2018). Acculturation, resilience, and the mental health of migrant youth: a cross-country comparative study. *Public health*, 162, 63-70. doi: 10.1016/j.puhe.2018.05.006.

SURİYE'DEN GÖÇLERE TARİHİ BİR ÖRNEK: 19. YÜZYILDA ARJANTİN'E GÖÇ EDEN OSMANLI SURİYELİLERİNİN EKONOMİK DURUMU

Tuğrul ARIK¹

Öz

15 Mart 2011'de başlamış olan Suriye İç Savaşı nedeniyle milyonlarca Suriye vatandaşı ülkesinden göç etmiştir. Bu göçlerin ana etkeni Suriye'deki güvenlik eksikliği olmuştur. 2024 sonu itibarıyla ise Suriye'de yönetim değişikliği olmuş ve göç eden Suriyelilerin ülkelerine dönüş süreçleri planlanmaya başlanmıştır. Bu alandaki çoğu bilimsel çalışma bu tip uzun dönemli göçmenlerin en az yarısının ülkelerine dönmeyeceğini işaret etmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri uzun süreli bir iç savaştan çıkmış ülkenin ekonomik altyapısının ve ticaret ağlarının ağır hasar almış olmasıdır. Buna benzer bir durum 150 yıl önce, Osmanlı Suriyelilerinin Amerika kıtasına ve bilhassa Arjantin'e göç etmesi ve sonra da ülkelerine dönme süreçlerinde yaşanmıştır. Bu çalışma bir yandan Osmanlı'nın Arjantin/Buenos Aires Baş Şehbenderinin raporlarından yararlanarak Suriyeli göçmenlerin ekonomik ve ticari durumlarını gözler önüne sererken diğer yandan arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklar ışığında göçmenlerin ülkelerine dönüşlerini cazip kılacak ekonomik ve ticari koşulların neler olduğuna dair bir tablo çizmektedir. Bu çalışmada, Arjantin örneğinden yola çıkarak, göçmenlerin ülkelerine dönmeleri için gerekli koşullar olarak asayiş sorunlarının giderilmesi, geçim sıkıntısının ve ekonomik sorunların olmaması, üretim ve ticaret ağlarının işler durumda olması, ticari rekabette ve istihdamda yerli unsurun avantajlı konumda olması, göç edilen ülkedeki ayrıcalıklı halin ortadan kalkması gibi nedenler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi tarihi, Suriye, Osmanlı, Göç, Ticaret

JEL Kodları: N3, N4

A HISTORICAL EXAMPLE OF MIGRATION FROM SYRIA: THE ECONOMIC SITUATION OF OTTOMAN SYRIANS WHO MIGRATED TO ARGENTINA IN THE 19TH CENTURY

Abstract

Due to the onset of the Syrian Civil War on March 15, 2011, millions of Syrian citizens have migrated from their country. By the end of 2024, a change in governance occurred in Syria, and the processes for the return of the Syrian migrants to their home country have begun to be planned. A similar situation was experienced 150 years ago when Ottoman Syrians migrated to the Americas, particularly Argentina, and then faced challenges in returning to their homeland. This study, on one hand, sheds light on the economic and commercial conditions of Syrian immigrants by utilizing reports from the Ottoman Commercial Attaché in Argentina/Buenos Aires, and on the other hand, outlines the economic and commercial conditions that would make it attractive for immigrants to return to their home country based on archival documents and secondary sources. In this study, using the example of Argentina, the necessary conditions for immigrants to return to their home countries have been identified. These conditions include the resolution of security issues, the absence of livelihood difficulties and economic problems, the functionality of production and trade networks, and the elimination of privileged status in the host country.

Keywords: Economic history, Syria, Ottoman, Migration, Trade

Jel Codes: N3, N4

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, tarik@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5921-4324

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Bu çalışmanın ortaya çıkışını tetikleyen hadise, 15 Mart 2011’de başlayıp 13,5 yıl süren Suriye iç savaşının 2024 yılının sonlarında rejim değişikliği ile başka bir safhaya geçmiş olmasıdır. Söz konusu iç savaştan en çok etkilenen ülkeler sıralamasında Suriye’nin ardından Türkiye’nin geldiği söylenebilir. İç savaş nedeniyle Suriye dışına çıkan milyonlarca göçmenin en ağır yükünü de Türkiye üstlenmiştir.

Türkiye, 13,5 yıllık sürede ve devam eden süreçte, icra ettiği birçok güvenlik temelli askeri operasyonların yanı sıra sosyoekonomik ve ticari politikalarında da büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Tüm bu süreçte de ülke içinde gerek siyasi alanda gerek 15 Temmuz 2016’daki FETÖ darbe girişiminde yaşandığı üzere hukuk dışı alanda birçok olayla yüzleşmiştir. Bunlara ilaveten 16 Nisan 2017 tarihindeki anayasa değişikliği referandumu ile Türkiye, yönetim sistemini değiştirmeyi kabul ederek kuvvetler ayrılığına dayalı başkanlık tipi bir rejim olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçiş yapmıştır. Bu yeni sistem, daha önce dünyada uygulanmamış Türkiye’ye özgü bir sistem olarak tercih edilmiştir. Fakat çalışmanın kapsamı bağlamında tüm bu gelişmelerin detaylarına inme imkânı bulunmamaktadır.

Türkiye’nin Suriye ile ilgili 2025 ve sonrası dönemde nasıl bir yaklaşımla hareket etmesi gerektiği sorusunun cevabına katkı sunma amacı taşıyan bu çalışma, ekonomi tarihi penceresinden konuya yaklaşarak tarihi bir örnek ışığında önerilerini sunmaktadır. Sosyal bilimler, merkezine insanı alan ve inceleyen bir bilim sahasıdır. Suriye olayında Türkiye konuya salt politik olarak yaklaşmamış ve Suriyeli vatandaşlarla doğrudan doğruya bir bağ kurarak 10 yılı aşkın bir süre o insanları “geçici koruma altındaki kişiler” statüsünde misafir olarak ağırlamıştır. Bu misafirlik süreci, insanın doğası itibarıyla bir entegrasyon sürecine dönüşmüştür. Çünkü insanlar doğası gereği bulundukları ortama uyum sağlama güdüsüyle hareket eden canlılardır. Suriye’deki savaş nedeniyle ortaya çıkan güvensizlik ortamından kaçıp Türkiye’ye sığınan bu kişiler, Türkiye topraklarında yaşamışlar, evlenmişler, çocuk sahibi olmuşlar, çocuklarını Türk okullarında okutmuşlar, Türk hastanelerinde tedavi olmuşlar, para kazanmak için yasal veya kaçak olarak çalışmışlar ve ticarete girmişlerdir. Olumlu veya olumsuz diğer tüm tecrübeleri de yaşamının haricinde birçok Suriyeli de Türk vatandaşlığına geçmiştir.

Suriye’de yeni başlayan süreçte aktif rol oynayan Türkiye, yeni yönetimle ileri düzeyde ilişkiler tesis etmeyi başarmıştır. Güvenlik konuları haricinde ekonomik ve ticari konularda da birlikte hareket etme niyetinde olduklarını açıklamışlardır. Aslında benzer gelişmeler bundan bir asır önce de yaşanmıştı. Dolayısıyla bu makalede 2025 sonrası dönemde iki ülkenin ekonomik ve ticari birlikteliğinin önemini gözler önüne sermek gayesiyle tarihi bir örnek olarak 20. yüzyılın başlarındaki Suriyeli göçüne odaklanılması tercih edildi. Çünkü Bilâd-ı Şam denilen ve bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin topraklarını kapsayan coğrafya, 1800’lerin ikinci yarısından itibaren hem güvenlik hem de ekonomik nedenlerle milyonlarca insanını göçmenliğe mecbur bırakmıştır.

Yaşanan bu göçlerin ana istikameti Amerika kıtasıydı. Gerek Amerika ve Meksika gibi Kuzey Amerika ülkeleri gerekse Arjantin, Brezilya, Şili ve Uruguay gibi Güney Amerika ülkeleri milyonlarca Suriyeliye ev sahipliği yapmıştır. Bu çalışmada diğerleri bir yana bırakılarak örnek ülke olarak Arjantin’deki gelişmeler ele alındı. Çünkü ismi geçen her bir ülkenin göçmenlere uyguladığı politika farklılıklar arz ederken; Arjantin’in o dönemdeki Suriyeli göçmenlere yaklaşımı, Türkiye’nin günümüzdeki Suriyeli göçmenlere yaklaşımıyla benzerlikler gösteriyordu.

Bu benzerlikleri kurmamızı sağlayan bilgilerin önemli bir kısmı, 1910’larda Arjantin’in başkenti Buenos Aires’te Osmanlı Baş Şehbenderi olarak vazife yapan Emin Arslan Bey’in raporlarında gizlidir. O dönemde Osmanlı vatandaşı olan Suriyeli göçmenlerin haklarını sonuna kadar savunan ve bu kişilerle birebir muhatap olan Emin Arslan’ın Baş Şehbender sıfatıyla 1912 ve 1914 yıllarında Osmanlı başkenti İstanbul’a yolladığı iki önemli ticaret raporu (*Ticaret Layihaları*,

1912; *Ticaret Layihaları*, 1914) Suriyeli göçmenlerin sosyoekonomik ve ticari durumlarını açıkça göstermektedir.

Emin Arslan Bey, 1868 yılında Lübnan'da doğmuştur ve ailesi bölgenin önde gelen Dürzi ailelerinden biridir. Eğitimini tamamladıktan sonra doğup büyüdüğü topraklarda Osmanlı bürokratı olarak bir süre hizmet vermiş, sonrasında 1893 yılında Fransa'ya giderek Jön Türkler ile iletişime geçmiştir. Meşrutiyetin tekrardan ilan edilmesini savunarak Sultan'a muhalefet yaparken, pazarlıklar sonucu Fransa'nın Bordeaux şehrine Büyükelçi olarak atanarak II. Abdülhamid'e muhalefetten vazgeçer. Bu vazifesinin ardından Brüksel'e Büyükelçi olarak atanır. Görev yaptığı yıllar boyunca Jön Türkler ile irtibatını devam ettiren Emin Arslan Bey, 1909 yılındaki 31 Mart Vakasında İstanbul'da bulunur ve II. Abdülhamit'in tahtan uzaklaştırılmasını yakından takip eder. 31 Aralık 1910 tarihinde de Arjantin'e ulaşarak yeni vazifesine başlar (Zengin, 2019). Ayrıca Osmanlı Arşivleri'nde de Emin Arslan Bey'in, Suriyeli Göçmenler için kaleme aldığı bir ihtarnameye de ulaştık ki bu belge de göçmenlerin vapurunun Buenos Aires'teki limana vardıkları ilk andan itibaren muhatap oldukları tabloyu gözler önüne sermektedir. Bu belgeler haricinde Arjantin'e yapılan Osmanlı göçleri ile alakalı yine Osmanlı Arşivleri'nden elde ettiğimiz önemli belgeler çalışmamızda yer almıştır. Bunlara ilaveten birçok ikincil kaynağa da başvurulmuştur.

İkincil kaynakların birçoğunda önemli düzeyde maddi hatalar tespit edilmiştir. Bilhassa çalışmamızda temel birincil kaynak olarak kullandığımız Emin Arslan Bey'in iki raporunu merkeze alarak yazılmış iki makale var ki bazı hatalar içeriyor. Şüphesiz bir emek mahsulü olmakla takdire şayan olan makaleler, anılan raporlar üzerine çalışırken dolaylı kaynaklara müracaat etmeden doğrudan okumanın öneminin bir kez daha fark edilmesini sağlıyor. Bu sebeple elinizdeki çalışma, raporların doğru şekilde anlaşılmasını sağlama noktasında da bir boşluğu dolduracaktır.

Bu raporları inceleyen Cemal Avcı'nın "XX. Yüzyılın Başlarında Amerika'ya Osmanlı Göçleri" isimli makalesi de önem arz etmektedir. Makalenin, sadece 26. sayfasında rastlanılan bazı bilgiler, raporun içeriğinin tam olarak anlaşılması noktasında net bir tablo sunmamaktadır. (Avcı, 2006, s. 26). Sözgelimi "Baş Şehbender Emin Arslan"ın ismi, "Başkonsolos Emir Arslan" olarak yazılmıştır. Emin Arslan Bey kimi yazılarında bir ön ad olarak "Emir Emin Arslan" ismini kullansa da kendisinin ismi "Emir" değil "Emin"dir. İkinci olarak bu sayfada okuyucuya sunulan tablonun kaynağı olarak Rumi (R.) 1328 tarihli ticaret raporu gösterilmiştir ki bu tablo o raporda değil R. 1330 tarihli raporda yer almaktadır. Üçüncü bir husus, tablonun birinci sütunun beşinci satırında "İhtiyar ve Sucu" şeklinde bir ibare yazılmıştır. Üstelik "Sucu" kelimesine bir dipnot eklenerek "Layihada yaptıkları iş sucu olarak ifade edilmektedir." diye de vurgulanmıştır. Halbuki bu rapordaki asıl ifade "Sabi"dir ve "Sucu" kelimesiyle yazılış yönünden de epeyce farklılığı vardır. Emin Bey'in tabloda kastettiği husus "İhtiyar ve Sabi" yani "Yaşlı ve Çocuk" sayısıdır. Dördüncü bir husus yine aynı sayfada kaynak olarak kullanılan *Ticaret Layihaları Dergisi*'nin "Necim İstikbal Matbaası"nda basıldığı söylenmiştir ki burada da bir okuma hatası vardır ve doğrusu "Necmi İstikbal Matbaası"dır. Beşinci ve çarpıcı başka bir husus ise makalenin sonuç bölümünde yer alan "*Bir sene içinde 85.000'lere ulaşan göç ciddi bir rakamdır.*" (Avcı, 2006, s. 30) ifadesidir ki 85.000 rakamı bir sene içerisinde Arjantin'e göç eden kişilerin sayısını değil raporun yazıldığı vakitte Arjantin'de bulunan ve yılların birikimi olan toplam kişi sayısını göstermektedir. Dolayısıyla daha önceki incelemelerin taşıdığı bu noksanlıklar ve hatalar, kapsamlı ve doğru yeni bir incelemenin gerekliliğini ve önemli bir boşluğu dolduracağını göstermektedir.

Emin Arslan Bey'in ticaret raporlarını içeren başka bir makale ise Adem Kara'nın "7 Numaralı Ticaret Layihasına Göre Osmanlı Devleti - Arjantin Ticari İlişkileri ve Arjantin'de Bulunan Osmanlı Nüfusu" adlı çalışmasıdır (Kara, 2007). Bu makale de içerdiği hatalar nedeniyle benim nezdimde, bir önceki makaleyle aynı kalemde çıkma izlenimini yaratan, son derece bozuk bir

Türkçe ile yazılmış ve imla hatalarıyla dolu bir çalışmadır. Osmanlıca yazılmış basit sayıların okunuşunda; “607.490” yerine “207.490” yazan² (Kara, 2007, s. 116), “107” yerine “17”, “2.218” yerine “2.278”, “11.791” yerine “11.701” yazan (Kara, 2007, s. 117), “7.177” yerine “7777” ve “11.765” yerine “11760” yazan (Kara, 2007, s. 118), bu çalışma da ciddi okuma yanlışları içeriyor.

Bu bilgiler ışığında bahsi geçen ticaret raporlarının doğru bir şekilde incelenerek bilimsel alana kazandırılması büyük bir önem arz etmektedir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak hazırlanan çalışmanın ilk kısmında Osmanlı vatandaşlarının Arjantin başta olmak üzere Amerika kıtasına yönelik göçlerine ve Osmanlı Devleti’nin bu göçlere yönelik tutumuna dair genel bir bilgi verilecektir. Bu konuda Kemal Karpat’ın doyurucu bilgiler içeren bir çalışması sağlam temel teşkil etmektedir (Karpat, 1993). Bu bölümde ayrıca Arjantin ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler çerçevesinde Arjantin’in başkenti Buenos Aires’te açılan Baş Şehbenderlik hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Çalışmamızın ikinci kısmı, Buenos Aires Baş Şehbenderi Emin Arslan Bey’e ait iki adet kapsamlı ticaret raporunu, yine kendisinin Osmanlı Arşivi’nde bulunan uyarı yazılarını da dikkate alarak değerlendiren bölüm olarak hazırlanmıştır. Bu raporlar içerdikleri çok sayıda istatistiki bilgi ile Suriyeli göçmenlerin sosyoekonomik ve ticari durumlarını gözler önüne sermektedir.

Çalışmamızın sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak Arjantin örneği üzerinden hareketle; günümüzdeki Suriyeli göçmenlerden ülkelerine dönmek isteyenlere yönelik yürütülmesi gereken hazırlıklara dair önerilerim yer almaktadır.

1. Osmanlı Devleti’nden Amerika’ya Göç Edenler

Amerika kıtası keşfedildiğinden beri dünyanın çeşitli bölgelerinden sürekli göç alan bir kıta özelliğini taşımaktadır. Bu özelliği bugün de hala devam eden Amerika kıtasına yapılan göçler kabaca dört dönem halinde incelenebilir.

Bunlardan ilki Amerika’nın keşfinden 1850’lere kadar olan dönem, ikincisi I. Dünya Savaşı’na dek süren 1850-1914 dönemi, üçüncüsü II. Dünya Savaşı’na kadar süren 1914-1939 dönemi ve dördüncüsü ise II. Dünya Savaşı’ndan günümüze dek süren dönemdir. Bunlar arasında Amerika’nın en yoğun göç aldığı dönem ikincisi yani 1850-1914 dönemidir. Osmanlı Devleti’nden Amerika’ya göç edenler de ağırlıklı olarak bu dönemde gitmişlerdir. “Göçün en kesif yılları sayılan 1911-1915 yıllarında muhacir sayısı 72.231 kişiye yükselmiştir. Böylece 1869-1915 arasında Anadolu ve Suriye’den Amerika Birleşik Devletleri’ne giden göçmenlerin yekûnu 178.712 olmuştur” (Karpat, 1993, s. 35).

Amerika kıtasına yönelik Osmanlı göçlerinin çoğu, büyük bir sosyo-ekonomik değişim yaşayarak bir uluslararası rekabet alanı olan (Baktıaya, 2017; Midhat Paşa’nın Suriye Layihası, 1908) Suriye³ (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013, s.4) ve Cebel-i Lübnan⁴ topraklarından olmuştur. Ayrıca Anadolu ve Rumeli’den de nispeten daha az sayıda göçmen Amerika kıtasına gitmiştir. Çalışmada odaklanılan Arjantin ülkesine yönelik göç hareketlerine bakıldığında; “Latin Amerikalılar’ca Turcos (Türkler) denilen... bu göçmenlerden Arjantin’e 1895 yılına kadar 11.585, 1896-1905 arası 66.558, 1906-1915 arası ise 59.272 kişi, yani yirmi dört

² Bu yanlış sayı İslam Ansiklopedisinin ‘Arjantin ’maddesinde de maalesef mevcuttur. Bkz. Rıza Kurtuluş, ”ARJANTİN”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020, Cilt.EK-1, s.110.

³ 17. Yüzyılda Şam, Halep ve Trablus isimli üç vilayetten oluşan ilgili bölge, Tanzimat reformları çerçevesinde yapılan 1865 yılındaki yeni bir idari değişiklikle Şam ve Sayda vilayetleri birleştirilip Suriye Vilayeti olarak adlandırılmıştır.

⁴ Osmanlı hakimiyetindeki Cebel-i Lübnan, Suriye vilayetine batıdan komşu olan kuzeyinde Trablusşam’ın, güneyinde Sayda’nın ve batısında Beyrut ile Akdeniz’in olduğu bir sancaktır ve adını Bekaa vadisini de içine alan sıradağlardan almıştır. Bugünkü Lübnan Devleti’nin sınırları, bu sancağın genişlemiş halidir.

yıl içinde yaklaşık 138.000 kişi göç etmiştir.”⁵

Arjantin’le birlikte diğer Güney Amerika ülkelerine ve Kuzey Amerika’ya yapılan Osmanlı göçlerinin toplamı hakkında ise yaklaşık 1 milyona kadar çıkan çeşitli tahminler yürütülmektedir. 1899 yılına kadar Kuzey ve Güney Amerika’ya göç eden Osmanlı vatandaşlarının toplam sayısı bir belgeye göre 137.350 kişidir (BOA, YEE 136/113)⁶. Bu kişilerin 135.000’i yani % 98’i Suriye ve Cebel-i Lübnan’dan göç eden Osmanlı vatandaşlarıdır. Bunların tamamı da Marunî, Ortodoks ve Katoliktir.

1899 yılına kadar 137.350 olan toplam sayının sonraki 15 yıl içerisinde 1 milyona kadar çıkmış olma ihtimali yaşanan göçün büyüklüğünü işaret etmektedir. Suriye ve Lübnan’dan Arjantin ve Brezilya’ya yoğun göç nedeniyle Buenos Aires ve Rio de Janeiro’da konsolosluk açılmasının ihtiyaç haline gelmesine dair 31 Aralık 1886 tarihli arşiv vesikası, dış yazışmalar için kurulmuş olan Tahrirat-ı Hariciye Odası evrakları arasında mevcuttur (BOA, HR. TH. 69/84). Görüldüğü üzere bu belge 1886 gibi nispeten erken bir döneme aittir ve göçlerin ileride hızlanacağına dair bir kanaati daha o zamandan taşımaktadır.

Her ne kadar Arjantin ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ticaret antlaşması 1872 tarihini taşısa da Arjantin’de Osmanlı konsolosluğu açılması çok uzun yıllar gerçekleşmemiştir. Arjantin’de şehbenderlik açılmasına duyulan şiddetli ihtiyaca dair arşiv belgesine ise H. 13.01.1326 yani Miladi olarak 16.02.1908 tarihinde rastlıyoruz. Bu tarihten itibaren iş ciddiye binmiştir. Bahsi geçen belgeye göre Güney Amerika’da bulunan çok sayıdaki Osmanlı vatandaşının haklarını korumak ve ülkeler arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek için Arjantin ile Meksika, Uruguay, Peru, Kolombiya ve Şili’de fahri şehbenderlikler açılması gerekmektedir (BOA, BEO 3250/243703).

Emin Arslan Bey’in Arjantin’in başkenti Buenos Aires’e Baş Şehbender payesiyle atanmasına dair arşiv evrakının tarihi ise (Miladi) M. 15.07.1910’dur (BOA, İ. HR. 423/23). Görevden azline dair arşiv vesikası ise M. 06.03.1915 tarihini taşımaktadır (BOA, BEO. 4341/325552).

Emin Arslan Bey’in raporlarına geçmeden evvel Suriye ve Lübnan bölgesinden yaşanan bu kitlesel göçün nedenleri ve bu göç karşısında Osmanlı Devleti’nin tutumu hakkında bazı bilgileri vermek gerekir. Bu konularda Genç ile Bozkurt’un makalesi hayli doyurucu bilgiler içermektedir. Göçün nedenleri birkaç madde halinde özetlenirse, şu tespitler ifade edilebilir (Genç ve Bozkurt, 2010, s.76-78):

1- Ekonomik Sorunlar: Büyük çoğunluğu tarımla uğraşan bölge halkı, gerek yeterli düzeyde işlemeye elverişli toprak bulamama gerekse bölgenin en önemli ürünü olan ipeğin İngiliz, Alman ve Japon ipeği ile rekabet edemeyerek olumsuz etkilenmesi sonucunda büyük bir işsizlik ve ekonomik darlık içerisindeydi.

2- Güvenlik Sorunları: Suriye’nin bazı bölgelerinde ve Cebel-i Lübnan’da bedevi aşiretler ekili arazilere zarar vermekte, hasat zamanı köylüleri gasp edip tarım ürünlerini ve hayvanlarını çalmaktaydılar. Ayrıca II. Meşrutiyet’ten yani 1909’dan sonra Osmanlı Devleti’nde zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulan gayrimüslimler, bilhassa 1910’lar itibarıyla yaşanan savaş

⁵ (Karpas. 1993, s.35).Başkaca alıntı da yaptığımız bir makalede bu sayılar epeyce farklı, bizce yanlış verilmiştir. “Nitekim 1908 yılında büyük bir bölümünün Osmanlı tebaasından Suriyeli olduğu bilinen yaklaşık 150.000 kişinin Güney Amerika’nın çeşitli bölgelerinde yaşadığı bilinmektedir. Bunlardan 60.000’i Brezilya’da, 30.000’i Arjantin’de... ikamet etmektedir.” (Duman ve Bayraktar, 2023, s. 38) Bu alıntıda ‘30.000’ ifadesinden 30.000’i anlayarak yazıyorum ki 1908 yılı itibarıyla Arjantin’deki Osmanlı tebaası nüfusu Karpas’ın değerlerine göre yaklaşık 80.000’dir.

⁶ Bu belgedeki istatistikler, (Genç ve Bozkurt, 2010) makalesinin 74. sayfasında tablo halinde detaylıca yer almaktadır ve belge tarihi 20 Mart 1899 olarak yazılmıştır. Halbuki orijinal arşiv belgesinin tarihi Hicri 15.11.1316 yani Miladi olarak 27 Mart 1899 olarak gözükmekte ancak evrak dosyası içerisinde yer alan kimi pusulalar 20 ve 21 Mart tarihlerini taşımaktadır.

koşullarında askere gitmemek için ülkeden göç etmeyi tercih etmişlerdir.

3- Göçün Teşvik Edilmesi: Köle ticaretinin yasaklanmasının ardından büyük bir işgücüne ihtiyaç duyan Amerika ülkeleri göçü teşvik edici faaliyetlerde bulunmaktaydı. Gazetelere verilen gerçek dışı ve abartılı ilanlar ile kimi misyonerler aracılığıyla, göç yolculuklarının çok kolay geçeceği ve hemen yüksek gelir getiren iş bulabilecekleri yönünde kuvvetli bir propaganda yürütülmekteydi ki büyük bir fakirlik ve topraksızlık çeken kişiler için bu çok cezbediciydi. “Hatta Arjantin ve Brezilya’da tarım kolundaki işçi ihtiyacı dolayısıyla bu ülkelerden gelen iş adamları Suriye’nin köy ve kasabalarında gezerek işçi toplamışlardır” (Karpas, 1993, s. 36).

Denizcilik teknolojisindeki gelişmelerle birlikte yelkenli gemilerin yerini buharlı gemilerin almış olması hem yolculuğun süresini epeyce kısaltmış hem de yolculuk maliyetini hayli düşürmüştü. Üstelik Arjantin’e gemi yolculuğunun maliyeti, Kuzey Amerika’ya yapılan yolculuktan daha düşük seviyedeydi. Yine de uzun deniz yolculuğuna alışık olmayan bünyeler için okyanusu aşmak çok yorucu olmakta ve bazen de ölümle sonuçlanan sağlık sorunlarına yol açmaktaydı.⁷ 17 Haziran 1917’de Amerika Birleşik Devletleri’nde gösterime giren, yönetmenliğini ve oyunculuğunu Charlie Chaplin’in yaptığı “The Immigrant” filmi tam da bu göçmenlerin gemi yolculuğunu anlatmaktadır⁸ (The Immigrant, 1917).

4- Geri Dönen Göçmenler: Amerika’ya gidip kısa sürede başarılı olarak büyük servet biriktiren kimi göçmenler zengin birer kişi olarak topraklarına geri dönmekte ve bu zenginlik halkın geri kalanını da göçe özendirilmekteydi. Ayrıca geri dönen göçmenler biriktirdikleri servetler ile kendi topraklarında mülkler satın almakta ve bu durum Suriye ve Cebel-i Lübnan’daki emlak ve arazinin değerini 3-4 kat artırmaktaydı.

Osmanlı’dan Amerika’ya göç literatüründe başlıca saydığımız bu nedenler haricinde zorlu bir tartışma halinde yer alan sözde zulüm teorisi, gerçekte bağdaşmamaktadır. Amerika’ya yönelik kitlesel Osmanlı göçleri, 1860’larda yaşanan olaylardan yani 1860-61’de Lübnan ve Suriye topraklarında Hristiyanlar ile Dürziler arasında gerçekleşen iç çatışmadan çok sonra vuku bulmuştur. Göçlerin yoğunlaştığı dönemde göçün merkezi olan Lübnan, Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ve Rusya tarafından desteklenen yarı bağımsız bir bölge statüsündeydi. Ayrıca göçmenlerin çoğu Hristiyan olsa da önemli miktarda Müslüman da mevcuttur ki bu durum da göçlerin zulüm ile uzaktan yakından alakalı olmadığını göstermektedir (Baycar, 2015, s. 271-272).

Yasal veya kaçak olarak yaşanan bu göç hareketleri evvela Osmanlı Devleti açısından hoş karşılanmamış ve engellenmek istenmiştir. Ancak böylesine büyük bir kitlesel göçü engellemek mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti açısından göçün sakıncaları arasında işgücü ve asker kaynağı kaybı olacağı ile Türk ve Müslüman göçmenlerin yabancı ülkelerde dil, din ve ahlaklarını muhafaza edemeyip kaybedecekleri endişeleri önde gelmekteydi (Genç ve Bozkurt, 2010, s. 82).

Bununla birlikte koyulan engellerin aşılabilir oluşu veya giden göçmenlerin Osmanlı topraklarına servet aktarımında bulunması gibi gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti göçü kısıtlayıcı

⁷ "Genelde illegal yollarla ve sağlık koşullarının uygun olmadığı kalabalık ortamlarda gerçekleşen yolculuklar göçmenlerin bağışıklık sisteminde bozulmalara, bulaşıcı mantar veya virüs yoluyla ağır enfeksiyon hastalıkları kapmalarına sebep olmaktadır. Nitekim 1 Aralık 1913 tarihinde Buenos Aires Baş Şehbenderliği’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen tahrirata göre merkezi Trieste’de bulunan Osterio Amerikan Kumpanyası’nın Ojenya vapurunda seyahat eden birçok Osmanlı muhacirinin beyin iltihabından hayatını kaybettiği bilinmektedir. Muhacirlerin isimleri üzerinden yola çıkılarak bunların Şam ve Beyrut ahalisinden oldukları tahmin edilmiştir." (Duman ve Bayraktar, 2023, s. 43)

⁸ 30 dakikalık romantik komedi türündeki bu film, gemi sahnesiyle açılır. Charlie Chaplin yolculuk esnasında balık tutar. Tipinden Doğulu olduğu anlaşılan kalpaklı bir adamı ise deniz tutmuştur. Akşam yemeği sahnesinde gemi, çalkantılı denizde bir beşik gibi sallanır ve masadaki tabaklar yerinde duramaz. Yolculuk süresince birkaç kişi gemide zar ile kumar oynar ve Charlie Chaplin kumarda herkesin parasını kazanır. Para kaybeden bir kumarbaz, uyuyan bir kadının parasını çalar. Başkaca sahnelerin de olduğu bu film görüldüğü üzere söz konusu gemi yolculuğunun gerçekçi bir tasvirini yapmaya çalışmıştır.

politikasını zamanla gevşetmiştir. Osmanlı Devleti bilhassa Müslümanlar için elinden geldiği kadar göçü yavaşlatmaya çalışmış ve gayrimüslim olanlar arasında dahi Osmanlı vatandaşı olup olmadığına göre farklı bir tutum takınmıştır.

Mesela 17.10.1891 tarihli bir belgede, Rus topraklarından Kalas bölgesinden göç edip de gelen Musevi göçmenlerin Osmanlı vatandaşı olanlarını ülke içinde tutmaya çalışırken, Osmanlı vatandaşı olmayanlar hakkında Arjantin'e ve Amerika'ya gönderilmeleri için yardımcı olunmasını isteyebiliyordu (BOA, DH. MKT. 1878/121). Hatta bu yazıdan iki gün sonraki başka bir yazıda da konunun takip edildiği görülüyordu. Yunanistan ve Rusya üzerinden göç eden Musevilerin Osmanlı'ya girişi yasaklandığından vapur acentalarıyla getirilecek göçmenlerin Arjantin ve Amerika'ya yönlendirilmesi söz konusu olmuştur (BOA, DH. MKT. 1879/105)

Dini hassasiyet birçok misyoner tarafından da kullanılmaktaydı. Göç eden Osmanlı vatandaşlarının yeni gidecekleri kıta ve ülke hakkındaki bilgi eksikliklerinden faydalanarak; Arjantin'e göçmen olarak kabul edilmelerini kolaylaştırıcı unsurlar açısından Hristiyanlığa geçip dinlerini ve isimlerini değiştirme noktasında manipüle edilmekteydiler.

Bu şartlar altında kimi Osmanlı göçmenleri dinlerini ve isimlerini değiştirirken kimileri ise Buenos Aires'e geldiklerinde hem çoğunlukta olan Katolik İspanyol ve İtalyan göçmenlerin tabi tutulduğu bazı ayrıcalıklardan faydalanmak hem de olumsuz ayrımcılıklara uğramamak için dinlerini ve isimlerini gizleme yoluna başvurabilmekteydi. Arjantin Göçmen Dairesi ise göçmenleri kaydederken, bir yandan ilk defa duydukları isimleri yanlış yazmakta diğer yandansa bu isimlerin yanına bir de Arjantin ismi ekleyerek bu kişilerin ülkeye uyum sağlama süreçlerini başlatmaktaydılar. Osmanlı arşivinde Osmanlı vatandaşlarının isimlerinin değiştirilmesine dair M. 28.06.1911 tarihli ilgili evrak yer almaktadır (BOA, HR. HMS. İŞO. 221/58).

Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekir: İkincil kaynaklarda Arjantin'in göçmenler arasında bir ayırım yapıp Avrupa'dan gelenlere karşı daha istekli, Rusya ve Osmanlı üzerinden gelenlere ise daha mesafeli bir göç politikası uygulaması yaptığı zikredilmektedir. Ancak bunun sadece uygulamada olduğu, liberal göç yasalarında ise herhangi bir ayrımcı ifadenin olmadığı belirtilmektedir. Uygulamadaki bu ayrımcılığa örnek olarak şu söylenmektedir: “Örneğin; göçmelerin bedava kalması için hazırlanan otel ve diğer hizmetlerden Kuzey Avrupa'dan göç edenler istifade edebilirken, Ortadoğu'dan gelenler yararlandırılmıyorlardı. Yine Osmanlı göçmelerinin sadece tarımsal alanlarda işçi olarak çalışmaları kabul ediliyordu.”⁹ (Genç ve Bozkurt, 2010, s. 93).

Bu çalışmamız esnasında bu tarz durumların istisna olarak kaldığı ve yaygın olmadığı kanaatine ulaşıldığı zikredilmeli. Gerek Şehbender raporlarında gerekse belgesel ve röportajlarda böylesi bir ayrımcılıktan söz edilmemektedir. Arşiv belgelerine yansıyan belli sayıdaki hadiseler, bu olumsuz olayların Arjantin'e göç eden 150.000'den fazla Osmanlı vatandaşının yüzde kaçını etkilediği noktasında çok da açıklayıcı olmamaktadır. Aşağıdaki belge, bu kanaati teyit etmesi bakımından önemlidir:

Emin Arslan Bey, M. 01.11.1912 tarihli bu arşiv vesikasında Buenos Aires'e gelen Osmanlı vatandaşlarının dolandırılmaması için bazı uyarılarda bulunmuştur (BOA, DH. MUI. 163/75). İhtarnameinde öncelikle Buenos Aires'teki limanda çok sayıda sahte tercüman bulunduğunu ve gerek bunlar gerekse başka dolandırıcılar tarafından Osmanlı vatandaşlarının büyük zarara uğratıldığını zikretmiştir. Sonra da maddeler halinde göçmenlerin işine yarar bilgiler sunmuştur.

Bu bilgiler ışığında Emin Arslan Bey, Osmanlı göçmenlerini taşıyan vapurun Buenos Aires'teki limana girmesinin ardından kimsenin vapurdan çabucak inmemesini ister. Çünkü;

1- Vapura hem Türkçe hem de Arapça bilen bir tercüman gelmektedir ve hiçbir ücret talep etmeden

⁹ Alıntındaki harf eksiklikleri olduğu gibi bırakılmıştır.

göçmenlerin ihtiyaç duyduğu tüm bilgileri kendilerine sağlamaktadır.

2- Ayrıca limanın hemen karşısında göçmenler için ayrılmış bir otel vardır. Tüm göçmenlerin bu otelde yine hiçbir ücret ödemededen kalmaya ve yemeklerini yemeye hakları vardır.

3- Yine Arjantin Göçmen İdaresi, göçmenleri gitmek istedikleri yere hiçbir ücret ödemededen götürmektedir.

4- Bunların yanı sıra Göçmen Dairesi'nde Millet Bankası'ndan gönderilmiş bir sarraf vardır. Bu sarraf göçmenler hangi ülkenin parasını değiştirmek isterlerse kur farkı almadan işlemleri yapmaktadır.

İşte bu nedenlerden dolayı Osmanlı göçmenleri, gayriresmi diğer tercümanlara güvenmemeli, bilmedikleri otellerde parayla kalmamalı, gidecekleri yere tren bileti vs. gibi harcamalar yapmamalı ve resmi sarraftan başka sarrafa güvenip para değiştirmemelidir. Emin Arslan Bey, ihtarnamesinin sonunda tüm bu uyarılara rağmen yine de bir dolandırıcılığa maruz kalan olursa konsolosluk olarak tüm gerekenleri yapıp göçmenlerin haklarını savunacağına dair güven vermeyi de ihmal etmemiştir. Ayrıca bu uyarıların Türkçe, Arapça ve Fransızca olarak ilan halinde basılarak hem vapurlara hem acentelere asılması hem de gazeteler vasıtasıyla dağıtılması istenmiştir (BOA, HR. İD. 15/52).

Bu arşiv belgesinde de bahsedildiği üzere söz konusu otel, ücretsiz konaklama ve yemek için Osmanlı göçmenlerine de açıktır. Üstelik Baş Şehbender Emin Arslan Bey, otel konusunda başkaca en ufak olumsuz bir imada dahi bulunmayıp Osmanlı vatandaşlarının başka otellerde kalmamasını da vurgulamaktadır.

Ayrımcılıkla ilgili ileri sürülen diğer bir örnek olan Osmanlı göçmenlerinin sadece tarımsal alanlarda işçi olarak çalıştırılması ise zaten gerçekçi durmamaktadır. Bir sonraki bölümde detaylıca sunulacağı üzere çalışan Osmanlı göçmenlerinin ancak yarısı tarımda çalışmakta, % 40'ı ise ticari faaliyetlerle uğraşmaktadır. Üstelik bu faaliyetleri yürüten tüccar ve seyyar satıcılar tüm Arjantin'in ticari hayatını da şekillendiren mühim etkilere bulunmuşlardır.

Sonuç itibarıyla Arjantin tam aksine göçmenlere hayli kolaylık sağlamıştır. Anayasanın 20. ve 25. maddeleriyle ülkeye göçü serbest kılmış ve özendirmiştir. Diğer ülkelerden farklı olarak Suriyeli Osmanlı göçmenleri dahil tüm göçmenlere Arjantin vatandaşlığı verilmesi noktasında gayet ılımlı bir politika gütmüştür. Arjantin vatandaşlığına girebilmek için 18 yaşını doldurmuş olmak ve iki sene müddetle Arjantin'de yaşamak yeterliydi. Hatta yetkili mercilerin olur vermesiyle iki senelik süre de beklenmeden hemen vatandaşlık verilebilmektedir.¹⁰ (Seçkin, 2019, s. 2)

2. Buenos Aires Baş Şehbenderliği'ne Ait İki Mühim Ticaret Raporu

Bu raporlar Arjantin'in zirai durumu, ekonomik yapısı, sanayisi, ticari kaynakları ve Osmanlı Devleti ile Arjantin Cumhuriyeti arasındaki ithalat ve ihracata dair bazı bilgileri içermektedir.

Arjantin, tıpkı Osmanlı Devleti gibi tamamıyla bir tarım ülkesidir. Bundan dolayı karşılıklı ürün ticaretinde iki ülkenin ürünleri birbirleri ile çakışmaktaydı. Bu durum ise diğer Avrupa devletleri veya Amerika eyaletlerinin tersine Osmanlı Devleti ile Arjantin arasındaki ticaretin gelişmesini

¹⁰ İlgili Anayasa maddeleri şu şekildedir; 20. Madde: "Yabancılar ülke sınırları içinde vatandaşların sahip oldukları tüm kişisel haklardan yararlanırlar, üretimlerini, ticaretlerini ya da mesleklerini icra edebilir, gayrimenkul sahibi olabilir, bunları satın alabilir ve satabilir; kıyılarda ve nehirlerde seyrüsefer hareketleri gerçekleştirebilir, ibadetlerini serbestçe yerine getirebilir; yasalara uygun olarak evlenebilir ve vasiyetname düzenleyebilirler. Bu kişiler Arjantin vatandaşlığına geçmeye zorlanamazlar ve olağandışı vergilere tabi tutulamazlar. Ülkede kesintisiz olarak iki yıl ikamet etmek suretiyle vatandaşlık hakkı kazanırlar; yetkili merciler Cumhuriyet'e yapılan hizmetleri öne sürmek ve belgelemek suretiyle bu süreyi kısaltabilirler."; 25. Madde: "Federal Hükümet, Avrupa'dan göçleri teşvik edecek; toprağı işlemek, sanayiye geliştirmek ile bilim ve sanatı tanıtmak ve öğretmek amacıyla getirilen yabancıların Arjantin topraklarına girişine sınırlama getirilmeyecek ve çeşitli vergilerle zorlaştırılmayacaktır."

engellemekteydi. Bir de iki ülke arasındaki uzak mesafe dikkate alındığında aslında karşılıklı ticaret çok büyük bir potansiyel taşımamaktaydı.

Arjantin ekonomisi tarım haricinde bir de hayvancılığa dayanmaktadır. Arjantin'in ekilebilir alanları ülkenin %25'ini kaplarken; hayvancılığa uygun çayır ve meralara sahip alan ise ülkenin %50'sine karşılık gelmektedir. Ülkenin sanayisi de daha çok tarımsal ürünlerin işlenmesine dayanır (Günel, 2020, s. 108).

Arjantin, kendi tarımındaki fazla üretimi ihraç ederek buna mukabil ihtiyaç duyduğu sanayi ve diğer ürünleri başta Avrupa olmak üzere çeşitli yabancı ülkelerden ithal eden bir ülkeydi. Bu açıdan Osmanlı Devleti ile Arjantin Cumhuriyeti arasındaki ticarete ürünlerin çakışmasının yanında, iki ülke arasındaki mesafenin uzunluğundan doğan nakliye masraflarının büyüklüğünü ve bu masrafların ürün maliyetlerini arttırdığını göz önünde tuttuğumuzda ticaretin gelişmesi yönündeki ivme de çok düşük düzeyde kalmaktaydı.

Ticarete konu eşyanın vapurlarla aktarılması esnasında mallar zarar görmekteydi ki bu durum da kârlılığı azaltan bir husustu. Diğer ülke tacirleri kendi gayret ve sebatları, kârlılık oranlarından fedakarlıkları sayesinde bu durumu pek dikkate almıyorlardı fakat Arjantin ile ticarete bu durum önem arz etmekteydi.

Arjantin'de Eylül-Ekim-Kasım ayları bahar, Aralık-Ocak-Şubat ayları yaz, Mart-Nisan-Mayıs ayları sonbahar ve Haziran-Temmuz-Ağustos ayları ise kış mevsimi olarak yaşanmaktadır. Arjantin ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaretin geliştirilebilmesi noktasında en çok istifade edilecek nokta bu mevsim farklılığı olabilirdi.

Her ne kadar iki ülkede yetişen tarım ürünleri çakışsa da mevsimleri çakışmıyordu. Bu sayede özellikle mevsimlik meyvelerin Osmanlı Devleti'nden Arjantin'e satılması noktasında Osmanlı tacirleri bir girişimde bulunabilirlerdi. Dikkatli bir şekilde nakledildikleri takdirde lokum ve şekerleme gibi ürünler de Arjantin'de pazar bulabilirdi.

Osmanlı tütünlerinin şöhretleri zaten çoktan Arjantin'e ulaşmıştı ve belli bir talep düzeyini yakalamıştı. Ancak bu talebe karşılık verecek tüccar sayısında sıkıntı vardı. Mesela Buenos Aires'te tütün ticaretiyle meşgul olan kişi sayısı sadece ikiydi. Bu boşluktan faydalanan Amerikalı tacirler, çokça reklamlar yaparak Osmanlı tütün piyasasını ellerinde tutmakta başarılı oluyorlardı. Reji'nin takındığı tutum da Osmanlı Devleti'nin lehine değil Amerikalı girişimcilerin lehine olmaktaydı.

Yine Osmanlı ipekli kumaşları ve halıları gibi dokuma ürünleri de Arjantin'de çok fazla rağbete mazhar olan ürünlerdi. Fakat bu alanda sınırlı sayıda satıcı vardı. Buenos Aires'te bu ürünleri satan sadece beş ticarethane vardı. Onlar da az sayıda olmalarından istifade ederek ürünleri fahiş fiyatlarla satmaktaydı. Bu fahiş fiyatlar müşterileri kaçırmaktaydı. Her ne kadar dükkân sahipleri bu durumdan kendileri adına kâr elde etse de Arjantin ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret hacminin gelişmesine mani olmaktaydılar.

Fiyatların o düzeyde yüksek olmasını dükkân sahipleri; ödedikleri dükkân kirası, malların Osmanlı Devleti gibi uzak bir yerden getirilmesinden doğan nakliye masrafı ve gümrük vergisi gibi gerçekçi nedenlere dayandırmaya çalışıyorlar ama bu gerekçeleri müşteri sayılarında artışı sağlamakta başarısız kalıyordu.

Genel olarak bakıldığında Avrupalı ve Amerikalı tacirler 4-5 sene gibi bir zamanda işlerini çokça büyütüp büyük kârlar elde edecek bir seviyeye gelebiliyorlardı. Osmanlı tüccarı ise böyle bir başarı göstermede maalesef akim kalmıştı. Bunun sebebine bakıldığında en önemli etkenin bilgi eksikliği olduğu görülmüştür. Avrupalı ve Amerikalı tacirler ticaret yapmak istedikleri ülke ve ürünler hakkında yeterli düzeyde bilgiyi kolayca elde etmekte ve bu bilgiler ışığında yaptıkları girişimde başarılı olmaktaydılar. Osmanlı tacirleri ise girişmek istedikleri ticaret, ticari ürünler ve yabancı

ülke piyasaları hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olamamaktaydı. O zaman da tereddüt, cesaretsizlik ve güvensizlik gibi ruh halleri içerisinde girişimci karakterlerini tam olarak sergileyememişlerdir (Ticaret Layihaları, 1912).

Aynı durum sermaye yatırımı noktasında da Osmanlı vatandaşlarını tedirgin etmekteydi. Mesela Arjantin’de giyim ve mücevher dükkanları açmak isteyen bir Osmanlı taciri, hem büyük bir sermayeye sahip olmalı hem de tacirin finansal itibarı yerinde olmalıydı. Arjantin’e gelen Avrupalı ve Amerikalı tüccarlarda bu sayılanlar mevcuttu ve Arjantin’e gelir gelmez bir dükkan açabiliyorlardı. Ancak Osmanlı tacirlerinde bu özellikler yoktu.

Osmanlı tacirlerinin tamamına yakını o dönem hiç parasız olarak Arjantin’e gitmişler ve sokaklarda öteberi satarak, seyyar satıcılık yaparak bir süre çalışmışlardır. Bu çabalarla bir dükkan açacak kadar sermayeyi bir araya getirdikleri zaman ancak bir dükkân sahibi olabilmişlerdir.

Buenos Aires Baş Şehbenderi Emin Arslan Bey, göreve başladığında ilk olarak Osmanlı vatandaşlarının bu durumuna dikkat etmişti. Bireysel çabalar yerine daha organize bir şekilde güvenilir yollarla sermaye birikiminin nasıl sağlanabileceğine kafa yormuştu. Bu noktada seyyar satıcılık yerine tarım sektörüne odaklanmanın daha kolay ve sistemli bir sermaye birikimini sağlayabileceğine kanaat getirmişti.

Emin Arslan Bey raporunda Arjantin’e göç eden Osmanlı vatandaşlarının zirai faaliyetlere giriştikleri takdirde kısa zamanda servet sahibi olabileceklerini söylemiştir. Çünkü hasat mevsiminde bir tarım işçisinin yevmiyesi 80 Osmanlı Kuruşu’na denk gelmekteydi. Hatta somut bir örnek vermiştir ki; Arjantin’deki 1912 hasatı esnasında 30.000’den fazla Osmanlı vatandaşı ziraatte çalışmıştır. Bu çalışanların elde ettikleri toplam işçi ücretleri, 10 milyon Arjantin Pesosu yani yaklaşık 1 milyon Osmanlı Lirası seviyesinde olmuştur.

Baş Şehbender Emin Arslan Bey, Osmanlı vatandaşlarını ziraate yönlendirmekte iki menfaat görmekteydi. Birincisi Osmanlı vatandaşlarının en güvenilir yoldan en kısa zamanda servet sahibi olması, ikincisi ise Arjantin’deki bilimsel ziraat yöntemlerinin Osmanlı vatandaşlarınca öğrenilmesidir. Çünkü ona göre çok sayıdaki bu Osmanlı vatandaşları gün gelip memleketlerine döndüklerinde yanlarında, hem know-how olarak çağdaş bilimsel ziraat usulleri hakkındaki bilgilerini hem de Arjantin’den elde ettikleri servetlerini götüreceklerdi. Bu, gerçekten günümüzde de çok kıymetli olan bir insan kaynağını değerlendirme tasarımıdır. Baş Şehbenderin vizyonu da bu noktada takdire şayandır.

Aşağıdaki tabloda Arjantin Cumhuriyeti ile dış ticaret faaliyetleri yürüten Osmanlı Devleti ile diğer ülkelerin, ticarete konu olan başlıca ticari ürünleri hakkındaki istatistiki bilgiler yer almaktadır. Buradaki istatistiklerden belli başlı ürünlerin ticaretinde Osmanlı Devleti ile diğer ülkelerin karşılaştırmasını görmek mümkün olmaktadır. Ayrıca tabloda ürünlere ait gümrük vergi oranlarına da yer verilmiştir.

Tablo 1: *Arjantin Cumhuriyeti’nin Genel İthalat ve İhracatı*

Ürünler	Ülkeler	1907	1906-1910	1910	1907’de Gümrük Vergisi (Kilo Başına)
Bal	Osmanlı Devleti	13			0,033
	Amerika Birleşik Devletleri	27.724	190.509		
Tuzlu Balık	Osmanlı Devleti	613		2.479	0,043
	İspanya	345.708	2.466.340	605.405	
Zeytin	Osmanlı Devleti	2.426	11.740	56.682	0,032
	İspanya	2.008.344	11.159.897	2.632.906	
Hurma	Osmanlı Devleti	430	8.799	799	0,648
	Fransa	43.694	9.629	5.289	
Kuru Yemiş	Osmanlı Devleti	119	503	196	0,054
	Şili	74.524			
Kuru İncir	Osmanlı Devleti	242	4.132	3.890	0,54
	İtalya	92.513	455.752	93.585	
Kutu içinde Kuru İncir	Osmanlı Devleti	139	37.197	25.855	0,54
	İtalya	178.781	4.003.461	608.749	0,0324
Kuru Üzüm	Osmanlı Devleti	26.212	229.092	70.234	0,104
	Yunanistan	77.383	401.352	42.985	
Anason	Osmanlı Devleti	9.700	9.700		0,648
	Fransa	67.855	199.584	23.606	
Kimyon	Osmanlı Devleti	890	8.770		0,054
	İngiltere ve Sömürgeleri	11.600	30.950		
Kuru Mantar	Osmanlı Devleti		600		0,207
	Felemenk	97.994			
Biber	Osmanlı Devleti		4.296		0,044
	İngiltere ve Sömürgeleri	76.883	549.502	119.016	
Fıstık	Osmanlı Devleti	325	2.360	642	0,0108
	İtalya	1.739	4.219	760	
Pirinç	Osmanlı Devleti		11.000		0,058
	Almanya	22.000			
Sarı Pirinç	Osmanlı Devleti	19.850	41.850		0,054
	İtalya	18.047.902	102.410.367	19.100.774	

A Historical Example of Migration from Syria: The Economic Situation of Ottoman Syrians who Migrated to Argentina in the 19th Century

Leblebi	Osmanlı Devleti	2.782	13.396	4.115	0,0416
	İspanya	748.583	5.233.352	1.735.691	
Mercimek	Osmanlı Devleti	5.000	5.390	313	0,0108
	Şili	416.851	1.990.206	185.967	
Kahve	Osmanlı Devleti	64.943	382.384	53.341	0,0324
	Brezilya	9.411.505	66.037.118	11.779.762	
Çay	Osmanlı Devleti	1.350	7.265	2.050	0,212
	Çin	3.119.049	3.696.304	760.886	
Çeşitli Tatlılar	Osmanlı Devleti	1.323			0,266
	İngiltere ve Sömürgeleri	134.113			
Çeşitli Sigaralar	Osmanlı Devleti	118	2.340	1.433	1,04
	Mısır	616	6.709	1.626	
	Uruguay Cumhuriyeti	15.972	45.120	10.762	
Yaprak Tütün	Osmanlı Devleti	2.144	20.154	6.208	0,228
	Brezilya	1.871.086	12.371.560	2.946.115	
Orta Dereceli Şarap	Osmanlı Devleti	48.000	45.775	910.000	0,082
	İtalya	22.985.997	121.626.775		
İyi Şarap	Osmanlı Devleti	39.878	214.749	39.222	0,123
	İtalya	2.184.929	14.860.581	2.652.058	
Teneke İçinde Anason	Osmanlı Devleti	68	640	105	0,283
	İspanya	14.735	48.799	6.218	
İşkembe	Osmanlı Devleti	1.127	37.332	27.751	0,485
	Amerika Birleşik Devletleri	111.156	142.727	172.751	
Zeytinyağı	Osmanlı Devleti	18	14.125	11.206	0,135
	İtalya	10.948.468	62.106.499	14.499.783	
Tereyağ	Osmanlı Devleti	105	593	294	0,083
	Amerika Birleşik Devletleri	104.973	164.145		

Kaynak: (Ticaret Layihaları, 1912, s. 114-118)

1911 senesinde ise Türkiye’den Arjantin’e yapılan ihracatın toplam değeri, 338.877 Altın Peso yani bir Pesonun beş Franka denk olduğu düşünüldüğünde 1.694.385 Frank’tır (Raporda yanlışlıkla 1.694.395 olarak yazılmıştır). Yine aynı sene Arjantin’den Osmanlı Devleti’ne yapılan ihracat ise 121.498 Altın Peso yani 607.490 Frank’tır.

Tablo 2: 1911 Senesinde Arjantin’e Göç Eden Osmanlı Vatandaşları

Aylar	Göçmen Sayısı	Aile Fertleri		Mezhep		Meslek			
Ocak	837	Erkek	10.722			Çiftçi	1.897	Demirci	3
Şubat	446	Çocuk	942			Dülger	34	Amele	7.994
Mart	501	Kadın	1.457			Perukar	5	Bahriyeli Gemici	4
Nisan	769	Kız	484			Kasap	5	Makinist	12
Mayıs	709	Toplam	13.605	Mezhep		Marangoz	12	Çeşitli	107
Haziran	1.955			Katolik	5.514	Aşçı	61	Hizmetçi	172
Temmuz	1.264	Etnik Köken		Müslüman	5.290	Tüccar	914	Tipograf	1
Ağustos	617	Türk	5.271	Protestan	510	Terzi Kadın	132	Yazıcı	1
Eylül	2.079	Suriyeli	8.198	Maruni	250	Satıcı	394	Kunduracı	34
Ekim	1.443	Ermeni	69	Rum Ortodoks	209	Elektrikçi	3		
Kasım	1.402	Arnavut	30	Musevi	165	Nakkaş	5		
Aralık	1.587	Makedonyalı*	10	Diğerleri	953	Artist	1		
Toplam	13.609 (Raporda 13.605 olarak yazılmıştır)	Toplam	13.578 (Raporda 13.605 olarak yazılmıştır)	Toplam	12.891 (Raporda 13.605 olarak yazılmıştır)	Toplam		11.791 (Raporda 13.605 olarak yazılmıştır)	13.605

Kaynak: (Ticaret Layihaları, 1912, s. 119-120)

* Makedonya’da 1900-1913 arasında yaşanan karışıklıklar sonucu çok sayıda Makedon göç etmek zorunda almıştır. Bunlardan 10 tanesi 1911’de Arjantin’e ulaşmış görünüyor.

Yukarıdaki tablodaki bilgiler ışığında 1911 senesinde Arjantin’e göç eden Osmanlı vatandaşlarının dini dağılımına baktığımızda; toplam 12.891 kişinin, %41’nin Müslüman ve geri kalan % 59’unun gayrimüslim olduğunu görmekteyiz.

Meslek dağılımları açısından baktığımızda %68’inin amele yani işçi, % 11’inin ise tüccar ve satıcı olduğu görülmektedir. Genç ile Bozkurt’un makalesinde bu mesleki dağılım istatistikleri ayrı bir tablo halinde sunulmuştur ama bizim tablomuz ile arasında ciddi farklar vardır¹¹ (Genç ve Bozkurt, 2010, s. 95).

¹¹ “ Amele” kelimesi yerine “Gündelikçi” yazılmış ve sayısı 7.994 yerine 7.594 olarak kaydedilmiştir. “Satıcı” kelimesi yerine ise “işçi” yazılmıştır. Hal böyle olunca da işçilerin oranı %3, gündelikçi oranı ise % 55 bulunmuştur. “Terzi Kadın” yerine “Terzi” yazılmış, “Makinist”in sayısı da 12 iken 1 olarak kaydedilmiştir. Bu farklı okumaların aynısı Mehmet Temel’in eserinde de vakidir. (Temel, 2024, s. 41)

Etnik köken itibarıyla ise toplamda 13.578 kişinin, %60,4'ünün Suriyeli olduğu açıkça görülmektedir. Etnik kökeni Türk olan unsurun oranı ise %39'dur. Müslüman ve Türk diye belirtilen kişilerin sayı ve oranlarının birbirine neredeyse eşit oluşundan bu kişilerin aynı kişiler oldukları anlaşılabılır. O halde Suriyeli diye belirtilen %60'lık kısmın tamamına yakınının gayrimüslim olduğu da bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Diğer önemli bir tespit de şudur ki; aile fertleri ve cinsiyete göre dağılıma baktığımızda, 1911 senesinde Arjantin'e göç eden toplam 13.605 kişinin % 79'u erkek, % 11'lik kısmı kadın geri kalan % 10 ise kız ve erkek çocuklardır. Bu oranlar bize Arjantin'e yönelik Osmanlı göçünün işgücü amacıyla yapıldığını göstermektedir. Bilinmeyen bir diyara çalışmak amacıyla giden genç erkekler, bu uzun ve çetin yolculuğa kendi başlarına çıkmayı tercih etmişlerdir. Genel itibarıyla durumları netleşene kadar kadın ve çocukları yanlarına almamışlardır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgede 1911 senesinin ilk altı ayında 5.213 Osmanlı vatandaşının Arjantin'e göç ettiği yazılı olup bu kişilerin ırk, cinsiyet, mezhep ve meslek itibarıyla da sayıları vardır (BOA, HR. TO. 593/47). Baş Şehbender raporunda sayılar yıllık olarak yer aldığından Osmanlı Arşiv vesikasından ayrıca tablolar oluşturma gereği duyulmamıştır.

Tablo 3: 1910 ve 1913 Senelerinde Arjantin'e Göç Eden Osmanlı Vatandaşları

Aylar	1910 Yılı Göçmen Sayısı	1913 Yılı Göçmen Sayısı
Ocak	461	1.354
Şubat	352	955
Mart	564	1.426
Nisan	633	1.098
Mayıs	1.051	1.532
Haziran	1.100	1.108
Temmuz	819	1.205
Ağustos	1.856	896
Eylül	2.218	1.291
Ekim	2.009	2.194
Kasım	2.036	3.767
Aralık	2.379	3.565
Toplam	15.478	20.391

Kaynak: (Ticaret Layihaları, 1912, s. 119-121; Ticaret Layihaları, 1914, s.11)

2.1. Halı Ticareti

Her ne kadar iki ülke arasındaki ticaret kısıtlı olsa da istisnai ürünler olarak Türk halıları ve Türk tütünleri, bu ticaretin gelişmesi noktasında en büyük şanslar olarak görülmüştür. Bir de Arjantin'e göç eden Suriye kökenli Osmanlı vatandaşlarının, Arjantin'de işleyip satmak gayesiyle Suriye'den ithal etmiş oldukları gıda ürünleri vardır. Ancak ithal edilen bu gıda ürünlerinin miktarı o kadar düşüktür ki, Arjantin gümrük istatistiklerinde bu ürünlerin özel adları geçmemekte onun yerine

“çeşitli ürünler” (mevadd-ı muhtelif) diye yazmaktadır.

Arjantin'deki halı ticareti büyük ve pahalı ev eşyası mağazalarında satılmak suretiyle gerçekleşmekteydi. Bu mağazalar müşterilerine uzun vadeli taksit imkanı da sağlamaktaydı. Bir de “Şark Halı Şirketi” isimli firmanın bir memuru Arjantin'de görev yapmakta ve bir satış deposu işletmekteydi. Bu satış deposundaki halıların fiyatları pazarlıksız bir surette belirlenmişti. Buna rağmen Arjantin piyasasında yerleşmiş bir düşünce olarak, Şarklılarla pazarlıksız ticaret yapmak doğru görülüyordu. Üstelik bu düşünce, halıların İstanbul piyasasının dörtte bir fiyatına satılması halinde de geçerliydi.

Baş Şehbender Emin Arslan Bey, Arjantin'de yerleşmiş bu yanlış düşünceyi değiştirmenin çok uzun bir zaman alacağını öngörmüştür. Yine de birçok girişimde bulunmuştu. Öncelikle Şark usulü ev eşyalarının, diğer pahalı ve büyük mağazaların ürünlerinin yanında teşhir edilmesine uğraşmıştır. Böylece ürünlerin arasındaki fark görülecektir ancak bu girişimi akim kalmış ve neticelenmemiştir. Bunun üzerine muadil ürünleri görmek isteyenler için büyük bir ev eşyası mağazasını idare etmekte olan Suyufi Efendi'ye bir mektup yazarak durumu arz etmiştir.

2.2. Tütün Ticareti

Türk tütünlerinin Arjantin'deki satış miktarı da çok yüksek seviyelerde değildi. Ancak o kadar çok beğenilmekteydi ki bu ürünün ticaretinin gelişmesinde büyük bir potansiyel görülmüştür. 1910'larda Türk tütünleri Arjantin'e genelde İngiliz ticarethaneleri üzerinden Mısır'dan gelmekte ve çok yüksek fiyatlardan satılmaktadır. Çünkü Arjantin'deki tütün ekimi, her geçen yıl artış gösterse de, elde edilen tütün Arjantin'in tüketimini karşılayamamaktadır. Mesela 1915 yılı itibarıyla Arjantin'de tüketilen tütünün yarısına yakını ithalat yoluyla temin edilmektedir. Bu ithalat da daha çok Brezilya, Paraguay, Havana ve Osmanlı Devleti'nden yapılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nden ithal edilen yaprak halindeki Türk tütünlerinin Arjantin'deki satış fiyatları ise şu şekildedir: Birinci sınıf kalitedeki Türk tütünü 4,50, ikinci sınıf kalitedeki 3,50 ve üçüncü sınıf kalitedekiler de 2,50 dolardır. Bu tütünün her bir kilosu bir Peso yani yaklaşık olarak 2,20 Frank gümrük vergisi ve 2,50 Frank da vergiye tabidir.

2.3. Et Ticareti

Baş Şehbender Emin Arslan Bey'in Arjantin'e dair bilhassa dikkat çekmek istediği bir ihraç ürünü daha vardır. Bu ürün Avrupa'da çokça revaç bulan ve pahalı fiyatlardan satılan soğutulmuş ettir. Bu etin nakliye esnasında yumuşayarak bozulma tehlikesi vardır ama bu sorun giderildiği takdirde çok kar getiren bir ihraç kalemi olarak görülmüştür. Bu ürünün en önemli müşterisi İngilteredir. İngiltere dünyanın çeşitli yerlerinden yaptığı et ithalatıyla vatandaşlarının en ucuz yoldan en iyi şekilde beslenmesini yani diğer deyişle iâşesini sağlamaya çalışan bir ülkeydi.

Çok ilginçtir ki; Osmanlı Devleti'nin de iâşecilik ilkesi gereğince Arjantin'den et ithal etmesi için bazı ön yatırımlar yapması tasarlanmıştı. Mesela ilk olarak İstanbul, İzmir ve Beyrut'ta olmak üzere üç soğuk hava deposu tesis edilmesi gerekiyordu. Ayrıca et nakli amacıyla özel olarak üretilmiş vapurların tam kapasite yük taşıyabilmesi için yüklü miktarda et satın alınması gerekmekteydi. Bu yüklü siparişleri karşılama noktasında Arjantin'de yeterli sayıda itibarlı şirketler mevcuttu. Bu vapurlar yükünü Osmanlı kıyılarında boşalttığı zaman da ülkelerinde çokça bulunmayan kuru üzüm ve İzmir inciri gibi Türk tarım ürünlerini gemilerine yükleyerek Arjantin'e dönebilirlerdi. Bu durum iki ülke arasındaki ticaretin gelişmesi noktasında çok faydalı görülmüş ancak bu tasarının uygulama safhası çok hızlı gerçekleşmemiştir.

Ticaret Layihaları Talimatnamesi'nin 13. maddesi gereğince, Osmanlı işçi ve görevlilerinin yaşam koşulları ve sağlık durumları hakkında ayrıntılı bilgi sunmak ve bu kişilerin haklarını koruma noktasında alınacak tedbirleri sıralamak Baş Şehbender Emin Arslan Bey'in asli görevlerindendi. 1915 yılında Baş Şehbenderin tahminine göre Arjantin'de 40-50.000 civarında Osmanlı işçisi

mevcuttur. Kendisi zaten bir önceki raporunda 1900-1910 döneminde Arjantin'e göç eden Osmanlı vatandaşlarının istatistiki bilgilerini sunmuştur ve göç edenlerin çoğunun da Suriye'den geldiğini tespit etmiştir. Baş Şehbender Emin Arslan Bey Suriye'den çaresiz bir şekilde Arjantin'e göç eden muhacirlerin Arjantin'de birçok sefalet, dolandırıcılık ve hilekarlığa maruz kaldıklarını da zikretmiştir. Hatta Osmanlı göçmenlerinin yankesici tarzındaki suçluların eline düşmemeleri için örnek bir girişimde bulunmuştur. Öncelikle Türkçe, Arapça ve Fransızca olmak üzere üç lisanda Arjantin ile alakalı bilgilendirici broşürler hazırlamıştır. Sonra da bu broşürleri, Arjantin'e yapılan vapur yolculukları esnasında göç eden kişilere dağıtılmak üzere acentelere göndermiştir.

Arjantin Hükümeti de bu göç hareketlerine karşı sıkı tedbirler almaktaydı. Öncelikle Arjantin'e ulaşan ikinci ve üçüncü sınıf yolcu taşıyan her vapur, bir göçmen müfettişi ile özel sağlık doktoru tarafından ziyaret edilirdi. Vapurdaki göçmen yolcular hem genel bir teftiştten hem de sağlık muayenesinden geçirilirdi. Mesela yolcuların vapurda yattıkları yatak sayısının yeterli olup olmadığına dahi bakılırdı. Sağlık muayenesi sonucunda sağlık durumları iyi olanlar belirlenirdi. Bulaşıcı hastalık taşıyanlar varsa onlar özel olarak dikkatle izlenmeye alınırdı. Sonra da yolcular, müfettiş tarafından ayrı ayrı soru-cevaba alınırdı. Bu kişilerden göç kanununun sağladığı haklardan faydalanmak istemeyen birileri varsa o kişilerden pul yapıştirilmiş yazılı bir evrak alınırdı. Tüm bu işlemlerden sonra yolcu gümrüğe ulaşır ve oradan da istediği yere gidebilirdi.

Arjantin Göç Kanunundan faydalanmak isteyen kişilerse özel bir memur tarafından kendilerine tahsis olunan misafirhanelere yerleştirilirdi. Bu göçmenlerin isimleri özel bir deftere kaydedilip tescil işlemleri tamamlanırdı ondan sonra da kendilerine beş günlük ikamet bileti verilerek otel konaklamasına alınırdı. Hastalık veya bunun gibi zaruri durumlarda biletin süresi uzatılırdı. Kendilerine tahsis edilen otellerin durumu, işçi sınıfından olan kişilerin talep ettiklerinden daha fazla imkana sahipti. Buenos Aires'teki bu otelin ismi 'Hotel de Inmigrantes 'yani Göçmen Otelidir (Ticaret Layihaları, 1914).

2.4. Osmanlı Göçmenleri:

Baş Şehbender Emin Arslan Bey bir önceki raporunda sunduğu 1900-1910 yılları arasında ve 1910-1911 senesinde Arjantin'e göç eden Osmanlı vatandaşları hakkındaki ayrıntılı istatistiki bilgileri yeni raporunda güncelleme gereği duymuştur. Bu yüzden Arjantin Göç İdaresi'ne tekrardan başvurarak Buenos Aires Limanı'ndan giriş yapan Osmanlı vatandaşlarının 1913 yılındaki bilgilerini talep etmiştir. Gelen bilgiler sonucunda hem aylar itibarıyla 1913 senesinin rakamlarını tablo halinde sunmuş hem de 1904-1913 yılları arasında gelen göçmenlerin rakamlarına dair yeni bir tablo hazırlamıştır.

1913 senesinde Arjantin'e varan Osmanlı vatandaşlarının toplam sayısı 20.391'dir. Bazı eserlerde ise bu sayı Baş Şehbender raporundaki sayıdan yaklaşık 850 kişi kadar eksik söylenmektedir.¹² (Baycar, 2008, s. 61) Her iki raporda yer alan 1900-1910 ve 1904-1913 yıllarındaki göçler ile ilgili istatistikleri bir tabloda birleştirdiğimizde Tablo 4'ü elde etmekteyiz.

¹² "Tablo 1: Ottoman Arrivals in Argentina, Brazil and the United States" başlıklı tabloda yer alan sayılar ile Baş Şehbender raporu arasındaki farklılıklar şöyledir: Baycar'ın çalışmasında 1906 yılındaki göçmen sayısı 7.177 yerine 7.174, 1910 senesindeki sayı 15.478 yerine 15.474, 1911 senesindeki sayı 13.609 yerine 13.605 ve 1913 senesindeki sayı 20.391 yerine 19.542 olarak bizce eksik verilmiştir.

Tablo 4: 1900-1913 Senelerinde Arjantin’e Göç Eden ve Geri Dönen Osmanlı Vatandaşları

Yıllar	Göç Eden	Geri Dönen
1900	1.583	425
1901	2.159	535
1902	1.671	676
1903	1.450	444
1904	3.226	665
1905	7.085	712
1906	7.177	798
1907	7.436	1.198
1908	9.111*	1.025
1909	11.765	1.628
1910	15.478	1.862
Toplam	68.141	9.968 (Raporda 10.068 olarak yazılmıştır)
1911	13.605	
1912	19.792**	
1913	20.391	

Kaynak: (Ticaret Layihaları, 1912, s.122; Ticaret Layihaları, 1914, s. 12)

* Bu sayı, raporda başındaki 9 rakamı olmadan 111 olarak gözükmektedir. Bir önceki rapor ile karşılaştırma yapılarak sayının doğrusu yazılmıştır. Genç ile Bozkurt’un makalesinde hem bu sayı “111” olarak düzeltilmeden yazılmış hem de toplam sayı “115.66” şeklinde hatalı yazılmıştır. Ayrıca bu ticaret raporunun kaynak bilgisi olarak tarihi “Hicri 1330” olarak tüm alıntılarda yanlış verilmiştir. Hicri 1330 tarihi, Miladi 1911/1912 senesine tekabül eder ki 1913 istatistiklerinin bu raporda bulunması imkansız olur. Doğru tarih Rumi 1330’dur.

** 10 Ocak 1913 tarihli BOA, HR. İD. 15/56 evrakında bu rakam teyit edilmektedir.

Tablolardaki rakamlardan da görüldüğü üzere Arjantin’e göç eden Osmanlı vatandaşlarının sayısı her yıl artış göstermiştir. Raporda bu kişilerin meslek durumlarına dair de tahmini rakamlardan oluşan küçük bir tablo sunulmuştur.

Tablo 5: 1913’te Arjantin’de Bulunan Tüm Osmanlı Vatandaşlarının Meslek Dağılımı

Meslek	Kişi Sayısı
Sanat Sahibi İşçi	5.000
Seyyar Satıcı	15.000
Çiftçi	35.000
Tüccar	10.000
Yaşlı ve Çocuk	15.000
Kadın	5.000
Toplam	85.000

Kaynak: (Ticaret Layihaları, 1914, s. 7)

Yukarıdaki tabloda yer alan tacirlerin her birinin serveti tahmini olarak 10.000 Peso idi. Bu hesapl

tüm tacirlerin toplam serveti 100 milyon Peso civarındadır. Bu da yaklaşık 10 milyon Osmanlı lirası yani 1 milyar kuruş etmektedir. 21 Şubat 1914 tarihli bir arşiv vesikasına göre; Arjantin'deki Osmanlı vatandaşlarının 1913 senesinde 5-6 farklı banka aracılığıyla Osmanlı topraklarına gönderdikleri toplam para miktarı yuvarlak rakamlarla 24.000.000 Peso olarak tespit edilmiştir.¹³ (BOA, HR. İD. 15/72). Bu da 240 milyon Osmanlı kuruşuna yani 2.4 milyon Osmanlı Lirasına tekabül etmektedir.

Arjantin'deki toplam Osmanlı nüfusunun %30'u ticaret ve seyyar satıcılıkla uğraşmaktadır ki bu çok yüksek bir orandır. Hatta yaşlı, çocuk ve kadın olarak belirtilmiş bir nevi çalışmayan nüfus hesap dışı tutulduğunda; çalışan toplam nüfusun %40'ının ticari faaliyetlerle meşgul olduğunu görmekteyiz. El Turko isimli belgeselin 7. bölümünde röportajı yer alan Tucuman Üniversitesi Felsefe bölümünde edebiyat öğretim üyesi olan Dr. Olga Liliana Asfoura, Suriyelilerin ticari hayatlarını çeşitli yollardan tüm Arjantin'e yaydıklarını ve ülke nüfusunun çoğunu temsil etmeseler de Arjantin'in ticari hayatına çok yüksek bir ivme kazandırdıklarını söylemektedir.¹⁴ (El Turko, 2014, Bölüm 7)

Suriyeli tacirler, çerçilik diye bilinen seyyar satıcılık faaliyetlerinde Arjantin'in iç kısımlarına kadar gitmekteydiler. Sattıkları ürünleri düzgün bir şekilde tasnif edip önceleri sırtlarında taşıyıp yürüyerek kısa mesafelere, sonraları at ve katırlarla taşıyarak daha uzak mesafelere ürünlerini ulaştırmaktaydılar. Bu esnada Arjantinlilerin hiç bilmedikleri veresiye yani vadeli satış usulünü uygulamaya başlamışlardı. Bir gidişlerinde ürünü hiçbir ücret almadan veriyorlar, daha sonraki gidişlerinde bedelini tahsil etmeye çalışıyorlardı. Bu durum yerliler ile Suriyeli tacirler arasında müthiş bir güven tesisi ve müşteri sadakati sağlamaktaydı.

Toplam nüfusa oranları % 41 olan çiftçilerin sayısı ise 35.000 civarındadır ve her birinin normal zamanlardaki yevmiyesi yaklaşık iki Pesodur. Buğday ve mısır hasatı zamanında ise yevmiyeleri 4.50 Pesoya kadar çıkmaktadır.

2.5. Gazeteler

1900'lerin başında Buenos Aires şehri, göçmenler nedeniyle Arjantin'de Arapçanın en yaygın olduğu şehirdir. Bu durum gazete yayıncılığına da yansımıştır. Buenos Aires'te iki tane günlük, beş-altı tane haftalık ve bir tane de 15 günlük gazete yayımlanmaktadır. Halbuki aslında bu kadar Arapça gazeteye ihtiyaç yoktur. Mesela Fransız vatandaşlarıyla bir kıyaslama yapılacak olursa, Buenos Aires'te o dönemde günlük hayatında Fransızca'yı kullanan nüfus, Arapça konuşanlardan sayıca daha fazladır. Üstelik Fransızların % 92'si de okuma yazma bilmektedir. Buna rağmen Buenos Aires'te sadece bir tane Fransızca gazete yayımlanmaktadır.

Arapça konuşan nüfus ise hem sayıca daha azdır hem de nüfusun sadece % 30'u okuma yazma bilmektedir. Buna rağmen yedi sekiz tane Arapça gazete yayımlanmaktaydı. Fakat Baş Şehbenderce yapılan incelemede; bu Arapça gazetelerin hiçbirinin sadece abone ücretleriyle, bırakın kâr etmesini, kendi masraflarını dahi karşılayamadıkları görülmüştür. Ancak reklam firmalarının verdikleri ilan ve reklamlar sayesinde bir kar elde edebilmekteydiler. Ayrıca nakit akışı nedeniyle gazete dağıtımında da sorun yaşanmıştır. Bu sorunu çözmelerinin çaresi, tıpkı Avrupa gazetelerinin yaptıkları gibi abone ücretlerini peşin olarak tahsil etmeleri ve bu şekilde

¹³ Bu belgeyi kaynak olarak kullanan başka bir makalede (Duman, 2023, s. 47), anlaşıldığı kadarıyla belgenin metin içeriği okunmamış onun yerine belge özetinde yazan ifade olduğu gibi aktarılmıştır. Çünkü belge özeti kısmında bu değer hatalı olarak 23 milyon kuruş olarak yazılmıştır. Orjinal metindeki ifade; "... en chiffres ronds 24.000.000 de pesos ou 240.000.000 de piastres de notre monnaie" şeklindedir.

¹⁴ Röportaj Metni: "It's very important the Arabs spread their commercial life throughout the country passing through various ways. While not constituting a very important population as far as numbers are concerned, the impetus the Arabs created in Argentina's commercial life is very important"; Belgeselin 8. bölümünde, El Turkoların Türkçe'de "veresiye" diye bilinen vadeli satış usulünün ve takas sisteminin de Brezilya ve Güney Amerika'daki öncülleri olduğu zikredilmektedir.

dağıtım maliyetlerini karşılayarak yayın hayatlarını sürdürebilmeleri olarak görülyordu.

Abone ücretlerinin ödenmesi ile ilgili yaşadıkları sorun bu Arapça gazeteleri bazı aşırı hareketlere de sevk etmiştir. Mesela abone ücretlerini ödemeyen kişilerin isimlerini gazetelerinde ilan vererek teşhir ediyorlardı ki bu durum gazetecilik ahlakına tamamen aykırıydı. Yine bu meyanda bazı abonelerinin istekleri doğrultusunda habercilikle uzaktan yakından alakası olmayan bazı belge ve mektupları yayınlamaktaydılar. Tüm bu durumlar gazetelerin kendi itibarlarını da düşürmekteydi.

Emin Arslan Bey Osmanlı Devleti gibi doğu ülkelerindeki gazeteler hakkında da önemli bir tespitte bulunmuştur. Ona göre Doğu ülkelerinde gazeteler genelde sermayesiz olarak yayın hayatına başlarlar ve ilanlardan gelir elde etme adeti de pek olmadığından gazeteler en baştan ölü doğarlardı. Çünkü gazetelerin imtiyaz sahipleri sermayesizlikten dolayı çok işçi çalıştıramaz ve esasen uğraşmamaları gereken idare ve basım işleriyle kendileri uğraşırlardı. O zaman da gazetede çıkan kendi yazılarına çok vakit ayıramazlardı. Bu yazılar da araştırma ve incelemeye çok zaman harcanmadığından dolayı sıradan metinler olurdu. İlginç ve önemli, yeni bilgiler içermeyen bu sıradan yazıların da müşterisi pek az olur ve gazetecilik girişimleri başarısızlıkla sonuçlanırdı.

Aslında bu genel durumun Arjantin'de de bir yansıması yaşanmakta gibidir. Fakat Arjantin'de ilanlardan gelir elde edilebildiği için gazeteler yayın hayatlarını bir şekilde sürdürebiliyordu. Ancak genel okuyucu açısından bakıldığında; hem Arapçayı hem de diğer yabancı dilleri bilen okuyucular, Arapça ve diğer yabancı gazeteler arasındaki kalite farkını rahatça görerek diğer yabancı gazetelere abone olmayı tercih etmekteydiler. Zira diğer yabancı gazeteler, kendi zararlarına bile olsa gayri meşru ve gayri ahlaki yayın yapmamakta büyük dirayet göstermektedir.

Raporda bu dirayeti gösteremeyen bir yabancı gazete örneği de vardır. İsmi verilmeyen o gazete, bir vesile ile şantaj unsuru içeren bir yayın yapmıştır. Bunun üzerine büyük bir tepkiyle karşılaşmış ve gazetenin abone sayısı kısa zamanda hızlıca düşmüştür. Bunun üzerine gazete yayın hayatına son vermiş ve sahibi de Buenos Aires'i terketmek mecburiyetinde kalmıştır. (Ticaret Layihaları, 1914).

2.6. L'Alfalfa - Kaba Yonca Ürünü

Gerek coğrafi özellikleri gerekse zirai yapısı itibarıyla Osmanlı Devleti ile çok benzeşen Arjantin'de yetişen ve Alfalfa diye tabir olunan kaba yonca ürününün mahalli zirai serveti artırıcı çok büyük bir etkisinin olduğu konusu da raporda ayrıca zikredilen ticari bir bilgidir. Bu ürün sayesinde normalde tarıma elverişli olmayan zirai alanlar da pek değer kazanmıştır. 1900'leri başında her geçen yıl değeri artan bu türden arazinin her bir hektarının fiyatı, Rio Negro gibi, bazen 1.000 Pesoya kadar çıkmaktadır.

Kaba yonca ürünü iki maksatla ekilmektedir. Birinci olarak bu ürün, kuru yonca otu halinde ihraç edilmekteydi. İkinci olarak da hayvanların semirmesi için çayır halinde ekiliyordu. Bu ürünün hayvanlar için de çok iyi bir yemlik olduğunu gören Baş Şehbender, Osmanlı Devleti'nde de kaba yonca ekimine mutlak surette ağırlık verilmesini tavsiye etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ovalık ve yonca ekimine elverişli birçok bölgesinde bu ürünün ekilmesi halinde çok büyük bir memnuniyet sağlayacağına dair de teminat vermiştir. Sadece kayalık ve birinci tabakanın altındaki sert ve susuz topraklar, kaba yonca ekimine elverişli değildir.

Ekim usulü açısından da raporda şöyle bir bilgi sunulmuştur: Yoncalık yapmak üzere tohumların atıldığı ve filiz çıkmaya başladığı zamanlarda ekim yapılan toprağı sulamak gerekmektedir. Eğer sulama yapmak mümkün olmayacaksa, tohum atma ve filizlenme zamanlarını, yağmur mevsimlerinin çok olduğu zamanlara denk getirmek icap etmektedir. Bu ürünün iyi yetişmesi için sulama kısmının haricinde yapılması gereken bazı işler daha vardır. Öncelikle toprağın yeterli derecede kireçli ve nemli olması gerekip sulak kısmının yüzeyden derinliğinin de 3-4 metreyi geçmemesi lazımdır. Çünkü toprak altındaki kısmın bünyesi elverişli ve düzgün bir işçilik ile bereketli yağmurlar olduğu takdirde Alfalfa yoncalarının kökleri 10-15 metre derinliğe kadar

uzanmaktadır. Hatta 40 metre kadar derinliklerde dahi canlı yonca köklerine rastlandığı da görülmüştür. Bu bağlamda Alfalfa ürünü çok büyük bir gelecek vadetmektedir.

Bu ürünün tohum fiyatları arz-talep dengesine göre yıldan yıla farklılık göstermekteydi. Mesela 1913 yılında tohumunun kilosu bir Franka satılmıştır. Arjantin'deki yonca üretiminde tohumlar genelde Avrupa'dan satın alınmaktadır. Her bir hektara ortalama 20 kilo tohum serpilmekteydi. Kaba yoncanın ömrü yaklaşık 15-20 yıldır. Senede 3-4 defa hasat edilebiliyor ve böylece her bir hektar araziden 12-15 ton yonca alınabiliyordu. Diğer bitkiler kaba yoncanın yaşam kuvvetiyle mücadele edemediğinden; kaba yonca, civarındaki tüm diğer bitkileri de imha ediyordu. Çayır yani hayvan yemliği anlamında bakıldığında da dayanıklılık açısından diğer alternatiflerine nazaran ne soğuktan ne de dondan etkilenen bir üründür.

Tüm bu süreç dikkate alındığında kaba yonca üretiminin önemli miktarda kâr bıraktığı da ortadadır. Mesela yine 1913 senesinde yonca otunun her bir tonu 40 Peso yani dört Osmanlı Lirasına satılmıştır. 1914 senesinde ise fiyat 20 Peso'ya düşmüştür ama fiyatın o seneye kadar bu kadar düşük bir seviyeye indiği hiç görülmemiştir. Yine de bu fiyatı esas alarak bir hesaplama yapar isek;

Her bir hektardan tek seferde 4 ton yonca alınmakta ve yılda üç kere hasat yapıldığından senede her bir hektardan 12 ton yonca elde edilmektedir. Ton başına fiyatı 20 Peso'dan, 12 tonu 240 Peso'ya yani diğer bir deyişle 24 Osmanlı Lirası'na denk gelmekteydi. Tohum maliyeti ve diğer tüm giderler ile kıyaslandığında 20 Pesoluk fiyat bile ciddi bir kâr bırakmaktadır.

Arjantin hükümeti, yonca üretimi sayesinde hayvancılığını çok geliştirmişti. Daha önce ayrıntılı olarak değindiğimiz üzere gelişen hayvancılığı sayesinde de yabancı ülkelere donmuş et ihraç etme noktasında da mesafe katetmişti.

Buenos Aires Baş Şehbenderi Emin Arslan Bey, tüm bu bilgileri sunduktan sonra herhangi bir konuda ayrıntılı bilgi sahibi olmak isteyenler olursa her daim yardıma hazır olduğunu da hatırlatarak raporunu sonlandırmıştır.

3. Sonuç

15 Mart 2011 tarihinde Suriye'de başlayıp 13,5 yıl devam eden iç savaşın ardından, ülke yönetiminin el değiştirmesi sonucu Türkiye'de bulunan Suriyeli göçmenlerin geleceğine dair düşünceler, bu çalışmanın ortaya çıkışına vesile oldu. 13,5 yıllık bu süreçte Türkiye ile Suriyeli muhalif güçler arasında bir nevi kader birliği kuruldu. Milyonlarca Suriyeli göçmen ya Türkiye topraklarında ya da Suriye toprakları içerisinde ama Türkiye himayesinde can, mal ve namus güvenliklerini sağlamaya çalıştılar.

Türkiye topraklarında yaşayan Suriyeli göçmenlerin, sosyoekonomik unsurlar başta olmak üzere ülke dinamiklerini etkileyen olumlu ve olumsuz yanları oldu. Olumlu yanların başında iki millet arasındaki tarih, kültür ve medeniyet ortaklıkları çerçevesinde can güvenliğini önceleyen, insan haklarına dayalı bir yardımlaşma ve dayanışma süreci en büyük kazanım olarak durmaktadır. Olumsuz yanlar bakımından ise en çok dile getirilen faktör, Türkiye'nin sırtladığı ekonomik ve mali yüküdür.

Uluslararası göçlerin itici ve çekici faktörlerinin olduğu, hususu göç literatürüne ait birçok kaynakta sıklıkla zikredilmektedir. İtici faktörler arasında en çok görüleni, göçmenlerin çıkış noktasındaki asayiş eksikliği yani güvensizlik iken; çekici faktörler arasındaki en çok görüleni ise göçmenlerin varış noktasındaki ekonomik ve insani yaşam koşullarının daha yüksek oluşudur. Günümüzdeki Suriyeli göçmenler, itici faktörlerden olan güvensizlik nedeniyle ülkelerini terk etmişlerdir ve asayiş sorunu çözüldüğünde ülkelerine dönmeleri beklenir. Ancak artık Türkiye'de kalmaları için itici faktörden ziyade çekici faktör yürürlüktedir. Yani Türkiye'nin ekonomik ve insani yaşam koşulları açısından bugünkü Suriye'den çok daha ileri bir seviyede bulunması.

Bu bağlamda vatanlarına dönmek isteyen Suriyelilerin geri dönüş süreçlerini hızlandıracak en önemli unsur, iç savaş yaşamış Suriye'nin ekonomik ve insani yaşam koşullarının acilen uygun hale getirilmesidir. Bu noktada Türkiye de Suriye'ye destek olarak bu toparlanma sürecini hızlandırabilir. Bunun için yapılması gerekenlerin başında iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin en üst seviyeye çıkarılması gelmektedir. Türkiye, Suriye'de görevli ticaret ataşeliği vasıtasıyla faaliyetlerini her gün artırarak sürdürmelidir.

Bu önerinin ortaya çıkışına vesile olan en önemli tarihi vaka, bir asır önce Osmanlı Devleti'ne ait olan bugünkü Suriye ve Lübnan topraklarından yüzbinlerce kişinin ekonomik ve ticari koşullarını iyileştirmek gayesiyle kitlesel olarak göç etmiş olmasıdır. Bu kişiler din ve etnik köken farkı gözetmeden geçimlerini sağlamak, bir miktar servet edinin vatanlarına geri dönmek amacıyla Amerika kıtasına doğru uzun bir bilinmez yolculuğa çıkmışlardı.

Amerika'ya vardıklarında ise onların en büyük yardımcısı bugünkü ticaret ataşeleri gibi görev yapan Osmanlı Şehbenderleri oldu. Bilhassa Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te görevli olan Baş Şehbender Emin Arslan Bey büyük bir özveri ile Arjantin'deki Suriyeli ve diğer Osmanlı vatandaşlarının ekonomik ve ticari haklarını savunmaya çalıştı.

Arjantin ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ticaret antlaşması 1872 yılına ait olsa da Buenos Aires'e Baş Şehbender atanması ancak 1910 yılında gerçekleşmişti. Emin Arslan Bey 1910-1915 tarihleri arasında görev yaptığı Buenos Aires'ten Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a 1912 ve 1914 yıllarında iki mühim ticaret raporu gönderdi. Bu raporlar ışığında Arjantin'e göç eden ve Arjantin'den vatanlarına geri dönen başta Suriye ve Lübnanlı olan Osmanlı vatandaşlarının Arjantin'deki gerçek yaşamlarına dair çok önemli bilgiler elde edildi.

Gerek Arjantin'e gerekse diğer Güney ve Kuzey Amerika ülkelerine yönelik gerçekleşen bu kitlesel göçler sadece Osmanlı vatandaşlarını değil Rusya ve Avrupa vatandaşlarını da etkileyen büyük bir hadisedir. Bilhassa 1850'lerden sonra yaşanan bu göçlerin amacı Amerika ülkelerinin ihtiyaç duyduğu işgücünü sağlamaktı. 1914'e kadar yaklaşık 50 milyon kişinin göç ettiği Amerika kıtasına Osmanlı topraklarından göçen kişi sayısı da yaklaşık 1 milyon olarak tahmin edilmektedir.

Osmanlı Suriyelilerini göçe zorlayan etkenler arasında; yoksulluk ve işsizlik gibi ekonomik sorunlar, bedevi aşiretlerinin eşkiyalık faaliyetinden doğan asayiş sorunları, zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulan kimi gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının savaş döneminde askerlik hizmetinden kaçmak istemesi, göç edilecek ülkelerdeki ekonomik koşulların iyi olması ve kısa sürede zengin olma ihtimali, deniz taşımacılığındaki gelişmelerle birlikte uzun mesafe yolculuğun daha kısa sürede ve daha az maliyetli gerçekleşebilmesi, vatanlarına zengin olarak geri dönen göçmenlerin diğerlerini de özendirmesi gibi olaylar zikredilebilir.

Osmanlı Devleti ilk başlarda işgücü ve asker kaynağını kaybediyor olma gibi sebeplerle göçü engellemeye çalışsa da sonraki süreçte gerek bu engelleme çabalarında çok başarı sağlayamaması gerekse de giden göçmenlerin vatanlarına büyük miktarlarda para göndermeye başlaması üzerine göçü kısıtlayıcı uygulamaları gevşetmiştir. Yine de özellikle gittikleri yerlerde dinlerini ve ahlaklarını kaybetme riskiyle karşılaşacak olan Müslümanların göç etmemesine gayret etmiştir.

Arjantin ise gelen göçmenlere yönelik yürüttüğü liberal göç politikası çerçevesinde çıkardığı yasalar ile hem göçü teşvik etmiş hem de göçmenlerin Arjantin'e entegrasyonunu sağlayan uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu noktada büyük bir göçmen oteli inşa ederek, gemiyle limana gelen göçmenleri ücretsiz olarak bu otelde konaklatmış ve yine ücretsiz yemek hizmeti sağlamıştır. Hem Arapça hem de Türkçe bilen resmi tercümanlar görevlendirerek ücretsiz bir şekilde göçmenlerin ihtiyaç duydukları tüm bilgileri kendilerine vermiştir.

Bunlara ilaveten göçmenlerin sağlık muayenelerini ücretsiz bir şekilde yapmış, iş bulmaları konusunda yardımcı olmuş, ülkenin diğer yerlerine gitmek isteyen göçmenlerin gidecekleri yere ücretsiz bir şekilde ulaşımını tedarik etmiştir. Yanlarında para getirip Arjantin Pesosu ile

değiştirmek isteyen göçmenlere resmi bir sarraf atayarak kur farkı zararı olmadan paralarını değiştirmelerini sağlamıştır. 18 yaşını doldurmuş ve iki sene Arjantin’de ikamet etmiş olan göçmenlere Arjantin vatandaşlığına geçme hakkı tanımıştır. Üstelik önemli hizmetlerde bulunan kişiler, bu iki senelik süre şartından da muaf tutulmuştur.

Arjantin’in göçmenlere yönelik bu tavrının, diğer ülkelerden daha kucaklayıcı olduğunu söyleyebilirim. İşgücüne muhtaç olan diğer ülkeler de göçmenlere kolaylıklar sağlamış olsa da; bu çalışmada görüldüğü üzere Arjantin örneği çok çarpıcıdır. Arjantin yapısı gereği Katolik Hristiyanlığa daha yakın dursa da Müslümanlara yönelik herhangi bir baskıda bulunmamıştır. Başta ABD olmak üzere diğer bazı ülkelerde ise göçmenlerin asimilasyon sürecini hızlandırıcı uygulamalara rastlamak mümkündür.

Yine Arjantin, ekonomik yapısı itibarıyla gelen göçmenlerin tarım işçisi olarak çalışmasını istese de ağırlıklı olarak ticari faaliyetlerle uğraşan Suriyeli Osmanlı vatandaşlarına yönelik herhangi bir kısıtlayıcı müdahalede bulunmamıştır. Bu ortamdan yararlanan Suriyeli Osmanlı göçmenleri evvela ürünleri sırtlarında taşıyarak seyyar satıcılık yapmışlar, ardından kazandıkları parayla at ve katır tedarik edip onlar sayesinde daha uzak mesafede seyyar satıcılığa yani çerçiliğe çıkmışlardır.

Müşterileri daha çok tarlalarda çalışan İspanyol ve İtalyan göçmen tarım işçileri olmaktadır. Bazen bu tarlalarda satış yaparken tanıştıkları bir İtalyan veya bir İspanyol ile evlenerek aile de kurmaktaydılar. Seyyar satıcılık yaparken daha da zenginleşenler şehir merkezinde önce tezgâh tutarak sonra dükkân açarak tüccarlığa başlamış ve seyyar satıcılık faaliyetlerini Osmanlı’dan gelmeye devam eden yeni göçmenlere devretmişlerdir.

1913 yılında Arjantin’de ikamet eden Osmanlı vatandaşlarının çalışan nüfusunun % 40’ı tüccar ve seyyar satıcı olarak ticari faaliyetlerle meşgul olurken, %54’ü de çiftçilikle geçimini sağlamaktaydı. Ticaretle uğraşan Suriyeliler Arjantin’e veresiye yani vadeli satış usulünü tanıtmışlar ve takas sistemini getirmişlerdi. Özellikle veresiye sistemi, Arjantin’in diğer halkları ile Suriyeli Osmanlı vatandaşları arasında müthiş bir güven bağının kurulmasını sağladı.

1911 yılında Arjantin’e gelen göçmenlerin %79’u erkek, %11’i kadın ve geri kalan %10’u ise kız ve erkek çocuktur. Bu istatistik bize Arjantin’e gelen Osmanlı göçmenlerin daha çok bekar erkeklerden oluştuğunu göstermektedir. Bu durum göçmenlerin ana gayesinin çalışıp para kazanmak ve bir miktar servet ile vatanlarına dönmek olduğunu işaret etmektedir.

Ancak Arjantin’deki yaşam koşullarından memnun kalmaları, orada evlenip yuva kurmaları, zamanla dil ve dinlerini unutarak asimile olmaları ve savaş halindeki Osmanlı topraklarının geri dönüş için cezbedici olmaması gibi sebeplerle geri dönüş oranı düşük seviyede kalmıştır. 1900-1910 döneminde Arjantin’e giden ve geri dönen Osmanlı vatandaşlarına baktığımızda geri dönüş oranının %14,6 düzeyinde kaldığını görmekteyiz.

Günümüzde Türkiye’nin Suriyeli göçmenlere yönelik uyguladığı kolaylaştırıcı göç politikası, çalışmamızdaki Arjantin örneğiyle benzeşmektedir. Türkiye, iç savaşın başlamasının ardından göçmenlerin rahatça ülkeye gelebilmelerini mümkün kılmış, göçmenlere konaklama ve beslenme hizmeti sağlamıştır. Ülke içinde gitmek istedikleri yere gidebilmelerine fırsat vererek göçmenlerin yasal ve kaçak yollarla çalışmalarını kısıtlayıcı baskıda bulunmamıştır. Muhtaç göçmenlere sosyal yardımda bulunmuş, ücretsiz doğum ve sağlık hizmeti vermiş, eğitim çağındaki göçmenlere eğitim hizmetini ücretsiz sağlamıştır.

Türkiye’de mülk edinmelerinin ve ticari faaliyette bulunmalarının önünde hiçbir engel olmayan Suriyeli göçmenlerin, gerekli şartları sağladıkları takdirde de Türk vatandaşlığına kolaylıkla geçmelerine olanak verilmiştir. Bu bağlamda ilk günden beri göçmenlere açık kapı politikası uygulanmış ve geline nokta da kimseyi zorla geri dönüşe mecbur kılınmayacağına dair siyasi irade beyanında bulunulmuştur.

Bu benzer şartlar altında Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin geri dönüş oranının da Arjantin’e benzer şekilde çok düşük seviyelerde kalması ihtimal dahilindedir. Geri dönüş oranının artırılması için önerimiz; Suriye’deki asayiş sorunları tamamen giderilmesi, geçim sıkıntısı endişesi kalmayacak kadar ekonomik iyileşme sağlanması, Suriye’deki üretim ve ticaret ağlarının düzgün bir şekilde işler olması, Suriye’nin yeniden imarında yerli işgücü kullanılması ve ticari rekabette belli bir süre yerli tüccarın kollanmasıdır.

Tüm bunlar hayata geçirilirken Türkiye, Suriye ile ekonomik ve ticari ilişkilerini en üst seviyeye çıkarmaya çalışmalı, bunun için bölgeye tarihi ve kültürel bağları bilen bilinçli ve donanımlı ekonomik ve ticari temsilciler göndermeli, uzman kişilerin Suriye’nin yeniden imarına katkı sunmalarını sağlamalıdır. Tüm bu önerilerimin odak noktası, vatanlarına dönecek göçmenlerin Türkiye’nin yükünü azaltması değildir. Odak nokta, nasıl ki Arjantin tarihin bir döneminde kalkınmak için insan kaynağına ihtiyaç duyup milyonlarca göç aldıysa, bugün de Suriye kalkınmak için iç savaş döneminde ülke dışına çıkan 10 milyonun üzerindeki vatandaşına ihtiyaç duymaktadır. Bu insanların Suriye’ye dönmesi göç ettikleri diğer ülkelerden daha ziyade Suriye’nin bizzatı kendisi için hayati bir meseledir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, BEO. 3250/243703.

BOA, BEO. 4341/325552.

BOA, DH. MKT 1878/121.

BOA, DH. MKT 1879/105.

BOA, DH. MUİ 163/75.

BOA, HR. HMŞ. İŞO 221/58.

BOA, HR. İD 15/52.

BOA, HR. TH 69/84.

BOA, HR. TO 593/47.

BOA, İ. HR 423/23.

Araştırma Eserleri

Avcı, C. (2006). XX. yüzyılın başlarında Amerika’ya Osmanlı göçleri. *Erdem*, 45-47, 19–34.

Baktıaya, Adil. (2017). *Osmanlı Suriyesi’nde Arapçılığın doğuşu: Sosyo-Ekonomik değişim ve siyasi düşünce*. İletişim Yayınları.

Baycar, K. (2008). *Ottoman emigration to Argentina 1870–1914* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Baycar, M. K. (2015). *Ottoman-Arab transatlantic migrations in the age of mass migrations (1870–1914)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Linacre College, Birleşik Krallık.

Buenos Aires Baş Şehbenderliği. (1912). *Ticaret Layihaları* (C.7, ss. 111–122). Necmi İstikbal Matbaası.

Buenos Aires Baş Şehbenderliği. (1914). *Ticaret Layihaları* (C. 9, ss. 3–12). Matbaa-i Âmire.

- Chaplin, C. (Yönetmen). (1917). *The Immigrant* [Film]. ABD.
- Duman, B. S., ve Bayraktar, H. (2023). Şehbender raporlarına göre 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nden dışarıya göçler. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 34–51.
- Genç, H., ve Bozkurt, İ. M. (2010). Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e emek göçü ve göçmenlerin sosyo-ekonomik durumu. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28(1), 71–103.
- Günel, N. (2020). Arjantin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. Ek 1, ss. 107-108). İstanbul: TDVİAM.
- Kara, A. (2007). 7 numaralı ticaret layihasına göre Osmanlı Devleti - Arjantin ticari ilişkileri ve Arjantin'de bulunan Osmanlı nüfusu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2007(1), 110–121.
- Karpat, K. (1993). Câlîye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 7, ss. 34-38). İstanbul: TDVİAM.
- Kuralay, İ. (Yapımcı). (2014). *El Turko* [Belgesel]. Türkiye.
- Midhat Paşa'nın Suriye Layihası. (1908). Cihan Matbaası.
- Seçkin, F. Ö. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Arjantin'e göçler ve iki ülke arasında karşılıklı diplomatik ilişkilerin başlangıcı. In *XIX. Yüzyıl Boyunca Osmanlı İmparatorluğu - Latin Amerika İlişkileri* içinde (ss. 1–44). Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2013). *Osmanlı belgelerinde Suriye*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Temel, M. (2024). *XIX. ve XX. yüzyılda Osmanlı - Latin Amerika ilişkileri*. Nehir Yayınları.
- Zengin, M. (2019). Osmanlı'nın ilk Arjantin büyükelçisi Emir Emin Arslan, hayatı ve eserleri. *Academic Knowledge*, 2(1), 16–27.

Araştırma Makalesi / Research Article

İKTİSADİ VE MALİ MESELELERİN TANZİMAT BASININDA YANSIMALARI

Uğur DOLGUN¹

Öz

Tanzimat sürecindeki mali ve iktisadi krizler, Osmanlı İmparatorluğu'nda çöküş belirtileriyle birlikte yeni bir düşünsel inşanın da habercisi olarak belirmiştir. Tanzimat basını ile iktisadi zihniyet arasında kurulabilecek kesişimsel okumaları açığa çıkarma amacındaki bu çalışma, söz konusu inşanın en belirgin izdüşümünün dönemin kalemlerinde aranması gerektiği varsayımdadır. Pozitivist ve ilerlemeci zihin dünyasının temsilcilerinden ve dönemin simge isimlerinden Şinasi, Münif Paşa ve Namık Kemal, kamusal görünürlük kazanmasında kurucu bir rol attettikleri maliye ile iktisadi teknik bir disiplin olmanın ötesinde mevcut sorunların kurtuluş reçetesi olarak görmüş ve basını da bu reçetenin toplumla buluştuğu bir ortama dönüştürmüşlerdir. Bu bağlamda Tasvîr-i Efkâr, Hürriyet, İbret, Mecmua-i Fünûn gibi yayın organlarında öne çıkan haber, makale ve tefrikaların bir kısmı tarihsel bağlam ve sosyo-ekonomik yapıyla ilişkileri paralelinde ele alınarak, seçilen bu metinlerdeki kavram setleri ile ideolojik yönelimler belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular da liberal iktisat anlayışının dönemsel belirleyiciliğinde basının taşıyıcı bir işlev üstlendiğinin göstergesidir. Kısacası, Tanzimat basını haberciliğin ötesinde çok katmanlı bir misyon yüklenerek, hem düşünsel ortam ile iktisat ve maliyenin serencamı arasında geçişken köprüler kurmak hem iktisadi düşüncenin içselleştirilmesinde öğretici ve dönüştürücü bir misyon üstlenmek hem de yeni toplumsal sınıfların alt yapısını hazırlayan epistemolojik bir aygıt işlevi sergilemek yoluyla modern Osmanlı iktisadi tahayyülünün oluşumuna katkı sağlayan başat mecra rolündedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi anlayış, Maliye politikaları, Tanzimat basını, Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı aydını.

JEL Kodları: Z1, B1, B3.

REFLECTIONS OF ECONOMIC AND FISCAL ISSUES IN THE NEWSPAPERS AND JOURNALS OF THE TANZİMAT ERA

Abstract

During the Tanzimat era, the Ottoman Empire's financial and economic crises signaled imperial decline while foreshadowing the emergence of a new intellectual formation. Aiming to uncover the intersections between the Tanzimat press and economic mentality, this study assumes that the most salient reflection of this intellectual reconstruction should be sought in the writings of the period. Prominent representatives of a positivist and progressive intellectual framework, such as Şinasi, Münif Pasha, and Namık Kemal, regarded finance and economics not merely as technical disciplines but as remedies for existing problems. Moreover, they envisioned the press as a vital medium for disseminating these solutions to society. In this context, news articles, opinion pieces, and serialized works featured in periodicals such as *Tasvîr-i Efkâr*, *Hürriyet*, *İbret*, and *Mecmua-i Fünûn* have been examined in relation to their historical and socio-economic contexts to identify the conceptual frameworks and ideological orientations embedded within these texts. The findings suggest that the press played a pivotal role in promoting liberal economic thought during this transformative period. In short, the Tanzimat press assumed a multilayered mission beyond mere reporting: building transitional bridges between the intellectual milieu and the trajectories of finance and economics; undertaking an educational and transformative role in the internalization of economic thought; and functioning as an epistemological apparatus that laid the groundwork for the emergence of new social classes. In doing so, it became a principal medium contributing to the formation of the modern Ottoman economic imagination.

Keywords: Economic thought, Fiscal policies, Tanzimat press, Ottoman modernization, Ottoman intellectuals.

JEL Codes: Z1, B1, B3.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı, udolgun@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4898-1007.

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Avrupa'nın düşünsel dünyasında köklü dönüşümlere yol açan Rönesans ve Reformasyon hareketlerini yaşamamış, eğitim anlayışı medrese ekseninde ve entelektüel hayatı da ulemaya bağlı biçimde gelişmiş Osmanlı'da, Tanzimat sonrasında Batı'ya açılmayla birlikte ansiklopedik bilginin aktarımı gazete ve dergiler aracılığıyla yaygınlaşan bir sürece dönüşmüştür. Siyasi ve edebi konular dışında ilmi ve fenni bilgiler de bu iki kanal üzerinden halka ulaşmaktaydı. Bu süreçte yeni bir bilim dalı olan iktisat, bir yandan Mekteb-i Mülkiye ve Darülfünûn gibi yeni açılan modern eğitim kurumlarının müfredatlarına ders olarak eklenirken diğer yandan gazete ve dergi sayfalarındaki haber, makale, tefrika² cinsinden yazılar yoluyla kamuoyunun ilgisine sunulmuştur. Dönem itibarıyla basın organları, halkı güncel olaylar hakkında haberdar etme yanında başlıca konularda eğitime vazifesini de üstlenmişti. Bu konuların ilk sıralarındaysa, -devletin başlıca sorunu haline dönüşen bütçe konularına ilaveten- gündelik hayat ile düşünsel mecradaki önemi gün be gün artarak ivmelenmekte olan ekonomik olaylar ve iktisadi meseleler³ yer almıştır.

Tanzimat devri, Osmanlı bürokrasisinin hukuki ve idari yapısındaki yeniden yapılanma gayretleri haricinde, iktisadi düşüncenin toplumsal tahayyül içindeki konumunun da dönüşümüne işaret eder. Bu, klasik Osmanlı maliyesinin temsil ettiği geleneksel iktisadi zihniyetten koparak, yeni bir eleştirel düşünce yelpazesinin inşası anlamına gelmekteydi. Tanzimat'ın mali krizlerle örülü yapısal arka planı, yüzeydeki reformist söylemlerin ötesine geçildiğinde, iktisadi çözümlere karşı modernitenin kavramsal imkânlarıyla geliştirilen düşünsel bir mukavemeti görünür kılar. Bunun en somut ve güçlü tezahür alanlarından biri de basındır; çünkü haberlere ilaveten zihniyetin de dolaşıma sokulduğu düşünsel bir platform vazifesi görmüştür.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Osmanlı maliyesi, bir yandan dış borçlanma mekanizmaları ile kapitülasyonların kısılcıdayken diğer yandan da iç piyasalardaki düzenleyici kurumların yetersizliğiyle ifadesini bulan yapısal belirsizlikler içindeydi (Demir, 2025, s. 2). Bu koşulların ürünü olan Tanzimat basını, mali ve iktisadi alanlardaki çıkmazlara işaret etmenin yanında, modern iktisadi aklın kurucu söylemlerini de yaygınlaştırma işlevi üstlenmiştir. Özellikle Şinasi, Münif Paşa ve Namık Kemal gibi aydınlar, kamuoyunun iktisadi meseleler karşısında edilgen bir konumda kalmaması için gazete ve dergilerini epistemik müdahale alanına dönüştürmüşlerdi. Bu bağlamda Tanzimat basını, toplumsal aydınlanma işlevi ile iktisadi okuryazarlığın kurucu öznesi hâline gelmiştir.

Söz konusu süreçte basın organları, olayları aktarmakla yetinmemiş ve olayların nasıl düşünülmesi gerektiğine dair paradigmatik çerçeveler sunmuştur. Örneğin, Tasvîr-i Efkâr'da iktisadi özgürlük ve bireysel mülkiyet hakları savunulurken, Hürriyet ve İbret ekonomik yapının siyasal taleplerle nasıl kesiştiğini göstermiştir. Bu yazılardan çıkarıyoruz ki, iktisadi tahayyül teknik sorunları çözüme ulaştırma gayretleriyle yetinmeyip, özgürlükçü bir anlayışın teorik zeminini de hazırlamaya girişmiştir. Buradaki yaklaşım, devletin mali düzenlemelerinin adalet fikriyle iç içe geçmesini öngören klasik anlayışın ötesine geçmiş ve ekonomi politığın öznesi olan bireyin tarihsel yeniden inşasını teşvik etmiştir.

² Bu yazı dizilerinin büyük kısmı -Sakızlı Ohannes'in Mecmua-i Fünûn'da taslakları yayınlanan *Mebâdi-i İlm-i Servet-i Mîlîl*, Mehmed Şerif Efendi'nin Tercüman-ı Ahval'de tefrika edilen *İlm-i Emvâl-i Milliye*, Cavit Bey'in *Servet-i Fünûn*'un ilk on dört sayısındaki *İlm-i Servet*, Münif Paşa'nın Mecmua-i Fünun'daki *İlm-i Servet*, Mahmud Celâleddin Bey'in *Hazîne-i Evrâk Dergisi*'ndeki üç bölümlük tefrikası *Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye*, Ahmet Mithat'ın Tercüman-ı Hakikat'ta tefrika edilen *Ekonomik Politik*, *Sevda-yı Say u Amel*, *Teşrik-i Mesai*, *Taksim-i Mesai* eserleri gibi daha sonra kitap haline dönüşecektir.

³ *Ekonomi*, gündelik hayattaki pratik içerimli eylemleri kapsayan ticari işlemler ve üretim-tüketim faaliyetleri anlamında kullanılacaktır. *İktisat* ise, kuramsal içerikli bilimsel bir disipline ait adlandırmadır ve ekonomik eylemi açıklama/yorumlama amaçlı tezleri kapsadığından iktisat biliminin karşılığı olarak tercih edilmiştir.

Tanzimat basınında görülen maliye temalı yazılar, bütçe açıkları yahut vergi oranlarından öte; iktisadın yeni bir dil, yeni bir ahlâk ve yeni bir iktidar rejimi olarak nasıl tahayyül edildiğini de ifşa eder. Mesela bu metinlerde ‘para’, bir değişim aracı olmakla beraber, toplumsal değerlerin yeniden üretiminde rol alan kültürel bir düzenleyiciye de dönüşür. Dolayısıyla Tanzimat basını ile iktisat arasındaki ilişkisellik hem habercilik ile ideoloji hem istatistik ile tahayyül hem de mali reform ile paradigmatik dönüşüm arasındaki kesişimsellikleri görünür kılar.

Bu bağlamda, dönemin önde gelen yayın organlarında okuyucu karşısına çıkmış iktisadi ve mali içerikli belli başlı metinler, o günlerin ekonomik gelişmelerinden ziyade bunların düşünsel düzlemde nasıl kavrandığını çözümlemek amacıyla ele alınmaktadır. Hem birincil hem de ikincil kaynaklardan ulaşılan bu metinlerdeki kavramlar, göndermeler ve kuramsal örüntüler üzerinden, dönemin iktisadi zihniyetinin nasıl biçimlendiği incelenmeye çalışılmıştır. Zira Tanzimat basını, hem iktisadi olayların kaydını tutan bir arşiv vazifesindedir hem de toplumsal anlam üretiminin dinamik bir bileşeni! Bu yaklaşım, iktisadi göstergelerin tarihsel bağlamda ne tür zihinsel çerçeveler içinde meşruiyet kazandığını açığa çıkarmak suretiyle, güncel iktisadi tahayyüllerin oluşumuna da ışık tutabilecektir.

1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Basın ve Ekonomi Haberciliği

Matbaayı Avrupa’dan yaklaşık üç yüz yıl sonra kullanıma sokan Osmanlı İmparatorluğu’nda habercilik, Batı’daki örneklerine göre daha geç ve sınırlı bir çerçevede gerçekleşmekle birlikte mali, iktisadi ve ekonomik meseleler en baş sıralarda yer almıştır.

19. yüzyılın ortalarında başlayan modernleşme süreciyle birlikte Türkler tarafından çıkartılan ilk Türkçe gazete 11 Kasım 1831 tarihli *Takvim-i Vekayi*’dir. Batılılaşma sürecinde, özellikle İstanbul ve İzmir kahvehanelerinde masa komşularına da duyurmak için yüksek sesle okunan *gazeteler* gündelik yaşamın vazgeçilmezidir. Bu süreçte, Osmanlı’da haberciliğin geçmişi gerilere dayanan bir seyir izler: Fransız Devrimi sonrası 1795’te İstanbul’da Fransız Sefaretinde matbaa kurularak, hem *İnsan Hakları Beyannamesi* ile *Fransız Anayasası* çevrilir hem de Doğu Akdeniz’e yerleşen vatandaşlarını ülkelerindeki gelişmelerden haberdar etmek için *Bullein des Nouvelles* ile 1796’da *Gazette française de Constantinople* yayınlanır. Fakat bunlar Osmanlı toplumu için anlam ifade etmeyen ve Fransız Devriminin misyonunu savunan propaganda içerikli yayınlardır. Osmanlı basın tarihi adına dikkate alınması gereken ilk gelişme, İzmir’de ticari içerikli olarak 24 Mart 1821’de -bazı kaynaklara göre Alexandre Blaque bazılarına göre de Charles Tricon tarafından- Fransızca basılan -ve adı 1828’de *Courrier de Smyrne* olacak- *Le Spectateur Oriental*’dir. İzmir’in ticari açıdan hareketli olması nedeniyle, ilk gazeteler ekonomik faaliyetlere odaklanarak Fransız tüccarlarca yayınlanır. Osmanlı sınırları içindeki ticari etkinlikleri temel alan ve ticareti etkileyebilecek faktörleri izleme ihtiyacıyla Fransızca yayımlanan *Le Smyrteen* ise, yayın politikası Batılı devletleri rahatsız edince el değiştirme yahut kapatılmalar yaşasa ve zaman periyodu değişse de içeriğini koruyarak *Le Spactetateur Oriental*, *Le Courrier de Smyrne* ve *Journal de Smyrne* isimleriyle yayın hayatına devam eder. Sonrasında, reform hareketlerine basını dahil etme peşindeki II. Mahmud’un görevlendirdiği Blaque 1831’de Bâbîâli’nin yayın organı niteliğindeki Fransızca çıkan *Le Moniteur Ottoman*’ı kuracaktır; bunu, birkaç ay sonra Türkçe versiyonu *Takvim-i Vekayi* izler⁴. Bu ilk Türkçe haftalık gazetedir ve sadece resmi belgeleri yayınlar. Bu yolla padişah, gazetenin başlıca okurları arasındaki memur sınıfına kararlarını ve projelerini rahatça duyurabilmiştir. Yaklaşık on yıl sonra bu sefer bir İngiliz, William Churchill⁵

⁴ Bu süreçle ilgili farklı tarihlendirmeler söz konusudur. Bazı araştırmacılar, *Takvim-i Vekayi*’nin yayın hayatına başlamasından beş gün sonra Fransızcası olarak *Le Moniteur Ottoman*’ın çıkartıldığını belirtmektedir.

⁵ William Churchill, basının ve ticari hayatın çoğu zaman iç içe olduğunun en karakteristik örneğidir. İnuğur’a göre (1982, s.182), 1836 Mayıs’ında Türkçe gazete çıkarma izniyle birlikte kendisine bir nişan ile on bin kantarlık zeytinyağı ihracı için ferman ihsan edilmiş ve gazetesinin çıktığı ilk üç yıl boyunca beş bin kuruş sonrası için de iki

bu tekeli kırarak resmi olmayan haftalık Türkçe gazete *Ceride-i Havadis*'i çıkarır. Kısa sürede bunun arkası gelir ve İzmir'deki gazete sayısı altıya yükselir. Bunlardan bazıları kısa ömürlü olsa da ayakta kalmayı başaranlar İstanbul'a taşınınca ikisi Türkçe, dördü Fransızca, dördü İtalyanca, biri Rumca, biri Ermenice, biri de Bulgarca on üç gazete okuyucuların karşısına çıkar. Döneme damgasını vuran Kırım Harbi basınını daha da güçlenmesine yol açar, çünkü insanlar gelişmelerden sıcak sıcak haberdar olma isteğindedirler. Böylece tumturaklı resmi söylemin yerini yalın ve doğrudan bir habercilik dili alırken, gazete sayısı 1876'da kırk dokuz olur ve ticari içeriği ağır basan Fransızca gazeteler de İstanbul'da tutunmaya başlar (Solnon, 2020, s. 515; Kılınçoğlu, 2023, ss. 63-67; Kabacalı, 1990, ss. 13-21; Koloğlu, 2009, ss. 452-455; Koloğlu, 1996, s. 151).

Bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı'da geleneksel iktisat anlayışının egemenliğine ve ekonominin tarım ile el zanaatlarına dayanmasına ilaveten devletin ticaret ve sermaye birikimi üzerindeki kısıtlama ile tekelleri, yerli bir burjuva sınıfının ortaya çıkışına izin vermemiştir. Bu alanlar ve girişimci faaliyetler, özel sektör yerine devlet bürokrasisi güdümünde olduğundan iktisadi bir zihniyetten bahsetmek için oldukça erkendir. Bundan dolayı, ekonomi ve ticareti odağına koyan ilk gazetelerin hepsi yabancılar sayesinde yayın hayatına dahil olmuştur.

Ekonomi haberleri her ne kadar ilk gazetelerde bile yer bulmuşsa da ekonomi haberciliği oldukça kısıtlı bir zeminde devletin mali uygulamaları, vergi düzenlemeleri ve dış borçlanma gibi konuları yansıtan resmî bildirimlerle sınırlıdır (Yıldız, 2021, s. 267). 1860'lardan itibaren yayın hayatına giren *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar* gibi özel gazetelerdeyse, iktisadi meseleler yoruma dayalı ve eleştirel biçimde ele alınmaya başlar. (Koloğlu, 2018, s. 25) Türkçe basılan ve devlet eliyle -Osmanlı Ticaret Nezaretince- çıkarılan ilk ekonomi gazetesi *Ceride-i Ticâret ve Ziraat* 18 Aralık 1857'de yayın hayatına adım atar. Devletin ekonomi politikaları yanında, ticari faaliyetler ve düzenlemeler, emtia borsası ve finans işlemleri, piyasalara yönelik ürün fiyatlandırmaları, İstanbul ve İzmir'deki büyük limanlar ile gümrüklerden haberler öncelikli konuları arasındadır. Ayriyeten, zirai gelişmeleri topluma duyurma amacı da taşıdığını belirten gazetede Osmanlı ve dünya ekonomisine dair malumat yanında bu alanlarla ilişkili yazı dizileri ve çeviriler yer alır. Bu anlamda sadece devletin değil yeni gelişen Osmanlı ticaret sınıfının da nabzını tutar (Tekdemir, 2011, s. 209).

Kısacası, ilk gazeteler ya ticari konuları merkeze alarak daha çok bülten işlevi görmüş ya da mali gündemle ilgili bildirimlerin yetkililer ve kamuoyuna iletimi görevini üstlenmiştir. Saray tarafından Avrupa'ya gönderilen yahut siyasi nedenlerle sürgünde olan Osmanlı aydınlarının -yeni bir bilim dalı olması itibarıyla popülaritesi yüksek olan- iktisatla tanışmaları, yenilikçi düşünceler ile liberal anlayışların beşiğine dönüşen Tercüme Odası'na gerçekleştirilen -küçük bir kısmı iktisatla ilişkili- çevirilerin devrimci etkileri yahut Batı'yı örnek alan okulların kurulmaya başlanarak iktisadın ders olarak müfredata eklenmesi gibi unsurlar sonucunda Osmanlı iktisadi düşüncesi tomurcuklanmaya başlar. İlk başlarda sadece dönemin aydınları arasında boy veren ve bazen tartışmalara da konu olan iktisadi düşüncenin evrimi, bu aydınların maliye, iktisat, finans gibi temel konuları -toplum açısından mektep görevi gören- basın yoluyla halka aktarma girişimlerine, hatta yavaş yavaş romanların ana temalarından biri haline dönüşmesine kadar gidecektir.

2. Osmanlı İktisat Tasavvuruna Giden Sürecin İlk Adımları

Osmanlı'nın son döneminde devlette ve gündelik hayatta ticari/ ekonomik etkinliklerin artan rolü ve önemi aydınlar arasında 'iktisadi zihniyet' noktasında da entelektüel bir uyanışa yol açmıştır. Devlet zayıfladıkça iktisadi anlamda yıkıcı sonuçlara sebebiyet veren gelişmelerin daha belirgin ve başat hale gelmesi, bir yandan ilginin askeri ve siyasi alanlardan iktisadi alana kaymasında

bin beş yüz kuruş aylık bağlanmıştı. Mermutlu'ya göre de (2004, s.138), Osmanlı'nın borç sarmalına girdiği dönemde tefecilikle de uğraşan bu tüccar-gazeteci fırsatları değerlendirerek gazetesini kısa sürede ticari bültene dönüştürmüştür.

diğer yandan da Batı müfredatını temel alarak açılan okullara ilaveten gazete ve dergi sayfalarında iktisadi zihniyetin kurumsal anlamda temellendirilme çabalarında başlıca etkeni.

Geleneksel perspektif ve kabullerle Osmanlı iktisat tasavvuru, siyaset ve ahlakla bütünleşik biçimde değerlendirmeye tabi tutularak *Hikmet-i Ameliyye* bünyesinde *İlm-i Tedbir-i Devlet* ve/veya *İlm-i Tedbir-i Menzil* anlayışıyla -evi temel alan yönetim, felsefe, politikalar anlamlarına gelen ve Yunan felsefesinin Oikonomia'sında köklerini bulan İslam felsefesindeki Meşşâî ekolünün ev idaresi ve aile ahlakı görüşünden türetilen- *Tedbiru'l-Menzil*, *el-Hikmetu'l-Menziliyye*, *es-Siyasetu'l-Menziliyye* ifadeleriyle formüle edilmekte ve kadim Osmanlı dünya görüşünün sadece bir boyutunu temsil etmekteydi (Orman, 2015, s. 409; Karaoğlu, 2013, s. 279). Ancak işin aslı ve özü, bunun çok daha ötesinde son derece kompleks ve mükemmeliyetçi bir zihniyetin iz düşümlerinde yatar; ünlü eseri *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*'nde Mustafa Akdağ ile *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*'nde Ömer Lütfi Barkan meseleyi iktisatla bağdaştırarak maliye, finans, tarih, siyaset, sosyoloji konjonktürlerinde bütüncül ve titiz analizlerle ele almışlardır. Lâkin bu çalışmanın konu itibarıyla kısıtlarından dolayı iktisadi zihniyetin şekillenmesine dair ipuçları, modernleşme odaklı dönüşümler etrafında Tanzimat döneminin basındaki yansımalarından yola çıkarak izlenmeye çalışılacaktır...

Ancak şunu unutmamak gerekir ki, ciddi bir kurumsallaşmaya yol açmamış olsa da modernleşmenin ilk adımları Tanzimat'tan önceye gider. III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketinin amacının başıbozuk yeniçeri ordusunun ıslahından ibaret olmadığı, hem fetvalarıyla padişahın gücüne ortak olma peşindeki şeyhülislam ile ulemanın gücünü sınırlama hem de Avrupa'nın sanat ve bilim alanlarındaki atılımlarını örnek alarak zirai, ticari, sınai kuruluşlarını adapte etme ülküsünü içerdiği görülür (Karal, 2011, s. 71; Cem, 1971, s. 277). Yani, yenileşme hareketleri içinde iktisadi ve ekonomik unsurlar daima öncelikli yer işgal etmektedir.

Tanzimat'ın yakın dönem düşünce dünyamızda ayrı bir yeri olduğu açıktır. Dönemin iktisadi zihniyeti, Osmanlı'nın klasik iktisat tasavvurundan çağdaş iktisadi anlayışa geçişinin öyküsüdür. Klasik döneme damgasını vuran provizyonist ve fiskalist yapı çözülüp, dinamik, dışa açık, nakdi ve pazar göstergelerini duyarlı bir yapı ortaya çıkacaktır (Genç, 2000, s. 46). Bununla beraber klasik iktisat taraftarlarına karşı tepkiler gecikmez, serbestiyet mi korumacılık mı ya da sanayi mi tarım mı gibi tartışmalar uzunca süre gündemi meşgul edecektir. Bu karşıtlık kendini iktisat düşüncesi haricinde entelektüel dünyada da hissettirir. Örneğin Namık Kemal'in 1872 yılı boyunca *İbret*'te çıkan yazıları kısmen "milli iktisat" görüşünün de nüvesidir (Mardin, 1990, s. 84). Bu anlamda Osmanlı iktisat zihniyetinin modernleşmesi dönüşümsel süreçte kendini bulma mücadelesini 19. yüzyıl boyunca sürdürmüştür. Özellikle 1826-1912 arası, iktisadi liberalizmin farklı şekillerde yansımaları bulduğu bir dönemdir: Osmanlı ekonomisine damgasını vuran tekeli yapı ile korumacı politikalar, 1826-1860 evresinde Osmanlı pazarının dışarıya açık hale gelmesi ve iç pazarın kısmi serbestiyeti sonrasında terk edilmeye başlanır. 1860-1908, hâkimiyetini hissettiren liberal iktisat politikalarına rağmen korumacı anlayışın taraftar bulmaya başladığı yıllardır. 1908-1912 arasındaysa, liberal iktisat anlayışı karşısında -Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla- korumacı anlayış öne çıkarak "milli iktisat" düşüncesi yeşermeye başlar (Quataert, 2007, s. 888). Kısacası, Osmanlı iktisat düşüncesine Tanzimat'la giren liberalizm ve laissez-faire anlayışı yarım yüzyıla yakın zaman dilimi boyunca kırılmalar yaşasa da ciddi bir eleştiriye uğramadan varlığını devam ettirecek, himayecilik ise ilk kez II. Abdülhamit döneminde alternatif bir iktisat politikası etikiyle iktisadi hayata dahil olacaktır (Sayar, 1986, s. 40). Zira ilk başlarda klasik iktisat ekolü hususunda bir konsensus mevcuttur. Devleti ricali, provizyonist iktisattan vazgeçip yed-i vahit ve dâhili gümrükler gibi ticari engelleri ortadan kaldırmak yoluyla piyasa göstergelerine öncelik tanırken; Sakızlı Ohannes ve Portakal Mikail Paşalar serbest dış ticaret politikası gereğince gümrüklerin feshedilmesi görüşünde ısrar edecektir. (Toprak, 1999, s. 580). Ancak bu liberal anlayış ve politikalar yüzyıllık bir sürecin ardından yeniden değerlendirildiğinde, dönemi Batı sömürgeciliği odağında ele alan çok sayıda kuramcıya rastlanacak ve meseleyi

yabancı sermaye, Galata Bankerleri ve -Avrupa Tüccarı adı altında imtiyazlı bir gruba dönüşen-işbirlikçi azınlık burjuvazisi, Batı tandanslı iktisat anlayışının acenteliğini üstlenen sırmalı Osmanlı paşaları ve organik aydınların icraatları çerçevesinde ele alan eleştiriler birçok eserin konusu olacaktır (Türkdoğan, 2008, ss. 141-160; Avcıoğlu, 1969, s. 79; Gevgili, 1987, s. 201; Gevgili, 1989, s. 31; Karal, 2011, s. 250; Karaalioğlu, 1982, ss. 19-42; Mutluay, 1973, s. 38).

Kısacası, Aydınlanmacı Fransız düşünüş Osmanlı liberallerini fazlasıyla etkilemiş ve yarım yüzyıldır gündeme tutunmaya çalışan liberal anlayış Tanzimat'la birlikte siyasi ve iktisadi alanlarda yandaşlar bulmuştur. Örneğin, klasik Osmanlı devlet tasavvuruna muhalefet eden Jön-Türk hareketi de liberalisttir. Geleneğe karşı tavır alan Jön-Türkler iki alternatif karşısında yol ayırımına gitmiş; Prens Sabahattin ve taraftarları sosyolojik bakış açısıyla Le Play çizgisinde *teşebbüs-ü şahsî* ve *adem-i merkeziyet* görüşünü benimsemiş, Sakızlı Ohannes ile Portakal Mikail'in izinden giden Cavit Bey ve takipçileriyle liberalizmin bayraktarlığında Avrupa'nın klasik iktisat anlayışını fazlaca içselleştirerek devletin ekonomideki mevcudiyetini sorgulamaya açmıştır (Toprak, 1982, s. 18). Bunlar yeni bir alan olan iktisat ilmi açısından öncü faaliyetler kabul edilse de ciddi bir kurumsallaşmadan bahsedebilmek için henüz erkendir.

3. Tanzimat Döneminde İktisadi Zihniyete Yönelik Kıpırdanmalar ve Basında Yansılar

Tanzimat dönemi (1839-1876), modernleşme sürecinin hızlandığı ve basın aracılığıyla kamuoyunun oluşmaya başladığı kırılma evresidir. Bu dönemde basın, siyasi ve toplumsal meseleler kadar iktisat politikası, ekonomik sorunlar, ticaret, maliye, hazine konularında tartışmaların yürütüldüğü mecraya dönüşür. "*İlm-i servet*", "*ekonomi-politik*", "*para*", "*servet*", "*liberalizm*", vb. terimler, aydınların Batı düşüncesiyle temasları sonrasındaki modernleşme arayışlarının göstergesine dönüşecektir.

Hem geçiş hem de kriz dönemine karşılık gelen Tanzimat, bir yandan askeri ve teknik alanlarda başlayan Batılılaşma hareketlerinin siyasi ve hukuki zemine de kavuşturulmasıyla yeni bir yönelime evrilmiş, diğer yandan da hükümetin başlattığı ekonomik reformların sonuçları paralelinde aydınlar arasında iktisadi zihniyetin filizlenmesine yol açmıştır. Bu noktada etkili olan birçok faktörden söz edilebilir: (Ülken, 1992, ss. 36-48).

- ❖ Özellikle gerileme dönemine damga vuran kapitülasyonların ekonomideki yıkıcı etkisi;
- ❖ Krizlere çare olacağına inanılan modernleşme kurumlarının alt yapısı için alınan yüklü dış borçların *Düyun-u Umumiye* felaketiyle sonuçlanması;
- ❖ Tanzimat Fermanını nemalanma fırsatına dönüştüren azınlıkların Osmanlı pazarını ele geçiren yabancı sermayeyle ortaklıklarının ardından Türk loncalarının çözülme sürecine girmesi, Hayriye Esnafı ile Kapalıçarşı tüccarının rekabet edemeyecek duruma düşmesi ve *ehl-i hiref* diye anılan zanaat korporasyonları, küçük imalathaneler, gediklerin çöküşü;
- ❖ Askerlikten muaf tutulan azınlıklar ticaret ve sanayi sayesinde hızla burjuvalaşır ve orta sınıfın üstlerine tırmanırken, yerli halkın hem küçük memurluk ve çiftçilik içinde sıkışıp kalmalarından hem de sahip olma fırsatı yakalayamadıkları Batı tipi yaşam standartları karşısında içine düştükleri eziklikten kaynaklanan muhafazakâr ve köylü zihniyet yapısı;
- ❖ Yeni kurulan yüksek okullarda ders olarak okutulan iktisat bilimini kurumsallaştırma yönünde arayışlar;
- ❖ Türkçülük ideolojisinin tetiklediği yerli sanayi ile yerli burjuvazi yaratma fikriyatına ilaveten ekonomik kriz ve iktisadi yapının çıkmazlarına yönelik -gündelik çözümler ve yüzeysel arayışlar şeklinde de olsa- entelektüel içerikli iktisadi uyanış yaşanması...

Öte yandan Tanzimat'ın 1839-1856 arasındaki ilk evresinde, -kendi başlattıkları reformların doğal sonuçlarından yine kendileri rahatsız olan padişah ve üst düzey devlet ricali eliyle hayata geçirilen-Batılılaşma hareketi aydınların küçük bir kısmınca benimsenirken; Tanzimat ruhunun tavandan tabana sirayet ettiği 1856 sonrasında, sosyo-ekonomik sıkıntılar ile acil çözüm bekleyen sorunların aydınların geneli arasında tartışmaya açılmasıyla, -otokratik ve bürokratik anlayışın ürünü- *Divan-*

ı *Hümayun* ile -yasaların mutlak hakim olduğu idari zihniyetin temsilcisi- *Bâbîâli* karşı karşıya gelir. Tanzimat ile getirilerinin, temellerini padişah ile devlet ricalinden alan bir anlayış olmaktan çıkıp halkın genelinin benimsediği toplumsal bir harekete dönüşmesi, siyasi ve iktisadi meselelere çare arayışındaki aydınların matbuat yoluyla halka ulaştığı *Bâbîâli* sayesinde mümkün olacaktır. Hükümet eliyle kurdurulan ve yarı resmi kimliğe sahip olan *Takvîm-i Vekayi* yanında, -yabancı sermayesi ile azınlıkların ticari hakimiyetlerine karşı ayakta kalma kavgası veren Hayriye Esnafından destek alan- *Tasvir-i Efkâr*, *Basîret*, *İbret* gazeteleri sahneye çıkarken, bu yayınlarda iktisadi konular herkesin anlayacağı yalın bir dille işlenmeye başlar. *Tasvir-i Efkâr*'da Şinâsi, *Basîret*'te Hayreddin müstear adıyla Karski ve *İbret*'te Namık Kemal, ekonomik yaşam ile iktisada dair çok sayıda yazı kaleme alırlar. (Dolgun, 2022, ss. 111-112) Namık Kemal ile Ohannes Paşa hararetli biçimde iktisadi liberalizmi savunurken, Ali Suavi de çıkış noktasını Gazalî'ye dayandırdığı bir iktisat görüşünü temellendirme uğraşındadır⁷.

Entelektüel anlamda döneme damgasını vuran gelişmelerin başında, kültürel bir vaha rolü üstlenen ve iktisat alanında son derece değerli faaliyetlere ön ayak olan *Bâbîâli Tercüme Odası* gelir. Batı ile etkileşim kurma arayışındaki II. Mahmud tarafından Fransız klasiklerini tercüme amacıyla 1833'te kurdurtulan Tercüme Odası bir dil merkezinden daha fazlasıdır; yeni fikirlerin beşiği olmuş, liberal esinli düşüncelerin odağında yer almış ve devlete reformcu bir kuşak yetiştirme misyonu üstlenmiştir (Solnon, 2020, s. 442). Azınlıklar gündelik yaşamın genelinde olduğu gibi burada da öne çıkarak birçok öncü çalışmaya imza atarlar. İktisadi liberalizmin öncülüğünü üstlenen Serandi Arşizen, Aleko Suço ve Sehak Abru, iktisadın adının yeni yeni duyulmaya bir süreçte gazete ve dergilerdeki makalelerine ek olarak Adam Smith, David Ricardo, Thomas R. Malthus, Jean-Baptiste Say ve Pellegrino Rossi çevirileriyle kurucu babalara toplumsal aşinalık kazandıracak, ekonomide devlet müdahalesi ile korumacılığa kesin biçimde karşı çıkıp içeride ve dışarıda liberal iktisat politikasının savunuculuğunu sistematize etme uğraşındaki Sakızlı Ohannes ve Portakal Mikail Paşalarsa konuya kuramsal açıdan ilk eğilenler olacaktır (Sayar, 1986, s. 268; Mardin, 1990, ss. 75-95). Liberal Fransız iktisatçılarından esinlenerek 1900 yılında "*İlmi İktisat*"ı yazan Cavit Bey ile birlikte Batı tipi burjuvazinin tipik iki temsilcisi arasında gösterilen Sakızlı Ohannes Paşa, Mülkiye Mektebinde bir ilki gerçekleştirip iktisat dersleri vermekle yetinmeyerek alanında yine ilklerden olan eserini bastırarak, ayrıca Münif Paşa'nın *Mecmua-i Fünûn*'unda iktisat konulu makaleler dönecektir (Korkut, 2011, s. 25). Saray tersanesinde tercümanlıktan Bahriye Baştercümanlığına terfi eden Vartan Paşaysa çıkardığı Türkçe-Ermenice *Mecmua-i Havadis* ile Panasyan Efendi'nin *Manzume-i Efkâr* ve *Tercüman-ı Efkâr* gazetelerinde başyazarlık yaptığı sırada ekonomik sorunlar ile iktisadi meselelere değinmiştir. Hukuk Fakültesi'nde Maliye Müderris Muavini sıfatıyla ders veren Moiz Kohen de cumhuriyetin ilk yıllarında Tekin Alp müstear adıyla gazete ve dergilere iktisadi yazılar yazacaktır (Ülken, 1992, s. 51).

Kısacası, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde gazete ve dergilerdeki iktisatla ilgili çeviri ve makaleler yanında basılmış kitaplar da karşımıza çıkar. İktisadi düşüncenin serüvenini Osmanlı tarihi bazında ele aldığımızda, kuruluştan 18. yüzyılın sonlarına kadar geçen süreyi "klasik iktisat anlayışı" ve Baltalimanı Antlaşmasından sonraki dönemi "modern iktisat anlayışı" bağlamında değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Ekonomiyle alakalı meselelere lâyiha ve risaleler yoluyla dikkat çekilmeye çalışılan ilk dönem, tarımsal üretim etrafında şekillenmiş ve tımar sistemi içinde varlık kazanmıştır. İkinci dönemse, Avrupa'daki klasik iktisat ekolünü takiben Tanzimat ve

⁷ Düşünce dünyamızdaki değeri tam anlaşılamamış olan Ali Suavi, Batı orijinli yeni bilim dalları ile metotlara göndermede bulunmayı ihmal etmediği Ulûm'daki yazılarında iktisat, ekonomi, ticaret, sanayi konularına sık sık yer verir. Döneme özgün aydın tipolojisi bağlamında gazetecilik, rüştiyelerde öğretmenlik, Mekteb-i Sultânî Müdürlüğü, Ticaret Mahkemesi Reisliği görevlerinde bulunmuş ve siyaset ilminin kaynağını iktisat, ahlak ve coğrafyaya dayandırmaktan çekinmemiştir. İktisat alanında derinliği çağdaşlarının çoğunu yakalayamasa da gazete yazılarında bu alanlar daima canlı tutulur. Örneğin bir yazısında ticari yaşamın sürekliliği noktasında bankalar açılmasının mecburiyeti ile müfredatında muhasebe ve ticaret eğitimini barındıran modern okulların kurulma ihtiyacından söz eder.

Meşrutiyet süreçlerinde liberal görüşteki iktisatçıların eserlerinin yansıma ve tercümeleridir (Tabakoğlu, 2012, s. 189). Tarihsel önemine binaen Tanzimat'ın ilk eseri, yazarı bilinmeyen ve 1833'te elyazması olarak basılan -86 sayfalık broşür niteliğindeki- *Risâle-i Tedbîr-i Umrân-ı Mülkî*'dir (Ortaylı, 2004, s.456). Bunu takiben 1840'ların başında Serendi Arşizen'in İtalyan iktisatçı Rossi'nin Cours d'Economie Politique'inden uyarladığı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye'deki Fransızca iktisat derslerinde kullandığı *Tasarrufât-ı Mülkiye*'sini (Fındıkoğlu, 1948, s. 340), Jean-Baptiste Say'ın Traité d'économie politique eserinin Şehak Abru'ca 1852'de *İlm-i Tedbir-i Menzil* adıyla çevirisini, Mehmed Şerif Efendi'nin Mekteb-i Mülkiye'de verdiği derslerin notlarına dayanan ve 1861'de Tercüman-ı Ahval'in sütunlarında tefrika edildikten sonra 1863'te basılan *İlm-i Emvâl-i Milliye*'sini, Ahmed Hilmi'nin 1869'da dönemin popüler iktisatçılarından Otto Hubner'in Avrupa'da best-seller olmuş kitabı Der Kleine Volkswirth'ün *İlm-i Tedbir-i Servet* şeklindeki çevirisini, Ahmed Mithat'ın Belçikalı iktisatçı Charles de Brouckère'in bir yazısından aldığı ilhamla 1879'da yazdığı *Ekonomi Politik*'i ve "çalışma" konusunu temel aldığı 1880 tarihli *Sevdayı Say-ı Amel*'i, Mehmed Mithat Efendi'nin -kendi yaptığı ilaveler ve daha anlaşılır üslupla- Hubner'in bahsedilen eserinden 1870'de *Fenn-i İdare* adıyla yaptığı yeniden çeviriyi, Sakızlı Ohannes Paşa'nın 1871 tarihli klasik ders kitabı *Mebâdi-i İlm-i Servet-i Mîlel*'i saymak mümkündür (Kılınçoğlu, 2023, ss. 71-75; Doğan, 2021, s. 11; Georgeon, 2020, s. 142; Çağman ve Savan, 2023, s. 3; Çakır, 2016, s. 98). Bunlara, İngiliz Şarkiyatçı Charles Wells'in (2020, s. 7) "Tanzimat aydınlarının modern politik-ekonomi konusundaki temel bilgi eksikliklerini gidermek" iddiasıyla 1860'da Londra'da -21 yaşında bastırıldığı- *İlm-i Tedbir-i Mülk* ile Dersaadet Tahvilat Borsası'nın ilk başkanı Abidin Paşa'nın Osmanlı borsası pratiklerine dair 1874'teki *Konsolidenin Hava Oyunlarıyla Sair Muamelat Hakkında Müstakrazat-ı Maliyyeye Dair Risale*'si de eklenebilir. Matbuat alanındaysa, -yazının başında belirtildiği gibi iktisadi eserlerin çoğunun önce gazete ve dergilerde neşredildiğini unutmadan- mevcut sorunlara yönelik arayışlar ile çözüm reçetelerini iktisat, ekonomi ve maliye ekseninde ele alanlar arasında belli isimler özellikle öne çıkar. Aydınlanmacı ve ilerlemeci düşüncenin ilk temsilcilerinden -iktisat alanına değinileri genelde görmezden gelinen- İbrahim Şinâsi, *Mecmua-i Fünûn*'da iktisat konusuna kafa yoran Münif Paşa, hürriyet kahramanı sıfatıyla bayraklaştırılan Namık Kemal özel bir öneme sahiptirler.

3.1. Pozitivist- Metodik Anlayışın İktisatta İlk Yansımaları ve İbrahim Şinâsi

Tanzimat reformcularının başını çeken Şinâsi'yi çağdaşlaşma çabalarının doruk noktası kabul edenler yanında (Kongar, 2007, s. 350), Batılı anlamda ilk aydın ve -Namık Kemal'le birlikte- ilk ciddi siyasal burjuva (Mutman, 2002, s. 199) yahut getirdiği yenilikçi görüşlerden dolayı "mekteb-i edep" sayanlar da mevcuttur (Şeker, 2012, s. 51). Halkın anlayabileceği dille toplumun tüm kesimlerine ulaşan Osmanlı aydını kimliğiyle, çağdaşlaşma dönemi Türk Edebiyatı'nın kurucusu ve ilk gazetecisi unvanlarını da elinde tutan Şinâsi, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasında yer alıp Paris'te "ulum-u iktisadiye ve maliye" eğitimi görmüştür (Berkes, 1975, s. 198). Ağâh Efendi'yle birlikte, 3 Nisan 1860'ta -devletten yardım almayan ve özel girişim eliyle yayınlanan- ilk Türk gazetesi *Tercümân-ı Ahvâl*'i çıkarır; ancak bu ona yetmez, basının iktisadi gelişme ve kalkınma açılarından oynadığı rolü bilincinde olduğundan, daha sonra tek başına 27 Haziran 1862'de *Tasvîr-i Efkâr*'ı yayınlamaya başlar ve etrafında -fikir babası olacağı- Nâmık Kemal gibi hürriyet yanlısı gençleri toplar (Kahraman, 2010, s. 166). Dönemin Tanzimat aydınlarına özgü tipoloji birçok açıdan kişiliğinde cisimleşmiştir, örneğin gazetenin ilk sayısını beğenen padişahın takdir nişânesi amaçlı gönderdiği beş yüz altın lirayı "benim o kadar para ile görülecek işim yoktur" diyerek geri çevirmiştir (Ebüzziya, 1973, s. 238).

Okurları düşünsel anlamda etkileme ve bakış açılarını değiştirme hedefindeki Şinâsi'nin ilim anlayışı dönemin ruhu ve Aydınlanma Fransa'sında aldığı eğitim itibarıyla metodik ve pozitivist içerimlere sahip olduğundan iktisada bakışı da bunu yansıtır (Özlem, 2002, s. 459). Rousseau, Montesquieu ve Fénelon gibi düşünürlerin eserlerini çevirerek liberal anlayışın tanınmasında önyak olur; "özel mülkiyet", "bireysel haklar" ve "devletin sınırlı rolü" gibi kavramlar onun

vasıtasıyla Osmanlı entelektüel çevreleriyle tanışır (Kabaklı, 1979, s. 119). Ekonomi-politiği fen bilimleri içinde sınıflandırıp, hem servetin elde edilmesi ve büyütülmesi amacıyla “doğa kanunlarını” keşfetmiş bir ilim hem de bireyin ve toplumun ilerlemesinin ve yetkinliğinin anahtarı olan “taze bir maarif” diye tanımlar. Koşullar itibarıyla servetin kaynağını sanayide görse de kalite kaygısı olmadan büyük miktarda üretim gerçekleştiren makineleşmiş kapitalist Batı karşısından rekabet şansı olmadığını fark ettiğinden, ülkenin iktisadi kurtuluşunu ustası olduğu klasik el sanatları/zanaatlarla birlikte -coğrafi bir armağan addettiği- tarımda bulur (Mermutlu, 2004, s. 460).

Doğrudan iktisadi kuram veya eserler vermemişse de iktisat ve maliye konularında birçok yazı kaleme almıştır. Bu planda, hem iktisadi gelişmenin dayattığı gereklilikler bağlamında tarım, sanayi, ticaret sektörleri ile emek, sosyal politika gibi hususları hem de o günlerin en sıcak meselelerinin başında gelen bankacılık sistemi içinde kredi ve faizler, finansal işlemler, gümrükler, vergiler ve vergi adaleti, devletin mali yapısı, devlet bütçesi, kamu harcamaları ve kamu yararı gibi hususlardaki yazılarıyla döneme ait iktisadi düşüncenin temelini oluşturan liberal anlayış ile kamu yararına dayalı ekonomik sistem görüşünün belirginleşmesine büyük katkısı söz konusudur.

Şinâsi’nin dolaylı yoldan iktisat düşüncesine katkısını fark eden ender isimlerden Tanpınar (2000, s. 141), “Osmanlı toplumunda akıl ve kamu yararı ilkesine dayalı yeni bir düzen fikrini yerleştirdiği” vurgusunu yaparken yahut Berkes (2022, s. 262) düşüncelerinin “bireysel özgürlük, kamuoyu etkisi ve yönetime katılım” gibi alanlarda iktisadi liberalizme zemin hazırladığını söylerken bunu işaret etmektedirler. Örneğin, ekonominin idaresinde kamu kaynaklarının rasyonel ve adil kullanımına dayanan yönetimde akılcılık ve kamu yararının öne çıkarılma zorunluluğu ilkelerine o denli önem vermiştir ki, çıkarttığı gazetenin ilk sayısında “*Tercümân-ı Ahvâl Mukaddimesi*” başlığıyla kamuoyu oluşumu ile devletin bu kamuoyunu dikkate alma mecburiyetinden bahsederken, devlet harcamalarının kamu denetimine açık olması gereği üzerinden vergi sistemine ve mali yönetimin şeffaflığına gönderme yapar: “*Bir millette söz ve yazı vasıtasıyla halkın fikrini ifade edebilmesi, hükümetin yaptığı işleri denetleme vasıtası olur.*”

Maliye komisyonlarındaki görevleri esnasında idari ıslahat lâyihaı düzenlemekle kalmayıp devlet memurlarına muhasebe ve maliye dersleri verilmesini teklif eden Şinâsi, gerek Tercümân-ı Ahvâl gerekse Tasvîr-i Efkâr’da -kendi yazdıkları dışında- maliye ve iktisatla ilgili çok sayıda haber, tefrika ve makaleye yer vermiştir. Sayıca fazlalıklarından dolayı hepsini vermek mümkün olmadığından aşağıdaki tabloda sadece kendi makaleleri yer almaktadır. Zira Tasvîr-i Efkâr’ın daha ilk sayıda -para basımına dair hususun en önemli meselelerden olduğu ilan ederek- Abdüllatif Suphi Bey’in *Uyûnü’l-Ahbâr fî’n-Nukûd ve’l-Âsâr* risalesiyle başlaması ve hükümetin aldığı son iktisadi tedbirler ile olumlu sonuçlarını değerlendiren bir habere yer vermesi, yüz on altı ve yüz yirminci sayılar arasında tefrika edilen *Fransa’nın Umur-i Maliyesi Hakkında* başlıklı yazı dizisi yahut iktisat ve çalışma ahlakı hususlarındaki bir teze yaslanan *Arı ve Sivrisinek Hikayesi* adlı manzume bilhassa öne çıkmaktadır. Kâtip Çelebi’nin devletin iktisadi sıkıntıları ile zaafalarının kaynaklarını afişe ettiği ve çözüm yolları önerdiği eseri *Düstûrû’l-Amel* de kitap olarak basılmadan önce Tasvîr-i Efkâr’da tefrika edilmiştir.

Tablo 1: *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde Şinâsi'nin İktisat ve Maliyeye İlgili Makaleleri*

Tarih	Sayı	Makale Adı ve İçeriği
15 Zilhicce 1278 (17 Haziran 1862)	1	Maliyenin Islahı: Osmanlı'nın iç işlerine ait önceki dönemlerden intikal eden başlıca çıkmazın maliye noktasında yaşanan krizler olduğu ve bunun bir an önce düzeltilmesinin zorunluluğu ele alınmıştır.
8 Recep 1279 (29 Aralık 1862)	53	Gümrük Vergileri Gelirlerindeki Artış: Devletin en ciddi ticari sorunlarının başında gümrük gelirlerinde zarar yer alınca, gümrüklerde takibi sıkılaştırma yanında vergilerde artışa gitme yoluyla sorunun aşılması işlenmiştir.
6 Şaban 1279 (26 Ocak 1863)	61	İstanbul'da Bir Banka Açılması: Bank-ı Ottoman yöneticileri ile İngiltere ve Fransa'nın saygın banka sahipleri arasındaki bir bankanın açılmasına dair fizibilite etütleri ile görüşmeler konu edilir.
27 Rebûlâhîr 1279 (12 Şubat 1863)	69	Hatt-ı Hümayun: Devletin mali disiplinini artırmak ve bütçe açıklarını kontrol altında tutmak için gelir-giderlerin denkleştirilmesiyle alakalı düzenlemeler ele alınmış ve bu konudaki görüş ve öneriler dile getirilmiştir.
8 Şevval 1279 (3 Nisan 1863)	79	Osmanlı Sanayi Sergisinin Açılması: Sultan Ahmet Meydanında açılan Sergî-i Umumî-i Osmani üzerinden, servetin artık sanayi yoluyla elde edildiği ve sanayinin de medeniyetin gelişmişliğinin göstergesi olduğu dile getirilmekte.
10 Ramazan 1279 (30 Mayıs 1863)	97	Tadil ve Tesfiye-i Vergi Hakkında Talimat: Sistemin doğru işlemediği üzerinden, vergi beyanlarında yapılan hataların önüne geçmek ve vergi tahsilatlarının düzene sokulması için alınması gereken önlemler ile yapılması zorunlu düzenlemelere değinilmiştir.
20 Şevval 1279 (8 Temmuz 1863)	107	Tayin Kılınacak Tahsildarlar Hakkında Nizamname: Zaman zaman tartışma konusu olan vergi tahsildarı atamaları ve sorumlulukları merkezinde, vergi tahsilatlarının etkinliğini artırmak ve yolsuzlukları önlemek amaçlı düzenlemeler konu edilmektedir.
14 Safer 1280 (30 Temmuz 1863)	114	Ekonomî Politik Hakkında Bibliyografya: Mehmed Şerif'in bastırdığı <i>İlm-i Emvâl-i Milliyye</i> 'nin pozitif bilimlere göre önemi hakkında değerlendirme. Ulusal servet ile şahsî girişim arasında kurduğu ilişki özelinde, bir ülkenin kalkınmasında şahsî ve ulusal servetin sürekli artırılma gereğinden bahseder.
23 Rebülevvel 1280 (7 Eylül 1863)	125	İstanbul Gümrüklerinin Aylık İthalat-İhracat Defteri: O yıla ait işlemler baz alınarak, ithalat ile ihracata yönelik gümrüklerde defter tutulmasının ve her şeyin kayıt altına alınmasının devlet idaresi açısından önemine değinilmekte.
2 Rebülahîr 1280 (15 Eylül 1863)	128	Maliye Sahasında Gizli Kalmış Suistimaller: Zimmet olayıyla ilgili yazıda, Masarifât Muhasebesi kâtiplerinden Nazif Efendi'nin görevini kötüye kullanarak şahsî kazanç elde etmesi özelinde, hazineyi ilgilendiren tüm suiistimallerin aydınlatılması istenir.
16 Cevvel 1280 (28 Ekim 1863)	140	İstanbul Gümrüklerinin Aylık İthalat-İhracat Defteri II: Yüz yirmi beşinci sayıdaki hususun devamı olan yazıda, ithalat ile ihracatı yazılı olarak kayıt altına almanın devletçe önem ve zorunluluğu bir kez daha vurgulanmakta.
20 Recep 1280 (30 Kasım 1863)	158	İthalat ve İhracata Ait Gümrük Defterleri Tutulması Lüzumu: Gümrüklerde yapılan yolsuzluklar ve yurda giren-çıkan malların kayıt altına alınmaması nedeniyle, ithalat ve ihracata ait gümrük defterleri tutulması üzerinde durur. Böylece ülkeye belli süreler içinde ne kadar mal ve paranın girdiği yahut çıktığı tespit edilebilecektir.
10 Zilkade 1280 (16 Mart 1864)	187	Muhtaçlara Yardım: Bir milletin halinin aslında devlet yönetiminin halini yansıttığı vurgulanarak, Babîâli'de toplanan komisyonların muhtaç durumdakilerin işe yerleştirilmesiyle ilgili çalışmalarını bir an önce sonuçlandırmaları talebindedir.

Kaynaklar: Ömer Faruk Harman, (1973) *Şinâsi'nin Makaleleri*; Bedri Mermutlu, (2004) *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinâsi*; Halûk Harun Duman (2018) *Tanzimat Dönemi'nde Basın (1828-1875), Türk Basın Tarihi*.

3.2. Mecmua-i Fünûn, İlm-i Servet ve Münif Paşa'nın Pozitivist İçerimli İktisat Arayışları

Halk kitlelerinin okuma merakını arttırarak bilgiyi yayma amacıyla ansiklopedik bilgi verme geleneğinin öncülerinden olan Mehmet Tahir Münif Paşa, iktisat tarihimizde gerek dönemin pozitivist içerimli Batılı bilim anlayışını yaymayı amaçlayan Mecmua-i Fünûn gerekse Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'deki derslerinde kullandığı İlm-i Servet kitabından dolayı özel konum işgal eder.

Bâbîâlî Tercüme Odası'nın rahle-i tedrisinden geçtikten sonra Ticaret Mahkemesi Reisliği ile Ticaret Nazırlığı görevlerinde bulunan Münif Paşa, Abdülhamid'e de ekonomi-politik dersleri vermiştir. (Ülken, 1992, s. 67) Önce Cerîde-i Havadis'te yazmış, sonra da Ruznâme-i Ceride-i Havadis gazetesi ile -Tanzimat aydınları için okul niteliğindeki Türkçe ilk bilimsel dergi-Mecmua-i Fünûn'u çıkarmıştır (Lewis, 1984, s. 432). Dönemin önde gelen kültür ocağı Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyyenin yayın organı olan ve Fransız pozitivizminin sözcülüğünü üstlenen dergi, yeni kurulan Dârülfünun'da verilen doğa bilimlerine ait bazı dersleri yayınlamanın dışında (Akşın, 2009, s. 347), iktisat tasavvurunun oluşmasında da kritik rol üstlenecektir. Felsefi pragmatizmi iktisada aşıl原因an bu yazılar, iktisadi düşünceyi toplumsal karakteristik yanında birey merkezli bir anlayış temelinde oturtmaktaydı. Belirtmek gerekir ki, Fransız entelektüel geleneğinin yerini adım adım İngiliz düşünce dünyasının almasında iktisadın payı büyüktür. Smith ile Say'ın ağır bastığı klasik iktisat ekolü klasiklerinden ilham alan yazılarda üretim, emek, sermaye, tasarruf gibi temel kavramlara özel bir önem verilmekte ve iktisadın toplumsal düzen yanında toplumsal ve bireysel refah açılarından ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Bu anlamda iktisat, teknik bir alan olmanın ötesinde ahlaki ve toplumsal düzenin parçası görülerek çalışkanlığın önemi, israfın önlenmesi, tasarrufa teşvik konuları işlenmeye başlanır.

Derginin doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin iç içe geçtiği konu yelpazesinde, iktisat teorisi ile iktisat tarihi bilhassa öne çıkar. Münif Paşa ile kardeşi Mehmed Şerif Efendi, Sakızlı Ohannes Paşa, Mehmed Said Paşa, Vahan Efendi, Kadri Efendi, Edhem Pertev Bey tarafından kaleme alınan makalelerde genel iktisat kuramı, bankacılık sistemi, ekonomik yaşam, şirketleşmenin ve girişimciliğin önemi, sergi ve fuarların ticari rolü gibi konular dikkat çeker (Sayar, 1986, s. 305).

Dergi arşivi tarandığında, Osmanlı toplumu için hala yabancı sayılan iktisada ait genel panorama şu şekildedir: Sakızlı Ohannes'in kitabının taslakları ve çatısı aynı başlığı taşıyan bir tefrika halinde ilk burada okuyucu karşısına çıkar. Mehmed Şerif Efendi'nin Lüzum-u Sa'y u Amel makalesi, çalışmanın ve üretmenin değerini referans vererek piyasa ilişkilerine yönelik tavsiyelerde bulunur; mülk edinimine ancak emek sarf edilerek ulaşılabileceğinin, bireylerin zaruri olsun veya olmasın tüm ihtiyaçlarının temelindeki zorunlu unsurun çalışma olduğunun ve paranın çalışma sayesinde elde edilmiş sermayeyi ifade ettiğinin altı çizilir. Ticaretin her iki tarafın da çıkarına olduğu hatırlatılır, zaruri olmayan malların üretimi dahi 'medeniyetin hizmetine sunulduğu' için takdirle karşılanır. Şirketleşmenin öneminin halâ anlaşılamadığı için gelişmediği tespitindeki Ticaret Meclisi Reisi Vahan Efendi'nin Fevaid-i Şirket makalesinde, refah ve mutluluğun temininde şirketlerin önemine değinilerek, ticari ortaklıklar sayesinde dostane ilişkilerin kurulduğu ve girişimler vesilesiyle ülkeler arasındaki irtibatların temin edildiği belirtilir. Şirketleşmede kısır kalınma sebepleri arasında, cihangir ruha sahip Osmanlı'nın gelişkin ülkeleri fethedip ihtiyaçlarını kolayca gidermesinden dolayı ticarete kafa yormaması, batıl inanışlar yüzünden geçimliliğin teminiyle yetinip fazlasına meyletmeyen kanaat ehli anlayış, ticari konularda -defter tutma, senet düzenleme, vs. gibi hususlarda- kural ve yöntemleri bilmemekten kaynaklanan uygulama hatalarına ait zararların halk arasında kötü şansa yorularak ticari yaşamdan kopmayı getirmesi, yeniliğe kapalı gelenekçi zihniyet sebebiyle tüccar ve üreticilerin alıştıkları yöntemlerin dışına çıkamamaları hususları zikredilir. Ayrıca ticaretin yeterince gelişmemesi maddi nedenlere dayanıyormuş gibi görünse de ahlak ve düşünce dünyasındaki engellerin kaldırılmasıyla bunun da aşılabileceğinin tespiti yapılır. Otuz ikinci sayıda, meşhur alimlerden Kemalpaşazâde'nin çalışmayı öven Medh-i Sa'y ve Zemm-i Batalet risalesinin Edhem Pertev Bey tarafından yapılan tercümesi dikkat çekicidir. Risalede, İslam'ın temel kaynaklarına dayanan bilgi ve yorumlar çerçevesinde çalışma ve üretim teşvik edilirken, tembellik ile atalet -insani vasıflardan mahrumiyet yönündeki yoruma dayandırılarak- yerilmektedir. Risalede rızık, tevekkül, vesile kavramları etrafında çalışmanın önemini ve gerekliliğini açıklanmanın haricinde, bunlara ait yanlış anlayışlar da eleştirilmiştir. Para, krediler ve bankacılık konularındaki makaleler arasındaysa, Münif Paşa'nın bir merkez bankasının gerekliliğine değindiği "Tarih-i Evrak-ı Nakdiyye-i Ber-Vechi-i

Umumi”, Osmanlı’da kâğıt paranın tarihi hakkındaki “İlga-yı Kavaim-i Nakdiye”, sanayi ve tarım erbabından toplanan küçük meblağların bir sermaye oluşturarak uygun faizlerle ihtiyacı olanlara kredi olarak verilmesinden bahseden “Tuna Vilayeti’nde Menfaat-i Umumiye Sandıkları”, bir tür kâğıt para uygulaması olan “Çav” ve “Tarih-i Çav” yazıları; Kadri Bey’e ait olan, Osmanlı’da saltanat-ı seniyyeye ait bir banka açılması zorunluluğundan söz eden “Banka-i Osmani”, bankacılıkla ilgili temel kavramlar ile genel tarihçeye yer verdikten sonra tahvil ihracı, iskonto, poliçe, vb. fonksiyonlarına değinen “Tarih-i Banka-i ber vech-i Umumi”, gelecekte Emekli Sandığına dönüşecek uygulamanın ilk örneğine işaret edip birikim konusunu işleyen “İddihar Sandığı”ndan bahsedilebilir (Karaoğlu, 2013, ss. 285-299; Mardin, 1990, s. 76).

Orijinal nüshasındaki başlığın altında Economie Politique ibaresi bulunan *İlm-i Servet*’e gelince; kitap “giriş” kısmında iktisadın açılımı ve amacı izah edildikten sonra servetin/zenginliğin şartları ve fayda, değer, fiyat konularına yönelik izahatları takiben kitabın üç bölümünde de serveti odağına alan iktisadi açıklamalar Smith’in liberal anlayışı ve Batı’nın klasik iktisat ekolü icabında verilir (Münif Paşa, 2021, ss. 57-85). Şinâsi’nin pozitivist ve metodik yaklaşımı iktisada adapte etmek için Rousseau, Montesquieu ve Fénelon çevirilerine önem atfetmesindeki gibi Münif Paşa da Voltaire, Fénelon ve Fontenelle’den seçilmiş on bir diyalogu içeren *Muhâverât-ı Hikemiyye*’sinde benzer amaç güder. Ancak ikisi arasındaki ayrım, eserlerinde iktisat ile pozitivism arasında kurdukları paralellikler ve aydınlanmacı paradigmalarına rağmen, Münif Paşa’nın referansları arasında dini kaynaklara sık sık atıfta bulunmasıdır.

Bu bahsi kapatmadan önce, *Hazîne-i Evrak* mecmuasına da kısaca değinmek gerekir. Münif Paşa’nın himayesinde yayınlanan ve yazar kadrosunun gediklisi olduğu dergi, Mahmud Celâleddin⁸ ile Sâmipaşazâde Abdülbâki tarafından 1881-1886 arasında çıkar. Tabloid ebattaki ilk yayındır ve ilk sayısının önsözünde -içerik ve program açısından- Mecmûa-i Fünûn’un devamı olma gayesini açıkça ilan edilir. İstibdat döneminin etkisiyle siyasi konulardan mümkün olduğunca kaçınılmaya çalışarak genellikle edebi yazılarca biçimlenmiş, ancak yine de sıkça pozitif bilimlerle iktisada yer verilmiştir (Akün, 1998, s. 134; Toprak, 2013, ss. 81-82; Sayar, 2001, s. 423). Mahmud Celâleddin Bey’in -daha sonra kitaba dönüşecek- *Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye* başlıklı yazı dizisi ikinci, yirmi altıncı, yirmi yedinci sayılarda; Suphi Paşa’nın *Umur-ı Devlet Hakkında Layiha*’sı on beş, on altı, on sekiz, on dokuzuncu sayılarda yayımlanır. Bunlar dışında, üçüncü sayıda Mösyö Hugo’nun *Tarife* ve beşinci sayıda imzasız olarak *Meskûkât* başlıklı yazılar yer alacaktır. Ayrıca Mahmud Celâleddin idaresindeki “ekonomi-politik” köşesi, ekonomi ve iktisat alanlarında okuyucuları yönlendirici nitelikteki bilgilendirmelerde bulunur (Kabataş, 1998, s. 115). Bu arada Meskukat yazısında imza bulunmasa da -ilk nümismatikçi- Suphi Paşa tarafından yazılmış olma ihtimali yüksektir. Mahmud Celâleddin Bey’in iktisatla ilişkili Batı tarzında yazılmış ilk eserlerden olan kitabı ile Suphi Paşa’nın ülkenin sorunları hakkında dönemin padişahı Abdülaziz’e takdim edilmek üzere hazırlanan layihası, hem yeni bir pozitif bilim olarak ağırlığı giderek daha fazla hissedilen modern iktisat anlayışını hem de Osmanlı Devleti’nin iktisadi sorunları hakkında genel değerlendirmeleri içerir (Demir, 2020, s. 263).

3.3. Devletin Yönetim Sistemine İktisadi ve Mali Çözüm Arayışları: Namık Kemal

Paris ve Londra dönemlerinde siyaseten Montesquieu, Rousseau, Hobbes, Locke’un kitaplarını tetkik eden Namık Kemal, iktisaden de uygulamada Ricardo-Mill ve teoride Ricardo-Smith çizgisinde okumalar yapmıştır (Solnon, 2020, s. 530; Sayar, 1986, ss. 329-331). Gümrük Kalemindeki memurluk deneyimiye, siyasi ve düşünsel mücadelesinde kilometre taşları olan

⁸ Mahmud Celâleddin, *Hazine-i Evrak* haricinde *Cerîde* ve *İnsaniyet* adlı dergilerin de kurucusudur. *Cerîde*, 15 Ekim 1908 ile 18 Ağustos 1909 arasında -ilk yıl otuz sekiz ve ikinci yıl kırk sekiz olmak üzere- toplam seksen altı sayı çıkmıştır. (Ebüzziya, 1993: 403) Mecmua-i Fünûn ile *Hazîne-i Evrak* çizgisinde bir içerik ve yayın politikası izleyen dergi, edebi ve siyasi yönleri baskın olmakla birlikte pozitif bilimlere ilişkin yazılara da yer verir. *Cerîde*’nin ardından 1911’de yayın hayatına adım atan *İnsâniyet* ise, kadınlara mahsus aylık dergi olarak sadece iki sayı çıkmıştır.

Tasvî-i Efkâr, İbret, Diyojen, Hürriyet gazeteleri ile kendi çıkardığı *Hadîka, Sir'ac* gibi yayınlarda yansımaları bulacaktır. Londra ile Cenevre'de yayınlanan ve idaresini Ziya Paşa'yla üstlendiği *Hürriyet*'teki -sürgün psikolojisiyle eleştirel ve keskin üslubun damgasını taşıyan- yazılarında, maliye ve iktisat perspektiflerinden mali politikalar, bütçe, vergiler, servet, dış borçlar ve israf konularını bilhassa gündeme taşımıştır. Özellikle ilk evrelere ait konularını pür iktisadi içeren bir yaklaşımla doğrudan ilişkilendirmek iddialı olabileceğinden, mali-iktisadi meselelere toplumsal sorunları merkeze alarak politik bağlamda yaklaştığını söylemek daha doğru olur. Ancak bu yazılardan dönemin iktisadi yapısı ile -daha da önemlisi- zihniyeti hakkında çok şey çıkarmak mümkündür. Şu husus göz önünde tutulmalıdır ki, ulus-devlet yerine imparatorluk çatısı altında vücut bulmuş söz konusu süreçte iktisat daha çok mali konular ile gelişmelerin içine gömülü durumdadır. Bu yüzden iktisadi içeren direkt bir kuramsal bakış açısı yerine, onun konularını ve özünü mali meseleler planında aramak ve yakalamak gerekir.

Kronolojik olarak, alttaki tabloda listelenen konuların ağırlıkta olduğu -1868 ile 1869 arasına denk gelen- *Hürriyet* gazetesinde mali meseleler ön plandayken, sonraki döneme ait -1872 ile 1873 arasındaki- *İbret* gazetesindeyse maliye ve hazine gibi alanlar yerlerini yavaş yavaş iktisat, ticaret ve sanayi hususlarına bırakır. *İbret* gazetesindeki iktisadın tümüyle belirgin hale geldiği yazılardan en önemlileri şunlardır: *İbret* başlıklı makalede, özel girişimcilik ile Batı tipi kurumsallaşmış şirketlerin gelişmemiş olmasını gerilemenin nedenleri arasında gösterirken, bunları mümkün kılacak yeterli sermaye birikiminin varlığını da sanayi, ticaret ve bankacılık sisteminin gelişmişliğinde arar. *Sanayi ve Ticaretimiz* makalesi daha da teferruat içeriklidir. Ülkenin ticari sömürgeye dönüşmesini, Reşit Paşa'nın imzaladığı iç pazarlara yönelik ticaret izni ve yabancılara tanınan imtiyazlar, sanayi ve ticaretin gelişmesini sağlayacak okulların yetersizliği, hazine ve tahvil alışverişi yerine sanayi ve ticareti temel alıp geliştirecek bankalardan yoksunluk ile ticari ve sınai malların dağıtım sürecinde ulaşım imkanlarının kısıtlılığına bağlar. (Çavdar, 1992, ss. 45, 49) İktisat yazılarında hem döneme özgü pozitivist zihniyet hem de -kurtuluş umudunu ticaret ve sanayide gören- modernist bakış öne çıkar. *Avrupa Medeniyetinden İbret Dersi Almak* makalesinde, bu medeniyete şuurlu biçimde dahil olmanın tesânüd⁹ doğuracağını belirtir ve süreci formüle eder: Toplumcu dayanışmanın ilk durağı olan okulda alınacak eğitim atölye tezgahlarında verimliliği getirecektir, bu tezgahların güzergahıysa fabrika ve bankalardır, nihai süreçte de ülke hem servete hem refaha kavuşmuş olur. Demografiyi konu alan *Nüfus* yazısında, gelişmenin başlıca araçları saydığı nüfus ile iktisat arasında doğrudan ilişkisellik kurarak, tarım ve sanayi sektörlerinden karşılaştırmalı örnekler verir, sanayi toplumunun dinamosunu teşkil eden iş bölümü üzerinde durur, nüfusla birlikte faiz artışının yaşanmasını da tartışmaya açar. Yeni kurulacak bir monopolü işleyen *Regie* yazısında, -Sakızlı Ohannes'in izinden giderek- dönemin alameti farikası haline gelen ve kendisiyle özdeşleşen özgürlükler meselesi odağında liberal bir yaklaşımla iktisadi alandaki özgürlükçülüğün göstergesi sayılan gümrük serbestiyetinden yana tavır sergiler, ancak önceki görüşlerine karşıt tezler içeren bu yazısında bahsedilen konunun ülke açısından sonuçlarını hesaba katmaz; yabancı sermayenin iç pazardaki hakimiyetinin neticesindeki sömürü düzeninin zaten sallantıda olan ekonominin sonunu getireceğini, Türk esnafı ile loncaları çökertirken yalnızca yabancı sermayeyle ortaklık içindeki azınlıkların işine geleceğini göz ardı eder (Ülken, 1992, ss. 99-103). İlginç olan Osmanlı ekonomisinin çöküşünü 1838'de İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmasına bağlayanın (Önsoy, 1988, s. 30), birkaç kuruş maaşlı memuriyete tenezzül etmeyen azınlıkların becerilerini ticarete yönelterek ülkenin nimetlerini sömürdüklerini söyleyenin (Kuntay, 1944, s. 185), yabancılara kastederek bin şirketten daha zengin kişilerin devletlerden daha güçlü şirketlere sahip olmalarından yakınanın (Özön, 1997, s. 41), Avrupa'dan ithal edilen malların yerli zanaatkarların ürünlerini gözden düşürüp tezgahlarının kapanmasına ve

⁹ Tesânüd: Toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma içinde olmalarını, birbirlerine güç ve destek sağlamalarını ifade eden ahlâk terimidir.

sanat erbabının mahvolmasına değinerek sürekli isyan edenin yine kendisi olmasıdır (Avcıoğlu, 1969, s. 156).

Bir mektubundaki “Devlet iktisadi kaynaklarını kaybettikçe siyasi olarak da güçten düşmüştür” ifadesinden anlaşılabilceği üzere günün koşulları açısından ekonominin önemini fazlasıyla farkındadır (Turna, 2020, s. 72). Ancak iktisat bilgisi ile derinliğinin, Şinasi ile özellikle Münif Paşa’ya göre oldukça kıt olduğu da bir başka gerçekliktir. Nihayetinde kendisi iktisatçı değil ülkenin yaşadığı krizlere çözüm ararken iktisat bilgisi daha çok gözlemleriyle şekillenmiş bir Osmanlı aydınıdır ve bu arayışlar zaman zaman yalpalamasına yol açar. Lâkin bu durumu tutarsızlık yerine dönemsel şartlara göre değişebilen popülist eğilimler vasıtasıyla anlamaya çalışmak daha doğru olacaktır.

Tablo 2: *Namık Kemal’in Maliye ve Ekonomi Konularında Hürriyet Gazetesi’ndeki Yazıları*

Tarih	Sayı	Makale Adı ve İçeriği
23 R.evvel 1285 (13 Temmuz 1868)	3	Yeni Osmanlılar ve Babiâli: Devletin karşı karşıya kaldığı en büyük tehlikeyi israfta görerek, devletin sorumsuzca borçlanması ve bunun karşılığında faiz borçlarının yüküne eleştirir. Ayrıca ticaret, sanayi, tarım, eğitimde geri kalmışlığa rağmen harcamaların zevk-ü sefaya ayrılmasına da isyandır.
21 R.ahir 1285 (10 Ağustos 1868)	7	Servet-i mülkiyeye ve idare-i hâzraya dair makale: Bir zamanlar en yüksek refah seviyesine ulaşmış bir milletin, sahip olduğu geniş topraklar ile çok sayıdaki yetenekli insan gücüne rağmen çöküş tehlikesiyle karşı karşıya kalması iktisadi sektörler ve ticaret pencerelerinden tartışılır. Servetin üç kaynağını tarım, zanaat ve -hepsinden üstün tuttuğu- ticarete dayandırırken, Osmanlı ile Batılı ülkeler nezdinde mukayeseli bir değerlendirmede bulunur.
28 R.ahir 1285 (17 Ağustos 1868)	8	Mülkümüzün servetine dair geçen numerodaki makaleye zeyl: Öncekinin devamı olan makalede, devlet maliyesi ile buradaki israfı karşılaştırmalı ve detaylı biçimde iktisaden ele alarak bütçe kalemleri özelinde tartışmaya açar.
13 C.evvel 1285 (31 Ağustos 1868)	10	Sekizinci numeromuzdaki maliye bendine zeyl: Yabancılarla iç ticaret izinlerinin yerli sanayii yok etme intibayı yaratmasından hareketle, ithal ürünlerden %5 gümrük vergisi alınırken yerli ürünlerden %8 vergi tahsil edilmesi kınar. Ayrıca ekonomiyi düzeltme yolunu yeni vergilerin icadında değil, yerli bir tüccar sınıfı meydana getirmek ve yerli bankalar kurmakta bulur.
4 C.ahir 1285 (21 Eylül 1868)	13	İstanbul’da bulunan muhabirlerimizden birinden tahrirât: Galata sarraflarının çekmecelerinde, devlete ait düzensiz borçlar kaynaklı üç milyonluk tahvil bulunduğu ve Osmanlı Bankası’nın bunları %20 oranında kayıpla nakde çevirdiği, üstelik bu tahvillerin azalmak yerine her geçen gün daha da artmasının devlete karşı şaşkınlık ve güvensizlik duyulmasına yol açtığından bahsedilmekte.
12 C.evvel 1285 (29 Eylül 1868)	14	Usul-i meşverete dair üçüncü mektup: Kamu yönetiminin temelini, adaletin etkin ve tarafsız biçimde icrası ile toplumsal ve ekonomik kalkınmanın sağlanması gibi iki asli unsura dayandıran yazı; liberal anlayış çerçevesinde iç işlerine ait idarenin başarısında hukukun işlerliği kadar üretim ve refahı artıran politikaların önemine de dikkat çeker.
25 C.ahir 1285 (120 Ekim 1868)	16	Diğer başlıklı yazı, ekonomik krizle ilgilidir ve halkın maruz kaldığı parasızlığa vurgu yapar. Bedesten esnafının yüz kuruşluk ürünleri yirmi kuruşa vermesine rağmen sifatah dahi edemediğinden yahut eskinin saygın ailelerinin maddi ve manevi değere sahip aile yadigarlarını elden çıkararak kuru ekmek alabilme derdine düştüklerinden söz açar.
10 Recep 1285 (26 Ekim 1868)	18	İstanbul’dan diğer mektup: Kendisine yazılan mektup özelinde ekonominin nasıl bir çöküş yaşadığı ve halkın hızla yoksullaşması konu edilerek, evlerde bir parça pirinç kalmışsa da yağ olmadığı için yemek yapılamadığından, yeni elbise alınamayıp yamalı gezildiğinden, sabun alınamadığı için insanların bitlendiğinden, hanelerde kömür olmadığı için soğukta titreyip durma dışında elden bir şey gelmediğinden, vs. söz edilir.
17 Recep 1285 (2 Kasım 1868)	19	Devletin tedennisine dair makale: Asıl konusu memurlar olan bu makale, ekonomik meselelere de değinerek devletin çöküş nedenleri arasındaki iktisadi ve mali sorunlar hakkında değerlendirmelerde bulunur.
2 Şaban 1285	21	İstikrâz protestosu: Babiâli’nin 125 milyon franklık yeni bir borçlanmaya gideceğinin ortaya çıkmasıyla, halkın bunu hoş karşılamayıp İstanbul’da imza

(16 Kasım 1868)		yoluyla protestoya açması üzerinden; bunun eğitimin iyileştirilmesi, yeni yollar yapılması, daha önceden alınan borçların ödemesi, bir süredir para alamayan memurlara maaşlarının verilmesi veya halk yararına kullanılması gibi müsbet alanlar yerine yeni saray ve köşkların yapılması gibi halka yararı olmayan lüzumsuz gösterişlere harcanacak olması kınanır.
2 Şaban 1285 (16 Kasım 1868)	21	Ecnebilerin tasarruf-ı emlak salâhiyeti: Yabancı sermayeyle kurdukları ortaklıklarla iyice zenginleşen azınlıklara Babîâli'nin taşınmaz mülk edinme hakkı vermesiyle zaten yoksulluk içindeki İstanbul halkının artık Anadolu'ya göç etmek zorunda kalacağı bahsiyle, kapitülasyonlarla her geçen gün daha fazla hissedilen ekonomik bağımlılık, yabancı sermaye egemenliği ve mali adaletsizlik bağlamlarında yerli esnafın ticaretten tamamen silineceği ve başkentin de azınlıklara teslim olacağı uyarıları yapılmaktadır.
13 Şaban 1285 (23 Kasım 1868)	22	İstikrâr-ı cedid üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin mütalaâtı: Enflasyonist para politikası, gelir-gider açığı, bütçe disiplini, fiskal sürdürülebilirlik açısından ciddi risk barındıran borç faizlerinin para basılarak ödenmesi, adam kayırmacılık sorunlarına değinen yazı, yeni bir dış borçlanmaya gidilmesini yanında sarayın lüks harcamaları belirlenmiş ödenekleri aşınca devletin sabit gelirleri bunu karşılayamadığından yanlış bir yöntem olan kâğıt para tedavülüne başvurulmasını ve bunun tükenmez bir gelir kaynağı gibi algılanıp lüks harcamaları daha da arttırmasını konu eder.
23 Şaban 1285 (7 Aralık 1868)	24	Finance gazetesinden tercüme İngiltere başbakanı Edward Smith-Stanley'in Osmanlı maliyesine resmi uyarılarına cevap nitelikli yazıda, mali zafiyetler dış gözlemciler ile Avrupa finans çevrelerinin bakış açıları doğrultusunda hicvedilmiştir. Ekonominin idaresindeki liyakatsizlik, devlet hazinesi ile saray erkanının bütçelerinin birbirinden ayrışmamış olması, hesap verilebilir bir sistemin eksikliği kınanırken, mali ve iktisadi alanlarda bize uzman borç verin denilerek benzer kinaye Lord Stanley'e de yönelmiştir.
7 Ramazan 1285 (21 Aralık 1868)	26	İstanbul Vergisi Fermanla tüm tebaanın eşitliği ilan edilmişken İstanbul halkının vergi, askerlik, askerî yardım gibi en temel yükümlülüklerden muaf tutulmasından ve vergi yükünün taşraya yansıtılmasından yakınılarak, İstanbul limanlarında dönen büyük ticaret sahipleri ile İstanbul'da konaklarda ikamet edenlerden de alınması talep ediliyor
14 Ramazan 1285 (28 Aralık 1868)	27	İdare-i hâzranın hülâsa âsârı: İstanbul'dan vergi alınması hususu, bu sefer taşradan başkente gelen bir çiftlik ağasının gözünden işlenir; taşrada halk, memurlar ve askerler yokluk içinde inlerken, devlet erkânının sahip olduğu imkanlar ve denize sıfır yahılarda keyif çatanların sahip olduğu koşullarla taşra mukayese edilir.
21 Ramazan 1285 (4 Ocak 1869)	28	Yirmi beşinci numarada olan hatıraya zeyl: Devletin yükselişi ile düşüşü arasındaki ilişkiyi hukuk, adalet ve iktisadi düzen üzerinden açıklayan tarihsel bir şema sunar. Bu yaklaşım, 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasında yaygın olan "adalet dairesi" teorisinin yansıması olmak yanında sistemin çürümüşlüğüne sert biçimde muhalefettir.
26 Şevval 1285 (8 Şubat 1869)	33	Umûr-ı Nâfia Nazırı Davud Paşa'nın Viyana'da akdedeceği istîrâz: İstanbul'dan Belgrad'a uzanacak demiryolu projesiyle ilgili bu yazı devletin bu sefer de Avusturyalı bankerlerin eline düşeceği uyarısında bulunur, dış borçlara yönelik politikalar ile bunların ulusal egemenliğe yönelecek tehditleri noktasında derin bir eleştiridir.
1 Zilhicce 1285 (15 Mart 1869)	38	Yeni İstikrâr: Osmanlı maliyesinin müzminleşen dışa bağımlılığı ve dış borçlanmanın süreklilik kazanan yapısı hakkındaki yazı, alınan 25 milyon franklık borcun tahsil edilemeyen taksitlerine dair Paris'te yürütülen müzakereler ve mali bağımsızlığın sembolik olarak Avrupa finans çevrelerine devredilmesini konu etmektedir.
29 Zilhicce 1285 (12 Nisan 1869)	42	Reybü'l-menûn: Avrupalı hükümdar ve yöneticilerin yıllık ödenekleriyle kişisel maaşları tablo halinde verilerek, ekonomik çöküşe yol açan zihniyet bürokrasideki israfla ilişkilendiriyor ve milli gelir açısından dünyanın ilk sıralarında yer alan ABD Başkanının bile Osmanlı sadrazamlarının yarısından daha az maaş aldığı belgeleniyor.
7 Muharrem 1286 (19 Nisan 1869)	43	Reybü'l-menûn: Devam niteliğindeki yazı, toplumsal adalet ve kalkınma anlayışları bağlamında mali ve iktisadi politikaları sert bir dille eleştiriyor. Yüzeyselliğin ötesine geçemeyen ilerleme zihniyetinin, milli kimliği yitirmekten,

		devlet gelirlerinin yarısını faize verecek şekilde borçlanmaktan, halkı aç çıplak bırakarak elde edilen vergilerin birkaç kişi arasında yağmalanmasından ibaret kaldığı vurgulanıp, sadece borçlanma, eşitsizlik, sömürüyle örülü bir çöküşü getirdiği savunuluyor.
21 Muharrem 1286 (3 Mayıs 1869)	45	Reybü'l-menûn: Hırsını alamayarak aynı konuda yazmaya devam etmekte; emirname ile idarecilerin akrabalarını kollayıp yönetim kademelerine atamamaları buyurulmuş iken, bu kuralın taşrayla sınırlı kalıp İstanbul'u kapsamamasından yakınıyor.
5 Safer 1286 (17 Mayıs 1869)	47	Esham-ı umumiye üzerine makale: Osmanlı maliyesinin iç borçlanma için kullandığı devlet tahvillerinin işleyişine dair iktisadi rasyonaliteyle yazılmış metinde, bir yandan maliye yönetimi teknik anlamda sorgulanırken diğer yandan halkın sistemden duyduğu güvensizlik dile getirilir.
5 Safer 1286 (17 Mayıs 1869)	47	Terakki'de münderiç bir makale üzerine mülâhazat: Terakkî gazetesinin maliyenin ıslahı için önerdiği Avrupa'dan maliye memuru getirilmesi teklifi, reformların dışarıya bağlanmasının maliyenin zaten kırılğan olan kurumsal yapısını daha da zayıflatacağı için iyi niyetli fakat tehlikeli bir çözüm olarak görülür. N. Kemal'in önerisiyse, yerli kadrolarla reform yapma ve kamu idaresinde ahlaki sorumluluğu güçlendirmedir.
4 R.evvel 1286 (14 Haziran 1869)	51	İstanbul'dan tahrirât: "Yere batasınca dış borç alma kapısı bir türlü kapanmadı gitti" isyanıyla başlayan yazı, dış borçlar ve mali çöküş konusundaki iktisadi eleştirinin zirve örneğidir. 15 milyon frank daha borç alacağı ortaya çıkınca üslup iyice sertleşmiş ve siyasi ilgisizlik, bürokratik çürümüşlük, toplumsal çaresizlik öne çıkmıştır
11 R.evvel 1286 (21 Haziran 1869)	52	Reybü'l-menûn: La Turquide'de çıkan Osmanlı'da girişimciliğin önündeki engeller konulu yazıya Takvim-i Vekayi'nin muhalefeti üzerine N. Kemal, maliye alanından çıkıp tümüyle iktisadi alana kayarak "teşebbüs özgürlüğü" ile liberal iktisat anlayışını savunuyor. "Devlet, esnafla rekabet ettikçe sanayi gelişmez" dediği yazıda, kamunun üretici aktör olarak piyasada yer almasının sakıncalarına işaret ederek, girişimciliğin önündeki bürokratik, geleneksel ve kurumsal engellere işaret ediyor.
8 C.evvel 1286 (16 Ağustos 1869)	60	Reybü'l-menûn: İktisadi zihniyetin açıkça satırlarından sızdığı yazıda borç yüzünden hapis cezasına karşı çıkan N. Kemal, klasik liberal anlayışın mali iktidarı sınırlandırması ve kamusal gücün hukukla çerçevelenmesi gerekliliği yanında iktisadi adaletin de ancak güçlü ve adil bir vergi sistemiyle sağlanabileceği inancını savunuyor.
22 C.evvel 1286 (30 Ağustos 1869)	62	Muvâzene-i Mâliye I – Hizmet: Bütçe yapmanın faydalarına değinerek, hem eldeki geliri devlet yönetimine göstermek suretiyle harcamaların dikkatli yapılmasını sağlaması hem de hazinenin durumunu topluma ilan ederek devletin itibarını muhafaza etmesi noktalarındaki önemini belirtir.
29 C.evvel 1286 (6 Eylül 1869)	63	Muvâzene-i Mâliye II – İbret: 1868 yılı mali bütçesini Fransa'nınkiyle karşılaştıran yazı, varidat kalemlerinde Osmanlı bütçesinin en önemli kısmını 'aşar', Fransa'nınkini ise 'aşar' ve 'ağnam' vergilerinin oluşturduğunu, Osmanlı'nın başlıca gelirini halkın birincil ihtiyaçlarından temin ettiğini gösterir.
17 Ramazan 1286 (20 Aralık 1869)	78	Suavi Efendi tarafından gelen mektup sureti: Osmanlı mali bütçesindeki rakamların gerçeği yansıtmadığını söyleyen Ali Suavi'nin mektubuna yer veren yazı, gelirlerde üçte bir oranında (761.879 kese) açık bulunduğu ve Suavi'nin âlimlerden aldığı fetvaya göre bunun sorumlusu Sadrazam Ali Paşa'nın katlinin vacip olduğu üzerinedir.
13 Zilkade 1286 (14 Şubat 1870)	86	"Hukuk ve mehâkim" bendinin mâba'dı: Hukuk sisteminin ekonomik ve ticari hayata etkileri bağlamında bağımsız ve tarafsız mahkemelerin önemini vurgulanarak, hukuki güvence eksikliği ticari faaliyetleri olumsuz etkilediğinden, ekonomik güven ortamı ve ticaretin gelişimi noktasında hukukun üstünlüğünü sağlanmanın hayatiyetine değinilir.
15 Muharrem 1287 (24 Mart 1870)	91	Yine mi istikrâr? Artık iyice mali disiplinden uzaklaşan devletin, üretken yatırımlar yerine borçlanmaya dayalı bir ekonomi anlayışını benimsemesinin sadece ekonomik bağımsızlığı zedelemekle kalmayıp halkın refahını da olumsuz etkilediği belirtilir. Ayrıca, borçlanmanın kısa vadeli çözümler sunduğu ve uzun vadede ekonomik yapıyı daha kırılğan hale getirdiği hatırlatılır.

Kaynak: Namık Kemal, (2018) *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, Cilt: I-II.

4. Sonuç

Tarihte bazı dönemler, olaylar kadar düşüncelere de ev sahipliği yapar. Bu anlamda Tanzimat, devletin siyasal ve idari restorasyon hamlesi olmak yanında düşünsel bir devrimin kıvılcımıdır. Bu devrimin belki de en özgün ve kalıcı izleri, iktisadi ve mali düşüncelerin kamusal görünürlük kazanmasıyla hayat bulmuştur. Ancak mesele sadece ‘ekonomik meselelerin konuşulması’ da değildir, bizzat bu konuşmanın tarzıdır. Basının dilinde yoğrulan iktisat ve maliye, sarayın hesap defterlerinden ibaret kalmaktan çıkarak sokaklarda, kahvehanelerde ve daha da mühimi gazete sütunlarında dolaşan yepyeni bir idrakin maddi suretine dönüşmüştür. Bu minvalde Tanzimat’ı, reformlar dizisi olmaktan öte düşünceyle yoğrulmuş bir muhayyele saymak gerekir, çünkü ekonomi niceliksel berilerin tahakkümünden kurtularak kelimelerin ve dünyasında kurulmaktadır.

Bu çalışma göstermektedir ki, iktisat Tanzimat basınında sadece mali meselelerin çözümüne dönük bir uygulama alanı olmakla sınırlı kalmamış ve kamusal ahlakın, özgürlüğün, ontolojik anlam arayışlarının merkezinde de konumlanmıştır. Bu, modern iktisadi düşüncenin Batı’daki evrimine koşut ama ondan tamamen farklı bir seyre işaret etmektedir. Batı’da iktisat genellikle üretim ve mübadele süreçlerinin rasyonel örgütlenmesi noktasında bir tanıma kavuşurken, Osmanlı aydını için hem devletin hem de toplumun varlık mücadelesinin düşünsel anlamda yeniden inşasıdır. Bir başka deyişle, Tanzimat basınında iktisat, reel-politik ile etik arasındaki köprüdür.

Namık Kemal’in kaleminden dökülen istikraz eleştirileri, mali bağımsızlık sorunu haricinde devletin şahsiyetini de tartışmaya açar. O’na göre borç sadece kasayı değil, izzeti de kemiren bir urdur. Bu yaklaşım, basit bir borçlanma analizinin ötesinde bir özgürlük arayışının iktisadi dille ifadesidir. Aynı şekilde Münif Paşa’nın Batılı felsefeciler ile iktisatçılardan yaptığı çeviriler ve bu çevirilere eşlik eden yorumları, Tanzimat entelijansiyasının düşünceyle eylem yahut soyutla somut arasında kurduğu organik bağı görünür kılar. Bu çabalar ne sırf taklit ne de ham hayaldir; bunlar, düşüncenin kendi yerel toprağında yeniden kök salma girişimleridir.

Bu anlamda Tanzimat basını, entelektüel süreklilik kadar entelektüel kopuşun da mekânıdır. Geleneksel Osmanlı iktisadi düşüncesinde halk ile ekonomi arasına çekilen perde, basın yoluyla aralanmaya çalışılır. Bu, sıradan bir bilgilendirme çabasını aşarak bir inşa faaliyeti girişimine işaret eder. Gazetelerde yayımlanan her iktisadi ve mali içerik, halkı ekonomik bir özneye dönüştürme gayretlerinin izdüşümüdür. O yüzden Tanzimat basınına anlamak, içerikle sınırlı kalmayıp o içeriğin niçin ve nasıl sunulduğunu da anlamaktır. Bu da bizi kaçınılmaz olarak basının estetik ve retorik boyutuna yöneltir, çünkü bu yazılarda ekonomi bir anlatı olarak kurulur: zaman zaman kahramanı halk olan bir destan, zaman zaman trajedisi borç olan bir oyun, zaman zaman da çözümü meçhul bir iktisadi bilmece olarak...

Tanzimat aydınının düşünceyle kurduğu ilişki, bugünün akademik dünyasında hâlâ tam anlamıyla çözümlenebilmiş değildir. Oysa bu ilişki, bugün bile geçerliliğini koruyan bir model önerisidir: çok katmanlı ve çok disiplinli, eleştirel ama yapıcı, evrensel ama yerel bir düşünce iklimi! Tanzimat aydını hem devleti hem toplumu hem de bireyi aynı anda kurgular; bir bürokrat gibi planlar, bir şair gibi hisseder, bir gazeteci gibi yazar ve bir filozof gibi sorular sorar. Bu çok yönlü misyon Tanzimat basınına, bir yandan kurumsal anlamda mektep diğer yandan da düşünsel anlamda laboratuvara dönüştürür. Burada kağıda dökülen yazılar, yalnızca bir dönemin tanıklığını değil, aynı zamanda o dönemin tahayyül ettiği geleceğin mürekkebiyle yazılmış düşünce dünyasının yansımalarını verir.

Dikkat çekilmek istenen bir başka boyut, iktisadi ve mali meselelerin aydınlar arası bir tartışma argümanı olarak kalmaması ve giderek genişleyen kamusal zeminde gündem bulmasıdır. *Tasvîr-i Efkar*’dan *Hürriyet*’e, *Mecmua-i Fünûn*’dan *İbret*’e kadar uzanan yayın silsilesi, okuryazar bir zümre yanında ‘iktisadi vatandaşlık’ kavramına da hitap eder. Yani devletin iktisadi ve mali kararlarına dair halkın düşünce üretme, sorgulama ve muhalefet etme hakkına. Bu durum basını,

sadece bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp bilgileri üreten, kamusal vicdanı şekillendiren ve devlet-toplum ilişkisini yeniden kuran bir kurum haline getirir.

Elbette ki bu sürecin sancısız olmadığını söylemek mümkün değil. Tanzimat basınında yer bulan birçok iktisadi ve mali tartışma, kendi içinde çelişki, belirsizlik, hatta boşluklar barındırır. Ancak bu durum dönem aydınlarının düşünsel cesaretini gölgelemez; çünkü asıl kıymetli olan meselelerin ‘doğru’ çözümleri değil, bizzat ‘sorun’ olarak ortaya konabilmeleridir. Bu, modern düşüncenin en temel adımına karşılık gelir, yani dünyaya bir sorunsal penceresinden bakmaya. Tanzimat basını, bu ‘mesele odaklı’ bakış açısının aydınlar arasında kabul görüp benimsenmesine yol açmıştır.

Bugün tarihsel bağlamından kopararak kuramların teknik çerçevesi içinde sıkışıp kalan iktisadi ve mali meseleler karşısında Tanzimat’ın sunduğu bu düşünsel zenginlik son derece takdire şayandır. Bu zenginlik, sadece geçmişe ait değildir, bugün halâ sürmekte olan bir arayışın erken dönemleridir. İktisadın ve maliyenin yalnızca ‘ne’yi değil, ‘nasıl’ı da içerdiği; rakamların ötesinde anlamlar taşıdığı, her kararın arkasında bir değer yargısının, bir siyasi yönelimin ve bir ahlaki tercihin bulunduğu fikri. Bu fikir, Tanzimat basınının entelektüel mirasıdır.

Ama son noktayı koymadan önce yine de belirtmek gerekir ki madalyonun bir de diğer yüzü var, zira bu “fikrin” derinliği meselesi yeni bir çalışmanın konusu olacak kadar geniş ölçekli ve tartışmalıdır. Dönemsel koşullar gereği iktisadın çoğunlukla mali meselelerden ayrı düşünülememesi ve sürekli gündeme tutsak olması, mali iktisat alanında verilmiş ilk sistematik eser olan -sekizinci yüzyıl ortasına ait- Ebû Yûsuf’un *Kitâbü’l-Harâc*, hatta aşağı yukarı aynı sürece denk düşen Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın *Kitâbü’l-Emvâl*’inin sahip oldukları dönemsel önem ve derinlikten uzak düşmesinin başlıca nedenidir. Tanzimat’ın iktisadi ve mali düşüncesinin derinliği, ya iktisadi ve mali meseleleri -zekât, alışveriş, kira, borç, kefalet, vb. gibi muamelât konularını içeren- gündeme dayalı biçimde mevcut sorunlarla ilişkilendirmekle yetinmiş Mâlik b. Enes’in *el-Muvatta*’ eserini andırır şekilde teori yerine pratiğin içine gömülüdür ya da yeni açılan yüksek okulların kürsülerinde liberal bilgelik taslayan ve savundukları kuramlara dogmatik biçimde saplanıp kalan organik aydınların Smith, Ricardo, Malthus, Say çevirileri ile onlardan alınan ilhamla kağıda dökülmüş “iktisat kitaplarından” ibarettir.

Sonuç olarak, iktisadi düşüncenin halkın gündelik yaşamına, zihnine, hatta duygularına sızmasının aracı rolünü üstlenen Tanzimat basını, Osmanlı toplumunun iktisadi ve mali bakışını yalnızca şekillendirmemiş; aynı zamanda ona yeni bir dil, yeni bir etik, yeni bir estetik kazandırmıştır. Bu dil, bugünün ivedi, teknik ve çoğu zaman duyarsız iktisadi ve mali tartışmalarına karşı, düşünceyle beslenip insanla başlayan ve toplumla bütünleşen bir alternatif sunar. Bu nedenle çalışmada ele alınan içerik tarihsel, iktisadi, mali ve siyasi okumalar yanında bir gelecek önerisidir de! Geçmişin kelimelerinde saklı olan düşünsel cesareti bugüne taşımak, basit bir nostalji ediminden öte köklü bir sorumluluktur; zira düşünce, zamanın ötesinde bir eylemdir. Ve Tanzimat basını da bu eylemin en parlak izlerini sinesinde barındırır.

Kaynakça

- Akşin, S. (2009). Düşünce ve bilim tarihi (1839-1908). M. Kunt (Ed.), *Osmanlı Devleti 1600-1908* içinde (C. 3, ss. 345-367). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye’nin düzeni*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (1975). *Türk düşününde batı sorunu*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (2022). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boratav, K. (2011). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2009*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Cem, İ. (1971). *Türkiye’de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.

- Çağman, E. ve Savan, M. (2023). *Bir eser, iki tercüme: Otto Hübner'in Ekonomi Politik'i*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çakır, C. (2016). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı iktisat düşüncesi. C. Çakır (Ed.), *Osmanlı medeniyeti içinde* (ss. 87-103). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Demir, K. (2025). Osmanlı Devleti'nde bir iktisatçı: Mehmed Cavid'in iktisadi görüşleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 85, 1-21. doi: 10.51290/dpusbe.1578196
- Demir, K. (2019). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nde himaye düşüncesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 441-447.
- Doğan, G. (2021). Sunuş. *İlm-i Servet: Münif Paşa*. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Dolgun, U. (2022). Türkiye'de düşünsel ve kültürel ortam. H. Yazıcı (Ed.), *Türkiye'nin toplumsal yapısı içinde* (ss. 107-155). İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Duman, H. H. (2018). Tanzimat döneminde basın (1828-1875). *Türk basın tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Ebüzziya, T. (1973). *Yeni Osmanlılar tarihi* (Cilt 1). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Ebüzziya, Z. (1993). Cerîde. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, s. 403). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1948). İktisadî tefekkür tarihimize ait yeni bir vesika. IV. *Türk Tarih Kongresi*, 340-346. Erişim adresi: <https://vdoc.pub/documents/iv-trk-tarih-kongresi-10-14-kasim-1948-ankara-5g9llf6ajra0>
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Georgeon, F. (2020). *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930* (A. Berktay, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gevgili, A. (1989). *Yükseliş ve düşüş*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Gevgili, A. (1989). *Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve sosyal sınıflar*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Harman, Ö. F. (1973). *Şinasi'nin makaleleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- İnuğur, N. M. (1982). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Kahraman, A. (2010). Şinâsi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 166-169). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karaalioglu, S. K. (1982). *Türk edebiyatı tarihi* (C. 2). İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Kabacalı, A. (1990). *Başlangıçtan günümüze Türkiye'de basın sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayını.
- Kabaklı, A. (1979). *Türk edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kabataş, F. B. (1998). *Hazîne-i Evrak dergisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı tarihi* (C. 6). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaoğlu, Ö. (2013). İktisadi düşünce tarihimizde bir sayfa: Mecmua-i Fünûn. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 277-304.

- Kılınçoğlu, D. T. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisat ve kapitalizm*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Koloğlu, O. (1996). Osmanlılarda basın ve kamuoyu. *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 151-219). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Koloğlu, O. (2009). Ulaşım ve haberleşme. H. İnalcık ve G. Renda (Ed.), *Osmanlı uygarlığı içinde* (C. 1, ss. 442-455). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Koloğlu, O. (2018). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Kongar, E. (2007). *21. yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuntay, M. C. (1944). *Namık Kemal: devrinin insanları ve olayları arasında* (Cilt 1). Ankara: Maarif Matbaası.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (M. Kıratlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1997). *Siyasal ve sosyal bilimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mermutlu, B. (2004). *Sosyal düşünce tarihimizde Şinasi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mutluay, R. (1973). *50 yılın Türk edebiyatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mutman, M. (2002). Şarkiyatçılık/oryantalizm. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modernleşme ve batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Münif Paşa. (2021). *İlm-i Servet*. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Namık Kemal. (2018). *Sürgünde muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)* (Cilt I-II). İstanbul: Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Orman, S. (2015). İlm-i Tedbir-i Menzil, oikonomia ve iktisat. B. A. Çetinkaya (Ed.), *Doğu'dan Batı'ya düşüncenin serüveni içinde* (C. I, ss. 409-458). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi ve sosyal değişim*. Ankara: Turhan Yayınevi.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat dönemi Osmanlı sanayii ve sanayileşme politikası*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Quataert, D. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi* (Cilt 2). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Özlem, D. (2002). Türkiye'de pozitivizm ve siyaset. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modernleşme ve Batıcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özön, M. N. (1997). *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sayar, A. G. (1986). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sayar, A. G. (2001). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Solnon, J. F. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Şeker, Ş. (2012). *Sadık bir muhalif*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şinasi, İ. (1860). Tercümân-ı Ahvâl mukaddimesi. *Tercümân-ı Ahvâl*, (1). Erişim adresi: <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/adem.caliskan/139226/2-tercuman-1%20ahval-metin-244>.
- Tabakoğlu, A. (2012). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Tanpınar, A. H. (2000). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekdemir, A. (2011). Osmanlı Devleti'nde ilk ticari gazete: Cerîde-i Ticaret. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 209-221.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de millî iktisat (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1999). II. Meşrutiyet'te toplumsal proje: tesanüt, meslek ve millî iktisat. G. Eren (Ed.), *Osmanlı içinde* (C. 3, ss. 571-586). İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Turna, M. (2020). Namık Kemal'in mektupları ışığında Osmanlı'nın sosyo-politik durumu. *Erciyes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 58-73.
- Türkdoğan, O. (2008). *Osmanlı'dan günümüze Türk toplum yapısı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Wells, C. (2020). *İlm-i Tedbir-i Mülk: devlet yönetme bilimi* (M. Dursun, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Yayınları.
- Yıldız, A. (2021). Osmanlı basınında ekonomik haberler ve ekonomi gazeteciliğinin ilk izleri (1831-1908). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(1), 265-284.

NİZAM-I KADİM'DEN NİZAM-I CEDİD'E: GEÇ OSMANLI DÖNEMİ İNŞAAT ŞİRKETLERİ

Zeynep GÜNAY¹

Öz

Osmanlı Devleti kurulduğu ilk günlerden beri imar ve ihya faaliyetlerine özen göstermiştir. Temel ihtiyaç olarak görülen barınma probleminin giderilebilmesi için yapı üretimi gerçekleştirilmiştir. Anadolu coğrafyasında, Osmanlı Devleti için önemli bir fetih yeri olan Karacahisar ile başlayan şehirlerin şekillenmesi mekânsal anlamda dönüşümün başladığı yerdir. Şehirlerin fiziksel görünümünün oluşmasında inşaat faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Bu hususta sadece sivil yapı değil aynı zamanda kamusal yapıların da inşa süreci ivme kazanmıştır. Bu anlamda yapı üretiminde önemli bir kurum Hassa Mimarlar Ocağı'dır. Osmanlı klasik döneminde Hassa Mimarlar Ocağı imar faaliyetleri hususunda etkin bir role sahiptir. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan "değişim ve dönüşüm" inşaat esnafının örgütlenmesi konusunda da etkili hale gelmiştir. Bu durum, kurumsal tarih yazımı açısından kritik önem taşıyan yeni bir kurumun ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Geleneksel Hassa Mimarlar Ocağı'nın lağvedilmesiyle birlikte, imparatorluk bürokrasisinde inşaat alanında şirketleşme hareketleri ivme kazanmıştır. Bu dönüşüm sürecinde, özellikle kentsel altyapı projelerini desteklemek üzere uzmanlaşmış yeni bir ekonomik faaliyet alanı teşekkül etmiştir. Söz konusu yapılanma, Osmanlı modernleşme tarihinde "ilk inşaat şirketleri" olarak kayıtlara geçmiştir. Araştırmanın temel eksenini oluşturan bu kurumsal yapılar, dönemin sosyo-ekonomik dinamiklerini analiz etmek açısından kritik bir inceleme alanı sunmaktadır. Çalışmanın esas odağı, yapı sektörünün ihtisaslaşması ve şirketleşmesi ve bu yöndeki ilk örnek şirketlerin belirlenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İnşaat şirketleri, Şirket-i Nafia-i Osmaniye, Hassa Mimarlar Ocağı, İmar.

Jel Kodları: Z1, N6

FROM THE OLD ORDER TO THE NEW ORDER: LATE OTTOMAN PERIOD CONSTRUCTION COMPANIES

Abstract

The Ottoman State has paid attention to construction and revitalization activities since its earliest days. To address the fundamental need for housing, building production has been carried out. In the Anatolian geography, the shaping of cities began with Karacahisar, an important conquest site for the Ottoman State, marking the start of spatial transformation. Construction activities have been emphasized in the formation of the physical appearances of cities. In this regard, not only civil structures but also the construction of public buildings gained momentum. An important institution in this context is the Hassa Architects' Guild. During the classical period of the Ottoman Empire, the Hassa Architects' Guild played an active role in urban development activities. The "change and transformation" that began with the declaration of the Tanzimat also became influential in the organization of the construction trades. This situation laid the groundwork for the emergence of a new institution that is critically important for institutional historiography. With the dissolution of the traditional Hassa Architects' Guild, movements towards corporatization in the construction sector within the imperial bureaucracy gained momentum. During this transformation process, a new area of economic activity specialized in supporting urban infrastructure projects was established. This structure has been recorded in the history of Ottoman modernization as the "first construction companies." These institutional structures, which form the core axis of the research, provide a critical field of study for analyzing the socio-economic dynamics of the period. The main focus of the study is the specialization and corporatization of the construction sector and the identification of the first example companies in this direction.

Keywords: Ottoman Empire, Construction companies, Şirket-i Nafia-i Osmaniye, Hassa Architects Guild, Urban Development.

JEL Codes: Z1, N6

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi ABD, gnyzeyneb@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0290-5949

Başvuru Tarihi (Received): 01.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Yeryüzünde ilk şehirleşme faaliyeti göçebe yaşam tarzından yerleşik hayat düzenine geçişle birlikte başlamıştır. Şehirlerin oluşumu esasında toplumsal hayatı düzene koyarak insan yaşamını da belli bir kalıba oturtmuştur. Şehir, sosyal hareketliliğe yön verirken iktisadi ve siyasi alanda da değişimlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Şehrin fiziki yapısının şekillenebilmesi için inşa edilen yapıları, sivil veya kamusal yapılar olarak literatürde tanımlamak mümkündür. Bu çerçevede değerlendirildiği zaman şehrin silüetini oluşturan yapılar; ulaşımdan, altyapıya, sağlık yapılarından, eğitim binalarına gibi birçok alana tevzi edilmiştir.

Türkler Anadolu'yu yurt edinmeden önce, konargöçer bir hayat sürmekteydiler. Türkler hem kendileri için hem de hayvanları için mevsimsel olarak kışın daha sıcak, yaz ayında ise daha serin alanlara göç etmek zorunda kalmıştır. Yazılı kaynaklarda yer alan “yaylag, kışlamak” gibi ifadeler bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda Türkler için “*göçebe yaşam tarzına sahiptirler*” ifadesi her ne kadar net bilgi olmasa da kendileri için “konargöçer” terimini kullanmak daha sağlıklı olacaktır (Aydın, 2022, s. 23-27). Anadolu'da fetih yıllarından itibaren şehirleşme konusunda ve tarımsal faaliyetler kapsamında Oğuz boylarının / Türkmen boylarının Anadolu coğrafyasında yaylak ve kışlak denilen alanlarına yerleşmiştir. Bunun yanı sıra Anadolu topraklarına gelen ilk grupların hızla yerleşik hayata geçtiği bilgisi de kabul edilen yaygın bir bilgidir. Eski Türkler birkaç çadırın oluşturduğu obalarda hayatlarına devam etmekteydi. Avrupa ve Yakın Doğu halkları kalıcı şehirler ve mimari yapılar inşa ederken, Türkler soğuk iklim koşulları nedeniyle “keçe çadırlarda” yaşamak zorunda kalmıştır. Bu çadırlar, taşınabilirlik ve pratiklik açısından kerpiç/taş yapılardan üstündür. Göçebe Türkler, yazın sürülerini yaylalarda otlatırken, kışın ovalara inerek iklim koşullarına uyum sağlamışlardır (Gumilev, 2003, s. 94). Muhtelif kaynaklara göre Uygur Devleti öncesinde bazı binaların inşası olsa da şehir imar etme geleneği Uygur Devleti ile başlamıştır (Uzunkaya, 2014, s. 43). Uygurlar, diğer Türk gruplarından farklı şekilde büyük şehirler inşa etmiş ve mimaride Çinliler ile Soğdlular'dan etkilenmişlerdir. 758 yılında Selenge Nehri kıyısında Baybalık gibi 70 şehir kurulmuş, aynı dönemde başkent Karakorum'da Çin tarzı kitabeli taşlar dikilmiştir (Gumilev, s. 464).

Anadolu coğrafyasına yerleşen Türkler kendilerinden önce inşa edilen yapıları kullanmıştır. Türkler, yapıların uzun ömürlü olabilmesi için ihya faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Yeni kurulan bu düzendeki yapılarda Roma başta olmak üzere; Bizans İmparatorluğu, Selçuklu Devleti ve nihayetinde Osmanlı Devleti'nin izlerini görmek mümkündür. İnşa sürecinde etkili olan unsurlar toplumun inanç değerleri ile de şekillenmiştir. Şehirlerin mekânsal değişimleri hakkında bilgi edinebilmek için inşa edilen yapıların incelenmesi faydalı olacaktır. Zira incelenecek eserler mimarlık tarihi kadar iktisadi bilgiler konusunda da araştırmacılara veri sunacaktır. Türkler Orta Asya'dan aldıkları uygarlığı, göç ettikleri Anadolu coğrafyasına taşımıştır. Anadolu coğrafyasında hâkim olan Doğu Roma kültürü ile harmanlanan bu kültür, Türk ve Müslüman şehirlerin iskânında etkilidir. Bu yapılar savaş stratejisinden öte bir kültürün "varlığını sürdürme" iradesinin taşa kazanmış hâlidir. Öyle ki, Orta Çağ'ın karanlığında bile surların gölgesinde filizlenen çarşılar ve hamamlar, savunmanın insanı yaşatma sanatına dönüştüğünü gösteren somut verilerdir.

Selçuklu döneminde ve Osmanlı Devleti döneminde Anadolu'da izlenen kent politikaları, şehirlerin kimliğini adeta bir sanat eseri gibi işlemiş; bu topraklarda yüzyıllar boyu sürecek medeniyet mimarisinin temelleri atılmıştır. (Kejanlı, 2010, s. 288). Selçuklu Devleti'nin Anadolu coğrafyasına kesin olarak yerleştiği tarih takriben XII. yüzyılın sonlarına doğrudur. Yönetimsel anlamda devlet teşkilatlanması bu tarihlerde önem arz etmiştir. Bununla birlikte şehirlerde İktâ Sistemi uygulanmıştır. İktâ sisteminin uygulanması gerek askeri gerekse idari açıdan şehirlerin gelişmesinde etkilidir (Küçür, 2000, s. 47-49). İktâ sistemi, Selçuklu ve erken dönem Osmanlı Devletlerinde askeri-siyasi otorite ile ekonomik kaynakların entegrasyonunu sağlayan bir yönetim modelidir. Şehirlerdeki uygulaması ise kırsal bölgelerden farklı dinamiklere sahiptir. İktâ sistemi,

şehirleri askeri lojistik merkezlerden çok ekonomik ve kültürel üretim alanlarına dönüştüren bir araçtı. Ancak merkez ile yerel güçler arasındaki bu hassas denge, devletlerin ömrünü belirleyen kritik bir unsur olmuştur.

Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nde şehirlerin kurulmasında ve şehir yönetiminde etkin rol alan görevliler vardı. Özellikle Muhtesip ve Ahilik teşkilatının önemli vazifeleri vardır. (Kallek, 1998, s. 133-143). Ahilik, Anadolu coğrafyasında yayılmış bir teşkilat yapısıdır. Ahilik Teşkilatı; siyasi, sosyal ve iktisadi düzenin oluşturulmasında önemli bir misyona sahiptir (Uçma, 2017, s. 13). Ahilik Teşkilatı'nın önemli bir amacı da meslek gruplarını bir arada bulundurabilmektir. Bu minvalde değerlendirildiği zaman şehirlerin teşekkülünde önemli bir faktör olan yapı üretimi hususunda faaliyet veren iş kollarının bu teşkilat vasıtası ile işi öğrenerek ihtisaslaşması önemlidir. Ahilik Teşkilatı'nın en önemli kaynakları; arşiv vesikaları, belgeler, kadı sicilleri, fütüvvetname ve seyahatnamelerdir (Ocak, 1996, s. 261-263; Köksal, 2005, s. 11). Fütüvvetnameler esnaf teşkilatlanması hakkında da bilgi veren önemli kaynaklardan biridir. Osmanlı Devleti'nde de esnaf; saray esnafı ve serbest esnaf teşkilatı olarak iki ayrı topluluktan müteşekkildir. Saray esnafı olarak bilinen zümreye Ehl-i Hiref-i Hassa denilmekteydi. Belli bir maaş karşılığında sarayda görevlerini yerine getirirlerdi. Bu hususta Başmuhasibe kalemi defterlerinde verilen maaşların miktarı da kayıtlıdır (BOA, D.BŞM.D., 1169/1712). Ehl-i Hiref-i Hassa'ların sanat ustası olduğu konusuna temas etmek gerekir. Ancak bu hususta sadece ehil olanlar değil sanata meyilli olanlar "usta çırak" ilişkisi ile sarayda eğitilmiştir. Bu hususta bir hiyerarşi mevcut olup kademelerine göre de kategorize edilmiştir (Deveci, 2021, s. 68). Bir diğer grup ise serbest esnaf teşkilatıdır. Bu teşkilat, taşrada ve şehir merkezlerinde kolektif çalışma ile meslek gruplarının bir arada bulundurulmasını sağlamaktadır. Esnaf teşkilatı birbirlerini denetleyen bir mekanizma oluşturmuştur. Bir kurum teşkilatı olarak Ehl-i Hiref-i Hassa Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulmuştur (Ünver, 1958, s. 5). Bu teşkilat yapısının muhtevası hakkında detaylı bilgi için Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Ehl-i Hiref-i Maaş Defterleri belgelerine bakılabilir. Özellikle XVIII. yüzyıla ait olan defterler kayıtlarda mevcuttur. Ancak bu defterlerin yalnızca bir bölümü tasnif edilerek muhafaza edilebilmiştir. Defterin içeriğinde mesleklerin neler olduğu, ne kadar ücret aldıkları hatta nereli olduklarına dair tafsilat mevcuttur (Çağman, 1988, s. 74). Nizam-ı kadim dönemine ait olan belgeler ise Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer almaktadır (Uzunçarşılı, 1988, s. 23-76).

Esnaf teşkilatı içinde çeşitli meslek grupları mevcuttur. Ancak çalışmanın muhtevasını oluşturan yapı üretimi hususu için faaliyet gösteren meslek gruplarını ele almak daha faydalı olacaktır. İnşaat sektöründe faaliyet gösteren "duvarcı, nakkaş ve mimar" gibi mesleklerde gelişim kaydedilmiştir. Fütüvvetnamelerde yer alan inşaat esnaf kolları; haymedüzlar (çadircılar), taşçılar, neccarlar, yapıcûyanlar, boyacılar, nakkaşçıyanlar ve ahengerler (demirciler) olarak sıralanmıştır. Bu meslek gruplarının her birinin de piri vardır (Gölpınarlı, 2011, s. 76). Esnaf teşkilatının Ahilik Kurumu ile ilintili olduğuna dikkat çeken Fuat Köprülü; "*Ahilik Teşkilatı herhangi bir esnaf topluluğu değil, o teşkilat üzerine isnat eden, akidlerini o vasıta ile yayan bir tarikat olarak sayılabilir*" (Köprülü, 1984, s. 43) şeklinde tanımlamaktadır. Ahilik takriben Selçuklu döneminin sonlarından itibaren şehirlerdeki zanaatın gelişimini sağlayabilmek için oluşturulmuş bir kurumdur. Bu kurum klasik dönem sonrası lonca ve gedik sistemine dönüştürülmüştür. Bu kurumlarda eğitim alan meslek grupları içindeki bazı meslek erbapları yapı teşkilatının oluşturulmasında büyük bir paya sahiptir.

Bu çalışmada XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapı ve imar faaliyetlerinin kurumsal olarak değişim süreci ele alınmıştır. Bu süreçte faaliyet gösteren inşaat şirketleri incelenmiştir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar uzanan süreçteki "*inşaat*" sektörünün esnaf teşkilatından yola çıkarak Hassa Mimarlar Ocağı'ndan alınan eğitimler ile zamanla nasıl şirketleşmeye gidildiğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda da literatür taraması yapılırken birincil kaynak olarak özellikle Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtları incelenmiştir. Bunun yanı sıra sosyal bilimlerin tarih ve mimarlık başta olmak üzere çeşitli bilim dallarında yapılan çalışmalara temas

edilmiştir. İktisat tarihi ve kurumlar tarihi açısından önemli olan “şirketleşme” kavramını “Osmanlı’da ilk inşaat şirketleri” üzerinden araştırmaya değer görerek alana katkı sunması hedeflenmiştir.

1. Nizam-ı Cedid Öncesi Yapı İnşaat Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin XIV. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu coğrafyasında gerçekleştirdiği fetihlerle birlikte kontrol altına aldığı bölgelerde ticari güvenliği kurumsallaştırması ve Akdeniz-Karadeniz hattındaki² stratejik liman kentlerini ele geçirmesi, Avrasya ticaret ağlarının dinamiklerini yeniden şekillendirerek erken modern dönem küresel ekonomik entegrasyon sürecine önemli katkı sağlamıştır.

16. yüzyıl başlarında ulaştığı “*güneşin doğduğu ve battığı her yere hükmetme*” idealini, sadece kılıçla değil, insanın en temel ihtiyaçlarını kuşatan bir medeniyet projesiyle taçlandırdı. Doğu'nun baharat kervan yollarından Batı'nın limanlarına uzanan ticaret ağı, “*ticaretin nabzını tutan bir can damarıydı*” ve Osmanlı Devleti, bu damarın üzerine külliyele “*medeniyet mührü*” gibi basarak, sadece tüccarın değil, seyyahlara da imkânlar tanımıştır. Bu dönemde inşa edilen külliyele yalnızca dini-ilmî yapılar değil, aynı zamanda sosyoekonomik³ altyapı projeleri olarak işlev görmüştür. Bütüncül tasarım anlayışıyla şekillendirdiği bu yapılar; cami, medrese, imaret, kervansaray ve darüşşifa bileşenleriyle, ticari güvenliği kurumsallaştırırken, kentsel değişim ile nüfus hareketliliğini de desteklemiştir. Bununla birlikte iskân politikasına da devam etmiştir.

Yıldırım Bayezid dönemi (1389-1402), Osmanlı Devleti'nin *erken imparatorluk evresinde* kritik bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Sultan, Anadolu'da *beylikler sisteminin* tasfiyesi yoluyla coğrafi bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu süreç kısa süre içinde merkeziyetçi bir imparatorluğun kurulmasını sağlamıştır (İnalcık, 2017, s. 95). Devletin merkezileşme tanımı veya “*merkezi bir devlet kurma süreci*” Dersaadet'in fethi ile saraydan yönetilerek ilerlemiştir. Bu tutum yapı üretimine yansımıştır. Osmanlı Devleti, Selçuklu'dan almış olduğu kamusal yapı mirasını, kendine has bir yapı üretimi ile devam ettirmiştir. Özellikle bu noktada yenileşme öncesi dönemde inşa edilen eserlerde belirgin bir şekilde sentezlenmiş yapıların inşası dikkat çekmektedir. Kültürel farklılığın söz konusu olduğu Osmanlı Devleti topraklarında coğrafi şartların yanı sıra, nüfus iktisadi ve ticari faaliyetler gibi bazı unsurların yapı üretim hususunda etkili olduğu ifade edilebilir.

Yapı üretimi Osmanlı Devleti'nde “*devlet-toplum*” yapısı üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Zira yapı üretim konusundan önce toprak sistemini de iyi analiz etmek gerekir. Osmanlı Devleti toprak sistemi hususuna hukuki bir çerçeve oluşturmuştur. Toprak meselesini üç ana başlık üzerinden değerlendirmek gerekirse; haraç, öşür ve miri olarak sınıflandırılabilir. Yapı üretimi konusunda önemli paya sahip olan miri arazi olarak bilinen veya arşiv belgelerinde “*arazi-i memleket*” olarak karşılaşılan arazi türü, harp esnasında ele geçirilen ancak miri olarak reayaya verilen fakat kişinin vefatı ile soy bağına geçmeyerek devlet hazinesine intikal eden topraklardır. Bu hususta özellikle Osmanlı klasik döneminde miri toprak hakkında münferit denilen kanunlar dönemin ulemaları tarafından derlenerek padişaha arz edilmiştir. Bu doğrultuda miri arazinin bir hukuki normlar içinde yer alması Şeyhülislam Ebussuud Efendi zamanında olmuştur. Ayrıca 17. yüzyıla gelindiğinde miri toprakların usulsüz bir şekilde özel mülkiyet haline geçirilmeye çalışması bazı aksaklıkların yaşanmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra yaşanan iktisadi ve siyasi buhrandan dolayı toprağını bırakıp kentlere göç eden reayanın mülkü mali çöküntüden dolayı devlet tarafından satışa konu edinmiştir. Tarihler 1824 yılını gösterdiğinde miri topraklar üzerinde yasal olmamasına rağmen yaşanan tasarruf sonucunda kısmen bu topraklara el konulduğu bilinmektedir.

² Akdeniz ve Karadeniz ticaret hattının stratejik önemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Ticaret ve Tüccarlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.

³ XIV- XVI. yüzyıl ekonomik dönüşümleri ve ticaret ağlarının kurumsallaşması hakkında detaylı bilgiye bkz; Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi, 2003.

Miri arazilerinin göçmen veya göçebeler için iskân arazisi olarak kullanılması, o toprakların imara açılmasına olanak tanımıştır. 1858 yılında Arazi Kanunnâmesi'ne kadar geçen sürede miri arazi hususunda belli bir hukuki yaptırım uygulanamamıştır. Her bir eyalet içinde farklı kanunnameler çıkarılmıştır. Bu toprağın tasarrufu hususunda gayri müslim veya Müslümanlar arasında bir ayırım yapılmamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bu topraklar üzerine binaların inşa edilmesine yönelik daha önceki uygulamalar esnetilmiştir. Böylelikle dükkân ve imalathane gibi ticari yapılar, bu topraklarda inşa edilmiştir. Miri arazi meselesi sadece hukuki bir çerçevede açıklanmamalıdır, aynı zamanda siyasi açıdan da bazı belirleyici unsurları vardır. Toprak iktidar ve zenginlik kaynağıdır. Her ne kadar mülkiyet hakkı Osmanlı Devleti'nde olsa da bu süreç içinde farklı sosyal grupların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Son olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından bu topraklar tasarruf edenlerin taşınmazı olarak kabul edilerek miri arazi konusuna son verilmiştir (Kenanoğlu, 2020, s. 157-160).

Nizamı-ı Cedid öncesi inşa edilen yapıların en önemli konusu finans kaynağıdır. 16. ve 17. yüzyıldaki bütçelerde yapı ve imar işleri ile ilgili hususi bir kaleme rastlanmamıştır (Cezar, 1989, s. 1395). İmar faaliyetlerinde mali finans kaynağı olarak dirlik ve temlikten ortaya çıkan kazançlar da eklenebilir (Aybakan, 2011, s. 428-430; Cezar, 1989, s. 1396). Özellikle temlik olarak nitelendirilen mülkün, tahrir defterlerine göre bölgeyi şenlendirmek maksadıyla imara açılmıştır. Bu hususta arşiv kayıtları da mevcuttur (BOA, TSMA.E., 851/83; BOA, AE. SMHDI., 1729).⁴ Arşiv kayıtlarındaki bu bilgiler çoğu zaman temlik veya dirlik olarak verilen toprakların kent alanlarına uzak kırsal alanlar olduğunu göstermektedir.

Klasik Osmanlı döneminde, imar faaliyetleri özellikle kırsal alanlarda bireysel olarak inşa edilmiştir. Sadece sivil yapılaşma değil aynı zamanda kamusal yapı inşaatı olan; külliye, mektep, han ve medrese gibi yapıların bazıları da bireysel çabalar ile inşa edilmiştir. Şehirlerin oluşumunda önemli bir paya sahip olan vakıflar da Osmanlı coğrafyasında sosyal hayata nüfuz ederek, kentlerin mimarisini oluşturmuştur (Ertem, 2004, s. 328-329). Vakıf kurumu, toplumun gelişimine katkı sağlayan dayanışmanın da önemli bir temsilcisidir. Kentlerin mekânsal dönüşümünde kritik bir öneme sahip olan vakıflar, sosyal ve hukuki bir sisteme dayanmaktadır. Bu sistem, bireysel kazançların kamu yararına kullanılmasına müsaade etmektedir. Tarihsel süreç içinde vakıf kurumsal kimlik kazanım aşamasında çeşitli aşamalar kaydetmiştir. Kadim bir geçmişe sahip olan vakıf kavramının net bir bilgi olmamakla birlikte Babil ve Sümerler dönemine kadar dayandığı bilinmektedir (Hatemi, 1985, s. 1660). İslamiyet'in kabulünden sonra Selçuklu ve Osmanlı döneminde vakıflar iktisadi, içtimai ve kültürel anlamda önemli misyon yüklenmiştir. Örneğin; Osmanlı Devleti'nde Orhan Gazi, İznik'te ilk Osmanlı medresesini inşa ettirirken onun finansını sağlayacak geliri de temin edecek taşınmaz vakfetmiştir. Orhan Gazi, Bursa, Adapazarı ve Kandıra'da inşa ettirmiş olduğu cami, zaviye, aşevi, imaret ve misafirhaneler ilk Osmanlı vakıfları olarak zikredilmektedir (Berki, 1962, s. 127-128). Kamusal yapılar özellikle sadrazamlar, padişahlar, hanım sultanlar, vezirler gibi dönemin ileri gelenleri tarafından inşa ettirildiği için ayrı bir kalem oluşturulmamış olabilir. Bu gerekçe ile inşa edilen kamusal yapıların finans kaynağı, iç hazine'den aktarıldığı yorumu yapılabilir. Hazine⁵ Osmanlı'da devlete ait olan değerli bir eşya veya nakit bunlarla ilgili herhangi varakanın muhafaza edildiği yer olarak bilinmektedir.

⁴ (BOA., TS.MA.E), 851/83) “...Niğbolu sancağına bağlı Tırnova kazasında Kiran adlı mahallin Haymana civarından alınan göçmenlerle iskân edilerek köy haline getirildiğine ve Tunus kadısı marifetiyle sınırının tespit edildiğine ve daha sonra Kağıtaş İbrahim Ağa'ya temlik edildiğine dair Süleyman bin Selim sınırında...”; (BOA., AE.SMHD.I), “Sadabad'ın imarı için Cevdel-i Sim mecrası civarında bulunan boş karyeye iskân olunacak ahaliyi teşvik için Cendere adlı mahalle ve dağ tepelerinin ahaliye temlik olunarak her türlü tekalif ve rüsumdan muaf tutmaları...”

⁵ “Osmanlı devlet teşkilatında daha kuruluş yıllarında kıymetli nakit ve malların korunduğu bir hazinenin var olduğu sanılmaktadır. Osmanlılar'da XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Enderun (Hazine-i Hassa. iç hazine) ve Birun (maliye hazinesi devlet hazinesi, dış hazine) adların da iki hazinenin varlığına rastlanmakta, ancak bu ayırımın hangi

XVII. yüzyılda tımar sisteminde başlayan değişim ile kamusal yapı inşaatında devlet erkanının katkısı azalmaya başlamıştır. Özellikle vezirlerin imar faaliyetlerindeki payı ayanlar aracılığıyla devam etmiştir. İnşa edilen yapılarda, mali hesabın yanı sıra inşa edilen yapının sürekliliği konusuna dikkat çekilmiştir. Bu hususta öncelik, gelir getiren yapıların inşa edilmesi olmuştur. İnşa edilen taşınmazın bir akarının olmasına gayret gösterilmiştir. Bu durum yapı inşaat sektörünün vakıf sistemi ile bağlantılı olduğuna da işaret etmektedir (Cezar, 1989 s. 1408).

Osmanlı Devleti'nde özellikle Nizam-ı Cedid öncesi yapı inşaatlarında en aktif olan kişiler mimarlardır. Bu hususta yapı üretimini gerçekleştiren esnafa da “*esnaf-ı mimar*” denilmekteydi. Yapı esnafı ismiyle tanınan bu topluluğun içinde; nakkaş, duvarcı, taşçı veya sıvacı gibi farklı meslek erbapları yer almaktaydı (Orhonlu, 1984, s. 8). Özellikle devşirme usulünün uygulandığı dönemlerde kamusal yapı inşaatlarında “*acemi oğlanlar*” olarak bilinen şahıslar inşaatlarda işçi olarak çalıştırılmıştır (İlgürel, 1988, s. 324-325). “*Sair amele*” olarak tanınan işçiler Osmanlı başkenti İstanbul'da duvarcılık başta olmak üzere inşaat esnaf topluluğunda çeşitli alanlarda faaliyet göstermiştir (Refik, 2013, s. 91).

1.1. Kurumsal Tarih Açısından Hassa Mimarlar Ocağı

Hassa Mimarlar Ocağı, Osmanlı Devleti'nde kamusal ve sivil yapı inşaatında aktif rol üstlenmiştir. Öncelikli olarak saray içerisinde başlayan ve neredeyse tüm alana yayılan kamusal ve sivil yapı üretiminin tüm sorumluluğu Hassa Mimarlar Ocağı'ndaydı. Hassa Mimarlar Ocağı'nın ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir görüş olmamasına rağmen Osman Bey'in Karacahisar civarını yurt edinmeye başladığı tarihlerde kurumsal bir kimlik kazandığı bilinmektedir. Osmanlı başkenti Bursa, Edirne ve son olarak İstanbul'da fetih sonrası başlayan iskân faaliyetleri ile imar ve inşa süreci hız kazanmıştır (Turan, 1964, s. 159). Osmanlı devlet adamları ve hanım sultanları tarafından inşa ettirilen yapıların sorumluluğu Hassa Mimarlar Ocağı'na aittir (Kuran, 2000, s. 234). “*Halkın inşaat işleri ile ilgili gereksinimleri karşılamak Hassa Mimarlar Ocağı'nın vazifesi olmamıştır; fakat bu inşaatların üzerinde denetim sağladığı bilinmektedir*” (Tanyeli, 1997, s. 764). Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumlarından biri olan Hassa Mimarlar Ocağı modern dönem mimarlık mektebi ile eş değerde değerlendirilebilir.

Kurumlar tarihi açısından oldukça önemli bir misyona sahip olan Hassa Mimarlar Ocağı sosyal devlet şiarının tezahürü olarak tanımlanabilir. Ülke sınırları içinde imar faaliyetlerini yerine getiren kurum devletin gücünü ve ihtişamını da yansıtmaktadır. Gerek savunma yapı imarı hususunda gerekse ulaşım inşasında her türlü kamusal yapı üretimini gerçekleştirmektedir. Osmanlı Devleti'nde Hassa Mimarlar Ocağı teşkilat yapısı merkez ve taşra (Anadolu) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Merkez teşkilatında ve taşra teşkilatında; idari personel, ustalar ve mimarbaşı yer almaktadır. Hassa Mimarı, Sefer Mimarı, Su Mimarı ve Köprü Mimarı merkez teşkilatı içinde yer almaktadır. Taşra teşkilatında ise; şehir mimarı, serbest mimarı, vakıf mimarı, eyalet mimarı ve ordu mimarı yer almaktadır (Taş, 2003, s. 205). Bu ayrıştırma yapı üretiminde herkesin uzmanlık alanına göre yapı ürettiğini göstermektedir. Ancak Anadolu coğrafyasında inşa edilen yapıların müzayede usulü ile gerçekleştirildiği bilgisi mevcuttur. Devlet tarafından müzayede yoluyla satışa çıkarılan taşınmaz, kamu emanet yönetimi modeli kapsamında işletiliyordu (Şenyurt, 2011, s. 11). Osmanlı şehirlerinde açık artırma usulü ile imar inşa etme görevinin devri mümkündür. Görevi yerine getirecek olanlara berat verilmesi uygun görülerek mukataa toplamalarına müsaade edilmektedir. Mukataa toplarken iltizam, emanet ve malikâne yöntemi

dönemde kesin olarak şekillendiği bilinmemektedir. Fatih Sultan Mehmed'in teşkilat kanunnamesinde, baş defterdarın bütün devlet mallarının nazırı durumunda olduğun dan söz edilmesi, yine burada “*ceyb harç lığı*” tabirine rastlanması bu ayırımın yavaş yavaş meydana gelmekte olduğuna işaret etmektedir...” Detaylı bilgi için bkz. (Orhonlu, 1998, s. 130-133)

uygulanmaktaydı. Bu açıklamadan yola çıkarak mukataayı toplayanlara müteahhit⁶ de denilebilir. Bu hususta mültezim ve müteahhit arasında bir bağ olmakla birlikte bazı durumlarda mültezimlerin müteahhit gibi davrandığını doğrulayan arşiv kayıtları da mevcuttur (BOA, A. MKT.UM., 569/86; BOA, A.MKT.NZD., 53/90; BOA. ZB, 79/89).⁷

Hassa Mimarlar Ocağı bir ihtiyaçtan dolayı kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ile yapı üretiminde ihtiyaç duyulan nizam ve kontrolün bir teşkilat aracılığıyla gerçekleşmesi gerekliliği üzerine kurulmuştur. Mimari yapı üretiminde XVI. yüzyıl itibariyle özellikle Mimar Sinan'ın baş mimar olduğu dönemde faaliyet kapsamı oldukça geniştir (Sönmez, 1998, s. 251-252). Hassa Mimarlar Ocağı merkez ve taşra olmak üzere geniş bir kadroya sahiptir. Saray içinde Birün birimine bağlı olarak Hassa mimarbaşı yönetiminde faaliyetlerine devam etmiştir. Hassa Mimarlar Ocağı Şehremini⁸ ile çalışmıştır. Şehremini Osmanlı Devleti sınırları içinde yapılan tüm yapı işlerini denetlemek ile görevlidir (Sönmez, 1998, s. 182). Hassa Mimarlar Ocağı mimarlar kethüdası ve kalem kâtibi haricinde, tıpkı Fütüvvet teşkilatında olduğu gibi; neccar, taşçı, sıvacı ve nakkaşlardan müteşekkildir (Erdenen, 1966, s. 15-16).

Osmanlı Devleti kendi alanında uzman olan bireyleri hangi dine mensup olup olmadığına bakmaksızın devlet kademlerinde istihdam etmiştir. Birçok gayrimüslim mimar da hassa Mimarlar Ocağı'nda çalışmıştır. Hassa Mimarlar Ocağı teşkilatı içine saraydan, halktan veya Yeniçeri Ocağı'ndan mahir olanlar kabul ediliirdi (Afyoncu, 2001, s. 27). Bu kurum usta çıracak eğitimi ile teorik ve uygulamalı fırsatlar sunan bir mektep olarak görülebilir. Mimarların yetişmesinde bir başka kurum ise Mülâzim Ocağı' dır. Bu kurum Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı bir kurum olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Özellikle XVIII. yüzyılda etkili olmuştur. Osmanlı başkenti İstanbul'un Vefa semtinde de bir atölyeleri mevcuttur. Bu atölyede faaliyetlerini sürdüren mimarlar, başkent İstanbul başta olmak üzere devletin sınırlarının ulaştığı her yerde tüm yapı imar faaliyetlerini yapmakla görevliydi (Turan, 1963, s. 159). Saray çevresinde yapı inşaatı için gerekli olan kurşun ve taş gibi inşaat malzemeleri satan dükkânlar mevcuttur. Bu dükkânlar takriben XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Saray etrafında bulunan malzeme dükkânları hakkında arşiv belgelerinde tezkiyeler mevcuttur. Bu dükkânların birçoğu gayrimüslimlere aittir. Ayrıca ilerleyen bölümde ele alacağımız ilk inşaat şirketlerinin de gayrimüslimlere ait olmasının temelinde yatan sebep budur. Açılan dükkânların sayı sınırlaması yoktur. Örneğin arşiv kayıtlarında Hatt-ı Hümayun dosyasında karşılaştığımız bir varakada padişah sarayında şehremini ambarında uzun süredir aktif faaliyet gösteren taşçı ustası olan Simon Kalfa'nın Dersaadet'te bulunan toplam seksen dört inşaat malzeme dükkânına ilaveten bir taşçı dükkânı açmak için izin verilmesine yönelik bilgi mevcuttur (BOA., HAT., 1435/5861).⁹

⁶ “Müteahhit; buradaki kullanımıyla, her türlü mukataanın ihalesini müzayede usulü üstlenen anlamına gelmekle birlikte, inşaat işlerini yapmayı üstlenme ve yaptırma görevlerinden tümüyle soyutlanmış bir kişi değildir. Mültezim ya da müteahhit olarak adlandırılanlar devletin kendi inisiyatifıyla yarattığı alanda ortaya çıkan ve devlet güdümünde faaliyet gösteren hem devlet hem de kendi için çalışmayı yürüten taşradaki ilk girişimcilerdir. Mültezim ve müteahhitler XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile Tazminat dönemi arasında taşradaki inşaat faaliyetlerinin örgütlenmesinde önemli bir rol tutmuşlardır.” Detaylı bilgi için bkz. (Şenyurt, 2011, s. 91.)

⁷ “... Beratlı tüccarlardan Sebok Cilacıyan'ın İçel Sancağı Rüsumat Bedeli'nden dolayı Konya'da oturan Mültezim Yasefoğlu Anesti ile Müteahhit Polatoğlu Aleksi'den alacağı meblağın faiziyle birlikte tahsili...” (BOA. A. MKT.UM., 569/86); “...Dersaadet Kereste Gümrüğü'nün mültezim olan müteahhitlere ihalesi...” (BOA. A.MKT.NZD., 53/90); “... Miriye borçları bulunan Sülük Saydiyesi müteahhitlerinden Alekson ile mültezimi Kel Manos'un kendileri ve veresiyeleriyle ilgili tahkikatın sonuç alınamaması...” (BAO. ZB.79/89).

⁸ “Osmanlı Devleti'nde sarayların ihtiyaç duyduğu kamu binalarının tamir ve inşasına gereken malzemeyi temin eden görevlidir. 1855 yılından sonra belediye başkanlığı için kullanılan unvandır.” Detaylı bilgi için bkz.(Akyıldız, 2010, s. 459- 461.).

⁹ Başka bir evrakta daha bulunan bilgide de Saray civarında faaliyetlerine devam eden taşçı dükkânlarının sahibi olan Taşçı Nikolo'nun ölümü ile dükkânın mevcut hissesinin bir kısmını (1/2) beş bin kuruş karşılığında Anbar-ı Amire çalışanlarından Taşçı Arut'a verilmesine yönelik bir bilgi vardır. (BOA., A.MKT. 193/2).

Hassa Mimarlar Ocağı'nın asli görevi saray ve devlet adamlarının yaptırmış olduğu tüm yapıların planlarını hazırlayarak imar etmektir. Bu hususta özellikle yapılan binaların finans kalemlerini yönetmek aynı zamanda inşaat malzemelerinin temini hususu ve nakliyesi için görevlendirilmiş çalışanlar vardır. Bu çalışanlara Bina Emmini denilmektedir (BOA. TS.MA, 433/15).¹⁰

Osmanlı başkenti İstanbul'a gelen yapı inşaat malzemelerinin denetimi ve mesuliyeti bina eminlerinin yanı sıra mimarbaşının da görev tanımları arasındadır. Aynı zamanda çalışan işçilerin yevmiyelerinin hesaplanması ve çalışma saatlerinin belirlenmesi de görev tanımları arasında yer almaktadır (Dündar, 2000, s. 47).

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Hassa Mimarlar Ocağı sosyal, siyasi ve iktisadi sebepler ile bazı sorunlar yaşamıştır. Kurum içinde usulsüz atamalar yapılmıştır. Bu durumun başladığı dönem özellikle XVIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bunun yanı sıra verilen görevlerde ihmalkârlıkların da yaşanması sonucu sorunlar oluşmuştur. XVIII. yüzyıla ait bir evrakta rastlanılan bilgi yaşanan usulsüzlükleri ispatlamaktadır. Örneğin; askeri binalar inşa etmek için Anapa'ya görevlendirilen Mimar İsmail Halife'nin görev yerine varmadan, Sinop vilayetinden geri döndüğü ve evinde saklandığı, devlet tarafından sunulan harcırahı da zimmetine geçirdiği anlaşıldığı için görevine son verildiği, mevcut görevin Mimar Mehmet Emin'e verildiğine dair bir evrak mevcuttur (BOA., C..MF., 36/1792). Hassa Mimarlar Ocağı'nda baş mimar olarak atamanın yapılması için gerekli olan kıdem ve liyakat usulü zedelenmiştir. Bunun yerine ise saraya yakın olan isimlerin kurum içinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Sarıcaoğlu, 2001, s. 157-158).

III. Selim'in Nizam-ı Cedid reform hareketi (1789-1807) kapsamında, Hassa Mimarlar Ocağı mensuplarının *askerî mühendislik eğitimi* ile *klasik Osmanlı mimari geleneğini* sentezleyebilmeleri için Hasköy'deki Mühendishane-i Berr-i Hümayun bünyesinde zorunlu teorik eğitim programı öngörülmüştür. Bu politikayla, dönemin *Batılılaşan askerî mimari ihtiyaçlarına* (topçu kışlaları, istihkâm yapıları) cevap verecek nitelikli insan iş gücü açığının kapatılması hedeflenmiştir (Kaçar, 1998, s. 103-119). Ancak Hassa Mimarlar Ocağı mensuplarının başladıkları bu eğitimlerde istenilen verim elde edilemez. Bina keşiflerine gitme gerekçesi ile dersleri takip etmedikleri bu sebeple 1807 tarihli bir kanun ile eğitim almalarına son verilmesine karar kılınmıştır (Cezar, 1989, s. 83).

XVIII. yüzyılda başlayan olumsuz gelişmeler XIX. yüzyılda da devam etti. Bu nedenle, Hassa Mimarlar Ocağı (saray mimarları teşkilatı), Şehremaneti (belediye yönetimi) ile birleştirilerek tek bir kurumsal çatı altında organize edilmiştir. 4 Kasım 1831 senesinde Ebniye-i Hassa Müdürlüğü olarak faaliyetlerine devam etmiştir (BOA., C.SM., 57/2860)

2. Hassa Mimarlar Ocağı'nın İlga ve İnşaat Şirketlerinin Kuruluşu

XIX. yüzyılda yaşanan siyasi ve iktisadi değişim beraberinde toplumsal değişimi getirmiştir. Bu sebeple birçok kurumda değişikliğe gidilmiştir. Bu hususta özellikle şehir ve iskân politikaları çerçevesinde de yeni kararlar alınmıştır. İmar ve iskân politikaları çerçevesinde Tanzimat'a kadar şehirlerin oluşmasına yönelik olarak oluşturulan kanunnamelerde şehirler merkezi idareye bağlı olarak faaliyetlerine devam etmekteydi. Tanzimat döneminde imar politikaları, vilayetlerin alt yapı sorunları kadının sorumluluğu altında yönetilmekteydi. Kadı bu faaliyetini gerçekleştirirken Hassa Mimarlar Ocağı'ndan destek almıştır.¹¹

¹⁰ "...İstanbul Laleliçeşme'de inşa edilecek caminin ihtiyacı için gerekli olunan inşaat malzemelerinin nakliye masrafları için Bina Emmini Yusuf Efendi ile görüşülmesi." BOA. TS.MA. E., 433/15).

¹¹ Bu hususta örneğin bir arşiv belgesinde; Balıkesir kadısının Zağnos Paşa Camii'nin tamiri için Hassa Mimarlar Ocağı mensubu Mahmud Halife'den yardım istediği bilgisi yer almaktadır. Bu konuda başka arşiv kayıtları da mevcut olup, dönemin kadısının Hassa Mimarlar Ocağı ile hareket ettiğini ispatlayan evraklar var. Detaylı bilgi için bkz. (BOA., DVNS.MHM.D., 31/621).

Geleneksel olarak yürütülen imar ve iskân faaliyetleri 1838 yılında Hariciye Nezareti kapsamında sürdürülmüştür. Nezaret kapsamında Meclis-i Ziraat ve Sanayi ismiyle bir meclis kurulmuştur. Meclisin asıl amacı ticaret, ziraat ve sanayi alanında gelişmelerin sağlanmasıdır. Osmanlı Devleti'nde 1860 yılında gerçekleştirilen idari reformlar kapsamında, önceki dönemlerde faaliyet gösteren meclis, yapısal ve işlevsel bir dönüşüm geçirerek resmî adını Meclis-i Umur-ı Nafia (Bayındırlık İşleri Meclisi) olarak değiştirmiştir. Meclisin görevi kamusal binaların yapımını ve tadilatını gerçekleştirmektir. Bu bağlamda, Ebniye Meclisi de Nafia Meclisi'ne bağlanmıştır (Yurdakul, 2025). Böylelikle kapsamlı bir nizamname ve çerçeve oluşturulmuştur. İlk Ebniye Nizamnamesi 1848 yılında çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre inşaat malzemeleri, yapıların kat sayısı, binanın yüksekliği gibi birçok husus nizamname ile belli bir kurala bağlanmıştır (BOA, A.MKT.MVI., 36/25). Osmanlı idari yapısında 1855'te gerçekleşen reformla, geleneksel *İhtisap Nezareti* (esnaf denetim ve belediye hizmetleri teşkilatı) kaldırılarak yerine Şehremaneti (modern belediye yönetimi) adıyla padişah fermanıyla tesis edilen ve yürütme yetkilerine sahip resmî bir devlet komisyonu kurulmuştur. Komisyon ismi İltizam-ı Şehir Komisyonu olarak belirlenmiştir. Komisyonun faaliyet kapsamında alt yapı çalışmaları başta olmak üzere kamusal yapıların imarında karar verici misyonlarının olmasıdır (Ergin, 1995, s. 1268-1271). Yalnızca başkent İstanbul ile sınırlı kalmayan düzenleme 1863 senesinde Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ile devam etmiştir (BOA. A.DVN.MKL, 75/14). Daha sonra Cumhuriyet dönemine kadar devam edecek olan 1882 tarihli Ebniye Kanunu yayınlanmıştır (BOA. Y.EE., 113/10). Ebniye Kanunu bu zamana kadar en gelişmiş ve teferruata sahip olan nizamnamedir. Bazı dönemlerde Ebniye Kanunu'na ilaveler yapılarak bazı değişikliklere gidilmiştir (BOA., BEO, 4670/350179). Sonuç olarak Ebniye Kanunu her ne kadar değişikliğe uğrasa da 1956 senesinde oluşturulan İmar Kanunu Yasası'na kadar varlığını sürdürmüştür (Özcan, 2006, s. 171).

Şehirlerin imar ve ihya edilmesinde nizamnameler ve kanunlar etkili bir yöntem olmuştur. Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde inşaat faaliyetleri geniş sınırlara ulaşmıştır. Her türlü yapı imar işlerini gerçekleştiren mimar ve ustalar, “münakasa sistemi” ile yapı üretimini gerçekleştirmiştir. Münakasa sisteminin kuralları ve hangi tür yapılarda uygulanacağına yönelik olarak yönetmelik 1863 yılında çıkarılan nizamname ile belirlenmiştir (Can, 2010, s. 68-69). Burada özellikle ustaların ve kalfaların münakasa usulü ile çalışıyor olmaları “*müteahhitlik*” meslek grubunun ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Faaliyet gösterenler arasında gayrimüslim oranı oldukça yüksektir. Arşiv belgelerinde sıklıkla rastlanan “*tüccar kalfa*” ifadelerinde özellikle gayrimüslimlerin birer “*yüklenici*” olarak faaliyet sürdürdüğü anlaşılmaktadır (BOA.D.MB.HPS, 117/12). Zamanla Hassa Mimarlar Ocağı'nda yaşanan değişim sebebiyle veya çalışanların kendi arzuları ile kurumdan ayrılıp bağımsız olarak faaliyet vermeleri onları “*müteahhitlik*” sistemine sürüklemiştir. Özellikle başkent İstanbul'da gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu Beyoğlu ve Galata bölgelerinde devlet kurumlarından bağımsız olarak yapı üretimini gerçekleştirmek üzere her türlü faaliyeti gerçekleştiren bürolar kurulmuştur. Bu büroların büyük bir çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmuştur. Kurdukları bürolarda da müteahhitlik hizmeti sunmuşlardır.

Müteahhit kelimesi her ne kadar arşiv belgelerinde yer almasa da belgeler okunduğu zaman “*kalfa/usta ihale edilmektedir*” ibaresi yer almaktadır. Ayrıntılı bir şekilde evrak okunduğu zaman kamusal veya sivil yapı inşaatlarında bedeli mukabilinde yapı üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA.BEO, 597/44724).¹² Bu doğrultuda Osmanlı döneminde ilk mimarlık/ müteahhitlik ofislerinin kurulduğu yer, Pera ve Galata bölgesidir. Bu hususta başkent İstanbul'da birçok kuruma ev sahipliği yapan St. Pierre Han oldukça önemlidir. Zira ilk bürolar bu han içinde kurulmuştur. Aynı zamanda iktisadi açıdan bankaların tarihi incelendiği zaman oldukça önemli bir kurum olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin St. Pierre Han'da faaliyet gösterdiği de bilinmektedir (Kuruyazıcı, 2000, s. 58-60). (Annuaire Oriental) Şark Ticaret Yıllıklarında yer alan bilgilerde mimar olarak

¹² “... *İstanbul Yedikule Gazhanesi'nin tadilatı ve yapımı esnasında Kosti Kalfa 'ya ihalesi verilmiştir...*” (BOA.BEO, 597/44724)

ismi belirtilen kişiler hakkında “*entrepreneur de construction*” yani “*yapı müteahhit*” ifadesine de yer verilmiştir (Şenyurt, 2006, s. 112). Hassa Mimarlar Ocağı haricinde faaliyet gösteren mimarların birer müteahhit gibi faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bir değerlendirme yapıldığı zaman Osmanlı coğrafyasında sivil veya kamusal yapı üretimi gerçekleştirilirken mimarlık/müteahhitlik gibi hizmetleri sunması açısından kurumsal firmalar oluşmuştur. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde yapı inşaat şirketleri kurulmaya başlamıştır.

2.1. Osmanlı Devleti'nde İlk İnşaat Şirketleri

Osmanlı Devleti'nde yapı üretiminde faaliyet gösteren ilk şirket Şirket-i Nafia-i Osmaniye'dir. Ebniye-i Aliye Kalfası olan Sarkiz Bey'in 1873 yılında bu şirketi kurduğuna yönelik arşiv kaydı mevcuttur (BOA. İ. MMS., 45/1918). Bu hususta 1873 tarihli bir başka kayıta inşa edilecek olan yapılar için Avrupa'dan ithal edilmesi uygun görülen inşaat malzemelerinin Osmanlı coğrafyasında satışını yapacak olan şirketin Şirket-i Nafia-i Osmaniye olduğuna işaret edilmektedir (BOA. A) MKT.MHM., 451/3) Burada ifade etmek gerekir ki XIX. yüzyılda isimlerine sıklıkla rastlanan Balyan Ailesi'nin bir ferdi olan Sarkiz Balyan Osmanlı başkenti İstanbul'da yalnızca kamu bina yapımında faaliyet göstermemiştir, aynı zamanda her türlü sivil yapılaşmada da yer almıştır. Ayrıca kuşak olarak üç ayrı dönemde Balyan Ailesi'ni incelemek gerekir. Sarkiz Balyan'ın “*Revue de Constantinople*” isimli bir mecmuada vermiş olduğu bilgilere göre Maraş vilayetinde yer alan Bali Kalfa'ya kadar uzanan bir aile dizimi mevcuttur. Bali Kalfa Hassa Mimarlar Ocağı'nda mimar olarak çalışan Ermeni bir ailenin kızı ile izdivacını gerçekleştirmiştir. Bali Kalfa'nın kayınpederi vefat ettikten sonra onun yerine geçmiştir. Hatta vermiş olduğu röportajın devamında Bali Kalfa'nın Sultan IV. Mehmet zamanında birçok eserde görev aldığını belirtmektedir (Wharton, 2015, s. 30). Bali Kalfa'nın oğulları Krikor Balyan (1764-1831) ve Senekerim Balyan (1768-1833)'dır. Senekerim Balyan'ın soyunun devam etmediği bilinmektedir. Ancak Krikor Balyan'ın Garabet Balyan (1800-1866) adında bir oğlu vardır. Üçüncü kuşak olarak tabir edilen; Nigoğas Balyan (1826-1858), Sarkiz Balyan (1835-1899), Hagop Balyan (1838-1875) ve Simon Balyan (1846-1894), Garabet Balyan'ın oğullarıdır. Balyan Ailesi fertleri için çoğunlukla arşiv kayıtlarında yer alan tanımlama “*Ebniye-i Seniyye Kalfası'dır*” (BOA., A.DVN.MHM., 35/70; BOA., MB. İ, 30/149).¹³ Bu ifade üretimi gerçekleşen yapının yüklenicisi/ müteahhidi olarak bilinmektedir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Balyan ailesinin hemen hemen her ferdi saraya yakın olması sebebiyle kamusal yapı üretiminde etkin rol üstlenmişlerdir.

Sarkiz Balyan tarafından oluşturulan ilk inşaat firması, Şirket-i Nafia-i Osmaniye yalnızca bina inşası yapmamaktadır. Belgelerden anlaşıldığı üzere; Bandırma semtinden Balıkesir merkeze bir demiryolu inşası projesi ve bu projenin Osmanlı başkenti İstanbul'a kadar uzatılacağına yönelik bir faaliyet mevcuttur (BOA., MB.İ., 28/7). Bunun yanı sıra şirketin muhtevasının geniş bir yelpazeye sahip olduğunu bir başka belgede de görebilmek mümkündür. Bugün bir Balkan ülkesi olan Bulgaristan'ın Tırnova vilayetinde Trabna ve İlina karyelerinde maden kömür ocaklarının işletilmesinin ihalesi de Şirket-i Nafi-i Osmaniye'ye verilmiştir (BOA., A.MKT.MHM.,468/65). Şirket ismine münhasır bir faaliyet alanına sahiptir. Demir yolundan maden ocaklarına hatta deniz ulaşımına kadar birçok alanda etkili olmuştur. Sarkiz Bey'in kurduğu Şirket-i Nafia-i Osmaniye'nin nizamnamesinin çerçevesi ve hatta bu şirket ile hareket edecek yeni şirketlerin uyması gereken kurallar tek tek belirlenmiştir. Bu kuralların başında şirketlerin amaçlarına yer verilmiştir. Yapılması gereken her nevi inşaat işleri ile ilgilenmelerinin elzem olduğuna dikkat çekilmiştir. Hatta arazi alım satım işleri ile de meşgul olmaları, yine tamir edilmesi gereken yapılarda faaliyet göstermeleri ifade edilmiştir. Sarkiz Balyan'ın kurmuş olduğu bir inşaat şirketi

¹³ “... *Ebniye Kalfa'larından Krikor'a göstermiş olduğu hizmetin karşılığı olarak 5. Rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir.*” (BOA. A.DVN.MHM.,35/70) “...*Ebniye-i Kalfa'larından Simyon Bey ve Krikor Efendi'ye 3. ve 4. Rütbeden Mecidiye Nişanı takdimi...*” (BOA.MB.İ., 30/149)

altı kişiden oluşmaktadır. Kendisi başkan olmak üzere; İvan Efendi Şişmanoğlu, Mösyö A. Vilkenzon, Mösyö İstefanoviç, Mösyö Kamara, Mösyö İstafanorali ve Mösyö Flori'den müteşekkildir. Şirkete otuz beş yıllık imtiyaz sunulmuştur. Şirketin kuruluş bilançosuna göre toplam bir milyon liralık bir sermaye ile kurulmuştur. İnşaat şirketinin yanı sıra yapı üretimi için gerekli olan malzemeler için buhar gücü ile çalışabilecek bir kereste fabrikası açmak istemiştir. Bu sebeple gerekli izin onaylandıktan sonra başkent İstanbul'un vilayetlerinden olan Beykoz'da 40.000 m²' lik arazi satın almıştır (Cezar, 1995, s. 117). Bu hususta özellikle Avrupa'dan getirilen yapı üretimi malzemelerinin Osmanlı coğrafyasında karşılanması girişimciliği yöneticiler tarafından taktir edilmiştir. Bu sebeple Boğaziçi'nde müsait bir yerin Sarkiz Bey'e verilmesi uygun görülmüştür (BOA., ŞD.,2876/6). Aynı şekilde Beykoz Serviburnu'nda müsait bir yerin Sarkiz Balyan'a verilmesine dair tam teşekküllü bir rapor hazırlanarak kendisine sunulmuştur (BOA., ŞD.,2407/17).

Balyan ailesi fertlerinden Sarkiz Bey'in bu girişimcilik faaliyeti neticesinde diğer sermayedar sahipleri de inşaat şirketleri kurmak için teşebbüste bulunmuştur. Bu hususta arşivde rastlanılan bir evrakta; Mösyö Fernandes'e Osmanlı başkenti İstanbul'da bir tuğla fabrikası kurmak için dokuz yıllık bir imtiyaz hakkının sunulduğu bilgisi yer almaktadır. (BOA., İ... MMS... 47/1194).

Daha ileri tarihli bir evrakta; daha önce Venezuela ve İspanya'da gerçekleştirmiş olduğu inşaat projeleri olan Fives Lille İnşaat Şirketi'nin, Devlet-i Aliyye sınırları içinde yapmayı düşündüğü inşaat şirketi mevcuttur. Şirkete ait faaliyet planında demiryolları, askeri yapılar, köprü gibi kamusal yapı inşaatında gerekli olan tüm yapı üretim malzemelerinin satışını yapmak ve aynı zamanda inşasını gerçekleştirmek gibi çok amaca sahiptir (BOA., Y.PRK., 3/9).

XX. yüzyılın başlarında başkent İstanbul sınırlarında inşaat malzemesi satışını yapmak için İzak Bekyan ve Hasonyan'un ortaklığı ile Malzeme-i İnşaiye Osmanlı Anonim Şirketi'nin kurulmasına izin verilmiştir (BOA., BEO., 4705/352857). Yine aynı tarihlerde Tettebbuat ve Teşebbüsat-ı İnşaiye Osmanlı Anonim Şirketi adı ile Mühendis İsmail Hakkı Efendi şirket açmak için izin almıştır (BOA.ŞD., 1253/22). Bu izin başvurudan takriben üç yıl sonra onaylanarak nizamnamesi düzenlenmiştir (BOA.ŞD., 4705/352857).

Başkent İstanbul merkezli olmak üzere ve Osmanlı Devleti'nin Bursa, Edirne, İzmir gibi diğer vilayetlerinde de bir inşaat şirketi açmak isteyen Usulcüoğlu Odokimos ve ortakları Büyükada Levazım-ı İnşaiye Osmanlı Anonim Şirketi kurmuştur. Şirketin nizamnamesinde yapı işleri için gerekli olan her türlü malzemenin satışının yapılabilmesi ve müteahhit gibi çalışabilmelerine yönelik izin vardır (BOA.) DVN.MKL., 60/8).

Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi Sabık Reisi Ahmed Salim Bey'in (BOA., İ. DÜİT.,121/27); arsa alımı ve satımı başta olmak üzere, yol ve bina yapımını gerçekleştirmek hatta bunları işletmek için İncirli Çiftliği İmarat ve İnşaat Osmanlı Anonim Şirketi ismiyle bir şirketin kurulmasına ruhsat verilmiştir (BOA.MV., 248/52).

3. Sonuç

XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlayan yapı üretiminde şirketleşme süreci XX. yüzyılın başında da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl modernleşme sürecinde, Hassa Mimarlar Ocağı (saray yapılarından sorumlu mimarlık teşkilatı) bünyesindeki *bina eminleri* (şantiye sorumlusu) ve *kalfalar* (usta mimarlar), yetki ve sorumlulukları genişletilerek modern anlamda yüklenici (müteahhit) statüsüne dönüştürülmüş ve devlet projelerini yürütme görevini üstlenmiştir. Şirketleşme yolunun önünü açan Sarkiz Balyan ile başlayan süreç erken Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Bu süreçte her türlü yapı üretimini gerçekleştirmekle mükellef olan Hassa Mimarlar Ocağı'nın zamanla ilga edilmesi ile bağımsız inşaat şirketlerinin arttığı gözlemlenmiştir. Özellikle kamusal ve sivil yapı inşa sürecinde inşaat şirketleri aktif rol üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti, 16. yüzyıldan itibaren sistematik olarak uyguladığı “*iskân politikası*” ile Anadolu ve Balkanlar'da kentsel dokunun planlı şekilde genişlemesini sağlamış, bu süreçte hem askerî şehirlerinin hem de ticaret merkezlerinin fiziksel ve sosyoekonomik gelişimine yön vermiştir. Politikanın uygulanmış olduğu kentlerde tebaanın ihtiyaçlarına yönelik her türlü kamusal yapı inşaatı gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti için önemli bir kurum olan vakıflar, devletin iktisadi ve içtimai anlamda şekillenmesinde önemli bir payı vardır. Özellikle sultan, hanım sultan veya devlet erkânının hayır için inşa ettirmek istediği kamusal yapılarda vakıflar, Hassa Mimarlar Ocağı ile ortaklaşa hareket etmiştir.

Kurumlar tarihi açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse özellikle mesleki anlamda ihtisaslaşma sağlayan esnaf teşkilatı önemli bir kurumdur. Hassa Mimarlar Ocağı öncesinde mesleklerin örgütlenmesi hususu esnaf teşkilatı hatta ahilik teşkilatına kadar uzanmaktadır. Çalışmanın bel kemiğini oluşturan yapı üretiminin mesleki olarak örgütlenmesi ve bir çatı altında toplanması inşaat esnaf teşkilatı ile başlamıştır. Teşkilat bünyesinde yapı üretiminde ihtiyaç duyulan tüm mesleklerin yer aldığı bilinmektedir. Daha sonra Hassa Mimarlar Ocağı'nın kurulması ile daha kurumsal bir kimlik kazanan inşaat sektörü gerek sivil yapılaşma hususunda gerekse kamusal yapı üretiminde faaliyet göstermiştir. Hassa Mimarlar Ocağı bünyesinde çalışan inşaat esnaf örgütü XIX. yüzyıla gelince yüklendiği misyon değişime uğramıştır. Osmanlı Devleti'nde Hassa Mimarlar Ocağı bünyesinde “*kalfa*” (usta mimar ve inşaat sorumlusu) olarak görev yapan uzmanlar, 18. yüzyıldan itibaren edindikleri teknik bilgi ve proje yönetimi deneyimiyle özerk müteahhitlik firmaları kuran girişimcilere dönüşmüş, devlet projelerinin yanı sıra özel sektör inşaat piyasasının da şekillenmesinde kritik rol oynamıştır. Zira bu hususta özellikle mimar olarak bilinen bazı isimlerin Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşiv dosyalarından edinen bilgiler ışığında mimarların birçoğunun “*yüklenici*” olarak zikredildikleri ve aynı zamanda yapının üretiminde finans kaynağını sunduğu görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur ki; bilhassa Tanzimat'ın ilanı ve Islahat Fermanı'nın ilanı ile gayrimüslimlerin yapı üretimi hususunda daha fazla yer aldığı gerçeğidir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca, Avrupa devletleriyle imtiyaz anlaşmaları (kapitülasyonlar) ve Tanzimat reformları (1839-1876) sürecinde genişleyen ticaret ağları nedeniyle, ticaret burjuvazisi ve sanayi yatırımcıları büyük ölçüde Ermeni, Rum ve Yahudi kökenli gayrimüslim tebaadan oluşmuş; bu durum, başkent İstanbul'da “*bankacılık, sigortacılık ve demiryolu inşaatları*” gibi modern sektörlerde belirgin bir ekonomik egemenlik oluşturmuştur. Bu durum onların inşaat yapı üretiminde daha ön planda yer almasına olanak tanımıştır. Arşiv kayıtlarından, saraya yakın olan isimlerin kamusal yapı üretiminde faaliyet gösterdiğini ve ihalelere dâhil olduğunu görüyoruz. Başkent İstanbul bölgesinde gayrimüslimlerin ağırlıkta olduğu Beyoğlu bölgesinde bağımsız inşaat ofislerinin kurulması, yapı üretiminde ivme kazandığına işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti için kurumların gelişimi sadece siyasi bir kazanım değil aynı zamanda sosyal ve iktisadi gelişmişlik düzeyini gösterir. Çalışmada, bir kurumun yıllar içinde geçirdiği dönüşüm ele alınmıştır. Bu doğrultuda şu durum da göz ardı edilmemesi lazım; 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı şehirlerinde gerçekleştirilen “*dönüşüm*” yalnızca fiziksel mekânı değil, toplumsal yaşamın tüm katmanlarını dönüştürmüştür. Bu süreç, İstanbul'da Pera (Beyoğlu) gibi bölgelerde Batı tarzı apartman kültürü, sosyal kulüpler ve kamuya açık parklar aracılığıyla yeni bir kentli kimliğinin oluşumuna da zemin hazırlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. ve 19. yüzyıllar arasında “*kamu inşaat politikaları*” kapsamında gerçekleştirilen liman yolları, kervansaray ağları, maden işletmeleri ve köprü inşaatları, şehirlerin ekonomik hinterlandını genişleten, demografik çekim merkezlerine dönüşmelerini sağlayan ve bölgesel uzmanlaşmayı tetikleyen çok boyutlu bir kalkınma modeli oluşturmuştur. Bu durum iktisadi anlamda da ülkenin kalkınmasına olanak tanımıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, A. DVN.MHM. 35/70, Şubat 1862 (H-00-08-1278).
- BOA, A.DVN.MKL. 60/8, 7 Şubat 1915 (H-22-03-1333.)
- BOA, A. DVN.MKL. 75/14, 26 Ekim 1861 (H- 21-04-1278).
- BOA, A.DVNS.MHM.d. 31/621, 21 Eylül 1577 (H- 08-07-985).
- BOA, A.MKT. 193/2, 22 Nisan 1849 (H-29-05-1265).
- BOA, A.MKT.MHM. 468/65, 17 Kasım 1873(H-26-09-1290).
- BOA, A. MKT.MVL, 36/25, 16 Aralık 1850 (H-11-02-1267).
- BOA, A. MKT.NZD., 53-90, H- 09-07-1268
- BOA, A. MKT.UM. 569/86,29 Mayıs 1862 (H- 30-11-1278)
- BOA, AE. SMHD. I, 21 Haziran 1729 (H.24.11.1141).
- BOA, BEO, 4705/352857, 18 Şubat 1922(H-20-06-1340).
- BOA, BEO. 597/44724, 10 Nisan 1895 (H-14-10-1312).
- BOA, BEO, 4670/350179, 6 Ocak 1921(H-25-04-1339).
- BOA, C. MF., 36/1792, 15 Ekim 1790 (H-06-02-1205).
- BOA, C. SM., 57/2860, 4 Kasım 1831 (H-28-05-1247).
- BOA, D.BŞM.D. 1169/ 1712 (H.02.09. 1123).
- BOA, DH.MB.HPS.M, 117/12, 25 Nisa 1917 (H-03-07-1335).
- BOA, HAT. 1435/58961,17 Ekim 1797 (H- 26-04-1212).
- BOA, İ. DUİT., 121/27, 3 Aralık 1917 (H-18-02-1336).
- BOA, İ. MMS. 45/1918, 21 Mart 1873 (H-21-01-1290).
- BOA, İ. MMS., 47/1994,18 Eylül 1873 (H-25-07-1290).
- BOA., MB. İ., 28/7, 4 Mart 1873(H-04-01-1290).
- BOA, MB.İ, 30/149, 8 Kasım 1874 (H-28-09-1291).
- BOA, MKT.MHM. 451/3, 28 Mart 1873 (H-28-01-1290).
- BOA., MV., 248/52, 27 Kasım 1917(H-12-02-1336).
- BOA, ŞD, 1253/22, 6 Ağustos 1907(H-26-06-1335).
- BOA, ŞD, 1270/39, 3 Ağustos 1920(H-18-11-1338).
- BOA., ŞD., 2407/17, 5 Ağustos 1874(H-21-06-1291).
- BOA., ŞD, 2876/6,26 Eylül 1873 (H-03-08-1290).
- BOA, TSMA.e. 433/15, 19 Mayıs 1792 (H-25-10-1175)
- BOA., TSMA.e, 851/83, 27 Ocak 1541 (H.29.09. 947).

BOA, Y. EE., 113/10, 24 Ağustos 1891 (H-18-01-1309).

BOA., Y.PRK.TNF.,3-9, 30 Nisan 1891(H-21-09-1308).

BOA, ZB. 79/89, 23 Aralık 1905 (R- 10-10-1321)

Araştırma Eserleri

Afyoncu, F. (2001). *XVII. Yüzyılda hassa mimarları ocağı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akyıldız, A. (2010). Şehremini. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.38, ss. 459-461). İstanbul: TDV Yayınları.

Aybakan, B. (2011). Temlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.40, ss. 428-430). İstanbul: TDV Yayınları.

Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde gündelik hayat*. İstanbul: Kronik Kitap.

Berki, A. H. (1962). *Vakıf kuran ilk osmanlı padişahı*. *Vakıflar Dergisi*. 5, 127-129

Can, S. (2010). *Bilinmeyen aktörleri ve olayları ile son dönem Osmanlı mimarlığı*. Erzurum: Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Cezar, M. (1989). Osmanlı klasik dönem imar sistemi. *IX. Türk Tarih Kongresi*, 3 içinde (ss. 1391-1414). Ankara: Türk Tarih Kongresi.

Cezar, M. (1995). Sanatta batıya açılış döneminde mimarlar. *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Kitabı* içinde (ss. 479-487). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çağman, F. (1988). Mimar Sinan döneminde sarayın ehl-i hiref teşkilâtı. Z. Sönmez. (Haz.), *Mimar Sinan dönemi Türk mimarlığı ve sanatı* içinde (ss. 73-77). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Deveci, S. (Ed.) (2021). Ahilik teşkilatı ve esnaf zümreleri: Fütüvvet, ahilik ve iktisadi hayat [özel sayı]. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 55(Fütüvvet, ahilik ve iktisadi hayat özel sayısı), 54-87.

Dündar, A. (2000). *Arşivlerdeki plan ve çizimler ışığı altında Osmanlı imar sistemi (XVII. ve XIX. Yüzyıl)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Basımevi Yayinevi.

Erdenen, O. (1966). Osmanlı Devri mimarları, yardımcıları ve teşrifatları. *Mimarlık Dergisi*, 1(27), 15-16.

Ergin, O.N. (1995). *Mecelle-i Umur-i Belediye III*. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Ertem, A. (2004). İstanbul vakıfları. Kâmil Akar. (Haz.), *İstanbul şehir ve medeniyet* içinde (ss. 328-329). İstanbul: Klasik Yayınları.

Faroghi, S. (2006). *Osmanlı'da ticaret ve tüccarlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gölpınarlı, A. (2011). *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını,

Gumilev, L. N.(2003). *Eski Türkler*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Hatemi, H. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e vakıf. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss. 1658-1678). İletişim Yayınları.

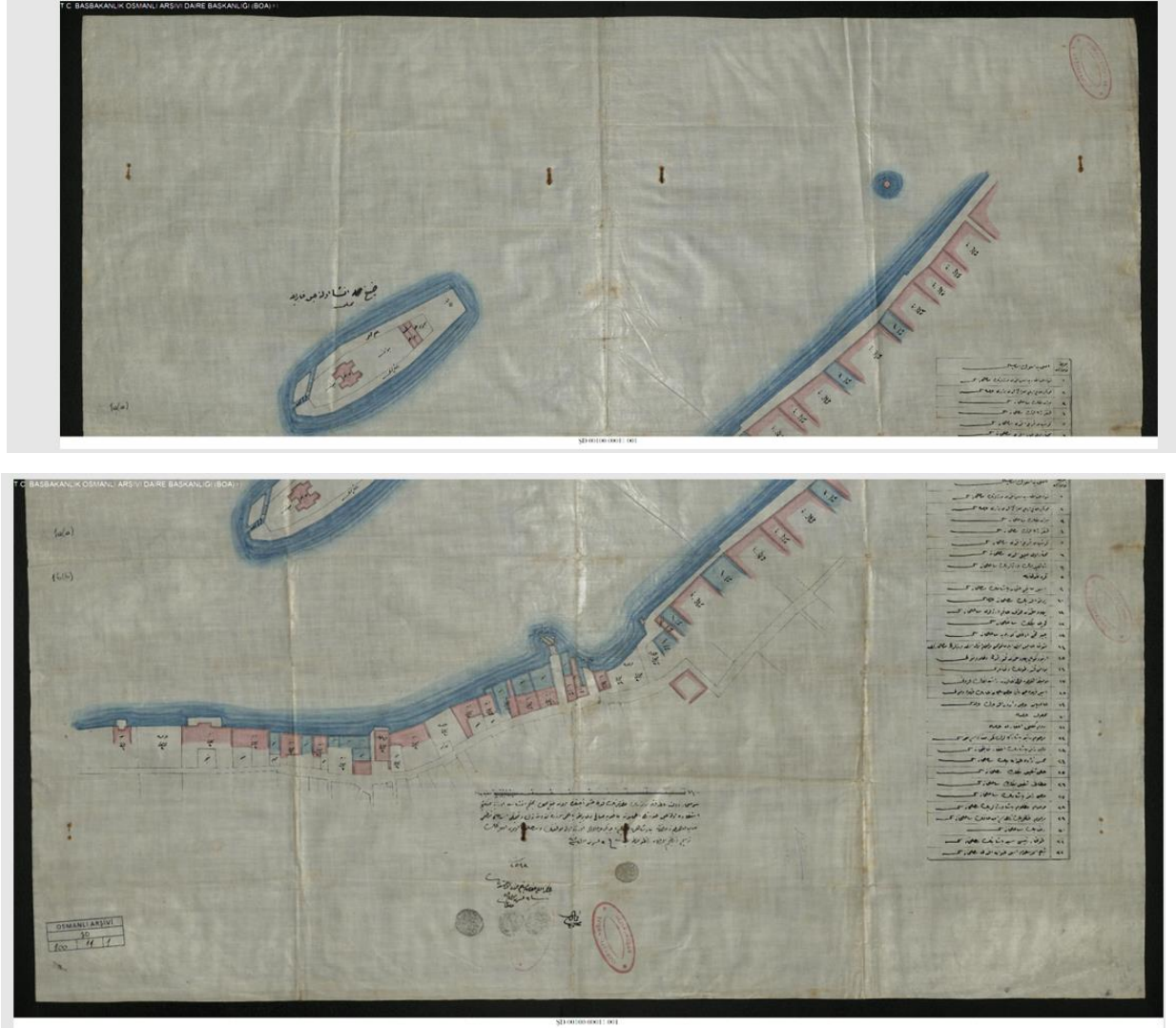
İlgürel, M. (1988). Acemi Oğlanlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.1, ss. 324-325). İstanbul: TDV Yayınları.

- İnalcık, H. (2021). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar- I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaçar, M. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar). *Osmanlı Bilim Araştırmaları II*, 2(1), 103-119.
- Kallek, C. (1998). Hisbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.18, ss. 133-143). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kejanlı, D.T. (2010). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kent sistemi, kale ve merkez-çarşı gelişimi. *Social Sience*, 5(3), 287-302. doi:10.12739/10.12739
- Kenanoğlu, M. M. (2020). Miri arazi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.30, ss. 157-160). Ankara: TDV Yayınları.
- Köksal, M.F. (2005). *Ana kaynaklarıyla Türk Ahiliği, ahilik- fütüvvet yazıları*. İstanbul. Doğu Kütüphanesi Yayınevi.
- Köprülü, F. (1984). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. İstanbul: Diyanet Başkanlığı Yayınları.
- Kuran, A. (2000). Ayazma camisi inşaat defterine göre yapıda kullanılan bezeme ve tefrişat malzemeleri. B. Mahir (Ed.), *Celal Esad Arseven anısına sanat tarihi semineri bildirileri* içinde (s. 234). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kuruyazıcı, H. (2000). İstanbul 'un mimarlarının çok sevdiği büro binası: Saint Pierre Hanı. *İstanbul Dergisi*, 32(3), 58-60.
- Küçür, S.S. (2000). İktâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.22, ss. 47-49). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ocak, A.Y. (1996). Fütüvvet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.1, ss. 261-263). İstanbul: TDV Yayınları.
- Orhonlu, Cengiz. (1998). Hazine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C.17, ss. 130-133). İstanbul: TDV Yayınları.
- Orhonlu, Cengiz. (1984). *Osmanlı İmparatorluğunda şehircilik ve ulaşım*. İzmir: Ege Üniversiteleri Yayınları.
- Özcan, K. (2006). Tanzimat'ın kent reformları; Türk İmar sisteminin kuruluş sürecinde erken planlama deneyimleri (1839-1908). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7(2, Adnan Adıvar özel sayısı), 149-180.
- Refik, A. (2013). *Türk Mimarları (Hazine-i Evrak vesikalarına göre)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sarıcaoğlu, F. (2001). *Kendi kaleminden bir padişahın portesi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Sönmez, Z. (1998). *Mimar Sinan ve Hassa Mimarlar Ocağı, Mimar Sinan Dönemi Türk mimarlığı ve sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şenyurt, O. (2006). *Türkiye'de yapı üretiminde modernleşme ve taahhüt sisteminin oluşumu*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

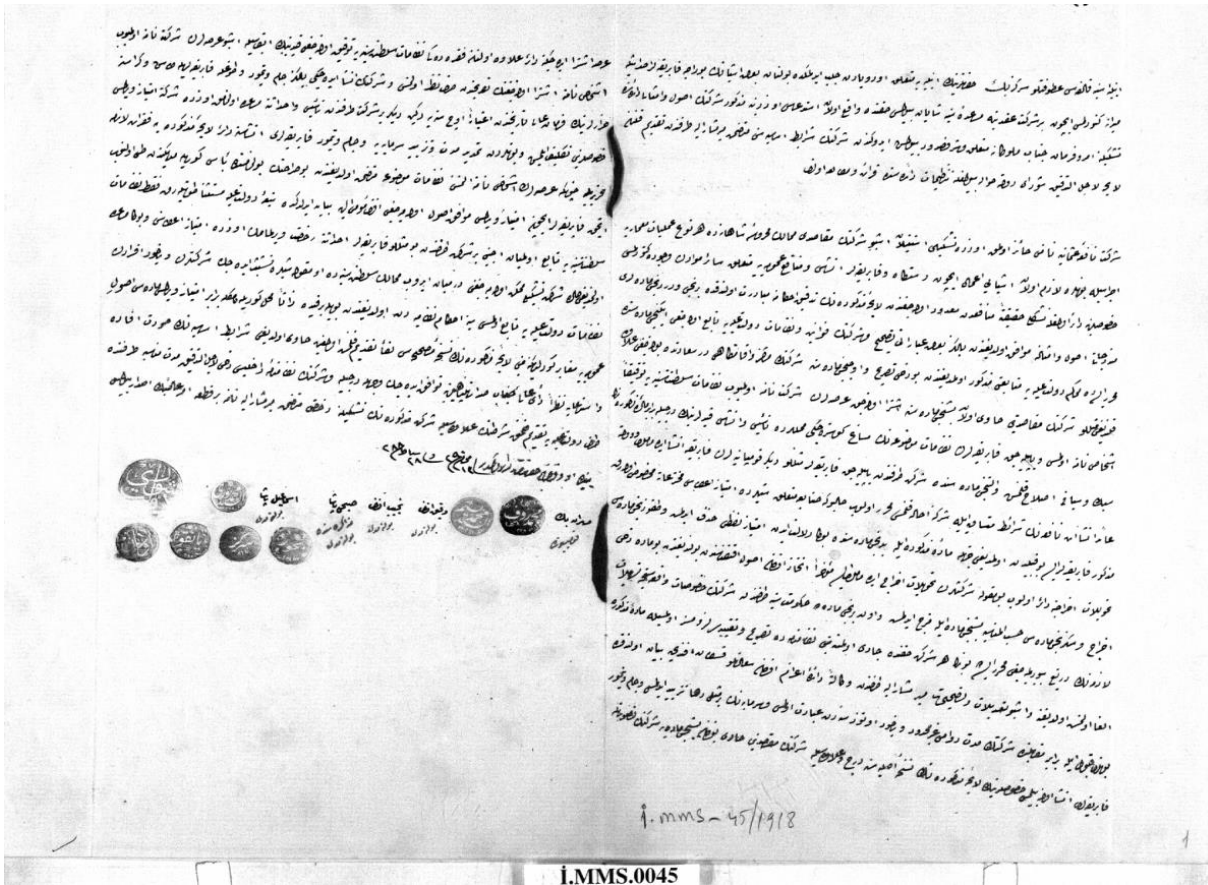
- Şenyurt, O. (2011). *Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde değişim ve dönüşüm*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Tanyeli, U. (1997). Hassa mimarlar ocağı. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde (C.2, ss. 764). İstanbul: Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi.
- Taş, M. (2003). Osmanlı'dan günümüze yapı üretiminde meslek örgütlenmesinin gelişimi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1), 203-214. Erişim Tarihi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202886>.
- Turan, Ş. (1963). Osmanlı teşkilatında hassa mimarları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 159-202. doi: 10.1501/Tarar_00000000316.
- Uçma, İ. (2017). *Bir sosyal siyaset kurumu olarak ahilik* (2.Baskı). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H (1986). Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref sanatkârlar defterleri. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 11, 15, 23-76.
- Uzunkaya, U. (2014). Uygur sivil belgelerinden hareketle uygurlarda yerleşik yaşam ve bununla ilgili söz varlığına dair. *Türkbilig Dergisi*, 27, 41-58. Erişim Adres: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/990794>
- Ünver, S. (1958). *Fatih Devri saray nakışhanesi ve Baba Nakkaş çalışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kemal Matbaası Yayınevi.
- Wharton, A. (2015). *The architects of Ottoman Constantinople the Balyan family and the history of ottoman architecture*. London: Soas University of London Publisher.
- Yurdakul, İ. (2025). Meclis-i Umûr-ı Nâfia, *Türk Maarif*. Erişim adresi: <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/meclis-i-umur-i-nafia>

Ekler

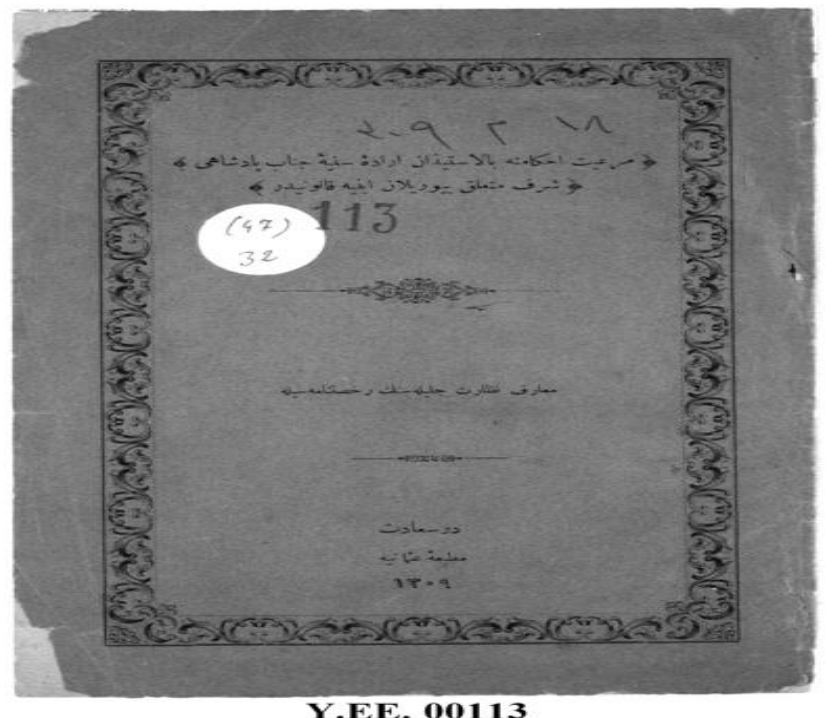
Ek.1. Sarkiz Bey'in Kuruçeşme bölgesinde bulunan bir rıhtımın etrafında imalat-ı nafiaya uygun bir fabrika yapılmak üzere kendisine terk ve temlikinin yapıldığını gösteren bir adet kroki (BOA. ŞD., 100/11).

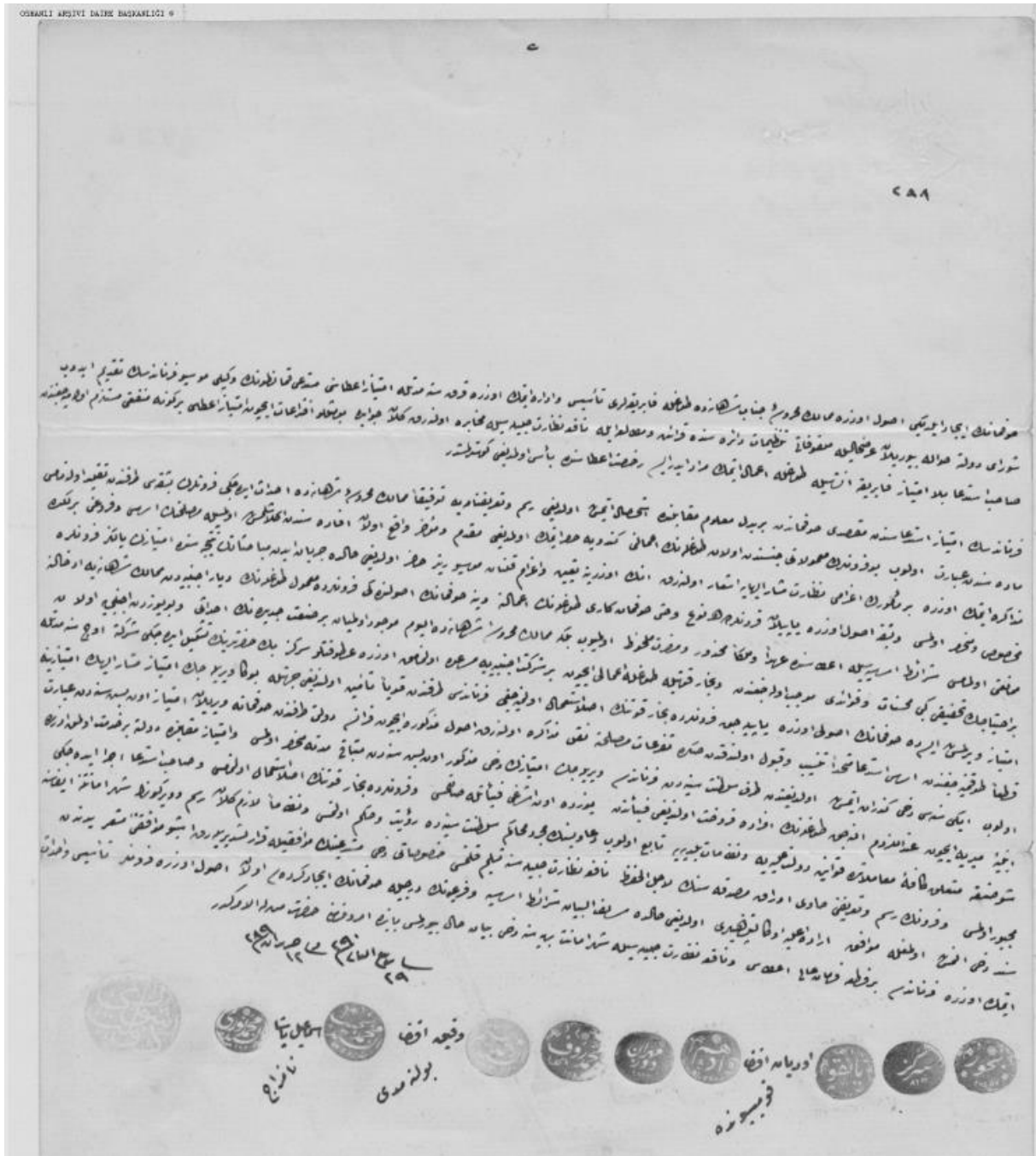
EK.2. Ebniye-i Aliye Kalfası Sarkız Bey'in Şirketi Nafia-i Osmani adıyla kurulacak olan şirketin teşkili (BOA. İ.MMS., 45/1918).

Ek.3. Ebniye Kanunu'nun ilk sayfası (BOA. Y. EE., 113/10)

EK.4. Mösyö Fernandes’e, tuğla fabrikası kurmak ve idare etmek için 9 yıllığına imtiyaz hakkının verilmesine dair evrak (BOA. İ.MMS., 47/1994)

Araştırma Makalesi / Research Article

**TMS 16 VE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARINA UYGUN HESAP PLANI
KAPSAMINDA TAŞIYICI BİTKİLERİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ: ÜZÜM
ASMALARI UYGULAMASI**

Ahmet ALATAŞ¹

Öz

Bu çalışma, 2014 yılında yapılan düzenlemeyle TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı kapsamından çıkarılarak TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı kapsamında değerlendirilmesi uygun görülen taşıyıcı bitkilerin, TMS 16 ve Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı (FRSHP) çerçevesinde muhasebeleştirilmesine yönelik uygulamalı bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Uygulama, taşıyıcı bitkilerden biri olan üzüm asmaları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle araştırma, alandaki literatür boşluğunu gidermeye yönelik bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Araştırmada, üzüm bağlarının tesis dönemi esas alınmış ve bu döneme ait üç yıllık maliyet verileri kullanılarak muhasebe kayıtları oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan veriler, Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü tarafından yürütülen saha çalışmaları sonucunda hesaplanan teknik verilere dayanmaktadır. Araştırmada, yöntem olarak nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda; FRSHP çerçevesinde taşıyıcı bitkilerin yatırım dönemine ait giderlerin 256 *Yapılmakta Olan Yatırımlar ve Diğer Maddi Duran Varlıklar* hesabının alt hesaplarında muhasebeleştirildiği belirlenmiştir. Verimlilik dönemine (aktifleştirilmesi) geçişle birlikte bu tutarların, aynı hesabın farklı bir alt hesabına aktarıldığı ortaya konulmuştur. Bu yönüyle çalışma, hem tarımsal üretim faaliyetinde bulunan işletmelere hem de ilgili akademik literatüre yol gösterici nitelikte katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: TMS 16, Taşıyıcı bitkiler, Finansal raporlama standartları hesap planı, Üzüm asmaları

JEL Kodları: M40, M41

**ACCOUNTING FOR BEARER PLANTS UNDER THE CHART OF ACCOUNTS IN
ACCORDANCE WITH TMS 16 AND FINANCIAL REPORTING STANDARDS:
GRAPE VINE APPLICATION**

Abstract

This study aims to present a practical analysis of the accounting of bearer plants, which were removed from the scope of TAS 41 Agricultural Activities Standard with the amendment made in 2014 and evaluated within the scope of TAS 16 Property, Plant and Equipment Standard, within the framework of TAS 16 and Financial Reporting Standards Chart of Accounts (FRSCA). The application was carried out on grape vines, one of the bearer plants. In this respect, the research aims to contribute to the literature gap in the field. The study is based on the establishment period of vineyards and accounting records are created using three years of cost data from this period. The data used in the study are based on technical data calculated as a result of field studies conducted by Manisa Viticulture Research Institute. In the study, quantitative research method was used as the method. As a result of the research, it was determined that the expenses related to the investment period of the carrier plants within the framework of FRSHP were recognized in the sub-accounts of 256 Construction in Progress and Other Property, Plant and Equipment account. With the transition to the productivity (capitalization) period, these amounts were transferred to a different sub-account of the same account. In this respect, the study provides guiding contributions both to enterprises engaged in agricultural production activities and to the relevant academic literature.

Keywords: IAS 16, Bearer Plants, Financial reporting standards chart of accounts, Grape vines

JEL Codes: M40, M41

¹ Öğr. Gör. Dr., Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Saruhanlı Meslek Yüksekokulu, ahmetalatas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7173-0639

Başvuru Tarihi (Received): 07.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Tarımsal faaliyetler, dünya genelinde önemli bir ekonomik sektör olup hem gıda üretimi hem de ticaret açısından büyük bir rol oynamaktadır. Bu sektörün en önemli bileşenlerinden biri de taşıyıcı bitkilerdir. Taşıyıcı bitkiler, tarımsal faaliyetlerde uzun yıllar boyunca ürün veren, bir hesap döneminden fazla süre kullanılmak üzere elde tutulan ve ekonomik fayda sağlayan bitkilerdir. Bu bitkiler, genellikle meyve veren ağaçlar, üzüm bağları ve diğer uzun vadeli tarım ürünleridir. TMS-16'nın 6. maddesinde belirtilen "duran varlık" tanımına uyan taşıyıcı bitkiler birden fazla hesap dönemi boyunca verim sağlamak ve ekonomik fayda üretmektedir. Bu bitkiler, sadece üretim süreleri boyunca verim sağlamakla kalmaz aynı zamanda bakım ve işçilik gibi giderler de muhasebeleştirilir (TMS 16, madde 6).

Tarımsal faaliyetlerin muhasebeleştirilmesine yönelik standartlar, ilk kez 2000 yılında yayımlanan UMS 41 ile sistematik bir çerçeveye kavuşturulmuş ve bu düzenleme, biyolojik dönüşüm içerisindeki canlı varlıkların ve hasat edilen tarımsal ürünlerin finansal raporlamaya nasıl yansıtılacağını belirlemiştir (Yazarkan, 2016, s. 410). Türkiye'de bu alandaki ilk düzenleme 2006 yılında TMS 41: Tarımsal Faaliyetler Standardının yayımlanmasıyla gerçekleşmiş olup canlı varlıklar ve tarımsal ürünlerin muhasebeleştirilmesi bu standart kapsamında ele alınmıştır (Beller Dikmen ve Köksal, 2018, s. 84). Ancak, 30 Haziran 2014 tarihinde Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu tarafından yapılan değişiklikle, tarım işletmelerinin amaçları doğrultusunda uzun süreli olarak elde tutulan taşıyıcı bitkiler, TMS 41 kapsamında çıkarılarak TMS 16 kapsamına dâhil edilmiştir (Keleş ve Özulucan, 2020, s. 345). Bu değişiklik doğrultusunda Türkiye'de de uyum sağlanmış ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından 12 Kasım 2014 tarihli 30 ve 31 sıra numaralı tebliğler yayımlanarak taşıyıcı bitkilerin 31 Aralık 2015 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinden itibaren TMS 16 kapsamında muhasebeleştirileceği hükme bağlanmıştır (Paksoy, 202, s. 1523; Kaya ve Atasel, 2016, s. 112-113). Böylece, taşıyıcı bitkiler maddi duran varlıklar arasında yer alırken bu bitkilerden elde edilen ürünler ise muhasebeleştirme açısından TMS 41 kapsamında değerlendirilmeye devam edilmektedir (Kıymetli Şen ve Karagül, 2014, s. 27). Taşıyıcı bitkilerin doğru şekilde muhasebeleştirilmesi, yalnızca finansal raporların doğruluğunu artırmakla kalmayıp aynı zamanda işletmelerin yatırım kararlarında şeffaflık ve güvenilirlik sağlaması açısından da kritik bir rol oynamaktadır (Kaya ve Atasel, 2016, s. 32).

Finansal raporlama standartlarıyla uyumlu bir muhasebe yapısının oluşturulması amacıyla KGK tarafından hazırlanan Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı (FRSHP) Taslağı, ilk olarak 2018 yılında kamuoyunun görüşüne sunulmuş, ardından gelen geri bildirimler doğrultusunda 2023 yılında güncellenmiştir. Yaklaşık beş buçuk yıllık hazırlık süreci sonunda nihai hale getirilen hesap planı, 30 Temmuz 2024 tarihli ve 2024-51 sayılı Kurul Kararı ile yürürlüğe girmiştir. Yeni hesap planı ile işletmelerin muhasebe sistemlerinin finansal raporlama standartlarına doğrudan uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır (Ataman ve Gökçen, 202, s. 152; Cavlak, 2024, s. 319).

Bu çalışmanın amacı, taşıyıcı bitki niteliğindeki üzüm asmalarının tesis dönemi faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin TMS 16 ve 30 Temmuz 2024 tarihinde yayımlanan FRSHP hükümleri çerçevesinde muhasebeleştirilme sürecini uygulamalı olarak ortaya koymaktır. Uygulamada özellikle üzüm asmalarının tercih edilmesinde, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesine ilişkin literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunması ve uygulamada özellikle üzüm asmalarının tercih edilmesinde, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesine ilişkin literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunması ve üzüm asmalarına özgü muhasebe uygulamalarının yeterince ele alınmamış olması etkili olmuştur. Bu doğrultuda çalışma, hem taşıyıcı bitkilere ilişkin muhasebe standartlarının uygulamaya yansıtılmasına katkı sağlamayı hem de ilgili literatürdeki boşluğu doldurarak alana

özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma; kavramsal çerçeve, literatür taraması, araştırma ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Taşıyıcı Bitkiler

Tarımsal faaliyetler, kapsam itibarıyla oldukça geniş bir alanı kapsamakta olup; satış ya da yeniden üretim amacıyla kullanılan canlı varlıkların (örneğin koyun veya üzüm asması gibi hayvan ya da bitkilerin), tarımsal ürünlere ya da farklı canlı varlıklara dönüştürülmesi sürecini ve bu sürecin işletme tarafından yönetilmesini içermektedir. *Tarımsal ürünler*, işletmenin sahip olduğu canlı varlıklardan elde edilen ve hasat edilen çıktılar (örneğin yün veya toplanmış üzüm gibi); *hasat* ise, bu ürünlerin canlı varlıktan ayrılması ya da ilgili canlının üretim sürecinin sona ermesi anlamına gelmektedir (TMS 41, paragraf (prf.) 4,5).

Canlı varlıklar, genellikle araziye bağlı bir konumda bulunur ve TMS 41 standardına göre, iki ana kategoriye ayrılabilir: tüketilen canlı varlıklar ve taşıyıcı canlı varlıklar. Ayrıca, canlı varlıklar olgunlaşmış ve olgunlaşmamış olarak da sınıflandırılabilir (TMS 41, prf. 25, 44, 45). Taşıyıcı canlı varlıklar, tüketilen canlı varlıklardan farklı olarak, örneğin, süt inekleri, yün veren hayvanlar veya meyve veren ağaçlar gibi varlıklardır. TMS 41 standardına göre, taşıyıcı canlı varlıklar tarımsal ürün olarak kabul edilmez; bunlar, tarımsal ürün sağlamak amacıyla elde tutulan varlıklardır. Bu sebeple, taşıyıcı bitkiler TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardı kapsamında değerlendirilmiştir (Tursun ve Tursun, 2024, s. 3).

Taşıyıcı bitkiler, tarımsal üretim amacıyla yetiştirilen ve birden fazla üretim döneminde ürün elde edilmesi hedeflenen uzun ömürlü canlı bitkiler olarak tanımlanmakta olup; bu varlıkların doğrudan satılması genellikle amaçlanmamakta, yalnızca ekonomik değeri düşük kalıntıları satışa konu olabilmektedir (TMS 16, prf. 6; TMS 41, prf. 5). Bu yönüyle, taşıyıcı bitkiler bir hesap döneminden daha uzun süre ekonomik fayda sağlama potansiyeli taşıyan ve tarımsal ürün üretimini sürdürülebilir kılmak amacıyla elde tutulan varlıklardır. Söz konusu kriterleri taşımayan bitkiler ise TMS 16 kapsamında taşıyıcı bitki olarak değerlendirilemez (Keleş, 2020, s. 48).

Uzun yıllar boyunca ürün vermesi amacıyla yetiştirilen üzüm asmaları gibi bitkiler, TMS 16 kapsamında taşıyıcı bitki olarak sınıflandırılmaktadır. Buna karşılık, yalnızca tek dönem ürün veren buğday, arpa, mısır gibi bitkiler ile kesim amacıyla yetiştirilen kavak ve söğüt gibi ağaçlar, sürekli ürün elde etme amacı taşımadıkları ve genellikle satışa konu edildikleri için TMS 16 kapsamına girmez; bu bitkiler, TMS 41 kapsamında yer alan tüketilebilir canlı varlıklar arasında değerlendirilir (TMS 41, prf. 5/A; Keleş ve Özulucan, 2020, s. 347). Sonuç olarak, taşıyıcı bitkiler TMS 16'ya göre, üzerlerindeki ürünler ise TMS 41'e göre muhasebeleştirilmektedir.

1.2. TMS 16 Kapsamında Taşıyıcı Bitkiler ve Özellikleri

31 Aralık 2005 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren TMS 16, maddi duran varlıkların muhasebeleştirilmesine ilişkin temel prensipleri belirlemiştir. Bu standart, Uluslararası Muhasebe Standartları'ndaki değişikliklere paralel olarak, şimdiye kadar 12 kez güncellenmiştir. Bu güncellemelerin onuncusu, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesine yönelik düzenlemeleri içermektedir (TMS 16: 1). Taşıyıcı bitkiler, daha önce TMS 41 kapsamında yer almakta iken, 12 Kasım 2014 tarihinde yapılan bir değişiklikle bu kapsamdan çıkarılmıştır. 31 Aralık 2015 tarihinden itibaren başlayan hesap dönemlerinde ise taşıyıcı bitkiler, TMS 16 kapsamına dâhil edilmiştir (Kaygusuzoğlu ve Emer, 2023, s. 1489).

Ürünlerin üretimi ve sunumu faaliyetinde veya idari amaçlarla kullanılmak ya da kiraya vermek üzere elde tutulan ve bir dönemden daha uzun süre kullanım öngörülen fiziksel varlık, maddi duran varlıklardır (TMS 16, prf. 6). Bu kapsamda işletme faaliyetleri açısından; arazi, arazi ve binalar, makineler, gemiler, uçaklar, motorlu taşıtlar, mobilya ve demirbaşlar, ofis gereçleri ve 2014

yılında yapılan değişiklik ile eklen taşıyıcı bitkilerden oluşan benzer özelliğe ve kullanıma sahip varlık gruplarına göre sınıflandırılmıştır (TMS 16, prf. 37). Bu standart yalnızca taşıyıcı bitkilere uygulanmakta, bu bitkilerden elde edilen tarımsal ürünler ve diğer canlı varlıklar kapsam dışında kalmaktadır (TMS 16, prf. 3).

Taşıyıcı bitkiler, tarımsal üretimde uzun vadeli verim sağlama işleviyle tesis ve makineler gibi değerlendirilmektedir; zamanla ekonomik fayda üretme kapasitelerinde yaşanan azalma ise, maddi duran varlıklarda karşılaşılan amortisman süreciyle benzerlik göstermektedir (Paksoy, 2021, s. 1524).

1.3. TMS 16 Kapsamında Taşıyıcı Bitkilerin Değerleme ve Muhasebeleştirilme Esasları

Varlık; geçmiş olaylardan kaynaklanan, işletmenin kontrolü altında bulunan ve ilerleyen dönemlerde işletmeye ekonomik yarar sağlaması öngörülen ekonomik bir unsurdur. TMS 16 standardına göre, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesi, bu varlıklardan gelecekte ekonomik fayda sağlanmasının olası olması ve maliyetlerinin güvenilir bir şekilde belirlenebilmesi durumunda maliyet değeriyle aktifleştirilerek finansal tablolara yansıtılabilir. Bu koşullar sağlanmadığı takdirde, meydana gelen maliyetler döneme ait gider olarak kaydedilir. Taşıyıcı bitkilerin maliyet bedeli, ilk elde edilme maliyetinin yanı sıra, bakım, yenileme ve diğer ilgili harcamaları da içeren tüm maliyet unsurlarını kapsar. Bu maliyetler, ilgili taşıyıcı bitkilerin edinildiği tarihteki değerleri üzerinden muhasebeleştirilir. Taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesi süreci; ilk kayda alma, değerlendirme işlemleri, amortisman hesaplamaları ve elden çıkarma olmak üzere dört ana aşamada ele alınabilir (Beller Dikmen ve Köksal, 2018, s. 86; Paksoy, 2021, s. 1526).

1.3.1. Taşıyıcı Bitkilerin İlk Muhasebeleştirilme Süreci

TMS 16 standardı çerçevesinde, taşıyıcı bitkiler de işletmenin kendisi tarafından oluşturulan diğer maddi duran varlıklar gibi, belirlenen kullanım amacına uygun koşullara ve konuma getirilmeden önce finansal tablolara yansıtılmaktadır. Bu doğrultuda, “inşa” kavramı, taşıyıcı bitkilerin işletmenin amaçlarına hizmet edebilecek düzeye ve alana ulaştırılması sürecinde gerçekleştirilen tüm yetiştirme faaliyetlerini de kapsayacak şekilde yorumlanmaktadır (TMS 16:22A).

Maddi duran varlıklar hesap grubu altında TMS 16'nın 7. maddesi çerçevesinde maliyet değeriyle kaydedilen taşıyıcı bitkilerin bu maliyeti, yine standardın 16. maddesine göre belirli unsurlar üzerinden hesaplanmaktadır. Bu maliyet unsurları, satın alma fiyatının ithalat vergileri ve iade edilmeyen alış vergileri dahil, ticari indirimler ve iskontolar düşüldükten sonra belirlenen miktarını içerir. Ayrıca varlığın, yerleştirileceği alana getirilmesi ve işletmenin belirlediği koşullarda çalışabilmesi için yapılan her türlü harcama da maliyete dâhil edilir. Bunun yanında, bir maddi duran varlığın demontajı, taşınması ve kullanım alanının eski hâline getirilmesine ilişkin öngörülen giderler, işletmenin bu varlığı stok üretimi dışında belirli bir süre kullanmasından kaynaklanan yükümlülük olarak kabul edilmekte ve varlığın maliyetine dâhil edilmektedir (TMS16, md. 16; Gökgöz ve Temelli, 2016, s. 146). TMS 16'nın 17. maddesine göre, taşıyıcı bitkilere doğrudan atfedilebilecek maliyetler arasında; fidan temini veya yetiştirme sürecinde çalışanlara sağlanan faydalardan doğan giderler, dikim alanının hazırlanmasına ilişkin harcamalar, ilk teslimat sürecine ait maliyetler ile dikim ve yetiştirme aşamalarında katlanılan profesyonel hizmet bedelleri yer almaktadır (TMS 16, md. 17; Beller Dikmen ve Köksal, 2018, s. 86; Gökgöz ve Temelli, 2016, s. 146). Bu çerçevede, taşıyıcı bitkiler, işletme tarafından en uygun kullanım düzeyine ulaştırılıncaya dek yapılan üretimle ilgili harcamaların tümü dikkate alınarak aktifleştirilmelidir (Kaygusuzoğlu ve Emer, 2023, s. 1491).

Taşıyıcı bitkilerle ilgili borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesine dair ilkeler, TMS 16 yerine TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardı kapsamında belirlenmiştir. Bu standarda göre taşıyıcı bitkiler, uzun süreli kullanım veya satış için hazırlanması gereken özellikli varlıklar

arasında yer almakta ve bu bitkilerle doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetleri, ilgili taşıyıcı bitkilerin maliyetine dâhil edilmektedir (Keleş ve Özulucan, 2020, s. 348).

Taşıyıcı bitkilerin ilk kayda alınması aşamasında, bitkinin verimlilik noktasının belirlenmesi önemlidir; bu nokta, genellikle yönetimin subjektif kararlarıyla tespit edilir ve verimlilik noktasına ulaşıldığında maliyetlerin aktifleştirilmesi sona erer, ardından amortisman hesaplamaları başlar. Verimliliğe ulaşmadan önceki aşamalarda katlanılan maliyetlerin, “258 Yapılmakta Olan Yatırımlar” hesabının altında izlenmesi uygun görülürken, bitkiler verimlilik noktasına ulaştığında, bu maliyetlerin “256 Diğer Maddi Duran Varlıklar” hesabı altında takip edilmesi gereklidir (Gökgöz ve Temelli, 2016, s. 146; Yazarkan, 2016, s. 420). Ayrıca, taşıyıcı bitkilerin dikimi ve bakımı sırasında katlanılacak bazı maliyetler sermaye harcaması olarak kabul edilebilirken, bazıları bakım harcaması olarak sınıflandırılabilir. Bu ayrımı yapmak için muhakeme gereklidir (Paksoy, 2021, s. 1527).

1.3.2. Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirme Sonrası Ölçümü

TMS 16 standardına göre, bir işletme, taşıyıcı bitkileri maddi duran varlık olarak maliyet değeriyle kaydettikten sonra, bu varlıkları değerlemeye yönelik, maliyet ya da yeniden değerlendirme yöntemlerinden birini seçmeli ve bu politikayı ilgili maddi duran varlık sınıfının tamamına uygulamalıdır (TMS 16, md. 29). Bu doğrultuda, örneğin üzüm, kayısı, badem gibi farklı türde taşıyıcı bitkilere sahip işletmeler, her bir bitki türü için farklı değerlendirme yöntemleri uygulayamazlar; yalnızca tek bir değerlendirme yöntemi seçmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla işletme değerlendirme sürecinde seçeceği bu yöntemi taşıyıcı bitkiler sınıfının tamamına uygulamalıdır (Beller Dikmen ve Köksal, 2018, s. 87).

Maliyet Yöntemi: TMS 16’nın 30. maddesine göre taşıyıcı bitkiler, maliyet yöntemi kullanılarak muhasebeleştirildiğinde, varlık olarak kayda alındıktan sonra finansal tablolarda, maliyetinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değerleriyle raporlanmaktadır. Bu yöntemde, değer artışları dikkate alınmaz; ancak değer düşüklüğü yaşandıktan sonra bir değer artışı meydana gelirse, taşıyıcı bitkinin değeri, ilk kayda alındığı zamanki defter değerine ulaşana kadar düzeltme yapılabilir (Beller Dikmen ve Köksal, 2018, s. 87; Kaya ve Dinç, 2007, s. 346). Maliyet yönteminde taşıyıcı bitkinin faydalı ömrü boyunca her yıl amortisman hesaplanır ve yapılan değer artışları dikkate alınmaz. Bunun yanı sıra, ölçü birimi belirlemek de önemli bir aşamadır; işletme, taşıyıcı bitkiler için uygun ölçü birimini tanımlamalıdır (Paksoy, 2021, s. 1527).

Yeniden Değerleme Yöntemi: Yeniden değerlendirme yöntemi, taşıyıcı bitkilerin güvenilir bir şekilde ölçülebilen gerçeğe uygun değerine göre değerlendirilmesini öngören bir yaklaşımdır. Taşıyıcı bitkinin yeniden değerlendirilmiş tutarı, yeniden değerlendirme tarihindeki gerçeğe uygun değerinden birikmiş amortisman ve değer düşüklüğü zararlarının düşülmesiyle hesaplanır. Yeniden değerlemenin sıklığı, taşıyıcı bitkinin gerçeğe uygun değerinde önemli değişiklikler olup olmadığına göre belirlenmektedir. Eğer önemli bir farklılık oluşursa, taşıyıcı bitki yıllık olarak yeniden değerlendirilebilir; ancak, gerçeğe uygun değeri değişmeyen bitkiler için üç ya da beş yılda bir yeniden değerlendirme yapılması yeterlidir. Yeniden değerlendirme sonrası bir taşıyıcı bitkinin defter değerinde artış meydana gelirse, bu artış diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilir ve özkaynaklarda yeniden değerlendirme artışı olarak takip edilmelidir. Ancak, önceki dönemde yeniden değerlendirme ile gider olarak kaydedilen bir değer azalışı varsa, yeniden değerlendirme artışı bu gideri karşılayıncaya kadar gelir olarak kaydedilir. Yeniden değerlendirme sonucu değer azalışı oluşursa, bu azalma gider olarak kaydedilir; ancak daha önce diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilen bir yeniden değerlendirme artışı varsa, değer azalışı bu tutardan mahsup edilerek gelir tablosuna yansıtılır. Değer azalışı, önceki dönemdeki yeniden değerlendirme sonucu oluşan değer artışını aşıyorsa, bu fark döneme ait gider olarak kayıtlara alınır (TMS 16, md. 31,34,39, 40; Kaygusuzoğlu ve Emer, 2023, s. 1491; Şen ve Karagül, 2014, s. 36; Beller Dikmen ve Köksal, 2018, s. 87).

1.3.3. Taşıyıcı Bitkilerde Amortisman Uygulaması

Canlı varlık özelliği gereği taşıyıcı bitkiler, biyolojik dönüşümü (ürününden uzun dönem fayadalanılan ve sınırlı ömre sahip) göz önünde bulundurularak, yararlı ömürleri boyunca meydana gelen değer azalmalarını yansıtmak amacıyla amortisman tabi tutulmaktadır. Amortisman, her disiplin tarafından kendi hedefleri ve bakış açıları doğrultusunda farklı şekilde tanımlanmıştır (Gökgöz ve Temelli, 2016, s. 151; Özulucan ve Doğan, 2024, s. 121).

TMS 16 (md. 6)'a göre amortisman, bir varlığın amortisman tabi tutarının, yararlı ömrü boyunca düzenli bir şekilde dağıtılmasını ifade etmektedir. Bu işlem, varlığın yıpranma, aşınma, yok olma veya demode olma gibi faktörler nedeniyle değerindeki azalma ile ilişkilidir. Amortisman, işletmenin maliyetlerini artıran bir gider kalemi olarak, varlıkların faydalı ömürleri boyunca kademeli ve kalıcı bir azalma gösterir. Bu azalma, ilgili duran varlıkların kullanım amaçlarına göre üretim maliyetiyle ilişkilendirilebilir ya da dönem gideri olarak kaydedilebilir. Amortisman tabi bir varlığın ekonomik ömrü, çeşitli etmenler tarafından sınırlanır. Bu etmenler arasında fiziksel yıpranma (aşınma, bozulma, eskime), teknolojik yıpranma ve demode olma (teknik ömür), ekonomik yıpranma (üretim verimliliği kaybı, moda değişiklikleri), tabii aşınmalar (paslanma, doğal afetler) ve hukuki sürenin sona ermesi (kiralanan varlığın kira süresinin bitmesi gibi) yer alır. Bu faktörlerden birinin veya birkaçının gerçekleşmesi, amortisman ayrılmasını gerekli kılar (Özulucan ve Doğan, 2024, s. 114).

TMS 16'ya göre, işletmeler maddi duran varlıkları için amortisman hesaplamasında normal (doğrusal) amortisman, azalan bakiyeler veya üretim miktarı yöntemlerinden birini tercih etmelidir. Taşıyıcı bitkilerin amortisman hesaplanmasında, genellikle doğrusal amortisman ve azalan bakiyeler yöntemleri tercih edilmektedir. Bu yöntemler, bitkinin yararlı ömrü boyunca değer kaybının belirli bir düzen içinde kaydedilmesini sağlar. Üretim miktarı yöntemi ise, taşıyıcı bitkiler için uygulanamamakta çünkü bu bitkilerden elde edilecek ürün miktarının tam olarak belirlenmesi mümkün değildir (Kıymetli Şen ve Karagül, 2014, s. 37-38). Amortisman süreci, bitkinin işletme tarafından belirlenen normal verimliliğe ulaşmasından, kesim çağına kadar olan dönemi kapsar ve bu süreçte ortaya çıkan değer azalmaları dönemler itibarıyla gider olarak kaydedilir (Beller Dikmen ve Köksal, 2018, s. 87). Yine, taşıyıcı bitkiler için amortisman, genellikle varlığın beklenen kapasitesine veya üretim sürecine dayalı olarak tahmin edilir ve bu tahmin işletmenin benzer varlıklarına yönelik geçmiş tecrübelerine göre yapılır (Gökgöz ve Temelli, 2016, s. 151).

1.4. Türkiye de Bağcılık

Bağcılık, insanlık tarihi kadar eskiye dayanan, mitolojilerde ve kutsal metinlerde adı geçen önemli bir tarımsal faaliyettir. Arkeolojik bulgular, asmanın günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce Anadolu ve Gürcistan havzasında yetiştirildiğini göstermektedir. Anadolu, sahip olduğu iklim ve coğrafi avantajlar sayesinde asmanın doğal yayılış alanlarından biri olmuş ve bağcılık kültürünün gelişiminde kilit bir rol oynamıştır. Bağcılık kültürünün Anadolu'nun batısındaki yayılışında Hititlerin büyük etkisi olmuştur. Anadolu uygarlıkları, asmayı hem ekonomik hem de sosyal yaşamlarının önemli bir unsuru haline getirmiştir. Tarihsel süreçte, Orta Asya Türkleri ve Osmanlılar da kuru üzümü beslenme kültürlerinin bir parçası olarak benimsemiş, Osmanlı döneminde çekirdeksiz kuru üzüm Türkiye'nin en eski tarımsal ihracat ürünlerinden biri olmuştur. Türkiye, asmanın anavatanı konumunda olup yaklaşık 1.500 üzüm çeşidine ev sahipliği yapmaktadır; ancak ekonomik anlamda üretimi gerçekleştirilen çeşit sayısı 50-60 ile sınırlıdır. Sultani Çekirdeksiz üzüm çeşidi, alan, üretim ve ihracat açısından Türkiye'nin en büyük öneme sahip üzüm türü olarak öne çıkmaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla Türkiye, dünya genelinde üzüm yetiştiriciliğine en elverişli ülkelerden biri olma özelliğini korumaktadır. Böylelikle Anadolu'dan günümüze uzanan bağcılık kültürü hem bölgenin tarımsal kimliğini şekillendirmiş hem de ekonomik ve sosyal yaşam üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır (TAGEM, 2022, s. 1-2).

Aşağıda sunulan tablo ve bilgiler doğrultusunda, Türkiye’de bağcılık sektörünün mevcut durumu kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Tablo 1: Türkiye Bağ Alanı ve Üzüm Üretimi

Yıl	Alan (Dekar)	Üretim (Ton)			
		Toplam	Sofralık	Kurutmalık	Şaraplık
2004	5 200 000	3 500 000	1 900 000	1 230 000	370 000
2005	5 160 000	3 850 000	2 000 000	1 400 000	450 000
2006	5 138 351	4 000 063	2 060 167	1 495 697	444 199
2007	4 846 097	3 612 781	1 912 539	1 217 950	482 292
2008	4 827 887	3 918 442	1 970 686	1 477 471	470 285
2009	4 790 239	4 264 720	2 256 845	1 531 987	475 888
2010	4 777 856	4 255 000	2 249 530	1 543 962	461 508
2011	4 725 454	4 296 351	2 268 967	1 562 064	465 320
2012	4 622 959	4 234 305	2 219 813	1 613 833	400 659
2013	4 687 922	4 011 409	2 132 602	1 423 578	455 229
2014	4 670 929	4 175 356	2 166 749	1 563 480	445 127
2015	4 619 557	3 650 000	1 891 910	1 334 563	423 527
2016	4 352 269	4 000 000	1 990 604	1 536 862	472 534
2017	4 169 068	4 200 000	2 109 000	1 603 000	488 000
2018	4 170 410	3 933 000	1 945 262	1 524 091	463 647
2019	4 054 387	4 100 000	2 050 000	1 599 000	451 000
2020	4 009 979	4 208 908	2 218 056	1 534 499	456 353
2021	3 902 211	3 670 000	1 856 929	1 430 160	382 911
2022	3 845 365	4 165 000	2 099 859	1 681 808	383 333
2023	3 778 482	3 400 000	1 799 050	1 304 344	296 606
2024	3 722 850	3 468 000	1 825 915	1 261 347	380 738
Ortalama		2 044 023	1 469 986	434 246	

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Tarim-111>

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından yayımlanan 2020 yılı verilerine göre, dünya genelinde yaklaşık 6,9 milyon hektarlık alanda 78 milyon ton üzüm üretimi gerçekleştirilmiştir. Son yirmi yıllık süreçte, küresel bağ alanlarında %4,17 oranında bir daralma yaşanmasına rağmen, verimlilikteki artışın etkisiyle toplam üretim miktarında %22,8’lik bir artış sağlanmıştır. Türkiye,

bağ alanı büyüklüğü bakımından dünya genelinde beşinci sırada yer almakta olup, toplam üzüm üretiminde ise altıncı sırada konumlanmaktadır (TAGEM, 2022, s. 3-4).

Dünya çapında üretilen üzümler, kullanım amaçlarına göre sofralık tüketim, kurutmalık, şarap üretimi ve sıra elde etme şeklinde değerlendirilmektedir. Türkiye’de üzüm üretimine ilişkin temel veriler Tablo 1’de sunulmakta olup, gerçekleştirilen üretimin büyük bir bölümü sofralık ve kurutmalık amaçlı değerlendirilmekte, daha sınırlı bir kısmı ise şaraplık üretime yönlendirilmektedir. Ülke genelinde yaş üzüm üretiminin toplam meyve üretimi içerisindeki payı %30,7 düzeyindedir. Son yirmi yıllık süreçte Türkiye’de bağ alanlarında %27 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Üretim miktarı ise, iklim koşullarına bağlı olarak yıllar içinde dalgalanmalar göstermesine rağmen, verimlilik artışları sayesinde genel olarak istikrarını korumuştur. 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 3,7 milyon dekar alanda 3,46 milyon ton üzüm üretimi gerçekleştirilmiştir. Üretimin %52,6’sı sofralık, %36,3’ü kurutmalık ve %11’i şaraplık üzüm olarak değerlendirilmektedir. Bu bulgular, üzümün Türkiye tarımında hem çeşitlilik hem de kullanım alanları açısından stratejik bir ürün konumunda olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2025; TAGEM, 2022, s. 21). Türkiye genelinde birçok ilde bağcılık faaliyetleri yürütülmekle birlikte, bağ alanı ve üretim miktarı açısından en önde gelen il Manisa’dır. Türkiye’deki toplam bağ alanlarının yaklaşık %22’si Manisa’da bulunmakta olup, ülke üzüm üretiminin %36’sı bu ilde gerçekleştirilmektedir (TAGEM, 2022, s. 21).

2022 yılı verilerine göre Türkiye, dünya dış pazarında kurutmalık ve sofralık üzüm ürünlerinde net ihracatçı, şaraplık üzüm ürünlerinde ise net ithalatçı ülke konumundadır. Türkiye, yıllık yaklaşık 290 bin tonluk kuru üzüm üretimi ve 266 bin tonluk ihracat hacmi ile dünya kuru üzüm üretimi ve ihracatında lider ülke olma özelliğini sürdürmektedir. Dünya kuru üzüm ihracatının yaklaşık %29’u Türkiye tarafından karşılanmakta olup, ihracatın miktar ve değer bakımından yaklaşık %50’si Birleşik Krallık, Almanya ve Hollanda’ya gerçekleştirilmektedir. Türkiye’nin kuru üzüm ihracatının büyük çoğunluğunu, dünyada “Sultana” veya “Sultani” olarak bilinen ve Ege Bölgesi’nde üretilen çekirdeksiz kuru üzüm oluşturmaktadır. Bu üzüm çeşidi Ege Bölgesi’nde, özellikle Manisa başta olmak üzere İzmir ve Denizli illerinde 100 bin dekarı aşan bir üretim alanına sahiptir. Dolayısıyla Türkiye’de gerçekleştirilen kuru üzüm üretiminin yaklaşık %85’i Manisa ili tarafından karşılanmaktadır. Sofralık üzüm üretiminde ise Türkiye, dünya sıralamasında üçüncü sırada yer almakta ve üretiminin yaklaşık %10’unu ihraç edebilmektedir. Sofralık üzüm ihracatında dünya beşincisi olan Türkiye’nin en önemli pazarı, %56,74’lük pay ile Rusya’dır; bu ülkeyi Ukrayna ve Belarus takip etmektedir. İhraç edilen sofralık üzümler içerisinde, son üç yılın ortalamasına göre %75 oranında Sultani Çekirdeksiz üzüm çeşidi yer almaktadır. Türkiye’de üzüm üretimi ağırlıklı olarak mülkiyet bazlı küçük ve parçalı arazilerde gerçekleştirilmektedir; üretici başına düşen üretim alanı ise 50 dekarın altında kalmaktadır (TAGEM, 2022, s. 4-29; manisa.tarimorman.gov.tr).

2. Literatür İncelemesi

Tarımsal faaliyetlere ilişkin literatürde, genellikle TMS 41 kapsamında canlı hayvanlar, bitkiler ve bunlardan elde edilen ürünlere yönelik çalışmalara odaklanılmaktadır. 2014 yılında yapılan düzenlemeyle taşıyıcı bitkiler, TMS 41 kapsamından çıkarılarak TMS 16 kapsamına dâhil edilmiştir. Bu değişiklik sonrası, ceviz, fındık, zeytin, badem ve antep fıstığı gibi taşıyıcı bitkiler üzerine çeşitli muhasebe uygulamaları ve değerlendirme esaslarını ele alan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Aşağıda yapılan bu çalışmalar ilişkin bilgiler özet olarak sunulmaktadır:

Şen ve Karagül (2014), TMS 16 ve TMS 41 standartlarındaki 2014 tarihli değişiklikleri analiz ederek, taşıyıcı bitkilerin maddi duran varlık olarak muhasebeleştirilmesi ve bu değişikliğin muhasebe süreçlerine etkilerini incelemiştir. Daly ve Skaife (2015), biyolojik varlıkları gerçeğe uygun değerle muhasebeleştirilen firmaların borçlanma maliyetinin daha yüksek olduğunu, bu etkinin IFRS denetimiyle azaltılabileceğini tespit etmiştir. Bozzolan, Laghi ve Mattei (2016),

taşıyıcı bitkilerin TMS 16 kapsamına alınmasının amacını ve uygulamadaki etkilerini değerlendirmiş; bu değişikliğin finansal raporlamada tutarlılık sağladığını belirtmiştir. Yazarkan (2016), fındık ocaklarının TMS 16 kapsamında aktifleştirilmesine ilişkin örnek olay analizi sunarak, yeniden değerlendirme modelinin maliyet modeline göre daha uygun olduğunu vurgulamıştır. Gökgöz ve Temelli (2016), TMS 41'den TMS 16'ya geçişle birlikte taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilme sürecindeki değişiklikleri açıklamıştır. Svoboda ve Bohušová (2017), maliyet ve gerçeğe uygun değer yöntemlerini karşılaştırıp, taşıyıcı bitkilerde maliyet yönteminin daha uygun olduğuna, hayvanlarda ise gerçeğe uygun değer tercih edilmesi gerektiğine belirtmiştir. Beller Dikmen ve Köksal (2018), ceviz üretimi üzerinden yaptıkları uygulamada, TMS 16 kapsamında muhasebeleştirilmenin finansal şeffaflığı artırdığını belirtmiştir. Demirci ve İsker (2019), zeytin ağacı ve zeytin meyvesinin TMS 16 kapsamında muhasebeleştirilmesini bir yıllık döngü üzerinden açıklamıştır. Keleş ve Özulucan (2020), fındık üretim işletmesi üzerinden yaptıkları çalışmada, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesine yönelik örnek bir uygulama sunmuşlardır. Paksoy (2021), badem bahçesi örneği üzerinden ilk muhasebeleştirme, değerlendirme ve amortisman işlemlerini incelemiş ve TMS 16 uygulamasının finansal tablolara etkilerini tartışmıştır. De Souza ve Shikida (2021), Brezilya'daki şeker-enerji şirketlerinde taşıyıcı bitkilerin sabit kıymet olarak sınıflandırılmasının karşılaştırılabilirliği zayıflatıldığını ortaya koymuştur. Yalçın (2022), tarımsal muhasebenin VUK ile TMS/UMS farklılıklarını bitkisel ve hayvansal üretim üzerinden karşılaştırarak sunmuş ve örnek kayıtlara yer vermiştir. Doorasamy vd. (2022), Kamerun'da muz bitkilerinin gerçeğe uygun değerle muhasebeleştirildiğini, ancak değerlendirme sürecinde kurumsal standardizasyona duyulan ihtiyacı vurgulamıştır. Kaygusuzoğlu ve Emer (2023), Antep fıstığı üzerinden TMS 16 kapsamında muhasebeleştirme işlemlerini uygulamalı olarak sunmuş ve sistematik muhasebe ihtiyacına işaret etmiştir. Silva ve Nardi (2023), UMS 41 kapsamındaki açıklamaların taşıyıcı bitkiler açısından bilgi kalitesi sunmada yetersiz kaldığını belirtmiştir. Tursun ve Tursun (2024), varsayımsal bir işletme üzerinden badem üretiminin TMS 16, 20 ve 41'e göre muhasebeleştirilmesini açıklamış ve finansal şeffaflığın artacağını savunmuştur.

Yapılan literatür analizi, mevcut çalışmalarda üzüm asmalarına özgü bir örnek uygulamaya yer verilmediğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın, taşıyıcı bitkiler kategorisinde yer alan üzüm asmalarının muhasebeleştirilmesi ve değerlendirme işlemlerini ele alması bu alandaki literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışma, taşıyıcı bitki niteliğindeki üzüm asmalarının tesis dönemi faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin TMS 16 ve 30 Temmuz 2024 tarihinde KGK tarafından yayımlanan FRSHHP hükümleri çerçevesinde muhasebeleştirilme sürecini uygulamalı olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada yöntem olarak nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma, mevcut durum ve olgular hakkında bilgi sahibi olmak için sayısal değerlerin objektif ve sistematik bir şekilde gözlemlenerek ölçüldüğü ve yapılan ölçümlerin tekrarlanabildiği süreci kapsayan araştırmalardır (Garip, 2023:4). Bu çalışmada da belirli bir tarımsal üretim süreci içerisinde yer alan sayısal değerler toplanarak elde edilen finansal veriler FRSHHP hesap ve hükümleri çerçevesinde sistemli bir şekilde muhasebe uygulamalarına tabi tutulmuştur. Uygulamada özellikle üzüm asmalarının tercih edilmesinin nedeni, taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesine ilişkin literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunması ve üzüm asmalarına özgü muhasebe uygulamalarının yeterince ele alınmamış olmasıdır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı Verileri ve Kısıtları

Araştırmanın kapsamı, üzüm asmalarının dikim öncesi hazırlık, dikim, bakım ve büyüme dönemi olan ilk 3 yılı kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'na

bağlı Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Tarım Ekonomisi Bölümü'nden temin edilmiştir. Bu veriler, söz konusu bölüm tarafından bağcılık sektörüne yönelik olarak alanında uzman kişilerce yürütülen saha çalışmaları sonucunda hesaplanan teknik verilere dayanmaktadır. Verilerin resmi bir kamu kurumu tarafından üretilmiş ve kamuya açık nitelikte olması nedeniyle bu araştırma için etik kurul iznine gerek duyulmamaktadır. Bu kapsamda, taşıyıcı bitki niteliğindeki üzüm asmalarının aktifleştirilmesine kadar geçen tesis dönemi faaliyetleri, finansal raporlama standartlarına uygun şekilde muhasebeleştirilmiştir. Uygulamada, sürecin daha anlaşılır ve uygulanabilir olması amacıyla, veriler dekar bazında ele alınmış ve bir asma bağında gerçekleştirilen tesis işlemleri esas alınarak ortaya çıkan maliyetlerin muhasebeleştirilmesi adım adım takip edilmiştir. Çalışmanın temel kısıtı, yalnızca tesis dönemine odaklanılmış olması nedeniyle üzüm asmalarının ürün verdikleri verimlilik dönemine ilişkin muhasebe işlemlerinin değerlendirilmemesidir.

3.3. Araştırmanın Bulguları

3.3.1. TMS 16 Kapsamında Üzüm Asmalarının Muhasebeleştirilmesi Süreci

Finansal raporlama standartlarıyla uyumlu bir muhasebe altyapısına duyulan ihtiyaç doğrultusunda, KGK tarafından hazırlanan *FRSHP Taslağı*, ilk olarak 13 Aralık 2018 tarihinde kamuoyunun görüşüne sunulmuştur. Bu süreçte gelen geri bildirimler, uygulama deneyimleri ve raporlama standartlarındaki gelişmeler doğrultusunda taslak yeniden ele alınmış; güncellenmiş haliyle 2023 yılında bir kez daha kamuoyunun görüşüne açılmıştır. Yaklaşık beş buçuk yıl süren bu hazırlık süreci sonunda, nihai hâline getirilen hesap planı 30 Temmuz 2024 tarihli ve 2024-51 sayılı Kurul Kararı ile yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece, uzun soluklu ve katılımcı bir süreç sonunda oluşturulan bu yeni yapı ile muhasebe kayıtlarının finansal raporlama standartlarıyla doğrudan uyumunu sağlama hedeflenmiş ve işletmelerin muhasebe sistemlerini bu doğrultuda kurmaları ve finansal tablolarını geçerli standartlara uygun şekilde hazırlamaları amaçlanmıştır. Tüm bu çalışmalar, KGK tarafından *Ticari Muhasebeye Geçiş Projesi* kapsamında yürütülmüştür (Ataman ve Gökçen, 2021: 152; Cavlak, 2024:319). Taslak FRSHP'da, taşıyıcı bitkilerin tesis dönemi boyunca oluşan maliyetlerin “259 Yapılmakta Olan Maddi Duran Varlık Yatırımları” hesabında; verimlilik dönemine geçiş sonrasında ise “256 Diğer Maddi Duran Varlıklar” hesabında izlenmesi öngörülmüştür. Ancak yayımlanan FRSHP ile bu iki hesap tek hesapta toplanmış ve söz konusu maliyetlerin tamamının “256 Yapılmakta Olan Yatırımlar ve Diğer Maddi Duran Varlıklar” hesabı altında izlenmesi esas alınmıştır. FRSHP'ye göre, “256 Yapılmakta Olan Yatırımlar ve Diğer Maddi Duran Varlıklar” hesabı, yapımı devam eden ve tamamlandığında ilgili maddi duran varlık hesaplarında sınıflandırılacak varlıkların inşası sırasında oluşan tüm maliyetlerin izlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca, taşıyıcı bitkiler gibi, kendisi için ayrı bir hesap açılmamış diğer maddi duran varlıkların muhasebeleştirilmesinde de bu hesap kullanılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) uyarınca taşıyıcı bitki tanımını karşılayan varlıklar, bu hesabın altında açılacak yardımcı hesaplarda ayrıca izlenecektir (www.kgk.gov.tr).

FRSHP çerçevesinde, taşıyıcı bitkilerden olan üzüm asmalarının yönetimin amaçları doğrultusunda faaliyet gösterebilmesi için gerekli duruma ve yere getirilmesi sürecinde, yani yetiştirme evresine ilişkin katlanılan tüm maliyetler, yapım aşamasındaki yatırımlar kapsamında değerlendirilebilir ve 256 numaralı hesap altında “Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları” başlıklı bir hesapta izlenebilir. Üzüm asmalarının verimlilik dönemine geçmesiyle birlikte, yani taşıyıcı bitkilerin üretime hazır hale gelmesinden sonra, tesis dönemi boyunca 256 numaralı hesabın “Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları” alt hesabında izlenen maliyetler bu hesaptan çıkarılır. Bu maliyetler, kendisi için ayrı bir hesap açılmamış diğer maddi duran varlık niteliğinde değerlendirilerek, aynı ana hesap (256) altında açılacak “Taşıyıcı Bitkiler” başlıklı bir alt hesaba

aktarılır ve burada aktifleştirilerek izlenebilir. Böylece, üzüm asmaları taşıyıcı bitki olarak duran varlıklar arasında yer alarak ekonomik ömürleri boyunca amortismanına tabi tutulmuş olacaktır.

3.3.2. Üzüm Asmalarının Tesis Yatırımı Dönemine İlişkin Muhasebe Süreci

Uzun dönemli taşıyıcı bitkilerde tesis ve üretim dönemi olarak iki dönem söz konusu olduğu için maliyet hesaplamasında, tesis yatırım ve üretim dönemi ayrı hesaplanmalıdır. Bu amaçla her bitkiye ait tesis ve üretim dönemlerinin bilinmesi gerekmektedir. *Tesis yatırımı*, taşıyıcı bitkinin ekonomik anlamda ürün vermeye başladığı verimlilik dönemine geçişine kadar geçen hazırlık sürecini kapsamaktadır. *Üretim dönemi* ise, bitkinin meyve vermeye başladığı andan itibaren ekonomik ömrünün sona erdiği döneme kadar devam eden süreci ifade etmektedir. Üzüm asmalarında 3 yıllık bir tesis yatırım süreci vardır. Bu süreçte *toprak işleme ve dikim, taban gübrelemesi, yüksek sisteme almak için bağ direkleri dikimi ve sulama* gibi yatırım işlemleri yapılmaktadır. Tesis döneminde, gerçekleştirilen faaliyetlerin niteliği ve yoğunluğuna bağlı olarak yıllar itibarıyla maliyetlerde değişkenlik ortaya çıkmaktadır. Özellikle direk dikimi, tel çekimi ve terbiye sisteminin kurulması gibi sabit altyapı unsurlarının gerçekleştirildiği ikinci yılda, toplam tesis giderleri diğer yıllara kıyasla daha yüksek gerçekleşmektedir.

Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4’te, bir dekar büyüklüğündeki Y sistemine sahip üzüm asmalarının tesis yatırım sürecine ilişkin üç yıla ait faaliyetler sistematik bir biçimde sunulmaktadır. Bu tablolar, her yıl yürütülen faaliyetlerin zamanlamasını, işlem sıklığını, insan ve makine bazlı işgücü gereksinimlerini, kullanılan materyalleri, birim fiyatları ve ilgili işlemlere ait toplam maliyetleri kapsamaktadır.

Tablo 2: Dekar başı Y sistem aşılı üzüm asmaları tesis maliyeti (1. yıl = 2022)

Yapılan İşlemler ve Zamanı		İşlem	Harcanan İşgücü		Materyal	Birim	Birim	Tutarı
		Sayısı	(EİG / DA)				Fiyatı	
			İnsan	Makine			(TL)	(TL)
Arazi Edinme						da	-	-
Toprak İşleme ve Dikim								
<i>Arazi temizlik ve tesviye</i>	<i>Ekim-Kasım</i>	1	0,2	0,2		da	500	500
<i>Temel gübreleme</i>	<i>Kasım-Aralık</i>	1	0,5			EİY	160	80
<i>Sürüm</i>	<i>Aralık-Ocak</i>	1	0,13	0,13		da	100	100
<i>Diskharrow</i>	<i>Ocak-Şubat</i>	2	0,1	0,1		da	70	140
<i>Dikim yeri işaretleme</i>	<i>Şubat-Mart</i>	1	1			EİY	160	160
<i>Çukur açma</i>	<i>Şubat-Mart</i>	1	0,22	0,22		da	130	130
<i>Fidan dikimi</i>	<i>Mart-Nisan</i>	1	1,77			EİY	160	283
<i>Can suyu verilmesi</i>	<i>Mart-Nisan</i>	1	0,25			EİY	160	40
<i>Kümbet yapımı</i>	<i>Nisan-Nisan</i>	1	0,45			EİY	160	72
<i>Herek dikim ve bağlama</i>	<i>Nisan-Mayıs</i>	1	0,57			EİY	160	91
Toplam (a)			5,19	0,65				1596

Bakım İşleri						
Boğaz çapası	Nisan-Mayıs	1	1	EİY	160	160
Sulama	Mayıs-Eylül	6	0,75		160	120
Toplam (b)		1,75				280
Çeşitli Girdiler						
Fidan		166	adet	13,5		2241
Çiftlik gübresi		2	ton	500		1000
Herek		166	adet	1		166
Su			da			40
Toplam (c)						3.447
MASRAFLAR TOPLAMI (a+b+c) =d						5.323
Ortak Giderler						
Yönetim masrafı (%3 x d)						160
Beklenmeyen giderler (%5 x d)						266
Tesis Sermaye %5 faizi (5.323+266)*0,05						279
Çıplak arazi değeri %5 faizi						500
Toplam (e)						1205
1. YIL GENEL TOPLAM (d+e)		6,94	0,65			6.529

*Veriler, Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü uzmanlarının görüşleri ve saha bulgularına dayalı olarak derlenmiştir.

Tablo 2’de yer alan kısaltmalardan *EİG*, “Erkek İş Gücü”, *DA (da)* “Dekar”, *EİY* ise “Erkek İşçi Yevmiesi”ni ifade etmektedir. “*Harcanan İşgücü*” sütununda yer alan “*İnsan*” ve “*Makine*” başlıkları, bir dekar bağ alanında ilgili işlemi gerçekleştirmek için gereken insan emeği ve makine kullanım süresini göstermektedir. Bu süreler, standart bir iş günü sekiz saat esas alınarak hesaplanmakta ve her işlem için ihtiyaç duyulan iş gücü miktarını yansıtmaktadır. “da” birimiyle ifade edilen işlemlerde, harcanan işgücü bir dekar başına hesaplanmakta ve ilgili faaliyetin insan ve makine tarafından ne ölçüde gerçekleştirileceğini belirtmektedir. Bu tür işlemler genellikle arazi hazırlığı ve toprak işleme gibi mekanizasyona dayalı faaliyetleri kapsamaktadır. Diğer yandan, “EİY” birimiyle gösterilen satırlarda, işçilik miktarı doğrudan yevmiye üzerinden değerlendirilmekte ve bir dekarlık alan için gereken iş gücü, erkek işçi yevmiye bedeli esas alınarak maliyet hesaplamasına dâhil edilmektedir. Bu işlemler çoğunlukla manuel iş gücüne dayanan dikim, çapalama, budama gibi faaliyetleri içermektedir. Tablolarda yer alan *tesis sermayesi faizi* ve *çıplak arazi değeri faizi*, üretimde kullanılan varlıkların fırsat maliyetini yansıtmak amacıyla maliyete dâhil edilmektedir. Tesis sermayesi için uygulanan oran, yatırılan sermayenin alternatif kullanımından vazgeçilmesinin ekonomik karşılığını ifade etmektedir. Çıplak arazi değerinin faizi ise, araştırma bölgesindeki arazilerin cari değerinin %5’i esas alınarak belirlenmiş ve arazinin üretimde kullanımına karşılık doğan ekonomik kullanım bedeli olarak değerlendirilmiştir. Özellikle uzun ömürlü bitkilerde arazi kiralaması yaygın bir uygulama

olmadığından, bu yaklaşım mülk araziler için anlamlı bir çözüm sunmaktadır. Bu bağlamda, mülk arazilerde çıplak arazi sermayesi faizi ile üzüm asmaları tesisine yönelik sermaye faizi, üretim sürecine ilişkin sabit masraf unsurlarını oluşturmaktadır. Bu yöntem, toplam maliyetlerin yalnızca nakdi harcamaları değil, aynı zamanda üretim kaynaklarının ekonomik kullanım değerini de içerecek şekilde hesaplanmasına olanak tanımaktadır (Kıral ve diğerleri, 1999, s. 26; TAGEM, 2022, s. 29).

Üzüm bağının tesis döneminde yapılan yatırımlar FRSHP hükümleri çerçevesinde, “256 Yapılmakta Olan Yatırımlar ve Diğer Maddi Duran Varlıklar” hesabı altında izlenmiştir. Bu doğrultuda üzüm asmaları tesis yatırımının birinci yılında gerçekleşen giderler Tablo 1’de yer alan bilgilere göre aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmiştir. Uygulamada, muhasebe kayıtlarının sadeleştirilmesi ve hesaplamaların daha kolay izlenebilmesi amacıyla katma değer vergisi (KDV) dikkate alınmamış; ayrıca tüm ödemelerin peşin olarak gerçekleştirildiği varsayılmıştır.

1	256	YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR VE DİĞER MDV. HESABI	6.529	
	256.01.	Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları-Üzüm Asmaları	6.529	
	01.	Toprak İşleme ve Dikim Giderleri	1.596	
		<i>Arazi temizlik ve tesviye</i>	500	
		<i>Temel gübreleme</i>	80	
		<i>Sürüm</i>	100	
		<i>Diskharrow</i>	140	
		<i>Dikim yeri işaretleme</i>	160	
		<i>Çukur açma</i>	130	
		<i>Fidan dikimi</i>	283	
		<i>Can suyu verilmesi</i>	40	
		<i>Kümbet yapımı</i>	72	
		<i>Herek dikim ve bağlama</i>	91	
	02.	Bakım İşleri Gideri	280	
		<i>Boğaz çapası</i>	160	
		<i>Sulama</i>	120	
	03.	Çeşitli Giderler	3.447	
		<i>Fidan</i>	2.241	
		<i>Çiftlik gübresi</i>	1.000	
		<i>Herek</i>	166	

	Su	40		
04. Ortak Giderler		1.205		
	Yönetim masrafı	160		
	Beklenmeyen giderler	266		
	Tesis Sermaye faizi	287		
	Çıplak arazi değeri faizi	500		
			100 KASA HESABI	6.529
Tesis dönemi birinci yıl gerçekleşen toprak işleme ve dikim, bakım işleri, çeşitli ve ortak giderlerinin kaydı				

Üzüm asmalarının tesis dönemine ilişkin ikinci yıl kapsamında gerçekleştirilen tarımsal faaliyetler ile bu faaliyetlere ait maliyet unsurları, aşağıda sunulan Tablo 3'te ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 3: Dekar başı Y sistem aşılı üzüm asmaları tesis maliyeti (2. yıl = 2023)

Yapılan İşlemler ve Zamanı		İşlem Sayısı	Harcanan İşgücü		Materyal	Birim	Birim Fiyatı (TL)	Tutarı (TL)
			(EİG / DAA)					
			İnsan	Makine				
Terbiye Sistemi Kurma ve Bakım İşleri								
<i>Direk yeri işaretleme</i>	Şubat-Mart	1	1,00	-	-	EİY	500	500
<i>Direk dikimi</i>	Mart-Nisan	1	2,50	-	-	EİY	500	1.250
<i>Tel geçirme ve germe</i>	Nisan-Mayıs	1	4,00	-	-	EİY	500	2.000
<i>Kuru fidan yenileme</i>	Mart-Nisan	1	0,13	-	-	EİY	500	65
<i>Damlama sulama döşeme işçiliği</i>	Mart-Nisan	1	2,50	-	-	EİY	500	1.250
<i>Gübreleme</i>	Şubat	1	0,10	0,10	-	EİY	400	40
<i>İlaçlama</i>	Haziran-Kasım	3	0,15	0,15	-	da	80	240
<i>Boğaz çapası</i>	Mart-Nisan	1	1,00	-	-	EİY	400	400
<i>Ara sürüm</i>	Mart-Mayıs	3	0,35	0,35	-	da	250	750

TMS 16 ve Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Kapsamında Taşıyıcı Bitkilerin Muhasebeleştirilmesi: Üzüm Asmaları Uygulaması

<i>Yenicelerin budanması</i>	Aralık-Mart	1	0,35	-	-	EİY	400	140
<i>Kol bağlama</i>	Nisan-Mayıs	1	0,25	-	-	EİY	400	100
Toplam (a)		12,33	0,60				6.735	
Çeşitli Girdiler								
<i>Fidan</i>					15	adet	20	300
<i>Baş direk (2,20)</i>					8	adet	55	440
<i>Sıra üzeri direk (2,20 m)</i>					48	adet	50	2.400
<i>Lento</i>					8	adet	55	440
<i>Kelepçe</i>					112	adet	3,5	392
<i>Köşebent demir ve kelepçe (2*100+80+30 cm.lik)</i>					56	adet	65	3.640
<i>Baş direk köşebent takımı</i>					8	adet	60	480
<i>Tel (3 mm 7 sıra)</i>					100	kg	80	8.000
<i>Tek Lateralli Damlama sulama sistemi</i>								2.000
<i>İlaç bedeli</i>							300	300
<i>Gübre bedeli</i>							400	400
<i>Su bedeli</i>							150	150
Toplam (b)								18.942
MASRAFLAR TOPLAMI (a+b) = c								25.677
Ortak Giderler								
<i>Yönetim masrafı (%3 x c)</i>								770
<i>Beklenmeyen giderler (%5 x c)</i>								1.284
<i>Tesis Sermaye %5 faizi (25.677+1.284) *0,05</i>								1.348
<i>Çıplak arazi değeri %5 faizi</i>								1.000
Toplam (d)								4.402
2. YIL GENEL TOPLAM (c + d)		12,33	0,60					30.079

*Veriler, Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü uzmanlarının görüşleri ve saha bulgularına dayalı olarak derlenmiştir.

Üzüm asmalarının tesis dönemine ait ikinci yıl giderleri, Tablo 3'te yer alan verilere dayanılarak aşağıda muhasebe kayıtları çerçevesinde düzenlenmiştir.

2	256	YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR VE DİĞER MDV. HESABI	30.079	
	256.01	Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları-Üzüm Asmaları	30.079	
	05.	Terbiye Sistemi Kurma ve Bakım İşleri	6.735	
		<i>Direk yeri işaretleme</i>	500	
		<i>Direk dikimi</i>	1.250	
		<i>Tel geçirme ve germe</i>	2.000	
		<i>Kuru fidan yenileme</i>	65	
		<i>Damlama sulama döşeme işçiliği</i>	1.250	
		<i>Gübreleme</i>	40	
		<i>İlaçlama</i>	240	
		<i>Boğaz çapası</i>	400	
		<i>Ara sürüm</i>	750	
		<i>Yenicelerin budanması</i>	140	
		<i>Kol bağlama</i>	100	
	03.	Çeşitli Gideri	18.942	
		<i>Fidan</i>	300	
		<i>Baş direk (2,20)</i>	440	
		<i>Sıra üzeri direk (2,20 m)</i>	2.400	
		<i>Lento</i>	440	
		<i>Kelepçe</i>	392	
		<i>Köşebent demir ve kelepçe</i>	3.640	
		<i>Baş direk köşebent takımı</i>	480	
		<i>Tel (3 mm 7 sıra)</i>	8.000	
		<i>Tek Lateralli Damlama sulama sistemi</i>	2.000	
		<i>İlaç bedeli</i>	300	
		<i>Gübre bedeli</i>	400	
		<i>Su bedeli</i>	150	
	04.	Ortak Giderler	4.402	
		<i>Yönetim masrafı</i>	770	
		<i>Beklenmeyen giderler</i>	1.284	
		<i>Tesis Sermaye %5 faizi</i>	1.348	
		<i>Çıplak arazi değeri %5 faizi</i>	1.000	
	100	KASA HESABI		30.079
		Tesis dönemi ikinci yıl gerçekleşen terbiye sistemi kurma ve bakım işleri, çeşitli ve ortak giderlerinin kaydı		

Üzüm asmalarının tesis dönemine ilişki üçüncü (son) yıl kapsamında gerçekleştirilen tarımsal faaliyetler ile bu faaliyetlere ait maliyet unsurları, aşağıda sunulan Tablo 4'te ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 4. Dekar başı Y sistem aşıllı üzüm asmaları tesis maliyeti (3. yıl = 2024)

Yapılan İşlemler ve Zamanı		İşlem Zamanı ve Sayısı	Harcanan İşgücü		Materyal	Birim	Birim Fiyatı (TL)	Tutarı (TL)
			(EİG / DAA)					
			İnsan	Makine				
Bakım İşleri								
Ara sürüm	Mart-Nisan	3	0,35	0,35	-	da	300	900
Yenicelerin budanması	Haziran-Temmuz	1	0,40	-	-		1.000	400
Kol bağlama	Mart-Nisan	1	0,40	-	-		750	300
Boğaz çapası	Mart	1	1,00	-	-		750	750
Gübreleme	Mart-Nisan	1	0,22	-	-		1.000	220
İlaçlama	Mart-Temmuz	4	0,25	0,25	-	da	100	400
Sulama	Mayıs-Eylül	10	0,35	-	-		1.000	350
Toplam (a)			2,87	0,60	3.320			
Çeşitli Girdiler								
Gübre bedeli					30	kg	16	480
İlaç bedeli					600			
Su					170			
Toplam (b)			1.250					
MASRAFLAR TOPLAMI (a +b) =c			4.570					
ORTAK GİDERLER								
Yönetim masrafı (%3 x c)					137			
Beklenmeyen giderler (%5 x c)					229			
Tesis Sermaye %5 faizi (4.570+229)*0,05					240			
Çıplak arazi değeri %5 faizi					3.000			
Toplam (d)			3.606					
3. YIL GENEL TOPLAM (c + d)			22,14	1,85	8.176			

*Veriler, Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü uzmanlarının görüşleri ve saha bulgularına dayalı olarak derlenmiştir.

Üzüm asmalarının tesis dönemine ait üçüncü (son) yıl giderleri, Tablo 4'te yer alan bilgilere göre aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmiştir.

3	256	YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR VE DİĞER MDV. HESABI	8.176	
	256.01.	Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları-Üzüm Asmaları	8.176	
	02.	Bakım İşleri Giderleri	3.320	
		Ara sürüm (çizelle sürüm)	900	
		Yenicelerin budanması	400	
		Kol bağlama	300	
		Boğaz çapası	750	
		Gübreleme	220	
		İlaçlama	400	
		Sulama (damlama)	350	
	03.	Çeşitli Giderler	1.250	
		Gübre bedeli	480	
		İlaç bedeli	600	
		Su	170	
	04.	Ortak Giderler	3.606	
		Yönetim masrafı	140	
		Beklenmeyen giderler	234	
		Tesis Sermaye %5 faizi	240	
		Çıplak arazi değeri %5 faizi	3.000	
		100 KASA HESABI		8.176
		Tesis dönemi üçüncü (son) yıl gerçekleşen bakım işleri, çeşitli ve ortak giderlerin kaydı		

Üzüm asmalarının üç yıllık tesis dönemine ilişkin yatırımlara ait maliyetlerin muhasebe kayıtları şu ana kadar tamamlanmıştır. Bu üç yıllık süre zarfında, toprak işleme ve dikim işlemleri, terbiye sistemi kurulumu, bakım faaliyetleri ile çeşitli ve ortak giderlerden oluşan tesis yatırımları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yatırımların toplam maliyeti, aşağıda yer alan yardımcı hesap bakiyeleri üzerinden izlenmiş olup 44.784 TL olarak belirlenmiştir. Bu maliyetler, tesis dönemi boyunca yapılan üretime hazırlık faaliyetlerinin kapsamını ve taşıyıcı bitkilerin verimlilik dönemine ulaşıncaya kadar katlanılan giderleri yansıtmaktadır.

256.01. Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları-Üzüm Asmaları

(1)	6.529	
(2)	30.079	
(3)	8.176	
	44.784	

3.3.3. Taşıyıcı Bitkilerin Aktifleştirilmesi

Üzüm asmaları tesis dönemi yatırımı 3 yıldan oluşmaktadır. 4. Yıldan itibaren üretim dönemine geçileceğinden yapılan yatırımın 4. yılın başında aktifleştirilmesi gerekmektedir. KGK hesap planı kapsamında üzüm asmalarının verimlilik dönemine geçmesiyle birlikte, yani taşıyıcı bitkilerin üretime hazır hale gelmesi sonrasında, tesis dönemi boyunca 256 numaralı hesap altında biriktirilen maliyetler bu hesaptan çıkarılarak, yine aynı ana hesap altında oluşturulan “*Taşıyıcı Bitkiler*” başlıklı bir alt hesapta aktifleştirilmiştir. Taşıyıcı bitkilerin aktifleştirilmesi aşağıdaki gibi muhasebeleştirilmiştir.

4	256 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR VE DİĞER MDV. HS.	44.784	
	256.02. Taşıyıcı Bitki – Üzüm Asmaları		
	256 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR VE DİĞER MDV. HS.		44.784
	256.01.Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları-Üzüm Asmaları		
	Üzüm asmaları tesis yatırımının tamamlanarak aktifleştirilmesi kaydı		

3.3.4. Ölçme ve Değerleme

Maddi duran varlıklar kapsamında yer alan taşıyıcı bitkilerden üzüm asmalarının, verimlilik dönemine geçmesini takiben kayda alma sonrası değerlendirme işlemleri, TMS 16 çerçevesinde “*maliyet modeli*” veya “*yeniden değerlendirme modeli*” seçeneklerinden birinin tercih edilerek uygulanması suretiyle gerçekleştirilmektedir (Paksoy, 2021:1533; Beller Dikmen ve Köksal, 2018:93). Bu doğrultuda, kalıntı değerinin bulunmadığı varsayımı altında, üzüm asmalarına ait hesaplanan amortisman tutarı ve buna yönelik muhasebe kaydı aşağıda sunulmaktadır.

3.3.4.1. Maliyet Modeli

Maliyet modelinin seçilmesi durumunda, üzüm asmalarının finansal tablolarda gösterimi, taşıyıcı bitkilerin maliyetinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararlarının indirilmesi suretiyle gerçekleştirilmektedir. Üzüm asmalarının aktifleştirildiği yılın sonunda yapılan değer düşüklüğü testi sonucunda herhangi bir değer düşüklüğüne rastlanmamış olup, amortisman hesaplamasında normal amortisman yöntemi esas alınmıştır. Üzüm asmalarının ekonomik ömrü, Türkiye’de geçerli olan 333 sıra numaralı Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği’nde yer alan amortisman listesinde her ne kadar 20 yıl ve %5 amortisman oranı olarak belirlenmiş olsa da (Paksoy, 2021:1533; Beller Dikmen ve Köksal, 2018:93; www.verginet.net) Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü verileri ve sektör uygulamaları dikkate alınarak bu süre 35 yıl olarak belirlenmiş ve buna uygun şekilde yıllık amortisman oranı hesaplanmıştır.

5	730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ HS.	1.280	
	730.01. Amortisman Giderleri – Üzüm Asmaları		
	258. BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HS. (-)		1.280
	258.01. Taşıyıcı Bitkiler-Üzüm Asmaları		
	Üzüm asmalarının dekar başı yıllık amortisman gideri kaydı.		
	(44.784 TL/ 35 yıl =1.280 TL/yıl)		

3.3.4.2. Yeniden Değerleme Modeli

Yeniden değerlendirme modelinin tercih edilmesi durumunda, üzüm asmalarının kayda alma sonrası dönemlerdeki değerlendirme işlemleri, TMS 16 hükümleri çerçevesinde, gerçeğe uygun değerlerinin güvenilir bir biçimde belirlenmesine dayanmaktadır. Üzüm asmalarının değerinde önemli bir

değişim meydana gelmesi halinde, yeniden değerlendirme yapılması gerekmekte olup, değer değişiminin sıklığı da bu değişimlerin büyüklüğüne bağlı olarak belirlenmektedir. Önemli bir değer değişimi yoksa, üç ile beş yılda bir yeniden değerlendirme yapılması yeterli kabul edilmektedir. Yeniden değerlendirme sonucunda defter değerinde artış olursa, bu artış diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilerek özkaynaklar altında “yeniden değerlendirme artışı” olarak takip edilir; ancak geçmişte gelir tablosunda gider kaydedilmiş bir değer düşüklüğü mevcutsa, artış öncelikle bu gideri karşılamak için kullanılmaktadır. Değerlemenin sonucunda bir değer azalışı meydana gelmesi halinde ise, azalma doğrudan gider olarak kaydedilir; ancak daha önce diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilmiş bir yeniden değerlendirme artışı bulunuyorsa, bu tutardan mahsup edilerek gelir tablosuna yansıtılmaktadır. Üzüm asmalarının aktifleştirildiği yılın sonunda yapılan değer düşüklüğü testlerinde herhangi bir değer kaybı tespit edilmemiş, amortisman hesaplamasında ise normal amortisman yöntemi esas alınarak, belirlenen ekonomik ömre göre itfa işlemi aşağıdaki gibi gerçekleştirilmiştir (TMS 16, md. 31, 34, 39, 40; Paksoy, 2021:1533; Beller Dikmen ve Köksal, 2018:94; Kaygusuzoğlu ve Emer, 2023:1491; Şen ve Karagül, 2014:36).

6	730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ HS.	1.280	
	730.01. Amortisman Giderleri – Üzüm Asmaları		
	258. BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HS. (-)		1.280
	258.01. Taşıyıcı Bitkiler-Üzüm Asmaları		
	Üzüm asmalarının dekar başı yıllık amortisman gideri kaydı.		
	(44.784 TL/ 35 yıl =1.280 TL/yıl)		

Değer Artışı: 2024 yılı sonunda, üzüm asmalarına ilişkin yeniden değerlendirme işlemi, Manisa Bağcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü uzmanlarının görüşleri ve saha verilerine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda, bir dekar üzüm bağının gerçeğe uygun değeri 79.917 TL olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, taşıyıcı bitki niteliğinde olan üzüm asmalarının gerçeğe uygun değerinde önceki muhasebeleştirilmiş defter değerine kıyasla bir artış meydana gelmiştir. TMS 16 hükümleri uyarınca, gerçekleşen bu değer artışı, diğer kapsamlı gelir içerisinde muhasebeleştirilerek özkaynaklar altında “yeniden değerlendirme artışları” hesabında izlenmiştir. Daha önceki dönemlerde gelir tablosunda muhasebeleştirilmiş bir değer düşüklüğü bulunmaması nedeniyle, söz konusu değer artışı doğrudan özkaynaklara kaydedilmiştir.

i.Net Defter Değeri	=	44.784 TL – 1.280 TL	=	43.504 TL
ii.Yeniden Değerleme Oranı	=	79.917 / 43.504	=	1,837
iii.Yeniden Değerlenmiş Taşıyıcı Bitki	=	44.784 x 1,837	=	82.268 TL
iv.Yeniden Değerlenmiş Birikmiş Amortisman	=	1.280 x 1,837	=	2.351 TL

İlgili hesaplamaların tamamlanmasının ardından, söz konusu işlemlere ilişkin büyük defter kayıtları ile yevmiye kaydı aşağıda sunulmuştur.

256. Yapılmakta Olan Yatırımlar ve Diğer MDV. HS.	257. Birikmiş Amortismanlar HS.	522. MDV. Yeniden Değerleme Artışları HS.
44.784	1.280	37.484
37.484	1.071	
82.268	2.351	37.484

7	256 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR VE DİĞER MDV. HS.	37.484
	256.02. <i>Taşıyıcı Bitki – Üzüm Asmaları</i>	
	258 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR HS. (-)	1.071
	258.01. <i>Taşıyıcı Bitki-Üzüm Asmaları</i>	
	551 MAD.DURAN VARLIK YENİDEN DEĞERLEME ARTIŞLARI	36.413
	Taşıyıcı bitkilerinin (üzüm asmaları) yeniden değerlemesi-Değer artışı kaydı	

4. Sonuç

Tarım sektörü uzun yıllar boyunca geleneksel aile işletmeleri tarafından sürdürülen bir faaliyet alanı olmuştur. Ancak kırsal nüfustaki azalma ve tarımsal üretimin işletme temelli yapılara dönüşmesi, muhasebe uygulamalarında standartlaşma ihtiyacını artırmıştır. Bu kapsamda taşıyıcı bitkilerle ilgili muhasebeleştirme süreci de önemli bir dönüşüm geçirmiştir (Tursun ve Tursun, 2024;15). Taşıyıcı bitkiler, tarımsal ürün üretimi amacıyla kullanılan, birden fazla dönemde ürün vermesi beklenen ve genellikle tarımsal ürün olarak satılmayan uzun ömürlü canlı varlıklardır (TMS 16, prf. 6; TMS 41, prf. 5). Başlangıçta TMS 41 kapsamında canlı varlık olarak değerlendirilen bu varlıklar, 2014 yılında yapılan düzenlemeyle TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardına alınmış; böylece sabit kıymet olarak sınıflandırılmaları sağlanmıştır. Buna karşın taşıyıcı bitkiler üzerinde yetişen ürünler TMS 41 kapsamında değerlendirilmeye devam etmekte hasat sonrası ise TMS 2 kapsamında muhasebeleştirilmektedir. Bu gelişmeler, tarım işletmelerinin finansal raporlamasında hem açıklık hem de uygulama birliği açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Keleş ve Özulucan, 2020, s. 362)

Bu çalışmada, TMS 16 ve KGK tarafından yayımlanan ve 30 Temmuz 2024 tarihli Kurul Kararı ile yürürlüğe giren FRSHP çerçevesinde, tarımsal faaliyetler kapsamında yer alan taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesi süreci üzüm asmalarının yatırım dönemi üzerinden örnek uygulama ile ele alınmıştır. Taşıyıcı bitkilerin varlık niteliği kazanması ve amortismanına tabi tutulması, gerek tarımsal faaliyetlerin finansal raporlama sürecine dâhil edilmesi açısından gerekse biyolojik varlıkların işletmenin finansal durum tablosuna etkisinin doğru şekilde yansıtılması açısından oldukça önemlidir.

Gerçekleştirilen örnek uygulamada, sahip olunan araziye yapılan fidan dikimi, tel ve direk gibi taşıyıcı sistem yatırımları ile birlikte işçilik, gübreleme ve sulama gibi ilk tesis giderleri ayrıntılı biçimde muhasebeleştirilmiştir. Uygulama, taşıyıcı bitkilerin aktifleştirilmesinde doğrudan

maliyetlerin esas alındığını, üretime geçişe kadar olan sürecin yatırım harcaması olarak değerlendirildiğini ve amortismanın, bitkinin ekonomik ömrüne göre başlatıldığını ortaya koymaktadır. Üzüm asması üzerinden gerçekleştirilen bu uygulama, TMS 16 kapsamında taşıyıcı bitki olarak tanımlanmasına rağmen literatürde incelenmemiş bir bitki türüne odaklanması açısından çalışmaya özgünlük kazandırmaktadır. Nitekim mevcut akademik çalışmalarda genellikle zeytin, badem, ceviz, fındık ve antep fıstığı gibi taşıyıcı bitkiler konu edilmekte; bağcılık faaliyetlerine yönelik muhasebe uygulamalarına rastlanılmamıştır. Bu yönüyle çalışma, hem bağcılık sektöründe faaliyet gösteren tarım işletmeleri için örnek bir uygulama sunmakta hem de bu alanda bilimsel çalışma yürüten araştırmacılar açısından yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Literatürde yer alan birçok çalışmada (Kıymetli Şen ve Karagül, 2014; Yazarken, 2016; Paksoy, 2021; Beller Dikmen ve Köksal, 2018; Demirci ve İsker, 2019; Keleş ve Özulucan, 2020; Tursun ve Tursun, 2024; Kaygusuzoğlu ve Emer, 2023) taşıyıcı bitkilerin tesis dönemine ilişkin maliyetlerin genellikle “258 Yapılmakta Olan Yatırımlar” hesabında izlendiği ve “Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları” gibi yardımcı hesaplarla muhasebeleştirme yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar, Temmuz 2024’te KGK tarafından yayımlanan FRSHP öncesinde yürütüldüğünden, dönemin Tekdüzen Hesap Planı (THP) esas alınarak yapılmıştır. Bu nedenle, söz konusu çalışmaların muhasebeleştirme yaklaşımı kendi dönemi açısından geçerliliğini korumaktadır. Bu çalışmada, FRSHP’nin yürürlüğe girmesiyle birlikte taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesinde getirilen yeni hesap planı yapısı dikkate alınmıştır. FRSHP çerçevesinde, tesis ve aktifleştirme dönemine ait maliyetlerin farklı hesaplarda izlenmesi yerine, “256 Yapılmakta Olan Yatırımlar ve Diğer Maddi Duran Varlıklar” hesabının alt hesapları kullanılarak bütüncül bir takip yapılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda, üzüm asmalarına ilişkin ilk tesis maliyetleri “Yapılmakta Olan Taşıyıcı Bitki Yatırımları-Üzüm Asmaları” alt hesabında muhasebeleştirilmiş, verimlilik dönemine geçişle birlikte “Taşıyıcı Bitkiler-Üzüm Asmaları” alt hesabına aktarılmıştır. Bu yaklaşım, çalışmanın literatüre katkısını FRSHP’ye uygun muhasebeleştirme yaklaşımı üzerinden göstermektedir.

Bu çalışma taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesine ilişkin standartların uygulamadaki karşılığını göstermekte ve FRSHP’nin tarımsal faaliyetlere entegrasyon sürecine ışık tutmaktadır. Taşıyıcı bitkilerin farklı türler üzerinden sektörel karşılaştırmalı analizlere tabi tutulması ve finansal tablolar üzerindeki uzun vadeli etkilerinin incelenmesi yapılacak olan diğer araştırmalara esin kaynağı olacaktır.

Kaynakça

- Ataman, B. ve Gökçen, G. (2021). Finansal raporlama standartlarına uygun hesap planı (FRSHP) ile tekdüzen hesap planı (TDHP) bilanço hesap gruplarının karşılaştırılması ve değerlendirmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 151-159.
- Beller Dikmen, B. ve Köksal, A. G. (2018). Taşıyıcı bitkilerin TMS 16 maddi duran varlıklar standardı çerçevesinde değerlemesi ve muhasebeleştirilmesi: ceviz üretim işletmesinde bir uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 82-96. doi: 10.25287/ohuiibf.433058.
- Bozzolan S, Laghi E, Mattei M. (2016). Amendments to the IAS 41 and IAS 16 - implications for accounting of bearer plants. *Agric. Econ. – Czech*, 62(4), 160-166. doi: 10.17221/48/2015-AGRICECON
- Cavlak, H. (2024). Finansal raporlama standartlarına uygun hesap planı (FRSHP) ile tekdüzen hesap planı (TDHP) karşılaştırması: Hesap sınıfları, hesap grupları ve hesaplar hakkında genel bir değerlendirme. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 317-337
- Daly, A., & Skaife, H. A. (2015). Accounting for biological assets and the cost of debt. *Journal of International Accounting Research*, 15(2), 31-47. doi: 10.2308/jiar-51335

- De Souza, M. P. R., & Shikida, P. F. A. (2021). Impact of amendments to IAS 16 and IAS 41 on the economic-financial position of Brazilian sugar-energy companies. *Journal of Accounting, Management and Governance*, 24(1), 1–17. doi: 10.51341/1984-3925_2021v24n1a1
- Deloitte (2025). Erişim Adresi: <https://www.verginet.net/Dokumanlar/2008/VUK-333-Ek.pdf>
- Demirci, Ş. D. ve İsker, Ö. (2019). Türkiye muhasebe standartlarına göre zeytin yetiştiriciliği işletmelerinde muhasebe uygulamaları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(2), 282-304. doi: 10.31460/mbdd.449329.
- Doorasamy, M., Mathew, R., Rajaram, R., & Kebbi, J. (2022). Accounting and valuation of bearer plants in Cameroon. *EuroEconomica*. *EuroEconomica*, 1(41), 114–126.
- Garip, S. (2023). Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırma Geleneği Üzerine Kuramsal Bir İnceleme. *International Journal of Social Science Research*, 12(1), 1-19
- Gökgöz, A. ve Temelli, F. (2016). Taşıyıcı bitkilerin Türkiye muhasebe standartları çerçevesinde muhasebeleştirilmesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(4), 142-154.
- Kaya, U. ve Atasel, O. Y. (2016). Taşıyıcı bitki olarak fındık ağaçlarına ilişkin tarımsal faaliyetlerin Türkiye muhasebe ve finansal raporlama standartlarına göre muhasebeleştirilmesi. K. Çaliyurt (Ed.), *Prof. Dr. Fehmi Yıldız Anısına Muhasebe ve Finansta Güncel Konular* içinde (ss. 112-135). Yayınevi eksik
- Kaya, Y. D. D. U. ve Dinç, Y. D. D. E. (2007). Türkiye muhasebe standartlarına göre maddi duran varlıkların değerlendirilmesi ve muhasebeleştirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 343-364.
- Kaygusuzoğlu, M. ve Emer, M.A. (2023). TMS 16 kapsamında taşıyıcı bitkiler ve muhasebeleştirme uygulamaları: antep fıstığı örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1485-1503.
- Keleş, D. (2020). Taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesinde özellikli konular: amortismanlar, borçlanma maliyetleri ve devlet teşviklerinin Türkiye muhasebe standartları çerçevesinde incelenmesi. *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 47-63.
- Keleş, D. ve Özulucan, A. (2020). Taşıyıcı bitkilerin TMS 16: maddi duran varlıklar standardı kapsamında muhasebeleştirilmesi: fındık yetiştiriciliği yapan bir tarım işletmesinde uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 343-363. doi: 10.25287/ohuiibf.690019
- KGK, Finansal raporlama standartlarına uygun hesap planı. (2025). Erişim Adresi: https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Kurul%20Kararlari/Finansal%20Raporlama%20Standartlarina%20Uygun%20Hesap%20Planı%20_18.07.pdf.
- Kıral, T., Kasnakoğlu H., Tatlıdil, F., Fidan. H. ve Gündoğmuş, E. (1999). Tarımsal ürünler için maliyet hesaplama metodolojisi ve veri tabanı rehberi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Proje Raporu: 1999-13, Ankara. (<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/Yayın%20Arşivi/19972005%20Yayın%20Arşivi/YayınNo37.pdf>)
- Kıymetli Şen, İ. ve Karagül, A. (2014). Yeni bir maddi duran varlık sınıfı olarak taşıyıcı bitkiler: muhasebeleştirme ve ölçme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 7(3), 27-48.
- Manisa sultani çekirdeksiz üzümü. (2025). Erişim Adresi: <https://manisa.tarimorman.gov.tr/Menu/32/Manisa-Sultani-Cekirdeksiz-Uzumu>

- Nardi, P. C. C., & Silva, R. L. M. (2023). IAS 41 and biological assets in Brazil: is the information really useful?. *Revista Catarinense Da Ci ncia Cont bil*, 22, e3365. doi: 10.16930/2237-766220233365
-  zulu an, A. ve Doğan, Z. (2024). Tarım işletmelerinde TMS 16 ve VUK kapsamında amortisman işlemlerinin değerlendirilmesi ve muhasebe uygulamaları. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(1), 112-135.
- Paksoy,  . B. (2021). TMS 16: maddi duran varlıklar standardı kapsamında taşıyıcı bitkilerin muhasebeleştirilmesi ve bir badem bahçesinde uygulama. *    nc  Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(3), 1522-1542
- Renaldo, N., Fransisca, L., Junaedi, A. T., Suhardjo, S., Tanjung, A. R., Chandra, T., et al. (2025). Development of plant accounting research: Evidence from Indonesia 2017–2021 with sustainability value creation. *Bilancia: Jurnal Ilmiah Akuntansi*, 9(1), 82–92. doi: 10.35145/bilancia.v9i1.4901
- Suteja, D., Suryawati, R. F., Soetedjo, S., Yuniarti, A., Sauri, S., & Puspitasari, L. (2024). Accounting treatment of coffee as bearer plant asset at Perumda Perkebunan Kahyangan Jember. *Jurnal Manajemen dan Organisasi (JMO)*, 15(4), 470–481. doi: 10.29244/jmo.v15i4.52261
- Svoboda, P., & Bohu ov , H. (2017). Amendments to IAS 16 and IAS 41: Are there any differences between plant and animal from a financial reporting point of view?. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(1), 0327–0337. <https://doi.org/10.11118/actaun201765010327>
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM). (2022). *Bağcılık sektör politika belgesi 2022–2026*. Tarım ve Orman Bakanlığı.
- TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T rkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_16_2018.pdf, (Erişim Tarihi: 10.12.2024.)
- TMS 41-Tarımsal Faaliyetler Standardı, <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T rkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2016Seti/TMS41.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.12.2024).
- Tursun, M. ve Tursun, A. (2024). Badem üretimine i li kin faaliyetlerin Türkiye muhasebe standartları (TMS-16, TMS-20 ve TMS-41)  er evesinde değerlemesi ve muhasebeleştirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 1-17. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1429757>
- Yalçın, S. (2022). Muhasebe mevzuatı ve standartlarında tarımsal faaliyetler: muhasebeleştirme ve  l  m. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 71, 24-43. doi: 10.51290/dpusbe.977972
- Yasan Ataseven, Z. (2024). *Tarım  r nleri piyasaları:  z m Tarım  r n  Raporu – Temmuz 2024*. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE), Tarım ve Orman Bakanlığı. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Menu/27/Tarim-Urunleri-Piyasaları>
- Yazarkan, H. (2016). Üretim işletmelerine ait fındık bahçelerine i li kin mali işlemlerin Türkiye muhasebe standartları (TMS)  er evesinde muhasebeleştirilmesi: Durak fındık A. .  rne i. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23 (2), 409-434.

BİR REJİM KANUNU OLARAK 3008 SAYILI İŞ KANUNU: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ULUSAL BASININDA KAMU POLİTİKASI SÖYLEMİ

Salih TOSUN¹

Öz

Bu çalışma, Türk emek tarihinin dönüm noktalarından biri olan 3008 Sayılı İş Kanunu'nun, Erken Cumhuriyet Dönemi ulusal basınında nasıl temsil edildiğini ve söylemsel olarak nasıl kurgulandığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada tarihsel doküman analizi ile söylem analizi yöntemleri bir arada kullanılarak dönemin gazetelerinde yer alan haber ve yorumlar sistematik biçimde değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda, kanunun yalnızca bir çalışma yaşamı düzenlemesi değil, aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin ideolojik ve siyasal inşasına hizmet eden bir kamu politikası aracı olarak sunulduğu tespit edilmiştir. İktidara yakın gazetelerde kanun, “rejim kanunu” olarak tanımlanmış; işçi sınıfı bilincine yer verilmeden, milli birlik ve toplumsal bütünlük vurgusu öne çıkarılmıştır. Muhalif basın ise kanunun uygulanabilirliğine dair çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Yaygın söylemde, kanunun sınıfsal mücadeleleri önleyici bir işlev üstleneceği ve devletin çalışma hayatında düzenleyici-yönlendirici bir rol üstleneceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Fransa ve İspanya'daki işçi hareketlerinin Türkiye'de benzer toplumsal tepkilere yol açabileceği yönündeki endişelerin, kanunun hızla yasalaştırılmasında etkili olduğuna dair söylemler basında yer bulmuştur. Sonuç olarak, 3008 Sayılı İş Kanunu, basın aracılığıyla rejim ideolojisiyle uyumlu bir biçimde kamuoyuna sunulmuş; bu süreçte, devletin hem iç düzeni sağlama hem de uluslararası gelişmelere karşı önlem alma refleksi vurgulanmıştır. Kanunun çıkarılması, devletçi ekonomi politikaları ve dönemin uluslararası işçi hareketleriyle yakından ilişkili bir kamu politikası pratiği olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 3008 sayılı iş kanunu, Erken cumhuriyet dönemi, Kamu politikası, Sınıfsal mücadele, Milli birlik
JEL Kodları: L38, L50, L88

THE 3008 LABOUR ACT AS A REGİME LAW: PUBLIC POLİCY DISCOURSE IN THE NATIONAL PRESS OF THE EARLY REPUBLICAN PERİOD

Abstract

This study aims to examine how the 3008 Labour Act one of the turning points in Türk labor history was represented and discursively constructed in the national press during the Early Republican period. Using a combination of historical document analysis and discourse analysis, news articles and commentaries from contemporary newspapers were systematically evaluated. The findings reveal that the Act was framed not merely as a labor regulation, but also as a public policy tool serving the ideological and political construction of the Republican regime. Pro-government newspapers portrayed the law as a “regime law,” emphasizing national unity and social cohesion rather than class consciousness. In contrast, opposition press outlets voiced critical concerns regarding the law’s practical applicability. The dominant discourse suggested that the Act would function to preempt class-based struggles and that the state would assume a regulatory and directive role in labor relations. Furthermore, reports indicated that concerns over potential social unrest similar to labor movements in France and Spain, had accelerated the legislative process.

In conclusion, the 3008 Labour Act was framed by the press in a manner consistent with regime ideology, emphasizing the state's dual role in maintaining domestic order and responding to international developments. The enactment of the law is thus interpreted as a public policy practice closely linked to statist economic strategies and the broader international labor movement of the era.

Keywords: 3008 labour act, Early republican period, Public policy, Class struggle, National unity

JEL Codes: L38, L50, L88

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, salih.tosun@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6152-2433

Başvuru Tarihi (Received): 04.06.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

3008 sayılı İş Kanunu, Türkiye’de çalışma hayatının hukuki çerçevesini belirleyen ilk kapsamlı düzenlemelerden biri olarak, işçi sınıfının hukuki statüsünü, çalışma koşullarını ve devletin iş ilişkilerindeki rolünü tanımlaması bakımından kritik bir dönüm noktası kabul edilmektedir (Makal, 2012, s. 85). Ancak bir yasanın yalnızca hukuki içeriğiyle değil, aynı zamanda nasıl temsil edildiğiyle ve hangi ideolojik, ekonomik ve siyasal bağlamda kamuoyuna sunulduğuyla anlaşılabilceği dikkate alındığında, bu tür düzenlemelerin dönemin basınında nasıl çerçvelendiği özel bir önem kazanmaktadır (Güzel, 1986, s. 177). Bu noktada, 3008 sayılı İş Kanunu’nun, Erken Cumhuriyet rejiminin ekonomik ve toplumsal dönüşüm stratejileriyle ne şekilde ilişkilendirildiğini ve basında nasıl temsil edildiğini incelemek, yalnızca hukuki bir reformun değil, aynı zamanda devletin kamu politikası söylemini nasıl kurumsallaştırdığına da ışık tutacaktır.

Geçmişin toplumsal ve siyasal dinamiklerini çözümlemenin temel yollarından biri, döneme ait yazılı tanıklıklara başvurmaktır. Bunlardan ilki, dönemin aktörleriyle birebir görüşmelerdir. Ancak E. H. Carr’ın (2002) vurguladığı gibi, tarihsel olayların günümüz perspektifiyle değerlendirilmesi yanıltıcı olabilir; ayrıca, söz konusu dönemin tanıklarının büyük oranda hayatta olmaması bu yöntemi kısıtlamaktadır. İkinci ve daha sağlıklı yöntem ise, dönemin yazılı basınına inceleyerek olayların çağdaş yorumlarını analiz etmektir (Bowen, 2009). Yazılı basın, yalnızca haber aktaran bir mecra değil; aynı zamanda kamusal söylemin üretildiği, kamu politikalarının meşruiyet zeminine oturtulduğu ve ideolojik temsillerin inşa edildiği bir aygıt olarak işlev görür (Van Dijk, 1998). Bu bağlamda, Erken Cumhuriyet dönemi basınının 3008 sayılı İş Kanunu’nu nasıl sunduğunu analiz etmek, rejimin işçi-işveren ilişkilerini düzenleme misyonunun medya diliyle nasıl temsil edildiğini anlamaya katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, 1936 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu’nun dönemin ulusal basınında nasıl ele alındığı incelenerek, Cumhuriyet rejiminin kamu politikası söyleminin medya aracılığıyla nasıl inşa edildiğine dair bir analiz sunulması amaçlanmaktadır. Özellikle hükümete yakın ve muhalif gazetelerin haber çerçeveleri karşılaştırılarak, söz konusu yasanın devletçi ekonomi modelinin bir parçası olarak nasıl sunulduğu ve basında “rejim kanunu”, “sınıfsal barış” ve “milli birlik” gibi kavramlarla nasıl ilişkilendirildiği değerlendirilmiştir.

Çalışmanın yöntemi doğrultusunda, 8 Haziran 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’de kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu’nun kamuoyuna nasıl aktarıldığı analiz edilmiştir. Bu çerçevede, 9–30 Haziran 1936 tarihleri arasında yayımlanan ulusal gazeteler sistematik olarak taranmış; yasa hakkında yayımlanan haber, köşe yazısı ve yorumlar üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Türkiye genelinde yaygın olarak dağıtılan 13 ulusal gazeteden 11’inde, kanunun içeriği, uygulanabilirliği ve toplumsal etkilerine ilişkin çeşitli düzeylerde haber ve analizlere yer verildiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda, hükümete yakın çizgide yayın yapan gazeteler (Cumhuriyet, Ulus, Yeni Asır, Kurun) ile daha bağımsız veya muhalif nitelikte yayın yapan gazeteler (Tan, Son Posta, Akşam, Anadolu, Yeniyol, Halkın Sesi, Ulusal Birlik) karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Çalışmada öncelikle, 3008 sayılı İş Kanunu’nun tarihsel gelişim süreci ve Cumhuriyet rejimi açısından taşıdığı ideolojik ve yönetsel işlev ele alınmıştır. Ardından, Erken Cumhuriyet döneminde yazılı basının iletişim aracı olmanın ötesinde, kamu politikalarının meşruiyetini tesis eden siyasal bir aktör olarak üstlendiği rol değerlendirilmiş ve analizde kullanılan gazete arşivleri tanıtılmıştır. Son olarak, kanunun kamuoyuna nasıl aktarıldığı, işçi-işveren ilişkileri bağlamında nasıl yorumlandığı ve dönemin toplumsal söyleminde nasıl konumlandırıldığı tarihsel doküman analizi ve söylem çözümlemesi yöntemleriyle incelenmiş; böylece 3008 sayılı İş Kanunu’nun medya temsilleri üzerinden “rejim kanunu” niteliği taşıyıp taşımadığı sorusuna dair kapsamlı bir değerlendirme sunulmuştur.

1. 3008 Sayılı İş Kanunu'nun Tarihsel Süreci ve Önemi

Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde çalışma ilişkileri alanındaki yasal düzenlemeler, çoğunlukla belirli konuları kapsamakla sınırlı kalmış, bütüncül bir yaklaşımdan uzak olmuştur (Makal, 2012, s. 85). Bunun nedeni, Cumhuriyet öncesi dönemde mecliste iş ilişkilerine yönelik iki temel görüşün öne çıkmasıdır. Bu görüşlerden ilki, iş kolları ve bölgelerin ihtiyaçlarına göre özel yasaların oluşturulmasını önerirken, diğeri ise tüm çalışma hayatını kapsayan genel bir iş kanunu fikrini savunmaktaydı. İlk görüş, özel teşebbüs ve ekonomi dikkate alınarak uygulamaya konmuş ve farklı iş kollarına yönelik çeşitli iş yasalarının çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır (Güzel, 1986, s. 175). Ancak bu yasalar, çalışma ilişkilerini bütüncül bir şekilde düzenlemekten ziyade yalnızca belirli alanlara yönelik hükümler getirmiştir. Bu eksikliğin giderilmesi gereğiyle, Türkiye'deki çalışma hayatını genel hatlarıyla düzenleyecek bir yasa çıkarılması düşüncesi doğmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, 1924-1925, 1927, 1929, 1932 ve 1934 yıllarında dönemin sosyo-ekonomik yapısına uygun iş yasası tasarıları hazırlanmış, ancak çeşitli nedenlerle yasalaşamamışlardır (Makal, 1999, s.353). Bu süreçte, özel sektörün desteklenmesine rağmen beklenen sanayileşme sağlanamamış; bunda, 1929 Büyük Buhranı'nın etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan borç yükü ve yetersiz ekonomik yapı gibi nedenler de rol oynamıştır (Ceylan, 2019:87). Bu durum, sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde devletçilik ilkesinin etkisiyle, sanayileşme ve işçi sınıfının oluşumu devletin kontrolünde gerçekleşmiştir. Ücretli işçi sayısının artmasıyla çalışma ilişkilerinin gelişme ihtiyacı doğmuş ve böylece çalışma hayatını bütüncül olarak düzenleyecek bir yasa çıkarılması ihtiyacı 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu ile karşılanmıştır (Makal, 2012, s.85). Kanunun çıkarılmasında ücretli emekçi sayısının artışı, büyük ölçekli işletmelerde modern çalışma ortamlarının oluşması, devletçi ekonomi politikalarının güçlenmesi ve rejimi koruma kaygıları gibi iç dinamikler etkili olmuştur (Akkaya, 2010, s. 65). Buna ek olarak, Avrupa'da otoriter rejimlerin yükselişi ve işçi hareketlerinin yayılması gibi dış etkenler de kanunun hazırlanmasında rol oynamıştır. Bu nedenlerle, 1934 yılında hükümet tarafından hazırlanan tasarı, 8 Haziran 1936 tarihinde TBMM'de oybirliğiyle kabul edilerek 15 Haziran 1936 tarihli Resmî Gazete'de "3008 sayılı İş Kanunu" olarak yayımlanmıştır. Kanun, 148 maddeden oluşmakta olup birçok maddesi 1950 yılında 5518 sayılı Yasayla değişikliğe uğramış olsa da 1967'de yürürlüğe giren 931 sayılı İş Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır (Güzel, 1986, s. 175).

3008 sayılı İş Kanunu, işçi-işveren ilişkilerinde hem bireysel hem de toplu iş ilişkilerini düzenleyen kapsamlı yapısıyla dönemin en önemli hukuksal metinlerinden biri olma niteliğini taşımaktadır (Makal, 2012, s.85). Yasa, yalnızca bireysel işçi-işveren ilişkileriyle sınırlı kalmamış, günümüzde özel yasalara konu olan toplu iş ilişkilerini de yasaklayıcı ve baskıcı bir yaklaşımla ele alarak çalışma yaşamının her alanında etkisini hissettirmiştir (Gülmez, 1986, s.127). Türkiye'de ilk kez işçi-işveren ilişkileri genel hatlarıyla kapsamlı bir biçimde ele alınmış ve çalışma ilişkileri ülke çapında düzenlenmiştir. Güzel (1986, s.177), bu yasanın iş ilişkilerindeki sorunların çözümünde bir 'iş kodu' işlevi üstlendiğini belirtmektedir. 3008 sayılı İş Kanunu, modern iş hukukunun bireysel ve toplu ilişkiler alanındaki tüm boyutlarını içerirken, dönemin dış gelişmelerinden etkilenerken sendikal faaliyetleri yasa dışında bırakmıştır. Yasanın dikkat çeken bir özelliği, işçi-işveren ilişkilerinde işçiyi daha fazla koruyarak sosyal yönü ağır basan bir yapıya sahip olmasıdır. Aynı zamanda, sosyal devlet anlayışının ilk izlerine de işaret eden yasa, ülkenin gelecekteki ilke ve anayasasına girecek sosyal devlet kavramının temellerini atmıştır. Gülmez (1986, s. 127)'in belirttiği gibi, 3008 sayılı yasa yalnızca dar anlamda bir "iş yasası" olmanın ötesine geçerek, çalışma yaşamının ve ilişkilerinin neredeyse tüm sorunlarına yönelik düzenlemeler sunmaktadır.

Yasa, işçi ve işveren arasında sözleşme yapma özgürlüğüne getirilen sınırlamalar, işçi sağlığı ve iş güvenliği, işin düzenlenmesi, iş uyuşmazlıklarının çözümünde zorunlu tahkim, grev ve lokavt yasağı ve iş hayatının denetimi gibi konuları emredici hükümlerle düzenlemiş ve bu hükümlere aykırılıklar hukukî ve cezai yaptırımlara bağlanmıştır. Çalışma sürelerinin sınırlandırılması, gece çalışmaları, fazla mesainin belirli kurallara bağlanması, ücret güvencesi, işçi sağlığı ve güvenliği, asgari ücret, çocuk ve kadın işçilerin korunmasına yönelik önlemler, ilk kez bu kanun ile Türk İş Hukukuna girmiştir. Bu düzenlemelere bakıldığında, 3008 sayılı İş Kanunu döneminin çok ötesinde başarılı bir yasa olarak değerlendirilmiştir (Güzel, 1986, ss. 177-178). Osmanlı İmparatorluğu dahil olmak üzere, Türk endüstri ilişkileri sistemi içinde, 1936 tarihli İş Kanunu'nun kabulü kadar büyük bir dönüm noktası kat edilememiştir. Bu kanun, Cumhuriyet tarihinin çalışma hayatı açısından en önemli dönüm noktalarından birini temsil etmektedir (Ekin, 1987, s. 33). 3008 sayılı İş Kanunu'nun Türk çalışma ilişkilerindeki önemi, halen devam eden etkisi ve ileri düzeydeki düzenleyici yapısı birçok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır.

2. Erken Cumhuriyet Döneminde Basın: Siyasal İklim, Denetim ve Kamuoyu Oluşumu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılı basın, dönemin iletişim olanakları göz önünde bulundurulduğunda, siyasal ve toplumsal gelişmelerin kamuoyuna aktarılmasında temel araçlardan biri olarak öne çıkmıştır. Ankara Radyosu'nun düzenli yayınlara ancak 1943 yılında başlaması, 1930'lu yıllarda radyo aracılığıyla iletişimin sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu dönemde, ulusal gazete dağıtımının bölgelere göre değişkenlik göstermesine rağmen, yazılı basın kamuoyunun bilgilendirilmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Örneğin İstanbul'da yayımlanan günlük gazetelerin Eskişehir gibi illere ancak bir gün sonra ulaştığı, Anadolu'nun birçok yerinde ise haftalık gazetelerin takip edildiği bilinmektedir (Köktener, 2004, s. 20).

1928 Harf Devrimi'nin ardından okuryazarlık oranındaki kısa süreli gerilemeye rağmen, 1930'ların ortalarına gelindiğinde bu oranın yeniden artış göstermesiyle birlikte gazeteler hem siyasal hem toplumsal gelişmelerin izlenmesinde başlıca bilgi kaynağı haline gelmiştir. Basın yalnızca haber sunumu açısından değil, aynı zamanda toplumsal bilinç oluşturma, siyasal söylemin halka iletilmesi ve gündem inşasında da işlevsel bir rol oynamıştır (Koç, 2006, s. 120). Gazeteler bu dönemde içerik bakımından oldukça çeşitli olup; iç ve dış politika, kültür, sanat, spor ve edebiyat gibi pek çok alanda kapsamlı yayınlar yapmışlardır. Bu çerçevede, basın yalnızca iletişim aracı olmanın ötesinde, dönemsel toplumsal ve siyasal atmosferin izlenebildiği bir bellek işlevi de görmüştür. Tek parti rejiminin egemen olduğu bu dönemde, basının tamamen bağımsız bir yayın politikası izleyebilmesi çeşitli yapısal sınırlılıklara bağlı kalmıştır. Siyasal otoritenin basın üzerindeki etkisi, özellikle rejim karşıtı söylemler içeren yayın organlarına uygulanan çeşitli idari tedbirlerle somutlaşmıştır. 1920'li yıllarda hilafeti destekleyen bazı gazetelerin, meclis karşıtı tutumları nedeniyle kapatıldığı veya yayınlarının sınırlandırıldığı görülmektedir. 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası çevresindeki bazı gazetelerin de benzer biçimde sınırlandırıldığı bilinmektedir (Demir, 2012, ss. 129–134).

1930'ların ortalarından itibaren devletin basın üzerindeki düzenleyici rolü daha da belirginleşmiş, II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle bu denetim yetkileri doğrudan Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na devredilmiştir. Bununla birlikte, dönemde hem hükümet politikalarını destekleyen hem de görece bağımsız yayın çizgisi izleyen gazetelerin eş zamanlı olarak faaliyet gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu gazetelerde yer alan haber ve köşe yazılarında 1936 tarihli 3008 Sayılı İş Kanunu'na dair ifadelerin genel olarak olumlu bir çerçevede sunulduğu, bazı metinlerde hükümete yönelik teşekkür ifadelerinin yer aldığı da dikkat çekmektedir (Ulus, 1936). Söz konusu iş kanununun öncülü niteliğindeki 1932 tarihli tasarının daha özgürlükçü unsurlar içermesine rağmen yasalaşmaması, bunun yerine 1934 yılında hazırlanan ve 1936'da kabul edilen yasanın yürürlüğe girmesi, dönemin siyasi atmosferi içinde değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Bu gelişmenin basın organlarında eleştirel bir perspektifle tartışılmaması, o dönemde Türkiye Büyük Millet

Meclisi'nde etkin bir muhalefet partisinin bulunmamasıyla ilişkilendirilebilir (Güz, 1993, s. 133). Tek parti döneminin karakteristik yapısı, basının siyasal çoğulculuk temelinde farklı görüşleri aktarma kapasitesini sınırlamıştır.

Bu süreçte, özellikle CHP Genel Sekreteri ve Kütahya Milletvekili Recep Peker'in mecliste yaptığı konuşmaya ve "İnkılap Ders Notları" kitabının basın üzerindeki etkisine vurgu yapmak gerekmektedir. Recep Peker, o dönemde Atatürk ve İnönü'den sonra en çok anılan ve ideolojik gelişim üzerinde etkili bir figür olarak öne çıkmıştır. 1931-1935 CHP parti programlarının, ideolog olarak sivrilen Peker'in katkılarıyla hazırlandığı bilinmektedir (Durmaz, 2008, s. 164). Recep Peker'in 1934 ve 1935 yıllarında İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde verdiği derslerden derlenmiş "İnkılap Ders Notları" kitabı, Ulus basımevi tarafından basılmış ve halka düşük maliyetle sunulmuştur. Kitabın tanıtımı ve reklamı, gazete köşe yazılarında alıntılarla birlikte birçok gazetede geniş yer bulmuştur. Peker, bu kitapta toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuki konulara değinmiş; Osmanlı'dan miras kalan sorunların Cumhuriyet'le nasıl aşıldığını, inkılapların benzersizliğini ve önemini vurgulamıştır. Ayrıca, sanayi devriminden itibaren sınıf mücadelesini, bu mücadelenin diğer ülkelere etkilerini ve Türkiye'nin bu süreçten çıkarması gereken dersleri detaylı bir şekilde aktarmıştır.

Dönemin siyasal ve ideolojik gelişiminde etkili bir isim olarak Peker'in CHP Genel Sekreterliği görevi, İş Kanunu'nun çıkışından kısa bir süre sonra sona ermiştir. 15 Haziran'da Atatürk tarafından görevden alınarak yerine İsmet İnönü getirilmiş, bu değişiklik 16 Haziran sabahı ulusal basında geniş yankı uyandırmıştır. Bazı iddialara göre, bu değişikliğin, korporatizm savunucusu ve güçlü bir ideolog olarak sivrilen Peker'e karşı alınmış bir önlem olduğu öne sürülmektedir (Durmaz, 2008, s. 164). Ancak Peker siyaset sahnesinden tamamen çekilmemiş, yalnızca sekreterlik görevinden alınmıştır. Görev değişikliğini basına kendi ifadesiyle duyurmuş, Atatürk'e minnet ve saygısını sunmuştur. Görevden ayrılışının gerekçesi tam olarak açıklığa kavuşmasa da 3008 Sayılı İş Kanunu üzerindeki etkisinin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu tarihsel bağlam doğrultusunda, Erken Cumhuriyet döneminde basın, dönemin siyasal yapısına koşut bir biçimde, kamuoyunun bilgilendirilmesi ve şekillendirilmesinde işlevsel bir araç olarak kullanılmış; bu süreçte siyasal otoritenin yönlendirici rolü belirginleşmiştir. 1936 tarihli İş Kanunu'nun kamuoyuna yansıtılma biçimi ve basındaki söylemler, dönemin genel siyasal iklimi ve parti-devlet ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmelidir.

3. Araştırma Kapsamındaki Basın Organlarının Tarihsel ve İdeolojik Konumlanışı

3008 sayılı İş Kanunu'nun ulusal basındaki temsiline yönelik yapılan çözümlemeler, erken Cumhuriyet döneminin baskın siyasal söyleminin basın organlarında açık bir biçimde yansıdığını göstermektedir. Yasa ile ilgili haberlerin kamuoyuna aktarımı sürecinde, gazetelerin önemli bir kısmı, kanunu devletin resmî ideolojisi çerçevesinde sunan bir dil ve anlatı biçimi benimsemiştir. Bu durum, dönemin siyasal yapısının medya üzerindeki yönlendirici etkisini ortaya koymakta; aynı zamanda basının iktidar tarafından yönlendirilme biçimlerini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çerçevede çalışmada ele alınan basın organları arasında İstanbul merkezli Akşam, Cumhuriyet, Kurun, Son Posta ve Tan; İzmir merkezli Anadolu, Halkın Sesi, Ulusal Birlik ve Yeni Asır; Ankara basınından Ulus ve Trabzon'da yayımlanan Yeniyol gazetesi yer almaktadır. Bu coğrafi çeşitlilik yalnızca basındaki bölgesel temsili değil, aynı zamanda gazetecilik pratiklerindeki söylemsel farklılıkları da görünür kılmaktadır. Özellikle İzmir merkezli basın, İstanbul'daki yayın organlarına kıyasla devrimleri daha aktif biçimde sahiplenilen ve Cumhuriyet rejiminin ideolojik çerçevesini daha güçlü biçimde destekleyen bir söylem üretmiştir. Buna karşılık, İstanbul basını daha köklü geçmişi ve geleneksel habercilik refleksleri nedeniyle reformlara karşı daha temkinli ve zaman zaman eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir (Akkoyun, 1996, s. 112).

Bu tarihsel ve bölgesel bağlamda aşağıda, söz konusu gazetelerin kurumsal tarihçeleri, yayın politikaları ve ideolojik yönelimlerine ilişkin detaylı bilgiler sunulmaktadır:

Akşam Gazetesi, 1918 yılında Necmettin Sadak tarafından kurulmuş ve ilk yıllarında küçük formatta, tek yaprak hâlinde yayımlanmıştır. 1920'den itibaren yalnızca akşam baskısıyla çıkan gazete, Millî Mücadele döneminde sürece destek veren bir yayın çizgisi benimsemiştir. Kurucusu Sadak'ın ilerleyen yıllarda milletvekilliği ve dışişleri bakanlığı yapmış olması, gazetenin siyasal düzlemle olan yakın temasını göstermektedir. 1930'lu yıllarda Nazi Almanyası'na yakın bir yayın politikası izlediği yönündeki eleştiriler alan gazete, 1965 yılına dek Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın bir yayın çizgisini sürdürmüş; 1957 sonrasında Çetin Altan ve İlhami Soysal gibi yazarlarla birlikte sol eğilimli bir yönelime girmiştir. 1971 sonrası çeşitli el değiştirmelerle yayın hayatını sürdüren gazete, 1982'den itibaren TÜRK-İŞ tarafından yönetilmiş, daha sonra TürkMedya bünyesine katılmıştır (VanderLippe, 2005, s. 200).

Anadolu Gazetesi, 1911 yılında İzmir'de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan İttihat gazetesinin yerine Haydar Rüştü'nün yönetiminde kurulmuştur. Hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemlerinde iktidar yanlısı bir yayın politikası benimseyen gazete, İzmir'in işgali sürecinde Antalya'ya taşınarak yayın hayatını dört yıl boyunca burada sürdürmüş; 1924'ten itibaren tekrar İzmir'e dönerek 1954 yılına dek faaliyetine devam etmiştir. Gündelik siyasal haberlerin yanı sıra gençlik, edebiyat, sinema ve mizah gibi temalarda da içerik üretmiş ve bu yönüyle özellikle Yeni Asır karşısında içeriksel üstünlüğünü korumuştur (Akkoyun, 1996, ss. 103–104).

Cumhuriyet Gazetesi, 1924 yılında Yunus Nadi tarafından Nebizade Hamdi ve Zekeriya Sertel ortaklığıyla kurulmuş; adını bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisiyle almıştır. Kuruluşundan itibaren ulusal düzeyde geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan gazete, uzun bir süre CHP'nin resmî görüşünü desteklemiş; kurucusu Nadi'nin altı dönem milletvekilliği yapmasının ardından İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış politika konularında partiden farklılaşan tutumlar sergilemiştir. Bu süreçte geçici olarak Demokrat Parti'ye yakınlaşan gazete, günümüzde ise Kemalist çizgisini koruyan yüksek tirajlı yayın organlarından biri olmayı sürdürmektedir (Karaca, 1994, s. 15; Cumhuriyet, 2018).

Halkın Sesi Gazetesi, 1919 yılında İzmir'de Sada-yı Hak adıyla yayın hayatına başlamış, 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında kapatıldıktan sonra 1930 yılında bugünkü ismiyle yeniden faaliyete geçmiştir. Gündelik haberlerin yanı sıra dizi yazılar ve entelektüel söyleşilere de yer veren gazete, Cumhuriyet ve Ulus gibi gazetelerle haber paylaşımı yaparak içerik çeşitliliğini artırmış; bu yönüyle İzmir basını içinde edebi ve düşünsel katkılarıyla öne çıkan yayın organlarından biri hâline gelmiştir (Akkoyun, 1996, s. 105).

Kurun Gazetesi, 1917 yılında Vakit adıyla yayın hayatına başlamış, 1934–1938 yılları arasında Kurun, 1948–1949 arasında ise Yeni Gazete ismiyle İstanbul merkezli olarak yayın yapmıştır. 1936 itibarıyla 19. yılını kutlamıştır. Atatürk beş gün üst üste Asım Us müstear adıyla, Hatay meselesine ilişkin yazılarıyla İsmet İnönü hükümetine yönelttiği eleştirilerle dikkat çekmiştir (Karakoç, 2009, s. 105).

Son Posta Gazetesi, 1930 yılında kurulmuş ve kendisini “halkın dili, gözü ve kulağı” olarak tanımlayan bağımsız bir yayın politikası benimsemiştir. Ancak içerik itibarıyla çoğunlukla sağ yönelimli bir çizgi izlemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemiş ve İsmet İnönü hükümetine karşı eleştirel bir duruş sergilemiştir. Fırkanın kapatılmasının ardından yayınlarını sürdüren gazete, çok partili dönemde Demokrat Parti'yi desteklemiş; kurucularından Selim Ragıp Emeç'in milletvekilliği ve 1960 darbesi sonrası tutuklanmasıyla birlikte kapanmıştır (Avşar, 1998, ss. 33–35).

Tan Gazetesi, 1926–1935 yılları arasında Milliyet, 1935–1945 arasında ise Tan adıyla yayımlanmış ve İstanbul merkezli sol eğilimli yayın çizgisiyle dikkat çekmiştir. Cumhuriyet gazetesinin iktidar yanlısı söylemine karşı eleştirel bir tutum sergileyen gazete, kurucuları arasında Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılan Vatan gazetesinin yazarlarını da barındırmıştır. Ancak 3008 sayılı İş Kanunu'na dair açık bir tutum geliştirmekten kaçınmıştır (Demir, 2010, ss. 128–130). İkinci Dünya Savaşı döneminde Almanya karşıtı bir yayın çizgisi benimsemiş; Sovyetler Birliği'ne duyduğu sempati ise hükümetle olan ilişkilerini germiştir. “Tan Olayı” sonrasında 1950 yılında kapatılmış, sonrasında Milliyet ismiyle yeniden yayın hayatına başlamıştır (Vural, 2008, s. 384).

Ulus Gazetesi, 1920’de Heyet-i Temsiliye tarafından Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye adıyla kurulmuş, 1934 itibarıyla Ulus ismini almıştır. CHP’nin tek parti döneminde resmî yayın organı olarak işlev görmüş, devlet elitine yakınlığı ile dikkat çekmiştir. Atatürk, Halide Edip Adıvar ve Mehmet Akif Ersoy gibi isimlerin yazılarına yer vermesi, gazetenin siyasal ve kültürel etkisini artırmıştır (Demir, 2010, s. 130; Önder, 2002, ss. 288–290). 1953’te Demokrat Parti tarafından çıkarılan yasa ile kapatılmış; farklı adlarla yayın yapmayı sürdürmüş ve 2008 yılında yeniden Ulus ismini almıştır.

Ulusal Birlik Gazetesi, 1933 yılında dilde sadeleşme hareketine uygun biçimde Millî Birlik adıyla İzmir’de yayımlanmış, 1934’te ismini Ulusal Birlik olarak değiştirmiştir. Akşam gazetesi formatında yayımlanan gazete, siyasi ve kültürel yazılara ağırlık vermiştir. Dış siyaset gelişmelerine odaklanmış; ancak 3008 sayılı İş Kanunu’na sınırlı düzeyde yer vermiştir (Akkoyun, 1996).

Yeni Asır Gazetesi, 1908 yılında Selanik’te Asır adıyla kurulmuş, 1924 yılında İzmir’e taşınarak Yeni Asır ismini almıştır. Sanat, felsefe ve pedagojik içerikler üretme kapasitesiyle İzmir basını içinde özel bir konum edinmiş; Cumhuriyet rejimiyle bütünleşik bir yayın politikası izlemiştir (Akkoyun, 1996, ss. 103–104; Yeni Asır, 1936).

Son olarak, **Yeni Yol Gazetesi**, 1923 yılında Trabzon’da haftada iki gün yayımlanan siyasal bir yayın olarak öne çıkmıştır. Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerine yönelik haberler üretmiş ve dört sayfalık yapısıyla, dönemin yerel basını içinde mütevazı fakat etkili bir konum edinmiştir (Yeni Yol Gazetesi, 1936).

4. Yöntem

4.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada, tarihsel doküman analizi ve söylem analizi yöntemleri kullanılmıştır. Tarihsel doküman analizi, geçmişte üretilmiş yazılı belgeleri sistematik bir şekilde inceleyerek tarihsel olayların anlamını, bağlamını ve sonuçlarını değerlendirmeyi amaçlayan bir yöntemdir (Bowen, 2009, ss. 27-40). Bu yöntemin temel hedefi, belgelerde yer alan verileri analiz ederek dönemin sosyal, politik ve ekonomik yapısını ortaya koymaktır (Scott, 1990). Çalışmada kullanılan bir diğer yöntem olan söylem analizi, metinlerin yalnızca içeriğini değil, aynı zamanda bu içeriklerin hangi ideolojik ve politik çerçeveler içinde üretildiğini araştıran bir yaklaşımdır (Van Dijk, 1998, s. 198). Söylem, yalnızca dilsel bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerini ve ideolojileri yeniden üreten bir mekanizma olarak ele alınmaktadır (Fairclough, 1992, ss. 110-132). Bu bağlamda, çalışmada dönemin gazetelerinde yer alan haber ve yorumlar iktidar ilişkileri ekseninde ele alınarak, içeriklerdeki ideolojik eğilimleri tespit etmek amacıyla incelenmiştir. Bu yöntemler, 3008 Sayılı İş Kanunu’nun basındaki yankılarının tarihsel, ideolojik ve toplumsal bağlamını anlamak ve yorumlamak amacıyla kullanılmıştır.

4.2. Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada, yalnızca birincil tarihsel belgeler veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Veri toplama süreci, nitel araştırma paradigmasına uygun olarak yapılandırılmış ve tarihsel doküman analizi ile

söylem çözümlemesi için gerekli metinler İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi veri tabanından ve bazı gazetelerin arşivlerinden temin edilmiştir. Birincil kaynaklar, dönemin siyasal atmosferini ve medya söylemini doğrudan yansıtan tarihsel belgelerden oluşmaktadır. Bu kapsamda, 1936 yılında kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilme sürecine ilişkin olarak yayımlanan gazete haberleri, köşe yazıları ve editoryal yorumlar incelenmiştir. Ayrıca, Resmî Gazete'de yayımlanan kanun metni (1936) ve TBMM zabıtları, yasa yapım sürecinin hukuki ve siyasal bağlamını anlamaya yönelik temel belgeler olarak değerlendirilmiştir. Kanunun meclis müzakereleri sırasında dönemin önemli siyasal figürlerinden Recep Peker tarafından yapılan konuşmalar da içerik analizine dahil edilmiştir.

Araştırmada incelenen gazeteler, siyasal konumlanışlarına göre iki ana grupta kategorize edilmiştir:

- İktidar yanlısı gazeteler: Ulus, Cumhuriyet, Kurun, Yeni Asır
- Bağımsız/muhafız gazeteler: Tan, Son Posta, Akşam, Anadolu, Halkın Sesi, Ulusal Birlik, Yenyol

Bu gazetelerin söylem çeşitliliği; haber dili, çerçeveleme teknikleri ve ideolojik yönelimleri bakımından karşılaştırmalı analiz için uygun bir temel oluşturmuştur. Aşağıdaki tablo, 3008 sayılı İş Kanunu'nun yayımlandığı tarihsel bağlamda bu gazetelerde ne şekilde yer bulunduğunu göstermektedir:

Tablo 1: 3008 Sayılı İş Kanunu'nun Dönemin Ulusal Basınında Temsili (Haziran 1936)

Gazete	Yayın Tarihi	Sayfa Numaraları
Akşam	09 Haziran 1936	1, 4
Anadolu	09-10-11-16 Haziran 1936	2, 1-2, 1-2-5, 5
Cumhuriyet	09 Haziran 1936	1, 7
Halkın Sesi	10 Haziran 1936	1, 4
Kurun	09-10 Haziran 1936	1-2, 1
Son Posta	09-10 Haziran 1936	9, 2-7
Tan	09-10 Haziran 1936	1-10, 6
Ulus	09-10-11 Haziran 1936	1, 5, 6; 1; 2
Ulusal Birlik	09 Haziran 1936	1
Yeni Asır	10 Haziran 1936	1, 6
Yenyol	10 Haziran 1936	1

Tablo 1 incelendiğinde, 3008 sayılı İş Kanunu birçok gazetede yalnızca bir haberle sınırlı kalmamış; ana sayfa ve iç sayfalarda yayımlanarak dönemin önemli gündem maddelerinden biri hâline gelmiştir. Ulus, Tan, Cumhuriyet ve Akşam gibi gazetelerde köşe yazıları ve yorum yazılarıyla da desteklenen yayınlar, yasanın medya aracılığıyla ideolojik çerçevede nasıl sunulduğuna dair önemli veriler sağlamıştır. Bu çalışmada kullanılan ikincil kaynaklar, veri toplama veya analiz sürecine dâhil edilmemiş; yalnızca tartışma bölümünde, elde edilen bulguların tarihsel ve akademik bağlamda yorumlanmasını desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Böylece analiz sürecinin özgünlüğü korunmuş ve veri üretimi yalnızca birincil belgeler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4.3. Veri Analizi Süreci

Veri analizinde öncelikle söylem analizi yöntemi kullanılmış; gazetelerdeki haber dili, kelime seçimi, çerçeveleme pratikleri ve ideolojik konumlandırma stratejileri sistematik olarak incelenmiştir (Entman, 1993; Van Dijk, 1998). Söylemsel farklılıkları daha derinlemesine ortaya koymak amacıyla, çerçeveleme analizi ile hükümet yanlısı ve muhalif basın arasındaki anlatı yapıları karşılaştırılmıştır.

Bu sürece entegre olarak, tematik analiz yaklaşımı (Braun ve Clarke, 2006) benimsenmiştir. Önce veriler detaylı bir biçimde kodlanmış; ardından bu kodlar mantıksal bütünlük temelinde temalara dönüştürülmüş ve ilgili temalar araştırmanın sorunsalı doğrultusunda yapılandırılmıştır. Kodlar ve temalar tekrar gözden geçirilerek bütünlük ve tutarlılık açısından rafine edilmiştir. Kodlama süreci, nitel veri analizinde uzman bir akademisyen tarafından gözlemlenmiş ve %95 kodlayıcı uyumu sağlanmıştır (Miles ve Huberman, 1994). Tüm analiz süreci, MAXQDA Analytics Pro 2024 yazılımı ile yürütülmüş; veriler hem tematik frekanslara hem de karşılaştırmalı söylem örüntülerine göre sınıflandırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Xmind AI aracılığıyla zihinsel harita formatında görselleştirilmiştir.

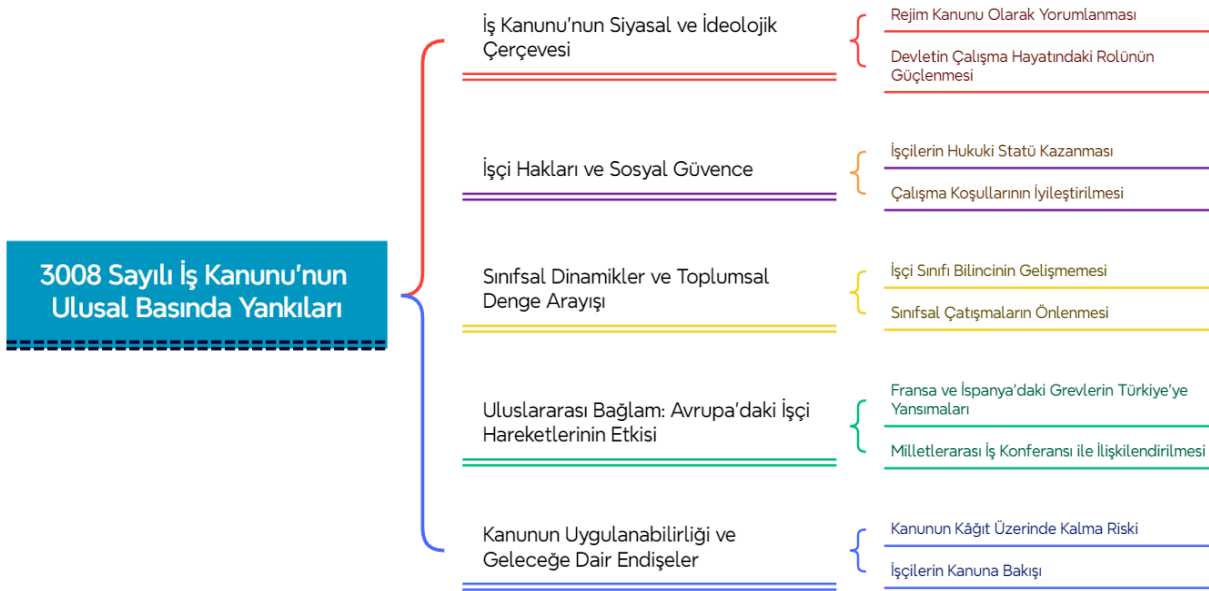
4.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada kullanılan verilerin geçerlik ve güvenirliliği, Scott'ın (1990) belgesel analiz kriterlerine (orijinallik, güvenilirlik, temsiliyet ve anlamlılık) göre değerlendirilmiştir. Ayrıca, Fairclough'un (1995) üç aşamalı eleştirel söylem çözümlemesi modeli (metinsel analiz, söylem pratiği, toplumsal pratik) kullanılarak söylemsel yapıların derinlemesine çözülmesi sağlanmıştır. Kodlamaların güvenirliliği, ikinci bir bağımsız nitel araştırmacının katılımıyla test edilmiş ve yüksek düzeyde kodlayıcı uyumu sağlanmıştır. Bulguların yorumlanmasında doğrudan gazete metinlerinden yapılan alıntılarla içerik desteklenmiş; bu sayede analizlerin şeffaflığı ve doğrulanabilirliği güvence altına alınmıştır.

5. Bulgular

Tematik analiz sonucunda, basında yer alan söylemler beş ana tema altında sınıflandırılmıştır. Şekil 1'de temaların ve alt temaların bir zihin haritasını sunulmuştur. Her tema altında kanunun nasıl yorumlandığı, toplumsal ve siyasal etkileri ele alınarak ilgili gazete haberlerinden alıntılarla desteklenmiştir.

Şekil 1: Temaların ve Alt Temaların Zihin Haritası

5.1. Tema 1: İş Kanunu'nun Siyasal ve İdeolojik Çerçevesi

Rejim Kanunu Olarak Yorumlanması

3008 Sayılı İş Kanunu, yalnızca bir iş hukuku düzenlemesi olarak değil, Cumhuriyet rejiminin kurucu unsurlarından biri olarak görülmüştür. Özellikle hükümete yakın gazeteler, kanunu bir reform hareketi olarak sunmuştur. Bu durum, hükümet tarafından iş hukukunun yalnızca çalışma

hayatını düzenlemekle sınırlı kalmayıp, devletin ekonomik ve toplumsal yapıyı şekillendirme çabasının bir parçası olarak görüldüğünü göstermektedir.

Cumhuriyet Gazetesi, 9 Haziran 1936 tarihli haberinde kanunun sadece çalışma hayatını düzenlemekle kalmadığını, aynı zamanda "rejim değişikliğinin bir göstergesi" olduğunu belirtmiştir:

Yeni İş Kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Türkiye'de iş hayatı, rejimimizin istediği ahenk ve anlaşma yoluna gidecektir (Cumhuriyet Gazetesi, 1936).

Yeni Yol Gazetesi, bu bağlamda kanunun ulusal devlet düzeninin inşasında kritik bir rol oynadığını şu şekilde ifade etmiştir:

Yeni İş Kanunu, Türkiye'de ulusal devlet tipinde ahenkli ve muvazeneli bir hayat tanzimine yarayacak bir eserdir (Yeni Yol Gazetesi, 1936).

Kurun Gazetesi, liberal ekonomik sistemden devletçi modele geçişin bir göstergesi olarak kanunu yorumlamış ve şu ifadeleri kullanmıştır:

Yeni İş Kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Bu düzenleme, ulusal devlet anlayışına geçişin bir gereğidir (Kurun Gazetesi, 1936).

Devletin Çalışma Hayatındaki Rolünün Güçlenmesi

Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, devletin çalışma ilişkilerinde düzenleyici ve denetleyici bir otorite olarak konumlandığı vurgulanmıştır. İş hukuku yalnızca hak ve yükümlülükleri belirleyen bir araç değil, toplumun ekonomik düzenini şekillendiren bir unsur olarak görülmektedir.

Ulus Gazetesi'nde yer alan haberde şu vurgu yapılmıştır:

Her Türk'e, milli bayrak altında müsavî şeref ve müsavî vazife veren Atatürk devrinde, İş Kanunu bir inkılap başarısı olarak kabul edilmelidir (Ulus Gazetesi, 1936).

Cumhuriyet Gazetesi, kanunun işçiyi ve işvereni devlet denetimi altında birleştiren bir yapı sunduğunu şu şekilde vurgulamıştır:

Eskiden işçi, sermaye sahibine vücudunu veya kafasını kiralayan bir adamdı. Bugün ise o, memleketi refaha kavuşturma uğrunda işvereniyle yan yana yürüyen bir vatandaşdır (Cumhuriyet Gazetesi, 1936).

5.2. Tema 2: İşçi Hakları ve Sosyal Güvence

İşçilerin Hukuki Statü Kazanması

Kanunun en önemli getirilerinden biri, işçilerin hukuki statüsünü tanımlaması ve çalışma hayatına yasal bir çerçeve kazandırmasıdır. Kanunun işçiyi ekonomik sömürüye karşı koruyan bir araç olarak görüldüğü ve çalışma koşullarında temel bir değişim yaratması beklendiğini görülmektedir.

Ulus Gazetesi, yeni düzenlemelerin işçilerin hukuki konumunu güçlendireceğini ve üretkenliğini artıracığını şu şekilde belirtmiştir:

Uzun yıllar emek verilerek hazırlanan kanun; işe karşı borçlu olduğumuz vazifeleri tamamen aydınlattığı gibi, yarından emin olarak bütün özverilerle işin iyi ve tam randımanlı olmasına gayretimizi sağlamıştır. Böyle çalışmanın yalnız iş muhiti için değil, ulusal varlık için de verimli olacağına şüphe edilemez (Ulus Gazetesi, 1936).

Son Posta Gazetesi, işçilerin daha önce herhangi bir yasal güvenceye sahip olmadığını vurgulayarak şu ifadeyi kullanmıştır:

Bugüne kadar Türkiye’de işçi hiçbir hakkı tanınmayan bir esir vaziyetinde idi. İş sahibi beş yaşında çocuğu da gebe kadını da çalıştırabilir, beğenmediğini istediği anda kapı dışarı edebilirdi (Son Posta Gazetesi, 1936).

Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi

Kanunla çalışma saatlerinin düzenlenmesi, kadın işçilerin korunması, iş güvenliği önlemlerinin artırılması gibi yenilikler öne çıkmıştır. Bu durum, kanunun yalnızca ekonomik değil, toplumsal bir dönüşüm aracı olarak da görüldüğünü göstermektedir.

Anadolu Gazetesi, kanunun bu yönünü şöyle değerlendirmiştir:

İşçinin hayatı sigorta da olacak, işçi kadın ezilmeyecek, işçinin çalışma saatleri, tatili tayin edilecek, onun sağlığına bakılacak, çoluk çocuğu okutulacak ve hulasa insanlık, vatandaşlık hakları temin edilecek (Anadolu Gazetesi, 1936).

Son Posta gazetesi kanunu iş hayatında bir inkılap olarak nitelemiş ve şu şekilde yorumlamıştır:

İş Kanunu bütün bu dertlere cevap vermek üzere hazırlanmıştır. İş saatleri, işçi ile iş sahibi arasındaki münasebetler, işçinin çalışma, ayrılma şartları bu kanunla tanzim edilmiştir (Son Posta Gazetesi, 1936).

5.3. Tema 3: Sınıfsal Dinamikler ve Toplumsal Denge Arayışı

İşçi Sınıfı Bilincinin Gelişmemesi

Türk işçi sınıfının, Batı’daki gibi mücadeleci bir bilinç geliştirmediği, bunun yerine devlete sadık ve uyumlu bir kimlik taşıdığı sıkça vurgulanmıştır. Bu durum, işçi hareketlerinin gecikmesini meşrulaştıran bir anlayışın basında ve halkta hâkim olduğunu göstermektedir.

Anadolu Gazetesi, bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

Bizde işverenle işleyenin arasındaki mücadele, büyük sanayi memleketlerinde olduğu gibi başlamamıştır. Bunun sebebi, Türk işçisinin sadık ve muti oluşudur (Anadolu Gazetesi, 1936).

Akşam Gazetesi, işçi sınıfı bilincinin henüz oluşmadığı ve gelişmediğinden dolayı, işçilerin sınıf temelli talepler geliştirmesinden çok, millî projelere katkı sağlayan birer destek unsuru olarak görüldüğünü şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

Türk işçisi bir yıkıcı bir bozguncu değil başlanan büyük milli eseri tamamlayıcı bir unsurdur (Akşam Gazetesi, 1936).

Sınıfsal Çatışmaların Önlenmesi

Kanunun işçi-işveren ilişkilerini dengeleyerek sınıfsal ayrışmayı engelleme amacı taşıdığı özellikle hükümet yanlısı gazetelerde vurgulanmıştır. Bu vurgu, devletin sosyal sınıflar arasındaki dengeyi koruma politikasının bir yansıması olarak görülmektedir.

Anadolu Gazetesi, işçi sınıfının mücadeleci ve çatışmacı bir bilinç geliştirmediğini ve bunun Türk işçisinin karakterinden kaynaklandığını savunmuştur:

Bu durum, işverenin adaletinden çok, Türk işçisinin sadık ve muti oluşundan ileri gelmektedir (Anadolu Gazetesi, 1936).

Yeni Asır Gazetesi, sınıf çatışmalarını önleme işlevini şu şekilde dile getirmiştir:

Yeni İş Kanunu sınıfcılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir (Yeni Asır Gazetesi, 1936).

5.4. Tema 4: Uluslararası Bağlam: Avrupa'daki İşçi Hareketlerinin Etkisi

Fransa ve İspanya'daki Grevlerin Türkiye'ye Yansımaları

Kanunun, özellikle Fransa'daki büyük işçi grevleri sonrasında çıkarıldığı ve Türkiye'de benzer hareketlerin önüne geçmeyi amaçladığı sıkça belirtilmiştir. Bu durum, kanunun yalnızca iç siyasi dinamiklerle değil, uluslararası işçi hareketleriyle de şekillendiğini göstermektedir.

Ulus Gazetesi, bu süreci şu şekilde değerlendirmiştir:

Fransa'da grevler, İspanya'da lokavtlar yaşanırken Türkiye, milli birliğini bozacak bu tür çatışmaların önüne geçmek için İş Kanunu'nu çıkarmıştır (Ulus Gazetesi, 1936).

Tan Gazetesine İş Kanunu'na katı çekimserliğinden dolayı yorumda bulunmasa da Fransa'da yaşanan işçi grevine detaylı yer vermiş şu şekilde duyurmuştur:

İş sahipleriyle amelenin istediği gibi bir itilaf name imza edildi (Tan Gazetesi, 1936).

Halkın Sesi Gazetesi devletin işçi haklarını düzenlemesiyle birlikte, işçilerin hak arayışının enternasyonalist (beynelmilelci) fikirlerle değil, millî birlik ve beraberlik anlayışı içinde yürütülmesi gerektiğini şu şekilde yorumlamıştır:

Beynelmilelci telakkiler ortadan kaldıracak ve milli birlik kurulacaktır (Halkın Sesi Gazetesi, 1936).

Milletlerarası İş Konferansı ile İlişkilendirilmesi

Kanunun, uluslararası normlara uyum sağlama çabasıyla bağlantılı olduğu da dile getirilmiştir. Türkiye'nin kanunla uluslararası iş hukuku gelişmelerine duyarlı bir politika izlediğini ortaya koymaktadır.

Akşam Gazetesi, bu bağlamda şu yorumu yapmıştır:

Kanunun çıkışı, Cenevre'deki Milletlerarası İş Konferansı ile eşzamanlıdır. Türkiye'nin bu süreçten etkilendiği açıktır (Akşam Gazetesi, 1936).

5.5. Tema 5: Kanunun Uygulanabilirliği ve Geleceğe Dair Endişeler

Kanunun Kâğıt Üzerinde Kalma Riski

Bazı gazeteler, kanunun uygulanmasının zorluklarına dikkat çekmiş ve önceki yasaların başarısızlığını hatırlatarak çekincelerini dile getirmiştir. Yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi konusunda dönemin basınında endişelerin olduğu görülmektedir.

Son Posta Gazetesi, bu kaygıyı şu ifadelerle vurgulamıştır:

Kanun uygulamada ihmal edilirse, İş Kanunu ile memlekette tahakkuku arzu edilen gayeye ulaşmak mümkün olmayacaktır. Sihat Kanunu gibi İş Kanunu da kâğıt üstünde kalırsa, sarf edilen bütün emekler boşa gidecektir (Son Posta Gazetesi, 1936).

Kurun Gazetesi kanunun üzerinde çok çalışılsa da eksik yönlerinin uygulandıkça ortaya çıkacağını tecrübelerle kanun üzerinde tekrar düzenlemeler yapılabileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

İş Kanunun ilk tatbik yılları böylece bir tecrübe devresi olacaktır (Kurun Gazetesi, 1936).

İşçilerin Kanuna Bakışı

Son Posta Gazetesi, işçilerin İş Kanunu hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Altı işçi ile yapılan röportajlardan elde edilen veriler, işçilerin büyük çoğunluğunun kanundan beklentileri olduğunu ancak detaylarını bilmediklerini göstermektedir. Kanunun işçilere hak sağlama ve hakların müdafaası için faydalı olacağı işçilerin ortak kanaati olduğu anlaşılmaktadır.

Çokolata fabrikasında çalışan bir işçi şu ifadeyi kullanmıştır:

İş Kanunu çıkarda işçi sevinmez olur mu? Kanunun nasıl esaslar üzerinde hazırlandığını evvelden gazeteler yazmadı o yüzden detayları bilmiyorum ama işçi günü gününe kovulamayacak ve çalışma saatlerimiz azalacakmış umarım olur (Son Posta Gazetesi, 1936).

İşçilerin kanundan önemli bir beklentisi çalışma sürelerinin ücretlerde kesintiye gidilmeden düşürülmesidir.

Bisküvi fabrikasında çalışan bir işçi şu ifadeyi kullanmıştır:

İş saatleri azalacak diyorlar. Şimdi 10 saat çalışıyoruz 8'e inince yevmiyemizden kesmezlerse ne âlâ (Son Posta Gazetesi, 1936).

6. Tartışma

Bu çalışma, 3008 sayılı İş Kanunu'nun Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ulusal basında nasıl temsil edildiğini inceleyerek, yasanın yalnızca bir çalışma düzenlemesi değil, aynı zamanda yeni rejimin kurumsallaşma sürecinin bir parçası olarak nasıl çerçevelendiğini ortaya koymuştur. Söylem analizi ve tarihsel doküman çözümlemesi yoluyla elde edilen bulgular, İş Kanunu'nun basın tarafından ideolojik ve siyasal bir düzenleme olarak Cumhuriyet rejiminin inşa sürecinin bir unsuru olarak kurgulandığını göstermektedir.

Özellikle hükümete yakın gazetelerin, kanunu “rejim kanunu” olarak nitelendirdiği ve devletin modernleşme vizyonunun bir aracı olarak konumlandığı gözlemlenmiştir. Ulus ve Cumhuriyet gazetelerinde, İş Kanunu'nun toplumsal düzenin tesisi, iş barışının sağlanması ve ekonomik kalkınmanın kurumsal zemini olarak sunulduğu görülmektedir. Bu sunum biçimi, dönemin devletçi kalkınma ideolojisinin medya aracılığıyla meşrulaştırılma çabasının bir yansıması olarak görülmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1936; Makal, 2007). Karşıt örüntüde ise, Tan, Son Posta ve Anadolu gibi daha bağımsız gazetelerin, kanunun uygulanabilirliği, işçi hakları üzerindeki pratik etkisi ve sınıfsal dengeyi sağlama kapasitesi konusunda eleştirel bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır. Bu gazetelerde, yasa metninin uygulamada aksayabileceğine dair ifadeler sıkça yer almakta, özellikle geçmiş deneyimlerden hareketle normatif düzenlemelerin gerçek hayatta sınırlı karşılık bulabileceğine dikkat çekilmektedir (Zorlu, 2014).

Bulgular, Türkiye'de 1930'lu yıllarda devletin işçi-işveren ilişkilerinde arabulucu ve düzenleyici bir aktör olarak belirlediğini, ancak bu aktörlüğün sınıf temelli değil, korporatist ve paternalist bir yaklaşıma dayandığını ortaya koymaktadır. Recep Peker'in Meclis konuşmalarında sıkça vurgulanan “millî birlik” ve “toplumsal uyum” kavramlarının gazetelere yansıması, devletin işçi hareketlerini sınıf çatışması çerçevesinde değil, ulusal kalkınma ideali doğrultusunda temsil etme stratejisinin medya aracılığıyla pekiştirildiğini ortaya koymaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1936). Bu söylem doğrultusunda, 3008 sayılı İş Kanunu toplu iş ilişkilerinde otoriter düzenlemelerle devlet kontrolünü güçlendirirken, bireysel iş ilişkileri bağlamında işçileri korumaya yönelik hükümler de içermiştir (Makal, 1999).

Bu çerçevede, araştırma bulguları yalnızca iç siyasal dinamiklerin değil, aynı zamanda uluslararası gelişmelerin de yasanın biçimlenmesinde etkili olduğunu göstermektedir. 1936 yılında Fransa ve İspanya'da yaşanan grevlerin ve işçi eylemlerinin Türk basınında sıklıkla yer alması; Türkiye'de benzer toplumsal hareketlerin önüne geçilmesi yönünde bir siyasal hassasiyet oluştuğunu göstermektedir (Ulus, 1936; Akşam, 1936). Bu bağlamda, 3008 sayılı İş Kanunu'nun çıkış süreci, uluslararası çalışma normları ile senkronize bir çaba olarak da yorumlanabilir. Akşam ve Ulus gazeteleri, kanunun aynı yıl gerçekleştirilen Cenevre'deki Milletlerarası İş Konferansı ile eşzamanlı çıkarılmasına dikkat çekmiş ve Türkiye'nin uluslararası hukuki normlara uyum sağlama çabasında olduğunu belirtmiştir (Makal, 1999; Koray, 1994). Ancak burada çelişkili bir durum da söz konusudur. Türkiye, bir yandan uluslararası iş hukuku normlarına yaklaşmaya çalışırken, diğer yandan işçi hareketlerini sınırlandıran otoriter politikaları sürdürmüştür. Bu ikili yapı, dönemin

basın söylemlerinde hem modernleşme hedeflerinin hem de otoriter devlet yapısının aynı anda varlık gösterdiği bir çerçeve sunmaktadır (Van Dijk, 1998; Entman, 1993).

7. Sonuç

Bu çalışma, 3008 sayılı İş Kanunu’nun Erken Cumhuriyet döneminde yalnızca hukuki bir metin olarak değil, devletin ekonomik ve toplumsal düzeni yeniden inşa etme sürecinin ideolojik bir bileşeni olarak konumlandığını ortaya koymuştur. Basında yasanın temsili, dönemin kamu politikası söyleminin bir uzantısı olarak şekillenmiş; işçi-işveren ilişkileri “millî birlik” ve “toplumsal uyum” gibi üst-anlatılarla çerçevelenmiştir. Böylece sınıf temelli çatışma yerine, rejimle bütünleşik bir korporatist düzen anlayışı öne çıkarılmıştır.

Araştırma bulguları, devletin yalnızca düzenleyici değil, aynı zamanda söylemsel alanı yönlendiren bir aktör olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bu yönüyle 3008 sayılı İş Kanunu, erken dönem Cumhuriyet rejiminin sosyal politikasına dair bir normatif çerçeve sunmanın ötesinde, toplumsal meşruiyetin inşasında kullanılan stratejik bir araç olarak değerlendirilmelidir.

Yasa yapım sürecinin yalnızca iç siyasi kaygılarla değil, aynı zamanda uluslararası gelişmelere yanıt niteliğinde şekillendiği bulgusu ise, dönemin yönetsel reflekslerini anlamak açısından önemlidir. Türkiye’nin, işçi hareketlerinin uluslararası düzeyde güç kazandığı bir dönemde hem iç dengeyi sağlamak hem de dış baskılara uyum göstermek amacıyla böyle bir düzenlemeye başvurduğu anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda 3008 sayılı İş Kanunu, erken Cumhuriyet’in kamu politikası üretim tarzına, devlet-toplum ilişkilerine ve ideolojik aygıtlarının işleyişine dair çok katmanlı bir okuma imkânı sunmaktadır. Gelecek çalışmalarda bu yasanın uygulama süreçlerine, yerel düzeydeki etkilerine ve farklı toplumsal aktörlerin (işçiler, işverenler, sendikalar) bu düzene karşı geliştirdikleri söylem ve pratiklere odaklanılması, Türkiye’de kamu yönetimi ve iş hukuku tarihine daha kapsamlı bir bakış sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akkaya, Y. (2010). *Cumhuriyet’in hamalları: İşçiler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Akkoyun, T. (1996). Atatürk devri İzmir basını ve kamuoyu üzerindeki tesiri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(34), 101-124.
- Avşar, A. (1998). *Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Kitabevi.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Ceylan, Ö. (2019). 3008 sayılı İş Kanunu’ndan 931 sayılı İş Kanunu’na: Türkiye’de bireysel iş hukukunun kurumsallaşması. *Emek Araştırma Dergisi*, 10(15), 85-102.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1936). *Cumhuriyet Günlük Gazetesi ve Arşivi*. Erişim adresi: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/> (Erişim tarihi: 15.01.2025).
- Demir, Ş. (2012). İktidar-basın ilişkilerinin Türkiye’de görünümü (1918-1960). *International Journal of Social Science*, 5(6), 119-137.
- Durmaz, M. N. (2008). Bir ideolog bir ideoloji: Recep Peker ve korporatizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(2), 161-184.
- Ekin, N. (1987). Türkiye’de endüstri ilişkilerinin gelişimi ve 1936 İş Kanunu. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 35(36), 33-51.

- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Güz, N. (1993). *Serbest Cumhuriyet Fırkası sonrası basında muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu*. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Güzel, A. (1986). 3008 sayılı İş Yasasının önemi ve başlıca hükümleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 35(36), 165–222.
- Gazeteler. (2025). *İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi*. İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı. Erişim adresi: <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/GAZETE/> (Erişim tarihi: 15.01.2025).
- Karaca, E. (1994). *Cumhuriyet olayı*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Koray, M. (1994). *Değişen koşullarda sendikacılık*. İstanbul: TÜSES Yayınları.
- Koç, İ. C. (2006). *Tek parti döneminde basın iktidar ilişkileri, 1929–1938*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Köktener, A. (2004). *Bir gazetenin tarihi Cumhuriyet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lüleci, Y. (2016). Tek parti döneminde iktidar ve basın. *1923–1946 Tek Partili Dönem Medya ve Siyaset 2* içinde (s. 53–86). Kocaeli: Volga Yayıncılık.
- Makal, A. (1999). *Türkiye’de tek-partili dönemde çalışma ilişkileri (1920–1946)*. Ankara: İmge Yayınları.
- Makal, A. (2007). *Ameleden işçiye: Erken Cumhuriyet dönemi emek tarihi çalışmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Makal, A. (2012). *Çalışma ilişkileri tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. California: Sage Publications.
- Karakoç, E. (2009). Atatürk’ün Hatay davası. *Bilgi*, 50(9), 97–118.
- Önder, M. (1991). Millî Mücadele’nin gazetesi Hâkimiyet-i Milliye nasıl çıkarıldı? *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(20), 285–302.
- Zorlu, M. (2014). Milli Korunma Kanunu versus 3008 sayılı İş Kanunu: Emeği denetim altına alan ve sermaye birikimini destekleyen bir kanun. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), 119–145.
- Scott, J. (1990). *A matter of record: Documentary sources in social research*. Cambridge: Polity Press.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 12, 75. İçtima, 8.6.1936, s. 83; Peker, 1936.
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. London: Sage Publications.
- VanderLippe, J. M. (2005). *The politics of Turkish democracy: İsmet İnönü and the formation of the multi-party system, 1938–1950*. New York: SUNY Press.
- Vural, M. K. (2008). II. Dünya Savaşı Türkiye’sinde bir muhalefet örneği olarak “Tan” gazetesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 381–395.

Bir Rejim Kanunu Olarak 3008 Sayılı İş Kanunu: Erken Cumhuriyet Dönemi Ulusal Basınında Kamu Politikası Söylemi

Ekler: 3008 Sayılı İş Kanunu ile İlgili Gazete Manşetleri

Ek 1: *Yeni Asır Gazetesi Manşeti*

Kaynak: İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi, Yeni Asır Gazetesi, 10 Haziran 1936, s.1

Ek 2: *Akşam Gazetesi Manşeti*

Kaynak: İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi Akşam Gazetesi, 9 Haziran 1936, s.1

Ek 2: Son Posta Gazetesi Röportaj Haberi

Sayfa 7

HALKIN FİKRİ

İş kanunu çıktı

On senedenberi negredilmesi mütesavver olan iş kanunu dün Kamutaydan çıkmıştır. Muharririmiz halk arasında dolaşarak onlara:
— İş kanunu çıktı. Bu kanun hakkında ne düşünüyorsunuz?
Diye sormuştur. Aldığı cevapları aşağıda yazıyoruz:

Usta Baş Bay Ahmet Oyal:
Biz işçiler kaç senedir bunun çıkacağını işitiyorduk. Demek bugün çıkmış öyle mi... Hepimizin gözü aydın... Bu müjdenize çok çok teşekkürler ederim. Şimdi bir akşam gazetesi alıp işçilerime bu havadisi okuyayım. Büyüklerimiz şimdiye kadar bütün millete gösterdikleri menfaatleri işçilerden esirgememişlerdi. Elbette iş kanunu yapılırken patron kadar işçinin de şahsi menfaatleri düşünülmüş ve işçiyi koruyacak kanun maddeleri yapılmıştır. İş kanununun çıkışı hepimizi bahtiyar etti.

Çikolâta Fabrikası İşçilerinden Bayan Firdes:
— İşçi olur da iş kanununun çıkmış olmasına sevinmez olur mu? Hepimiz bunun çıkmasını dört gözle bekliyorduk. Amma sahiden anlayarak, bilerek sevinmek için bir kere de iş kanununun ne olduğunu ve işçi haklarını müdafaa eden maddelerini bilmek lâzım.
İş saatleri incek diyorlar. Şimdi on saat çalışıyoruz, sekize inince, yevmiye kesilmezse çok âlâ.. Amma herhalde kesilmeyecektir. İşçi için çıkan kanun elbette işçinin de yevmiyesini düşündür.

Bisküi Fabrikası İşçilerinden Bayan Naim:
— Bu kanunun maddelerini henüz bilmiyoruz. Onun için lâzım olduğu kadar sevinemiyoruz.
Kanunun nasıl esaslar üzerinde hazırlandığını evelden gazeteler yazmadı, yazdıysa da biz okumadık. Yalnız ağızdan ağıza geziyor ki, işçi günü gününe kovulmayacakmış, iş saatleri kılalacakmış. Yevmiye tam olmak şartıyla saatler sekize iniyorsa çok memnunuz. Yalnız korkuyoruz ki iş saati sekize inince patronlar gündelikleri muhakkak indireceklerdir.

Soba Atölyesi İşçilerinden Ksanafon:
— İş kanunu çıkar da, işçi sevinmez olur mu? İş kanununun çıktığı bugün bütün memleket işçilerinin bayramıdır. Bu günden itibaren işçi artık müdafaasız değildir. Her kanun gibi elbette bu kanun da iyi tatbik edilecek ve bizim rahatımızı temin edecektir.

Fotograf Deposunda Bay Vahram:
— Kanunu henüz okumadım. Fakat işçi ile patron arasındaki münasebetleri tesbit eden ve işçinin şimdiye kadar ekseriya kaybolan haklarını müdafaa eden bir kanunun neğrinden hangi işçi memnun olmaz. Ben kendi hesabıma işimden çok memnun olmakla beraber o kanunun çıkmasını bekliyordum. Benim gibi çalışan başkaları için...

Zarf Fabrikası İşçilerinden Bayan Eftik:
— İş kanununun çıktığını sizden duyuyorum. Bu kanun hakkında hiç bir fikrim yok. Çıkacağını bile duymamıştım. İşte şimdi sizden işitiyorum ve bana bir müjde gibi geliyor. Mademki bu kanun iş kanunudur şüphesiz bize iyilik getirecektir.

Kaynak: İ.Ü. Gazeteden Tarihe Bakış Projesi Son Posta Gazetesi, 12 Haziran 1936, s.7

Araştırma Makalesi / Research Article

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ BAĞLAMINDA OECD ÜLKELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS UYGULAMALARI

Ezgi BAHÇE¹
Özer ÖZÇELİK^{2*}

Öz

OECD ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma gündemi doğrultusunda geliştirilen finansal araçlar, çevresel ve toplumsal hedefleri ekonomik karar alma süreçlerine entegre etme potansiyeliyle öne çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında yeşil tahvillerden sosyal ve sürdürülebilirlik tahvillerine, sürdürülebilirlik bağlantılı kredilerden karbon piyasalarına kadar uzanan geniş bir araç yelpazesi incelenmiştir. Ülke örneklerine dayalı karşılaştırmalar, bu araçların yatırımcı güvenini artıran yeni kurumsal yaklaşımlar sunduğunu; ancak etki ölçümü, raporlama standartları ve piyasa derinliği açısından yapısal sınırlılıkların sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bulgular, sürdürülebilir finansın yalnızca sermaye piyasalarıyla sınırlı kalmaması; yerel yönetimler, kamu bankaları ve küçük ölçekli finansal aktörlerle çok düzeyli bir yapıda kurgulanması gerektiğini göstermektedir. Çalışma, sürdürülebilir kalkınma ile finansal istikrar arasında stratejik bir denge kurulmasının önemine işaret etmektedir. Sonuç olarak, sürdürülebilir finans, ekonomik araçların sosyal adalet, çevresel sorumluluk ve yönetim ilkeleriyle yeniden tanımlandığı, uzun vadeli ve bütüncül bir kalkınma stratejisi olarak konumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma hedefleri, Sürdürülebilir finans, Yeşil tahviller, Sosyal etki, Yeşil finans, Karbon piyasaları.

JEL Kodları: O16, Q01, Q56

SUSTAINABLE FINANCE PRACTICES IN OECD COUNTRIES IN THE CONTEXT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Abstract

Financial instruments developed in line with the sustainable development agenda in OECD countries stand out with their potential to integrate environmental and social goals into economic decision-making processes. Within the scope of this study, a wide range of instruments ranging from green bonds to social and sustainability bonds, from sustainability-related loans to carbon markets were examined. Comparisons based on country examples reveal that these instruments offer new institutional approaches that increase investor confidence; however, structural limitations in terms of impact measurement, reporting standards and market depth persist. The findings show that sustainable finance should not be limited to capital markets alone; it should be structured in a multi-level structure with local governments, public banks and small-scale financial actors. The study points to the importance of establishing a strategic balance between sustainable development and financial stability. As a result, sustainable finance is positioned as a long-term and holistic development strategy in which economic instruments are redefined with the principles of social justice, environmental responsibility and governance.

Keywords: Sustainable development goals, Sustainable finance, Green bonds, Social impact, Green finance, Carbon markets

JEL Codes: O16, Q01, Q56

¹ Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD, ezgi.bahce0@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5479-9108

² Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, , ORCID: 0000-0001-9164-5020

* Sorumlu Yazar (Corresponding Author): ozel.ozcelik@dpu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 Kabul Tarihi (Accepted): 25.01.2025

Giriş

Sanayi Devrimi'nden bu yana insan kaynaklı çevresel değişiklikler ve küresel ısınma, Dünya'nın yaşam destek kapasitesi açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bu nedenle, insan-doğa etkileşimini esas alan yeni bir toplumsal düşünce biçimi ve çok katmanlı stratejik yaklaşımlar geliştirmek; çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal denge ve adil kalkınma açısından zorunlu hâle gelmiştir (Steffen, Crutzen ve McNeill, 2007).

Hızlanan ekonomik büyüme, nüfus artışı ve kentleşme süreçleri çevresel kaynaklar üzerinde ciddi baskılar yaratmış; doğal kaynakların tükenmesine, ekosistem dengesinin bozulmasına ve iklim değişikliği tehdidinin derinleşmesine neden olmuştur. Paris Anlaşması gibi uluslararası çabalara rağmen, güncel veriler çevresel bozulmanın devam ettiğini ve bazı alanlarda şiddetlendiğini göstermektedir. Bu tablo, sürdürülebilirlik stratejilerinin yalnızca politika düzeyinde kalmaması, somut ve etkili uygulamalara dönüştürülmesi gereğini ortaya koymaktadır (Han ve Gao, 2024).

Günümüzde iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve ekosistem tahribatı gibi sorunlar giderek derinleşmektedir. Buna ek olarak, artan nüfusun beslenme ihtiyacı da önemli bir sorun hâline gelmiştir. Bu sorunların çözümü için sera gazı emisyonlarının azaltılması, sürdürülebilir üretim-tüketim alışkanlıklarının benimsenmesi ve gıda sistemlerinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu dönüşümde bankalar başta olmak üzere finans sektörü, ekonomik aktörleri yönlendirme gücü sayesinde kritik bir rol oynamaktadır (Draijer & de Vries, 2022).

Ancak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak isteyen birçok ülke, yeşil projeleri hayata geçirmek için gerekli finansmana erişimde zorlanmaktadır. Bu durum, çevreci girişimlerin ertelenmesine ya da iptaline yol açmaktadır. Bu noktada yeşil finansman, özel sektörü çevre dostu yatırımlara yönlendiren etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Hem şeffaf bir piyasa ortamı sağlamak hem de özel sermayeyi harekete geçirerek yatırım süreçlerini kolaylaştırmaktadır (Han ve Gao, 2024).

Bu çalışma, betimleyici ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak yapılandırılmıştır. OECD ülkelerinde sürdürülebilir finans araçlarının uygulanma biçimleri, nicel veriler ve ülke örnekleri ışığında karşılaştırılmış; özellikle yeşil, sosyal ve sürdürülebilirlik tahvillerine ilişkin resmi raporlar, uluslararası finans kuruluşlarının istatistikleri ve düzenleyici kurumların belgeleri temel alınmıştır. Uygulamalara ilişkin analizler, araçların türü, kapsamı, yatırım hacmi ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile olan uyumu ekseninde yapılmış; bu sayede her ülkenin finansal stratejileri arasındaki benzerlikler ve ayrışmalar sistematik biçimde ortaya konmuştur.

1. Sürdürülebilir Kalkınma

1987 yılında Brundtland Komisyonu'na yayımlanmış olan *Our Common Future (Ortak Geleceğimiz)* raporu, sürdürülebilir kalkınma düşüncesine ilk kez kapsamlı ve kuramsal bir zemin kazandırmış ve bu anlayışın uluslararası düzeyde sistematik olarak ele alınmasına olanak tanımıştır. Rapor, çevresel sorunlar ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi birlikte değerlendiren Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda hazırlanmıştır. Komisyonun başkanlığını yürüten Norveçli siyasetçi Gro Harlem Brundtland'in ismiyle anılan bu belge, çevresel değerlerle ekonomik ve toplumsal hedeflerin uyum içinde sürdürülmesini esas alan bütüncül yaklaşımıyla öne çıkmıştır. Rapora göre (World Commission on Environment and Development, 1987) sürdürülebilir kalkınma, *"bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan karşılayan kalkınma"* şeklinde ifade edilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, özellikle yoksullukla mücadele eden bireylerin temel gereksinimlerine öncelik verilmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılamayı değil, aynı zamanda gelecekteki kuşakların taleplerini de güvence altına almayı amaçlamaktadır. Bu hedefe ulaşmak, teknolojik gelişmelerin ve

toplumsal yapıların çevresel sınırlar üzerindeki etkilerini gözetmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle kalkınma politikalarının, gelişmiş ya da gelişmekte olan tüm ülkelerde sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yeniden tanımlanması gerekmektedir. Fiziksel olarak sürdürülebilir kalkınma, katı koşullar altında bile teorik olarak uygulanabilir görünse de bu yapının uzun vadede korunması; kaynaklara erişim, maliyet-fayda dengesi ve toplumsal eşitlik gibi unsurların dikkate alınmasına bağlıdır. Bu bağlamda sürdürülebilirliğin fiziksel boyutu, nesiller arası adalet ilkesine dayanmakta ve mevcut toplumsal eşitsizliklere karşı duyarlılığı zorunlu kılmaktadır (World Commission on Environment and Development, 1987).

1987 yılındaki çalışmaları izleyen süreçte, 1992 yılında Brezilya'da Rio de Janeiro şehrinde düzenlenen ve bilimsel yazında çoğunlukla 'Rio Zirvesi' biçiminde anılan Birleşmiş Milletler öncülüğündeki toplantı, sürdürülebilirlik ilkesinin uluslararası politik gündeme yerleşmesinde dönüm noktası olmuştur. Zirveye 179 ülkenin temsilcileri katılmış ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde uygulanmasını teşvik etmeyi amaçlayan kapsamlı bir eylem planı olan Gündem 21 (Agenda 21) kabul edilmiştir. Bu belge, kalkınmanın yalnızca ekonomik değil, çevresel ve toplumsal yönleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamış; yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir kentleşme, doğal kaynakların korunması, ormansızlaşmayla mücadele, toplumsal grupların (özellikle kadınlar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının) sürece aktif katılımı ile çevre dostu teknoloji transferi gibi dört temel alanda eylem çağrısında bulunmuştur (Han ve Gao, 2024; Strange & Bayley, 2008).

Sürdürülebilir kalkınma, yalnızca çevreyi korumayı hedefleyen dar kapsamlı bir anlayıştan öte; ekonomik büyüme, toplumsal refah ve çevresel denge arasında uzun vadeli bir uyum kurmayı amaçlayan çok boyutlu bir kalkınma modelidir. Bu yaklaşım, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken geleceğin olanaklarını da gözetken bütüncül bir sorumluluğu içermektedir. OECD bu kavramı, *“mevcut kuşakların ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmayan kalkınma biçimi”* olarak tanımlamaktadır. Bu tanım doğrultusunda, ekonomik kararların yalnızca kâr hedefli değil; toplumsal eşitlik ve çevresel sürdürülebilirlik ilkeleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. OECD ayrıca, sürdürülebilir kalkınmayı toplumsal, çevresel ve ekonomik olmak üzere üç temel sütunun bir arada ele alınması gereken bir çerçeve olarak değerlendirmektedir (Strange & Bayley, 2008).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2015 yılında kabul edilen “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi”, insanlık, gezegen ve refah için bütüncül bir dönüşüm hedefleyen küresel bir eylem planıdır. 193 ülkenin oy birliğiyle benimsenen bu vizyon, ekonomik kalkınmanın yanı sıra sosyal kapsayıcılık ve çevresel sürdürülebilirliği birlikte ele almakta; yoksulluğun özellikle aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılmasını sürdürülebilir kalkınmanın temel koşulu olarak tanımlamaktadır. Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin eksiklerini tamamlamak amacıyla oluşturulan ve 17 ana hedef ile 169 alt hedeften oluşan bu yapı, tüm bireylerin temel hak ve özgürlüklerine erişimini, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını ve kadınlarla kız çocuklarının güçlendirilmesini de içermektedir (United Nations, 2015).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) gündeminin başarıyla uygulanması; insan refahını güvence altına almak, ekonomik büyümeyi sürdürmek ve çevresel korumayı sağlamak gibi küresel sürdürülebilirlik sorunlarının çözümüne yönelik en temel çıkış yoludur. Bu hedeflere ulaşılabilmesi için, tüm SKH'lerin birbiriyle etkileşim içinde çalışan bir sistem bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Hiçbir SKH tek başına bu dönüşümü sağlayamayacağı gibi, bu hedefler toplamı yalnızca ayrı ayrı parçaların bileşimi olarak değil, birbirini güçlendiren sinerjik bir yapı olarak ele alınmalıdır (Pradhan vd., 2017). Ancak bu bütünlüğün başarıya ulaşması, doğrudan ülkelerin ekonomik yapılarında dönüşüm gerçekleştirebilme, sanayi politikalarını sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu hâle getirme, çevresel korumayı önceliklendirme ve toplumsal yönetimi yenilikçi yaklaşımlarla yeniden yapılandırma kapasitelerine bağlıdır (Yu,

Shen, & Zhang, 2025). Tablo 1, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini tematik kategorilere ayırarak her bir hedefin ana odağını ve ilgili SKH maddesini özetlemektedir. Bu yapı, sürdürülebilirlik politikalarının insan, gezegen, refah, barış ve ortaklık eksenlerinde nasıl şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Küresel ekonominin kaynak kullanımı açısından verimli ve düşük karbonlu bir yapıya dönüşmesi, önceki sanayi devrimlerinden çok daha kapsamlı bir dönüşüm gerektirmektedir. Bu dönüşüm için gereken yatırım oldukça yüksek olmakla birlikte, mevcut finansal sistem bu ihtiyaca yeterli düzeyde cevap verememektedir. Sistemin temel yetersizliği, çevresel sorunları yatırım kararlarında önceliklendirmemesi ve kontrolsüz ekonomik büyümeyi desteklemesidir. Finans sektörü, öncelikli olarak sermaye birikimini maksimize etmeye odaklanmakta; yeşil yatırımlar ise yalnızca kâr potansiyeli taşıdığı ölçüde ilgi görmektedir (Silver, 2017).

Tablo 1: Kategorilere Göre Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kategori	Hedef	İlgili SKH
İnsan	Aşırı yoksulluğun her türünün ortadan kaldırılması ve temel yaşam standartlarına erişimin sağlanması.	SKH Madde 1
	Açlıkla mücadele edilmesi; güvenli, besleyici ve sürekli gıdaya ulaşımın güvence altına alınması.	SKH Madde 2
	Sağlıklı yaşam koşullarının yaygınlaştırılması ve her yaşta bireylerin esenliğinin korunması.	SKH Madde 3
	Herkes için kapsayıcı, eşitlikçi ve kaliteli eğitim fırsatlarının sunulması; bireylerin her yaşta bilgi ve becerilerini geliştirme fırsatlarına erişiminin teşvik edilmesi.	SKH Madde 4
	Toplumsal cinsiyet temelli engellerin kaldırılması ve kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve yönetsel alanlarda aktif rol üstlenmesine imkân tanınması.	SKH Madde 5
Gezegen	Herkesin temiz ve güvenli su kaynaklarına erişiminin sağlanması; etkin sanitasyon hizmetlerinin yaygınlaştırılması.	SKH Madde 6
	Sürdürülebilir, uygun maliyetli ve modern enerji kaynaklarının erişilebilirliğinin artırılması.	SKH Madde 7
	Kaynak kullanımında verimliliğin artırılması; sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarının benimsenmesi.	SKH Madde 12
	İklim değişikliğiyle mücadele edilmesi; bu konuda dirençliliğin artırılması ve etkili önlemlerin alınması.	SKH Madde 13
	Deniz ve okyanus ekosistemlerinin korunması, biyoçeşitliliğin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve deniz kaynaklarının dengeli kullanımı.	SKH Madde 14
	Karasal doğal yaşam alanlarının korunması, ormanların sürdürülebilir yönetimi ve biyolojik çeşitliliğin devamlılığının sağlanması.	SKH Madde 15
Refah	İnsana yakışır iş olanaklarının geliştirilmesi ve kapsayıcı ekonomik büyümenin desteklenmesi.	SKH Madde 8
	Sanayi, altyapı ve yenilik alanlarında sürdürülebilir, kapsayıcı gelişmenin teşvik edilmesi.	SKH Madde 9
	Gelir eşitsizliklerinin azaltılması ve toplumsal adaletin güçlendirilmesi.	SKH Madde 10
Barış	Şehirlerin ve yerleşim yerlerinin güvenli, kapsayıcı, dayanıklı ve sürdürülebilir hâle getirilmesi.	SKH Madde 11
	Adalet erişimin artırılması; etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumların teşvik edilmesiyle barışçıl toplumların inşa edilmesi.	SKH Madde 16
Ortaklık	SKH'lerin gerçekleştirilmesi için küresel ortaklıkların güçlendirilmesi; finansal, teknolojik ve kurumsal iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi.	SKH Madde 17

Kaynak: United Nations, 2015.

Sürdürülebilir kalkınma literatüründe öne çıkan üç temel yaklaşım, kavramın çok boyutlu yapısını farklı bakış açılarıyla yansıtmaktadır. Ana Akım İktisatçılar, mevcut ekonomik sistemleri yeterli görerek karar alma süreçlerinde mevcut modellerin geçerliliğini savunur ve ekonomik büyümeyi önceliklendirir. Güçlü (Radikal) Çevreci Yaklaşım, mevcut sistemin hem çevreye hem insanlığa

zarar verdiğini savunur ve köklü bir dönüşümü zorunlu görür. Orta Yol Yaklaşımı ise sistemi tamamen reddetmek yerine, teknolojik ilerleme ve toplumsal etkileşim gibi unsurları dikkate alarak reform odaklı, uzlaştırıcı çözümler önermektedir (Mawhinney, 2002). Mevcut fosil yakıt kullanım eğilimi, küresel sıcaklık artışını hızlandırarak gıda üretimi, insan sağlığı ve biyolojik çeşitlilik üzerinde yıkıcı etkiler yaratacaktır. Bu nedenle, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin başarılabilmesi için, yeşil projelere yönelik yeni finansal modellerin geliştirilmesi şarttır. "Yeşil Finansman"ın etkin olabilmesi için, hükümetlerin bu projelerin getiri oranlarını artıracak politikalar geliştirerek özel yatırımları teşvik etmesi gerekmektedir (Silver, 2017).

2. Sürdürülebilir Finans ve Araçları

Günümüz finansal sisteminin, kısa vadeli kazançların ötesine geçerek düşük gelirli ülkelerde uzun vadeli büyümeyi destekleyecek altyapı yatırımlarına yönelmesi gerekmektedir. Dijitalleşme, daha önce sistem dışında kalan kırsal alanların temel hizmetlere erişimini artırsa da bu dönüşümün sürdürülebilirliği, finans sektörünün Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda yatırım ortamını dönüştürme kapasitesine bağlıdır. Ancak yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği gibi projelere yönelik ilgi, özel sektörün bu yatırımları düşük getirili ve yüksek riskli görmesi nedeniyle azalmaktadır. Bu nedenle, yatırım kararlarının mevcut piyasa dinamikleri yerine yeşil dönüşüme uygun yeni fiyatlama ve düzenleyici çerçevelerle şekillendirilmesi gereklidir (Sachs vd., 2019). Yeşil finans, sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayan çevresel nitelikli projelere yönlendirilen kaynakları ifade eder. Kamu ve özel yatırımları çevresel sürdürülebilirlik ekseninde yönlendirmeyi amaçlayan bu araç, ekonomik dönüşüm süreçlerinde temel bir rol üstlenmektedir (International Development Finance Club, 2013). Son yıllarda, yeşil tahviller, yeşil bankalar ve köy fonları gibi çeşitli finansman yöntemleri geliştirilmiştir. Yeşil bankalar; temiz enerji projelerine uygun kredi koşulları sunma, küçük projeleri birleştirerek ekonomik ölçeğe ulaştırma ve yenilikçi ürünlerle pazarı genişletme gibi avantajlara sahiptir. Yeşil tahviller ise, projelerin inşaat sonrası işletme aşamasında uzun vadeli ve düşük maliyetli sermaye sağlama kapasitesiyle öne çıkmaktadır (Sachs vd., 2019).

Gelirlerin enerji verimliliği, düşük emisyonlu üretim ve ulaşım altyapıları gibi projelere yönlendirildiği yeşil finans alanı son yıllarda hızla gelişmektedir (Luo, 2024). İşletmelerin çevresel açıdan sürdürülebilir yapılara dönüşümünü destekleyen bu alan; kredi mekanizmaları, tematik borçlanma araçları ve çevresel etkisi gözetilen yatırımları içeren bütüncül bir yaklaşım sunar. Aynı zamanda, çevresel etkisi yüksek geleneksel faaliyetlerin iklim üzerindeki zararlarını azaltmaya yönelik stratejileri de kapsar. Bu bağlamda yeşil finans hem yeni projeleri teşvik eden hem de mevcut uygulamaları dönüştüren entegre bir model olarak öne çıkmaktadır (Lehner vd., 2024). Sürdürülebilir finans ise, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne katkı sağlamayı amaçlayan ve uluslararası ilkelere uygun tahvil ya da krediler aracılığıyla finansman sağlayan bir yaklaşımdır. Bu kapsamda yeşil, sosyal ve sürdürülebilir tahvil ile kredi ilkeleri ve rehberleri doğrultusunda oluşturulan finansman modelleri temel alınmaktadır (International Finance Corporation, 2020).

2.1. Tahvil Tabanlı Araçlar

Küresel ölçekte bankacılık sektöründe finansal ürün geliştirme tekniklerinin ilerlemesi, piyasada çeşitli finansal araçların işlem görmesini mümkün kılmıştır. Bu süreçten tahvil piyasaları da etkilenmiş; borçlanma araçları piyasasında özel nitelikler taşıyan çeşitli enstrümanlar ortaya çıkmıştır (Choudhry, 2004).

Sürdürülebilir finansman araçları kapsamında yer alan tahvil türleri gelir tahsisli ve performansa bağlı olarak iki ana grupta sınıflandırılmaktadır. Gelir tahsisli tahviller, belirli çevresel veya sosyal projelerin finansmanına yönelik olup proje bazlı kaynak tahsisine dayanırken; performansa bağlı tahviller, ihracının sürdürülebilirlik performansına bağlı olarak finansal koşulları değişen, proje

bağımsız borçlanma araçlarıdır. Bu yapı, yatırımcılara hem doğrudan etki yaratma hem de kurumsal düzeyde sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sunma fırsatı sunmaktadır.

Tablo 2: Gelir Tahsisli ve Performansa Bağlı Tahviller

Tahvil Türü	Tanım	Uygun Proje Kategorileri	Finansman Türü
Gelir Tahsisli Tahviller			
Yeşil Tahviller	Çevresel etkisi olumlu olan projelerin finansmanına yönelik borçlanma araçlarıdır.	Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, temiz ulaşım, çevre dostu binalar, atık su yönetimi, iklim değişikliğine uyum projeleri	Proje bazlı
Sosyal Tahviller	Toplumsal ihtiyaçlara yanıt veren projelerin finansmanına yöneliktir. Özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında önem kazanmıştır.	Gıda güvenliği, sürdürülebilir gıda sistemleri, sosyoekonomik kalkınma, uygun fiyatlı konutlar, sağlık hizmetleri ve temel hizmetlere erişim	Proje bazlı
Sürdürülebilirlik Tahvilleri	Gelirlerin hem çevresel hem de toplumsal fayda sağlayan projelerin finansmanında kullanıldığı tahvillerdir.	Yeşil ve sosyal tahvil kapsamına giren tüm proje türleri	Proje bazlı
Performansa Bağlı Tahviller			
Sürdürülebilirlik Bağlantılı Tahviller	İhraç eden kurumun önceden tanımladığı sürdürülebilirlik veya çevresel, toplumsal ve yönetim hedeflerine ulaşmasına bağlı olarak, tahvilin finansal ve/veya yapısal koşulları değişebilen borçlanma araçlarıdır.	Belirli projelere bağlı değildir; kurumsal düzeyde sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesi esas alınır	Bilanço bazlı (performansa bağlı)

Kaynak: OECD, 2022, s. 16.

Tablo 2’de yer alan sınıflandırmaya göre tahvil tabanlı araçlar sırasıyla açıklanmaktadır.

2.1.1. Gelir Tahsisli Tahviller

Gelir Tahsisli Tahviller, ihraççının elde ettiği finansal kaynakları yalnızca önceden tanımlanmış çevresel, sosyal veya sürdürülebilirlik odaklı projelere tahsis edeceğini taahhüt ettiği borçlanma araçlarıdır. Gelirin kullanım alanları tahvil ihraç belgelerinde açık biçimde belirtilmekte, bu kapsamda projelerin seçimi, izlenmesi ve raporlanması şeffaflık ilkeleri doğrultusunda yürütülmektedir. Bu yapı nedeniyle söz konusu tahviller, literatürde “gelir tahsisli tahviller” olarak tanımlanmaktadır Yeşil, Sosyal ve Sürdürülebilirlik tahvilleri, gelir tahsisli bir yapıya sahip olan ve sürdürülebilir amaçlara hizmet eden faaliyetlere veya varlıklara odaklanan sabit getirili borçlanma araçlarıdır (OECD, 2023a; International Capital Market Association, 2021a).

2.1.1.1. Yeşil Tahviller

Yeşil tahviller, elde edilen gelirlerin veya eşdeğerde bir tutarın, çevresel nitelikli yeni ve/veya mevcut uygun projelerin kısmen veya tamamen finansmanı ya da yeniden finansmanı amacıyla tahsis edildiği ve Yeşil Tahvil İlkeleri’nin fon kullanımının tanımlanması, projelerin değerlendirme süreçleri, fonların yönetimi ve raporlama gibi dört temel bileşeniyle uyumlu olacak şekilde yapılandırılan her türlü borçlanma aracını ifade etmektedir (International Capital Market Association, 2021a). Bu tür tahviller; yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, enerji tasarrufu sağlayan uygulamaların desteklenmesi, çevre kirliliğini önleme, biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilir ulaşım ve su yönetimi, iklim değişikliğine uyum sağlanması gibi çok çeşitli alanlarda yürütülen projeleri kapsamaktadır. Ayrıca çevre dostu ürünler, düşük emisyonlu üretim teknolojileri ve süreçlerin finansmanında da kullanılabilir (Spinaci, 2021).

Son on yılda sürdürülebilir finans alanında öne çıkan en önemli finansal yeniliklerden biri olarak kabul edilen yeşil tahvillerin artan talebi, büyük ölçüde iklim krizinin yarattığı farkındalık ve çevresel risklerin finansal kararlara daha fazla entegre edilmesiyle ilişkilidir. İlk yeşil tahviller,

2007 yılında Avrupa Yatırım Bankası ve ardından Dünya Bankası tarafından ihraç edilmiş; bu tahvillerden elde edilen gelirler, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji gibi projelere yönlendirilmiştir. Avrupa Yatırım Bankası'nın 2007'de piyasaya sürdüğü İklim Farkındalık Tahvili ve Dünya Bankası'nın 2008 yılında ihraç ettiği ilk yeşil tahvil ile başlayan bu süreçte, 2019 yılı itibarıyla yeşil tahvil piyasası 258,9 milyar ABD doları düzeyine ulaşmıştır (Legal Business, 2022; Spinaci, 2021). Özellikle 2021 yılında yeşil tahvil ihracının yarım trilyon doları aşması, bir önceki yıla göre %75'lik bir artışla bu alanın hızla büyüdüğünü göstermektedir. Yeşil tahviller, elde edilen fonların çevresel sürdürülebilirlik amaçlı projelere tahsis edilmesini zorunlu kılmaktadır. Fonların çevresel etkileri olan projelerde kullanılması ve şeffaflığın sağlanması, yatırımcı güvenini artırmakta ve ihraççılar için itibari bir sorumluluk oluşturmaktadır (Legal Business, 2022).

2.1.1.2. Sosyal Tahviller

Sosyal tahviller, elde edilen gelirlerin veya eşdeğer bir tutarın, yeni ya da mevcut nitelikli sosyal projelerin finansmanı ya da yeniden finansmanında kullanılacağı şekilde yapılandırılan borçlanma araçlarıdır. Bu tahviller, gıda güvenliği ve sürdürülebilir gıda sistemlerinin oluşturulması, doğal afetlerin ardından kırılgan grupların desteklenmesi veya sosyoekonomik krizlerin neden olduğu işsizliğin hafifletilmesi gibi çeşitli sosyal fayda odaklı projelerin finansmanında kullanılmaktadır. Bu projeler genellikle sağlık, eğitim, uygun fiyatlı konut, temel altyapı hizmetleri veya ekonomik olarak dezavantajlı kesimlerin desteklenmesi gibi alanları kapsamaktadır (International Capital Market Association, 2023a; Spinaci, 2021).

Sosyal tahviller, Sosyal Tahvil İlkeleri ile uyumlu biçimde, belirli temel bileşenler çerçevesinde ihraç edilmektedir. Bu çerçeve; gelirlerin kullanımına ilişkin net tanımlamalar yapılmasını, projelerin değerlendirilme ve seçilme süreçlerinin şeffaf bir şekilde yürütülmesini, fonların takibine yönelik etkili bir yönetim mekanizması kurulmasını ve yatırımcılara düzenli raporlama yapılmasını gerektirmektedir. Ayrıca, sosyal tahvillerde şeffaflığın artırılması amacıyla ihraççılardan sosyal tahvil çerçeveleri hazırlamaları ve harici incelemelere tabi tutulmaları tavsiye edilmektedir (International Capital Market Association, 2023a).

2.1.1.3. Sürdürülebilirlik Tahvilleri

Sürdürülebilirlik tahvilleri, elde edilen gelirlerin veya eşdeğer bir tutarın hem çevresel nitelikli yeşil projelerin hem de toplumsal fayda odaklı sosyal projelerin finansmanı ya da yeniden finansmanında kullanılacağı şekilde yapılandırılan borçlanma araçlarıdır. Bu tahviller, Yeşil Tahvil İlkeleri (Green Bond Principles) ile Sosyal Tahvil İlkeleri (Social Bond Principles) çerçevesinde yapılandırılmakta olup; yeşil projeler için Yeşil Tahvil İlkeleri, sosyal projeler için ise Sosyal Tahvil İlkeleri esas alınmaktadır (International Capital Market Association, 2021b).

Sürdürülebilir tahviller hem yeşil hem de sosyal projelerin finansmanına yönelik olan her tür tahvil aracını kapsamaktadır. Bu tahviller çoğu zaman, Birleşmiş Milletler SKH ile uyumlu sosyal ya da çevresel etki projelerine fon sağlamaktadır. Bu kategori altında kurumsal SKH tahvilleri, bankalar ve finansal kuruluşlar tarafından ihraç edilen SKH tahvilleri, varlık teminatlı ve proje bazlı SKH tahvilleri, devlet tahvilleri ve belediye tahvilleri yer almaktadır (Spinaci, 2021).

OECD tarafından yayımlanmış olan “2024 Küresel Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporu (*Global Corporate Sustainability Report 2024*)” incelendiğinde son yıllarda, sürdürülebilirlik temelli tahvillerin şirketlerin sermaye piyasalarından kaynak temininde giderek daha yaygın şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Yeşil, sosyal, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilirlik bağlantılı tahvilleri kapsayan bu finansal araçlar, özellikle son beş yıl içinde önemli bir ivme kazanmıştır. 2023 yılı itibarıyla, küresel ölçekte özel sektör tarafından ihraç edilen sürdürülebilir tahvillerin toplam değeri yaklaşık 2,3 trilyon Amerikan doları düzeyine ulaşmıştır. Bu süreçte Avrupa, 2014–2023 döneminde finans dışı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin gerçekleştirdiği sürdürülebilir tahvil ihracında öncü konumda yer almış; bu dönemde küresel ölçekte ihraç edilen

tahvillerin %45'i Avrupa merkezli şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Dikkat çeken bir diğer unsur ise, 2022–2023 yılları arasında gerek finansal gerekse finans dışı sektörlerde faaliyet gösteren özel şirketlerin, yani halka açık olmayan kuruluşların, toplam sürdürülebilir tahvil ihraçlarının yaklaşık yarısını oluşturmasıdır. Benzer biçimde, sürdürülebilirlik veya iklim temalı olarak tanımlanan yatırım fonlarına olan ilgi de artış göstermektedir (OECD, 2024a).

2.1.2. Sürdürülebilirlik Bağlantılı Tahviller

Sürdürülebilirlik Bağlantılı Tahviller, ihraç eden kurumun önceden belirlediği sürdürülebilirlik veya çevresel-sosyal-yönetişim hedeflerine ulaşp ulaşmamasına bağlı olarak finansal ve/veya yapısal koşulları değişebilen, performans odaklı borçlanma araçlarıdır. Bu tahviller, ihraççının belirli bir zaman dilimi içinde sürdürülebilirlik performansını artırmayı taahhüt etmesini ve bu taahhütleri açıkça belgelerde belirtmesini zorunlu kılar. Hesap verebilirlik ve ileriye dönük uyum ilkesine dayanan bu yapılar, yatırımcı güvenini güçlendirmek amacıyla şeffaflık, bilgi bütünlüğü ve doğrulama mekanizmalarıyla desteklenmektedir. Tahvil ilkeleri; anahtar performans göstergelerinin seçimi, performans hedeflerinin kalibrasyonu, tahvilin koşullarına ilişkin esneklik, düzenli raporlama ve bağımsız doğrulama olmak üzere beş temel unsurdan oluşur. Bu çerçevede, ihraççıların belirledikleri hedeflerin gerekçesini, izlenecek yöntemi ve olası yapısal değişiklikleri kamuoyuna açık ve erişilebilir şekilde sunmaları beklenmektedir. İlk SKH bağlantılı tahvil, İtalya merkezli uluslararası enerji şirketi ENEL tarafından Eylül 2019'da ihraç edilmiştir (Spinaci, 2021).

2.2. Kredi Tabanlı Araçlar

Kredi tabanlı araçlar, çevresel ve/veya sosyal hedefleri benimseyen yatırımlara özel kredi koşulları sunarak finansal kaynakların mobilizasyonunu sağlarken aynı zamanda sürdürülebilirlik ilkelerinin reel ekonomiyle entegrasyonuna katkıda bulunmaktadır.

2.2.1. Yeşil Krediler

Yeşil kredi, çevresel düzenlemelerin finansal araçlarla bütünleştirildiği ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyen bir kredi politikası olarak tanımlanmaktadır. Bu politika; çevresel finansman, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilir finansman olmak üzere üç temel boyutta ele alınmaktadır. Çevresel finansman açısından, finansal kurumların kredi tahsis süreçlerinde çevresel etkileri dikkate alması gerektiği, Ekvator İlkeleri'ni³ uygulayan bankaların çevresel performanslarının daha yüksek olduğu bulgularıyla desteklenmektedir. Sosyal sorumluluk boyutunda ise yeşil kredi, bankaların sadece ekonomik değil, toplumsal katkı sağlayan aktörler olarak konumlanmasına imkân tanımakta ve bu yönüyle kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir. Sürdürülebilir finansman perspektifinden bakıldığında ise, yeşil kredi bankaların yalnızca çevre dostu projelere öncelik vermesini değil, aynı zamanda kendi uzun vadeli operasyonel sürdürülebilirliklerini gözetmelerini de gerektirmektedir. Böylece yeşil kredi, finansal sistemin çevreye duyarlı dönüşümünü sağlayan çok boyutlu bir araç olarak öne çıkmaktadır (Luo, Yu, & Zhou, 2021).

2.2.2. Performansa Bağlı Tahviller

Performansa bağlı tahviller, ihraç eden kurumun önceden belirlenmiş sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma düzeyine bağlı olarak, tahvilin faiz oranı veya diğer yapısal koşullarında değişiklik yapılabilen esnek borçlanma araçlarıdır. Bu tahvil türü kapsamında, sürdürülebilirlik bağlantılı tahviller gibi, ihraççının çevresel, sosyal ve yönetim alanlarındaki genel performansına dayanan finansal mekanizmalar yer almaktadır (de Mariz, Bosmans, Leal, & Bisaria, 2024).

³ Ekvator İlkeleri, büyük ölçekli projelerin finansmanında çevresel ve sosyal risklerin değerlendirilmesini sağlayan, küresel ölçekte gönüllü olarak uygulanan bir ilke setidir. Bu ilkeler, finansal kurumların çevresel ve sosyal sorumluluk çerçevesinde risk yönetimini standartlaştırmayı amaçlamaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Equator Principles Association, 2020.

2.2.2.1. Sürdürülebilirlik Bağlantılı Krediler

Sürdürülebilirlik bağlantılı krediler, küresel sürdürülebilir finansman alanında hızla önemli bir araç hâline gelmiş; borç alanlar için performansla dayalı finansal yapılandırmayı, kredi verenler için ise sürdürülebilirlik sorumluluğunu özgün biçimde bir araya getirmiştir. Bu kredi türü, finansal sonuçları doğrudan ölçülebilir çevresel ve sosyal hedeflerle ilişkilendirerek sürdürülebilir kalkınma ile finansal yapıyı bütünleştirmektedir (Loan Market Association, 2025). Diğer sürdürülebilir finans araçlarından farklı olarak, bu krediler belirli projelere değil, genel kurumsal amaçlara yöneliktir. Sürdürülebilirlik bağlantılı kredi ilkeleri, kurumsal sosyal sorumlulukla uyumlu hedeflerin belirlenmesini, düzenli raporlama yapılmasını ve performansın değerlendirilmesini esas alarak uygulamada piyasa aktörlerine yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır (Loan Market Association, Asia Pacific Loan Market Association & Loan Syndications and Trading Association, 2019).

2.3. Karbon Piyasaları ve Emisyon Ticareti

İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan iklim değişikliği, ekosistemler ile mevcut ve gelecek nesiller açısından hâlâ tam olarak öngörülemeyen sonuçlar doğurabilecek en büyük tehditlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change) kapsamında yaklaşık on yıl süren uluslararası müzakerelerin ardından, 2015 yılı sonunda Paris Anlaşması kabul edilmiş ve küresel düzeyde büyük oranda mutabakat sağlanmıştır. Her ne kadar Paris Anlaşması önemli bir diplomatik başarı olarak görülse de bu anlaşmada yer alan temel gerçekleştirilmesi için iddialı politika adımlarına acilen ihtiyaç duyulmaktadır. Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli tarafından yayımlanan 1,5°C Küresel Isınma Özel Raporu, enerji, arazi kullanımı, kentsel altyapı ve sanayi sistemlerinde hızlı ve kapsamlı dönüşümlerin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, taraf ülkelerin sunduğu Ulusal Katkı Beyanları bu hedeflere ulaşmak için yetersiz kalmaktadır. Raporda ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın, bu dönüşümleri kolaylaştıran ve destekleyen temel bir unsur olduğunun altı çizilmektedir. Bu dönüşüm sürecinde emisyon ticareti sistemleri – yaygın adıyla karbon piyasaları – geleneksel iklim politikalarına kıyasla önemli yapısal ve işlevsel avantajlar sunmaktadır. Bu sistemler, belirlenen emisyon azaltım hedeflerine en düşük toplumsal maliyetle ulaşma olanağı sunarak etkili ve maliyet etkin bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca dağıtım, tahsis ve ölçeklendirme süreçlerinde sağladığı esneklik sayesinde, ekonomik büyüme dışında kalan sosyal önceliklerin de gözetilmesine imkân tanımaktadır. Emisyon ticareti, iddialı iklim politikalarının yaratabileceği sosyoekonomik etkileri azaltma potansiyeline sahip olup, Paris Anlaşması'nın “adalet” ve “eşitlik” ilkeleriyle de uyumludur (Rudolph & Aydos, 2021).

Karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik politikalar, genellikle komuta-kontrol düzenlemeleri ya da piyasa temelli mekanizmalarla uygulanmaktadır. 1998'de kabul edilen Kyoto Protokolü ile uluslararası toplum sera gazı emisyonlarını azaltma konusunda bağlayıcı taahhütler üstlenmiştir. Bu doğrultuda birçok ülke, karbon vergisi ve emisyon ticareti gibi piyasa temelli araçlar geliştirmiştir. Karbon vergisi ilk olarak 1990'da Finlandiya'da uygulanmış ve özellikle İskandinavya ile Doğu Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Ancak küresel düzeyde etkili kapsama, 2005'te Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi'nin devreye girmesiyle sağlanmıştır. Bu sistemde, üye ülkelere üst sınırlarla tahsis edilen emisyon hakları büyük kirletici işletmelere dağıtılmakta ve piyasada işlem görebilmektedir. Böylece emisyonlarını azaltan firmalar fazla izinlerini satabilirken, azaltım maliyeti yüksek olan firmalar ek hak satın alarak yükümlülüklerini yerine getirebilmektedir (Veld-Merkoulova & Viteva, 2016).

3. Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde OECD Ülkelerinde Finansal Uygulamalar

OECD ülkeleri ölçülebilen 114 SKH'nin %34'ünü gerçekleştirmiş veya gerçekleştirmeye yakındır. OECD ülkeleri 114 hedefin 11'ini gerçekleştirmiş ve 2030'a kadar ek 28 hedefi gerçekleştirmeye yakın durumdadır. Genel olarak, hiçbir kişinin geride bırakılmaması, kurumlara olan güvenin yeniden tesis edilmesi ve doğal çevre üzerindeki baskıların sınırlandırılması için daha fazla ilerleme gerekmektedir (OECD, t.y.). OECD ülkelerinde SKH'ye yönelik finansman ihtiyacının artmasıyla birlikte, yeşil tahviller bu açığı kapatmada önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. İsveç'te 2018 yılı itibarıyla yeşil tahvillerin kamu tahvillerindeki payı yaklaşık %10 seviyesine ulaşmış; bu durum, yatırımcılara güven veren etiketli piyasa yapısı sayesinde söz konusu araçların finansal sürdürülebilirliğe katkı sunduğunu göstermiştir (Maltais & Nykvist, 2020). 2022 yılında gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan toplam kamu iklim finansmanı 51,9 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiş ve bu finansmanın büyük kısmı borç bazlı araçlar üzerinden sağlanmıştır (OECD, 2024b).

Tablo 3: OECD Ülkelerinde Yeşil Tahvil Uygulamaları

Ülke	Yeşil Tahvil Uygulaması
Almanya	2020 yılında ihraç edilen Yeşil Devlet Tahvilleri aracılığıyla ulaştırma ve enerji altyapı projelerine finansman sağlanmıştır. 2024 yılında 18,8 milyar € olan yeşil harcamaların 17,5 milyar €'luk kısmı yeşil tahvil ihracı ile karşılanmıştır.
Avustralya	Eyalet düzeyinde yeşil tahvil ihracı yaygın biçimde kullanılmaktadır; federal hükümet sürdürülebilir tahvil stratejisini geliştirme sürecindedir. Dolaşımda toplam 9 milyar ABD doları tutarında yeşil hazine tahvili bulunmaktadır.
Fransa	31 Aralık 2023 itibarı ile Fransa'nın dolaşımdaki Yeşil Hazine Tahvilleri 61,9 milyar Euro'ya ulaşmıştır.
Güney Kore	2019 yılında Kore Hükümeti, ilk yurt içi yeşil ve sürdürülebilir tahvilleri (500 milyon USD) ihraç etmiştir.
Hollanda	2019 yılında yayımlanan Yeşil Tahvil Çerçevesi ile su yönetimi, yenilenebilir enerji ve çevresel sürdürülebilirlik projeleri finanse edilmektedir. 2024 yılında, Hollanda Devlet Hazinesi Ajansı, Green DSL 2044 aracılığıyla 4,271 milyar Euro tutarında kaynak toplamıştır. Dolaşımdaki toplam yeşil tahvil tutarı 24,9 milyar Euro'ya ulaşmıştır.
İngiltere	2021 yılında "Yeşil Hazine Tahvili" ihraç edilmiştir; gelirler çevre dostu ulaşım ve enerji projelerine yönlendirilmiştir. 2023–2024 yılları arasında Yeşil Tasarruf Tahvilleri aracılığıyla toplam 912 milyon sterlin bireysel yatırım toplanmıştır.
İsveç	2020 yılında ilk yeşil tahvil ihracı gerçekleştirilmiştir; enerji verimliliği ve toplu ulaşım öncelikli alanlar olmuştur. 31 Aralık 2024 itibarı ile, Kommuninvest, Yeşil Tahvil Çerçevesi ile uyumlu yatırım projelerine yönelik toplam 88,6 milyar İsveç kronu, yani yaklaşık 8,0 milyar ABD doları / 7,7 milyar Euro tutarında yeşil kredi tahsis etmiştir.
İtalya	2021 yılında kamu tarafından ilk yeşil tahvil ihracı gerçekleştirilmiştir; çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine uygun banka modelleri uygulanmaktadır. Cassa Depositi e Prestiti S.p.A., 2023 yılında 500 milyon Euro tutarında yeşil tahvil ihraç etmiştir.
Japonya	Japonya Merkez Bankası, yeşil tahvil fonlarına destek sağlayarak özel sektör yatırımlarını teşvik etmektedir. Japonya Uluslararası İşbirliği Bankası (JBIC), 20 Ocak 2022 tarihinde 500 milyon ABD doları tutarında yeşil tahvil ihraç etmiştir.
Kanada	2022 yılında federal düzeyde ilk yeşil tahvil ihracı gerçekleştirilmiştir; doğal altyapı ve iklim odaklı projelere finansman sağlanmaktadır. Mart 2022'de başlatılan Yeşil Tahvil Programı kapsamında bugüne kadar toplam 13 milyar Kanada doları tutarında tahvil ihraç etmiştir.
Norveç	Portföy yatırımları aracılığıyla yeşil tahvil piyasasını desteklemektedir; doğrudan devlet tahvili ihracı yapılmamaktadır. Kamuya ait altyapı şirketi Fjellinjen, 2024 yılı itibarı ile toplam 1 milyar Norveç kronu, ulusal elektrik iletim sistem operatörü olan Statnett, 2023 Şubat'ta 3,1 milyar İsveç kronu ve Haziran'da 500 milyon Euro tutarında olmak üzere iki ayrı yeşil tahvil ihraç etmiştir.
Türkiye	2021 yılında özel sektör tarafından ilk yeşil tahvil ihracı yapılmıştır; yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir altyapı projeleri öncelikli finansman alanlarıdır. 5 Nisan 2023 tarihinde ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'nda kayıtlı olan ilk yeşil tahvilini 2,5 milyar ABD doları tutarında ihraç etmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Öte yandan, Fransa'nın Green OAT (Yeşil Devlet Tahvilleri) modeli gibi ulusal uygulamalar, yeşil tahvillerin kamu bütçesiyle bütünleşmiş biçimde kullanılabileceğini göstermektedir. Bu model kapsamında 2023 yılında toplam 10,18 milyar euro tutarında ihraç gerçekleştirilmiş; bu fonların %28'i enerjiye, %22'si bina verimliliğine ve %17'si ulaşım altyapısına yönlendirilmiştir (Agence France Trésor, 2024). Bu kaynakların tahsisi, SKH 7 (Erişilebilir ve Temiz Enerji), SKH 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı) ve SKH 13 (İklim Eylemi) ile doğrudan ilişkili projeleri kapsamaktadır. OECD'nin 2023 tarihli analizine göre, gelişmekte olan ülkelerde yeşil tahvillerin kamu ihraçlarında henüz sınırlı düzeyde kullanıldığı; ancak bağışçı koordinasyonu ve performans raporlaması gibi şeffaflık uygulamalarının yaygınlaştırılması hâlinde piyasanın kayda değer bir büyüme potansiyeli taşıdığı ifade edilmektedir (OECD, 2023a). Son olarak, OECD'nin 2025 tarihli *Global Outlook* raporuna göre, 2015–2022 döneminde sürdürülebilir kalkınma finansmanı ihtiyacı %36 oranında artarken, mevcut finansman yalnızca %22 büyümüş ve bu durum yaklaşık 4 trilyon ABD doları seviyesinde bir yıllık küresel finansman açığı doğurmuştur. Bu çerçevede, yeşil tahvillerin gelir tahsisi temelli yapısı sayesinde enerji dönüşümü, ulaşım altyapısı ve binaların karbon ayak izini azaltmaya yönelik yatırımları finanse ederek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yapısal katkı sunduğu vurgulanmaktadır (OECD, 2025). Tablo 3'te OECD ülkelerinden bazılarının yeşil finans uygulamaları yılları ile birlikte açıklanmaktadır.

Tablo 4: OECD Ülkelerinde Sosyal Tahvil Uygulamaları

Ülke	Sosyal Tahvil Uygulaması
Almanya	KfW Kalkınma Bankası tarafından barınma, eğitim ve sağlık altyapısı için sosyal tahviller ihraç edilmiştir. BayernLabo'nun 2019–2022 yılları arasında Sosyal Tahvil Havuzu, 31 Aralık 2022 itibarı ile toplam 2.388 milyon Euro bakiyeye, Investitionsbank Berlin'in (IBB), 31 Aralık 2023 itibarı ile Sosyal Tahvil Havuzu 2,453 milyar Euro'ya ulaşmıştır.
Avustralya	Housing Australia, kuruluşundan bu yana toplam 1,8 milyar Avustralya doları tutarında sosyal tahvil ihraç ederek, uygun fiyatlı konut projelerine uzun vadeli finansman sağlamıştır.
Fransa	Caisse d'Amortissement de la Dette Sociale (CADES), 2023 yılında toplam 22,2 milyar Euro tutarında sosyal tahvil ihraç etmiştir.
Hollanda	Sosyal konut projeleri ve toplumsal kapsayıcılığı artırıcı programlar için sosyal tahviller kullanılmaktadır. 2023 yılı boyunca farklı para birimlerinde gerçekleştirdiği sosyal tahvil ihraçlarıyla toplamda yaklaşık 5,9 milyar Euro eşdeğerinde kaynak sağlamıştır.
İngiltere	Greater London Authority ve benzeri kuruluşlar sosyal konut, sağlık hizmetleri ve eğitim yatırımları için sosyal tahviller ihraç etmiştir. CT UK Sosyal Tahvil Fonu, 2024 itibarıyla 107 ihraççıdan 153 tahvil aracılığı ile 367 milyon sterlin değerinde sosyal yatırımı yönetmektedir.
İsveç	İsveç'in ilk Sosyal Etki Tahvili, Norrköping Belediyesi'nce koruyucu ailedeki çocukların eğitimi ve refahı için özel yatırımcılarla iş birliği içinde geliştirilmiştir.
İtalya	İtalya'nın kalkınma bankası CDP, 2021 yılında 750 milyon Euro tutarında sosyal tahvil ihraç ederek, mikro işletmelerin desteklenmesi, istihdamın korunması ve bölgesel eşitsizliklerin azaltılması gibi sosyal amaçlara yönelik yatırımları finanse etmiştir.
Japonya	Japonya'da sosyal tahvil ihracı 2,21 trilyon yen seviyesine ulaşmış olup, bunun %81'i kamuya ait kurumlar tarafından, %12'si yabancı yatırımcılara yönelik, %5'i ise özel sektör şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir.
Kanada	2023 yılında Kanada'da sosyal tahvil ihracı toplam 2,2 milyar ABD dolarına ulaşmış olup, bu tutarın %34'ü Canadian Imperial Bank of Commerce, %27'si Bank of Montreal, %22'si Toronto Şehri ve %17'si ise Kanada Hükümeti tarafından gerçekleştirilmiştir.
Güney Kore	2023 yılında Güney Kore'de en büyük sosyal tahvil ihraççısı olan Korea Housing Finance Corporation, 32 milyar ABD dolarını aşan tahvil ihracı gerçekleştirmiştir.
Meksika	2023 yılında Orta Amerika Ekonomik Entegrasyon Bankası (CABEI), Meksika'da sosyal kalkınma projelerini desteklemek amacıyla 5 milyar Meksika pesosu tutarında sosyal tahvil ihraç etmiştir.
Türkiye	2021'de özel sektör tarafından sosyal konut ve istihdam odaklı ilk sosyal tahvil ihracı gerçekleştirilmiştir. İstanbul Kalkınma Ajansı, genç işsizlerin yazılım sektörüne kazandırılması amacıyla 1,25 milyon dolarlık Türkiye'nin ilk Sosyal Etki Tahvili'ni hayata geçirmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’te örnekleri gösterilen OECD kapsamında sosyal tahviller, eğitim, istihdam, sağlık ve konut gibi toplumsal önceliklere yönelik kaynak tahsisini amaçlayan borç temelli finansman araçları olarak öne çıkmaktadır. OECD’nin 2021 tarihli “Sosyal Etki Tahvilleri” raporuna göre, 2021 yılı sonu itibarıyla dünya genelinde uygulamaya alınan 138 sosyal etki tahvili toplamda 440 milyon Amerikan doları tutarında finansman sağlamış ve yaklaşık 1,7 milyon kişinin yaşamını doğrudan etkilemiştir (OECD, 2016). Bu tahviller, özellikle Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerde gençlerin istihdamı, sağlık hizmetlerine erişim ve aile refahı gibi toplumsal sorunlara yönelik somut ve sonuç odaklı yaklaşımlar geliştirilmesinde kullanılmaktadır. OECD’nin 2023 yılında yayımladığı değerlendirmeye göre, çevresel, toplumsal ve sürdürülebilirlik temelli tahvillerin genel pazarı hızla büyürken, sosyal tahvillerin bu pazardaki payı görece sınırlı kalmıştır. Ancak, Uluslararası Finans Kurumu gibi kuruluşlar, bu tahvillerin toplumsal etkilerle daha uyumlu hâle getirilmesi amacıyla ortak raporlama çerçevelerini desteklemektedir (OECD, 2023a).

Sosyal tahvillerin gelirleri büyük ölçüde erişilebilir konut projeleri ve toplumsal altyapı yatırımları gibi alanlara yönlendirilmekte; bu yatırımlar doğrudan SKH arasında yer alan yoksulluğun azaltılması, sağlıklı yaşamın teşviki, nitelikli eğitim olanaklarının artırılması ve sürdürülebilir şehirlerin oluşturulması gibi alanlarda etkili sonuçlar üretmektedir (International Finance Corporation, 2023). Buna ek olarak, gelir tahsis esasına dayalı kullanım ilkesi ile birlikte sosyal etki performans göstergelerinin düzenli olarak raporlanması ve yararlanıcı grupların açık şekilde tanımlanması, Uluslararası Finans Kurumu tarafından geliştirilen uyumlaştırılmış çerçeve kapsamında giderek daha fazla önem kazanmaktadır (International Capital Market Association, 2023b). Londra Menkul Kıymetler Borsası Grubu tarafından yayımlanan son çalışmada ise sosyal tahvil piyasasında yatırımcı ilgisinin artmasında, şeffaf raporlama uygulamaları, etkilerin ölçülmesi ve ihraç eden kurumların toplumsal hedeflere yönelik güçlü taahhütlerinin belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Meng, Clements ve Chung, 2023).

Tablo 5’te örnekleri gösterilen sürdürülebilirlik tahvilleri OECD ülkelerinde, çevresel ve sosyal etkili kamu projelerinin finansmanında stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Fransa’da kamu kalkınma bankası olan Caisse des Dépôts et Consignations (CDC), 2023 yılında ihraç ettiği 215 milyon Euro tutarındaki sürdürülebilirlik tahvili gelirinin %36’sını sosyal konut projelerine, %24’ünü ise çevre dostu altyapı yatırımlarına tahsis etmiştir (Caisse des Dépôts et Consignations, 2023). Almanya’da UniCredit Bank AG tarafından 2023 yılında tahsis edilen sürdürülebilirlik tahvillerinin %51’i ulaştırma, %22’si uluslararası iş birliği ve %13’ü enerji ve sanayi projelerine yönlendirilmiştir (UniCredit Bank AG, 2023). İtalya’da ise UniCredit Group tarafından yayımlanan rapora göre, 2023 yılı boyunca sürdürülebilirlik tahvili gelirlerinin büyük bölümü yeşil bina yatırımları, KOBİ finansmanı ve kadın girişimciliği desteklerine aktarılmıştır (UniCredit, 2023). Hollanda merkezli Just Group, 300 milyon Euro’luk tahvil ihracının %45’ini enerji verimliliği ve çevre dostu bina yatırımlarına, %30’unu ise sağlık hizmetlerine tahsis etmiştir (Just Group, 2023). Kanada’da ise National Bank of Canada, 2024 tarihli sürdürülebilirlik tahvil raporuna göre, yeşil ve sosyal projelere sağladığı fonları 18 ay içinde tahsis etmekte ve yalnızca Şubat 2024’te çıkardığı ilk yeşil tahviliyle enerji verimliliği ile yenilenebilir enerji projelerine katkı sunmuştur (National Bank of Canada, 2024). Bu uygulamalar, sürdürülebilirlik tahvillerinin OECD genelinde sosyal ve çevresel faydayı eş zamanlı hedefleyen yatırım stratejilerinin hayata geçirilmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Tablo 5: OECD Ülkelerinde Sürdürülebilirlik Tahvili Uygulamaları

Ülke	Sürdürülebilirlik Tahvili Uygulaması
Avustralya	Bank Australia, Ağustos 2021'de başlattığı Sürdürülebilirlik Tahvili Çerçevesi kapsamında, 30 Haziran 2024 itibarıyla 450 milyon Avustralya doları tutarında sürdürülebilirlik tahvili ihracında bulunmuştur.
Avusturya	Oesterreichische Kontrollbank çevresel ve sosyal bileşenleri içeren sürdürülebilirlik tahvilleri sunmuştur. Ekim 2019'dan bu yana toplamda yaklaşık 1,6 milyar avro tutarında sürdürülebilirlik tahvili ihracı gerçekleştirilmiştir.
Belçika	Belçika Hazine Ajansı 2018'den itibaren sürdürülebilirlik tahvilleri ihraç etmektedir. Walloon Bölgesi, 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirdiği ihraçlarla toplamda 1,7 milyar Euro tutarında sürdürülebilirlik tahvili ihraç etmiştir.
Danimarka	Danmarks Nationalbank (Danimarka Merkez Bankası), hükümet adına sürdürülebilirlik tahvilleri ihracını yönetmekte ve bu tahvillerin gelirlerini hem çevre hem de sosyal altyapı projelerine tahsis etmektedir.
Hollanda	FMO (Netherlands Development Finance Company), 2012 yılından bu yana sürdürülebilirlik tahvili piyasasında aktiftir. Bugüne kadar 3 adet 500 milyon € tutarında ve 1 adet 2,7 milyar SEK tutarında sürdürülebilirlik tahvili ihraç etmiştir.
İspanya	İspanya'da hibrit (sürdürülebilirlik) tahvilleri, yeşil ve sosyal finans unsurlarını birleştirerek toplamda 3,6 milyar Euro'ya ulaşmıştır.
İsveç	Sweden Export Credit Corporation tarafından hazırlanan çerçeve kapsamında sürdürülebilirlik tahvili ihraçları yapılmaktadır; ilk sürdürülebilirlik tahvil çerçevesi 2021'de yayınlanmış ve o tarihten bu yana hem yeşil hem sosyal projeleri finanse etmek üzere bu program aktif olarak kullanılmaktadır.
İtalya	Cassa Depositi e Prestiti eğitim, altyapı ve yenilenebilir enerji için tahvil çıkarmıştır. Eylül 2022'de 750 milyon euro nominal tutarla beş yıl vadeli bir sürdürülebilirlik tahvili çıkarmıştır.
Japonya	2023 mali yılında Japonya'da toplam 65 milyar yen tutarında sürdürülebilirlik temalı FILP ajans tahvili ve buna ek olarak 1,25 milyar ABD doları tutarında hükümet garantili sürdürülebilirlik tahvili ihraç edilmiştir.
Kanada	NBC, 2019'dan bu yana aktif sürdürülebilirlik tahvilleri (sustainability & green) ihraç etmektedir. 31 Ekim 2024 itibarıyla 3,045 milyon CAD (yaklaşık 2,3 milyar USD) tutarında bu tahvillerin tamamı çıkarılmış ve tahsis edilmiş durumdadır.
Güney Kore	2024 yılı itibarıyla Güney Kore'nin sürdürülebilirlik tahvili ihracı, yaklaşık 34,3 milyar ABD doları (47,2 trilyon KRW) seviyesine ulaşmıştır.
Lüksemburg	Lüksemburg Avrupa'nın ilk egemen sürdürülebilirlik tahvilini ihraç etmiştir. 1,5 milyar avro tutarındaki bu tahvil, sosyal ve çevresel nitelikli projelerin finansmanı ve yeniden finansmanında kullanılacaktır. 12 yıl vadeli olan tahvil -%0,123 oranında negatif faiz taşımaktadır.
Meksika	Yaklaşık 20 milyar Meksika pesosu (1,05 milyar ABD doları) tutarındaki söz konusu ihraç, pesoyla gerçekleştirilen ilk sürdürülebilir egemen tahvil niteliğinde olup, Çevresel, Sosyal ve Yönetişim kriterleriyle uyumlu şekilde tasarlanmıştır.
Norveç	2024 yılında Kuzey Avrupa'nın sürdürülebilirlik tahvil piyasası toplamı 57,2 milyar €'ya ulaşmış olup, Norveç bu hacmin yaklaşık %25'ini (yaklaşık 14 milyar € civarı) karşılamıştır.
Portekiz	2024 yılında Portekiz Merkez Bankası (Banco de Portugal), yeşil, sosyal ve sürdürülebilir tahvillerdeki yatırımlarını artırarak portföyünde bu tür menkul kıymetlerin payını %12,8'e yükseltmiş ve toplamda yaklaşık 1,515 milyon €'luk sürdürülebilir tahvil portföyü oluşturmuştur.
Şili	31 Aralık 2023 itibarıyla Şili Maliye Bakanlığı, toplam 6,5 milyar ABD doları tutarında sürdürülebilirlik tahvili ihraç etmiştir.
Türkiye	Türkiye'de özel sektörde ilk defa Rönesans Holding tarafından çıkarılan 350 milyon dolarlık sürdürülebilirlik Eurobond'u, 2024'te EBRD'nin 55 milyon dolarlık yatırımıyla desteklenmiştir.
Yeni Zelanda	31 Mayıs 2025 itibarıyla Yeni Zelanda Yerel Yönetim Finansman Kurumu (LGFA), toplam yaklaşık NZ\$3,210 milyon tutarında sürdürülebilir finansman tahvili ihraç etmiş ve bu tahvillerin gelirlerini yaklaşık NZ\$3,977 milyon değerindeki yeşil, sosyal ve iklim eylemi kredilerine yönlendirmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği'nin 2024 raporuna göre, sürdürülebilirlik bağlantılı tahvillerin küresel ihracı 2023 yılı sonunda 160 milyar dolar aşmıştır; bu ihraçların yaklaşık %70'i OECD ülkelerinde gerçekleşmiştir (International Capital Market Association, 2024). OECD'nin Mart 2024 tarihli raporu, bu piyasanın 2021 sonu itibarıyla çeyrek bazda ~30 milyar Euro

seviyesine ulaştığını, 2023'ün ilk çeyreğinde ise yeşil, sosyal, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilirlik bağlantılı tahvil piyasası toplam pazarının %10,4'ünü oluşturduğunu belirtmektedir. Şirketlerin ihraç ettiği tahvillerin yaklaşık %45'i sera gazı emisyonu azaltımı, enerji verimliliği ve tedarik zinciri sürdürülebilirliği gibi performans hedeflerine dayanmaktadır (OECD, 2024c). Tablo 6'da OECD ülkelerinde bu tahvilin örneklerine yer verilmiştir.

Tablo 6: OECD Ülkelerinde Sürdürülebilirlik Bağlantılı Tahvil Uygulamaları

Ülke	Sürdürülebilirlik Bağlantılı Tahvil (SBT) Uygulaması
Almanya	Almanya'da Südzucker AG (400 M€), Rewe Group (900 M€) ve Heidelberg Materials (750 M€) gibi kurumlar, karbon azaltım performansına Sürdürülebilirlik Bağlantılı Tahvil ihraç ederek piyasada aktif rol oynamışlardır.
ABD	NRG Energy, Oncor ve Bank of America gibi öncü kuruluşlar, karbon emisyonlarını azaltma, sosyal kapsayıcılığı artırma ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine bağlı olarak milyarlarca dolarlık sürdürülebilirlik bağlantılı tahvil (SBT) ihraç etmiştir.
Avustralya	Woolworths, 'Zero food waste to landfill by 2025' hedefiyle entegre SBT yapısında 700 milyon AUD tutarında sürdürülebilirlik tahvili ihraç ederek gıda atığını azaltma amacını borçlanma aracıyla desteklemiştir.
Avusturya	ÖBB, karbon salımını azaltmaya yönelik performans hedefleri içeren SBT ihraç etmiştir.
Brezilya	Brezilya'da 2023 ve 2024 yıllarında hükümet iki kez toplam 4 milyar ABD doları tutarında SBT ihraç ederken, özel sektör tarafından Natura (1 milyar ABD doları), JBS (1 milyar ABD doları) ve Elea Digital (yaklaşık 116 milyon ABD doları) gibi şirketler de emisyon azaltımı, çevresel kaynak yönetimi ve toplumsal kapsayıcılık hedeflerine dayalı SBT ihraç etmiştir.
Çekya	Çekya merkezli enerji şirketi ČEZ Group, sera gazı emisyon yoğunluğunu azaltma hedeflerine dayalı olarak toplam 2,05 milyar avro tutarında dört adet SBT ihraç etmiştir; bu tahvillerde, elektrik üretimi başına düşen karbondioksit salımının belirli bir oranda azaltılamaması durumunda faiz oranında artış öngörülmektedir.
Danimarka	TDC NET, Mayıs 2024'te 500 Euro milyon tutarında, 5,25 yıl vadeli bir SBT ihraç etmiştir; bu tahvile yönelik talep üç katı aşmış ve kupon oranı %5,186 olarak belirlenmiştir.
Fransa	Fransa'da, Air France-KLM, Saur, Schneider Electric, Edenred ve SPIE gibi büyük şirketler; emisyon azaltımı, su yönetimi, enerji verimliliği, cinsiyet eşitliği ve eğitim hedeflerine dayalı toplamda birkaç milyar € tutarında SBT ihraç etmiştir.
İspanya	İspanya'da SBT ihracı sınırlı kalmış, toplam tutar yalnızca 43 milyon Euro olmuştur.
İsveç	İsveç'te Sdiptech AB, Ağustos 2023 ve Kasım 2024'te toplam 800 milyon SEK tutarında SBT ihraç etmiştir.
İtalya	İtalyan enerji şirketi ENEL, Eylül 2019'da ABD piyasasında 1,5 milyar dolarlık SBT ihraç etmiştir.
Japonya	Japonya'da ilk SBT 2020'de çıkmış ve o zamandan bu yana kamu verilerine göre 2025 itibarıyla çok sayıda şirket toplamda milyarlarca yen seviyesinde SBT ihraç etmiştir.
Güney Kore	Temmuz 2023'te Hyundai Capital, Güney Kore'de ilk kez SBT ihracını başarıyla gerçekleştirmiştir.
Türkiye	Zorlu Enerji, 2024'te 1 milyar TL çerçevesinde SBT ihraç çerçevesi oluşturmuş ve karbon emisyonlarına dayalı hedefler belirlemiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

OECD raporlarına göre yeşil kredi uygulamaları, yalnızca büyük kalkınma bankalarıyla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda ülke düzeyinde geliştirilen kamu politikalarıyla da desteklenmektedir. İtalya'da hükümet, yeşil ve enerji verimliliği kredilerini teşvik etmek amacıyla kredi garanti fonları oluşturmuş; bu sayede bankalar yenilenebilir enerji projelerine daha kolay finansman sağlamaktadır. Benzer şekilde, Hollanda'da hükümet ile finans sektörü arasında yeşil tahvil standardizasyonu süreçleri yürütülmekte; bu da Rabobank gibi bankaların yeşil kredi ürünlerini çeşitlendirmesine ve maliyetlerini düşürmesine olanak tanımaktadır. OECD'nin 2023 KOBİ'ler için Sürdürülebilirlik Finansmanı Platformu raporuna göre (OECD, 2023b), finansal kurumların yeşil ve sürdürülebilir finansman araçları sunma oranı yüksektir: %80'i kamu, %65'i özel banka, orta ve uzun vadeli kredileri çevresel amaçlarla kullanmaktadır. Ayrıca, KOBİ'lerden sürdürülebilirlik verisi talep eden kuruluşların oranı yaklaşık %60'tır. Tablo 7'de birçok OECD ülkesine ilişkin yeşil kredi uygulama örnekleri sunulmuştur.

Tablo 7: OECD Ülkelerinde Yeşil Kredi Uygulamaları

Ülke	Yeşil Kredi Uygulaması
Almanya	KfW Kalkınma Bankası, 2021'de "Energy-efficient Construction" programı kapsamında yaklaşık 15 milyar € kredi sağlamış, enerji verimli binalar için kullanılmıştır.
Avustralya	Avustralya merkezli Plenti, güneş panelleri ve enerji depolama sistemleri gibi çevreci yatırımlar için bireysel tüketicilere yönelik olarak 2.000 ila 45.000 ABD doları arasında değişen tutarlarda yeşil krediler sunmakta olup, bu kapsamda bugüne kadar toplamda yaklaşık 249 milyon ABD doları tutarında finansman sağlamıştır.
Belçika	BNP Paribas Fortis, 2021 yılı sonunda toplam 3,6 milyar Euro tutarında yeşil ipotek ve yenileme kredisi sunarak enerji verimli konut finansmanında öncü rol oynamıştır.
Danimarka	2021 yılı itibarıyla Danimarka merkezli Danske Bank'ın yeşil kredi portföyü 21 milyar Danimarka Kronu'na ulaşırken, iştiraki Realkredit Danmark'ın portföyü ise 17 milyar Danimarka Kronu olarak kaydedilmiş; söz konusu krediler, ağırlıklı olarak enerji verimli bina projeleri ve yenilenebilir enerji yatırımlarının finansmanında kullanılmıştır.
İtalya	Intesa Sanpaolo, 2022–2023 döneminde toplam 1,7 milyar Euro tutarında yeşil ipotek kredisi tahsis etmiş; yalnızca 2023 yılı içerisinde 12.100 adet yeşil konut kredisi vererek bu alandaki toplam kredi hacmini 4,3 milyar Euro'ya ulaştırmıştır.
Güney Kore	Korea Development Bank, düşük karbonlu projelerin finansmanını desteklemek amacıyla uzun vadeli yeşil kredi mekanizmaları sunmakta olup, banka tarafından yapılan resmî açıklamalara göre 2030 yılına kadar toplamda 420 trilyon Güney Kore Wonu'nu (yaklaşık 313 milyar ABD doları) aşan bir tutarda yeşil kredi tahsis edilmesi hedeflenmektedir.
Norveç	DNB ASA, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, yeşil binalar ve temiz ulaşım alanlarında ilerleme kaydetmeyi hedefleyerek kurumsal müşterilere yönelik doğrudan yeşil kredi imkânları sunmakta olup; 2024 Ocak verilerine göre önceki dönem portföylerinde temiz ulaşım için yaklaşık 43,6 milyar NOK, yenilenebilir enerji için 36,1 milyar NOK ve yeşil binalar için 23,0 milyar NOK finansman yer aldığı belirtilmiştir.
Türkiye	Ziraat Bankası, 2022 yılı itibarıyla Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Yatırım Kredileri kapsamında; bireysel "Yeşil Ev Kredisi" tutarının 353 milyon TL, "Yeşil Taşıt Kredisi" tutarının ise 36 milyon TL olduğunu ayrıca "Güneş Enerjili Tarımsal Sulama Kredisi" ile 1.490 üreticiye toplam 879,8 milyon TL finansman sağladığını bildirmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

OECD verilerine göre, sürdürülebilirlik bağlantılı krediler, özel sektör ve kamu bankaları tarafından çevresel performansa bağlı olarak güçlendirilmiş kredi mekanizmaları şeklinde giderek yaygınlaşmaktadır. Tablo 8'de bazı OECD ülkelerindeki sürdürülebilirlik bağlantılı kredilerle ilgili uygulamalar hakkında kısa bilgi verilmektedir.

Tablo 8: OECD Ülkelerinde Sürdürülebilirlik Bağlantılı Kredi (SBK) Uygulamaları

Ülke	Sürdürülebilirlik Bağlantılı Kredi Uygulaması
Avustralya	Commonwealth Bank, 2019 yılında Queensland Airports Limited için 75 milyon Avustralya doları tutarında, karbon emisyonu azaltım hedeflerine bağlı marj indirimi içeren SBK sağlamıştır.
Birleşik Krallık	Kampüs içi öğrenci yurt altyapısı alanında faaliyet gösteren UPP Group Holdings Limited (UPP), 2024 yılı itibarıyla Deutsche Bank ile çevresel performans hedeflerine bağlı olarak yapılandırılmış 110 milyon sterlin tutarında sürdürülebilirlik bağlantılı kurumsal bir revolving kredi anlaşması (RCF) imzalamıştır.
İsveç	SEB Bank, Mercedes-Benz Group AG'nin 11 milyar Euro tutarındaki revolving kredi limitini SBK yapısına dönüştürme sürecinde danışmanlık sağlamıştır.
Japonya	Mizuho Bank, 2024 yılı başında ESR Group'a yaklaşık 22 milyar Japon Yeni (yaklaşık 150 milyon ABD doları) tutarında sürdürülebilirlik bağlantılı kredi sağlamıştır.
Güney Kore	Korea Development Bank (KDB), düşük karbonlu projelerin desteklenmesine yönelik olarak 2030 yılına kadar toplamda 420 trilyon Kore Wonu tutarında SBK tahsis etmeyi planlamaktadır.
Türkiye	Türkiye İş Bankası, Kasım 2023'te 23 ülkeden 44 bankanın katıldığı sendikasyonla 915 milyon USD tutarında SBK anlaşması imzalamıştır. Kredi, kadın girişimciler ve deprem bölgelerinde tüketici kredileri gibi sosyal hedeflerine bağlıdır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2021 yılı itibarıyla sürdürülebilir kredilerin, toplam ticari kredi hacmi içinde %10'luk bir paya ulaştığı ve yaklaşık 300 milyar ABD doları düzeyinde bir hacim oluşturduğu tahmin edilmektedir. Bu krediler kapsamında, finansal kuruluşların şirketlerden enerji verimliliği, karbon emisyonlarının azaltılması gibi çevresel, sosyal ve yönetim (ÇSY) kriterlerine dayalı performans verileri talep ettiği gözlemlenmektedir. OECD'nin "KOBİ'ler için Sürdürülebilirlik Finansmanı Platformu" raporlarında, bu tür veri temelli izleme sistemlerinin kullanım oranının %60'ın üzerinde olduğu belirtilmektedir (OECD, 2023b).

OECD verilerine göre, karbon piyasaları ve emisyon ticareti sistemleri, sera gazı emisyonlarının fiyatlandırılmasında giderek daha merkezi bir rol üstlenmektedir. 2023 yılı itibarıyla dünya genelinde emisyonların yaklaşık %42'si, karbon vergileri veya emisyon ticaret sistemleri gibi açık fiyatlama mekanizmaları kapsamında yer almaktadır. Ancak bu kapsamın yalnızca %27'sinde etkin bir fiyatlama uygulanmakta; geri kalan emisyonlar ise dolaylı vergilendirme gibi mekanizmalarla sınırlı düzeyde fiyatlandırılmaktadır (OECD, 2024d). OECD ve G20 ülkelerinde emisyon ticareti sistemlerinin kapsadığı karbon emisyon oranı 2018–2021 döneminde %13'ten %27'ye yükselmiş; bu artışta Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi ve Çin gibi büyük ekonomilerin düzenlemeleri etkili olmuştur (OECD, 2023c). Buna karşın, Net Etkili Karbon Oranı, 2021'de 17,9 Euro/ton CO₂ seviyesindeyken 2023 yılında 14,0 Euro/ton CO₂'ye gerilemiştir. Bu düşüş, enerji krizine yanıt olarak uygulanan vergi indirimleri ve fosil yakıt sübvansiyonlarıyla ilişkilendirilmektedir (OECD, 2024d).

Tablo 9: OECD Ülkelerinde Karbon Piyasaları ve Emisyon Ticareti Uygulamaları

Ülke	Karbon Piyasaları ve Emisyon Ticareti Uygulaması
Almanya	Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi kapsamında yer almaktadır; 2021 itibarıyla ısıtma ve ulaştırma yakıtları için ulusal sistem oluşturulmuş ve enerji-sanayi sektörü kapsamında zorunlu fiyatlandırma uygulanmaktadır.
Çin	Ulusal düzeyde enerji sektörü için dünyadaki en geniş kapsamlı zorunlu emisyon ticareti sistemi uygulanmaktadır.
Fransa	Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi çerçevesinde enerji ve sanayi sektörlerine yönelik zorunlu karbon ticareti uygulanmaktadır.
Güney Kore	2015 yılında yürürlüğe giren sistem kapsamında büyük sanayi tesislerinin emisyonları izlenmekte ve ticarete konu edilmektedir.
İsveç	Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi'ne ek olarak ulusal düzeyde karbon vergisi ile desteklenen kapsamlı karbon fiyatlandırma politikası bulunmaktadır.
İtalya	Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi içinde yer almakta olup, karbon ticareti enerji ve sanayi sektörlerinde yürütülmektedir.
Kanada	Eyalet bazında zorunlu sistemler mevcuttur; Quebec ve British Columbia bölgelerinde emisyon ticareti uygulanmaktadır.
Norveç	Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemi'ne entegredir ve kendi ulusal düzenlemeleriyle desteklenmektedir.
Türkiye	Türkiye'de gönüllü karbon piyasası faaliyetleri devam etmektedir. Avrupa Birliği ETS ile uyum süreci kapsamında, 2023 yılında kabul edilen İklim Kanunu doğrultusunda Ulusal Emisyon Ticaret Sistemi (UETS) kurulmasına yönelik hazırlıklar sürmektedir.
Yeni Zelanda	2008 yılında başlatılan sistem enerji, sanayi ve ormancılık gibi sektörleri kapsamakta olup; tüm sektörlerde emisyon birimiyle zorunlu fiyatlandırma uygulanmaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9'da yer alan uygulamalar, karbon fiyatlandırmasının yaygınlaştırılması yoluyla emisyonların azaltılmasına yönelik politika çeşitliliğini ve ülkeler arası uygulama farklarını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilir finans alanındaki gelişmeler son yıllarda hız kazanmış; hem kamu hem de özel sektör çeşitli finansman modellerini uygulamaya başlamıştır. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayımlanan "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi" ile Borsa İstanbul'daki

şirketlerin sürdürülebilirlik raporlaması teşvik edilmekte; Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB), yeşil kredi ve sosyal tahvil uygulamalarında öncü rol üstlenmektedir. Ayrıca 2023 yılında Hazine ve Maliye Bakanlığı, yeşil finansman stratejisini açıklayarak, kamu ihraçlarında çevresel projelere öncelik verilmesini hedeflemiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin iklim uyumlu finansmanı artırmak adına uluslararası kuruluşlarla iş birlikleri de giderek artmaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, OECD ülkelerinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada sürdürülebilir finans araçlarının giderek daha kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Sürdürülebilirlik ilkelerinin finansal sistemle bütünleştirilmesi, yalnızca çevresel ve sosyal dönüşüm hedeflerini desteklemekle kalmamakta; aynı zamanda kamusal kaynakların etkin dağılımını ve özel sermayenin mobilizasyonunu da kolaylaştırmaktadır. Ancak mevcut uygulamalar, bu araçların potansiyelini tam anlamıyla ortaya koymak için henüz yeterli düzeyde kurumsallaşmadığını göstermektedir. Özellikle yeşil tahvil, sosyal tahvil ve sürdürülebilirlik bağlantılı finansal enstrümanlarda şeffaflık, ölçülebilirlik ve raporlama standartlarının farklı ülkeler arasında tutarsızlık göstermesi, bu piyasaların derinleşmesini engellemektedir. OECD ülkeleri açısından sürdürülebilir kalkınma ile finansal istikrar arasında stratejik bir denge kurulması gerekmektedir. Bu kapsamda yalnızca finansal ürünlerin çeşitlendirilmesi değil, aynı zamanda yatırımcı davranışlarının uzun vadeli değer yaratma yönünde teşvik edilmesi gereklidir. Ayrıca, sürdürülebilir finansın sadece sermaye piyasalarına entegre edilmesi değil, yerel yönetimlerin, kamu bankalarının ve küçük ölçekli finansal kuruluşların da bu sürece etkin biçimde dâhil edilmesi önem arz etmektedir. Çalışmanın bulguları doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulabilmektedir:

- Ortak raporlama ve ölçme standartlarının benimsenmesi: Sürdürülebilir finansman araçlarının etkinliği, yatırım sonuçlarının karşılaştırılabilirliği ve izlenebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, uluslararası düzeyde uyumlu ve denetlenebilir raporlama standartlarının geliştirilmesi elzemdir.
- Teşvik edici politika çerçevelerinin genişletilmesi: Özellikle sürdürülebilirlik bağlantılı krediler ve tahvillerin yaygınlaştırılması için vergi indirimleri, faiz sübvansiyonları ve kredi garantisi gibi finansal teşviklerin devreye alınması önerilmektedir.
- Sosyal etki tahvilleri için kapasite artırımı: Eğitim, istihdam ve sağlık gibi sosyal öncelikler için geliştirilen tahvillerin etkinliğini artırmak üzere, ölçülebilir etki göstergeleri ve performans izleme mekanizmaları yaygınlaştırılmalıdır.
- Sınır ötesi iş birliğinin güçlendirilmesi: Gelişmekte olan ülkelerle ortak finansman platformları kurulmalı, bu platformlar aracılığıyla hem bilgi hem de sermaye paylaşımı desteklenmelidir.
- Finansal okuryazarlığın yaygınlaştırılması ve yatırımcı farkındalığının artırılması: Bireysel ve kurumsal yatırımcıların sürdürülebilir yatırımların getiri-risk profillerine dair doğru bilgilendirilmesi, bu araçlara olan güveni pekiştirecektir.

Sürdürülebilir finansın daha etkin hâle gelebilmesi için öncelikle politika düzeyinde bazı reformlara ihtiyaç vardır. Kamu otoriteleri, SKH ile uyumlu projeler için vergi teşvikleri sağlayabilir; çevresel etki değerlendirme kriterlerini tahvil ihraçlarında zorunlu hâle getirebilir. Ayrıca, KOBİ'lerin bu tür finansman araçlarına erişimini kolaylaştırmak amacıyla kamu destekli garanti mekanizmaları geliştirilmelidir. Ulusal düzeyde sürdürülebilir finans endeksleri oluşturularak şirketlerin çevresel ve sosyal performansları karşılaştırmalı olarak izlenmeli; bu sayede yatırımcıların bilinçli karar alma süreçleri desteklenmelidir. Eğitim ve kapasite geliştirme programları da özellikle bankacılık ve finans sektöründeki profesyoneller için vazgeçilmez olacaktır.

Sonuç olarak, sürdürülebilir finans araçları yalnızca kalkınma hedeflerinin finansmanını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda finansal sistemin yapısını da dönüştürme potansiyeline

sahiptir. OECD ülkeleri bu dönüşümde farklı hızlarda ilerlese de, ortak eğilim yatırımcı davranışlarının çevresel ve sosyal faktörlerle yeniden şekillenmekte olduğudur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ise bu sürecin başarılı olabilmesi, güçlü kurumsal çerçeveler, etkin düzenleme ve şeffaflık mekanizmaları ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, sürdürülebilir finansı sadece yeni bir yatırım aracı olarak değil; aynı zamanda sosyal eşitlik, çevresel koruma ve demokratik yönetim hedeflerine hizmet eden bütüncül bir kalkınma stratejisi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Agence France Trésor. (2024). Green OATs: Allocation and Performance Report 2023. <https://www.aft.gouv.fr/en/publications/communiqués-presse/01-august-2024-publication-2023-allocation-and-performance-report>.
- Caisse des Dépôts et Consignations. (2023). Sustainability Bonds – 2023 Annual Report. <https://www.caissedesdepots.fr/sites/default/files/2024-10/CDC%20Sustainability%20Bonds%20-%202023%20Annual%20Report.pdf>.
- Choudhry, M. (2004). *Corporate bonds and structured financial products*. London: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- de Mariz, F., Bosmans, P., Leal, D. ve Bisaria, S. (2024). Reforming Sustainability-Linked Bonds by Strengthening Investor Trust. *Journal of Risk and Financial Management*, 17(7), 290.
- Draijer, W. ve de Vries, B. (2022). Greening the economy: The role of banks in the climate transition and challenges. İçinde A. Dombret ve P. S. Kenadjian (Ed.), *Green Banking and Green Central Banking* (17–28). Berlin; Boston: De Gruyter.
- Equator Principles Association. (2020). The Equator Principles (EP4). <https://equator-principles.com>.
- Han, J. ve Gao, H. (2024). Green finance, social inclusion, and sustainable economic growth in OECD member countries. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, Article number 140.
- International Capital Market Association. (2021a). Green Bond Principles: Voluntary process guidelines for issuing green bonds (June 2021). Paris: ICMA Publishing.
- International Capital Market Association. (2021b). Sustainability Bond Guidelines: Voluntary process guidelines for issuing sustainability bonds (June 2021). Paris: ICMA Publishing.
- International Capital Market Association. (2023a). Social Bond Principles: Voluntary process guidelines for issuing social bonds (June 2023). Paris: ICMA Publishing.
- International Capital Market Association. (2023b). *Harmonised framework for impact reporting for social bonds*. Paris: ICMA Publishing.
- International Capital Market Association. (2024). Sustainability-Linked Bond Principles: Voluntary process guidelines for issuing Sustainability-Linked Bonds. Paris: ICMA Publishing.
- International Development Finance Club. (2013). *Mapping of green finance delivered by IDFC members in 2012*. Frankfurt: IDFC.
- International Finance Corporation. (2020). *Green Finance: A bottom-up approach to tracking existing green financial products*. Washington, D.C: IFC.

- International Finance Corporation. (2023). *Green and Social Bond Impact Report*. Washington, D.C: IFC.
- Just Group. (2023). Green / Sustainability Bond Full Allocation Report – March 2023. https://www.justgroupplc.co.uk/~/_media/Files/J/Just-Retirement-Corp/documents/just-group-green-and-sustainability-full-bond-allocation-report-march-2023.pdf.
- Legal Business. (2022). Sustainable finance instruments: Green bonds. In association with Kolcuoğlu Demirkan Koçaklı Hukuk Bürosu. https://www.kolcuoglu.av.tr/Uploads/Publication/legal_business_magazine_sustainable_finance_instruments_green_bonds.pdf
- Lehner, O. M., Harrer, T., Silvola, H. ve Weber, O. (2024). Introduction: Setting the scene for green finance. O. M. Lehner, T. Harrer, H. Silvola, ve O. Weber (Ed.), *The Routledge handbook of green finance* içinde (ss. 1–4). Oxfordshire: Routledge.
- Loan Market Association. (2025, 12 Haziran). *When finance rewards sustainability performance: Sustainability-linked loans*. London: LMA Publishing.
- Loan Market Association, Asia Pacific Loan Market Association, & Loan Syndications and Trading Association. (2019). *Sustainability Linked Loan Principles*. Paris: ICMA Publishing.
- Luo, L. (2024). Corporate carbon management systems and carbon opportunity: An international study. O. M. Lehner, T. Harrer, H. Silvola, ve O. Weber (Ed.), *The Routledge handbook of green finance* içinde (ss. 129–148). Oxfordshire: Routledge.
- Luo, S., Yu, S., & Zhou, G. (2021). Does green credit improve the core competence of commercial banks?, *Energy Economics*, 100(2021), 105335.
- Maltais, A. ve Nykvist, B. (2020). Understanding the role of green bonds in advancing sustainability. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 10(3), 299–315.
- Mawhinney, M. (2002). *Sustainable development: Understanding the green debates*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Meng, A., Clements, L. ve Chung, L. (2023). *Navigating social and sustainability bonds: A guide for issuers in developing countries*. London: London Stock Exchange Group (LSEG).
- National Bank of Canada. (2024). *Sustainability bond report 2024*. Montreal: National Bank of Canada Publishing.
- OECD. (t.y.). The OECD Hub on Sustainable Development Goals: Measuring progress on the SDGs. <https://www.oecd.org/en/data/dashboards/the-oecd-hub-on-sustainable-development-goals.html>.
- OECD. (2016). *Social Impact Bonds: State of Play & Lessons Learnt*. OECD LEED Papers No. 2016/05. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2022). *Green, social, sustainability and sustainability-linked bonds in developing countries: How can donors support public sector issuances*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2023a). *Green, social and sustainability bonds in developing countries: The case for increased donor co-ordination*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2023b). *Financing SMEs for sustainability – Financial institution strategies and approaches* (OECD SME and Entrepreneurship Papers, No. 46. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2023c). *Effective Carbon Rates 2023: Pricing Greenhouse Gas Emissions through Taxes and Emissions Trading*. Paris: OECD Publishing.

- OECD. (2024a). *Global corporate sustainability report 2024*, Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2024b). *Climate finance provided and mobilised by developed countries in 2013–2022, Climate finance and the USD 100 billion goal*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2024c), “Sustainability-Linked Bonds: How to make them work in developing countries, and how donors can help”, OECD Development Perspectives, No. 44, Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2024d). *Pricing Greenhouse Gas Emissions 2024: Gearing Up to Bring Emissions Down*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2025). *Global outlook on financing for sustainable development 2025: Towards a more resilient and inclusive architecture*. Paris: OECD Publishing.
- Pradhan, P., Costa, L., Rybski, D., Lucht, W. ve Kropp, J. P. (2017). A systematic study of Sustainable Development Goal (SDG) interactions. *Earth’s Future*, 5(11), 1169–1179.
- Rudolph, S. ve Aydos, E. (2021). *Carbon markets around the globe: Sustainability and political feasibility*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Sachs, J. D., Woo, W. T., Yoshino, N. ve Taghizadeh-Hesary, F. (2019). Importance of green finance for achieving sustainable development goals and energy security. J. Sachs, W. Woo, N. Yoshino, ve F. Taghizadeh-Hesary (Ed.), *Handbook of green finance: Energy security and sustainable development* içinde (ss. 3–12). Berlin: Springer.
- Silver, N. (2017). *Finance, society and sustainability: How to make the financial system work for the economy, people and planet*. London: Palgrave Macmillan.
- Spinaci, S. (2021). *Understanding green finance* (EPRS Briefing No. PE 679.081). Brussels: European Parliamentary Research Service.
- Steffen, W., Crutzen, P. J. ve McNeill, J. R. (2007). The Anthropocene: Are humans now overwhelming the great forces of nature? *Ambio: A Journal of the Human Environment*, 36(8), 614–621.
- Strange, T. ve Bayley, A. (2008). *Sustainable development: Linking economy, society, environment*. Paris: OECD Publishing.
- UniCredit. (2023). *2023 Sustainability Bond Report*. Milan: UniCredit Publishing.
- UniCredit Bank AG. (2023). *UCB-AG Impact Allocation Reporting 2023*. Milan: UniCredit Publishing.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. New York: United Nations Publishing.
- Veld-Merkoulova, Y. ve Viteva, S. (2016). *Carbon finance: How carbon and stock markets are affected by energy prices and emissions regulations*. Cham: Palgrave Macmillan.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.
- Yu, C. Y., Shen, W. C. ve Zhang, Z. F. (2025). Assessing progress toward sustainable development in China and its impact on human well-being. *Environmental Impact Assessment Review*, 110, 107729.

Araştırma Makalesi / Research Article

**İNSAN KAYNAKLARI VE PERSONEL DEPARTMANLARINDA ÇALIŞANLARDAN
BEKLENEN YETKİNLİKLER ÜZERİNE FENOMENOLOJİK BİR ARAŞTIRMA:
KARŞILAŞTIRMALI KAMU VE ÖZEL SEKTÖR ÖRNEĞİ***

Mustafa Cihan YARALI^{1**}

Mehtap ARACI KAZICI²

Öz

Bu çalışma, kamu ve özel sektördeki insan kaynakları (İK) ve personel/idari işler sorumluluklarına yönelik beklenen yetkinlikleri fenomenolojik bir yaklaşımla karşılaştırmalı olarak incelemekte ve bunları işlevsel ve etkinleştirici yetkinlikler olarak kategorize etmektedir. Araştırmada kartopu örneklem yöntemiyle, Konya'da görev yapan yedişer kamu ve özel sektör yöneticisi ile yürütülen yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, betimsel ve tematik içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, sektörler arasında belirgin farklılıklar ortaya koymaktadır. *Kamu sektöründe beklenen işlevsel insan kaynakları fonksiyonu yetkinlikleri*; planlama, analiz, işe alım, endüstri ilişkileri ve iş sağlığı-güvenliği uygulamalarından oluşurken, *işlevsel personel/idari iş yetkinlikleri* ise yazışma-belgelendirme, SGK işlemleri, denetim-kontrol ve yasal mevzuat takibi olarak belirlenmiştir. *Özel sektörde beklenen işlevsel insan kaynakları fonksiyonu yetkinlikleri*; performans değerlendirme, eğitim yönetimi, iş değerlendirme-ücret yönetimi ve kariyer yönetimi; personel/idari işlerde ise izin-devamsızlık takibi, bordrolama ve sosyal/idari işleri yürütme üzerine odaklanmaktadır. *Etkinleştirici yetkinlikler* bağlamında, özel sektör için kurumsal kültür aktarımı, iletişim-motivasyon uygulamaları ve kurumsal bağlılık öne çıkarken; kamu sektörü için kurum/birey hedeflerinin uyumlaştırılması, teknoloji kullanımı ve esnek çalışma saatlerine uyum önem kazanmaktadır. En çok vurgu yapılan yetkinlikler özel sektörde performans, esnek çalışmaya uyum ve teknoloji odaklılık iken, kamuda yazışma-belgelendirme, SGK işlemleri ve denetim süreçleridir. Alan yazında ilkler arasında olan bu araştırma, hem üniversite müfredatlarının hem de İK profesyonellerinin stratejik rollerinin sektörel beklentilere göre güncellenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yetkinlik, İnsan kaynakları/Personel departmanı Çalışanı, Kamu sektörü, Özel sektör.

JEL Kodları: J20, J24, J82

**A PHENOMENOLOGICAL RESEARCH ON THE COMPETENCES EXPECTED FROM
EMPLOYEES IN HUMAN RESOURCES AND PERSONNEL DEPARTMENTS:
COMPARATIVE CASE OF PUBLIC AND PRIVATE SECTOR**

Abstract

This study comparatively examines the competencies expected for human resources (HR) and personnel/administrative responsibilities in the public and private sectors using a phenomenological approach and categorizes these as functional and enabling competencies. Data obtained from semi-structured interviews conducted with seven public and private sector managers in Konya using a snowball sampling method were analyzed using descriptive and thematic content analysis. The research findings reveal significant differences across sectors. *The functional human resources function competencies expected in the public sector* include planning, analysis, recruitment, industrial relations, and occupational health and safety practices, while *the functional personnel/administrative competencies* include correspondence and documentation, social security procedures, auditing and control, and regulatory compliance. *The functional human resources function competencies expected in the private sector* focus on performance appraisal, training management, job evaluation and compensation administration, and career management. In personnel/administrative work, these competencies focus on leave and absence tracking, payroll, and social/administrative affairs. In the context of *enabling competencies*, corporate culture transfer, communication and motivational practices, and institutional commitment are prominent in the private sector, while for the public sector, aligning institutional and individual goals, utilizing technology, and adapting to flexible working hours are gaining importance. While the most emphasized competencies in the private sector are performance, adaptability to flexible working hours, and technology-focused approach, in the public sector, they are correspondence and documentation, social security procedures, and auditing processes. This research, among the first of its kind in the literature, aims to contribute to the updating of both university curricula and the strategic roles of HR professionals in line with sectoral expectations.

Keywords: Competence, Human resources/Personnel department employee, Public sector, Private sector.

JEL Codes: J20, J24, J82

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'ndan 2025.02.56 karar nolu yazılı izin alınmıştır.

¹ Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bil. MYO, ORCID: 0000-0002-8296-051X

**** Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): cihanyarali@nevsehir.edu.tr.

² Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni. Gülşehir Sosyal Bil. MYO, ORCID: 0000-0001-9531-8035

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

21. yüzyılda dijital dönüşüm, küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve pandemi sonrası ortaya çıkan yeni çalışma modelleri, örgüt yapılarını köklü biçimde değiştirmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca iş yapma biçimlerini değil, aynı zamanda iş gücünden beklenen bilgi, beceri ve tutumları da derinden etkilemiştir (Boyatzis, 2008). İşletmelerin rekabet avantajını sürdürebilmesi, insan sermayesini etkin yönetmelerine bağlıdır; bu da insan kaynakları ve personel yönetimi alanında çalışan profesyonellerin sahip olması gereken yetkinliklerin doğru belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. (McClelland, 1973; HRP, 2014). Kamu ve özel sektör yapısal farklılıklar göstermekte, bu fark çalışanlardan beklenen yetkinliklere de yansımaktadır. Özel sektör performans ve sonuç odaklı yaklaşırken, kamu sektörü mevzuata uyum ve sürdürülebilirliği önceliklendirmekte, bu nedenle her iki sektörün ortak ve kendine özgü yetkinliklerinin belirlenmesi önem arz etmektedir (Boyne, 2002; Rainey & Chun, 2005).

Çalışmanın amacı, kamu ve özel sektörde insan kaynakları ve personel departmanlarında görev yapan çalışanlardan yöneticilerce beklenen işlevsel ve etkinleştirici yetkinlikleri ortaya koymaktır (Uğuz Arsu, 2025, s. 1557). Bu amacın belirlenmesindeki ana neden, Boyatzis'in de belirttiği gibi; "son yıllarda ortaya çıkan dijital gelişmelerin, yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkmasıyla yetkinlik kavramını daha da ön plana çıkarmış ve çalışanların kişisel ve mesleki becerilerini çağın gereksinimlerine göre yeniden şekillendirmiş" (Boyatzis, 2008, s. 5) olmasıdır. Günümüzün mobil, esnek ve teknolojik becerilerle donanmış işgücü, iş güvencesi ve kariyer gibi geleneksel beklentileri arka plana itmiş, bu da insan kaynakları departmanlarının uygulamalarında ve kendi çalışanlarından bekledikleri niteliklerde önemli değişikliklere yol açmıştır (Boxall & Purcell, 2003; Boselie vd., 2009; Kırmızısaç, 2021; Aracı, 2023; Kolay İK, 2025). İşgücü piyasasındaki bu yeni tercih ve niteliklerle piyasadaki mevcut istihdam olanakları arasında bir denge sağlamak için sektörel ihtiyaçlara uygun meslek elemanlarının yetiştirilmesi gerekmekte, üniversitelerden ise "bu süreçte, özel ve kamu sektörlerinin farklı beklentilerini doğru yorumlayarak eğitim programlarını bu ihtiyaçlara göre uyarlaması" (Boyne, 2002; Rainey & Chun, 2005; Çetinkaya & Özutku, 2012) beklenmektedir.

Bu çalışma, kamu ve özel sektörde insan kaynakları ve personel departmanlarında çalışanlardan beklenen; insan kaynakları fonksiyonu ya da personel/idari iş olarak görülen bazı sorumluluklara yönelik yetkinlikleri fenomenolojik bir yaklaşımla ve karşılaştırmalı olarak incelemekte, ayrıca bunları işlevsel ve etkinleştirici yetkinlikler olarak kategorize etmektedir. Alanyazında daha önce benzer konular ele alınmış olsa da, bu çalışmada özgün olarak ilgili departman çalışanlarına özgü yetkinlikler sektörel farklar da dikkate alınmak sureti ile incelenmektedir. Böylelikle çalışma, üniversitelerin meslek elemanı yetiştirme süreçlerine ve işletmelerin stratejik insan kaynakları uygulamalarına katkı sağlayabilecek güncel ve özgün veriler sunmayı hedeflemektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Yetkinlik, kapasite veya yetenek olarak tanımlanmakta ve zamanla geliştirilebildiği düşünülmektedir (Boyatzis, 2008, s. 6). Bir kişinin sahip olduğu meslek ya da üstlendiği bir görevde etkili olabilme düzeyini ifade eden bu kavram, çeşitli sorumluluk düzeylerine sahip bir işin gerçekleştirilebilmesini mümkün kılan kabiliyetlerin toplamı olarak kabul edilebilir (Hager & Gonczı, 1996). Yetkinlik konusundaki ilk çalışmalar "1940'lı yıllarda John Flanagan tarafından yapılmış, bu yıllardan sonra bu konuya olan ilginin giderek arttığı görülmüştür. Amerikalı psikolog John Flanagan (1906-1996), 1941-1946 yılları arasında uçak mürettebatının seçimi için yetenek testleri tasarlamış, daha sonraları kritik olay tekniği olarak isimlendirdiği çalışmasında başarı veya başarısızlığın altında yatan yetenekleri, yeterlilik düzeylerini ve mizahtaki ortak noktaları tanımlayarak" (Flanagan, 1954, aktaran Rothwell ve Lindholm, 1999, s. 92; Serrat, 2017, s. 1) yetkinlik kavramının ilk temellerini atmıştır. Rothwell ve Lindholm yetkinliği; "iş yetkinliği ve

organizasyonel temel yetkinlik” olmak üzere iki temelde kategorileştirmiş, “organizasyonel temel yetkinliği; organizasyonu rekabetçi kılan ve örneğin çeşitli üretim becerilerinin nasıl koordine edileceği ya da birden fazla teknoloji akışının nasıl entegre edileceği gibi konularda onu diğer organizasyonlardan ayıran şeyin anahtarı” (Rothwell ve Lindholm, 1999, s. 91) olarak tanımlamıştır. İş yetkinliği ise Boyatzis (2008, s. 6) tarafından; “bir işi etkili bir performansla ve/veya üstün performansla sonuçlandıran bir çalışanın temel bir özelliği, yani; güdü, özellik, beceri, kişinin kendi imajının yönleri, sosyal rolü veya bir bilgi birikimi” olarak ifade edilmiştir.

İş yetkinliği kavramının yetkinlik temelli insan kaynakları yaklaşımının gelişmesi için ilham kaynağı olduğu düşünülebilir. “İlk kez 1973 yılında David McClelland (McClelland, 1973, aktaran Boyatzis, 2008, s. 5) tarafından performansı farklılaştıran kritik bir unsur olarak önerilen yetkinlik temelli insan kaynakları kavramı, geçen yıllar içinde yaygın bir uygulamaya dönüşmüştür. Bugün, 300'den fazla çalışanı olan hemen hemen her kuruluş, bir tür yetkinlik bazlı insan kaynakları yönetimi kullanmakta, The Hay Group, Development Dimensions International ve Personnel Decisions Incorporated gibi pek çok danışmanlık şirketi dünya çapında yetkinlik değerlendirme ve geliştirme uygulayıcıları olarak çalışmaktadır” (Boyatzis, 2008, s. 5). Yetkinlik bazlı insan kaynakları yönetimi, işletme içindeki diğer pozisyonlar için olduğu gibi, İK (insan kaynakları) profesyonelleri için de bir yetkinlik modeli geliştirilmesine çalışır. “Yetkinlik modeli, belirli bir iş, iş ailesi veya işlevsel alandaki performansla ilgili yetkinliklerin bir koleksiyonudur ve İK profesyonel yetkinlik çerçevesi; işlevsel yetkinlikler ve etkinleştirici yetkinlikler olmak üzere iki tür yetkinliği kapsar. İşlevsel bir yetkinlik, İK profesyonellerinin uygulama alanına giren görevleri yerine getirme yetkinliği ile ilgilidir. Etkinleştirme yetkinlikleri, İK görevlerinin performansına özgü olmayan ancak yine de bu tür görevlerin performansı için gerekli olan daha genel yetkinliklerdir” (HRPA, 2014, s. 5). Bu çalışmanın ortaya koymayı hedeflediği, özel sektörde ve kamu sektöründe insan kaynakları ve personel departmanlarında çalışan personelden beklenen yetkinlikler, aynen bu tanımlarla ifade edilen, işlevsel ve etkinleştirici yetkinliklerdir.

Yetkinlik konusunda hem ulusal hem uluslararası alanda yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. İlgili alanyazın incelendiğinde; yetkinlik, yetkinliklerin geliştirilmesi ve yönetilmesi (Rothwell ve Lindholm, 1999; Tarakegne, 2015; Wong, 2020; Alan ve Güven, 2022; Tümen, 2024), genel olarak çalışanlarda ve çeşitli mesleklerde yetkinlik düzeyleri (Ramrall, 2006; Pablos ve Lytras, 2008; Gül, Gül ve Saatçi, 2016; Sarnıç ve Özutku, 2024), işletmelerin çeşitli fonksiyonlarında yetkinliklerle yönetim ve performansla ilişkisi (Kumari ve Sita, 2010; Bülbül ve Tunç, 2017; Öksüzoğlu, Karaaslan, Şengüllendi ve Gürol, 2018) ve bu çalışmanın asıl odak noktası olan insan kaynakları uzmanlarının/profesyonellerinin yetkinliği (Ulrich, Brockbank, Yeung ve Lake, 1995; Schoonover, 2003; SHRM, 2012; Ulrich, Younger, Brockbank, ve Ulrich, 2012; Amechi ve Long, 2014; HRPA, 2014; Ulrich, Kryscynski, Ulrich ve Brockbank, 2017; Veldsman, Merwe ve Pretorius, 2025) gibi konuları merkezine alan bazı çalışmalara ulaşılmıştır. Alanyazının, hem kamu sektörü hem özel sektörde insan kaynakları ve personel departmanlarında çalışanların taşıması gereken yetkinlikler özelinde tatmin edici düzeyde bir olgunluğa ulaşmadığı görülse de, tüm bu çalışmaların yetkinlik kavramına dair kuramsal temellerin atılmasındaki ve kavrama dair alanyazının günümüze ve geleceğe taşınmasındaki katkıları büyüktür. Bu çalışmaların bazıları yalnızca insan kaynakları çalışanları özelinde yapılmış, bazılarının farklı amaçlarla kamu ve özel sektör incelemesi içerdiği görülmüştür. Bu çalışmanın amacına paralel bulguları görebilmek açısından bunlardan bazılarının sonuçlarına burada yer vermek, faydalı olacaktır. Örneğin; Öksüzoğlu, Karaaslan, Şengüllendi ve Gürol (2018), 2018 yılında 255 kamu ve özel sektör çalışanı üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında; çalışanlar tarafından algılanan insan kaynakları yetkinliklerinin çalışan performansına etkisini araştırmışlar ve insan kaynakları yetkinliklerinin özel sektör ve kamu sektörü çalışanları tarafından algılanmasında anlamlı bir farklılık tespit etmişlerdir.

Amechi ve Long'un (2014) çalışmalarında gerçekleştirdikleri sistematik içerik analizi, belirli bir düzeyde temel teknolojik yeterlilik kazanılmasının insan kaynakları iş çıktısını etkilediğini ve

geliştirdiğini, bunun da İK profesyonellerini bordro işleme, sosyal haklar, sağlık maliyetleri ve diğer idari hizmetler gibi insan kaynakları idari işlevlerinin sunumunda daha verimli hale getirdiğini göstermektedir. McEvoy, Hayton, Warnick, Mumford, Hanks ve Blahna (2005) ise çalışmalarında İK profesyonellerinin yetkinliklerini; işe bağlılık, inisiyatif alabilme, adaptasyon, İK faaliyetlerinde uzmanlık ve organizasyonel hedeflere entegrasyon, değişim yönetimi, liderlik, iletişim, üst yönetime kurmaylık ve takım çalışması becerileri olarak belirlemişlerdir. İnsan Kaynakları Profesyonelleri Derneği (HRPA) yayınladığı raporda, İK profesyonellerinin yetkinlik çerçevesini bu çalışmaya da ilham verecek şekilde; işlevsel ve etkinleştirici yetkinlikler olarak kategorize etmiş, bunun dışında yapılan analizler sonucunda İK profesyonelliğinin; eleştirel analiz yeteneği, teknolojik beceri, araştırma becerisi, bilişsel beceriler, yasal zeminde eleştirel yaklaşım becerisi gibi bireysel yetkinliklerden, duygusal zeka, proje yönetimi, karar verme becerisi, iş zekası ve bağımsızlık gibi takım yetkinliklerinden ve bütünleşme, stratejik ve organizasyonel liderlik, müzakere ve etkileme, ilişki yönetimi ve etik davranışlar ve profesyonellik gibi organizasyonel yetkinliklerden oluştuğunu ortaya koymuştur (HRPA, 2014, s. 8; Yaralı, 2024). Schoonover (2003)'ün çalışmasında ise İK profesyonellerinden beklenen yetkinlikler; iş etiğinin oluşturulması ve uygulanması becerisi, hukuki danışmanlık, müşteri odaklılık, mentorluk, çalışan savunuculuğu, yetenek ve bilgi yönetimi, teknolojik uzmanlık, sanal takım çalışmaları ve metrik beceriler olarak sıralanmıştır.

Ulrich, Brockbank, Yeung ve Lake'in (1995), 109 firmaya bağlı, 1500 kuruluşun 12.689 İK çalışanı üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmanın sonuçlarına göre; İK profesyonellerinin bir işletmeye değer katmak için gösterebilecekleri yetkinlikler; iş bilgisi, İK fonksiyonlarında (personel alımı, gelişim, uygulama, ödüller, organizasyon tasarımı, iletişim) uzmanlık ve üçüncü olarak değişim yönetimidir. Ulrich, Younger, Brockbank ve Ulrich (2012) ise, 2012 yılına kadar son 25 yılın verilerini sunan Küresel İnsan Kaynakları Yetkinlik Çalışması'nın (HRCS) kısmi sonuçlarını açıkladıkları 'İK Yeteneği ve Yeni İK Yetkinlikleri' isimli makalelerinde, İK profesyonellerinin iş performansını etkilemek için göstermeleri gereken altı temel yetkinlik alanını tanımlamışlardır. Bu alanlar; stratejik konumlandırıcı, güvenilir bir aktivist (İK faaliyetleri ve iş talepleri hakkında başkalarını olumlu biçimde etkileyebilen), organizasyon yeteneklerini tanımlayabilen ve çalışanların bireysel yeteneklerini bunlarla uyumlaştıran, organizasyonun dış değişimlere adaptasyonunu sağlayan, yenilikçi ve bütünleştirici, teknoloji taraftarı ve kullanıcısı olarak ifade edilmiştir. Ulrich, Kryscynski, Ulrich ve Brockbank da, 2017 yılında yayımlanan çalışmalarında yine Küresel İnsan Kaynakları Yetkinlik Çalışması (HRCS)'na ait daha kapsamlı başka bulgular sunmuşlar, İK profesyonellerinin stratejik konumlandırıcı, güvenilir bir aktivist, gerilimleri, örgüt kültürünü, değişimleri ve yetenekleri yönetebilen bir ödül yönetimi uygulayıcısı olmaları ve bunların yanı sıra; teknolojiyi ve sosyal medyayı kullanan, analitik biçimde karar verebilen ve organizasyon genelinde uyum sağlayıcı olabilen kişiler olmaları gerektiği şeklindeki tespitlerini kaleme almışlardır.

İnsan Kaynakları Yönetimi Topluluğu (SHRM)'nun 2012 yılında yayınladığı 'Başarı İçin Stratejik İK Yönetimi Elementleri, Yetkinlik Modeli' isimli raporda İK profesyonellerinin yetkinlik modelinde yer alması gereken yetkinlikler; insan kaynakları uzmanlığı, ilişki yönetimi, kurmaylık, liderlik ve yön belirleyicilik, iletişim, çeşitlilik ve kapsayıcılık, etik uygulama, eleştirel değerlendirme ve iş zekası olmak üzere dokuz madde ile açıklanmıştır (SHRM, 2012). Geçmişe ve günümüze dair beklenen yetkinlik tespitlerini içeren bu çalışmaların yanı sıra, Veldsman, Merwe ve Pretorius'un (2025) çalışması ise İK profesyonellerinde gelecekte, yani çalışmanın iddiasına göre 2030 yılında hangi yetkinliklerin olması gerektiği yönünde bir tartışma ortaya koymuştur. Küresel değişimlere adaptasyonun ancak ve ancak, İK profesyonellerinin doğru İK yetkinliklerini uyarlaması ve geliştirmesi ile mümkün olabileceğinden bahseden çalışma, alanyazındaki nicel verilerin derlenmesine dayalı olarak gerekli yetkinlikleri; iş zekası, veri okuryazarlığı, dijital çeviklik, çalışan destekçiliği ve insanları harekete geçirme yetkinliği olarak sıralamıştır.

2. Yöntem

Araştırmanın yöntemine dair bilgiler, araştırma sorusu, araştırma modeli, örneklem bilgisi, veri toplama aracı, toplanan verilerin analizi ve araştırmanın etik çerçevesi hakkındaki bilgileri içeren alt başlıklar ile açıklanmıştır.

2.1. Araştırma Sorusu

Bu çalışmada yanıt aranan araştırma sorusu; insan kaynakları/personel departmanlarında çalışanlardan beklenen işlevsel ve etkinleştirici yetkinliklerin neler olduğudur. İK faaliyetlerinin günümüz işletmelerinde İK, personel ya da personel ve idari işler gibi farklı adlarla yapılandırılan departmanlarda yürütülüyor olması nedeni ile araştırma sorusunda hem insan kaynakları hem personel departmanı ifadelerine kasıtlı olarak birlikte yer verilmiştir. Bu doğrultuda verilerin oluşturulma stratejisi ve katılımcı seçiminde farklı adlarda ve büyüklüklerdeki, ancak benzer işlevlerdeki bu departmanların hepsi araştırma amacına hizmet edecek veriyi sunma konusunda araştırmacılar tarafından eşit değerde görülmüştür.

2.2. Araştırmanın Modeli

Araştırma sorusuna yanıt bulmak üzere bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Nitel araştırma metodolojileri, insan yaşamının ve sosyal dünyanın anlam ve deneyim boyutlarının anlaşılmasını geliştirmeye yöneliktir (Moustakas, 1994; Creswell, 2013). Bu yöntemlerden birisi olan fenomenolojik yaklaşım ise, insanların belirli bir fenomen veya kavramla ilgili anlayışlarını, duygularını, bakış açıları ve algılarını ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılan (Rose, Beeby ve Parker, 1995, s. 1124), katılımcılardan doğru, ayrıntılı ve derin bilgi alabilme olanağı sunan nitel bir araştırma yöntemidir. Bu çalışmada fenomenolojik yaklaşımın seçilmesinin temel nedeni, araştırmanın amacının çalışanlardan beklenen yetkinliklerin ve sektörel beklentilerin nedenlerine ilişkin derinlemesine deneyimleri ortaya koymak olmasıdır. Bu yaklaşım, söz konusu deneyimlerin belirlenmesi ve karşılaştırmalı olarak açıklanabilmesi için en uygun yöntem olarak değerlendirilmiştir.

2.3. Katılımcıların Belirlenmesi

Araştırmanın çalışma grubunu, Konya ilinde kamu ve özel sektörde üst düzey karar alma mekanizmalarında yer alan, konuya ilişkin derinlemesine ve zengin veri sağlayabilecek toplam 14 yönetici oluşturmaktadır. Katılımcıların seçiminde, nitel araştırma paradigmasına uygun olan ve erişilmesi zor özel popülasyonlara ulaşmada etkili bir yöntem olan amaçlı örnekleme tekniği benimsenmiştir. Bu kapsamda, kartopu (zincir) örnekleme yöntemi kullanılmış; başlangıçta belirlenen birkaç anahtar katılımcıdan, benzer özelliklere sahip ve çalışmanın odaklandığı olguya doğrudan deneyimle tanıklık etmiş diğer potansiyel katılımcılara yönelik tavsiyeler alınmıştır. Bu yöntem, araştırma konusu hakkında derinlemesine bilgi birikimine sahip bireylerin zincirleme bir şekilde ve güvenilir referanslarla örnekleme dâhil edilmesine olanak tanımış, böylece veri çeşitliliği ve zenginliği artırılmıştır.

Çalışmada 14 katılımcı ile sınırlı kalınmasının temel gerekçesi, niteliksel bir araştırma olması sebebiyle niceliğin değil, veri doygunluğunun esas alınmış olmasıdır. Yapılan görüşmelerde, elde edilen bilgilerin tekrar etmeye başladığı ve yeni bir tema ya da perspektif ortaya çıkmadığı noktada (doygunluk noktası) ulaşılan katılımcı sayısı 14 olarak belirlenmiştir. Bu sayı, her iki sektörden (7 kamu, 7 özel) eşit sayıda katılımcıyı içerecek şekilde yapılandırılarak, sektörler arası karşılaştırma yapılabilmesi ve dengeli bir bakış açısı sunulabilmesi için de uygun ve yeterlidir. Dolayısıyla, bu sayı istatistiksel bir temsiliyetten ziyade, maksimum çeşitlilik içinde derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi hedefleyen nitel bir yaklaşımın sonucudur.

Katılımcılar; insan kaynakları, personel işleri ya da idari işler gibi adlarla anılan birimlerde yönetici konumunda görev yapmakta olan kişilerdir. Katılımcıların seçiminde; birimin fonksiyonlarının İK

uygulamalarını yürütmesi esas alınmış, isimsel farklılıklar (İK, personel, idari işler) dikkate alınmamıştır.

2.4. Verilerin Oluşturulması

Veriler, araştırmacıların uzmanlıkları çerçevesinde geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır (Ek1). Araştırma soruları, öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılarak oluşturulmuştur. Bu sorular, alanında uzman iki akademisyenin değerlendirmesine sunulurak geri bildirim alınmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Soruların uygulamada nasıl işlediğini görmek ve daha da geliştirmek amacıyla, araştırma çerçevesine uyumlu olan iki farklı kurumla pilot uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu pilot görüşmeler, soruların anlaşılabilirliği, amaca hizmet etme durumu ve katılımcılar tarafından nasıl yorumlandığı gibi konularda değerli bilgiler sağlamış ve soruların son haline getirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Tekindal & Uğuz Arsu, 2020).

Form, yedi adet betimleyici sorudan ve üç adet açık uçlu sorudan (bu sorulara bağlı 19 alt ifadeden) oluşmakta olup, katılımcıların görüşlerini serbestçe ifade etmelerine olanak tanıyacak biçimde tasarlanmıştır. Görüşmeler, Konya ilinde bulunan kamu ve özel sektördeki katılımcılar ile uygun ve sessiz ortamlarda, 06.03.2025 ile 30.06.2025 tarihleri arasında yüz yüze yöntemle gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme ortalama 50 dakika sürmüş ve veri toplama süreci, elde edilen verilerde tekrar eden örüntüler oluşmaya başlayarak yeni bir veri elde edilemeyeceği noktaya (doygunluk) ulaşıncaya kadar devam etmiştir. Toplam 14 katılımcıyla görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında ses kaydı ve eş zamanlı not alma teknikleri birlikte kullanılmış, böylece veri kaybının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

2.5. Veri Analizi

Görüşmeler, kelimesi kelimesine transkripte edilerek yazılı dokümana dönüştürülmüş ve her bir katılımcıya anonimleştirici kodlar (K1-K7: Kamu, O1-O7: Özel) verilmiştir. Fenomenolojik yaklaşımın bir gereği olarak, bu metinler naif okumalar ile öncelikle katılımcıların yaşadıkları deneyimin özünü yakalamak amacıyla incelenmiş, ardından anlam birimleri belirlenmiştir. Elde edilen veriler, betimsel analiz ve fenomenolojik analizle uyumlu tümdengelimsel tematik içerik analizi teknikleri ile çözümlenmiştir. Kodlama sürecinde, fenomenolojik indirgeme yolunu izleyerek tema ve kategoriler kapsamında kod oluşturma, ortak görüşlerin (ortak anlamların) tespiti ve sektörel karşılaştırmalar yapılmıştır. Süreç boyunca kavramlar ve temalar arasında bağlantılar kurmak, açıklamak, kamu ve özel sektör ayrımını gözeterek karşılaştırmalı bir değerlendirme ve yorumlama yapmak suretiyle tüm bulgular araştırmacılar tarafından genellenmeye ve raporlanmaya hazır hale getirilmiştir. Analizler her iki araştırmacı tarafından karşılaştırmalı olarak yürütülerek iç tutarlılık gözetilmiş, böylece çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliği sağlanmıştır.

Bu çalışmanın fenomeni; 'İK/personel departmanlarında çalışanlardan beklenen yetkinlikler' olarak kabul edilmiş, elde edilen görüşme verilerinin sistematik bir biçimde analiz edilmesi amacıyla, nitel veri analiz yazılımlarından biri olan NVivo 14 (Windows sürümü) kullanılmıştır.

2.5.1. Geçerlilik

İç Geçerlilik (İnandırıcılık): Bu çalışmada, verilerin inandırıcılığını artırmak amacıyla çeşitli yöntemsel stratejiler uygulanmıştır. Öncelikle, katılımcıların ifadeleri doğrudan alıntılar yoluyla sunulmuş ve her tema altında gerçek katılımcı görüşleriyle destekleme yoluna gidilmiştir. Lincoln ve Guba (1985), bu yöntemin elde edilen bulguların araştırma sorularına uygunluğunu ve doğruluğunu artırdığını ifade etmektedir. Veri analizi sürecinde ise sürekli karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmış; elde edilen kod ve temalar defalarca gözden geçirilerek nihai hâline ulaşılmıştır. Creswell'in (2013) de önerdiği gibi, araştırmacı önyargısından kaçınmak amacıyla notlar tutulmuş, bu notlar araştırma sürecinde şeffaf şekilde değerlendirilmiştir.

Dış Geçerlilik (Nakledilebilirlik): Çalışmada elde edilen bulguların benzer bağlamlarda uygulanabilirliğini artırmak amacıyla katılımcıların sektörleri, pozisyonları, deneyim süreleri gibi tanımlayıcı özelliklerine yer verilmiştir. Patton'ın (2015) çalışmasında da önerildiği gibi, her katılımcıya özel kodlar atanarak verilerin bağlamsal temsiliyeti güçlendirilmiş ve araştırmanın başka kurumsal yapılara transfer edilebilirliği (transferability) sağlanmıştır. Ayrıca, mülakat soruları yapılandırılmış biçimde tasarlandığı için çalışmanın başka araştırmalarda tekrarlanabilir nitelikte olması desteklenmiştir.

2.5.2. Güvenirlik

İç Güvenirlik (Tutarlılık): Araştırma süreci boyunca elde edilen verilerin tutarlılığını artırmak için veri kodlama süreci NVivo 14 Pro programı kullanılarak yürütülmüştür. Kodlamalar en az iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılmış, %92 oranında kodlayıcılar arası uyum sağlanmıştır. Miles ve Huberman'ın (1994) çalışmasında da bir örneğine rastlandığı gibi, bu çalışmada kodlar temalar altında mantıksal bütünlük gözetilerek düzenlenmiş, tematik bütünlük korunmuştur. Bu durum, çalışmanın iç tutarlılığını artırmıştır.

Ayrıca veriler, araştırma sorularıyla uyumlu biçimde yapılandırılmış; her bulgu, belirli bir alt tema ve kodla ilişkilendirilmiştir. Yazılım programlarının fonksiyonları kullanılarak analiz çıktıları doğrudan araştırma sorularına dayalı olarak raporlanmıştır.

Dış Güvenirlik (Onaylanabilirlik): Araştırmacıların veriler üzerinde yaptığı işlemler sistematik olarak kayıt altına alınmıştır. Kodlama süreci boyunca yapılan kararlar ve temalara ulaşma adımları NVivo'daki "audit trail" ve "memos" özellikleri aracılığıyla dokümanite edilmiştir. Ayrıca, araştırmacının süreç boyunca aldığı analitik notlar ve yorumlar dış denetim için açık hâle getirilmiş ve bu sayede Lincoln ve Guba'nın (1985) ifadesi ile çalışmanın şeffaflığının artırılması hedeflenmiştir.

Çalışma bulguları, doğrudan katılımcı görüşleriyle desteklenmiş, böylece yorumların öznel değil, veriye dayalı olduğu kanıtlanabilir hâle getirilmiştir. İlgili doğrudan alıntılar ile analiz sonuçları eşleştirilerek "onaylanabilirlik" ilkesi desteklenmiştir.

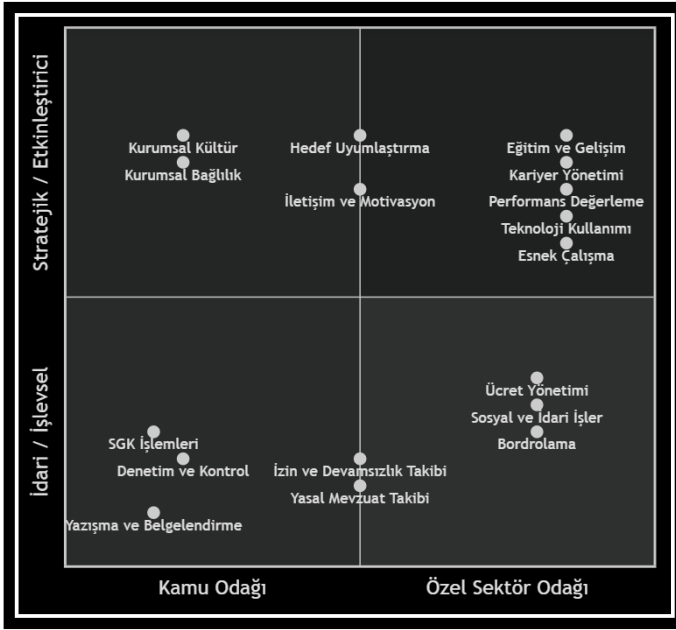
2.6. Etik Hususlar

Araştırmanın yürütülmesinden önce Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 28.02.2025 tarihli ve 2025.02.56 sayılı kararı ile Etik Kurul Onayı alınmıştır. Katılımcılardan görüşme öncesinde aydınlatılmış onam alınmış, verilerin yalnızca bilimsel amaçla kullanılacağı beyan edilmiştir. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, veriler anonimleştirilmiştir.

3. Bulgular

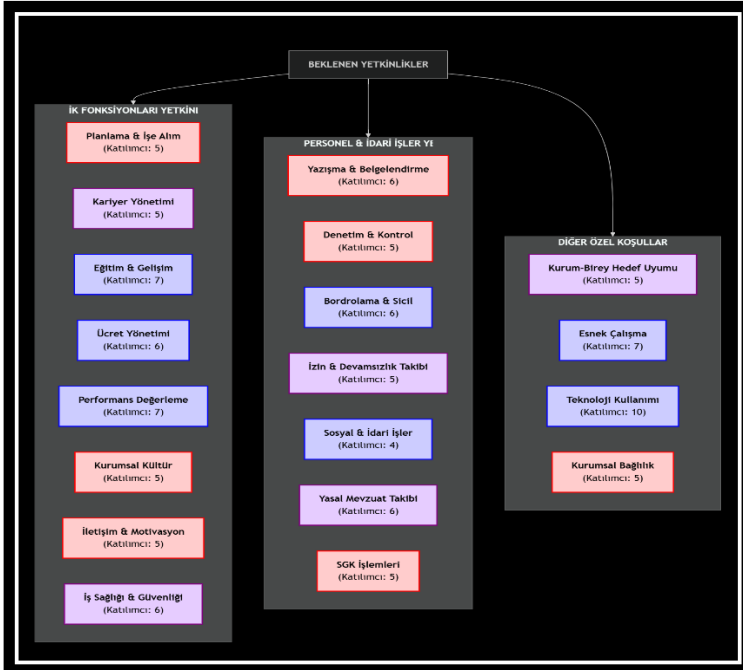
Bu bölümde, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler görüşme formunda yer alan betimleyici sorular, açık uçlu mülakat soruları ve bu soruların alt ifadeleri çerçevesinde, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve mülakat sorularına alınan yanıtlar ana temalar altında kategori ve kodlar halinde sınıflandırılmıştır. Bulgular, Betimsel Analiz Bulguları, İK/Personel Departmanlarında Çalışanlardan Beklenen Yetkinliklere Dair Bulgular, Beklenen Yetkinliklere İlişkin Sektörler arası Karşılaştırma ve İşlevsel ve Etkinleştirici Yetkinliklerin Belirlenmesi başlıkları ile sunulmuştur.

Şekil 1: İK ve Personel Yetkinlikleri Sektörel Öncelik Matrisi

İnsan kaynakları ve personel yönetimi alanında yapılan matris analizi, kamu ve özel sektör arasındaki yetkinlik önceliklerinde belirgin farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Kamu sektörü ağırlıklı olarak kurumsal kültür, bağlılık, yazışma prosedürleri, SGK işlemleri ve denetim mekanizmaları gibi yapısal istikrar ve yasal uyum gerektiren yetkinliklere odaklanmaktadır. Özel sektör ise eğitim ve gelişim, performans değerlendirme, teknoloji kullanımı, esnek çalışma modelleri, bordrolama ve ücret yönetimi gibi performans, verimlilik ve esneklik odaklı yetkinlikleri ön plana çıkarmaktadır. Bununla birlikte, yasal mevzuat takibi, izin ve devamsızlık yönetimi, iletişim ve motivasyon ile hedef uyumlaştırma gibi yetkinlikler her iki sektör için de evrensel öneme sahip olup, insan kaynakları yönetiminin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu bulgular, kamunun daha çok prosedürel süreçlere ve kurumsal sürekliliğe, özel sektörün ise dinamizme ve performans odaklılığa önem verdiğini göstermektedir.

Şekil 2: Beklenen Yetkinlik Temalarının Hiyerarşik Haritası

Bu hiyerarşik harita, İK ve personel yönetimi alanında beklenen yetkinlikleri üç ana tema altında yapılandırmaktadır. İK Fonksiyonları Yetkinlikleri teması altında performans değerlendirme ve eğitim gelişim (7'şer katılımcı) özel sektörde öne çıkarken, kurumsal kültür ve iletişim motivasyon (5'er katılımcı) kamu sektöründe daha fazla vurgulanmaktadır. Personel ve İdari İşler Yetkinlikleri temasında ise yazışma belgelendirme ve bordrolama (6'şar katılımcı) her iki sektörde de önemli yer tutmakta, ancak yazışma kamuda, bordrolama özel sektörde daha belirgin öneme sahiptir. Diğer Özel Koşullar temasında teknoloji kullanımı (10 katılımcı) ve esnek çalışma (7 katılımcı) özel sektörün öncelikli yetkinlikleri olarak öne çıkarken, kurumsal bağlılık (5 katılımcı) kamu sektöründe daha fazla vurgulanmaktadır. Renk kodlamasıyla sektörel dağılımın net olarak görülebildiği bu harita, yetkinlik önceliklerindeki sektörel farklılaşmayı etkili bir şekilde yansıtmaktadır.

3.1.Betimsel Analiz Bilgileri

Bu çalışmada kamu ve özel sektörden toplam 14 yönetici ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, katılımcıların demografik ve mesleki özelliklerine dayalı olarak kapsamlı bir betimsel analiz yapılmıştır. Katılımcıların yedisi kamu sektöründe, yedisi ise özel sektörde görev yapmaktadır. Kamu sektöründeki yöneticiler, genellikle İnsan Kaynakları Müdürü, Genel Müdür, Başhekim Yardımcısı veya Personel İşleri Müdürü gibi pozisyonlarda görev yaparken; özel sektör temsilcileri arasında İK Müdürü, Genel Müdür, Patron ve İK Yöneticisi unvanları öne çıkmaktadır. Bu durum, farklı sektörlerde insan kaynakları ve personel işlerinin nasıl yapılandığını ve yönetsel rollerin çeşitliliğini göstermektedir.

Tablo 1'de gösterilen betimleyici bilgilere göre; kamu sektöründe özel sektöre kıyasla daha yüksek yaş ortalamasına sahip olan katılımcıların yaşları 36 ile 55 arasında değişmektedir. Kamu sektöründeki yüksek yaş ortalamasının nedeni; kamu sektöründe kıdem ve deneyimin yönetici pozisyonları için belirleyici bir unsur olarak görülmesi olabilir. Eğitim durumu incelendiğinde, katılımcıların % 92'sinin (13 kişi) lisans ve lisansüstü eğitime sahip olduğu görülmektedir. Özellikle kamu sektöründe mezuniyet alanları arasında Eğitim Bilimleri, Kamu Yönetimi, Hukuk, Şehir ve Bölge Planlama gibi kamu odaklı disiplinler yer alırken; özel sektörde İşletme, Endüstri Mühendisliği, Turizm ve Lojistik gibi uygulamalı ve sektörel alanlar dikkat çekmektedir.

Katılımcıların çalışma süresi 8 yıldan 30 yıla kadar değişmektedir. En kıdemli katılımcı, 30 yıldır gıda sektöründe faaliyet gösteren özel sektör patronudur. Kamu sektöründeki katılımcıların çoğunun 15 yıl ve üzeri deneyime sahip olması, kamu yapısında kıdeme dayalı yükselmenin etkisini ortaya koymaktadır. Özel sektörde ise 8 ila 20 yıl arası çalışma sürelerine sahip yöneticiler, genç ve dinamik kadrolarla çalıştıklarını ifade etmektedirler. Bu durum, özel sektörde daha hızlı kariyer ilerlemesi olduğunu düşündürülebilir.

Kuruluş yılı açısından bakıldığında kamu kuruluşlarının çoğu 1980'li ve 1990'lı yıllarda kurulmuş köklü kurumlar iken; özel sektör firmalarının bir kısmı 2000 sonrası kurulmuş daha genç organizasyonlardır. Buna paralel olarak çalışan sayıları da değişkenlik göstermektedir. Özellikle kamu sektöründe 800-1200 kişilik büyük organizasyon yapıları mevcutken, özel sektörde çalışan sayısı 100 ile 1000 arasında değişmekte ve çalışan sayısı açısından daha esnek bir tablo ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Betimsel Analiz Bilgileri

Katılımcı Kodu	Sektör	Pozisyon	Cinsiyet	Yaş	Mezuniyet	Çalışma Süresi	Çalışan Sayısı	Kuruluş Yılı	Kamu/Özel
K1	Eğitim	İK Müdürü	Kadın	44	Eğitim Fakültesi	18 yıl	180	1998	Kamu
K2	Sağlık	Başhekim Yard.	Erkek	39	Tıp + Sağlık Yönetimi YL	12 yıl	520	2006	Kamu
K3	Kamu Kurumu	İK Müdürü	Erkek	40	Kamu Yönetimi	12 yıl	600	2000	Kamu
K4	Kamu Kurumu	Genel Müdür	Kadın	50	İşletme	20 yıl	1200	1990	Kamu
K5	Kamu Kurumu	Personel İşleri Müdürü	Erkek	45	Hukuk	15 yıl	700	1998	Kamu
K6	Milli Eğitim	İK Müdürü	Kadın	45	Eğitim Bilimleri	18 yıl	800	1965	Kamu
K7	Çevre ve Şehircilik	Genel Müdür	Erkek	52	Şehir ve Bölge Planlama	22 yıl	600	1983	Kamu
O1	Özel Sektör	İK Müdürü	Kadın	36	İşletme	8 yıl	200	2015	Özel
O2	Özel Sektör	Genel Müdür	Erkek	46	İşletme	18 yıl	1000	2007	Özel
O3	Gıda Sektörü	Patron (Firma Sahibi)	Erkek	55	Lise	30 yıl	120	1993	Özel
O4	Finans / Bankacılık	İK Müdürü	Kadın	41	İşletme	15 yıl	950	1985	Özel
O5	Turizm	Genel Müdür	Erkek	48	Turizm ve Otelcilik	20 yıl	180	2002	Özel
O6	Otomotiv Sanayi	Personel İşleri Müdürü	Erkek	39	Endüstri Mühendisliği	12 yıl	1100	1997	Özel
O7	Lojistik	İK Yöneticisi	Kadın	36	Ulaştırma ve Lojistik	9 yıl	300	2011	Özel

Toplam 14 katılımcının 6'sı kadın, 8'i erkektir. Kadın yöneticilerin hem kamu hem özel sektörde yer alması olumlu bir çeşitlilik örneği sunmaktadır. Kadın yöneticilerin daha çok insan kaynakları pozisyonlarında yer aldığı, erkeklerin ise genel müdürlük gibi daha üst düzey pozisyonlarda bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin örgütsel yapılaraya yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışmada yer alan katılımcılar farklı sektörlerden, farklı kıdem ve pozisyonlardan bireyleri temsil etmektedir. Bu çeşitlilik, insan kaynakları ve personel işleri alanında kamu ve özel sektördeki uygulamaların karşılaştırmalı analizi için bir gerekçe olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, daha zengin ve temsil gücü yüksek nitel veriler elde edilmesini sağlayabilir.

3.2. İK/Personel Departmanlarında Çalışanlardan Beklenen Yetkinliklere Dair Bulgular

Katılımcılara yöneltilen araştırma soruları kapsamında çalışanlardan beklenen yetkinlikler insan kaynakları fonksiyonları/iş ve işlemleri ile personel ve idari işler sorumlulukları temelinde sorgulanmış, alınan yanıtlar ana temalar altında kategori ve kodlar yardımı ile kamu ve özel sektör karşılaştırması yapılarak yorumlanmıştır.

Tema 1: “Beklenen İnsan Kaynakları Fonksiyonları Yetkinlikleri”

Katılımcılara sorulan, ‘İnsan kaynakları fonksiyonları/iş ve işlemleri açısından çalışanlarınızdan beklediğiniz yetkinlikler nelerdir?’ sorusuna alınan yanıtlar Tablo 2’de gösterilmiştir. Alınan yanıtların benzerlik gösterdiği alt ifadeler (kategoriler) kodlama sürecinde birleştirilmiş ya da bölünmüş, kodlamalar birleştirilen ya da bölünen kategoriler üzerinden yapılmıştır.

Tablo 2: Beklenen İnsan Kaynakları Fonksiyonları Yetkinlikleri Temasına Ait Alt Temalar ve Kodlar

Kategori	Kod	Katılımcılar	Sektörler Arası Karşılaştırma
Planlama, Analiz ve İşe Alım	İşe giriş/çıkış işlemleri	K1, K4, K7, O2, O6	"Kamu sektöründeki işe alım süreci [...] daha detaylı ve prosedürelidir."
Kariyer Yönetimi (Bireysel Kariyer Planlaması da dâhil)	Yetkinlik bazlı yükselme imkânı	K4, K6, O2, O3, O7	"Özel sektörde bireysel gelişim olanakları ve kariyer fırsatları [...] daha yaygın olarak sunulmaktadır"
Eğitim Yönetimi-Eğitim ve Gelişim	Sürekli öğrenme ve gelişim kültürü	K1, K3, K4, O1, O3, O5, O7	"Özel sektör daha fazla vurgu yapıyor"
İş Değerleme ve Ücret Yönetimi	Ücret ve ikramiye İşleri	K1, K2, K6, O1, O4, O6	"Özel Sektör daha esnek uygulamalara sahip"
Performans Değerleme	Geri bildirim, sonuç odaklılık	K2, K3, K6, O1, O4, O6, O7	"Özel sektör personel verimliliğine daha fazla önem veriyor"
Kurumsal Kültür Aktarımı	Değerlerin aktarımı	K2, K5, K7, O2, O6	"Kamu sektörü daha sistematik kültür aktarımına odaklı [...]"
İletişim ve Motivasyon Uygulamaları	Şeffaflık, ekip çalışması ve destek	K1, K7, O1, O2, O4	"Kamu sektöründe daha yüksek iç huzuru sağlama vurgusu [...]"
Endüstri İlişkileri, İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları	Yasalara Uyum	K1, K4, K6, O2, O4, O6	"Her iki sektörde de yüksek düzeyde ortak beklenti [...]"

İnsan Kaynakları/Personel departmanı çalışanlarından, *"İK fonksiyonları konusunda beklenen temel yetkinlikler"* kapsamında katılımcı yöneticilerin beklentilerinin en fazla yoğunlaştığı alan Tablo 2’de koyu renkle gösterilen; *"Eğitim Yönetimi"* ve *"Performans Değerleme"* fonksiyonlarına dair beklenen yetkinlikler alanlarıdır. Her ikisi de kamu sektörüne kıyasla özel sektör tarafından personel verimliliğini yükselttiği düşüncesinden hareketle daha fazla önemsenen ve daha fazla vurgu yapılan alanlardır. (*"O1; Çalışanların kişisel gelişimlerine yönelik sürekli eğitim programları düzenliyoruz. Kurumsal kültürümüzü oluştururken, çalışan memnuniyetini artırmak önceliğimizdir". "O5; Kişisel gelişim desteği özellikle kalıcı kadroda motivasyonu artırıyor."*). Aynı şekilde kariyer yönetimi fonksiyonu hakkında çalışanlardan özel sektörde kamu sektörüne kıyasla daha yüksek yetkinlik beklentisi mevcuttur. Katılımcıların özel sektörde daha fazla kariyer olanağı sunulduğu ve kariyer yönetimi süreçlerinin daha aktif olduğu yönündeki görüşleri (*"O7; Kişisel gelişim özellikle beyaz yaka tarafında desteklenmeli. Kariyer yolu çiziyoruz"*) bu bulguya ulaşılmasına neden olan unsur olarak görülebilir.

İnsan kaynakları yönetimi fonksiyonlarından biri olarak değerlendirilen ve görüşme formunda birlikte ele alınan kurumsal kültür aktarımı ve motivasyon uygulamaları ifadesi için alınan görüşlerin ayrı kodlamaya imkan vermesi nedeni ile Tablo 2’de iki ayrı kategori ile gösterilmiştir. Bu iki kategori için çalışanlardan beklenen yetkinlikler kamu sektöründe yoğunlaşmaktadır. Kamu sektörü temsilcileri, kurumsal kültür aktarımı ve motivasyon uygulamaları ile sağlanacak çalışan memnuniyetini ve aidiyet duygusunu ön plana çıkarmakta ve kurumsal başarının temel belirleyicisi olarak tanımlamaktadırlar.

İnsan Kaynakları Yönetimi fonksiyonlarından olan ve bu nedenle görüşme formunda alt ifadelerde yer verilen “İK Planlaması”, “İş Analizi” ve “İşe Alım” fonksiyonlarının (benzer yanıtlar nedeni ile birleştirilerek kategorize edilmiştir) katılımcılar tarafından yalnızca işe giriş çıkış işlemlerinin yürütülmesi açısından ele alındığı, iş değerlendirme ve ücretlendirme fonksiyonunun ise katılımcılar tarafından yalnızca bordrolama/ücret, maaş, tazminat hesaplatma olarak ele alındığı görülmektedir. Bahsedilen İK fonksiyonlarının özel sektörde henüz yeterince uygulanmadığı, olgunlaşmadığı ya da belli standartlarının oluşmadığı, kamu sektöründe ise yöneticilerin bu konulardaki yetkisizliğinin etkisi ile pratikte değerlemeye konu olacak düzeyde karşılıklarının olmadığı kanaati oluşmuştur. Alınan katılımcı görüşlerinden bu fonksiyonların her ikisinin de kamu sektöründe daha uzun süren ve daha az esnek uygulamalara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer İK fonksiyonları olan “Endüstri İlişkileri Fonksiyonu” ile “İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının”, katılımcılar tarafından bir arada ele alındığı ya da yasal altyapıları nedeni ile birlikte yürüyen fonksiyonlar olarak algılandıkları görülmüş, aynı kategoride birleştirilen bu iki fonksiyon için hem özel sektörün hem de kamu sektörünün çalışanlardan yüksek düzeyde yetkinlik beklentisinin olduğu anlaşılmıştır.

Tema 2: “Beklenen Personel ve İdari İşler Yetkinlikleri”

Katılımcılara sorulan, ‘Personel ve idari işler sorumlulukları açısından çalışanlarınızdan beklediğiniz yetkinlikler nelerdir?’ sorusuna alınan yanıtlar Tablo 3’de gösterilmiştir. Alınan yanıtların benzerlik gösterdiği alt ifadeler (kategoriler) kodlama sürecinde birleştirilmiş, kodlamalar birleştirilen kategoriler üzerinden yapılmıştır.

İnsan Kaynakları/Personel departmanı çalışanlarından, personel ve idari işler sorumlulukları konusunda beklenen temel yetkinlikler kapsamında katılımcı yöneticilerin beklentilerinin en fazla yoğunlaştığı alan Tablo 3’de koyu renkle gösterilen; “Yazışmalar ve Belgelendirme”, “Bordrolama ve Yasal/Mevzuat” takibi sorumluluklarına dair beklenen yetkinlikler alanlarıdır. Bunlardan yazışmalar kategorisi, resmi kurumlarla yazışma ve sağlık kontrollerinin takibi gibi sorumlulukların birleştirilmesi sureti ile kodlanmıştır. Bu kategorideki işlere dair beklenen yetkinlik düzeyi, kamu kurumlarında daha formel süreçler kullanılması nedeni ile özel sektöre kıyasla daha yüksektir. Bordrolama sorumluluğu da ağırlıkla bordrolama ve sicil dosyası işlerini içermekte ve bu işler hakkında daha pratik çözümlere odaklanan personel beklentisi özel sektörde daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Çalışanlardan beklenen yasal/mevzuat takibi sorumluluğu ise her iki sektörde yüksek düzeyde talep görmüştür. Katılımcıların büyük bölümü, bu alanda çalışanların mevzuat bilgisine hâkim, dikkatli ve sistemli olması gerektiğini belirtmiştir. Yasal düzenlemelere uyum, özellikle kamu sektöründe bir zorunluluk olarak vurgulanmakta, özel sektörde ise teknolojik araçlarla bu süreçler hızlandırılmaktadır. Tablo 3’de detaylandırılan denetim ve kontrol işlemlerinin ve sosyal güvenlik kurumu ile ilişkili işlemlere kamu sektöründe özel sektöre kıyasla daha fazla önem verildiği, servis, yemek, satın alma, bina bakım-onarım gibi işleri özel sektörün daha fazla önemli bulduğu ve izin ve devamsızlık takibi işinde de her iki sektörün yüksek düzeyde yetkinlik beklentisine sahip olduğu ortaya konmuştur.

Tablo 3: Beklenen Personel ve İdari İşler Yetkinlikleri Temasına Ait Alt Temalar ve Kodlar

Kategori	Kod	Katılımcılar	Notlar
Yazışmalar ve belgelendirme (Resmi kurumlarla yazışma, sağlık kontrolleri takibi)	Evrak akışı, dosya düzeni	K3, K6, K7, O3, O6, O7	Kamu sektöründe daha formel süreçler yer alıyor
Denetim ve kontrol işlemleri (Kalite yönetim süreçleri, iş güvenliği prosedürleri - iş kazası-meslek hastalığı-, sivil savunma işleri)	İç denetim bilinci	K2, K5, K7, O1, O5	Kamu sektörü daha sistematik denetim mekanizmasına sahip
Bordrolama (bordro, avans, ikramiye, emeklilik ve tazminat işlemleri) ve sicil takibi	Bordrolama ve sicil işleri	K1, K2, K6, O1, O4, O6	Özel Sektör daha pratik çözümlere odaklı
İzin ve devamsızlık takibi (Yıllık izin, puantaj, personel devir hızı takibi, vizite işlemleri)	Rapor, yıllık izin, mazeretler	K2, K3, K5, O3, O5	Her iki sektörde de yüksek düzeyde ortak beklenti
Sosyal ve İdari İşler (Servis ve yemek işlemleri, bina bahçe bakım, onarım işleri, satın alma)	Yemek, ulaşım, kırtasiye ve bina bakım işleri	K3, K5, O1, O7	Özel sektör destekleyici sosyal ve idari işleri daha fazla önemsiyor
Yasal/mevzuat takibi	Sosyal Güvenlik-İş Kanunu, Vergi Düzenlemeleri	K1, K4, K6, O2, O4, O6	Her iki sektörde de yüksek düzeyde ortak beklenti
SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) ile İşlemler ve Yan Haklar	Sosyal Güvenlik İşlemleri	K1, K4, K7, O2, O6	Kamu Sektöründe daha detaylı iş ve işlemler

Kamu sektöründe bürokratik süreçler daha karmaşık ve yavaş ilerleyen bir yapıya sahiptir. Katılımcılar, resmi yazışmalar, arşiv düzeni, belge takibi gibi konularda personel işlerinin kamu sektöründe yüksek düzeyde titizlikle yapılması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Özel sektörde ise bu süreçlerin daha hızlı ve teknoloji destekli ilerlediği ancak yine de denetime açık yapılar olduğuna değinilmiştir. (“O2; Bordro ve fazla mesai işlemleri dikkatli yapılmalıdır. Özel sektörde bu süreçler doğru ve hızlı yönetilmelidir.” “K3; Resmi yazışmalar ve bakanlıklarla ilişkiler yoğun olmalıdır. Kamu sektöründe bürokratik yazışmalar oldukça yaygındır.”). Bu tarz sektörler arası farklılıklar, iş yükü çeşitliliği ve bürokratik yapı farklılıklarıyla da doğrudan ilişkilidir (Öztürk, 1999).

Tema 3. “Beklenen Diğer Özel Koşullar”

Katılımcılara sorulan, ‘İnsan Kaynakları/Personel Departmanında çalışan personelinizden beklediğiniz başka özel koşullar var mıdır?’ sorusuna alınan yanıtlar Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4’te görüldüğü gibi; İK/personel departmanlarında çalışanlardan beklenen diğer yetkinlikler arasında katılımcılar tarafından en çok vurgu yapılan yetkinlik alanı çalışanların teknoloji kullanımı becerisidir. Dijitalleşme ile birlikte farklı bir boyut ve hız kazanan küreselleşme sürecinin getirdiği teknoloji rekabeti ortamının, işletmeleri hizmet ve üretim süreçlerinde yoğun teknoloji kullanmaya

mecbur bıraktığı bilinmektedir. Çalışmanın teorik altyapısında vurgulanan ve bazı kaynaklarla desteklenen (Boxall & Purcell, 2003; Schoonover, 2003; Boselie vd., 2009; Younger, Brockbank ve Ulrich, 2012; Amechi ve Long, 2014; HRP, 2014; Ulrich, Kryscynski, Ulrich ve Brockbank, 2017; Ulrich Kırmızısaç, 2021; Kolay İK, 2025; Veldsman, Merwe ve Pretorius, 2025), teknolojik gelişmelerin işletmelerin üretim süreçleri ve istihdam anlayışlarını değişikliğe uğratması gerçeği, saha çalışmasının bulguları ile hem kamu sektörü hem özel sektör için doğrulanmış görünmektedir. Her iki sektörde ‘çalışanın bireysel hedeflerini kurum hedefleri ile uyumlaştırma yeteneği’, özel sektörde ‘esnek çalışma saatlerine uyum’ ve ‘teknoloji kullanımı’, kamu sektöründe ise ‘kurumsal bağlılık’ katılımcı yöneticilerin yüksek oranda aradığı yetkinlikler olarak karşımıza çıkmıştır. Katılımcıların ifadeleri bu yetkinliklerin daha çok insan kaynakları fonksiyonları için mi yoksa personel ve idari işler sorumlulukları için mi gerekli olduğuna dair bir ayırım ortaya koymamış, diğer yetkinlikler olarak isimlendirilen bu yetkinlikler her iki sorumluluk grubu için de beklenen yetkinlik olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 4: Beklenen Diğer Özel Koşullar Temasına Ait Alt Temalar ve Kodlar

Kategori	Kod	Katılımcılar	Sektörler Arası Karşılaştırma
Kurum-Birey Hedeflerinin Uyumlaştırılması	Stratejik hedeflerle bütünleşme	K1, K5, K7, O1, O6	Her iki sektörde de yüksek düzeyde ortak beklenti
Esnek Çalışma Saatlerine Uyum	Hibrit model, esnek vardiya, sezonluk yapı	K4, K6, K7, O1, O2, O5, O7	Özel sektörde yüksek beklenti ve uygulama; kamuda sınırlı ve mevzuata bağlı uygulama
Teknoloji Kullanımı	Dijital takip sistemleri, online eğitim	K2, K3, K6, K7, O1, O2, O4, O5, O6, O7	Özel sektörde ileri düzey entegrasyon; kamuda destekleyici fakat sınırlı teknoloji kullanımı
Kurumsal bağlılık	Sadakat, uzun süreli istihdam arzusu	K2, K3, K6, O5, O7	Kamu sektöründe daha yüksek bağlılık temelli istihdam anlayışı

Bu yetkinlik alanlarından hareketle denilebilir ki; yöneticilerin İK departmanı hakkındaki algısı, operasyonel faaliyetleri yürüten bir departman olduğundan çok işletmenin stratejik bir ortağı olduğu yönündedir. Bu durum, İK departmanının organizasyonel hedeflerin merkezinde konumlandırıldığını göstermektedir. Katılımcılar, bu yetkinlik alanlarının kurumsal sürdürülebilirliğin temel unsuru olduğunu belirtmişlerdir. (“K4; Kamu sektörü hedefleri genellikle topluma hizmeti iyileştirmeye yönelik belirlenir. Bireysel gelişim ve kurum hedefleri birbirine entegre edilmelidir.”)

3.3. Beklenen Yetkinliklere İlişkin Sektörler Arası Karşılaştırma

İK/personel departmanlarında çalışanlardan beklenen insan kaynakları fonksiyonlarına ve personel ve idari işler sorumluluklarına yönelik yetkinlik alanlarının (kategorilerinin), sektörler göre durumunu karşılaştırmalı olarak ortaya koyabilmek için, yetkinliklerin hangi sektörlerde daha önemli bulundukları ve görüşlerin tekrarlanma sayıları sektörlerde göre ayrımlanarak Tablo 5’te gösterilmiştir. Çalışanlardan beklenen tüm yetkinlikler içinde, katılımcılar tarafından en fazla vurgulanan yetkinlik alanı; teknoloji kullanımı (özel sektörde, 10 katılımcı görüşü) olmuştur. Bunu takip eden ve en çok vurgulanan diğer yetkinlik alanları ise esnek çalışma saatlerine uyum, eğitim yönetimi ve performans değerlendirme (özel sektörde, her birinde 7 katılımcı görüşü)’dir.

Belirlenen toplam 19 kategorik yetkinlik alanının 7'sinin kamu sektörü temsilcilerince (Planlama, analiz ve işe alım, kurumsal kültür aktarımı, iletişim ve motivasyon, yazışmalar ve belgelendirme, denetim ve kontrol işlemleri, SGK ile İşlemler ve Yan Haklar, kurumsal bağlılık), 8'inin özel sektör temsilcilerince (Kariyer yönetimi, eğitim yönetimi, iş değerlendirme ücret yönetimi, performans değerlendirme, bordrolama, sosyal ve idari işler, esnek çalışma saatlerine uyum ve teknoloji kullanımı) ve kalan 4'ünün ise (Endüstri ilişkileri, iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları, izin ve devamsızlık takibi, yasal/mevzuat takibi ve kurum-birey hedeflerinin uyumlaştırılması) her iki sektör temsilcilerince yüksek düzeyde önemli bulunduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, özel sektörün insan kaynakları fonksiyonlarının yüksek performansla sürdürülebilirliklerinin sağlanmasına yani işlevsel yetkinliklere daha fazla vurgu yaptığı; kamu sektörünün ise bürokratik ve yasal prosedürlere öncelik vermesinin yanı sıra çalışanların etkinleştirici yetkinliklere sahip olmasının gerekliliğine daha fazla vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, her iki sektörün yönetim anlayışı ve mevzuat yükümlülükleri doğrultusunda şekillenen beklenti farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 5: Sektörlere Göre En Fazla Vurgulanan Yetkinlik Alanları ve Frekansları

Kamu Sektöründe En Fazla Vurgulanan Yetkinlik Alanları		Özel Sektörde En Fazla Vurgulanan Yetkinlik Alanları	
Kategori	Katılımcı Sayısı	Kategori	Katılımcı Sayısı
Yazışmalar ve belgelendirme	6	Teknoloji Kullanımı	10
Kurumsal Kültür Aktarımı	5	Esnek Çalışma Saatlerine Uyum	7
İletişim ve Motivasyon Uygulamaları	5	Performans Değerleme	7
Planlama, Analiz ve İşe Alım	5	Eğitim Yönetimi	7
Denetim ve kontrol işlemleri	5	İş Değerleme ve Ücret Yönetimi	6
Kurumsal bağlılık	5	Bordrolama	6
SGK ile İşlemler ve Yan Haklar	5	Kariyer Yönetimi	5
		Sosyal ve İdari İşler	4
Her iki sektörde yüksek düzeyde önemli olarak vurgulanan yetkinlik alanları		Her iki sektörde yüksek düzeyde önemli olarak vurgulanan yetkinlik alanları	
Yasal/mevzuat takibi	6	Kurum-Birey Hedeflerinin Uyumlaştırılması	5
Endüstri İlişkileri, İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları	6	İzin ve devamsızlık takibi	5

Çalışmada buraya kadar elde edilen bulgular kamu sektörünün iletişimsel ve motivasyonel unsurlara verdiği önemin günümüz koşullarında özel sektörden daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Günümüzde hala kamu kurumları için bürokratik süreçler önemli olmaya devam etse de, geçmişten bu yana gelen ‘hantal bürokratik yapı’ algısı, çalışanlar ve kurumlar arasındaki görünmez bağları memnuniyet ve aidiyet duyguları temelinde kuvvetlendirme isteğinin var olduğunun anlaşılması ile değişebilecek gibi görünmektedir. Tablo 6'daki göstergeler de bu tespiti destekler niteliktedir.

Tablo 6: İK/Personel Departmanı Çalışanlarından Beklenen Yetkinliklerin Sektörel Öncelik Matrisi

Yetkinlik Alanı	Kamu Sektörü Öncelik Derecesi	Özel Sektör Öncelik Derecesi
Kurumsal Kültür Aktarımı	★★★★☆	★★☆☆☆
Eğitim Yönetimi	★★★★☆	★★★★★
Performans Değerlendirme	★★★★☆	★★★★★
SGK ile İşlemler ve Yan Haklar	★★★★★	★★★☆☆

Yetkinlik Alanı	Kamu Sektörü Öncelik Derecesi	Özel Sektör Öncelik Derecesi
Esnek Çalışma Saatlerine Uyum	★☆☆☆☆	★★★★☆
Teknoloji Kullanımı	★★★★☆	★★★★☆
Yazışmalar ve Belgelendirme	★★★★★	★★☆☆☆
Kuruma Bağlılık	★★★★☆	★★☆☆☆
İletişim ve Motivasyon Uygulamaları	★★★★☆	★★★★☆

Not: ★ = düşük öncelik, ★★★★★ = çok yüksek öncelik

Tablo 6’da kamu ve özel sektörde beklenen yetkinlik alanlarının sektörel öncelikleri karşılaştırılmıştır. Kamu sektöründe öncelikle "SGK ile İşlemler ve Yan Haklar" ve "Yazışma ve Belgelendirme", sonrasında da "kurumsal kültür aktarımı" ve "kuruma bağlılık" en yüksek önceliğe sahipken; özel sektörde bu alanlar daha düşük öncelik taşımaktadır. Buna karşın, özel sektörde öncelikle "Eğitim Yönetimi" ve "Performans Değerlendirme" sonrasında da "Teknoloji Kullanımı" ve "Esnek Çalışma Süreçleri" önem verilenlerin başında yer alırken, kamu sektöründe bu alanlara daha az önem verilmektedir.

Ayrıca, özel sektör "teknoloji kullanımı"na daha fazla önem verirken, kamu kurumları bu alanda daha geride kalmaktadır. Her iki sektörde "İletişim ve Motivasyon Uygulamaları" eşit öncelikte değerlendirilmiştir. Bu farklılıklar, sektörlerin günümüz istihdam anlayışlarını şekillendiren unsurlar olarak görülmektedir.

Tablo 7: En Fazla Vurgulanan Bazı Yetkinliklere Ait Örnek Katılımcı Görüşleri

Katılımcı Görüşü Örnekleri	İlgili Kategori (Yetkinlik Alanı)
K2 "Personel devam takibi sistemle yapılıyor ama hâlâ manuel kontrol gerekiyor."	Teknoloji kullanımı
O1 "Bazı birimlerde hibrit ve uzaktan çalışmayı kalıcı hale getirdik. Esnek modellerle memnuniyet arttı."	Esnek Çalışma Saatlerine Uyum
K3 "... en çok ihtiyaç duyduğumuz yetkinlikler, çalışanların eğitimi ve gelişimi. Devlet hizmeti sunan bir kurum olduğumuz için, kurumsal kültür oluşturma da çok önemli."	Eğitim Yönetimi
O6 "Yıllık planlarımız, performans hedeflerine göre güncelleniyor. Hedef tutarsa prim olur."	Performans Değerleme
K1 "SGK işlemlerinde bir hata, hem para cezası hem de denetim riskidir."	SGK ile İşlemler ve Yan Haklar-Yasal/mevzuat takibi
K3 "Bizde, yazışmalarda bir kelime eksik olsa yazı geri gelir. O yüzden çalışanlarımız çok dikkatli olmak zorunda."	Yazışmalar ve belgelendirme
O2 "Bizde yetkinlik bazlı terfi sistemi var. Kişi gelişimi kendisi takip etmeli."	Kariyer Yönetimi
K5 "Devlet memurluğu hâlâ kurumsal aidiyetle yürütülüyor, o yüzden sadakat bizim için önemli."	Kuruma Bağlılık

Tablo 7, görüşme katılımcılarından elde edilen alıntılar aracılığıyla insan kaynakları ve personel departmanlarında öne çıkan bazı temel yetkinlikleri ve bunların sektörel bağlamdaki önemini düzeyini ortaya koymaktadır. Bu alıntılar aracılığıyla kamu ve özel sektörde hassasiyetlerin öne çıktığı yetkinlik alanlarının somut örneklerle ortaya konmasına çalışılmıştır.

K2’nin ifadesi, katılımcıların yöneticilik yaptıkları kurumların teknoloji ile ilişkisini açıklayan bir örnektir. Kamu kurumlarında insan kaynakları uygulamalarında teknolojinin kullanıldığı görülse de, kontrol işleminin günümüzde hala manuel olarak ve sınırlı biçimde yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

O1’in ifadesi dijitalleşmenin bir sonucu olarak özel sektörde işletmelerin esnek çalışma uygulamalarını ne derece yaygın hale getirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda çalışanlardan

beklenen yetkinliklerin başında esnek çalışma saatlerine uyum sağlama yetkinliğinin gelmesi beklenen bir durumdur. K3'ün ifadesi ise sadece özel sektörde değil kamu sektöründe de eğitim yönetimine verilen önemi ortaya koymakta, hatta kurum kültürünün oluşturulmasında da bunun bir araç olarak değerlendirildiği görülmektedir.

O6'nın belirttiği performans hedefleriyle bağlantılı planlama ve prim uygulamaları, özel sektörde performans odaklılık ilkesinin ne derece işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır. Performansın ölçülmesi, hedeflere ulaşma ve ödüllendirme sistemlerinin özel sektörde birbiriyle entegre çalıştığı görülmektedir.

Katılımcı K1'in SGK işlemleriyle ilgili ifadesi hem SGK ile ilgili işlemlerin ve evrak akışının takibinin önemini hem de kamu kurumlarında mevzuata uyumun ve hata yapmamanın ne kadar kritik önemde olduğunu göstermektedir. Hatalı işlemler sadece idari sorunlara değil, maddi cezalara ve denetim riskine de neden olabilmektedir. Bu bağlamda, mevzuattaki gelişmelerin takibinin önemi ve dikkat yetkinliği kamu kurumlarında vazgeçilmez bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

K3'in ifadesinden; kamu kurumlarında yasal süreçlerle bağlantılı evrak akışında ve yazışmalarda yapılacak küçük bir hatanın bile süreci aksatabileceği anlaşılmakta ve bu nedenle çalışanların dikkatli ve kurallara uygun hareket etme yetkinliğine sahip olması beklenmektedir.

O2 kodlu özel sektör katılımcısının ifadesi, organizasyonlarında yetkinlik bazlı bir terfi sisteminin işlediğini ve bireysel gelişimin çalışanın kendi sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Bu da özel sektörde kariyer planlaması ve öz yönelimli gelişim yetkinliklerinin ön planda olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7'de son alıntı olarak sunulan K5'in ifadesi ile vurguladığı "kurumsal aidiyet" ve "sadakat" kavramları ise kamu sektöründe hâlen geçerli olan devlet memurluğu anlayışının bir yansımasıdır. Bu durum, kuruma bağlılık yetkinliğinin kamu kuruluşlarında önemli bir değer olarak korunduğunu göstermektedir.

3.4. İşlevsel ve Etkinleştirici Yetkinliklerin Belirlenmesi

Çalışma boyunca elde edilen temalar, HRP (2014) tarafından açıklanan "işlevsel yetkinlik" (insan kaynakları fonksiyonlarına ve personel ve idari işler sorumluluklarına dair görevleri yerine getirme becerisi) ve "etkinleştirici yetkinlik" (bu görevleri gerçekleştirmek için gereken destekleyici beceriler) ayrımına büyük ölçüde paralel biçimde ilerlemiştir. Bu tanımlara dayanılarak ve araştırmacıların uzmanlıklarına dayanılarak yapılan işlevsel ve etkinleştirici yetkinlikler ayrımında ortaya çıkan iki kategori, hem sektörel ayrıma tabi tutularak, hem de bir insan kaynakları fonksiyonu yetkinliği mi yoksa bir personel ve idari işler sorumluluğu yetkinliği oldukları belirtilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8: Kamu ve Özel Sektördeki İnsan Kaynakları ve Personel Departmanlarında Çalışan Personelden Beklenen İşlevsel ve Etkinleştirici Yetkinlikler

Beklenen İnsan Kaynakları Fonksiyonları Yetkinlikleri	Kamu Sektörü		Özel Sektör	
	İşlevsel Yetkinlikler	Etkinleştirici Yetkinlikler	İşlevsel Yetkinlikler	Etkinleştirici Yetkinlikler
	Planlama, Analiz ve İşe Alım Endüstri İlişkileri, İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları	Kurumsal Kültür Aktarımı	Performans Değerleme Eğitim Yönetimi İş Değerleme ve Ücret Yönetimi	Kurum-Birey Hedeflerinin Uyumlaştırılması

Beklenen Personel ve İdari İşler Yetkinlikleri	Yazışmalar ve belgelendirme	İletişim ve Motivasyon Uygulamaları	Kariyer Yönetimi	Teknoloji Kullanımı
		Kurumsal bağlılık	İzin ve devamsızlık takibi	Esnek Çalışma Saatlerine Uyum
	SGK ile İşlemler ve Yan Haklar	Kurumsal bağlılık	Bordrolama	
	Denetim ve kontrol işlemleri		Sosyal ve İdari İşler	
	Yasal/mevzuat takibi			

Tablo 8 incelendiğinde beklenen yetkinliklerin büyük bir kısmının (% 68'inin) işlevsel yetkinlikler olduğu ve bunların da % 46'sının kamu sektöründe % 54'ünün özel sektörde aranan yetkinlikler olarak ortaya konduğu görülmektedir (Yüzdelere toplam yetkinlik sayılarına göre yüzdesel oranlar alınarak oluşturulmuştur). Bu yetkinliklerden *kamu sektöründe beklenen işlevsel insan kaynakları fonksiyonu yetkinlikleri*; planlama, analiz ve işe alım, endüstri ilişkileri, iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları yetkinlikleri, *işlevsel personel ve idari işler yetkinlikleri* ise; yazışmalar ve belgelendirme, SGK ile işlemler ve yan haklar, denetim ve kontrol işlemleri ve yasal/mevzuat takibi yetkinlikleridir. Bu yetkinliklerden *özel sektörde beklenen işlevsel insan kaynakları fonksiyonu yetkinlikleri*; performans değerlendirme, eğitim yönetimi, iş değerlendirme ve ücret yönetimi ve kariyer yönetimi yetkinlikleri, *işlevsel personel ve idari işler yetkinlikleri* ise; izin ve devamsızlık takibi, bordrolama ve sosyal ve idari işleri yürütme yetkinlikleridir.

Etkinleştirici yetkinlikler ise aranan tüm yetkinliklerin %32'sini oluşturmaktadır ve bu yetkinlikler her iki sektöre yarı yarıya dağılmış durumdadır. Etkinleştirici yetkinliklerden kurumsal bağlılık, kurum ve birey hedeflerinin uyumlaştırılması, teknoloji kullanımı ve esnek çalışma saatlerine uyumun hem insan kaynakları fonksiyonları hem de personel ve idari işler sorumlulukları için beklenen yetkinlikler olmaları nedeniyle tabloda her iki kategoriye de işaret eder biçimde konumlandırılmışlardır. Bu yetkinliklerden *kamu sektöründe beklenen etkinleştirici insan kaynakları fonksiyonu yetkinlikleri*; kurumsal kültür aktarımı ile iletişim ve motivasyon uygulamalarıdır. *Kamu sektöründe beklenen etkinleştirici personel ve idari işler yetkinliği* ise; kurumsal bağlılıktır. Kurum ve birey hedeflerinin uyumlaştırılması, teknoloji kullanımı ve esnek çalışma saatlerine uyum yetkinliklerinin özel sektörde, hem insan kaynakları hem de personel ve idari iş sorumluluğu olarak aranan etkinleştirici yetkinlikler oldukları görülmektedir. Bunlardan birisi olan teknoloji kullanımının, görevlerin yürütülmesinde destekleyici bir araç olarak algılanması ilk başta akla gelen durumdur. Ancak aynı zamanda günümüz dijitalleşme süreçlerinde insan kaynakları ve personel görevlerinin neredeyse hepsinin yürütülmesinde teknolojinin kullanılıyor olması, artık asıl görevin İK fonksiyonunun kendisi değil de bu fonksiyonun teknolojik gereçlerle yürütümü mü olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Muhtemeldir ki bu sorunun cevabı zaman içinde eleman ilanlarında açıkça görülebilecek, örneğin “işe alım uzmanı” aramak yerine, “işe alım süreçlerini yürütmek üzere ... programı kullanabilen” gibi ifadelerle daha sık rastlanacaktır.

İşlevsel yetkinliklerin sayıca fazla olması, çok sayıda ve türdeki departman görevlerini ifade etmesi açısından beklenen bir bulgudur. Ancak bunların yanı sıra dijital süreçlerle değişime uğrayan istihdam anlayışlarının bir sonucu olarak aranan yetkinliklere en başta teknoloji kullanma becerisi olmak üzere pek çok etkinleştirici yetkinliğin de eklenmesi, Ulrich ve arkadaşları (2012) tarafından da vurgulanan,

İK profesyonellerinin yalnızca süreç yöneticisi değil aynı zamanda organizasyonel dönüşüm aracı olarak da görev alması gerektiği düşüncesini destekler niteliktedir.

4. Tartışma

Bu bölümde, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler; görüşme formunda yer alan betimleyici sorular, açık uçlu mülakat soruları ve bu soruların alt ifadeleri çerçevesinde, tematik içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve mülakat sorularına alınan yanıtlar ana temalar altında kategori ve kodlar halinde sınıflandırılmıştır. Bulgular, Betimsel Analiz Bulguları, İK/Personel Departmanlarında Çalışanlardan Beklenen Yetkinliklere Dair Bulgular, Beklenen Yetkinliklere İlişkin Sektörler arası Karşılaştırma ve İşlevsel ve Etkinleştirici Yetkinliklerin Belirlenmesi başlıkları ile sunulmuştur.

Bu çalışmada kamu ve özel sektörde insan kaynakları ve personel departmanlarında görev yapan personelden yöneticiler tarafından beklenen işlevsel ve etkinleştirici yetkinlikler belirlenmiş; söz konusu yetkinliklerin temaları, sektörlerle göre benzerlik ve farklılıkları ile birlikte değerlendirilmiştir. Sonuçlar, alanyazında yer alan kuramsal çerçeve ile birçok açıdan örtüşmektedir.

Bulgular, Boyne (2002) ve Rainey & Chun (2005) tarafından ifade edilen "kamu-özel sektör yönetim anlayışları arasındaki farkların çalışan yetkinliği beklentilerine de yansıdığı" tezini doğrulamaktadır. Kamu sektöründe "kuruma bağlılık", "yazışmalar ve belgelendirme" ve "yasal/mevzuat takibi" öne çıkarken, özel sektörde ise "eğitim ve gelişim", "performansa dayalı geri bildirim" ve "esneklik" gibi ifadelerle dayanılarak sonuç odaklı ve dinamik yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Bu ayrım, Veldsman ve arkadaşlarının (2025) çalışmasında da yer verilen "geleceğin İK yetkinliklerinin sektörel bağlamlara göre farklılaşacağı" yönündeki önerileriyle de örtüşmektedir.

Özel sektör katılımcılarının ifadelerinde, performans değerlendirme, dijital sistemlerle takip, esnek süreç yönetimi gibi alanlara daha fazla vurgu yaptığı görülmüştür. Bu bulgu, pek çok çalışmanın (Toker, 2018; Cunha, Mexas, Cantareli ve Gonçalves, 2020; Erol, 2021; Jamkhaneh v.d., 2021; Tuncay-Çelikel, 2022; İmamoğlu, 2023) iddia ve bulguları ile örtüşmektedir. İlgili çalışmalarda, dijitalleşmenin çalışanlardan beklenen yetkinlikleri dönüşüme uğrattığı ve özellikle teknolojik beceri, esneklik ve veri okuryazarlığı gibi dijital çağa özgü yetkinliklerin ön plana çıktığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, özel sektörde faaliyet gösteren İK çalışanlarının "dijital çeviklik", "veriye dayalı karar verme" ve "teknoloji entegrasyonu" gibi alanlarda daha donanımlı olmasının beklendiği anlaşılmaktadır.

Katılımcıların neredeyse tamamı, çalışan memnuniyetinin ve gelişim fırsatlarının kurumsal başarının temel belirleyicisi olduğunu belirtmiştir. Bu sonuç, McEvoy ve arkadaşlarının (2005) "çalışan bağlılığı, gelişim ve liderlik" boyutları üzerine kurulu İK yetkinlik modelini" destekler niteliktedir. Ayrıca SHRM (2012)'nin çalışmasında önerilen "başarı için gerekli 9 yetkinlik" ten biri olan ilişki yönetimi ile açık iletişim ve motivasyon gibi kavramlar arasında da doğrudan bir bağlantı kurulabilir.

Kamu sektöründe yer alan katılımcıların büyük bir kısmı, resmi yazışmalar, belge takibi ve iç denetim süreçlerinde görev alan personelin mevzuata %100 uyumlu çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bu, Öksüzoğlu ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında da kamu çalışanlarının "yasal süreçlerde daha dikkatli ve formal yapı içerisinde çalıştıklarının" tespit edilmesiyle paralellik göstermektedir. Özel sektör katılımcılarının beyanlarında ise bu süreçlerin daha fazla dijitalleştiği ve zaman açısından daha verimli hale getirildiği yönünde ifadeler yer almıştır.

Özetle, bu çalışmanın bulguları;

- Alanyazında yer alan İK yetkinlikleri modelleriyle büyük ölçüde örtüşmekte,
- Kamu ve özel sektör arasında beklenti farklarının bulunduğunu açık biçimde göstermekte,

- Dijitalleşmenin özellikle özel sektörde yeni yetkinlik alanları ortaya çıkardığına işaret etmekte,
- Eğitim-öğretim programlarının sektörel beklentilere göre güncellenmesi gerektiğini vurgulamakta ve alanyazındaki sektörel boşlukları doldurarak özgün katkı sunmaktadır.

Alanyazında insan kaynakları yetkinlikleri üzerine yapılan çalışmaların, örneğin bunlardan Boyatzis, (2008) ve Ulrich ve arkadaşlarının (2017) çalışmalarının genel geçer modeller üzerine kurulu olduğu ve alanyazında bu konuda ve kapsamda yer alan çalışmaların sonuçlarının sektörel ayırım gözetilerek ve karşılaştırmalı olarak sunulmadığı görülmüştür. Bu yönüyle mevcut çalışma, İK yetkinliklerini hem departman düzeyinde hem de sektör bazlı olarak inceleyerek, hem uygulayıcılara hem de üniversitelerin eğitim öğretim planlarını oluşturan yetkin çevrelere rehber olabilecek detaylı ve özgün veriler sunmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, kamu ve özel sektörde insan kaynakları ve personel departmanlarında görev yapan çalışanlardan yöneticilerce beklenen, insan kaynakları fonksiyonlarının ve personel ve idari işler sorumluluklarının yerine getirilmesinde gerekli olduğu düşünülen yetkinliklerin fenomenolojik yöntemle incelenmesi ve işlevsel ve etkinleştirici yetkinlikler olarak tematik çerçevede sınıflandırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Konya ilinde faaliyet gösteren 7'si kamu ve 7'si de özel sektör kuruluşunda çalışmakta olan amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme tekniği ile belirlenmiş toplam 14 yönetici oluşturmuş, veriler, araştırmacıların uzmanlıkları çerçevesinde geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır (Ek1). Form, yedi adet betimleyici sorudan ve üç adet açık uçlu sorudan (bu sorulara bağlı 19 alt ifadeden) oluşmakta olup, katılımcıların görüşlerini serbestçe ifade etmelerine olanak tanıyacak biçimde tasarlanmıştır.

Elde edilen bulgular, çalışanlardan beklentiler konusunda sektörel farklılıkların olduğunu göstermektedir. Bu bulgulara göre özel sektörde en fazla vurgulanan yetkinlik alanlarının önem düzeyine göre sırası ile; *teknoloji kullanımı, esnek çalışma saatlerine uyum, performans değerlendirme, eğitim yönetimi, iş değerlendirme ve ücret yönetimi, bordrolama, kariyer yönetimi ve sosyal ve idari işler*, kamu sektöründe en fazla vurgulanan yetkinlik alanlarının ise *yazışmalar ve belgelendirme, kurumsal kültür aktarımı, iletişim ve motivasyon uygulamaları, planlama, analiz ve işe alım, denetim ve kontrol işlemleri, kurumsal bağlılık ve SGK ile İşlemler ve Yan Haklar* olduğu sonucuna varılmıştır.

Ancak yine aynı sonuçlara göre ilgili departman çalışanlarında olması gereken yetkinlikler konusunda her iki sektörde de bazı ortak beklentiler bulunmaktadır. Bunlar; çalışanların mesleki hukuksal ve idari süreçleri başarı ile yürütebilmeleri için gerekli *yasal/mevzuat takibi* bilgi ve becerisine sahip olmaları, çalışanların daha yüksek verim ve motivasyona sahip olmaları için gerekli olduğu düşünülen *bireysel hedef-kurumsal hedef uyumunu* sağlamış olmaları (ya da işletmenin sunduğu yapıya uyum sağlamış olmaları), *endüstri ilişkileri ve iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları* konusunda gerekli ve yeterli bilgiye sahip olmaları ve *izin ve devamsızlık takibi* konusunda bilgi birikimi ve gerekli dikkat düzeyine sahip olmalarıdır. Tüm bu yetkinlikler arasında az önce sayılan; kurum-birey hedeflerinin uyumlaştırılması, esnek çalışma saatlerine uyum, teknoloji kullanımı ve kurumsal bağlılık yetkinlikleri, ne insan kaynakları fonksiyonları ne de personel ve idari işler sorumlulukları altında bulunmayan yetkinliklerdir. Bu yetkinlikler katılımcılara sorulan 'İnsan Kaynakları/Personel Departmanında çalışan personelinizden beklediğiniz başka özel koşullar var mıdır?' sorusuna alınan yanıtlarla ortaya çıkmıştır.

Sektörel beklentileri; *İK Fonksiyonları, Personel ve İdari İşler Sorumlulukları ve İşlevsel ve Etkinleştirici Yetkinlikler* açısından aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- İnsan kaynakları fonksiyonlarına ilişkin beklenen yetkinlikler açısından; planlama, analiz ve işe alım, iletişim ve motivasyon uygulamaları ve kurumsal kültür aktarımı gibi yetkinliklere

kamu sektöründe özel sektöre kıyasla fazla önem verildiği, performans değerlendirme, eğitim yönetimi, iş değerlendirme ve ücret yönetimi, kariyer yönetimi gibi yetkinliklere ise özel sektörde kamu sektörüne kıyasla fazla önem verildiği görülmekte, İK fonksiyonlarından; endüstri ilişkileri ve iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının her iki sektörde de yüksek önem düzeyinde kabul edildiği anlaşılmaktadır.

- Personel ve idari işler sorumluluklarına ilişkin beklenen yetkinlikler açısından; yazışmalar ve belgelendirme, SGK ile işlemler ve yan haklar, denetim ve kontrol işlemleri gibi yetkinliklere kamu sektöründe özel sektöre kıyasla fazla önem verildiği, buna karşılık, bordrolama ve yemek ve servis hizmetleri ile bina bakım ve onarımı gibi sosyal ve idari işlere dair yetkinliklerin ise özel sektörde kamu sektörüne kıyasla fazla önemli görüldüğü anlaşılmıştır. Personel ve idari işler çatısı altında ele alınan yasal/mevzuat takibi ve izin ve devamsızlık takibi konularındaki yetkinlikler her iki sektör için yüksek düzeyde önemli görülmüştür.
- Beklenen sektörel yetkinliklerden; yazışmalar ve belgelendirme, SGK ile İşlemler ve Yan Haklar, denetim ve kontrol işlemleri, planlama, analiz ve işe alım, yasal/mevzuat takibi, endüstri ilişkileri-iş sağlığı ve güvenliği, izin ve devamsızlık takibi, kariyer yönetimi, eğitim yönetimi, performans değerlendirme, iş değerlendirme ve ücret yönetimi, bordrolama ve sosyal ve idari işleri yürütme yetkinlikleri işlevsel yetkinlikler olarak, kurumsal kültür aktarımı, iletişim ve motivasyon uygulamaları, kurumsal bağlılık, kurum ve birey hedeflerinin uyumlaştırılması, teknoloji kullanımı ve esnek çalışma saatlerine uyum yetkinlikleri ise etkinleştirici yetkinlikler olarak kategorileştirilmiştir.

Etkinleştirici yetkinlikler İK/personel departmanlarında çalışanlarda aranan tüm yetkinliklerin %32'sini oluşturmaktadır ve bu yetkinliklere her iki sektörün ilgisi eşit düzeydedir. Ana görevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırıcı ve niteliğini artırıcı bu yetkinliklerin işlevsel yetkinliklerin yanında aranan yetkinlikler arasına katılması insan kaynakları yönetimi sürecinin yalnızca teknik süreçlerden ibaret olmadığını; kültürel, iletişimsel ve motivasyonel unsurların, çalışanlarda sadakat yaratmanın, kurumsal ve bireysel hedef uyumlaştırmasının ve tüm bu süreçlerde etkin teknolojik ve dijital unsurların kullanımının ne derece önemli hale geldiğini ortaya koymakta, insan kaynakları departmanlarının işletmelerdeki stratejik öneminin arttığını göstermektedir. Ayrıca çalışanlardan beklenen diğer yetkinliklerin en başında teknoloji kullanımı ve esnek çalışma saatlerine uyum yetkinliklerinin yer alması, günümüz istihdam anlayışı konusunda geline noktaı bir kez daha gözler önüne sermekte ve doğrulamaktadır. Yüksek teknoloji kullanımı ve dijitalleşmenin iş hayatında giderek daha çok yerini alıyor olması, işverenlerin çalışanlardan beklentilerini de yeniden şekillendirmiş ve teknolojiyi etkin biçimde kullanabilen, zamansız ve mekansız (7/24, gerektiğinde her yerde) çalışma anlayışına, esnek çalışma saatlerine uyum yeteneği sayesinde uyum sağlayabilen çalışanlara olan talep de buna bağlı olarak artmıştır.

Görülen odur ki; çağın gelişen ve değişen istihdam yapısı çalışanlardan beklenen yetkinlikleri de aynı paralel de değişime uğratmaktadır. Çalışmanın bu paralelde ancak çok daha kapsamlı olarak ve sektör karşılaştırması ile ortaya koyduğu bulgularının alanyazını desteklediği ve daha ileriye taşıdığı, akademisyenlere ve uygulayıcılara faydalı bilgiler sağladığı ve üniversiteler için ise müfredat oluşturma süreçlerinde kaynak teşkil edebileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın katkıları ile beraber bir takım kısıtlayıcıları da mevcuttur. Ulusal düzeyde gerek kamu gerek özel sektörde pratikte, insan kaynakları ve personel departmanlarının görevleri ve amaçları arasında keskin sınırların bulunmaması ya da bu sınırların çizilemiyor olması, insan kaynakları yönetiminin fonksiyonlarının bu isim altında yapılan bazı departmanlarda dahi tam olarak uygulanamamakta olması ya da personel departmanı adının insan kaynakları departmanı olarak değiştirilmesinin kimi zaman yalnızca bir tabela değişikliğinden ibaret olarak görülmesi, bazı akademik nitelikteki çalışmalarda bu isimlere sahip departmanların aynı örnekte incelemesine sebep olmaktadır. Bu durum ulusal düzeyde insan kaynakları yönetimi alanında yapılan çalışmalar için genel bir kısıtlayıcı olarak görülebilir. Diğer bir kısıtlayıcı çalışmanın yürütülme tarihleri ile ilgilidir.

Bu açıdan bakıldığında yüz yüze görüşmelere dair tarihlerde yapılabilecek muhtemel değişikliklerin ya da nitel bulgulara nicel bulgular eklemenin sonuçlara nasıl etki edeceği bilinmemektedir. Bahsedilen muhtemel katkılar ve kısıtlardan hareketle; çalışmanın katkılarını artıracak önerileri de aşağıdaki gibi gruplayarak sunmak mümkündür.

Kurumlara Yönelik Öneriler:

- Yetkinlik bazlı iş analizi yapılmalıdır. İK ve personel kadrolarında görev alan çalışanların işe alım, performans, gelişim ve ücretlendirme süreçleri yetkinlik temelli olarak yapılandırılmalıdır.
- Sektöre özgü eğitim programları tasarlanmalıdır. Kamu ve özel sektörün farklı beklentilerine göre iç eğitim modülleri geliştirilmelidir. Örneğin, kamu çalışanlarına yönelik mevzuat odaklı, özel sektör çalışanlarına ise performans ve teknoloji odaklı içerikler oluşturulabilir.
- İK departmanları stratejik ortak olarak konumlandırılmalıdır. Kurumlar, insan kaynakları departmanını sadece işlem yürüten bir birim olarak değil, kurum hedeflerini destekleyen, karar süreçlerine katılan stratejik aktörler olarak değerlendirmelidir.
- Dijital yeteneklerin geliştirilmesi desteklenmelidir. Özellikle özel sektörde çalışanlardan beklenen dijital okuryazarlık, çeviklik ve veri odaklı karar verme yetkinliklerinin artırılmasına yönelik dijital beceri atölyeleri veya online mikro eğitimler uygulanmalıdır.

Eğitim Kurumlarına (Üniversitelere) Yönelik Öneriler:

- Müfredatlar sektörel beklentilere uyumlu hale getirilmelidir. İnsan kaynakları alanında eğitim veren lisans ve ön lisans programları, hem kamu hem özel sektörün yetkinlik beklentilerini içeren güncel müfredatlar geliştirmelidir.
- Uygulamalı eğitim ve staj olanakları genişletilmelidir. Öğrencilerin sektörel farkındalıklarını artırmak için kamu ve özel sektörde zorunlu/karma staj uygulamaları ve vaka çalışmaları teşvik edilmelidir.
- Yetkinlik gelişim takip sistemleri kurulmalıdır. Üniversiteler, öğrencilerin sadece akademik başarılarını değil; liderlik, iletişim, problem çözme gibi yetkinlik gelişimlerini de izleyen dijital portföy sistemleriyle mezuniyet sonrası işe geçişte destekleyici rol oynamalıdır.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler:

- Farklı şehirlerdeki sektörler arası karşılaştırmalı araştırmalar ile bölgesel faktörlerin etkisi incelenebilir.
- İK ve personel departmanlarının dışında diğer stratejik birimlerde (finans, tedarik zinciri, araştırma-geliştirme) yetkinlik farklılıkları araştırılabilir.
- Örgütsel performans ile İK yetkinlikleri arasındaki doğrudan ve nedensel ilişkiler regresyon modelleri ile analiz edilebilir.

Günümüzde takibi imkansız hale gelen bir hızda dijital dönüşüme girmiş olan iş dünyasının, dijital zekası (DQ; digital quotient) yüksek çalışanlara duyduğu ihtiyacın pratikte giderek belirginleşmesinden hareketle; İK departmanları ve personel departmanları çalışanlarından beklenen yetkinliklerin de bu doğrultuda yeniden şekillendiği ve bu durumun, bu çalışmanın bulgularına da yansıdığı görülmektedir. Bu bulguların hem işletmelerin İK planlaması, iş analizi, işe alım, kariyer, eğitim ve ücret yönetimi gibi çalışanın niteliği ile doğrudan ilgilenen İK fonksiyonlarında hem de bu departmanlarda çalışmaya aday işgücünün kendini geliştirmesi gereken alanlara dair farkındalığının artırılmasında katkısı büyük olabilir. Bu çalışma, insan kaynakları yönetimi alanında hem uygulayıcılara hem de akademisyenlere sektörel temelli özgün veriler sunarak alanyazında önemli bir boşluğu doldurmakta, İK alanında eleman yetiştiren üniversitelerin eğitim öğretim müfredatlarıyla beklenen yetkinliklerin uyumlaştırılmasına hizmet etmesi ihtimali ise çalışmanın beklenen en büyük katkısı olarak görülmektedir. Her ne kadar günümüzün en dikkat çeken tartışma konularından bir

tanesi yapay zekanın insan emeğinin yerini alıp almadığı konusu olsa da, görünen odur ki; insan emeğinin verimli şekilde yönetilmesi konusu, bugün ve gelecekte daha pek çok yeni araştırmaya ihtiyaç duymaya devam edecektir. Dijitalleşme, esneklik, stratejik konumlanma gibi güncel kavramların yetkinlik beklentilerine nasıl yansıdığını gösteren bu araştırma; hem bundan sonra yapılacak araştırmalar için hem de İK'nın geleceği için yol gösterici niteliktedir.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Alan, B. ve Güven, M. (2022). Uluslararası bir kavram karmaşası: Yeterlik, yeterlilik ve yetkinlik kavramları üzerine bir doküman incelemesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(1), 271–293.
- Amechi, U. C., & Long, C. S. (2015). HR professionals technology proponent competency: A review. *Asian Social Science*, 11(1), 33–38. doi: 10.5539/ass.v11n1p33
- Aracı, M.-K. (2023). The great wave of resignation and its relationship to digitalization as a result of changes in labor preferences. M. Z. Çögenli (Ed.), *Organizational behavior in the digital world* içinde (ss. 271–286). New York: Nova Science Publishers.
- Boselie, P., Brewster, C., & Paauwe, J. (2009). In search of balance—managing the dualities of HRM: An overview of the issues. *Personnel Review*, 38(5), 461–471. doi: 10.1108/00483480910977992
- Boxall, P., & Purcell, J. (2003). *Strategy and human resource management*. Bloomsbury Publishing.
- Boyatzis, R. E. (2008). Competencies in the 21st century. *Journal of Management Development*, 27(1), 5–12. doi: 10.1108/02621710810840730
- Boyne, G. A. (2002). Public and private management: What's the difference?. *Journal of Management Studies*, 39(1), 97–122. doi: 10.1111/1467-6486.00284
- Bülbül, H. ve Tunç, T. (2017). Bireysel yetkinlikler ve yönetici-çalışan etkileşiminin işletme yenilikçiliğine etkisi: Türkiye örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 14, 139–160. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoteknik/issue/79311/1343481>
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Sage Publications.
- Cunha, T., Mexas, M., Cantareli, A., & Gonçalves, Q. (2020). Proposal guidelines to implement the concepts of industry 4.0 into information technology companies. *The TQM Journal*, 32(4), 741–759. doi: 10.1108/TQM-10-2019-0249
- Çetinkaya, M. ve Özutku, H. (2012). Yönetimsel performansla yetkinlik temelli yaklaşım: Türk otomotiv sektöründe bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(1), 142–161. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuisletme/issue/9252/115745>
- Dönmez, S. ve Tuncay Çelikel, A. (2022, Mayıs). İş dünyasında teknoloji ile birlikte gelişen yeni beceriler ve işgücünde dijital eşitsizlikler. *Dijitalleşen dünyada birey, toplum, siyaset kongresi bildirisi kitabı*, İstanbul. Erişim Adresi <https://belgelik.isikun.edu.tr/xmlui/handle/iubelgelik/5185>
- Erol, A. (2021). Dijitalleşme çağında işyerinin değişimi: Sebepleri ve sonuçları. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 8(30), 97–113. doi: 10.29224/insanveinsan.963201
- Flanagan, J. C. (1954). The critical incident technique. *Psychological Bulletin*, 51(4), 327–358. doi: 10.1037/h0061470

- Gül, K., Gül, M. ve Saatçı, G. (2016). Akademik yöneticilerin yönetsel yetkinlik düzeylerinin araştırılması: Balıkesir ve Bursa’da ampirik bir çalışma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 283–302. doi: 10.31795/baunsobed.645311
- Hager, P., & Gonczi, A. (1996). What is competence?. *Medical Teacher*, 18(1), 15–18. doi: 10.3109/01421599609040255
- HRPA. (2014). *Human resources professional competency framework*. Human Resources Professionals Association. <https://www.hrpa.ca/search?s=Human+resources+professional+competency+framework>
- İmamoğlu, E. (2023). Türkiye’de dijitalleşen sektörlerde iş gücü niteliğindeki gereksinimlerin güncel iş ilanları ile analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(2), 823-845. doi: 10.29023/alanyaakademik.1181051
- Jamkhaneh, H. B., Shahin, A., Parkouhi, S. V., & Shahin, R. (2021). The new concept of quality in the digital era: A human resource empowerment perspective. *The TQM Journal*, 34(1), 125–144. doi: 10.1108/TQM-06-2020-0137
- Kırmızısaç, E. (2021). Yeni nesil insan kaynakları yönetiminde dijital dönüşüm. *European Journal of Educational and Social Sciences*, 6(2), 156-169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejees/issue/65767/899212>
- Kolay İK. (2025). 2025 İnsan Kaynakları Trendleri. https://cdn.prod.website-files.com/6113889e45c6e62ebf4ca212/6797a21744fce0ee6e38deb7_2025ikrendlerikolayik.pdf
- Kumari, P. A., & Sita, V. (2010). Role of competencies in human resource management a study in Indian organizations. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 2(3), 29–34.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. London: Sage Publications.
- McClelland, D. C. (1973). Testing for competence rather than for "intelligence". *American Psychologist*, 28(1), 1–14. doi: 10.1037/h0034092
- McEvoy, G. M., Hayton, J. C., Warnick, A. P., Mumford, T. V., Hanks, S. H., & Blahna, M. J. (2005). A competency-based model for developing human resource professionals. *Journal of Management Education*, 29(3), 383–402. doi: 10.1177/1052562904267538
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). London: Sage Publications.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. London: Sage Publications.
- Öksüzöğlu, C. D., Karaarslan, E., Şengüllendi, M. F. ve Gürol, Y. D. (2018). İnsan kaynakları yetkinlikleri ile çalışan performans ilişkisi: Kamu ve özel sektör karşılaştırması. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 50–66. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nisantasisbd/issue/46261/512692>
- Öztürk, N. K. (1999). Kamu ve özel yönetim etiği: Benzerlikler ve farklılıklar. *Amme İdare Dergisi*, 32(2), 15-16.
- Pablos, P. O., & Lytras, M. D. (2008). Competencies and human resource management: Implications for organizational competitive advantage. *Journal of Knowledge Management*, 12(6), 48–55. doi: 10.1108/13673270810913612
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). London: Sage Publications.

- Rainey, H. G., & Chun, Y. H. (2005). Public and private management compared. E. Ferlie, L. E. Lynn Jr., & C. Pollitt (Eds.), *The Oxford handbook of public management* içinde (ss. 72–102). Oxford: Oxford University Press.
- Ramlall, S. J. (2006). Identifying and understanding HR competencies and their relationship to organizational practices. *Applied HRM Research*, 11(1), 27–38.
- Rose, P., Beeby, J., & Parker, D. (1995). Academic rigour in the lived experience of researchers using phenomenological methods in nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 21(6), 1123–1129. doi: 10.1046/j.1365-2648.1995.21061123.x
- Rothwell, W. J., & Lindholm, J. E. (1999). Competency identification, modelling and assessment in the USA. *International Journal of Training and Development*, 3(2), 90–105. doi: 10.1111/1468-2419.00069
- Sarıncı, A. ve Özutku, H. (2024). Endüstri 4.0 sürecinde insan kaynakları yetkinlikleri üzerine nitel bir araştırma. *Beykoz Akademi Dergisi*, 12(1), 141–171. doi: 10.14514/beykozad.1379080
- Schoonover, S. C. (2003). Human resource competencies for the new century. *Falmouth, MA: Schoonover Associates*. http://www.schoonover.com/pdf/HR_Competencies.pdf
- Serrat, O. (2017). The critical incident technique. In *Knowledge solutions*. Asian Development Bank. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-10-0983-9_123
- SHRM. (2012). *SHRM elements for HR success competency model*. Society for Human Resource Management. <https://www.shrm.org/learningandcareer/competency-model/documents/shrm-competency-model-all.pdf>
- Tarakegne, C. (2015). Defining the concept of competence: A systematic literature review. *Ethiopian Journal of Social Sciences*, 1(2), 1–9.
- Tekindal, M. ve Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153–172.
- Toker, K. (2018). Endüstri 4.0 ve sürdürülebilirliğe etkileri. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 29(84), 51–64. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuiieyd/issue/38206/441403>
- Tümen, E. (2024). Yetkinlik mi, yetenek mi?. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(16), 1–19.
- Uğuz Arsu, Ş. (2025). İstihdamda kalifiye işgücü kaybı: Beyin göçünün sebepleri ve sonuçlarının doküman analiziyle incelenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 23(57), 1531–1568. doi: 10.35408/comuybd.1553316
- Ulrich, D., Brockbank, W., Yeung, A. K., & Lake, D. G. (1995). Human resource competencies: An empirical assessment. *Human Resource Management*, 34(4), 473–495. doi: 10.1002/hrm.3930340402
- Ulrich, D., Kryscynski, D., Ulrich, M., & Brockbank, W. (2017). Competencies for HR professionals who deliver outcomes. *Employment Relations Today*, 44(1), 37–44. doi: 10.1002/ert.21623
- Ulrich, D., Younger, J., Brockbank, W., & Ulrich, M. (2012). HR talent and the new HR competencies. *Strategic HR Review*, 11(4), 217–222. <https://rbl-net.s3.amazonaws.com/hanc/2012%20HR%20Competencies%20Report.pdf>
- Veldsman, D., van der Merwe, M., & Pretorius, A. (2025). *HR competencies for 2030: A future standard*. Academy to Innovative HR (AIHR). <https://www.aihr.com/blog/hr-competencies/>

- Wong, S.-C. (2020). Competency definitions, development and assessment: A brief review. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 9(3), 95–114. doi: 10.6007/IJARPED/v9-i3/8223
- Yaralı, M. C. (2024). İş becerikliliği. A. Karaca & M. Düşükcan (Ed.), *Örgütsel davranışta güncel kavramlar* içinde (ss. 93–125). Konya: Eğitim Yayınevi.

Ek 1: Görüşme Formu

Tanımlayıcı Sorular

Faaliyette Bulunulan Sektör:

Kuruluş Yılı:

İşletmede/Kurumda Çalışan Sayısı:

Görüşmecinin;

Ünvanı:

Eğitim Düzeyi:

İnsan Kaynakları/Personel Departmanında;

Çalışan Sayısı: Kadın: kişi Erkek: kişi

Çalışanların Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı:

Lise.... Kişi Ön lisans: kişi Lisans: kişi Lisans üstü: Kişi

Mülakat Soruları

1. İnsan Kaynakları/Personel Departmanında çalışan personelinizden beklediğiniz minimum eğitim birikimi (akademik eğitim, çeşitli kurslar, dil, bilgisayar vb.) nedir?
2. İnsan kaynakları fonksiyonları/iş ve işlemleri açısından çalışanlarınızdan beklediğiniz yetkinlikler nelerdir?
 - a. İnsan Kaynakları Planlaması
 - b. İş Analizi
 - c. İşe alım (Seçme, Yerleştirme, Oryantasyon)
 - d. Kariyer Yönetimi ve Eğitim Yönetimi
 - e. İş Değerleme ve Ücret Yönetimi
 - f. Performans Değerleme (Bireysel ve Örgütsel)
 - g. İş Sağlığı ve Güvenliği
 - h. Kurum kültür aktarımı ve motivasyon uygulamaları
 - i. Endüstri İlişkileri
3. Personel ve idari işler sorumlulukları açısından çalışanlarınızdan beklediğiniz yetkinlikler nelerdir?
 - a. Sicil dosyaları oluşturma
 - b. Bordrolama, avans, ikramiye, emeklilik ve tazminat işlemleri
 - c. Yıllık izinler, sağlık kontrolleri, vizite işlemleri
 - d. Puantaj (Personel devamını izleme) ve Personel devir hızı takibi
 - e. Sivil savunma işleri
 - f. Resmi kurumlarla ilişkiler (Sosyal Güvenlik Kurumu, Bölge Çalışma Müdürlüğü, İş Kurumu vb.)
 - g. Servis ve Yemek işlemleri ile Bina ve Bahçe Bakım ve Onarım organizasyonu
 - h. İşçi sağlığı ve iş güvenliği uygulamaları, iş kazası, meslek hastalıkları önleme, takip ve yasal prosedürlerin uygulanması
 - i. Hizmet içi eğitimlerin organizasyonu
 - j. Kalite belgelendirme çalışmaları ve satın alma işlemleri
- 4) İnsan Kaynakları/Personel Departmanında çalışan personelinizden beklediğiniz başka özel koşullar nelerdir? Açıklayabilir misiniz?

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL ÖN YARGILARIN AZALTILMASINA YÖNELİK
MÜDAHALE YAKLAŞIMLARI: SİSTEMATİK BİR İNCELEME**

Hatice EKİCİ^{1*}
Emine YÜCEL²

Öz

Türkiye, tarih boyunca kültürel ön yargıların yaygın olduğu bir toplumsal bağlam olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye bağlamında “kültürel ön yargı” terimi etnik gruplar, mülteci-yerel halk ve coğrafi kimlikler arası ön yargıları kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Son yıllarda, Türkiye’de bu tür ön yargıları azaltmaya yönelik çeşitli müdahaleler geliştirilmiş ve test edilmiştir. Ancak bu müdahalelerin kapsamını ve etkililik düzeylerini değerlendirmek için mevcut çalışmaların bütüncül biçimde incelenmesi gerekmektedir. Bu sistematik inceleme, 2010-2024 yılları arasında Türkiye’de kültürel gruplar arası ön yargıları azaltmayı hedefleyen müdahale çalışmalarına dair mevcut alan yazını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmalar ön yargı alanı, hedef grup, müdahale stratejisi ve etkililik düzeyi gibi ölçütler doğrultusunda sistematik olarak özetlenmiştir. Bulgular, alan yazının kapsamını, eğilimlerini ve müdahale örüntülerini ortaya koymakta; psikoloji ve sosyoloji gibi toplumsal bilim alanlarındaki gelecekteki araştırma ve uygulamalara yönelik çeşitli çıkarım ve öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ön yargı, Ön yargı azaltma, Müdahale, Kültürel ön yargı, Türkiye

**INTERVENTION APPROACHES FOR REDUCING CULTURAL PREJUDICES IN
TÜRKİYE: A SYSTEMATIC REVIEW**

Abstract

Türkiye has historically been a context where cultural prejudices are widespread. In this study, the term “cultural prejudice” refers to biases among ethnic groups, between refugees and local populations, and across geographical identities. In recent years, various interventions have been developed and tested to reduce such prejudices in Türkiye. However, a comprehensive review is needed to evaluate the scope and effectiveness of these efforts. This systematic review aims to examine the existing literature on interventions targeting intercultural prejudice in Türkiye between 2010 and 2024. The studies were systematically reviewed based on criteria such as the type of prejudice, target group, intervention strategy, and effectiveness. The findings highlight prevailing trends, common intervention approaches, and existing research gaps, providing valuable insights and guidance for future research and practice in fields such as psychology, sociology, and other social sciences.

Keywords: Prejudice, Prejudice reduction, Intervention, Cultural prejudice, Türkiye

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-8032-9708

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): haticeozen11@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3663-6003

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Toplumdaki belirgin kültürel gruplar (ör. etnik gruplar, mülteciler ve yerel halk) arasındaki ön yargılar sosyal yaşamın süregelen bir gerçeğidir (Lemmer ve Wagner, 2015). Bu kültürel ön yargılar, sosyal dışlanmadan nefret suçları ve hatta uluslararası çatışmalara kadar uzanan ciddi toplumsal sorunlara yol açmaktadır (Beelmann ve Heinemann, 2014). Tarih boyunca çeşitli etnik ve mülteci³ gruplara ev sahipliği yapan Türkiye, kültürel ön yargıların yaygın olduğu toplumsal bağlamlardan birisidir. Bu çalışmada “kültürel ön yargı” terimi, Türkiye’de etnik, mülteci-yerel ve coğrafi kimlikler arasındaki ön yargıları ifade etmek için kullanılmaktadır. Birçok çalışma Türkiye’de yerel halk-mülteci (Chemin, 2016; Reis, 2019), doğulu-doğulu olmayan (Öncü, 2011; Yücel vd., 2021) ve Türk-Kürt (Bilali vd., 2014; Saraçoğlu, 2009) gibi çeşitli kültürel gruplar arasındaki olumsuz dinamikleri ortaya koyarak, toplumsal düzeyde ön yargıyı azaltıcı müdahalelerin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Son yıllarda Türkiye’de kültürel ön yargıları azaltmaya yönelik müdahaleler artsa da bu müdahalelerin etkililiğini değerlendiren çalışmalar görece sınırlıdır (Ekici vd., 2021; Özaydın vd., 2021; Yücel vd., 2023). Bu nedenle Türkiye’de yürütülen müdahale çalışmalarının kapsamını ortaya koymak ve müdahale başarısına etki eden faktörleri anlamak için mevcut araştırmaların bütüncül bir biçimde değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu çalışma, 2010-2024 yılları arasında Türkiye’de kültürel gruplar arasındaki ön yargıları azaltmaya yönelik yürütülen müdahale çalışmalarına dair mevcut alan yazını sistematik olarak incelemeyi amaçlamaktadır.

1.Ön Yargı

Ön yargı, belli bir sosyal gruba yönelik olumsuz kanaat olarak tanımlanmaktadır (Allport, 1954, Paluck vd., 2021). Etnik köken, ırk, milliyet, din, cinsel yönelim ve yaş gibi farklı sosyal gruplara yönelik ortaya çıkabilen ön yargının bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç boyutu vardır (Beelmann ve Heinemann, 2014). Bu inceleme çalışmasının odak noktasını Türkiye’deki kültürel ön yargılar oluşturmaktadır. Kültürel ön yargının tanımı konusunda tam bir uzlaşma olmasa da genellikle milliyet, dil ve etnik kökene dayalı ön yargılar olarak ele alınmaktadır (Chung vd., 2017). Çeşitli kültürel grupları içinde barındıran Türkiye’de, kültürel ön yargıların en belirgin boyutunu etnik gruplar ve yerel halk-mülteci grupları arası ön yargılar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada kültürel ön yargılar bu iki ön yargı biçimini ve bunlarla yakından ilişkili olan “coğrafi kimlik temelli ön yargıları” (Öncü, 2011; Yücel vd., 2021) kapsayıcı bir terim olarak kullanılmıştır.

2. Etnikler Arası Ve Yerel Halk-Mülteciler Arası Ön Yargılar

Kültürel ön yargılar altında ele alınan etnikler arası ve yerel halk-mülteciler arası ön yargılar arasında bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Farklı etnik gruplar ve mülteciler, ulusal iç grup bakış açısından genellikle “yabancı” ya da “azınlık” olarak görülmektedir (Billiet vd., 2003). Bu gruplara yönelik tutumlar, ulusal kimliğe dair paylaşılan inançlar tarafından şekillenmektedir. Ulus; ortak bir kültürel mirasa sahip homojen bir yapı olarak algılandığında, mülteciler ve etnik azınlıklar ulusal kültüre tehdit olarak algılanabilmektedir (Billiet vd., 2003). Bu bağlamda ön yargılar, çoğunluk grubun ayrıcalıklı konumunu korumaya da hizmet eder (Grapin vd., 2019). Buna ilaveten “azınlığı” oluşturan etnik gruplar ve mülteciler, benzer ön yargı süreçlerine maruz kalmakta, benzer dışlayıcı söylemlerle hedef alınmakta ve sosyal uyum, vatandaşlık, asimilasyon gibi ortak tartışmalara konu olmaktadır. Bunun sonucu olarak birçok çalışmada bu ön yargıların genellikle “etnik ön yargılar” başlığı altında birlikte ele alındığı görülmektedir (Grapin vd., 2019; Lemmer ve Wagner, 2015).

Bu tür ön yargılar eğitimde ayrımcılık, sosyal dışlanma, okul zorbalığı, kaygı gibi psikolojik rahatsızlıklar, nefret suçları ve hatta uluslararası çatışmalar gibi dünyanın birçok yerinde ciddi

³ Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne koyduğu coğrafi sınırlama nedeniyle yalnızca Batıdan gelen sığınma başvurularını mülteci statüsünde değerlendirmektedir. Bu nedenle Türkiye’de Suriyeliler ve Afganlar gibi sığınmacılara mülteci statüsü verilememektedir. Ancak sosyolojik açıdan, bu gruplar için “mülteci” terimi yaygın biçimde kullanılmaktadır.

toplumsal sorunlara yol açmaktadır (Paradies, 2006; Şafak-Ayvazoglu vd., 2021). Bu nedenle araştırmacılar, kültürler arası ön yargıları azaltmaya yönelik müdahale programlarının gerekliliğini vurgulamaktadır.

3. Ön Yargıyı Azaltıcı Müdahaleler

Farklı sosyal gruplara yönelik ön yargıların yol açtığı toplumsal sorunlarla başa çıkmak için uzun yıllardan beri çok çeşitli müdahale stratejileri geliştirilmiş ve test edilmiştir. Bu stratejiler doğrudan temas, bilişsel/duygusal eğitim programları, diyalog, turistik gezi ve medya gibi pek çok yöntemi kapsamaktadır (Paluck vd., 2021). Son dönemde gerçekleştirilen en kapsamlı derleme çalışmalarından birini gerçekleştiren Paluck ve diğerleri (2021), ön yargıyı azaltıcı müdahaleleri temel (*basic*) ve uygulamalı (*applied*) olmak üzere iki üst gruba ayırmıştır. Temel müdahaleler tek bir kuramsal stratejiye dayanırken uygulamalı müdahaleler çok stratejili, uzun süreli ve maliyetli programlardır.

Ön yargı azaltıcı müdahaleleri derleyen meta-analiz çalışmaları, alan yazında en sık hedeflenen ön yargıların etnik ve göçmen/mülteci karşıtı ön yargılar, diğer bir deyişle “kültürel ön yargılar” olduğuna işaret etmektedir (Hsieh vd., 2022; Paluck vd., 2021). Bazı çalışmalar ise doğrudan bu ön yargı türlerini konu edinen müdahalelere odaklanmıştır (Grapin vd., 2019; Raabe ve Beelmann, 2011). Bu inceleme çalışması da Türkiye bağlamında kültürel ön yargıları azaltıcı müdahalelere odaklanmaktadır.

4. Türkiye’de Kültürler Arası Ön Yargılar

Türkiye, çeşitli etnik ve mülteci gruplara ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye’de en az 51 etnik grubun bulunduğu bilinmekte olup (Andrews, 1992), bunların başlıcaları Kürtler, Ermeniler ve Romanlardır (Kurban, 2007). Çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşayan Kürtler, ülkenin en büyük azınlık grubudur (Kurban, 2007). Araştırmalara göre Türkler ve Kürtler arasında karşılıklı ön yargı ve güvensizlik yaygındır (Bağcı ve Çelebi, 2017; Bilali vd., 2014; Yeğen, 2009). Kürtler, Türkler tarafından terörist, pis, işgalci, şiddet yanlısı, cahil gibi olumsuz kalıplarla etiketlenmektedir (Saraçoğlu, 2009, 2010; Turgut ve Çelik, 2024). Kürtlerin yanında, Türklerin Romanlara ve Ermenilere yönelik ön yargıları da birçok araştırmada ortaya koyulmuştur. Romanlar, Türkler tarafından hırsız, küfürbaz ve pis gibi olumsuz kalıp yargılarla etiketlenirken (Kolukırmık, 2009), Ermeniler genellikle yabancı, dışarıdan gelen ve güvenilmez olarak görülmektedir (Bikmen, 1999; Özdoğan vd., 2009).

Kürtlere yönelik ön yargılarla ilişkili olarak, Türkiye’de kültürler arası ön yargıların bir kaynağını da “Doğululuk” oluşturmaktadır (Peker-Dural vd., 2018; Yücel vd., 2021). Kürtlerin ağırlıklı olarak doğu ve güneydoğuda yaşaması, “Doğu” kavramının Kürt kimliğiyle özdeşleşmesine neden olmuştur. Bu durum, “Doğu” ile diğer bölgeler arasındaki mevcut sosyoekonomik hiyerarşinin de etkisiyle coğrafi aidiyeti belirgin bir sosyal kategori hâline getirmiştir (Öncü, 2011; Peker-Dural vd., 2018). Böylece “Doğuda” veya “Doğu dışında” yaşamak, iç ve dış grup ayrımını yansıtan bir ikiliğe dönüşmüştür. Bu durum gündelik dilde “Doğu insanı” ifadesinde açıkça görülmektedir (Öncü, 2011).

Türkiye, tarih boyunca özellikle güney ve doğu sınırlarından gelen mültecilere ev sahipliği yapmıştır (Kirişçi, 2014). 1980’ler ve 1990’larda ekonomik liberalleşme, turizm artışı ve komşu ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıklar, özellikle 2011’deki Suriye iç savaşı, bu mülteci sayısında büyük artışa neden olmuştur (Özçürümez ve Şenses, 2015). Dünyadaki Suriyelilerin yarısından fazlasını barındıran Türkiye, en çok mülteci ağırlayan ülkedir. Ancak Türkiye, 1954 Cenevre Sözleşmesine bağlı olarak yalnızca Avrupa’dan gelenleri mülteci olarak tanıdığından Suriyeli, Afgan, Afrikalı ve Iraklıların çoğu mülteci statüsüne sahip değildir. Suriyelilere 2015’ten bu yana geri göndermeme, sınırlı çalışma ve yasal kalış hakkı ile temel hizmetlere erişim sağlayan “geçici koruma statüsü” tanınmaktadır (İneli-Ciğer, 2016).

Birçok araştırma, Suriyeli, Iraklı, Afgan ve Afrikalıların Türk vatandaşları tarafından olumsuz ve dışlayıcı tutumlara maruz kaldığını ortaya koymaktadır (Erdoğan, 2014; Özer, 2020; Yitmen ve Verkuyten, 2018; Yücel vd., 2023). Suriyeliler güvenilmez, suçlu, tehlikeli gibi olumsuz kalıp yargılarla etiketlenirken (Chemin, 2016), Afganlar geri kalmış, şiddet eğilimli ve ilkel bireyler olarak algılanmaktadır (Reis, 2019). Bu olumsuz tutumlar tek taraflı değildir; Suriyeli ve Afganlar da Türkleri hoşgörüsüz ve yabancı düşmanı olarak görmektedir (Şafak-Ayvazoglu vd., 2021; Reis, 2019).

5. Mevcut Çalışma

Kültürel ön yargının kapsayıcı tanımı, (Chung vd., 2017) etnik önyargılar, mülteciler ile yerel halk arasındaki önyargılar ve Türkiye’deki coğrafi kimlikler arası önyargıların kavramsal ortaklıkları dikkate alınarak, bu çalışmada söz konusu üç önyargı türü "kültürel önyargılar" başlığı altında ele alınmıştır. Kültürel ön yargıların yoğun olduğu Türkiye’de, toplumsal gerginliklerin azaltılması sürdürülebilir barış için kritiktir. Son yıllarda Türkiye’de, çeşitli aktörlerin iş birliğiyle kültürler arası ön yargıları azaltmaya yönelik artan sayıda müdahale programı hayata geçirilmiştir (ör. Biz Bir Takımız projesi). Ancak bu müdahalelerin etkililiği yalnızca sınırlı sayıda çalışmada değerlendirilmiştir (ör. Ekici vd., 2021; Tercan vd., 2021; Yücel vd., 2021). Bu bağlamda, Türkiye’de kültürel ön yargıları azaltmaya yönelik müdahalelerin kapsamının belirlenmesi ve müdahalelerin başarı unsurlarının anlaşılması için, mevcut çalışmaların bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu çalışma, Türkiye’de kültürel gruplar (etnik, yerel halk-mülteci ve coğrafi kimlik temelli gruplar) arasındaki ön yargıları azaltmaya yönelik müdahale çalışmalarına dair mevcut alan yazını sistematik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Mevcut çalışmanın alan yazınındaki boşlukları ortaya koyması, gelecek araştırmalara yol göstermesi ve politika geliştirme süreçlerine bilimsel katkı sağlaması beklenmektedir.

Türkiye’de ön yargı azaltıcı müdahale çalışmaları üzerine bazı araştırmacılar öyküleyici (*narrative*) (Ekici, 2024) veya sistematik derlemeler (Çalışkan-Sarı, 2023) yürütmüştür. Bu çalışmalar, belirli ön yargı türleri (mülteci karşıtı tutumlar vb.) veya müdahale stratejilerine (hayali temas ve spor vb.) odaklanmıştır. Ancak Türkiye’de kültürel gruplar arasındaki ön yargıları hedefleyen müdahaleleri sistematik olarak inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bunun yanında, uluslararası alan yazında ön yargıyı azaltıcı müdahaleler (*prejudice reduction interventions*) ayrı bir çalışma alanı olarak belirirken (Paluck vd., 2021), bu konudaki Türkçe alan yazın sınırlıdır. Bu sınırlı alan yazından yola çıkarak bu inceleme çalışmasının Türkiye’de gelişmekte olan ön yargı azaltma çalışmalarına katkı sağlaması ve araştırmacılar, program geliştiriciler, uygulayıcılar ile politika yapıcılar için yararlı bir kaynak olması amaçlanmaktadır.

6. Yöntem

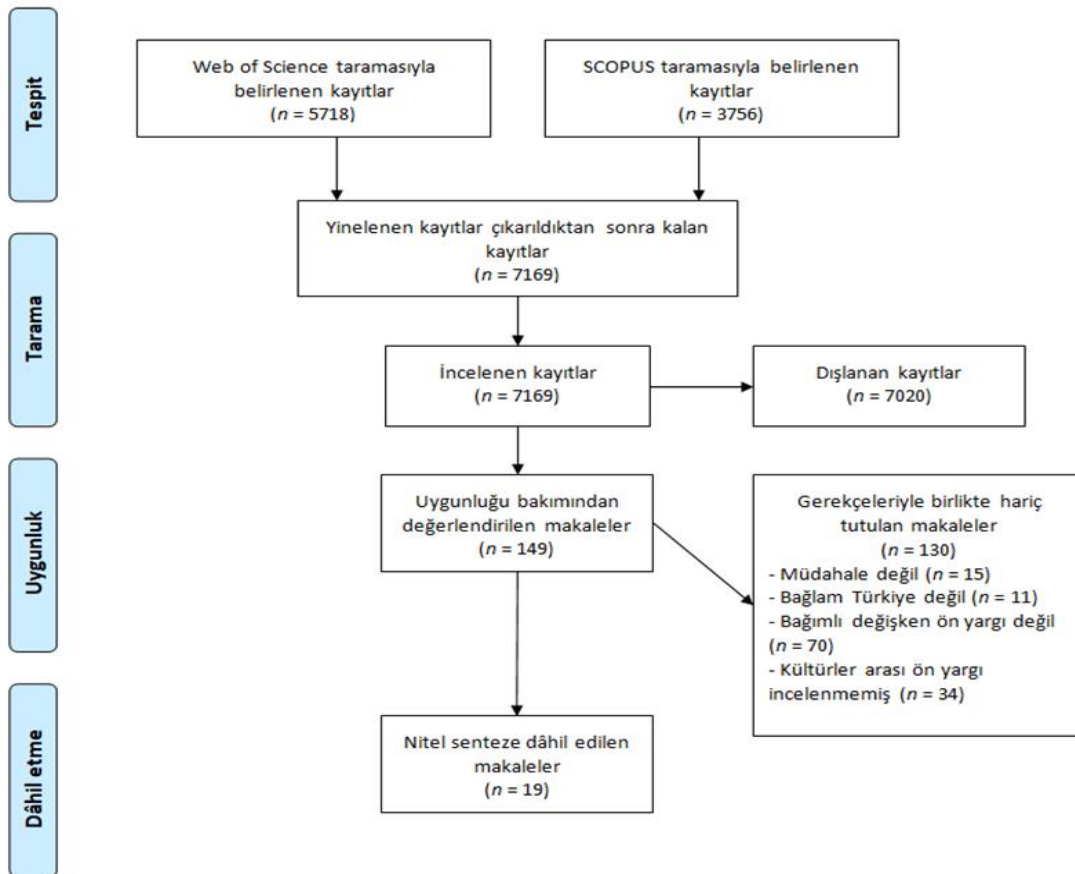
Bu çalışma, PRISMA kılavuzuna (Page vd., 2020) uygun olarak yürütülmüş bir sistematik incelemedir. Çalışmalara ilişkin veriler standart bir form aracılığıyla çıkarılmış, bulgular betimsel sentez tekniği ile değerlendirilmiştir. Mevcut çalışma için indeks taraması 2024 yılının haziran ayında yürütülmüştür. Veri tabanı olarak Web of Science ve SCOPUS kullanılmıştır. Arama tarihi 1 Ocak 2010 ile 1 Haziran 2024 olarak sınırlandırılmıştır. Arama sorgusu (*search query*) oluştururken Paluck ve diğerlerinin (2021) “ön yargıları azaltma” ve “olumlu gruplar arası sonuçları artırma” olmak üzere iki boyutlu yaklaşımı benimsenmiştir. Ön yargıları azaltmaya yönelik araştırmalara ulaşmak için hazırlanan arama sorgusunda; olumsuz gruplar arası tutumları çağrıştıran sözcükler (ör. ön yargı [*prejudice*]) azaltma ya da değiştirme ile ilgili beş sözcükle (ör. azaltma [*decreas**]) eşleştirilmiştir. Olumlu sonuçları artırma ile ilgili araştırmalara ulaşmak için ise arama sorgusunda olumlu gruplar arası tutumlarla ilgili sözcükler (ör. bakış açısını alma [*perspective taking*]) artırma ile ilgili dört sözcükle (ör. artırma [*increas**]) eşleştirilmiştir. Bu çalışma Türkiye bağlamında kültürler arası ön yargıları azaltmaya yönelik müdahalelere ulaşmayı hedeflese de; araştırma sorgusu, engele sahip veya yaşlı bireyler gibi diğer gruplara yönelik önyargıları hedefleyen müdahale çalışmalarını da

kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Böylelikle tüm ön yargıyı azaltıcı müdahaleler arasında spesifik olarak kültürler arası ön yargıları kırmaya odaklanan müdahalelerin oranının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Ön yargıları azaltma ve olumlu gruplar arası sonuçları artırma olmak üzere iki farklı amaç doğrultusunda hazırlanan iki arama sorgusu; (a) anahtar sözcüklerin Türkiye (*Türkiye, Turkey*) ile eşleştirildiği ve (b) bağlantılı ülkenin (*affiliated country*) Türkiye olarak tanımladığı spesifik komutlar eklenerek belirlenen veri tabanlarında ikiye kere tarama yapılmıştır. Böylelikle, başlık ya da özetinde “Türkiye” kelimesi geçen makalelerin yanı sıra, bu kelime metnin ilgili bölümlerinde yer almasa dahi yazarlarının Türkiye ile bağlantılı olduğu müdahale çalışmalarına ulaşılması amaçlanmıştır. Spesifik arama koşulları veri tabanı yapılarına göre bazı farklılıklar gösterdiğinden; aramada kullanılan sekiz arama sorgusu Ek Materyaller bölümünde sunulmuştur.

Kapsamlı tarama süreci sonucunda, PRISMA akış şemasında da görülebileceği üzere (Şekil 1), yedi binden fazla makaleye ulaşılmıştır. Bu çalışmalar, Türkiye bağlamında belirli bir sosyal gruba yönelik ön yargıları azaltmayı amaçlayan bir müdahale içerip içermediği ve bağımlı değişkenin bir gruba yönelik duygu, tutum, biliş, davranışsal niyet ya da davranışları ölçüp ölçmediği ölçütlerine göre çalışma kapsamına dâhil edilmiş ya da dışlanmıştır. Bir çalışmanın ön yargı karşıtı bir müdahale olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine karar verilirken, uygulamanın bireylerin yaşamına dışarıdan (örneğin araştırmacılar ya da kurumlar aracılığıyla) yapılan ve açık biçimde ön yargıları azaltmayı hedefleyen bir müdahale niteliği taşımasına dikkat edilmiştir.

Şekil 1: Sistematik Tarama Kapsamında Çalışma Seçim Süreci (PRISMA Akış Şeması)

Bu dâhil etme ölçütleri doğrultusunda aşağıda belirtilen özellikleri taşıyan çalışmalar sistematik inceleme kapsamı dışında tutulmuştur:

- Bireylerin zorunlu olarak içinde yer aldığı eğitim süreçlerine ya da hâlihazırda geçirdikleri deneyimlere (örneğin turistik gezi, gruplar arası evlilik) odaklanan ve bu süreçlerin etkilerini inceleyen araştırmalar.
- Müdahale niteliği taşısa da bağımlı değişken olarak doğrudan belirli bir gruba yönelik tutumlar yerine; empati, kültürel yetkinlik ve saldırganlık gibi ön yargıyla ilişkili ancak daha genel psikososyal değişkenleri ele alan çalışmalar.
- Ön yargının hedefinde yer alan bireylerin yaşadığı olumsuz deneyimleri (örneğin damgalanma, dışlanma) azaltmayı amaçlayan müdahale çalışmaları.
- Türkiye bağlamında yürütülmemiş veya Türkiye içindeki gruplar arası ilişkileri hedeflemediği belirlenen çalışmalar.
- Yalnızca cinsiyetçiliği azaltmayı hedefleyen müdahaleler (benzer bir yaklaşım için Paluck vd., 2021).

Bu çalışmada benimsenen en temel dâhil etme ölçütü, aday müdahale programının dış gruba yönelik tutumlarla ilgili bir sonuç (bağımlı) değişkenin ölçümünü içermesidir. Bu ölçüte göre Türkiye’nin sosyokültürel bağlamında farklı gruplara yönelik ön yargılar üzerinde etkisi test edilen toplam 53 müdahale programı tespit edilmiştir. Bu müdahalelerin listesi Ek Materyallerde sunulmuş olup tüm müdahaleler arasında kültürler arası ön yargılar %36 oranla en yüksek temsil edilen ön yargı alanı olmuştur.

7. Bulgular

7.1. Çalışmalarla İlgili Genel Değerlendirmeler

Araştırma kapsamında belirlenen ölçütler dâhilinde ulaşılan makaleler, Tablo 1’de özetlenmiştir (daha ayrıntılı bulgular için bkz. Ek Materyaller). Araştırma kapsamında, yayımlanmış 19 makale ve bu makalelerde yer alan 28 çalışma incelenmiştir. Tüm çalışmalar uluslararası dergilerde İngilizce olarak yayımlanmış olup, %32’si 2016-2020, %68’i ise 2020 sonrası tarihlidir. En çok yayına ev sahipliği yapan dergi *International Journal for Intercultural Relations* (5 makale) olurken, *Applied Social Psychology* ve *Current Psychology* dergileri ikişer makale ile onu takip etmektedir. Çalışmalar, %68’i psikoloji, %8’i ise siyaset bilimi alanından olmak üzere, farklı disiplinlerden 61 araştırmacı tarafından yürütülmüştür.

Tablo 1: *Kültürler Arası Ön Yargıları Azaltmaya Yönelik Müdahaleler*

İlk Yazar	Yılı	No	Ön Yargı Alanı	Türü	Strateji	Etkililik
Çuhadar	2015	Tek çalışma	Etnikler arası tutumlar	Uygulamalı	Bilişsel/duygusal müdahale (eğitim)	Etkili
Lazarev	2017	Tek çalışma	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Temel araştırma	Sosyal kategorizasyon	Kısmen etkili
Bağcı	2018a	Çalışma-1	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Kısmen etkili
Bağcı	2018a	Çalışma-2	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkisiz
Bağcı	2018a	Çalışma-3	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Kısmen etkili
Bağcı	2018b	Çalışma-1	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Kısmen etkili
Bağcı	2018b	Çalışma-2	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkili
Bağcı	2018b	Çalışma-3	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkili
Bağcı	2019a	Çalışma-1	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkisiz
Bağcı	2019a	Çalışma-2	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkili
Bağcı	2019b	Çalışma-2	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkisiz
Bağcı	2019b	Çalışma-3	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkisiz
Fırat	2020	Tek çalışma	Etnikler arası tutumlar; Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkisiz
Bağcı	2021	Çalışma-1	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Çevrim içi temas (e-temas)	Etkili
Bağcı	2021	Çalışma-2	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Çevrim içi temas (e-temas)	Etkili
Tercan	2021	Tek çalışma	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Temel araştırma	Dolaylı temas	Kısmen etkili
Özaydın	2021	Tek çalışma	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Uygulamalı	Doğrudan temas; Bilişsel/duygusal müdahale (eğitim)	Etkili
Alan	2021	Tek çalışma	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Uygulamalı	Bilişsel/duygusal müdahale (eğitim)	Etkili
Ekici	2021	Tek çalışma	Coğrafi kimlik temelli tutumlar	Uygulamalı	Doğrudan temas; Spor; Bilişsel/duygusal müdahale (eğitim)	Etkili
Yücel	2021	Tek çalışma	Coğrafi kimlik temelli tutumlar	Uygulamalı	Turizm; Doğrudan temas; Sosyal kategorizasyon	Kısmen etkili
Çoksan	2022	Tek çalışma	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Sosyal norm	Etkili

Türkiye’de Kültürel Ön Yargıların Azaltılmasına Yönelik Müdahale Yaklaşımları: Sistematik Bir İnceleme

Bağcı	2023	Tek çalışma	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Temel araştırma	Dolaylı temas	Kısmen etkili
Çalışkan-Sarı	2023	Tek çalışma	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Uygulamalı	Bilişsel/duygusal müdahale (eğitim)	Etkili
Yücel	2023	Tek çalışma	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Uygulamalı	Spor; Doğrudan temas; Bilişsel/duygusal müdahale (eğitim); Sosyal kategorizasyon	Kısmen etkili
Yücel	2024	Çalışma-1	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Kısmen etkili
Yücel	2024	Çalışma-2	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Kısmen etkili
Yücel	2024	Çalışma-3	Etnikler arası tutumlar	Temel araştırma	Hayalî temas	Etkisiz
Aktaş	2024	Tek çalışma	Mülteci ve yerel halk arası tutumlar	Temel araştırma	Bilişsel/duygusal müdahale (empati aşılama)	Kısmen etkili

7.2. Ön Yargı Alanı

Mevcut 28 müdahale çalışmasının %53'ü etnikler arası⁴, %43'ü mülteci ve yerel halk arası (T.C. vatandaşı), kalanı da (2 çalışma) coğrafi kimlik temelli tutumları hedeflemiştir. Çalışmaların çoğu (%78) Türklerin veya yerel halkın azınlık gruplara (mülteci ya da diğer etnisiteler) yönelik tutumlarını, %28'i ise azınlık grupların Türklere yönelik ön yargılarını ele almıştır.

Bu çalışmalarda, ön yargılı olduğu ve ön yargıya maruz kaldığı varsayılan gruplar incelendiğinde, çalışmaların %39'unda Türklerin diğer etnik azınlıklara, özellikle Kürtlere (%32, 9 çalışma) ve Ermenilere (1 çalışma), karşı ön yargılı olduğu varsayılmıştır. Beş çalışmada (%17), Kürtlerin Türklere karşı ön yargılı olduğu, bir çalışmada (Çuhadar vd., 2015) ise Türkler ile Yunanlılar arasında karşılıklı ön yargılar olduğu kabul edilmiştir. Mülteciler ve yerel halk arası tutumlar bağlamında, çalışmaların %42'sinde (12 çalışma) yerel halkın mültecilere, iki çalışmada (Alan vd., 2021; Yücel vd., 2023) ise mültecilerin yerel halka karşı ön yargılı olduğu varsayılmıştır. Bu çalışmaların çoğunluğu Suriyelilere odaklanırken, yalnızca bir çalışma Ukraynalılara (Aktaş vd., 2024) ve üç çalışma Afganlara (Aktaş vd., 2024; Bağcı vd., 2023; Yücel vd., 2023) yöneliktir. Ayrıca iki çalışma (Ekici vd., 2021; Yücel vd., 2021), Türkiye'nin doğusunda ve diğer bölgelerinde yaşayan bireylerin karşılıklı ön yargılarını varsaymıştır.

7.3. Detayları: Müdahale Türü, Stratejisi Ve Ortamı

Çalışmaların çoğunluğu (%75) temel müdahale niteliğindeyken, uygulamalı müdahalelerin (7 çalışma) sınırlı kaldığı görülmektedir. Kullanılan en yaygın strateji hayalî temas olup (%50, 14 çalışma), bunu bilişsel/duygusal müdahale (%25, 7 çalışma), doğrudan temas (4 çalışma) ve sosyal kategorizasyon (3 çalışma) izlemiştir. Çevrim içi temas, dolaylı temas, spor, turizm ve sosyal norm stratejileri ise daha az tercih edilmiştir.

Tercan ve diğerlerinin (2021) çalışması hariç olmak üzere temel araştırma müdahaleleri tek stratejili ve kısa süreli uygulamalardır. Bunların çoğunda yüz yüze olmayan temas stratejileri (%66 hayalî temas, %10 çevrim içi temas, %10 dolaylı temas) kullanılmıştır. Uygulamalı müdahalelerin ise çoğu (%66, 4 çalışma) çok stratejili olarak kurgulanmış olup, bilişsel/duygusal müdahale (6 çalışma) ve yüz yüze temas (4 çalışma) en sık tercih edilen stratejileridir. Uygulamalı müdahaleler, dört günden (Yücel vd., 2021) bir buçuk yıla (Çuhadar vd., 2015) kadar değişen sürelerle, uzun soluklu programlar olarak öne çıkmaktadır.

Müdahalelerin %35'i çevrim içi ortamda, %32'si sahada, geri kalanı ise laboratuvarda gerçekleştirilmiştir. Sahadaki müdahalelerin çoğu okul (Alan vd., 2021; Tercan vd., 2021; Yücel vd., 2021, 2023), üniversite (Özaydın vd., 2021) ve gençlik merkezleri (Yücel vd., 2021, 2023) gibi kamusal alanlarda gerçekleştirilmiştir.

7.4. Müdahale Stratejileri

7.4.1. Hayalî Temas

Hayalî temas (%50, 14 çalışma), yalnızca temel araştırma müdahalelerinde kullanılmış ve çoğunlukla laboratuvar (6 çalışma) veya çevrim içi (7 çalışma) ortamlarda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar üniversite öğrencileri ve yetişkinlerle yürütülmüş olup çocuklarla yapılmış hayalî temas çalışması bulunmamaktadır. Hayalî temasın etkinliğini artırmak amacıyla araştırmacıların etnik kimlik belirginliği (Bağcı vd., 2018a), arkadaşlık potansiyeli (Fırat ve Ataca, 2020) ve turistik etkileşimi (Yücel vd., 2024) senaryolara entegre ettiği görülmektedir.

⁴Fırat ve Ataca (2020) çalışması, hem etnik gruplar arası tutumları hem de mülteciler ile yerel halk arasındaki tutumları hedeflediği için her iki kategoriye de dâhil edilmiştir. Bu nedenle sistematik incelemeye dâhil edilen toplam çalışma sayısı 28 olmasına rağmen, kategoriler ayrı ayrı toplandığında sayı 29 olarak görülmektedir.

7.4.2. Bilişsel /Duygusal Müdahale

Bilişsel/duygusal müdahaleleri (%25, 7 çalışma) bir çalışmada “empati aşılama” (Aktaş vd., 2024) şeklinde, diğerlerinde ise “sürekli eğitim programları” olarak yapılandırılmıştır. Bu eğitimlerin çoğu empati ve kültürel farkındalığa odaklanırken (ör. Alan vd., 2021; Özaydın vd., 2021) iki çalışma çatışma çözümüne yoğunlaşmıştır (Çuhadar vd., 2015; Ekici vd., 2021). Bu müdahaleler hem üniversite öğrencilerine hem de çocuk ve ergen gruplarına uygulanmış olup çoğunlukla saha ortamında, iki çalışma (Aktaş vd., 2024; Çalışkan-Sarı ve Yalçinkaya-Alkar, 2023) ise çevrim içi ortamda gerçekleştirilmiştir.

7.4.3. Diğer Müdahale Stratejileri

Diğer müdahale stratejileri arasında doğrudan temas (4 çalışma); gruplar arası etkileşime izin veren karma kamplar (Ekici vd., 2021; Yücel vd., 2023), sosyal etkinlikler (Yücel vd., 2023) ve uygulamalı sağlık eğitimi (Özaydın vd., 2021) olarak kurgulanmıştır. Spor kullanan çalışmalar, basketbol (Ekici vd., 2021; Yücel vd., 2023) ve oryantiringe (Ekici vd., 2021) yer vermiştir. Turizm ise dış grubun şehrine dört günlük bir seyahat biçiminde tasarlanmıştır (Yücel vd., 2021).

Sosyal kategorizasyon stratejisi (3 çalışma), ortak grup kimliği oluşturmaya hedeflemiştir. Dinî kimlik vurgusu yoluyla (Müslüman ya da Sünni, Lazarev ve Sharma, 2017) ya da müdahalede kullanılan amblem ve sembollerle (Yücel vd., 2021, 2023) üst kimlikler öne çıkarılarak uygulanmıştır. Çevrim içi temas dış grup üyeleriyle sözde çevrim içi etkileşim (Bağcı vd., 2021); dolaylı temas dış gruba yönelik haber (Bağcı vd., 2023) ve hikâye okumalarıyla (Tercan vd., 2021); sosyal norm ise eşitlikçi iç grup normlarının belirginleştirilmesiyle yapılandırılmıştır (Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022).

7.5. Örneklem Özellikleri

İncelenen 28 müdahale çalışmasında toplam 12.675 katılımcı yer almıştır. Örneklem büyüklüğü 47 (Bağcı vd., 2018a; Çalışkan-Sarı ve Yalçinkaya-Alkar, 2023) ile 6.500 (Alan vd., 2021) arasında değişmektedir. Çalışmaların %42’si üniversite öğrencileriyle, %39’u yetişkin bireylerle, kalanları ise (5 çalışma) çocuk ve ergenlerle yürütülmüştür. Tercan ve diğerlerinin (2021) çalışması hariç olmak üzere çocuk ve ergen örneklemi yalnızca uygulamalı müdahalelerde yer almıştır.

7.6. Araştırma Deseni, Ölçüm Zamanı Ve Bağımlı Değişkenler

Müdahale çalışmalarının yaklaşık %90’ı (25 çalışma) nicel araştırma yöntemini kullanırken, iki çalışma (Çalışkan-Sarı ve Yalçinkaya-Alkar, 2023; Tercan vd., 2021) karma yöntem, bir çalışma (Ekici vd., 2021) ise nitel araştırma yöntemi kullanmıştır. Çalışmaların çoğunluğunda (%71, 20 çalışma) denekler arası deneysel desen, diğerlerinde (7 çalışma) ise yarı deneysel desen kullanmıştır. Yarı deneysel çalışmaların üçü seçkisizleştirilmiş kontrollü ön test-son test (Alan vd., 2021; Çalışkan-Sarı ve Yalçinkaya-Alkar, 2023; Özaydın vd., 2021), üçü denk olmayan kontrol gruplu ön test-son test (Tercan vd., 2021; Yücel vd., 2021, 2023) ve biri ise yalnız son test deseni (Çuhadar vd., 2015) ile yürütülmüştür. Müdahale etkisinin kalıcılığı sadece bir çalışmada takip ölçümüyle test edilmiştir (Yücel vd., 2021). Nitel yöntemler ise sadece son testte kullanılmış; bu kapsamda cümle tamamlama (Çalışkan-Sarı ve Yalçinkaya-Alkar, 2023), sınıf içi (Tercan vd., 2021) ve odak grup görüşmeleri (Ekici vd., 2021) gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaların çoğunda (%65) ön yargıyı ölçmek için birden fazla bağımlı değişkenden faydalanılmıştır. En sık incelenen bağımlı değişkenler; dış gruba yönelik duygular (%60, 17 çalışma), davranışsal eğilimler (%42), güven (%17) ve gruplar arası kaygıdır (%17). Davranışsal ön yargı ise yalnızca üç çalışmada ele alınmış olup, dış grubu destekleyen bir kuruluşa bağış yapma (Lazarev ve Sharma., 2017), kaynak tahsisinde iç grup yanlılığı (Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022), dış gruptan akranlara yönelik sosyal dışlama ve ayrışma (Alan vd., 2021) ve ekonomi oyunlarında bağış davranışı (Alan vd., 2021) olarak yapılandırılmıştır. Çalışmalarda kullanılan diğer bağımlı

değişkenler ise sosyal mesafe, örtük ön yargı, empati, çok kültürlülük ideolojisini destekleme, dış gruba yakınlık, dış gruba yönelik algılar, dış grubu insanlıktan çıkarma, dış gruba yönelik karma tutum maddeleri, mülteci haklarına destek ve mültecilere yönelik tutum ölçekleridir.

7.7. Müdahalelerin Etkililiği

Müdahale çalışmalarının %39'u (11 çalışma) ön yargıyı azaltmada etkili, %39'u kısmen etkili, %22'si ise etkisiz bulunmuştur. Uygulamalı müdahalelerin tamamı etkili ya da kısmen etkili bulunurken, temel müdahalelerin %28'i (6 çalışma) etkisizdir. Etkisiz bulunan bu çalışmaların hepsi hayalî temas müdahalesidir. Çoğunluk statüsündeki Türklerin ya da yerel halkın azınlıklara (mülteci ya da diğer etnisiteler) yönelik ön yargılarını hedefleyen çalışmaların çoğu etkili ya da kısmen etkili bulunurken (10 etkili, 7 kısmen etkili), altı çalışma etkisiz bulunmuştur. Azınlıkların çoğunluk grup üyelerine yönelik ön yargılarını hedefleyen çalışmalara bakıldığında, üçü etkili (Alan vd., 2021; Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022; Çuhadar vd., 2015), ikisi kısmen etkili (Bağcı vd., 2018a, Çalışma 3; Yücel vd., 2023), üçü ise etkisiz (Bağcı vd., 2019a, Çalışma 1; Bağcı vd., 2019b) bulunmuştur. Türkiye'nin doğusu ve diğer bölgelerden bireyler arasındaki ön yargıları hedefleyen müdahaleler ise etkili (Ekici vd., 2021) ya da kısmen etkili (Yücel vd., 2021) bulunmuştur.

Hayalî temasın etkililiğinin müdahale grubunun statüsüne ve senaryo içeriğine bağlı olduğu görülmüştür. Standart (Bağcı vd., 2019a) ve zenginleştirilmiş hayalî temas senaryoları (ör. arkadaşlık potansiyeli, Bağcı vd., 2018b; turistik etkileşim, Yücel vd., 2024), çoğunluk grubun azınlık gruplardan bireylere yönelik ön yargılarını azaltmada etkili ya da kısmen etkili bulunmuştur. Bazı çalışmalar hayalî temasın etkisinde iç grup özdeşiminin düzenleyici rolü olduğunu gösterirken (Bağcı vd., 2018a), Fırat ve Ataca (2020) arkadaşlık içeren hayalî temasın Türklerin Kürtlere ve Suriyelilere yönelik ön yargılarını azaltmadığını ve iç grup özdeşiminin düzenleyici bir rol oynamadığını bulmuştur. Ayrıca senaryo içeriğiyle ilişkili olarak, etkileşim partnerinin etnik kimliğinin belirginleştirildiği senaryolarda (Bağcı vd., 2018a, Çalışma 2) hayalî temasın etkisini kaybettiği, hatta Türklerin Kürtlere yönelik ön yargılarını artırdığı görülmüştür.

Hayalî temas, azınlıklara yönelik ön yargıların azaltılmasında genellikle olumlu sonuçlar verirken azınlık statüsündeki Kürtlerin Türklerle yönelik ön yargıları üzerinde karmaşık etkilere sahiptir. Bağcı ve arkadaşlarının (2018a) yapmış olduğu bir çalışmada, hayalî temasın Kürtlerin Türklerle yönelik ön yargılarını azaltmada kısmen etkili olduğu sonucuna ulaşılrken, farklı çalışmalar etkisiz olduğu (Bağcı vd., 2019a) veya ön yargıları daha da artırdığı (Bağcı vd., 2019b) sonucuna ulaşmıştır. Hayalî temasın yanı sıra çevrim içi temasın (Bağcı vd., 2021) Türklerin Kürtlere yönelik; dolaylı temasın (Bağcı vd., 2023; Tercan vd., 2021) ve sosyal kategorizasyonun (Lazarev ve Sharma, 2017) ise yerel halkın mültecilere yönelik ön yargılarını azaltmada etkili ya da kısmen etkili olduğu bulunmuştur.

Bilişsel/duygusal ve sosyal norm müdahaleleri, çoğunluk ve azınlık gruplar üzerinde genellikle etkili bulunan diğer yaklaşımlardır. Bilişsel/duygusal müdahaleler, mülteciler ile yerel halk arasındaki (Aktaş vd., 2024; Alan vd., 2021; Çalışkan-Sarı ve Yalçınkaya-Alkar, 2023) ve Türklerle Yunanlılar arasındaki (Çuhadar vd., 2015) ön yargıları azaltmada çoğunlukla etkili ya da kısmen etkili bulunmuştur. İstisna olarak empati aşılama yönelik müdahaleler (Aktaş vd., 2024), Suriyeli ve Afganlara yönelik ön yargıları azaltmada etkili olurken, Ukraynalılar söz konusu olduğunda etkisiz kalmıştır. Bununla birlikte sosyal norm stratejisi ise Türkler ve Kürtler arasındaki karşılıklı ön yargıları azaltmada etkili bulunmuştur (Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022).

Öte yandan uygulamalı müdahaleler de ön yargıları azaltmada etkili ya da kısmen etkili bulunan yaklaşımlar arasındadır. Uygulamalı müdahalelerde, yerel halkın mültecilere (Alan vd., 2021; Çalışkan-Sarı ve Yalçınkaya-Alkar, 2023; Özaydın vd., 2021) mültecilerin de yerel halka yönelik ön yargılarını (Alan vd., 2021) azaltmada etkili olduğu bulunmuştur. Bu çalışmaların farklı olarak Yücel ve diğerleri (2023), "Bir Bir Takımız" müdahalesinin yerel ve mülteci katılımcılar üzerindeki kısmi etkisine işaret etmiştir. Müdahale, her iki grubun da dış grup üyelerine yönelik

kişisel yakınlığını artırmıştır. Ancak bu müdahale, mültecilerin dış grup algılarını iyileştirirken yerel halkın algılarını mültecilere yönelik algılarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanında aynı çalışmada müdahalenin etkililiği üzerinde yaş, empati, müdahale öncesi temas ve kamp esnasındaki temasın düzenleyici etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Yerel halk ve mülteci bağlamının yanında uygulamalı müdahaleler, Türkiye’nin doğusu ile diğer bölgelerinden bireyler arasındaki ön yargıları azaltmada etkili (Ekici vd., 2021) ya da kısmen etkili (Yücel vd., 2021) olduğu belirlenmiştir. Yücel ve diğerleri (2021) müdahalenin etkisinin doğu dışındaki bölgelerden katılımcılarda daha belirgin olduğu ve bu olumlu etkinin müdahale programından üç ay sonra da korunduğu sonucuna ulaşmıştır.

8. Tartışma

Bu çalışma, 2010-2024 yılları arasında Türkiye’de kültürler arası ön yargıları azaltmaya yönelik olarak yürütülen müdahale çalışmalarını sistematik bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın dâhil etme ölçütlerini karşılayan toplam 28 çalışma incelemeye dâhil edilmiştir. Uluslararası meta analiz ve inceleme çalışmalarıyla uyumlu olarak (Paluck vd., 2021), Türkiye’de yürütülen tüm gruplar arası müdahaleler arasında kültürler arası ön yargılar, %36 oranla en yüksek temsil edilen ön yargı alanını oluşturmaktadır. Bu bulgu, hem Türkiye’de hem de dünyada kültürel ön yargıların yol açtığı toplumsal sorunların ciddiyetini ve bunlarla baş etmek için atılan adımların önemini yansıtmaktadır.

Bu sistematik incelemedeki çalışmaların %32’si 2016-2020 arasında, %68’i ise 2020 ve sonrasında yayımlanmıştır. Bu dağılım, alana yönelik akademik ilginin son yıllarda belirgin biçimde arttığını göstermektedir. Ayrıca araştırmacıların çoğunluğunu (%68) psikologlar oluşturmakta, diğer disiplinlerden katkı ise sınırlı kalmaktadır. Ancak ön yargı tarihsel, kültürel ve yapısal boyutları olan karmaşık bir sorundur. Bu nedenle sürdürülebilir ve etkili müdahaleler için sosyoloji, antropoloji ve tarih gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarından yararlanmak gerekmektedir (Paluck vd., 2021). Bunun yanında, ön yargılar çeşitli ortamlarda (okul, iş yeri, sağlık hizmeti) ortaya çıkabilir ve bu bağlamlarda gruplar arası ilişkileri onarmak için disiplinler arası iş birliği önemlidir. Farklı disiplinleri bir araya getiren yaklaşımlar, daha bütüncül ve etkili çözümler geliştirilmesini sağlayacaktır.

8.1. Müdahalelerde Ele Alınan Kültürel Ön Yargılar, Kültürel Gruplar ve Örneklem Özellikleri

Müdahale çalışmalarının yaklaşık yarısı etnikler arası, yarısı ise mülteci ve yerel halk arasındaki tutumları hedef alırken, yalnızca iki çalışma (Ekici vd., 2021; Yücel vd., 2021) coğrafi kimlik temelli ön yargıları hedeflemiştir. Coğrafi kimlik temelli ön yargıları inceleyen söz konusu iki çalışma (Ekici vd., 2021; Yücel vd., 2021), Türkiye’nin doğu ve doğu dışı bölgelerinde “Doğulular” ve “Doğulu olmayanlar” arasında belirgin grup ayrımları olduğunu vurgulamaktadır (Peker-Dural vd., 2018). Türkiye’de “Doğulu” teriminin yaygın olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda (Öncü, 2011; Peker-Dural vd., 2018), konunun toplumsal algı ve söylemler bağlamında incelenmesi ve alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Mevcut çalışmaların çoğu (%71), Türklerin ya da yerel halkın azınlıklara yönelik tutumlarını; %21’i ise azınlık grupların Türklere yönelik ön yargılarını hedeflemektedir. Oysa Türkiye’deki çoğunluk-azınlık ilişkileri tek taraflı değildir; her iki grup da birbirini anlamakta zorlanmaktadır (Çelik vd., 2017). Bu nedenle azınlık grupların yerel halka yönelik ön yargılarını hedefleyen müdahaleler de toplumsal barış açısından önem arz etmektedir (Beelmann ve Lutterbach, 2022).

Mevcut çalışmaların çoğu etnik azınlık olarak Kürtlere odaklanırken, yalnızca iki çalışmada Ermeniler (Yücel vd., 2024) ve Yunanlılara (Çuhadar vd., 2015) yer verilmiştir. Mülteci grupları olarak ise çalışmaların çoğu Suriyelilere, yalnızca birkaçı Ukraynalılara (Aktaş vd., 2024) ve Afganlara odaklanmaktadır. Kürtlere ve Suriyelilere yönelik ön yargıların yaygınlığı,

müdahalelerin çoğunlukla bu gruplara odaklanmasını açıklayabilir. Özellikle Suriyelilere yönelik müdahale çalışmalarının kamu kurumları, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri tarafından desteklenmesi araştırmacıların bu gruba yönelik artan ilgisini açıklayan faktörlerden biri olabilir. Nitekim bu gruba yönelik gerçekleştirilen dört çalışma kamu kurumları tarafından yürütülmüştür. Öte yandan, diğer azınlık gruplara, örneğin Romanlara ve Türkiye’deki yaklaşık 1,5 milyonluk nüfuslarıyla Afrikalı mültecilere yönelik (Şimşek, 2019) herhangi bir müdahale çalışmasının bulunmaması dikkat çekicidir. Bu bağlamda daha kapsayıcı ve toplumsal bütünleşmeyi önceleyen politikalar geliştirebilmek için toplumsal barışı hedefleyen müdahalelerin tüm azınlık gruplarını kapsaması büyük önem taşımaktadır.

Müdahale çalışmalarının %81’i yetişkinlerle yürütülürken çocuk ve ergenlere yönelik yalnızca beş çalışma bulunmaktadır. Ancak ön yargının küçük yaşlarda başladığı ve ergenlik ile yetişkinlikte gelişimini sürdürdüğü bilinmektedir (Raabe ve Beelmann, 2011). Ayrıca çalışmalar, çocukluk döneminin müdahaleler için en uygun dönem olduğunu ve bu yaş grubunda elde edilen etkilerin yetişkinlere kıyasla daha güçlü olduğunu göstermektedir (Beelmann ve Heinemann, 2014; Hsieh vd., 2022). Bu çalışma kapsamında çocuklara yönelik müdahale sayısı az olmakla birlikte, mevcut uygulamaların yoğun ve uzun süreli olması önemli bir avantaj olarak değerlendirilebilmektedir. Çocuklara yönelik müdahalelerin sınırlı kalmasında; okul izin süreçlerindeki zorluklar, ebeveyn ön yargıları ve konu hassasiyeti etkili olabilmektedir (Tropp vd., 2022). Yücel ve diğerleri (2023) kamu iş birliği ile gerçekleştirdikleri müdahale programında, ebeveynleri de kapsayan kamp etkinliği ile bu engelleri aşmayı hedeflemiştir. Erken yaşta kazanılan olumlu tutumların kalıcılığı göz önünde bulundurulduğunda, çocuklara yönelik müdahalelerin yaygınlaştırılması ve kurumlar ile sürdürülebilir iş birliklerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır (Tropp vd., 2022).

8.2. Müdahale Türleri ve Stratejilerindeki Güncel Eğilimler

Mevcut çalışmaların büyük çoğunluğunun (yaklaşık %70) laboratuvar ya da çevrim içi ortamlarda kısa süreli temel araştırma müdahaleleri olduğu; buna karşılık uzun süreli ve yoğun içerikli uygulamalı müdahalelerin sayıca sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu durum, alandaki ilginin Paluck ve diğerlerinin (2021) tanımıyla “hafif dokunuşlu” (*light touch*) müdahalelere yöneldiğini göstermektedir. Hafif dokunuşlu müdahaleler; uygulaması kolay, kısa süreli (bazen birkaç dakika) ve düşük maliyetli müdahaleler olarak tanımlanmaktadır. Bu tür müdahalelerde deneysel kontrolün sağlanması, müdahalenin bileşenlerinin (mesaj ve dozaj gibi) kolayca manipüle edilmesine imkan tanımakta ve bu da neden- sonuç ilişkisinin kurulması için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak alan yazın bu tür müdahalelerin uzun vadeli etkileri konusunda büyük ölçüde sessiz kalmaktadır (Paluck vd., 2021). Ayrıca “hafif dokunuşlu” müdahaleler, araştırmacıların daha etkili ancak daha fazla çaba ve kaynak gerektiren uygulamalı müdahalelerden uzaklaşmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle gelecekte müdahale stratejilerinin seçiminde uzun vadeli etkilere odaklanılması önerilmektedir (Paluck vd., 2021).

Uygulamalı müdahaleler genellikle yaratıcı, iş birliği gerektiren, pahalı, zor, yoğun, çok stratejili ve uzun süreli çalışmalardır (Paluck vd., 2021). Çeşitli kuramsal bakış açılarına dayalı müdahale stratejilerinin harmanlanmasından oluşan bu yaklaşımlar, ön yargının farklı boyutlarını hedef almada oldukça işlevseldir (Paluck vd., 2021). Nitekim alan yazında çok stratejili müdahalelerin daha etkili olduğunu gösteren bulgular da mevcuttur (Beelmann ve Heinemann, 2014). Mevcut çalışmada incelenen uygulamalı müdahalelerin de çoğunluğunun (%66) çok stratejili olduğu görülmektedir. Bunun yanında mevcut uygulamalı müdahalelerin çoğunun kamu kurumları ile iş birliği içerisinde, kamusal mekanlarda yürütülmüş olması ve en geniş kapsamlı iki müdahalenin (Yücel vd., 2021, 2023) doğrudan T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından yürütülmesi araştırmacıların uygulayıcı bir ortak ile iş birliği yapmasının önemini göstermektedir. Devlet destekli barış müdahalelerinin bazı sınırlılıkları (ör. devletin tarafsız bir aktör olarak algılanmaması) olsa da (Yücel vd., 2023), araştırmacıların büyük ölçekli uygulayıcı ortaklarla iş

birliği yapmaları önerilmektedir (Paluck vd., 2021). Bu tür iş birlikleri araştırmacıların daha geniş çaplı saha çalışmaları yürütmelerine ve program bileşenlerinin etkilerini güvenilir biçimde ölçmelerine olanak tanıyabilmektedir.

Mevcut müdahale stratejileri arasında hayalî temas (%50), dolaylı ve çevrim içi temas (%14), bilişsel/duygusal müdahaleler, doğrudan temas, spor, turizm ve sosyal norm temelli uygulamalar yer almaktadır. Yüz yüze olmayan temasın yaygın olarak kullanımına rağmen doğrudan temasın sadece dört çalışmada kullanılması dikkat çekicidir. Bu durum, (a) hayalî ve çevrim içi temasın daha ucuz, kolay uygulanabilir ve düşük riskli olması ve (b) Türkiye gibi çatışma düzeyi yüksek toplumlarda (Bağcı vd., 2018a) araştırmacıların azınlık ve çoğunluk gruplarından bireyleri doğrudan bir araya getirme konusunda çekimser davranması ile ilişkili olabilir. Nitekim doğrudan temas çalışmaları coğrafi kimlik veya yerel halk-mülteciler arasındaki tutumlara odaklanırken, Türkiye toplumundaki en derin çatışma alanı olan Türk-Kürt bağlamına (Bağcı vd., 2018a) yer vermemiştir. Türkiye’de ön yargı karşıtı sosyal normların yeterince yerleşmemiş olması (Çelik vd., 2017), araştırmacıların özellikle Türkler ve Kürtler gibi etnik gruplar arasında gerçekleşecek doğrudan temasın olumsuz sonuçlanabileceğinden endişe duymalarına yol açmış olabilir. Bunun yanında, son yıllarda ekip ve ekipman gerektiren spor ve turizm (ör. Ekici vd., 2021; Yücel vd., 2021, 2023) gibi özgün müdahale stratejilerinin kullanımının arttığı görülmektedir. Bu durumun alanda artan sayıda araştırmacı ve uygulayıcı iş birliği kurulmasının bir sonucu olabileceği düşünülmektedir.

8.3. Müdahalelerde Yöntemsel Sınırlılıklar: Araştırma Deseni ve Sonuç Değişkenler

Mevcut inceleme kapsamındaki temel araştırma müdahalelerinin hepsi (Tercan vd., 2021 hariç) deneysel araştırma deseni (%70) kullandığı için neden-sonuç ilişkisi kurmaya olanak tanımaktadır. Uygulamalı müdahalelerin ise genellikle denk olmayan kontrol gruplu ön test-son test deseniyle yürütüldüğü, sadece üç çalışmada seçkisizleştirilmiş desen kullanıldığı görülmektedir. Seçkisizleştirilmiş kontrol gruplu desenler daha güçlü olsa da örnekleme yanlılığından tamamen bağımsız değildir. Çalışkan-Sarı ve Yalçınkaya-Alkar (2023) ile Özeydın ve diğerleri (2021) sadece gönüllüler arasında seçkisizleştirme yaparken, Alan ve diğerleri (2021) küme seçkisizleştirme kullanmıştır. Bu yöntem seçim yanlılığını azaltsa da kümeler içindeki bireylerin benzer özellikler taşıma riski devam etmektedir. Kısacası, Türkiye’de hangi uygulamalı müdahalelerin daha etkili olduğunu gösterecek yeterli ve geçerlilik tehdidinden arınmış çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte, müdahalelerin uzun vadeli etkileri neredeyse hiç (Yücel vd., 2023 hariç) ele alınmamıştır. Yücel ve diğerlerinin (2023) çalışmasında, her ne kadar takip ölçümü alınmış olsa da bu ölçümler sadece deney grubu içinde karşılaştırılmıştır. Kontrol grubuyla kıyaslama yapılmadığı için bu araştırmaya dayalı olarak da uzun vadeli etkilere dair çıkarım yapmak zordur.

Sonuç değişkenlerine bakıldığında, sınırlı sayıda çıktı ölçütü kullanılmıştır ve bunlar gruplar arası tutumların çok boyutlu doğasını yansıtmamaktadır. Çoğu çalışma gruplar arası tutumlara (özellikle duygulara) odaklanırken, doğrudan gerçekleştirilecek davranışsal ölçümler (sadece 3 çalışma) büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu da müdahalelerin toplumsal etkilerini değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Ayrıca ön yargı genellikle açık ölçümlerle değerlendirilmiş, örtük ölçümlere ise yalnızca Fırat ve Ataca’nın (2020) çalışmasında yer verilmiştir. Toplumsal beğenilme etkisinin önüne geçmek için örtük ölçümlerin kullanılması önerilmektedir. Ayrıca ön yargı alan yazınında incelenen anlamlı davranışların çeşitlenmesi için nitel araştırmalara daha fazla yer verilmesi önerilmektedir (Paluck vd., 2021).

8.4. Müdahalelerin etkililiği

Mevcut müdahale çalışmalarının büyük çoğunluğunun (%78) ön yargıyı azaltmada etkili ya da kısmen etkili olduğu bulunmuştur. Etkisiz bulunan çalışmaların hepsinin “hafif dokunuşlu” müdahale olarak değerlendirilen hayalî temas müdahalesi olması dikkat çekicidir. Buna karşılık,

yoğun içerikli ve belli bir süreye yayılan uygulamalı müdahalelerin tamamının etkili ya da kısmen etkili bulunması, bu yaklaşımların Türkiye’de toplumsal barış için umut vadettiğini göstermektedir.

8.4.1. Müdahalelerin Etkisi: Kullanılan Strateji ve Katılımcı Grubuna Göre Farklılıklar

Bazı müdahale stratejilerinin azınlık ve çoğunluk grubun her ikisi üzerinde de etkili olduğu bulunurken, bazılarının etkisinin yalnızca belirli katılımcı grubuyla sınırlı kaldığı ya da bir grupta daha güçlü olduğu bulunmuştur. Hayalî temas, çoğunlukla Kürtlere ve mültecilere yönelik ön yargıları azaltsa da bazı bulgular aynı yaklaşımın Kürtlerin Türklere yönelik ön yargılarında etkisiz kaldığını (Bağcı vd., 2019a) veya olumsuz etki yarattığını göstermektedir (Bağcı vd., 2019b). Hayalî temasın Kürtlerde olumsuz karşılanmasının, derin ve karmaşık Türk-Kürt çatışmasının bağlamıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Zira Kürtler yıllarca maruz kaldığı asimilasyon politikaları sebebiyle temas stratejilerine daha tepkisel yaklaşabilmektedir (Bağcı vd., 2019b). Nitekim Türk-Kürt tutumlarını hedefleyen müdahalelerde araştırmacıların yüz yüze olmayan stratejileri tercih etmesinin de bu tepkisellikten çekinmeleriyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bu durum, özellikle hayalî temas gibi stratejilerin bağlama duyarlı biçimde ve hedef azınlık gruba özgü tasarlanması gerektiğini göstermektedir (Bağcı vd., 2019b). Ayrıca bu bulgular azınlık üyelerinin ön yargı azaltıcı müdahalelerden çoğunluğa kıyasla daha az faydalandığını gösteren meta-analiz sonuçlarıyla da örtüşmektedir (Beelmann ve Heinemann, 2014).

Müdahale etkisinin grup statüsüne göre değişmesi, grupların farklılaşan müdahale ihtiyaçlarıyla da ilişkili olabilmektedir (Beelmann ve Heinemann, 2014). Örneğin, azınlık gruptakiler günlük yaşamlarında dış grupla sürekli karşılaştığı için, bu bireyler için bilgi edinme veya temas stratejileri gereksiz olabilir. Bunun yerine, öz-yeterlik ve olumsuz deneyimlerle başa çıkma eğitimlerinin daha faydalı olacağı düşünülmektedir (Beelmann ve Heinemann, 2014). Nitekim mevcut incelemede de sosyal norm müdahalesinin (eşitlikçi grup normu belirginliğinin) Türklere ve Kürtler arasındaki karşılıklı ön yargıları azalttığı bulunmuştur (Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022). Bu bulgu, ön yargı karşıtı normların zihinsel erişilebilirliğinin önemini vurgulayarak, araştırmacılar için ön yargıyı kırmanın yanı sıra ön yargı karşıtı bir iklim oluşturma da önemli olduğunu göstermektedir.

Bilişsel/duygusal müdahaleler ve uygulamalı müdahaleler çoğunlukla her iki grup üzerinde de etkili olmuştur. Ancak bazı istisnalar da mevcuttur. Örneğin, “Biz Bir Takımız” müdahalesi (Yücel vd., 2023), mültecilerin yerel halka yönelik algılarını iyileştirirken yerel halkın mültecilere yönelik tutumlarını kötüleştirmiştir. Bu olumsuz etkinin, projenin kamp aşamasında belirginleşen gruplar arası kültürel farklılıkların yerel halktan katılımcıların ön yargılarını pekiştirmesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim mülteci karşıtı normlar altında yetişen gençlerde müdahalelerin ters etki yapabildiği bilinmektedir (Beelmann ve Lutterbach, 2022). Bu durum, çoğunluk ve azınlık üyeleri için farklılaşan müdahale içerikleri geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Beelmann ve Heinemann, 2014). Bunun yanında, etkili olduğu gözlenen sosyal kategorizasyon (Lazarev ve Sharma, 2017) ve dolaylı temas (Tercan vd., 2021) yalnızca çoğunluk grubun ön yargılarını azaltmada kullanılmış, bu konuda azınlık gruplarla ilgili çalışmalara rastlanmamıştır. Türkiye’de çoğunluk ve azınlık grupları karşılaştıran çalışmalar sınırlı olduğundan daha geçerli sonuçlar için araştırma sayısının artırılması gerekmektedir.

8.4.2. Müdahalelerin Farklı Sonuç Değişkenleri Üzerindeki Etkisi

Bu çalışma kapsamındaki müdahalelerin, ön yargının duygusal, bilişsel ve davranışsal niyet boyutlarını azaltmada görece sınırlı kaldığı görülürken (Fırat ve Ataca, 2020), davranış değişikliği konusunda daha başarılı olduğu söylenebilir. Ön yargının davranışsal boyutunu ölçen üç çalışmada da (Alan vd., 2021; Çoksan ve Cingöz-Ulu, 2022; Lazarev ve Sharma, 2017) müdahalenin bu değişkenler üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. Bu durum, ön yargı azaltıcı

müdahalelerin, davranışlar üzerinde genel tutumlara kıyasla daha etkili olduğunu gösteren çalışman bulgularını desteklemektedir (Paluck vd., 2021). Ancak bu inceleme kapsamında davranışsal değişkenleri ele alan çalışmaların sayısı sınırlı olduğundan, genelleme yapabilmek için ek araştırmalara ihtiyaç vardır.

8.4.3. Müdahalelerin Etkisini Açıklayan ve Düzenleyen Değişkenler

Bu çalışma kapsamındaki bazı müdahaleler, müdahalelerin belirli özelliklere sahip katılımcılarda daha etkili olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle müdahalelerin; yaşça daha küçük, kamp öncesinde dış grupla teması az, düşük empati düzeyine sahip ve müdahale süresince dış grupla daha fazla temas kuran bazı katılımcılar üzerinde daha etkili olduğu bulunmuştur (Yücel vd., 2023). Ayrıca bazı çalışmalar, iç grupla yüksek düzeyde özdeşim kuran bireylerin müdahalelerden daha fazla fayda sağladığını gösterirken (Bağcı vd., 2018a) bazıları bu bulguyu desteklememiştir (Fırat ve Ataca, 2020). Mevcut çalışmalar arasında düzenleyici değişkenlere odaklanan araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu durum, müdahalelerin etkililiğini düzenleyen değişkenlere ilişkin net çıkarımlar yapmayı zorlaştırmaktadır.

Bazı mevcut çalışmalar, ön yargı azaltıcı müdahalelerin hangi mekanizmalar aracılığıyla etkili olduğunu da sorgulamıştı (Ekici vd., 2021; Yücel vd., 2023). Kamp teması, takım sporları ve etkili öğretmenlerin varlığı gibi program özelliklerinin müdahale başarısında önemli rol oynadığı bulunmuştur (Ekici vd., 2021; Yücel vd., 2023). Bu bulgular; otorite figürlerinin etkinliğinin ve iş birliğine dayalı ortamların, temasın etkisini artırdığı yönündeki alan yazınla örtüşmektedir (Tropp ve Prenovost, 2008). Gelecekteki müdahalelerde bu parametrelerden yararlanması önerilmektedir.

9. Sonuç

Bu sistematik inceleme, 2010-2024 yılları arasında Türkiye’de kültürler arası önyargıları azaltmaya yönelik müdahalelerinin çeşitliliğini, güçlü yönlerini ve sınırlılıklarını kapsamlı biçimde ortaya koymuştur. Bulgular, özellikle uygulamalı ve çok stratejili yaklaşımların toplumsal barış açısından umut verici sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Ancak, mevcut alan yazının büyük bölümünün kısa süreli ve “hafif dokunuşlu” stratejilere odaklanması, müdahalelerin kalıcılığı ve etki gücü konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Çalışmaların çoğunlukla Türklerin azınlıklara yönelik yanlış tutumlarını hedeflemesi, çocuklar ve ergenlere yönelik müdahalelerin sınırlı kalması, azınlık gruplarının çeşitliliğinin yeterince yansıtılmaması ve uzun vadeli izleme çalışmalarının büyük ölçüde ihmal edilmesi, alanın temel boşluklarını oluşturmaktadır. Bu eksiklikler, yalnızca alandaki bilgi birikiminin değil, aynı zamanda toplumsal uyum süreçlerinin de zayıf kalmasına yol açabilmektedir. Bu bağlamda, araştırma fon sağlayıcılarının, uzun vadeli ve çok stratejili müdahalelere yönelik özel destek mekanizmaları oluşturmaları önerilmektedir. Ayrıca, gelecek çalışmalar açısından, disiplinler arası iş birliklerinin güçlendirilmesi, davranışsal ve örtük ölçümlerin daha fazla kullanılması, farklı azınlık ve yaş gruplarını kapsayan, sürdürülebilir müdahalelerin önceliklendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu tür bütüncül yaklaşımlar, disiplinler arası iş birlikleri ve kanıta dayalı uygulamalarla birleştiğinde, önyargıların azaltılmasına ve Türkiye’de kültürler arası ilişkilerin daha eşitlikçi, kapsayıcı ve kalıcı biçimde güçlendirilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): 1. Yazar %60, 2. Yazar %40 katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Aktaş, B. E., Salter, M. E., Yılmaz, A. N. ve Eker, S. (2024). Empathy increases warmth toward Syrian and Afghans, but not Ukrainians: Experimental evidence from Türkiye. *International Journal of Intercultural Relations*, 98, Article 101909. doi: 10.1016/j.ijintrel.2023.101909

- Alan, S., Baysan, C., Gumren, M. ve Kubilay, E. (2021). Building social cohesion in ethnically mixed schools: An intervention on perspective taking. *The Quarterly Journal of Economics*, 136(4), 2147-2194. doi: 10.1093/qje/qjab009
- Allport G. 1954. *The nature of prejudice*. Boston, MA: Addison-Wesley
- Andrews, P. A. (1992). *Türkiye’de etnik gruplar*. Ant Publications.
- Bağcı, S. C. ve Çelebi, E. (2017). Cross-group friendships and outgroup attitudes among Turkish–Kurdish ethnic groups: Does perceived interethnic conflict moderate the friendship-attitude link? *Journal of Applied Social Psychology*, 47(2), 59-73. doi: 10.1111/jasp.12413
- Bağcı, S. C., Guvensoy, I., Turner, R. N., White, F. A. ve Piyale, Z. E. (2021). Investigating the role of E-contact and self-disclosure on improving Turkish-Kurdish interethnic relations. *Journal of Applied Social Psychology*, 51(6), 577-593. doi: 10.1111/jasp.12760
- Bağcı, S. C., Piyale, Z. E. ve Ebcim, E. (2018a). Imagined contact in high conflict settings: The role of ethnic group identification and the perspective of minority group members. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(1), 3-14. doi: 10.1111/jasp.12485
- Bağcı, S. C., Piyale, Z. E., Bircek, N. I. ve Ebcim, E. (2018b). Think beyond contact: Reformulating imagined intergroup contact theory by adding friendship potential. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(7), 1034-1052. doi: 10.1177/1368430217690237
- Bağcı, S. C., Stathi, S. ve Piyale, Z. E. (2019a). When imagining intergroup contact mobilizes collective action: The perspective of disadvantaged and advantaged groups. *International Journal of Intercultural Relations*, 69, 32-43. doi: 10.1016/j.ijintrel.2018.12.003
- Bağcı, S. C., Stathi, S. ve Piyale, Z. E. (2019b). Imagined contact facilitates acculturation, Sometimes: Contradicting evidence from two sociocultural contexts. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 25(4), 539-552. doi: 10.1037/cdp0000256
- Bağcı, S. C., Stathi, S., Sağlam, D. ve Kösegil, E. (2023). #WeDontWantRefugees: Mass-mediated contact, dehumanization, and support for Afghan refugee rights in Turkey. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 5, Article 100133. doi: 10.1016/j.cresp.2023.100133
- Beelmann, A. ve Heinemann, K. S. (2014). Preventing prejudice and improving intergroup attitudes: A meta-analysis of child and adolescent training programs. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35(1), 10-24. doi: 10.1016/j.appdev.2013.11.002
- Beelmann, A. ve Lutterbach, S. (2022). Developmental prevention of prejudice: Conceptual issues, evidence-based designing, and outcome results. *Review of General Psychology*, 26(3), 298-316. doi: 10.1177/10892680211056314
- Bikmen, N. (1999). *National identity and ethnic prejudice in a Turkish sample* [Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Tez Merkezi.
- Bilali, R., Çelik, A. B. ve Ok, E. (2014). Psychological asymmetry in minority–majority relations at different stages of ethnic conflict. *International Journal of Intercultural Relations*, 43(Part B), 253-264. doi: 10.1016/j.ijintrel.2014.09.002
- Billiet, J., Maddens, B. ve Beerten, R. (2003). National identity and attitude toward foreigners in a multinational state: A replication. *Political Psychology*, 24(2), 241-257.
- Chemin, J. E. (2016). Guests-hosts relations in the context of the Syrian exodus: A study of Turkish and Syrian populations in two Turkish cities. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 1(2), 49-74. doi: 10.12738/mejrs.2016.1.2.0003

- Chung, H. S., Jung, S. Y. ve Lee, J. (2017). Socio-demographic factors affecting levels of cultural and non-cultural prejudice: comparing Korean, Chinese, and Japanese college students. *Multicultural Education Review*, 9(1), 30-43. doi: 10.1080/2005615X.2016.1276669
- Çuhadar, E., Genç, O. G. ve Kotelis, A. (2015). A Greek-Turkish peace project: Assessing the effectiveness of interactive conflict resolution. *Southeast European and Black Sea Studies*, 15(4), 563-583. doi: 10.1080/14683857.2015.1020141
- Çalışkan-Sarı, A. (2023). Mültecilere yönelik ön yargıları azaltmak için ev sahibi toplumdan çocuklar ve ergenlere yönelik geliştirilmiş müdahale programlarının incelenmesi: Bir kapsam derlemesi. *Nesne*, 11(27), 139-157. doi: 10.7816/nesne-11-27-09
- Çalışkan-Sarı, A. ve Yalçınkaya-Alkar, Ö. (2023). Randomised controlled trial of online empathy focused intercultural communication program for Turkish local society to increase their social acceptance towards refugees. *Current Psychology*, 42, 15575-15588. doi: 10.1007/s12144-022-02848-y
- Çelik, A. B., Bilali, R. ve Iqbal, Y. (2017). Patterns of ‘Othering’ in Turkey: A study of ethnic, ideological, and sectarian polarization. *South European Society and Politics*, 22(2), 217-238. doi: 10.1080/13608746.2016.1250382
- Çoksan, S. ve Cingöz-Ulu, B. (2022). Group norms moderate the effect of identification on ingroup bias. *Current Psychology*, 41(1), 64-75. doi: 10.1007/s12144-021-02091-x
- Ekici, H. (2024). Sporun gruplar arası ilişkileri iyileştirmedeki potansiyeli: Spor odaklı müdahale programları üzerine bir derleme. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 593-614. doi: 10.52122/nisantasisbd.1485865
- Ekici, H., İbanoğlu, E., Öztürk, H., Yıldırım, K., Melemez, S., Uçak, E. ve Öztürk, M. A. (2021). Sports for improving intergroup relations among adolescents: An intervention study in Turkey. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 27(2), 309-313. doi: 10.1037/pac0000490
- Erdoğan, M. M. (2014). Perceptions of Syrians in Turkey. *Insight Turkey*, 16(4). <https://www.insightturkey.com/commentaries/perceptions-of-syrians-in-turkey>
- Fırat, M. ve Ataca, B. (2020). When does imagined contact reduce prejudice? No evidence that in-group identification moderates the imagined contact effect. *Social Psychology*, 51(4), 254-266. doi: 10.1027/1864-9335/a000413
- Grapin, S. L., Griffin, C. B., Naser, S. C., Brown, J. M. ve Proctor, S. L. (2019). School-based interventions for reducing youths’ racial and ethnic prejudice. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 6(2), 154-161.
- Hsieh, W., Wickes, R. ve Faulkner, N. (2022). What matters for the scalability of prejudice reduction programs and interventions? A Delphi study. *BMC Psychology*, 10, Article 107. doi: 10.1186/s40359-022-00814-8
- İneli-Ciğer, M. (2016). Uluslararası hukuka uygun geçici koruma rejiminin unsurları üzerine. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 62-92.
- Kirişçi, K. (2014). *Syrian refugees and Turkey’s challenges: Going beyond hospitality*. Brookings Institute.
- Kolukırık, S. (2009). *Dünden bugüne çingeneler*. Ozan Yayıncılık.
- Kurban, D. (2007). *A quest for equality: Minorities in Turkey*. Minority Rights Group International.

- Lazarev, E. ve Sharma, K. (2017). Brother or burden: An experiment on reducing prejudice toward Syrian refugees in Turkey. *Political Science Research and Methods*, 5(2), 201-219. doi: 10.1017/psrm.2015.57
- Lemmer, G. ve Wagner, U. (2015). Can we really reduce ethnic prejudice outside the lab? A meta-analysis of direct and indirect contact interventions. *European Journal of Social Psychology*, 45(2), 152-168. doi: 10.1002/ejsp.2079
- Özaydın, T., Koçoğlu Tanyer, D. ve Akın, B. (2021). Promoting the attitudes of nursing students towards refugees via interventions based on the contact hypothesis: A randomized controlled trial. *International Journal of Intercultural Relations*, 84, 191-199. doi: 10.1016/j.ijintrel.2021.07.013
- Özdoğan, G. G., Üstel, F., Karakas, I., K. ve Kentel, F. (2009). *Türkiye’de Ermeniler: Cemaat, birey, yurttaş*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Özer, Ş. T. (2020). Ortadoğulu ve Afrikalı öğrencilere yönelik sosyal bağlamsal değişkenler, kalıpyargı içerikleri ve temas koşullarının sosyal mesafeye etkisi. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 8(1), 45-66.
- Öncü, A. (2011). Representing and consuming “the East” in cultural markets. *New Perspectives on Turkey*, 45, 49-73. doi: 10.1017/S0896634600001308
- Özçürümez, S. ve Şenses, N. (2015). Rights of irregular migrants: Governing irregular migration in Greece, Spain and Turkey. A. Biriz-Karaçay, D. Şenol-Sert ve Z. G. Göker (Ed.), *Waves of diversity: Socio-political implications of international migration in Turkey* içinde (ss. 225-251). The Isis Press.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M. ve Moher, D. (2021). Updating guidance for reporting systematic reviews: development of the PRISMA 2020 statement. *Journal of Clinical Epidemiology*, 134, 103-112. doi: 10.1016/j.jclinepi.2021.02.003
- Paluck, E. L., Porat, R., Clark, C. S. ve Green, D. P. (2021). Prejudice reduction: Progress and challenges. *Annual Review of Psychology*, 72, 533-560. doi: 10.1146/annurev-psych-071620-030619
- Paradies, Y. C. (2006). Defining, conceptualizing and characterizing racism in health research. *Critical Public Health*, 16(2), 143-157. doi: 10.1080/09581590600828881
- Peker-Dural, H., Tuzkaya, F., Elçi, C., Akça, E., Mehmetoğlu, E., Solak, Ç., Karasu, M. ve Göregenli, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin Doğu-Batı temsilleri: Ayrımlar, eleştiriler, talepler. *Türk Psikoloji Yazıları*, 21, 103-116.
- Raabe, T. ve Beelmann, A. (2011). Development of ethnic, racial, and national prejudice in childhood and adolescence: A multinational meta-analysis of age differences. *Child Development*, 82(6), 1715-1737. doi: 10.1111/j.1467-8624.2011.01668.x
- Reis, S. (2019). Türkiye’de Afgan olmak ve “öteki” ile karşılaşmak. *Birikim*, 361, 47-53.
- Saraçoğlu, C. (2009). ‘Exclusive recognition’: The new dimensions of the question of ethnicity and nationalism in Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 32(4), 640-658. doi: 10.1080/01419870802065226
- Şafak-Ayvazoglu, A., Kunuroglu, F. ve Kutlay, Y. (2021). Psychological and socio-cultural adaptation of Syrian refugees in Turkey. *International Journal of Intercultural Relations*, 80, 99-111. doi: 10.1016/j.ijintrel.2020.11.003

- Şimşek, D. (2019). İstanbul’daki Afrikalı göçmenlerin gündelik ırkçılık deneyimleri. *Mukaddime*, 10(1), 233-248.
- Tercan, M., Bisagno, E., Cocco, V. M., Kaçmaz, T., Turnuklu, A., Stathi, S. ve Vezzali, L. (2021). Reducing prejudice toward Syrian refugee children: A vicarious contact intervention among Turkish elementary school children. *Journal of Community Psychology*, 49(2), 564-587. doi: 10.1002/jcop.22480
- Tropp, L. R. ve Prenovost, M. A. (2008). The role of intergroup contact in predicting children’s interethnic attitudes: Evidence from meta-analytic and field studies. S. R. Levy ve M. Killen (Ed.), *Intergroup attitudes and relations in childhood through adulthood* içinde (ss. 236-248). Oxford University Press.
- Tropp, L. R., White, F., Rucinski, C. L. ve Tredoux, C. (2022). Intergroup contact and prejudice reduction: Prospects and challenges in changing youth attitudes. *Review of General Psychology*, 26(3), 342-360. doi: 10.1177/10892680211046517
- Yeğen, M. (2009). Prospective-Turks” or “pseudo-citizens”: Kurds in Turkey. *The Middle East Journal*, 63, 597-615.
- Yitmen, Ş. ve Verkuyten, M. (2018). Positive and negative behavioural intentions towards refugees in Turkey: The roles of national identification, threat, and humanitarian concern. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28(4), 230-243. doi: 10.1002/casp.2354
- Yücel, E., Ekici, H. ve Cesur, S. (2024). Questioning the potential of tourism-related imagined contact in improving interethnic relations in Türkiye. *Journal of Applied Social Psychology*, 54(6), 362-382. doi: 10.1111/jasp.13034
- Yücel, E., Ekici, H. ve Çelik, A. B. (2023). “We are One Team”: An evaluation of an intervention for improving relations between Turkish local and refugee adolescents. *International Journal of Intercultural Relations*, 96, Article 101865. doi: 10.1016/j.ijintrel.2023.101865
- Yücel, E., Ekici, H. ve Öztürk, H. (2021). Bridging eastern and non-Eastern Turkey: A study on the effectiveness of a tourism-based intervention. *International Journal of Intercultural Relations*, 83, 84-97. doi: 10.1016/j.ijintrel.2021.05.002

Ek Materyaller

Mevcut sistemik inceleme çalışmasına ilişkin metodolojik ayrıntılar açık bilim platformunda paylaşılmıştır. Bu materyaller; (1) kullanılan arama sorgularını, (2) kültürler arası ön yargıların yanı sıra diğer ön yargı türlerine yönelik müdahalelerin listesini ve (3) kültürler arası ön yargıları hedefleyen müdahalelere ilişkin ayrıntılı kodlama sonuçlarını içermektedir: https://osf.io/yph3x/?view_only=fef856187c9f4ca183b42d8fca6220c6

Araştırma Makalesi / Research Article

SIYASAL İKTİDARIN MEŞRUIYETİNİN DEMOKRASİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Hediye Şirin AK¹

Öz

Devlet olgusunun olduğu ya da olmadığı bütün toplumlarda muhakkak yöneten -yönetilen ilişkisi söz konusudur. Yönetilenler “halk” olarak tabir edilirken, yönetenler ise “siyasal iktidar” olarak tanımlanabilirler. Siyasal iktidar gerek siyaset bilimi açısından gerekse halk açısından önemli bir kavramdır. “Demokratik” siyasal iktidarlar olduğu gibi demokratik olmayan, “otoriter” ya da “totaliter” siyasal iktidarlar da çeşitli şekillerde devlet yönetimlerinde bulunmaktadır. Bir siyasal iktidarın meşruiyetinden bahsedildiğinde, siyasal iktidarın dayandığı kaynaklara bakmak gereklidir. Siyasal iktidarın meşruiyeti, onun karakteri hakkında bilgi verecek en başat kaynaktır. Bu çalışmada siyasal iktidarın meşruiyeti demokrasi bağlamında incelenmektedir. Siyasal iktidarın meşruluğunun hangi noktada demokratik meşruiyete yol açtığına yanıtını arayan çalışma, demokrasinin güçlendirilmesi noktasında siyasal iktidarın rolünü de incelemiştir. Sonuç olarak; siyasal katılımın çeşitlendirilerek demokratik katılım yollarının artırıldığı, hukukun üstünlüğünün gözetildiği, şeffaf ve hesap verebilir bir siyasal iktidar ve vatandaşlık bilinci kazanmış bir halkın demokratik meşruiyeti güçlendirdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal iktidar, Meşruiyet, Demokrasi, Siyasal katılım, Demokratik meşruiyet

JEL Kod: D72, P16

ASSESSING THE LEGITIMACY OF POLITICAL AUTHORITY WITHIN THE FRAMEWORK OF DEMOCRACY

Abstract

In all societies, whether the phenomenon of the state exists or not, there is inevitably a relationship between the rulers and the ruled. While the ruled are referred to as “the public,” the rulers can be defined as “political power.” Political power is a significant concept both in terms of political science and from the perspective of the public. There are ‘democratic’ political powers as well as non-democratic, “authoritarian” or ‘totalitarian’ political powers in state administrations in various ways. When referring to the legitimacy of a political power, it is necessary to look at the sources on which the political power is based. The legitimacy of political power is the primary source that provides insight into its character. In this study, the legitimacy of political power is analysed within the context of democracy. The study seeks to answer at what point the legitimacy of political power leads to democratic legitimacy and also analyzes the role of political power in strengthening democracy. As a result, it is understood that political power, increasing the ways of democratic participation by diversifying political participation, observing the rule of law, is a transparent and accountable and the public who have gained citizenship awareness strengthen democratic legitimacy.

Keywords: Political power, Legitimacy, Democracy, Political participation, Democratic legitimacy

JEL Kod: D72, P16

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler, hediyesirin@karatekin.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi (Accepted):** 25.10.2025

Giriş

Uzun zamandır siyaset biliminin ana konusu olarak anılan “iktidar” bugün halen en çok merak edilen ve akademik araştırmalara konu olan bir kavramdır. Russel’a (2021, s. 11) göre; “İnsanın sınır tanımayan isteklerinin en belirgin olanları, iktidar ve şan kazanma istekleridir.” İktidar hayatın her alanında insanların karşısına çıkmaktadır. Ancak siyaset biliminin ilgilendiği iktidar pek tabi ki “siyasal iktidar”dır. Bu çalışma kapsamında detaylı olarak açıklanan siyasal iktidar, gündelik hayatta karşımıza çıkan sosyal iktidarlardan daha farklıdır ve siyaset bilimi açısından önemlidir.

21. yy. bilimin ve teknolojinin geliştiği, insanların bilgiye ulaşımının hızlandığı ve yapay zeka, robotik kodlama gibi teknolojilerin yükseldiği bir dönem olmuştur. Bu bilgi çağında artık uzayan insan ömrü, savaşlarla ve çekişmelerle değil; demokrasi kültürünün gelişme gösterdiği ve insanı temeline alan yeni bir döneme girme aşamasına gelmiştir. Demokrasi artık tüm dünyada özlenen, beklenen ve ulaşılmaya çalışan bir ideale dönüşmüştür. Buna rağmen demokrasi öyle bir kültürdür ki, bir ülkeye bir anda gelip yerleşen değil; yavaş yavaş emekle ve bilgiyle yoğrulmuş yayılan bir yapısı vardır. Kimi zaman geriye dönüşler olsa da demokrasi kültürü tam anlamıyla yerleştiğinde geri dönüşü daha zor bir şekle bürünür. Bugün bir ülkede demokrasiden bahsetmek demek aynı zamanda hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını önemseyen demokratik bir siyasal iktidardan bahsetmek demektir. Demokratik siyasal iktidar ise meşru bir siyasal iktidardır. Dolayısıyla bir siyasal iktidarın, meşruiyet ve demokrasi açısından incelenmesi demek, siyaset bilimi açısından bakıldığında pratik olarak ve de teorik olarak cevabı aranan bir sorunun cevaplanması demektir.

Egemenlik denildiğinde bir kişi ya da bir grup tarafından verilen birtakım emirlere yine bir kişi ya da bir grup tarafından uyulması ya da boyun eğilmesi düşüncesine ulaşırız. Egemenliğin çeşitli nedenleri vardır. Meşruluk inancı da bu nedenlerden birisidir (Weber, 1922/2023b, s.7). Halkın rızası olarak tanımlayabileceğimiz “meşruluk” siyasal iktidarlar açısından önemli olduğu kadar demokrasi kültürü için de önemlidir. Demokrasi kültürü ne sadece seçimden ibarettir ne de sadece seçimle iş başına gelen bir siyasal iktidardan ibarettir. Demokrasi kültürü aynı zamanda siyasal iktidarın halkın rızasını nasıl ve ne kadar aldığı ile de ilgilenir. Yüksek oranda halkın rızasına dayanan bir siyasal iktidar yani meşru siyasal iktidar “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” sözünü karşılamayı başarmış bir iktidardır. Meşru siyasal iktidar halkın rejime bağlılığını artırır. Dolayısı ile ülkede siyasal istikrarı ve demokrasiyi artıran bir işlev görür. Halk nezdinde meşruluğu karşılayamayan bir siyasal iktidar ise, ülkede düzenin bozulması, siyasal istikrarsızlığın artması ve demokrasiden geri dönüşlerle birlikte anti-demokratik rejimlerin doğmasına yol açabilecek bir potansiyeli içinde barındırmaktadır. Bütün bunlar ışığında siyasal iktidarın meşruiyetinin temellerini tespit etmek kuramsal bir arayışın çok ötesindedir. Meşruluk demokrasinin özgürce yükselebileceği, daha katılımcı, daha özgür, hukukun üstünlüğünü sağlayan meşru bir siyasal iktidarın yönetiminde insanların mutluluğunu sağlamayı başaran bir düzenin anahtarıdır.

Bu çalışma kapsamında siyasal iktidarın meşruiyeti, demokrasi bağlamında ele alınmış ve bu çerçevede kavramlar siyaset bilimi literatürüne dayalı olarak analiz edilmiştir. Yapılan literatür taraması neticesinde incelenen kaynaklara bakıldığında ulaşılan bilgiler şu şekildedir; Beetham (1991), siyasal iktidarın meşruiyetini incelerken sosyolojik bir bakış açısıyla normatif olarak incelemiş modern demokrasilerdeki meşruiyet krizlerini incelemiştir. Magalhães (2021), meşruiyeti ve özel olarak demokratik meşruiyeti ele almış, Huntington (1975), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) özelinde meşruiyet krizlerinin bir analizini yapmaya çalışmıştır. Çalışmamız özelinde yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma öncelikle siyasal iktidar kavramını ele alarak incelemiş, ardından meşruiyeti çeşitli boyutları ile analiz etmiştir. Bütün bu inceleme analizler siyaset bilimi literatürünün öne çıkan kuramsal yaklaşımları dikkate alınarak yapılmıştır. Bu çerçevede çalışma sonucunda siyasal iktidar ve demokrasi kültürü bağlamında büyük öneme

sahip olan meşruiyetin ve özel olarak demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi için çeşitli önerilerle çalışma tamamlanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda göstermektedir ki; demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi için öncelikle demokrasi kurumlarının iyi bir şekilde işletilmesi, katılımcı ve şeffaf bir yönetim modelinin benimsenmesi gerekmektedir. Bunun yanında hukukun üstünlüğünün anayasa ile garanti altına alındığı ve siyasal iktidarın gerektiğinde hesap verebildiği bir düzen, yine demokratik meşruiyeti güçlendiren bir başka unsur olacaktır. Siyasal katılımın çeşitlendirilmesi, sivil toplumun güçlendirilmesi ve halkın vatandaşlık anlamında bilinçlendirilmesi ise yine demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi için diğer unsurlar olarak sayılabilir.

1. En Üstün İktidar: Siyasal İktidar

İnsanların toplum halinde yaşadığı hemen her yerde politika kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu olmuştur (Kapani, 1999, s. 22). Çünkü insanlar arasında her zaman ve her mekanda bir güç ilişkisinin olması olağan bir durumdur. Siyasal güç ise son derece karmaşık bir güçtür. Dolayısıyla anlaşılması ve analiz edilmesi zor bir kavramdır. İktidar ilişkisi en küçük örneğinde dahi birbirinden oldukça farklı iki kişiyi kapsamaktadır. Ülke bazında düşünüldüğünde ise birbirinden tamamen farklı milyonlarca kişi bu sürece dahil olmaktadır (Neumann, 1950, s. 161).

Basitçe insanları ve kaynakları etkin yönetme işi olarak düşünülebilecek olan siyaset bilimi, uzun yıllar boyunca kendine ana konu olarak “devlet”i seçmiştir. Weber (Weber, 1920/2004, s. 132) devleti; *“belli bir arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğudur”* şeklinde tanımlar. Ancak modern siyaset bilimciler, devletin siyaset biliminin konusu olarak çok etkili bir kavram olmadığını düşünmüşler ve “iktidar” kavramının bu anlamda daha etkili olduğunu iddia etmişlerdir. Bertrand Russel, fizikte enerji nasıl şekilden şekle giriyorsa iktidarında sürekli değişik şekillerde karşımıza çıktığını ve insanların en temel güdüsünün iktidarı elde etmeye yönelik bir güdü olduğunu söylerken, iktidarın toplumda eşit şekilde dağılmadığının da altını çizmektedir (Russell, 1938/2021, s. 14). Otorite ve güç ilişkilerini içinde barındıran iktidar, devlete göre daha uzun vadeli ve kapsayıcı bir kavramdır. Çünkü tarihte devletin olmadığı zamanlar olsa dahi, iktidarın olmadığı zamanlar çok büyük kuvvetle mevcut değildir (Kışlalı, 1999, s. 18). Ancak siyasal iktidar ve devlet birbirine oldukça sıkı bağlarla bağlı kavramlardır. Siyasal iktidar devleti odağına alan toplumsal bir güçtür. Devletin faaliyetlerini elinde tutmak, yönetmek ve yönlendirmek amacıyla yönetme işine talip olan siyasal iktidar, bu amaçla toplumdaki diğer insanların yani yönetilenlerin kontrolünü içeren bir süreçtir. Bu kontrol süreci de her zaman iki taraflı bir ilişkiyi kaçınılmaz kılmaktadır (Neumann, 1950, s. 162). Toplumdaki farklı görüşlere sahip gruplar daima siyasal iktidarı elde etmek için bir yarış içindedirler. Siyasal iktidarı elde etme yarışı iki şekilde gerçekleşir: Geleneksel yöntemler (seçimler ya da rejim gerektirdiği diğer yöntemler), Geleneksel olmayan yöntemler (devrim, ihtilal v.b. hareketler) (Kourvetaris ve Dobratz, 1982, s. 303).

Berle’ye (1967/1980) göre; “aşk” ve “iktidar” bilinen en eski insani duyguların başında gelmektedir. Aşk için yazılanlar iktidar için yazılanlardan fazla olsa da iktidar da insanlar için en az aşk kadar önemlidir. Ancak Berle iktidarın siyasi olmadıkça insanları daha az ilgilendirdiğini ileri sürmüştür. Dolayısı ile sosyal ve siyasi iktidar kavramlarının arasındaki fark bu noktada önem kazanmaktadır. İktidar her yerde ve zamanda var olabilen bir olgu olsa da, siyaset biliminin ilgi alanına giren iktidar, sadece iktidar değil “siyasal iktidar”dır. Weber’e (1920/2004, s. 133) göre; “insanın insana egemenliği” devlet iktidarını yani siyasal iktidarı karşılar. Bu ilişki tabi ki fiziksel şiddet ve kanunlar yoluyla kurulmuştur. Weber, *“Bir emrin, o emre uyulmasını sağlamak ve uyulmaması halinde yaptırımlar uygulamak amacıyla belirli bir kadro tarafından korunma olasılığı varsa, kanun var demektir.”* (Weber, 1920/2004, s. 268)² sözüyle kanun yoluyla kurulan

² Burada bir gönderme var. Wirtschaft und Gesellschaft, s. 227’deki bir pasaja gönderme yapan bir dipnotu buraya alınmamış; bir dipnotu da metnin içine alınmıştır. Almanca metne eklenmiş bulunan, statü gruplarının sınıflandırılması üstüne kısa ve bitmemiş bir müsvedde ise bu kitaba alınmamıştır.

ilişkinin hukuki dayanağını açıklar. Kapani (1999) iktidarı “başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı” olarak tanımlamıştır. İktidar kavramı son derece geniş bir kavramdır. Sosyal bilimler alanında çok fazla tanımlı yapılan kavramlardan biri olan iktidar, hemen her yerde karşımıza çıkabilmektedir. İnsanın olduğu her yerde mutlaka bir tür iktidar ilişkisi olduğu gözlemlenebilir. Ebeveynlerin çocuklar üzerindeki iktidarı, öğretmenin sınıftaki iktidarı, mafya liderinin iktidarı ya da sivil toplum kuruluşlarındaki iktidarlara da birer iktidardır. Ancak bu iktidarlara sosyal iktidar olarak değerlendirilebilen iktidarlardır. Siyaset bilimi ise sosyal iktidarlara değil siyasal iktidarlara ilgilidir (Kapani, 1999, s. 47). Siyaset bilimciler iktidardan bahsettiklerinde asıl bahsettikleri “siyasal iktidar”dır. Siyaset bilimi kitapları da iktidar başlığı altında anlatılanlarda gerçekte siyasi iktidarı anlatmaktadır. İktidar kavramının ya da siyasi iktidarın yerine kullanılan bazı kelimeler ise; potestas, egemenlik, siyasal güç ve otorite olarak sayılabilir (Çetin, 2020, s. 65).

Toplumsal ilişkileri anlamak, analiz etmek ve siyasal yapıyı kurgulayarak kullanmak için siyasal iktidar gereklidir. Peki siyasal iktidar gerçekte nedir ve onu diğer iktidarlardan ayıran en önemli yönleri nelerdir? TDK online sözlüğe göre iktidarın tanımlarından birisi “Devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi”dir. Toplumdaki grupların birçoğu devlet gücünü kullanma yetkisini almak ister ve bunun için yarışır. Bu yarış siyaset biliminin odaklandığı bir konudur. Özellikle demokratik ülkelerde bu yarışlar belli dönemlerde yapılan seçimler yoluyla gerçekleşir. Devleti yönetme yetkisini elde etmek isteyen gruplar partiler şeklinde örgütlenerek seçimlere katılmak suretiyle siyasal iktidar olabilmek için yarışır.

Kapani (1999), siyasal iktidarın ayırt edici özelliklerini dört maddede toplamıştır;

- **Siyasal iktidar bütün iktidarlarda içinde en kapsamlı olan iktidardır.** Bir ülkede, ülke sınırları içinde yaşayan her birey ve her grup siyasal iktidarın yetki alanına girer. Sosyal gruplardaki küçük iktidarlara da nihayetinde siyasal iktidarın yetki alanındadır. Dolayısıyla siyasal iktidar bütün birey ve grupları kapsayan kararlar alma ve uygulama yetkisiyle donatılmıştır (Kapani, 1999, s. 48).
- **Siyasal iktidar en üstün iktidardır.** Siyasal iktidar, bünyesinde “hiyerarşik bir üstünlük ve tek yönlü düzenleyicilik” barındırır (Çetin, 2020, s. 67). Bir ülke ya da toplumdaki diğer iktidar türleri ile hiyerarşik bir ilişki içerisinde bulunan siyasal iktidar, diğer tüm iktidarlardan üstündür. Son sözü söyleme yetkisini elinde tutan siyasal iktidar, kendi iradesini bütün topluma kabul ettirebilen bir güçtür. (“Demokratik rejimlerde bu üstünlük mutlak değil, nispi bir üstünlüktür”) (Kapani, 1999, s. 49) “Sadece devlet, bir ülke bütünlüğü oluşturan tüm etnik, sınıfsal, grupsal, kişisel olguların üstünde bağlayıcı, etken üstün bir güç olarak karar alabilir ve elindeki güçlerle (yargı, polis, ordu) bu kararları ona karşı gelinmesi halinde dahi uygulatabilir (Çetin, 2009, s. 37).”
- **Siyasal iktidar “maddi kuvvet ve zor kullanma” gücünü elinde tutar.** Siyasal iktidarlara gerektiğinde fiziksel güç uygulama ve zor kullanma yetkilerini bünyelerinde barındırırlar. Hukuk devleti olarak tabir edebileceğimiz devletler bağımsız yargı kuruluşları tarafından alınan kararlar çevresinde cezai yaptırımlarını uygulatırlar. Mevcut hukuk kurallarının uygulanması ve gerektiğinde cezai yaptırımların uygulanması sırasında polis gücü ile desteklenen bir düzen söz konusudur. Siyasal iktidarlara hukuka karşı ciddi şiddet içeren durumlar oluştuğu takdirde polis gücünün yanında askeri güçten de yararlanabilirler. Ancak bu durum siyasal otoritenin diğer çarelerinin tükendiği noktada kullanılması gereken bir yetkidir (Harris, 1957). Toplumda düzeni sağlamak ve kendi iradesinin yürütülmesini kolaylaştırmak için kuvvete başvurma gücü sadece siyasal iktidara tanınmış bir haktır. Sosyal iktidarlara kendi küçük grupları içinde farklı yöntemlerle üyelerini ikna etmeye kendi kararlarını uygulatmaya çalışsalar da hiçbir şekilde kuvvet kullanma hakkında sahip değildirler. Bu durum toplumda düzenin sağlanması için gereklidir. Dolayısıyla “siyasal iktidar, fiziki zorlama gücünün tekeli elinde bulunduran” (Kapani, 1999, s. 49) iktidardır.

- Tarih boyunca siyasal iktidarı ellerinde bulunduranlar çeşitli yöntemlerle iktidarı ellerinde tutmayı başarmışlardır. Bu anlamda Machiavelli'nin (1532/1999) "Prens" kitabı iyi bir kaynak oluşturmaktadır. Ancak genel olarak bakıldığında siyasal iktidarı elinde bulunduranların elinde üç başat yöntem mevcuttur. "ikna, maddi çıkar ve şiddet" Bu yöntemlerden şiddet kısa vadede en etkili yöntem olarak görülse bile uzun vadede en etkili ve maliyeti en az yöntem ikna yoluyla "rıza" olarak karşımıza çıkmaktadır (Neumann, 1950, s. 168) Bu durumda, Kapani'ye (1999, s. 50) katılarak **"İktidar= Kuvvet +Rıza"** şeklinde formüle etmek mümkündür. Bir önceki madde de belirtildiği gibi siyasal iktidar, çıkardığı kanun ve emirlerin yürütülmesini sağlamak için gerektiğinde meşru kuvvete başvurma yetkisine sahiptir. Ancak hiçbir siyasal iktidar yalnızca kuvvetle varlığını sürdürecektir kadar muktedir değildir. İşte bu noktada devreye "rıza" kavramı girmektedir.

"Siyasal iktidar, mutlaka yönetilenlerin rızasına dayanmalıdır. Çünkü, iktidarın varlık nedeni ister ihtiyaçların düzenlenmesinde adaleti sağlamak (Platon), ister iş bölümü (Aristo), ister Tanrısal iradenin yansıması (Augustinus), ister aileler arası dayanışma (Bodin), ister siyasal birlik ve bütünlük (Machiavelli), ister güvenlik (Hobbes), ister eşitlik (Rousseau), ister özgürlük (Locke) olsun toplumsal düzenin gereklerini, yine toplumsal rızaya bağlı olarak yerine getirmektir. Sadece maddi güce dayalı iktidar, süreklilik, konsensüs ve istikrar içinde var olamayacağı için zorbalığı ve diktatörlüğü ifade edecektir (Çetin, 2020, s. 68)."

Toplumsal rıza işte bu sebeple siyasal iktidarlara için önemli bir kavramdır. Hiçbir iktidar rızaya dayanmadığı sürece çok uzun süre egemen olacak kadar büyük bir güce sahip değildir ve tarihin hiçbir döneminde de olmamıştır. Rıza kavramından hareketle de meşruiyet kavramına ulaşmak mümkündür.

2. Meşruiyet Kavramı ve Siyasal İktidar İlişkisi

"Meşruiyet" kavramı literatürdeki muğlak anlama sahip kavramlardan bir tanesidir. Siyasi meşruiyet ve siyasi otorite arasında ayırım yapılamaması ve bu kavramların çoğu zaman birbirini yerine kullanılması bu muğlaklığa sebep vermektedir. Gerçekte ise siyasi meşruiyetin, iktidarın ahlakına dair bir teoriye ulaşılması için gerekli ve önemli bir kavram olduğu söylenilebilir (Buchanan, 2002, s. 689). Kelimenin sözlük anlamına bakıldığında "yasal" (Türk Dil Kurumu (TDK) online sözlük) ya da "hukuki" kelimeleri ile karşılaşmakta, gündelik dilde de genellikle bu şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ancak siyaset bilimi açısından bakıldığında meşruluk ile hukukiliğin aynı anda var olmadığı durumlar da görülmektedir. İlk olarak meşruluğun oluşabilmesi için bir anayasal düzene ve bu anayasa ile sınırlandırılmış bir iktidara ihtiyaç olduğu açıktır (D'entreves, 2021, s. 177). Bu noktada meşru olanın (doğal olarak) aynı zamanda, yürürlükteki anayasaya ve diğer yasalara uygun olması beklenen ve olağandır. Ancak pratikte bu doğru değildir. Ahlaki olarak meşru kabul ettiğimiz bir şey yürürlükteki kanunlara veya anayasaya aykırı olabilir. Bir zamanlar Amerika Birleşik Devletleri'nde yürürlükte olan köleliğe ve kaçak kölelere dair kanunlar düşünüldüğünde, ahlaki olarak meşru olanla örtüşmediği bir örnek olarak verilebilir (Fallon Jr., 2005).

Meşruluk; basitçe toplumsal rıza ve kabul edilebilirlik olarak açıklanabilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere siyasal iktidar sahipleri varlıklarını sürdürebilmek için halkın rızasına ihtiyaç duyarlar. Rıza ise; yönetilenlerin (halkın), kendisini yönetenleri (siyasal iktidar sahiplerini) meşru yani kabul edilebilir bulması ve rıza göstermesidir. Meşruiyet, bir siyasal iktidarın ve o siyasal iktidara bağlı siyasal kurumların, toplum için en iyi ve en etkili iktidar ve kurumlar olduğu inancını insanlarda oluşturma ve bu inancın devamlılığını sağlama yetisi ile donatılmış bir araçtır (Lipset, 1959, s. 86). Meşruluk siyasal iktidar açısından son derece önemli bir kavramdır. Bu nedenle

hemen hemen bütün yönetimler kendilerinin meşru olduğunu ileri sürerler. Hatta terörist gruplar dahi kendilerini meşru olarak lanse ederken, yasal yönetimleri ise meşruluğunu kaybetmiş olmakla itham etmektedirler (Cook, 2003). Ancak bir siyasal iktidarın “meşruluğu, kendi beyanına ya da siyasal eylemlerinin yasallığına değil, o rejim altında yaşayan insanların rejimi benimsemelerine bağlıdır (Tunçel, 2011, s. 38).” Bir ülkede, halk kitlesi siyasal iktidarı meşru bulduğu sürece iktidarın emirlerine uymayı kendisine görev olarak görürken, yasakladıklarını yapmaktan da uzak durur. Bu durumda siyasal iktidar, kural koyarken ve uygularken son derece rahat hareket etme imkanı bulur. Meşruluk bu haliyle siyasal iktidarın yönetimini kolaylaştırıcı bir etkide sağlamış olur. Dolayısıyla meşruluğun yüksek olduğu bir ülkede siyasal iktidar minimum kuvvet kullanarak devleti yönetirken, meşruluğun zayıf olduğu bir ülkede siyasal iktidar maksimum kuvvet kullanarak devleti yönetmek zorunda kalır. Çünkü otoriter rejimler gerçekte güçlü olmadıklarından ve meşruluk temellerinin zayıf olmasından dolayı aşırı kuvvet kullanmak zorundadırlar (Kapani, 1999, s. 85).

Buchanan’a göre; bir iktidarın siyasi otoriteye sahip olduğunun kanıtlarından birisi siyasi meşruiyet sahipliği, diğeri ise ülke sınırlarında vatandaş olarak bulunan bireyler tarafından, koyduğu kurallara itaat edilmesidir. Buchanan, siyasi otoriteden bahsederken itaat edilen kurumun devlet değil hükümet olduğunu söyler. Çünkü devlet siyasi gücü kullanacak kurumlardan oluşan ve süreklilik arz eden kurumlar kurumudur. Oysa ki hükümet, devleti belli bir zaman için yönetme yetkisini elinde bulunduran grubu ifade eder (Buchanan, 2002, s. 691). Dolayısı ile burada sözü edilen siyasi meşruiyet sahipliği aslında hükümetin yani iktidarın sahipliğidir. Bir iktidar ya da diğeri bir deyişle hükümet, halk adına kararlar alıp onları yönetme hakkına sahip olduğu inancını halkta yaratmışsa o hükümet meşru bir hükümettir. Ancak burada unutulmaması gereken şey halkın tamamının hükümete dair aynı görüşte olmasının mümkün olmadığıdır. Buradaki meşruluk inancı bir “oy birliği”ni değil genel bir kabul görmeyi ifade eder (Çoşkun, 2009). Bununla birlikte meşruluk dinamik bir süreçtir. Sürekli olarak yeniden inşa edilmesi ve sürekliliğinin sağlanması gerekir. Öyle ki, halk tarafından başlangıçta meşru olarak kabul edilen bir hükümet, halkın gözünde zamanla meşruiyetini yitirebilir.

Çetin (2009) siyasal iktidarın halkın gözündeki anlamının meşruiyetle oluştuğunu belirtirken, meşruiyetin farklı işlevlerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır;

- *Siyasal iktidarın savunma mekanizmasıdır.*
- *Siyasal iktidarın referansıdır.*
- *Toplumsal rıza ve moral düzen arayışıdır.*
- *Toplumun muvafakatıdır.*
- *Yalanları ve adaletsizlikleri kılıfına uydurma çabasıdır.*
- *Mutabakat(Consensus)tır.*
- *Toplumsal değerler bütünüdür.*
- *Toplumsal kontrol mekanizmasıdır.*
- *Çift yönlü etkileşim sürecidir.*

Meşruiyetin işlevleri üzerine düşünülüp irdelendiğinde; bazıları olumlu, bazıları olumsuz olmak üzere bu işlevleri barındırdığını tespit etmek mümkündür. Meşruiyetin siyasal iktidar açısından taşıdığı önem bu maddelerde de açıkça görülebilmektedir.

Siyaset yapma işi birçoklarınınca bir iktidar mücadelesi olarak anılmaktadır. Ancak siyaset bir bakıma iktidar mücadelesi, bir bakıma çatışma ve bir bakıma da uzlaşmadır (Kapani, 1999). Çünkü çatışan çıkarlar, çatışan fikirler uzlaştırılmaya çalışılır. İktidar, kaynakların nasıl dağıtılacağını, kimin nerede, ne kadar pay alacağını, kimin ödüllendirilip, kimin cezalandırılacağını tespit eden, vb. görevleri yerine getiren devlet görevlilerinden oluşur. Ama bu görevliler de nihayetinde insandır. İktidardaki gruplar daima iktidarda kalmak ve yönetmek isterler. İktidardaki gruplar, iktidarlarını güçlendirmek ve daha uzun süre yönetebilmek için aldıkları kararların her zaman

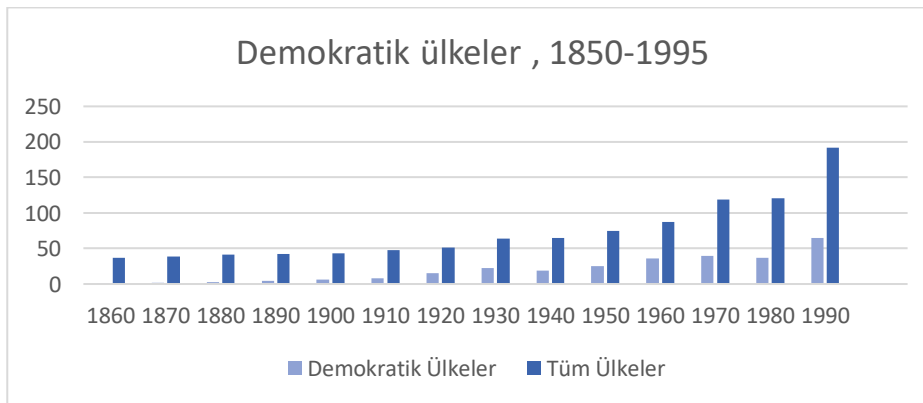
meşru olduğunu ve zaten kendilerinin de meşru iktidar olduklarını beyan ederler. Bununla birlikte muhalefette bulunan rakiplerini ise her zaman gayri meşru olarak göstermeye çaba sarf ederler (Çoşkun, 2009, s. 48). Bu meşrulaştırma çabası, siyasal iktidarın kendi varlığını korumak için kullandığı bir savunma mekanizması olurken, aynı zamanda da aldığı kararlar için başvurduğu bir referans olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk ve iktidar arasında düzenli olarak kurulan bir bağ olması da çift yönlü olduğunu gösteren bir kanıttır. Bununla birlikte halkın iktidarı denetleyip onay vermesi de yine meşruluğunu kabul etmesiyle ortaya çıkar. Dolayısı ile meşruiyet, siyaset açısından üzerine düşünülmesi ve tartışılması gereken başat bir kavramdır. Meşruluğunu öyle ya da böyle sağlayan iktidarlara yönetmeye devam ederken, meşruluğunu koruyamayan toplumsal onayını kaybeden iktidarlara da zamanı geldiğinde rejimin yapısının gerektirdiği şekillerde yerlerini başka iktidarlara bırakırlar.

3. Demokrasi ve Meşruiyet Arasındaki İlişki: Demokratik Meşruiyet

Demokratik meşruiyet, iki ayrı kavramın birleşmesi ile oluşan ve öncelikle ayrı ayrı açıklanması gereken bir kavramdır (Kriesi, 2013, s. 612). Demokrasi ve meşruiyet ilişkisinden bahsedebilmek için öncelikle demokrasinin ne olduğundan bahsetmek gerekir. TDK'ya göre; "Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi; el erki, demokratlık." şeklinde tanımlanmış olan demokrasi birçok kaynakta "demos"(halk), "kratos"(güç/iktidar) kelimelerine verilen atıfla "halkın yönetimi" şeklinde tanımlanmaktadır. Demokrasi, bugün insanların büyük bir çoğunluğu için ulaşılması istenen bir ideal haline gelmiştir. Her insanın kafasındaki ideal yaşam şekli farklı olsa da temel olarak demokratik toplum düzeni çok sayıda insan açısından ideal bir toplum düzenidir. Bu nedenle insanların mutluluğu için var olan devletler de demokrasiyi ve demokratik katılımı kendilerine bir hedef olarak görmeye başlamışlardır. Bununla beraber "demokrasi" konusundaki kafa karışıklığı ise halen devam etmektedir.

Dahl'a (1956/2021, s. 18) göre demokrasi: öyle birdenbire ortaya çıkan ya da icat edilen bir şey değildir. Eski Yunan ve Roma'da gözlenen halk katılımı demokrasi olarak düşünüldüğünde, demokratik katılımın çok kısa ömürlü olduğu ve zamanla yerini demokratik olarak tanımlanamayacak yönetimlerin aldığı gözlemlenmektedir. Halk katılımına geri dönüş ise yine uzun zaman geçtikten sonra mümkün olabilmektedir. Dünya geneline baktığımızda Avrupa'da yaşanan otuz yıl savaşları, Hollanda, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki devrimler, iç savaşlar ve çeşitli çatışmalar toplumsal değişimi beraberinde getirerek dünya genelinde demokrasiye geçişi başlatan olaylar olmuştur (Haugaard, 2010, s. 1053). Tablo 1'de yıldan yıla demokrasiye geçişi (ya da geri dönüşü) gözlemlemek mümkündür.

Şekil 1: *Demokratik Ülkeler (sadece erkeklerin ya da bütün vatandaşların oy kullandığı) 1860-1990*

Kaynak: (Dahl, 1956/2021, s. 16)

Dahl'ın tespiti; demokrasinin aradığı uygun koşulların her yerde, her zaman ortaya çıkabileceği ve bu koşullar ortaya çıktığında demokrasinin yayılacağıdır. Dolayısıyla bu düşünceye göre eski Yunan ve Roma'dan çok önce de demokrasi ile yönetilen gruplar olduğu düşünülebilir (Dahl, 1956/2021, s. 15-19). Bununla birlikte eski Yunan polis devletlerinde senatoda oy kullanma hakkının tanımlandığı kitleler sınırlıdır (Şenel, 1996). Dolayısı ile eski Yunanda demokrasi olarak adlandırılan kavram belli bir kitlenin kendi kendini temsili olarak anlaşılabilir. Bugün geniş nüfuslu ülkeler bazında bakıldığında herkesin kendini temsil ettiği pür haliyle bir demokrasiden bahsetmek imkansıza yakındır. Halk ancak temsilciler yoluyla kendini temsil edebilmekte bu da bizi temsili demokrasiye götürmektedir. Referandum, plebisit, halk oylaması gibi mekanizmaların kullanıldığı, özgür ve adil seçimlerin yapıldığı, hukukun üstünlüğünü koruyan, insan haklarına saygılı, düşünce özgürlüğünün var olduğu, vb. birçok mekanizmayı içinde barındıran toplumlar bugün için yönetim biçimleri ne olursa olsun demokrasi olarak adlandırılmaktadırlar.

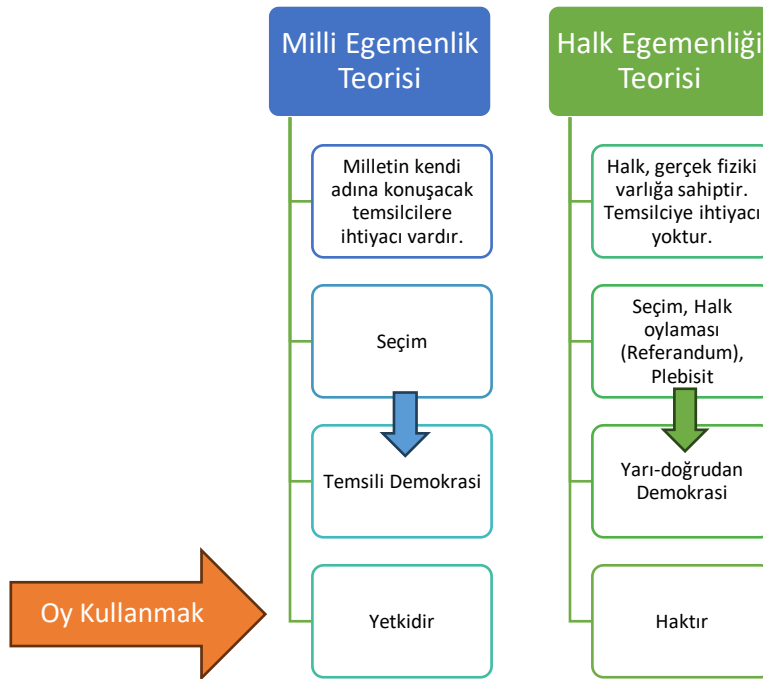
Peki meşruluk ve demokrasi arasında nasıl bir ilişki mevcuttur? ve “demokratik meşruiyet” nedir? Demokrasi ve meşruiyet arasındaki ilişkiyi kurmak için öncelikle meşruluğun kaynağını tespit edebilmemiz gerekmektedir. Meşruluğun çeşitli kaynakları mevcuttur. Meşruluktan bahseden çalışmaların genelinde (Çoşkun, 2009) (Tunçel, 2011) (Çetin, 2020) (Kapani, 1999) Klasik Meşruluk Kaynakları (Teokratik Teoriler) ve Modern Meşruluk Kaynakları (Demokratik Teoriler) şeklinde bir ayırım söz konusudur. İçeriklerine bakıldığında ise her çalışmanın farklı farklı örneklerle aslında aşağı yukarı aynı kaynakları farklı tanımladıkları görülmektedir. Klasik teorilere baktığımızda geçmiş dönemlerde yaşayan insanların, yönetme gücünün kaynağı olarak ilahi güçleri gördüğünü dolayısıyla siyasal iktidarın gücünü gökyüzünden aldığı düşünülüyor anlaşılmaktadır. Bu durumda siyasal iktidarın emirlerine uymak siyasal bir iş olmanın yanında dini bir görev olarak insanların karşısına çıkmaktadır. Mısır firavunları (aynı zamanda tanrı veya tanrının oğlu olarak düşünülmüşlerdir), Avrupa'da mutlak monarşilerin kralları meşruluklarının kaynaklarını Tanrı'dan (Papa'nın takdiriyle) alırken İslam devletlerinde de aynı durumun var olduğunu Osmanlı padişahlarının “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” sıfatıyla birlikte halifelik unvanını taşımalarında gözlemlemekteyiz (Kapani, 1999, s. 68-69). Siyasal iktidara bir kutsallık atfederek emirlerini dini bir görev haline getiren din, bu anlamda son derece güçlü bir meşruiyet kaynağı olmuş ve nerdeyse tüm siyasal iktidarlar tarafından kullanılmıştır (Çetin, 2020, s. 83). Zira egemenliğin kaynağını tanrıya dayandıranlar halka hesap vermek zorunda değillerdir. Hesap verecekleri yegana kişi tanrıdır (Gökçe, 2021, s. 15). Gelenek, mitoloji ve karizma gibi diğer klasik meşruiyet kaynakları da, din kadar etkili olmamakla birlikte geçmiş çağlarda özellikle 18. yüzyılın sonlarına kadar etkili olmakla birlikte bu tarihten sonra yerlerini demokratik teorilere bırakarak tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Dolayısı ile bunlarla ilgi detay vermeye, üzerine daha uzun konuşmaya gerek yoktur. Daha erken tarihte 1513 yılında (1532 tarihinde basılan) Machiavelli tarafından yazılan Prens (hükümdar) kitabının yayınladığı tarih, bugün nerdeyse bütün siyaset bilimciler tarafından siyasetin laikleşerek yeryüzüne indiği tarih olarak kabul edilmektedir (Machiavelli, 1532/1999). Machiavelli ile başlayan siyasetin laikleşme serüveni Fransız İhtilali (1789)'nden sonra doruk noktasına ulaşarak, sözleşme teorileri ve egemenlik teorileri ile birlikte meşruiyetin modern yani demokratik kaynaklarını oluşturmuşlardır.

“Egemenlik belli spesifik emirlere (ya da tüm emirlere) belirli bir grup kişi tarafından itaat edilecek olması ihtimalidir. Bu nedenle “gücün” ya da “etkinin” diğer insanlar üzerinde uygulanmasının her türünü içermez. Egemenlik (otorite) bu anlamda boyun eğmenin, basit alışkanlıktan avantajın neredeyse tamamen rasyonel olarak hesaplanmasına kadar, çok çeşitli nedenlere dayanabilir: Bu nedenle her gerçek egemenlik formu gönüllü asgari bir boyun eğişi, yani itaate (gizli nedenlere ya da gerçek kabullenişe dayanan) çıkarı işaret eder” (Weber, 1922/2023b, s. 7).

Egemenlik denildiğinde akla ilk gelen kavramlar “halk egemenliği” ve “milli egemenlik” kavramlarıdır. İlk bakışta aynı gibi görünseler de aslında farklı açılımlara sahip olan bu

kavramların ilk kelimelerini oluşturan “halk” ve “millet” de birbirinden farklı kelimelerdir. TDK (online) sözlüğe göre halk; “Bir ülkedeki yurttaşların bütünü; kamu”; millet ise; “Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu; ulus,” şeklinde tanımlanmıştır. Buradan yapacağımız çıkarım; “Halk” denildiğinde yaşayan ve somut varlığa sahip olan vatandaşları, “Millet” denildiğinde ise şimdiye kadar yaşayıp ölmüş, şimdi yaşayan ve ileride yaşayacak olan bireylerin tamamını anlamamız gerektiğidir. Dolayısıyla “millet” kavramı daha soyut bir kavramdır. Milli egemenlik teorisinde; egemenlik millete aittir. Yani soyut olan manevi millet, egemenliğin sahibidir (Gözler, 2010, s. 41). Fransız devrimi ile gündeme gelen milli egemenlik teorisi, Rousseau’nun “genel irade” kavramından esinlenmiştir. Toplum sözleşmesine dayanarak yönetme gücünü eline alan devlet egemenliğini millettten alırken milletin genel iradesi “ortak yarar” sağlamanın bir aracı olarak görülmektedir (Mısır, 2012, s. 60). Halk egemenliği teorisinde ise; egemenlik somut olarak yaşayan vatandaşlar tarafından kullanılmaktadır. Her iki teori karşılaştırıldığında;

Şekil 2: Teorilerin Karşılaştırılması

Kaynak: (Kapani, 1999, s. 74)

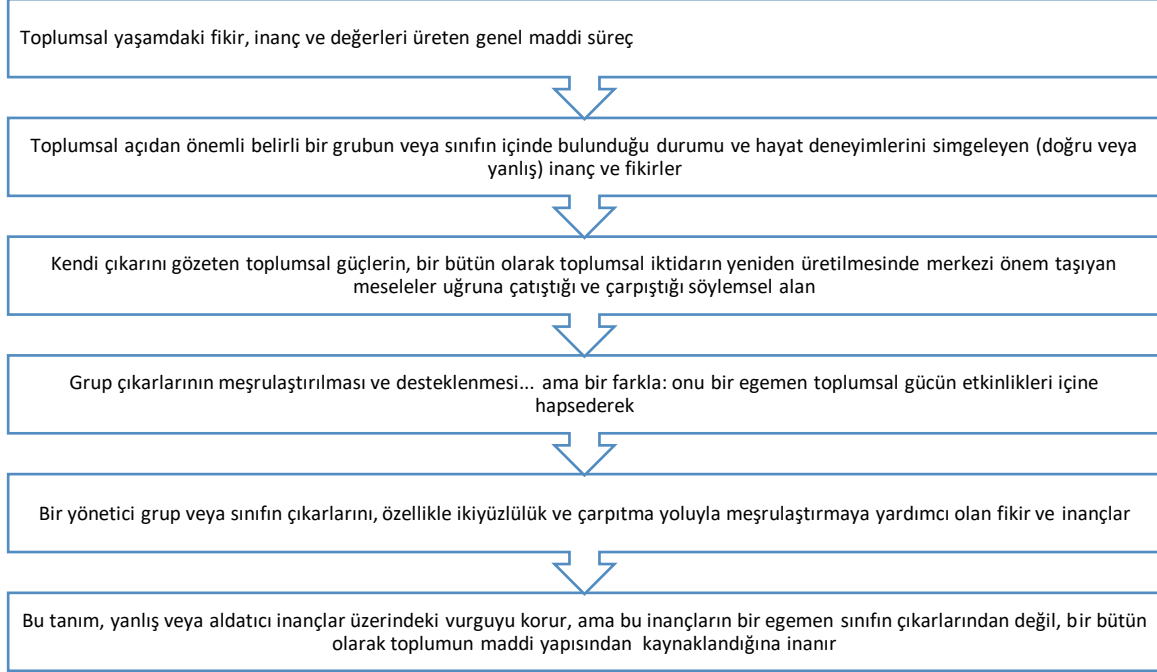
“Milli Egemenlik” ve “Halk Egemenliği” Fransız İhtilali ile birlikte anayasalara girmiş ve egemenliğin kaynağını, yani meşruiyetin temelini işaret etmek için kullanılmıştır. Fransa II. Dünya Savaşı’ndan sonra bu iki teoriyi birleştirmek sureti ile anayasasına yazmıştır. “Milli egemenlik Fransız halkına aittir.”

Demokratik olarak tanımladığımız bu teorilerin de yıllar içinde çok sayıda eleştiriye muhatap kalması ve bugün de halen bu konularda tartışmalar yaşanması zamanla yeni meşruluk kaynaklarını ortaya çıkarmıştır. Bu kaynaklardan en önde geleni ise “ideoloji” olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransız Devrimi sırasında Antonie Destutt Tracy (1754-1836) ve arkadaşları (kendilerine ideologlar adını vermişlerdir) “İdeoloji” kelimesini ilk kullananlar olmuşlardır. Daha sonra ise bu kelime Marx tarafından kullanılmıştır (Althusser, 1995/2003, s. 75).

İnsanlar arasındaki bireysel farklılıklar göz önüne alındığında dünyada yaşayan her bireyin farklı düşüncelere sahip olması ve dünyaya farklı gözlemlerle bakması oldukça olağan bir durumdur. Her birey kendi inanç ve ön kabullerine dayanarak dünyayı ve dünyada gördüklerini farklı anlamlandırır (Heywood, 1997/2011, s. 69). Bu anlamları bireylere sunan onların dünyaya açılan pencerelerini oluşturan ise ideolojilerdir. Aslında bir fikir bir düşünce olarak

anlamlandırabileceğimiz ideoloji, bir anlamda “dünya görüşü” olarak da düşünülebilir. İdeolojiyi altı farklı tarzda tanımlamanın mümkün olduğunu söyleyen Eagleton (1991/1996), iyi ve kötü anlamları da olan ideolojinin sosyal bilimlerdeki en tartışmalı ve muğlak kavramlardan biri olduğunu da söyler (Eagleton, 1991/1996).

Şekil 3: İdeolojinin Anlamları

Kaynak: (Eagleton, 1991/1996)

Bütün tanımlar ışığında ideolojinin, bir dünya görüşü olarak bireylere bir aidiyet sağlayarak kendilerini güvende hissettikleri bir ortam sunduğunu, toplumdaki inanç ve değerlerini şekillendirdiğini, bireylere doğru ya da yanlış fikirleri sunduğunu ve grupların çıkarlarını meşrulaştırdığını söyleyebiliriz. Günümüzün gittikçe karmaşıklaşan dünyasında ideolojiler bireyler için tutunacakları yeni bir dal olmuştur. Siyasal iktidarlar açısından konuya bakıldığında ise; ideolojiler bugün siyasal iktidarlar için oldukça kullanışlı meşruiyet kaynakları olarak yükselmişlerdir. Zira, egemenliğin kaynağının halk olduğu fikri bizi meşruiyet için başvurulacak grubun halk olduğu fikrine götürse de halkın fikrinin ideoloji kanalıyla şekillendiği gerçeği önümüzde durmaktadır. Bu nedenle Çetin’e katılarak; “İdeolojiler, siyasal iktidara her zaman topluma müdahale hakkını ve imkanını sunduğu için güçlü bir meşruiyet aracıdır.” diyebiliriz (Çetin, 2020, s. 99). Meşruluk, rejimi ve iktidarı güçlendiriyorsa siyasal iktidar sahiplerinin meşruluklarını arttırmaya yönelik davranışlarda bulunmaları da olağan bir durumdur. Beetham’a (1991, s. 34) göre; halkın rıza ve onay davranışının altında gerçekte yönetenlerin yerleştiği ideolojik inancın olduğunu düşünmek de bu minvalde yanlış olmayacaktır. Bollen ve Jackman (1985, s. 452) ekonomik eşitsizliğin meşruluğu azaltan bir unsur olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak Bollen ve Jackman’a (1985) göre; bazı siyasal iktidarlar gelir adaletsizliğinin yerine başka bir sembol koymak suretiyle (Örneğin; milliyetçilik ideolojisi) meşruluklarını sağlamayı başarabilirler. İdeolojinin ne kadar güçlü bir meşruluk kaynağı olduğunu bu vesile ile bir kez daha söyleyebiliriz.

Bütün rejimler az ya da çok meşruluk içerirler. Bu durumda meşruiyet yani gerçekte toplumsal rızanın, kaynağı ne olursa olsun siyasi iktidarlar için son derece önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Meşruiyet yönetilenler açısından siyasi iktidarın kararlarına gönüllü uyma davranışını körüklerken, meşruiyetin zayıflığı siyasi iktidarın kararlarına uyumu düşüren bir etki

yapar. Bu bağlamda siyasi iktidar kararların uygulanmasını ve itaati garanti altına alabilmek adına kuvvete başvurmak zorunda kalacaktır. Meşruluğu zayıf olan siyasi iktidarlara (örn. diktatörlükler, totaliter sistemler) her zaman güce başvurulur. Ancak modern dönemde totaliter saydığımız yönetimler, yönetilenlerin gözünde meşruluğunu sağlamak yerine, kamuoyunda yarattıkları algı ile kendi ideolojilerinin hakim olduğu yeni bir meşruluk inancını yaymaya gayret ederler (Kapani, 1999, s. 86). Demokrasi olarak tabir edeceğimiz yönetimlerde ise durum çok başkadır. Çünkü “halkın yönetimi” olarak anılan demokrasi meşruluğun gerçekten halkın rızasına bağlı olduğu bir yönetim sistemidir. Devletin rejimi ve yönetim biçimi ne olursa olsun toplumsal rızaya dayalı olan siyasi iktidar “meşru güç kullanma tekeli”ni elinde tutar. “Demokrasinin tek meşruiyet kaynağı toplumsal rızadır” (Çetin, 2020, s. 112) Demokratik meşruiyet diye adlandırdığımız şey ise bir anlamda toplumda oluşan konsensüstür. Toplumda konsensüs ne kadar yüksekse siyasi iktidarın meşruiyeti de o kadar yüksektir (Kapani, 1999). Bunun yanında demokratik meşruiyet, hem halkın yönetime katılımına (girdi/input) hem de yönetimin performansına (çıkıtı/output) dayalı olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca bu değerlendirme, ya normatif inançlara (ilkesel, demokratik değerlere bağlılık) ya da koşullu memnuniyetlere (seçim sonucu ya da performans memnuniyeti) dayanabilir. Bu yaklaşım hem demokratik süreçlerin hem de yönetsel performansın birlikte değerlendirilmesini mümkün kılar. Bu çerçevede Tablo 2 de görülen dört temel meşruiyet türü ortaya çıkar (Kriesi, 2013, s. 617):

Tablo 1: Demokratik Meşruiyetin Kavramsallaştırılması

Normatif Temel	Giriş Meşruiyeti/ meşruiyet	Katılıma dayalı	Çıkıtıya dayalı	Meşruiyet/ performans
Evet	Prosedürel meşruiyet I: temsili demokrasinin kalitesinden duyulan memnuniyet (duyarlılık ve hesap verebilirlik)		Prosedürel meşruiyet II: yönetim kalitesinden duyulan memnuniyet (hukukun üstünlüğü, tarafsızlık, adalet)	
Hayır	Partizan meşruiyet: seçim sonuçlarından memnuniyet		Sonuç meşruiyeti: politika performansından memnuniyet	

Kaynak: (Kriesi, 2013, s. 617)

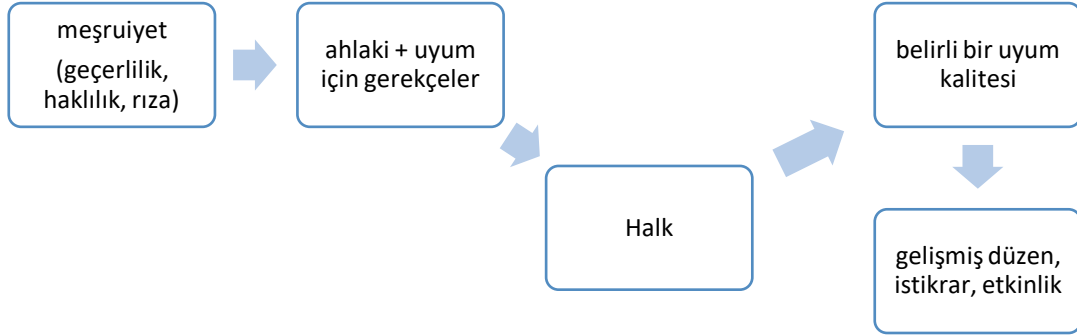
Hesap verilebilir, şeffaf, duyarlı, hukukun üstünlüğüne dayanan adil bir siyasal iktidar halkta tatmin duygusu ve memnuniyet yaratarak, demokrasinin özgürce yükseleceği bir toplum haline gelecektir. Bu toplum, aynı zamanda toplumsal rızanın yani meşruiyetin yüksek olduğu bir toplum olacaktır. Meşruluk siyasi iktidara bir güvence sağlarken yönetimde kolaylığı da beraberinde getirir. Halkı yönetime en çok dahil etme iddiasında olan demokrasinin toplumsal rızaya dayanması kadar olağan başka bir şey olabilmesi mümkün değildir.

4. Sonuç ve Meşruiyetin Güçlendirilmesi İçin Öneriler

Gerek yönetenler gerekse yönetilenler için bu derece önemli olan meşruiyetin güçlendirilmesi her iki taraf açısından da düzen getiren ve mutluluk veren bir gelişme olacaktır. Zira siyaset bilimi insanların iyiliği ve mutluluğunu sağlamayı amaç edinmiştir. Meşruiyetin güçlendirilmesi için birkaç şey önerilebilir. İlk olarak demokratik siyasal katılımı söylemek iyi bir başlangıç olacaktır. Demokratik katılım denildiğinde ilk akla gelen seçimler olsa da demokratik siyasal katılımın tek yolu seçimler değildir. Zira halk iradesi veya halk katılımı denildiğinde seçimde oy verip dört yıl boyunca siyasetle ilişkisini kesen bir vatandaştan söz edilemez. Halk ve siyasal iktidar ilişkisi sürekli bir ilişkidir ve sadece seçim zamanı ile sınırlı değildir. Demokratik bir siyasal iktidar sürekli olarak halkın onayına ve rızasına dayanır. Max Weber’in, Meşruiyet Tipolojisi (Meşru İktidar Tipolojisi/ Otorite Tipolojisi) olarak adlandırdığı meşhur sınıflandırmasına göre; “meşru egemenliğin üç saf tipi” mevcuttur (Weber, 1922/2023a, s. 206); Rasyonel temeller (Yasal otorite), Geleneksel temeller (Geleneksel otorite), Karizmatik temeller (Karizmatik otorite). Weber; çağdaş demokratik devletlerin çoğunlukla rasyonel temeller üzerine kurulu olduğunu belirtmiştir. Şu

halde hukukun üstünlüğünü kabul eden, şeffaf bir yönetim anlayışı ile halkı sürece dahil eden, gerektiğinde halka hesap vermeyi benimseyen bir siyasal iktidarın meşruiyetini güçlendireceğini öngörebiliriz. Dahl (1956/2021, s.89), demokrasinin olması gereken en önemli koşullarından birisinin “eşitlik” olduğunu vurgular. Farklı toplumsal gruplar aynı düzeyde temsil hakkına sahip olduğunda demokratik meşruluktan ve demokrasiden söz edebilmek mümkündür. Demokratik meşruluğun güçlenmesi toplumda her bireyin kendini eşit derece ifade edebilmesini gerektirir. Şekil 3 Beetham (1991) tarafından meşruiyetin sonuçlarına giden sürecin bir özeti olarak sunulmuştur. Beetham ((1991), eylemleri halk tarafından doğru ve adaletli bulunan siyasi iktidarın meşruiyetinin güçleneceğini öne sürmüştür.

Şekil 4: Güç sisteminin (ilişkilerinin) Özellikleri

Kaynak: (Beetham, 1991, s. 34)

Demokratik meşruluğu güçlendiren bir diğer unsur ise hukukun üstünlüğü ve hukukun üstünlüğünü ilke edinmiş bir devlet düzenidir. Hukukun üstünlüğü ilkesinin sorunsuz işlediği rejimlerde demokrasinin de iyi işlediğini söyleyebiliriz. Hukukun üstünlüğünü kabul eden toplumlarda devlet, sınırlı bir devlettir. Anayasa ile sınırlandırılmış olan devlet otoritesi, keyfi uygulamalara yer vermek yerine kararlarını hukuk çerçevesinde alarak hem kendi meşruluğunu sağlar hem de halkın bu kararlara katılımını bir görev haline getirir. Bu durumda meşruluk sınırlı bir otoriteye işaret ederken sınırların görmezden gelinmesi meşruluğun kaybedilmesi ile sonuçlanacaktır. Dolayısıyla siyasal iktidarlar meşruluklarını korumak ve güçlendirmek için mevcut meşruluk sınırlarını aşmadan faaliyet göstermek zorundadırlar. Beetham (1991, s.35) bu sınırların; ilk olarak mevcut yasa ve gelenekler olduğunu söyler. İkinci olarak ise iktidarın bağlı olduğu rejimin temel ilkelerine saygı göstermesini bir sınır olarak tanımlar. Peki bu yasalar sınırlar başlangıçta neden meşrudur? Habermas’a göre (1981/2001); gerçekte meşruluğu sağlayan mevcut yasa değil, o yasanın oluşması sırasında insanlar arasında yapılan rasyonel anlaşmadır. Dolayısıyla yasaların sadece adaletli olması değil toplumdaki farklı grupların katılımı ve demokratik süreç içinde tartışma ve konsensüs yoluyla oluşması da önemlidir. Bu durumda siyasal iktidar, sadece söylem olarak değil ama aynı zamanda eylem olarak da demokratik sürece dahil olmaya zorunlu olacaktır. Bir toplumda yargının bağımsız olduğuna, temel hakların özgürce kullanılabilmesine ve siyasal iktidarı kullanan kişilerin gerektiğinde hesap vereceğine dair inancın varlığı sadece demokrasiyi güçlendirmekle kalmaz. Aynı zamanda demokratik meşruiyeti de güçlendirir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, siyasal iktidarlar daima meşruiyetlerini kuvvetlendirmek için çabalarlar. Hem demokrasinin hem de demokratik meşruiyetin önemli unsurlardan birisi de halk/vatandaş olarak sayılabilir. Bu durumda, siyasal iktidarın halkla kurduğu ilişkinin niteliği de çok önemlidir. Habermas, “iletişimsel eylem kuramı”yla kamusal kararların alınma sürecinde, siyasal iktidar ve halk arasında kurulacak olan katılımcı diyalogun önemini vurgular. Bu sayede alınacak olan kararlar, konsensüse dayanan kamusal akla uygun ve demokratik meşruiyeti karşılayan kararlar olacaktır. Dolayısıyla meşruiyetin güçlenmesi için; güçlü ve özgür bir kamuoyu, güçlü ve özgür bir sivil toplum, güçlü ve özgür bir medya ve hepsinin sonunda çoğunluğun katılacağı bir kamusal tartışmanın özgürce yapılabilmesi gerekmektedir (habermas,

1981/2001). Buradan hareketle daha genel bir kavram olan siyasal katılıma geçebiliriz. Siyasal katılım denildiğinde birçok kişi seçimleri düşünür. Oysa ki siyasal katılımın tek yolu seçimler değildir. Seçim en basit sayılabilecek katılım davranışlarından birisidir. Habermas'ın sözünü ettiği kamusal tartışma da bir siyasal katılım türüdür. Katılmanın "kendi kendine harekete geçmek" olduğunu söyleyen Sartori (1957/1996), siyasal katılımın çeşitlendirilerek arttırılmasının meşruiyeti güçlendirecek bir süreç olduğundan bahseder. Sartori'ye (1957/1996, s. 124-125) göre; katılım yollarının azalması meşruiyetin güçlenmesinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla siyasal katılımın çeşitlendirilerek arttırılması demokratik meşruiyeti güçlendirecek bir durum olarak gözlenmektedir.

Son olarak denilebilir ki; siyasal iktidarın meşruiyeti salt seçim sonuçlarına göre belirlenemeyecek kadar karmaşık bir konudur. Hukukun üstünlüğünü savunan şeffaflığı kendisine ilke edinmiş bir siyasal iktidar, siyasal iktidarı adaletli bulan vatandaşlık bilinci yüksek bir halk, güçlü bir sivil toplum geleneği, katılımcı demokrasinin kurumları (Halk oylamaları vb.) meşruluğu arttıran ve güçlendiren pekiştireçler olarak sayılabilir. Meşruluğu güçlendirmek toplumun bütün kurumlarıyla sürece dahil olarak, çok çeşitli konularda yoğun emekler sarf etmesiyle oluşabilecek bir süreçtir. Bu sürece hem halk hem de siyasal iktidarlara dahil olmalıdır. Meşruiyet daha öncede belirttiğimiz gibi çift yönlü ve sürekli olarak yeniden üretilen bir etkileşim sürecidir. Meşruiyet bağı güçlü bir biçimde kurabilen siyasal iktidar hem meşru hem de güçlü bir iktidar olacaktır. Meşruluk yönetimi kolaylaştıran ve demokrasiyi arttıran bir süreç olduğundan güçlü ve meşru bir siyasal iktidar ise demokrasiyi yani demokratik meşruluğu sağlayacaktır. Demokratik meşruluğun sağlandığı yer; halkın mutlu, huzurlu ve düzen içinde yaşadığı sorunların konsensüsle çözüldüğü demokratik bir hukuk devleti olarak tüm insanların idealine yaklaşacaktır.

Kaynakça

- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (A. Tümer, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1995).
- Barry, N. P. (2004). *Modern siyaset teorisi*. (M. Erdoğan, ve Y. Şahin, Çev.) Ankara: Liberte (Orijinal eserin yayın tarihi 2000).
- Beetham, D. (1991). *The legitimation of power*. London: Macmillan Education.
- Berle, A. A. (1980). *İktidar*. (N. Muallimoğlu Çev.) İstanbul: Tur Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1967).
- Bollen, K. A. ve Jackman, R. W. (1985). Political democracy and the size distribution of income. *American Sociological Review*, 50(4), 438-457. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2095432>
- Buchanan, A. (2002). Political Legitimacy and Democracy. *Ethics*, 112(4), 689-719. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/340313>
- Cook, D. (2003). Legitimacy and political violence: a habermasian perspective. *Social Justice*, 30(3(93)), 108-126. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/29768212>
- Çetin, H. (2009). İktidar ve meşruiyet. M. Türköne (Ed.), *Siyaset içinde*, (ss. 35-71). İstanbul: Opus Yayınları.
- Çetin, H. (2020). Siyasal iktidar ve meşruiyet. H. Çetin, (Ed.), *Siyaset Bilimi içinde*, (ss. 66-120). Ankara: Orion Yayınevi.
- Çoşkun, V. (2009). *Ulus-devletin dönüşümü ve meşruluk sorunu*. Ankara: Liberte.
- Dahl, R. A. (2021). *Demokrasi üzerine*. (B. Kadioğlu, Çev.) Ankara: Phoenix (Orijinal eserin yayın tarihi 1956).

- D'entreves, A. P. (2021). *Devlet fikri siyaset kuramına giriş*. (F. Kararmaz, Çev.) İstanbul: Zoe Kitap (Orijinal eserin yayın tarihi 1967).
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1991).
- Fallon Jr., R. H. (2005). Legitimacy and the constitution. *Harvard Law Review*, 118(6), 1787-1853. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4093285>
- Gökçe, A. F. (2021). *Siyaset bilimi kavram ve tanımlar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gözler, K. (2010). *Kısa anayasa hukuku*. Bursa: Ekin.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı* (Cilt 1). (M. Tüzel, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1981).
- Harris, E. E. (1957). Political power. *Ethics*, 68(1), 1-10. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2379564>
- Haugaard, M. (2010). Democracy, political power, and authority. *Social research: an international quarterly*, 77(4), 1049-1074. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/23347119>
- Heywood, A. (2011). *Siyaset* (4. Baskı b.). (B. Kalkan, Dü., B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, ve A. Yayla, Çev.) Ankara: Adres Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1997).
- Huntington, S. P. (1975). The United States. M. J. Crozier, S. P. Huntington, ve J. Watanuki (Ed.) *The crisis of democracy* içinde, (ss. 59-113). New York: New York University Press.
- Kapani, M. (1999). *Politika bilimine giriş*. Ankara: Tarcın Matbaası.
- Kışlalı, A. T. (1999). *Siyaset bilimi* (7. Baskı b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kourvetaris, G. A., ve Dobratz, B. A. (1982). Political power and conventional political participation. *Annual Review of Sociology*, 8, 289-317. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2945997>
- Kriesi, H. (2013). Democratic legitimacy: is there a legitimacy crisis in contemporary politics?. *Politische vierteljahresschrift*, 54(4), 609-638. Erişim adresi: <http://www.jstor.com/stable/24201256>
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy. *The American Political Science Review*, 53(1), 69-105. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/1951731?origin=JSTOR-pdf>
- Machiavelli, N. (1999). *Prems*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi (Orijinal eserin yayın tarihi 1532).
- Magalhães, P. T. (2021). *The legitimacy of modern democracy*. New York: Taylor & Francis.
- Mısır, M. B. (2012). Egemenlik. G. Atılğan, ve E. A. Aytekin (Ed.), *Siyaset bilimi* içinde, (ss. 55-69). İstanbul: Yordam Kitap.
- Neumann, F. L. (1950). Approaches to the study of political power. *Political Science Quarterly*, 65(2), 161-180. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2145519>
- Russell, B. (2021). *İktidar*. (M. Ergin, Çev.) İzmir: Cem yayınevi (Orijinal eserin yayın tarihi 1938).
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi teorisine geri dönüş*. (T. Karamustafaoğlu, ve M. Turhan, Çev.) Ankara: Yetkin Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1957).

- Şenel, A. (1996). *Siyasal düşünceler tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tunçel, A. (2011). İktidar ve devlet. A. B. Dural (Ed.), *Siyaset bilim 'inde kuram-yöntem-güncel yaklaşımlar içinde*, (ss. 32-68). İstanbul: Kriter.
- Weber, M. (2004). *Sosyoloji yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1920).
- Weber, M. (2023a). *Ekonomi ve toplum* Cilt I. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Runik Kitap (Orijinal eserin yayın tarihi 1922).
- Weber, M. (2023b). *Meşru egemenlik*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Kapra Yayıncılık (Orijinal eserin yayın tarihi 1922).

Araştırma Makalesi / Research Article

II. SELİM'İN DAMADI HASAN PAŞA'NIN HAYATI VE FAALİYETLERİ

Ahmet ÖNAL¹

Öz

Damad Hasan Paşa, Kanunî Sultan Süleyman devri devlet adamlarındandır. Konuya dair çalışmalarda, daha ziyade Çakırcıbaşı Hasan Paşa adıyla tanıtılmış, siyasi kariyeri mübalağalı ifadelerle tasvir edilmiştir. Paşanın henüz sarayda çakırcıbaşıyken Üsküdar Doğancılar'da Mimar Sinan'ın eseri olan bir cami yaptırdığı, 1562'de II. Selim'i kızı Şâh Sultan'la evlendirildiği, müteakiben sırasıyla Bosna ve Rumeli beylerbeyiliklerine, son olarak kubbe vezirliğine getirildiği ve 1574'de öldüğü iddia edilmiştir. Ayrıca Şâh Sultan ile evliliğinin üç veya dört yıl sürdüğü ve boşanmayla neticelendiği ifade edilmiştir. Ancak paşanın çakırcıbaşılık yaptığı için bu adla şöhret bulduğu söyleminden vefat ettiği tarihe kadar bu biyografik anlatı hemen tamamıyla hatalıdır. Bu makalede, Damad Hasan Paşa'nın tarihî şahsiyeti ve Enderûn'dan çıkmasından itibaren siyasi kariyeri arşiv vesikalarıyla tespit edilmiştir. Ayrıca Şehzade Bâyezid vakası dolayısıyla Safevilere elçi olarak gönderilip gönderilmediği, Şâh Sultan'dan boşanıp boşanmadığı, ölüm tarihi, Üsküdar'daki caminin banisi olup olmadığı gibi meseleler açıklığa kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hasan Paşa, Şâh Sultan, Çakırcıbaşı, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim

THE LIFE AND ACTIVITIES OF SELİM II'S SON-İN-LAW HASAN PASHA

Abstract

Damad Hasan Pasha, was among the Suleiman the Magnificent era statesmen. He is often referred to as Çakırcıbaşı Hasan Pasha in the literature and his political career was described in hyperbolic terms. It was claimed that he ordered the construction of a Sinan Mosque in Doğancılar, Üsküdar when he was chief falconer in the court; he married Selim II's daughter Şah Sultan in 1562; he served as the governors of Bosnia and Rumelia respectively; finally he served as a vizier of the bench and died in 1574. It is also stated that his marriage with Şah Sultan lasted three or four years and ended with divorce. However his biography that stretches from he earned his epithet when he served as chief falconer, to his death, is completely false. In this paper, historical personality of Damad Hasan Pasha and his political career after he graduated from Enderun, is reconstructed with archival records. Also this paper addresses various disputed points such as whether he was sent to Safevids due to the Prince Bayezid Rebellion, whether he divorced Şah Sultan, or whether he ordered the built of the mosque in Üsküdar, or his actual death date are determined.

Keywords: Hasan Pasha, Şah Sultan, Chief Falconer, Suleiman the Magnificent, Selim II

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ahmet.onal@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4542-9436

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Damad Hasan Paşa, Kanunî Sultan Süleyman devri devlet erkânı arasında ilginç bir aktör olarak dikkat çekmektedir. Devrinde güçlü bir sima olarak nitelendirilmemesine rağmen zamanla şöhreti ve etkisi tarihî şahsiyetinin önüne geçmiştir. Muasır kaynaklarda ancak üstlendiği bazı görevler vesilesiyle adından söz edilen Hasan Paşa'nın bilinen hayat öyküsü çok daha geç tarihlerde şekillendirilmiştir. Bu yönüyle, biyografların “hayat inşa etme” vasıfları için dikkat çekici bir emsaldir. Bu makalede de yaşadığı dönemin güçlü siyasî aktörlerinden, büyük askerî başarılarla imza atmış muzaffer komutanlarından olmadığı anlaşılan bir paşanın gerçek hayat öyküsü ile inşa edilen biyografisi arasındaki tezatlar belgelere dayalı olarak incelenecektir.

Muasır müellifler arasında Hasan Paşa hakkında en ayrıntılı tercüme-i hâl, Gelibolulu Mustafa Âlî (2024, s. 374) tarafından kaydedilmiştir: “*Biri dahî Sultân Selîm Hân'a dâmâd olan ekâbirden Rûmili Beglerbegisi Dâmâd Hasan Paşa'dur ki şehsüvâr-ı hayyâl ve silâhşor-ı 'adîmü'l-misâl, kerîm ü 'akıl ve üslûb u tertîbinde bî-mu'âdil, 'Acem şâhına resûl gönderilmiş ve re'y-i rezîn ve fikr-i rasîn sâhibi idügi tahkîka yitmiş kimse idi*”.

Gelibolulu Âlî'nin sitayişkâr takdimine karşılık muahhar müellifler, Hasan Paşa hakkında çok daha kısıtlı bilgiler verirler. Mesela Hasan Bey-zâde (2004, s. 169), Ramazan-zâde'den naklen, Kanunî devri ümerasının biyografilerini yazarken Hasan Paşa'yı sadece “*Rumili beylerbeyisi idi*” şeklinde tanıtır. Nev'î-zâde Atayî (2017, s. 473) de farklı bir tutum sergilememiş, “*Rûmili Beglerbegisi Hasan Paşa: Ki dâmâd-ı Şeh-zâde Selîm Hân-ı cihân-bahşâdur*” sözleriyle yetinmiştir.

Çağdaş kaynakların hayat hikayesini uzun uzadıya anlatmayı tercih etmediği Hasan Paşa'nın biyografisi modern araştırmacılar tarafından daha ayrıntılı ele alınmış ve tekrar inşa edilmiştir. Bu noktada Mehmed Süreyya Bey'in (1996, s. 631) belirleyici bir rolü vardır. Müellife göre, Enderûn'da yetişen Hasan Paşa çakırcıbaşılıktan چراغ olmuş, bu sırada sefaretle İran'a gönderilmiş, buradan dönünce 969'da (1561-1562) Şâh Sultan ile evlenmiş, 971'de (1563-1564) Bosna valisi olup 976'da (1568-1569) bu vazifeden ayrılmış, 978'de (1570-1571) Rumeli beylerbeyi, müteakiben kubbe veziri olmuş, 20 Ramazan 981'de (13 Ocak 1574) aniden vefat etmiştir. Silahşor, kerim, akıllı, cömert ve söz ustası bir şahsiyet olan Hasan Paşa'nın çakırcıbaşılığında yaptığı mescid o nâmla meşhur olmuştur.

Mehmed Süreyya'nın kaleme aldığı Hasan Paşa biyografisi, müteakip araştırmacılar tarafından aynen nakledildiği gibi yeni ilavelerle zenginleştirmiştir. Şöyle ki, Hasan Paşa'nın Doğancılar Meydanı'ndaki camiye çakırcıbaşılığı zamanında 955 (1548) Mimar Sinan'a inşa ettirdiği, caminin yanına bir de mektep yaptırdığı, hayrat için bu bölgenin seçilmesinin doğrudan paşanın göreviyle bağlantılı olduğu, Rumeli beylerbeyiliğinden sonra Karaman beylerbeyiliğine getirildiği, bu görevde iken Konya'da vefat ettiği ve Mevlânâ Celâleddin-i Rumî Dergâhı'nın güney cephesi bitişiğindeki türbesinde defnedildiği, ancak türbede bir sandukanın artık mevcut olmadığı, Peçuylu'nun Hasan Paşa'dan “*Rus Hasan Paşa diye*” bahsettiği gibi ayrıntılar Hasan Paşa'nın hayat öyküsüne dâhil edilmiştir (Haskan, 2001, s. 136-141). Müteakiben Gelibolulu Mustafa Âlî'nin zikrettiği bir kelimenin hatalı okunmasından ötürü (Uluçay, 2001, s. 41), Şâh Sultan'ın izdivaçlarından en fazla üç sene sonra Hasan Paşa'yı boşayarak “*mutusuz evliliğini*” sonlandırdığı iddia edilmiştir (Kahraman, 2019, s. 10-11). Hayatına ve hayratına tahsis edilen yakın tarihli bir çalışmada da Hasan Paşa hakkında önceki literatürdeki malumat tekrar edilmiş, ayrıca paşanın daha çakırcıbaşı iken Üsküdar Doğancılar'da bir cami inşa ettirecek kadar Enderûn'da parlak bir komunda olduğu, camiye bu görevde iken 966/1558'de yaptırdığı gibi iddialar dile getirilmiştir (Doğan, 2023, s. 125-147).

Damad Hasan Paşa'nın tarihî şahsiyetiyle alakalı olarak Enderûn'da yetişmesi, Safevî sarayına elçi olarak gönderilmesi, Şâh Sultan ile evlenmesi ve Rumeli beylerbeyiliği haricindeki bütün biyografik anlatı yanlıştır. Esasen Damad Hasan Paşa'nın en gerçeğe yakın tercüme-i hâlini, yine

Mehmed Süreyya Bey (1996, s. 631), “Çakırcıbaşı Hasan Paşa”dan hemen önce tanıttığı “Kapıcıbaşı Hasan Paşa”nın biyografisini kaleme alırken tespit etmiştir.

1. Hasan Ağa'nın Kariyerinin İlk Yılları

Damad Hasan Paşa'nın nerede, hangi tarihte doğduğuna, milliyetine, ailesine ve hayatının ilk yıllarına dair kaynaklarda bilgi yoktur. Kanunî Sultan Süleyman devrinde Enderûn'da eğitim görmesi hasebiyle devşirme olabileceği ileri sürülebilirse de bu kuruma Bosnalı Müslüman çocuklar ve devlet erkânının oğulları da alınabildiğinden bu hususta kesin bir kanaate varılamamaktadır.

Hasan Paşa'nın ismi, arşiv vesikalarında ilk defa Enderûn'dan çıkması münasebetiyle tespit edilebilmektedir. Enderûn'dan çakırcıbaşılık görevi ile çıktığı, bundan ötürü sonradan bu unvanla şöhret kazandığına dair, yukarıda işaret edilen, iddialar hatalıdır. Muasırı kaynaklarda kendisinden “çakırcıbaşı” unvanıyla bahsedilmediği gibi Hasan Paşa'nın çakırcıbaşılık yaptığına dair arşiv vesikalarında da herhangi bir malumat yoktur. Hasan Paşa'nın çakırcıbaşılık vazifesinde olduğu iddia edilen tarihlerde başka simalar bu görevi üstlenmiştir. Şöyle ki, tespit edilebildiği kadarıyla Rebiülevvel 956/30 Mart-28 Nisan 1549 tarihi itibarıyla çakırcıbaşı olan (BOA, KK, nr.664-M, s. 35) Ahmed Ağa 20 Ramazan 963/28 Temmuz 1556'ya kadar bu vazifede kalmış, belirtilen tarihte büyük mirahur olmuş, ondan boşalan çakırcıbaşılık vazifesine de Gazanfer Ağa getirilmiştir (Çıtak, 2015, s. 312, hk.118/1192, 118/1195).

Hasan Ağa/Paşa, Enderûn'daki eğitimini Has Oda'da tamamlayıp 12 Rebiülahir 957/30 Nisan 1550'de “garîb yigitler ağası” tayin edildi (BOA, KK, nr.209, s. 38/293). Tevcih kaydında belirtilmese de silsile gereği bu vazife, gurebâ-i yesâr (sol garipler) ağalığıdır. Nitekim müteakip görevine tayininde kendisinden “sol garîb yigitler ağası” olarak bahsedilecektir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.1, s. 3, hk.1, 3 Ramazan 961/2 Ağustos 1554).

Hasan Ağa'nın gurebâ-i yesâr ağası tayin edildiği tarihlerde Osmanlı yönetimi, Erdel'deki kargaşayı sonlandırmak için önce 1551'de Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa, sonra da 1552'de İkinci vezir Kara Ahmed Paşa komutasında bölgeye asker sevk etmiştir. Mehmed Paşa'nın komutasına, Rumeli ve Budin eyaletleri askerleriyle bir miktar topçu ve 150 kadar yeniçeri (Demirtaş, 2009, s. 564-575); Ahmed Paşa'nın emrineyse eyalet askerleri haricinde merkezden yalnızca kapıkulu askerlerinden 2 bin yeniçeri, silahdarlar ve sağ bölük ulufecileri verilmiştir (Demirtaş, 2009, s. 575-583; Matrakçı Nasuh, 2019, s. 467)². Dolayısıyla Hasan Ağa, gurebâ-i yesâr ağası olarak her iki askerî harekâta iştirak etmemiştir.

Veziriazam Rüstem Paşa, 1552'de yeniçeriler ve bölük halkıyla Safevî seferi için önden Anadolu'ya gönderilmiş, fakat Şehzâde Mustafa'nın merkezinde olduğu bazı hadiselerden ötürü Aralık 1552'de payitahta geri dönmüştür. Kanunî Sultan Süleyman da Ağustos 1553'de Nahcivan Seferi olarak anılacak Safevîlere karşı üçüncü seferi için İstanbul'dan ayrılmış, yolda Şehzâde Mustafa'yı idam etmiş, Kasım'da Halep'e ulaşmış ve kışlaya çekilmiştir (Emecen, 2022, s. 471-486). Celâl-zâde (Demirtaş, 2009, s. 594-596), Rüstem Paşa'nın yeniçeriler, kapıkulu sipahileri, çavuşlar, müteferrikalar ve sair asker ile Anadolu'ya gidip geldiğini; Kanunî 18 Ramazan 960/28 Ağustos 1553'de sefer için Üsküdar'a geçtiğinde ise diğer birliklerin yanı sıra gurebâ bölüklerinin de padişahın maiyetinde bulunduğunu yazar. Bu malumat, Hasan Ağa'nın da gurebâ-i yesâr ağası vazifesiyle ilk olarak Kanunî'nin emrinde sefere çıktığına işaret etmektedir. Mamafih padişaha Halep'te Şehzâde Cihangir'in vefatı münasebetiyle taziye bulunan devlet ricaline 25 Zilhicce

² Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunacak askerlere dair bazı emirler için bk. Yaşaroğlu, 1995, s. 295, hk.643; s. 296, hk.645; s. 314, hk.689, hk.693; s. 322, hk.706; 327-327, hk.718; s. 331, hk.724-725; s. 340, hk.742; s. 345, hk.754; s. 366, hk.806; s. 380, hk.836; s. 428, hk.940.

960/2 Aralık 1553'de verilen inamları gösteren hazine kayıtlarında Hasan Ağa'nın adı zikredilmez (BOA, KK, nr.1766, s. 23-24)³.

2. Hasan Ağa'nın Kapıcıbaşılık Yılları

Kış ı Halep'te geçiren Kanunî Sultan Süleyman, Revan ve Nahcivan taraflarına ilerlemek için 11 Receb 961/12 Haziran 1554'de Pasinler Ovası'na geldiğinde daha önce muhtemel Safevî saldırılarına karşı Erzurum muhafazasına gönderdiği Gurebâ-i yesâr ağası Hasan Ağa'yı dergâh-ı âlî kapıcıbaşısı (ser-bevvâbîn-i dergâh-ı âlî), Yeşilce Mehmed Bey'in akrabası dergâh-ı âlî çaşnigirlerinden Mustafa Ağa'yı onun yerine gurebâ-i yesâr ağası tayin etti (BOA, KK, nr.211, s. 116).

Hasan Ağa'nın tayini, kapıcıbaşılık müessesesi bakımından da önemli bir gelişmeydi. Zira bu tarihe kadar Yeni Saray'da dört kapıcıbaşı vardı ve içlerinden en kıdemlisi, başkapıcıbaşı ya da ser-bevvâbîn-i evvel, diğerleri ise sırasıyla ikinci (sânî), üçüncü (sâlis) ve dördüncü (râbî) kapıcıbaşı olarak anılmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988, s. 404-406; Özcan, 2001, s. 345-346). 25 Zilhicce 960/2 Aralık 1553 itibariyle İskender Ağa [Paşa], ser-bevvâbîn-i evvel; Piyâle Ağa [Paşa], ser-bevvâbîn-i sâni; Ferhad Ağa [Vezir/Damad Ferhad Paşa], ser-bevvâbîn-i sâlis; Ahmed Ağa [Semiz Ahmed Paşa] da ser-bevvâbîn-i râbî idi (BOA, KK, nr.1766, s. 23). Hasan Ağa da 11 Receb 961/12 Haziran 1554'de ser-bevvâbîn-i hâmis rütbesiyle kapıcıbaşılar arasına ve üzengi/rikab ağaları zümresine dâhil oldu. Böylece kapıcıbaşı sayısı ilk defa beşe çıktı.

Ordu Nahcivan'da iken 27 Şaban 961/28 Temmuz 1554'de Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa'ya beşinci kapıcıbaşı olan Hasan Ağa'ya kanunları üzere bir timar tevcih etmesi için hüküm yazıldı (BOA, KK, nr. 212, s. 74). Sokollu Mehmed Paşa'ya gönderilen 3 Ramazan 961/2 Ağustos 1554'de tarihli bir başka hükümle de Hasan Ağa'ya Rumeli'den "*düşenden kânûnları üzere arpalık timarı tevcih idüp tezkîresin[i]*" vermesi bildirildi (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.1, s. 3, hk.1). Göreve başladığı tarihte kendisine bir arpalık timar tevcih edilememesi, dört kapıcıbaşı varken, Hasan Ağa'nın beşinci kapıcıbaşılığa getirilmesinin bir neticesi olmalıdır. Ser-bevvâbîn-i hâmis Hasan Ağa, bu göreve tayini dolayısıyla kendisine verilmesi mutad olan kıyafetleri de ancak 25 Şevval 961/23 Eylül 1554'de alabildi (BOA, KK, nr.1766, s. 81).

Erzurum sahrasında 25 Şevval 961/23 Eylül 1554'de toplanan Divân'da (BOA, A.RSK.d, nr.1453, s. 16) Hasan Ağa'yı da etkileyecek önemli kararlar alındı. Başkapıcıbaşı (ser-bevvâbîn-i evvel) İskender Ağa, Haydar Paşa'nın yerine Dulkadir/Maraş beylerbeyiliğine (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.1, s. 43, hk.201⁴); Üçüncü kapıcıbaşı (ser-bevvâbîn-i sâlis) Ferhad Ağa ise Pertev Ağa/Paşa'nın yerine⁵ yeniçeri ağalığına getirildi (BOA, A.RSK.d, nr.1453, s. 16⁶). Bu tevcihatla birlikte kapıcıbaşılar arasında silsile yapıldı ve tasarruf edecekleri arpalıklar tekrar düzenlendi. Yine 25 Şevval 961/23 Eylül 1554 tarihli bir kayda göre, Maraş beylerbeyi olan İskender Ağa'nın arpalığı, Piyâle Ağa'ya; yeniçeri ağalığına getirilen Ferhad Ağa'nın arpalığı, [Semiz] Ahmed Ağa'ya; Piyâle Ağa'nın arpalığı ise [Damad] Hasan Ağa'ya verildi (BOA, A.RSK.d, nr.1453, s. 18). Tahvil kayıtlarına göre Rumeli'de bulunan bu arpalık timarlar, kanunen serbest timar olup her biri 19 bin akçelik gelire sahipti⁷.

³ Bu defterin ilgili bölümü için ayrıca bkz.: Çay, 1966, s. 23-25.

⁴ İskender Ağa'nın Maraş beylerbeyi tayin edilmesine dair için ayrıca bkz.: BOA, A.RSK, nr.1453, s. 16; BOA, KK, nr.1766, s. 88,160; Özerin, 1971, s. 19.

⁵ Yeniçeri ağası Pertev Ağa, 25 Şevval 961/23 Eylül 1554'de vezirliğe terfi eden Sokollu Mehmed Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyiliğine getirildi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOA, KK, nr.1766, s. 88, 160; BOA, A.RSK, nr.1453, s. 16; Özerin, 1971, s. 19. Ayrıca BOA, D.BRZ.d, nr. 20617, s. 115'e atfen (Bostan, 2007b, s. 235).

⁶ Ferhad Ağa'nın yeniçeri ağası tayin edilmesine dair ayrıca bkz.: BOA, D.BRZ.d, nr.20617, s. 115; Özerin, 1971, s. 19.

⁷ Ferhad Ağa'nın Tırhala Kazası'ndaki 19 bin akçelik arpalık timar hissesinin 25 Şevval 961/23 Eylül 1554'den geçerli olmak üzere Ahmed Ağa'ya tevcih edildiğine dair 25 Şevval 961 tarihli tahvil kaydı için bkz.: BOA, A.DVNS.MHM.

Muhtemelen aynı tarihte Silahdâr-ı hassa Ahmed Ağa ve Doğancıbaşı (Ser-bâzdârân-ı hassa) Ferhad Ağa [Magosa'da şehid olacak] kapıcıbaşı tayin edilerek kendilerine 28 Şevval 961/26 Eylül 1554'de yeni görevleriyle bağlantılı mutad inamlar verildi (BOA, KK, nr.1766, s. 89, 160). Böylece kapıcıbaşı miktarı tekrar beşe çıktıysa da bu son tevcihatta Ahmed Ağa ile Ferhad Ağa'dan hangisinin dördüncü, hangisinin ise beşinci kapıcıbaşı olduğu belirtilmemiştir. Döneme dair tarih kayıtlarında, 25 Şevval 961/23 Eylül 1554'de Ferhad Ağa'nın [Vezir/Damad Ferhad Paşa] yeniçeri ağası olması üzerine "silahdârân-ı Enderûnî [Ahmed Ağa]"nın "ser-bevvâbîn-i dergâh-ı âli" tayin edildiği; "ser-bevvâbîn-i evvel" İskender Ağa'nın Maraş'a tayiniyle de yerine "ser-bâzdârân-ı Enderûnî [Magosa'da şehid düşecek Ferhad Ağa]"nın "ser-bevvâbîn" olduğu ifade edilmektedir (Özergin, 1971, s. 19). Ancak bu durum silsileye uygun olmadığından ve müteakip arşiv vesikaları dikkate alındığında, şayet sonradan bir düzenleme yapılmadıysa, Erzurum'da alınan kararlar neticesinde Piyâle Ağa'nın, ser-bevvâbîn-i evvel; [Semiz] Ahmed Ağa'nın, ser-bevvâbîn-i sâni; Hasan Ağa'nın, ser-bevvâbîn-i sâlis; Ferhad Ağa'nın, ser-bevvâbîn-i râbi; sâbık silahdâr Ahmed Ağa'nın da ser-bevvâbîn-i hâmis olduğu anlaşılmaktadır.

Amasya'da 7 Zilhicce 961/3 Kasım 1554'deki ilk Divân toplantısında (BOA, A.RSK.d, nr.1453, s. 35) kapıcıbaşılardan arpalık timarları yeniden belirlendi. Daha önce [Damad] Hasan Ağa'ya tevcih edilen Piyâle Ağa'nın arpalık timarı, ağa tayin edildiği tarihten itibaren geçerli olmak üzere Dördüncü kapıcıbaşı Ferhad Ağa'ya verildi (BOA, A.RSK.d, nr.1453, s. 36). 14 Zilhicce 961/10 Kasım 1554'de de Beşinci kapıcıbaşı Ahmed Ağa'ya, Ferhad Ağa'dan boşta kalan arpalık timar tevcih edildi (BOA, A.RSK.d, nr.1453, s. 42).

Başkapıcıbaşı Piyâle Ağa, 13 Safer 962/7 Ocak 1555'de Gelibolu sancakbeyiliğine ve kapdanıderyalığa getirildi (BOA, KK, nr.1766, s. 103, 176-177⁸). Piyâle Ağa'nın donanmanın başına geçmesiyle birlikte kapıcıbaşı sayısı dörde düştü ve yeni bir atama yapılmayıp mevcut kapıcıbaşılardan silsile gerçekleştirildi. 18 Ramazan 962/6 Ağustos 1555 ve 25 Ramazan 962/13 Ağustos 1555 tarihli mevâcib kayıtlarına (BOA, D.BRZ.d, nr.20617, s. 204, 212) göre kapıcıbaşılardan, rütbeleri zikredilmeksizin, [Semiz] Ahmed Bey, Hasan Bey, Ferhad Bey ve de [sâbık silahdâr] Ahmed Bey idi. Dolayısıyla Hasan Bey, artık üçüncü kapıcıbaşılıktan ikinci kapıcıbaşılığa yükselmişti ve yeni rütbesiyle ilk mevâcibini 29 Şevval 962/16 Eylül 1555'de aldı (BOA, D.BRZ.d, nr.20617, s. 234)⁹.

Kısa bir süre sonra kapıcıbaşılardan miktarı yeniden beşe çıkartıldı ve bu durum Hasan Bey'i de etkileyecek bir meseleye yol açtı. Kapıcılar kethüdası Ali Ağa, kapıcıbaşı ağalardan ikisinin âdet üzere çayırı ve otlukları olduğunu, fakat üç ağanın çayırı bulunmadığından her birinin kırkar atına yetecek çayır tevcih edilmesini, o zamana kadar da her birine altışar araba ot verilmesini arz etti. Bu talep, 23 Rebiülahir 963/6 Mart 1556'da kabul edildi (Çıtak, 2015, s. 207, hk.70/640¹⁰).

Semiz Ahmed Bey 20 Rebiülevvel 965/10 Ocak 1558'de yeniçeri ağası olunca (Özergin, 1971, aktaran Emecen, 2009, s. 494) Ser-bevvâbîn-i sâni Hasan Bey, ser-bevvâbîn-i evvelliğe terfi etti. Hasan Bey'in başkapıcıbaşılığı zamanında riyasetindeki teşkilatla ilgili en önemli gelişme, kapıcıbaşılardan sayısının artmaya devam etmesi oldu. Hasan Bey'in başkapıcıbaşılığa getirilmesiyle dörde düşen kapıcıbaşı sayısı, 6 Şevval 965/22 Temmuz 1558'de Semender Ağa'nın

d, nr.1, s. 43, hk.205; İskender Ağa'nın Şumnu Kazası'ndaki timarının Piyâle Ağa'ya tevcihine dair aynı tahvil kaydı için bkz. BOA, A.DVNS.MHM. d, nr.1, s. 44, hk.206. Kapıcıbaşılara 19 bin akçe arpalık timar tahsis edildiği bilgisi için ayrıca bk. Özcan, 2001, s. 346.

⁸ Piyâle Ağa'nın Gelibolu sancakbeyi ve kapdanıderya tayini tarihi için ayrıca bkz.: BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 1, hk. 1568'den naklen, Bostan, 2007a, s. 296.

⁹ Bu kayıta diğer kapıcıbaşılardan adları zikredilmemektedir.

¹⁰ Bu hüküm için ayrıca bkz.: Yeşilbaş, 2019, s. 186, hk.640. Bu tarihlerde Zâl Mahmud Ağa, beşinci kapıcıbaşı tayin edilmiştir. Damad Hasan Paşa ile aynı yıllarda kapıcıbaşılık yapan Zâl Mahmud Paşa'nın hayatı, siyasi ve askeri faaliyetleri ile ilgili, buradaki bazı müşterek belgeleri de ihtiva eden, bir çalışma tarafımızca yayımlanacaktır.

ser-bevvâbîn-i hâmis (BOA, A.RSK.d, nr.1457-A, s. 31)¹¹; 1 Safer 966/13 Kasım 1558'de de Bostancıbaşı Ahmed Ağa'nın ser-bevvâbîn-i sâdis tayin edilmesiyle altıya çıkartıldı (BOA, KK, nr.216, s. 23). Bunun haricinde Hasan Bey, dergâh-ı âli kapıcılarından Mehmed bin Ahmed'in 4 Muharrem 966/17 Ekim 1558'de 31. Bölük ve Mehmed bin Abdülfettah'ın 24 Muharrem/6 Kasım'da 21. Bölük bölükbaşılığına tayinleri (BOA, KK, nr.216, s. 8, 20) gibi vazifesiyle bağlantılı bürokratik işlemleri yürüttü. 11 Zilkade 967/3 Ağustos 1560 tarihli bir tevcih kaydında da Başkapıcıbaşı Hasan Bey'in tezkiresiyle Bosnalı Nasuh'un Rumeli, Bosnalı Yahya'nın Anadolu, Serficeli Ahmed'in İstanbul, Güllü Kesreli Hızır'ın Edirne, İskenderiyeli Süleyman'ın Mısır, Vodinelı Bölükbaşı Hasan'ın Şam, Ustrumcalı Bölükbaşı Ali'nin de Halep muhızırbaşılıklarına tayin edildikleri görülmektedir (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.4, s. 110, hk.1123).

Hasan Bey'in başkapıcıbaşılığına tesadüf eden dönemde, Şehzâde Bâyezid isyan etmiş, Konya önlerindeki savaşta mağlup olmuş, dört oğluyla birlikte Safevî topraklarına sığınmış, 23 Ekim 1559'da Kazvin'de Şah Tahmasb tarafından mutantan surette karşılanmışsa da 18 Nisan 1560'da hapsedilmişti. Bundan sonra İstanbul ve Safevî sarayları arasında Şehzâde Bâyezid'in akıbetini tayin edecek karşılıklı elçilik heyetleri gidip gelmeye başladı (Turan, 1992, s. 230-231; Emecen, 2022, s. 552-558; Deniz, 2024, s. 126-134). Her ihtimale karşı kışı Halep'te geçiren Vezir Sokollu Mehmed Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden sonra, Şehzâde Selim'in eski lalası olan Dulkadir beylerbeyi Ali Paşa ve "*hüdâvendigâr-ı kâm-gâr hazretleriniün başkapucıbaşı*" Hasan Ağa "*şehzâdeler ahvâlin ber-taraf etmek için*" İran'a doğru yola çıktılar (Seyyid Lokmân, 2022, s. 262). Matrakçı Nasuh (2019, s. 485), Kanunî'nin eyaletinden İstanbul'a çağırdığı Ali Paşa'yı 1 Cemaziyülevvel 968/18 Ocak 1561'de Başkapıcıbaşı Hasan Ağa ve bölük halkından birçok askerle birlikte, "*akmişe ve yâdigârlardan niçe türlü pişkeşler ile*" Şah Tahmasb'a gönderdiğini, ayrıca Şehzâde Selim'in de başmirahurlarından Turak Çelebi'yi bu heyete dâhil ettiğini yazar.

Ali Paşa ve Hasan Ağa'ya teslim edilen hediyelerin listesi, sadece Tahmasb'a değil bütün şah ailesine de dağıtılmak üzere hazırlandıklarını ortaya koymaktadır. Bunların arasında, sırma kadife kınlı iri lâl murassa bendli ve altın örme bağlı bir kılıç; baştan başa altın işlemeli, yakut ve firuze kınlı bir kılıç; 5 adet lâl ve 5 adet gök yakut takılı, altın işlemeli kemer; 8 lâl düğmeli, baştan başa sırma kaftan; 4263 dirhem ve 2843 miskal ağırlığında 7 adet altın tepsi; 5074 dirhem ve 3382 miskal ağırlığında 6 adet altın sürahi; 9377 dirhem ağırlığında altın; 40795 dirhem ağırlığında 46 adet altın yaldızlı gümüş kupa; 14860 dirhem ağırlığında 30 adet gümüş tepsi; 55655 dirhem gümüş ve birçok kıymetli kumaş vardı (Turan, 2011, s. 192-193).

Kanunî Sultan Süleyman, elçilerle Şah Tahmasb'a hitaben bir de nâme gönderdi. Padişah öncelikle şaha,

"Bâyezîd'i ve oğullarını teslim ve irsâl buyurup, maslahat ber-taraf ola. Murâd-ı şerîf ise ferzend-i ercümendlerinden biri bu cânibe gönderile. Atalık ve oğulluk hakkını kemâl mertebe ri'âyet idüp ... sebab-i hulûd-ı esbâb-ı mahabbet ve zavâbit-ı ülfet ü meveddet olup, hâtır-ı âtırâ hutûr idenden ziyâde inâyetler ve ri'âyetler müşâhede"

etmesini bildiriyordu. Nâmeden anlaşıldığına göre elçi olarak Ali Paşa ve Hasan Ağa'nın tercih edilmelerinin sebebi, bizzat şahın "*sa'y ü emekleri sebkat itdiği sebebdan itmâm-ı kâr anların elinden zuhûr itmesi*"ni talep etmesiydi. Kanunî bu teklifi kabul ve "*ilçi-i müşârün-ileyh[in] meşakkat-i bu'd-ı esfâr ve zahmet-i geşt-i diyârdan bir zamân âsûde vü râhat olmağışın ikâmet*" ettirilmelerini istiyor ve adamlarından Enes Kulu ve Bayram Hoca ile dergâh-ı âli çavuşlarından

¹¹ Beşinci kapıcıbaşılığa tayininden ötürü Şevval 965/Temmuz-Ağustos 1558'de Semender Ağa'ya verilen inamlar için bkz. BOA, MAD, nr.19392, s. 14.

Mustafa Çavuş ve Hacı Hasan Çavuş'un da onlarla birlikte gönderildiklerini haber veriyordu (Feridun Ahmed Bey, 1275, s. 28-30)¹².

Şah Tahmasb, Ustacalu Şahkulu Sultan'ın gönderdiği ulaktan Ali Paşa ve Hasan Ağa riyasetindeki elçilik heyetinin geldiği haberini ve Erzurum beylerbeyi Lala Mustafa'nın bu husustaki mektubunu alınca oldukça sevindi. Şiraz hâkimi Şah Veli Sultan ve Kirman hâkimi Şahkulu Sultan'ı elçileri *"her bir menzili iki menzil"* edip bir an önce Tebriz'e ulaştırmak ve burada ağırlamakla görevlendirdi (BOA, TSMA.e, 569/52 Cemaziyülahir 968/17 Şubat-17 Mart 1561¹³). Toplam 706 kişiden oluşan Osmanlı elçilik heyeti, 25 Şubat 1561'de Revan'a, 8 Nisan'da Kazvin'e ulaştı ve burada Safevî ricâli ile ahali tarafından karşılandı. Ali Paşa ve Hasan Ağa, beş gün istirahat ettikten sonra, 13 Nisan'da Şah Tahmasb'ın huzuruna çıktılar. Yanlarında getirdikleri ve *"her biri bir vilayetin gelirine denk geldiği belirtilen kıymette murassa kılıç kemeri, mücevherle süslenmiş hançer kemeri, Rum ve Frenk'in nefis kumaşları ile dokuz koşu atı"*nı padişahın hediyesi olarak şaha takdim ettiler. Hediyeleri ümerası arasında paylaştıran Şah Tahmasb, Ali Paşa ve Hasan Ağa'yı merasimle ağırladı (Deniz, 2024, s. 134-135).

Taraflar arasında Şehzâde Bâyezid'in durumuyla ilgili ilk müzakereler Osmanlı elçilerini hoşnut etmedi. Zira elindeki ganimetten azamî faydayı sağlamak isteyen Şah Tahmasb, Ali Paşa ve Hasan Ağa'ya, Şehzâde Selim'e gönderdiği nâmenin cevabını henüz alamadığını, Şehzâde Bâyezid'i Kanunî Sultan Süleyman'a değil ancak Şehzâde Selim'e teslim edebileceğini söyledi. İddiasına göre Şehzâde Bâyezid, Sadçukuru'na geldiği zaman Nizamüddin Şahkulu'na adam gönderip, şayet kendisine güvence verilmeyecek olursa başka yere gideceğini bildirmiş, Şahkulu da şehzâdeyi ve oğullarını padişaha iade etmeyeceğine, onları öldürmeyeceğine ya da gözlerine mil çektirmeyeceğine yemin etmiş, Hüseyin Beg Yüzbaşı aracılığıyla Şehzâde Bâyezid'e bu hususta teminat vermişti. Şah Tahmasb, bu durumda Şehzâde Bâyezid'i babasına teslim etmesinin yemini bozmak olacağını ve onu ancak Şehzâde Selim'in adamlarına verebileceğini söyledi. Ali Paşa ve Hasan Ağa, şehzâdenin kendilerine teslimi hususunda ısrarcı oldular ve padişahın gerekirse oğlunu ele geçirmek için İran'a sefer açabileceği tehdidinde bulundular. Şah Tahmasb, bu tehdide cevaben, Kanunî'nin yeni bir seferden umduğu neticeyi alamayacağını, Şehzâde Bâyezid'in hapisten kurtulup tekrar isyan çıkartabileceğini, şayet kendisine büyük armağanlar ve Kars Kalesi verilirse âsi şehzâdeyi teslim edebileceğini bildirdi (Turan, 2011, s. 193-194).

Şah Tahmasb, 1 Mayıs 1561'de Ali Paşa ile Hasan Ağa'yı Kazvin'de tekrar huzuruna kabul etti. Gürcü Levend oğlu Gorgin'i mağlup edip öldüren Gence hâkimi Şahverdi Sultan Ziyadoğlu Kaçar'ın Kazvin'e gönderdiği ganimetler ve esirler tam da bu esnada şaha sunuldu. Şah Tahmasb, kendisine veda eden Ali Paşa ve Hasan Ağa'ya altınla tezyin edilmiş atlar, hilatlar ve bol miktarda hediyeler verdi (Deniz, 2024, s. 135). Şehzâde Bâyezid'in iadesi haricinde bu safhaya kadar aslında elçilik heyetinin Safevî ülkesinde geçireceği süre, planlandığı gibi ilerlemişti. Ancak beklenmedik gelişmeler, Osmanlı elçilerinin geri dönüşünü bir müddet daha geciktirdi.

Başkapıcıbaşı Hasan Ağa, geri dönüşlerini organize eden Ustacalu Şahkulu Sultan'a yazdığı mektupta evvela, *"egerçi ki zâfirü't-tahsîl-i murâdât ile behremend ve ercümend olmak müyesser olmadı. Ammâ ma'nâ(?) yüzünden kemâ-hüve'l-murâd tesellî-i hâtır vâkî' olduk, ümmizdir ki beyne'l-cânibeyn kâffe-i en'âm hakkında lâyük olan ne ise hâsıl olup iki azîm pâdişâh arasında inkiyâd-ı muhabbet ve medevvet vâkî' ola"* diyerek müzakerelerin neticesi hakkında bilgi verir. 17 Şevval 968/1 Temmuz 1561'de Kazvin'den ayrıldıklarını, ancak *"nâ-gâh takdîr-i Rabbânî ile âdemlerimiz arasında bir maraz-ı mühlik vâkî' olup nev'an şiddet-i za'f ile hâlleri diger-gûn olmağın Van cânibleri dahi ekseriyâ yaylak-sıfât yerler olduğu ecilden"* bu istikametten

¹² Muhtevâsından bahsedilmeksizin bu mektup için ayrıca bk. Turan, 2011, s. 192.

¹³ Bu belge, Şah Tahmasb'ın Şahkulu Sultan'a nâmesinin tercümesi suretidir.

geleceklerini bildirir ve bu hususta daha önce haber vermediği için özür diler (BOA, TSMA.e, 757/7).

Şahkulu Sultan, Erzurum beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'ya yazdığı mektupta elçilik heyetinin gecikme sebeplerine dair Başkapıcıbaşı Hasan Ağa'nın zikretmediği bazı mühim bilgiler verir. Buna göre, daha heyet kendisi ile bulunduğu 14 günlük bir müzakereden sonra geri dönmeleri kararlaştırılmıştı. Lâkin "asla kimsenin hâtırına gelmeyen" gelişmelerden ötürü elçilerin dönüşü gecikti. İlk olarak Ali Paşa ve Hasan Ağa'yla birlikte Osmanlı sarayına elçi olarak gitmesi kararlaştırılan Emir Gayb Bey hastalandı ve onun yerine Cafer Sultan'ın tayin edilmesi gerekti. Ali Paşa, 17 Şevval/1 Temmuz'da; Kapıcıbaşı Hasan Ağa da 18 Şevval/2 Temmuz'da Kazvin'den ayrıldılar. Fakat bu sırada şahın yanına gelen bir ulak, Şehzâde Selim'in elçilerinin Tebriz'de olduklarını ve Kazvin'e doğru yola çıktıklarını haber verdi. Bunun üzerine Ali Paşa ve Hasan Ağa, şehzâdenin elçisinin gelişini beklemek ve maksadını öğrenmek için yolculuklarını ertelemeye karar verdiler. Şahkulu Sultan, mektubunda Mustafa Paşa'ya, kırk gündür elçilerin dönüşü için menzillerde hazırlık yaptığını, Kazvin'den kendi bulunduğu bölgeye kadarki mesafenin yirmi günlük zahmetli bir yol olduğunu, yaşanabilecek muhtemel gecikmelerin bundan kaynaklanacağını, Cafer Sultan'ın da 15 adamıyla Osmanlı elçilerine iştirak edeceğini bildirir (BOA, TSMA.e, 659/27¹⁴).

Başkapıcıbaşı Hasan Bey, nihayet Evâil-i Zilhicce 968/13-22 Ağustos 1561'de İran'dan İstanbul'a döndü ve Dulkadir beylerbeyi Ali Paşa ile Safevî elçisi Cafer Sultan'ın yolda olduğunu, şahın "*inkiyâd-ı tâm*"ı haber verdi (Seyyid Lokmân, 2022, s. 262). Beklenen Safevî elçisi ise ancak Aralık 1561 başlarında İstanbul'a ulaşacaktı¹⁵.

3. Hasan Paşa'nın İkbâl Yılları

Başkapıcıbaşı Hasan Ağa, İran'dan döndükten kısa bir süre sonra, 24 Muharrem 969/4 Ekim 1561'de Semiz Ahmed Ağa'nın Rumeli beylerbeyi olması üzerine onun yerine yeniçeri ağalığına getirildi (Özergin, 1971, s. 23; Emecen, 2009, s. 494). Müteakiben, yine aynı ayda, Kanunî Sultan Süleyman'ın daha önce kararlaştırdığı üzere Şehzâde Selim'in kızlarından İsmihan Sultan'ın Vezir Sokollu Mehmed Paşa'yla, Gevherhan Sultan'ın Piyâle Paşa'yla, Şâh Sultan'ın da Yeniçeri ağası Hasan Ağa ile nikahları kıyıldı ve düğün için hazırlıklara başlandı. Sultanlar nikâh için Konya'dan İstanbul'a getirilmiş ve Eski Saray'a yerleştirilmişlerdi (Seyyid Lokmân, 2022, s. 262-263). Nikahta Hasan Ağa'nın Şâh Sultan'a ödeyeceği mehir bedeli 100 bin altın olarak belirlendi. Hasan Ağa'nın bu izdivaçtan sonra rütbesinin yükseltip "Bosna valisi" yapıldığına dair bilgi hatalıdır (Kahraman, 2019, s. 10).

Hasan Ağa'ya 2 Safer 969/12 Ekim 1561'de yeniçeri ağalığına tayininden ötürü mutad inamlar (BOA, D.BRZ.d, nr.20619, s. 5); 15 Rebiülevvel/23 Kasım ve 6 Rebiülahir/14 Aralık'ta diğer devlet erkânı ile birlikte kışlık (zemistanî) (BOA, D.BRZ.d, nr.20619, s. 15, 21); 9 Receb 969/15 Mart 1562'de ve 15 Receb/21 Mart'da da yazlık (âdet-i baharî) kıyafetleri verildi (BOA, D.BRZ.d, nr.20619, s. 34, 36, 38). Bu sırada düğünlerin hazırlıkları devam ediyordu. Receb 969/Mart-Nisan 1561 tarihli kayıtlara göre, gelinlere bodrum hazinesinden çeşitli kap kakak, gümüş ve bakır eşyalar, kemer, yüzük gibi ziynetler ve de kıymetli kumaşlar verildi (BOA, TSMA.d, 7859/1, BOA, TSMA.d, BOA, TSMA.d, 7859/4, BOA, TSMA.d, 7859/5, BOA, TSMA.d, 7859/6). Sultanlardan her birine ayrıca seraser yazlık kaptanlar, seraser hilat kaftanlar, altınlı benek denilen kumaşlar, kemhalar ve atlaslar hediye edildi (BOA, TSMA.d, 7859/2). Ayrıca Sokollu Mehmed

¹⁴ Bu belge, Şahkulu Sultan'ın Lala Mustafa Paşa'ya gönderdiği mektubun tercümesidir. Burada kullanılan belgelerin yanı sıra bu elçilik heyeti ile ilgili olan TSMA.e, nr. 758/38 [Eski no: 6537/2], 657/50 [Eski no: 3931/1] künyeli belgelerden "restorasyonluk oldukları" için çekimleri yapılamadığın bu çalışmada istifade edilememiştir.

¹⁵ Safevi elçisi Cafer Sultan'a 28 Rebiülevvel 969/6 Aralık 1561'de inamlar verildi, bkz. D.BRZ.d, nr. 20619, s. 19. Haziran 1562 başlarında İstanbul'dan ayrılmasına müsaade edildi. Bkz: Seyyid Lokmân, Zübdetü't-tevârih, s. 263-264.

Paşa'ya 15 bin filori, Piyâle Paşa'ya 10 bin filori ve Hasan Ağa'ya 15 bin filori; sağdıçları olan Ferhad Paşa'ya 15 bin filori, isimleri zikredilmeyen beylerbeyine 13 bin filori ve mirahura 12 bin filori ihsan edildi; gelinlere de 6 bin filori ve 1.500.000 akçe sarfedildi (BOA, TSMA.d, 7859/3)¹⁶. Kurban Bayramı'ndan (10-13 Zilhicce 969/11-14 Ağustos 1562) sonra, ilk olarak Sokollu Mehmed Paşa ile İsmihan Sultan'ın, ardından Piyâle Paşa ile Gevher Sultan'ın, son olarak da Yeniçeri ağası Hasan Ağa ile Şâh Sultan'ın düğün merâsimleri yapıldı. Hasan Ağa ile Şâh Sultan arasında 26 Zilhicce 969/27 Ağustos 1562'de zifaf gerçekleşti (Özergin, 1971, s. 25; Seyyid Lokmân, 2022, s. 264).

Hasan Ağa, düğününden sonra yaklaşık 11 ay daha yeniçeri ağalığını deruhte etti. Semiz Ahmed Paşa'nın altıncı vezir tayin edilmesiyle 13 Zilkade 970/4 Temmuz 1563'de onun yerine Rumeli beylerbeyiliğine getirildi (Özergin, 1971, s. 26; Emecen, 2009, s. 494). Selefî Ahmed Paşa'nın adamlarına verildiği üzere 8 Safer 971/27 Eylül 1563'de Hasan Paşa'nın adamlarından da Cafer Kethüda'ya 10 bin, Yusuf'a 8 bin, Mahmud'a 7 bin, Cafer'e 6 bin, diğer Cafer'e 6 bin, Mehmed'e 6 bin, Hüseyin'e 6 bin, Mahmud'a 6 bin, Sadık'a 6 bin ve Hüsrev'e 5 bin akçe timar verildi. Bunlardan Mahmud'un 6 bin akçelik timarı, 19 Rebiülahir/6 Aralık'ta Edirneli Behram'a olacak şekilde değiştirildi (BOA, KK, nr.218, s. 49).

Damad Hasan Paşa'ya Rumeli beylerbeyi sıfatıyla verilen ilk ve son askerî görev, Boğdan'a düzenlenecek seferi komuta etmek oldu. Boğdan'da 1560'ların ilk yıllarından itibaren yaşanan kargaşa ve 1563 yazında voyvodalığı ele geçiren VII. Stefan Tomşa'nın Türklere karşı sefer hazırlıklarında olduğuna dair haberler üzerine Hasan Paşa'ya birliklerinin başına geçme emri verildi (Jorga, 2009, s. 58-59). 17 Cemaziyülahir 971/1 Şubat 1564'de (Özergin, 1971, s. 28) ya da ertesi gün Hasan Paşa, "*Karaboğdan Seferi niyetine*" yeniçeriler ve bölük halkı ile birlikte İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti; vezirler ve diğer devlet erkânı, paşayı sefere uğurladılar (BOA, KK, nr.218, s. 40, 18 Cemaziyülahir 971/2 Şubat 1564). Stefan Tomşa, Eflak prensi Aksak Petru tarafından Boğdan'dan çıkartıldı ve kaçmaya çalışırken Livov'da yakalanıp 5 Mayıs 1564'de idam edildi. Tekrar Boğdan voyvodalığını üstlenen IV. Aleksandru Lapuşneanu İstanbul'a sâdik bir politika benimseyince Rumeli beylerbeyinin sefere devam etmesine ihtiyaç kalmadı (Jorga, 2009, s. 59). Zaten Damad Hasan Paşa da kısa bir süre sonra hayatını kaybetti. Kanunî devrine dair tarih kayıtlarında Hasan Paşa'nın vefatı için 29 Zilkade 971/9 Temmuz 1564 ve 30 Zilkade/10 Temmuz tarihleri zikredilir ve onun yerine Anadolu beylerbeyi Şemsî Ahmed Paşa'nın Rumeli beylerbeyi tayin edildiği belirtilir (Özergin, 1971, s. 29). Nev'î-zâde Atayî (2017, s. 473, 730), Hasan Paşa'nın Zilhicce 971'de vefat ettiğini kaydederse ilk kaynaktaki malumat daha doğru olmalıdır.

4. Damad Hasan Paşa'nın Vefatından Sonra Yaşananlar

Hasan Paşa'nın vefatından sonra adamlarından bazıları imparatorluğun çeşitli bölgelerinde istihdam edildiler. Bunlardan paşanın adamı olduğunu belirtip inayet rica eden Kasım'a Diyarbakır'da (KK, nr. 219, s. 242, 8 Muharrem 972/16 Ağustos 1564); Haydar bin Nimetullah'a da Budin'e düşenden gönüllü gediği tevcih edildi (KK, nr. 219, s. 30, 12 Safer 972/19 Eylül 1564).

Sokollu Mehmed Paşa ve Piyâle Paşa ile hısımlar ve aynı tarihte saraya damat olan Hasan Paşa, borç içinde vefat etti. Mısır'da Hazine-i Âmirî defterdarı olan Mehmed Çelebi'ye yazılan 16 Muharrem 972/24 Ağustos 1564 tarihli hükümde, Hasan Paşa'nın şeker alıp göndermesi için Mısır'a giderken kendisine iki bin altın vermiş olduğu hatırlatılarak, paşanın "hayli" borcu olduğundan bu altınları mühürleyip İstanbul'a yollaması emredildi (6 Numaralı Mühimme Defteri, 1995, hk.2). Mehmed Çelebi istenen altınları Bursa sancakbeyine gönderdiyse de sancakbeyinin adamı İstanbul'a sadece 1810 altın getirip teslim etti ve geriye kalan 190 sikke altının akıbeti Bursa sancakbeyine soruldu

¹⁶ Bu hediye ve ödemelerin listesi için karşılaştırmalı olarak bkz.: Kahraman, 2019, s. 13-18. Bu çalışmada, bütün belgelerin tarihi sehven 29 Zilhicce 962/30 Ağustos 1562 olarak gösterilmiştir.

(6 Numaralı Mühimme Defteri, 1995, hk.313). Bu sualin cevabı arşiv vesikalarından tespit edilememektedir.

İstanbul, Hasan Paşa'nın altınları gibi kayıp esbâblarının da peşine düştü. Temeşvar beylerbeyine, 8 Ramazan 972/9 Nisan 1565 tarihli hükümle, sabık Sofya voyvodası olup kendisinin yanında bulunan Ahmed'in Hasan Paşa'nın muhallelfatından bir hayli esbâb alıp parasını ödemediği bildirilerek bu esbâblarının listesinin defter edilip gönderildiği, voyvodadan tahsil edeceği parayı payitahta yollaması emredildi (6 Numaralı Mühimme Defteri, 1995, hk.999).

Vefatından sonra Hasan Paşa'nın adı iki farklı dava münasebetiyle de gündeme geldi. Haslar kazası naibi Divân'a bir sicil sureti gönderip Hacımihaliç Köyü sakinlerinden İbrahim'in adamlarından Kasım'ın yolda kavga ettiği Veli adlı yeniçeri tarafından tüfekle vurularak, Ali'nin ise sohbet esnasında dövüştüğü Mustafa adlı yeniçeri tarafından bıçaklanarak öldürüldüklerini arzetti. Bunun üzerine İstanbul, 12 Muharrem 972/20 Ağustos 1564'de Haslar ve Çorlu kadılarına, cinayetlerden birinin Ferhad Paşa'nın, diğerinin ise Hasan Paşa'nın yeniçeri ağalığı zamanında vuku bulmuş olduğu belirtilip, davalarının bu zamana kadar geciktirilme sebebini ve katillikle itham edilen yeniçerilerin nasıl kimseler olduklarını teftiş edip ayrıntılı olarak bildirmelerini emretti (6 Numaralı Mühimme Defteri, 1995, hk.19).

Edirne kadısının muhtevasını arzettiği bir başka davaya göreyse Hasan Paşa, Edirne'de Memi ve Kaya adlı kimseleri Karabulut Köyü sakinlerinden Hamza'nın evini bastıkları gerekçesiyle hapsetmiş, ancak muhakemelerini usûle uygun yapmamıştı. Ayrıca Karabulut Köyü ahalisinden birçok kişi, Hamza'nın kendilerine Memi ve Kaya'nın suçsuz olduklarını söylediği hususunda şahidlik etmekteydi. İstanbul yönetimi, 26 Zilhicce 972/25 Temmuz 1565 tarihli cevabında Edirne kadısına, davayı tekrar görüp neticesini bildirmesini ve buna göre gelecek emri beklemesini emretti (6 Numaralı Mühimme Defteri, 1995, hk.1438).

Damad Hasan Paşa'nın ardında Şâh Sultan'dan başka bir vâris bırakmadığı anlaşılmaktadır. II. Selim'in kızıdan evvel başka bir hanımla evlenip evlenmediği, evlâdı olup olmadığı tespit edilememektedir. Şâh Sultan'ın zevcesinin vefatından kısa bir süre sonra, iddet müddetini tamamlayınca Zâl Mahmud Paşa ile nikâhlandığı göz önünde bulundurulursa Hasan Paşa'nın bu evlilikten de bir çocuk sahibi olamadığı söylenebilir. Şâh Sultan'ın Hasan Paşa'yı boşadığı iddiası, Gelibolulu Mustafa Âli'nin (2024, s. 729) Zâl Mahmud Paşa'yla evliliği dolayısıyla Şâh Sultan için kullandığı "*Hasan Paşa'nın muhallelesi*"¹⁷ ifadesinin, sehven "*mutallâkası*" okunmasından kaynaklanmıştır.

Üsküdar Doğancılar'da "Çakırcıbaşı Hasan Paşa"nın adıyla maruf bir caminin bulunduğu başta vakıf kayıtları olmak üzere arşiv vesikaları ile sabittir (Doğan, 2023, s. 136-147). Ancak bu caminin bânisinin Damad Hasan Paşa olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin (1978, s. 79-80) caminin vüzerâdan iken Edirne'de 960 senesinde vefat edip buradaki zaviyesine defnedilen Doğancı Hasan Paşa tarafından vefatından beş sene önce yaptırıldığı ve Doğancılar Meydanı'nın adını buradan aldığına dair ifadeleri kuvvetle muhtemel doğrudur.

5. Sonuç

Bu çalışmada, Damad Hasan Paşa'nın şahsında, yaşadığı dönemde siyasî ya da askerî faaliyetleri ile ön plana çıkmayan bir devlet adamının hayat öyküsünün modern araştırmacılar tarafından nasıl yeniden inşa edildiği incelenmiştir. Paşanın biyografisine dair mevcut araştırmalarda çoğunlukla yanlış bilgiler verilmiş, çakırcıbaşılığı zamanında Üsküdar Doğancılar Meydanı'nda bir cami yaptırarak bu semtin tarihî mirasını şekillendirdiği iddia edilmiş, Şehzade Selim'e damad olması hasebiyle de kariyeri ve dönemin siyasî hadiselerindeki rolü mübalağalı surette tasvir edilmiştir.

¹⁷ Peçuyulu, Âli'nden naklen aynı malumatı verir, Yılmaz, 2005, s. 67.

Bu makalede, Hasan Paşa'nın Enderûn'dan itibaren üstlendiği memuriyetler, bu vazifelerindeki faaliyetleri, evliliği ve ölüm tarihi, belgelere ve muasır kaynaklara istinaden açıklığa kavuşturulmuştur. Çalışma bu yönüyle, biyografi araştırmalarında Osmanlı arşiv belgelerinin önemini tekrar vurgulamak iddiasındadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A.DVNS.MHM.d, 1.

BOA, A.RSK.d, 1453,

BOA, A.RSK.d, 1457-A.

BOA, D.BRZ.d, 20617,

BOA, D.BRZ.d, 20619.

BOA, KK, 209.

BOA, KK, 211.

BOA, KK, 212.

BOA, KK, 216.

BOA, KK, 218.

BOA, KK, 219.

BOA, KK, 664-M.

BOA, KK, 1766.

BOA, MAD, 19392.

BOA, TSMA.d, 7859/1.

BOA, TSMA.d, 7859/2.

BOA, TSMA.d, 7859/3.

BOA, TSMA.d, 7859/4.

BOA, TSMA.d, 7859/5.

BOA, TSMA.d, 7859/6.

BOA, TSMA.e, 569/52 [Eski nr. 3078/1],

BOA, TSMA.e, 659/27 [Eski no: 3938/1-2].

BOA, TSMA.e, 757/7 [Eski no: 6400/1]

Araştırma Eserleri

Bostan, İ., (2007a). Pertev Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 34, ss. 235-236).

Bostan, İ., (2007b). Piyâle Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 34, ss. 296-297).

Çay, Y. E., (1966). *Başvekalet Arşivi Kamil Kepeci Büyük Ruznamçe Kalemi 1766 Numaralı Hazine Defteri*. [Yayımlanmamış mezuniyet tezi]. İstanbul Üniversitesi: İstanbul.

- Çıtak, H. M., (2015), *1557 (H. 963-964) Tarihli Divan-ı Hümayûn Ruûs Defteri, Metin-Değerlendirme-Dizin*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi: Elâzığ.
- Demirtaş, F., (2009). Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi: Kayseri.
- Deniz, Ş. (2024). İsyan, iltica ve ölüm: Safevî kaynaklarında Şehzade Bayezid meselesi, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 20, 123-138.
- Doğan, N., (2023). Vesikalar ışığında Üsküdar Doğancılar meydanındaki Çakırcı Hasan Paşa Camii: Bânisinin hayatı, vakfı ve eserleri. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu XI (15-16-17 Ekim 2021), Bildiriler*, Cilt 1, (ss. 125-147).
- Emecen, F. M., (2009). Semiz Ahmed Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 36, ss. 494-495).
- Emecen, F. M., (2022). *Kanuni Sultan Süleyman ve zamanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Feridun Ahmed Bey., (1275). *Münşeâtü's-Selâtin*, Cilt 2. İstanbul.
- Gelibolulu Mustafa Âli, Donuk, S. (Haz.), (2024). *Künhü'l-Ahbâr; 4. Rükün*, Cilt 5, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Derin, F. Ç. (Haz.), (1978). *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, Aykut, Ş. N. (Haz.), (2004). *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Haskan, M. M., (2001). *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Cilt 1, Üsküdar Belediyesi: İstanbul.
- Jorga, N., (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 3. Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Kahraman, B., (2019). *Vakfiyesi ışığında Şah Sultan ve Zal Mahmud Paşa Külliyesi: Camii, medrese, türbe ve çeşmesi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi: İstanbul.
- Matrakçı Nasuh, İnan, G. (Haz.), (2019). *Târih-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul.
- Mehmed Süreyya, Akbayan, N. (Haz.), (1996). *Sicill-i Osmanî*, Cilt 2. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Nev'î-zâde Atâyî, Donuk, S. (Haz.), (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik, Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul.
- Özcan, A., (2001). Kapıcı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 24, ss. 345-347). İstanbul: TDVİAM.
- Özergin, M. K., (1971). Kanunî Sultan Süleyman Han çağına âit tarih kayıtları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, (3), (Ayrı Basım): Erzurum.
- Seyyid Lokmân, Pazan, İ. (Haz.), (2022). *Zübdetü't-tevârih (Osmanlı Tarihi, 1299-1595)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul.
- T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., (1995). *6 Numaralı Mühimme Defteri: 972/1564-1565: Özet, Transkripsiyon ve İndeks*, Ankara.
- Turan, Ş., (1992). Bayezid, Şehzade *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 5, ss. 230-231). İstanbul: TDVİAM.
- Turan, Ş., (2011). *Kanuni Sultan Süleyman dönemi taht kavgaları*. Kapı Yayınları: İstanbul.

- Uluçay, M. Ç., (2001). *Padişahların kadınları ve kızları*. Türk Tarih Kurumu Yayinevi: Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H., (1988). *Osmanlı Devleti'nin saray teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayinevi: Ankara.
- Yaşaroğlu, A. (1995). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkripsiyon)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi: İstanbul.
- Yeşilbaş, T., (2019). *2 Numaralı Mühimme Defteri (963/1555) Değerlendirme-Transkripsiyon (s. 1-102)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi: İstanbul.
- Yılmaz, A., (2005). *Peçevî Tarihi (150b-184a metin, edisyon kritik, dizin, özel adlar sözlüğü)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi: İstanbul.

Ek 1: Tevcihat (BOA, KK, nr.209, s. 38/293)

“İş bu sene seb‘a ve hamsîn ve tis‘a-mi‘e rebi‘ül-âhirinin on ikinci günü [12 R 957] içeriden çıkup ağa ve çâşnîgîr ve sipâhî oğulların zümresine ve silâhdâr zümresine fermân olunan bunlardır ki zikr olunur, herbirine ta‘yin olunan ulûfeleri isimleri altına kayd olunmuşdur kapu ağasından kapucılar kethüdâsı Mustafa Ağa getürdüğü tezkireler hıfz olundu.

An Oda-yı Hâs

Hasan Ağa garîb yigitler ağası oldu.

Müstahdem çâşnîgîr olmak emr olundu”.

Ek 2: Tevcihat (BOA, KK, nr.211, s. 116, 11 B 961)

Ağalık

Garîb yigitlerinin ağası olup Erzurum muhâfazasına gönderilen Hasan Ağa’ya kapucıbaşılık inâyet olunup kapucıbaşı beş olmak buyuruldu, fî 11 Recebü’l-mürecceb sene 961

Ağalık

Mezbûr Hasan Ağa’nın yeri ki garîb yigitler ağalığıdır dergâh-ı âlî çâşnîgîrlerinden olup Yeşilce Mehmed Beg akrabâsından olan Mustafa Ağa’ya buyuruldu, fî tarîhi’l-mezbûr.

Ek 3: Tevcihat (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.1, s.3, 3 Ramazan 961)

“Rumili beglerbegisine hüküm ki, sâbıkâ sol garîb yigitler ağası olup hâliyâ Âsitâne-i sa‘âdetde kapucıbaşı olan kıldetü’l-emâcîd Hasan zîde mecduhûnun hakkında mezîd-i inâyetim zuhûra getürüp kânûnları üzere arpalık timar olunmasın emr idüp buyurdum ki kânûnları üzere düşenden kânûnları üzere arpalık timarı tevcih idüp tezkîresin viresin”.

Ek 4: İnam (BOA, KK, nr.1766, s. 81, 25 Şevval 961)

“Adet-i ağâî Hasan Ağa ağa-yı gurebâ-i yesâr ki ser-bevvâbîn-i hâmis şüd, câme-i mirâhûrî ve kadife-i benek a‘lâ-i Burusa, sevb 1”.

Ek 5: Mevacib (BOA, D.BRZ.d, nr.20617, s. 204, 18 Ramazan 962)

“Mevâcib-i cemâ‘at-i müşahere-horân vâcib-i şehr-i Şaban sene 962

Ahmed Beg, ser-bevvâbîn-i hassa,

Hasan Beg, ser-bevvâbîn-i hassa,

Ferhad Beg, ser-bevvâbîn-i hassa,

Ahmed Beg, ser-bevvâbîn-i hassa”

Ek 6: Mevacib (BOA, D.BRZ.d, nr.20617, s. 212, 25 Ramazan 962)

“Mevâcib-i cemâ‘at-i müşahere-horân vâcib-i şehr-i Ramazan sene 962

Ahmed Beg, ser-bevvâbîn-i hassa

Hasan Beg, ser-bevvâbîn-i hassa

Ferhad Beg, ser-bevvâbîn-i hassa

Ahmed Beg, ser-bevvâbîn-i hassa”

Ek 7: Mevacib (BOA, D.BRZ.d, nr.20617, s. 234, 29 Şevval 962)

“Mevâcib-i mezkûrîn be-müşahere-horân vâcib-i şehr-i Şevval sene 962

Hasan Beg, ser-bevvâbîn-i hassa”

Ek 8: Tevcihat (BOA, A.DVNS.MHM.d, nr.4, s. 110, hk.1123, 11 Zilkade 967)

“An-cemâ‘at-i bevvâbân-ı dergâh-ı âlî

Nasuh Bosna, Meş‘aleî, ser-muhzırân-ı Rumili

Yahya Bosna, Meş‘aleî, ser-muhzırân-ı Anadolu şüd

Ahmed Serefice, Meş‘aleî, ser-muhzırân-ı İstanbul şüd

Hızır Gülli Kesre, ser-muhzırân-ı Edirne şüd

Süleyman İskenderiye, ser-muhzırân-ı Mısır şüd

Ser-bölük Hasan Vodine, ser-muhzırân-ı Şam şüd

Ser-bölük Ali Ustrumca, ser-muhzırân-ı Haleb şüd

Başkapuçıbaşı Hasan Ağa'nın mühürlü tezkiresi mücibince zikr olunan muhızırbaşlıklar isimleri tahtında işâret olunduğı üzere mezbûrlara”

Ek 9: İnam (BOA, D.BRZ.d, nr.20619, s. 5, 2 S 969)

“Adet-i ağayân-ı mezkûrîn der-vakt-i tebdîl şüden

Be-Hasan Ağa ser-bevvâbîn-i evvel-i dergâh-ı âlî ki ağa-yı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî şüd, câme-i mirâhûrî an-kadife-i câme-i â‘lâ-i Burusa, sevb”

Ek 10: Tahvil (BOA, KK, nr.218, s. 49, 8 Safer 971)

Sâbıkâ Rumeli beglerbegisi olan Ahmed Paşa'ya verildüğü üzere hâliyâ Rumeli beglerbegisi [Damad] Hasan Paşa'nın adamlarından on nefere timar buyuruldı, bâ-hatt-ı şerîf der-paşa

Cafer Kethüda, 10000

Yusuf, 8000

Mahmud, 7000

Cafer, 6000

Cafer, 6000

Mehmed, 6000

Hüseyin, 6000

Mahmud, 6000, mezbûrun hükmi alınıp Behram Edirne yazılmak buyuruldı, fî 19 Rebiülahir 971

Sadık, 6000

Hüsrev, 5000

Evvelâ Ahmed Paşa hazretlerinin sekiz nefer ademlerine emr olunup bâdehû altı nefere dahi virilmegin Hasan Paşa hazretlerine on nefer buyuruldı”

Ek 11: Sefer Kaydı (BOA, KK, nr.218, s. 40)

“Yevmü'l-isneyn fî 18 Cemaziyelâhir sene 971, Karaboğdan Seferi niyetine Rumili beglerbegisi Hasan Paşa hazretleri sancak-ı nusret-âsâr ile teveccüh itmenin vüzerâ hazretleri ile cümle erkân-ı sa‘âdet yeniçeri ve bölük halkı kulları sefer yarağıyla bile gönderü gitdiler”.

Araştırma Makalesi / Research Article

**REIMAGINING GEOPOLITICAL THOUGHT: THE CRITICAL GEOPOLITICAL
APPROACH AND THE PINK TIDE CONTEXT***

Hazal ARSLAN¹

Abstract

The objective of this study is to explore the emergence and evolution of critical geopolitics as a theoretical framework in international relations. The study commences with a review of the transition from classical geopolitics, which placed significant emphasis on state-centric and territorially deterministic models, to post-structuralist approaches that have been known to challenge the objectivity of spatial and political categories. By integrating concepts of discourse, identity, and power/knowledge, post-structuralism laid the groundwork for critical geopolitics, which reconceptualizes geopolitics as a discursive practice. The article draws on the works of Foucault, Ó Tuathail, and Dalby to examine how geopolitical knowledge is produced and utilized in foreign policy discourse. To demonstrate the practical applicability of the present framework, the study briefly engages with US foreign policy discourse during the Pink Tide period in Latin America. Instead of emphasizing meticulous case studies, this illustration aims to underscore the pivotal role that geopolitics plays in elucidating the establishment of geopolitical dichotomies, such as ‘friends’ and ‘foes’, in regional strategic frameworks. The paper aims to contribute to two distinct but interconnected fields of study: the theoretical understanding of critical geopolitics and the analytical potential in interpreting contemporary foreign policy narratives.

Keywords: Geopolitics, Critical geopolitics, Post-structuralism, Pink tide, Bush administration

**JEOPOLİTİK DÜŞÜNCENİN YENİDEN KURGULANMASI: ELEŞTİREL YAKLAŞIM
VE PEMBE DALGA BAĞLAM**

Öz

Bu çalışmanın amacı, uluslararası ilişkilerde teorik bir çerçeve olarak eleştirel jeopolitiğin ortaya çıkışı ve evrimini incelemektir. Çalışma, devlet merkezli ve bölgesel deterministik modellere önemli ölçüde vurgu yapan klasik jeopolitikadan, mekansal ve politik kategorilerin nesnelliğini sorgulayan post-yapısalcı yaklaşımlara geçişin incelenmesiyle başlar. Söylem, kimlik ve güç/bilgi kavramlarını entegre ederek, post-yapısalcılık jeopolitiği söylemsel bir pratik olarak yeniden kavramsallaştıran eleştirel jeopolitiğin temellerini attı. Makale, Foucault, Ó Tuathail ve Dalby'nin çalışmalarından yararlanarak jeopolitik bilginin dış politika söyleminde nasıl üretildiğini ve kullanıldığını incelemektedir. Mevcut çerçevenin pratik uygulanabilirliğini göstermek için çalışma, Latin Amerika'daki Pembe Dalga döneminde ABD'nin dış politika söylemini kısaca ele almaktadır. Bu örnek, ayrıntılı vaka çalışmalarını vurgulamak yerine, jeopolitiğin bölgesel stratejik çerçevelerde ‘dostlar’ ve ‘düşmanlar’ gibi jeopolitik ikilemlerin oluşumunu açıklığa kavuşturmada oynadığı önemli rolü vurgulamayı amaçlamaktadır. Makalenin katkısı, iki farklı ama birbiriyle bağlantılı çalışma alanına katkıda bulunmayı amaçlayan ikili yapıda yatmaktadır: eleştirel jeopolitiğin teorik anlayışı ve çağdaş dış politika anlatılarını yorumlamada analitik potansiyel.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Eleştirel jeopolitik, Post-yapısalcılık, Pembe dalga, Bush dönemi

* Bu makale Hazal Arslan'ın “The US's Binary Foreign Policy Toward Latin America: Geopolitical Imagination of Amity and Enmity” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Arş. Gör. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, hazal.arslan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8394-9083

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Introduction

Geopolitics as a field has undergone a profound transformation in the last few decades, shaped by evolving international dynamics and the proliferation of critical approaches within IR theory. Classical geopolitics traditionally focused on the spatial dimensions of power and control. However, new modes of analysis have emerged that interrogate the assumptions and discursive structures underlying geopolitical reasoning. In particular, critical geopolitics emerged as a reaction to the determinism of classical frameworks, seeking to unveil how people construct and mobilize geographical representations in a political context.

This study aims to examine the theoretical evolution from classical geopolitics to critical geopolitics, highlighting the epistemological and ontological shifts that allowed for this shift. Incorporating post-structuralist contributions to IR theory, the analysis provides a more reflective account of how power and space are articulated through discourse and how it is utilized in foreign policy choices. This paper will employ a critical geopolitical approach to analyze US foreign policy under the George W. Bush administration in relation to the Pink Tide in Latin America.

The emergence of the Pink Tide in the early 2000s, with its leftist and anti-neoliberal orientation, posed a symbolic and material challenge to US geopolitical hegemony. Although much of the literature has focused on the economic and political implications of the Pink Tide, this article departs from a purely empirical analysis and instead adopts a theoretical lens grounded in critical geopolitics. Rather than providing an exhaustive case study, the objective is to demonstrate how the ‘friend–foe’ dichotomy in geopolitical discourse can be interpreted through the lens of critical geopolitics. By examining how Latin American countries were discursively framed and categorized in terms of alignment with US interests, the article illustrates how geopolitics is not merely about physical space but also about meaning-making and identity production.

The central research question guiding this article is: How did the theoretical shift from classical geopolitics to critical geopolitics reshape the way we understand spatial imaginaries and foreign policy, and how can this be illustrated through the case of US discourse toward Latin America during the Pink Tide?

Thus, this paper is structured as follows: the next section offers a historical and conceptual overview of classical geopolitics. This is followed by an analysis of the post-structuralist turn in IR and its influence on the emergence of critical geopolitics, and subsequently delineates the main assumptions and methods of the critical geopolitical approach. The following section applies this framework to the US geopolitical imagination during the Pink Tide, focusing particularly on the Bush Administration's foreign policy discourse. The contributions of the Critical Geopolitical approach to the field of international relations and its application in studying spatial relations and foreign politics were summed up in the article's conclusion section using the example of the US-Latin America during the Pink Tide. The possibilities for further application of the approach in global spatial imaginaries and policies were also discussed.

1. Theoretical Framework: From Classical to Critical Geopolitics

The theoretical framework of this study is grounded in critical geopolitics, which posits that geopolitical knowledge is socially constructed and intertwined with power. As Dalby (1991) argues, “geopolitical discourse constructs worlds in terms of self and other” (p. 274). Drawing on post-structuralist thought and the work of scholars such as Ó Tuathail (1996), Foucault (1972), and Said (1978), critical geopolitics emphasizes how space and identity are discursively produced. These approaches help uncover how the US positioned Latin American countries within a friend/foe framework, often based on normative judgments and historical perceptions of the region.

Rooted in the philosophical underpinnings of post-structuralism, this approach challenges the objectivity of fundamental concepts such as sovereignty, statehood and borders and instead focuses on how these notions are constructed, legitimized, and operationalized through discourse. Ó Tuathail (1996) has emphasized that “geography is about power and is a product of histories of struggle between competing authorities for the power to occupy and administer particular spaces” (p. 1). In this respect, spatial boundaries are not viewed as natural or fixed but as political inscriptions that give meaning to identity, difference, and threat. Post-structuralism, therefore, provides the epistemological foundation for critical geopolitics by interrogating how global space is divided and how such spatial distinctions shape political identities and security logics (Burchill, 2005).

At the same time, the concept of geopolitics itself resists a singular and fixed definition. While traditionally associated with strategic competition between states over territories and resources, its meaning has significantly expanded. Scholars like Flint (2006) and Sidaway (2002) have argued that geopolitics now encompasses a wider set of practices that shape and are shaped by global power relations, including environmental issues, social movements, and cultural processes. In the context of political science and international relations, critical geopolitics is thus understood as the practice of identifying power relations embedded within geopolitical discourse—particularly as shaped by dynamics such as free trade and democracy. From this vantage point, geopolitics today includes not only strategic considerations but also commercial, cultural, and symbolic dimensions that influence how space and identity are constructed and contested.

The following sections trace the intellectual lineage of this framework by first examining classical geopolitics, then exploring the epistemological interventions of post-structuralism, and finally outlining the emergence of critical geopolitics as a reflexive approach to global political space.

1.1. Classical Geopolitics and the Spatial Foundations of Power

The origins of geopolitics lie in classical understandings shaped by thinkers such as Ratzel, Kjellen, and Mackinder, who associated territorial control with power and identity (Hagan, 1942; Agnew, 2003). These deterministic and state-centric perspectives continued to dominate throughout the Cold War, reinforcing binary oppositions like democracy versus communism (Kissinger, 1994; Mamadouh, 1998). The term ‘political geography’ is widely regarded as representing the earliest form of geopolitics. The term was coined by Friedrich Ratzel, who proposed that the state constituted the core concept within the field of political geography. The proposition was made that the field of political geography would not exist in the absence of the state and space. In this sense, Ratzel's perspective asserts the primacy of spherical expansion in this field. This concept is not merely confined to the expansion of space; it is also intricately intertwined with the growth of commercial and cultural centers, as well as migratory pathways. The subject performs an examination of the geographical position, the neighbors, the character of the population, and the quality and sphere. The concept, which Ratzel assigned a metaphysical significance, constitutes the foundation of the contemporary term ‘geopolitics’ (Hagan, 1942). The term ‘geopolitics’ was coined by the Swedish political scientist Rudolf J. Kjellen with a view to establishing geography as an academic discipline. The adoption of the term by Kjellen resulted in the interconnection of global thinking and global action, with geopolitical logic proving more advantageous to some than to others (Agnew, 2003). It was posited that certain components of the state, including territory, population, national welfare, social construction and administrative structure, were accorded a higher degree of priority. Nevertheless, the term ‘geopolitics’ was introduced to encompass the territories of states, in addition to their shape, form, natural and physical resources. Kjellen's conceptualization of the state as a living organism that grows in size and strength, rather than as a useful example, is a seminal contribution to the field. His study of the growth and expansion of this organism is also highly significant. The initial conceptualizations

of the state as a geographically expanding organism established the foundation for subsequent geopolitical theories, which subsequently identified a correlation between territoriality and political power and identity.

Throughout the 19th and most of the 20th century, geopolitics was regarded as the province of states and statesmen. It was also considered a field of study focused on the strategic behavior of states and predicting their future actions, which is accepted as the definition of classical geopolitics as a perspective. Nevertheless, the evolution of geopolitics as an academic study has led to the emergence of a more dynamic and extensive field of study, encompassing a broader range of actors, such as international corporations and non-governmental organizations. As a result, the traditional scope of geopolitics, which previously focused exclusively on states, has been expanded (Flint, 2006). Halford J. Mackinder is widely regarded as a major figure in the field of geopolitics, and he made a seminal contribution to the discipline with his introduction of the concept of the 'axis of world politics' through his Heartland thesis. Mackinder's analysis of world politics was primarily influenced by Mahan's work on sea power and geopolitics. In his analysis, Mackinder adopted a closed-system perspective, emphasizing the interconnection of different states with land and sea power as the primary axis of any conflict. This thesis remains a relevant debate, and it was also utilized and adopted by President Reagan in his nuclear policy-making process. According to Mackinder, the most significant objective for all world states was to prevent the unification of the heartland by a single authority, as this could potentially result in the domination of the World (Weigart, 1945). Mackinder's theorization of Eurasia as the strategic pivot of global politics as the Heartland, introduced a vision of world order in which spatial control translated directly into hegemonic potential, influencing geopolitical strategies well into the Cold War era (Hagan, 1942; Hyndman, 2004).

Prior to the conceptualization of the term 'geopolitics' within this field of study, Clausewitz established a novel methodology by investigating the phenomenon of war and its underlying causes. In accordance with Clausewitz's assertion, "War is merely the continuation of policy by other means" (Clausewitz, 1976, p. 87). Clausewitz's primary focus was on the study of land power and war strategies, thus establishing himself as one of the inaugural scholars to incorporate geopolitics into his academic research, predating the formal recognition of the term itself (Roxborough, 1994). Clausewitz's strategic writings provided a foundation for integrating military logic into geopolitical reasoning, thereby reinforcing the link between space, conflict and statecraft. It is evident that the term 'geopolitics' possesses a more profound and historical significance within the confines of our discipline. Geography has always played a pivotal role in the annals of human history, encompassing the intricate dynamics between nations and their foreign policies towards each other. As Spykman notes in *The Geography of Peace* (1944, p.41), "Geography is the most fundamental factor in foreign policy because it is the most permanent". Following the decolonization of Asia and Africa, the term geopolitics was popularized again by Henry Kissinger in the 1970s, after its association with the Nazis (Mamadouh, 1998; Owens, 2010). The endeavors to rehabilitate and redefine geopolitics in the post-war period demonstrate that spatial knowledge is not solely historically contingent; rather, it is also shaped by prevailing political imperatives and global realignments.

Geopolitics has evolved and changed in accordance with the sequence of events that have transpired throughout history. Whilst Mahan, Ratzel and Mackinder were at the vanguard of classical geopolitical thinking, during the Cold War ideological understandings and representations predominated. A significant illustration of the geopolitical approach is evidenced by George Kennan's policy of containment. Kennan's influence on US foreign policy and its global standing during the Cold War was significant. As Koppes (2013) asserts, the ideas on containment that the subject developed had a significant influence on US policies during the Cold War. The geopolitical strategy of containment was a deliberate attempt to prevent the Soviet Union and communism

from expanding their area of influence. In a cable written by Kennan in 1946, it is asserted that confronting the Soviet Union in all the areas in which they seek to exert influence and expand could result in their defeat. The geopolitical approach was adopted by the US President, Harry S. Truman, and was applied to US foreign policy towards the Soviet Union. Throughout the Cold War, the geopolitical approach espoused by Kennan found expression in the foreign policy of the United States, a strategy that was ultimately successful in securing victory (Kissinger, 1994). The containment policy can be seen as a geopolitical imagination of binary oppositions, such as the US versus the USSR, or freedom versus communism. This later evolved into broader discursive framings of friends and foes.

The conventional theoretical frameworks that underpin classical international relations theories have been rendered obsolete by the emergence of a novel international political order, coupled with the evolution of foreign policy choices. These theories, based on the idea that borders are fixed and states are like organisms or people with rationales such as national interest and security, have given way to a shift in how foreign policy is conceptualized and how it differs from domestic policy. The Cold War era is often considered the time when geopolitics began to be used in theoretical and practical contexts. This idea is supported by an analysis of the containment policy implemented by the United States. These developments led to the establishment of a binary worldview, which viewed global politics through the lens of ideological oppositions, particularly communism versus democracy. This set the stage for the ways in which the US would talk about its relationships with other countries in the future (Mamadouh, 1998).

The classical geopolitical approach provided strategic frameworks rooted in territorial determinism and a state-centric worldview. However, as the late twentieth century progressed, assumptions about space, power, and identity became increasingly questioned. The geopolitical realities of the post-Cold War era have exposed the limitations of perceiving geography as a static and objective backdrop to global politics. Most notably, there has been the collapse of bipolarity and the rise of transnational threats. In this context, a novel intellectual paradigm emerged. This theoretical framework examined the process of constructing and utilizing geographical knowledge. The limitations of conventional geopolitical analysis have resulted in the emergence of critical geopolitics, a field that draws on post-structuralist insights. The focal point of the analytical process was transitioned from an inquiry into territorial control to an examination of the discursive construction of space, threat, and identity in the context of foreign policy. Adoption of a new methodological approach enabled this shift in focus.

The following section will explore post-structuralist theory, which serves as the conceptual foundation of the critical geopolitical approach, and its underlying assumptions regarding classical geopolitics, which led to the emergence of the critical geopolitical approach.

1.2. Post-Structuralism: Rethinking Space, Identity, and Knowledge

Post-structuralism, with its theoretical emphasis on discourse, identity, and power/knowledge relations, gave rise to a series of inquiries into spatial and political structures within the context of international relations (IR). Post-structuralism is a theoretical approach that interrogates the objectivity of concepts employed in the study of international relations, including sovereignty, borders, and statehood. The critical lens employed by post-structuralism to analyze these concepts establishes an additional focal point, wherein the construction of space and meaning is also subjected to scrutiny. Post-structuralism created the basis for critical geopolitics, a field that uses the post-structuralist framework to study how spatial dimensions are constructed through the political dynamics in the global order. Critical geopolitics is an academic field concerned with the construction and application of geographical knowledge in the context of foreign policy discourse. It establishes a link between the questions of representation and material consequences and how they influence one another. This section explores the emergence of post-structuralism as a

philosophical paradigm that has profoundly affected geopolitical thinking, reconceptualizing it from its classical understandings to a discursive strategy to reconceptualize global space.

During the 1990s, the notion of a knowable reality emerged as the fundamental question within the discipline of International Relations (IR). Postmodernists argued that reality is discursively constructed, rather than merely existing objectively (George, 1994; Burchill, 2005). Post-structuralism, otherwise referred to as post-modernism, is the theoretical position that asserts the conception of reality as discursively produced, and that the relationship between power and knowledge is more complex than was previously theorized (Dunne, 2013). Post-structuralists posit that theories cannot be considered neutral, as they are influenced by discourse and the subjectivity of identities and values. This, in turn, results in an inevitable social and political impact (Bleiker, 2001; Griffiths, 2007; Dunne, 2013). Post-structuralism is not generally regarded as a theory of IR. Post-structuralist scholars posit that this critical attitude or ethos is employed to examine assumptions about knowable reality and its constituents (George, 1994; Dunne, 2013).

The study of post-structuralism is predicated on two fundamental concepts: identity and discourse. Discourse can be defined as a set of representations and practices that produce meanings, constitute identities, and establish social relations, thereby enabling political and ethical outcomes. Discourse cannot be understood simply as a linguistic approach; it is important to recognize that nothing exists outside of discourse, post-structuralism treats theory as an object of analysis rather than a tool (Foucault, M., & Gordon, C., 2016).

The post-structuralist approach has contributed to the discipline of IR through two key methodologies. Firstly, the genealogical method, and secondly, the textual strategy of deconstruction. This approach aims to identify the correlation between knowledge and power claims, and to problematize claims to political and epistemological totalization (Burchill, 2005). One of the primary proponents of this approach is Foucault. Foucault's argument posits that power and knowledge are interdependent and mutually reinforcing, rather than being distinct entities. Consequently, he does not perceive power and knowledge as discrete entities, but rather as a unified concept of power/knowledge. As posited by Burchill (2005) and Griffiths (2007), the necessity of power systems in the production of truth is indisputable, with truth, in turn, engendering the effects of power. Foucault contests the notion of a universal human nature, proposing instead that human beings are historically produced entities. It is therefore imperative that the study of cultural practices and identity is given due consideration in order to facilitate a comprehensive examination of this phenomenon. Foucault's theoretical framework posits that the formation of identity is predicated on a series of exclusions. The concept of power relations and identities, in conjunction with knowledge, can be traced back to limitations of the self and others, both within and outside the world. Foucault's conceptualization of power encompasses both repressive and productive dimensions, emphasizing its role in the formation of dichotomies such as friends and foes (Dunne, 2013). Foucault's theoretical standpoint posits that power is not a preexisting entity; rather, it is a social construct that is produced through interpersonal interactions and dynamics. A plurality of power relations emerges at the micro level in social interactions, resulting in dispersed power rather than centralized power. It is evident that Foucault's primary focus extends beyond a mere emphasis on power to encompass power relations and regimes of truth. The prevailing power relations thus shape the conditions that determine what is considered true at any given time. It can thus be concluded that the veracity of a statement is contingent upon the prevailing regime of truth at a given time, and that it cannot exist independently of power. Foucault's method of genealogy analysis involves the examination of discourse in relation to its historical and social context, with a view to elucidating its function in the establishment and maintenance of power relations (Griffiths, 2007). Post-structuralists posit the notion that there is no objective truth, only competing perspectives. As Burchill (2005) asserts, knowledge and history are produced through discourse by a dominant regime of truth, established by a particular group

of people who wield the power to determine what knowledge is accepted as truth. Post-structuralists are cognizant of the fact that there are multiple perspectives on any political event and its representation. The concept of identity is not merely accepted as a given; rather, it is subjected to rigorous scrutiny through a discursive lens, thereby emphasizing its dynamic and ever-evolving nature. Consequently, any historical occurrence may be interpreted from a variety of perspectives. Consequently, researchers are advised to pose the question, *How* is rather than *What* is. The field of IR is one in which interpretation is of paramount importance. The post-structuralist approach is predicated on the ability to transcend the boundaries of established truth (Burchill, 2005).

Derrida is also a widely regarded figure in the field of post-structuralism, and his contributions to the theory are as significant as Foucault's. His methodological approach, known as deconstruction, has had a profound impact on post-structuralist thought. Whilst Foucault focused on the effects of power relations on the historical construction of knowledge, Derrida emphasized the instability of meanings in texts and questioned the rooted interpretations of spatial and political spheres using the method of deconstruction, which is the process of interpreting texts. Derrida (1991) contends that this process is inherently political and has political outcomes. Derrida contests the notion of inherent meaning in words, images and ideas, and instead argues that their significance comes from the influences of language, history, and the individuals engaged in their creation and reception. Derrida's (1997) claim that texts cannot exist outside of their dichotomies is a key point of departure for this study. The concept of dichotomy extends beyond the mere juxtaposition of words; it is the fundamental mechanism through which we ascribe significance to a particular word by exclusion of others. It is an established principle that opposites cannot be mutually exclusive. The method of double reading, that Derrida contests focuses on different and hidden intentions between the first readings and the second readings. The discourses of humanitarian interventions and promoting democracies by the US in their foreign policies regarding Latin American countries are considered to be first reading in Derrida's deconstruction method. However, there is always a hidden agenda according to Derrida within the discourses that were used in the first readings, which he refers as the second reading. In the cases of the US discourses of democracy and humanitarian interventions as the first reading, the second reading behind those policies are the objectives of control and manipulation of Latin American countries in both economic and political spheres.

As Zuckert (1991) and Griffiths (2007) have demonstrated, words are endowed with meaning through the exclusion of others and the establishment of a hierarchical structure between them. The interpretation of texts is influenced by the prevailing contexts and the authorities wielding power during a given historical period. Derrida's critique of Western thought is centered on its tendency to exclude and disregard certain potential interpretations, categories, and occurrences when conceptualising notions such as state or violence (Griffiths, 2007).

Foucault's concept of genealogy and Derrida's method of deconstruction are central components of post-structuralist thought. These approaches have introduced new ways to analyze power relations and political processes, particularly through a focus on discourse and meaning. They challenge dominant power structures and existing definitions of reality. Rather than functioning as a theory of International Relations (IR), post-structuralism operates as an interdisciplinary framework that critically examines how perceived realities are constructed, highlighting marginalized meanings and agents within both global politics and academic discourse (Burchill, 2005; Griffiths, 2007; Dunne, 2013).

The theoretical foundations of critical geopolitics emerged from the interaction between post-structuralism and geopolitical analysis. This framework emphasizes that space and identity in international relations are shaped through discourse, rather than being fixed or objective. The end

of the Cold War created a void in spatial oppositions, which marked the beginning of a new phase in international politics—a period characterized by a crisis of meaning. Following the 9/11 attacks in 2001, geopolitical discourse was reshaped to construct new spatial adversaries. The Bush administration's war-on-terror rhetoric reflected this shift and could no longer be explained using classical geopolitical frameworks (Ó Tuathail & Dalby, 2002). These developments contributed to the transformation of geopolitical studies.

Peter J. Taylor and John O'Loughlin support Agnew and Ó Tuathail's distinction between two types of geopolitics. The first, practical geopolitics, is used by policymakers to guide state behavior, focusing on short-term interests and constructing threats through a binary 'us versus them' logic. The second, formal geopolitics, is developed by scholars and intellectuals to critically analyze these strategies and promote more humane understandings of geopolitical practice (Ó Tuathail, 1996; Mamadouh, 1998). In the late 1980s, Agnew and Ó Tuathail proposed a discursive reconceptualization of geopolitics, suggesting that geographical knowledge functions as a discourse that sustains Foucauldian power/knowledge relations (Ó Tuathail, 1996). As Ó Tuathail (1996) states, "geopolitics is the study of the spatialization of power and hegemony"(p. 46).

The following section will explore the development of critical geopolitics as an analytical approach in IR, building upon the limitations of classical geopolitics and the epistemological insights of post-structuralism.

1.3. Critical Geopolitics: Discursive Practices in the Spatialization of Power

Following the works of Yves Lacoste on the subjects of power and knowledge, Michel Foucault, who had previously studied the importance of space and territory and its role in international politics, incorporated space and territory into his studies on discourse. Foucault's argument posited that the political construction of space constituted a pivotal aspect of human relationships, and of power relations within the international system. Consequently, geography assumes a pivotal role in the knowledge-power relations, which cannot be disregarded. Although Foucault's primary focus remained on the nexus between discourse and geopolitics, Said's seminal work *Orientalism* (1978) emerged as a pivotal text in the field. In his renowned work, Said emphasized the use of negative rhetoric by Western states toward the East, highlighting the necessity for a more nuanced comprehension of geopolitical dynamics. Said argued that Western states' foreign policies toward the East were founded on the assumption that Eastern countries were underdeveloped and exotic, therefore requiring Western assistance, given the cultural superiority attributed to the West. This discourse functioned to legitimize colonialism and assert Western power over Eastern states, which were constructed as 'the other' (Said, 1978). These assumptions established the foundation for a new strategy that incorporated discourse in its merits, thereby giving rise to critical geopolitics.

Critical geopolitics is the examination of spatial and power relations through the lens of post-structuralist insights by adopting a methodological approach that draws upon Foucault's research in discourse and spatiality, where geography is reconceptualized as a subject of operationalization of power. Foucault argues that spatial representations and discourse are critical in the process of establishment of authority and control (Foucault, 1972).

Throughout the 1990s, scholars such as Gearoid Ó Tuathail and Simon Dalby examined the theoretical foundations of critical geopolitics by exploring its philosophical underpinnings. Their contributions constituted a considerable challenge to the epistemological and ontological foundations of classical geopolitics. As a consequence, geography was reconceptualized as a construct of discursive practices rather than as an objective truth (Ó Tuathail, 1996; Dalby, 1991).

Critical geopolitics, as defined by Burchill (2005), is the examination of the methods through which spatial practices, political identities, and definitions of threat are embedded in geopolitical discourses. Accordingly, Dalby's (1991) argues that the geopolitical discourse constructs the world

in terms of the self and the other, thereby strengthening the existing security discourse. This form of discourse is also argued to be useful as a tool for identifying threats, as it facilitates the formation of political identities through the exclusion of others, thereby creating an illusion of threat and safety through the use of spatial discourse and the establishment of a domestic identity (Dalby, 1991; Burchill, 2005). Campbell (1992) advances the argument that spatial divisions correspond to moral hierarchies, thereby legitimizing interventionist or coercive action on this basis. Within this theoretical framework, the concept of geopolitical imagination assumes a pivotal role. The concept is relevant for two primary reasons. Firstly, it addresses the manner in which states conceptualize their global positioning. Secondly, it examines the means by which states categorize external entities in spatial and normative dimensions. The formation of these imaginations is influenced by a multitude of factors, including historical narratives, ideological assumptions, and strategic interests. Consequently, they are interwoven into the discourse of foreign policy and serve as foundational principles for global engagement.

Geopolitical codes, in their capacity to serve as discursive frameworks, provide states with a conceptualization of geopolitical actors as either friends or enemies, thereby influencing foreign policy behaviors (Ó Tuathail & Agnew, 1992). These codes are not constant; rather, they undergo evolution in response to shifting global dynamics and ideological shifts. The United States has historically employed these types of codes to establish bilateral disagreements with Latin America by frequently utilizing the term ‘freedom’ in opposition to ‘populism’ or ‘authoritarianism’ (Dodds, 2014). In the context of critical geopolitics, the discourses in question are not impartial. Rather, they are employed by dominant actors to establish an international order in which they can influence perceptions and legitimize their interventions. Therefore, discourse assumes a particularly significant role in understanding how the US created a regional dichotomy as a response to the Pink Tide, which represented a regional challenge to their conventional beliefs and geopolitical imaginations (Dodds, 2014).

The classification of states as ‘friends’ and ‘enemies’ is not descriptive but constitutive in the context of critical geopolitics. They are used to create geopolitical identities and establish spatial orders to manage and control perceptions of threat and alliance in the international order. The objectivity of these categorizations is questionable, as they are not grounded in empirical evidence. Rather, they are constructed categories influenced by ideological positions, power relations, and normative claims. Therefore, it is imperative to adopt a critical geopolitical approach to understand how the United States positioned Latin American states as friends and foes during the Bush administration. This is essential for the examination of language and spatial assumptions in foreign policy discourses.

2. Constructing Friends and Foes: US Geopolitical Imaginations of the Pink Tide

During the period known as the Pink Tide, the perceptions of both allies and adversaries in Latin America were of pivotal importance to US foreign policy. The current section will therefore first examine the United States' perceptions of various Latin American governments and secondly analyze how these perceptions influenced interactions. The term ‘Pink Tide’ was coined to describe the rise of leftist and anti-neoliberal governments across Latin America that challenged US influence in the region. These governments, which emerged in the early 21st century, represented a shift in the political landscape of Latin America. These governments rejected the neoliberal model and fostered new regional alliances, thereby presenting an alternative to the US led order.

2.1. Pink Tide As a Geopolitical Challenge to US Hegemony

Before presenting the typological categorization of Latin American states into ‘allies’, ‘ambiguous’, and ‘enemies’ based on Bush-era US discourse, it is crucial to contextualize the emergence of the Pink Tide within broader regional and geopolitical shifts. The conclusion of the

Cold War marked the beginning of a new era in Latin America. While the communist threat diminished, US interests in the region persisted through economic and strategic mechanisms. The dissolution of the Soviet Union reinforced US economic dominance, complicating Latin American autonomy in policymaking. At the same time, the reallocation of aid to Eastern Europe placed Latin America in a disadvantaged position (Castañeda, 1993; Frechette, 2006). Interventions like the 1989 invasion of Panama revealed a continuity in US geopolitical engagement, albeit under new discursive justifications. In the 1990s, neoliberal reforms reshaped Latin America's economic and social landscape. Promoted heavily by US-backed institutions and policies, these reforms were endorsed during events like the 1994 Summit of the Americas (Smith, 2019). While initial democratic transitions were celebrated, the failure of neoliberalism to deliver social welfare led to a leftist resurgence. These governments, grouped under the term 'Pink Tide', which emerged in response to unmet economic promises and growing inequalities (Castaneda, 2006; Fernandes, 2007; Leogrande, 2007). The term 'Pink Tide' first used by journalist Frank Lehrer as a way of ridicule but later reinterpreted positively by scholars like Diane Raby, refers to the wave of leftist governments beginning with Hugo Chávez's 1998 election in Venezuela (Gonzales, 2019). The movement's ideological diversity encompassed a range of models, from radical populism to reformist modernism, with the degree of resistance or cooperation with the US serving as a crucial factor in shaping these models. While González (2019) and others have emphasized the adverse effects of neoliberalism, privatization, weakened public institutions, and displacement, Pink Tide leaders have offered a range of responses, from direct opposition to pragmatic compromise.

The Pink Tide marked a collective resistance against the structural adjustment programs and neoliberal prescriptions promoted by the US. The increasing prevalence of left-wing administrations, many of which placed significant emphasis on social justice and state-led economic development, represented a notable deviation from market fundamentalism and the economic policies historically supported by the United States. In response to perceived imperialist inclinations, several Latin American states initiated the establishment of regionally grounded cooperation frameworks. For instance, ALBA sought to establish a socialist counterpoint to the United States-led Free Trade Area of the Americas (FTAA) initiative. Meanwhile, Comunidad de Estados Latinoamerica y Caribeño (CELAC) emerged as a strategy to diminish OAS dependency and affirm Latin American autonomy.

The geopolitical discourse of the Bush administration toward Latin America relied on the classification of states into allies, ambiguous actors, and enemies. The foundations of different spatial imaginations were shaped by critical geopolitical discourses (Ó Tuathail, 1996). Discursive concepts such as 'freedom', 'democracy', 'populism' and 'terrorism' were strategically used to justify a range of policies, from economic integration to military containment. Foreign policy instruments such as CAFTA, FTAA, and Plan Colombia were consistent with these discursive framings. In the context of US geopolitical discourse, the dichotomies of friend and enemy cannot be regarded as mere rhetorical devices. A thorough examination of these dichotomies through the lenses of critical geopolitics reveals that they were deliberately constructed as instruments to maintain spatial and political control in the region following the Cold War.

2.2. Geopolitical Classification of Latin American States

The foreign policy of the Bush administration toward Latin America was based on a spatial categorization of the dichotomy between friend and foe. Colombia's status as a 'reliable partner' was attributed to its contributions to security cooperation, while Venezuela and Bolivia were identified as potential threats to regional stability due to their political and economic orientations that are in opposition to US interests.

The countries that have been constructed as enemies through geopolitical discourse often characterized by negative discursive labels such as 'authoritarianism', 'populism', 'instability' and

‘anti-Americanism’. These representations framed left-leaning governments not only as ideological opponents but also as security threats within the US geopolitical imagination.

Leogrande (2007) has argued that the Bush administration used political language to justify pressure and the exclusion of certain leaders. In the geopolitical discourse, countries such as Venezuela, Bolivia, Argentina, and Nicaragua have been characterized as posing a threat to democratic principles and as advocates of radical populism. This discourse has been instrumental in rationalizing the United States' decision to maintain a low profile in regional initiatives such as the Free Trade Area of the Americas (FTAA), while also supporting actions including election interference, diplomatic isolation, and military cooperation with neighboring governments (Nycz, 2008).

In the context of international relations, countries categorized as having ambiguous or shifting alignments like Brazil and Ecuador are mostly kept in a discursive gray zone. Even though they are not constructed as enemies, their nationalist discourses and shifting economic policies led them to be categorized as ‘unreliable’, leaving them in a gray zone within a binary spatial construction. The Yasuni-ITT initiative in Ecuador and the growing diplomatic role of Brazil demonstrates how the discourse of the United States has led to the partial exclusion of both countries from certain economic partnerships and ongoing political scrutiny (Gonzales, 2019). This strategy was not overtly hostile; however, it exhibited a degree of skepticism within a cooperative framework. According to the discourse of the United States, the allied countries included Colombia, Chile, and Uruguay. The discourse used to identify these countries employed more affirmative terms, such as ‘democratic’, ‘stable’, and ‘committed to freedom’. The utilization of these affirmative rhetorical strategies was further endorsed by collaborative endeavors in the domains of economic reforms and regional security. The Bush administration would characterize them as responsible actors and the establishment of closer ties between them would be facilitated through security and economic cooperations like The US–Chile Free Trade Agreement (FTA) and the Central American Free Trade Agreement (CAFTA) and Plan Colombia which was established under the discourses of counter-narcotics and anti-terrorism (Leogrande, 2007; Nycz, 2008; Smith, 2019). These mechanisms functioned to reward states that demonstrated a high degree of compliance, while concurrently isolating those states with different political orientations. This process served to reinforce a geopolitical order that was binary in nature.

2.3. Geopolitical Tools and Discursive Practices in US-Latin America Relations

During the early 2000s, the United States experienced a notable shift in its foreign policy approach toward Latin America. This recalibration entailed a combination of economic initiatives, security programs, and discursive interventions, aimed at constraining the influence of leftist governments and reinforcing geopolitical hierarchies. One such instrument was Plan Colombia, originally initiated in 2000 under the Clinton administration as a \$1.7 billion military aid package aimed at assisting the Colombian government in combating the FARC and curbing narcotics production. However, in the post-9/11 context, the Bush administration reconceptualized its objectives.

With US Ambassador Anne Patterson playing a central role, Plan Colombia was absorbed into the broader framework of the global war on terror. By deploying the discourse of ‘narco-terrorism’, the Bush administration justified expanded aid and intervention in Colombia, situating the initiative within a securitized narrative that conflated internal dissent with transnational terrorism (Nycz, 2008).

Parallel to its security strategy, the Bush administration confronted challenges to its neoliberal economic agenda, particularly with the electoral rise of Pink Tide governments. The collapse of the Free Trade Area of the Americas (FTAA) project exemplified this divergence, as Brazil, Venezuela, and Argentina resisted Washington’s hemispheric integration plan. In response, the US adopted a bilateral strategy, rewarding cooperative states through targeted trade agreements. A Free

Trade Agreement (FTA) was signed with Chile in 2003, followed by the Central American Free Trade Agreement (CAFTA) in 2004, encompassing El Salvador, Honduras, Nicaragua, Guatemala, and the Dominican Republic (Office of the US Trade Representative, n.d.; Leogrande, 2007). These trade pacts functioned not only as economic tools but also as mechanisms of geopolitical alignment and exclusion.

The Bush administration also employed discursive strategies to shape political outcomes and construct adversarial identities across the region. US actively intervened in several national elections to marginalize candidates perceived as threats to US interests. In Nicaragua's 2002 elections, the administration accused Daniel Ortega of associating with Fidel Castro and Muammar Qaddafi. Similarly, in Bolivia, it warned that US aid would be withdrawn if Evo Morales came to power, and in El Salvador, it threatened to deport Salvadorans residing in the US if the FMLN party won the elections (Leogrande, 2007). These interventions illustrate the performative use of discourse to reinforce the friend/foe dichotomy, simultaneously delegitimizing leftist leaders and privileging pro-US candidates.

When such discursive tactics failed—as in Morales's eventual electoral victory—the Bush administration recalibrated its rhetoric, moving towards more moderated cooperation while continuing to monitor regional developments. Furthermore, after 9/11, Washington expanded military programs such as the Combating Terrorism Fellowship Programme and Support for Special Operations to Combat Terrorism in Latin America. Leaders such as Hugo Chávez and Daniel Ortega were increasingly framed through the lens of terrorism, a strategic discursive move that justified heightened surveillance and punitive measures. The revival of Cold War-style ideological binaries under the guise of counter-terrorism discourse exemplified how geopolitical threats were linguistically produced and embedded into US foreign policy doctrine (Nycz, 2008).

3. Conclusion: Reframing Geopolitical Boundaries through Critical Discourse

The critical geopolitical approach offers a powerful theoretical framework to examine how foreign policy discourses construct geopolitical realities. By highlighting the constitutive role of discourse in shaping perceptions of space, identity, and threat, critical geopolitics provides insight into the ways state actors, such as the US, frame global events to legitimize their interests and interventions (Ó Tuathail, 1996; Dalby, 1991). Through the theoretical contributions of post-structuralism, especially the concepts of power/knowledge and discursive formation, this approach challenges the objectivity of spatial representations and geopolitical narratives (Foucault, 1972; Burchill, 2005).

This research has shown that classical geopolitics, with its emphasis on states and objective power definitions, does not effectively address the discursive instruments through which global power is produced and maintained. The theoretical evolution from classical to critical geopolitics, based on the ontological and epistemological shifts brought about by post-structuralism, has established the foundation for understanding geopolitics as a practice of representation rather than purely a strategic field. Critical geopolitics is a theoretical framework that reframes geography not as a neutral background but as a contested domain of meaning-making and identity construction (Ó Tuathail, 1996; Mamadouh, 1998).

The case of the Pink Tide period in Latin America under the Bush administration has served in this article as a brief empirical illustration of how geopolitical discourses are employed to delineate friends and foes. Although much of the existing literature has analyzed the Pink Tide primarily through economic or ideological lenses, this study has instead focused on how US foreign policy discourse functioned as a geopolitical act that categorized Latin American states in accordance with US interests and threat perceptions (Castaneda, 2006; Fernandes, 2007). Countries such as Colombia, Chile, and Mexico were framed as allies due to their alignment with neoliberal economic policies and cooperation with US security initiatives, while Venezuela and Bolivia were

depicted as adversaries, positioned outside the acceptable normative boundaries of the liberal order (Leogrande, 2007; Smith, 2019; Nycz, 2008).

Beyond classification, the article has shown that discursive interventions were supported by policy instruments such as Plan Colombia, bilateral trade agreements like CAFTA, and direct electoral influence campaigns. These tools operated not only as means of material alignment but also as discursive strategies to reinforce a US-centered geopolitical order. The revival of the friend–foe dichotomy in post-9/11 rhetoric reactivated Cold War binaries under a new guise, transforming left-leaning leaders into threats through the lens of narco-terrorism and authoritarian populism (Nycz, 2008; Gonzales, 2019).

In this context, critical geopolitics allows for the understanding of normative foundations of foreign policy by examining the discursive constitutions of spatial and ideological hierarchies. The role of language, identity, and perception in global politics can be more clearly articulated by examining how spatial representations are politically constructed. As Dalby (1991) asserts, geopolitical discourses do not simply reflect the world—they construct it. This understanding facilitates a more profound examination and interpretation of foreign policy as a discursive practice, emphasizing the role of constructed political concepts such as threat, stability, and cooperation.

As presented in this study, critical geopolitics can offer a more profound understanding of international politics and geopolitical studies through the use of discourse-based methodologies. A thorough examination of power that extends beyond material capabilities, coupled with a critical evaluation of power construction through various lenses, can facilitate a more profound comprehension of the international order. In this regard, the present article contends that critical geopolitics, which integrates the strengths of classical geopolitics and post-structuralist methodologies, serves as a valuable instrument for enhancing the understanding of the significance of discourse on spatial imaginaries, a factor that exerts a direct influence on foreign policy actions, as evidenced by the case of Latin America. Moreover, a comprehensive exploration of the formation of geopolitical imaginaries can assist in understanding how global powers shape their policies and power positions.

This study contributes to the broader understanding of the enforcement and narration of hegemony through spatial discourse and power constructions by integrating theoretical inquiry with empirical illustration.

References

- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning world politics* (2nd ed.). Routledge.
- Bleiker, R. (2001). The aesthetic turn in international political theory. *Millennium: Journal of International Studies*, 30(3), 509–533. doi: 10.1177/03058298010300031201
- Burchill, S. (2005). *Theories of international relations* (3rd ed.). Palgrave Macmillan.
- Campbell, D. (1992). *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*. University of Minnesota Press.
- Castañeda, J. (1993). *Utopia unarmed: The Latin American left after the Cold War*. Vintage Books.
- Castañeda, J. (2006). Latin America's left turn. *Foreign Affairs*, 85(3), 28–43. doi: 10.2307/20031965
- Clausewitz, C. von. (1976). *On war* (M. Howard & P. Paret, Eds. & Trans.). Princeton University Press. (Original work published 1832)

- Dalby, S. (1991). Critical geopolitics: Discourse, difference, and dissent. *Environment and Planning D: Society and Space*, 9(3), 261–283. doi: 10.1068/d090261
- Derrida, J. (1991). *A Derrida reader: Between the blinds* (P. Kamuf, Ed.). Columbia University Press.
- Derrida, J. (1997). *Of grammatology* (Corrected ed.; G. C. Spivak, Trans.). Johns Hopkins University Press.
- Dodds, K. (2014). *Geopolitics: A very short introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Dunne, T. (2013). Liberalism. In S. Burchill & A. Linklater (Eds.), *Theories of international relations* (5th ed., pp. 93–119). Palgrave Macmillan.
- Fernandes, S. (2007). Barricades and ballot boxes: The politics of the Pink Tide. *New Left Review*, (42), 41–64.
- Flint, C. (2006). *Introduction to geopolitics*. Routledge.
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge* (A. M. Sheridan Smith, Trans.). Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings 1972–1977* (C. Gordon Ed.; L. Marshall, J. Mepham, & K. Soper, Trans.). Vintage Books.
- Foucault, M., & Gordon, C. (2016). *Questions on geography*. In *Space, knowledge and power* (pp. 173–182). Routledge.
- Frechette, M. (2006). Rethinking Latin America: A new approach in US foreign policy. *Harvard International Review*, 28(2), 28–31. <http://www.jstor.org/stable/42763108>
- George, J. (1994). *Discourses of global politics: A critical (re)introduction to international relations*. Lynne Rienner Publishers.
- Gonzalez, M. (2019). *The Ebb of the Pink Tide: The Decline of the Left in Latin America*. Pluto Press. doi: 10.2307/j.ctv7vcsq4
- Griffiths, M. (2007). *International relations theory for the twenty-first century: An introduction*. Routledge.
- Hagan, C. B. (1942). Geopolitics. *the Journal of Politics*, 4(4), 478–490.
- Hyndman, J. (2004). Mind the gap: Bridging feminist and political geography through geopolitics. *Political Geography*, 23(3), 307–322.
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. Simon & Schuster.
- Koppes, C. R. (2013). Containment. In R. Schulzinger (Ed.), *A companion to American foreign relations* (pp. 265–288). Blackwell.
- Leogrande, W. M. (2007). A poverty of imagination: George W. Bush's policy in Latin America. *Journal of Latin American Studies*, 39(2), 355–385.
- Mamadouh, V. (1998). Geopolitics in the nineties: One flag, many meanings. *GeoJournal*, 46(4), 237–253.
- Nycz, G. (2008). In the shadow of the ‘War On Terror’: democracy promotion and US policy towards Latin America during the presidency of G.W. Bush. *Politeja*, 10/2, 37–48. [Http://www.jstor.org/stable/24919322](http://www.jstor.org/stable/24919322)
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. Routledge.

- Ó Tuathail, G., & Agnew, J. (1992). Geopolitics and discourse: Practical geopolitical reasoning in American foreign policy. *Political Geography*, 11(2), 190–204. doi:10.1016/0962-6298(92)90048-X
- Ó Tuathail, G., & Dalby, S. (2002). *Rethinking geopolitics*. Routledge.
- Office of the U.S. Trade Representative. (n.d.). *CAFTA-DR (Dominican Republic-Central America FTA)*. <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/cafta-dr-dominican-republic-central-america-fta>
- Owens, P. (2010). Reclaiming ‘Bare Life’?: Against agamben on refugees. *International Relations*, 23(4), 567-582. doi: 10.1177/0047117809350545 (Original work published 2009)
- Roxborough, I. (1994). *Theories of underdevelopment*. Routledge.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Sidaway, J.D. (2002). *Imagined Regional Communities: Integration and Sovereignty in the Global South* (1st ed.). Routledge. doi: 4324/9780203201763
- Smith, P. H. (2019). *Talons of the eagle: Latin America, the United States, and the world* (5th ed.). Oxford University Press.
- Spykman, N. J. (1944). *The geography of the peace*. Harcourt, Brace and Company.
- Weigert, H. (1945). *Generals and geographers: The twilight of geopolitics*. Oxford University Press.
- Zuckert, M. (1991). *Natural rights and the new republicanism*. Princeton University Press.

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN GÖNÜLLÜ SADELİK BAĞLAMINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ*

Emine Pınar SAYGIN¹

Öz

Tüketim yalnızca ihtiyaç temelli bir faaliyet olmaktan çıkıp, bireylerin kişiliklerini ortaya koyan sosyal bir olguya dönüşmüştür. Bu bağlamda, kişilik özelliklerinin tüketim tercihlerine yön verici bir rol oynadığı düşünülmektedir. Dünyadaki kıt kaynakların insanlığı sürdürülebilir tüketime doğru ittiği bu dönemde, yapılan her çalışmanın kıymetli olduğu düşünülmektedir. Araştırmada, gönüllü sadelik; alışverişte temkinli tutumlar, kendi kendine yeterliliği kabul etme, gönüllü sade yaşam arzusu gibi değerlerle ilişkilendirilmiştir. Kişilik özellikleri ise bireylerin bu değerlere ne ölçüde yakınlık gösterdiğini belirlemede temel bir değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmanın odak noktası kişilik özelliklerinin, gönüllü sadelik üzerinden sürdürülebilir satın alma niyet ve davranışına etkisini ortaya koymaya çalışmasıdır. Sonuçlar, sürdürülebilir satın alma davranışının en güçlü yordayıcısının, bireylerin sürdürülebilir satın alma niyeti olduğu belirlenmiştir. Sürdürülebilir satın alma niyetini; temkinli alışveriş tutumları, öz yeterlilik inancı ve sade yaşam arzusu anlamlı düzeyde etkilemektedir. Bu yapıların temelinde ise genellikle sorumluluk ve uyumluluk gibi kişilik boyutları yer almaktadır. Buna karşılık, dışa dönüklük, deneyime açıklık ve duygusal dengesizlik (nevrotiklik) gibi kişilik özelliklerinin bu süreç üzerindeki etkileri daha sınırlı kalmıştır. Elde edilen bulgular, sürdürülebilir tüketim davranışlarının kişilik özellikleri çerçevesinde çok boyutlu biçimde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici davranışı, Gönüllü sadelik, Kişilik özellikleri, Sürdürülebilir satın alma

JEL Kodları: M30, M31, M39

THE EFFECT OF PERSONALITY TRAITS ON SUSTAINABLE PURCHASE BEHAVIOR IN THE CONTEXT OF VOLUNTARY SIMPLICITY

Abstract

Consumption has evolved from being a purely need-based activity into a social phenomenon through which individuals express their personalities. In this context, personality traits are considered to play a pivotal role in shaping consumer preferences. In an era where the scarcity of global resources is compelling societies toward sustainable consumption, research in this area is regarded as increasingly valuable. In this study, voluntary simplicity is conceptualized in relation to values such as cautious purchasing attitudes, the acceptance of self-sufficiency, and the aspiration for a voluntarily simple lifestyle. Personality traits are treated as a fundamental variable in determining the degree to which individuals adopt these values. The central aim of the research is to examine the influence of personality traits on sustainable purchase intention and behavior, mediated through voluntary simplicity. The findings indicate that the most significant predictor of sustainable purchasing behavior is individuals' intention to engage in sustainable purchasing. This intention is meaningfully influenced by cautious shopping tendencies, a belief in self-efficacy, and the desire for a simple life. These constructs are primarily underpinned by personality dimensions such as conscientiousness and agreeableness. Conversely, traits such as extraversion, openness to experience, and neuroticism appear to have a more limited impact on this process. The findings show that sustainable consumption behaviors can be evaluated multidimensionally within the framework of personality traits.

Keywords: Consumer behavior, Voluntary simplicity, Personality traits, Sustainable purchasing

JEL Codes: M30, M31, M39

* Bu makale yazarın “The 7th INCSOS International Congress of Social Sciences” Kongresinde sunduğu “Tüketicinin Otokontrolü: Gönüllü Sadelik” başlıklı bildiriden nicel bir uygulama yapılarak genişletilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, emine.saygin@dpu.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8435-2924

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Tüketici, ekonomik sistemin temel aktörü olarak pazarlama faaliyetlerinin odağındadır. Artan seçeneklerle tüketim teşvik edilirken, tüketim bağımlılığı yaygınlaşmıştır. Buna karşılık gönüllü sadelik, bireylere daha özgür ve anlamlı bir yaşam sunan alternatif bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu yaşam biçimi; etik tüketim, bireysel sorumluluk ve psikolojik tatminle yakından ilişkilidir (Huneke, 2005). Azalan kaynaklar bağlamında gönüllü sadelik anlayışının önemi giderek artmaktadır.

Sürdürülebilir tüketim tercihlerine yönelerek buna uygun satın alma davranışı gerçekleştirebilmek, bireylerin çevresel, sosyal ve ekonomik etkileri dikkate alarak bilinçli tüketim kararları almasına bağlıdır. Böylece yalnızca bugünün ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme hakkını gözetken bir tüketim gerçekleştirilecektir (DeriA 2020). Sürdürülebilir tüketime yönelik tercihleri; nüfus, ekonomik faaliyetler, teknoloji, sosyal değerler, bireysel tercihler ve devlet politikaları gibi çeşitli faktörler etkilemektedir (Hassenzahl, Hager ve Berg, 2017). Bu noktada sade bir yaşama yönelik sosyal değerler ya da bireysel tercihleri şekillendiren kişilik özellikleri önemli başlıklar haline gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde bireysel mutluluğun maddi birikimden ziyade manevi değerlerde olduğuna inanan "gönüllü sadelik" anlayışını benimseyenlerin sayısı artmaktadır. Bu yaklaşım da kişisel değer ve karakterin eşya sahipliğinden üstün olduğunu kabul edilmekte; böylece daha az tüketerek gezegenin geleceğini güvence altına alan bireysel bir sorumluluk üstlenilmektedir (Hassenzahl, Hager ve Berg, 2017). Bu doğrultuda gönüllü sadeliğin pazarlama ve tüketici davranışı açısından önemini vurgulayan çalışmalar yayınlanmıştır (Ballantine ve Creery, 2010; McDonald vd., 2006; Rich vd., 2019).

Günümüzde tüketim davranışları, yalnızca bireysel ihtiyaçların karşılanmasından ibaret olmayan, aynı zamanda kimlik inşası ve toplumsal aidiyet göstergesi olarak değerlendirilen çok boyutlu süreçlerdir. Bu süreçte, bireylerin kişilik özellikleri ve değer yönelimleri, özellikle sürdürülebilirlik ekseninde önemli bir belirleyici hâline gelmiştir. Son yıllarda tüketim literatüründe giderek daha fazla yer bulan gönüllü sadelik, fazla tüketimi ve materyalist yaşamı reddeden maddi ihtiyaçların basit bir şekilde sağlanması gerektiğini savunurken (Taş, 2020, s. 48), çevresel sorumluluğu içselleştiren değer temelli bir yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır. İnsanların kişilik özellikleri, gönüllü sadelik eğilimlerini ve tüketim tercihlerini etkileyebilmektedir. Buna bağlı olarak da sürdürülebilir satın alma niyetleri ve sürdürülebilir satın alma davranışları değişebilmektedir. Kıt kaynaklar karşısında, sürdürülebilir tüketim bilincinin daha fazla konuşulduğu günümüzde, bu değişimin yönünü ve kaynaklarını ortaya koyabilmek önemlidir. Çalışma bu noktada kişilik özelliklerinin gönüllü sadelik bağlamında sürdürülebilir satın alma davranışına etkisi anlamaya odaklanmıştır. Bu amaçla bir araştırma modeli oluşturulmuş, model doğrultusunda elde edilen verilerin analiziyle çeşitli bulgulara ulaşılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

1. Beş Faktör Kişilik Modeli Tanımı ve Kuramsal Temelleri

Beş Faktör Kişilik Modeli, kişilik yapısının evrensel beş temel boyut üzerinden değerlendirilebileceği üzerine kurulmuştur. Kişilik psikolojisinde bireylerin davranışlarını ve düşünsel eğilimlerini açıklamak amacıyla geliştirilmiş en yaygın ve kabul gören çerçevelerden biridir. Modelin temelleri Allport ve Odbert'in kişiliği tanımlayan sözcükleri sınıflandırma çalışmasına dayanmaktadır. Allport ve Odbert'in çalışmasına göre kişilik özelliklerinin isimleri tarih boyunca kültürel taleplere göre ortaya çıkmakta, anlamları sıklıkla değişmekte ve bazıları hızla kullanımdan kalkmaktadır (Allport ve Odhert, 1936, s. 2-3). Kişilik özelliklerinin derecelendirmeleri yoluyla ölçülmesinin tarihi Heymans ve Wiersma'nın 1909 yılında 400 doktorun 2.500'den fazla kişiyi derecelendirdiği araştırmalarına kadar dayanmaktadır (Tupes ve Christal, 1992, s. 225). McCrae ve Costa (1992) tarafından gözden geçirilmiş (Revised NEO

Personality Inventory (NEO-PI-R) kişilik envantari ile ölçülebilir yapılar haline getirilmiştir (McCrae ve Costa ,1992, s. 342).

Beş faktör kişilik modelinin temel varsayımı, kişiliğin beş temel boyut üzerinden yapılandırılabilceği ve bu boyutların bireyler arası tutarlı farkları yansıttığıdır (Goldberg, 1990). Hammond (1996), karar verme süreçlerinde bireyler arası farklılıkların nasıl oluştuğunu açıklarken Beş Faktör Modeli'ni temel almaktadır. Bu yaklaşım, kişiliğin yalnızca bireyler arası farkları açıklamakla kalmadığını, aynı zamanda bilişsel işleyiş, çevresel adaptasyon ve stratejik karar verme süreçleri üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir (Hammond, 1996, s. 306). Beş faktör kişilik modelinin boyutları; dışadönüklük (extraversion), uyumluluk (agreeableness), sorumluluk (conscientiousness), nevroitiklik (neuroticism) ve deneyime açıklıktır (openness to experience).

1.1. Dışadönüklük (Extraversion)

"Dışadönük" terimi, başkalarının arkadaşlığını arayan ve bundan zevk alan, dengeli, kendine güvenen ve sosyal durumlarda rahat olan kişiler için kullanılmaktadır. Cesur, iddialı, canlı, enerjik, coşkulu ve iyimser gibi diğer tanımlayıcılar da "dışadönük" kişiler için yaygın olarak kullanılmaktadır. Karakterolojik karşıtları olan içe dönükler ise genel hatlarıyla daha sessiz ve çekingen, sosyal olarak daha mesafeli olarak ifade edilmektedir (Watson ve Clark, 1997, s. 767).

1.2. Uyumluluk (Agreeableness)

Uyumluluk, başkalarıyla olan ilişkilerde iş birliği, iyi huylu olma ve güvenilir olmayı ifade etmektedir (John ve Srivastava, 1999, s. 6). Yüksek uyumluluk düzeyi, başkalarına yönelik empati ve yardımseverlik gibi prososyal davranışlar ve düşük düzeyde çatışma ile ilişkilendirilmiştir (Habashi vd., 2016, s. 2). Bu boyuttan düşük kişiler uyumsuz olarak tanımlanmaktadır.

1.3. Sorumluluk (Conscientiousness)

Sorumluluk, İngilizce "conscientiousness" kelimesiyle vicdanlılığa karşılık gelerek dürtü kontrolü için sosyal olarak belirlenmiş normları takip etme, hedef odaklı olma, plan yapma ve tatmini erteleyebilme eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Roberts vd., 2009, s. 369).

1.4. Nevrotiklik (Neuroticism)

Nevrotiklik, bireylerin kaygı, depresyon, düşmanlık gibi olumsuz duygulara yatkınlığını ifade etmektedir. Duygusal denge (Emotional Stability) karşıt ifadesi olarak ifade edilmektedir (Costa ve McCrae, 1992, s. 345).

1.5. Deneyime açıklık (Openness to experience)

Bu boyut, bireyin yaratıcı, hayal gücü geniş, yaratıcı, alışılmışın dışında, duygusal ve sanatsal açıdan hassas olma eğilimi özellikleriyle ilişkilendirilmektedir (Costa ve McCrae, 1992, S. 345; Terracciano vd., 2009, 683).

Beş faktör modelinin farklı birçok alanda uygulandığı görülmektedir. Model, sadece bireylerin kişilik yapılarını anlamada değil, aynı zamanda: Organizasyonel davranış (Judge vd., 2002), Liderlik gelişimi (Zaccaro, 2007), Eğitim psikolojisi (Komarraju vd., 2011), Klinik psikoloji (Widiger ve Trull, 1992) ve Tüketici davranışları (Mowen, 2000) gibi çok sayıda alanda kullanılmaktadır. Mowen'in çalışması kişilik özelliklerinin tüketici davranışlarına etkisini incelemesi bakımından önemli görülmektedir. Mowen, özellikle sorumluluk ve deneyime açıklık gibi boyutların, tüketicilerin yenilikçi ürünlere yaklaşımını ve planlı satın alma davranışlarını anlamada kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Pazarlama alanında yapılan diğer bazı önemli çalışmalar şunlardır; marka kişiliği boyutları üzerine Aaker (1997), online alışveriş ve kişilik üzerine Tuten ve Bosnjak (2001) ve Bosnjak vd. (2007), E-ticarete alışveriş memnuniyeti ve kişilik üzerine Hirsh, Kang ve Bodenhausen (2012), kişilik odaklı reklam mesajları üzerine Koo

ve Ju (2010), sosyal medya verileri ile kişilik tahmini üzerine Kosinski vd. (2013) yaptıkları çalışmalardır.

2. Gönüllü Sadelik

Gönüllü sadelik tüketimi azaltarak sadeliği yönelen bir yaşam tarzıdır (Rebouças ve Soares, 2021, s. 303). Bu yaklaşım, sahip olma imkânı olsa bile gereksiz tüketimden uzak durmayı amaçlamaktadır (Odabaşı, 2019, s. 62). Sadelik veya basitlik kavramı, geçmişten günümüze kadar günlük yaşamın sürekli bir bileşeni olagelmıştır. Binlerce yıldır pratik hayatta artan bir önemle yer almasına rağmen, literatürdeki kavramsal incelemelerin 1930'lu yıllarda ortaya çıktığı kaydedilmektedir (Argan, 2012, s. 205). Ancak, özellikle modern çağın getirdiği değişimlerle bu kavramın algısı ve popülerliği zaman zaman farklılık göstermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yoğun tüketim döneminde göz ardı edilen bu yaşam felsefesi, 1970'li yıllardan itibaren aşırı tüketimin sosyal hayattaki olumsuz etkilerinin belirginleşmesiyle yeniden ilgi odağı olmuştur (Özgül, 2011, s. 27).

Gönüllü sadelik, bireylerin herhangi bir dış baskı ya da yönlendirme olmaksızın sade, gösterişsiz ve yalın bir yaşam biçimini bilinçli şekilde tercih etmelerini ifade eder. Bu yaklaşım, yaşamın temel amacına odaklanarak sahip olma mücadelesinden ve tüketim kaynaklı karmaşadan uzak durmayı amaçlar. Zamanla çeşitli araştırmalarla farklı boyutlarıyla ele alınan gönüllü sadelik; tüketime karşı bilinçli bir duruş, daha az sahip olma arzusu ve tüketim davranışlarında kasıtlı bir seçim olarak tanımlanmıştır. Bu yaşam biçimi; maddi sadelik, insani ölçekte yaşama, özgür irade, çevresel duyarlılık ve kişisel gelişim gibi temel değerler etrafında şekillenmektedir. Ayrıca, bu değerlerin benimsenme düzeyine göre gönüllü sadelik farklı yaşam biçimlerine ayrılmakta; tam, kısmi, ılımlı ve karşıt yaklaşımlar şeklinde sınıflandırılmaktadır (Gregg, 1936; Hoffmann ve Lee, 2016; Lee vd., 2011; Elgin ve Mitchell 1977a, s. 3). Gönüllü sadelik, hem modern toplumun sorunlarına bütüncül bir çözüm önerir hem de ideal bir yaşam biçiminin çağrısını yapmaktadır. Bunu yaparken gönüllü sadeliğin üzerinde durduğu değerler; sadeleşmiş bir maddi yaşam, doğayla uyumlu ve sürdürülebilir tercihler, yerel ve katılımcı yapılarla birlikte bireysel fark yaratma arzusu ve içsel keşfe yönelik bir yaşam anlayışıdır (Elgin ve Mitchell 1977b, s. 13).

Gönüllü sadelik konusunda önemli çalışmaları olan Shama (1985) da kavramın temel değerlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Shama (1985)'ya göre gönüllü sadelik kavramının altı temel değeri bulunmaktadır.

- Maddi Sadelik: Birey ve tüketici olarak hayatı sadeleştirmek ve eşyalardan arınmak anlamına gelir. Bu değer, ihtiyaçtan fazlasını tüketmek yerine, daha az ve yalnızca gerekli olanı almayı esas alır.
- İnsana Yakınlık: Bu değer, yaşam ve çalışma ortamını küçülterek insani boyutlara taşımayı ifade eder. Aynı zamanda 'küçük güzeldir' prensibini de barındıran bu yaklaşım, büyük mağazalar yerine küçük ve kişisel işletmelerin tercih edilmesi anlamına gelmektedir.
- Uygun Teknoloji: Bu değer, yüksek teknolojinin otomatik kullanımından ziyade, daha işlevsel, verimli ve enerji tasarrufu sağlayan teknolojilerin tercih edilmesidir.
- Kendi Kaderini Belirleme: Bireyin hayatı üzerinde daha fazla kontrol sahibi olma ve işletmeler, pazarlama kanalları, taksitli ödemeler gibi dışsal oluşumlara daha az bağımlı olma ihtiyacıdır.
- Ekolojik Bilinç: Kaynakların sınırlı olduğunun, korunmanın gerekli olduğunun ve kirliliğin azaltılmasının zorunlu olduğunun farkına varılmasıdır.
- Kişisel Gelişim: Bireyin kendini dışsal karmaşadan arındırarak hem psikolojik hem de ruhsal olarak içsel yaşamını geliştirme arzusudur.

Gönüllü sadelik anlayışında enerjimizi ve arzularımızı düzenlemek ve yönlendirmek, hayatın diğer yönlerinde daha büyük bir bolluk sağlamak için bazı yönlerde kısmi bir kısıtlama anlamına gelmektedir. Bu, bir amaç doğrultusunda hayatın kasıtlı bir organizasyonunu içermektedir (Gregg,

1936, s. 1). Gönüllü sadelik, bireylerin tüketim ürün ve hizmetlerine yönelik harcamalarını bilinçli olarak azaltarak, bunun yerine maddi olmayan haz ve anlam kaynaklarına yönelmesini içeren bir yaklaşımdır. Bu tercih, yoksulluk, devletin mali kısıtlamaları ya da ceza gibi dışsal dayatmalarla değil, tamamen kişisel bir seçim ve özgür bir iradeyle ortaya konulmaktadır (Etzioni, 1998).

Gönüllü sadeliği benimseyenler, yaklaşımlarına göre dört ana gruba ayrılır. Tam gönüllü sadeciler: Hayatlarını topyekûn gönüllü sadelik felsefesine adanmış bireylerdir. Geri dönüşüm, bisiklet kullanımı, organik beslenme ve doğa odaklı tatiller yaşam biçimleridir. Kısmi sadeciler: gönüllü sadeliğin bazı prensiplerini uygulayan, genellikle şehirli, orta yaşlı bireylerdir. Sempatizanlar; sadelik fikirlerini beğenen ancak hayatlarına yansıtmayan bireylerdir. Gönüllü sadeliğe kayıtsızlar ise gönüllü sadelik konusunda ilgisiz ve bu kavramdan haberdar olmayan veya buna karşı olan bireylerdir (Elgin ve Mitchell, 1977b, s. 12-13).

Çeşitli araştırmalar, gönüllü sade yaşamı benimseyen bireylerin genellikle yüksek gelir ve eğitim düzeyine sahip olduklarını, çoğunlukla çocuk sahibi olmadıklarını, büyük oranda kadınlardan oluştuğunu ve yaş itibarıyla orta yaş grubunda yer aldıklarını göstermektedir (Craig-Lees ve Hill, 2002; Elgin ve Mitchell 1977; Nolen ve Clawson, 1995). Huneke'ye (2005:538) göre gönüllü sade yaşamı benimseyen bireyler, yaşamın karmaşasından uzak durmak, plansız alışverişten kaçınmak, ürünleri geri dönüştürmek, anlamlı işlerde çalışmak ve yerel üretimi desteklemek gibi davranışlar sergilemektedir. Tüketimden haz alan bireyler için sadeleşme, keyif verici bir deneyimden uzaklaşmak anlamına gelebilirken (Huneke 2005), bazı çalışmalar, gönüllü sadeliği tercih eden bireylerin daha az ve bilinçli tüketim yoluyla diğer tüketicilere kıyasla daha yüksek memnuniyet yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Hüttel vd. 2020). Ayrıca gönüllü sadelik eğilimindeki bireylerin, sürdürülebilir satın alma davranışlarını olumlu yönde etkilediğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (Köysüren ve Şener, 2024). Tüketime yüklenen değer farklılaşması, tüketicilerin alışverişte sadelik arayışı, bu eğilimdeki tüketicilerin kişilik özelliklerinin ortaya konmasını önemini arttırmaktadır. Bu nedenle farklı açılardan bireylerin kişilik özelliklerinin ve bireysel değerlerinin gönüllü sadelik ile ilişkisini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır (Le Hai, D., ve Larionow, 2022; Saygılı ve Bil, 2017; Chang, 2021).

3. Yöntem

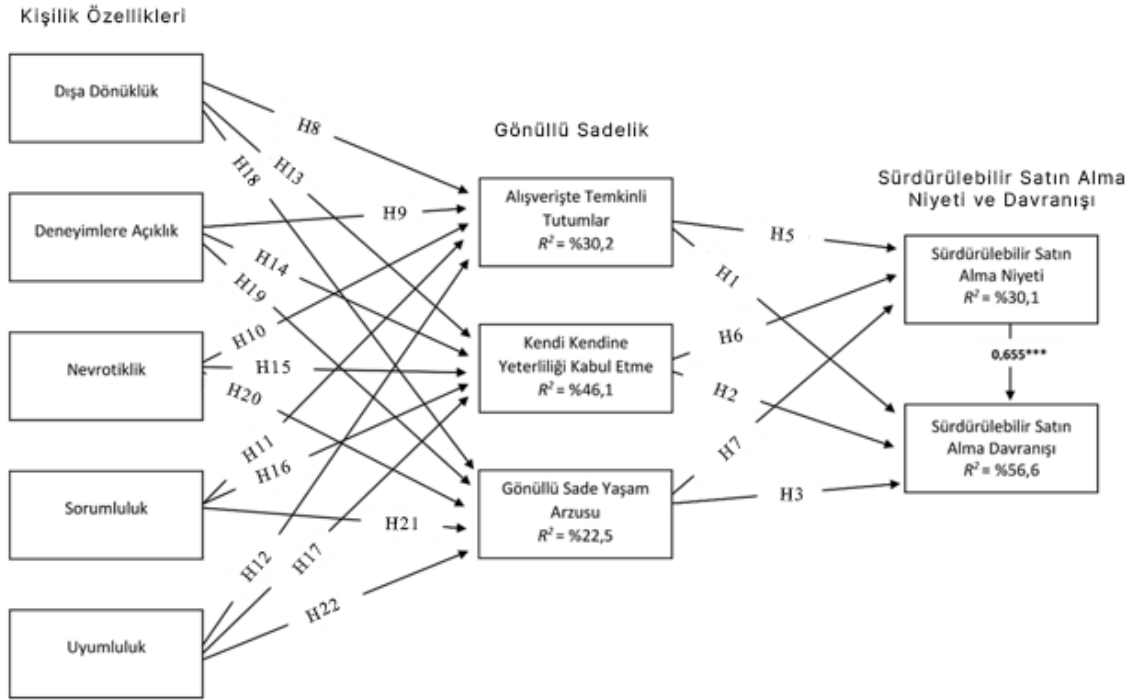
Çalışmada araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler toplanırken anket tekniği tercih edilmiştir. kullanılmıştır. Anketler Google forms üzerinden hazırlanıp dağıtılmıştır. Araştırma için etik izin onayı Kütahya Dumlupınar Üniversitesi etik kurulundan 02.06.2025-228 tarih ve sayılı yazı ile alınmıştır. Anketleri 01.06.2025-30.06.2025 tarihleri arasında 951 katılımcıdan veri toplanmış ancak bulgular kısmında detaylıca ele alındığı üzere 38 katılımcıya ait veri uç değer olarak değerlendirildiği için veri setinden çıkarılmış, kalan 913 kişinin yanıtı değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırmada 18 yaş üzeri tüketim gerçekleştiren bireyler araştırmanın evrenini oluştururken, örneklem ise çalışma kapsamında ulaşılan kişilerdir. Araştırmada kolayda örnekleme tekniğiyle örneklem elde edilmiştir. İhtiyaç duyulan büyüklükte örnekleme ulaşıncaya kadar veri toplanmaya çalışılmıştır (Gülbüz ve Şahin, 2018, s. 132). Araştırmanın konusu kişilik özellikleri bağlamında gönüllü sadelik olduğu için belirli bir zaman diliminde en fazla örneklem sayısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma bireylerin kişilik özelliklerinin gönüllü sadelik eğilimi üzerindeki etkisi ve bunun satın almaya dönüşünü incelemeyi amaçlamaktadır.

3.1 Kavramsal model

Tüketim yalnızca ihtiyaç temelli bir faaliyet olmaktan çıkıp, bireylerin kimliklerini ifade ettikleri sosyal bir olguya dönüşmüştür. Bu bağlamda, kişilik özelliklerinin tüketim tercihlerine yön verici bir rol oynadığı düşünülmektedir. Çalışmada üç ölçek kullanılmıştır. Gönüllü sadelik için; Iwata'nın (2006) ölçeği Koroğlu vd. (2022) düzenlemesiyle kullanılmıştır. Kişilik için; Hammond'ın (2001) beş faktör kişilik modeli dikkate alınmış, ölçek olarak Özhan ve Akkaya'nın

(2018) Benet-Martinez ve John (1998)'den Türkçeye çevirdikleri kişilik özellikleri ölçeği kullanılmıştır. Son olarak sürdürülebilir satın alma niyeti ve davranışı soruları Kumar ve Manraj'ın (2017) çalışmasından alınmıştır. Araştırmanın kavramsal modelinde bu boyutlar arasındaki ilişkileri açıklayan hipotezlere yer verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kurulan araştırmanın modeli ve hipotezleri aşağıdaki gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın modeli

Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

H1: Alışverişte temkinli tutumlar sürdürülebilir satın alma davranışını pozitif şekilde yordamaktadır.

H2: Kendi kendine yeterliliği kabul etme sürdürülebilir satın alma davranışını pozitif şekilde yordamaktadır.

H3: Gönüllü sade yaşam arzusu sürdürülebilir satın alma davranışını pozitif şekilde yordamaktadır.

H4: Sürdürülebilir satın alma niyeti sürdürülebilir satın alma davranışını pozitif şekilde yordamaktadır.

H5: Alışverişte temkinli tutumlar sürdürülebilir satın alma niyetini pozitif şekilde yordamaktadır.

H6: Kendi kendine yeterliliği kabul etme sürdürülebilir satın alma niyetini pozitif şekilde yordamaktadır.

H7: Gönüllü sade yaşam arzusu sürdürülebilir satın alma niyetini pozitif şekilde yordamaktadır.

H8: Dışadönüklük alışverişte temkinli tutumları pozitif şekilde yordamaktadır.

H9: Deneyime açıklık alışverişte temkinli tutumları pozitif şekilde yordamaktadır.

H10: Nevrotiklik alışverişte temkinli tutumları pozitif şekilde yordamaktadır.

H11: Sorumluluk alışverişte temkinli tutumları pozitif şekilde yordamaktadır.

H12: Uyumluluk alışverişte temkinli tutumları pozitif şekilde yordamaktadır

H13: Dışadönüklük kendi kendine yeterliliği kabul etmeyi pozitif şekilde yordamaktadır

H14: Deneyime açıklık kendi kendine yeterliliği kabul etmeyi pozitif şekilde yordamaktadır

H15: Nevrotiklik kendi kendine yeterliliği kabul etmeyi pozitif şekilde yordamaktadır

H16: Sorumluluk kendi kendine yeterliliği kabul etmeyi pozitif şekilde yordamaktadır

H17: Uyumluluk kendi kendine yeterliliği kabul etmeyi pozitif şekilde yordamaktadır

H18 Dışadönüklük gönüllü sade yaşam arzusunu pozitif şekilde yordamaktadır

H19 Deneyimlere açıklık gönüllü sade yaşam arzusunu pozitif şekilde yordamaktadır

H20 Nevrotiklik gönüllü sade yaşam arzusunu pozitif şekilde yordamaktadır

H21 Sorumluluk gönüllü sade yaşam arzusunu pozitif şekilde yordamaktadır

H22 Uyumluluk gönüllü sade yaşam arzusunu pozitif şekilde yordamaktadır

Hipotezleri test etmek amacıyla gerçekleştirilen yapısal eşitlik modellemesi ile model testi öncesinde ölçeklerin geçerliği ile güvenilirliğini test edebilmek amacıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda ulaşılan bulgular aşağıdaki başlık altında sıralanmıştır.

4. Bulgular

Araştırma kapsamında toplam 951 katılımcıdan veri toplanmıştır. Verilerin analizine geçilmeden önce uygulanan tek değişkenli ve çok değişkenli normallik kontrolleri sonucunda, 38 katılımcıya ait yanıtların uç değer niteliği taşıdığı belirlenmiş ($p<0,001$) ve bu yanıtlar veri setinden çıkarılmıştır (Arifin, 2015). Ayrıca çalışmada kullanılan ölçeklere yönelik maddelere ve ölçek/faktör aritmetik ortalamalarının eğiklik ve basıklık değerinin 2,0 eşik değerinin altında kaldığı görülmüştür (Pallant, 2011). Sonuç olarak, temizlenen veri setinde yer alan 913 katılımcının verisiyle hem tek değişkenli hem de çok değişkenli normallik varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.1 Katılımcılara yönelik bulgular

Araştırma katılımcılarına ilişkin bilgiler Tablo 1’de paylaşılmıştır. Bu tabloda cinsiyet dağılımı incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet dağılımı dengeli olduğu görülmektedir. En yoğun katılım genç yaş grubundan (18-24) gelmiştir. Çoğunluğu lisans mezunu olup, önemli bir kısmı öğrenci veya çalışan bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %40’ı 20.000 TL ve altında bir gelire sahiptir. Bu veriler, araştırma örnekleminin çeşitlilik ve temsiliyet açısından dengeli olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Demografik Değişken	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	459	49,7
	Erkek	454	50,3
	Toplam	913	100,0
Yaş	18-24	354	38,8
	25-34	225	24,6
	35-44	189	20,7
	45-54	106	11,6
	55-64	37	4,1
	65 ve üzeri	2	0,2
	Toplam	913	100,0
Eğitim Durumu	Okuryazar	14	1,5
	İlköğretim	96	10,5
	Lise	214	23,4
	Önlisans	146	16,0
	Lisans	384	42,1
	Lisansüstü	59	6,5
	Toplam	913	100,0
Çalışma Durumu	Çalışmıyor	134	14,7
	Çalışan	355	38,9
	Kendi İşinin Sahibi	84	9,2
	Emekli	44	4,8
	Öğrenci	296	32,4
	Toplam	913	100,0
Aylık Gelir Durumu	20.000 TL ve altında	360	39,4
	20.001 TL – 35.000 TL arasında	192	21,0
	35.001 TL – 50.000 TL arasında	136	14,9
	50.001 TL – 65.000 TL arasında	108	11,8
	65.001 TL – 80.000 TL arasında	65	7,1
	80.001 TL – 95.000 TL arasında	15	1,6
	95.001 TL ve üstünde	37	4,2
	Toplam	913	100,0

5. Kullanılan Ölçeklere Yönelik Geçerlik ve Güvenirlik İncelemesi

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlik analizlerini gerçekleştirmek amacıyla, sırasıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Bu analiz süreci, Fabrigar ve diğerleri (1999, s. 272-299) tarafından önerilen yöntem doğrultusunda yapılandırılmıştır. İlgili yöntemde, veri seti rassal olarak iki alt gruba ayrılmakta; birinci alt grup AFA, ikinci alt grup ise DFA için kullanılmaktadır. Aynı veri setinin iki ayrı örneklem üzerinden değerlendirilmesi, ölçeklerin psikometrik özelliklerine ilişkin hem güvenilirlik hem de geçerlik açısından ek kanıtlar sunmaktadır (Fabrigar vd., 1999, s. 282-284). Bu doğrultuda, analiz öncesinde veri setindeki her bir gözleme rastgele sayısal değerler atanmış; ardından bu sayısal değerlere göre otomatik gruptandırma yöntemiyle veri seti iki alt kümeye ayrılmıştır. Açımlayıcı faktör analizine tabi tutulan birinci alt küme (n = 456), ölçek maddelerinin faktör yapılarının belirlenmesinde kullanılmış; doğrulayıcı faktör analizi ise ikinci alt küme (n = 457) üzerinden gerçekleştirilerek, elde edilen yapının geçerliği test edilmiştir. Bu aşamaların ardından, tüm gözlemleri içeren birleşik veri seti (n = 913) üzerinden Cronbach's Alpha katsayısı aracılığıyla ölçeklerin iç tutarlılığı değerlendirilmiştir. Son olarak, araştırma hipotezlerinin test edilmesi amacıyla birleşik veri seti (n = 913) üzerinden yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır.

Gönüllü sadelik ölçeği için gerçekleştirilen AFA'da, "Maximum Likelihood" çıkarma yöntemi ile "Promax" döndürme yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik katsayıları yüksek düzeyde bulunmuş ve Bartlett'in küresellik testi istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu bulgular, verinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Yapılara ilişkin açıklanan toplam varyans oranları kabul edilebilir düzeyde saptanmış; ayrıca, AFA sonucunda elde edilen faktör yüklerinin tamamının, örneklem büyüklüğü dikkate alındığında literatürde önerilen 0,40 eşik değerinin üstünde olduğu görülmüştür (Hair vd., 2017). Bununla birlikte, gönüllü sadelik ölçeğinin gönüllü sade yaşam arzusu faktörüne ait iki madde (GS_F3_M18 ve GS_F3_M19), AFA bulgularında düşük faktör yüklerine sahip olmalarının yanı sıra çoklu dağılma (cross-loading) problemleri nedeniyle hem AFA hem de doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları birlikte değerlendirilerek sırasıyla ölçekten çıkarılmıştır. Bu maddelerin çıkarılması sonrasında, modelin genel uyum iyiliği değerlerinde belirgin bir iyileşme gözlenmiş ve AFA sonuçlarında faktör yapılarının daha belirgin ve anlamlı hale geldiği tespit edilmiştir. DFA bulguları da benzer şekilde, her bir yapıya ait faktör yüklerinin önerilen minimum değerlerin oldukça üzerinde gerçekleştiğini ortaya koymuştur (Hair vd., 2019). Ayrıca, yapıların iç tutarlılığını belirlemek amacıyla hesaplanan Cronbach's Alpha güvenirlik katsayılarının tümünün 0,70 ve üzerinde yer aldığı, bu doğrultuda yüksek düzeyde güvenirlik sağlandığı görülmüştür (Kalaycı, 2017, s. 405). Söz konusu analiz sonuçlarına ilişkin ayrıntılı bilgiler takip eden tablolarda sırasıyla sunulmuştur.

Tablo 2. Gönüllü sadelik ölçeğine bulguları

Faktör ve Madde	$\bar{x}$	s	AFY	DFY	AV (ÖD)	CA
Gönüllü Sadelik Ölçeği (KMO = 0,930; χ^2 = 8016,978; df = 153; $p < 0,001$)						
Faktör = <i>Kendi Kendine Yeterliliği Kabul Etme</i>						
GS_F2_M10	4,45	1,02	0,935	0,859	41,025 (7,385)	0,892
GS_F2_M9	4,41	1,05	0,888	0,841		
GS_F2_M8	4,51	1,04	0,866	0,822		
GS_F2_M12	4,20	1,08	0,756	0,729		
GS_F2_M11	4,37	1,03	0,756	0,884		
GS_F2_M13	4,14	1,12	0,593	0,722		
GS_F2_M15	4,01	1,13	0,533	0,695		
GS_F2_M14	3,98	1,15	0,459	0,610		
<i>Aritmetik Ortalama</i>	4,26	1,08	-	-		
Faktör = <i>Alışverişte Temkinli Tutumlar</i>						
GS_F1_M2	3,70	1,31	0,835	0,851	11,571 (2,083)	0,857
GS_F1_M5	3,61	1,31	0,830	0,895		
GS_F1_M3	3,96	1,19	0,794	0,806		
GS_F1_M4	3,62	1,27	0,702	0,705		
GS_F1_M1	3,73	1,24	0,628	0,669		
GS_F1_M7	4,18	1,12	0,448	0,607		
GS_F1_M6	3,81	1,21	0,418	0,535		
<i>Aritmetik Ortalama</i>	3,80	1,23	-	-		
Faktör = <i>Gönüllü Sade Yaşam Arzusu</i>						
GS_F3_M17	3,39	1,25	0,815	0,881	6,560 (1,181)	0,744
GS_F3_M19	3,90	1,12	0,542	0,874		
GS_F3_M16	3,19	1,40	0,527	0,599		
<i>Aritmetik Ortalama</i>	3,49	1,25	-	-		

AFY = AFA Faktör Yüğü; DFY = DFA Faktör Yüğü; AV = Açıklanan Varyans; ÖZ = Özdeğer; CA = Cronbach's Alpha.

Gönüllü sadelik ölçeği için gerçekleştirilen DFA sonucunda, modelin yapılar düzeyindeki uyum iyiliği değerleri incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur. İlgili tabloda, ölçek yapısının hem iyi hem de kabul edilebilir düzeyde model uyumuna sahip olduğu görülmektedir (Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2012). Yapı güvenirliği (CR) ve ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinin, önerilen eşik değerlerin üzerinde gerçekleşmesi, ölçeğin faktörlerine ilişkin yakınsak geçerliğin sağlandığını göstermektedir. Ayrıca, her bir faktöre ait AVE'nin karekök değerlerinin, faktörler arası korelasyon katsayılarından yüksek olması, ayrışım geçerliğinin de sağlandığına işaret etmektedir (Hair vd., 2019).

Tablo 3. Gönüllü sadelik ölçeği için DFA model uyum iyiliği ve yapı geçerliği

Ölçek/Faktör	Model Uyum İyiliği İndeksi				Yapı Geçerliği				
	χ^2/df	CFI	SRMR	RMSEA	Yakınsak Geçerlik		Ayrışım Geçerliği		
Gönüllü Sadelik Ölçeği	4,066	0,932	0,074	0,078	AVE	CR	1	2	3
1. ATT	-	-	-	-	0,539	0,888	0,734		
2. KKYKE	-	-	-	-	0,601	0,922	0,619	0,775	
3. GSYA	-	-	-	-	0,632	0,834	0,659	0,603	0,794
Eşik Değer*	<5,0	>0,90	<0,1	<0,1	>0,50	>0,70	-	-	-

*Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2012). Tablo üzerindeki koyu yazılmış köşegen değerler, her yapıya ait ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinin kareköklerini temsil etmektedir.

Beş faktör kişilik modeli ölçeği için gerçekleştirilen AFA’da “Maximum Likelihood” çıkarma ve “Promax” döndürme yöntemleri kullanılmıştır (Tablo 4). KMO katsayıları yüksek, Bartlett’in testi anlamlı bulunmuş; bu da verinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Açıklanan toplam varyans oranları kabul edilebilir düzeydedir. Tüm faktör yükleri 0,40’ın üzerinde gerçekleşmiştir (Hair vd., 2017, s. 102). DFA sonuçları da faktör yüklerinin önerilen eşiklerin üzerinde olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2019). Cronbach’s Alpha katsayılarının tamamı 0,70’in üzerinde olup, yapıların yüksek düzeyde güvenilirlik taşıdığı belirlenmiştir (Kalaycı, 2017, s. 405).

Tablo 4. Beş faktör kişilik modeli ölçeği bulguları

Faktör ve Madde	$\bar{x}$	s	AFY	DFY	AV (ÖZ)	CA
Beş Faktör Kişilik Modeli Ölçeği (KMO = 0,943; $\chi^2 = 19596,734$; df = 595; $p < 0,001$)						
Faktör = Sorumluluk						
KISI_SOR_M2	4,33	0,96	0,960	0,882	33,672 (11,785)	0,930
KISI_SOR_M3	4,39	0,91	0,958	0,885		
KISI_SOR_M4	4,22	1,00	0,807	0,859		
KISI_SOR_M5	4,56	0,88	0,761	0,825		
KISI_SOR_M1	4,20	1,02	0,753	0,801		
KISI_SOR_M6	4,30	0,93	0,686	0,859		
KISI_SOR_M7	4,10	1,05	0,601	0,763		
Aritmetik Ortalama	4,30	0,96	-	-		
Faktör = Dışa Dönüklük						
KISI_DD_M2	3,88	1,16	0,877	0,835	12,682 (4,439)	0,893
KISI_DD_M3	3,89	1,13	0,841	0,814		
KISI_DD_M7	3,93	1,16	0,838	0,790		
KISI_DD_M5	3,81	1,22	0,685	0,752		
KISI_DD_M4	3,77	1,13	0,626	0,765		
KISI_DD_M1	3,66	1,32	0,583	0,615		
KISI_DD_M8	3,89	1,10	0,521	0,812		
KISI_DD_M6	3,88	1,09	0,481	0,620		
Aritmetik Ortalama	3,84	1,17	-	-		
Faktör = Nevrotiklik						
KISI_NEV_M6	3,17	1,33	0,763	0,720	6,815 (2,385)	0,884
KISI_NEV_M4	2,94	1,35	0,741	0,763		
KISI_NEV_M3	3,30	1,27	0,711	0,751		
KISI_NEV_M7	3,28	1,34	0,710	0,745		
KISI_NEV_M5	2,98	1,39	0,696	0,723		
KISI_NEV_M8	2,64	1,33	0,688	0,692		
KISI_NEV_M2	3,56	1,25	0,643	0,747		
KISI_NEV_M1	3,43	1,25	0,638	0,789		
Aritmetik Ortalama	3,16	1,31	-	-		
Faktör = Uyumluluk						
KISI_UYU_M2	3,85	1,14	0,888	0,754	1,589 (4,540)	0,857
KISI_UYU_M1	3,96	1,11	0,828	0,812		
KISI_UYU_M3	4,15	1,01	0,648	0,844		
KISI_UYU_M6	3,93	1,14	0,520	0,710		
KISI_UYU_M4	3,96	1,17	0,445	0,722		
KISI_UYU_M5	3,94	1,11	0,404	0,729		
Aritmetik Ortalama	3,85	1,14	-	-		
Faktör = Deneyimlere Açıklık						
KISI_DEN_M2	3,89	1,07	0,962	0,855	1,562 (4,462)	0,853
KISI_DEN_M3	3,90	1,04	0,943	0,842		
KISI_DEN_M1	3,90	1,13	0,677	0,749		
KISI_DEN_M4	4,09	1,01	0,607	0,819		
KISI_DEN_M6	4,04	1,06	0,513	0,805		
KISI_DEN_M5	3,30	1,22	0,495	0,470		
Aritmetik Ortalama	3,85	1,09	-	-		

AFY = AFA Faktör Yüklü; DFY = DFA Faktör Yüklü; AV = Açıklanan Varyans; ÖZ = Özdeğer; CA = Cronbach's Alpha.

Beş faktör kişilik modeli ölçeğine uygulanan DFA sonuçlarına göre, modelin yapılar düzeyindeki uyum iyiliği değerleri Tablo 5'te sunulmuştur. Bulgular, ölçek yapısının iyi ve kabul edilebilir uyum düzeyine sahip olduğunu göstermektedir (Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2019). CR ve AVE değerlerinin önerilen eşiklerin üzerinde olması yakınsak geçerliğin; AVE kareköklerinin faktörler arası korelasyonlardan yüksek olması ise ayrışım geçerliğinin sağlandığını göstermektedir (Hair vd., 2019).

Tablo 5. Beş faktör kişilik modeli ölçeği için DFA model uyum iyiliği ve yapı geçerliği

Ölçek/Faktör	Model Uyum İyiliği İndeksi				Yapı Geçerliği						
	χ^2/df	CFI	SRMR	RMSEA	Yakınsak Geçerlik		Ayrışım Geçerliği				
Beş Faktör Kişilik Modeli Ölçeği	4,834	0,931	0,064	0,065	AVE	CR	1	2	3	4	5
1. Sorumluluk	-	-	-	-	0,705	0,943	0,839				
2. Dışa Dönüklük	-	-	-	-	0,569	0,912	0,699	0,754			
3. Nevrotiklik	-	-	-	-	0,550	0,907	0,109	0,138	0,741		
4. Uyumluluk	-	-	-	-	0,582	0,893	0,486	0,657	0,021	0,762	
5. Deneyimler e Açıklık	-	-	-	-	0,590	0,893	0,652	0,675	0,176	0,575	0,768
Eşik Değer*	<5,0	>0,90	<0,1	<0,1	>0,50	>0,70	-	-	-	-	-

*Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2019.

Sürdürülebilir satın alma niyeti ölçeğine yönelik yapılan AFA’da “Maximum Likelihood” çıkarma ve “Promax” döndürme teknikleri işe koşulmuştur (Tablo 6). Analiz bulguları, KMO değerlerinin yüksek ve Bartlett’in küresellik testinin anlamlı olduğunu göstermekte; bu da verinin faktör analizi için elverişli olduğunu göstermiştir. Ölçeğin açıkladığı toplam varyans oranı yeterli düzeydedir. Elde edilen tüm faktör yüklerinin 0,40 eşiğini aştığı dikkat çekmiştir (Hair vd., 2017, s. 102). DFA bulguları ise faktör yüklerinin beklenen sınırların üzerinde gerçekleştiğini doğrulamaktadır (Hair vd., 2019). Ayrıca, ölçeğe yönelik Cronbach’s Alpha güvenirlik katsayısı 0,70’in üzerinde hesaplanmış ve ölçeğin yüksek güvenirlik düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kalaycı, 2017, s. 405).

Tablo 6. Sürdürülebilir satın alma niyeti ölçeğine yönelik bulgular

Ölçek	$\bar{x}$	s	AFY	DFY	AV (ÖD)	CA
Sürdürülebilir Satın Alma Niyeti (KMO = 0,784; $\chi^2 = 1584,505$; df = 6; $p < 0,001$)						
SAN_M2	3,62	1,10	0,837	0,844		
SAN_M4	3,80	1,10	0,786	0,872	68,995	
SAN_M3	3,35	1,22	0,730	0,761	(2,760)	0,848
SAN_M1	4,11	1,05	0,714	0,807		
Aritmetik Ortalama	3,72	1,12	-	-		

AFY = AFA Faktör Yüğü; DFY = DFA Faktör Yüğü; AV = Açıklanan Varyans; ÖZ = Özdeğer; CA = Cronbach’s Alpha.

Sürdürülebilir satın alma niyeti ölçeğine uygulanan DFA sonuçlarına göre, modelin uyum iyiliği değerleri Tablo 7’de sunulmuştur. Bulgular, ölçek yapısının iyi ve kabul edilebilir uyum düzeyine sahip olduğunu gösterir niteliktedir (Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2019). Yapı geçerliği kapsamında, ölçeğin tek faktörlü yapısı nedeniyle yalnızca yakınsak geçerlik analizine odaklanılmış; bu doğrultuda elde edilen AVE ve CR değerlerinin literatürde önerilen eşiklerin oldukça üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Hair vd., 2019)

Tablo 7. Sürdürülebilir satın alma niyeti ölçeği için DFA model uyum iyiliği ve yapı geçerliği

Ölçek/Faktör	Model Uyum İyiliği İndeksi				Yapı Geçerliği	
	χ^2/df	CFI	SRMR	RMSEA	AVE	CR
Sürdürülebilir Satın Alma Niyeti Ölçeği	3,137	0,963	0,044	0,079	0,675	0,892
Eşik Değer*	<5,0	>0,90	<0,1	<0,08	>0,50	>0,70

*Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2012; Hair vd., 2019.

Sürdürülebilir satın alma davranışı ölçeğine yönelik AFA’da “Maximum Likelihood” çıkarma ve “Promax” döndürme yöntemleri kullanılmıştır (Tablo 8). Yüksek KMO değeri ve anlamlı Bartlett’in Küresellik Testi, verinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Açıklanan

toplam varyans oranı yeterli, tüm faktör yükleri ise 0,40'ın üzerindedir (Hair vd., 2017, s. 102). DFA bulguları da yüklerin önerilen sınırların üzerinde olduğunu doğrulamaktadır (Hair vd., 2019). Cronbach's Alpha katsayısı ise 0,70'in üzerinde olup, ölçeğin yüksek güvenirlik düzeyine sahip olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2017, s. 405).

Tablo 8. Sürdürülebilir satın alma davranışı ölçeğine yönelik bulgular

Ölçek	$\bar{x}$	s	AFY	DFY	AV (ÖD)	CA
Sürdürülebilir Satın Alma Davranışı (KMO = 0,785; $\chi^2 = 1241,516$; df = 6; $p < 0,001$)						
SAD_3	3,80	1,20	0,820	0,845	64,222	0,808
SAD_4	3,75	1,23	0,809	0,803		
SAD_1	3,86	1,12	0,655	0,822		
SAD_2	3,31	1,40	0,605	0,701		
Aritmetik Ortalama	3,68	1,24	-	-		

AFY = AFA Faktör Yüğü; DFY = DFA Faktör Yüğü; AV = Açıklanan Varyans; ÖZ = Özdeğer; CA = Cronbach's Alpha.

Sürdürülebilir satın alma davranışı ölçeğinde gerçekleştirilen DFA sonuçlarına göre, modelin uyum iyiliği değerleri Tablo 9'da paylaşılmıştır. Bulgular, ölçek yapısının iyi ve kabul edilebilir uyum düzeyine sahip olduğuna işaret etmektedir (Hu ve Bentler, 1999; Hair vd., 2019). Diğer taraftan, yapı geçerliği kapsamında ölçeğin tek faktörden oluşmasından dolayı sadece yakınsak geçerliği değerlendirilmiş olup, yapıların AVE ve CR katsayıları açısından literatürce önerilmiş olan eşik değerlerin oldukça üzerinde olduğu belirlenmiştir (Hair vd., 2019).

Tablo 9. Sürdürülebilir satın alma davranışı ölçeği için DFA model uyum iyiliği ve yapı geçerliği

Ölçek/Faktör	Model Uyum İyiliği İndeksi				Yapı Geçerliği	
	χ^2/df	CFI	SRMR	RMSEA	AVE	CR
Sürdürülebilir Satın Alma Davranışı Ölçeği	3,567	0,996	0,019	0,053	0,631	0,872
Eşik Değer*	<5,0	>0,90	<0,1	<0,08	>0,50	>0,70

*Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2012; Hair vd., 2019.

6. Ortak Yöntem Yanlılığı (Common Method Bias)

Kurgulana araştırma modeli test edilmeden önce, veri setinde ortak yöntem yanlılığı bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla gerekli kontroller gerçekleştirilmiştir. Nitekim veriler tek bir ölçüm aracı ve aynı kaynaktan toplandığında, katılımcıların yanıtlarında sistematik bir yanlılık olasılığı söz konusu olabilir. Bu tür bir yanlılık, modelin yapısal ilişkilerinde sapmalara yol açabileceğinden, yanlılığın analiz öncesinde kontrol edilmesi önem arz etmektedir (Podsakoff vd., 2003, s. 879). Bu kapsamda, çalışmada iki aşamalı bir yöntem izlenmiştir. İlk olarak, ölçüm modelindeki tüm gözlenen değişkenler tek bir ortak gizil faktöre yüklenmiş ve ardından söz konusu modelin uyum indeksleri analiz edilerek geçerli ölçüm modelinkiyle karşılaştırılmıştır.

Tüm ölçek maddelerin tek bir ortak faktöre yüklenmesiyle elde edilen modelin uyum iyiliği değerleri ($\chi^2/df = 9,23$; CFI = 0,65; SRMR = 0,57; RMSEA = 0,149), orijinal doğrulayıcı ölçüm modeline kıyasla oldukça düşük bulunmuştur. Literatürde, tek bir ortak faktöre dayalı modelin uyum indekslerinde belirgin bir iyileşme gözlenmesi durumunda, ortak yöntem yanlılığının varlığına işaret edileceği belirtilmektedir (Malhotra vd., 2006). Çalışmada, elde edilen değerler böyle bir yanlılığın bulunmadığını göstermektedir. Buna ek olarak, ortak gizil faktör testi de uygulanmış ve hem ortak faktör içeren hem de içermeyen modellerdeki standardize edilmiş regresyon katsayıları karşılaştırılmıştır. Regresyon katsayıları arasındaki farkların çok düşük (<0,10) olması da çalışmada ortak yöntem yanlılığının belirgin bir sorun teşkil etmediğini ortaya koymuştur (Archimi vd., 2018, s. 914).

7. Ölçüm Modelinin Testi

Araştırmada kullanılan yapıların geçerlik ve güvenirlik koşullarını sağladığı belirlendikten sonra, araştırma modelinin testine geçilmiştir. Model testi, varyansa dayalı yapısal eşitlik modellemesi

(PLS-SEM) yöntemiyle yürütülmüş ve analiz süreci iki aşamalı bir değerlendirme yaklaşımı çerçevesindedir (Hair vd., 2019). İlk aşamada, modelin ölçüm boyutu analiz edilmiş, bu kapsamda yakınsak ve ayrışım geçerliği kriterleri dikkate alınarak yapısal geçerlik değerlendirilmiştir (Hair vd., 2017, s. 97). İkinci aşamada yapısal modelin sınanması yoluyla hipotez testleri uygulanmıştır.

Tablo 10. Ölçüm modelinin değerlendirilmesi

Ölçek	Faktör	Madde	Standardize Edilmiş Faktör Yükleri	Yakınsak Geçerlik		Cronbach's Alpha
				AVE	CR	
Gönüllü Sadelik Ölçeği	Alışverişte Temkinli Tutumlar	GS_F1_M1	0,721	0,538	0,857	0,856
		GS_F1_M2	0,774			
		GS_F1_M3	0,816			
		GS_F1_M4	0,743			
		GS_F1_M5	0,736			
		GS_F1_M6	0,660			
		GS_F1_M7	0,674			
	Kendi Kendine Yeterliliği Kabul Etme	GS_F2_M10	0,844	0,582	0,900	0,895
		GS_F2_M11	0,833			
		GS_F2_M12	0,708			
		GS_F2_M13	0,738			
		GS_F2_M14	0,637			
		GS_F2_M15	0,651			
		GS_F2_M8	0,814			
		GS_F2_M9	0,841			
	Gönüllü Sade Yaşam Arzusu	GS_F3_M16	0,544	0,571	0,727	0,705
		GS_F3_M17	0,820			
		GS_F3_M19	0,862			
Beş Faktör Kişilik Modeli Ölçeği	Dışa Dönüklük	KISI_DD_M1	0,637	0,580	0,899	0,895
		KISI_DD_M2	0,817			
		KISI_DD_M3	0,807			
		KISI_DD_M4	0,762			
		KISI_DD_M5	0,734			
		KISI_DD_M6	0,721			
		KISI_DD_M7	0,803			
	Deneyimlere Açıklık	KISI_DEN_M1	0,742	0,598	0,895	0,859
		KISI_DEN_M2	0,839			
		KISI_DEN_M3	0,868			
		KISI_DEN_M4	0,839			
		KISI_DEN_M5	0,460			
		KISI_DEN_M6	0,815			
		KISI_DEN_M7	0,739			
	Nevrotiklik	KISI_NEV_M1	0,769	0,547	0,904	0,884
		KISI_NEV_M2	0,737			
		KISI_NEV_M3	0,768			
		KISI_NEV_M4	0,751			
		KISI_NEV_M5	0,716			
		KISI_NEV_M6	0,740			
		KISI_NEV_M7	0,739			
	Sorumluluk	KISI_SOR_M1	0,809	0,708	0,934	0,931
		KISI_SOR_M2	0,890			
		KISI_SOR_M3	0,905			
		KISI_SOR_M4	0,869			
		KISI_SOR_M5	0,818			
		KISI_SOR_M6	0,817			
		KISI_SOR_M7	0,773			
	Uyumluluk	KISI_UYU_M1	0,819	0,587	0,862	0,858
		KISI_UYU_M2	0,774			
		KISI_UYU_M3	0,831			
		KISI_UYU_M4	0,719			
		KISI_UYU_M5	0,716			
		KISI_UYU_M6	0,730			
Sürdürülebilir Satın Alma Davranışı	-	SAD_1	0,817	0,639	0,834	0,813
		SAD_2	0,710			
		SAD_3	0,836			
		SAD_4	0,828			
Sürdürülebilir Satın Alma Niyeti	-	SAN_M1	0,819	0,689	0,857	0,850
		SAN_M2	0,858			
		SAN_M3	0,779			
		SAN_M4	0,860			

Tablo 10 incelendiğinde, tüm gruplarda yer alan faktör yüklerinin literatürde önerilen 0,50 eşik değerinin üzerinde olduğu görülmektedir (Hair vd., 2019, s. 776). Ayrıca, her bir yapıya ilişkin olarak tüm gruplarda Cronbach's α katsayılarının 0,70'in, birleşik güvenirlik (CR) katsayılarının 0,70'in ve Ortalama Varyans Açıklama değerlerinin ise 0,50'nin belirgin şekilde üzerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir (Hair vd., 2017, s. 102). Bu bağlamda, ilgili tüm katsayıların önerilen eşik değerleri aşması, ölçüm modelinin yakınsak geçerlik açısından herhangi bir sorun taşımadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 11. Ölçüm modelinin ayrışım geçerliğinin değerlendirilmesi

Yapılar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. ATT	0,734	(0,685)	(0,671)	(0,382)	(0,414)	(0,101)	(0,569)	(0,529)	(0,562)	(0,538)
2. KKYKE	0,610	0,763	(0,575)	(0,487)	(0,575)	(0,217)	(0,698)	(0,588)	(0,474)	(0,549)
3. GSYA	0,523	0,486	0,755	(0,409)	(0,336)	(0,297)	(0,471)	(0,473)	(0,491)	(0,501)
4. DD	0,345	0,438	0,324	0,761	(0,680)	(0,147)	(0,707)	(0,512)	(0,396)	(0,423)
5. DA	0,378	0,519	0,274	0,604	0,773	(0,231)	(0,689)	(0,597)	(0,467)	(0,501)
6. NEV	0,062	0,206	0,214	0,112	0,189	0,740	(0,162)	(0,099)	(0,143)	(0,221)
7. SOR	0,516	0,643	0,392	0,647	0,637	0,153	0,841	(0,678)	(0,509)	(0,542)
8. UYM	0,462	0,518	0,386	0,449	0,528	0,051	0,608	0,766	(0,635)	(0,631)
9. SSAD	0,477	0,419	0,375	0,347	0,406	0,132	0,455	0,540	0,799	(0,860)
10. SSAN	0,471	0,489	0,400	0,372	0,439	0,200	0,490	0,544	0,737	0,830

ATT = Alışverişte Temkinli Tutumlar; KKYKE = Kendi Kendine Yeterliliği Kabul Etme; GSYA = Gönüllü Sade Yaşam Arzusu; DD = Dışa Dönüklük; DA = Deneyimlere Açıklık; NEV = Nevrotiklik; SOR = Sorumluluk; UYM = Uyumluluk; SSAD = Sürdürülebilir Satın Alma Davranışı; SSAN = Sürdürülebilir Satın Alma Niyeti. Tablo üzerindeki koyu yazılmış köşegen değerler, her yapıya ait ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinin kareköklerini; parantez içindeki değerler ise HTMT (heterotrait-monotrait) oranlarını temsil etmektedir.

Tablo 11'de sunulan bulgular çerçevesinde, ayrışım geçerliğinin değerlendirilmesi amacıyla, her bir yapıya ait Ortalama Varyans Açıklama (AVE) değerlerinin kareköklerinin, yapılar arası ilişkinin katsayılarından yüksekliği ve HTMT değerinin 0,90 eşik değerini aşmaması koşulları incelenmiştir. Analiz sonucunda, AVE kareköklerinin ilgili yapıların diğer yapılarla olan korelasyonlarından daha yüksek olduğu ve HTMT değerlerinin tamamının 0,90 sınırının altında kaldığı görülmektedir (Henseler vd., 2015, s. 129). Bu oranın yalnızca 0,90'ın altında yer alması ayrışım geçerliğinin sağlandığına işaret etmektedir. Buna ek olarak, PLS tabanlı yapısal eşitlik modellerinde modelin uyum iyiliğinin değerlendirilmesinde SRMR indeksinin kullanılması önerilmektedir (Henseler vd., 2015, s. 195). Hesaplanan SRMR değeri 0,063'tür, modelin kabul edilebilir uyumluluğunu göstermektedir (Hu ve Bentler, 1999, s. 449). Söz konusu bulgular, ölçüm modelinin geçerliliğinin sağlandığını ve modelin doğrulandığını göstermektedir.

8. Yapısal Modelin Testi

Yapısal modelin değerlendirilmesi, 5000 bootstrap örneklem seçilerek yapılmış ve beta katsayıları, t değerleri, R^2 değerleri ve anlamlılıklar ile %95 güven aralıklarına tekabül eden değerler incelenerek Tablo 12'de gösterilmiştir (Hair vd., 2017, s. 169).

Tablo 12. Yapısal modelin test edilmesi

	Hipotez	B	t	p	%95 Güven Aralığı	Sonuç	R ²
H1	ATT → SSAD	0,159	5,037	<0,001	0,098 – 0,222	Doğrulandı	0,566
H2	KKYKE → SSAD	-0,016	0,526	0,599	-0,077 – 0,043	Doğrulandı	
H3	GSYA → SSAD	0,038	1,303	0,193	-0,018 – 0,097	Doğrulandı	
H4	SSAN → SSAD	0,655	25,509	<0,001	0,605 – 0,704	Doğrulandı	
H5	ATT → SSAN	0,221	5,107	<0,001	0,138 – 0,306	Doğrulandı	0,301
H6	KKYKE → SSAN	0,283	6,650	<0,001	0,200 – 0,365	Doğrulandı	
H7	GSYA → SSAN	0,147	3,931	<0,001	0,075 – 0,222	Doğrulandı	
H8	DD → ATT	-0,013	0,294	0,769	-0,102 – 0,079	Doğrulandı	0,302
H9	DA → ATT	0,035	0,797	0,425	-0,049 – 0,119	Doğrulandı	
H10	NEV → ATT	-0,011	0,377	0,706	-0,067 – 0,046	Doğrulandı	
H11	SOR → ATT	0,366	8,155	<0,001	0,279 – 0,452	Doğrulandı	
H12	UYM → ATT	0,228	5,867	<0,001	0,153 – 0,309	Doğrulandı	0,461
H13	DD → KKYKE	-0,025	0,727	0,467	-0,091 – 0,042	Doğrulandı	
H14	DA → KKYKE	0,132	3,269	0,001**	0,056 – 0,214	Doğrulandı	
H15	NEV → KKYKE	0,106	4,757	<0,001	0,065 – 0,151	Doğrulandı	
H16	SOR → KKYKE	0,447	10,022	<0,001	0,356 – 0,530	Doğrulandı	0,225
H17	UYM → KKYKE	0,182	5,640	<0,001	0,120 – 0,246	Doğrulandı	
H18	DD → GSYA	0,122	2,676	0,007**	0,036 – 0,213	Doğrulandı	
H19	DA → GSYA	-0,085	1,877	0,061	-0,171 – 0,005	Doğrulandı	
H20	NEV → GSYA	0,175	5,212	<0,001	0,110 – 0,243	Doğrulandı	0,225
H21	SOR → GSYA	0,185	3,947	<0,001	0,093 – 0,276	Doğrulandı	
H22	UYM → GSYA	0,254	5,954	<0,001	0,172 – 0,336	Doğrulandı	

** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$; ATT = Alışverişte Temkinli Tutumlar; KKYKE = Kendi Kendine Yeterliliği Kabul Etme; GSYA = Gönüllü Sade Yaşam Arzusu; DD = Dışa Dönüklük; DA = Deneyimlere Açıklık; NEV = Nevrotiklik; SOR = Sorumluluk; UYM = Uyumluluk; SSAD = Sürdürülebilir Satın Alma Davranışı; SSAN = Sürdürülebilir Satın Alma Niyeti.

Tablo 12’de yapısal modelde yer alan bağımlı değişkenlerin açıklayıcılık düzeyleri ve ilişkisel etkileri görülmektedir. Sürdürülebilir satın alma davranışı (SSAD) değişkenine ilişkin $R^2 = 0,566$ olarak hesaplanmıştır. Bu yapı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi bulunan iki değişken vardır: sürdürülebilir satın alma niyeti (SSAN) ($B = 0,655$; $t = 25,509$; $p < 0,001$) ve alışverişte temkinli tutumlar (ATT) ($B = 0,159$; $t = 5,037$; $p < 0,001$). Bu bulgular, bireylerin sürdürülebilir tüketime yönelik davranışlarının büyük ölçüde bu iki değişken tarafından açıklandığını göstermektedir. Ancak kendi kendine yeterliliği kabul etme (KKYKE) ($B = -0,016$; $t = 0,526$; $p = 0,599$) ve gönüllü sade yaşam arzusu (GSYA) ($B = 0,038$; $t = 1,303$; $p = 0,193$) değişkenlerinin SSAD üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir satın alma niyeti (SSAN) değişkenine ait $R^2 = 0,301$ ’dir. SSAN üzerinde üç değişkenin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi saptanmıştır: ATT ($B = 0,221$; $t = 5,107$; $p < 0,001$), KKYKE ($B = 0,283$; $t = 6,650$; $p < 0,001$) ve GSYA ($B = 0,147$; $t = 3,931$; $p < 0,001$). Bu bulgular, temkinli tutum, öz yeterlilik ve sade yaşam arzusunun bireylerde sürdürülebilir satın alma niyeti geliştirmede etkili olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

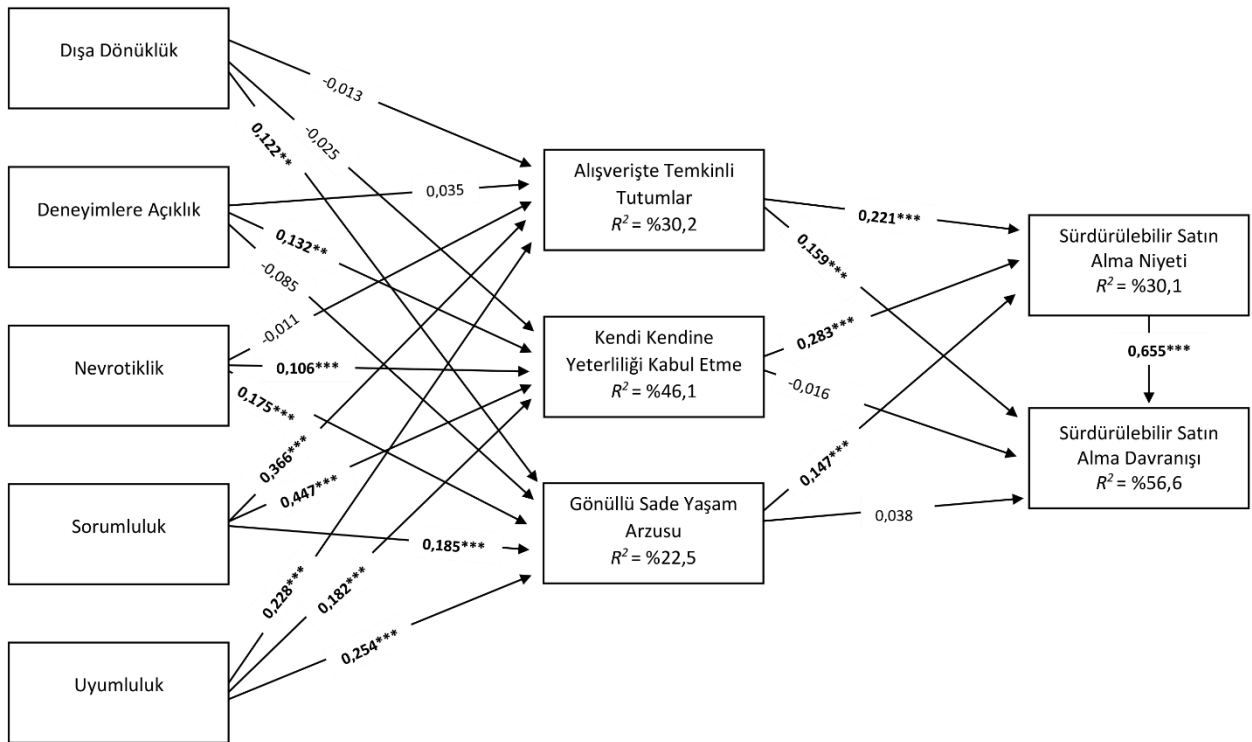
Alışverişte temkinli tutumlar (ATT) değişkenine ilişkin $R^2 = 0,302$ olarak belirlenmiştir. Bu yapı üzerinde yalnızca sorumluluk (SOR) ($B = 0,366$; $t = 8,155$; $p < 0,001$) ve uyumluluk (UYM) ($B = 0,228$; $t = 5,867$; $p < 0,001$) değişkenlerinin anlamlı etkileri bulunmaktadır. Buna karşın, dışa dönüklük (DD) ($B = -0,013$; $t = 0,294$; $p = 0,769$), deneyimlere açıklık (DA) ($B = 0,035$; $t = 0,797$; $p = 0,425$) ve nevroitiklik (NEV) ($B = -0,011$; $t = 0,377$; $p = 0,706$) ATT üzerinde anlamlı bir yordayıcı değildir.

Kendi kendine yeterliliği kabul etme (KKYKE) değişkeni için $R^2 = 0,461$ olarak hesaplanmıştır. Bu yapı üzerinde etkili olan değişkenler sırasıyla SOR ($B = 0,447$; $t = 10,022$; $p < 0,001$), UYM ($B = 0,182$; $t = 5,640$; $p < 0,001$), NEV ($B = 0,106$; $t = 4,757$; $p < 0,001$) ve DA ($B = 0,132$; $t = 3,269$; $p = 0,001$)'dir. Ancak dışa dönüklüğün (DD) etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($B = -0,025$; $t = 0,727$; $p = 0,467$).

Gönüllü sade yaşam arzusu (GSYA) değişkeni için belirlenen $R^2 = 0,225$ 'tir. GSYA üzerinde anlamlı etkisi bulunan değişkenler şunlardır: uyumluluk (UYM) ($B = 0,254$; $t = 5,954$; $p < 0,001$), sorumluluk (SOR) ($B = 0,185$; $t = 3,947$; $p < 0,001$), nevroitiklik (NEV) ($B = 0,175$; $t = 5,212$; $p < 0,001$) ve dışa dönüklük (DD) ($B = 0,122$; $t = 2,676$; $p = 0,007$). Diğer yandan, deneyimlere açıklık (DA) değişkeninin etkisi anlamlılık sınırında kalmış ve istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmemiştir ($B = -0,085$; $t = 1,877$; $p = 0,061$).

Genel olarak modelde, sürdürülebilir satın alma davranışının en güçlü yordayıcısının sürdürülebilir satın alma niyeti olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir satın alma niyetini ise temkinli alışveriş tutumları, öz yeterlilik inancı ve sade yaşam arzusu anlamlı şekilde etkilemektedir. Bu yapılar, daha çok sorumluluk ve uyumluluk gibi kişilik özellikleri üzerinden şekillenmektedir. Öte yandan dışa dönüklük, deneyimlere açıklık ve nevroitiklik gibi bazı kişilik boyutlarının doğrudan etkileri sınırlı kalmıştır. Bu bulgular ise sürdürülebilir tüketim eğilimlerinin hem bireysel değerler hem de kişilik temelli eğilimlerle bütüncül biçimde açıklanabileceğine işaret etmektedir. Bulgular, Şekil 2'deki gibidir.

Şekil 2. Yapısal modelin test sonucuna ilişkin diyagram

Şekilden de görüleceği üzere, araştırma modelinde kurulan hipotezlerin büyük bir kısmı doğrulanmıştır. Kurulan hipotezlerden; H1, H4, H5, H6, H7, H11, H12, H14, H15, H16, H17, H18, H20, H21, H22 doğrulanırken, H2, H3, H8, H9, H10, H13, H19 doğrulanamamıştır.

9. Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın demografik sonuçlarına göre bazı noktalar öne çıkmaktadır. Öncelikle cinsiyet dağılımının oldukça dengeli olması, araştırmada elde edilen sonuçların kadın ve erkek bireyler

açısından cinsiyet önyargısından uzak ve temsil gücü yüksek bir şekilde değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu yapı, özellikle satın alma davranışları gibi toplumsal cinsiyet normlarından etkilenebilecek konularda modelin güvenilirliğini artırmaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmı 18-34 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır (%63,4). Bu durum, çalışmanın özellikle Z kuşağı ve genç Y kuşağı bireylerin tüketim tercihlerini, psikolojik eğilimlerini ve sürdürülebilirlik duyarlılıklarını yansıttığını göstermektedir. Bu yaş grubunun teknolojik farkındalığı, bilgiye erişim becerisi ve değer yönelimlerinin sürdürülebilir davranışlara etkisi bu bağlamda daha net ölçülebilmektedir. Katılımcıların yaklaşık yarısının lisans (%42,1) ve lisansüstü (%6,5) düzeyde eğitime sahip olması, modelin bilişsel yeterliliği yüksek bireyler üzerinden kurulduğunu düşündürmektedir. Sürdürülebilir tüketim davranışları genellikle bilgi, farkındalık ve eleştirel düşünme ile ilişkili olduğundan, bu eğitim düzeyi modelin doğruluğunu desteklemektedir. Ancak ilköğretim ve okuryazar bireylerin oranı düşüktür (%12 civarı). Bu durum, daha düşük eğitim düzeyindeki bireylerde farklı psikolojik ya da yapısal faktörlerin etkili olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Katılımcıların %70'inden fazlası öğrenci veya çalışan bireylerden oluşmaktadır. Özellikle öğrencilerin yüksek oranda temsil edilmesi, gönüllü sade yaşam arzusu ve öz-yeterlilik gibi kavramlara açıklığı olan bir grubun baskın olduğunu göstermektedir. Bu durum, genç bireylerin hem ekonomik kısıtlılıklar hem de değer yönelimleri nedeniyle sade yaşam tercihlerine daha açık olduğu fikrini destekleyebilir. Emekli ve kendi işini yapan bireylerin oranı oldukça düşüktür, dolayısıyla bu grupların tüketim alışkanlıklarına dair çıkarımlar sınırlıdır. Katılımcıların yaklaşık %75'i düşük ve orta gelir grubunda yer almaktadır. Bu dağılım, gönüllü sade yaşam arzusu ve alışverişte temkinlilik gibi aracı değişkenlerin gelir kısıtlaması ile desteklendiği bir örneklem ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmanın hem ekonomik hem de kişilik temelli değişkenler bağlamında anlamlı sonuçlar ortaya koyduğu söylenebilir.

Daha önceki çalışmalarda kişilik özelliklerinin sürdürülebilir tüketimi ya da sürdürülebilir satın alma davranışını etkilediğine yönelik bulgulara ulaşılmıştır (Duong, 2021; Fotaki, 2021; Awais vd., 2020). Yapılan çalışmada da kişilik özelliklerinin, gönüllü sadelik bağlamında sürdürülebilir satın alma davranış ve niyetine etkisi değerlendirildiğinde önemli sonuçlar elde edilmiştir. Sürdürülebilir satın alma davranışına anlamlı etkisi bulunan iki değişken vardır: sürdürülebilir satın alma niyeti ve alışverişte temkinli tutumlar. Bu bulgular, bireylerin sürdürülebilir tüketime yönelik davranışlarının büyük ölçüde bu iki değişken tarafından açıklandığını göstermektedir.

Sürdürülebilir satın alma niyeti üzerinde üç değişkenin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi saptanmıştır. Buna göre, temkinli tutum, kendi kendine yeterliliği kabul etme ile gönüllü sade yaşam arzusunun bireylerde sürdürülebilir satın alma niyeti geliştirmede etkili olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Gönüllü sadelik kavramının kişilik özellikleriyle ilişkisi olduğu çalışmada görülmüştür. Literatürde bu ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Le Hai ve Larionow, 2022; Saygılı ve Bil 2017; Chang, 2021). Gönüllü sadeliğin ayrıtısına bakıldığında, alışverişte temkinli tutumlar üzerinde yalnızca sorumluluk ve uyumluluk değişkenlerinin anlamlı etkileri bulunmaktadır. Buna karşın, dışa dönüklük, deneyimlere açıklık, nevroitiklik gibi kişilik özelliklerinin alışverişte temkinli tutumlar üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Kendi kendine yeterliliği kabul etme üzerinde etkili olan değişkenler sırasıyla sorumluluk, uyumluluk, nevroitiklik ve deneyimlere açıklıktır. Ancak dışa dönüklüğün etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Gönüllü sade yaşam arzusu üzerinde anlamlı etkisi bulunan değişkenler şunlardır: uyumluluk, sorumluluk, nevroitiklik ve dışa dönüklük. Diğer yandan, deneyimlere açıklık değişkeninin etkisi anlamlılık sınırında kalmış ve istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmemiştir.

Çalışmanın sonuçlarına baktığında gönüllü sadeliğin sürdürülebilir satın alma davranışını etkilediği görülmektedir. Benzer sonuçlara literatürde de rastlanmaktadır (Köysüren ve Şener,

2024). Aynı şekilde sürdürülebilir satın alma niyeti ve sürdürülebilir satın alma davranışı arasında ilişkiyi ortaya koyan çalışmalarda bulunmaktadır (Yemez ve Delice Akca, 2024) Genel olarak modelde, sürdürülebilir satın alma davranışının en güçlü yordayıcısının sürdürülebilir satın alma niyeti olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir satın alma niyetini ise temkinli alışveriş tutumları, öz yeterlilik inancı ve sade yaşam arzusu anlamlı şekilde etkilemektedir. Bu yapılar, daha çok sorumluluk ve uyumluluk gibi kişilik özellikleri üzerinden şekillenmektedir. Öte yandan dışa dönüklük, deneyimlere açıklık ve nevrozizm gibi bazı kişilik boyutlarının doğrudan etkileri sınırlı kalmıştır. Bu bulgular ise sürdürülebilir tüketim eğilimlerinin hem bireysel değerler hem de kişilik temelli eğilimlerle bütüncül biçimde açıklanabileceğine işaret etmektedir.

Kaynakça

- Aaker, J. L. (1997). Dimensions of brand personality. *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347–356.
- Allport, G. W., & Odbert, H. S. (1936). Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological monographs*, 47(1), i.
- Archimi, C. S., Reynaud, E., Yasin, H. M. & Bhatti, Z. A. (2018). How perceived corporate social responsibility affects employee cynicism: The mediating role of organizational trust. *Journal of Business Ethics*, 151(4), 907-921.
- Argan, M., Argan Tokay, M., & Sevim, N. (2012). Tükenmeden tükettiren yaşam tarzı: gönüllü sadelik. 17. *Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 201-220), Balıkesir.
- Arifin, W. N. (2015). The graphical assessment of multivariate normality using SPSS. *Education in Medicine Journal*, 7(2), 71-75.
- Awais, M., Samin, T., Gulzar, M. A., Hwang, J., & Zubair, M. (2020). Unfolding the Association between the big five, frugality, e-mavenism, and sustainable consumption behavior. *Sustainability*, 12(2), 490.
- Ballantine, P. W., & Creery, S. (2010). The consumption and dispositionbehaviour of voluntary simplifiers. *Journal of Consumer Behaviour*, 9(1), 45–56
- Batı, U. (2018). *Tüketici davranışları: tüketim kültürü, psikolojisi ve sosyolojisi üzerine şeytanın notları*. Alfa.
- Benet-Martinez, V., John, O.P. (1998). Los Cinco Gran des Across Cultures and Ethnic Groups: Multitrait Multimethod Analyses of the Big Five in Spanish and English. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 729-750.
- Bosnjak, M., Galesic, M., & Tuten, T. (2007). Personality determinants of online shopping: Explaining online purchase intentions using a hierarchical approach. *Journal of Business Research*, 60(6), 597-605.
- Chang, H. H. (2021). Exploring consumer behavioral predispositions toward voluntary simplicity. *Current Psychology*, 40, 731-743.
- Craig-Lees, M., & Hill, C. (2002). Understanding Voluntary Simplifiers. *Psychology & Marketing*, 19(2), 187–210.
- Costa Jr, P. T., & McCrae, R. R. (1992). The five-factor model of personality and its relevance to personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 6(4), 343-359.
- DeRiA. (2020). *Environmental Education Playbook for Educators*. Malaysia: DeRiA.
- Duong, C. D. (2022). Big Five personality traits and green consumption: bridging the attitude-intention-behavior gap. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 34(6), 1123-1144.

- Elgin, D., & Mitchell, A. (1977a). Voluntary simplicity. *The Co-Evolution Quarterly*, 3, 1-40.
- Elgin, D., & Mitchell, A. (1977b). Voluntary simplicity. *Planning Review*, 5(6), 13-15.
- Etzioni, A. (1998). Discussion. *Journal of Economic Psychology*, 19(5), 619-643. doi: 10.1016/S0167-4870(98)00021-X
- Fabrigar, L., Wegener, D., MacCallum, R., & Strahan, E. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4(3), 272-299.
- Fatoki, O. (2020). Personality traits and green purchasing behaviour of young consumers. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 23(S1), 354-361.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative "description of personality": The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216-1229.
- Gregg, R. B. (1936). *The Value of Voluntary Simplicity*. Pendle Hill: Wallingford, PA.
- Gregg, R. B. (1936). The value of voluntary simplicity. *Visva-Bharati Quarterly*, 2(1), 1-8.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Habashi, M. M., Graziano, W. G., & Hoover, A. E. (2016). Searching for the prosocial personality: A big five approach to linking personality and prosocial behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(9), 1177-1192.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis*. China: Cengage.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks: Sage.
- Hammond, K. R. (1996). *Human Judgment and Social Policy: Irreducible Uncertainty, Inevitable Error, Unavoidable Injustice*. Oxford University Press.
- Hammond, M. S. (2001). The use of the five-factor model of personality as a therapeutic tool in career counseling. *Journal of Career Development*, 27, 153-165.
- Hanseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Hassenzahl, D. M., Hager, M. C., & Berg, L. R. (2017). *Visualizing environmental science* (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
- Hirsh, J. B., Kang, S. K., ve Bodenhausen, G. V. (2012). Personalized persuasion: Tailoring persuasive appeals to recipients' personality traits. *Psychological Science*, 23(6), 578-581.
- Hoffmann, S., & Lee, M. S. W. (2016). Consume less and be happy? Consume less to be happy! *Journal of Consumer Affairs*, 50(1), 3-17.
- Hu, L., & Bentler, P. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Huneke, M. E. (2005). The Face of the Un-Consumer: An Empirical Examination of The Practice of Voluntary Simplicity in The United States. *Psychology & Marketing*, 22(7), 527-550.
- Hüttel, A., Balderjahn, I., & Hoffmann, S. (2020). Welfare beyond consumption: The benefits of having less. *Ecological Economics*, 176, 106719.

- Iwata, O. (2006). An evaluation of consumerism and lifestyle as correlates of a voluntary simplicity lifestyle. *Social Behavior and Personality: an International Journal*, 34(5), 557-568.
- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The big-five trait taxonomy: history, measurement, and theoretical perspectives. *Handbook of personality: Theory and research* içinde (C. 2, ss. 102-138).
- Judge, T. A., Bono, J. E., Ilies, R., & Gerhardt, M. W. (2002). Personality and leadership: A qualitative and quantitative review. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 765-780.
- Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Dinamik Akademi Yayın Dağıtım.
- Komarraju, M., Karau, S. J., & Schmeck, R. R. (2011). The Big Five personality traits, learning styles, and academic achievement. *Personality and Individual Differences*, 51(4), 472-477.
- Koo, D. M., & Ju, S. H. (2010). The interactional effects of atmospherics and perceptual curiosity on emotions and online shopping intention. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 377-384.
- Kosinski, M., Stillwell, D., & Graepel, T. (2013). Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(15), 5802-5805.
- Köroğlu, A., Asmadili, V. U., & Asmadili, İ. (2022). Termal turizm amaçlı seyahat eden turistlerin sürdürülebilir turizm algıları ve gönüllü sade yaşam tarzları arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Pamukkale örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53, 313-325.
- Köysüren, T., & Şener, E. (2024). Gönüllü sadelik ve minimalizmin sürdürülebilir satın alma davranışı üzerindeki etkisinde sürdürülebilir çevresel bilincin aracı rolü. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 703-734.
- Kumar, B., Manrai, A. K., & Manrai, L. A. (2017). Purchasing behaviour for environmentally sustainable products: A conceptual framework and empirical study. *Journal of retailing and consumer services*, 34, 1-9.
- Le Hai, D., & Larionow, P. (2022). Towards Pro-environmental Psychology and Education: Personality Traits and Sociodemographic Correlates of Environmental Identity and Voluntary Simplicity. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 41(4), 53-76
- Malhotra, N. K., Kim, S. S., & Patil, A. (2006). Common method variance in IS research: comparison of alternative approaches and a reanalysis of past research. *Management Science*, 52(12), 1865-1883.
- McDonald, S., Oates, C. J., Young, C. W., & Hwang, K. (2006). Towards sustainable consumption: Researching voluntary simplifiers. *Psychology & Marketing*, 23(6), 515-534
- Mowen, J. C. (2000). *The 3M Model of Motivation and Personality: Theory and Empirical Applications to Consumer Behavior*. Springer Science & Business Media.
- Nolen, T. P., & Clawson, B. (1995). Choosing Voluntary Simplicity as a Lifestyle, *Journal of Family and Consumer Sciences Education*, 13(2),
- Odabaşı, Y. (2019). Gönüllü sadelik ya da zorunlu sadelik. *Eskişehir Ticaret Odası Dergisi*, 36(123), 62-64.

- Özgül, E. (2011). Tüketicilerin sosyo-demografik özelliklerinin hedonik tüketim ve gönüllü sade yaşam tarzları açısından değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 25-38.
- Özhan, Ş.,&Akkaya, D. T. (2018). Kişilik özelliklerinin kompulsif satın alma eğilimi üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 101-116.
- Pallant, J. (2011). *SPSS survival manual: A step-by-step guide to data analysis using SPSS* (4th ed.). New York: Open University Press.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y.,&Nathan, P. P. (2003). Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Rebouças, R.,&Soares, A. M. (2021). Voluntary simplicity: A literature review and research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 45(3), 303-319.
- Rich, S. A., Wright, B. J.,&Bennett, P. C. (2019). Development of thevoluntary simplicity engagement scale: Measuring low-consumptionlifestyles. *Journal of Consumer Policy*, 43(2), 295-313
- Roberts, B. W., Jackson, J. J., Fayard, J. V., Edmonds, G.,&Meints, J. (2009). Conscientiousness. *Handbook of Individual Differences in Social Behavior* içinde (ss. 369-381). The Guilford Press.
- Saygılı, M.,&Bil, E. (2017). The investigation of voluntary simplicity lifestyle from the point of personality characteristics: a research on clothing (garments and shoes) product group. *Journal of Life Economics*, 4(4), 239-260.
- Shama, A. (1985). The Voluntary simplicity consumer. *Journal of Consumer Marketing*, 2(4), 57-63.
- Tabachnick, B.,&Fidell, L. (2012). *Using multivariate statistics* (Global Edition). USA: Pearson.
- Taş, S. (2020). Tüketim karşıtı yaşam tarzları: freeganizm, gönüllü sadelik ve minimalizm. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6, 38-64.
- Terracciano, A., Sutin, A. R., McCrae, R. R., vd. (2009). Facets of personality linked to underweight and overweight. *Psychosomatic Medicine*, 71(6), 682-689.
- Tupes, E. C.,&Christal, R. E. (1992). Recurrent personality factors based on trait ratings. *Journal of Personality*, 60(2), 225-251.
- Tuten, T. L.,&Bosnjak, M. (2001). Understanding differences in web usage: The role of need for cognition and the five factor model of personality. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 29(4), 391-398.
- Watson, D.,&Clark, L. A. (1997). Extraversion and its positive emotional core. *Handbook of Personality Psychology* içinde (ss. 767-793). Academic Press.
- Widiger, T. A.,&Trull, T. J. (1992). Personality and psychopathology: an application of the five-factor model. *Journal of Personality*, 60(2), 363-393.
- Yemez, İ.,&Delice Akca, T. (2024). Yaşam Tarzının Sürdürülebilir Ürün Satın Alma Niyeti ve Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 8(1), 282-299.
- Zaccaro, S. J. (2007). Trait-based perspectives of leadership. *American Psychologist*, 62(1), 6.

Araştırma Makalesi / Research Article

**AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME VE ÇEVRESEL
BOZULMA İLİŞKİSİ: ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ TEMELLİ PANEL VERİ
ANALİZİ**

Erkan AĞASLAN¹

Öz

Küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınma tartışmalarının önem kazandığı son yıllarda, ekonomik büyümenin çevresel etkileri akademik gündemin odağında yer almaktadır. Bu bağlamda, çalışma 2004–2024 döneminde Avrupa Birliği (AB) ülkeleri için Dünya Bankası verilerinden yararlanarak ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki dinamik etkileşimi incelemekte; analiz, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin teorik temelleri üzerine inşa edilmektedir. Çalışmada milli gelir büyümesi, milli gelir büyümesinin karesi, enerji tüketimi, ticaret açıklığı, karbondioksit (CO₂) emisyonları ve doğrudan yabancı yatırımlardan oluşan temel makroekonomik değişkenleri içeren bir panel veri yapısı kullanılmıştır. AB ülkeleri arasında gözlenen güçlü ekonomik ve çevresel etkileşimler nedeniyle, analizde yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ve daha sağlam standart hatalar sağlayan Driscoll–Kraay tahmincisi kullanılmıştır. Bulgular, GDPG katsayısının pozitif, GDPG² katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olmasıyla, CO₂ emisyonları üzerinde ÇKE'nin öngördüğü ters-U biçimli ilişkinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca enerji tüketimi ve dışa açıklık CO₂ emisyonlarını artırıcı ve anlamlı etkilere sahipken, FDI değişkeni istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Sonuçlar, AB'de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için enerji verimliliğinin yükseltilmesi, yenilenebilir kaynakların teşviki ve ticarete çevresel standartların güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, Karbon emisyonu, Panel veri analizi, Kuznets eğrisi, Driscoll-Kraay yöntemi

Jel Kodu: O44, Q56, F43, C33

**THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND ENVIRONMENTAL
DEGRADATION IN EUROPEAN UNION COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS
BASED ON THE ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE**

Abstract

In recent years, as discussions on sustainable development have gained importance at the global level, the environmental impacts of economic growth have been at the center of the academic agenda. In this context, the study examines the dynamic interaction between economic growth and environmental degradation for European Union (EU) countries during the period 2004–2024, using World Bank data; the analysis is built on the theoretical foundations of the Environmental Kuznets Curve hypothesis. Due to the strong economic and environmental interactions observed among EU countries, the Driscoll–Kraay estimator, which accounts for cross-sectional dependence and provides more robust standard errors, was used in the analysis. The findings indicate that the inverse-U-shaped relationship predicted by the CGE model on CO₂ emissions is valid, with the GDPG coefficient being positive, the GDPG² coefficient being negative, and both statistically significant. Furthermore, while energy consumption and openness to trade have significant and increasing effects on CO₂ emissions, the FDI variable was found to be statistically insignificant. The results indicate that in order to achieve sustainable development goals in the EU, it is necessary to improve energy efficiency, promote renewable sources, and strengthen environmental standards in trade.

Keywords: Economic growth, carbon emissions, panel data analysis, Driscoll-Kraay method

Jel Codes: O44, Q56, F43, C33

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, erkan.agaslan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8118-7222
Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Son yıllarda artan küresel ısınma ve ozon tabakasının gördüğü zarar neticesinde sürdürülebilir ekolojik sistem bağlamında ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişki akademik literatürde yoğun biçimde tartışılan konular arasında yer almıştır (Pablo-Romero ve De Jesús, 2016, s. 1343). Sanayileşmenin tarihçesi incelendiğinde, fosil yakıtlar olan petrol ve türevleri, doğal gaz ve kömür kullanımı ile ekonomik büyümenin hızlandığı; ancak buna paralel olarak çevresel sorunların, özellikle de sera gazı emisyonlarının ve hava kirliliğinin ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Erken dönem endüstriler enerjiyi oldukça verimsiz kullanmıştır. Enerji tüketimine paralel şekilde artan atık ve kirlileticiler maddelerin kontrolsüz emisyonu ise ciddi iklim değişikliği ve çevre kirliliği sorunlarına yol açmıştır.

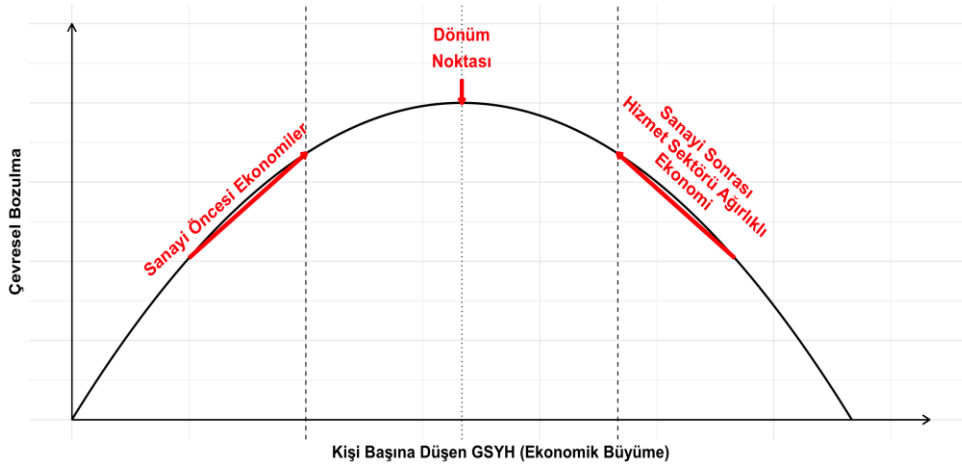
Geçmişte ekonomik büyümenin genellikle aşırı enerji tüketimi ve daha fazla kirlilik yaratan endüstrilere dayandığı düşünülmektedir. Çevre kirliliği, ekonomik büyümenin bir yan ürünü olarak kabul edilmiştir. Uzun vadede, dünya çapında ekonominin büyüklüğü sürekli olarak artmaya devam ederken bu sürekli ekonomik büyümenin çevreye daha fazla zarar verip vermediği en sık tartışılacak konulardan biri olmaktadır. Bu ikilem birçok araştırmacının da ilgisini çekmiştir (Guo ve Shahbaz, 2024, s. 1). Khanna ve diğerleri (2021) meta analizi ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında 2021 yılında toplam 122 çalışmayla bu ilişkiyi ampirik olarak desteklemişlerdir.

Milli gelir artışının enerji tüketimiyle kurduğu dinamik ilişki, iklim krizinin ağır sonuçlarıyla karşı karşıya olduğumuz günümüzde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmanın temel taşlarından biridir. GSYİH büyümesi ile enerji tüketimi arasındaki ilişki, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik edecek etkili bir enerji ve çevre politikası tasarlamak için önem arz etmektedir (Menegaki, 2014, s. 31)

Bu konu özelinde yapılan birçok ampirik çalışma, genellikle kişi başına düşen gelirle temsil edilen ekonomik faaliyet düzeyi ile çevresel kalite arasında ters-U şeklinde bir ilişki olduğunu öne sürmektedir (Kuznets, 1955; Sterpu vd., 2018; Altıntaş ve Kassauri, 2020; Frodyma vd., 2022; Voumik vd., 2022; Mohammed vd., 2024). Başka bir ifadeyle, ekonomik büyümenin ilk evrelerinde gelir artışı çevresel tahribatı artırmakta, ancak gelir belirli bir eşiği (dönüm noktası) aştıktan sonra çevresel bozulma azalma eğilimine girmektedir. Çevre sorunlarının artan yoğunluğu nedeniyle, Kuznets'in ünlü eğrisi 1990'larda gelir düzeyi ve çevre kalitesi arasındaki ilişkiyi tanımlamak üzere yeniden kurgulanmıştır (Zaman vd., 2016, s. 275). Ekonomik büyümenin itici gücü olan enerji talebinin kontrolsüz yükselişi, doğal kaynakların tükenmesine ve karbon salınımının hızla artmasına yol açarken, dengeli bir enerji politikasının yokluğu hem çevresel hem de sosyal açıdan geri dönüşülemez zararlar doğurmaktadır. Bu nedenle, enerji verimliliğini artıran, yenilenebilir kaynakları teşvik eden ve tüketici davranışlarını yönlendiren politikalar kritik önemdedir.

Grafik 1 Çevresel Kuznets eğrisinin grafiksel gösterimini temsil etmektedir. Ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki teorik ilişkiyi görsel olarak ortaya koymaktadır. Çevresel Kuznets Eğrisi'ne göre, gelir düzeyi arttıkça çevre kirliliği başlangıçta yükselmekte, ancak belirli bir eşiğin aşılmasından sonra düşüş eğilimine girmektedir. Bu eğri matematiksel fonksiyonu itibarı ile dış bükey (konkav) bir eğri şeklinde çizilmektedir. Bu ters-U biçimli yapı, sanayileşmenin erken dönemlerinde artan çevresel baskının, teknolojik yenilikler ve çevre politikalarının etkisiyle zamanla azaldığını göstermektedir. Genel hatları itibarı ile eğri, ekonomik kalkınmanın çevresel etkilerinin doğrusal olmadığını ve sürdürülebilir büyüme politikalarının önemini görsel olarak daha açık bir şekilde ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla grafik, çalışmanın temelini oluşturan Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin özünü kavramsal olarak özetlemektedir.

Grafik 1: Çevresel Kuznets Eğrisi.

Kaynak: (Grossman ve Krueger, 1995) çalışmasından alınarak yazar tarafından R Programı ile yeniden oluşturulmuştur.

Grafik 1'de görüleceği üzere, kişi başına düşen milli gelir (ekonomik büyüme) arttıkça çevresel bozulma ters-U biçiminde evrilmektedir: Düşük gelir düzeylerinde (sanayi öncesi ekonomiler) ekonomik faaliyetlerin genişlemesi çevresel bozulmayı hızlandırırken, belirli bir eşik değerine ulaşıldığında (dönüm noktası) gelişmiş temizleme teknolojileri ve sıkı çevre politikaları ile bozulma azalmaya başlamaktadır (sanayi sonrası, hizmet sektörü ağırlıklı ekonomi). Bununla birlikte, çevresel Kuznets eğrisinin geçerliliği her çevresel gösterge için aynı değildir: çoğu çalışmada ters-U ilişkisi yerel hava kirleticileri (SO_2 , toz vb.), ormansızlaşma ya da inşaat atıkları gibi belirli bağlamlarda güçlü biçimde desteklenirken, küresel boyutta CO_2 emisyonları veya su kirliliği gibi diğer göstergelerde tutarlı bir düşüş izlenmemektedir. Diğer bir ifade ile ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki ters-U eğrisi yalnızca “kirlenme tipi”, “ülkenin gelişmişlik düzeyi” ve benimsenen “temiz teknoloji önlemleri” gibi koşullar sağlandığında gözlemlenmekte, tüm kirleticiler ve her coğrafi bağlam için otomatik bir genelleme olarak geçerli olmamaktadır (Bao ve Lu, 2023; Caravaggio, 2020; Cole vd., 1997). Global çapta yapılan çalışmalarda çevresel bozulmanın azalmaya başladığı “dönüm noktasının” kişi başına düşen gelir eşiği, kirletici türüne, ülkenin gelir grubuna ve uygulanan yönteme göre önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Caravaggio tarafından (2020) 114 ülkeyi kapsayan bir ormansızlaşma çalışmasında, düşük ve orta gelirli ülke gruplarında bozulma artış hızı 3 790 USD gelir düzeyinde azalmaya başlamaktadır. Atmosferik kirleticiler ve özellikle SO_2 gibi yerel hava kirleticileri üzerine yapılan meta-analizde ise (Sarkodie ve Strezov, 2019) ortalama dönüm noktası yıllık gelir düzeyi 8910 USD olarak hesaplanmıştır. Karbon emisyonları bağlamında, 208 ülkeyi kapsayan bir çalışmada ise (Wang vd., 2023a) ters-U eğrisinin tepe noktası kişi başına 19203 USD olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar, çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin genel bir taslak sunduğunu; ancak “azalma” eşiğinin hangi gelir düzeyinde gerçekleşeceğinin çalışmanın mevzuatına, veri setine ve incelenen kirleticiye göre büyük ölçüde değiştiğini göstermektedir. Son araştırmalar, yenilenebilir enerji tüketimi, ticaret açıklığı ve insan sermayesinin çevresel Kuznets eğrisinin tepe noktasını aşağı çekmekte ve çevresel zararları azaltmada kritik roller oynadığını ortaya koymaktadır. Ayırıştırılmalı analizler, yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel Kuznets eğrisinin dönüş noktasından önce karbon emisyonlarını daha etkin biçimde azaltırken; insan sermayesinin dönüş noktasından sonra emisyon azaltımında daha güçlü bir etki ortaya koyduğunu; ticaret açıklığının ise yalnızca dönüş noktasını geçmiş ülkelerde karbon emisyonlarını düşürücü bir etki sergilediğini göstermektedir (Allard vd., 2018; Fakher vd., 2023; Leal ve Marques, 2022).

1. Literatür Taraması

Arı ve Zeren (2011) çalışmalarında Akdeniz bölgesinden 17 ülkeyi kapsayan 2000–2005 dönemi panel veri çalışmasında, kişi başına gelir ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiler Çevresel Kuznets Eğrisi bağlamında analiz edilmiştir. Sonuçlara göre emisyon-gelir ilişkisi N-şekilli olup, yüksek gelir düzeylerinde emisyonların yine artabildiği gözlenmiştir. Ayrıca nüfus yoğunluğu ve enerji tüketiminin CO₂ emisyonları üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri tespit edilmiştir.

Gülmez (2015) çalışmasında 24 OECD ülkesinde 2000–2012 dönemi için ekonomik büyüme ile hava kirliliği arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Pedroni panel eşbütünleşme, FMOLS, DOLS ve Dumitrescu–Hurlin panel Granger nedensellik yöntemleriyle incelemektedir. Pedroni eşbütünleşme testleri, büyüme ve hava kirliliği değişkenlerinin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu; Panel FMOLS'e göre %1'lik büyüme artışının hava kirliliğini %2,9, Panel DOLS'a göre ise %3,91 artırdığını ortaya koymuştur. Nedensellik analizleri ise tek yönlü olarak ekonomik büyümeden hava kirliliğine doğru bir ilişki tespit etmiştir.

Long vd (2015) çalışmalarında 1952–2012 dönemini kapsayan Çin verisinde eşbütünleşme, Granger nedensellik, statik–dinamik regresyon ve etki tepki fonksiyonlarıyla analiz gerçekleştirmişlerdir. Kömürün hem ekonomik büyüme hem de CO₂ emisyonları üzerindeki baskın etkisi vurgularlarken; ayrıca GSYH ile CO₂, kömür, gaz ve elektrik tüketimi arasında çift yönlü ilişkiler bulmuşlardır. Sonuçlar, Çin'in enerji yapısını değiştirmesi; kömür oranını düşürüp hidro ve nükleer kapasiteyi artırması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Narayan vd (2016) çalışmalarında 81 ülkeyi kapsayan bir panelde ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasındaki dinamik ilişkiyi çapraz-korelasyon tahminleriyle incelemişlerdir. Yazarlar, gelirin mevcut seviyesi ile geçmiş emisyonlar arasında pozitif; gelirin mevcut seviyesi ile gelecek emisyonlar arasında negatif korelasyon arayarak EKC hipotezini test etmişlerdir. Bulgular, ülkelerin %12'sinde klasik ters-U (EKC) deseninin, %27'sinde ise artan gelirle gelecek emisyonların azalacağını açık işaretlerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, büyümenin uzun vadede emisyonları düşürebileceğini göstermektedir.

Başar ve Şaşmaz, (2016) çalışmalarında 1996–2011 dönemi için beş Nordik/Baltık ülkesinde uygulanan karbon vergisi politikasının etkileri Dumitrescu–Hurlin panel nedensellik testiyle araştırılmıştır. Bulgular, ekonomik büyümeden CO₂ emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu; büyüme arttıkça emisyonların da artma eğiliminde bulunduğu sonucuna işaret etmiştir. Karbon vergisinin bu ilişkiyi zayıflatıp zayıflatmadığı derinlemesine incelenmemekle birlikte, çalışmanın odak noktası büyüme–emisyon etkileşiminin net biçimde varlığıdır. Bu, vergi politikalarının tasarımında büyüme dinamiklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Mirza ve Kanwal (2017) çalışmalarında Pakistan verileri olan 1971–2014 aralığında Johansen eşbütünleşme, ARDL sınır testi ve VECM çerçevesinde kısa dönem, uzun dönem ve Granger nedensellik analizleri gerçekleştirmişlerdir. Sonuçlar, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Politika önerisi olarak, Pakistan'ın enerji arz güvenliğini sağlarken yenilenebilir payı artırması ve emisyon azaltıcı önlemleri enerji politikalarının merkezine koyması vurgulanmıştır.

Şimşek ve Yiğit (2017) çalışmalarında 1990–2015 dönemi için BRİCT ülkelerinde nüfus, coğrafi alan, piyasa büyüklüğü ve büyüme hızı açısından benzerlik gösteren ülkelerde yenilenebilir enerji tüketimi, petrol fiyatları, kentleşme ve CO₂ emisyonlarının panel VAR çerçevesinde etkileşimleri Dumitrescu–Hurlin panel nedensellik testiyle analiz etmişlerdir. Sonuçlar, GSYH'den kentleşme, yenilenebilir enerji, petrol fiyatları ve karbon emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya koymaktadır. Bu bulgu, büyüme politikalarının çevre ve enerji göstergeleri üzerindeki belirgin etkisini vurgulamaktadır.

Pala, (2018) çalışmasında 22 gelişmekte olan ülkenin 1990–2014 dönemi verileriyle ARDL yöntemi kullanılarak kısa ve uzun dönem nedensellik analizleri gerçekleştirmiştir. Uzun dönem sonuçları, Kazakistan, Makedonya ve Güney Afrika’da enerji tüketiminin büyümeyi pozitif etkilediğini, Brezilya, İran, Ürdün, Malezya, Peru, Romanya, Tayland ve Tunus’ta ise karbon emisyonlarının büyümeyi olumsuz etkilediğini göstermiştir. Finansal gelişmişlik (özel sektör kredileri/GSYH) Azerbaycan, İran, Kazakistan, Romanya ve Güney Afrika’da büyümeyi desteklerken, Karbon–büyüme ilişkisinin bazı ülkelerde negatif ve bazı ülkelerde pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Granger nedensellik testleri, farklı ülkelerde “büyüme”, “koruma”, “geri besleme” ve “tarafsızlık” hipotezlerinin geçerli olduğunu ortaya koyarak politika uyumunun ulusal bağlama bağlı olduğunu göstermiştir.

Yao vd., 2019 (2019) çalışmalarında 1990–2014 dönemi için 17 ülke ve altı coğrafi bölgeyi kapsayan panel veride, yenilenebilir enerji tüketim oranı (RER) ile çevresel Kuznets eğrisi ilişkisini eşbütünleşme ve FMOLS/DOLS yöntemleriyle analiz etmişlerdir. RER ile ekonomik büyüme arasında ters-U biçimli bir “Yenilenebilir Enerji Kuznets Eğrisi” (RKC) hipotezi önermektedir; bulgular hem RKC’yi hem de klasik EKC’yi doğrulamaktadır. Ampirik olarak, %10’luk RER artışının %1,6’lık CO₂ düşüşüne yol açtığı; RKC dönüm noktasının EKC’ninkinden önce gerçekleştiği saptamışlardır. Bu, yenilenebilir enerjinin erken teşvikiyle karbon emisyonlarını daha hızlı düşürebileceğimizi göstermektedir.

Batmaz vd (2019) çalışmalarında 1985–2014 dönemi Türkiye verileriyle yenilenebilir enerji kullanımını konu alan (2019) çalışmalarında, ekonomik büyüme ve karbon emisyonları arasındaki uzun dönem ilişkileri eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile analiz etmeyi amaçlamıştır. Ampirik sonuçlar; karbon emisyonu ile büyüme arasında doğrusal bir ilişki olmadığını, ancak doğrusal olmayan (nonlinear) uzun dönemli pozitif bir ilişki tespit edildiğini göstermektedir.

Özdemir ve Koç (2020) çalışmalarında kişi başına CO₂ emisyonu, reel GSYH, enerji ve yenilenebilir enerji kullanımı ile ticaret açıklığı değişkenleri kullanılarak, Türkiye’de çevresel Kuznets eğrisi hipotezi ARDL sınır testiyle sınanmıştır. Ampirik bulgular, emisyon ile gelir arasında N-şeklinde (küçükten büyüğe dönüm noktasıyla) bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Atgür (2021) çalışmasında 1971–2014 dönemi Çin verileriyle yapılan Johansen eşbütünleşme tekniği kullanarak, OLS tahmini ve ECM–Granger testleri uygulanmıştır. Johansen ve OLS sonuçları, büyüme ve enerji tüketiminin karbon emisyonları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğunu gösterirken, ECM–Granger nedensellik sonuçları istatistiksel anlamlılık sağlamamıştır. Bu, enerji–büyüme–emisyon ilişkisinin uzun dönemli bağlamda daha belirgin olduğunu, kısa dönemdeki etkileşimlerin ise karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, Çin özelinde sürdürülebilir büyüme stratejilerinin gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Destek vd. (2020) çalışmalarında 1990–2018 dönemi Almanya verileri kullanılarak karbon emisyon yoğunluğu endeksi, kişi başına elektrik tüketimi ve kişi başına GSYİH arasındaki ilişki VAR modelleri, Granger ve Toda–Yamamoto nedensellik analizleriyle incelemişlerdir. Ampirik bulgular, elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki sıkı etkileşimin yanı sıra, bu değişkenlerin karbon emisyonları üzerinde de anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Uzun dönemde yapılan analizler, enerji kullanımı ve büyüme dinamiklerinin çevresel etkiyle birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kazanasmaz vd. (2023) çalışmalarında 1967–2017 yıllarını kapsayan veriler yardımıyla elektrik tüketimi, kişi başına GSYH ve CO₂ emisyonları arasındaki kısa ve uzun dönem dinamikler VECM, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle incelenmiştir. Uzun dönemde elektrik tüketiminin büyümeyi pozitif, karbondioksit emisyonunun ise negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Granger nedensellik sonuçları, elektrik tüketiminden hem ekonomik büyümeye hem de CO₂ emisyonlarına tek yönlü nedensellik işaret etmektedir.

Şahin ve Ünal (2023) çalışmalarında 1990–2020 dönemi Türkiye verileri kullanarak karbon emisyonu, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemek istemişlerdir. Gregory–Hansen eşbütünleşme testi ve Hacker–Hatemi-J bootstrap nedensellik analiziyle kullandıkları çalışmalarında, eşbütünleşme sonuçları, değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olduğunu gösterirken; bootstrap nedensellik analizleri karbon emisyonunun makroekonomik ve finansal gelişme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, Türkiye özelinde CO₂ emisyonlarının ne büyüme ne de finansal gelişme tarafından belirgin şekilde yönlendirilmediğini göstermektedir.

Benli (2024) 1974–2014 dönemi verileri kullanılarak geliştirdiği çalışmasında döngüsüz graflar analizi ile doğrudan yabancı yatırımların (FDI) karbon emisyonları üzerine dolaylı etkilerini ve ekonomik büyümeyle ilişkisini ortaya koymayı hedeflemiştir. Analiz, FDI’nin doğrudan değil, dış ticaret aracılığıyla karbon emisyonlarını tetiklediğini; ayrıca karbon emisyonları ile enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi izlediğini göstermektedir. Sonuçta kirliliğin enerji tüketiminin de belirleyicisi olduğunu ve bu etki örgüsünün politika tasarımında dikkate alınması gerektiğini işaret etmektedir.

Literatürde genel olarak ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişki farklı ülke grupları, dönemler ve yöntemler kullanılarak geniş biçimde incelenmiştir. Çalışmaların bir kısmı OECD, AB, gelişmekte olan ülkeler ve Asya ekonomileri gibi farklı ülke örneklerine odaklanırken, kullanılan veri aralıkları 1950’lerden başlayarak 2020’lere kadar uzanmakta ve hem kısa dönemli hem de uzun dönemli panelleri kapsamaktadır. Yöntemsel açıdan panel eşbütünleşme testleri, FMOLS ve DOLS tahmincileri, ARDL, VECM, panel VAR, Granger nedensellik, etki-tepki fonksiyonları ve çapraz-korelasyon tahminleri sıklıkla tercih edilmiştir. Bulguların önemli bir kısmı Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezini destekleyen ters-U ilişkisine işaret ederken, bazı çalışmalarda N-şekilli veya doğrusal olmayan farklı desenler de gözlenmiştir. Ayrıca enerji tüketimi ve nüfus yoğunluğunun emisyonları artırıcı etkisi güçlü biçimde teyit edilirken, yenilenebilir enerji kullanımının azaltıcı rolü öne çıkmış, dışa açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların etkileri ise bağlama göre değişkenlik göstermiştir. Genel olarak literatür, EKC hipotezinin belirli koşullar altında geçerlilik kazandığını, ancak her ülke ve kirleticisi için evrensel bir yasa olarak kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Literatürde çevresel Kuznets eğrisi (ÇKE) üzerine pek çok çalışma yapılmış olsa da özellikle Avrupa Birliği ülkeleri için 2004–2024 dönemini kapsayan güncel ve uzun soluklu bir panel veri analizi eksikliği göze çarpmaktadır. Daha önceki araştırmalar çoğunlukla kişi başına düşen gelir düzeyine odaklanmış, milli gelir büyüme oranı ve karesini dikkate alan bir modelleme ise sınırlı kalmıştır. Ayrıca, enerji tüketimi, dışa açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların birlikte ele alındığı çalışmalar da oldukça sınırlıdır. Bir diğer eksiklik, AB ülkeleri arasındaki güçlü ekonomik ve çevresel etkileşimlerden kaynaklanan yatay kesit bağımlılığının ihmal edilmesidir. Oysa bu durum dikkate alınmadığında, parametre tahminleri yanı sıra standart hatalar sapmalı olabilmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşlukları gidermek amacıyla, Driscoll–Kraay sağlam standart hatalarını ve hem birinci hem de ikinci nesil birim kök testlerini kullanarak, ÇKE hipotezini güncel dönem, geniş değişken seti ve metodolojik açıdan daha sağlam bir çerçevede sınamaktadır.

2. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmanın temel amacı, Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi çerçevesinde panel veri analizi ile incelemektir. Bu doğrultuda, yatay kesit bağımlılığı test edilmiş ve yatay kesit bağımlılığının olması durumunda dikkate alan yöntemler kullanılarak model tahmin edilmiştir.

Çalışma Avrupa Birliği üyesi olan Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya,

Slovenya, Yunanistan ülkelerini kapsamaktadır. Dünya Bankası üzerinden temin edilen 2004 – 2024 dönemine ilişkin enerji kullanımı, açıklık ([ithalat + ihracat] / GDP), milli gelir büyümesi, karbon dioksit emisyonu, işsizlik ve doğrudan yabancı yatırımlar değişkenleri yer almaktadır. Modelin tahmininde literatürde de sıklıkla kullanılan (Colther ve Doussoulin, 2024; Jamel ve Maktouf, 2017; Jiang vd., 2019; Li vd., 2023; Lu vd., 2022a, 2022b; Maku ve Ikpuri, 2020; Siqin vd., 2021; T. Wang ve Henderson, 2022; Wu vd., 2025) Cobb Douglas üretim fonksiyonunun matematiksel yapısından faydalanılmıştır.

$$Y = f(A, K, L) \rightarrow Y = AK^{\alpha}L^{\beta} \quad (1)$$

burada Y toplam çıktıyı, A toplam faktör verimliliğini, K sermaye girdisini, L emek girdisini ve α ve β sırasıyla sermaye ve emeğin çıktı esnekliklerini temsil eder. Logaritmik dönüşüm oransal olmayan değişkenlerin daha varyanslarının daha kararlı ve stabil olmalarını sağlar (Türe ve Akdi, 2006). Bu nedenle oransal olmayan değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Ekonometrik metodoloji gereği verinin hem zaman boyutunun hem de birim boyutunun varlığı panel veri analizi yöntemlerinin kullanılmasını gerektirmektedir. Bu parametreler, mevcut teknolojiden etkilenen sabitlerdir. Model genel olarak;

$$CO_{2it} = \alpha_i + \beta_1 GDPG_{it} + \beta_2 GDPG_{it}^2 + \beta_3 OPENNESS_{it} + \beta_4 EC_{it} + \beta_5 FDI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Burada GDPG milli gelir büyümesini, $GDPG^2$ milli gelir büyümesinin karesini, OPENNES dışa açıklık oranını, EC enerji tüketimini ve FDI doğrudan yabancı yatırımları ifade eden bağımsız değişkenler iken CO_2 kişi başına karbon dioksit emisyonunu, α_i ülkeye özgü sabit etkiyi ve ε ise hata terimini ifade etmektedir.

Panel veri analizinde analize başlamadan önce ilk dikkat edilmesi gereken nokta yatay kesit bağımlılığıdır. Yatay kesit bağımlılığı, mekansal veya yayılma etkileri nedeniyle ortaya çıkabilir veya gözlemlenmeyen (veya gözlemlenemeyen) ortak faktörlerden kaynaklanabilir (Baltagi ve Hashem Pesaran, 2007). Yatay kesit bağımlılığı ihmal edildiğinde birimler arası ortak şoklar ve/veya ortak süreçlerin ihmal edilmesi sonucu parametre sonuçları yanıltıcı ve parametrelere ilişkin standart hatalar sapmalı olarak elde edilebilir. Rassal etkiler ve sabit etkiler modellerinin tahmin sonuçlarının güvenilirliği zayıflamaktadır (Pesaran, 2006). Bu durumda yatay kesit bağımlılığının çalışmaya başlanılmadan önce test edilmesi gerekir.

Çalışmada kullanılan verilerin öncelikle durağan olup olmadıklarının incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu testler de yatay kesit bağımlılığın olup olmadığı serileri uygulanması bakımından kategorilere ayrılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı dikkate almayan geleneksel birim kök sınamaları birinci nesil birim kök sınamaları olarak ifade edilirken ikinci nesil panel birim kök testleri, panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar elde etmeyi amaçlar. Bu kapsamda, Phillips ve Sul, (2003) artık faktör modellerine dayalı bir yapı önererek ortak faktörlerin etkisini ortogonalizasyon (korelasyonsuzlaştırma) yoluyla asimptotik olarak ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Moon ve Perron (2004) ise, ortak faktörlerden arındırılmış gözlemler üzerinden bir panel birim kök testi geliştirerek faktör yüklerini temel bileşenler analizi (PCA) ile tahmin etmiş ve özellikle modelde deterministik trendler bulunmadığında testin yüksek asimptotik güce sahip olduğunu göstermiştir. Bai ve Ng (2004) ise daha genel bir çerçevede, hem ortak faktörlerin hem de bireysel serilerin birim kök ve eşbütünleşme özelliklerini dikkate alarak modelin ilk farklarını kullanarak ortak faktörlerin dinamik yapısını da modellemişlerdir. Bu çalışmalar, panel veri setlerinde yaygın olan yatay kesit bağımlılığı sorununu istatistiksel olarak ele alan ve literatürde “ikinci nesil” birim kök testleri olarak sınıflandırılan yöntemlerin temelini oluşturmaktadır. (Breitung ve Pesaran, 2007; Choi, 2006). Çalışmada öncelikle Pesaran CD yatay kesit bağlanım testine (Pesaran, 2004) ilişkin hipotezler verilmiştir.

H_0 : Yatay kesit bağılanımı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağılanımı vardır.

Çalışmada yatay kesit bağımlılığını test etmek için Pesaran (2004) CD testi tercih edilmiştir. Bunun temel nedeni, panel veri setlerinde özellikle ülkeler arası güçlü ekonomik ve çevresel etkileşimler söz konusu olduğunda, hata terimleri arasında korelasyon bulunma olasılığının yüksek olmasıdır. Geleneksel testler bu bağımlılığı dikkate almadığından yanlış sonuçlara yol açabilmektedir. Pesaran CD testi ise hem küçük T–büyük N hem de büyük T–büyük N paneller için uygulanabilir olması, ayrıca modeldeki artıklar üzerinden doğrudan ortalama korelasyon katsayılarını kullanarak yatay kesit bağımlılığını etkin biçimde ölçmesi nedeniyle literatürde yaygın kabul görmüş ve güvenilir bir yöntemdir. Bu yönüyle testin uygulanması, çalışmada kullanılan ekonometrik tahminlerin sağlamlığını artırmakta ve elde edilen bulguların güvenilirliğini desteklemektedir. Testin matematiksel ifadesi denklem (1)’de verilmektedir.

$$CD = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right) \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \sqrt{T_{ij}} \hat{\rho}_{ij}\right)} \quad (3)$$

Burada CD test istatistiğini, phata terimleri arasındaki korelasyonu, N paneldeki birim sayısını ve T zaman dönemi sayısını ifade etmektedir.

Pesaran CD test sonuçlarına ilişkin sonuçlar tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Pesaran Yatay Kesit Bağılanım Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	p değeri
GDPG	72,7053	0,0000
GDPG ²	61,2397	0,0000
CO ₂	0,6251	0,5319*
EC	53,5606	0,0000
OPENNESS	31,6426	0,0000
FDI	0,3187	0,7500*

* 0.05 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağılanım olmadığına ilişkin yokluk hipotezi reddedilememiştir.

Tablo 1 sonuçlarına göre GDPG, EC ve OPENNESS değişkenlerine ilişkin ikinci nesil birim kök testleri uygulanması gerekirken EC ve FDI değişkenlerine ilişkin birinci nesil birim kök testleri uygulanması gerekmektedir. Çalışmada birinci nesil birim kök testi olarak IPS testi (Im vd., 2003) ikinci nesil birim kök testi olarak ise CIPS testi (Pesaran, 2007) uygulanmıştır.

CIPS testinin matematiksel ifadesi denklem (2)’de verilmiştir.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + v_{i,t} \quad (4)$$

Denklem (4)’te yer alan Δy_{it} birim i’nin (ülke, firma vb.) t dönemindeki bağımlı değişkeninin birinci farkını, α_i birime özgü sabit terimi (heterojen sabit), ρ_i gecikmeli düzey değişkeninin katsayısını (birim kök varlığı/yokluğu), $y_{i,t-1}$ birim i’nin t–1 dönemindeki bağımlı değişken değerini, $\bar{y}_{t-1}$ tüm yatay kesitlerin ortalama değerini (ortak faktörlerin etkisi), $c_i \bar{y}_{t-1}$ ortak şokların gecikmeli etkisini kontrol eden terimi, $d_i \Delta \bar{y}_t$ ortak şokların kısa dönemli (birinci fark) etkisini ve v_{it} hata terimini temsil etmektedir.

Buradan hareketle IPS testi ise denklem (5)’te yer almaktadır.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Denklem (4)'te yer alan ifadelerden farklı olarak denklem (5)'te

$\sum_{j=1}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta y_{i,t-j}$ gecikmeli farkların toplamı, (Genişletilmiş Dickey-Fuller yaklaşımında olduğu gibi serideki otokorelasyonu gideren genişletme), p_i birim i için optimal gecikme uzunluğunu, γ_{ij} gecikme katsayıları ve ε_{it} hata terimini ifade etmektedir.

olarak yer almaktadır. Bir sonraki aşamada değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla birim kök testleri yapılmış ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	p değeri
GDPG	-2,4254	0,0076*
GDPG ²	-3,0398	0,0012*
CO ₂	-2,9940	0,0014*
EC	-2,3860	0,0085*
OPENNESS	-3,8610	0,0001*
FDI	-2,9869	0,0014*

* 0,05 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilmiştir.

Yapılan birim kök testi sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin test istatistikleri 0.05 anlamlılık düzeyinde kritik değerin altında olup, buna karşılık gelen p-değerleri 0.05'ten küçük bulunmuştur; bu da panel veri setindeki ilgili serilerin tamamının 0.05 düzeyinde istatistiksel olarak durağan olduğunu göstermektedir. Denklem 2'de verilen ilişkin test edilmesi için değişkenlerin durağan olmaları gerektiğinden elde edilen sonuçlara göre modelin tahmin edilmesinde ekonometrik bir sorun gözlenmemektedir. Ancak denklemin tahmini sonrasında elde edilen hatalarda yatay kesit bağlanım sorunu olup olmadığının belirlenmesi son derece önemlidir. Denklem 2'de yer alan ifade havuzlanmış model ile tahmin edilmiştir. Modelden elde edilen hata terimleri üzerinden, yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olup olmadığını test etmek amacıyla Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testi uygulanmıştır. Test sonucunda test istatistiği olarak 68,239 elde edilirken bu test istatistiğine ilişkin p değeri 0,0000 olarak bulunmuştur. Bu durumda bu panel veri regresyon denklemini tahmin ederken yatay kesit bağlanımı dikkate alan bir yöntem ile tahmin etmek gerekmektedir. Bunun için literatürde sıklıkla kullanılan (Anser vd., 2020; Halder ve Sethi, 2022; Haseeb vd., 2023; Hayford vd., 2023; Hodu Ngangnchi vd., 2024; Le vd., 2020; J. Xie vd., 2024; L. Xie vd., 2023) Driscoll - Kraay (1998) yöntemi kullanılmaktadır. Driscoll ve Kraay, panel veri modellerinde değişen varyans, otokorelasyon ve özellikle yatay kesit bağımlılığına karşı tutarlı standart hata tahminleri elde edebilmek için düzeltme getirmişlerdir. Bu yöntemde sabit etkiler modeli temel alınarak katsayı tahminleri yapılmakta ve standart hatalar, (Newey ve West, 1987) tipi düzeltmeye benzer şekilde genişletilmiş panel veri yapısında hesaplanmaktadır. Önerilen kovaryans matrisi denklem (6)'da verildiği şekildedir.

$$\hat{V}_{DK} = (X'X)^{-1} \left(\sum_{t=-T+1}^{T-1} w_t \hat{\Gamma}_t \right) (X'X)^{-1} \quad (6)$$

Denklem (6)'da yer alan ifadede Γ otokovaryans matrisini, w ağırlıklandırma fonksiyonunu, T zaman boyutunu ve X açıklayıcı değişkenler matrisini temsil etmektedir. Çalışmada verilen denklem 2 tahmini Driscoll-Kraay yöntemi ile tahmin edilmiş ve sonuçlar tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Driscoll-Kraay Yöntemi Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	p değeri
GDP	1,2259	0,3497	3,5055	0,0005
GDP ²	-0,6307	0,2286	-2,7583	0,0058
EC	0,5744	0,2649	2,1684	0,0301
OPENNESS	0,1001	0,0103	9,7535	0,0000

FDI	-0,0092	0,0157	-0,5851	0,5585*

* 0.05 anlamlılık düzeyinde değişkenlere ilişkin istatistiksel olarak anlamlıdır.

Çalışmadan elde edilen tahmin sonuçları, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezini destekler niteliktedir. Modelde milli gelir büyümesi (GDP) pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunurken ($\beta_1 = 1,2259$; $p < 0,05$), milli gelir büyümesinin karesi (GDP²) negatif ve anlamlıdır ($\beta_2 = -0,6307$; $p < 0,05$). Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezine göre bu ilişkinin ters U şeklinde çıkabilmesi için milli gelir büyümesi ve milli gelir büyümesi değişkenlerinin pozitif ve anlamlı olarak tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu bulgu, ekonomik büyümenin başlangıçta çevresel bozulmayı artırdığını, ancak belli bir gelir düzeyinden sonra çevresel kalitenin iyileşmeye başladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla modelde ters-U biçimli bir ilişki tespit edilmiş ve ÇKE hipotezi ampirik olarak doğrulanmıştır.

Bu sonuçların yanı sıra enerji tüketimi (EC) değişkeni pozitif ve anlamlıdır ($\beta_3 = 0,5744$; $p < 0,05$), bu da enerji kullanımındaki artışın karbon emisyonlarını yükselttiğini göstermektedir. Dışa açıklık oranı (OPENNESS) değişkeni de pozitif ve yüksek derecede anlamlıdır ($\beta_4 = 0,1001$; $p < 0,05$); bu durum artan ticari açıklığın çevresel baskıyı artırdığını işaret etmektedir. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) değişkeni istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır ($\beta_5 = -0,0092$; $p > 0,05$), bu nedenle bu değişkenin CO₂ emisyonları üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

3. Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı, Avrupa Birliği ülkelerinde 2004–2024 dönemine ait panel veriler kullanarak, ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi çerçevesinde incelemektir. Bu doğrultuda, kişi başına düşen milli gelir büyümesi, kişi başına milli gelir büyümesi karesi, enerji tüketimi, dışa açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlardan oluşan makroekonomik belirleyicilerin karbondioksit (CO₂) emisyonları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Analizde, yatay kesit bağımlılığı gibi panel veri yapısına özgü sorunları gidermek amacıyla Driscoll-Kraay tahmincisi tercih edilmiştir. Böylece, büyüme ve çevresel bozulma arasındaki dinamiklerin daha sağlıklı biçimde ortaya konması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın bulguları, Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkinin Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) çerçevesinde ters-U biçiminde işlediğine işaret etmektedir. Büyüme (GDP) katsayısının pozitif ve anlamlı, büyümenin karesi (GDP²) katsayısının negatif ve anlamlı bulunması, literatürde EKC hipotezini destekleyen geniş bir çalışma grubu ile uyumludur (Grossman ve Krueger, 1995; Yao vd., 2019; Wang vd., 2023). Bununla birlikte, EKC'nin evrensel bir yasa olmadığı, kirlетici türüne, ülke/gelir grubuna ve yöntem seçimine duyarlı olduğu yolundaki eleştirel değerlendirmelerle (Guo ve Shahbaz, 2024; Leal ve Marques, 2022; Sarkodie ve Strezov, 2019) tutarlı biçimde, çalışmanın sonuçları da örnekleme ve değişken tanımlarına bağlı olarak yorumlanmalıdır. Öyle ki kimi çalışmalarda N-şekilli veya doğrusal olmayan alternatif kalıplar da rapor edilmiştir (Arı ve Zeren, 2011; Özdemir ve Koç, 2020; Allard vd., 2018).

Çalışmanın diğer bir ampirik diğer bulgusu olan enerji tüketimi (EC) katsayısının pozitif ve anlamlı olması, enerji talebindeki artışların CO₂ emisyonlarını yükselttiğine ilişkin oldukça yerleşik bulguları destekler niteliktedir (Long vd., 2015; Destek vd., 2020; Mirza ve Kanwal, 2017). Dışa açıklık (OPENNESS) katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması ise ticaretin çevresel baskıları artırabildiğini göstermektedir; bu, ticaret–çevre bağlantısında politika ve teknoloji bileşenlerinin belirleyici olduğuna işaret eden bulgularla uyumludur (Cole vd., 1997; Jamel ve Maktouf, 2017). Doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) katsayısının anlamsız bulunması, AB bağlamında FDI'nin çevre üzerinde tek başına net bir etki yaratmadığına, etkilerin dolaylı kanallar (ticaret, teknoloji bileşimi) üzerinden şekillenebileceğine işaret etmektedir (Borensztein vd., 1998; Benli, 2024).

Bu bulgular ışığında, AB ülkelerinde sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için enerji verimliliğini artıran ve yenilenebilir kaynakları teşvik eden politikaların önceliklendirilmesi gerekmektedir. Ticaret politikalarında çevresel standartların güçlendirilmesi, açıklığın çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilir. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımların çevre dostu teknolojilere yönlendirilmesi için teşvik mekanizmaları geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Allard, A., Takman, J., Uddin, G. S., and Ahmed, A. (2018). The N-shaped environmental Kuznets curve: an empirical evaluation using a panel quantile regression approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(6), 5848–5861. doi: 10.1007/S11356-017-0907-0/TABLES/14
- Altıntaş, H., & Kassouri, Y. (2020). Is the environmental Kuznets Curve in Europe related to the per-capita ecological footprint or CO₂ emissions? *Ecological Indicators*, 113, 106187. doi: 10.1016/j.ecolind.2020.106187
- Anser, M. K., Alharthi, M., Aziz, B., and Wasim, S. (2020). Impact of urbanization, economic growth, and population size on residential carbon emissions in the SAARC countries. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 22(4), 923–936. doi: /10.1007/s10098-020-01833-y
- Arı, A., ve Zeren, F. (2011). CO₂ Emisyonu ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(2), 37-47.
- Atgür, M. (2021). Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve karbon emisyonları ilişkisi: Çin örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 172–186. doi: 10.32709/akusosbil.696857
- Bai, J., and Ng, S. (2004). A PANIC Attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127–1177. doi: 10.1111/j.1468-0262.2004.00528.x
- Baltagi, B. H., and Hashem Pesaran, M. (2007). Heterogeneity and cross section dependence in panel data models: theory and applications introduction. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 229–232. doi: 10.1002/jae.955
- Bao, Z., and Lu, W. (2023). Applicability of the environmental Kuznets curve to construction waste management: A panel analysis of 27 European economies. *Resources, Conservation and Recycling*, 188, 106667. doi: 10.1016/j.resconrec.2022.106667
- Başar, Y., ve Şaşmaz, M. Ü. (2016). Karbon vergisi, ekonomik büyüme ve co₂ emisyonu arasındaki nedensellik: Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç Örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 1(1), 32–41.
- Batmaz, T., Bayraç, H. N., ve Güllü, M. (2019). Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının büyüme ve karbon emisyonu ilişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 645–658.
- Benli, M. (2024). Türkiye’de Ar-Ge, büyüme ve dış ticaret üçgeni: yönlendirilmiş döngüsüz graflar analizi. *Sakarya Üniversitesi İktisat Dergisi*, 13(3), 349–358.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., and Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), 115–135. doi: 10.1016/S0022-1996(97)00033-0
- Breitung, J., and Pesaran, M. H. (2007). Unit roots and cointegration in panels. In *The Econometrics of Panel Data* (ss. 279–322). Springer Berlin Heidelberg. doi: 10.1007/978-3-540-75892-1_9

- Caravaggio, N. (2020). A global empirical re-assessment of the Environmental Kuznets curve for deforestation. *Forest Policy and Economics*, 119, 102282. doi: 10.1016/j.forpol.2020.102282
- Choi, I. (2006). Combination unit root tests for cross-sectionally correlated panels. In B. H. Baltagi (Ed.), *Panel data econometrics: Theoretical contributions and empirical applications* içinde (ss. 311–333). Elsevier.
- Cole, M. A., Rayner, A. J., and Bates, J. M. (1997). The environmental Kuznets curve: an empirical analysis. *Environment and Development Economics*, 2(4), 401–416. doi: 10.1017/S1355770X97000211
- Colther, C., and Doussoulin, J. P. (2024). Recent pplications and developments of the Cobb–Douglas Function: From productivity to sustainability. *Journal of the Knowledge Economy*, 16(1), 1646–1666. doi: 10.1007/s13132-024-02061-1
- Destek, M. A., Shahbaz, M., Okumus, I., Hammoudeh, S., and Sinha, A. (2020). The relationship between economic growth and carbon emissions in G-7 countries: evidence from time-varying parameters with a long history. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(23), 29100–29117. doi: /10.1007/s11356-020-09189-y
- Driscoll, J. C., and Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549–560. doi: 10.1162/003465398557825
- Fakher, H. A., Ahmed, Z., Acheampong, A. O., and Nathaniel, S. P. (2023). Renewable energy, nonrenewable energy, and environmental quality nexus: An investigation of the N-shaped Environmental Kuznets Curve based on six environmental indicators. *Energy*, 263, 125660. doi: 10.1016/j.energy.2022.125660
- Frodyma, K., Papież, M., & Śmiech, S. (2022). Revisiting the Environmental Kuznets Curve in the European Union countries. *Energy*, 241, 122899. doi: 10.1016/j.energy.2021.122899
- Grossman, G. M., and Krueger, A. B. (1995). Economic growth and the environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353–377. doi: 10.2307/2118443
- Gülmez, A. (2015). OECD Ülkelerinde ekonomik büyüme ve hava kirliliği ilişkisi: Panel veri analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 18–30.
- Guo, X., and Shahbaz, M. (2024). The existence of environmental Kuznets curve: Critical look and future implications for environmental management. *Journal of Environmental Management*, 351, 119648. doi: 10.1016/j.jenvman.2023.119648
- Haldar, A., and Sethi, N. (2022). Environmental effects of information and communication technology - Exploring the roles of renewable energy, innovation, trade and financial development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 153, 111754. doi: 10.1016/j.rser.2021.111754
- Haseeb, A., Xia, E., Saud, S., Usman, M., and Quddoos, M. U. (2023). Unveiling the liaison between human capital, trade openness, and environmental sustainability for BRICS economies: Robust panel-data estimation. *Natural Resources Forum*, 47(2), 229–256. doi: 10.1111/1477-8947.12277
- Hayford, I. S., Ofori, E. K., Gyamfi, B. A., and Gyimah, J. (2023). Clean cooking technologies, information, and communication technology and the environment. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(48), 105646–105664. doi: 10.1007/s11356-023-29577-4

- Hodu Ngangnchi, F., Ajong Aquilas, N., and Emmanuel Mbella, M. (2024). Natural resource use, industrialization and climate change in Africa: Blueprints for sustainable regional development. *Research in Globalization*, 9, 100245. doi: 10.1016/j.resglo.2024.100245
- Im, K. S., Pesaran, M. H., and Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. doi: 10.1016/S0304-4076(03)00092-7
- Jamel, L., and Maktouf, S. (2017). The nexus between economic growth, financial development, trade openness, and CO₂ emissions in European countries. *Cogent Economics and Finance*, 5(1), 1341456. doi: 10.1080/23322039.2017.1341456
- Jiang, R., Li, R., and Wu, Q. (2019). Investigation for the decomposition of carbon emissions in the USA with C-D function and LMDI methods. *Sustainability*, 11(2), 334. doi: 10.3390/su11020334
- Kazanasmaz, E., Demirel, B. L., Karatepe, S., ve Hızarcı, A. E. (2023). Ekonomik büyüme, elektrik tüketimi ve karbon emisyonu ilişkisi: Türkiye örneği. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 6(2), 248–265. doi: 10.32951/mufider.1356297
- Khanna, T. M., Baiocchi, G., Callaghan, M., Creutzig, F., Guías, H., Haddaway, N. R., Hirth, L., Javaid, A., Koch, N., Laukemper, S., Löschel, A., Zamora Dominguez, M. del M., and Minx, J. C. (2021). A multi-country meta-analysis on the role of behavioral change in reducing energy consumption and CO₂ emissions in residential buildings. *Nature Energy*, 6(9), 925–932. doi: /10.1038/s41560-021-00866-x
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American Economic Review*, 45(No:1), 1–28. <https://www.jstor.org/stable/1811581>
- Le, T.-H., Le, H.-C., and Taghizadeh-Hesary, F. (2020). Does financial inclusion impact CO₂ emissions? Evidence from Asia. *Finance Research Letters*, 34, 101451. doi: 10.1016/j.frl.2020.101451
- Leal, P. H., and Marques, A. C. (2022). The evolution of the environmental Kuznets curve hypothesis assessment: A literature review under a critical analysis perspective. In *Heliyon* (Vol. 8, Issue 11). Elsevier Ltd. doi: 10.1016/j.heliyon.2022.e11521
- Li, B., Du, Y., and Chen, G. (2023). The effects of carbon trading on resident income: a theoretical and empirical study on the pilot carbon market in China. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(59), 123843–123861. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-30903-z>
- Long, X., Naminse, E. Y., Du, J., and Zhuang, J. (2015). Nonrenewable energy, renewable energy, carbon dioxide emissions and economic growth in China from 1952 to 2012. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 680–688. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.07.176>
- Lu, W., Wu, H., and Wan, L. (2022a). Driving effect of CO₂ emissions on economic growth—application of empirical likelihood for generalized method of moments. *Communications in Statistics - Simulation and Computation*, 51(12), 7500–7512. doi: 10.1080/03610918.2020.1839095
- Lu, W., Wu, H., and Wan, L. (2022b). Driving effect of CO₂ emissions on economic growth—application of empirical likelihood for generalized method of moments. *Communications in Statistics - Simulation and Computation*, 51(12), 7500–7512. doi: 10.1080/03610918.2020.1839095
- Maku, O. A., and Ikpuri, P. O. (2020). A multivariate analysis between renewable energy, carbon emission and economic growth: New evidences from selected Middle East and North Africa countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(6), 440–450. doi: 10.32479/ijeeep.10074

- Menegaki, A. N. (2014). On energy consumption and GDP studies; A meta-analysis of the last two decades. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29, 31–36. doi: 10.1016/j.rser.2013.08.081
- Mirza, F. M., and Kanwal, A. (2017). Energy consumption, carbon emissions and economic growth in Pakistan: Dynamic causality analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 1233–1240. doi: 10.1016/j.rser.2016.10.081
- Mohammed, S., Gill, A. R., Ghosal, K., Al-Dalahmeh, M., Alsafadi, K., Szabó, S., Oláh, J., Alkerdi, A., Ocwa, A., & Harsanyi, E. (2024). Assessment of the Environmental Kuznets Curve within EU-27: Steps toward environmental sustainability (1990–2019). *Environmental Science and Ecotechnology*, 18, 100312. doi: 10.1016/j.es.2023.100312
- Moon, H. R., and Perron, B. (2004). Testing for a unit root in panels with dynamic factors. *Journal of Econometrics*, 122(1), 81–126. doi: 10.1016/j.jeconom.2003.10.020
- Narayan, P. K., Saboori, B., and Soleymani, A. (2016). Economic growth and carbon emissions. *Economic Modelling*, 53, 388–397. doi: 10.1016/j.econmod.2015.10.027
- Newey, W. K., and West, K. D. (1987). a simple, positive semi-definite, heteroskedasticity and autocorrelation consistent covariance matrix. *Econometrica*, 55(3), 703. doi: 10.2307/1913610
- Özdemir, B. K., ve Koç, K. (2020). Türkiye’de Karbon Emisyonları, Yenilenebilir Enerji Ve Ekonomik Büyüme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 66–86. doi: /10.18354/esam.665191
- Pablo-Romero, M. del P., and De Jesús, J. (2016). Economic growth and energy consumption: The Energy-Environmental Kuznets Curve for Latin America and the Caribbean. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 1343–1350. doi: 10.1016/j.rser.2016.03.029
- Pala, A. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde enerji tüketimi, karbon emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisinin ARDL yaklaşımı ile incelenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14, 1-29.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.572504
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967–1012. doi: 10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312. doi: /10.1002/jae.951
- Phillips, P. C. B., and Sul, D. (2003). Dynamic panel estimation and homogeneity testing under cross section dependence. *The Econometrics Journal*, 6(1), 217–259. doi: 10.1111/1368-423X.00108
- Şahin, C., ve Ünal, S. (2023). Karbon salınımının, ekonomik büyüme ve finansal gelişme ile ilişkisi: Türkiye örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 15(29), 367–376.
- Sarkodie, S. A., and Strezov, V. (2019). A review on Environmental Kuznets Curve hypothesis using bibliometric and meta-analysis. *Science of The Total Environment*, 649, 128–145. doi: 10.1016/j.scitotenv.2018.08.276
- Şimşek, T., ve Yiğit, E. (2017). BRİCT ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi, petrol fiyatları, CO₂ emisyonu, kentleşme ve ekonomik büyüme üzerine nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(3), 117–136. doi: /10.17153/oguiibf.335630

- Siqin, Z., Niu, D., Li, M., Zhen, H., and Yang, X. (2021). Carbon dioxide emissions, urbanization level and industrial structure: empirical evidence from North China. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 34528–34545. doi: 10.21203/rs.3.rs-342919/v1
- Stern, N. (2007). *The Economics of climate change*. Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511817434
- Türe, H., ve Akdi, Y. (2006). Mevsimsel eşbütünleşme: Tüketim ve GSYİH. *İktisat, İşletme ve Finans*, 21(242), 101–113.
- Voumik, L. C., Rahman, M., & Akter, S. (2022). Investigating the EKC hypothesis with renewable energy, nuclear energy, and R&D for EU: fresh panel evidence. *Heliyon*, 8(12), e12447. doi: 10.1016/j.heliyon.2022.e12447
- Wang, Q., Zhang, F., and Li, R. (2023). Revisiting the environmental Kuznets Curve hypothesis in 208 counties: The roles of trade openness, human capital, renewable energy and natural resource rent. *Environmental Research*, 216, 114637. doi: 10.1016/j.envres.2022.114637
- Wang, T., and Henderson, D. J. (2022). Estimation of a varying coefficient, fixed-effects Cobb–Douglas production function in levels. *Economics Letters*, 213, 110354. doi: 10.1016/j.econlet.2022.110354
- Wu, Z., Xu, X., and He, M. (2025). The impact of green finance on urban carbon emission efficiency: Threshold effects based on the stages of the digital economy in China. *Sustainability*, 17(3), 854. doi: 10.3390/su17030854
- Xie, J., Ahmed, Z., Zhang, P., Khan, S., and Alvarado, R. (2024). Financial expansion and CO₂ mitigation in top twenty emitters: Investigating the direct and moderating effects of the digital economy. *Gondwana Research*, 125, 1–14. doi: /10.1016/j.gr.2023.07.013
- Xie, L., Mu, X., Hu, G., Tian, Z., and Li, M. (2023). How do information and communication technology and urbanization affect carbon emissions? Evidence from 42 selected “Belt and road initiative” countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(14), 40427–40444. doi: 10.1007/s11356-022-25003-3
- Yao, S., Zhang, S., and Zhang, X. (2019). Renewable energy, carbon emission and economic growth: A revised environmental Kuznets Curve perspective. *Journal of Cleaner Production*, 235, 1338–1352. doi: 10.1016/j.jclepro.2019.07.069
- Zaman, K., Shahbaz, M., Loganathan, N., and Raza, S. A. (2016). Tourism development, energy consumption and environmental Kuznets Curve: Trivariate analysis in the panel of developed and developing countries. *Tourism Management*, 54, 275–283. doi: 10.1016/j.tourman.2015.12.001

Araştırma Makalesi / Research Article

ŞAİR NUSHÎ'NİN BİLİNMEYEN ŞİİRLERİ

Ahmet Selman YİĞİT¹

Öz

Divan ve mesnevilerden sonra klasik Türk edebiyatının en önemli yazılı kaynakları kuşkusuz mecmualardır. Şiir mecmuaları içeriklerinin zenginliğine rağmen çeşitli sebeplerden dolayı edebiyat araştırmacılarının nispeten ihmal ettikleri yazılı eserlerdir. Bu çalışmada şimdiye kadar üzerinde herhangi bir ilmi araştırmanın yapılmadığı İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan bir mecmuada bulunan Şair Nushî'ye ait dokuz şiir tanıtılmaktadır. Kaynaklarda kim olduğuna dair neredeyse hiç bilgi bulunmayan Nushî'nin kimliğine dair keşfedilen bu şiirler analiz edilerek somut verilere ortaya konmaktadır. Gün yüzüne çıkarılan bu şiirler şekil ve muhteva bakımından tahlil edilerek şairin edebi şahsiyeti veriye dayalı ortaya konmaktadır. Mecmuada yer alan dokuz şiirin tamamı hem biçim hem de içerik açısından incelendikten sonra Şair Nushî'nin klasik edebiyattaki yeri ve ağırlığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Şair Nushî, Tahlil, Edebi şahsiyet

JEL Kodları: Z13

THE UNKNOWN POEMS OF THE POET NUSHÎ

Abstract

After the divan and mesnevis, the most important written sources of classical Türk literature are undoubtedly mecmuals. Despite the richness of their content, poetry collections are written works that are relatively neglected by literary researchers for various reasons. This study introduces nine poems by the poet Nushî in a collection in the Istanbul University Rare Works Library, on which no scholarly research has been conducted so far. These poems are analyzed and concrete data are presented on the identity of Nushî, whose identity is almost unknown in the sources. These unearthed poems are analyzed in terms of form and content and the literary personality of the poet is revealed based on data. After analyzing all nine poems in the Mecmuada in terms of both form and content, it is tried to determine the place and weight of the poet Nushî in classical literature.

Keywords: Mecmua, Poet Nushî, Analysis, Literary personality

JEL Codes: Z13.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, ahmetselman.yigit@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1471-0535
Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar kesintisiz devam eden, ikinci beylikler ile Osmanlı dönemlerini kapsayan klasik edebiyat; gerek hüküm sürdüğü uzun zaman dilimi gerekse etkin olduğu coğrafyaya bakıldığında sadece Türkler için değil tüm insanlık için büyük kıymeti haiz olduğu şüphesizdir. Zira bu edebiyat muvacehesinde eser okuyan, yazan, bu edebiyattan faydalanan ve katkı sağlayan Osmanlı maiyetinde bulunan tüm milletlerdir (Develi, 2009). Bu denli çok milletli ve geniş bir toplumun kültürünün, örf ve adetlerinin, edebi temayüllerinin kaleme yansması olan edebiyatın yazılı kaynakları tahmin edileceği üzere sınırsızdır. Bu kaynakların daha iyi anlaşılması, saha araştırmacılarına kolaylık sağlaması için yapılan tasniflere göre İslamiyetin etkisinde gelişen edebiyatın yazılı kaynakları başlıca divanlar, mesneviler, mecmualar, cönkler ve müntehabatlardır (Uzun, 2013, s. 38).

Klasik edebiyatın yazılı kaynaklarından olan mecmualar, divan ve mesnevilerden sonra en önemli eserlerdir. Şiir mecmuaları, klasik edebiyatın günümüze ulaşmasında ve dönemin edebi zevkinin anlaşılmasında kilit rol oynayan kaynaklardır. Birçok farklı çeşidi bulunan mecmualardan özellikle şiir mecmuaları, şairlerin kendi divanları ve diğer eserleri dışında kalan, derleyen edebi zevkine ve elindeki imkânlarla göre derlediği şiir seçkisi niteliğinde eserlerdir. Şairlerin divanlarından çok daha geniş bir şair yelpazesini ve şiir seçkisini sunmaları, onları edebiyat tarihi araştırmaları için vazgeçilmez kılmaktadır.

Çalışmamıza konu olan şiirler, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde TY03759 demirbaş numarasıyla kayıtlı "Mecmû'a-i Gazeliyât" adlı 126 varaktan oluşan mecmuada geçmektedir. Mecmuanın tamamı tarandığında Çorlulu Zarîfî, Bâkî, Fuzulî, Emrî, Fehim-i Kadîm, Hevâyî, Nev'î gibi bilinen ve Nişânî, Gafurî, Nushî, İlahî, Muhtarî gibi nispeten az bilinen onlarca şaire ait gazel, kaside, muhammes, müfret nazım şekilleriyle yazılmış yüzlerce şiirin yer aldığı görülmektedir.

Mecmuada Şair Nushî'ye ait gazel nazım şekliyle yazılmış dokuz şiir tespit ettik. Klasik edebiyat alanında yapılan güncel çalışmalarının tamamına bakıldığında "Nushî" mahlası ile şiir yazan sadece bir şaire rastlanmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1155/1742 yılında ikinci defa sadrazam olması üzerine birçok şair tarafından düşülen tarih manzumelerinin derlendiği Mecmûa-i Tevârih'te, Nushî'ye de ait bir tarih kıt'ası yer almaktadır (Kaplan, 2021). Mecmualarda geçen şiirlerin aidiyetini tespit için üslup ve tanıklama yöntemleri kullanılmalıdır (İlhan, 2023). Bunlarla da yetinmeyip ait olabileceklerine ihtimal verilen şairlerin diğer şiirleri ile içerik noktasında mukayese gerekmektedir (Tılfarlıoğlu, 2022).

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde adı geçen Nushî ile mecmuada şiirlerini tespit ettiğimiz Nushî'nin aynı şair mi yoksa farklı mı olduğunu ortaya koymak için eldeki manzumeler üzerinden yaptığımız karşılaştırmada içerik ve üslup açısından ciddi farklılıkların olduğunu saptadık. İşin doğrusu eldeki şiirlerin nazım şekillerinin farklı olması bu kıyaslardan elde edilen verileri doğrudan etkilemektedir. Zira Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde geçen Nushî, birilerini övmek ve çıktığı makama tarih düşürmek için konuya uygun olan kıta nazım şeklini tercih etmiştir (Kaplan, 2021). Mecmuada şiirlerini tespit ettiğimiz Nushî ise genel itibarıyla sevgilinin güzelliği, ona duyulan özlem ve bu bağlamda hissedilen duyguların (İpekten, 1996) dışı vurumunu konu edinen gazel nazım şeklini kullanmıştır. Kaldı ki birkaç beyitten oluşan bir tek şiir üzerinden yapılacak üslup karşılaştırmasından elde edilecek sonuçların sağlıklı ve hüküm çıkarmaya dayanak oluşturması mümkün görünmemektedir.

Tanıklama konusunda da durum çok farklı değildir. Her iki kaynakta geçen şiirler, yer alan hayaller ve kullanılan sözcüklere bakıldığında sadece cömertlik anlamına gelen "seha" kelimesini kullandıkları görülmektedir ki bu kavramın kullanımı her şairde görülebilir:

Göreydi Bermekî Hâtem sehâ-yı tab'-ı pür-cûdın

Kerem laf'ın tezekkürde iderdi şerm ü istihyâ (Kaplan, 2021)

Mihr-i 'âlem-tâbdur şimdü sehâ-yı matlâbım

Sû-be-sû âfâk-ı mâfil-bâlı tâbân eyledi (G.9/3)

Kaynaklarda “Nushî” nisbesini kullanan XVI. yüzyılda yaşamış “Molla Muslihuddin Muhammed b. Salah b. Celaleddin el-Lâri” isimli Fars kökenli bir mutasavvıftan da bahsedilmektedir (Yazıcı, 2010). Fakat bu şahsiyet yazdığı şiirlerde “Kelami” mahlasını kullanmıştır (Yazıcı, 2010).

1. Nushî'nin Şiirlerinin Tahlili

Çalışmamızın konusu olan şiirlerin yer aldığı mecmua, XV ile XVIII. yüzyıl arası yaşamış şairlerin şiirlerini ihtiva etmektedir. Eğer bahsimize konu olan Şair Nushî, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde bahsi geçen XVIII. yüzyılda yaşamış mezkûr şair değilse hayatına dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eldeki manzumelerde bu konuda maalesef herhangi bir bir bulunmamaktadır.

Bu çalışma ile Şair Nushî'nin bilinmeyen şiirlerini edebiyat camiasına tanıtmak asıl gayemizdir. Bunun yanında söz konusu şiirleri şekil ve içerik açısından tahlil ederek elde edilen veriler ışığında şairin edebi şahsiyetine dair bir çerçeve çizmek de amaçlanmıştır.

1.1. Şekil Özellikleri

Mecmuada Nushî'ye ait dokuz şiir yer almaktadır. 1., 2., 3., 4., 6. ve 9. şiirler beş, 5. ve 8. şiirler yedi, 7. şiir ise altı beyitten ibarettir. Şairin toplamda elli beyti mecmuada yer almaktadır.

1.1.1. Nazım Şekilleri

Klasik edebiyatın en sevilen ve en çok tercih edilen nazım şekli kuşkusuz gazeldir (Üzgör, 1990, s. 278). Şairlerin şiirdeki ince zevk ve zarafetlerini, nüktedanlık ve zekavetlerini, hasılı şairlik kudretlerini en üst seviyede gösterdikleri nazım biçimi gazeldir. Şair Nushî'nin de bu manaya mutabık mecmuada yer alan dokuz şiirinin tamamı gazel nazım şekliyle yazılmıştır.

1.1.2. Vezin

Her klasik edebiyat şairinde olduğu gibi Şair Nushî de şiirlerinde aruz veznini kullanmıştır. Şair Nushî, 1., 5. ve 8. gazelinde hezec bahrindeki mef' ulü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ulün kalıbını, 2. ve 4. gazelinde recez bahrinin müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün kalıbını, 3. gazelinde muzari bahrinin mef' ulü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün kalıbını, 6. gazelinde remel bahrinin fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün kalıbını ve 9. gazelinde yine remel bahrinin fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün kalıbını kullanmıştır. Türk şairlerince benimsenen ve ilk yüzyıldan başlayarak tüm nazım şekillerinde kalıpları en çok kullanılan bahir olan (İpekten, Eski Türk Edebiyatı: Nazım Şekilleri ve Aruz, 2008, s. 215) remel bahrinde yer alan kalıpları yalnızca iki defa kullanması dikkat çekicidir. Dokuz gazelde dört farklı bahirden beş kalıp kullanması Nushî'nin aruz kalıplarına hakim olduğunu düşündürmektedir. Şiirlerde aruz hatalarından imaleye bolca rastlanmaktadır. Özellikle redif hecede yapılan imale şiirin tamamında tekrarlandığından önemli bir kusur teşkil etmektedir:

Sen bu hırâm-ı nâzla serv-i çemen misin nesin

Nâzik ü ter ü cûdile berg-i semen misin nesin (G.4/1)

Geldikçe gûşa nagmeler levh-i dile eyler eser

Derd-i derûnın vir haber 'aşk-ı nihânın kıl 'ayân (G.2/2)

Aşağıdaki beyitlerde Şair zihaf hatasına düşmüştür:

Her na'mesi gûş eyleyen fehm eyleyüp cûş eyleyen
'Aşk bâdesin nûş eyleyen mest oldu bilmez in u ân (G.2/4)

Kâkül-i 'anber-tenün mâili 'abher-i cû çîn
Nâfe-i ahû-yı has-ı müşk-i hoten misin nesin (G.4/2)

Şair medli heceleri yer yer bir kapalı hece değerine düşürerek zihaf yapmıştır:

Destlerinin esîridir lû'lü'-i bahr-i pür-güher

Çeşmine reşk ider bihişt dürr-i 'aden misin nesin (G.4/3)

Tüm bunların ötesinde Nushî'nin aşağıda örnekleri verilen bazı beyitlerde kalıba uygun hece sayısında eksik ifadeleri vezin konusunda ciddi sıkıntı yaşadığını göstermektedir:

Yek katre döküb âb-ı 'inâyet görmekten

Lütf u meded it sîne-i sûzânıma yâ Râb (G.1/2)

Ey 'andefb-i pür-sühen söyle neden oldun sen

Nushî gibi virdigi söz bir gonca-fem cânâne cân (G.2/5)

1.1.3. Kafiye ve Redif

Şiirin en önemli ahenk unsurlarından biri de kuşkusuz kafiye ve rediftir. XVI. yüzyıl tezkire yazarlarından Âşık Çelebî'ye göre şiiri düz yazıdan ayıran en önemli özelliği vezin ve kafiye'dir. Bunlardan biri eksik olursa şiir kemaline eremez (Kılıç, 2018, s. 38). Hatta kafiyenin vezinden bile daha önemli olduğu bazı edebiyat çevrelerinin kabulüdür (Erbay, 1996, s. 167).

Şair Nushî mevcut dokuz şiirinin altısında redif kullanmıştır. 6., 7. ve 8. gazellerde redif eklerden oluşmuştur. 6. gazelde redif yönelme hali ekidir:

Kevkebimde var idi neşe-yi tab'-ı zühre

Nagme-yi çeng ü safâdan dil ü cânı mihre (G.7/1)

7. gazelde belirtme hali eki redif olarak kullanılmıştır:

Dilâ sûret-perest olma gözet etrâfı ma'bâyı

Fenâya olma dilbende bekâda bul dil-ârâyı (G.7/1)

8. gazelde ise görülen geçmiş zaman eki redif konumundadır:

Pervâne-i dil şem'-i ruh-ı dilbere yandı

Bâl u per açub âteş-i ruhsâra tolandı (G.8/1)

9. gazelde "eyledi" fiili redif olarak kullanılmıştır:

Kevkeb-i bahtum medârisde cevelân eyledi

Burc-ı iclâl u şeref devr ile rahşân eyledi (G.9/1)

3. ve 4. gazellerde redif ek ve fiilden oluşmuştur:

Cânâ vücûd bagını bigânedan sakın

Bir dâme düşme aç gözünü dânedan sakın (G3/1)

Sen bu hırâm-ı nâzla serv-i çemen misin nesin

Nâzik ü ter ü cûdile berg-i semen misin nesin (G:4/1)

Birinci gazelde Şşair redifi iyelik hali eki, yönelme hali eki, edat ve sözcükten oluşturmuştur:

Rahm eyle benim hâl-i perîşânıma yâ Râb

Vir nûr-ı ferî dîde-i giryânıma yâ Râb (G.1/1)

Fakat gazelin dördüncü beytinde redif yer almamaktadır:

Feryâdıma efgânıma rahm it yine sensin

Kim rahm idecek çîn-i seher-i efgânıma (G.1/4)

Nushî'nin ek, ek+kelime, ek+edat+kelime ve kelime bazında redif kullanması, “misin nesin” gibi çok sık karşılaşılmayan redif tercihi bu alanda yetkin olduğunu düşündürse de bazı beyitlerde redifi ihmal etmesi önemli bir eksiklik olarak görülmektedir.

Nushî 1. Gazelinde mürdef [-ân (revî harfî ۛ ridf harfî ۛ)], 2. Gazelinde mürdef [-ân (revî harfî ۛ ridf harfî ۛ)], 3. gazelinde müesses [-âne (revî harfî ۛ tesis harfî ۛ ridf harfî ۛ)], 4. gazelinde mücerret [-n (revî harfî ۛ)], 5. gazelinde müesses [-âne (revî harfî ۛ tesis harfî ۛ ridf harfî ۛ)], 6. gazelinde mukayyet [-hr (revî harfî ۛ kayıt harfî ۛ)], 7. gazelinde mücerret [-n (revî harfî ۛ)], 8. ve 9. gazellerinde mürdef [-ân (revî harfî ۛ ridf harfî ۛ)] kafiyelerini kullanmıştır. Kafiye çeşitlerinin hepsini kullanması, Şair Nushî'nin bu konuda en azından asgari seviyede bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

2. Muhteva Özellikleri

Şair Nushî'nin edebî şahsiyetini eldeki şiirleri üzerinden değerlendirebilmek için edebî tür seçiminin, işlediği konuların ve benimsediği dil ve üslubunun önemli amiller olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu bakış açısıyla muhteva özellikleri ele alınarak şairin kimliğine dair somut veriler ortaya konmaya çalışıldı.

2.1. Türler

Klasik edebiyatta tür konusunda birçok önemli ve kapsamlı çalışma yapıldığı halde dört başı mamur bir zemine oturtulmuş değildir. Esasen bu edebiyat mensuplarının eser kaleme alırken tür ve tarz konusunda herhangi bir kaygı taşımamaları, tür tasnifinin, bahsi geçen edebiyatın ömrünü tamamladıktan sonra yapılması (Canım, 2010) (Akkuş, 2014) bu durumun önemli sebeplerindendir. Buna rağmen günümüzde kaside ve mesnevîlerin türünü belirlemede, içerik ve hacim el verdiğince belli kriterlerden bahsetmek mümkündür. Fakat gazellerin türünü belirlemek nispeten daha zordur. Nazım şeklinin yapısı gereği kısa oluşu, içeriğinin belli konularla sınırlandırılması bu güçlüğü başlıca sebeplerindendir. Nitekim birkaç örneğini zikrettiğimiz çalışmalara bakıldığında da tür tespitinde gazellere yer verilmemiştir. Çok belirgin olmadan yahut şairin bu konuda bir bilgilendirmesi yoksa gazeller genel itibarıyla üslup açısından âşıkane gazel, rindane gazel, sufiyane gazel, hakimane gazel vb. ifadelerle zikredilir.

Şair Nushî'nin mecmuada geçen 1. gazeli içerik bakımından incelendiğinde münacat türünde yazıldığı söylenebilir. Özellikle “ya Rab” redifini tercih etmesi ve her beyitte iltica ruh halinin öne çıkması, gazelin münacat türünde yazıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Şairin 8. Gazelinin başında “Nazire-i Nushî” ibaresi yer almaktadır. Nazire “tür müdür yoksa nazım şekli midir?” tartışmasını bir kenara bırakıp mecmua derleyene bakılırsa bu gazelin nazire türüne örnek olarak değerlendirmek gerekir. Fakat kimin şiirne nazire olduğu belli değildir. Şiirin konusunun çok yaygın olan aşk ve sevgiliye duyulan özlem olması, redifin belirgin bir farklılık arz etmemesi ve en önemlisi şairin bu konuda bilgi vermemesi, zemin şiirin ve şairinin belirlenmesini muhal kılmaktadır.

Şair Nushî'nin 2., 4., 5., 6. ve 9. gazellerini, özellikle üslup açısından değerlendirecek rindane ve aşıkane terennüm ettiğini söyleyebiliriz. 3. gazelinde “sakın” gibi emir kipinde bir fiili kullanması, 7. gazelinde her beyitte nasihat niteliğinde tavsiyelerde (gözet, geç, olma vb.) bulunması, diğer bir deyişle öğreticilik yönünün ağır basması (Kiremitçi, 2015), bu iki şiirin âşıkane ve hakimane olarak değerlendirmemize olanak sağlamaktadır.

2.2. Konu

Klasik edebiyatta en sevilen nazım şekli gazeldir ve gazelde en çok işlenen konu da sevgili ve ona duyulan aşktır (Dilçin, 1983, s. 109). Temel konu aşk ve sevgili olmakla beraber zamanla gazelde işlenen konu perspektifi genişlemiş, tabiat, dini-tasavvufi konular gibi hayata dair hemen her şey bir şekilde yerini bulmuştur.

Nushî, klasik edebiyat şairlerinin genel eğilimine paralel olarak şiirlerinde sevgiliyi, ona karşı duyulan yoğun duyguları ve aşkı samimi bir eda ile işlemiştir:

Leb-i teşne-i hâmûn mahabbet-gede-i 'aşk

Hûn-ı cigerin nûş iderek kanına kandı (G.8/2)

Şair, sevgiliye duyduğu hayranlık ve muhabbeti ifade ederken adeta kendinden geçip ne diyeceğini, onu neye benzeteceğini şaşırıp kalmıştır:

Sen bu hırâm-ı nâzla serv-i çemen misin nesin

Nâzik ü ter ü cûdile berg-i semen misin nesin (G.4/1)

Şair ikinci gazelinin tamamında aşığın sevgiliye karşı aşktan dolayı çektiği ızdırap ve meşakkatleri bûlbûlün şahsında yazıya dökmektedir:

Ey bûlbûl-i şîrîn-zebân niçün bu feryâd ü figân

Yakdın derûnım el-amân esrârını eyle beyân (G.2/1)

Nushî, içinde bulunduğu bitkinlik ve çaresizliği dile getirdiği aşağıdaki beyitte, sevgilinin aâşığa reva gördüğü cefadan dem vurmaktadır:

Cânâna niyâz eylemege kalmadı tâkat

Bî-tâb u tûvân oldı gönül cândan usandı (G.8/5)

Şair üçüncü gazelinde sevgiliye seslenerek onu her türlü olumsuzluklara karşı uyarmakta ve gaflet halinde bulunmaktan kaçınmasını telkin etmektedir. Âşığın sevgiliye nasihatlerde bulunup onu uyarması klasik edebiyatta sık görülen bir durum değildir:

Nushî o çeşm-i şûh-ı nigehten hazer hazer

Gâfil mebâş gam-zeda dürdânedenden sakın (3/5)

Yedinci gazelde şair aynı üslup ve eda ile bu sefer gönlüne telkinatta bulunmaktadır. Aşk bir kuru sevda şeklinde tavsif etmesi ve dünyayı boş bir dava görmesi, şairin tasavvufî yönünün de olduğunu düşündürmektedir:

Kurı sevdâ ile zencîr-i nefse olma pâ-beste

Safâ-yı bî-devâm için ko bu beyhûde da'vâyı (G.7/3)

Şair Nushî'nin mecmuadaki ilk gazeli yek-ahenk ve Allah'a karşı yakarış söz konusudur. Gazelin her beytinde içtenlikle ilticada bulunduğu görülmektedir. Son beyitte dertlerine derman yetiştirmeyi Allah'ın inayetinden beklemektedir:

Nushîye gelen derd u belâ hep kadrindür

‘Avnle yetişdir beni dermânıma yâ Râb (G.1/5)

Şair, son gazeline aldığı eğitim ile nasıl terakki ettiğini, mazhar olduğu feyiz ve gönöl gözünün açıldığını bahsetmektedir:

Kevkeb-i bahtum medârisde cevelân eyledi

Burc-ı iclâl u şeref devr ile rahşân eyledi (G.9/1)

Şair Nushî’nin şiirlerine baktığımızda klasik edebiyat çizgisine paralel olarak aşk, sevgili, çektiğı sıkıntılardan ve şairlerde nispeten daha az görülen şahsi eğitiminden bahsettiğı görölmektedir.

2.3. Dil ve Üslup

Asırlarca hüküm süren klasik edebiyatın bünyesinde sayısız şair yetişmiştir. Bunlardan büyük bir kısmının günümüzde adı unutulmuş yahut biyografik eserlerde sadece isimleri kalmıştır. Bazıları ise yaşadığı dönemden bugüne kadar hep göz önünde olmuş ve el üstünde tutulmuştur. Muhtemelen edebiyata ilgi duyuldukça da hal bu minval üzere gidecektir.

Bir şairi ölümsüz kılan farklı sebep ve ilkeler vardır. Toplumun yapısı, ihtiyaçları, şaire ve şiire bakışı, şaire bir aydın, bir rehber olarak yüklediğı misyon ve şairin bunu yerine getirmesi toplum ve okuyucu bakan neden ve ilkelerdir. Şairin işlediğı konular, yüklendiğı görev ve tavrı sanatını icra ederken eserlerinde kullandığı dil ve üslup bunların en önemlileridir. Klasik edebiyat şairinin şairlik yeteneğinin en belirgin özelliğı kendisine has oluşturduğu dil ve üslubunda saklıdır (Durmuş, 2012). Duygu, düşünce ve hayalleri; olayları, eşyayı, tavır ve davranışları, sözlü veya yazılı olarak anlatma; başka bir deyişle kelimelerin anlatım ve çağrışım gücünü göz önünde bulundurarak tercih etme (Önal, 2008) şeklinde tarif edilen dil, üslubun da temelidir. Zira üslup, bir şairin kelimeleri kendi görüş, duyuş, algılayış ve anlatışındaki özgünlüğüdür denilebilir (Karabulut, 2021). İyi şair, ismini zikretmeden belagat ehline dil ve üslubundan tanınandır. Şair Nedim’in şu beyti bu vadiye söylenmiş haklı bir gururun ifadesidir:

Malûmdur benim sühanım mahlas istemez

Farkeyler onu şehrimizin nüktedânları (Macit, 2016)

Şair Nushî’nin dili, çalışmamızın konusu olan şiirlerine bakıldığında ortalama bir klasik edebiyat şairinin dilidir denilebilir. Şiirlerinde samimi bir edayı takındığında oldukça sade bir dili benimsediğı görölmektedir:

Cânâ vücûd bağını bigânedan sakın

Bir dâme düşme aç gözünü dânedan sakın (G.3/1)

Şair, kendindeki şairlik kudretini gösterme eğilimine girdiğinde ise dilinin ağırlaştığı, Farsça terkiplerin ön plana çıktığı beyitler kaleminden dökölmektedir:

Pervâne-i dil şem‘-i ruh-ı dilbere yandı

Bâl u per açub âteş-i ruhsâra tolandı (G.8/1)

Kâkül-i ‘anber-tenün mâili ‘abher-i cû çîn

Nâfe-i ahû-yı has-ı müşk-i hoten misin nesin

Destlerinin esîridir lü‘lü‘-i bahr-i pür-güher

Çeşmine reşk ider bihişt dürr-i ‘aden misin nesin (G.4/2,3)

Eldeki sınırlı şiirler Nushî'nin üslubu hakkında bir çıkarımda bulunmaya çok imkan vermese de şairin kendine has söylem geliştirdiği söylenebilir. Sevgili ve aşktan bahsedildiği yerde lirizmin belirginleşmektedir. Âşığın çaresizliğinin anlatıldığı beyitlerde klasik edebiyatta önemli bir benzetme unsuru olan bülbül mazmununa başvurulmaktadır. Allah'a iltica edip dua ve temennilerde bulunulduğunda ise samimiyetin hissedildiği görülmektedir. Bundan dolayı bazen âşıkane ve rindane bazen de sufiyane ve hakimane bir tavrın hakim olduğu şiirlerde şairin kendine has bir tarz oluşturduğu söylenebilir.

2.4. Edebi Sanatlar

Edebî eserlerde, kelimelerin çoğunlukla gerçek anlamlarının dışında başka anlamlara gelmek üzere çeşitli yollarla kullanılması suretiyle elde edilen söz hünerleri (Çağbayır, 2017) şeklinde dile getirilen edebî sanatlar özellikle şiirde olmazsa olmaz bir husustur. Söz ve tavrı olması gereken zamanında, yerinde ve şeklinde söylemek ve sergilemek her insanın fitratında var olan bir kabiliyet olsa da şairler bu konuda uzmanlaşmışlardır (Saraç, 2011, s. 18).

Gündelik dilin sınırlı anlatım olanakları karşısında şair, dili dönüştürerek bireysel anlam üretme gücünü artırmak ister. Bu dönüşüm şiir dilinin estetik boyutunu zenginleştirmeyi hedefler ve çoğunlukla söz sanatlarıyla gerçekleştirilir (Yavuz, 2025). Şair Nushî'ye bakıldığında birçok söz sanatlarını başarılı bir şekilde şiirlerinde işlediği görülmektedir. Özellikle teşbih sanatına çok sık başvuran şair aşağıdaki beyitte gönlü pervaneye, sevgilinin yanağını muma benzetirken telmih sanatıyla şem ü pervane hikayesine de göndermede bulunmaktadır:

Pervâne-i dil şem'-i ruh-ı dilbere yandı

Bâl u per açub âteş-i ruhsâra tolandı (G.8/1)

“Nushî'nin avcı doğan kuşu olan gönlünü, sevgili siyah saç tellerini tuzak, yüzündeki siyah beni de tuzağa konulan yem tanesi yaparak en sonunda avladı” diye dil içi çevrilecek aşağıdaki beyitte Nushî gönlünü doğan kuşuna, sevgilinin saçlarını tuzağa, yüzündeki siyah beni de yem tanesine benzetmiştir. Bunun yanında “ava giden avlanır” atasözünü de çağrıştıran irsal-i mesel sanatı yapmıştır:

Şehbâz-ı dil-i Nushî'yi sayd eyledi âhir

Zülfini idüb dâm siyeh hâlini dâne (G.5/5)

Aşağıdaki beyitte şairin kanlı gözyaşları dökmesi mübalağa; döktüğü bu yaşların yeryüzünü kana boyaması ise gülûv olarak değerlendirilebilir:

Hûnâb-ı sirişkim dökerek kûyuna vardım

Rahm eylemedi rûy-ı zemîn kana boyandı (G.8/3)

Şair içinde bulunduğu gaflet halini sadece yiyip içip amaçsızca yaşayan hayvanlara benzeterek anlatmaktadır. Anlatımını evvel-ahir, bugün-yarın tezatlığı ile güçlendirmektedir:

Gezersin deşt-i gafletde yiyüb içüb behâyim-veş

Ne fikr-i evvel ü âhir ne imrûzı ne ferdâyı (G.7/5)

Şair verdiği nasihatlerin okuyucuda daha derin etki bırakması için tekrar sanatına başvurmaktadır:

Nushî o çeşm-i şûh-ı nîgehden hazer hazer

Gâfil mebâş gam-zeda dürdânedenden sakın (G.3/5)

Kısacası şair, yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz söz sanatlarının birçoğunu şiirlerinde başarılı bir şekilde kullanmaktadır. Kullanılan söz sanatlarının konu ve bağlama mana noktasında

uygunluğu, söz ve şekil bakımından münasebeti göz önünde bulundurulduğunda şairin ehl-i belagattan olduğu değerlendirilebilir.

3. Şair Nushî'nin Şiirleri

1

Mef' ûlü mefâ' îlü mefâ' îlü fe' ûlün

Rahm eyle benim hâl-i perîşânıma yâ Râb
Vir nûr-ı ferî dîde-i giryânıma yâ Râb

Yek katre döküb âb-ı 'inâyet görmekten
Lütf u meded it sîne-i sûzânıma yâ Râb

Peygûle-i mihnetde kûdûrat-ı felekden
Kâr itdi geçüb tîg-i sitem cânıma yâ Râb

Feryâdına efgânıma rahm it yine sensin
Kim rahm idecek çîn-i seher-i efgânıma

Nushîye gelen derd u belâ hep kadrindür
'Avninle yetişdir beni dermânıma yâ Râb

2

Müstef 'ilün müstef 'ilün müstef 'ilün müstef 'ilün

Ey bülbül-i şîrîn-zebân niçün bu feryâd ü figân
Yakdın derûnım el-amân esrârını eyle beyân

Geldikçe gûşa nagmeler levh-i dile eyler eser
Derd-i derûnın vir haber 'aşk-ı nihânın kıl 'ayân

Mest eyledin sâdıkları ma'sûkına 'âşıkları
Ma'nî ile nâtıkları söylendin ey şîrîn-dehân

Her na'mesi gûş eyleyen fehîm eyleyüp cûş eyleyen
'Aşk bâdesin nûş eyleyen mest oldu bilmez în u ân

Ey 'andelîb-i pür-sühen söyle neden oldun sen
Nushî gibi virdigi söz bir gonca-fem cânâne cân

3

Mef' ûlü fâ' ilâtü mefâ' îlü fâ' ilün

Cânâ vücûd bağını bigânedan sakın
Bir dâme düşme aç gözünü dânedan sakın

Agyâre virme yüz ki seni derkenâr ider
Çıkma firîbâsın ile hânedan sakın

Mişât-ı târ-ı kâkûline cân u dil senin
Hercâyî olma dest-zen-i şânedan sakın

Ey şem'î bezm-i hüsn ü melâhat amân amân

Şu'le-fürûz-ı sûziş-i pervânedan sakın

Nushî o çeşm-i şûh-ı nigehten hazer hazer
Gâfil mebâş gam-zeda dîrdânedan sakın

4

Müstef 'ilün müstef 'ilün müstef 'ilün müstef 'ilün

Sen bu hırâm-ı nâzla serv-i çemen misin nesin
Nâzik ü ter ü cûdile berg-i semen misin nesin

Kâkûl-i 'anber-tenün mâili 'abher-i cû çîn
Nâfe-i ahû-yı has-ı müşk-i hoten misin nesin

Destlerinin esîridir lû'lü'-i bahr-i pür-güher
Çeşmine reşk ider bihişt dürr-i 'aden misin nesin

Gabgabına firîfte zühre-i hoş-nevâ mı çarh
Şîfte heşteri sana ukde perî misin nesin

Dîde-i Nushî sînene hîrelenür nazar-ı dîn
Ayîne-i cihân-nümâ sîm-i beden misin nesin

5

Mef' ulü mefâ' ilü mefâ' ilü fe' ulün

Ebrûlarını benzedeli resm-i kemâna
Tîr-i müjene sine-i cân oldı nişâne

Cem' meclisine gelmedi bir sen gibi sâkî
Hiç görmedi sahbâ-yı lebin bezm-i zamâne

Görse kad-i bâlânı eger gülşen-i 'âlem
Bakmazdı begim 'ar'ar ile serv-i revâna

Rıdvân-ı Bihişt göricek sormadı adım
Benzerdir idi biklesini hûr-i cinâna

La'l-i leb-i meygûnun ile mest-i harâbat
Yok minnetimiz sâkiye ne rıtl-ı girâna

Yek cür'a yeter def'-i humâr itmeğe sâkî
Hâcet ne tekâpû idelüm pîr-i mugâna

Şehbâz-ı dil-i Nushî'yi sayd eyledi âhir
Zülfini idüb dâm siyeh hâlini dâne

6

Fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün

Kevkebimde var idi neşe-yi tab'-ı zühre
Nagme-yi çeng ü safâdan dil ü cânı mihre

Kûh u sahrâda idi meyl-i dil-i âşüfte
Ragbet itmezdi sükûn itmege mihr-i şehre

Lezzet almışdı riyâset göz u rûy-ı her dem
Şimdi fehm eyledi encâmını bakmaz dehre

Hiç tahammül idemezdi felegin rencişine
‘Âkıbet sinesini tutdı sihâm-ı kahra

Bu keşâkeşle kazâ irdi fezâdan Nushî
Hâh u nâ-hâh getürdi seni seddü’l-bahre

7

Mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün

Dilâ sûret-perest olma gözet etrâfı ma‘bâyı
Fenâya olma dilbende bekâda bul dil-ârâyı

Kabâyı vir fenâya geç geçenden ehl-i tecrîd ol
Kabâ-yı mâsivâyı terk iden buldı dil-âsâyı

Kurı sevdâ ile zencîr-i nefse olma pâ-beste
Safâ-yı bî-devâm için ko bu beyhûde da‘vâyı

Esîr-i nefis u şeytân oldığın fehm eyle âgâh ol
Kimün mevlâsısın mevlâna bak fikr eyle Mevlâyı

Gezersin deşt-i gafletde yiyüb içüb behâyim-veş
Ne fikr-i evvel ü âhir ne imrûzı ne ferdâyı

Tefekkür eyle Nushî hâlini vezn eyle a‘mâlin
Ser-i mîzâna vardıkda görîsen sen temâşâyı

8

Mef‘ûlû mefâ‘îlû mefâ‘îlû fe‘ûlûn

Pervâne-i dil şem‘-i ruh-ı dilbere yandı
Bâl u per açub âteş-i ruhsâra tolandı

Leb-i teşne-i hâmûn mahabbet-gede-i ‘aşk
Hûn-ı cigerin nûş iderek kanına kandı

Hûnâb-ı sirişkim dökerek kûyuna vardım
Rahm eylemedi rûy-ı zemîn kana boyandı

Der-hâb idi çokdan bu benüm baht-ı siyâhım
Rüyâda ruh-ı mâh-veşi gördi uyandı

Cânâna niyâz eylemege kalmadı tâkat
Bî-tâb u tüvân oldu gönül cândan usandı

Tîg-i sitem-i nâza tutub gerden-i teslim
Bî-çâre gönül cân ile şimşîre tayandı

Dün Nushî'ye vâ'd eylemiş ol yâr visâlin
Bak sâde-dile vâ'de-i ferdâya inandı

9

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kevkeb-i bahtum medârisde cevelân eyledi
Burc-ı iclâl u şeref devr ile rahşân eyledi

Kutb-ı rif'atde mesîri tâli'-i ferhundemin
Merkez-i 'izz ü 'alâ havlinde devrân eyledi

Mihr-i 'âlem-tâbdur şimdü sehâ-yı matlabım
Sû-be-sû âfâk-ı mâfil-bâlî tâbân eyledi

Yâ'ni Cem-câhı felek 'unvâne oldum müntesib
Baht u ikbâlüm su'ud-ı evc-i ihsân eyledi

Açdı tâb'um Nushî-i dembesteyi feyz-i nazar
Bî-riyâ ihlâs ile 'abd-ı senâ-hân eyledi

4. Sonuç

Klasik Türk edebiyatının en önemli yazılı kaynaklarından bir şubesi mecmualardır. Divan ve mesnevilere kıyasla edebiyat dünyasına kazandırmak için alan araştırmacılarının daha az emek harcadıkları mecmualar, muhteva açısından klasik edebiyata ciddi katkı sağlayabilecek potansiyele sahip oldukları gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim bu çalışmanın konusu olan Şair Nushî ve bilinmeyen şiirleri, şimdiye kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmayan bir mecmuada bulunmuştur.

Bu çalışmayla adı geçen Şair Nushî'nin şiirleri, şekil ve içerik incelemesi ile beraber metinleri neşredilerek edebiyat dünyasına takdim edilmiştir. Hayatı hakkında kesin bilginin olmadığı Şair Nushî'nin şiirleri nazım biçimleri, vezin, kafiye ve redif gibi şekil; tür, konu, edebi sanat, dil ve üslup gibi muhteva unsurları açısından incelenerek edebi şahsiyeti hakkında bir çerçeve ortaya konmaktadır. Buna göre Şair Nushî şiirinde gazel nazım şeklini tercih eden, aruz vezinlerini kullanmayı bilen fakat uygulama konusunda sıkıntılar yaşayabilen, kafiye ve redif kullanımında vasat bir şair olarak değerlendirilmektedir. Manzumelerinde haletiruhiyesine göre yer yer âşıkane ve rindane; yer yer hakimane ve sufiyane bir üslup benimseyen şair, klasik edebiyat şairlerine nazaran ortalama bir dil benimsediği söylenebilir. Söz sanatlarını bağlama uygun kullanmada ise başarılı addedilebilir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda şaire ait bulunacak eserlerle birlikte hayatı, edebi şahsiyeti, klasik edebiyattaki ağırlığı hakkında çok daha sağlam ve sağlıklı bilgilerin elde edileceği muhakkaktır. Bu çalışma ile adı geçen alanda yeni araştırmaların yapılması teşvik ve temenni edilmektedir.

Kaynakça

Akkuş, M. (2014). *Klâsik Türk şiirinin anlam dünyasındaki edebiyat türleri ve tarzları*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

- Canım, R. (2010). *Divanda edebiyatı türleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken sözlük*. Erişim adresi: <http://www.otukensozluk.com/>
- Develi, H. (2009). *Osmanlı'nın dili*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Sevinç Basımevi.
- Durmuş, İ. (2012). Üslûp. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 42, ss. 383-385). İstanbul: TDVİAM.
- Erbay, E. (1996). *Divan edebiyatı üzerine tenkid değerlendirme ve tartışmalar*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İlhan, E. (2023). Necâtî örnekleminde şiir mecmualarında yer alan bilinmeyen şiirlerin aidiyetine dair yöntem teklifi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 191-226. doi: 10.32321/cutad.1263007
- İpekten, H. (1996). Gazel. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 13, ss. 440-442). İstanbul: TDVİAM.
- İpekten, H. (2008). *Eski Türk edebiyatı: Nazım şekilleri ve aruz* (10. b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Y. (2021). *Nushî, Nushî Efendi. Türk edebiyatı isimler sözlüğü*: Erişim adresi: <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nushi-efendi> adresinden alındı
- Karabulut, M. (2021). Edebî metinlerde dil, ifade ve üslûp ilişkisi. edebiyatta üslûp meselesi. İKSAD Global Yayıncılık, 17-21.
- Kılıç, F. (2018). *Meşâ'irü-Şu'arâ*. Ankara: Kültür Eserleri Dizisi.
- Kiremitçi, F. (2015). Klasik Türk edebiyatında öğretici eserler: Tanım, tasnif, örnek metin. *Journal of Turkish Research Institute*, 54, 313-352.
- Macit, M. (2016). *Nedim divanı*. Ankara: AKMB Yayınları.
- Önal, M. (2008). Edebî dil ve üslûp. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 23-47.
- Saraç, M. A. (2011). *Klasik edebiyat bilgisi belagat*. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.
- Tılfarlıoğlu, M. (2022, 04 27). Bu şiirler kimin I? *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 442-461.
- Tılfarlıoğlu, M. (2022). Bu şiirler kimin II? *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 813-835.
- Uzun, M. İ. (2013). *Türk İslam edebiyatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Üzgör, T. (1990). *Türkçe dîvân dîbâçeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yavuz, M. (2025). Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ isimli mesnevisinde anlam zenginlikleri (Alışılmamış bağdaştırmalar). *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 64-92. doi: 10.69787/bitigefd.1690996
- Yazıcı, F. (2010). *Nushi Efendi'nin "Mürşidu'l-Gina Fi Şerhi'l-Emsileti ve'l-Bina" adlı eserinin tahkiki*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

THE UPRISINGS AND OCCUPATIONS IN IAȘI AND BUCHAREST DURING THE OTTOMAN-RUSSIAN WAR OF 1768–1774*

Ümmügülsüm Filiz BAYRAM¹

Abstract

The principalities of Wallachia and Moldavia on the western border of the Ottoman Empire were directly exposed to the devastating effects of the eighteenth -century wars. The harsh conditions brought by war, such as disease, hunger, and famine, caused people to abandon their homes and lands, while also increasing discontent toward Ottoman administration. Russia's protectionist policies emphasizing Orthodox identity, along with various promises, led the local population to revolt and support Russia. First Ottomans sent orders to reduce the burden of war on the people, they issued two fatwas equating the rebels with the enemy in response to the uprisings and the facilitation of the Russian advance. In this article, I examine the Russo-Ottoman War of 1768–1774 through the lens of the occupations of Iași and Bucharest and the uprisings in these principalities, arguing that these events contributed to the Ottoman failure. The study addresses topics such as the revolts of the inhabitants of Iași and Bucharest and the fatwas issued by the Ottomans, which are only briefly mentioned in the existing literature. The article aims to emphasize the importance of regional dynamics in the Ottoman-Russian struggle and to fill gaps in the historiography of the 1768–1774 Ottoman-Russian War.

Keywords: 1768-1774 Ottoman-Russian war, Iași, Bucharest, Uprising, Fatwa.

1768-1774 OSMANLI RUS SAVAŞI'NDA YAŞ VE BÜKREŞ'TEKİ İSYANLAR VE İŞGALLER

Öz

Osmanlı Devleti'nin Batı sınırındaki Eflak ve Boğdan prenslikleri 18. yüzyılda yapılan savaşların yıkıcı etkilerine doğrudan maruz kalmıştır. Savaşın getirdiği hastalık, açlık ve kıtlık gibi ağır koşullar, halkın evlerini ve topraklarını terk etmelerine neden olurken Osmanlı yönetimine karşı hoşnutsuzluğu artırmıştır. Rusya'nın Ortodoks kimliğini öne çıkaran himaye politikaları ve çeşitli vaatleri yerel halkın isyan ederek Rusya'ya destek vermesine neden olmuştur. Osmanlı savaşın halkın üzerindeki yükünü azaltmak için emirler göndermiş; ancak çıkan isyanlar ve Rus ilerleyişinin kolaylaşması üzerine isyancıları düşmanla eş tutan iki fetva yayınlamıştır. Bu makalede, 1768-1774 Rus Savaşı'nı Yaş ve Bükreş'in işgalleri ile Eflak ve Boğdan prensliklerinde meydana gelen isyanlar özelinde ele alarak Osmanlı'nın başarısızlığının bir nedeni olarak incelemekteyim. Çalışmada, Yaş ve Bükreş halkının isyanları ve Osmanlı'nın yayınladığı fetva gibi literatürde yer almayan ya da kısaca geçirilmiş konulardan bahsedilmektedir. Bu yönüyle makale, Osmanlı-Rus mücadelesinde bölgesel dinamiklerin önemini vurgulamayı ve 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na dair literatürdeki boşlukları doldurmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: 1768-1774 Osmanlı-Rusya savaşı, Yaş, Bükreş, İsyan

* This study was presented at the Turkey-Romania Joint Military History Symposium on May 8-9, 2023 in the context of; Bucharest and Iasi Occupations in the 18th Century in the contexts of the 1768 Russian Invasion of Bucharest.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, filiz.bayram@msgsu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3350-1261.

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Introduction

Literature on the 1768-1774 Russo-Türk War has focused largely on the Morea rebellion and Crimea's independence. Therefore, little attention has been paid to how the rebellions in Iași and Bucharest influenced the war. While the Ottoman defeat in the 1768-1774 Russo-Türk War is not directly related to the rebellions, a review of the relevant literature suggests that these rebellions were a significant factor influencing the outcome of the war. The most significant development demonstrating this is the Ottoman Empire's imposition of severe sanctions to quell the popular uprisings in centers such as Iași and Bucharest. It issued two fatwas (legal opinion), first against the Moldavia Principality and then against the Wallachia Principality, declaring that the rebel population would be treated as enemies (Uyanık, 2020; Beldiceanu, 1992).

Information about the rebellions that broke out in Iași and Bucharest during the 1768-1774 Russo-Türk War is extensively available in chronicles, periodicals, archival documents. In particular, Mühimme Defteri (Important Register) No. 168, which Ersin Kırca examined for his master's thesis, contains significant provisions on rebellions, banditry, and the transportation of agricultural products in the region. Western historians such as Joseph von Hammer, Nicolae Jorga, Johann Wilhelm Zinkeisen, and Virginia H. Aksan demonstrate that these rebellions provided an advantage to Russia. In her study on Ahmed Resmi Efendi, Aksan argues that the events in the Moldavia and Wallachia principalities negatively impacted the war. These studies and the information contained in archival documents indicate that the rebellions in Iași and Bucharest played a significant role in the Ottoman defeat during the conflict.

Under their agreement with the Ottoman Empire, the princes of Wallachia and Moldavia were obligated to pay tribute on time, act in accordance with Ottoman policies, provide logistical support during campaigns, and gather intelligence on European powers. These responsibilities highlight the strategic importance of the voivodes. Period chronicles and archival sources describe the region with expressions such as “the Ottoman granary,” “the eyes of the Sublime Porte,” and “the gateway to Istanbul.” In this context, monitoring agricultural production, supporting peasants, avoiding injustices, and keeping the *reaya* content were among the primary duties of the voivodes. During wartime, boyars (local noble landlords) were expected to join the Ottoman army with their troops, and ensuring their loyalty fell under the voivodes' responsibilities. During the 1768-1774 Russo-Ottoman War, failure to fulfill these duties-particularly the disruption of army supplies and the boyars' support for Russia-significantly weakened Ottoman military power (Çiftçi, 2010; Bayram, 2021).

1. Location of Wallachia and Moldavia

Located on the western border of the Ottoman Empire in Eastern Europe, the principalities of Wallachia and Moldavia were among the privileged provinces of the empire. Often referred to together due to their historical and cultural ties, these provinces were called “Memleketeyn”, meaning “two countries.” During the Ottoman period, Wallachia was the region between the Carpathian Mountains and the Danube River in the south of present-day Romania while Moldavia comprised the lowland region between the Danube River and the Black Sea (Pitcher, 1999; Karasu C., 2002; Türkal, 2017).

The fact that these lands are called Eastern Europe derives primarily from their ethnic, religious and cultural characteristics rather than geographical borders. Indeed, ethnicity, religion and language are among the most decisive factors in the formation of Eastern European identity. Religion, in particular, has long united different ethnic groups under the roof of the Orthodox Church while separating Eastern Europe from the West. Orthodox Church, which dominated the region, constituted the basic dynamic of social unification. The Orthodox churches that ensured

this unity functioned as administrative, logistical and ideological centers of political movements and rebellions (Öztürk, 2019).

The towns of Iași and Bucharest, important centers of the trade network, were frequently invaded and destroyed (Uyanık, 2020). In 1659, Evliya Çelebi, who visited Iași, mentioned the commercial importance of the city, emphasized the piety of the inhabitants and described Bucharest as a large city with merchants and monasteries. Evliya Çelebi also said that Crimean and Ottoman soldiers suppressed the rebellions in Bucharest, leaving the city devastated (Baymak, 2010; Kahraman, 2010, 472, 485).

With the 1699 Treaty of Karlofça, which ceded Erdel to Austria, the Wallachian Principality became a direct neighbor of Austria, while Moldavia bordered Poland. These principalities, whose location conferred strategic advantages, were repeatedly attacked and invaded by the Russians and Austrians throughout the eighteenth century and were required to supply the Ottoman, Austrian and Russian armies with soldiers, food and logistical supports (Yüksel, 2019; Bayram, 2023).

The principalities were targetted by political and religious propaganda from Russia, beginning with the reign of the Peter the Great appeals to religious brotherhood proved particularly effective among the non-Muslim subjects of the Ottoman Empire. The tsars and tsarinas who ascended the Russian throne continued Peter's policy, and the espionage network they created in the Balkans carried out intensive activities, especially during times of war (Aydın, 2013). During the war that started in 1768, the people of Iași and Bucharest revolted under the influence of this propaganda (Köse, 2006).

Following the alliance of the princes of Wallachia and Moldavia with the Russia in 1711 and the Russian occupation of Iași, the Ottomans became more directly involved in the administration of both centers (Uyanık, 2020). The Ottomans developed new strategies to mitigate material and moral losses. They reorganized the administration of these voivodates to ensure their continued loyalty and to prevent them from being influenced by religious propaganda. From 1711 onward in Moldavia and from 1715 onward in Wallachia, the central government appointed princes from Greek families of the Phanariote class (Castellan, 1993). These voivodes, who were Orthodox and belonged to noble and wealthy Byzantine families, were appointed with consideration for the ethnic and religious sensitivities of the local population. A common bond was established between the centrally appointed princes and the people through their shared "Orthodox Church" and "Greek origins." The aim was to neutralize Russian religious propaganda targeting the populations of the Danubian region (Gemil, 1981; Artan, 1995; Uyanık, 2020).²

The appointment of princes by the central Ottoman authority disturbed the Romanian boyars who had lost their political influence. Local boyars opposing Phanariot rule occasionally sought help and support from Austria or Russia (Jelavich, 2006). The Greek-origin voivodes, driven by aspirations to revive the Byzantine Empire, betrayed the Ottomans by forming various alliances with their enemies in line with promises made by Russia (Çiftçi, 2010).

1. Russian Influence and the Ottoman Borderlands Before the War

In the eighteenth century, the initial targets of the Austrian and Russian armies, which sought to seize Ottoman territories, were the towns of Iași and Bucharest. Russia's intervention in the

² In the eighteenth century, the increasingly powerful Russia posed a greater threat to the Ottoman Empire than the Catholic Austrian and Polish states (Gemil, 1981; Artan, 1995) The ceremonies for the voivodas who were appointed to office were subject to strict protocol. First of all, the prince would pledge his allegiance to the Ottoman sultan, upon arriving at his headquarters, he would sit in his chair after swearing on the Bible during a religious ceremony in the cathedral. This ceremony legitimized the prince in the eyes of the people (Uyanık, 2020).

voivodates of Wallachia and Moldavia was systematic and intensive planned from the early eighteenth century onward (Mustafayev, 2016).

Tsar Peter the Great³ (1682–1725) aimed to establish influence over the Orthodox populations living under Ottoman rule, particularly in the regions of Wallachia and Moldavia, and sought to expand Russian domination. Through wartime propaganda, he called on local populations to support Russia, incite uprisings, and rebel against the Ottoman Empire. Before attacking the Ottomans, Peter engaged in various efforts to provoke Orthodox Christians in the Balkans to rise up. In 1708, he even sent crucifixes bearing his image to churches in an attempt to gain their support (Demiroğlu, 2022; Altun, 2006).

In a memorandum sent to European states, Peter the Great declared that “the Greeks, Vlachs, Bulgarians, and Serbs have suffered oppression and cruelty under Ottoman rule” and stated that he would go to war to liberate Orthodox Christians from Ottoman domination. He further claimed that if everyone fulfilled their duty properly, “the savage Muslims” could be driven back as far as the deserts of Arabia. To incite the people, Peter used Greek priests, making them sign a declaration affirming their commitment; “When you advance on Istanbul, we, the Greeks in every town and village, will rise up with all our possessions, families, and lives, and capture the cities even before your arrival” (Kurat, 1951). The declaration also contained the statement: “Do not worry! The Ottoman Empire no longer possesses its former strength and power. It lacks both ammunition and money. Even if a campaign were to be launched, it could only muster fifty thousand soldiers. Due to financial hardship, both soldiers and commanders have become impoverished. Moreover, because of various frauds and injustices regarding their salaries, they have become disillusioned and turned their backs on the state” (Kurat, 1951). This greatly reassured Peter the Great. Peter’s network of spies placed in Istanbul included merchants, clergy, civil servants, and ordinary people, primarily drawn from Ottoman subjects and the Greek Orthodox Church. These spies not only gathered intelligence but also carried out various assassinations. On March 9, the day the Ottoman army reached Davutpaşa, five Greeks from the Christian populace, who had been swayed by Russian propaganda, were apprehended. These individuals were accused of attempting to spike the cannons destined for the military campaign. These activities demonstrate that the propaganda disseminated by the Russians had proven considerably effective. Following the confinement of the Russian envoy Tolstoy⁴ in Yedikule, the Tsar continued to obtain information about events in Istanbul through these spies. In instances where the spies’ intelligence was insufficient, the Tsar’s trusted source of information was the Prince of Moldavia. (Kurat, 1951; Göynüklü, 2019; BOA. AE. SMST. III, 158/12428).

During this period, the Voivode of Wallachia, Constantin Brâncoveanu, held secret talks with Peter the Great and promised that if the Russians entered Iași, he would supply the Russian army with provisions sufficient for several years and deliver thirty thousand people to serve the Tsar. He also pledged to encourage the Bulgarians and Serbs to rise up against the Ottomans. In recognition of his services, he was awarded the Order of St. Andrew, the highest honor of the Russian Empire (Kurat, 1951; Yıldız, 2006). In response, the Ottoman Empire appointed Dimitrie Cantemir, known for his loyalty and service, as the Voivode of Moldavia to counter Brancoveanu’s influence.

³ Known in Russian history as “Peter the Great,” the Russian statesman Peter the Great reigned from 1682 to 1725. He established a centralized absolutist government and transformed Russia from a tsarist state to an empire in 1721 (Keskin, 2023).

⁴ Graf Peyotr Andreyevich Tolstoy (1645-1729), Russian diplomat and writer. He served as Russia’s first permanent ambassador to Istanbul between 1702 and 1714 (İnanır, 2004; Kemaloğlu, 2009).

However, Cantemir also chose to side with the Russian Tsar (Kantemir, 1998; Demiroğlu, 2022).⁵ Tsar Peter the Great issued a seventeen-article treaty to Cantemir upon his defection (Kurat, 1951).

The victory of Peter the Great at the Battle of Poltava (27 June 1709) had a significant impact on the boyars of Wallachia and Moldavia, as well as the Romanian population. Weary of Tatar raids and the arbitrary actions of local rulers, the people of the region viewed this development as a turning point in their favor. Influenced by anti-Ottoman propaganda, many began to see the Russians as liberators (Kurat, 1951).⁶

Following the Russian crossing of the Dniester (Turla) River, Dimitrie Cantemir issued a proclamation urging the people of Moldavia to rise against the Ottomans and support the Tsar's army. This declaration was read by priests during church services across Moldavia and proved highly influential among the population (Kurat, 1951). With Cantemir's support, Tsar Peter advanced southward along the Prut River via Iași. On 11 June 1711, near Țuțora, the Russian army joined forces with Moldavian troops led by Cantemir and entered the town of Iași. Upon the Russians' arrival, some Moldavians attacked the Türk residing in Iași and other towns, selling captives into slavery and looting merchants' goods (Ekrem, 1993). Tsar Peter remained in Iași for three days, visiting churches and monasteries to display his religious devotion (Kurat, 1951; Kantemir, 1998).

Despite the betrayal of the rulers of Wallachia and Moldavia, Tsar Peter did not achieve the large-scale popular uprisings he had hoped, and he was ultimately defeated despite receiving support. Although the campaign brought little benefit to Peter himself, it later paved the way for future Russian successes (Yüksel, 2019). Like Russia, Austria also attempted to incite the Christian subjects of the Ottoman Empire during the 1716 - 1718 war. As a result of these efforts, it captured the Temeşvar Fortress, which was of strategic importance for the security of Moldavia (Yıldırım, 2016).

In 1739, taking advantage of the Ottoman Empire's war with Iran, the Russians launched their campaign to capture the northern Black Sea region and Crimea, ultimately aiming to pass through the straits into the Mediterranean, by attacking the fortress of Azov (Kurtaran, 2014). Initially, they intervened in Poland under various pretexts, secured an agreement with Austria, and had their candidate, Augustus III, crowned king. When Russia violated the treaty and invaded Ottoman territory, Austria soon joined the war. During the conflict, uprisings in Wallachia and Moldavia facilitated Austrian and Russian advances, and Austrian forces under Gilani⁷ entered Bucharest (Uzunçarşılı, 1988 ; Hammer, 1991).

The Russian army, under the command of General Münnich, captured the fortress of Khotyn and entered Iași on September 3. Boyars, Orthodox clergymen, and others who had defected to the Russian side, or sought to escape Ottoman and Phanariote rule, supported the Russian forces. The

⁵ Kantemir writes that he entered the service of the Russian Tsar after the Ottomans demanded unbearable obligations from him, namely the Moldavia Principality (Kantemir, 1998); the Wallachian and Moldavia voivodes sent an ambassador to Peter I, informing him that in any war, all Serbians, Bulgarians and principalities would act together with the Russians (Demiroğlu, 2022).

⁶ During the Prut campaign, some irregular troops in the Ottoman army burned the empty houses and destroyed the fields after the villagers fled to the mountains. This behavior intimidated the people and contributed to their defection to the Russian side (Kurat, 1951).

⁷ General Gilani: Austrian army commander in the Ottoman-Russian and Austrian Wars of 1736-1739. He commanded light and heavy cavalry (Hammer, 1991).

people of Iași, pleased to see the Russians, welcomed them warmly (Köse, 2006; Sözen, 2000).⁸ General Münnich, who attended a prayer service at the church, kissed the Bible extended by the metropolitan but pushed away the cross, even laughing during the prayer. This behavior negatively impacted the local population, who had viewed the Russians as liberators. Münnich stayed in Iași for a week, used the royal palace, and hosted banquets daily for bishops, officials, and boyars. Before leaving, he stationed troops at key positions and declared new regulations for the people of Moldavia. He threatened to burn Iași if the boyars did not comply with the rules and forced them to sign the document. During the Russian occupation, homes, monasteries, and churches in Iași were plundered, and the people were subjected to various forms of mistreatment (Ekrem, 1993).⁹

The Ottoman Empire appointed Mehmed Pasha, governor of İbrail, to liberate Iași. During the Russian occupation, Moldavian Voivode Grigori Ghika had been in İbrail. The Ottoman army, arriving to expel the Russians from Iași, was welcomed with joy. Following the Treaty of Belgrade signed on 8 September 1739, Russian forces withdrew from the city (Uzunçarşılı, 1988). After the devastation caused by the Russian occupation, the people of Iași struck by a plague outbreak. Voivode Ghika then toured various towns in Moldavia and eventually returned to Iași, which had fallen into poverty and misery after the war (Ekrem, 1993).

After the war, several Phanariote administrators, especially Constantin Mavrocordatos (1730–1769), implemented fiscal, social, and administrative reforms in an attempt to improve governance in Wallachia and Moldavia and alleviate the hardships endured. Mavrocordatos' tax reforms, aimed at preventing the flight of peasants, were particularly significant (Sözen, 2000; Jelavich, 2006; Çiftçi, 2010).¹⁰

2. Wallachia and Moldavia in Troubled Frontiers

Within the Ottoman Empire's borderlands stretching from both the northern and southern banks of the Danube River to the Dniester River, lay the regions of Rumelia, Wallachia, Moldavia, and Bucak. The boundaries of the Wallachian Principality included the area north of the Danube, bordered by the Banat Province to the west, Moldavia and Transylvania to the north, and the Danube River to the east. Moldavia, located to the north of Wallachia, was bordered by the Prut River to the east, the Eastern Carpathian Mountains to the west, and Poland to the north (Aksan, 1997).

Prior to the 1768–1774 Ottoman-Russian War, the peasant population in Wallachia and Moldavia experienced severe hardships due to the deterioration of the Ottoman fiscal system, which led to increasing tax burdens and declining security. The growing instability in the region encouraged banditry, reduced the population, disrupted agricultural production, and produced widespread famine and outbreaks of disease, particularly the plague. Peasants were forced to pay taxes both

⁸ Greek priests toured churches under various pretexts, such as offering bells as gifts, and engaged in pro-Russian propaganda. As a result of their priests' propaganda, Ottoman subjects in the Balkans viewed the Russians as protectors and saviors. General Münnich presented a project he had prepared on this subject to the Tsar in 1723. Accordingly, the Greeks should be encouraged to revolt, using the rhetoric of a sacred movement. Meanwhile, Crimea and Moldavia should be seized, and a march towards Istanbul should be launched (Köse, 2006; Sözen, 2000).

⁹ General Münnich's policies, coupled with Russian soldiers even plundering monasteries in Moldavia, led to the support of the people and the boyars for the Ottomans. When Münnich left the region, he sent all the people of Khotyn and Chernivtsi to Moscow as slaves. Chronicles describe this as follows: "He separated children from their mothers, women from their husbands, and men from women, and sold them mercilessly. In winter, tears flowed from the people's eyes like torrents, and their clamor and weeping rose to the heavens (Ekrem, 1993).

¹⁰ Konstantin Mavrokordato was appointed prince of Wallachia six times and prince of Moldavia four times (Sözen, 2000; Jelavich, 2006; Çiftçi, 2010).

to local landowners and the Ottoman administration, and under conditions of war and mismanagement, many began abandoning their lands. Some groups migrated across the Carpathians to Transylvania, while others crossed the Danube to the south or moved north toward the Black Sea. Abandoned villages and farmlands were then occupied by irregular soldiers, local militias, and Janissaries-mostly Muslim elements. In response to this disorder along the frontier, the Ottoman central government attempted to intervene by sending orders to the voivodes, instructing them to treat the population with justice and compassion and to end administrative abuses (BOA, AE. SSLM. III, 4/199; BOA, C.HR, 132/6557; BOA, C.MTZ, 20/983).¹¹ At the same time, various administrative and military measures were taken to prevent the peasants from abandoning their settlements. Within this framework, in 1760, at the request of the Voivode of Wallachia, Iskerlet Ligor, a delegation led by Giritli Hacı Ahmed was appointed to investigate the situation and propose remedies (Gündoğdu, 2015).¹²

The political turmoil caused by the war weakened the central authority in the principalities, as local nobles exploited the resulting power vacuum for their own interests. Supported by Russian and Austrian interventions, these elements frequently rebelled, deepening regional instability (Aksan, 1997).

Some of the Phanariot princes appointed by the Ottomans to strengthen central authority instead cooperated with Russia, motivated by their Orthodox identity and their aspiration to restore Byzantium. This contributed to the erosion of Ottomans power in the region (Jelavich, 2006). In the declaration issued by Catherine II (1762-1796) on January 19, 1769, which she expressed as “liberate all slaves under Türk rule,” she declared that all Slavic peoples were of Russian origin, referencing the “unifying” Russian policies pursued since the time of Tsar Peter. Furthermore, the people of Wallachia and Moldavia were promised a form of independence under Russian auspices (Jorga, 2005). Under the influence of the difficulties experienced in the region and the propaganda during the war, some boyars and some villagers, who shared religious and ethnic ties with Russia, looked favourably on Russian protection - forgetting the abuses committed by General Münnich during the previous war (Aksan, 2005; Kurat, 1951).¹³

In the eighteenth century, the partition of the principalities of Wallachia and Moldavia, together with Poland, emerged as another source of rivalry between Russia and Austria. Russia's advance

¹¹ The Ottoman Empire was consistently sensitive to public peace and frequently issued orders to the governors urging them to be just and not oppress the people. The sultan wrote that Wallachia was a legacy inherited from his ancestors, and that its people should be ensured happiness and prosperity, free from oppression or injustice (BOA, AE.SSLM.III, 89/6859). A decree also addressed the punishment of soldiers who oppressed the people of Wallachia (BOA, C.HR, 132/6557). While the offenses committed by the subjects and boyars of the “Memleketeyn” during the war with Russia were pardoned, another decree stipulated that boyars who disturbed public order were to be arrested and imprisoned (BOA, C.MTZ, 20/983). The archives contain a wealth of documents on this subject. Instead of the general statement ‘the archives contain a wealth of documents on this subject,’ it would be more effective to provide a few specific examples of these documents.

¹² This treatise contains detailed information about Albanian bandits in Wallachia, the lands seized by the Janissaries, and the illegal seizure of public property. A new regulation was drawn up to address the problems in the region (Gündoğdu, 2015).

¹³ Baron de Tott wrote about what he saw while passing through Moldavia. In 1769, at the very beginning of the war, the people, terrified by the raids of certain troops, fled the region, their lands and crops were looted. Everything was burned and destroyed, and the harvest was lost, and the army's necessary supplies could not be obtained. Tott stated that deserters occupied the abandoned houses and that the fleeing villagers had no shelter until they reached Yedikule (Aksan, 2005); Sven Agrell, the Swedish ambassador in Istanbul during the Prut campaign, stated that the principalities would face even greater hardship under Russian rule (Kurat, 1951).

into Eastern Europe unsettled Austria, and in order to protect its regional interests, it signed a treaty of alliance with the Ottomans in July 1771 (Aksan, 1997; Uzunçarşılı, 1988; Demiroğlu, 2022).¹⁴

3. The Beginning of the Ottoman-Russian War of 1768-1774

The Russians had been steadily executing a long-term strategic plan since the beginning of the century. This gradual implementation raised concerns not only within the Ottoman Empire but also among various European powers. The death of Augustus III in 1763 provided Russia with an opportunity to strengthen its regional dominance. On 7 September 1764, Stanislaus August Poniatowski (1763–1813), who enjoyed the support of Empress Catherine II, was elected King of Poland (Beydilli, 2007).

The imposition of a monarch favored by Russia on the Polish throne contradicted Ottoman interests. For the Ottoman Empire, having a pro-Ottoman ruler in Poland was seen as essential for maintaining influence in Wallachia, Moldavia, and Transylvania, and for securing its European territories more broadly (Çakar, 2016). Russia's insistence on this matter disrupted the long-standing peace and compelled the Ottoman state to begin preparations for war. In response, the Ottoman government intensified its diplomatic efforts, pursuing a strategy rooted in balance-of-power politics. It publicly declared that Russia's violation of existing agreements was the primary cause of the conflict and sought to inform other states in the region accordingly (Çalışkan, 2000).

The outbreak of the 1768–1774 war was closely linked to the shifting balance of power in eighteenth century Eastern Europe. During this period, Austria, Russia, and Prussia emerged as the dominant actors in the region. The strategic plans they developed in line with their own interests had significant repercussions not only for Eastern Europe but also for the Ottoman Empire, which held territories in the area. At times these states acted independently; at others, they formed alliances-often directed against the Ottomans. Yet when their interests diverged, they occasionally aligned themselves with the Ottoman Empire (Beydilli, 1985).

Both Frederick the Great of Prussia and Empress Maria Theresa of Austria were disturbed by Russia's intervention in Polish affairs, but neither was willing to engage in direct conflict with Russia. They instead preferred that the Ottoman Empire confront Russia. Their involvement in the matter was limited to diplomatic measures framed around preserving borders and resolving the Polish issue fairly. As a result of these negotiations, and the concessions he received from Poniatowski, Prussia ultimately recognized his kingship over Poland (Aksan, 1997; Sorel, 2016).

Disturbed by Russia and Prussia's imposition of their preferred policies on the newly elected Polish king, a group of Polish patriots established the Bar Confederation to defend their homeland. Using the dissolution of this confederation as a pretext, the Russian army entered Polish territory and pursued the fleeing Polish nationalists into the town of Balta in Crimea, where they also massacred the local Muslim population (Çalışkan, 2000; Baykal, 1941). This violation of Ottoman territory by Russian forces provoked deep concern within the Ottoman administration and among the people of Istanbul. Meanwhile, a delegation representing the Polish opposition arrived in Istanbul to request Ottoman assistance. In response to these developments, the Ottoman imperial

¹⁴ When Austria joined the agreement between Prussia and Russia to partition Poland, the alliance treaty did not bring any benefit to the Ottomans (Aksan, 1997; Uzunçarşılı, 1988). Moreover, the policy implemented by Russia regarding the Orthodox Union was directed not only against the Ottomans but also against Austria. In January 1738, the Serbian Patriarch IV. Arsenije Covanovic wrote to Tsarina Anna Ivanovna, asking the Russians to help the Orthodox people. In the same year, a letter from Evfimiye Damjjanovic, the Metropolitan of Novi Pazar, asked Austria to ease the religious restrictions it had imposed on the Orthodox people (Demiroğlu, 2022).

court convened several *meşveret meclisi* (consultation councils) at the Enderun Palace, ultimately deciding to declare war against Russia on 4 October 1768 (Çalışkan, 2000; Uzunçarşılı, 1988).¹⁵

Russia's incursion into the town of Balta, located on Ottoman territory, is often cited as the immediate cause of the 1768-1774 Russo-Ottoman War. However, the deeper source of conflict lay not in a single incident but in the broader for regional dominance. As Virginia Aksan notes, while Russia provoked the war, France encouraged it, Prussia attempted to prevent it, Austria feared it, and Britain remained indifferent. In this context, the Ottoman Empire declared war on Russia on 6 October 1768, prematurely and without adequate preparation (Aksan, 1997).¹⁶ By the following spring, the Ottomans had begun stockpiling provisions in the regions expected to become active war zones and had also begun preparing military units from the provinces of Wallachia and Moldavia (Karasu H., 2017).

Taking advantage of the Ottomans' premature declaration of war, Russia promptly completed its military preparations and organized three separate armies. The First Army, composed of 70,000 soldiers under the command of Prince Aleksandr Mikhailovich Golitsyn, was assigned to secure Kamenets in Poland and advance toward the fortress of Khotyn, with the objective of capturing Iași and Bucharest. The Second Army, led by Pyotr Aleksandrovich Rumyantsev and consisting of 40,000 troops, was stationed in Ukraine to defend the area between the Southern Bug and the Northern Donets rivers. The Third Army, positioned in central Poland, was tasked with suppressing the Bar Confederation and providing support to the First Army if necessary (Jorga, 2005; Aksan, 2010).

3.1. The Road to the Town of Iași; Khotyn Fortress

Khotyn Fortress, situated in northern Moldova on the right bank of the Dniester River, was a key Ottoman stronghold on the empire's border with Poland. Its strategic importance grew after the Treaty of Karlowitz in 1699, and in 1711, it was removed from the jurisdiction of the Principality of Moldavia and placed directly under the control of Istanbul (Kolodziejczyk, 1998; Fedekar, 2019; Bıyık, 2014).¹⁷

Since the Ottoman route to Poland and the Russian routes to Moldavia and Wallachia passed through this fortress, the Russians' first strategic move was to cross the Dniester River and seize Khotyn Fortress, then proceed toward the city of Iași. The objective of this offensive was to advance as far as the Danube and sever the Ottoman Empire's connection with the principalities of Wallachia and Moldavia. A key part of the plan was to exploit existing unrest in the principalities

¹⁵ After the Ottoman declaration of war, the Sultan Mustafa the third wrote a letter to the King of Poland expressing the Ottoman Empire's peaceful and protective stance toward the Polish Republic. Unlike in previous centuries, Ottoman-Polish relations developed peacefully during this period, with the Ottoman Empire safeguarding Polish lands against the Russian incursions. The letter stated: "Since the Treaty of Karlowitz, Poland and its people have been treated with compassion, aid, and kindness. Neither our soldiers along the border nor the Crimean Khans have attacked Polish lands, and the Polish people have been comfortable, peaceful, and secure in their homeland." This letter not only addresses the Ottoman Empire's protective stance toward Poland but also Russia's encroachments on Polish territory (Çalışkan, 2000; Uzunçarşılı, 1988).

¹⁶ Aksan expressed these reasons as the problem of Poland's struggle for survival, Russia's growing power to threaten the Ottomans, French pressure on the Empire, Tatar raids, and Russian intervention in Wallachia and Moldavia (Aksan, 1997).

¹⁷ Khotyn Castle was an important border fortress on the Dniester on the frontier with Poland (Kolodziejczyk, 1998). It was returned to Moldavia under the agreement made with Poland on October 9, 1621, during the reign of Osman II. In 1711, however, it was removed from Moldavian control and placed directly under Istanbul as a administrative unit (sanjak) (Fedekar, 2019). Evliya Çelebi described Khotyn as a small fortress resembling a palanquin, with seventy villages under the control of the prince of Moldavia (Baymak, 2014: Dariusz, 1998).

and secure the support of the boyars and local population to facilitate occupation. The Ottoman counteroffensive likewise aimed to advance first toward Khotyn. From there, the plan involved joining the Bar Confederates at Kamenets and moving on to Warsaw, deposing Poniatowski, and driving Russian troops out of Poland. The campaign would then continue in two directions, toward Kyiv and Smolensk. Meanwhile, the Crimean Khan would attack Little Russia with his forces, while a third army, supported by the Caucasian peoples, would advance toward Astrakhan (Şirokorad, 2013).¹⁸

Khotyn was attacked by Russian forces on three separate occasions. The first assault occurred in early May 1769, when troops under the command of Prince Galitzin launched an offensive against the fortress. The Russian objective was not only to capture Khotyn but also to seize the fortresses of Bender and İbrail. During the siege of Khotyn, a Polish boyar allied with the Crimean Khan provided intelligence to Hasan Pasha, the fortress commander, reporting that the Russian army consisted of approximately 60,000 Russian troops, 5,000 Poles, 5,000 Moldavians, and 10,000 Cossacks (Demir, 2013). Following the repulsion of the initial attack, a second Russian assault occurred in August but was also successfully halted. Unable to break the siege, the Russian forces retreated across the Dniester River. As Moldovanlı Ali Pasha pursued the withdrawing troops, a torrential rainstorm caused the bridge to collapse, separating the Ottoman vanguard from the rear guard. Taking advantage of the situation, Russian forces launched a surprise night raid against the isolated Ottoman vanguard, resulting in heavy casualties and numerous captives. In the aftermath of this defeat, the Ottoman army retreated toward Isakçı, and the garrison stationed in Khotyn abandoned the fortress.¹⁹ In September, Russian troops entered the now-defenseless Khotyn, seizing its stockpiles of ammunition, military equipment, and 180 cannons without resistance. This development left Iași and Bucharest vulnerable to Russian offensives (Köksal, 2011; Zinkeisen, 2011). The fall of Khotyn significantly empowered the Moldavian insurgents, who then attacked Ottoman forces retreating toward Kalas. In response, the Ottoman troops were forced to withdraw further, reaching as far as the Çorçoleş depot (Çetin, 2017).

3.1.1. Treachery of Ligor (Yanakizâde), Voivode of Moldavia (1764-1767)

When the war began, Yanakizade Ligor was appointed prince in Moldavia, and İskeletzade Ligor in Wallachia. İskerletzade Ligor was appointed prince of Wallachia in 1765 (BOA, C.HR, 127/6313; BOA, C.MTZ, 17/834).²⁰ After Ligor became voivode, he sent important information to Istanbul regarding the situation of the Austrian and Russian states and their activities on the

¹⁸ At a consultation meeting while the Ottoman army was stationed in Isakçı, the question of whether to advance to Özi or Khotyn was debated. Ultimately, the decision was made to march on Bender, as its location between Özi and Khotyn would allow it to provide support to both sides (Uzunçarşılı, 1988).

¹⁹ Due to Mehmed Emin Pasha's inadequacy, the commander-in-chief's seal was given to Moldovanlı (Canikli) Ali Pasha, the Iași Guard. However, Moldovanlı Ali Pasha's term as commander-in chief lasted only four months. The defeat at Khotyn, and particularly the failed bridge incident over the Dniester River, led to his dismissal. İvazzade Halil Pasha was then appointed commander-in chief on December 16, 1769 (Çalışkan, 2000).

²⁰ During the 1768–1774 Ottoman-Russian Wars, voivodes from the Kalimaki and Gika families ruled in Wallachia and Moldavia. İskerletzâde Ligor Alexandr Gika was the fifth prince from the Gika family. He served twice as the prince of Moldavia, first from 1764 to 1767 and again from 1774 to 1777 (Salık, 2022). Voivodes were expected to remain loyal to the Ottoman Empire (BOA, C.HR. 127/6313). After their appointments, official orders would often emphasize that their loyalty and integrity had been the basis for their selection, and that they were responsible for maintaining public order and ensuring the welfare of the population. The state instructed voivodes to preserve peace and stability and demanded that Ottoman officials refrain from oppressing the people. These orders also stipulated that the province was to remain free and its inhabitants exempt from all kinds of levies (BOA, C.MTZ, 17/834). Despite these measures, violations occurred due to various reasons, such as greed, nationalism, religion, or the weakness of central authority. The state did not tolerate arbitrary actions or acts of betrayal and would punish voivodes with exile, execution, or confiscation of property (Uzunçarşılı, 1988).

border. However, when the war began, information obtained from captured prisoners and letters sent by Polish nobles who had sought refuge in the Ottoman Empire conveyed to Ottoman authorities that Ligor was collaborating with the Russians. The rebels, ignored by Ligor, placed cannons in Iași and surrounding monasteries, creating a defensive line that would facilitate the Russians' fight against the Ottoman forces (Çalışkan, 2000; Osmanlioğlu, 2017; Salık, 2022; Uzunçarşılı, 1988).

Meanwhile, Polish boyars fighting in the Ottoman army complained that the Moldavian prince had failed to assist them on their way to the Hungarian side. They wrote that while attempting to purchase grain from Moldavia, they were attacked by the prince and subjected to oppression and cruelty. They requested that the prince be given orders to ensure their safe passage through Moldavia. A petition sent by the Polish boyars also highlighted the threat of a Russian alliance with the Moldavian voivode. According to them, the combined forces of the two sides would destroy the Khotyn district. Meanwhile, the letter added that Russia was attempting to incite the Ottoman subjects to rebel (Çakar, 2016).

One of the three Russian prisoners captured near Bender and sent to the army stated that he was in the service of Yani, a Moldavian captain. He claimed to have crossed from Iași to the Russian side at the outbreak of the war, and that he supported the Russians attacking Bender with a deed from the Moldavian voivode. He also stated that around 200 carts loaded with grain were sent to the Russians by the Moldavian prince at this time. Previously, the grain requested for the Bender and Khotyn fortresses had not been sent from Ligor; this statement revealed that the grain had been sent to Russia (Osmanlioğlu, 2017). After being questioned about these matters, the prince of Moldavia was arrested and sent to Istanbul. Three boyars were assigned to protect the region until a new prince was appointed. On July 23, 1769, Nikolay Constantine, son of Iskerlet, was appointed prince of Moldavia (Çalışkan, 2000; Göksu, 2007).

While Serdar Ivazzade Halil Pasha, encamped for the winter on Mount Babadağ, was preparing for a campaign, the Russians launched a three-pronged attack. At the head of the Russian army was Romanzov, the Ukrainian forces commander appointed by Catherine II to replace Galiçin. Crimean Khan Kaplan Giray and the Moldavian Serasker Abdi Pasha, seeking to expel the Russians from Moldavia, launched a counterattack but were repelled by Romanzov (Yavuz, 2012).

In the summer of 1770, the Kantakouzen brothers Pirvu and Mihail, two prominent figures in Bucharest, the elder Nicholas Brinkoveanu, Metropolitan Gregor, the scholar Chesarie, and his colleague Filaret traveled to Petersburg to express their gratitude to the Empress. Bishop Innocentius of Husili, two clergymen, and two boyars also traveled from Iași for this purpose (Jorga, 2005).²¹

3.1.2. Revolt in Moldavia

The Russian occupation of Khotyn left the territories of Wallachia and Moldavia vulnerable to further Russian incursions. After capturing the fortress, Russian forces advanced toward Iași. During this period, a portion of the Moldavian boyars and local population sent an envoy to Prince

²¹ Representatives of the Moldavian and Wallachian nobility-including Bishop Innocent of Husili, Gregory of Bucharest, three bishops (among them the future Rumnic Bishop of Chesarie), two abbots, and three boyars-Mihail Kantakouzen, Nicholas Brinkoveanu, and Millo of Moldavia-appeared before the Empress and pleaded in Slavic for the liberation of their homeland. They believed that Russia would grant them genuine rights, which they defined as the expansion of the southern borders, a reduction of tribute, the establishment of a national army, the exclusion of foreigners from state positions, the free election of princes, and their perpetual rule. To support their claims, they brought with them old treaties dating from the fourteenth and fifteenth centuries (Jorga, 2005).

Galitzin in July, declaring their willingness to submit to the protection of the Empress of Russia (Zinkeisen, 2017; Hammer, 1991). One of the Moldavian boyars serving in the Russian army, Kantakouzenos, entered Iași with a detachment of 400 men and captured the Moldavian Voivode, Grigore Ghica (Uzunçarşılı, 1988).

After capturing Khotyn, Baron Elempt, relying on the agreement made with the local insurgents, advanced with a force of 10,000 men and crossed the Prut River into Moldavian territory. While the Moldavian Serasker (commander-in-chief) Abaza Mehmed Pasha, was engaged in combat with enemy forces outside the city, insurgents in Iași attacked Ottoman officials using wooden sticks and tools they had seized, and they captured and neutralized the voivode. When Mehmed Pasha arrived in the town, he was unable to fight the rebels because he had only a small number of men, about 5-10. He was forced to leave the town and go across the Prut River (Çalışkan, 2000).

Thanks to the support of the insurgents, Elempt was able to advance with ease and entered Iași on September 26, triumphantly portraying himself as a victorious hero. The Moldavian population welcomed the Russian forces with great enthusiasm. To commemorate their “liberation” from Ottoman rule, a thanksgiving banquet was held at the Iași Cathedral, where the boyars formally pledged allegiance to Russia. Shortly thereafter, Empress Catherine Alexeyevna’s sovereignty was proclaimed, and Moldavia was declared under Russian administration. Romanian and Albanian volunteers, who had played a significant role in the fall of Iași, also supported Colonel Karazin in his campaign to capture Bucharest (Jorga, 2005; Uzunçarşılı, 1988; Göksu, 2007).

Abaza Mehmed Pasha, Canikli Ali Pasha, the Moldavian boyar Konstantin, and the Crimean Khan Devlet Giray found themselves in a difficult position due to the uprising (Çalışkan, 2000).¹⁵ Ottoman troops, in particular, suffered from severe food shortages, as no grain shipments arrived from Moldavia. Moreover, insurgents attacked supply depots, depriving the army of vital provisions. Iskerletzade Konstantin, one of the Moldavian boyars supporting the Ottoman side, urged the rebels not to fall for the enemy’s deceit and called upon them to join his efforts in resisting the Russians-yet his appeal yielded no results (Çetin, 2017; Kırca, 2007). When the Crimean Khan and the serdar (the commander-in-chief) consulted the Sheikh al-Islam on how to respond to the Moldavian disloyalty, a fatwa was issued. However, even before this legal opinion, the sultan had instructed that the boyars first counseled and admonished (Kırca, 2007):²²

The boyars of Moldavia are warned that if they remain loyal to the Ottoman Empire and assist the Muslim army by expelling the Russians from their midst, they will be granted amnesty and exempted from taxes for three to four years due to their current hardships. However, if they continue to support the Russians and persist in their disloyalty, their properties will be plundered, they will be killed, and their families taken captive. These conditions are to be communicated through the Moldavian prince and reported to the Khan (Çalışkan, 2000, p. 92).

A question was posed to the Sheikh al-Islam regarding how to deal with rebellious subjects:

Question:

In the region of Moldavia, if some dhimmis (non-Muslim subjects) from a few villages violate their pact, rebel, refuse to pay the jizya (a poll tax imposed on non-

²² The reason why the commander-in-chief and the Crimean khan sought clarification stemmed from imperial orders emphasizing that the people of the region were not to be oppressed or mistreated, but rather protected from injustice (Kırca, 2007). Since the rebellion had not yet spread to Wallachia, the fatwa was issued specifically for the Moldavian rebels (Çalışkan, 2000).

Muslim male subjects), ally and unite with the infidel Russian forces, invade certain Muslim territories, and engage in combat against Muslims-would it be lawful to attack their lands, execute them, and enslave their women and children?

Answer:

It is lawful.

Following this fatwa, the Sultan issued an hatt-ı hümayûn (imperial decree) to the army, stating:

The requested fatwa for Moldavia has been delivered. Those who align themselves with the Russians shall be treated as Russians themselves (Çalışkan, 2000, p. 88).

As can be seen, the initial attempt was to persuade the rebels to abandon their stance by giving them advice. However, due to the ongoing rebellions and the difficulties experienced during the war, it was necessary to obtain such a fatwa by consulting the Sheikh al-Islam.

3.2. Russian Entry in Bucharest

After Iași, the Russians turned toward Bucharest. A portion of the Wallachian population still supported the Russians. The Ottoman administration, however, wanted to identify the rebels in Bucharest and stop the rebellion before it escalated. Wallachian prince Îskerletzâde Ligor attempted to identify the rebelling boyars, community leaders, and priests, while taking care not to harm those who remained uninvolved in the uprising (Köse, 2006).²³

Wallachian prince Gregor Gika was unpopular due to his oppression, leading to the formation of a strong pro-Russian faction among the population and the boyars. A force sent by Count Romanzov to conquer Wallachia attacked the city on the night of November 16, 1769. The voivode's guard mounted a feeble defense against this attack, and Colonel Karazin, supported by Moldavian and Albanian rebels as well as clergy, entered Bucharest on February 27, 1770 (Uzunçarşılı, 1988; Köse, 2006; Jorga, 2005). While fleeing, Gika was captured with his family and entourage and sent first to Iași and then to St. Petersburg. The occupation of Wallachia was completed a year later by the Russian army under the command of G.L. Stoffeln. The boyars and high-ranking clergy gathered in the Bucharest cathedral and swore allegiance to the Russian general. The declaration that Wallachia had passed under Russian rule was then announced. On April 8, 1770, a delegation of Wallachian boyars and clergy was received in the presence of the Empress. They were praised for their obedience, zeal, and loyalty. In this speech, the delegation members were also assured that they would receive the privileges they desired and that they would be protected under all circumstances (Zinkeisen, 2011).²⁴ During the Russian invasion of Bucharest, some boyars remained loyal to the Ottomans. These boyars were sent to Hungary with allowances provided by the Ottomans (BOA, TSMA.e, 520/4, BOA, TSMA.e, 519/10).²⁵

²³ The aim here was to protect the peasants who did not rebel and to control the events before they escalated (Köse, 2006).

²⁴ 20 Voivode Grigore Gika's Albanian Guard Corps commander was also pro-Russian (Zinkeisen, 2011).

²⁵ The boyars were reporting their circumstances to the grand vizier. There were also letters sent to the boyars from the center. In response to one such letter, the Wallachian boyars explained that before the Russians entered the town, they had sent the grain and lumber requested of them. Meanwhile, the Russians, with the cooperation of certain Wallachians, had entered the town, plundered even their clothing, and forced them to flee on foot and naked in the winter. Since they were in Hungarian territory, they had no knowledge of the conditions in Wallachia or the enemy's situation. The Russians were sending spies to capture the boyars there. The Russian commanders in Wallachia, on the other hand, wanted the boyars to submit to them. The Russians, hostile to the disobedient boyars, were making every effort to capture them. They stated that if they left Hungarian territory, they would fall into Russian hands and would not be able to escape (BOA, TSMA.e, 520/4); According to a message sent by Yanaki, one of the Bucharest boyars, the boyars who had fled to the Hungarian side were being duly protected and sheltered. The Hungarians had refused

When the Russians attacked Bucharest, the Wallachian commander, Aleppo Governor Vizier Mehmed Pasha, and the Wallachian prince resisted. Due to their limited numbers and assassinations carried out by townspeople, Mehmed Pasha took his retinue of soldiers and equipment and moved to Rușuk. The Wallachian prince also retreated to Karayova at this time. Mesut Giray, who had come for help, was unable to arrive in time, so he too moved to Rușuk (BOA, TSMA.e, 899/65). The people of Bucharest, supporting Russia, provided provisions for Russian troops, hosted them in their homes, and helped accommodate them (BOA, TSMA.e, 889/27). During this time, some priests and rebels aligned with the Russians traveled through Wallachian towns and villages, inciting the population against the Ottomans and negotiating with local leaders to secure their cooperation. To weaken the Ottoman position, insurgents attacked grain-laden boats, carts, officials, and major storehouses, attempting to disrupt supply lines. The seized provisions were then forwarded to Russian forces (Kırca, 2007). The town of Craiova in Wallachia became Russia's next target after Bucharest. Clergy and insurgents spreading Russian propaganda succeeded in swaying the local population, while the Wallachian prince Ligor also made an agreement with the Russians. Despite this, Manolaki, one of the Wallachian boyars in the town, remained loyal to the Ottomans and resisted both the Russians and the rebels with the support of his Albanian troops (Çalışkan, 2000; Kırca, 2007; BOA, TSMA.e, 788/90).²⁶

After capturing Bucharest, various intelligence reports began to surface regarding Russian military activities in the area. Russian outposts were established between Focșani and Bucharest. Due to an outbreak of disease in the city, Russian troops were encamped outside in temporary tents. According to information obtained from spies, trenches were dug along the roads near Bucharest's vineyards to defend against a potential attack from Yergöğü, and around forty cannons and a significant number of soldiers were stationed there. Approximately fifty thousand troops, including Wallachian rebels allied with the Russians, were reported to be present around Bucharest and Yergöğü. To reinforce the defense, a new Russian commander was appointed and set out from Iași toward Bucharest. Meanwhile, the city was experiencing plague and famine, causing food prices to rise; a loaf of bread was being sold for far more than its usual value (Aksan, 2010; BOA, TSMA.e, 696/49).²⁷

Local rebels in Bucharest and several Wallachian towns were actively working to incite other towns and villages to rise against the Ottomans. Some priests traveled to churches in nearby areas, provoking the local population against the Ottoman authorities and extracting oaths of allegiance. Donco, one of the Wallachian boyars, attempted to seize the Balovince area of Krayova with the support of Russian troops accompanying him. However, during a clash with the Ottoman forces stationed in the Krayova garrison, he was captured and killed (Çalışkan, 2000; Jorga, 2005).

To retake Bucharest, the Ottomans made new appointments, assigning the Governor of Aleppo, Vizier Mehmed Pasha, as the Serasker of Wallachia. As Ottoman forces approached Bucharest with greater strength, the Russians withdrew from the town and retreated to Iași. During this time,

the cannon orders requested by the Russians. They were abiding by the agreement made with the Ottomans. Meanwhile, it was also written that a war could break out between Russia and Austria on the Polish border (BOA, TSMA.e, 519/10).

²⁶ The document states that the boyar who provoked the people of Wallachia was appointed as the prince of Wallachia and that the people who provoked the people were the Greeks in Istanbul (BOA, TSMA.e., 788/90).

²⁷ The dire situation in Wallachia and Moldavia was described in Ahmed Resmi Efendi's notes and in a letter from Russian Commander Rumyantsev to the Tsarina: The constant flooding of the Danube, the resulting swamps caused by melting snow, and the intense insect infestation caused disease. Peasants fleeing the enemy and the plague abandoned their homes and fields (Aksan, 2010).

Manolaki, the boyar of Craiova, was tasked with defending Bucharest. He was also assigned the duty of pacifying the rebellious population. Having proven his loyalty through his resistance against the Russians, Manolaki Bey was appointed as the Voivode of Wallachia (Çalışkan, 2000; Jorga, 2005). The newly appointed Wallachian voivode, Manolaki, and the Wallachian commander, Mehmed Pasha, were tasked with defending Bucharest. After the battles of Kagul (Kartal) and Gölbaşı, Mehmed Pasha, anticipating a renewed Russian offensive against Bucharest, abandoned Bucharest with his forces and headed towards Silistre and Rusçuk (Çalışkan, 2000; Jorga, 2005). Wallachian prince Manolaki also abandoned Bucharest and retreated to Kraiovo. Upon hearing of Bucharest's abandonment, the Russians reentered Bucharest (Çalışkan, 2000; Jorga, 2005).

The lack of popular support and the inadequacy of the forces under the serasker and the prince significantly contributed to their withdrawal from the city. Following these rebellions, which weakened the Ottoman army militarily and gave the Russians an advantage, a fatwa previously issued for the Moldavian rebels was now extended to the Wallachian rebels. Questions to the Sheikh al-Islam:

Question:

According to the decree of His Majesty the Sultan:

If the non-Muslim population in the region of Wallachia breaks their agreement, refuses to pay the jizya, joins and acts in unison with our enemy Russia, and proceeds to invade certain areas and fight against the Muslims living there-Would it be religiously permissible to wage war against these rebels, to kill or capture them, and to confiscate their property? Please explain.

Answer:

It is permissible by the will of Allah

Secondly, in the fatwa issued for the Wallachian principality, it was ruled that the rebels were considered enemies because they had broken the agreement signed between the Ottoman Empire and the principalities.

Based on this fatwa, Sultan Mustafa (1757-1774) III sent two hatt-ı hümayûn to the commander-in-chief, confirming his approval for treating the rebellious Wallachian population as enemies.

“... Just as the people of Moldavia have submitted to the Muscovites, so too have the people of Wallachia shown rebellion and joined them, as has reached Our Imperial knowledge. Immediately, a request was made to our Sheikh al-Islam for a fatwa allowing action to be taken against them, including their killing, enslavement, and captivity. The sacred fatwa was obtained and promptly sent to your side. Based on the fatwa, My Imperial permission is granted. Therefore, decrees have been issued in all directions in accordance with this, and may Allah, the Almighty, grant victory and enable the punishment of the rebels. Amin” (Çalışkan, 2000, p. 125, 126).

The Ottoman Empire did not rely solely on punitive measures to suppress the rebellion in Wallachia and Moldavia; instead, it sought to prevent further unrest by pardoning those who abandoned the revolt. In an imperial order sent to Manolaki, who had been appointed as the Voivode of Wallachia, it was instructed that the boyars, priests, community leaders, close relatives, and prominent local figures should be advised to urge the people to remain loyal. Additionally, it

was declared that loyal subjects would be exempt from jizya and other taxes for a period of three years (Kırca, 2007; BOA, TSMA.e, 520/17).²⁸

After the fall of Khotyn Fortress and the defeat at Kagul, the Ottoman Empire sought to end the war. On May 30, 1772, a four-month truce was signed in Yergöğü through the mediation of Austrian and Prussian envoys. During this period, peace negotiations were held in Focșani, located on the Moldavian border. The Ottoman delegates rejected Russia's demands concerning Crimea and returned directly to Istanbul. Later, another round of peace talks was held in Bucharest, but no agreement was reached. Russian commander Rumyantsev congratulated Sultan Abdülhamid I (1774-1789) on his accession to the throne and also requested the conclusion of the Treaty of Bucharest (Genel Kurmay).²⁹ Since the Ottomans wanted to liberate Iași and Bucharest, which were under Russian occupation, they did not agree to the treaty. Due to the advance of the Russian army and the difficulties faced by both sides, peace negotiations were started in a place called Küçük Kaynarca, north of Silistre. The Treaty of Küçük Kaynarca was signed between the two sides on July 17, 1774 (Köse, 2006; Köksal, 2011).³⁰

In the Treaty of Küçük Kaynarca of 1774, the Ottoman Empire accepted the condition of pardoning those who collaborated with the Russians to prevent further rebellion of the people. In fact, before this treaty, the state had already showed that it wanted to resolve the issue in a conciliatory way by announcing that the taxes of those who gave up rebellion would not be collected for three years (BOA, TSMA.e, 889/27, BOA, TSMA.e, 546/44).³¹

Following a long period of peace, the Ottoman Empire entered the war with Russia inadequately prepared. Russia's agreements with the princes of Moldavia and Wallachia, its encouragement of the boyars and local population to rebel, difficulties in supplying the army with provisions, and the disruption of logistical services severely weakened the Ottoman position, contributing significantly to the unfavorable outcome of the war. These uprisings, which began as a result of Peter the Great's policies in the early eighteenth century, continued into the nineteenth century. Notably, the revolts in Wallachia and Moldavia, which initially took the form of seeking Russian protection, later transformed into movements for independence not only against the Ottoman Empire, but also against Russian and Austrian domination (Karasu, 2002).

4. Conclusion

Historians of the Ottoman Empire, both Türk and foreign, have generally paid limited attention to the 1768–1774 Ottoman-Russian War. This period has often been portrayed merely as further evidence of the Empire's decline (Aksan, 1997). However, one of the key factors behind Russia's

²⁸ Despite the damage caused by the rebellions, the Ottoman Empire took protective measures against the people who did not participate in the rebellion. There was constant correspondence between the front and Istanbul on this issue. The Ottoman Empire asked the Sheikh-al-Islam about the matter and asked for a fatwa in order to make a fair decision (Kırca, 2007).

²⁹ With the defeat of Kagul (Kartal), the Ottoman fortresses of Bender, Ismail, Kili, Ibrail and Akkerman in Bucak fell into the hands of the Russians and Taurus was completely occupied by the Russians (Genel Kurmay, 1982).

³⁰ On November 28, 1771, during the Grand Vizierate of Muhsinzâse Mehmed Pasha, he participated in the peace negotiations with the Russian envoy Obreşkov in Yergöğü, Fokşani and Bucharest. The first meeting in Bucharest was held on November 9. Although the truce was extended until March 21, 1773, the agreement was not reached because of the desire for Crimean independence (Köksal, 2011).

³¹ The Ottoman Empire sent a message through the Crimean Khan Kaplan Giray to the boyars who rebelled during the war and switched to the Russian side to turn back from the rebellion and fight with the Ottoman army (BOA, TSMA.e, 546/44).

success in this war was its longstanding propaganda efforts, which began in the early eighteenth century and aimed to incite local populations against Ottoman authority and win their support.

From the early eighteenth century onwards, the strategic importance of the principalities of Wallachia and Moldavia became increasingly evident, particularly through the services rendered during the war and the military operations carried out in the region. After capturing the fortress of Khotyn at the outset of the conflict, the Russian forces advanced directly towards the town of Iași and subsequently turned toward Bucharest-moves that underscored the critical geographical position of these principalities.

During the war, a segment of the population-including local rulers, boyars, prominent community figures, and clergy-collaborated with the Russians and thus provided them with significant advantages. This internal support facilitated the Russian army's progress. Notably, the Moldavian prince Ligor adopted a pro-Russian stance at the beginning of the conflict, provided intelligence to the Russian forces, and was complicit in assassinations targeting the Ottoman military. These actions highlight the pivotal role that the leaders and people of Moldavia and Wallachia suffered considerably due to the hardships of war and were influenced by Russian anti-Ottoman propaganda. The Ottoman government's administrative weaknesses, the economic pressures caused by the frequent replacement of voivodes, excessive taxation, widespread epidemics, and the burden of supplying military needs all contributed to the spread of uprisings. In both principalities, the revolts became increasingly influential. The rebels disrupted grain shipments, failed to fulfill their obligations, and created severe supply shortages for the Ottoman army-factors that played a significant role in the military defeats suffered on the front.

The fact that the people were not initially interfered with despite the presence of rebels, and that repeated orders were sent to the commanders at the front to prevent any harm to the people of the region during the war shows the Ottoman sensitivity towards the people of the region. As the rebellions in Moldavia and Wallachia gradually spread and caused damage to the army, the Ottoman Empire did not break the line of justice, but as a result of the fatwa issued by the Sheikh al-Islam, it was decided that the rebellious people would also be fought as enemies.

The Wallachian and Moldavian principalities, where heated conflicts took place during the Russo-Türk War of 1768-1774, held strategically important positions. Therefore, while the Ottoman defeats on the front lines were not directly related to these rebellions, the information presented in this study suggests that the rebellions in Iași and Bucharest were a significant factor in the war's poor outcome.

Consequently, the rebellions in Wallachia and Moldavia were not merely regional disturbances but significant factors directly influencing the outcome of the war. The tangible impact of these uprisings was most acute in the logistical sphere. By systematically disrupting supply lines and halting the delivery of vital supplies, the rebels effectively strangled the Ottoman army's operational capacity. This orchestrated intervention led to critical food shortages, which in turn led to low morale, desertion, and a decline in combat effectiveness among Ottoman forces at the front. These internal instabilities, fueled by Russian propaganda and local grievances, played a decisive role in facilitating Russian military advances and significantly contributed to the Ottoman Empire's ultimate defeat.

As a result, the principalities of Wallachia and Moldavia occupied a strategic position in the Ottoman Empire's border defense, a position that was particularly evident in the wars against Russia and Austria in the eighteenth century.

References

Archive Sources

Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives (BOA)

BOA, AE. SSLM. III, 4/199.

BOA, AE. SMST. III, 341/27535.

BOA, AE. SSLM. III, 158/12428.

BOA, C.HR, 132/6557,

BOA, C.MTZ, 127/6313.

BOA, C.MTZ, 20/983,

BOA, C.MTZ, 17/834.

Topkapi Palace Museum Archive (TSMA)

BOA, TSMA.e, 519/10.

BOA, TSMA.e, 520/4.

BOA, TSMA.e, 520/17.

BOA, TSMA.e, 546/44.

BOA, TSMA.e, 696/49.

BOA, TSMA.e, 788/90.

BOA, TSMA.e, 889/27.

BOA, TSMA.e, 899/65.

Research Works

Aksan, V. (1997). *Savaşta ve barışta bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmed Resmi Efendi 1700-1783*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aksan, V. (2010). *Kuşatılmış bir İmparatorluk Osmanlı harpleri 1700-1780*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Altun, A. (2006). *Said b. Halil İbrahim'in Tarih-i Sefer-i Rusya adlı eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. [Unpublished master's thesis]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Artan, T. (1995). Fener. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 6, pp. 341-342). İstanbul: TDVİAM.

Arunova M. R, & Oreškova F. S. (2009). *Tolstoy'un gizli raporlarında Osmanlı İmparatorluğu* (İbrahim Allahverdi, Trans.) (Prepared by İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Aydın, M. (2013). 19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın casusluk faaliyetleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(53), 17-54.

Baykal, B. Sıtkı. (1941) Lehistan'ın ilk taksimi ve Osmanlı Devleti'nin bu işle alakası. *AÜDTCF Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 1, 451, 462.

Baymak, Osman. (2010). *Evliya Çelebi Seyehatnâmesi'nde Balkanlar*. Prizren: Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları (BAY).

- Bayram Ü. Filiz. (2021). İstanbul'un Balkanlardaki kileri: Eflak Prenslığı (18. Yüzyıl). In Fehmi Yılmaz (Ed.), *Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmaları I* (pp. 391-400). İstanbul: Güngören Belediyesi.
- Bayram Ü. Filiz. (2023). Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarındaki rolleri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 1-31.
- Beldiceanu, Nicoara. (1992). Bükreş. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 6, pp. 484-485). İstanbul: TDVİAM.
- Beydilli, Kemal. (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Beydilli, Kemal. (2007). Polonya. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 34, pp. 309-317). İstanbul: TDVİAM.
- Bıyık, Ömer. (2014). Osmanlı-Rus hududunda bir kale: XVIII. Yüzyılda Hotin. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(2), 489-513.
- Castellan, G. (1993). *Balkanların Tarihi* (A.Y. Başbuğ, Trans.). İstanbul: Milliyet Gazetesi.
- Çakar, A. (2016). *1768-1774 Osmanlı-Rus harbine dair önemli bir kaynak: İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 316 numaralı Şer'iyye Sicili (İnceleme-Metin)*. [Unpublished master's thesis]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çalışkan, M. St. (2000). *Vekâyi'nüvis Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi'nin I. Cildi'nin metin ve tahlili*. [Unpublished doctoral dissertation]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, E. (2017). *Reisülküttâb Recâi Mehmed Emîn Efendi'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na dâir mecmuası*. [Unpublished master's thesis]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çiftçi, C. (2010). Bâb-ı Âli'nin Avrupa'ya çevrilmiş iki gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(26), 27-48.
- Ekrem, M.A. (1993). *Romen kaynak ve eserlerinde Türk Tarihi I kronikler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Demir, U. (2023). *(Laleli Hacı Mustafa Efendi Rûznâme) Osmanlı-Rus Savaşı günlüğü*, İstanbul: Yeditepe Akademi.
- Demiroğlu, H. (2022). *Rusya'nın Balkan siyaseti Ortodoks birliği ve Panslavizm (Başlangıçtan 1876'ya kadar)*. İstanbul: Selenge Kitapevi.
- Fedekar, C. (2019). Hotin Kalesi'nin sükûtu (1768-1774 Osmanlı-Rus Harpleri'nde. In Tuğba E. Biber (Ed.) *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan* (pp. 451-478). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gemil, T. (1981). Romen-Osmanlı münasebetlerine dair bazı mülâhazalar. In *VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler* (Vol.2, pp.1503-1510). Ankara: TTK Yayınları.
- Göksu, S. (2007). *Osmanlı-Rus Harbi esnasında bir şahidin kaleminden İstanbul (1769-1774)*. İstanbul: Çamlıca Yayın
- Göynüklü Ahmed Efendi. (2019). *Târih-i Göynüklü* (Prepared by Songül Çolak&Metin Aydar). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Gündoğdu, M. *Giritli Hacı Ahmed'in Eflâk'ta meydana gelen olaylar hakkında kaleme aldığı 1760 tarihli risâlesi*. [Unpublished master's thesis]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Hammer, J. F. V. (1991). *Büyük Osmanlı tarihi* (Vol. 8, 7). İstanbul: Üçdal Neşriyat.

- İnanır, E. (2004). *P.A. Tolstoy'un Avrupa gezi notlarında (1697-1699) "ben" ve "öteki" konusu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü.
- İşgüven, H. (1982). *Türk Silahlı Kuvvetleri tarihi Osmanlı Devri, III/4, İkinci Viyana kuşatmasından Nizam-ı Cedidin teşkiline kadar olan devre (1683-1793)*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.
- Jelavich, B. (2006) *Balkan Tarihi 18. ve 19. yüzyıllar I* (İ. Durdu, H. Koç, G. Koç, Trans.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi* (Vol. 4). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kahraman, S. A. (2010). *Evliyâ Çelebi Seyehatnâmesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, İstanbul: YKY.
- Kantemir, Dimitri. (1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve çöküş tarihi* (Vol. II). İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.
- Karasu, C. (2002). 19. Yüzyılda Eflak ve Boğdan'da Rus işgalleri. In *Türkler Ansiklopedisi* (Vol. 12, pp. 741-749). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Karasu, H. (2017). Brian L. Davies - The Russo-Turkish War, 1768-1774. *OTAM*, 42, 207-212.
- Keskin, U. (2023). Birinci Petro döneminin stratejik yönetim açısından değerlendirilmesi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 6(1), 23-40.
- Kırca, E. (2007). *Başkanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S.1-200) (1183-1185/1769-1771) transkripsiyon değerlendirme*. [Unpublished master's thesis]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kolodziejczyk, D. (1998). Hotin. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 18, pp. 253-254). İstanbul: TDVİAM.
- Köse, O. (2006). *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*. Ankara: TTK Yayınları.
- Köse, O. (2006). Balkanlarda Rus konsolosluklarının kuruluşu ve faaliyetleri. *Turkish Studies*, 1(2), 153-171.
- Köksal, O. (2011). *Hulâsatü'l-İtibâr*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kurat, A. N. (1951). *Purut seferi ve barışı* (Vol. 1). Ankara: TTK Yayınları.
- Kurtaran, U. (2014). *Sultan I. Mahmud ve dönemi*. Ankara: Atıf Yayınları.
- Maxim, M. (2013). Yaş. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 43, p.342). İstanbul: TDVİAM.
- Mustafayev, B. (2016). Cihan hâkimiyetini Moskoflara öğütleyen Deli Petro'nun vasiyetnamesi ve Ermenistan Devleti'nin kurulmasında etkisi. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 11, 17-27.
- Osmanlioğlu, S. (2017). *Mustafa Kebî'nin 1764-1774 Harbi Vekâyi'i (Değerlendirme-Çeviri-Metin)*, [Unpublished master's thesis]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, M. (2019). Doğu Avrupa'nın sınırları. *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 351-366.
- Pitcher, D. Edgar. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafyası* (B. Tırnakçı, Trans.). İstanbul: YKY.

- Sağlam, N. (2020). *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1174 (İnceleme ve Metin)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Salık, İ. C. (2022). *Osmanlı ve Romen kaynaklarına göre Memleketeyn idaresinde Fenerli Beyler (1711-1768)*. [Unpublished master's thesis]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sorel, A. (2016). *On sekizinci asırda mesele-i şarkıyye ve Kaynarca Muahedesi*, İstanbul: İdeal Yayınları.
- Sözen, Z. (2000). *Fenerli beyler 110 yılın öyküsü (1711-1821)*, İstanbul: Aybay Yayınları.
- Şirokorad, A. B. (2013). *Osmanlı-Rus savaşları*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. (1982). *Osmanlı Devri, III/4, İkinci Viyana kuşatmasından Nizam-ı Cedid'in teşkiline kadar olan devre (1683-1793)*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.
- Türkal, M. K. (2017). 18. Yüzyılın ilk yarısında Eflak ve Boğdan üzerinde Osmanlı-Avusturya mücadelesine dair anonim bir eser: Vakâyi'-i Eflak. *History Studies*, 12(9), 35-54.
- Uyanık, F. (2020). *Tuna'nın kuzeyine yönelik Osmanlı siyaseti ve Eflak-Boğdan özerkliğinin restorasyonu (1774-1834)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H.(1988) *Osmanlı tarihi* (C. IV). Ankara: TTK Yayınları.
- Yavuz, H. (2012). *Tarih- Sefer-i Rusya'ya göre 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı*. [Unpublished master's thesis]. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yıldırım, F. (2016). *18. Yüzyılda Tuna Nehri donanması*. [Unpublished doctoral dissertation]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yıldız, H. (2006). *Haydi Osmanlı sefere: Prut Seferi'nde organizasyon ve lojistik*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Yüksel, S. (2019). Küçük Kaynarca'dan Yaş Antlaşması'na kadar Eflak-Boğdan üzerinde Osmanlı-Rus nüfuz mücadelesi. *BELLETERN*, 83/297, 605-632.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi* (C.5). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

DİJİTAL ANKA KUŞUNUN PEŞİNDE: DİJİTAL DÜNYADA MUTLULUĞUN KAVRAMSAL TEMELLERİ*

Nida PALABIYIK¹

Öz

Bu araştırma, dijitalleşmenin bireylerin mutluluk algısını nasıl dönüştürdüğünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, dijital çağda mutluluğun bireysel ve örgütsel boyutlarda nasıl yeniden tanımlandığı tartışılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak çalışanlarla yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, altı ana tema altında analiz edilmiştir: dijital özerklik, dijital yeterlik, dijital ilişkilenme, dijital tükenmişlik, dijital refahın dönüşümü ve dijital iş yaşamı. Bulgular, dijital mutluluğun temelinde bireylerin dijital bağlamda özerklik, yeterlik ve ilişkilenme ihtiyaçlarının karşılanması yer aldığını; bu ihtiyaçların desteklenmediği durumlarda mutluluğun kırılma eğilimi ortaya koymuştur. Ayrıca dijitalleşmenin iş yaşamında hem esneklik ve verimlilik sağladığı hem de sınır kaybı, tükenmişlik ve stres durumlarına yol açtığı görülmüştür. Araştırma, alan yazında dijitalleşmenin bireysel ve örgütsel psikolojik yansımalarına ilişkin kavramsal boşluğu doldurmayı hedeflemekte ve dijital çağda mutluluğun dinamik, çelişkili bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda geliştirilen Dijital Mutluluk Modeli, dijital ortamda mutluluğun hem fırsatlar hem de riskler içeren çok boyutlu doğasını açıklayan özgün bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Dijital mutluluk, Mutluluk, Öz belirleme kuramı

JEL Kodları: D23, I31, O33

IN PURSUIT OF THE DIGITAL PHOENIX: CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF HAPPINESS IN THE DIGITAL WORLD

Abstract

This study aims to examine how digitalization transforms individuals' perceptions of happiness. It discusses how happiness is redefined in the digital age at both individual and organizational levels. Using a qualitative research approach, data were collected through interviews with employees and analyzed under six main themes: digital autonomy, digital competence, digital connectedness, digital burnout, the transformation of digital well-being, and digital work life. The findings reveal that digital happiness fundamentally depends on the fulfillment of individuals' needs for autonomy, competence, and connectedness within digital contexts; when these needs are not supported, happiness becomes fragile. Moreover, digitalization was found to provide flexibility and efficiency in work life while simultaneously leading to boundary loss, burnout, and stress. Addressing a conceptual gap in the literature, the research demonstrates that happiness in the digital age possesses a dynamic and paradoxical nature. Based on these findings, the proposed Digital Happiness Model offers a unique framework that explains the multifaceted nature of happiness in digital environments, encompassing both opportunities and risks.

Keywords: Digitalization, Digital happiness, Happiness, Self-Determination theory

JEL Codes: D23, I131, O33

*Bu çalışmanın uygulama süreci için Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 14/05/2025 tarih ve 25/58 sayılı kararıyla etik izin alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, nida.palabiyik@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8567-3711

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Mutluluk; günlük iletişimin sıradan sorularıyla (örneğin nasılsın?) sınırlı olmayan, aynı zamanda felsefi, psikolojik ve sosyolojik araştırmalarında da merkezinde yer alan bir olgudur (Hu vd., 2024, s. 1). Entelektüel tarihin başlangıcından bu yana optimal deneyimin nasıl tanımlanacağı ve *iyi yaşamın* ne olduğu konuları farklı açılardan tartışılmış; Sokrates'ten günümüze mutluluğun tanımı, kaynakları ve ölçütleri sürekli sorgulanmıştır. Dijital çağın getirdiği dönüşümlerle birlikte bu tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Bireyin mutluluk arayışı artık içsel deneyimlerin yanı sıra dijital platformlar, çevrimiçi kimlikler ve algoritmik etkileşimler bağlamında şekillenen çok katmanlı yeni gerçekliklere dayanır hale gelmiştir.

Dijitalleşme, bireylerin öznel iyi oluşunu yeniden tanımlayan güçlü bir dinamik olarak öne çıkmaktadır. McLuhan'ın "önce biz araçları yaparız, sonra araçlar bizi şekillendirir" ifadesi, dijital teknolojilerin günümüzdeki etkisini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Bir araç olarak ortaya çıkan teknoloji; artık bilme, var olma ve kendini gerçekleştirme biçimi hâline gelmiştir (Ergül ve Gökalp, 2018, s. 158). Bu yönüyle teknoloji; bireyin öz benliğini, sosyal ilişkilerini, zaman algısını ve mahremiyet anlayışını dönüştürmektedir (Newport, 2019, s. 98; Warr, 2020, s. 29). Bu dönüşüm; bilgiye hızlı erişim, yaratıcı ifade olanakları ve bağlantı kurma olanağı gibi üstünlükler sunarken dikkat dağınıklığı, sürekli kıyaslama, bağımlılık, sosyal izolasyon ve ruhsal tükenmişlik gibi yeni sorunları da beraberinde getirmektedir (Odaman-Uşaklıgil ve Baltaş, 2023).

Mevcut alan yazında dijitalleşmenin mutluluk üzerindeki etkisi çoğunlukla bireysel, psikolojik ve sosyolojik açılardan incelenmiş; sosyal medya, yalnızlık ve yaşam doyumu gibi değişkenler üzerine yoğunlaşmıştır (Ulukan ve Ulukan, 2021). Ancak bu çalışmalar, dijitalleşmenin mutluluk kavramını nasıl dönüştürdüğünü derinlemesine ele almamıştır. Algoritmalarla şekillenen tercihler, çevrimiçi etkileşimler ve sürekli çevrimiçi olma vb. hâlinin mutluluk algılarını nasıl yeniden tanımladığı yeterince açıklanmamıştır. Özellikle dijitalleşmenin iş yaşamında çalışanların mutluluk algılarını nasıl şekillendirdiğine ilişkin çalışmalar sınırlıdır. Oysa dijital araçlar; uzaktan çalışma modelleri, üretkenlik izleme yazılımları ve yapay zekâ destekli karar sistemleri aracılığıyla işyerlerini kökten dönüştürmekte; çalışanların sosyal ilişkilerinden özerklik algılarına, motivasyon düzeylerinden duygusal iklime kadar pek çok unsuru yeniden yapılandırmaktadır (Dudezert vd., 2023; Meske ve Junglas, 2020). Bu dönüşüm, bir yandan yenilikçilik, bağlılık ve iş doyumunu desteklerken, diğer yandan sürekli izlenme, izolasyon, beceri güncelleme baskısı ve esneklik kaybı gibi yeni stres kaynakları doğurmaktadır. Dolayısıyla dijital işyerlerinin, çalışanların mutluluğunu nasıl dönüştürdüğü de önemli bir araştırma konusu olmakla birlikte henüz yeterince araştırılmamıştır. Bu durum, örgütsel davranış yazını açısından da önemli bir kavramsal boşluğa işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel araştırma sorusu, *Dijital çağda mutluluğun doğası değişiyor mu?* şeklindedir. Bu soru, dijitalleşmenin bireylerin mutluluk deneyimlerini bireysel ve örgütsel düzeylerde nasıl yeniden şekillendirdiğini anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışmanın kavramsal altyapısında Deci ve Ryan'ın (2000) öz belirleme kuramı (self-determination theory) benimsenmiştir. Bu kuramın öne çıkardığı *özerklik*, *yeterlik* ve *ilişkilenebilirlik* gereksinimleri, dijital çağın dinamikleri bağlamında yeniden değerlendirilerek bireylerin mutluluk deneyiminin nasıl şekillendiği analiz edilmektedir. Bu çerçevede araştırma, dijital çağda mutluluğun doğasının değişip değişmediğini sorgulamakta ve *dijital mutluluk* kavramını temellendirmeyi hedeflemektedir. Çalışma, dijitalleşmenin bireysel psikolojik deneyimlerle birlikte örgütsel yaşamın duygusal iklimine ve motivasyon dinamiklerine nasıl yansıdığını da ortaya koyarak alan yazındaki kavramsal boşluğa özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın metaforu olarak *Anka kuşu* betimlemesi kullanılmıştır. Efsaneye göre Anka, küllerinden yeniden doğar; erişilemeyen ama umudu besleyen bir simgedir. Benzer şekilde dijital

çağda *mutluluk* da sürekli aranan, yaklaştıkça biçim değiştiren ve tam anlamıyla kavranması güç bir idealdir. Bu araştırma, dijital çağın hızla değişen koşullarında, yeniden anlam arayışındaki bireyin ve dönüşen işyerlerinde var olmaya çalışan çalışanların izini sürmektedir.

Bu araştırmanın yürütülmesinde Marshall ve Rossman (2016) tarafından nitel araştırmalar için önerilen süreç takip edilmiştir. Sürecin ilk adımı olarak kavramsal çerçeve başlığı altında araştırmanın amacı doğrultusunda dijital mutluluk kavramı ayrıntılı olarak açıklanmış, dijitalleşmenin psikolojik ve iş yaşamı kapsamında mutluluk algısı üzerindeki dönüştürücü etkisi üzerinde durulmuştur. Mutluluk olgusunun dijital bağlamda yeniden tanımlanmasında, Öz Belirleme Kuramı'nın (Deci ve Ryan, 2000) kavramsal temelleri dikkate alınmıştır. İkinci adımda, araştırmanın deseni oluşturulmuştur. Bu çerçevede yöntem başlığında; araştırmanın amacı, çalışma grubu ve veri toplama yöntemi açıkça belirtilmiş; çalışmanın geçerliliği, güvenilirliği, etik çerçevesi ve kodlama süreci hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü adımda, elde edilen bulgular, tematik analiz sonucu ortaya çıkarılan ana temalar çerçevesinde tutarlı ve anlamlı bir rapor haline getirilmiş ve araştırma bulguları adı altında ayrı bir bölümde sunulmuştur. Son adım olarak tartışma ve sonuç başlığında ise çalışmanın bulguları, alan yazın doğrultusunda tartışılmış ve dijital mutluluğun temellerine ilişkin psikolojik ve örgütsel düzeyde bir model önerilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu başlıkta; mutluluk kavramının psikolojik temelleri, dijital çağda mutluluk ve Öz Belirleme Kuramı kapsamında dijital mutluluk konularına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

1.1. Mutluluk Kavramının Psikolojik Temelleri

Mutluluğun tanımlanma biçimi; hükümet politikaları, eğitim, terapi, ebeveynlik yaklaşımları ve dini söylemler gibi birçok alan üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Çünkü mutluluk arayışındaki çabaların tümü insanları daha iyiye doğru değiştirmeyi amaçlar ve dolayısıyla *daha iyinin* ne olduğuna yönelik bir vizyon gerektirir (Ryan ve Deci, 2001). Bu nedenle başta Sokrates olmak üzere birçok Antik Yunan düşünürü, *doğru* ve *erdemli* yaşamın nasıl olması gerektiğine ilişkin sorgulamalar yapmışlardır. Örneğin Demokritos, *doğru yaşamın koşulları* üzerine düşünmüş ve doğru yaşamı; *dinginlik*, *esenlik* ve *huzur* kavramlarıyla ilişkilendirmiştir. Bu değerlerin tümünü içeren bir yaşam anlayışı, *mutlu* ya da *iyi* yaşam olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda öncelikli olan şey, kişinin yaşamına atfettiği *değer* ve onun etik olarak *doğru bir yaşam* sürüp sürmediğidir (İyi, 2011, s. 6). Ancak *sevinç ya da mutluluk, akledilebilir (ma'kul) bir kavram mıdır?* sorusunun yanıtı genellikle olumsuzdur. Dolayısıyla mutluluk, rasyonel akıldan ziyade duygu temelli bir deneyim olarak görülmekte ve bu yönüyle tanımlanması güçleşmektedir. Eğer mutluluk, akledilebilir (zihinsel olarak kavranabilir) olsaydı tanımlanması çok daha kolay olurdu. Akledilemediği gerçeği bir yana peki gerçekten hissedilebilir mi? Bir kişi sevinci hissedebiliyorsa, açıklanamasa bile ayırt edebilir olmalıdır. Bu yönüyle mutluluk olgusu, çoğu zaman ne tanımlanabilir ne de nesnel olarak açıklanabilir durumdadır (Cundioğlu, 2009, s. 123).

Mutluluğun; böylesine hassas, karmaşık ve uçucu bir yapıda olması, bilim insanlarının mutluluk kelimesini neredeyse hiç kullanmamalarına neden olmaktadır. Psikologların, sosyologların ya da nöroloji uzmanlarının hepsi inceledikleri kişilerin hayatlarına yönelik *tatmin* göstergeleri yoluyla değerlendirmeye çalıştıkları *öznel bir iyi oluş* halinden söz etmeyi tercih etmektedir (Lenoir, 2021, s. 22). Arslan ve Gül (2023), Diener'in tanımına dayanarak mutluluğu, *insanların yaşamlarına ilişkin öznel değerlendirmeleri* (yani *öznel iyi oluş*) olarak tanımlamışlardır. Türk Dil Kurumu (2021) ise mutluluğu, “bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, mut (I), ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadetlilik” olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda *mutlu yaşamı* açıklayan üç temel kavram öne çıkmaktadır (İyi, 2011, s. 6): (1) içsel huzur hali (*ruhsal dinginlik-euthymia*), (2) duygusal dalgalanmalardan uzak, kararlı bir ruh hali (*sarsılmazlık-ataraxia*), (3) bu iki durumun birlikteliğinden doğan erdemli ve anlamlı yaşam biçimi (*eudemonia*).

Mutluluğa ilişkin en çarpıcı paradoks; onun biçimlendirilebilir ama bir o kadar da zapt edilemez (kontrol dışı) bir deneyim olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda mutluluk; rasyonel ve iradi bir yordama bağlı olduğu kadar kadere ve şansa da bağlıdır. Nitekim tarihsel olarak da mutluluk kavramı, sık sık şansla birlikte değerlendirilmiş ve mutlu insanların *uğurlu, bahtlı açık veya talihli* kişiler olduğu söylenmiştir. Orta Çağ İngiltere'sinde *iyi şanslar* yerine *iyi mutluluklar* ifadesi kullanılmaktaydı. Günümüzde hala birçok kültürde mutluluk; uğur, kısmet ya da şans kelimeleriyle birlikte düşünülmektedir. Ancak 20. Yüzyıldan itibaren Batı ülkelerinde mutluluk, bu geleneksel şans merkezli tanımlarından ayrılarak daha çok olumlu duygular ve yaşam doyumu ile özdeşleştirilmiştir (Warr, 2020, s. 2). Bu yaklaşım doğrultusunda, mutluluk/mutsuzluk genellikle bir şeye ya da birine yöneltilmiş durumdadır. Başka bir ifadeyle çeşitli hedefler, çevresel koşullar ve kişiler arası ilişkilerle bağlantılı çok düzeyli bir deneyime dönüşmüştür. Bu bakış açısı doğrultusunda Warr (2020, s. 3) mutluluğu üç temel düzeyde incelemektedir:

- **Niteliğe özgü mutluluk/mutsuzluk:** Bu mutluluk/mutsuzluk; belirli bir nesne, kişi, fikir ya da etkinliklere yönelmiş hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk duygularını kapsar. Kişinin evinden ya da arabasından memnun olması bu tür mutluluğa örnek verilebilir.
- **Alana özgü mutluluk/mutsuzluk:** Kişinin yaşamındaki belirli alanlara (aile, iş, sağlık vb.) ilişkin duygusal değerlendirmelerini içerir. Bu düzeydeki duygular; kişinin mensup olduğu ülke, etnik kimlik, cinsiyet ya da yaş grubuna yönelik sosyal önyargıları da içerebilir.
- **Küresel (bağlamla ilintisiz) mutluluk/mutsuzluk:** Yaşamın tümüne yönelik genel mutluluk düzeyini ifade eder. Bu mutluluk düzeyi, belirli ülkeler ya da gruplar arasında kıyaslama yapılırken kullanılır. Dar kapsamlı mutluluk deneyimleri zamanla birleşerek kişinin genel yaşam doyumunu oluşturan geniş çaplı bir iyi oluş haline dönüşebilir.

Yaşam sanatının amacı, başarılı bir hayata katkıda bulunmak ve mutlu olmayı başarmak şeklinde ifade edilebilir. Ancak insan yaşamı içinde başarısızlık ve mutsuzluk da her zaman olasılıklar arasındadır ve bu durum, kişisel kontrolün ötesindedir. Başarı, çoğu zaman kişisel çabayla sınırlı tutulamaz; başarısızlık ise, her zaman bir olasılık olarak varlığını sürdürür. Sürekli mutlu ve başarılı bir yaşamı ön plana çıkarmak, hiçbir zayıflığı ya da gölgeli yanı olmayan başarılı bir hayatın mümkün olabileceği illüzyonunu besler. Bunun sonucunda başarısızlık hâsıl olursa, yaşanan hayal kırıklığı ve mutsuzluk kat kat artmaktadır (Schmid, 2012, s. 12). Bu nedenle mutluluğun yalnızca bireysel çaba ya da başarıyla doğrudan bağlantılı olarak ele alınması, insan deneyiminin karmaşıklığını göz ardı eder.

Nitekim mutluluğu/mutsuzluğu belirleyen çeşitli çevresel etmenler de bulunmaktadır. Warr'ın (2020) ortaya koyduğu dokuz çevresel özellik *-kişisel etki, yetenekleri kullanabilme, anlamlı hedefler, çeşitli aktiviteler, gereksinim netliği, nitelikli sosyal ilişkiler, yeterli gelir, uygun fiziksel koşullar ve saygın roller-* bireyin yaşam doyumunu şekillendiren başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bu unsurlar, bireyin benlik kavramı, değerleri ve yaşamla kurduğu anlamla bütünleşerek sürdürülebilir bir iyi oluş halini desteklemektedir. Bu bağlamda, mutluluk salt başarıyla sınırlanamayacak kadar karmaşık; çok boyutlu, değişken ve kırılğan bir yaşam deneyimidir.

1.2. Dijital Çağda Mutluluk

Leonhard (2020, s. 144), Martin Seligman'ın *Bilimsel Mutluluk Modeli'ni (PERMA- Zevk, Bağlanma, İlişkiler, Anlam ve Başarılar)* temel alarak yaptığı incelemede, teknolojinin özellikle zevk ve başarı elde etme alanlarında fayda sağlayabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte, teknolojinin kısmen bağlanmayı desteklese de ilişkileri derinleştirme ve yaşamda anlam oluşturma konularında yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Bu kapsamda dijital çağda mutluluğu yeniden incelemek gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda dijital çağda mutluluk, psikolojik temelleri ve iş yaşamındaki etkileri bağlamında değerlendirilmiştir.

1.2.1. Psikolojik Dönüşüm: Mutluluğun Yeni Kodları

Enformasyon çağı olarak tanımlanan günümüzde, ne kadar çok enformasyon üretilirse; üretkenlik, hız ve kalite o kadar artmaktadır. O yüzden her şeyin enformasyon üretme sürecine dâhil olması gerekmektedir (Han, 2020, s. 15). Bu dönüşüm üretim sistemlerini, insan ilişkilerini, benlik algısını ve bireysel mutluluk anlayışını toplu şekilde etkilemektedir. Özellikle sosyal medya kullanımı, bireyler için iki tarafı keskin bir bıçak gibidir. Sosyal medya platformları bir yandan insanların sosyal ilişkilerini genişletmelerine, özsaygı/yaşam tatminlerini artırmalarına ve kendilerini daha geniş kitlelere tanıtmalarına olanak sağlamaktadır. Ancak diğer yandan insanları; siber takip edilme korkusu, fırsatları kaçırma korkusu (FoMO), uyku sorunları ve sürekli kıyaslamaların tetiklediği kıskançlık, kaygı, depresyon ve yorgunluk gibi olumsuzluklarla da karşı karşıya bırakmaktadır (Kaur vd., 2021).

Dijital dünyanın sunduğu olanaklar başlangıçta bireyler için anlamlı ve kontrollü görünmektedir. Bu nedenle, dijital teknolojinin şekillendirdiği dünyaya adım atarken hiç kimse kontrolü kaybedeceğini düşünmemektedir. Herkesin uygulamaları indirerek hesap açmak için haklı gerekçeleri bulunuyordu. Fakat geline son noktada insanlar, uzaktaki dostlarıyla bağlantıda kalmak için kullandıkları Facebook vb. uygulamalar nedeniyle aynı odada çalıştıkları arkadaşlarıyla bölünmeden sohbet edemez hale geldiler (Newport, 2019). Bununla birlikte, internet üzerinden iletişim kurulan binlerce insan, *en güzel, en mutlu, en alımlı ve en sağlıklı* halleriyle sosyal medyada görünür olmakta, böylece gerçek ve ideal arasındaki sınırlar belirsizleşmektedir. *Mutluluk paylaşmaktır* ilkesi bilinçsiz bir şekilde *paylaşılmayan şey mutluluk değildir* noktasına evrilmiş durumdadır. Günlük hayatta yaşanan sıkıntılardan kaçmak için sosyal medyaya sığınan bireyler, gerçeği sanaldan ayırmakta zorlanmakta; *alternatiflerin sonsuz olduğu* sanal dünyayı gerçek hayata tercih etmeye başlamaktadırlar (Canan, 2020, s. 84). Bu yeni dijital deneyim, bireyi adeta fanustaki bir balık gibi kendi özelleştirilmiş gerçekliğine hapsederken, özerklik ve bireysel güç mitini de tartışmalı hale getirmektedir. Kendi içsel gücüne inanan, özerk ve sağlam bireyin; çok karmaşık bir sosyal bütünü ve iyi toplumu bir araya getirmek için yeterli olma beklentisi anlamını yitirmektedir (Elliot ve Lemert, 2011, s. 76).

Yaşanan bu dönüşümle birlikte, özel hayat ile kamusal hayat arasındaki sınır giderek belirsizleşmektedir. İnsanın en büyük başarılarından biri olan mahremiyet, etkinliğini yitirmektedir. Her insan ilişkisi, o ilişkideki ve etrafındaki gizlilik ve mahremiyetin ortadan kalkmasıyla insana özgü niteliklerini kaybetmekte ve bu durum bir anlamda ahlaki krizlere neden olmaktadır (Şentürk, 2020, s. 13). Sosyal bağ kurma arzusu ise, insan doğasında var olan bir eğilimdir. Başka insanlarla etkileşim halinde olmak eğlencelidir. Bunun temel nedeni, sosyal etkileşim arzumıza eşlik eden mekanizmanın beynin zevk deneyiminden sorumlu kısmında gömülü olmasıdır. Sosyal bağlar kurmak şart değildir ancak bunu reddetmek kolay da değildir. İnsanların sürekli temasta kalma arzusu da bundan kaynaklanmaktadır (Burnett, 2021, s. 129). Ancak insan hem sosyal etkileşime hem de mahremiyete gereksinim duymaktadır. Çünkü sosyal etkileşimler çoğu zaman eğlenceli ve gerekli olmakla birlikte, zihinsel enerji harcamayı gerektirmektedir. Mahremiyet ise, beynin dinlenmesine ve deşarj olmasına yardımcı olmaktadır (Burnett, 2021, s. 151).

Sosyal etkileşim ile mahremiyet arasındaki sınırların ortadan kalkması, artan zihinsel yük nedeniyle insanları duygusal olarak yalıtmakta ve başkalarının ihtiyaçlarına karşı duyarsızlaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle bireyleri diğer insanların sesine sağırlandırmakta ve empati yitimine yol açmaktadır. Bugün herkes benlik/kendilik kültürünü yüceltmekte, herkes kendini gerçekleştirme ve yeniden üretme telaşındadır. Demokrasi krizinden; internetin algoritmik kişiselleştirilmesi değil, ötekinin kaybı ve dinleme yetisinin zayıflaması sorumludur (Han, 2018, s. 33). Sosyal kıyaslamaların bu kadar görünür hale gelmesi, mutluluğun izafi bir değer olduğunu da göstermektedir. Jules Renard'ın sosyolojik analizini aktaran Lenoir'un (2021, s. 71) dediği gibi "mutlu olmak yetmez, başkalarının mutlu olmaması da gerekir." İnsanlar kendi durumlarını, yakın

çevreleriyle karşılaştırmakta; özellikle sosyal medyada maruz kaldıkları içerikler sonucunda, kendi yetersizliklerini daha yoğun biçimde deneyimlemektedirler. Aşırı düzeyde iletişime maruz kalmak; yoğunluk, mahremiyet eksikliği, kişisel kontrolün azalması ve dikkat bölünmesi gibi şekillerde bireyin iyi oluş haline zarar vermektedir (Warr, 2020, s. 29).

Olumsuz sosyal karşılaştırmaların neden olduğu *kişisel yoksunluk* hissi, bireylerdeki kıskançlık duygusunu derinleştirmektedir (Duffy ve Shaw, 2000). Bu çerçevede bireyin dijital dünyada sağlıklı bir benlik geliştirmesi de giderek zorlaşmaktadır. Elliot ve Lemert (2011, s. 19) günümüzün hızlı ve hareketli ağ tabanlı iletişim dünyasının, insanların kendilerini *diğerlerine açmaya*, dolayısıyla da kendine açmaya daha az yönlendirdiğini ifade etmektedir. Yaşamın insandan beklediği en temel şey hem fiziksel hem de duygusal olarak sürekli hareket halinde olmasıdır. Bu durum bireyin güçlü bir esneklik duygusuna sahip olmasını gerektirir. Ancak bireyin esnekliği, işlerin inanılmaz bir hızla yapılması gerektiği şeklindeki esnek olmayan bir beklentiyle sınırlandırılmaktadır (Elliot ve Lemert, 2011, s. 102). Bu baskı, bireyin görünüşüne ve bedenine de yansımaktadır. Çağdaş dünyanın salgını olan estetik, daha düzgün bir vücut isteği ve yeni bir benlik hissi ihtiyacına dönüşmüştür. Estetik operasyon geçirerek görünürde kazanılan kişisel özgürlük hissi, aslında estetik cerrahinin sağlayabileceği son şeydir. Bu durum, benliğin ve bedenin inşasının ne kadar süreceği meselesine dönüşmektedir (Elliot ve Lemert, 2011, s. 27).

Mutluluğun tüketimle ilişkilendirmesi de dijital çağın karakteristik bir özelliğidir. Her şeyin tüketime indirildiği bu dönemde, insanların mutlu olmasını sağlayan niteliklerde bir değişim ortaya çıkmaktadır. *Sizi mutlu eden şey nedir?* sorusunun cevabı *arzu ettiğimiz her şeyi satın almak* olarak ifade edilmektedir (Şentürk, 2020, s. 17). Ancak dijitalleşmenin bu olumsuz yönleri karşısında kişisel mutluluğumuza katkı sağlayabileceği potansiyel alanlar da bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Reese, 2018, s. 334):

- *Kendimizi ifade etmek:* Yazı yazmak, içerik üretmek ve paylaşmak artık saniyede milyonlarca kez gerçekleşmektedir.
- *Bağ kurmak:* Ortak ilgi alanlarını paylaşmak, ilişki sürdürmek ve sosyal destek sağlamak gibi sosyal etkileşimler güçlü biçimde desteklenmektedir. Burke ve Kraut'un (2016) çalışmasına göre, tanıdık kişilerden gelen hedefli ve düzenli bildirimler bireyin iyi oluşunu artırmaktadır.
- *Yardımlaşmak:* Forumlar, destek grupları ve karşılıksız bilgi paylaşımı gibi uygulamalar, insanlara dijital ortamda özgecil davranışlar sergileme olanağı sunmaktadır (Türkoğlu, 2017, s. 40; Sunstein, 2007, s. 6).
- *Yaratıcılığı artırmak:* Sanatsal içeriklerin üretimi, LEGO Ideas gibi toplulukların parçası olma, bireysel yaratıcılığı beslemektedir (İnci, Çetinkaya ve Kamış, 2022).
- *Etki yaratmak:* İnternet birçok insana daha iyi bir dünya adına çalışması için ilham ve güç vermektedir. Sosyal eylem internette çok daha çabuk organize olabilmektedir (Reese, 2018, s. 334).
- *Gerçeği öğrenmek:* Filtre balonlarına rağmen, bilgiye erişim olanakları geleneksel medya karşısında daha çoğulcu bir yapı sunmaktadır.
- *Çalışma ve oyun bağımlılığı:* Daha az zamanda daha çok şey yapmaya odaklanan insanın, bu görevi başarmak için giderek teknolojiye daha çok ihtiyaç duymasına neden olmaktadır (Alter, 2017: 14). Oyun bağımlılığın ardında yatan neden ise, insanların sanal platformlar içinde kendilerini güçlü, kontrol sahibi ve yetenekli hissettikleri optimal bir deneyim yaşamalarıdır (Wu, 2016, s. 230). Kısacası teknolojiye aşırı bağımlılık, bireyi üretkenlik baskısı ve kaçış aracı olarak dijital oyunlara yönlendirebilmektedir.

1.2.2. İş Yaşamında Dijital Mutluluk Arayışı

Voltaire 1759'da "iş, üç büyük şeytanı uzak tutar: sıkıntı, ahlaksızlık ve ihtiyaç" demiştir. Bu anlamda çalışmak, insanlar için paradan daha fazla anlam ifade etmektedir. Yapay zekâ merkezli otomasyonun yaygınlaşmasıyla birlikte gerçekleşmesi beklenen işsizlik artışı durumunda, toplum hangi alternatif yollarla bunları sağlayabilecektir? Bu soruya verilecek cevaplar, kişilerin işlerine yönelik tutumları oldukça farklı olduğu için kuşkusuz kişiden kişiye değişecektir. Ancak dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan işsiz kalma korkusu karşısında pozitif psikoloji alanındaki çalışmalar, insanların amaca sahip olma ve esenlik hissiyatını artıran bir dizi unsur tanımlamakta ve aktif çalışmanın bu unsurların bir kısmını karşıladığına vurgu yapmaktadır (Tegmark, 2019, s. 172): *arkadaş ve iş arkadaşlarından oluşan bir sosyal ağ, sağlıklı/erdemli bir yaşam tarzı, öz yeterlilik ve akış hissi, fark yaratma duygusu ve anlam arayışı*. Ancak dijital dönüşüm; işyerlerinin fiziksel, kültürel ve dijital yapısını köklü biçimde değiştirerek çalışan deneyimlerini de yeniden şekillendirmektedir (Dery, Sebastian ve Meulen, 2017). Bu süreçte çalışanların deneyimleri; anlam, aidiyet ve tatmin boyutlarında yeniden tanımlanmakta, dolayısıyla dijital işyerlerinde teknik gerekliliklerin yanı sıra örgütün duygusal ikliminin korunması ve desteklenmesi de kritik bir önem taşımaktadır.

Günümüzde dijital teknolojiler aracılığıyla yoğun bilgi akışına maruz kalan çalışanlar, iş yaşamında benlik bütünlüklerini korumakta zorlanmakta ve parçalanmış bir kimlik algısı riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dijitalleşen işyerlerinde bireyler, farklı dijital platformlar ve iş bağlamlarında tek ve tutarlı bir kimlik sergilemek yerine her ortamda farklı yönleriyle tanınan parçalı kimliklerle varlık göstermektedirler. Çeşitli dijital iletişim kanalları ve iş süreçlerinde kullanılan teknolojiler, çalışanlara sürekli olarak *farklı roller üstlenebilirsin* mesajı vermekte; bu durum çoğul benlik deneyimlerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır (Şentürk, 2020, s. 19). Bununla birlikte dijitalleşen iş yaşamında projelerin süresizliği, çalışanlardan 7/24 profesyonel kimliklerine bağlı kalmalarını talep etmekte; bu bağlılık aile, arkadaşlık ve bireysel bütünlük üzerinde yıpratıcı etkilere neden olabilmektedir (Elliot ve Lemert, 2011, s. 19). Dijitalleşmeyle birlikte profesyonel kimliklerine hapsolan insanlar, iş yaşamlarında da sahip oldukları şeyleri sürekli başkalarıyla karşılaştırma eğilimi sergilemektedir. Bu sosyal karşılaştırmalar neticesinde varılan sonuçlar ise, karşılaştırılan kişilerin kim olduğuna göre değişmektedir. Örneğin, 40.000 ₺ tutarındaki bir prim, aynı iş yerinde başka bir çalışan tarafından kazanılmamışsa oldukça tatmin edici bir ödül olarak algılanırken, başka bir çalışanın bu tutarın üzerinde bir prim elde etmesi durumunda ise söz konusu ödül birey açısından ciddi bir hayal kırıklığına yol açabilmektedir.

İnsan, doğası gereği ileriye yönelme eğilimindedir ve geçmişe odaklanmaktansa geleceğe bakmayı tercih etmektedir. Bu eğilim, bireyleri mevcut durumları ne olursa olsun, kendilerinden daha fazlasına sahip olan kişilerle karşılaştırmaya yöneltmektedir. Böyle bir karşılaştırma, bireyde görece bir eksiklik veya yoksunluk duygusu oluşturmaktadır (Alter, 2017). Dolayısıyla, birey ne kadar gelir elde ederse etsin ya da hangi olanaklara sahip olursa olsun, her zaman kendisinden daha üstün konumda olan bir başkasının varlığı nedeniyle tam anlamıyla tatmin ve mutluluğa ulaşamamaktadır. Geçmişte aynı işyeri, mahalle veya akraba çevresiyle sınırlı kalan bu kıyaslama süreci, günümüzde teknolojinin (özellikle sosyal medyanın) etkisiyle sınırlarını kaybetmiş ve uçsuz bucaksız bir referans çerçevesine dönüşmüştür.

Çalışan mutluluğunun dijitalleşen işyerlerinde sürdürülebilmesi için, örgütlerin mutluluk yönetimi uygulamalarını devreye sokması giderek daha önemli hale gelmektedir. Mutluluk yönetimi, çalışanların duygusal iklim algısını güçlendirerek dijital değişime daha uyumlu tepkiler vermesini sağlayabilir (Bordeleau ve Felden, 2021). Pozitif bir duygusal iklimin hem bireysel mutluluk hem de örgütsel verimlilik üzerinde doğrudan etkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte, sahte mutluluk kültürlerinin (örneğin zoraki olumlu duygular sergileme baskısı) uzun vadede fiziksel ve duygusal hastalıklara yol açabileceği de unutulmamalıdır (Al-Atabi, 2017). Sonuç olarak dijitalleşen iş yaşamında mutluluk hem bireysel hem de kolektif boyutlarıyla yeniden tanımlanmakta;

çalışanların işte anlam arayışı, aidiyet ve özerklik ihtiyaçları, teknolojik dönüşümle birlikte farklı biçimlerde karşılanmaktadır. Bu nedenle, dijital mutluluk arayışı hem çalışanların refahı hem de örgütlerin sürdürülebilirliği için kritik bir önem taşımaktadır.

1.3. Öz Benlik Kuramı ve Dijital Mutluluk

Öz Belirleme Kuramı, bireylerin psikolojik iyi oluşunu açıklarken *özerklik*, *yeterlik* ve *ilişkilenme* olmak üzere üç temel psikolojik ihtiyacın karşılanması gerektiğini savunmaktadır (Deci ve Ryan, 2000, s. 227-230). Bu ihtiyaçlar; bireyleri motive ederek sağlıklı, bütünleşmiş ve tatmin edici bir yaşam sürmelerini sağlamaktadır. Deci ve Ryan'a (2000, s. 231-233) göre bu ihtiyaçları sistematik olarak destekleyen sosyal bağlamlar içsel motivasyonu, yaşam bütünlüğünü ve mutluluğu artırmakta; kontrol edici, baskıcı veya ilişkisel açıdan yoksun bağlamlar ise psikolojik sağlık ve iyi oluş üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Bu bağlamda mutluluk kavramı, haz ve pozitif duyguların varlığı olarak tanımlanan hedonik iyi oluşla sınırlı tutulmamalıdır. Aristoteles'in ortaya koyduğu ve Ryan, Huta ve Deci'nin (2008, s. 139-141) öz-belirleme teorisiyle ilişkilendirdiği eudaimonya kavramı, iyi oluşu anlamlı bir yaşam sürme, kişisel potansiyeli gerçekleştirme ve erdemli davranma gibi unsurlar üzerinden açıklamaktadır. Bu bakış açısına göre mutluluk, haz gibi yüzeysel duyguların ötesinde kişisel gelişim ve yaşam amacı ile karakterize edilen daha derin bir iyi yaşam halini yansıtmaktadır. Bu bağlamda Öz Belirleme Kuramı, eudaimonya iyi oluşu açıklamada temel bir çerçeve sunmaktadır. Bireyler içsel değerlere ve özerk seçimlere yöneldiklerinde kısa vadeli bir hazzın ötesinde uzun vadeli psikolojik sağlık ve tatmin elde ederler. Özellikle dijital çağın hızlı ve baskın yapısı içinde, bireylerin çevrimiçi deneyimlerinin bu üç temel ihtiyacı nasıl desteklediği veya engellediği, dijital mutluluk kavramının anlaşılmasında kritik önem taşımaktadır.

DeHaan ve Ryan (2014), Öz Belirleme Kuramı'nı mutluluğun hem *değişmeyen (istikrarlı)* yönünü hem de *zaman içinde değişebilen (değişken)* yönünü açıklamak için kullanmaktadır. Bu kapsamda mutluluk bir *sonuç* değil, ihtiyaç tatminine dayalı olarak şekillenen bir *süreç* olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte *özerklik*, *ilişkilenme* ve *yeterlik* deneyimleri bireyin mutluluğunu hem anlık düzeyde hem de uzun vadede etkilemektedir. Dijitalleşmenin hem sosyal yaşamda hem iş yaşamında sunduğu olanaklar bu ihtiyaçları destekleyebilirken; dikkat dağınıklığı, sosyal izolasyon ve algoritmik baskılar gibi durumlar karşısında ihtiyaç tatminini engelleyebilme potansiyeli de taşımaktadır. Bu nedenle dijital bağlam, bireylerin mutluluk deneyimlerinde hem destekleyici hem de risk taşıyan bir zemin oluşturmaktadır.

Bu açıklamalar dikkate alındığında, Öz Belirleme Kuramı dijital çağda bireylerin mutluluk deneyimlerini anlamak için güçlü bir kavramsal altyapı sunmaktadır. Dijitalleşmenin bireylerin *özerklik*, *yeterlik* ve *ilişkilenme* deneyimlerini nasıl dönüştürdüğünü incelemek, dijital mutluluk olgusunun hem bireysel hem de örgütsel düzeyde anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

2. Yöntem

Bu çalışma, dijitalleşmenin bireylerin mutluluk algılarını nasıl dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün iş yaşamındaki yansımalarını anlamaya yönelik olarak nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüştür. Araştırma amacı doğrultusunda, dijital çağda bireylerin mutluluk kavramına ilişkin öznel algı ve deneyimlerinin özünü ortaya koyabilmek için fenomenolojik araştırma deseni benimsenmiştir (Patton, 2014). Bu kapsamda çalışma grubu, veri toplama yöntemi, araştırmanın geçerliliği, güvenilirliği, etik çerçevesi ve kodlama süreci ile ilgili detaylı bilgiler aşağıda verilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, aktif çalışma hayatı içinde olan ve hem sosyal hem iş yaşamında dijital teknolojilerle etkileşim içinde bulunan çalışanlar oluşturmaktadır. Katılımcılar, olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenmiştir (Baltacı,

2018; Büyüköztürk vd., 2020). Bu yöntem, farklı demografik niteliklere sahip bireylerden zengin veri elde edilmesine olanak sağlamıştır.

Nitel çalışmalarda, katılımcı sayısının genellikle 5 ile 25 arasında değişebileceği belirtilmektedir (Creswell, 2018). Veri toplama sürecinde veri doygunluğuna ulaşıldığı noktada katılımcı sayısı bu aralıkta yer aldığı için mevcut sayı yeterli görülmüş ve görüşmeler sonlandırılmıştır. Nihai olarak araştırmaya, toplam 23 gönüllü çalışan katılmıştır.

2.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın veri toplama sürecinde, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan görüşme yönteminden yararlanılmıştır. Dijital mutlulukla ilgili yapılan alan yazın taraması sonucunda, 10 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini (yaş, cinsiyet ve iş-sosyal yaşamında dijital araçları kullanım süresi) belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Demografik Özellik	Grup	Frekans	Yüzde
Yaş	20-25	4	17,4
	26-30	5	21,7
	31-35	5	21,7
	36-40	6	26,1
	41 ve üzeri	3	13,1
Cinsiyet	Kadın	10	43,5
	Erkek	13	56,5
Teknoloji Kullanım Süresi (Sosyal Yaşam)	1 saatten az	0	0
	1-2 saat	8	34,8
	3-4 saat	9	39,1
	5 saat ve üzeri	6	26,1
Teknoloji Kullanım Süresi (İş Yaşamı)	1 saatten az	0	0
	1-2 saat	3	13,1
	3-4 saat	5	21,7
	5 saat ve üzeri	15	65,2

Katılımcılar; yaş, cinsiyet ve dijital teknoloji kullanım yoğunluğu açısından çeşitlilik göstermektedir. Yaş aralığı 22 ile 60 arasında değişmekte olup katılımcıların çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Sosyal yaşamlarında dijital teknoloji kullanım süreleri çoğunlukla 3-4 saat, iş yaşamlarında ise 5 saat ve üzerindedir.

Görüşme formunun ikinci bölümünde, dijital ortamda deneyimlenen mutluluğu ve bunun iş yaşamındaki yansımalarını anlamaya yönelik açık uçlu sorular yer almaktadır. Bu bölümde yer alan sorular, alan yazın taramasına dayanarak araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Araştırmanın örneklem kitlesi dikkate alınarak görüşme soruları Türkçe dilinde hazırlanmıştır. Görüşmeler sırasında katılımcılara, çalışmaya tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak katıldıkları ve istedikleri anda görüşmeyi sonlandırabilecekleri bilgisi verilmiş, böylece araştırmanın güvenilirliği artırılmıştır. Sorular hazırlanırken Geray’ın (2006, s. 1) belirttiği dört nitelik gözetilmiştir: (1) *Sorular, mümkün olduğunca kısa ve açık bir dille ifade edilmiştir.* (2) *Sorular, eğitim düzeyi gözetilmeksizin tüm katılımcıların anlayabileceği basitlikte hazırlanmıştır.* (3) *Sorular, katılımcıların algılarında yönlendirmeye sebep olmayacak şekilde tasarlanmıştır.* (4) *Soruların sıralaması, mantıklı bir akışı takip edecek şekilde düzenlenmiştir.* Bu hususlar dikkate alınarak, araştırma amacına yönelik 10 açık uçlu soru hazırlanmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular şu şekildedir:

1. Mutluluk sizin için ne ifade ediyor?

2. Dijitalleşmenin mutluluk algınız üzerinde bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer böyle bir etkisi varsa, hangi yönleriyle etkili olduğundan bahsedebilir misiniz?
3. Dijitalleşmenin sosyal çevrenizle olan iletişiminiz üzerinde bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer etkisi varsa, bu değişimin mutluluk düzeyinize etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
4. Dijital ortamda bağlantılar kuruyor musunuz? Eğer kuruyorsanız, bu bağlantıları ne derece anlamlı buluyorsunuz? Bu ilişkilerin sizi ne şekilde etkilediğini düşünüyorsunuz?
5. Yapay zekâ destekli araçlar ve/veya algoritmalar kullanıyor musunuz? Eğer kullanıyorsanız, bunların mutluluğunuz üzerinde herhangi bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Bu araçların deneyiminizi daha olumlu hâle getirebilmesi için ne gibi geliştirmeler önerirsiniz?
6. Dijital minimalizm veya dijital detoks yapmayı denediniz mi? Eğer denediyseniz, bu deneyim mutluluğunuzu nasıl şekillendirdi?
7. Teknolojiyi kullanırken mutluluğunuzu olumlu ya da olumsuz etkileyen durumlar oldu mu? Bu durumlarla nasıl başa çıktınız? Paylaşabileceğiniz bir örnek varsa anlatır mısınız?
8. Teknolojiye erişim farklılıklarının bireylerin mutluluk algısı üzerinde bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer düşünüyorsanız, bu etkiyi nasıl tanımlarsınız? Kendi deneyimlerinizden örnek paylaşmak ister misiniz?
9. Dijitalleşmenin iş yaşamınız üzerinde bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer etkisi varsa, bu etkiyi nasıl tanımlarsınız? Teknolojik araçların işteki mutluluk ve verimlilik üzerindeki rolü hakkında ne düşünüyorsunuz?
10. Dijital çağda kişisel mutluluğu artırmak için bireylerin hangi adımları atması gerektiğini düşünüyorsunuz? Önerilerinizi paylaşabilir misiniz?

Görüşmeler, katılımcılara ön bilgilendirme yapılarak gerçekleştirilmiş, tüm süreç araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Katılımcılarla uygun randevu zamanları belirlenmiş, görüşmeler katılımcıların tercihlerine göre yüz yüze veya çevrim içi platformlarda yapılmıştır. Katılımcıların izinleri alınarak tüm görüşmeler sesli kayıt altına alınmıştır. Veri toplama süreci, 20.05.2025-29.06.2025 tarihleri arasında yapılmıştır.

2.3. Araştırmanın Geçerliliği, Güvenilirliği ve Etik Çerçevesi

Nitel araştırmalarda, geçerlilik ve güvenilirlik kavramları nicel araştırmalara göre farklı biçimlerde kavramsallaştırılmaktadır (Creswell ve Poth, 2016). Bu bağlamda, nitel araştırmalarda geçerlilik çoğunlukla *inandırıcılık (credibility)*, *aktarılabirlik (transferability)* ve *tutarlılık (dependability)* boyutlarıyla ele alınmaktadır (Lincoln ve Guba, 1985).

Araştırmanın inandırıcılığını artırmak amacıyla, çalışma yönteminin belirlenmesinde kuramsal ve kavramsal çerçevelerden yararlanılmıştır. Bu çerçevelere bağlı olarak çalışma, Deci ve Ryan (2000) tarafından geliştirilen Öz Benlik Kuramı temel alınarak şekillendirilmiştir. Kodlama aşamasında büyük ölçüde kurama bağlı kalınmış; aynı zamanda uzman görüşleri ve alan yazın çalışmaları da dikkate alınmıştır. Görüşme soruları, katılımcıların yönlendirilmeden kendi deneyimlerini aktarabilmelerini sağlayacak şekilde açık uçlu olarak hazırlanmıştır (Geray, 2006). Verilerin toplanmasında, katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış; görüşme yer ve zamanları katılımcıların tercihleri doğrultusunda belirlenmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılardan ses kaydı için izin alınmış, kayıtların yazıya aktarılması sonrasında verilerin doğruluğu katılımcılar tarafından kontrol edilmiştir. Bu uygulama, çalışmanın inandırıcılığını desteklemiştir.

Araştırmanın aktarılabirliği için çalışma grubuna ve araştırma bağlamına ilişkin ayrıntılı bilgiler raporda sunulmuş (Christensen, Johnson ve Turner, 2015), katılımcı çeşitliliği amaçlı örnekleme

yöntemiyle sağlanmıştır. Tutarlılık açısından, veri toplama ve analiz süreçleri sistematik olarak yürütülmüş; bulgular, araştırmacının yorumlarına yer verilmeden tarafsız şekilde raporlanmıştır. Katılımcıların bakış açılarını tarafsız şekilde yansıtabilmek amacıyla her tema altında katılımcıların görüşleri doğrudan alıntılarla sunulmuştur. Etik standartlar çerçevesinde katılımcıların gizliliğini korumak üzere katılımcı bilgileri, kodlama yapılarak sunulmuştur. Ayrıca veri toplama sürecinde Yozgat Bozok Üniversitesi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 14/05/2025 tarih ve 25/58 sayılı kararıyla gerekli etik izin alınmıştır.

2.4. Verilerin Kodlanması

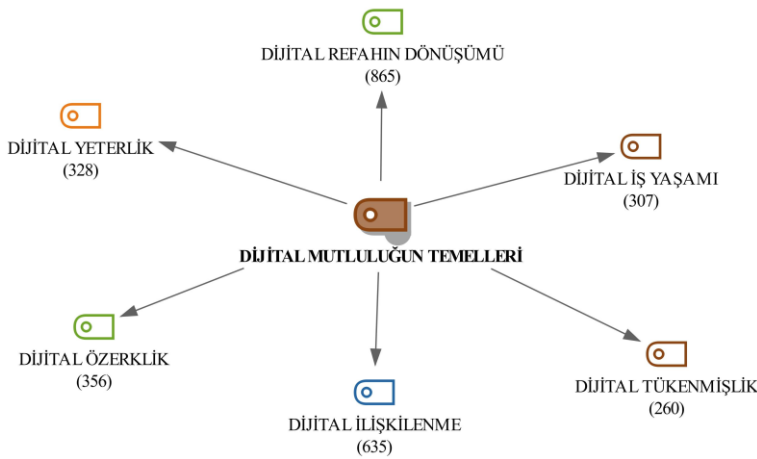
Görüşme verilerinin analizi, MAXQDA 24 yazılım programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yazılımın seçilme nedeni; görüşmeler, raporlar, tablolar, çevrimiçi anketler, odak grupları, videolar, ses dosyaları, alan yazın, görseller, tweetler ve PDF'ler gibi çeşitli verilerin analizinde kullanıcı dostu bir arayüze sahip olması ve verilerin görselleştirilmesine olanak tanınmasıdır (Kuckartz ve Rädiker, 2019).

Verilerin kodlama sürecinde açık kodlama yaklaşımı benimsenmiş, katılımcı görüşlerinden elde edilen kodlar benzerliklerine göre gruplanarak tema ve alt temalar altında düzenlenmiştir. Verilerin kodlama sürecinde, Deci ve Ryan'ın (2000) Öz Belirleme Kuramı ile mutluluk ve öznel iyi oluş alanlarında yürütülen çalışmalardan yararlanılmıştır. Ayrıca MAXQDA'nın sunduğu kod frekansı tabloları ve kelime bulutu görselleri kullanılarak temaların yoğunluğu ve kodların dağılımı görsel olarak da desteklenmiştir. Bu sayede veriler hem sistematik biçimde çözümlenmiş hem de sayısal ve görsel araçlarla daha şeffaf biçimde sunulmuştur.

3. Araştırma Bulguları

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda dijital mutluluğun temellerine ilişkin altı tema belirlenmiştir. Şekil 1, bu temaları ve temalara ilişkin kodlama sayısını göstermektedir.

Şekil 1: Dijital Mutluluk Temaları

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda belirlenen temalar; *dijital yeterlik*, *dijital özerklik*, *dijital ilişkilenme*, *dijital tükenmişlik*, *dijital refahın dönüşümü* ve *dijital iş yaşamı* şeklinde isimlendirilmiştir. Toplam 2.751 anlamlı görüş ortaya çıkmış olup bu görüşler, *dijital refahın dönüşümü* temasına yoğunlaşmıştır. Dijital mutluluğa ilişkin bu temaların her birisi, alt temalar ve kodlar itibariyle Tablo 2'deki gibi açıklanmıştır.

Tablo 2: Dijital Mutluluk Temalarına İlişkin Alt Temalar ve Kodlar

Tema/Alt Tema (f*)	Kod (f*)
1.Dijital Yeterlik (328)	
Dijital Yeterlik Algısı (22)	Mükemmeliyetçi kalıplara karşı direnç (1), Yetersizlik hissi (10)
Dijital Araçlara Hakimiyet (58)	Yapay zekaya karşı bilişsel farkındalık (6), Dijital düşünsel atalet (4), Yeni teknolojileri öğrenme isteği (4), yapay zekâ araçlarını kullanma (16)
Dijital Başarı Tanımı (30)	Çevrimiçi performans başarısı (4), Beğeni ile başarı hissi (8), Yorum ve takipçiden tatmin duyma (4)
Dijital Üretkenlik ve Öğrenme (112)	Dijital organizasyon ve zaman yönetimi (13), Kendini geliştirme motivasyonu (29), İçerik üretmekten mutluluk (3), Teknolojik okuryazarlık (11)
2.Dijital Özerklik (356)	
Dijital Kontrol Algısı (20)	Algoritma kontrolü hissi (9), Zorunlu dijital varlık gösterme (1)
Bireysel Dijital Sınır Çizme (93)	Dijital detoks ihtiyacı (29), Teknoloji kullanımını sınırlama (27), Zaman yönetimi (11), Dijital kolaylıklara karşı eleştirel yaklaşım (28)
Kendi Dijital Üretimini Seçme (5)	Kendi içeriklerini üretme arzusu (2), Dijital ortamda ifade özgürlüğü (3)
Dijital Tercih ve Kolaylık (11)	Bilgi edinme amaçlı teknoloji kullanımı (2), Hızlı ve ekonomik tatmin (9)
3.Dijital İlişkilenme (635)	
Dijital Aidiyet ve Süreklilik (18)	Gelişmeleri kaçırma korkusu (2), Çevrimiçi dijital süreklilik (7)
Dijital İletişimin Sınırları (20)	Duygusal erozyon (6), Yüz yüze etkileşimi tercih etme (14)
Dijital İlişkilerin Kalitesi (192)	Kendini ifade kolaylığı (1), Teknoloji bağımlılığının ilişkisel zararı (3), Anlamlı dijital bağlardan memnuniyet (22), Yüzeysel etkileşimden tatminsizlik (69)
Sosyal Kıyaslama ve Yalnızlık (26)	Yalnızlık hissi (6), Mutluluk yarışı (8), Yetersizlik hissi (12)
Bağlantı İhtiyacı ve Dijital Dostluklar (74)	Çevrimiçi topluluklara aidiyet (7), Dijital ortamda destek bulma (9), Çevrimiçi bağlardan memnuniyet (14), Sosyal genişleme (7)
Dijital İletişimin Kolaylığı (52)	Az etkileşimle kolay iletişim (1), Uzak mesafeleri yakınlaştırma (25)
4.Dijital Tükenmişlik (260)	
Psikolojik Tükenmişlik (103)	Teknoloji bağımlılığı farkındalığı (5), Zaman algısının bozulması (1), Dijital kaçış stratejisi (7), Psikolojik zorlanma (39)
Zihinsel Yorgunluk ve Dikkat Dağınıklığı (74)	Bilgi yüklemesi (14), Bildirimlerle bölünme (5), Sürekli bağlı kalma hissi (14), Odaklanamama (7)
5.Dijital Refahın Dönüşümü (865)	
Dijital Güvenlik ve Mahremiyet İhlali (59)	Etik sorunlar (2), Dijital araçlara güvensizlik (14), Siber zorbalık tehdidi (13)
Dijital Erişim ve Eşitsizlik (86)	Aile içi gerilim (2), Dijital uçurum farkındalığı (31), Erişim eksikliğinin neden olduğu yetersizlik hissi (12)
Yeni Mutluluk Tanımları (403)	Öznel kabul (5), Dijital güvenlik (3), Farkındalığın paradoksal mutluluğu (7), Marka/statü temelli mutluluk (5), Etkileyici dijital deneyim mutluluğu (3), Tekdüze dijital mutluluk normu (3), Anı saklama (3), Dijital Kolaylık Mutluluğu (42), Duygusal destek (7), Dijital farkındalık ve denge (38), Geçici dijital mutluluk (27), Gerçek yaşamla dijital imaj farkı (20), Anlamlı üretimin mutluluğu (13), Mutluluk ve mutsuzluğun birlikte deneyimi (32)
Gerçek Deneyim Yerine Dijital Temsil (39)	Gerçek deneyimin duyuşsal değeri (13), Duygusal eksiklik hissi (7)
6.Dijital İş Yaşamı (307)	
İş Yaşam Sınırlarının Dijital Olarak Silinmesi (15)	Mesai dışı dijital iş yükü hissi (6), Teknolojik araçların iş dışı kullanımı (1), İş yaşamında dijital erişim eşitsizliği (3)
Performans Baskısı ve Sınır Kaybı (43)	Sağlık sorunları (3), Denge sağlama zorunluluğu hissetme (3), İş yaşam dengesinin bozulması (8), Sürekli görünür olma baskısı (8)
Dijital Araçların İş Yaşamına Katkıları (144)	Dijital marka oluşturma (1), Dijital pazarlama ve tüketiciye kolay erişim (2), Karar destek süreçlerinde kolaylık (2), Motivasyonel Katkılar (27), Hızlı çözüm üretme (9), Dijital iletişim kolaylığı (9), İş yükünün azalması (17)

*f: İlgili tema ve koda ilişkin yapılan kodlama sayısı (frekans); Not: Bazı ifadeler, belirli bir alt koda sığmadığından doğrudan ana tema düzeyinde kodlanmıştır. Bu nedenle ana tema frekansları, alt kodların toplamından farklılık gösterebilmektedir.

Alan yazında, tüm katılımcı görüşlerinin araştırma raporuna dâhil edilmesinin gerekli olmadığı (Creswell vd., 2007; Miles ve Huberman, 1994) ve araştırma verileri ile bulgular arasında tutarlılığın sağlanması açısından önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, Tablo 3'te alt temalara ilişkin kodların temsil gücü yüksek alıntıları sunulmuştur. Alıntılar yapıldığı ilgili katılımcı bilgileri, ilk karakter *katılımcı* anlamına gelen K harfi ile simgelenmiş; katılımcının *sırasını* belirtmek için ikinci karakter *sayı* ile ifade edilmiştir. Örneğin, birinci katılımcı K1 şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 2: Dijital Mutluluk Alt Temalarına İlişkin Alıntılar

Tema/Alt Tema	Alıntı
1.Dijital Yeterlik (106)	
Dijital Yeterlik Algısı (22)	...bu tür araçların kullanımının genellikle zorlayıcı olduğunu düşünüyorum... (K12)
Dijital Araçlara Hakimiyet (58)	Kod yazarken, yeni teknolojileri öğrenirken vs. dijital araçlar vazgeçilmez. (K10)
Dijital Başarı Tanımı (30)	...videoların izlenmesi, beğenilmesi veya yorum alması başarılı hissettiriyor. (K14)
Dijital Üretkenlik ve Öğrenme (112)	...sadece tüketici değil, üretici olma ve gelir kaynağı oluşturma fırsatı veriyor. (K7)
2.Dijital Özerklik (117)	
Dijital Kontrol Algısı (20)	...sürekli aynı tür içeriklerle karşılaşmak yaratıcılığı ve eleştirel düşünmeyi sınırlıyor. (K6)
Bireysel Dijital Sınır Çizme (93)	Dijital molalar vererek odağımı güçlendirdim. (K6)
Kendi Dijital Üretimini Seçme (5)	Ürettiğim sanatsal projeleri sosyal medya aracılığıyla insanlarla paylaşmak oldukça faydalı hissettiriyor. (K13)
Dijital Tercih ve Kolaylık (11)	...mobil bankacılık, otomatik ödeme vb. uygulamalarla saniyeler içinde işlerimi halletmek beni mutlu ediyor. (K23)
3.Dijital İlişkilenme (207)	
Dijital Aidiyet ve Süreklilik (18)	...dijital platformlar sosyal bağları korumada önemli bir rol oynuyor. (K6)
Dijital İletişimin Sınırları (20)	...mutluluk kadar kaybettiğimiz şeyler de var, başta duygu kalmadı. (K21)
Dijital İlişkilerin Kalitesi (192)	...değer verdiklerimizle dijital ortamda kurduğumuz bağlantılar, sürekli teması mümkün kılıyor. (K3)
Sosyal Kıyaslama ve Yalnızlık (26)	...hep güzel anlar, başarılar, tatiller vb. gösteriş paylaşımları yapılıyor. (K12)
Bağlantı İhtiyacı ve Dijital Dostluklar (74)	Sosyal medya platformları yeni topluluklar ve ilgi grupları kurmayı mümkün kıldı. İnsanlar benzer ilgi alanlarına sahip kişilerle tanışma fırsatı buldu. (K2)
Dijital İletişimin Kolaylığı (52)	Uzak mesafeleri yakınlaştırdı, coğrafi sınırlar önemini yitirdi... (K2)
4.Dijital Tükenmişlik (83)	
Psikolojik Tükenmişlik (103)	Bilgisayarda çok fazla vakit geçirdiğim için tükenmiş hissettiğim çok oluyor. (K7)
Zihinsel Yorgunluk ve Dikkat Dağınıklığı (74)	...bilgi kirliliği nedeniyle karar verme süreçlerimi karmaşıklştırıyor. (K12)
5.Dijital Refahın Dönüşümü (278)	
Dijital Güvenlik ve Mahremiyet İhlali (59)	Siber zorbalık ve kişisel verilerin kötüye kullanılma ihtimali beni rahatsız ediyor. (K16)
Dijital Erişim ve Eşitsizlik (86)	X markanın alınmamasından dolayı kardeşimin ailemi suçladığını gördüm. (K7)
Yeni Mutluluk Tanımları (403)	Teknolojiye kolay erişim beni mutlu ediyor. (K4)
Gerçek Deneyim Yerine Dijital Temsil (39)	...Gerçek hayattaki mutluluk duygulara dayalı iken dijital mutluluk, daha çok veriye dayalı ve anlık hissiyatlar sunuyor. (K22)
6.Dijital İş Yaşamı (99)	
İş Yaşam Sınırlarının Dijital Olarak Silinmesi (15)	Gün boyu ekran başında geçen süre zihinsel yorgunluğa neden oluyor bu durum, iş sonrası evdeki sorumluluklarıma odaklanmamı da güçleştirdi. (K6)
Performans Baskısı ve Sınır Kaybı (43)	Sürekli çevrimiçi olma, ulaşılabilir olma baskısı yorucu oluyor. (K4, K10, K14)
Dijital Araçların İş Yaşamına Katkıları (144)	İşler daha hızlı ve kolay yapılabiliyor...Teknoloji sayesinde markalaşmak mümkün...Teknoloji sayesinde reklamımı yapabiliyor ve mekân zaman sınırı olmadan danışan alabiliyorum. (K3, K14)

Dijital mutluluğa ilişkin alt temalar ve katılımcı ifadeleri Tablo 2’de ayrıntılı biçimde sunulmuştur. Bu bulguları desteklemek ve bütüncül bir bakış sağlamak amacıyla katılımcı görüşlerinde en sık vurgulanan kavramlar Şekil 2’de kelime bulutu olarak görselleştirilmiştir.

Şekil 2: Dijital Mutluluk Kavramına İlişkin Kelime Bulutu

Şekil 2’de görülen kelime bulutu, katılımcıların dijital mutluluğa ilişkin görüşlerinde en sık kullandıkları kavramların yoğunluğunu görselleştirmektedir. Katılımcı ifadelerinde öne çıkan *dijital*, *mutluluk*, *zaman*, *sosyal*, *fiziksel* ve *mutlu* gibi kavramların daha büyük puntolarla yer alması, bu kavramların görüşmelerde diğerlerine kıyasla daha sık vurgulandığını göstermektedir. Bu görsel, dijital mutluluk kavramının katılımcılar açısından hangi boyutlarda daha belirgin hale geldiğini ortaya koymakta ve temaların oluşumuna kavramsal bir arka plan sağlamaktadır.

4. Tartışma

Bu araştırma, bireysel ve örgütsel düzeyde dijitalleşmenin bireylerin mutluluk algılarını nasıl dönüştürdüğünü nitel bir perspektiften incelemiş ve dijital mutluluk kavramını altı tema çerçevesinde açıklamıştır. Bu temalar; *dijital özerklik*, *dijital yeterlik*, *dijital ilişkilene*, *dijital refahın dönüşümü*, *dijital tükenmişlik* ve *dijital iş yaşamı* şeklinde isimlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, dijital mutluluğun hem bireysel psikolojik süreçleri hem de iş yaşamı ve örgütsel dinamikleri kapsayan çok boyutlu bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Öz Belirleme Kuramı (Deci ve Ryan, 2000) doğrultusunda belirlenen *dijital özerklik*, *dijital yeterlilik* ve *dijital ilişkilene* temaları, bireylerin dijital ortamda psikolojik ihtiyaçlarının karşılanma biçimlerini yansıtmaktadır. Dijital özerklik teması altında katılımcılar; *dijital kontrol algısı*, *bireysel dijital sınır çizme*, *kendi dijital üretimini seçme*, *dijital tercih* ve *kolaylık* konularına değinmiştir. Dijital kontrol algısı kapsamında katılımcılar, *algoritmik yönlendirmelerin yaratıcılığı* ve *eleştirel düşünmeyi sınırladığını* belirtmiştir. Bununla birlikte, bazı katılımcılar dijital üretici kimlikleri nedeniyle sürekli *dijital ortamda varlık gösterme zorunlulukları* olduğundan söz etmiştir. Bu durum; dijital kontrolün algoritmalarla sınırlı olmadığını, üretici ve içerik sağlayıcı rolünün getirdiği bazı beklentilerden de kaynaklandığını göstermektedir. Dolayısıyla dijital kontrol algısı hem teknolojik hem de toplumsal beklentilerle pekişen çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilebilir. Katılımcıların bir kısmı ise *dijital detoks*, *sınırlı teknoloji kullanımı*, *zaman yönetimi uygulamalarına* yönelerek ve/veya *teknolojinin sunduğu kolaylıkları eleştirel şekilde değerlendirerek* bireysel dijital sınırlar çizmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Bu bulgular, alan yazında yer alan gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) ve bir şeyleri kaçırma keyfi (JoMO) açısından da anlamlı çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılmaktadır. Hayatın bir parçası haline gelen teknoloji kullanımı, özellikle gelişmeleri kaçırma korkusu nedeniyle dijital ortamda sürekli varlık gösterme baskısı oluşturarak bireylerin özerklik algısını zayıflatmaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar, FoMO düzeyinin sosyal medya kullanım sıklığını artırarak bireylerin sürekli çevrim

içi kalma baskısı yaşamasına yol açtığını ortaya koymaktadır (Przybylski, vd., 2013; Beyens, Frison ve Eggermont, 2016). Ayrıca Deci ve Ryan'ın öz belirleme kuramı çerçevesinde özerklik temel bir psikolojik ihtiyaç olarak değerlendirilmekte olup, dijital platformlardaki bu zorunluluk hissi bireylerin kendi seçimleri üzerindeki kontrol algısını sınırlandırabilmektedir (Ryan, Rigby ve Przybylski, 2006). Buna karşılık çevrimdışı kalmayı bilinçli bir tercih haline getirenlerin JoMO ile açıklanabilecek şekilde huzur ve tatmin yaşadıkları görülmektedir. Öte yandan teknolojinin, bireylere kendi dijital üretimini seçme olanağı sunması, dijital özerklik duygusunu besleyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar, dijital platformlarda *üretim yapabilme* ve bu üretimleri *kendi tercihleri doğrultusunda paylaşabilmenin* bireysel özerkliğin önemli bir göstergesi olduğunu vurgulamışlardır. Bu bulgu, dijital özerkliğin; algoritmaların veya zorunlu dijital varlık göstermenin sınırlayıcı etkilerine rağmen bireylerin kendi üretimlerini seçme ve düşüncelerini ifade etme olanaklarıyla güçlendiğini göstermektedir. Dijital tercih ve kolaylık alt temasına ilişkin bulgular ise, dijital teknolojilerin sağladığı *pratiklik ve hızın* bireylerde özerklik hissini artırdığını göstermektedir. Katılımcılar, dijital araçların rutin işlerini kolaylaştırarak zaman kazandırdığını belirtmiş; ayrıca dijital teknolojilerin *bilgiye hızlı erişim* sağlamasının da önemli bir kolaylık unsuru olduğunu vurgulamışlardır. *Bilgi edinme amaçlı teknoloji kullanımı*, bireylerin karar süreçlerinde daha donanımlı hissetmelerini sağlarken; *hızlı ve ekonomik tatmin*, günlük yaşamda işlevsellik ve rahatlık sunmaktadır. Bununla birlikte bu kolaylık, bireylerin teknolojiye bağımlılığını artırarak farkında olmadan algoritmik yönlendirmelere daha açık hale getirebilir. Dolayısıyla dijital kolaylık hem özerklik algısını destekleyen hem de potansiyel olarak tehdit eden bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu bulgular, dijital ortamda bireylerin özgürlük algılarının kırılan olduğunu, ancak sınır koyma stratejileriyle bu kırılmanın azaltılabileceğini göstermektedir. Bu bulgular, Han'ın (2018) algoritmik kişiselleştirmenin bireylerin eleştirel düşünme alanını daralttığı ve özerklik algısını tehdit ettiği yönündeki tespitlerini desteklemektedir. Ayrıca Newport'un (2019) dijital minimalizm yaklaşımı, katılımcıların sınır koyma stratejileriyle özerkliklerini yeniden kazanmaya çalıştıkları gözlemleriyle örtüşmektedir.

Dijital yeterlilik teması, katılımcıların dijital dünyada karşılaştıkları görevleri etkin bir şekilde yerine getirebileceklerine inanma, dijital araçları etkili kullanma, bu süreçte üretken olabilme ve başarı hissi geliştirebilme becerilerini yansıtmaktadır. Katılımcıların dijital yetkinliklere ilişkin algıları; bir yandan *dijital araçların kullanım zorluğu* karşısından yetersizlik hislerini öne çıkarırken diğer taraftan sanal ortamlarda hakim olan mükemmeliyetçi başarı kalıplarına yönelik eleştirel bir duruş sergilediklerini göstermektedir. Özellikle sosyal medyada herkesin kusursuz görünmesi beklentisinin baskı oluşturduğu, ancak bu baskıya direnç göstererek kendi yeterlik algılarını korumaya çalıştıkları görülmektedir. Katılımcılar, dijital araçlara hâkimiyet kazandıkça genel olarak mutluluklarının arttığını belirtmiştir. Ancak dijital araçlara hâkimiyet kazandıkça katılımcılar, bir yandan *yapay zekâ araçlarına ilişkin bilişsel farkındalık* geliştirmekte diğer yandan *dijital düşünsel atalet* gibi riskleri deneyimlemektedir. Bununla birlikte katılımcıların önemli bir kısmı, *yeni teknolojileri öğrenme isteği* ve *yapay zekâ araçlarını aktif olarak kullanma* eğilimleriyle dijital araçlara hâkimiyetin faydalarını vurgulamıştır. Bu bulgular, dijital araçlara hâkimiyetin bireylerde hem yaratıcılık ve öğrenme isteğini besleyen hem de bilişsel bağımlılık ve rutinleşme riskini beraberinde getiren çift yönlü bir süreç olduğunu göstermektedir. Dijital üretkenlik ve öğrenme; özellikle *dijital zaman yönetimi* ve *kendini geliştirme motivasyonu*yla birleştiğinde bireylerin mutluluğunu destekleyen bir unsur olarak öne çıkmıştır. Öte yandan dijital başarı tanımı; *beğeni, yorum ve takipçiden tatmin duyma, çevrimiçi performans* gibi dışsal göstergelere de dayandırılmaktadır. Bu bulgular, dijital yeterliliğin daha çok teknik beceriler ve üretkenlik deneyimleri üzerinden şekillendiğini, ancak dışsal başarı ölçütlerine bağımlı olduğunda kırılan hale geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular alan yazında, dijitalleşmenin bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını hem destekleyen hem de risk taşıyan bir zemin oluşturduğunu belirten çalışmalarla örtüşmektedir (Kaur vd., 2021; Han, 2018).

Dijital ilişkilenme teması, dijital platformlarda kurulan sosyal ilişkilerin niteliği, bireylerin başkalarıyla bağlantı kurma ve aidiyet hissetme düzeyini yansıtmaktadır. Katılımcılar, dijital ortamların sunduğu bağlantı olanaklarının aidiyet duygusunu desteklediğini belirtmiş ancak bu aidiyetin, çevrimiçi süreklilik ve gelişmeleri kaçırma korkusuna (FoMO) bağlı bir stres kaynağı olduğu da anlaşılmaktadır. Dijital iletişimin sınırları; çevrimiçi etkileşimlerin *duygusal olarak yüzeysel kalabildiğini/erozyona uğradığını* ve/veya *yüz yüze iletişimin daha derin etkileri* olduğunu göstermektedir. Bu noktada özellikle yüz yüze iletişim sırasında telefon kullanma ve dikkatin çevrimiçi dünyaya kaymasının, alan yazında phubbing olarak adlandırılan olgunun, ilişki doyumunu azalttığını ve iletişim kalitesini zayıflattığını ortaya koyan bulgularla benzerlik taşımaktadır (Roberts ve David, 2016; Chotpitayasunondh ve Douglas, 2016). Bu kapsamda dijital ilişkilerin kalitesine yönelik *yüzeysel etkileşimlerden tatminsizlik* sıkça dile getirilirken *teknoloji bağımlılığının ilişkilere zarar verdiği* de belirtilmiştir. Öte yandan *anlamlı dijital bağlardan memnuniyet* duyduğunu ve *kendini daha kolay ifade edebildiğini* bildiren katılımcılar dijital ilişkilerin destekleyici yönlerini vurgulamıştır. Sosyal kıyaslama ve yalnızlık alt temasına ilişkin bulgular, *mutluluk yarışının* ve sosyal medyada sürekli kıyaslamanın bireylerde *yalnızlık* ve *yetersizlik hislerini* artırdığını göstermektedir. Buna karşılık, bağlantı ihtiyacı ve dijital dostluklar alt temasında yer alan *çevrimiçi topluluklara aidiyet, dijital ortamda destek bulma, çevrimiçi bağlardan memnuniyet* ve *sosyal genişleme* kodları, dijital ilişkilerin bireyler için sosyal destek sağlayan ve ilişkilenme ihtiyacını olumlu şekilde karşılayan bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Dijital iletişimin kolaylığı ise *uzak mesafeleri yakınlaştırsa* da ilişkilerin niteliğini *yüzeysel* hale getirebilmektedir. Elde edilen sonuçlar, alanyazında dijitalleşmenin sosyal bağlar üzerinde hem destekleyici hem de zayıflatıcı etkilere yol açtığını ortaya koyan çalışmalarla uyumludur (Burke ve Kraut, 2016; Kaur vd., 2021).

Dijital tükenmişlik teması, dijital ortamın bireyler üzerinde yol açtığı yıpratıcı etkileri hem psikolojik hem de bilişsel düzeyde ortaya koymaktadır. Psikolojik tükenmişlik alt temasında, katılımcılar özellikle yaşadıkları *psikolojik zorlanmayı* dile getirmişlerdir. Ayrıca, *teknoloji bağımlılığına yönelik farkındalık* kazandıklarını belirtse de *dijital araçların zaman algısını bozması*, dijital dünyanın sınır tanımayan yapısının bireylerde yorgunluk ve kontrol kaybı hislerini artırdığını ortaya koymaktadır. Bu durum alan yazında yer alan “teknostres” kavramıyla örtüşmektedir. Teknostres, bireylerin teknolojik sistemlerle sürekli etkileşimleri sonucunda yaşadıkları psikolojik baskı, kontrol kaybı ve yetersizlik hissini açıklayan bir olgu olarak tanımlanmakta (Brod, 1984) ve özellikle bilgi yoğunluğu, sürekli çevrim içi olma beklentisi ve iş-yaşam sınırlarının belirsizleşmesi gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir (Tarafdar vd., 2007; Ayyagari vd., 2011). Dolayısıyla elde edilen bulgular, dijital ortamın bireylerde yarattığı yıpratıcı etkilerin teknostres alan yazınında ortaya konan boyutlarla tutarlılık göstermektedir. Bu duruma karşı geliştirilen *dijital kaçış stratejileri*, bireylerin tükenmişliği azaltma çabalarının bir yansımasıdır; ancak bu stratejiler çoğu zaman geçici bir rahatlama sağlamaktadır. Zihinsel yorgunluk ve dikkat dağınıklığı alt temasında ise *bilgi yüklemesi, bildirimlerle sürekli bölünme, odaklanma güçlüğü* ve *sürekli bağlı kalma hissi* öne çıkmıştır. Katılımcılar, dijital ortamın sürekli uyarıcı yapısının zihinsel enerjilerini tükettiğini, odaklanmayı zorlaştırdığını ve günlük verimliliklerini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bu bulgular, dijitalleşmenin bireylerde bilişsel yükü artırarak zihinsel tükenmişliğe yol açtığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın bu temaya ilişkin sonuçları, alan yazında dijital ortamların bireylerde hem psikolojik stres hem de bilişsel yorgunluk yarattığını ortaya koyan çalışmalarla uyumludur (Meske ve Junglas, 2020; Han, 2018).

Dijital refahın dönüşümü teması, dijitalleşmenin mutluluk algısını hem destekleyen hem de kırılganlaştıran etkilerini ortaya koymaktadır. Dijital güvenlik ve mahremiyet ihlali alt temasında; *dijital araçlara güvensizlik, etik sorunlar* ve *siber zorbalık tehdidinin* mutluluğu zayıflattığı görülmüştür. Dijital erişim ve eşitsizlik alt temasında ise; dijital kaynaklara *erişimdeki farklılıkların* bireylerde *yetersizlik hissine* ve zaman zaman aile içinde çocuk-ebeveyn ilişkilerinde

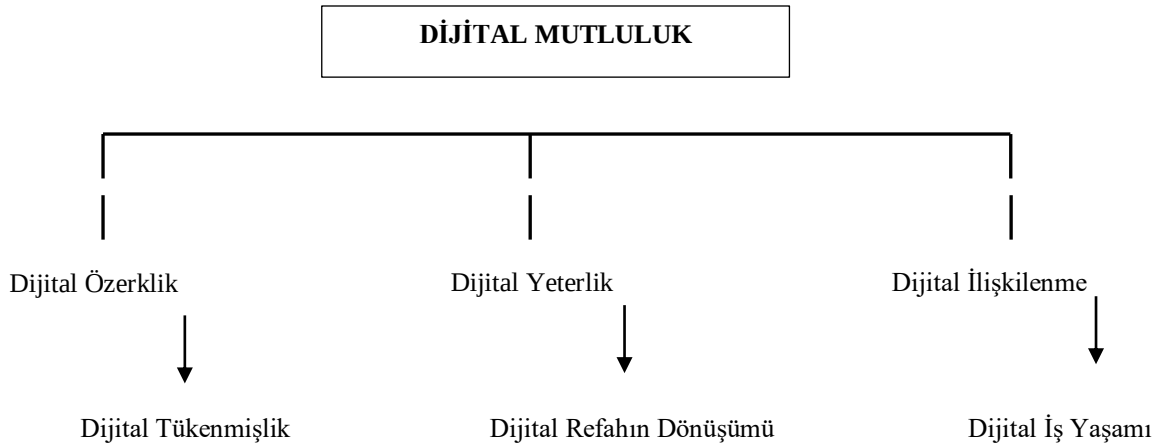
gerilimlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Yeni mutluluk tanımları alt temasında, katılımcıların dijital dünyada mutluluğu farklı boyutlarda deneyimledikleri görülmektedir. Bir yandan *dijital kolaylık, duygusal destek, anı saklama* ve *anlamli üretim* gibi unsurlar mutluluğu pekiştirmektedir. Katılımcılar, dijital araçların gündelik yaşamı kolaylaştırdığını, çevrimiçi ortamlarda destek bulabildiklerini, dijital platformlarda deneyimlerini kaydederek anılarını saklama olanağı elde ettiklerini ve ürettikleri içeriklerle kendilerini daha tatmin olmuş hissettiklerini dile getirmiştir. Ayrıca *etkileyici dijital deneyimler* de mutluluk kaynağı olarak öne çıkmış; dijital ortamda karşılaşılan farklı ve unutulmaz deneyimlerin bireylerde pozitif duygular uyandırdığı ifade edilmiştir. Bunun yanında, *dijital farkındalık* ve *denge arayışı* da bireyler için daha sürdürülebilir bir mutluluk kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan mutluluk deneyimi her zaman kalıcı ve derinlikli değildir. Katılımcılar; *geçici dijital mutluluk, marka ve statü temelli tatminler, gerçek yaşamla dijital imaj arasındaki fark* ve *tekdüze dijital mutluluk* normlarının mutluluklarını yüzeyselleştirdiğini ifade etmiştir. Bu bulgular, alan yazında sıklıkla tartışılan FoMO olgusuyla örtüşmektedir. Çünkü katılımcılar sürekli yeni içeriklere maruz kaldıkça kısa süreli tatminler yaşamakta, ancak bu tatminler uzun vadede kalıcı mutluluk sağlayamamaktadır. Buna karşılık, bazı katılımcıların dijital detoks ve farkındalık pratikleri aracılığıyla denge kurmaya çalışmaları, JoMO ile açıklanabilecek şekilde, çevrimdışı kalmanın bilinçli bir tercih olarak huzur ve tatmin oluşturabileceğini göstermektedir. Ayrıca, *öznel kabul* ve *dijital güvenlik* ihtiyacı da mutluluğun önemli belirleyicileri arasında yer almakta; güvenlik kaygılarının azaldığı ortamlarda katılımcılar daha huzurlu ve tatmin olmuş hissetmektedir. Katılımcıların *mutluluk ve mutsuzluğu aynı anda deneyimlediklerini* belirtmeleri de bu durumun bir göstergesidir. Dolayısıyla dijital refah, bireylerin denge kurma, farkındalık geliştirme ve üretim yoluyla anlam yaratma çabalarıyla şekillenen kırılğan bir alan olarak değerlendirilebilir. Gerçek deneyim yerine dijital temsil alt temasında, dijital içeriklerin *gerçek deneyimlerin duygusal değerinden yoksun kaldığı* ve *duygusal eksikliğe yol açtığı* belirtilmiştir. Bu bulgular, alan yazında dijitalleşmenin refahı hem destekleyici hem de tehdit edici bir zemin sunduğunu belirten çalışmalarla örtüşmektedir (Kaur vd., 2021).

Dijital iş yaşamı teması, dijitalleşmenin çalışma hayatına getirdiği fırsatları ve riskleri bir arada göstermektedir. İş yaşam sınırlarının dijital olarak silinmesi alt temasında, katılımcılar *mesai dışı dijital iş yükü hissi, iş yaşamında dijital erişim eşitsizliği* ve *teknolojik araçların iş dışına taşması* nedeniyle sınırların belirsizleştiğini belirtmiştir. Performans baskısı ve sınır kaybı alt temasında; *sürekli görünür olma beklentisi, iş-özel yaşam dengesinin bozulması* ve buna bağlı *sağlık sorunlarının* öne çıktığı görülmüştür. Bu bulgular, iş ortamında teknolojik baskının neden olduğu teknostres kavramıyla doğrudan örtüşmektedir. Teknostresin özellikle “techno-invasion” boyutu, çalışanların sürekli çevrim içi olma ve erişilebilirlik beklentisi nedeniyle iş ve özel yaşam sınırlarının ihlal edildiğine dikkat çekmektedir (Tarafdar vd., 2007). Nitekim yapılan araştırmalar da mobil teknolojiler yoluyla artan erişilebilirlik beklentisinin çalışanlarda performans baskısı, psikolojik tükenme ve iş-yşam dengesinin bozulmasına yol açtığını göstermektedir (Mazmanian vd, 2013; Derks ve Bakker, 2014). Katılımcılar, dijital ortamın sunduğu esnekliğe rağmen *dengeyi koruma baskısı* yaşadıklarını dile getirmiştir. Buna karşılık, dijital araçların iş yaşamına katkıları alt temasında; *motivasyonel etkiler, iş yükünün azalması, hızlı çözüm üretme, karar destek süreçlerinde kolaylık* ve *dijital iletişim üstünlüklerinin* çalışanların iş deneyimlerini olumlu yönde etkilediği ifade edilmiştir. Ayrıca, *dijital pazarlama ve tüketiciye kolay erişim* ile *dijital marka oluşturma ve tanıtma* olanaklarının dijital teknolojiler sayesinde kolaylaştığı belirtilmiştir. Bulgular, dijitalleşmenin iş yaşamında hem verimlilik ve esneklik sağladığını hem de sınır kaybı ve tükenmişlik risklerini artırdığını göstermektedir. Araştırmanın sonuçları, dijitalleşmenin iş süreçlerinde verimlilik sağlarken aynı zamanda sınır kaybı ve baskı unsurlarını artırdığını belirten alan yazın bulgularıyla paralellik göstermektedir (Meske ve Junglas, 2020; Dudezert vd., 2023).

5. Sonuç

Bu çalışma, dijital mutluluğun temelini bireylerin özerklik, yeterlilik ve ilişkilenme ihtiyaçlarının dijital bağlamda karşılanma düzeyine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu ihtiyaçların tatmin edilmediği bağlamlarda dijital mutluluk kırılganlaşmakta, tükenmişlik artmakta ve refahın niteliği dönüşmektedir. Bulgular, dijital mutluluk kavramının hem bireysel hem de örgütsel düzeyde yeniden tanımlanması gerektiğini göstermektedir. Bulgular doğrultusunda dijitalleşmenin etkisiyle mutluluğun değişen doğasını açıklamak amacıyla *Dijital Mutluluk Modeli* geliştirilmiştir. Model, kavramsal fenomenler (özerklik, yeterlilik, ilişkilenme) ile bağlamsal fenomenler (tükenmişlik, refahın dönüşümü, dijital iş yaşamı) arasındaki ilişkileri sistematik olarak açıklamaktadır.

Şekil 2: *Dijital Mutluluk Modeli*

Araştırma kapsamında geliştirilen *Dijital Mutluluk Modeli*; dijital özerklik, dijital yeterlik ve dijital ilişkilenme olmak üzere üç kavramsal fenomenin, dijital tükenmişlik, dijital refahın dönüşümü ve dijital iş yaşamı olmak üzere üç bağlamsal fenomen üzerinden şekillendiğini açıklamaktadır. Kavramsal fenomenler; öz belirleme kuramına dayandırılarak kişinin temel psikolojik ihtiyaçları olarak konumlandırılmaktadır. Bağlamsal fenomenler ise; dijital çağın dönüştürdüğü yeni deneyim alanlarını ve risk-fırsat dinamiklerini temsil etmekte; böylece öz belirleme kuramına geniş bir çerçeveden bakmayı mümkün kılmaktadır. Kavramsal fenomenler, doğrudan kuramı açıklama amacı taşıırken bağlamsal fenomenler ise kuramla açıklanabilecek yeni dijital olguları yansıtmaktadır. Başka bir deyişle model, dijital mutluluğun temel psikolojik ihtiyaçlar ile bağlamsal risk-fırsat dinamiklerinin etkileşiminden doğduğunu ortaya koymaktadır.

Mevcut alan yazında dijital mutluluk genellikle sosyal medya kullanımı, dijital bağımlılık ya da bireysel refah göstergeleri üzerinden değerlendirilirken, bu model bireysel ihtiyaçları örgütsel ve toplumsal bağlamlarla ilişkilendirmekte ve psikolojik ihtiyaçların dijitalleşmenin riskleri (ör. tükenmişlik, sınır kaybı) ve fırsatları (ör. refah, üretkenlik) ile nasıl yeniden şekillendiğini bütüncül bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla model, öz belirleme kuramının dijital çağ bağlamında genişletilmesine katkı sağlamakta, aynı zamanda dijital mutluluk tartışmalarını bireysel ve örgütsel düzeyde çok katmanlı bir zemine taşımaktadır. Bu yaklaşım, alan yazında sıklıkla ayrı ayrı ele alınan bireysel refah, dijital stres ve iş yaşamı temalarının tek bir bütünlük çerçevesinde ele alınmasını sağlayarak özgün bir teorik katkı sunmaktadır.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle araştırma, belirli bir örneklem grubuyla (aktif çalışma hayatındaki 23 katılımcı) sınırlı olup katılımcıların bireysel deneyimlerini içeren nitel verilerden oluşmaktadır. Bu nedenle dijital mutluluk algıları; bireysel yaşam koşulları, kişisel değerler ve teknolojiye erişim farklılıklarına bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Ayrıca

araştırmanın veri toplama süreci, katılımcıların kişisel düşüncelerine dayandığı için dijital mutluluk algısında zaman ve bağlama bağlı değişkenlikler göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmada belirlenen altı tema, çalışmanın veri setine özgü olup örgütsel bağlamı katılımcıların algıları üzerinden açıklamaktadır. Bu nedenle dijital mutluluğun farklı bağlamlarda (örneğin, eğitim, gençlik kültürü, sosyal medya bağımlılığı) farklı boyutlarının ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışma kapsamında önerilen *Dijital Mutluluk Modeli* ise kuramsal ve nitel bulgulara dayanmaktadır. Ancak bireysel ve örgütsel bağlamlarda henüz ampirik olarak test edilmemiştir. Bu nedenle modelin geçerliliğinin sınanabilmesi için daha geniş katılımcı kitleleriyle, farklı bağlamlarda ve nicel yöntemlerle yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda gelecekte yapılacak çalışmaların hem bireysel hem de örgütsel bağlamda dijital mutluluk kavramını daha kapsamlı ele alması önerilmektedir. *Bireysel düzeyde*; farklı yaş grupları, meslekler ve kültürel bağlamlarda yürütülecek karşılaştırmalı araştırmalar dijital mutluluğun evrensel ve bağlama özgü yönlerini görünür kılabilir. Boylamsal çalışmalar ise dijitalleşmenin mutluluk üzerindeki dönüştürücü etkilerinin zaman içindeki değişimini ortaya koyabilir. Bireyler açısından dijital farkındalık geliştirme, sınır koyma stratejileri, dijital detoks uygulamaları ve teknolojiyi bilinçli kullanma alışkanlıklarının desteklenmesi dijital mutluluğun sürdürülebilirliği için önem taşımaktadır. Ayrıca, FoMO ve sosyal kıyaslamaya bağlı stresin azaltılması için sosyal medyada geçirilen süreyi bilinçli sınırlandırma, phubbing davranışını azaltmak amacıyla yüz yüze iletişimde telefon kullanımına sınırlar koyma ve JoMO yaklaşımıyla çevrimdışı kalmayı bilinçli bir tercih haline getirme bireysel refahı güçlendirebilir. Teknostresin etkilerini azaltmak için ise gevşeme teknikleri, mindfulness uygulamaları ve dijital dikkat yönetimi stratejilerinin günlük yaşam pratiklerine entegre edilmesi önerilmektedir. *Örgütsel düzeyde*; dijitalleşmenin çalışan mutluluğu üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik olarak iş-özel yaşam sınırlarını gözetten politikaların oluşturulması, çalışanların dijital yükünü hafifletecek uygulamaların (örneğin çevrimdışı zamanlar, esnek iletişim kuralları, dijital detoks programları) teşvik edilmesi ve liderler tarafından çalışanların dijital refahını gözetten kapsayıcı bir dijital kültür inşa edilmesi kritik görülmektedir. Ayrıca örgütler, çalışanlara yönelik dijital farkındalık ve stres yönetimi eğitimleri düzenleyebilir; çalışanların kendi üretimlerini seçme ve ifade özgürlüklerini destekleyen dijital platformlar geliştirebilir ve phubbing ile yüzeyselleşen ilişkilerin önüne geçmek için ekip içi sosyal etkileşimleri artıracak çevrimdışı etkinlikleri teşvik edebilir. Bunun yanı sıra örgütsel düzeyde yapılacak ampirik araştırmalar, dijital mutluluk yönetimi politikalarının etkinliğini ölçmeye ve geliştirmeye katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Al-Atabi, M. (2017). In defence of happiness: Why emotional intelligence is key in the digital age. *The Conversation*. <https://theconversation.com/in-defence-of-happiness-why-emotional-intelligence-is-key-in-the-digital-age-85295>
- Alter, A. (2017). *Karşı konulamaz: Bağımlılık yapıcı teknolojinin yükselişi ve bizim ona esir edilişimiz*. D. İrengün (Çev.). Paloma.
- Arslan, A. ve Gül, H. (2023). İşyerinde sosyal cesaret davranışlarının işyeri mutluluğuna etkisi üzerine bir araştırma. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(4), 1152-1175. doi: 10.24988/ije.1239083
- Ayyagari, R., Grover, V. ve Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831-858. doi: 10.2307/41409963
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemlerini ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.

- Beyens, I., Frison, E. ve Eggermont, S. (2016). "I don't want to miss a thing": Adolescents' fear of missing out and its relationship to adolescents' social needs, Facebook use, and Facebook stress. *Computers in Human Behavior*, 64, 1-8. doi: 10.1016/j.chb.2016.05.083
- Bordeleau, F.-È. ve Felden, C. (2021). *How to influence digital change: A review of the distinct characteristics of digital changes*. In Proceedings of the 27th Americas Conference on Information Systems (AMCIS), Montréal, Canada (pp. 1-10). AIS Electronic Library (AISeL). <https://www.researchgate.net/publication/371491409>
- Burke, M. ve Kraut, R. E. (2016). The relationship between facebook use and well-being depends on communication type and tie strength. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 21, 265-281. doi: 10.1111/jcc4.12162
- Burnett, D. (2021). *Mutlu beyin*. E. Çoşkun (Çev.). Nova Kitap.
- Brod, C. (1984). *Technostress: The human cost of the computer revolution*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Canan, S. (2020). *İFA: İlişkiler ve stres* (3. bs.). Tuti Kitap.
- Christensen, L., Johnson, R. ve Turner, L. (2015). *Araştırma yöntemleri desen ve analiz*. A. Aypay (Çev.). Anı Yayıncılık.
- Chotpitayasunondh, V. ve Douglas, K. M. (2016). How "phubbing" becomes the norm: The antecedents and consequences of snubbing via smartphone. *Computers in Human Behavior*, 63, 9-18. doi: 10.1016/j.chb.2016.05.018
- Creswell, J. (2018). *Beş nitel araştırma yaklaşımı*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L. ve Morales, A. (2007). Qualitative research designs: Selection and implementation. *The Counseling Psychologist*, 35(2), 236-264. doi: 10.1177/0011000006287390
- Cundioğlu, D. (2009). *Hızlı insan*. Kapı Yayınları.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268. doi: 10.1207/S15327965PLI1104_01
- DeHaan, C. R. ve Ryan, R. M. (2014). *Symptoms of wellness: Happiness and eudaimonia from a self-determination perspective*. A. C. Michalos (Ed.). In Encyclopedia of quality of life and well-being research (pp. 37-54). Academic Press. doi: 10.1016/B978-0-12-411478-4.00003-5
- Derks, D. ve Bakker, A. B. (2014). Smartphone use, work-home interference, and burnout: A diary study on the role of recovery. *Applied Psychology*, 63(3), 411-440. doi: 10.1111/j.1464-0597.2012.00530.x
- Dery, K., Sebastian, I. M. ve van der Meulen, N. (2017). The digital workplace is key to digital innovation. *MIS Quarterly Executive*, 16(2), 135-152. <https://aisel.aisnet.org/misqe/vol16/iss2/4>

- Duffy, M. K. ve Shaw, J. D. (2000). The salieri syndrome: Consequences of envy in groups. *Small Group Research*, 31(3), 3-23. doi: 0.1177/104649640003100101
- Dudezert, A., Laval, F., Shirish, A. ve Mitev, N. (2023). When companies make your day: Happiness management and digital workplace transformation. *Journal of Global Information Management*, 31(5), 1-23. doi: 10.4018/JGIM.322386
- Elliot, A. ve Lemert, C. (2011). *Yeni bireycilik: Küreselleşmenin duygusal bedelleri*. B. Kıcır, (Çev.). Sel Yayıncılık.
- Ergül, H. ve Gökalp, E. (2018). *Medya*. E. Gökalp (Ed.). Sosyal bilimlerde temel kavramlar içinde (ss. 157-187) içinde. Anadolu Üniversitesi.
- Geray, H. (2006). *Toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş iletişim alanından örneklerle*. Siyasal Yayınevi.
- Han, B. C. (2020). *Şeffaflık toplumu*. H. Barışcan (Çev.). Metis Yayınları.
- Hu, W., Zhang, Z., Qu, X. ve Mao, Y. (2024). Digital technology and psychological happiness: the mediating roles of interpersonal relationships and employment situations. *Frontiers in Psychology*, 15:1420511, 1-14. doi: 10.3389/fpsyg.2024.1420511
- İnci, İ. T., Çetinkaya, E. ve Kamış, B. (2022). Değişime yön veren topluluk: Yeni dünya stratup hause. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/sponsorlu-icerik/degisime-yon-veren-topluluk-yeni-dunya-startup-house>
- İyi, S. (2011). *Etik nedir?* İ. Kuçuradi ve D. Taşdelen (Ed.), Etik içinde (ss. 2-22). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kaur, P., Islam, N., Tandon, A. ve Dhir, A. (2021). Social media users' online subjective well-being and fatigue: A network heterogeneity perspective. *Technological Forecasting & Social Change*, 172(6), 1-13. doi: 10.1016/j.techfore.2021.121039
- Kuckartz, U. ve Rädiker, S. (2019). *Analyzing qualitative data with MAXQDA*. Springer International Publishing.
- Lenoir, F. (2021). *Mutluluk üstüne felsefi bir yolculuk* (2. bs.). A. Altınörs (Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Leonhard, G. (2020). *Teknolojiye karşı insanlık: İnsan ile makinenin yaklaşan çatışması*. C. Akkartal (Çev.) Siyah Kitap.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
- Marshall, C. ve Rossman, G. (2016). *Designing qualitative research* (6 bs.). Sage Publications.
- Mazmanian, M., Orlikowski, W. J. ve Yates, J. (2013). The autonomy paradox: The implications of mobile email devices for knowledge professionals. *Organization Science*, 24(5), 1337-1357. doi: 10.1287/orsc.1120.0806
- Meske, C. ve Junglas, I. (2020). Investigating the elicitation of employees' support towards digital workplace transformation. *Behaviour & Information Technology*, 39(9), 955-970. doi: 10.1080/0144929X.2020.1742382
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- Newport, C. (2019). *Dijital minimalizm: Ekran bağımlılığı ve teknoloji yorgunluğu sarmalından kurtulmak için bir yol haritası*. C. Mavituna (Çev.). Metropolis Yayınevi.

- Odaman-Uşaklıgil, H. ve Baltaş, A. (2023). Dijital obeziteden korunabilmek. *Harvard Business Review Türkiye*. <https://hbrturkiye.com/dergi/dijital-obeziteden-korunabilmek>
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage Publications.
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R. ve Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848. doi: 10.1016/j.chb.2013.02.014
- Reese, B. (2018). *Yapay zekâ çağı: Dördüncü çağ (Akıllı robotlar, bilinçli bilgisayarlar ve insanlığın geleceği)*. M. Doğan (Çev.). Say Yayınları.
- Roberts, J. A. ve David, M. E. (2016). My life has become a major distraction from my cell phone: Partner phubbing and relationship satisfaction among romantic partners. *Computers in Human Behavior*, 54, 134-141. doi: 10.1016/j.chb.2015.07.058
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52. <https://www.wisebrain.org/papers/HappinessLR.pdf>
- Ryan, R. M., Huta, V. ve Deci, E. L. (2008). Living well: A self-determination theory perspective on eudaimonia. *Journal of Happiness Studies*, 9(1), 139-170. doi: 10.1007/s10902-006-9023-4
- Ryan, R. M., Rigby, C. S. ve Przybylski, A. (2006). The motivational pull of video games: A self-determination theory approach. *Motivation and Emotion*, 30(4), 344-360. doi: 10.1007/s11031-006-9051-8
- Schmid, W. (2012). *Mutsuz olmak: Bir yüreklendirme*. T. Bora (Çev.). İletişim Yayınları.
- Sunstein, C. R. (2007). *Republic.com 2.0*. Princeton University Press.
- Şentürk, Ü. (2020). *Postmodernite*. V. Bozkurt (Ed.), Çağdaş toplumsal süreçler içinde (ss. 4-27). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, B. S. ve Ragu-Nathan, T. S. (2007). The impact of technostress on role stress and productivity. *Journal of Management Information Systems*, 24(1), 301-328. doi: 10.2753/MIS0742-1222240109
- Türk Dil Kurumu. (2021). *Mutluluk*. TDK sözlük: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkoğlu, T. (2017). *Digito ergo sum: Dijitalim öyleyse varım*. Beyaz Yayınları.
- Tegmark, M. (2019). *Yaşam 3.0: Yapay zekâ çağında insan olmak*. E. C. Göksoy (Çev.). Pegasus Yayıncılık.
- Ulukan, H. ve Ulukan, M. (2021). Investigation of the relationship between psychological resilience, patience and happiness levels of physical education teachers. *International Journal of Educational Methodology*, 7(2), 335-351. doi: 10.12973/ijem.7.2.335
- Warr, P. (2020). *Mutluluk psikolojisi*. E. Tanıl (Çev.). Nobel Yaşam.
- Wu, T. (2016). *Dikkat tacirleri: İnsan zihnine girmek için verilen amansız mücadele* (3. bs.). B. Karal (Çev.). The Kitap.

Araştırma Makalesi / Research Article

**7552 SAYILI TÜRKİYE’NİN İLK İKLİM KANUNU:
CHANTAL MOUFFE’UN AGONİSTİK DEMOKRASİ KURAMI BAĞLAMINDA BİR
DEĞERLENDİRME**

İsmet ALACA¹

Öz

İklim değişikliği dünya genelinde gerçekleşen kuraklık, aşırı hava olayları, ortalama sıcaklık seviyesindeki artışlar, orman yangınları ve bir dizi felaket eşliğinde kendini bir gerçeklik olarak dayatmaktadır. Dünyanın kara parçaları üzerinde yaklaşık yüzde 0,51’i kadar yüzölçümüne sahip olan ve küresel ölçekte yalnızca yüzde 1 sera gazı salımından sorumlu bulunan Türkiye’nin Paris İklim Anlaşması’nı kabul etmesi ve iklim değişikliği ile ilgili inisiyatif olarak iklim kanununu çıkarması kayda değerdir. Ancak Türkiye’nin karbon ayak izinin küçüklüğüne rağmen sorumluluk yüklenmesi yoğun eleştiriler almaktadır. 7552 Sayılı İklim Kanunu 2 Temmuz 2025’te kabul edilmesine karşın; muhalif partiler, akademisyenler ve toplumun çeşitli kesimleri tarafından tartışılmaya devam etmektedir. Eleştiriler, TBMM’de yasanın tartışılması ve kabul edilmesi sürecinde gözlemlenen aceleci tavırlara dayanmaktadır. Çalışma, İklim Kanunu’nun kabulünde, Türkiye’nin AB ile olan siyasi ve ticari ilişkileri ve AB müktesebatına uyum yükümlülüğünü teslim eder. Ancak tarafların yaşam ve üretim biçimini derinden etkileyen bu yasanın ortaya çıkışında demokratik iç müzakere süreçlerinin ihmal edildiği ve Chantal Mouffe’un teorisinde ifade ettiği; düşmanca (antagonistik) bir yaklaşımla değil, agonistik (rekabetçi) demokrasiyle sürecin yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır. Tepeden indirgemeci siyasa anlayışı, kamu yararı amacına sadık kalırsa bile demokrasinin yara almasına neden olur. Nitekim Türkiye’nin ilk iklim kanununa, kanunlaşma süreci bitmesine rağmen, sertleşerek devam eden ve antagonizmaya dönüşen bir muhalefet vardır.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, Türkiye’nin iklim kanunu, Karbon ayak izi, Chantal Mouffe, Agonizim.

JEL Kodu: Q5, Q54

**TÜRKİYE'S FIRST CLIMATE LAW NO. 7552:
AN EVALUATION IN THE CONTEXT OF CHANTAL MOUFFE'S AGONISTIC
DEMOCRACY THEORY**

Abstract

Climate change is a fact of life, as evidenced by droughts, extreme weather conditions, rising average temperatures, forest fires, and a series of disasters around the world. It is noteworthy that Türkiye, which accounts for approximately 0.51 percent of the world's territory and is responsible for only 1 percent of global greenhouse gas emissions, has adopted the Paris Climate Agreement and taken the initiative to enact climate legislation. However, despite the small size of carbon footprint, Türkiye's willingness to take such responsibility has led to significant criticism. The Climate Law No. 7552, which was passed on July 2, 2025, is still being debated by opposition parties, academics, and various segments of society. The criticisms are based on impetuosity observed during the process of discussing and adopting the law in the TBMM. The study recognizes Türkiye's political and commercial relations with the EU and its obligation to comply with EU acquis during the adoption of the Climate Law. However, it argues that democratic domestic negotiation processes were ignored in the enacting process of this law, which may affect the way of life and production of the public, and that the process should be conducted through agonistic (competitive) democracy rather than antagonistic democracy, as Chantal Mouffe suggests in her theory. The jacobinist approach, even if it is for the benefit of the public, can damage democracies. In fact, despite its enactment, this climate law remains a controversy that continues to intensify and antagonize the parties involved.

Keywords: Climate change, Türkiye's Climate law, Carbon footprint, Chantal Mouffe, Agonism.

JEL Codes: Q5, Q54

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, MYO, Yerel Yönetimler Programı, ialaca@agri.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4017-5887.

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Farklı tarihsel periyotlarla dünyanın iklimlerinin değiştiği bilimsel olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda; Pleistosen Buzul Çağı 2,6 milyon yıl önce başlamış ve yaklaşık 2,5 milyon yıl sürmüştür (Gradstein, Ogg, Schmitz ve Ogg., 2020, s. 1391; Ruddiman, 2001, s. 178; Clark ve diğerleri, 2009, s. 710); Son Buzul Maksimumu yaklaşık 20 bin yıl önce başlamış ve 5 bin yıl sürmüştür (Clark ve diğerleri, 2009, s. 711; Mix, Bard ve Schneider, 2001, s. 5-8). Holosen İklim Optimumu ise yaklaşık 11 bin yıl önce başlamış ve 2-4 bin yıl sürmüştür (Ruddiman, 2003, s. 266; Mayewski ve diğerleri, 2004, s. 246). Benzer biçimde bölgesel kuraklık ve ılımanlaşma etkileri yaratan ve 100 yıl ile 600 yıl arasında süren pek çok iklim değişikliği günümüz kıtalarında yerleşimin, nüfusun, tarımın, türlerin ve ekosistemlerin kaderini belirlemiştir. Bu değişimlerin nedenleri arasında güneş ışınımındaki farklılaşmalar (Milankoviç Döngüleri), volkanik faaliyetler, okyanus akıntıları, buzul barajlı göllerin boşalması, azalan güneş aktiviteleri (Maunder Minimumu) ve atmosferdeki karbondioksit (CO₂) seviyelerindeki artışlar gösterilmektedir (Alley ve diğerleri, 1997, s. 484; Rohling ve diğerleri, 1998, s. 162).

Son iklim değişikliği olayı ise İnsan Çağı (Antroposen) olarak bilinen ve tek insan kaynaklı olan Sanayi Devrimi sonrası ısınmaya bağlı iklim değişimidir. İçinde bulunduğumuz Antroposen Çağ, Sanayi Devrimi'nin başladığı 1850'den günümüze (yaklaşık 175 yıldır) devam eden bir süreçtir. Fosil kaynaklı yakıtlar olan kömür, petrol ve doğalgaz kullanımına bağlı olarak atmosferde biriken sera gazı emisyonlarındaki (karbondioksit [CO₂] ve metan [CH₄]) artışı; başta orman varlığı olmak üzere CO₂ yutak alanlarındaki azalmaların neden olduğu ortama sıcaklıklarda artış (yaklaşık 0,9°C -1,1 °C arası) ve buna bağlı buzul erimeleri, çölleşme, yağış rejiminde değişiklik gibi kimi gözler önünde (Steffen, Broadgate, Deutsch, Gaffney ve Ludwig, 2015, s. 85-86; International Panel on Climate Change [IPCC], 2021; National Aeronautics and Space Administration [NASA] ve *National Oceanic and Atmospheric Administration* [NOAA], 2023) kimi ise mikro canlılardan makro ekosistem yapılarına varan dejenerasyona işaret etmektedir.

Antroposen Çağı'nda Türkiye'nin iklim değişikliğine kayda değer düzeyde olumsuz bir katkısının olmadığı söylenebilir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin topraklarını kaybetmeye yüz tuttuğu 1800'lü yıllarda bir sanayileşme atağı gerçekleşmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sonrasına 1920 yılında Anadolu topraklarında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, örgütlenmek ve bağımsızlığını pekiştirmek için içeride ve dışarıda vermek zorunda kaldığı savaşlar dolayısıyla yaklaşık 100 yıllık sanayileşme fırsatını kaçırmıştır. Modern hukuk ve demokrasiyi benimseyen Türkiye Cumhuriyeti ekonomide ise liberalizmi hayata geçirmeye çalışmış, bu esnada Avrupa'da gelişim gösteren enerji verimli ve teknoloji temelli üretim biçimini de peyderpey ülkesine transfer etmiştir. Bu gerçeklikten hareketle günümüz iklim değişikliği arazında batı ile mukayese edilemeyecek kadar az sorumluluğunun bulunduğunu söylemek gerekir. Türkiye'nin 1990 yılında 228 milyon ton karbondioksit eşdeğeri (MtCO_{2e}) olan sera gazı salınımı 2022'ye gelindiğinde 558,3 MtCO_{2e}'ye yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2024a). Bir fikir vermesi bakımından basit bir mukayese yapılırsa; Almanya sanayileşme sürecini yaşamış ve Türkiye ile hemen hemen aynı nüfus düzeyine sahip olan bir ülkedir. Ancak Almanya'nın 1990 yılındaki sera gazı emisyon miktarı 1 milyar 252 MtCO_{2e} 'dir. İklim değişikliği ile mücadelede ön safta yer alan Almanya'nın 2022 yılı verisi ise 649 MtCO_{2e} seviyesine gerilese de halen Türkiye'den çok fazladır (Umwelt Bundesamt, 2024).

Çalışma Türkiye'nin bir iklim kanunu kabul etmesini eleştirmemekte fakat Habermas'ın müzakereci ya da Mouffe'un düşmanlığa varmayan çatışmacı demokrasi ekseninde kanun yapmamasına dikkat çekmek istemektedir. Bu anlamda çalışmanın sorusu "İktidarın; üzerinde akıl sahibi herkesin uzlaşma zemini aradığı iklim değişikliği ile mücadele konusunda, neden tarafların fikirlerine tam olarak başvurmadığını ve her kesimi ilgilendiren iklim kanununu neden aceleyle

getirdiğini” irdelemektedir. Bu sorudan hareketle çalışmanın hipotezi “Türk Hükümeti, Avrupa Birliği (AB) ile siyasi ve ticari uyum konusunda realist bir yaklaşımla iklim kanununu çıkarmıştır, ancak demokratik tartışma kanallarını kapatarak otoriterleşme görüntüsü vermiştir” biçiminde oluşturulmuştur. Koşullar ne olursa olsun demokrasiden ve demokratik tartışma zemininden uzaklaşmamak gerekmektedir.

1. Konu ve Amaç

Çalışma, İklim değişikliği gerçekliğinden hareketle, Türkiye’nin uluslararası anlaşma yükümlülükleri ve özellikle 2021 yılında Paris İklim Anlaşması’na yasama faaliyetiyle taraf olmasının bir sonucu olarak sera gazı emisyonunu azaltma hedeflerine uyma ve 2053 yılında net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda, 2 Temmuz 2025 tarihinde kabul ederek 3 yıllık geçiş süreci öngördüğü 7552 Sayılı İklim Kanunu (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 2025) ve etrafında gelişen tartışmaları ele almaktadır. İklim değişikliği konusu Türkiye’nin mevzuatında yeni bir konu olmayıp, kanun ve alt düzenlemelerin pek çoğuna konu olmuştur. Ancak 7552 Sayılı Kanun, kod kanun (iklim kanunu adına özgü) olarak bir ilk olma özelliğine sahiptir. Türkiye’nin gelişmekte olan bir ekonomiye sahip olması, kalkınma öncelikleri ve özel koşullarının gerektirdiği şartların gözden kaçırılması, üretim ve tüketim cephelerinde üstleneceği yeni yükümlülüklerin hesaba katılmadan mevcut hükümetin iradesiyle kanun çıkarması temel eleştiriler arasında yer almaktadır. Bu çalışma bu eleştirileri ve toplumsal uzlaş zeminin sağlanamamasını objektif kriterler ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. Yöntem

Çalışma tarafların İklim Kanunu etrafında geliştirdikleri argümanlara yer vererek; Chantal Mouffe’un agonistik (çatışmacı) demokrasi teorisi ışığında değerlendirmelere yer vermektedir. Dünyanın küresel iklim değişikliği ile mücadelesinde, Türkiye’nin sorumluluk düzeyi ve Avrupa Birliği’ne eklenme çabalarının ne denli yerinde değerlendirildiği, Kanun’un ne tür beklentileri gündeme getirdiğini ve demokratik katılım ve fikir ayrılıklarına hangi açılardan bakılması gerektiğine ilişkin bir bakış açısı geliştirmek üzere önerilerde bulunmaktadır.

3. İklim Değişikliği Kavramsal Çerçevesi

İklim değişikliği atmosferdeki sera gazı (Green House Gas [GHG]) artışından kaynaklı olarak uzun erimde sıcaklık ve yağış rejiminde meydana gelen değişimlerdir. Dünya tarihi boyunca defalarca iklim değişiklikleri yaşanmıştır ve değişim dünyanın olağan ve süregelen bir karakterini ortaya koymaktadır. Ancak bu değişimler bazen milyonlarca yılda bir gerçekleşirken bazen yüzyıllar içerisinde küresel ve/veya bölgesel iklim değişimleri şeklinde olmuştur.

Atmosfer çeşitli gazlardan oluşur² ve dünyayı uzay boşluğunun soğuk ve oksijensiz ortamından korur. Atmosfer aynı zamanda, dünyayı güneş ışınlarının radyasyonundan da muhafaza etmektedir. Öte yandan su devrimi için uygun ortam oluşturan atmosferdeki dengeli gaz katmanlarının yokluğu halinde, canlılığın kaynağı olan bu yaşamsal sıvının da yitip gitmesine neden olur. Nitekim Mars’ta meydana gelen atmosfer hasarının zamanla gezegeni üzerinde yaşanmaz hale getirdiği bilinmektedir (Yokoo, Hirose, Tagawa, Morard ve Ohishi, 2022, s. 3).

Literatürde bahsi geçen iklim değişikliği “doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin gaz bileşenlerini bozan insan faaliyetine atfedilen bir değişim” olarak tarif edilmektedir (United Nations Framework Convention on Climate Change [UNFCCC], 1992). Başta fosil yakıt kullanımı olmak üzere, iklim değişiminin nedenleri arasında ormansızlaşma ve yanlış tarım uygulamaları gelmektedir (IPCC, 2021). Sera gazları olarak bilinen ve atmosferde dejeneratif etki yaratan gazları şöyle sıralamak mümkündür; Karbondioksit (CO₂), Metan (CH₄), Diazot Monoksit

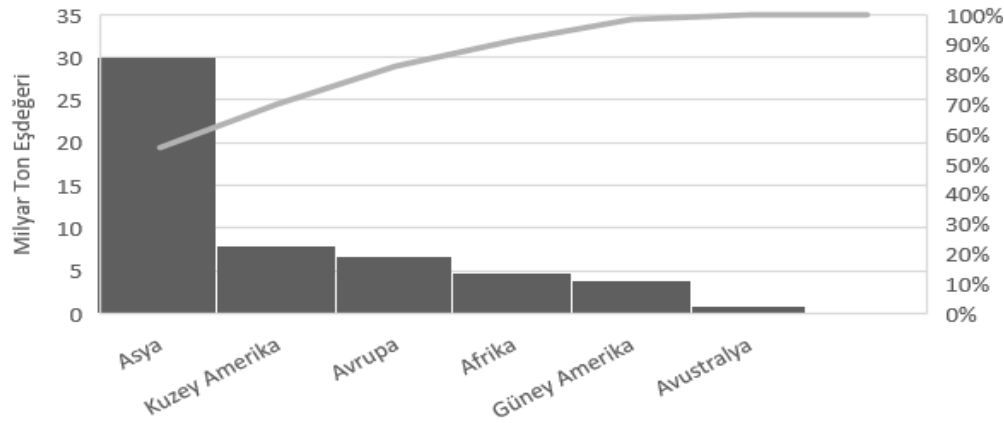
² Yüzde 78 Azot, yüzde 21 Oksijen ve yüzde 1 oranında asal gazlar (Helyum, Hidrojen, Kripton, Argon, Neon, Ksenon) (Ege Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü, 2025).

(N₂O) ve florlu gazlar. Bu gazların atmosferde yoğunlaşması sera etkisi yaratmaktadır (NASA, 2023). Nitekim 2023 yılında atmosferdeki CO₂ seviyesi Sanayi Devrimi öncesinden yüzde 50 daha fazla bir düzeye erişmiştir (NOAA, 2023). CO₂ gazı emisyonunun en büyük kaynağı sanayi ve enerji üretimi faaliyetleri iken, CH₄ tarım-hayvancılık faaliyetleri, madenler ve katı atıklardan ve N₂O ise gübre kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Encyclopaedia Britannica, 2025a).

Sera etkisi yaratan ancak daha çok Ozon Tabakası'na hasar veren kloroflorokarbonlar (CFC), 1985 yılında kabul edilen Viyana Sözleşmesi ile; ek olarak hidroflorokarbonlar (HFC), halonlar vb. gazların üretim ve tüketimlerinin kısıtlanmaları için de sürekli değişikliklerle güncellenen, 1987 yılındaki Montreal Protokolü ile kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2025).

Yukarıdaki zararlı gazların çoğu gelişmiş ülkelerin ekonomik faaliyetleri ile ilişkilidir. Bu durumda kazanan gelişmiş ülkeler olurken bu olumsuzluğun bedelini ödeyen ise gelişmekte olan ülkelerdir. Bu da yazında *iklim adaletsizliği* olarak tanımlanmaktadır. Modern adalet anlayışında bir suç davranışını ortaya koyan taraf veya tarafların bunun bedelini bizzat kendilerinin ödemesi gerekmektedir. Ancak iklim değişikliğinden etkilenen ve ekonomik faaliyetleri de bu bağlamda kısıtlanmak istenen kesim genellikle fakir ülkeler olmaktadır (Mary Robinson Foundation, 2014, s. 1-3; Roberts ve Parks, 2007, s. 50-70).

Grafik 1: 2023 Yılı Kıta Bazlı Sera Gazı Emisyon Verileri

Kaynak: Ritchie vd. 2020-2024. Veriler yazar tarafından grafiğe dönüştürülmüştür.

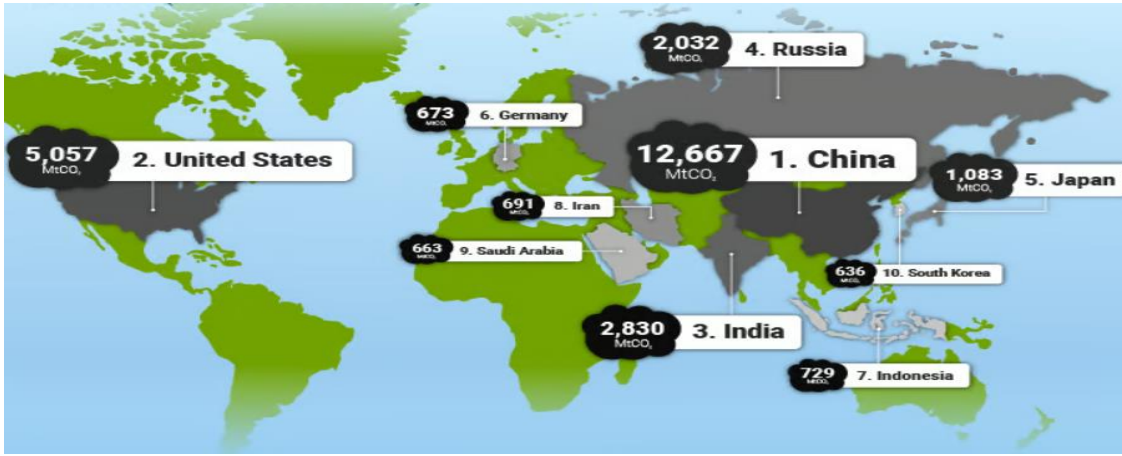
Grafiğe bakıldığında (Grafik 1) gelişmekte olan veya fakir ülkelerin bulunduğu Afrika ve Güney Amerika'nın (güney ülkeleri) küresel ısınmaya olumsuz katkısının düşük olduğu görülmektedir. Bu durum geçmişte de böyledir. Öte yandan Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sera gazı salınımındaki düşük seviyeleri günümüze ait bir veridir ve geçmişteki karbon emisyonları günümüzdeki sorunun oluşmasına neden olmuştur. İnsan faaliyetlerinden kaynaklı sera gazlarının birkaç yüzyılda seyredildiği ve atmosferdeki etkilerinin azaldığı hesaba katılırsa (Inman, 2008, s.156-158), günümüz iklim felaketlerinin sorumlusu büyük oranda AB ve Amerika Birleşik Devletleri'dir (ABD). Okyanusya (Avustralya) Kıtası'nın son sırada yer alması toplam nüfusunun 52 milyon olmasıyla ilgilidir (Encyclopaedia Britannica, 2025b). Grafikteki Pareto Eğrisi ise bize son yıllarda Çin'in, Hindistan'ın ve Rusya'nın başını çektiği Asya Kıtası ülkelerinin küresel ölçekte yaklaşık yüzde 55 civarında sera gazı salınımını göstermektedir.

Öte yandan birey başına üretilen sera gazı miktarı *karbon ayak izi* olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda hızla gelişen bir ekonomiye sahip olan ve karbon salınımı ile öne çıkan Çin, kömür tüketimini yoğun olarak gerçekleştirmektedir. Ancak 2030 yılına kadar Çin'in karbon salınım miktarını zirve noktasına taşıdıktan sonra 2060 yılına kadar net sıfır emisyon taahhüdünü

gerçekleştirmesi beklenmektedir (Xi, 2020). 2005 yılında Kopenhag'da gerçekleştirilen COP15³ Zirvesi'nde taraf ülkelerin 2020 yılına kadar karbon emisyonunu (1990 baz alınarak) yüzde 40-45 seviyesinde azaltma taahhüdü büyük oranda gerçekleşmiştir (Copenhagen Accord, 2005, aktaran Wang, Li, Kubota, Zhu ve Lu, 2021). Kuşkuyla hedefindeki Çin'in bu taahhüdünün gerçekleşmiş olması, 2021 yılında Emisyon Ticaret Sistemini-Emission Trading System) (ETS) kurması adımları gelecekle ilgili hedeflere ulaşmak konusunda umut vadetmektedir (Lo, 2021).

Paris İklim Anlaşması'ndan çekilen Amerika Birleşik Devletleri'nin tutarsız politikaları başta AB olmak üzere tarafların endişelerini büyütürken, yine gelişmekte olan Hindistan ve Rusya gibi büyük bir nüfusa ev sahipliği yapan ülkelerin sorumluluk almaktan uzak tutumları da dünyanın geleceği ile ilgili karamsar senaryoların oluşmasına neden olmaktadır. Haritaya (Şekil 1) bakıldığında ise dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan büyük devletlerinin sorumlulukla hareket etmedikleri anlaşılmaktadır.

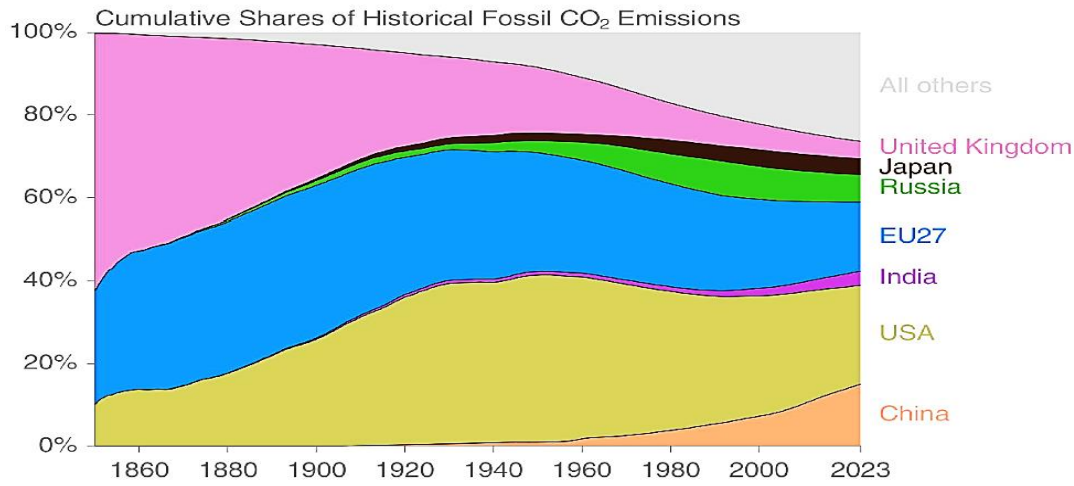
Şekil 1: Dünya Ülkeleri ve Karbon Ayak İzi Sıralamaları

Kaynak: Global Carbon Budget, 2022.

Atmosferin karbon emisyonları için bir depo haline geldiğini söylemek mümkündür (Grafik 2). Zararlı gazların emilimi zaman almaktadır. Ancak 1800'lü yıllarda başlayan yoğun ve kirlетici sera gazı salımı sonrasında, yaklaşık iki asırdır zararlı gazların atmosferde biriktiği ve büyük çoğunluğunun emilim ile ortadan kalkmadığı görülmektedir. O halde "iklim değişikliğinin asıl sorumlusu batı dünyasının gelişen ülkeleridir" savı doğruluk payına sahiptir. Grafikte karbon temelli gaz salımı yapan ülkelerin atmosferde neden olduğu kirlетici gaz birikimi görülmektedir.

³ COP (Conferences of the Parties/ Taraflar Toplantısı), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı (UNFCCC) tarafından 1994 yılından sonra (COP1-Berlin Zirvesi, 1995 yılında düzenlendi) her yıl dünyanın bir kentinde yapılan toplantılardır. 1994 yılı, 1992-Rio Yeryüzü Zirvesi hükümlerinin yürürlük tarihidir.

Grafik 2: Fosil Yakıt Kaynaklı, Tarihsel Toplam Karbondioksit Emisyon Verileri

Kaynak: Global Carbon Budget, 2024.

Atmosfer deposunda hangi ülkelerin ne kadar karbon salarak, olumsuz bir resim oluşturduğu (Grafik 2’de) görülmektedir. İngiltere, AB ve ABD’nin, yani gelişmiş ülkelerin bu grafiğe olan negatif katkıları; gelişmekte olan ve fakir olarak kabul edilen ülkelerin karbon salınımı artırma konusunda kendilerini haklı görmelerine neden olmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki dünyanın tümünü etkisi altına alan iklim krizini durdurmak adına tüm dünya devletlerinin acilen inisiyatif almaları bir mecburiyet halini almıştır. Aral ve Urmiye göllerinin kuruması, Avustralya ve Kaliforniya orman yangınları, Antarktika ve Grönland buzullarındaki erimenin hızlanması ve Doğu Akdeniz’de yaşanan ve Türkiye’yi de etkisi altına alan kuraklık ve orman yangınları bu krizin etkilerinden sadece bazılarıdır (Micklin, 2007; Hassanzadeh, Zarghami ve Hassanzadeh, 2012; IPCC, 2021; Lelieveld ve diğerleri, 2012; Gürkan, 2023, s. 3-5; Bowman ve diğerleri, 2020, s. 502-504; Abatzoglou ve Williams, 2016: 11170-11171).

Dünya genelinde iklim değişikliği krizi ile mücadelede devletler düzeyinde gerçekleşen belli başlı organizasyonlar şöyle sıralanabilir.

3.1. Rio Yeryüzü Zirvesi

1992 yılında gerçekleştirilen Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED-Yeryüzü Zirvesi) 178 ülkenin hükümetleri düzeyinde ve 2400 sivil toplum temsilcisi ve akademisyenin katılımıyla düzenlenmiştir. Bu konferansın hazırlık sürecinde 1972 yılında gerçekleşen Stockholm Konferansı’nda kurulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) ve 1987 Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun (Brundtland Komisyonu) katkıları olmuştur (Ivanova, 2007; World Commission on Environment and Development [WCED], 1987).

Rio Konferansı neticesinde Rio Bildirgesi adıyla 27 ilke kabul edilmiştir. Bu ilkeler içerisinde “Kirlenen Öder” ilkesi sonraki uluslararası sözleşmelerin temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte Agenda 21 sürdürülebilir kalkınma eylem planı, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) ki sera gazı emisyonlarının azaltılmasından bahseden ilk metindir ve Kyoto Protokolü ile Paris İklim Anlaşması’nın temellerini oluşturmuştur. Bunun yanında Orman İlkeleri (Forest Principles) ormanların sürdürülebilir kullanımını esas alan bir sözleşme olarak ortaya çıkmıştır (Chasek, Downie ve Brown, 2013, s. 150-200).

Rio Konferansı pasif ve bağlayıcılığı olmayan bir anlaşma olarak nitelendirilmiş olsa da (Najam, Papa ve Taiyab, 2006, s. 5-7) iklim değişikliği gerçeği ile insanlığı uyaran ilk organizasyon olarak kabul edilmektedir. Türkiye bu sözleşmeye gelişmekte olan ülke sıfatıyla taraf olmuştur. Ancak

gelişmekte olan ülkelerin faydalandığı Yeşil İklim Fonu'ndan (Green Climate Fund [GCF]) faydalanamamıştır.

3.2. Kyoto Protokolü

1997 yılında UNFCCC için somut bir adım olarak ortaya çıkmıştır. Ancak 2005 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Bu tarihten sonraki I. Taahhüt Dönemi olarak adlandırılan düzenleme ile hedefi 2008-2012 yılları arasında, baz aldığı 1990 yılına oranla gelişmiş ülkelerin sera gazı salımlarını yüzde 5 oranında düşürmektir. Temiz Kalkınmayı esas alan protokol 2013-2020 dönemini II. Taahhüt Dönemi olarak benimsemiştir (COP 18, Doha, 2012). Ancak bu süreçte Rusya, Kanada, Yeni Zelanda ve Japonya gibi ülkeler taahhüde girmekten kaçınmıştır (Knutti, Rogelj, Sedláček, ve Fischer, 2016 s. 329-332). Üstelik II. Taahhüt Dönemi'nin yürürlük kazanması için onay vermesi gereken ülke sayısı 144'tü ve ironik bir biçimde bu sayı dönem biterken yani 2020 yılında tamamlanabilmiştir (UNFCCC, 2012, s. 3-4). Bu dönemde kayda değer hedef, AB'nin yüzde 20 karbon azaltım taahhüdüdür.

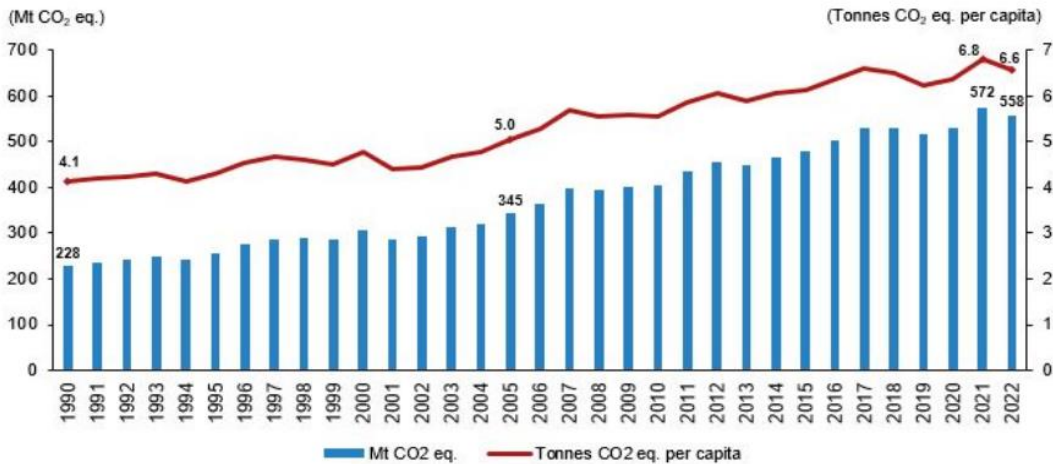
Türkiye, Kyoto Protokolü'nün I. Taahhüt Dönemi olan 2008-2012 arası yılları için öngörülen (1990 seviyeleri baz alınarak) emisyonların yüzde 5 oranında azaltımı taahhüdüne katılmaksızın 2009 yılında hem UNFCCC hem de Kyoto Protokolü'ne taraf olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2025). Aynı dönemde 1990 yılı rakamları baz alındığında, Türkiye'nin karbon salım miktarı yüzde 87 oranında artış olarak gerçekleşmiş (Öztürk ve Toprak, 2024, s. 13) ve tutarsızlıkla sonuçlanmıştır. Üstelik, Kyoto II. Taahhüt Dönemi'nde Türkiye'nin karbon azaltım hedefi olmamıştır.

3.3. Paris İklim Anlaşması

2015 yılında Paris'te gerçekleşen COP21 taraflar toplantısında, küresel sıcaklık artış değerini 1,5 °C ile sınırlandırmak hedeflenmiştir. Taraflar ulusal katkı beyanı (NDCs) sunmakla yükümlü kılınmıştır. Anlaşma Kasım 2016'da yürürlük kazanabilmiştir (Rajamani, 2016, s. 339-342).

Türkiye anlaşmayı imzalamış ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) bir kanun ile anlaşmayı uygun bulması (oybirliği ile) 6 Ekim 2021 tarihinde mümkün olabilmıştır (Şahin, 2021, s. 46-48). 2022 yılında Türkiye NDC Belgesi (Ulusal Katkı Beyanı) sunarak 2030 yılına kadar emisyonlarını yüzde 41 azaltma taahhüdünde bulunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı 2022; Dilekli, 2023, s. 39-42). Türkiye'nin Paris Anlaşmasını gecikmeli olarak onaylamasının nedeni, gelişmiş ülkeler (Annex II) listesinde yer almasına rağmen iklim finansmanından yararlanılamamış olmasıdır. Bu sorun COP26'da çözülmüştür (Öztürk, 2022, s. 70-75).

Grafik 3: Türkiye'de Toplam ve Kişi Başına Sera Gazı Emisyon Miktarları

Kaynak: TÜİK, 2024a.

Türkiye'nin toplam sera gazı emisyonları ve kırmızı çizgi (üstte) ile gösterilen kişi başına düşen emisyon miktarları (karbon ayak izi) grafikte (Grafik 3) gösterilmektedir. Bu grafikte ekonomik kriz ve Covid-19 Pandemisi dönemlerinde ufak çaplı dalgalanmaların haricinde istikrarlı bir yükselişin olduğu görülmektedir. AB ülkelerini yıllık bazda yakalamak üzere olmamız saptırıcı ve yanıltıcıdır. Gelişmiş Avrupa ülkeleri ile yapılacak bir mukayesede, bu ülkelerin 1800'den günümüze kadar atmosfere saldırdığı toplam CO₂ miktarı (Grafik 4) bile günümüz iklim değişikliği sorunuyla mücadeleimizde, özellikle Akdeniz Havzası'nın en çok etkilenen bölge olması da hesaba katıldığında, Türkiye'nin müsebbibi olmadığı bir sorunun muhatabı olmasının haksız bir beklenti olacağını göstermektedir.

Grafik 4: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Avrupa Ülkelerinin 1800-2023 Toplam CO₂ Emisyon Değerleri

Ülkeler	Güncel Nüfus (2024) Milyon	1800-2023 Dönemi Toplam CO ₂ Emisyon Miktarları (Milyar Ton Eşdeğeri)
Almanya	83,4	94,58
İngiltere	68,3	79,78
Fransa	68,4	39,69
Polonya	36,6	28,78
İtalya	59,0	25,71
İspanya	48,6	15,50
Türkiye	85,6	12,22

Kaynak: Global Carbon Budget, 2024; Anadolu Ajansı, 2024; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023; TÜİK, 2025. Veriler yazar tarafından grafiğe dönüştürülmüştür.

Tarihsel bağlamıyla kümülatif karbon emisyonu miktarlarına bakıldığında (Grafik 4) Türkiye'nin, seçilmiş örneklerdeki daha düşük nüfuslu pek çok Avrupa ülkesinden daha az (nüfusunun neredeyse eşit olduğu Almanya'dan ise 8 kat daha az) karbon salınımı gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olduğu da hesaba katılırsa, diplomatik temaslarda sürekli öne sürdüğü "Türkiye'nin kalkınma öncelikleri ve özel koşulları" vurgusunun yerinde olduğu görülmektedir.

Konu sınırlaması ve başka bir çalışma konusu olması dolayısıyla Avrupa ile olan ticari ilişkilerimizi kısa bir anekdotla vermek yerinde olacaktır. AB (27) ve diğer Avrupa ülkeleri ile ticari ilişkilerimiz kayda değer düzeydedir. Şöyle ki; son yıllarda dış ticaret toplamında yüzde 55 civarını zorlayan ihracat ve yüzde 52'lerde seyreden ithalat ile ekonomik anlamda Avrupa ile ne denli bağımlılık ilişkisi geliştirdiğimiz ortadadır (TÜİK, 2024b). Bununla birlikte Avrupa ETS sistemi kapsamında sınırda karbon düzenlemesi ile 2026 yılı itibarıyla muhatap olmaya hazır olmamız gerekmektedir. Bu anlamda ivedilikle ETS sistemimizi kurmalı ve AB ETS ile entegre hale getirmeliyiz.

4. Türkiye'nin 7552 Sayılı İlk İklim Kanunu

Paris İklim Anlaşması'nı onaylayan ve finansman kaynaklarına erişimi taahhüde bağlanan Türkiye, Dünya Bankası'nın 2011 yılında başlattığı Karbon Piyasalarına Hazırlık Ortaklığı- (Partnership for Market Readiness [PMR]) Teknik Destek Programı ile Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) Türkiye Projesi kapsamında; 2020 yılında, İklim Değişikliği Kanunu ve ETS Yönetmeliklerinin Hazırlanması Projesi kapanış konferansında, İklim Kanunu Taslağı oluşturulmuştur. Ancak taraflarla paylaşılmayan "gizli" ibareli İklim Kanunu Taslağı, 2022 yılında İklim Değişikliği Başkanlığı'na meslek odalarına gönderilip de bu odalar tarafından görüş alınmak üzere kendilerine bağlı üyelerle paylaşıncı, içeriği taraflarca görünür hale gelmiştir. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Murat Kurum'un 2021'den 2024'e kadar defaatle, her an TBMM'ye gelecekmiş gibi, hakkında basına demeç verdiği iklim kanunu, 2025 yılına kadar beklemede kalmıştır. İklim Kanunu Teklifi iktidarın 95 milletvekilinin imzası ile 20 Şubat 2025 tarihinden TBMM'ye sunulmuştur (TBMM, 2025; İstanbul Barosu, 2025; İklim Haber, 2025).

4.1. Kanunlaşma Süreci ve Demokratik Katılım

Kanun Teklifi genel gerekçesinde; yeşil büyüme vizyonu, sera gazı emisyonlarını azaltma ve net sıfır emisyon hedeflerinden bahsedilmiştir. 20 asıl ve 2 geçici maddeden oluşan Kanun Teklifi TBMM Çevre Komisyonu ile tali komisyonlar olarak belirlenen Adalet, Sanayi, Plan ve Bütçe, Enerji, Tabii Kaynaklar, Ticaret, Bilgi ve Teknoloji komisyonlarına da gönderilmiştir. Kanun Teklifi başka alt komisyonların da görev alanına giren düzenlemelerden bahsetmesine rağmen, sözgelimi “yutak alanlar” ve “gıda güvenliği” konularında hükümler içermesine karşın Tarım, Orman ve Köyişleri Komisyonuna gönderilmemiştir. Aynı şekilde “iklim adaleti”, “adil geçiş” gibi konularda düzenlemelere yer verilmesine rağmen Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu’na da gönderilmemiştir.

Tali komisyonlarda görüşmeler gerçekleşmezken, Çevre Komisyonu bir gün gibi kısa bir sürede görüşmelerini tamamlamıştır. Çevre Komisyonu çalışmalarına, çağrı üzerine; TOBB, TÜSİAD, MÜSİAD, Türkiye İhracatçılar Meclisi, Türkiye Bankalar Birliği, Uluslararası Yatırımcılar Derneği, Türkiye Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri Birliği, Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, Finansal Kurumlar Birliği, Türk Tabipler Birliği, İklim Adaleti Platformu, İklim Ağı ve Temiz Hava Hakkı Platformu temsilcileri katılmıştır. Komisyon toplantısında; sağlık sektörü, turizm sektörü, dezavantajlı kesimler, su yönetimi ve iklimle dair etkiler üzerine pek çok konu görüşülmüştür. Eleştirel boyutta, net sıfır emisyon, kömür kullanımının sonlandırılması, ilke ve amaçlarda soyut ifadelerin bulunması gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca emek, işçi ve sağlık konularına hiç değinilmemesi; iklim, ekoloji ve iklim adaleti kavramlarına çok az değinilmesi buna karşın ticaret, piyasa, sermaye, gelir, tahsisat terimleri sıkça zikredildiğinden hareketle iklim değişikliğine “ticari” mantıkla yaklaşıldığı ifade edilmiştir (İstanbul Barosu, 2025; İklim Haber, 2025).

Nisan 2025’te TBMM genel kurulunda iki günde, teklifin ilk dört maddesi kabul edilmiş, ardından tartışmalar üzerine kanun metninin Çevre Komisyonu’na geri gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak bu karar uygulanmamıştır. Genel Kurul gündeminde geri sıralara düşen İklim Kanunu Teklifi, 25-26 Haziran ile 1 Temmuz 2025 tarihlerinde 3 oturumda daha görüşülmüş ve 242 kabul, 140 ret oyuyla 2 Temmuz’da kanunlaşmıştır. Oylamaya katılan Cumhuriyet Halk Partisi (Mecliste grubu bulunan AKP ve MHP) milletvekillerinin hiç fire vermeden kabul oyu vermesi düşündürücüdür. Aynı şey muhalif parti milletvekillerinin ret oyu vermiş olmasında da geçerlidir (TBMM, 2025).

TBMM Meclis Genel Kurulu’nda İktidarın (Cumhuriyet Halk Partisi’nin) öne sürdüğü argümanlar; kanunun yeşil ve döngüsel ekonomiye geçişi hızlandıracağı, herkesin sorumluluklarını belirginleştirdiği, dış ticaret, finansman ve uluslararası mekanizmalara uyum için avantajlar sağladığı yönündedir (TBMM, 2025).

Muhalefetin aleyhteki argümanları ise özetle; yetki ve sorumlulukların muğlak olduğu, ilke ve kavramların altının doldurulmadığı, kurullarda STK ve akademisyenlere yeterince yer verilmediği, iklim değişikliği krizinin çözümü için bir yol haritasının belirlenmediği yönünde olmuştur (TBMM, 2025).

Bazı sosyal tarafların İklim Kanunu’na ilişkin görüşleri ise şu şekildedir;

Türkiye Barolar Birliği’nin (2025) açıklaması:

“Avrupa Birliği’nin yeşil mutabakat metni ile somuta erişen yeni düzen ile somut olarak enerji, sanayi gibi alanlarda hammadde kullanımına, karbon oranı düşük ürünler üretimine yönelik yapılan tercih değişiklikleri, salt anlamda iklimi korumaya yönelik mekanizmalar olarak algılanmıştır. Ancak, üretim ilişkilerine dair bu değişikliklerin oluşturduğu yeni düzen hukuku da yeniden belirleyecektir. AB’nin sınırda karbon düzenlemesine ilişkin öngördüğü tarih, gümrük ve ticaret ilişkileri üzerinden Türkiye’yi söz konusu İklim Kanunu’nu düzenlemeye ve yeni

piyasa ilişkileri yaratmaya zorlamıştır. Bu yönüyle, İklim Kanunu çevre hakkının ötesine geçen bir çizgide daha geniş haklar düzleminde yeni bir hukuk düzenini önümüze getiriyor. Çevre korumacı yaklaşımlar kanun ruhuna sirayet ettirilmemiştir. Bu nedenle kanun teklifinde korumacılık, denetim, hesap verebilirlik, ihtiyatlılık, şeffaflık, katılımcılık, sosyal adalet ilkelerini gözeten ekolojik sınırları belirleyen düzenlemeler bulunmamaktadır. İhtiyatlılık ilkesi kapsamında durdurulması gerekecek kirletici bir tesisin, karbon ticareti kapsamında devamlılığı sağlanabilecek. Böyle bir düzende enerji gibi temel kamu hizmetlerinin üretildiği alanlarda kamu ve yargı denetimleri gevşetilerek, yurttaş denetimi sonlandırılarak hukuk devletinin sınırları yeniden çizilecektir.”

Türk Tabipler Birliği'nin (2025) açıklaması:

“Türkiye'nin ilk İklim Kanunu teklifi, 21. yüzyılın en büyük halk sağlığı krizlerinden biri olan iklim değişikliğini görmezden gelerek, halkın yaşam hakkını piyasanın insafına terk etmektedir. Bilim insanları ve sağlık örgütleri yıllardır iklim krizinin ölümcül etkilerine dikkat çekerken, Meclis'e sunulan bu yasa teklifi, doğa ve toplum sağlığının korunmasına yönelik somut politika ve hedefler içermemektedir. TBMM'ye sunulan İklim Kanunu teklifi iklim krizinden en önce etkilenecek olan sağlık alanını göz ardı etmiştir. Kamu yararına çalışan sağlık meslek örgütleri olarak, halk sağlığını hiçe sayan, bilimsellikten uzak, bilim insanlarına, demokratik kitle ve meslek örgütlerine, sendikalara, sivil toplum kuruluşlarına kapalı bir süreçle hazırlanmış bu teklifi kabul etmiyoruz. Kanun teklifinin geri çekilmesini ... içeren yeni bir kanun hazırlanmasını talep ediyoruz.”

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin (2025) açıklaması:

“Teklif kapsamında oluşturulan Emisyon Ticaret Sistemi, sanayi ve sermaye gruplarına belirli sınırlar dahilinde emisyon yapma hakkı tanımakta, böylece çevresel etkilerin azaltılması hedeflenmek yerine, karbon ticaretine dayalı bir piyasa mekanizması oluşturulmaktadır. 1990'lı yıllarda "kirleten öder" ilkesi nasıl "parası olan kirletebilir" anlayışına evirildiyse, bu teklif de benzer bir piyasa mekanizmasını içermektedir. Kanun teklifinde madencilik, fosil yakıt üretimi ve sanayiden kaynaklanan ekolojik tahribatın azaltılmasına yönelik herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Avrupa Birliği'nin “Yeşil Mutabakat” çerçevesindeki politikalarına uyumlulaşma hedeflenirken, doğa ve kamu yararına yönelik etkin bir düzenleme getirilmemekte; aksine, karbon ticaretine dayalı bir finansal sistem öngörülmektedir.”

Temiz Hava Hakkı Platformu'nun (2025) açıklaması:

“Kanun teklifi bu haliyle bir İklim Kanunu değil, bir ticaret kanunu. Ancak bizim acilen Türkiye'nin iklim politikasının ve uygulama yapısının belirleneceği çerçeve bir kanuna ihtiyacımız var. Bu kanun: net biçimde sera gazı emisyonlarını azaltmayı hedeflemeli ve bunun için tarihi olan mutlak azaltım hedefi koymalı. Kömürden çıkış için kısa-orta vadeli bir plan yaparak öncelikle en eski ve en kirlileri olmak üzere kömürlü termik santralleri kapatmayı hedeflemeli. Tekrarlıyoruz: Başta kömür madenlerinde ve termik santrallerde çalışanlar olmak üzere fosil yakıtlara bağımlı sektörlerdeki işçilerin, ailelerinin ve ekonomik olarak fosil yakıtlara bağımlı bölgelerde yaşayan yurttaşların insan onuruna yakışır bir geleceği olabilmesi için somut, katılımcı işleyiş mekanizmaları, finansman kaynakları olan bir ulusal adil geçiş programı tasarlanmalı ve kanuna entegre edilmelidir.”

Greenpeace Türkiye'nin (2025) açıklaması:

“Bir ihtiyaç ancak Meclis'te onaylanan iklim kanunu bu ihtiyacı karşılamıyor. Bir iklim kanunu için en kritik olan mutlak azaltım hedefi, fosil yakıtlardan çıkış planı, adil geçiş mekanizması gibi konular kanunda yer almıyor. Öncelikle kanunun yapım şekli katılımcılık ve şeffaflıktan uzak şekilde gerçekleşti. Teklifin hazırlanması sürecinde sivil toplum kuruluşları ve toplumun görüş verebileceği katılımcı ve şeffaf bir süreç işletilmedi. Hedeflerin, politikaların ve politika araçlarının belirlenmesinde, izleme ve değerlendirme süreçlerinde kritik öneme sahip bağımsız bir bilimsel danışma kurulu kanunda bulunmuyor. Diğer yandan kanunun öne çıkan düzenlemesi olan ve emisyonların azaltılması hedefini taşıyan emisyon ticaret sistemi de azaltım hedefine değil sistemin ticari işleyişine odaklanıyor.”

Akademik camiadan ve gazeteci/yazarlardan oluşan bir kesimin İklim Kanunu ile ilgili görüşleri ise şöyledir;

Prof. Dr. Doğan Yaşar-İklim Bilimci (Ulusal Kanal-Youtube Sayfası, 2025):

“Ticaretimizin yüzde 50 kadarını AB ile yapıyoruz. Bizden ürettiğimiz ürünlerin karbon emisyonu ile ilgili kayıtlarını istiyorlar ve sınırda emisyon vergisi ödemek durumunda kalmamak adına AB ile uyumlu olarak iklim kanunu kabul etmek zorundayız. STK'lar Paris İklim Anlaşmasını “imzalayın” dediler ama Paris İklim Anlaşması'nın bir gereği olan İklim Kanunu'na “hayır” diyorlar.”

Ali Ekber Yıldırım-Tarım Yazarı (Ali Ekber Yıldırım-Youtube Sayfası, 2025):

“Bu kanun, İklim Kanunu'ndan ziyade Emisyon Ticaret Sistemi ile ilgili ticari bir kanun gibi görünmektedir. “Tarım ve hayvancılık bitecek” tepkileri karşısında ifade etmeliyim ki İklim Kanunu'nda tarımla ilgili net bir maddeye denk gelmediğim gibi, yasanın hiçbir konuda net olmadığını da söylemeliyim.”

Yılmaz Özdemir-Gazeteci/Yazarı (Sözcü Tv- Youtube Sayfası, 2025):

“Bence bilim insanlarının katılımı ile bir program yapılması lazım. Ben kendi penceremden bir gazeteci olarak iklim kanununu şöyle anlatmak isterim: Kaz Dağları'nda orman katliamı yapılmasına, Erzincan İliç'te siyanürle altın madeni işletilmesine...(burada pek çok örnek verdikten sonra) izin verenler sağlıklı bir iklim kanunu yapamaz”

Banu Avar-Gazeteci/Yazar (Namık Kemal Zeybek İzlemleri- Youtube Sayfası, 2025):

“İklim Kanunu'nun iklimle bir ilgisi yok. Türkiye gibi boyun eğen ülkelerin tarımı, sanayiye ve hayvancılığı yok edilecek...Türk işçisi, köylüsü, sanayicisi küresel güçlerin tekellerine teslim edilecek.”

4.2. 7552 Sayılı İklim Kanunu'nun Teknik Değerlendirmesi

İklim Kanunu ile ilgili yapılan öznel tespitler aşağıda özetlenmiştir;

İlgili Kurum ve Kuruluşlar Bağlamı: İklim Kanunu'nun geneline bakıldığında, özellikle 2. Maddesi'ndeki tanımlar kısmında bazı kavramların yer almamasının kafa karışıklığına yol açabileceğinden bahsetmekte yarar vardır. Kanun metninde sık sık geçmesine rağmen “ilgili kurum ve kuruluşlar” ifadesinin tanımı yapılmamıştır. Burada yalnızca kamu kurum ve kuruluşlarından mı bahsedilmektedir, yoksa özel sektör kuruluşlarını da mı dahil etmek gerekecektir? Kanun metninde her ne kadar “kamu” kurum ve kuruluşlarının kastedildiği ve hatta bazı yerlerde “kamu kurum ve kuruluşları” deyiminin kullanıldığı görülse de bu kuruluşların

hangileri olduğuna dair bir netlik yoktur. Ayrıca eğer “kamu” kurum ve kuruluşları kastediliyorsa bunun kanunda da bu şekilde yazılması daha isabetli olurdu.

Gerçek Kişiler Bağlamı: Kanun'da “gerçek kişiler” ifadesi 9 yerde geçmektedir. Ancak bu ifadenin yalnızca şahıs şirketleri mi yoksa vatandaşları mı kastettiği net değildir. Kanunda “Vatandaş” deyiimi geçmemektedir.

Özgürlükler ve Sorumluluklar Bağlamı: Kanun'un 3. Maddesi (b) bendinde “Kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişiler, bu Kanun doğrultusunda kamu yararı gözetilerek alınacak tedbirlere ve düzenlemelere süresinde uymakla ve bunları uygulamakla yükümlüdür” denilmektedir. Bu hüküm gerçek kişileri de dahil ederek, tüm kesimleri, alınacak tedbirler doğrultusunda sorumluluk altına sokmaktadır. Gazeteci Banu Avar bu maddeyi kişisel hayata müdahale aracı olarak, “tehlikeli” bulduğunu vurgulamaktadır (Namık Kemal Zeybek İzlençeleri-Youtube Sayfası, 2025).

Kanunun Gerekçesinde yukarıdaki (Madde 3 (b)) bent için yapılan açıklama şöyledir:

“(b) bendinde ise, iklim değişikliği ile mücadelede azaltım ve uyum hedeflerinin gerçekleştirilmesi için, kamu yararı gözetilerek alınacak tedbirlere ve düzenlemelere tüm kurum ve kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişilerin uymakla yükümlü olduğu ve bu noktada Anayasanın 56'ncı maddesi gereği çevreyi geliştirme, çevre sağlığını koruma ve çevrenin kirlenmesini önleme ödevleri kapsamında yapılacak faaliyetler açısından herkesin sorumlu olduğunun belirtilmesi amaçlanmaktadır.”

İl İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu Bağlamıyla: Kanun'un 7. Maddesi'nde, somut düzenlemelerden biri olarak İl İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu karşımıza çıkmaktadır. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlükleri'nin sekreteryalığını üstleneceği Kurul; Vali'nin Başkanlığı'nda “ilgili kurum ve kuruluşların” il ve varsa bölge temsilcilerinden ve yerel yönetimler temsilcilerinden ihdas edilecektir. Bu kurulun görevi ilin şartlarına göre strateji, eylem ve uygulama alanlarını belirlemek ve bunların uygulanmasını sağlamak olarak tanımlanmıştır. Madde 7. (4)'te Yerel İklim Değişikliği Eylem Planları'nın Vali koordinasyonunda büyükşehir belediyeleri ile diğer yerlerde ise il belediye ve il özel idareleri tarafından birlikte, “ilgili kurum ve kuruluşların katılımıyla” hazırlanır veya hazırlattırılır denilmektedir. Bu hükümlerde ilgili kurum ve kuruluşların hangileri olduğuyula ilgili bir netlik bulunmamaktadır. Bu konuda yönetmelikler açıklık getirileceği düşünülmektedir ancak kamu kurum ve kuruluşları mı yoksa özel sektör kurum ve kuruluşlarının da dahil olacakları karma bir yapı mı ihdas edilecektir? Bunun netleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca ilçe belediyelerinden, üniversitelerden, STK'lardan, kredi ve sigorta sağlayıcılardan bahsedilmiyor olması bir eksiklik olarak görülmelidir.

Türkiye Yeşil Taksonomisi Bağlamı: Kanun'un 8. Maddesi 1 (c) bendinde taksonomiden bahsedilmektedir. Taksonomi kelime anlamıyla türleri sınıflandırmak demektir. Çevresel bağlamıyla Avrupa Yeşil Taksonomisi sürdürülebilir çevresel yatırımlara işaret etmektedir. Türkiye Yeşil Taksonomisi AB Taksonomisi ile uyumlu olarak altı başlıkta çevresel hedefleri sınıflandırmaktadır. Bu altı hedef:

- 1- Sera Gazı Emisyonlarının Azaltılması
- 2- Deniz ve Su Kaynaklarının Sürdürülebilir Kullanımı ve Korunması
- 3- Biyoçeşitliliğin Korunması
- 4- İklim Değişikliğine Uyum
- 5- Döngüsel Ekonomiye Geçiş

6- Kirliliğin Önlenmesi ve Kontrolü (Yeşil Büyüme, 2024)

Kanunun 8. Maddesi 1 (c) bendinde geçen Türkiye Yeşil Taksonomisi, İklim Değişikliği Başkanlığı'nın hazırlayacağı raporlarla, finansal kaynakları iklim değişikliği ile mücadele eden yatırımlara yönlendirmeyi hedeflemektedir.

Ancak kanunun ana gerekçesini de oluşturan Taksonomi konusunda maddenin gerekçesinde ulusallık vurgusu ilk cümlede boşluğa düşmektedir. Gerekçenin ilk cümlesi şöyledir: "Fıkranın (c) bendinde, yeşil yatırımların ülkemize çekilmesi ve ilgili tüm politika alanlarında yeşil dönüşümün desteklenmesini hedefleyen Türkiye Yeşil Taksonomisinin uygulamasının gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır." Burada ulusal sürdürülebilir ve çevreci yatırımlar öncelikle, uluslararası yeşil sermayenin ülkemize çekilmesi ikinci planda kalmalıydı. Yeşil Taksonomi teknik bir konu olup alt mevzuatla izahatı gerekmektedir.

Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) Bağlamı: Kanun'un 9. Maddesi'ne göre; Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) iklim Değişikliği Başkanlığı tarafından kurulacaktır. Buna göre ulusal çapta emisyon tahsisat planlaması yapılacak ve ilgili sektörlerle tahsisatlarına dağıtımını gerçekleştirilecektir.

ETS, bir geçiş süreci öngörmektedir. Bu süreçte sektörlerin üretim faaliyetleri esnasında atmosfere saldıkları karbon emisyon ortalamaları raporlanacak, bağımsız denetim mekanizmaları tarafından denetlenecek ve doğrulanacaktır. Geçiş için 3 yıllık süre tanınması hem üreticinin sürece uyum sağlamasını kolaylaştıracak, hem yatırımcının yurtdışında emisyon kotası uygulamayan ülkelere yatırımlarını kaydırmasının önüne geçilecek ve hem de ücretsiz tahsisatlarla üreticinin karbon salım maliyetini vatandaşa yansıtmamasının önüne geçilecektir (Madde 9. Gerekçesi). Bu süreçte İklim Değişikliği Başkanlığı'nın yanı sıra Karbon Piyasası Kurulu, Ticaret Bakanlığı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu gibi otoritelerin teknik bilgi ve mevzuat bilgilerine dayalı destekleri olacaktır.

ETS ile ilgili endişelerin giderilmesi, sorunların çözümü ve kuralların uygulanması noktasında Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı'nın başkanlığında;

"Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığını, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığını, Hazine ve Maliye Bakanlığını, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığını, Ticaret Bakanlığını, Tarım ve Orman Bakanlığını, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığını temsilen birer bakan yardımcısı, Strateji ve Bütçe Başkan Yardımcısı, Sermaye Piyasası Kurulu Başkanı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Başkanı ve İklim Değişikliği Başkanından oluşur." (İklim Kanunu, 2025, Madde 10- (a)-1.)

Denilmek suretiyle, icrai kararlar almaya yetkili Karbon Piyasası Kurulu kurulacaktır. Bu kurulun yetkileri çok geniş olup;

"Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı başkanlığında; Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği, Türk Sanayicileri ve İşinsanları Derneği, Uluslararası Yatırımcılar Derneği, Türkiye İhracatçılar Meclisi, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri Birliği, Finansal Kurumlar Birliği ve Türkiye Sermaye Piyasaları Birliğinin karar alıcı düzeyde birer temsilcisi, Başkanlık temsilcisi ile **gerektiğinde** konusuna göre davet edilecek diğer kamu kurum ve kuruluşlarının, meslek kuruluşlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin birer temsilcisinden..." (İklim Kanunu, 2025, Madde-10-(3)-b)

Oluşan, katılım yönü nispeten güçlü fakat etkinliği olmayan bir Danışma Kurulu da öngörülmüştür. Danışma Kurulu temsilcilerinin tamamının Karbon Piyasası Kurulu'nda da yer alması gerektiği düşünülmektedir.

İklim Kanunu'na eleştirilerin büyük kısmı, işin ticari boyutu olan ETS üzerinden gelmektedir. Ancak bu sistem Avrupa'da faal olarak 20 yılını doldurmaktadır. Nispeten yakın zamanlarda kurulan; 2015-Güney Kore ETS ve 2017-Çin ETS piyasalarının yanı sıra Kaliforniya ve Kebek (Qubec-Canada) ETS piyasalarını da saymak mümkündür (de Perthuis ve Trotignon, 2014).

Avrupa Birliği ETS'si (EU ETS), 2003 yılında kurulmuştur (Atik, 2017, s.130). 2005 yılından itibaren ise Avrupa'da karbon salımının yaklaşık yüzde 40'ını oluşturan elektrik üretimi, sanayi ve havacılık gibi alanlarda kademeli olarak karbon salım miktarını azaltmayı hedeflemiştir. 2024 yılında deniz taşımacılığından kaynaklanan emisyonlar da sisteme dahil edilmiştir (European Commission, 2025). EU ETS Avrupa'da faal olan çeşitli sektörlerdeki işletmelere önceki yıl ortalamaları doğrultusunda karbon salım izni verirken, bu limitlerin üzerinde salım gerçekleştirenler, serbestlik ilkesiyle hareket eden karbon piyasalarından Ton CO₂ eşdeğeri salım hakkı satın almak zorundadır. Karbon salımı hedeflenenin altında kalırsa artan haklar karbon piyasası üzerinden satılmaktadır.

AB dışından da EU ETS'ye çeşitli ülkelerin katıldığı gözlenmektedir. Norveç, Lihtenştayn, İzlanda ve İsveç 2020 yılından beri EU ETS'ye dahil olmuşlardır (European Commission, 2025). Türkiye'nin de EU ETS ile ilerleyen tarihlerde ortaklık kuracağı düşünülmektedir.

Cezai Hükümler ve Cezaların Muhatapları Bağlamıyla: Kanunun üçüncü kısım, ikinci bölümünde Cezai Hükümler düzenlenmiştir. Kanun'un 14. Maddesi'nin (2) Fıkrası (a) ve (3) Fıkrası (a) bentlerinde “ozon tabakasını incelten maddeleri kullanan...” ile “florlu sera gazlarını kullanan...” ibareleri geçmektedir. Her iki durumda da uygulanacak idari para cezası 2.5 Milyon Türk Lirasıdır. Yine her iki bendin devamındaki hükümlerin muhataplarının üretici olduğu anlaşılıyorsa da Madde-3 (1) (b) bendinde gerçek kişilerin de diğer taraflar gibi kanunen yükümlü olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Bu anlamda kanunun geniş yorumuna mahal verecek muğlaklığın giderilmesi gerekmektedir.

Kanun'un “Geçiş Hükümleri” başlığını taşıyan Geçici Maddeleri'nde 3 yıl içinde Türkiye'nin Ulusal ETS'ye geçeceği ve pilot uygulama yapılacağı belirtilse de bu 3 yıllık süreçte cezai hükümlerin yüzde 80 oranında indirimli olarak uygulanacağı gözden kaçmamalıdır.

4.3. Türkiye'nin İlk İklim Kanunu ve Chantal Mouffe'un Çatışmacı Demokrasi Anlayışı

İklim Kanunu'nun Türkiye gündemine gelmesi ile beraber popüler sosyal medya kanalları olan Twitter (X Platformu), Youtube, Instagram, Telegram ve Whatsapp Uygulamaları üzerinden yoğun ve yer yer saptırıcı başlık ve paylaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu paylaşımlarda özetle;

- Tarım ve hayvancılığın bitirileceği,
- Yapay et kullanımının halka dayatılacağı,
- İçme suyu kaynaklarının tekelleştirileceği,
- Küresel sermayenin ülke kaynaklarını halkın elinden alacağı,
- Seyahat hürriyetinin ortadan kaldırılacağı,
- Bireysel pek çok hak ve özgürlüklerin kısıtlanacağı,
- Aile yapısının kökten değiştirileceği ve hatta eşcinselliğin özendirileceği,
- Halkın böcek yedirilmeye zorlanacağı gibi iddialar ortaya atılmıştır.⁴

⁴ Bu konuda geniş ve ilk kaynağı belirsiz paylaşımlara erişmek için ilgili platformlarda “iklim değişikliği” veya “iklim kanunu” terimleri ile arama yapmak yeterlidir.

Yukarıda yer alan benzer pek çok iddia ve bu iddiaları destekleyen muhalif parti temsilcilerinin, yazarların ve akademisyenlerin bu konudaki demeçlerine de bu sosyal medya mecralarında yer verilmiştir.

İlginç bir biçimde hükümet ve iktidar parti temsilcilerinin, bu söylemleri yalanlayan pek az karşı savunması olmuştur. Ya da bu karşı söylemler yeterince gündeme gelmemiştir.⁵

Yukarıdaki aleyhte propagandalar karşısında, hükümet İklim Kanunu'nun gerek hazırlık aşamasında ve gerekse de TBMM Çevre Komisyonu tartışmaları esnasında gazeteci, yazar, akademisyen, çiftçi vb. sosyal taraflara söz hakkı tanımamış, yalnızca yukarıda izah edilen iş dünyasının ve birkaç STK'nın komisyonda fikir beyan etmesine müsaade etmiştir. Yine komisyon görüşmelerinin ve TBMM Genel Kurulu'nun görüşmeleri çok kısa tutulmuştur. Oysa ülke genelini üretim, tüketim, ticaret ve çevre gibi pek çok farklı boyutta etkileyecek olan bu Kanunu'nun hazırlık ve kabul aşamalarında, bir konsensüs ile tarafları konsolide etmek ve bu konuyu aceleye getirmemek daha doğru bir tutum olabilirdi.

Bu noktada Jürgen Habermas'ın müzakereci demokrasi teorisi gündeme gelmektedir. Bu teorinin temel ilkeleri; toplumun bütün üyelerinin kamusal akıl yürütmeye dahil edilmesi, farklı grupların müzakere yöntemi ile argümanlarını ortaya koyması, çatışmacı görüşler arasında uzlaşma arayışı ve akılcı söylemlerle mantık ve etiğin ortaya konulmasını savunmaktadır (Zabunoğlu, 2017, s. 806-809). Ancak İklim Kanunu gündeme geldiğinde, tarafların keskin hatlarla birbirinden ayrılan görüşlere sahip olduğu ve “varlık” ile “yokluk” kadar uzlaşmaz ve tezat söylemlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Uzlaşma mecrasından bu denli uzak olan ve adeta birbirine düşman kesilen bu iki cenahı bir araya getirmenin tek yolu Chantal Mouff'un “Çatışmacı Demokrasi” teorisiyle mümkün gibi görünmektedir. Chantal Mouff siyasetin özünün çatışma olduğunu öne sürer. Ancak bu çatışma antagonizma (düşmanlık) biçiminde algılanmamalı ve agonizme (rekabetçi bir kimliğe) bürünmelidir. Çoğulculuk demokrasinin özünü oluşturur ve marjinal grupların da temsilini garanti altına alır. Toplumda, Habermas'ın iddia ettiği gibi müzakere ile bir uzlaşımın ortaya çıkması gizli hegemonik bir güç ilişkisinin ortaya çıkmasına neden olur (Mouffe, 2015).

Habermas'ın müzakereci demokrasisi evrensel ve eşit tartışma ortamında, akılcı, uzlaşmaya dayalı ve geçici çatışmalara sahne olan rasyonel bir alandır (Dumlu, 2022, s. 211-214). Mouffe ise demokrasi kavramının kelime köküne inerek teorisine destek oluşturmaktadır. “Demos” halk ve “kratos” iktidar, hükümlanlık anlamlarına gelir. Bu durumda demokrasi, halkın yönetimi demektir. Ancak başından beri demokrasi fikri demosun yani halkın eşitlik fikrinin reddi olmuş ve bir sınıfın halka egemen olması olarak anlaşılmıştır. Atina Demokrasisi, yalnızca erkekleri yani azınlığı çoğunluğa hâkim kılmaya yarıyordu. Nitekim günümüzde de seçimden seçime bir kesimin halkın tamamı üzerinde hükümlanlık kurmasına vesile olmaktan öteye geçemediği ve çoğunlukçuluk anlayışı ile pek çok kesimi dışarıda bırakan kusurlu bir sistem olduğu ortadadır. Bu noktada yine Antik Yunan'dan örnek vererek örgütlenmiş halkı (agon) hatırlatır. Agonistik demokrasi de tıpkı spor takımlarının birbirine karşı yok etme saiki değil de mücadele etme (rekabet) ruhuna dayanmalıdır. Agonistik demokrasi talepler ve menfaatler arasında tarafların konsensüse ulaşmasını değil, mücadele etmesini, tartışma kanallarını canlı tutmasını ve sürekli yarışmasını salık verir (Mouffe, 2015). Bu, büyüklü küçüklü farklılık taşıyan grupların sürekli çekişmelerini ve rakiplerin birbirine saygı duyduğu , tektipleştirmeye veya kendi gibi düşünmeye zorlamadığı ve günün sonunda en iyi argümanı öne sürenin kazandığı bir rekabet ortamıdır (Taylan, 2023, s. 302).

⁵ AKP Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Demir'in (Dış Hekimi ve Siyasetçi) Haber Türk Televizyonu'nda İklim Değişikliği Kanunu ile ilgili yaptığı açıklamaların Youtube üzerinden, bir cemaat mensubunun yine İklim Kanunu ile ilgili sansasyonel açıklamalarının yarısı kadar izlenmediğini görmek şaşırtıcıdır. Aynı şekilde İklimbilimci Akademisyen Prof. Dr. Levent Kurnaz'ın konuk olduğu Youtube Teke Tek Bilim programının izlenme oranı, sözde fenomenlerin ve komplo teorisyenlerinin çok gerisinde kalmaktadır.

Türkiye'nin ilk iklim kanunu etrafında cereyan eden tartışmalarda; hükümet temsilcileri, muhalif siyasi partiler, iş dünyasının temsilcileri, emekçi kesimden temsilciler, çiftçiler, köylüler, STK'lar, akademisyenler, gazeteciler gibi grupların; biri diğerine tahakküm etmeden, nefret söylemlerinden uzak biçimde demokratik bir fikir yarışına girmeleri mümkündür. Antagonistik bir tutumla din, etnisite, ideoloji ve siyasi görüş temelleri üzerinden yer yer abartılı söylemlerle (hainlik, vatanını satma vb.) hatta gerçeklikten epey uzaklaşarak iftira niteliğinde söylemlerle propaganda yapmak (seyahat hürriyetimiz elimizden alınacak, bize yapay et ve böcek yedirilecek vb.) yerine gerçekçi ve bilime dayalı argümanlarla demokratik bir yarış (agonizm) ortamı oluşturabilirlerdi.

5. Sonuç ve Öneriler

İklim değişikliği yalnızca insan faaliyetleri ekseninde ortaya çıkmış bir fenomen olmayıp geçtiğimiz milyonlarca yıl öncesinden gelen ve dünyanın eksen eğikliği, dönüş hızı, volkanik faaliyetlerdeki artışlar ve hatta güneşte meydana gelen istikrarsızlıklardan kaynaklanan doğal bir süreçtir. Ancak, insan türünün faaliyetleri sonucunda küresel atmosferik ve okyanussal ölçeklerde etkili olmaya başladığı Antroposen Çağ'da, Sanayi Devrimi'nin doğayı hızla tüketip kirletmesiyle doğal olmaktan çıkıp yakıcı bir gündem haline gelmiştir. Başta üretim faaliyetleri olmak üzere, ulaşım, lojistik ve konutlarda; enerji ihtiyacının nüfusla beraber hızlı artışı ile küresel atmosferik ısı dengesini olumsuz etkilemiştir. Bu noktada sürekli artan enerji talebini göz ardı etmeden, tüm ülkelerin fosil yakıt tüketimini ivedilikle terk etmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yaparak dejenerasyon sürecini yavaşlatmaları gerekmektedir.

Dünyayı muhtemel bir felaketten korumak için ve iklim değişikliğine dikkat çekmek üzere, ilk defa 1992 yılında BM'nin öncülüğünde Rio Yeryüzü Zirvesi düzenlenmiştir. Bunu çeşitli büyüklükte küçüklükte anlaşmalar takip etmiştir. Bunlardan öne çıkanlar ise 1997 Kyoto Sözleşmesi ve 2015 Paris İklim Anlaşması'dır. Bu anlaşmaların temel hedefi, ülkelerin küresel ısınmaya karşı sorumlulukla hareket etmelerini sağlamak ve doğanın kendisini yenilemesine fırsat verecek tedbirleri almaktır.

Türkiye, küresel ölçekte gerek yüzölçümü ve nüfusu ve gerekse de küresel ısınmaya olumsuz katkısı bakımından masum sayılabilecek bir konumdadır. Ancak ekonomik, askeri ve siyasi bakımlardan güçlü bir ülke olduğunu söylemek gerekir. Akdeniz Havzası'nda iklim değişikliği gerçeğinden etkilenmesi (orman yangınları ve kuraklık) ve etkin pozisyonu gereği Türkiye, bölgesel ve küresel çaptaki bu meselede inisiyatif almak zorundadır. 7552 Sayılı Türkiye'nin ilk İklim Kanunu, yukarıda izah edilmeye çalışılan sorumluluk dairesinde, uluslararası sözleşmelere taraf olmasının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bir iklim kanunu yapma sorumluluğunu da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Ancak Kanun'un yazım ve kabul aşamaları sancılı bir süreç ile tamamlanmıştır. Tartışmaların uzunca bir süre daha devam edeceği öngörülmektedir. Söylemler o kadar düşmanca ve keskindir ki halk neye ve kime inanacağını şaşırmış durumdadır. Özellikle bazı muhalif siyasi partilerin desteklediği bir cenah topluma korku ve endişe pompalayarak adeta vatanın topyekûn elden gittiğini ilan etmişlerdir. Oysa bağımsızlığı tartışmasız olan Türkiye'de, kanun yapma, değiştirme ve kaldırma işlemleri de ulusal menfaatler dairesinde her zaman mümkündür. Tartışmaların sağlıklı ilerleyişi, Habermas'ın işaret ettiği konsensüs ve Mouffe'un işaret ettiği agonistik demokrasi anlayışından çok uzak, antagonistik bir zemine taşınmıştır. Bu durum bu ve benzeri yasama süreçlerinde Türk Demokrasi'ni ve anayasal demokratik düzene olan inancı aşındırmakta ve yıpratmaktadır.

Demokratik mücadele alanının genişletilmesi, farklı görüşlerin düşmanlığa mahal verilmeden demokratik yarış zeminine taşınması ve farklı seslerin ifade özgürlüğü temelinde hayat bulması için fırsat eşitliği bağlamında her platformda tartışmaların serbestçe sürdürülmesi gerekmektedir. Saygı temelli izahatların başta iktidar ve muhalefet partilerince dile getirilmesi ve 7552 Sayılı İklim Kanunu'nun açık ve zımni -olduğu iddia edilen- hükümlerinin halkın takdirine yeniden sunulmasında yarar vardır. Türkiye'nin kalkınma öncelikleri, özel koşulları ve menfaatleri dikkate

alınarak, gerekli ise, İklim Kanunu'nda tadilatların yapılması hem hukuka ve hem de demokrasiye olan inancı tahkim edecektir.

Kaynakça

- Abatzoglou, J. T. ve Williams, A. P. (2016). *Impact of anthropogenic climate change on wildfire across western US forests. Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(42), 11770–11775. doi:10.1073/pnas.1607171113
- Alley, R. B., Mayewski, P. A., Sowers, T., Stuiver, M., Taylor, K. C. ve Clark, P. U. (1997). Holocene climatic instability: A prominent, widespread event 8200 years ago. *Geology*, 25(6), 483–486. doi: 10.1130/0091.
- Anadolu Ajansı, (2024). AB'nin nüfusu 449,2 milyona yükseldi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abnin-nufusu-449-2-milyona-yukseldi/3272125>, 20.07.2025.
- Atik, H., (2017). Avrupa Birliği üyesi ülkelerde ve Türkiye'de düşük karbonlu ve iklime dirençli bir topluma geçiş: Ampirik bir analiz, *Uluslararası İlişkiler*, 14(54)127-147.
- Bowman, D. M. J. S., Kolden, C. A., Abatzoglou, J. T., Johnston, F. H., Van Der Werf, G. R. ve Flannigan, M., (2020). *Vegetation fires in the Anthropocene. Nature Reviews Earth & Environment*, (1), 500–515. doi: 10.1038/s43017-020-0085-3
- Chasek, P. S., Downie, D. L. ve Brown, J. W. (2013). *Global environmental politics*. Routledge. New York.
- Clark, P. U., Dyke, A. S., Shakun, J. D., Carlson, A. E., Clark, J., Wohlfarth, B. ve diğerleri (2009). The Last glacial maximum. *Science*, 325(5941), 710–714. doi: 10.1126/science.1172873
- De Perthuis, C. ve Trotignon, R., (2014). Governance of CO₂ markets: Lessons from the EU ETS, *Energy Policy*, 75,100-106.
- Dilekli, A. (2023). *Türkiye'nin Paris Anlaşması sonrası iklim politikaları. Uluslararası İlişkiler ve İklim Dergisi*, 2(1), 30–50.
- Dumlu H., (2022) Jürgen Habermas'ın müzakereci demokrasi teorisi ve toplumsal cinsiyet eşitliği talepleri. *Kaygı Dergisi*, 21 (1), 201-231.
- Ege Temiz Hava Merkezi Müdürlüğü, (2025). Hava Bileşenleri, [https://egethm.csb.gov.tr/hava-ve-bilesenleri-i-96567#:~:text=Atmosferde%20bulunan%20ve%20oran%C4%B1%20de%C4%9Fi%C5%9Fmeyerler,%2C%20neon%2C%20ksenon\)%20d%C4%B1r.](https://egethm.csb.gov.tr/hava-ve-bilesenleri-i-96567#:~:text=Atmosferde%20bulunan%20ve%20oran%C4%B1%20de%C4%9Fi%C5%9Fmeyerler,%2C%20neon%2C%20ksenon)%20d%C4%B1r.) 15.07.2025
- Encyclopaedia Britannica, (2025a). Greenhouse Gas. <https://www.britannica.com/science/greenhouse-gas>, 23.07.2025
- Encyclopaedia Britannica, (2025a). Oceania, <https://www.britannica.com/place/Oceania-region-Pacific-Ocean>, 25.07.2025
- European Commission, (2025). About The EU ETS, https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/about-eu-ets_en#what-is-the-eu-ets, 17.07.2025.
- Global Carbon Budget, (2022). *Carbon Footprint, 2022*, <https://www.globalcarbonproject.org/>, 13.07.2025.
- Global Carbon Budget, (2024). *Cumulative shares of historical Fossil Carbon CO₂ Emissions* <https://www.globalcarbonproject.org/>, 14.07.2025.

- Gradstein, F. M., Ogg, J. G., Schmitz, M. D. ve Ogg, G. M. (Eds.). (2020). *Geologic Time Scale 2020* (2 Vol. Set.). *Elsevier*. doi: 10.1016/C2018-0-02384-7
- Greenpeace Türkiye, (2025). *10 soruda Dünyada ve Türkiye'de İklim Kanunu*, 12.07.2025. <https://www.greenpeace.org/turkey/blog/10-soruda-dunyada-ve-turkiyede-iklim-kanunu/>, 20.07.2025.
- Gürkan, B. (2023). *İklim değişikliği ve Türkiye'de Tarım: Gözlenen etkiler ve uyum politikaları*. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 29(2), 144–158.
- Hassanzadeh, E., Zarghami, M. ve Hassanzadeh, Y. (2012). *Determining the main factors in declining the Urmia Lake level by using system dynamics modeling*. *Water Resources Management*, 26(1), 129–145. doi: 10.1007/s11269-011-9909-8
- Inman, M., (2008). Carbon is forever, *Nature Climate Change*, (1), 156–158.
- International Panel on Climate Change (2021). *Sixth Assessment Report – Working Group I: The Physical Science Basis*. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/>, 12.07.2025.
- Ivanova, M., (2007). Designing the United Nations Environment programme: A Story of compromise and confrontation. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 7(4), 337–361. doi: 10.1007/s10784-007-9052-4
- İklim Haber, (2025). *İklim Kanunu'nun Yasama Macerası*, <https://www.iklimhaber.org/iklim-kanununun-yasama-macerasi/>, 16.07.2025.
- İstanbul Barosu, (2025). Türkiye'nin İklim Kanunu Arayışı: Demokratik, Adil ve Bağlayıcı Bir Yasal Zemin İhtiyacı, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/TurkiyeninIklimKanunuArayisi.pdf](https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/TurkiyeninIklimKanunuArayisi.pdf), 15.07.2025.
- Knutti, R., Rogelj, J., Sedláček, J. ve Fischer, E. M. (2016). *A scientific critique of the Kyoto Protocol and its failure*. *Nature Climate Change*, 6(4), 328–335.
- Lelieveld, J., Hadjinicolaou, P., Kostopoulou, E., Chenoweth, J., El Maayar, M., Giannakopoulos, C. ve diğerleri (2012). *Climate change and impacts in the Eastern Mediterranean and the Middle East*. *Climatic Change*, (114), 667–687. doi: 10.1007/s10584-012-0418-4
- Lo, K. (2021). *China's national carbon market: Lessons from pilot schemes and policy implications*. *Climate Policy*, 21(3), 313–327. doi: 10.1080/14693062.2020.1859288
- Mary Robinson Foundation – Climate Justice. (2014). *Principles of Climate Justice*. <https://www.mrfcj.org>, 15.07.2025.
- Mayewski, P. A., Rohling, E. E., Stager, J. C., Karlen, W., Maasch, K. A., Meeker, L. D., Meyerson, E. A., Gasse, F., van Kreveland, S., Holmgren, K., Lee-Thorp, J., Rosqvist, G., Rack, F., Staubwasser, M., Schneider, R. R. ve Steig, E. J. (2004). Holocene climate variability. *Quaternary Research*, 62(3), 243–255. doi: 10.1016/j.yqres.2004.07.001
- Micklin, P. (2007). *The Aral sea disaster*. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, 35, 47–72. doi: 10.1146/annurev.earth.35.031306.140120
- Mix, A. C., Bard, E. ve Schneider, R. (2001). The Last glacial maximum. In Past climate variability and change in the arctic and at high latitudes (5–9). *U.S. Global Change Research Program*.

- Mouffe, C. (2015). *Dünyayı politik düşünmek agonistik siyaset* (Çev. Ed. M. Bozluolcay). İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Najam, A., Papa, M. ve Taiyab, N. (2006). Global Environmental Governance: A Reform Agenda, IISD. <https://www.iisd.org/publications/global-environmental-governance-reform-agenda>, 15.07.2025.
- Namık Kemal Zeybek İzlemleri Youtube Kanalı, (2025). *İklim Yasası Hakkında Banu Avar Uyarıyor*, 16.04.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=zTYtKqaA1iA>, 20.07.2025.
- National Aeronautics and Space Administration ve National Oceanic and Atmospheric Administration (2023). *Global Climate Change: Vital Signs of the Planet*. <https://climate.nasa.gov>, 17.07.2025.
- National Aeronautics and Space Administration (2023). *Climate Change: How do we know?* <https://climate.nasa.gov/evidence/>, 18.07.2025.
- Öztürk, M. (2022). *İklim finansmanı bağlamında Türkiye'nin Paris anlaşmasına taraf olma süreci. Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 30(1), 65–88.
- Öztürk, Ş. T. ve Toprak, Z. F., (2024). Kyoto Protokolü ve Türkiye'nin uyum sürecinin değerlendirilmesi. *Türk Hidrolik Dergisi*, 8(1), 07-18.
- Rajamani, L. (2016). *The 2015 Paris Agreement: Interplay Between Hard, Soft and Non-Obligations. Journal of Environmental Law*, 28(2), 337–358.
- Ritchie, H., Rosado, P. ve Roser, M. (2024), *Greenhouse Gas Emissions*, <https://ourworldindata.org/greenhouse-gas-emissions>, 14.07.2025.
- Roberts, J. T. ve Parks, B. C. (2007). *A Climate of injustice: Global inequality, north-south politics, and climate policy*. MIT Press.
- Rohling, E. J., Fenton, M., Jorissen, F., Bertrand, P., Ganssen, G ve Caulet, J. P. (1998). Magnitudes of sea-level lowstands of the past 500,000 years. *Nature* (394), 162–165. doi: 10.1038/28134
- Ruddiman, W. F. (2001). *Earth's climate: Past and future*. W.H. Freeman.
- Ruddiman, W. F. (2003). The Anthropogenic greenhouse Era Began thousands of years ago. *Climatic Change*, 61(3), 261–293. doi: 10.1023/B:CLIM.00000004577.17928.f
- Sözcü Tv Youtube Sayfası, (2025). *Yılmaz Özdil Tartışılan İklim Yasası Arkasındaki Rant Savaşını Anlattı!*, 15.04.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=j7e-8NC09Eg&t=2s>. 15.07.2025.
- Steffen, W., Broadgate, W., Deutsch, L., Gaffney, O. ve Ludwig, C. (2015). The Trajectory of the anthropocene: The Great acceleration. *The Anthropocene Review*, 2(1), 81–98. doi: 10.1177/2053019614564785
- Şahin, Ü. (2015). *Küresel iklim rejiminde Türkiye'nin politikaları: Kyoto'dan Paris'e. Çevre Bilimleri Dergisi*, 33(2), 65–84.
- Şahin, Ü. (2021). *Türkiye'nin Paris İklim Anlaşması'na taraf olması: Gecikmenin nedeni ve sonuçları. İklim Politika Dergisi*, 3(2), 45–61.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022). *Türkiye'nin Ulusal Katkı Beyanı – Updated NDC Submission to UNFCCC*, <https://unfccc.int/documents/624170>, 14.07.2025

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (2023). *Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı*, <https://www.mfa.gov.tr/ingiltere-kunyesi.tr.mfa>, 21.07.2025
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (2025). *Kyoto Protokolü*, <https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa>, 16.07.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti İklim Değişikliği Başkanlığı (2025). *Montreal Protokolü*, <https://iklim.gov.tr/montreal-protokolu-i-38>, 25.07.2025.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, (2025). *7552 Sayılı İklim Kanunu*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2025/07/20250709-1.htm>, 16.07.2025.
- Taylan, Ö. (2023). Chantal Mouffe'un demokrasi teorisi, *Sosyal Bilimler EKEV Akademi Dergisi, Özel Sayı*, 301-315.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, (2025). *Kanun Teklif Bilgileri*, <https://tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/a0d0d465-837b-41f0-bd57-0195237fad31>, 14.07.2025.
- Temiz Hava Hakkı Platformu, (2025). *Temiz Hava Hakkı Platformu TBMM Çevre Komisyonu İklim Kanunu Teklifi Görüşmeleri Konuşma Metni*, 21.02.2025. <https://temizhavahakki.org/iklim-kanunu-teklifi-gorusmeleri/>, 19.07.2025.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2013). *Sera Gazı Emisyon Envanteri Raporu 1990–2012*. <https://tuik.gov.tr>, 13.07.2025.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2024a). *Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2022*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2022-53701>, 14.07.2025.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2024b). *Dış Ticaret İstatistikleri, Mart 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Mart-2024-53535>, 18.07.2025.
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, (2025). *Hazırlanan İklim Kanunu Teklifinde İklim Yeri Yok!*, 18.03.2025 <https://www.tmmob.org.tr/icerik/iklim-kanunu-teklifi-uzerine-tmmob-gorusu-hazirlanan-iklim-kanunu-teklifinde-iklime-yer-yok>, 18.07.2025.
- Türk Tabipler Birliği, (2025). *İklim kanunu teklifinde doğa ve toplum sağlığı yok*, 11.03.2025. https://www.ttb.org.tr/haber_goster.php?Guid=45b6ae56-fe73-11ef-b48b-18e01ce73658. 18.07.2025.
- Türkiye Barolar Birliği, (2025). *İklim Kanunu: Bir çevre meselesi değil, hak ve özgürlükler meselesidir!*, 25.04.2025. <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/iklim-kanunu-bir-cevre-meselesi-degil-hak-ve-ozgurlukler-meselesidir-85581>. 19.07.2025.
- Ulusal Kanal Youtube Sayfası, (2025). *İklim Kanunu yangınlar ve kuraklık... İklim Bilimci Prof. Dr. Doğan Yaşar Türkiye'yi uyardı!*, 04.07.2025. https://www.youtube.com/watch?v=P_-brKxd3LI&t=233s. 20.07.2025.
- Umwelt Bundesamt, (2024). *Gösterge: Sera Gazı Emisyonları*, https://www.umweltbundesamt.de/en/data/environmental-indicators/indicator-greenhouse-gas-emissions?utm_source=chatgpt.com#at-a-glance, 14.07.2025.
- United Nations Framework Convention on Climate Change, (2012). *Doha Amendment to the Kyoto Protocol*. Article 1 ve Annex A. <https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/the-doha-amendment>, 16.07.2025.

- Wang, Y., Li, Y., Kubota, J., Zhu, X. ve Lu, G. (2021). *Progress of carbon intensity reduction in China: Trends, drivers and policy implications*. *Journal of Cleaner Production*, 280. doi: 10.1016/j.jclepro.2020.124557
- World Commission on environment and development, (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press.
- Xi, J. (2020). *Statement by H.E. Xi Jinping president of the people's Republic of China at the General Debate of the 75th Session of The United Nations General Assembly*. UNGA Speech. <https://media.un.org/avlibrary/en/asset/d256/d2560603>, 20.07.2025
- Yeşil Büyüme, (2024). *Türkiye yeşil taksonomi rehberi*. <https://yesilbuyume.org/turkiye-yesil-taksonomi-rehberi/>. 14.07.2025.
- Yıldırım, A.E. (2025). *İklim Kanunu*, 12.07.2025. <https://www.youtube.com/watch?v=AkH-oaecGOM&t=16s>, 20.07.2025
- Yokoo, S., Hirose, K., Tagawa, S., Morard, G. ve Ohishi, Y. (2022). Stratification in planetary cores by liquid immiscibility in Fe-S-H, *Nature Communications*. doi: 10.1038/s41467-022-28274-z.
- Zabunoğlu, H. G., (2017). Bir radikal demokrasi teorisi olarak müzakereci demokrasi. *Deliberative Democracy as a radical democracy theory*. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(4), 795-817.

Araştırma Makalesi / Research Article

EXPLORING THE DETERMINANTS OF NON-PERFORMING LOANS IN E-7 ECONOMIES: MACROECONOMIC, BANKING SECTOR, AND INSTITUTIONAL DIMENSIONS

Mümin Atalay ÇETİN¹

Abstract

In emerging market economies, non-performing loans (NPLs) are recognized as a crucial element not only for maintaining financial stability but also for advancing sustainable economic development. This study aims to explore the potential drivers of NPLs in E-7 countries by examining them through three key lenses: macroeconomic conditions, banking sector characteristics, and institutional factors. The analysis is based on data spanning the years 2000 to 2020 and utilizes dynamic heterogeneous panel data methodologies. Based on the long-run estimates derived from the Pooled Mean Group (PMG) estimator, variables such as inflation, real interest rates, the real effective exchange rate, and public debt exhibit a statistically significant and positive influence on NPLs. Conversely, indicators like economic growth, return on assets, credit expansion, banking inefficiency, and institutional quality show a negative correlation with NPLs. The long-term coefficients further highlight institutional quality, bank profitability, inflationary trends, and operational efficiency as prominent determinants of NPLs levels in E-7 economies. These results underscore the necessity for policymakers and regulatory bodies in these countries to integrate these factors into their financial stability strategies to bolster the robustness of the banking sector.

Keywords: Non-Performing Loans, E-7 Countries, Pooled Mean Group Estimator

JEL Codes: E4, G00, C33

E-7 EKONOMİLERİNDE TAKİPTEKİ KREDİLERİN BELİRLEYİCİLERİNİ KEŞFETMEK: MAKROEKONOMİK, BANKACILIK SEKTÖRÜ VE KURUMSAL BOYUTLAR

Öz

Takipteki krediler (NPLs 'ler), gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde, yalnızca finansal istikrarı sağlamak için değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için de kritik bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, E-7 ülkelerinde NPLs'lerin potansiyel belirleyicilerini, makroekonomik, bankacılık sektörü ve kurumsal olmak üzere üç temel boyutta analiz ederek, araştırmaktır. Veri seti 2000-2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan yöntem dinamik heterojen panel veri teknikleridir. Panel havuzlanmış ortalama grup (PMG) tahmincisiinden elde edilen uzun vadeli sonuçlara göre, enflasyon, reel faiz oranı, reel efektif döviz kuru ve kamu borcunun NPLs 'ler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Buna karşın ekonomik büyüme, varlık getirisi, kredi büyümesi, banka verimsizliği ve kurumsal kalite NPLs ile negatif ilişkilidir. Ayrıca, uzun vadeli katsayı bulguları, kurumsal kalite, banka karlılığı, enflasyonist baskı ve işletme verimliliğinin E-7 ülkelerinde NPLs'lerin önde gelen belirleyicileri olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Sonuç olarak bulgular, bu ekonomilerdeki politika yapıcılarının ve düzenleyici otoritelerin, bankacılık sektörünün dayanıklılığını artırmak için söz konusu faktörleri finansal istikrar çerçevelerine dahil etmelerinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Takipteki Krediler, E-7 Ülkeleri, Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi

JEL Kodları: E4, G00, C33

¹ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye, atalaycetin@aksaray.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0442-8720

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Introduction

The banking sector plays a central role in shaping the structure and functioning of the financial system (Bayar, 2019, p. 96). It facilitates efficient resource allocation among economic agents through its core functions, such as accepting deposits and granting loans (Driga & Dura, 2014, p. 598). In this context, factors such as the survival of smaller-scale businesses, the promotion of international trade, and the development of strong infrastructure largely depend on the availability of these loans. Therefore, banks promote innovation by channeling funds into the economy—particularly into the industrial sector—thereby supporting the process of economic development (Allen & Carletti, 2012). In addition, banks contribute to social well-being by facilitating the flow of capital into sectors that stimulate economic activity and employment (Driga & Dura, 2014, p. 598-599). Furthermore, banks mitigate the risk of financial instability by smoothing fluctuations in the quantity and price of financial assets through their intermediary functions. However, banks are particularly vulnerable institutions within the economy, largely because of the fluctuating nature of the credit they extend. Given its interconnected structure, the banking sector enables risk to propagate quickly, affecting the entire financial framework and the general economy through contagion. This situation poses a threat to both the stability of the financial system and overall macroeconomic stability. Therefore, it is essential to minimize vulnerabilities that may lead to crisis risks in the banking sector (Allen & Carletti, 2012).

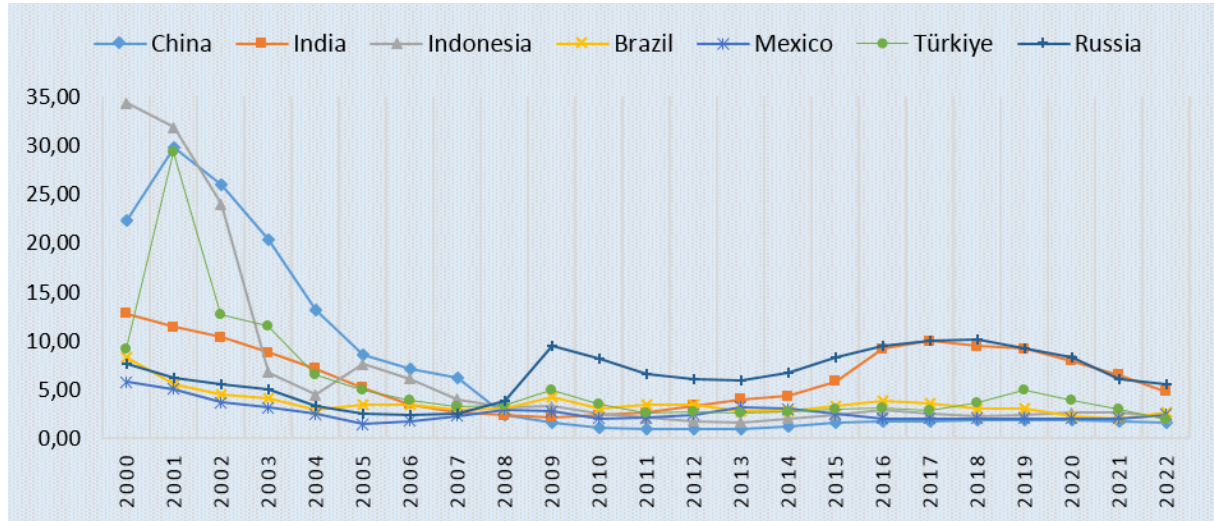
One of the most critical sources of instability in the banking sector is credit risk, which is closely linked to the rise in non-performing loan (NPLs) ratios. NPLs refer to loans whose principal or interest payments have been overdue for at least 90 days (European Central Bank [ECB], 2016). NPLs affect banks through three main channels: profitability, capital, and funding (Aiyar et al., 2015:9). In this context, NPLs reduce bank profitability by increasing loan-loss provisions, raise risk weights and constrain capital by tying it up in impaired assets. Consequently, as balance sheets deteriorate, funding costs rise and loan volumes decline (Aiyar et al., 2015, p. 10; Donnelly, Fitzpatrick, Greaney, McCann, & O'Keeffe, 2018, p. 57). Thus, NPLs are often considered potential triggers or early warning indicators of banking and financial crises (Adeola & Ikpesu, 2017, p. 32; Salas, Lamothe, Delgado, Fernández-Miguel, & Valcarce, 2024, p. 2698).

According to the International Monetary Fund (IMF), NPLs in emerging and developing economies should be promptly identified and effectively managed to mitigate their adverse effects (Eyraud et al., 2021). In these countries, economic growth and development remain among the primary policy objectives. Achieving and sustaining these goals requires the continuity of investment activities. Accordingly, the banking sector plays a crucial role in financing investments and supporting increases in economic output (Nasim, Nasir, & Downing, 2025, p. 257-258). At this point, NPLs serve as a critical indicator of banking sector stability in emerging markets, just as they do in advanced economies (Jalali, Munyonga, Isiksal, & Assi, 2023). On the other hand, the emerging seven (E-7) countries (China, India, Brazil, Mexico, Indonesia, Russia and Türkiye) hold a prominent position within emerging market economies. These countries have exhibited the highest rates of economic growth since 2016 (Tao, Umar, Naseer, & Razi, 2021, p. 2). Given their higher growth rates, it is expected that these countries will eventually take over the role of the G-7 nations (Xu et al., 2022, p. 2). As with other emerging markets, E-7 economies must maintain a sound and resilient banking system to support their ongoing economic growth. In this regard, NPLs serve as a key indicator of banking system stability in E-7 countries (Jalali et al., 2023, p. 99).

Figure 1 illustrates the trend of NPLs in the banking sectors of E-7 countries over the past 23 years. According to the figure, the share of NPLs in total loans declined across all E-7 countries between 2000 and 2008. However, following the 2008 Global Financial Crisis, NPLs ratios began to rise in several of these countries. Because NPLs tend to increase in periods of financial crisis or financial pressure (Baudino & Yun, 2017, p. 2). The post-crisis increase in NPLs was relatively

moderate in E-7 countries but became more pronounced after 2013. In particular, India and Russia experienced NPLs levels exceeding 10%. Recent data show that, during the past ten years, the ratio of NPLs has consistently exceeded the average in E-7 economies such as India, Russia, and Türkiye. The rise in NPLs in E-7 countries after 2013 suggests deficiencies in credit allocation decisions. This trend reflects a decline in financial efficiency across these economies.

Figure 1: Ratio of Non-performing Loans to Total Loans (2000-2022)

Source: Federal Reserve Bank (2025) and World Bank (2025a).

Since NPLs reflect fundamental weaknesses in both the banking sector and the broader financial system, it is essential to examine the factors contributing to their emergence. Identifying the specific determinants of NPLs in E-7 countries is particularly important for ensuring long-term financial and economic stability in these emerging economies. Despite the critical importance of this issue, there is still a notable lack of research focusing on the main drivers of NPLs within the context of E-7 countries. The motivation for this study arises from this evident gap in the literature. Accordingly, the study conducts an empirical analysis covering the two decades following the turn of the millennium, aiming to uncover the key factors influencing NPLs behavior in these economies. For this purpose, dynamic panel data methodology is adopted in the empirical phase. This study aims to contribute to the existing literature by distinguishing itself from previous research through examining the determinants of NPLs across three dimensions—macroeconomic, banking sector, and institutional—in the context of E-7 countries. Accordingly, the empirical findings offer more targeted insights that can guide policymakers in designing more effective and tailored precautionary measures. In addition, the study aims to provide policymakers and researchers with consistent and robust results that account for the dynamic relationships among economic indicators. In doing so, the findings may support the development of more realistic and data-driven policy interventions. Furthermore, this study aims to contribute to the limited body of literature examining the nexus between socio-economic indicators and NPLs within the context of E-7 economies.

This study is organized as follows. Section one provides a brief review of the relevant empirical literature. Section two presents the data, model specification and descriptive statistics. Section three outlines the econometric methodology and discusses the empirical findings. Finally, section four offers concluding remarks and policy recommendations.

1. Literature Review

Table 1 provides an overview of empirical studies in the existing literature that investigate the determinants of NPLs in developing and emerging economies. The last column of the table

presents the potential determinants used in these studies, along with the direction (positive or negative) of their estimated impact on NPLs. As shown, some indicators appear to have a bidirectional or mixed effect on NPLs.

Table 1: Empirical Literature Review

Study	Methodology	Period	Sample	Main Results
Fofack (2005)	Granger causality and fixed effects (FE) estimator	1993-2002	Sub-Saharan Africa countries	Net interest margin (-), Money supply (+), Real interest (+), Real effective exchange (+), GDP per capita (-)
Khemraj & Pasha (2009)	FE estimator	1994-2004	Guyanese banking sector	GDP growth (-), Real interest (+), Credit growth (-), Loan to asset (+), Real exchange rate (+)
Boudriga, Taktak, & Jellouli (2010)	Random effects (RE) and FE estimators	2002-2006	46 banks in 12 Middle East and North Africa (MENA) countries	Regulatory capital-capitalized banks (+), Credit growth (-), Loan loss provisions (-), Control of corruption (-), Regulatory quality (-), Rule of law (-), Voice and accountability (-), Credit information (-), Legal rights (-)
Klein (2013)	Panel vector autoregressive (VAR) analysis	1998-2011	16 Central, Eastern and South-Eastern Europe (CESEE)	Credit-to-GDP ratio (+), Real GDP (-), Inflation (+), Unemployment (+), Exchange rate (+), Higher quality of the bank's management (-), Moral hazard incentives (+), Excessive risk taking (+)
Abid, Ouertani, & Zouari-Ghorbel (2014)	Generalized methods of moments (GMM) estimator	2003-2012	16 Tunisian banking sector	GDP growth (-), Inflation (+), Real lending rate (+), Inefficiency index (+), Solvency ratio (-), ROE (-), Size (+)
Aysan, Ozturk, Polat, & Saltoğlu (2016)	VAR model, dynamic out-of-sample forecasts	2002M12-2011M4	Türkiye	Credit growth (+), Credits to assets (+), Risk appetite (+), Capacity utilization (+), Economic performance (-)
Bardhan & Mukherjee (2016)	GMM estimator	1995-2011	Indian banking sector	GDP growth (-), Inflation (+), Nominal effective exchange (+), Banks size (Mixed), Banks profit (-), Capital adequacy ratio (-)
Adeola & Ikpesu (2017)	Ordinary least squares (OLS) analysis	2005-2014	Nigeria	Inflation (+), Lending rate (+), M2 to GDP growth (+), Unemployment (+)
Koju, Koju, & Wang (2018)	Pooled-OLS, FE, RE and GMM estimator	2003-2015	30 Nepalese banking sector	Export to import ratio (+), Inefficiency (+), Assets size (+), GDP growth (-), Capital adequacy ratio (-), Inflation (-)
Kumar, Stauvermann, Arvind, & Prasad (2018)	Pooled OLS, RE and FE estimators	2000-2013	Fijian banking sector	Return on equity (ROE) (-), Capital adequacy (-), Market share based on assets (-), Unemployment (-), Time (-), Net interest margin (+)
Rachman, Kadarusman, Kevin, & Robertus (2018)	FE estimators	2008-2015	36 commercial banks listed in the Indonesian Stock Exchange	ROA (-), Credit growth (-)
Umar & Sun (2018)	Panel system GMM estimator	2005-2014	197 listed and unlisted Chinese banks	GDP growth (-), Effective interest rate (-/+), Inflation (+), Foreign exchange (+), Bank status (+), Bank risk-taking behaviour (-), Ownership concentration (+), Total equity to total assets ratio (-), Loan loss reserves to impaired loans ratio (-)

Us (2018)	GMM estimator	2002Q4-2015Q4	21 deposit banks in Türkiye	Asset size (-), GDP (-), Inflation (+), Exchange rate (+), Policy rate (+), Inefficiency (-), Capital adequacy (-)
Bayar (2019)	GMM estimator	2000-2013	Emerging Markets	Economic growth (-), Inflation (-), Economic freedom (-), ROA (-), ROE (-), Regulatory capital to risk weighted assets (-), Non-interest income to total income (-), Unemployment (+), Public debt (+), Credit growth (+), Cost to income ratio (+), Financial crisis (+)
Kuzucu & Kuzucu (2019)	GMM estimator	2001-2015	53 emerging and 30 advanced countries	In pre-crisis period; Advanced countries: Unemployment (+), GDP (-) Emerging countries: Inflation (-), GDP (-)
Rachid (2019)	GMM estimator	1997-2016	MENA and CEE countries	In post-crisis period; Advanced countries: Bank capitalization (+), GDP (-), Inflation (+) Emerging countries: FDI (+), GDP (-), Exchange rate (+), Current account balance (-) MENA; Inflation (+), Financial development (-), ROA (-), Financial crisis (+), Rule of law (+), Political stability (+), Control of corruption (+), Voice and accountability (+)
Arham, Salisi, Mohammed, & Tuyon (2020)	Pooled OLS, FE and RE estimators	2007-2017	10 Emerging Asian countries	CEE; GDP (-), Financial development (+), ROA (-), Unemployment (+), Rule of law (-), Political stability (-), Regulatory quality (-), Control of corruption (-), Voice and accountability (-)
Tatarici, Kubinski, & Barnea (2020)	GMM analysis	2005-2017	EEC countries	Unemployment (+), Real interest (+), Total external debt (-), Inflation (-), Governance indicators (-) Economic growth (-), Unemployment (+), Government effectiveness (-), Regulatory quality (-), Loan to deposit (+), Credit to GDP (+), Credit growth (+), ROA (-), ROE (-), Capital to assets (-), Non-interest income (-), Bank Z score (-)
Us (2020)	FE, RE and system GMM estimators	2002Q4 – 2015Q4	Türkiye	Regulatory capital to risk-weighted assets (+), Net profits (loss) to shareholders' equity (-), Total loans to assets (+), Other operating expenses to total assets (+), Total assets to GDP (+), Economic growth (-), Inflation (+), Exchange rate (+), Policy rate (+)
Zheng, Bhowmik, & Sarker (2020)	Autoregressive distributed lag (ARDL) model and vector error correction (VEC) model	1979-2018	59 commercial banks in Bangladesh	GDP growth (-), Unemployment (-), Exchange rates (+), Banking sector gross loans (-), Bank liquidity (+), Net operating profit (-), Bank lending rate (+), Bank deposit rate (-), Domestic credit (+)
Ahmed, Majeed, Thalassinis, &	Panel GMM estimator	2008-2018	Pakistanase banking sector	Credit growth (+), Net interest margin (+), Loan loss provision (+), Bank

Thalassinos (2021)				diversification (+), Operating efficiency (-), Bank size (-), ROA (-), Interest rates (+), Exchange rate (+), Political risk (+), GDP growth (-)
Ayhan & Kartal (2021)	Augmented mean group (AMG) estimator	2006-2018	23 Selected Countries	Credit volume (-), GDP (-), Savings (-)
Alnabulsi, Kozarević, & Hakimi (2022)	Two-stage system GMM estimator	2005-2020	74 banks in 11 MENA countries	ROA (+), Bank Size (+), Liquidity Risk (-), Bank concentration (-), GDP growth (-), Inflation (+), Unemployment (+), Control of corruption (-), Rule of law (-)
Anita, Tasnova, & Nawar (2022)	POLS, FE and RE estimator	2008-2019	8 South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC) countries	Broad money supply (-), GDP growth (-), Government net lending/borrowing (+), Inflation (-), Sovereign debt (-)
Hakimi, Boussaada, & Karmani (2022)	Panel smooth transition regression model	2004-2017	MENA countries	Corruption (-), Government stability (-), Board size (+), Duality (+), Size (-), Bank capital to total assets (-), Liquid assets to deposits (-), Economic growth (-)
Jakubik & Kadioglu (2022)	Feasible generalised least square (FGLS) estimator	2010-2019	17 emerging and developing countries	Inflation (+), Lending rates (+), Economic growth (-), Capital adequacy (-), The ratio of net open position in foreign exchange to capital (+)
Mdaghri (2022)	Two-step system GMM estimator	2010-2017	111 commercial banks in ten MENA countries	Liquidity creation (-), Debt repayment (-), Bank size (-), Regulatory capital (-), Profitability (-), Deposits to assets (-), Tightened monetary policy (-)
Syed, Kamal, & Ullah (2022)	Dynamic common correlated effect (DCCE) model	2000-2017	7 emerging markets	Government stability (-), Corruption (+), Institutional regulation (-), Shadow economy (-), Growth rate (-), Unemployment (+), Industrial productivity (-), Interest rate (+), Credit deposit ratio (+), Bank asset to GDP ratio (+)
Goyal, Singhal, Mishra, & Verma (2023)	Panel system GMM estimator and panel Granger causality analysis	2010-2020	89 developing countries, 60 high income countries	ROA (-), Cost to income ratio (-), Non-interest income to total income (-), Capital adequacy ratio (-), Credit to GDP (-), Foreign bank assets (mixed), GDP (mixed), Unemployment (mixed), Inflation (mixed), Institutional quality (-)
Kumar, Al-Romaihi, & Aktan (2023)	Panel system GMM estimator	2000-2018	53 conventional banks in 6 Gulf Cooperation Council (GCC) economies	Non-oil real GDP growth rate (-), Inflation (-), Volatility index (+)
Saliba, Farmanesh, & Athari (2023)	GMM estimator, FE estimator, quantile regression and Granger causality	2004-2020	BRICS	Profitability (-), Capital regulation (-), Liquidity (-), Inefficiency (+), Income diversification (-), Country risk index (-), Political risk index (-), Economic risk index (-), Financial risk index (-), Financial market development (+), Lending interest rate (+), Global risk (+)

As shown in Table 1, the determinants of NPLs in developing and emerging economies are generally examined across three dimensions. From a macroeconomic perspective, many researchers have identified economic growth, inflation, interest rates, exchange rates, and public

debt as the primary macro-level determinants of NPLs. In the second dimension, related to banking sector indicators, empirical studies have commonly emphasized bank inefficiency, credit volume, and overall bank performance as key sectoral determinants. Finally, the institutional quality dimension has been addressed in a relatively limited number of studies, most of which focus on the effects of individual institutional indicators on NPLs rather than using a composite institutional quality index.

2. Data and Model Specification

This study utilizes a dynamic panel framework to empirically assess the long-run determinants of NPLs within the context of E-7 countries. The annual data covers the period from 2000 to 2020. The E-7 countries panel consists from China, India, Brazil, Mexico, Indonesia, Russia and Türkiye. Following the existing empirical literature (Abid et al., 2014; Makri, Tsagkanos, & Bellas, 2014; Kumar et al., 2018; Lee, Yahya, Habibullah, & Ashhari, 2020; Zheng et al., 2020; Ahmed et al., 2021), the main determinants are categorized into three groups: macroeconomic, banking sector-specific, and institutional factors. This classification allows for a more direct presentation of the key drivers of NPLs. In this regard, the empirical model employed in the current study is specified as follows:

$$NPL_{it} = \beta_0 + \beta_1 MACRO_{it} + \beta_2 BANKING_{it} + \beta_3 IQ_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where NPL_{it} represents the non-performing loans for country (or bank) i at time t ; $MACRO_{it}$ denotes macroeconomic indicators; $BANKING_{it}$ refers to banking sector-specific variables; and IQ_{it} captures institutional quality indicators. The term ε_{it} represents the stochastic error term, assumed to be white noise.

Table 2 provides detailed information about the data, including measure, definitions and sources. Additionally, the last column of Table 2 presents the expected direction of the relationship between each determinant and NPLs, based on empirical findings from the relevant literature. (see Table 1).

Table 2: Data Description, Data Sources and Expected Signs

	Measure	Definition and Sources	Expected Signs
Dependent Variable			
Non-performing loans (npl)	%	Data on bank NPLs as a percentage of gross loans are sourced from the World Bank's (2025a) world development indicators (WDI) and the Federal Reserve Bank's (2025) Federal Reserve Economic Data (FRED).	
Independent Variables			
Macroeconomic Determinants			
Economic growth (ecog)	% (annual change)	Current GDP per capita are collected from the International Monetary Fund (2025), and annual growth rates are computed by the authors.	-
Inflation rate (inf)	% (annual change)	Inflation rates are procured from WDI of the World Bank (2025a).	+ / -
Real interest rate (rir)	%	Real interest rates are obtained from the WDI of the World Bank (2025a). For Türkiye, however, the authors used nominal interest rate data from the FRED of the Federal Reserve Bank (2025) and subtracted the inflation rate to calculate the real interest rate.	+
Real effective exchange rate (refex)	Index	Real effective exchange rates (CPI Based, 2015=100) are provided from the FRED of the Federal Reserve Bank (2025).	+
Public debt (pubd)	%	Gross public debts (percent of GDP) are obtained from the International Monetary Fund (2025).	+
Banking Sector-Specific Determinants			
Return on assets (roa)	%	Ratio of net pre-tax income to total assets (ROA) are provided from the global financial database of the World Bank (2025b).	-
Credit growth (creg)	%	Credit to GDP ratios are procured from the database of Bank for International Settlements (2025). This data used as a proxy for credit expansion by following the literature (see Table 1)	+ / -
Bank inefficiency (inef)	%	Bank cost to income ratios are collected from the global financial database of the World Bank (2025b).	+ / -
Institutional Quality Determinant			
Institutional quality index (insq)	Index	Following the literature (Stoeber, 2012; Barbier & Burgess, 2021), the institutional quality index is calculated as the simple average of six institutional indicators—control of corruption, regulatory quality, political stability and absence of violence, government effectiveness, rule of law, and voice and accountability—originally developed by Kaufmann, Kraay, & Zoido-Lobaton (2000) for the World Bank. These six governance indicators are obtained from world governance indicators of the World Bank (2025c).	-

Table 3 provides descriptive measures of the variables along with the pairwise correlation coefficients. According to the findings, the standard deviations of cres and pubd are relatively higher, indicating potential heterogeneity across countries. Therefore, heterogeneous panel data estimation techniques should be employed in the analysis.

Table 3: Descriptive Statistics and Pairwise Correlation Matrix Results

Panel A: Descriptive Statistics										
	npl	ecog	inf	rir	refex	pubd	roa	creg	inef	insq
Mean	5,715	7,490	7,356	8,520	98,442	46,696	1,294	68,130	54,367	1,657
Maximum	34,400	37,774	54,915	48,504	143,722	96,006	9,805	197,275	98,928	2,140
Minimum	0,953	-33,986	-0,731	-12,856	66,943	7,446	-3,727	20,125	30,318	1,050
Std, Dev,	6,004	13,630	7,612	13,020	15,487	21,855	1,086	41,650	12,830	0,268
Observations	146	146	146	146	146	146	146	146	146	146
Panel B: Correlation Matrix										
	npl	ecog	inf	rir	refex	pubd	roa	creg	inef	insq
npl	1									
ecog	-0,056	1								
inf	0,226	-0,017	1							
rir	-0,057	-0,098	-0,007	1						
refex	-0,315	0,047	-0,082	0,095	1					
pubd	0,091	-0,142	0,071	0,473	-0,216	1				
roa	-0,311	0,331	-0,085	0,061	0,064	-0,161	1			
creg	-0,053	-0,064	-0,303	-0,137	-0,247	0,015	-0,238	1		
inef	0,143	-0,050	0,166	0,196	0,371	-0,078	-0,078	-0,500	1	
insq	-0,296	-0,179	-0,038	0,553	0,162	0,482	-0,098	-0,193	-0,014	1

Furthermore, the pairwise correlation results suggest that multicollinearity is not a concern for the panel data, as all correlation coefficients are below the 0,8 threshold indicated by Shrestha (2020). Notably, npl is most strongly correlated with refex, followed by roa, insq, and inf, respectively. While the pairwise correlation findings provide preliminary insights, it remains essential to apply advanced panel data techniques to ensure more reliable and consistent results. Accordingly, dynamic heterogeneous panel data methods will be utilized in the empirical analysis.

3. Methods and Results

This research applies advanced heterogeneous dynamic panel data methodologies to assess the underlying determinants of NPLs in E-7 countries during the 2000–2020 period. However, prior to estimation, it is crucial to assess the stationarity of the variables through unit root testing to prevent biased long-run inference. Panel unit root methodologies offer two types of tests: first-generation and second-generation. First-generation panel unit root tests are based on the assumption of cross-sectional independence among the series. However, this assumption is often unrealistic, particularly given that many macroeconomic variables exhibit co-movements across cross-sectional units. Moreover, when cross-sectional dependence is present, unit root test results can lead to misleading conclusions, including size distortions and reduced statistical power. Second-generation panel unit root methodologies tackle this issue by permitting interdependencies across units, thereby relaxing the assumption of cross-sectional independence (Baltagi & Pesaran, 2007, p. 229-230; Hurlin & Mignon, 2007, p. 2-3,8). In this context, prior to conducting unit root tests, it is necessary to investigate the presence of cross-sectional dependence for each series. Although several panel cross-sectional dependence (CD) tests are available in the literature (Pesaran, 2021), considering the characteristics of the dataset and to minimize the risk of size distortions, this study adopts the CD test proposed by Pesaran (2004). Pesaran CD test that is applicable to both stationary and non-stationary heterogeneous panel data. This test is based on the average of the pairwise correlation coefficients of the ordinary least squares (OLS) residuals. CD test statistic given as below:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} (\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \rightarrow N(0,1)) \quad (2)$$

The Pesaran (CD) test operates under the null hypothesis of cross-sectional independence among the panel units. Table 4 reports the outcomes of the CD test. According to the findings, with the exception of inf and roa, all series exhibit cross-sectional dependence across units. Therefore, second-generation panel unit root tests are appropriate for the majority of the variables. Conversely, for inf and roa, which do not show cross-sectional dependence, first-generation panel unit root tests should be employed.

Table 4: Results of Pesaran's CD Test and First- and Second-Generation Panel Unit Root Tests

Panel A: CD test results										
	npl	ecog	inf	rir	refex	pubd	roa	creg	inef	insq
CD test statistics	10,511***	12,250***	1,225	3,010***	5,632***	4,324***	1,038	16,989***	5,539***	-3,010***
Panel B: First-generation panel unit root tests results										
	IPS			Fisher- ADF			Fisher- PP			
	Intercept and trend			Intercept and trend			Intercept and trend			
inf	-3,642***			37,195***			71,576***			
roa	-1,659**			22,960*			46,342***			
Panel C: Second-generation panel unit root test results										
	CIPS test results (intercept with deterministic trend)									
	npl	ecog	rir	refex	pubd	creg	inef	insq		
Level	-1,247	-4,550***	-2,724	-1,728	-1,543	-2,502	-3,153***	-3,215***		
First diff.	-3,279***	-	-2,756*	-2,809*	-3,420***	-2,945**	-	-		

Note: ***, **, and * indicate statistical significance at the 1%, 5%, and 10% levels, respectively. Test statistics for the CD and panel unit root tests are reported in the corresponding columns. The optimal lag lengths for both first- and second-generation panel unit root tests are selected based on the Akaike Information Criterion (AIC).

Considering the CD test findings, the IPS panel unit root test developed by Im, Pesaran, & Shin (2003), as well as the Fisher-type panel unit root tests introduced by Maddala & Wu (1999) and Choi (2001), are employed to examine the presence of unit roots in the inf and roa series. The IPS test computes the average of individual unit root test statistics and permits heterogeneity in autoregressive coefficients across cross-sectional units. Moreover, it relaxes the restrictive assumption that the autoregressive parameter ρ must be homogeneous across cross sections. In addition, Maddala & Wu (1999) and Choi (2001) developed panel unit root tests that assess the presence of a unit root by combining the p-values from individual unit root tests for each cross-sectional unit. Unlike the IPS test, the Fisher-type tests do not require a balanced panel and allow for varying lag lengths across the individual ADF regressions (Baltagi & Kao, 2000, p. 7-8). Panel B of Table 4 summarizes the empirical findings from the first-generation panel unit root tests. As shown, inf and roa are stationary at level, indicating that they follow an I(0) process.

On the other hand, second-generation panel unit root methodologies are required for the variables npl, ecog, rir, refex, pubd, creg, inef, and insq. At this stage, the Cross-Sectionally Augmented IPS (CIPS) test, a widely adopted second-generation panel unit root test developed by Pesaran (2007), is utilized. This methodology enhances the standard Dickey-Fuller (DF) or Augmented Dickey-Fuller (ADF) regressions by incorporating cross-sectional averages of the lagged levels and first differences of the individual series. This procedure, known as the Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF) regression, aims to account for cross-sectional dependence. CADF procedure is based on t -ratio of OLS estimation of $b_i(\hat{b}_i)$ in the following CADF regression:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + u_{it} \quad (3)$$

For mentioned t -ratio of OLS estimation stated as below:

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta y_i' \bar{M}_w y_{i,-1}}{\hat{\sigma}_i(y_{i,-1}' \bar{M}_w y_{i,-1})^{1/2}} \quad (4)$$

where,

$$\Delta y_i = (\Delta y_{1i}, \Delta y_{2i}, \dots, \Delta y_{iT})', y_{i,-1} = (y_{i0}, y_{i1}, \dots, y_{iT-1})' \quad (5)$$

$$\bar{M}_w = I_T - \bar{W}(\bar{W}'\bar{W})^{-1}\bar{W}', \bar{W} = (\tau, \Delta \bar{y}, \bar{y}_{-1}) \quad (6)$$

$$\tau = (1, 1, \dots, 1)', \Delta \bar{y} = (\Delta \bar{y}_1, \Delta \bar{y}_2, \dots, \Delta \bar{y}_T)', \bar{y}_{-1} = (\bar{y}_0, \bar{y}_1, \dots, \bar{y}_{T-1})' \quad (7)$$

$$\hat{\sigma}_i^2 = \frac{\Delta y_i' M_{i,w} \Delta y_i}{T-4} \quad (8)$$

In addition,

$$M_{i,w} = I_T - G_i(G_i'G_i)^{-1}G_i' \text{ and } G_i = (\bar{W}, y_{i,-1}) \quad (9)$$

Pesaran (2007) also developed a cross-sectional augmented version of the IPS-test as given below:

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (10)$$

The CIPS procedure tests the null hypothesis that each series contains a unit root against the alternative that at least a proportion of the series are stationary. CIPS test results showed in panel C of Table 4. According to the findings, ecog, inef, and insq are stationary at level, indicating that they follow an I(0) process. In contrast, npl, rir, refex, pubd, and creg are found to be stationary at their first differences, implying that these variables are integrated of order one, I(1).

The findings of the panel unit root test indicate that the autoregressive distributed lag (ARDL) model is the appropriate method for estimating long-run coefficients. Furthermore, the ARDL approach adequately addresses serial correlation and endogeneity among the regressors, providing consistent and robust estimations along with valid t-statistics (Menegaki, 2019; Malik, Latif, Khan, Butt, Hussain, & Nadeem, 2020). Pesaran & Smith (1995) developed the Mean Group (MG) estimator, which provides consistent estimates of the average of the parameters across groups. However, the MG estimator neglects potential parameter homogeneity across units. Later, Pesaran, Shin, & Smith (1999) proposed the Pooled Mean Group (PMG) estimator, which combines both pooling and averaging of parameters. It allows differences in intercepts, short-term effects, and errors between groups, but assumes that the long-term effects are the same for all groups. Pesaran et al. (1999) assumed an ARDL ($p, q, q, \dots, q$) model for a given time periods ($t = 1, 2, \dots, T$) and groups ($i = 1, 2, \dots, T$):

$$y_{it} = \sum_{j=1}^p \tau_{ij} y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta'_{ij} x_{i,t-j} + \mu_i + u_{it} \quad (11)$$

where y_{it} denotes dependent variable which is npl, x_{it} is the $k \times 1$ vector of explanatory variable variables for group I (including ecog, inf, rir, refex, pubd, roa, cres, inef, insq), μ_i states the group specific effects, δ_{ij} are the $k \times 1$ coefficient vectors, τ_{ij} are scalar coefficients of the lagged dependent variables. Under the assumption that u_{it} is an I(0) process across all cross-sectional units, cointegrated series exhibit systematic adjustments in response to deviations from the long-run equilibrium, reflecting the presence of an error correction mechanism. In this context equation 11 transformed into the below presentation:

$$\Delta y_{it} = \phi_i (y_{i,t-1} - \vartheta_i' X_{it}) + \sum_{j=1}^{p-1} \tau_{ij}^* \Delta y_{i,t-1} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij}^* \Delta X_{i,t-j} + \mu_i + u_{it} \quad (12)$$

where $\phi_i = -(1 - \sum_{j=1}^p \tau_{ij})$, $\vartheta_i = \sum_{j=0}^q \delta_{ij} / (1 - \sum_k \tau_{ik})$, $\tau_{ij}^* = -\sum_{m=j+1}^p \tau_{im}$ $j = 1, 2, \dots, p - 1$, and $\delta_{ij}^* = -\sum_{m=j+1}^q \delta_{im}$ $j = 1, 2, \dots, q - 1$. In addition, ϕ_i captures the rate of adjustment towards the long-run equilibrium. A statistically significant and negative value for this parameter

indicates the presence of a long-run relationship among the series (Blackburne III & Frank, 2007, p. 202).

Table 5 presents the estimated short-run and long-run coefficients of the determinants of NPLs using both MG and PMG estimators. Before discussing the results, the appropriate estimator is identified through the Hausman test. The test fails to reject the null hypothesis that the difference in coefficients is not systematic. Therefore, the PMG estimator is considered the more efficient one. In this context, the error-correction term (ECT) is found to be negative and statistically significant at the 1% level. This finding implies and confirms the existence of a long-run relationship between the variables. According to the PMG long-run estimates, all explanatory variables exert a statistically significant influence on NPLs in the E-7 countries. With respect to macroeconomic factors, economic growth (ecog) exerts a negative and statistically significant effect on NPLs, consistent with theoretical expectations. In theory, economic growth is the driving force behind the development process. However, the cyclical nature of growth directly influences banks' credit risk exposure. During periods of recession, economies typically experience high unemployment, elevated inflation rates, and reduced output levels, all of which may increase credit risk. Conversely, rising economic activity boosts household and firm consumption by expanding cash flow and financial liquidity. This, in turn, enhances confidence among borrowers and lenders, stimulates new investments, and strengthens borrowers' repayment capacity. Accordingly, credit risk tends to decline during periods of economic growth (Anita et al., 2022, p. 6). Furthermore, this result aligns with the findings of previous empirical studies (see Table 1).

Table 5: Short-run and Long-run Coefficients

	MG		PMG	
Error correction term	-1,465**	[0,777]	-0,457***	[0,186]
Long run coefficients				
<i>Macroeconomic determinants</i>				
ecog	-2,001	[2,292]	-0,040**	[0,018]
inf	-0,337	[0,553]	0,251***	[0,026]
rir	-3,195	[3,532]	0,042***	[0,013]
refex	-0,302	[0,261]	0,030***	[0,005]
pubd	-0,935**	[0,484]	0,043***	[0,008]
<i>Banking sector-specific determinants</i>				
roa	18,812	[21,684]	-1,475***	[0,263]
creg	-0,025	[0,450]	-0,084***	[0,013]
inef	0,613	[0,808]	-0,104***	[0,029]
<i>Institutional quality determinant</i>				
insq	53,230	[55,898]	-6,412***	[1,050]
Short run coefficients				
<i>Macroeconomic determinants</i>				
ecog	0,187	[0,219]	0,021	[0,017]
inf	2,293	[1,975]	0,032	[0,139]
rir	1,073	[0,789]	-0,018	[0,084]
refex	-0,135	[0,131]	-0,002	[0,087]
pubd	1,945	[1,837]	0,104	[0,097]
<i>Banking sector-specific determinants</i>				
roa	16,567	[16,502]	-0,115	[0,386]
creg	1,716	[1,621]	-0,114	[0,132]
inef	1,160	[1,109]	-0,056	[0,065]
<i>Institutional quality determinant</i>				
insq	20,489	[14,817]	-0,615	[3,357]
Hausman test statistics			0,00	(1,000)
Observations	139		139	
Number of countries	7		7	
Time span	2001-2020		2001-2020	

Note: ***, **, * indicates the significance level of %1, %5 and %10, respectively. Long and short run and error correction term coefficient results are stated in columns. Prob. value of Hausman test statistics are given in paranthesis. Test statistics of ARDL estimations are presented in brackets. The ARDL(1,1,1,1,1,1,1,1,1,1) model was selected as the appropriate specification for both estimators based on the Akaike Information Criterion (AIC).

A further key macroeconomic determinant of NPLs is the inflation rate (inf). The PMG results suggest that inflation positively affects NPLs over the long run, as expected, likely because higher price levels erode borrowers' purchasing power and impair their ability to meet debt obligations (Kumar et al., 2023, p. 194). Similar results have been reported by Klein (2013), Abid et al. (2014), Bardhan & Mukherjee (2016), Adeola & Ikpesu (2017), Jakubik & Kadioglu (2022). The real interest rate (rir) is another important macroeconomic determinant of NPLs. Accordingly, the PMG long-run results indicate a positive relationship between rir and NPLs. This result is consistent with theoretical expectations, as higher interest rates increase borrowing costs through elevated interest payments. Consequently, borrowers' ability to repay their debts weakens, thereby elevating potential credit risks (Syed et al., 2022, p. 984). Parallel results were observed in the studies of Fofack (2005), Abid et al. (2014), Adeola & Ikpesu (2017), Arham et al. (2020), Zheng et al. (2020), Ahmed et al. (2021), Jakubik & Kadioglu (2022), Syed et al. (2022), Saliba et al. (2023).

The real effective exchange rate (refex) has been identified in the literature as a significant macroeconomic contributor to the level of NPLs. PMG results indicate that NPLs increase with higher levels of refex, in accordance with the prevailing theoretical framework. This is particularly relevant for emerging and developing markets, where fluctuations in the refex can have severe impacts on economic development (Anita et al., 2022, p. 6). Moreover, an appreciation of the refex may weaken export-oriented sectors, thereby reducing the repayment capacity of borrowers operating in these sectors and increasing the risk of loan defaults (Fofack, 2005, p. 12). As a result, the level of NPLs tends to rise through this transmission mechanism. Corresponding results are found in the works of Fofack (2005), Khemraj & Pasha (2009), Klein (2013), Bardhan & Mukherjee (2016), Us (2018,2020), Zheng et al. (2020) and Ahmed et al. (2021). Another critical macroeconomic determinant of NPLs, as highlighted in prior literature, is public debt (pubd) (see Table 1). As expected, the long-run estimates from the PMG estimator reveal that public debt (pubd) has a significant positive impact on NPLs in E-7 countries. This is mainly due to government-related problems. When public debt increases, governments often cut social spending and reduce wages in public services. These actions lower household incomes, making it more difficult for individuals to repay their loans, which in turn contributes to an increase in the level of NPLs (Ofria & Mucciardi, 2022, p. 877). Corroborating findings can be found in the work of Bayar (2019), which affirm the established relationship.

As demonstrated by the empirical literature, in addition to macroeconomic determinants, banking sector-specific indicators also play a crucial role in determining the level of NPLs. In this context, consistent with expectations, the PMG long-run findings reveal that higher return on assets (roa) is associated with lower levels of NPLs. This relationship can be explained by the efficient management of banks in converting their assets into returns. As a result, increased profitability through effective management enhances a bank's resilience to credit risk and thereby leads to a reduction in the level of NPLs (Dimitrios, Helen, & Mike, 2016, p. 117; Ahmed et al., 2021, p. 4). This finding is in accordance with the results of Rachman et al. (2018), Bayar (2019), Rachid (2019), Tatarici et al. (2020), Ahmed et al. (2021) and Goyal et al. (2023). Another important banking sector-related indicator that influences NPLs is the level of total credit (creg). As shown in the long-run estimation results of the PMG estimator, NPLs tend to decline with an increase in total credit. Although the majority of the literature (see Table 1) identifies a positive relationship between credit growth and NPLs, some researchers (Khemraj & Pasha, 2009; Boudriga et al., 2010; Rachman et al., 2018; Ayhan & Kartal, 2021) have found a negative correlation. Given banks' focus on lending activities, the negative association between credit growth and NPLs indicates a disciplined approach to credit allocation, where risk control takes precedence over short-term profit motives (Boudriga et al., 2010, p. 3). Accordingly, an increase in total credit (creg) is associated with a decline in NPLs.

On the other hand, bank inefficiency (inef) represents another critical sector-specific factor widely discussed in the literature. According to PMG estimations, inefficiency exerts a significantly adverse effect on NPLs in the long run. A direct association between inefficiency and elevated NPLs levels indicates deficiencies in banking practices, including insufficient borrower oversight, inadequate collateralization, and inefficient resource utilization. However, a negative correlation between inefficiency and NPLs may indicate that more efficient banks are managing their loan portfolios effectively, leading to lower levels of credit risk (Abid et al., 2014, p. 61-62; Kumar et al., 2018, p. 196). However, a negative correlation between inefficiency and NPLs may suggest that more efficient banks are managing their loan portfolios more effectively, thereby reducing credit risk. This interpretation aligns with the findings of Us (2018).

As highlighted in the existing literature, alongside macroeconomic and sectoral factors, the institutional dimension also plays a crucial role in determining the level of NPLs. According to the long-run results of the PMG estimator, institutional quality (insq) has a strong and statistically

significant negative effect on NPLs in the E-7 countries. Well-functioning institutions support the stability of both the financial system and the banking sector through the effective implementation of regulations that promote private sector development. As a result, enhanced welfare facilitates borrowers' ability to meet their debt obligations. Through this mechanism, NPLs are reduced (Tatarici et al., 2020, p. 626-627; Alnabulsi et al., 2022, p. 5). Although many studies have examined the relationship between various institutional quality indicators and NPLs separately, similar conclusions have been drawn by Boudriga et al. (2010), Rachid (2019), Arham et al. (2020), Tatarici et al. (2020), Alnabulsi et al. (2022), Hakimi et al. (2022) and Goyal et al. (2023). According to empirical evidences, institutional quality, bank profitability (roa), inflationary pressure, and operating efficiency (inef) emerge as the primary determinants of NPLs in E-7 countries, emphasizing the complex nature of credit risk. At this point, well-functioning bank management, improvements in institutional quality, and effective monetary policy play a crucial role in maintaining financial system stability by reducing the amount of NPLs.

4. Concluding Remarks and Suggestions

As in developed economies, E-7 countries also face financial turbulences triggered by credit default risk. However, a sound financial system is essential for the sustainable development of these emerging economies. In this context, a well-functioning banking system plays a vital role in ensuring the continuity of investments, especially considering that banks dominate the majority of financial intermediation activities in both developed and developing countries. Unfortunately, the increasing volume of NPLs poses a significant threat to the stability of the banking sector and, consequently, to the broader financial system. Therefore, identifying the potential determinants of NPLs in emerging markets is of great importance—not only for academic research but also for policymakers seeking to maintain financial stability. Motivated by these concerns, this study aims to examine the long-run determinants of NPLs in E-7 countries across three key dimensions: macroeconomic, banking sector, and institutional factors.

In the initial phase of the analysis, cross-section dependence was tested across the series, which necessitated the use of second-generation panel unit root methodologies. The empirical results from the unit root tests indicated that the ARDL approach was the most appropriate estimation technique for this study. According to the long-run results of PMG, an increase in inflation rate, real interest rate, real effective exchange rate and public debt stimulates the NPLs. Conversely, improvements in economic growth, return on assets, credit growth, bank efficiency, and institutional quality are linked to reductions in NPLs. As a result, institutional quality, bank profitability, inflationary pressures, and operational efficiency are identified as the key long-term determinants of NPLs in E-7 countries. These findings suggest that policymakers and regulators in E-7 economies should take into account the multidimensional nature of NPLs determinants when formulating financial stabilization policies. Furthermore, an optimal and well-anchored monetary policy that keeps inflation within a manageable range is essential to mitigate credit risk in these economies. To this end, maintaining household solvency and sustaining demand for goods and services require a predictable, rule-based monetary policy stance. It is also essential for banks in E-7 countries to enhance their cost-efficiency and managerial capabilities. Thereby, effective asset management contributing to a reduction in NPLs due to rising bank profitability. Improved asset management practices, supported by rising bank profitability, can contribute significantly to the reduction of NPLs. Furthermore, the development and implementation of a robust institutional framework not only foster sustainable economic development but also contribute to lower NPLs ratios. This is largely due to the welfare-enhancing effects of institutional reforms, which may improve individuals' ability to meet their financial obligations. Therefore, E-7 countries are encouraged to reform and modernize their institutional environments through policies aimed at enhancing governance, strengthening the legal framework, and enforcing anti-corruption mechanisms.

As with any scientific research, this study has certain limitations. Firstly, the analysis focuses solely on seven emerging economies, which may constrain the generalizability of the findings. Future studies are therefore encouraged to expand the panel of emerging countries to enhance the robustness and applicability of the results. Secondly, the study does not include a comparison between developed and developing economies. Incorporating developed country groups—such as the G7—into future analyses would enable meaningful comparisons and help policymakers formulate more tailored, country-specific policies. Lastly, the dataset used for macroeconomic, sectoral, and institutional indicators is limited in scope. Expanding the range of potential NPLs - related indicators could provide deeper insights into the diverse factors influencing NPLs.

References

- Abid, L., Ouertani, M.N., & Zouari-Ghorbel, S. (2014). Macroeconomic and bank-specific determinants of household's non-performing loans in Tunisia: A dynamic panel data. *Procedia Economics and Finance*, 13, 58-68.
- Adeola, O., & Ikpesu, F. (2017). Macroeconomic determinants of non-performing loans in Nigeria: An empirical analysis. *The Journal of Developing Areas*, 51(2), 31-43.
- Ahmed, S., Majeed, M.E., Thalassinou, E., & Thalassinou, Y. (2021). The impact of bank specific and macro-economic factors on non-performing loans in the banking sector: Evidence from an emerging economy. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(5), 217.
- Aiyar, S., Bergthaler, W., Garrido, J. M., Ilyina, A., Jobst, A., Kang, K., et al. (2015). *A strategy for resolving Europe's problem loans* (IMF Staff Discussion Note. SDN/15/19). Retrieved from International Monetary Fund website: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1519.pdf>
- Allen, C., & Carletti, E. (2012). The roles of banks in financial systems. In N. Berger, P. Molyneux, & J. Wilson (Ed.), *The Oxford handbook of banking* (pp. 37-57). Oxford: Oxford University Press.
- Alnabulsi, K., Kozarević, E., & Hakimi, A. (2022). Assessing the determinants of non-performing loans under financial crisis and health crisis: Evidence from the MENA banks. *Cogent Economics and Finance*, 10(1), 2124665.
- Anita, S.S., Tasnova, N., & Nawar, N. (2022). Are non-performing loans sensitive to macroeconomic determinants? An empirical evidence from banking sector of SAARC countries. *Future Business Journal*, 8(1), 7.
- Arham, N., Salisi, M.S., Mohammed, R.U., & Tuyon, J. (2020). Impact of macroeconomic cyclical indicators and country governance on bank non-performing loans in emerging Asia. *Eurasian Economic Review*, 10, 707-726.
- Ayhan, F., & Kartal, M.T. (2021). The macro economic drivers of non-performing loans (NPL): Evidence from selected countries with heterogeneous panel analysis. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 986-999.
- Aysan, A. F., Ozturk, H., Polat, A.Y., & Saltoğlu, B. (2016). Macroeconomic drivers of loan quality in Turkey. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(1), 98-109.
- Baltagi, B., & Kao, C. (2000). *Nonstationary panels, cointegration in panels and dynamic panels: A survey* (Syracuse University Center for Policy Research Working Paper No. 16). Retrieved from SSRN website: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1808022

- Baltagi, B., & Pesaran, M. (2007). Heterogeneity and cross section dependence in panel data models: Theory and applications introduction. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 229-232.
- Bank for International Settlements. (2025). *Bank for International Settlements data portal* [Dataset]. <https://data.bis.org/>
- Barbier, E., & Burgess, J. (2021). Institutional quality, governance and progress towards the SDGs. *Sustainability*, 13(21), 11798.
- Bardhan, S., & Mukherjee, V. (2016). Bank-specific determinants of nonperforming assets of Indian banks. *International Economics and Economic Policy*, 13, 483-498.
- Baudino, P., & Yun, H. (2017). *Resolution of non-performing loans – policy options* (Financial Stability Institute Insights on Policy Implementation No 3). Retrieved from Bank for International Settlements website: <https://www.bis.org/fsi/publ/insights3.pdf>
- Bayar, Y. (2019). Macroeconomic, institutional and bank-specific determinants of non-performing loans in emerging market economies: A dynamic panel regression analysis. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 8(3), 95-110.
- Blackburne III, E., & Frank, M. (2007). Estimation of nonstationary heterogeneous panels. *Stata Journal*, 7(2), 197-208.
- Boudriga, A., Taktak, N.B., & Jellouli, S. (2010). *Bank specific, business and institutional environment determinants of banks nonperforming loans: Evidence from MENA countries* (Working Paper Series No. 547). Retrieved from Economic Research Forum website: <https://erf.org.eg/app/uploads/2014/08/547.pdf>
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249–272.
- Dimitrios, A., Helen, L., & Mike, T. (2016). Determinants of non-performing loans: Evidence from Euro-Area countries. *Finance Research Letters*, 18, 116-119.
- Donnery, S., Fitzpatrick, T., Greaney, D., McCann, F., & O'Keeffe, M. (2018). Resolving non-performing loans in Ireland:2010-2018. *Quarterly Bulletin*, Q2, 54-70.
- Driga, I., & Dura, C. (2014, October). *The financial sector and the role of banks in economic development*. Paper presented at the 6th International Multidisciplinary Symposium "Universitaria SIMPRO 2014", Petroșani, Romania. Retrieved from <https://www.upet.ro/simpro/2014/proceedings/09%20-%20ECONOMICS%20AND%20PUBLIC%20ADMINISTRATION/9.2.pdf>
- European Central Bank. (2016). *What are non-performing loans (NPLs)?* Retrieved from <https://www.ecb.europa.eu/ecb-and-you/explainers/tell-me/html/npl.en.html>
- Eyraud, L., Bunda, I., Jack, J., Jardak, T., Ouedraogo, R., Wang, Z., & Wezel, T. (2021). *Resolving nonperforming loans in Sub-Saharan Africa in the aftermath of the COVID-19 crisis* (Departmental Paper No 2021/014). Retrieved from International Monetary Fund website: <https://www.imf.org/en/Publications/Departmental-Papers-Policy-Papers/Issues/2021/06/07/Resolving-Nonperforming-Loans-in-Sub-Saharan-Africa-in-the-Aftermath-of-the-COVID-19-Crisis-50333>
- Federal Reserve Bank. (2025). *Federal Reserve economic data* [FRED Dataset]. <https://fred.stlouisfed.org/>
- Fofack, H. (2005). *Nonperforming loans in Sub-Saharan Africa: Causal analysis and macroeconomic implications* (Policy Research Working Paper 3769). Retrieved from

World Bank website: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/446961468104639856/nonperforming-loans-in-sub-saharan-africa-causal-analysis-and-macroeconomic-implications>

- Goyal, S., Singhal, N., Mishra, N., & Verma, S.K. (2023). The impact of macroeconomic and institutional environment on NPL of developing and developed countries. *Future Business Journal*, 9(1), 45.
- Hakimi, A., Boussaada, R., & Karmani, M. (2022). Is the relationship between corruption, government stability and non-performing loans non-linear? A threshold analysis for the MENA region. *International Journal of Finance and Economics*, 27(4), 4383-4398.
- Hurlin, C., & Mignon, V. (2007). *Second generation panel unit root tests*. Retrieved from HAL open science website: https://shs.hal.science/file/index/docid/159842/filename/UnitRoot_Ev5.pdf
- Im, K., Pesaran, M., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- International Monetary Fund. (2025). *IMF data* [Dataset]. https://data.imf.org/en/Datasets#t=coveo117bcfc4&sort=%40idata_publication_date%20descending
- Jakubik, P., & Kadioglu, E. (2022). Factors affecting bank loan quality: A panel analysis of emerging markets. *International Economics and Economic Policy*, 19(3), 437-458.
- Jalali, H., Munyonga, T., Isiksal, A., & Assi, A. (2023, September). *Examining the determinants of non-performing loans and bank performance in E7 countries*. Paper presented at 2023 International Conference on Sustainable Islamic Business and Finance (SIBF), Bahrain. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/10379952>.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Zoido-Lobaton, P. (2000). *Aggregating governance indicators* (Policy Research Working Paper No. 2195). Retrieved from World Bank website: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/167911468766840406>
- Khemraj, T., & Pasha, S. (2009). *The determinants of non-performing loans: An econometric case study of Guyana* (Munich Personal Repec Archive Paper 53128). Retrieved from MPRA website: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/53128/1/MPRA_paper_53128.pdf
- Klein, N. (2013). *Non-performing loans in CESEE: Determinants and impact on macroeconomic performance* (IMF Working Paper WP/13/72). Retrieved from International Monetary Fund website: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1372.pdf>
- Koju, L., Koju, R., & Wang, S. (2018). Macroeconomic and bank-specific determinants of non-performing loans: Evidence from Nepalese banking system. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 7(3), 111-138.
- Kumar, M., Al-Romaihi, M.A., & Aktan, B. (2023). Do the macro and global economic factors drive the nonperforming loans in GCC economies? *Journal of Financial Economic Policy*, 15(3), 190-207.
- Kumar, R.R., Stauvermann, P.J, Arvind, P., & Prasad, S.S. (2018). Determinants of non-performing loans in banking sector in small developing island states. *Accounting Research Journal*, 31(2), 192-213.

- Kuzucu, N., & Kuzucu, S. (2019). What drives non-performing loans? Evidence from emerging and advanced economies during pre-and post-global financial crisis. *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(8), 1694-1708.
- Lee, Y., Yahya, M., Habibullah, M., & Ashhari, Z. (2020). Non-performing loans in European Union: Country governance dimensions. *Journal of Financial Economic Policy*, 12(2), 209-226.
- Maddala, G., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652.
- Makri, V., Tsagkanos, A., & Bellas, A. (2014). Determinants of non-performing loans: The case of Eurozone. *Panoeconomicus*, 2014(2), 193-206.
- Malik, Y., Latif, K., Khan, Z., Butt, H., Hussain, M., & Nadeem, M. (2020). Symmetric and asymmetric impact of oil price, FDI and economic growth on carbon emission in Pakistan: Evidence from ARDL and non-linear ARDL approach. *Science of the Total Environment*, 726, 138421.
- Mdaghri, A.A. (2022). How does bank liquidity creation affect non-performing loans in the MENA region? *International Journal of Emerging Markets*, 17(7), 1635-1658.
- Menegaki, A. (2019). The ARDL method in the energy-growth nexus field; Best implementation strategies. *Economies*, 7(4), 105.
- Nasim, A., Nasir, M., & Downing, G. (2025). Determinants of bank efficiency in developed (G7) and developing (E7) countries: Role of regulatory and economic environment. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 65, 257-294.
- Ofria, F., & Mucciardi, M. (2022). Government failures and non-performing loans in European countries: A spatial approach. *Journal of Economic Studies*, 49(5), 876-887.
- Pesaran, M. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels* (CESifo Working Paper No. 1229). Retrieved from Center for Economic Studies and Ifo Institute website: <https://www.ifo.de/en/cesifo/publications/2004/working-paper/general-diagnostic-tests-cross-section-dependence-panels>
- Pesaran, M. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60(1), 13-50.
- Pesaran, M., & Smith, R.P. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.
- Pesaran, M., Shin, Y., & Smith, R. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Rachid, S. (2019). *The determinants of non-performing loans: Do institutions matter? A comparative analysis of the MENA and CEE countries* (Munich Personal RePEc Archive 96428). Retrieved from MPRA website: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/96428/1/MPRA_paper_96428.pdf
- Rachman, R., Kadarusman, Y., Kevin, A., & Robertus, S. (2018). Bank-specific factors affecting non-performing loans in developing countries: Case study of Indonesia. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 5(2), 35-42.

- Salas, M., Lamothe, P., Delgado, E., Fernández-Miguélez, A., & Valcarce, L. (2024). Determinants of nonperforming loans: A global data analysis. *Computational Economics*, 64(5), 2695-2716.
- Saliba, C., Farmanesh, P., & Athari, S.A. (2023). Does country risk impact the banking sectors' non-performing loans? Evidence from BRICS emerging economies. *Financial Innovation*, 9(1), 86.
- Shrestha, N. (2020). Detecting multicollinearity in regression analysis. *American Journal of Applied Mathematics and Statistics*, 8(2), 39-42.
- Stoeber, J. (2012). On comprehensive wealth, institutional quality and sustainable development-quantifying the effect of institutional quality on sustainability. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 81(3), 794-801.
- Syed, A.A, Kamal, M.A., & Ullah, A. (2022). Do shadow economy, institutional regulatory framework, government stability, and corruption affect non-performing banking loans in emerging market economies: A dynamic common correlated effect (DCCE) approach. *International Social Science Journal*, 72(246), 979-997.
- Tao, R., Umar, M., Naseer, A., & Razi, U. (2021). The dynamic effect of eco-innovation and environmental taxes on carbon neutrality target in emerging seven (E7) economies. *Journal of Environmental Management*, 299, 113525.
- Tatarici, L., Kubinski, M., & Barnea, D. (2020). Determinants of non-performing loans for the EEC region. A financial stability perspective. *Management & Marketing*, 15(4), 621-642.
- Umar, M., & Sun, G. (2018). Determinants of non-performing loans in Chinese banks. *Journal of Asia Business Studies*, 12(3), 273-289.
- Us, V. (2018). The determinants of nonperforming loans before and after the crisis: Challenges and policy implications for Turkish banks. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(7), 1608-1622.
- Us, V. (2020). A panel VAR approach on analyzing non-performing loans in the Turkish banking sector. *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 14(1), 1-38.
- World Bank. (2025a). *World development indicators* [Dataset]. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Bank. (2025b). *Global financial database* [Dataset]. <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database#:~:text=The%20Global%20Financial%20Development%20Database,annual%20data%2C%20starting%20from%201960>
- World Bank. (2025c). *World governance indicators* [Dataset]. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>
- Xu, P., Hussain, M., Ye, C., Wang, J., Wang, C., Geng, J., et al. (2022). Natural resources, economic policies, energy structure, and ecological footprints' nexus in emerging seven countries. *Resources Policy*, 77, 102747.
- Zheng, C., Bhowmik, P.K., & Sarker, N. (2020). Industry-specific and macroeconomic determinants of non-performing loans: A comparative analysis of ARDL and VECM. *Sustainability*, 12(1), 325.

Araştırma Makalesi / Research Article

GELİŞMEKTE OLAN PİYASA EKONOMİLERİNİN GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ VE TOPSIS TEKNİĞİ İLE YAPAY ZEKA HAZIRLIK ENDEKSİNDEKİ PERFORMANSLARI

Metin BAŞ¹

Öz

İnsan benzeri problem çözme yeteneklerine sahip bir teknoloji olan yapay zeka, verilerden öğrenerek insan benzeri kararlar alabilen ve sorunları çözebilen akıllı sistemler olarak tanımlanabilmektedir. Küresel dünya düzeninde ekonominin sürdürülebilir ve itici dinamiklerinin ülkeler olduğu düşünüldüğünde, dijitalleşmenin ve yapay zeka çalışmalarının artarak devam etmesi, ülkelerin performanslarının çeşitli parametrelerle ölçülmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, ülkelerin kendilerini geliştirebilmeleri ve gelişen küresel ölçekli dünya düzeni içerisinde yer alabilmeleri için teknolojiye önem vermeleri ve teknolojide kendilerini geliştirebilmeleri gerekmektedir.

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından oluşturulan Yapay Zeka Hazırlık Endeksi, ülkelerin dijital altyapısı, insan sermayesi ve işgücü politikaları, yenilik ve ekonomik entegrasyon, düzenleme ve etik gibi alanlardaki performanslarını ölçerek yapay zekâya ne kadar hazır olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda çalışmada, gelişmekte olan piyasa ekonomilerini oluşturan ülkelerin, yapay zeka hazırlık endeksi performanslarının değerlendirilmesin de, Gri İlişkisel Analiz (GİA) ve TOPSIS teknikleri kullanılarak elde edilen sonuçlar yorumlanmış ve performansları belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yapay Zeka, Gelişmekte Olan Piyasa Ekonomileri, TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz.

Jel Kodları: C40, C60, O57

PERFORMANCE OF EMERGING MARKET ECONOMIES IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE READINESS INDEX USING GREY RELATIONAL ANALYSIS AND TOPSIS TECHNIQUE

Abstract

Artificial intelligence, a technology with human-like problem-solving capabilities, can be defined as intelligent systems that can make human-like decisions and solve problems by learning from data. Considering that countries are the sustainable and driving forces of the economy in the global world order, the increasing digitalization and artificial intelligence research has revealed the need to measure countries' performance across various parameters. Therefore, to improve themselves and participate in the evolving global world order, countries must prioritize technology and develop themselves in this field.

The Artificial Intelligence Readiness Index, developed by the International Monetary Fund (IMF), demonstrates countries' readiness for artificial intelligence by measuring their performance in areas such as digital infrastructure, human capital and labor policies, innovation and economic integration, regulation, and ethics. In this context, the study evaluates the AI readiness index performance of countries constituting emerging market economies using Grey Relational Analysis (GRA) and TOPSIS techniques, and their performance is determined.

Keywords: Artificial Intelligence, Emerging Market Economies, TOPSIS, Grey Relational Analysis

Jel Codes: C40, C60, O57

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Elektronik Ticaret ve Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, metin.bas@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4533-4103.

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Teknoloji, günümüz ilerlemiş küresel dünyasında, ülkelerin gelişmişlik düzeyini, ekonomik piyasa hakimiyet gücünü, uluslararası ilişkilerdeki konumunu ve ulusal güvenliğini doğrudan etkileyen en etkili faktörlerden biri olmaktadır. Ülkelerin teknolojiye ve teknolojilerine verdikleri önem, kendilerinin gelecekteki yerini belirlemede endişe verici bir rol oynamaktadır. Teknoloji, ülkeler için çok fazla boyutta hayati bir öneme sahiptir. Ekonomik büyüme, rekabet, toplumsal gelişim, güvenlik, jeopolitik süreç kapsamında uluslararası ilişkiler vb. olaylar, ülkeler arasında bağımlılı üstünlükler yaratmaktadır. Böylece teknoloji, küresel güç dengelerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu yatırımı net görerek işleyen ülkeler, gelecekteki küresel düzende daha güçlü bir konuma sahip olabilecektir.

İnternet, mobil ürünler, bulut bilişim gibi dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşmasıyla birlikte toplumların sosyal, kültürel, ekonomi ve siyasi politikalarında meydana gelen dönüşümler olarak ifade edilen dijital gelişim, hayatın her alanını derinden etkileyen bir süreçtir. Bu süreç, sürekli bir değişim içindedir. Toplumlar, bu değişimlere uyum sağlamak için sürekli davranışlarını yenileyerek makinelerin çoğunlukta olduğu toplumsal yapıya doğru dünyayı sürüklemektedir. Son on yıllarda bu süreç, teknolojinin hızla değişimiyle farklı kavramları bu sürece dahil etmeye başlamıştır. Eğer dahil edilemezse, büyük toplumsal sorunlar oluşmaya başlayacak ve sonucunda da ülkeler konumlarını belirleyemez hale gelebileceklerdir.

Open AI ile yapay zeka, kavramın bilinir ve tanınır olmasının önemini arttırmaya devam etmiştir. Yapay zeka, verilerden öğrenerek insan benzeri kararlar alabilen ve sorunları çözebilen akıllı sistemler olarak tanımlanabilmektedir. İnsana benzer bir biçimde, sorunları çözme yeteneklerine sahip bir teknolojiye denilebilir. Alan yazın tarandığında, farklı bilim dallarının kendilerine özgü kullanma çabaları yapay zekanın net bir bilimsel tanımının yapılamadığını göstermiştir. Yapay zeka, günümüz dünyasında birçok bilim alanında ve sektörel bazda köklü değişiklikler yaparak ülkelerin geleceğini biçimlendiren bir teknoloji olmaya başlamıştır.

Yapay zeka bugünlerde, ülkelerin her alandaki jeopolitik durumlarının geleceğini şekillendiren çok kritik bir teknolojik süreç haline gelmiştir. Bu nedenle bu sürece ülkeler, etkin stratejiler geliştirerek gelecekteki refahları ve konum güçlerini korumak için hayati önem vermektedirler (Eren vd, 2024, s. 118).

Ülke performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi çalışmaları incelendiğinde, hem uluslararası hem de ulusal birçok kitap bölümü ve makale çalışmalarının olduğu literatürde görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada, IMF tarafından ülkelerin yapay zekaya hazırlık düzeylerini değerlendirebilmek için, 79 adet gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri için hesaplanan Yapay Zeka Hazırlık Endeksi değerlerinin gri ilişkisel analiz ve TOPSIS tekniğiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri açısından analiz sonuçları incelenmiş ve yorumlanmıştır.

TOPSIS, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir. Ülkelerin yapay zekâ hazırlık düzeylerini karşılaştırmak için oldukça etkili bir teknik olduğu literatür taramasında görülmüştür. Son dönem akademik çalışmalar, TOPSIS yöntemini kullanarak gelişmekte olan ülkelere ilişkin karşılaştırma, performans ölçümü veya sıralama gibi birçok etkeni içermektedir.

Gri İlişkisel Analiz (GİA), belirsizlik içeren sistemlerde karar verme sürecini destekleyen güçlü bir teknik olduğu görülmektedir. Yapay zekâ hazırlık endeksinde, ülkelerin çeşitli kriterlerdeki performanslarını karşılaştırmak için GİA oldukça etkili bir teknik olduğu görülmüştür.

Bu tekniklerin uygulama aşamasında tekniklerin işlem adımlarında ağırlık değeri olarak kullanılmak üzere Yapay Zeka Hazırlık Endeksi (API) bünyesinde Gelişmekte olan piyasa ekonomileri için hesaplanan, ülkelerin dijital altyapısı, insan sermayesi ve işgücü politikaları,

yenilik ve ekonomik entegrasyon, düzenleme ve etiği içeren zengin bir makro yapısal göstergeler setine dayanarak IMF tarafından oluşturulan endeks değerleri kullanılmıştır.

1. Yapay Zeka Hazırlık Endeksi

İnsan benzeri çalışmalarla, insan zekasının araştırmaya yönelik çözümleme tekniğiyle ortaya çıkardığı yapay zeka, makinelerin dijital sistem içerisinde insan öğrenmelerini modellemesi biçiminde tanımlanabilir (Coşkun ve Güleröğlu, 2021, s. 950).

Yapay sinir ağları, bulanık mantık, genetik algoritmalar, uzman sistemler gibi bileşenler yapay zekanın temel çatısını oluşturmaktadır (Pirim, 2006, s. 81). Çünkü karar verme sürecinde öncelikle sistemin öğrenmesi gerekmektedir. Yapay zeka kullanılabilecek çalışma alanı kapsamında genel olarak üçe ayrılmaktadır. Bunlar; dar, genel ve süper yapay zeka olmak üzere üç türdür (Altun vd, 2023, s. 19).

Bu bağlamda, yapay zekâ, artık sadece bir teknoloji değil; ülkelerin geleceğini şekillendiren bir stratejik araç olduğu düşünülmektedir. Uluslararası ilişkilerde yapay zekaya sahip olmak, bir güç göstergesi haline gelmiştir. Her ülke bu teknolojiyi, hem fırsat hem de rekabet alanı haline getirerek farklı stratejiler benimsemekte ve geleceklerini biçimlendirmeye çalışmaktadırlar. Ülkelerin egemenliğini, ekonomisini ve toplumsal yapısını yeniden şekillendiren bir güç odaklı teknoloji olmaktadır. Ülkelerin bu konuda geç kalmaları sadece teknolojik değil, stratejik bir kayıp anlamına da gelebilmektedir. Yapay zekaya yatırım yapan ülkeler, ekonomik büyümede rakiplerinin önüne geçmektedirler. Üretimden hizmet sektörüne kadar birçok alanda süreçleri hızlandırarak, ülkelerin yapay zekadan daha fazla fayda sağlamasına olanak tanımaktadır. Yapay zekayı sadece teknoloji olarak görmeyen ülkeler, geleceğin siyasi, ekonomik ve kültürel sahnesinde etkin olabileceklerdir.

Yapay Zeka Hazırlık Endeksi (Artificial Intelligence Preparedness Index-AIPI), IMF tarafından ülkelerin yapay zekaya hazırlık seviyelerini değerlendirebilmek için 2023 yılı itibarıyla 174 ülkeye ilişkin hesaplanan bir endekstir. Yapay Zeka Hazırlık Endeksi, ülkelerin çeşitli alanlardaki performanslarını ölçerek yapay zekâya ne kadar hazır olduklarını göstermektedir. Bu hesaplanan endeks, ülkelerin dijital altyapısını, insan sermayesini ve işgücü piyasası politikalarını, inovasyonu ve ekonomik entegrasyonunu, düzenlemeleri ve etiği kapsayan geniş açılı bir makro yapısal göstergeler veri seti oluşturularak hesaplanmaktadır. IMF bu göstergeler çerçevesinde endeksin hesabını yaparken, Fraser Enstitüsü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği, Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Evrensel Posta Birliği, Dünya Bankası ve Dünya Ekonomik Forumu olmak üzere sekiz kuruluşun derlediği resmi verilerden yararlanmaktadır. IMF tarafından derlenerek hazırlanan endeks için bir istatistiksel standart dikkate alınmamıştır. Paydaşlara ülkelerini daha iyiye götürebilme faaliyetlerinde fayda sağlaması öngörülmektedir. Endeks, her türlü sektör ve bilim alanı olmak üzere politika yapıcılar, gazeteciler, akademisyenler, düşünce kuruluşları, uluslararası örgütler ve danışmanlık firmaları tarafından kullanılmaktadır (IMF,2024; Baş ve Oğuz, 2024, s. 177).

Yapay zeka hazırlık endeksi, dört ana grup göstergeden oluşturulmuştur. Bu grupların toplamı olarak ifade edilmektedir. Bu gösterge grupları, dijital alt yapı, yenilik ve ekonomik entegrasyon, İnsan sermayesi ve işgücü piyasası politikaları ve düzenleme ve etik boyutlarıdır. Yapay zekanın, ülkelere benimsenmesinde önemli göstergeler olduğu görülmektedir. (Cazzaniga vd, 2024).

2. Çok Kriterli Karar Verme Ölçütleri

Ülke performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi çalışmaları incelendiğinde, hem uluslararası hem de ulusal düzeyde birçok bilimsel çalışma olduğu belirlenmiştir. Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS teknikleri ise, çeşitli makro göstergeler üzerinden ülkeleri sıralamak ve aralarındaki benzerlikleri, farklılıkları ortaya koymak için kullanıldığı görülmüştür. Her iki tekniğinde karmaşık verileri değerlendirmede ve en iyi alternatifi seçmede

etkili araçlar olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Her iki teknikte, çok kriterli karar verme yöntemleri içerisinde en çok tercih edilen ve birbirlerine göre üstün ve zayıf yönlerinin bulunduğu tekniklerdir.

Gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri için hesaplanan Yapay Zeka Hazırlık Endeksi değerlerinin Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS tekniğiyle analiz edilmesi sonucunda, her iki tekniğe göre oluşan sonuçlar yorumlanmıştır.

2.1. Gri İlişkisel Analiz (GİA)

GİA, gri sistem teorisi içerisinde yer alan çok kriterli karar verme tekniklerinden biridir. Derecelendirme, sınıflama, performans sıralaması ve karar verme sürecinde kullanılabilir. Çok basit ve kolay sürece sahip bir tekniktir. Herhangi bir olasılık dağılımı şartı gerektirmeden birden fazla kriter ve değişken arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya çıkarabilmektedir. Bu da basit düzeyde yorumlanabilir olduğunu göstermektedir.

Az sayıda birimden oluşan veri setine yönelik yüksek performans sonuçları elde etmemizi sağladığı için belirsiz durumlara rahatlıkla uygulanabilmektedir (Cui vd., 2009, s. 83 ; Liu ve Lin, 2006, s. 7-8)

Gri ilişkisel analizin matematiksel temeli aşağıdaki adımlarda olduğu gibi tanımlanabilir. Veri setini çözümleyerek sıralama için kullanılacak gri ilişkisel derecelerde aşağıdaki süreç takip edilerek en son adımla hesaplanmaktadır. (Liu ve Lin, 2006, s. 95-99; Wen, 2004, s. 50-52; Xuerui ve Yuguang, 2004, s. 355-357).

Adım 1. “m” tane birim ve “n” tane değişkenin oluşturduğu referans seri tanımlanır. Sonrasında birbirleriyle karşılaştırılacak olan “m” tane birim ve “n” tane değişkenin oluşturduğu faktör serileri belirlenir. Referans serisi, kıyas yapılacak olan seridir.

$x_0(k)$: Referans faktör serisi, $x_i(k)$: İncelenen faktör serisi, (1)

Adım 2. Belirlenen faktör serisi gerekiyor ise standardizasyon uygulanarak standart tek tip veri setine çevrilebilir (Lin ve Tsai, 2005, s. 97).

Adım 3. Veri setini oluşturan faktör ve referans serine ilişkin gri ilişkisel katsayılar hesaplanır. Bu katsayı hesaplanırken ayırıcı katsayı olarak sıfır ve bir arasında herhangi bir değer alabilir. Çalışmaya uygun bir özel durum yok ise 0,5 olarak alınması uygun olmaktadır. $\gamma(x_0(k), x_i(k))$ gri ilişkisel katsayı aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır.

$$\gamma(x_0(k), x_i(k)) = \frac{\min_{i,k} |x_0(k) - x_i(k)| + \zeta \max_{i,k} |x_0(k) - x_i(k)|}{|x_0(k) - x_i(k)| + \zeta \max_{i,k} |x_0(k) - x_i(k)|} \quad (2)$$

Adım 4. Gri ilişkisel dereceler hesaplanır. Hesaplanan katsayıların ortalaması alınarak bulunur.

$$\Gamma_{0i} = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \gamma(x_0(k), x_i(k)) \quad k = 1, 2, 3, \dots, n \quad i = 1, 2, 3, \dots, m \quad n, m \in N \quad (3)$$

Gri ilişkisel analiz çözümleme sürecinin matematiksel ifadeleri daha ayrıntılı olarak incelemek için (Baş, 2012-2019) çalışmalarını inceleyebilirsiniz.

2.2. TOPSIS

İdeal Noktalarla Çok Boyutlu Ağırlıklandırma Tekniği olarak isimlendirilen TOPSIS, ideal çözüme en yakın çözümü bulmayı amaçlamaktadır (Baş vd., 2020 s. 270). Çok kriterli karar ve matematikse çalışmalarda en çok tercih edilen olduğu için, çözüm süreci kolay ve farklı

disiplinlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Özçalıcı, 2015, s. 58). Bunun yanında, sınıflandırma sonucu yanında değerlendirilen her sonucu belirli bir ölçüde puanlamaktadır. Bu nedenle değerlendirme problemlerinde de sıklıkla kullanılmaktadır (Zhu vd, 2014, s. 100).

Teknik pozitifin yanında negatif ideal çözümü de hesaplamaya katarak ideal çözüme ulaşmada gerekli olan yakınlığı seçmektedir. Bulunan uzaklıklar karşılaştırılabilir olmaktadır. Sonuçta en iyi tercih, ideal çözüm için negatife en uzak ve pozitifte en yakın olan olmaktadır (Başkaya ve Öztürk, 2011, s. 84).

Teknik genel olarak altı adım süreciyle analiz edilebilmektedir (Baş vd., 2020, s. 270-272; Özdemir, 2015, s. 135).

Adım 1. Satırlarda karar noktaları, sütunlarda ise faktörlerin yer aldığı karar matrisinin oluşturulması.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1p} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mp} \end{bmatrix} \quad (4)$$

Adım 2. Normalize matrisinin oluşturulması

$$N_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

$$N_{ij} = \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1p} \\ n_{21} & n_{22} & \dots & n_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mp} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Adım 3. Ağırlıklandırılmış normalize matrisinin oluşturulması.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 n_{11} & w_2 n_{12} & \dots & w_n n_{1p} \\ w_1 n_{21} & w_2 n_{22} & \dots & w_n n_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 n_{m1} & w_2 n_{m2} & \dots & w_n n_{mp} \end{bmatrix} \quad V_{ij} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1p} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2p} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mp} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Adım 4. İdeal ve ideal olmayan çözüm değerlerinin belirlenmesi.

Adım5. Uzaklık değerlerinin elde edilmesi.

$$\text{İdeal uzaklık: } S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2} \quad \text{İdeal olmayan uzaklık: } S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2} \quad (7)$$

Adım 6. İdeal çözüme yakınlığın belirlenmesi.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (8)$$

3. Uygulama ve Bulgular

Çalışmaya dahil edilerek analizlerin çözümleme sürecinde kullanılan veri seti, Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) internet web ana sayfasında bulunan veri portalından alınmıştır. Portaldaki Yapay Zeka Hazırlık Endeksi (AI Preparedness Index-AIPI) için hesaplanan veri kümelerinden 2023 yılına ait olan dört indikatör endeks değerleri kullanılmıştır. Bunlar; Dijital Alt Yapı Endeksi (X₁), Yenilik Ve Ekonomik Entegrasyon Endeksi (X₂), İnsan Sermayesi Ve İşgücü Piyasası Politikaları Endeksi (X₃) ve Düzenleme Ve Etik Endeksi (X₄) göstergeleridir. Veri seti için yapay zeka hazırlık endeksi veri tabanından Ocak 2025 tarihinde alınan dört gösterge

aynı ölçü birimleri kullanılarak hesaplandığı belirlendiği için standartlaştırma işlemi yapılmadan doğrudan kullanılmıştır.

IMF internet web ana sayfasındaki veri menü başlığı altındaki yapay zeka hazırlık endeksinde bulunan veri kümeleri Ülke, Bölge ve Analitik Grup listeleri için hazırlandığı görülmüştür. IMF'nin belirlediği ülkeler veri kümesi içinden, gelişmekte olan piyasa ekonomileri (Emerging Market Economies-EME) ülkeleri çalışmada kullanılmıştır. Yapay zeka hazırlık endeksi ve bileşenleri için hesaplanan endeks göstergeleri çalışmaya konu olan ülkeler için derlenmiştir. IMF'nin belirlediği 79 adet gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Gelişmekte Olan Piyasa Ekonomileri Ülkeleri

Arnavutluk	Fiji	Panama
Cezayir	Gabon	Paraguay
Angola	Gürcistan	Peru
Arjantin	Guatemala	Filipinler
Ermenistan	Guyana	Polonya
Azerbaycan	Macaristan	Katar
Bahamalar,	Hindistan	Romanya
Bahreyn	Endonezya	Rusya Federasyonu
Barbados	İran	Aziz Lucia
Beyaz Rusya	Irak	Saint Vincent Ve Grenadinler
Belize	Jamaika	Suudi Arabistan
Bolivya	Ürdün	Sırbistan
Bosna Hersek	Kazakistan	Seyşeller
Botsvana	Kuveyt	Güney Afrika
Brezilya	Lübnan	Sri Lanka
Brunei Sultanlığı	Libya	Surinam
Bulgaristan	Malezya	Suriye
Yeşil Burun Adaları	Maldivler	Tayland
Şili	Mauritius	Trinidad Ve Tobago
Çin Halk Cumhuriyeti	Meksika	Tunus
Kolombiya	Moğolistan	TÜRKİYE
Kosta Rika	Karadağ	Ukrayna
Dominik Cumhuriyeti	Fas	Birleşik Arap Emirlikleri
Ekvador	Namibya	Uruguay
Mısır	Kuzey Makedonya	Venezuela
El Salvador	Umman	Pakistan
Esvatini		

3.1. Gri İlişkisel Analiz Sonuçları

2023 yılına ait dört endeks gösterge değerleri, gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri için veri seti faktör serisi formunda matris düzeninde oluşturulmuştur. Analiz çözümleme sürecindeki tüm aşama adımları Excel paket programında gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte veri seti derlenirken elde edilen tüm değişkenler, aynı standartta ve yüzdelik olarak elde edildiği için standartlaştırma işlem adımı çalıştırması yapılmamıştır. Referans serisi olarak, IMF'nin gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri için belirlediği dört endeks göstergesine ilişkin değerlerin yüzdelik içindeki değerleri kullanılmıştır. Referans serisi ve Faktör serisini belirledikten sonra bu iki seri arasındaki fark işlemleri ve maksimum, minimum değerleri tablo 2'de görüldüğü gibi oluşturulmuştur. (Baş, 2019; Baş ,2023).

Tablo 2: Değişkenlere ilişkin Faktör Ve Referans Serisi Fark Matrisi

ÜLKELER	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	MAKS	MİN
Arnavutluk	0,116	0,104	0,139	0,115	0,139	0,104
Cezayir	0,147	0,155	0,141	0,186	0,186	0,141
Angola	0,173	0,145	0,211	0,211	0,211	0,145
Arjantin	0,100	0,142	0,163	0,122	0,163	0,100
Ermenistan	0,110	0,115	0,157	0,125	0,157	0,110
Azerbaycan	0,119	0,130	0,133	0,147	0,147	0,119
Bahamalar,	0,118	0,148	0,165	0,111	0,165	0,111
Bahreyn	0,111	0,088	0,130	0,155	0,155	0,088
Barbados	0,130	0,106	0,155	0,105	0,155	0,105
Beyaz Rusya	0,084	0,117	0,144	0,185	0,185	0,084
Belize	0,137	0,135	0,153	0,152	0,153	0,135
Bolivya	0,142	0,138	0,159	0,184	0,184	0,138

Gelişmekte Olan Piyasa Ekonomilerinin Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS Tekniği ile Yapay Zeka Hazırlık Endeksindeki Performansları

Bosna Hersek	0,117	0,120	0,163	0,172	0,172	0,117
Botsvana	0,149	0,116	0,174	0,149	0,174	0,116
Brezilya	0,091	0,122	0,165	0,121	0,165	0,091
Brunei Sultanlığı	0,111	0,121	0,134	0,138	0,138	0,111
Bulgaristan	0,081	0,095	0,132	0,115	0,132	0,081
Yeşil Burun Adaları	0,146	0,118	0,164	0,140	0,164	0,118
Şili	0,082	0,106	0,136	0,091	0,136	0,082
Çin Halk Cumhuriyeti	0,040	0,083	0,130	0,112	0,130	0,040
Kolombiya	0,113	0,127	0,149	0,122	0,149	0,113
Kosta Rika	0,110	0,098	0,142	0,110	0,142	0,098
Dominik Cumhuriyeti	0,137	0,099	0,159	0,135	0,159	0,099
Ekvador	0,130	0,138	0,159	0,131	0,159	0,130
Mısır	0,139	0,127	0,164	0,176	0,176	0,127
El Salvador	0,146	0,123	0,176	0,165	0,176	0,123
Esvatini	0,166	0,137	0,190	0,201	0,201	0,137
Fiji	0,143	0,117	0,146	0,145	0,146	0,117
Gabon	0,154	0,151	0,184	0,189	0,189	0,151
Gürcistan	0,109	0,098	0,148	0,116	0,148	0,098
Guatemala	0,153	0,114	0,175	0,167	0,175	0,114
Guyana	0,156	0,110	0,157	0,153	0,157	0,110
Macaristan	0,070	0,090	0,154	0,123	0,154	0,070
Hindistan	0,124	0,119	0,156	0,108	0,156	0,108
Endonezya	0,110	0,124	0,150	0,099	0,150	0,099
İran	0,111	0,143	0,172	0,196	0,196	0,111
Irak	0,164	0,194	0,174	0,198	0,198	0,164
Jamaika	0,139	0,135	0,151	0,141	0,151	0,135
Ürdün	0,137	0,099	0,148	0,134	0,148	0,099
Kazakistan	0,077	0,121	0,123	0,126	0,126	0,077
Kuveyt	0,115	0,116	0,165	0,143	0,165	0,115
Lübnan	0,144	0,099	0,160	0,179	0,179	0,099
Libya	0,172	0,179	0,172	0,232	0,232	0,172
Malezya	0,080	0,090	0,111	0,086	0,111	0,080
Maldivler	0,128	0,201	0,202	0,145	0,202	0,128
Mauritius	0,111	0,103	0,145	0,115	0,145	0,103
Meksika	0,103	0,099	0,144	0,123	0,144	0,099
Moğolistan	0,105	0,133	0,138	0,140	0,140	0,105
Karadağ	0,116	0,119	0,127	0,133	0,133	0,116
Fas	0,132	0,118	0,160	0,161	0,161	0,118
Namibya	0,150	0,131	0,157	0,142	0,157	0,131
Kuzey Makedonya	0,113	0,112	0,162	0,131	0,162	0,112
Umman	0,114	0,105	0,122	0,127	0,127	0,105
Pakistan	0,153	0,145	0,179	0,155	0,179	0,145
Panama	0,124	0,093	0,158	0,124	0,158	0,093
Paraguay	0,133	0,132	0,173	0,152	0,173	0,132
Peru	0,118	0,106	0,156	0,128	0,156	0,106
Filipinler	0,128	0,109	0,128	0,136	0,136	0,109
Polonya	0,065	0,089	0,136	0,114	0,136	0,065
Katar	0,103	0,101	0,136	0,126	0,136	0,101
Romanya	0,076	0,084	0,147	0,109	0,147	0,076
Rusya Federasyonu	0,074	0,106	0,117	0,144	0,144	0,074
Aziz Lucia	0,148	0,184	0,172	0,121	0,184	0,121
Saint Vincent Ve Grenadinler	0,156	0,202	0,185	0,116	0,202	0,116
Suudi Arabistan	0,086	0,113	0,103	0,120	0,120	0,086
Sırbistan	0,081	0,121	0,144	0,117	0,144	0,081
Seyşeller	0,116	0,091	0,147	0,115	0,147	0,091
Güney Afrika	0,106	0,120	0,160	0,117	0,160	0,106
Sri Lanka	0,116	0,142	0,153	0,152	0,153	0,116
Surinam	0,140	0,121	0,162	0,159	0,162	0,121
Suriye	0,165	0,149	0,148	0,240	0,240	0,148
Tayland	0,089	0,106	0,143	0,126	0,143	0,089
Trinidad Ve Tobago	0,136	0,118	0,158	0,153	0,158	0,118
Tunus	0,121	0,127	0,148	0,138	0,148	0,121
TÜRKİYE	0,089	0,104	0,141	0,126	0,141	0,089
Ukrayna	0,086	0,130	0,134	0,137	0,137	0,086
Birleşik Arap Emirlikleri	0,078	0,079	0,126	0,089	0,126	0,078
Uruguay	0,101	0,108	0,150	0,092	0,150	0,092
Venezuela	0,159	0,162	0,166	0,238	0,238	0,159

Çözümleme aşaması sonucunda veri setine ilişkin gri ilişkisel katsayılar bulunduktan sonra gri ilişkisel dereceler (GİD) ve ülke sıralamaları tablo 3’ de görüldüğü gibi oluşturulmuştur.

Tablo 3: Ülkelere Ait Gri İlişkisel Dereceler ve Sıralamalar

Sıra	ÜLKE	GİD	Sıra	ÜLKE	GİD	Sıra	ÜLKE	GİD
1	Jamaika	0,9720	28	Birleşik Arap Emirlikleri	0,9170	54	Angola	0,8701
2	Karadağ	0,9608	29	Barbados	0,9153	55	TÜRKİYE	0,8685
3	Belize	0,9586	30	Hindistan	0,9153	56	Tayland	0,8666
4	Ekvador	0,9571	31	Kosta Rika	0,9130	57	Bulgaristan	0,8663
5	Libya	0,9499	32	Güney Afrika	0,9121	58	Aziz Lucia	0,8662
6	Pakistan	0,9499	33	Meksika	0,9105	59	Romanya	0,8627
7	Tunus	0,9427	34	Fiji	0,9066	60	Arjantin	0,8614
8	Namibya	0,9395	35	Peru	0,9053	61	Maldivler	0,8603
9	Cezayir	0,9393	36	Gürcistan	0,9043	62	Ürdün	0,8582
10	Azerbaycan	0,9390	37	Mısır	0,9037	63	Panama	0,8570
11	Paraguay	0,9383	38	Trinidad Ve Tobago	0,8999	64	Guyana	0,8530
12	Venezuela	0,9370	39	Uruguay	0,8992	65	Dominik Cumhuriyeti	0,8507
13	Irak	0,9366	40	Endonezya	0,8973	66	Brezilya	0,8499
14	Umman	0,9361	41	Bahamalar,	0,8964	67	Guatemala	0,8495
15	Gabon	0,9339	42	Yeşil Burun Adaları	0,8963	68	Bahreyn	0,8442
16	Bolivya	0,9321	43	Bosna Hersek	0,8953	69	İran	0,8397
17	Kolombiya	0,9316	44	Surinam	0,8951	70	Saint Vincent Ve Grenadinler	0,8291
18	Arnavutluk	0,9291	45	Fas	0,8945	71	Sırbistan	0,8284
19	Malezya	0,9268	46	Sri Lanka	0,8912	72	Ukrayna	0,8240
20	Ermenistan	0,9266	47	Şili	0,8884	73	Lübnan	0,8172
21	Brunei Sultanlığı	0,9261	48	Suudi Arabistan	0,8876	74	Rusya Federasyonu	0,8169
22	Mauritius	0,9255	49	Moğolistan	0,8838	75	Kazakistan	0,8151
23	Kuzey Makedonya	0,9231	50	El Salvador	0,8836	76	Macaristan	0,8142
24	Katar	0,9224	51	Botsvana	0,8753	77	Beyaz Rusya	0,8074
25	Suriye	0,9200	52	Esvatini	0,8740	78	Polonya	0,8061
26	Filipinler	0,9181	53	Seyşeller	0,8733	79	Çin Halk Cumhuriyeti	0,7102
27	Kuveyt	0,9174						

Tablo 3'e bakıldığında analiz sonuçlarına göre, birinci sırada Jamaika, ikinci sırada Karadağ ve üçüncü sırada Belize ülkesinin IMF'nin gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde ilk üçte yapay zeka kullanımına ihtiyaç duydukları ve daha hazır olmadıkları görülmektedir. Beyaz Rusya, Polonya ve Çin Halk Cumhuriyeti gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde son sırada ve diğer yetmiş altı ülkeye göre daha az oranda yapay zeka kullanımına ihtiyaç duydukları ve hazır olma oranlarının diğer ülkelere göre daha önde oldukları belirlenmiştir. Türkiye ise, gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde orta sırada yapay zekaya hazır olduğu ortaya çıkmıştır.

3.2. TOPSIS Sonuçları

Çalışmada IMF'nin belirlediği 79 adet gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri ve yapay zeka hazırlı endeksini oluşturan dört endeks göstergeleri için bu tekniğe uygun olarak veri seti matris biçiminde derlenmiştir. Çözüm aşamasında değişkenlerin aynı ölçü biriminde olduğu için normalize işlemi uygulanmamıştır. Sonraki adımla birlikte fayda (maksimum) veya maliyet (minimum) özelliklerine göre en uygun değerlere göre elde edilen pozitif ideal ve negatif ideal çözüm değerleri ile yakınlık katsayıları hesaplanarak tablo 4' de görüldüğü gibi oluşturulmuştur.

Tablo 4: Ülkelere Ait Yakınlık Katsayıları

ÜLKELER	Pozitif İdeal	Negatif İdeal	Yakınlık Katsayısı
Arnavutluk	0,046	0,022	-0,912
Cezayir	0,027	0,041	2,914
Angola	0,015	0,056	1,370
Arjantin	0,040	0,028	-2,223
Ermenistan	0,042	0,026	-1,608
Azerbaycan	0,039	0,028	-2,659
Bahamalar,	0,040	0,030	-3,126
Bahreyn	0,043	0,026	-1,430
Barbados	0,045	0,026	-1,385
Beyaz Rusya	0,037	0,031	-5,188
Belize	0,033	0,034	36,057
Bolivya	0,026	0,040	2,869
Bosna Hersek	0,032	0,034	13,818
Botsvana	0,033	0,037	10,009
Brezilya	0,043	0,025	-1,384

Gelişmekte Olan Piyasa Ekonomilerinin Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS Tekniği ile Yapay Zeka Hazırlık Endeksindeki Performansları

Brunei Sultanlığı	0,041	0,025	-1,507
Bulgaristan	0,051	0,015	-0,413
Yeşil Burun Adaları	0,036	0,034	-21,968
Şili	0,054	0,015	-0,378
Çin Halk Cumhuriyeti	0,058	0,010	-0,211
Kolombiya	0,042	0,026	-1,584
Kosta Rika	0,048	0,021	-0,771
Dominik Cumhuriyeti	0,040	0,031	-3,336
Ekvador	0,036	0,031	-6,393
Mısır	0,028	0,038	3,864
El Salvador	0,029	0,039	3,861
Esvatini	0,019	0,050	1,617
Fiji	0,037	0,032	-6,142
Gabon	0,020	0,047	1,737
Gürcistan	0,046	0,022	-0,904
Guatemala	0,030	0,040	3,928
Guyana	0,035	0,036	29,411
Macaristan	0,049	0,019	-0,608
Hindistan	0,044	0,027	-1,577
Endonezya	0,046	0,024	-1,024
İran	0,025	0,041	2,636
Irak	0,015	0,052	1,411
Jamaika	0,035	0,033	-12,552
Ürdün	0,041	0,029	-2,272
Kazakistan	0,048	0,017	-0,571
Kuveyt	0,037	0,030	-4,077
Lübnan	0,033	0,038	7,268
Libya	0,013	0,057	1,281
Malezya	0,059	0,010	-0,201
Maldivler	0,027	0,047	2,341
Mauritius	0,046	0,022	-0,938
Meksika	0,046	0,021	-0,855
Moğolistan	0,040	0,026	-1,825
Karadağ	0,043	0,024	-1,295
Fas	0,033	0,034	34,170
Namibya	0,034	0,035	46,850
Kuzey Makedonya	0,040	0,027	-2,141
Umman	0,047	0,021	-0,852
Pakistan	0,028	0,041	3,088
Panama	0,043	0,027	-1,590
Paraguay	0,031	0,036	7,876
Peru	0,042	0,026	-1,763
Filipinler	0,043	0,026	-1,545
Polonya	0,053	0,013	-0,329
Katar	0,046	0,021	-0,806
Romanya	0,052	0,016	-0,446
Rusya Federasyonu	0,048	0,018	-0,617
Aziz Lucia	0,033	0,041	5,575
Saint Vincent Ve Grenadinler	0,033	0,046	3,695
Suudi Arabistan	0,052	0,016	-0,443
Sırbistan	0,047	0,019	-0,707
Seyşeller	0,047	0,023	-0,947
Güney Afrika	0,043	0,025	-1,456
Sri Lanka	0,034	0,032	-15,779
Surinam	0,032	0,035	11,169
Suriye	0,022	0,053	1,684
Tayland	0,046	0,020	-0,771
Trinidad Ve Tobago	0,034	0,033	-25,912
Tunus	0,038	0,028	-2,963
TÜRKİYE	0,046	0,019	-0,722
Ukrayna	0,043	0,022	-1,081
Birleşik Arap Emirlikleri	0,058	0,011	-0,228
Uruguay	0,050	0,020	-0,689
Venezuela	0,016	0,055	1,415

TOPSIS tekniğiyle belirlenen gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri sıralamaları tablo 5’de görüldüğü gibi belirlenmiştir.

Tablo 5: Ülkelere Ait Yakınlık Katsayıları ve Sıralamaları

Sıra	ÜLKE	YK	Sıra	ÜLKE	YK	Sıra	ÜLKE	YK
1	Namibya	46,8505	28	Çin Halk Cumhuriyeti	-0,2109	54	Barbados	-1,3851
2	Belize	36,0567	29	Birleşik Arap Emirlikleri	-0,2281	55	Bahreyn	-1,4304
3	Fas	34,1705	30	Polonya	-0,3294	56	Güney Afrika	-1,4562
4	Guyana	29,4112	31	Şili	-0,3776	57	Brunei Sultanlığı	-1,5072
5	Bosna Hersek	13,8178	32	Bulgaristan	-0,4125	58	Filipinler	-1,5449
6	Surinam	11,1688	33	Suudi Arabistan	-0,4426	59	Hindistan	-1,5769
7	Botsvana	10,0092	34	Romanya	-0,4460	60	Kolombiya	-1,5837
8	Paraguay	7,8755	35	Kazakistan	-0,5711	61	Panama	-1,5898
9	Lübnan	7,2681	36	Macaristan	-0,6084	62	Ermenistan	-1,6076
10	Aziz Lucia	5,5748	37	Rusya Federasyonu	-0,6173	63	Peru	-1,7629
11	Guatemala	3,9280	38	Uruguay	-0,6893	64	Moğolistan	-1,8253
12	Mısır	3,8636	39	Sırbistan	-0,7074	65	Kuzey Makedonya	-2,1409
13	El Salvador	3,8612	40	TÜRKİYE	-0,7225	66	Arjantin	-2,2232
14	Saint Vincent Ve Grenadinler	3,6953	41	Tayland	-0,7708	67	Ürdün	-2,2723
15	Pakistan	3,0881	42	Kosta Rika	-0,7715	68	Azerbaycan	-2,6591
16	Cezayir	2,9142	43	Katar	-0,8058	69	Tunus	-2,9631
17	Bolivya	2,8687	44	Umman	-0,8525	70	Bahamalar,	-3,1262
18	İran	2,6365	45	Meksika	-0,8546	71	Dominik Cumhuriyeti	-3,3357
19	Maldivler	2,3411	46	Gürcistan	-0,9039	72	Kuveyt	-4,0769
20	Gabon	1,7368	47	Arnavutluk	-0,9121	73	Beyaz Rusya	-5,1882
21	Suriye	1,6838	48	Mauritius	-0,9377	74	Fiji	-6,1419
22	Esvatini	1,6172	49	Seyşeller	-0,9467	75	Ekvador	-6,3926
23	Venezuela	1,4146	50	Endonezya	-1,0244	76	Jamaika	-12,5524
24	Irak	1,4108	51	Ukrayna	-1,0806	77	Sri Lanka	-15,7791
25	Angola	1,3699	52	Karadağ	-1,2953	78	Yeşil Burun Adaları	-21,9684
26	Libya	1,2806	53	Brezilya	-1,3839	79	Trinidad Ve Tobago	-25,9116
27	Malezya	-0,2012						

Tablo 5'e bakıldığında analiz sonuçlarına göre, birinci sırada Namibya, ikinci sırada Belize ve üçüncü sırada Fas ülkesinin IMF'nin gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde ilk üçte yapay zeka kullanımına ihtiyaç duydukları ve daha hazır olmadıkları görülmektedir. Sri Lanka, Yeşil Burun Adaları, Trinidad ve Tobago gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde son sırada ve diğer yetmiş altı ülkeye göre daha az oranda yapay zeka kullanımına ihtiyaç duydukları ve hazır olma oranlarının diğer ülkelere göre daha önde oldukları belirlenmiştir. Türkiye ise, gelişmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde orta sırada yapay zekaya hazır olduğu ortaya çıkmıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Teknoloji, insanlığın yaşam sürecinde yetersizliklerini gidermek için geliştirdiği araçlar, yöntemler ve sistemler bütünüdür. İşleri verimli hale getirmek ve hayat kalitesini yükseltmek için kullanılmaktadır. İnsanlığın başlangıcından yapay zekaya kadar geçen bu süreç, teknolojinin evrimi olarak söylenebilmektedir. Teknoloji, günümüz küresel dünyasında, ülkelerin gelişmişlik düzeyini, ekonomik piyasa hakimiyet gücünü, uluslararası ilişkilerdeki konumunu ve ulusal güvenliğini doğrudan etkileyen en etkili faktörlerden biri olmaktadır. Ülkelerin teknolojiye verdikleri önem, kendilerinin gelecekteki yerini belirlemede endişe verici bir rol oynamaktadır. Teknoloji, ülkeler için çok fazla boyutta hayati bir öneme sahiptir.

Yapay zeka, insan benzeri problem çözme yeteneklerine sahip bir teknolojidir. Verilerden öğrenerek insan benzeri kararlar alabilen makineler ve sorunları çözebilen akıllı sistemler olarak tanımlanabilmektedir. Open AI ile yapay zeka daha bilinir hale gelmiştir. Yapay zekaya yatırım yapan ülkeler, ekonomik büyümede rakiplerinin önüne geçmektedirler. Üretimden hizmet sektörüne kadar birçok alanda süreçleri hızlandırarak, ülkelerin yapay zekadan daha fazla fayda sağlamasına olanak tanımaktadır. Yapay zekayı sadece teknoloji olarak görmeyen ülkeler, geleceğin siyasi, ekonomik ve kültürel sahnesinde etkin olabileceklerdir. Yapay zekâ, artık sadece bir teknoloji değil; ülkelerin geleceğini şekillendiren bir stratejik araç olduğu düşünülmektedir. Uluslararası ilişkilerde yapay zekaya sahip olmak, bir güç göstergesi haline gelmiştir.

Yapay Zeka Hazırlık Endeksi (Artificial Intelligence Preparedness Index-AIPI), IMF tarafından ülkelerin yapay zekaya hazırlık seviyelerini değerlendirebilmek için 2023 yılı itibarıyla 174 ülkeye ilişkin hesaplanan bir endekstir. Yapay Zeka Hazırlık Endeksi, ülkelerin çeşitli alanlardaki performanslarını ölçerek yapay zekâya ne kadar hazır olduklarını göstermektedir. Bu endeks, ülkelerin dijital altyapısını, insan sermayesini ve işgücü piyasası politikalarını, inovasyonu ve ekonomik entegrasyonunu, düzenlemeleri ve etiği kapsayan makro yapısal göstergeler veri seti oluşturularak hesaplanmaktadır.

Ülke performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi çalışmaları incelendiğinde, hem uluslararası hem de ulusal düzeyde birçok bilimsel çalışma olduğu belirlenmiştir. Gri İlişkisel Analiz ve TOPSIS teknikleri ise, çeşitli makro göstergeler üzerinden ülkeleri sıralamak ve aralarındaki benzerlikleri, farklılıkları ortaya koymak için kullanıldığı görülmüştür. Her iki tekniğinde karmaşık verileri değerlendirmede ve en iyi alternatifi seçmede etkili araçlar olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Gri İlişkisel Analiz sonuçlarına göre, IMF'nin geliştirmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde ilk sıralarda yer alan ülkeler, yapay zeka kullanımına ihtiyaç duydukları ve daha hazır olmadıkları görülmektedir. İlk sırada Jamaika ülkesi belirlenmiştir. Son sırada ise, Çin Halk Cumhuriyeti yer almıştır.

TOPSIS sonuçlarına göre, birinci sırada Namibya, ikinci sırada Belize ve üçüncü sırada Fas ülkesinin IMF'nin geliştirmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde yapay zeka kullanımına ihtiyaç duydukları ve daha hazır olmadıkları görülmektedir. Trinidad ve Tobago geliştirmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri içinde son sırada yer almıştır.

Yapay zeka, ülkeler arasında hem fırsat hem de rekabet alanı haline geldiği için, IMF'in hazırladığı yapay zeka hazırlık endeksinde geliştirmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri daha dikkatli olmak zorunda olacaklardır. Çünkü, endeksin hazırlanmasında ele alınan dört grup stratejik özellik her ülkede farklı değerler almakta ve toplum yapısına göre şekillenmektedir. Bu olayda analiz sonuçlarına tekniklerin yapısına göre farklı gibi gözükse de birbirine yakın sonuçlar oluşturmuştur. Yapay zekâya ne kadar hazır olduklarını belirlemek, her ülkenin ekonomik dönüşüm, ulusal ve uluslararası güvenlik, eğitim, sağlık ve kamusal yönetim gibi alanlarda kendileri geliştirmekle olacaktır. Teknolojik, politik, ekonomik, toplumsal ve küresel rekabet boyutlarında, geliştirmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri yapay zekayı sadece teknoloji olarak görmekten vazgeçip, altyapılarına, eğitim politikalarına, yerel ekosistemlerine, kamu hizmetlerine, tarıma, sağlığa vb. olaylara adapte ettikleri sürece başarılı olacaklardır. Önemli olan, yapay zeka teknolojisini dış kaynaklı kullanan bir ülke yerine, kendi alt yapılarına ağırlık veren ülke olmalarıdır. Bu nedenle, geliştirmekte olan piyasa ekonomileri ülkeleri yapay zekadan daha fazla yararlanmaya doğru yatırım yaparlarsa, diğer ülkelere göre geride kalma riskleri azalacaktır. Teknolojik bağımlılıkları yerini büyümeye bırakacaktır. Yapay zekada tüketici konumundan çıkarak üretici konuma geçmeleri büyük fırsatları doğuracaktır.

Kaynakça

- Altun, M., Altun, S.,U., ve Kutlu, E., (2023). *Yapay zeka uygulamaları*. Feyza Basımevi. 338, Ankara.
- Baş, M., (2019). *Gri ilişkisel analiz*. Academia Basımevi, Basım sayısı:1, 114, Kütahya.
- Baş, M., (2019). Gri ilişkisel analiz ile finansal performans: BİST uygulaması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(42), 2780-2789.
- Baş, M., (2023). Dijital ekonomi ve toplum bağlamında nesnelerin internetinin kullanım kriterlerinin gri ilişkisel analiz ile incelenmesi. Z. Kanberoğlu, Ü.Aydın (Ed.). *Finansal iktisat ve sektörel dinamikler içinde* (ss. 139 -165). Ekin Kitabevi, Bursa.

- Baş, M., ve Çakmak, Z., (2012). Gri ilişkisel analiz ve lojistik regresyon analizi ile işletmelerde finansal başarısızlığın belirlenmesi ve bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 63-82.
- Baş, M., Hantal, T., ve Balcı, M. B. (2020). İşletmelerin finansal performanslarının SWARA, ARAS Ve TOPSIS tekniği ile karşılaştırılması: BİST teknoloji endeksi uygulaması. *Ekev Akademi Dergisi*, 81, 265-291.
- Baş, M., ve Oğuz, A., (2024). *Yapay zeka hazırlık endeksi ve analitik grup listelerinin analizi*. Ed. Z. Kanberoğlu, A. Kayabaşı, A. Ağça (Ed.). *Ekonomik politikalara yeni bir bakış* içinde (ss. 172 -188). Ekin Kitabevi, Bursa.
- Başkaya, Z., ve Öztürk, B.,(2011). Bulanık TOPSIS ile satış elemanı adaylarının değerlendirilmesi. *Business and Economics Research Journal*, 2(2), 77-100.
- Coşkun, F., ve Gülleroğlu, H. D. (2021). Yapay zekanın tarih içindeki gelişimi ve eğitimde kullanılması. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(3), 947-966. doi: 10.30964/auebfd.916220.
- Cui, J., Dang, Y. ve Liu, S. (2009). Study on novel property of some grey relational analysis models. *Journal of Grey System*, 12(2), 83-88.
- Eren, F., Dülek, L. N., Uraz, Ö. A., Kuşcu, B., vd. (2024). Yapay zeka endeksi kapsamında ülke bazlı yapay zeka politika stratejilerinin etkinliği: Performans ve verimlilik değerlendirmesi incelenmesi. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 6(2), 113-148. doi: 10.53694/bited.1601239
- IMF, (2024) <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/AIPI>
- Lin, C. ve Tsai, H. (2005). Hierarchical clustering analysis based on grey relation grade. *Information and Management Sciences*, 16(1), 95-105.
- Liu, S. ve Lin, Y. (2006). *Grey information: Theory and practical applications with 60 figures, printed in the United States of America (MVY)*, Springer-Verlag London Limited, Springer Science+Business Media.
- Mauro C., Florence Ja., Longji L., Giovanni M., Augustus J. P., Carlo P., Emma J Rockall, and Marina Mendes Tavares. "Gen-AI: Artificial Intelligence and the Future of Work", *Staff Discussion Notes* 2024, 001 (2024), accessed December 2, 2024, doi: 10.5089/9798400262548.006
- Pirim, A. G. H. (2006). Yapay zeka. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1(1), 81-93. doi: 10.19168/jyu.72783
- Wen, K. (2004). *Grey Systems: Modeling and Prediction*, Yang's Scientific Research Institute, Yang's Scientific Press, 4, October.
- Xuerui, T. ve Yuguang, L. (2004). Using grey relational analysis to analyze the medical data, grey systems theory and applications. *International Journal of Systems and Cybernetics*, 33(2), 355-362.
- Zhu, X., Wang, F., Wang, H., Liang, C., Tang, R., Sun, X., Li, J., (2014). TOPSIS method for quality credit evaluation: A case of air-conditioning market in China. *Journal of Computational Science*. 5(2), 99-105.

Araştırma Makalesi / Research Article

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ, ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK VE FİRMA PERFORMANSI ALGISI İLİŞKİSİ: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA*

Songül YILDIRIM DOĞAN^{1**}
Yasemin DURMAZ²

Öz

Bu çalışma, örgüt kültürünün firma performansı üzerindeki etkisini belirlemeyi ve bu etkide örgütsel dayanıklılığın aracı bir rol oynayıp oynamadığını araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında toplanan 506 katılımcıya ait verilerin analizi için SPSS programı kullanılmıştır. Verilerin dağılım özelliklerini belirlemek üzere normallik testleri uygulanmış, ölçüm araçlarının tutarlılığı ve geçerliliği güvenirlik ve geçerlilik analizleriyle incelenmiştir. Ayrıca faktör analizi ile değişkenlerin altında yatan yapılar ortaya konulmuş, korelasyon ve regresyon analizleriyle değişkenler arasındaki ilişkiler ve nedensel etkiler araştırılmıştır. Bu araştırma güçlü bir örgüt kültürünün hem örgütsel dayanıklılığı artırdığını hem de firma performansı algısını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca örgütsel dayanıklılığın, örgüt kültürü ile firma performansı algısı arasındaki ilişkide kısmi aracılık rolü gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgüt kültürü, Örgütsel dayanıklılık, Firma performansı, Bankacılık sektörü, İstanbul, Türkiye
JEL Kodları: M14, M19, M21

THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL CULTURE, ORGANIZATIONAL RESILIENCE AND FIRM PERFORMANCE PERCEPTION: A RESEARCH IN THE BANKING SECTOR

Abstract

This study aims to determine the effect of organizational culture on firm performance and to investigate whether organizational resilience plays a mediating role in this effect. Data collected from 506 participants within the scope of the research were analyzed using the SPSS program. Normality tests were applied to determine the distribution characteristics of the data, and the consistency and validity of the measurement instruments were examined with reliability and validity analyses. In addition, the underlying structures of the variables were revealed with factor analysis, and the relationships and causal effects between the variables were investigated with correlation and regression analyses. This study shows that a strong organizational culture both increases organizational resilience and positively affects perceived firm performance. It was also concluded that organizational resilience has a partial mediating role in the relationship between organizational culture and perceived firm performance.

Keywords: Organizational culture, Organizational resilience, Firm performance, Banking sector, Istanbul, Türkiye
JEL Codes: M14, M19, M21

* Araştırmanın etik kurul izni Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 27.11.2024 tarihli ve 343404 sayılı karar nolu yazısı ile alınmıştır.

¹ Doktor Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi ve Organizasyon, ORCID: 0000-0002-6544-5823

^{**} **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): songul.yildirimdogan@ogr.iu.edu.tr

² Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Domaniç Hayme Ana Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, ORCID: 0000-0002-9299-609X

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Günümüzün küresel ve rekabetçi iş ortamında, örgütlerin kalıcı başarıya ulaşması giderek zorlaşmaktadır. Öngörülemeyen olaylar, ekonomik krizler, teknolojik gelişmeler, salgın hastalıklar, savaşlar, doğal afetler gibi durumlar örgütlerin varlıklarını sürdürmelerini ve performanslarını yükseltmelerini güçleştirmektedir. Finansal sistemin temel taşı olan bankacılık sektörü ekonomik istikrar açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Bu sektördeki örgütlerin karşılaştığı riskler ve belirsizlikler oldukça karmaşıktır. Bu bağlamda, bankaların sadece finansal göstergelerle değil, aynı zamanda içsel uyum ve dışsal şoklara karşı direnç gösterme yetenekleriyle de ayakta kalabilmesi hayati önem taşımaktadır. Bu noktada, örgüt kültürü ve örgütsel dayanıklılık, firmaların rekabet avantajı yaratma ve beklenmedik şoklara karşı direnç gösterme kapasitelerini belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Güçlü bir örgüt kültürü, çalışanların motivasyonunu yükseltebilir, ekip çalışmasını destekleyebilir ve örgütsel bağlılığı kuvvetlendirebilir. Bu pozitif sonuçlar, örgütün değişen koşullara uyumunu kolaylaştırarak örgütsel dayanıklılığını artırabilir. Yüksek düzeyde örgütsel dayanıklılık ise, örgütün faaliyetlerini kesintiye uğramadan sürdürmesine ve uzun vadeli başarısını korumasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle, bankacılık sektöründe örgüt kültürü ve örgütsel dayanıklılık arasındaki ilişkinin ve bu değişkenlerin firma performansı algısı üzerindeki etkilerinin araştırılması büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çalışma, örgüt kültürünün firma performansı algısı üzerindeki doğrudan etkisini derinlemesine incelemenin yanı sıra, örgütsel dayanıklılığın bu etki mekanizmasında nasıl bir rol oynadığını ve ne ölçüde aracılık ettiğini anlamayı amaçlamaktadır. Buradan hareketle araştırma, Türkiye’de faaliyet gösteren bankalarda orta ve üst düzey pozisyonlarda görev yapan 506 katılımcıdan toplanan veriler ışığında nicel yöntemlerle analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, güçlü bir örgüt kültürünün hem örgütsel dayanıklılığı artırdığını hem de firma performansı algısını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Daha da önemlisi, örgütsel dayanıklılığın, örgüt kültürü ile firma performansı algısı arasındaki ilişkide önemli bir aracılık rolü üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan literatür taraması, örgüt kültürü ile örgütsel dayanıklılık, örgüt kültürü ile firma performansı algısı ve örgütsel dayanıklılık ile firma performansı algısı arasındaki ilişkileri ele alan oldukça sınırlı sayıda çalışma olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber bankacılık gibi regülasyonların yoğun ve risklerin karmaşık olduğu bir alanda, bu üç değişkeni bütüncül bir yaklaşımla ele alan çalışmalar son derece sınırlıdır. Elde edilen bulgular, bankacılık sektörüne özgü bir bağlamda, örgüt kültürünün örgütsel dayanıklılık üzerindeki etkisini ve bu aracılık rolünün firma performansına olan yansımalarını ampirik olarak ortaya koymaktadır. Bu nedenle, çalışmanın sonuçları hem akademik alanı teorik olarak güçlendirmeye katkı sağlayacak hem de banka yöneticilerine daha güçlü bir kültürel yapı inşa etme ve krizlere karşı daha dayanıklı olma konusunda stratejik rehberlik sunacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü üzerine yapılan araştırmalar uzun bir geçmişe sahip olsa da, 1980’lerden itibaren konuya olan ilgi belirgin şekilde artmıştır. Birçok araştırmacıya göre bu artan ilginin temel sebebi, yönetim teorilerinde yaşanan gelişmelerdir. Örgüt kültürü yönetim, iletişim, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi farklı disiplinlerdeki bilim insanları ve araştırmacılar tarafından ele alındığı için, bu durum farklı bakış açılarının ve dolayısıyla farklı tanımların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Vural, 2018, s. 40). Bu tanımlardan bazılarına aşağıda yer verilmektedir.

Örgüt kültürü genellikle bir şirketin iş yapma şeklini tanımlayan karmaşık bir değerler, inançlar, varsayımlar ve semboller bütünü (Barney, 1986, s. 657), örgüt üyelerinin örgütsel işleyişi

anlamalarına yardımcı olan ve böylece onlara örgütte davranış normları sağlayan paylaşılan değerler ve inanç kalıpları (Deshpande ve Webster, 1989, s. 4), örgüt çalışanları tarafından benimsenen temel varsayımların toplamı (Martins ve Terblanche, 2003, s. 65), bir topluluğun iç ve dış sorunlarına bulduğu pratik yanıtlar sonucu oluşan ve yeni üyelerin bu tür durumları anlamalarına ve tepki vermelerine yardımcı olan ortak, derinlemesine inanç sistemi (Schein, 2010, s. 18) olarak tanımlanır. Kültür bir firma üzerinde derin etkilere sahiptir çünkü bir firmanın kültürü sadece ilgili çalışanlarının, müşterilerinin, tedarikçilerinin ve rakiplerinin kimler olduğunu tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda bir firmanın bu kilit aktörlerle nasıl etkileşim kuracağını da belirler (Barney, 1986, s. 657). Örgüt kültürü, örgüt üyelerinin sürekli olarak birbirleriyle paylaştığı ve bu sayede örgütün kendine has bir karakter kazanmasını sağlayan bir olgudur. Misyon ve vizyon gibi ifadeler, verilen ödüller ve cezalar, önemli görülen değerler, uyulması gereken kurallar, işlerin nasıl yapıldığı, özel kutlamalar ve giyim şekilleri bu kültürü oluşturan bazı unsurlardır (Akça, Özer ve Kırkan, 2018, s. 126).

Örgüt kültürü literatürü, kavramın karmaşık ve çok boyutlu yapısını ele alan çeşitli teorik modeller sunmaktadır. Bu çalışmada ise örgüt kültürü Cameron ve Quinn'in (2021) Rekabetçi Değerler Modeli çerçevesinde ele alınmaktadır.

Örgüt kültürünü sınıflandırmak için kullanılan Rekabet Eden Değerler Çerçevesi, temelde esneklik-kontrol ve içsel-dışsal odak olmak üzere iki zıt eksen üzerinde şekillenir. Bu iki temel karşıtlık, örgüt kültürlerinin klan, adhokrasi, pazar ve hiyerarşi olmak üzere dört farklı kategoride incelenmesini sağlar (Cameron, Quinn, DeGraff ve Thakor, 2006, s. 17).

Hiyerarşi kültüründe, işler belirli kurallar, prosedürler ve bir organizasyon şeması çerçevesinde yürütülür. Çalışanların yaptıkları işler belirli yöntemlerle kontrol edilir. Neyin, nasıl ve ne zaman yapılması gerektiği bellidir ve bu süreçler takip edilir. Amaç, standartlara uygunluğu sağlamaktır. Liderlerin rolü, işlerin sorunsuz yürümesini sağlamak, farklı bölümleri koordine etmek ve örgütün genel düzenini sağlamaktır. Herhangi bir aksaklık istenmez ve tüm çabalar işlerin yolunda gitmesi üzerine odaklanır. Örgütler uzun vadede başarılı olmak ve varlıklarını sürdürmek için **istikrarlı**, öngörülebilir ve verimli bir şekilde çalışmayı hedefler. Bu hedeflere ulaşmak için temel araç olarak resmi kurallar ve politikaları kullanır. Kurallar ve politikalar, örgütün düzenini, tutarlılığını ve birliğini sağlayarak uzun vadeli başarının temelini oluşturur (Cameron ve Quinn, 2021, s. 34).

Pazar kültürü çıktıkı odaklı bir örgüt kültürüdür. Yani, en önemli şey belirlenen hedeflere ulaşmak ve başarılı olmaktır. Liderleri, çalışanları yüksek performans göstermeye teşvik eden ve sürekli olarak rakiplerle yarışmayı önemseyen kişilerdir. Kurumu bir arada tutan en güçlü şey, kazanma arzusudur. Herkes başarılı olmak, rakipleri geçmek ve zirveye ulaşmak ister. Uzun vadede en büyük amaç, sürekli rekabet ederek zor hedeflere ulaşmaktır. Sürekli olarak rakiplerle yarışmak ve onlardan daha iyi olmak temel amaçtır. Başarıyı ölçmek için genellikle pazar payına yani piyasada ne kadar söz sahibi olduklarına ve ne kadar büyüdüklerine bakarak anlarlar. Daha büyük pazar payı ve daha fazla büyüme, başarının göstergesidir. Rekabet ortamında herkesi geride bırakmak ve sektörde lider olmak bu tür örgütler için çok önemlidir. Amaç, piyasanın en iyisi olmaktır (Cameron ve Quinn, 2021, s. 37).

Klan kültürü olan bir iş yeri, sıcak ve samimi bir ortam sunar. Çalışanlar birbirleriyle çok şey paylaşır, sanki arkadaş gibidirler. Bu iş yeri, büyük bir aile gibi düşünülür. Herkes birbirine destek olur ve yakın ilişkiler kurar. Liderler yol gösteren, akıl veren ve hatta bir ebeveyn gibi algılanmaktadırlar. Örgütü bir arada tutan şey, sadakat ve yerleşmiş geleneklerdir. Çalışanların örgüte olan bağlılık seviyesi genellikle yüksektir. Kendilerini örgütün bir parçası hissederler ve uzun süre burada kalmak isterler. Örgüt, çalışanların kişisel gelişiminin uzun vadede faydalı olacağına inanır ve buna önem verir. Çalışanların motivasyonu ve morali yüksek tutulmaya çalışılır. Başarı, sadece maddi kazançla değil, aynı zamanda örgüt içindeki olumlu atmosfer ve çalışanlara gösterilen özenle tanımlanır. Mutlu ve bağlı çalışanlar, başarının temel göstergesidir.

Örgüt, işlerin takım çalışmasıyla, herkesin katılımıyla ve ortak kararlar alarak yürütülmesine büyük önem verir. Bireysel rekabetten ziyade, birlikte hareket etmek ve fikir birliğine varmak esastır (Cameron ve Quinn, 2021, s. 39).

Adhokrasi kültürü dinamik, girişimci ve yaratıcı bir örgüt olarak nitelenmektedir. Çalışanlar sorumluluk almaktan çekinmezler ve yeni şeyler denemek için risk alırlar. Girişimci bir ruh hâkimdir. Etkili liderler, geleceği görebilen, yenilikçi fikirler üreten ve risk almaktan korkmayan kişilerdir. Bu tür bir örgütü bir arada tutan en önemli şey, yeni şeyler denemeye ve yenilik yapmaya olan bağlılıktır. Sürekli öğrenme ve gelişme esastır. Önemli olan yeni bilgiler edinmek, özgün ürünler ve hizmetler geliştirmek ve bu alanda öncü olmaktır. Değişikliklere kolayca uyum sağlamak ve yeni sorunların üstesinden gelmek bu kültür için çok önemlidir. Uzun vadede bu örgütün temel hedefi, hızlı bir şekilde büyümek ve yeni kaynaklar elde etmektir. Başarı, piyasada benzeri olmayan, özgün ürünler ve hizmetler ortaya koymakla ölçülür. Farklılaşma ve orijinallik önemlidir (Cameron ve Quinn, 2021, s. 41).

1.2. Örgütsel Dayanıklılık

Örgütsel dayanıklılık kavramı son yıllarda hem akademik çevrelerde hem de iş dünyasında giderek daha fazla ilgi görmesine rağmen, bu alandaki araştırmalar henüz olgunlaşmamış ve kavramın ne anlama geldiği konusunda tam bir fikir birliğine varılamamıştır (Ma, Xiao ve Yin, 2018, s. 246).

Dayanıklılık kavramının kökeni, Latince “resiliens” kelimesine dayanmaktadır (Vidal, Carvalho ve Cruz-Machado, 2014, s. 1246). Dayanıklılık kelimesi, Latince “yukarı sıçramak” anlamına gelen “salire”, “geri sıçramak” anlamına gelen “resilire” ve “geri sekmek veya zıplamak yeteneği” anlamına gelen “resilio” kelimesinden gelmektedir (Fani, Fard ve Yakhkeshi, 2015, s. 65). “Resilience kavramı Türkçe’de farklı şekillerde kullanılması nedeniyle bu konuda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Kavram en çok “dayanıklılık” kelimesiyle ifade edilmekle birlikte dirençlilik, direniş, esneklik, kendini toparlama, sağlamlık ve yılmazlık kelimeleri de kavramın karşılığı olarak kullanılmaktadır” (Börekçi ve Gerçek, 2018, s. 45).

Dayanıklılık terimi, ekolojiden metalürjiye, bireysel ve örgütsel psikolojiden güvenlik mühendisliğine kadar çok çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Kavramın kullanım alanı farklılık gösterse de, tüm alanlarda dayanıklılık kavramı, bir unsurun bir bozulmadan sonra kararlı bir duruma geri dönme yeteneği ve kabiliyeti ile yakından ilişkilidir. Ruiz-Martin, López-Paredes, and Wainer (2018, s. 11) günümüzün hızla değişen dünyasında işletmelerin hayatta kalmasının giderek daha zorlaştığını ve bu zorlukların üstesinden gelebilmek için dayanıklı olmanın kritik önem taşıdığını belirtmektedir. Dayanıklılık, hem bireylerin hem de kurumların çalkantı ve kopukluklara verdiği tepkilerle ilişkilidir (Bhamra, Dani ve Burnard, 2011, s. 5376). Van Der Vegt, Essens, Wahlström ve George (2015, s. 972), örgütsel dayanıklılığı, organizasyonun beklenmedik ve olumsuz olaylara karşı direnç gösterme ve bu olayların etkilerini en aza indirme aynı zamanda değişen koşullara uyum sağlama yeteneği olarak tanımlamıştır. Ruiz-Martin ve diğerleri (2018, s. 21) ise örgütsel düzeyde dayanıklılığı, bir kuruluşun bilinen ve bilinmeyen bozulmalara dayanmasına ve hala hayatta kalmasına izin veren özelliklerin, yeteneklerin, kapasitelerin veya becerilerin ölçülebilir bir kombinasyonu şeklinde ifade etmiştir. Boin ve Van Eeten (2013, s. 429) dayanıklılığın, krizlerin ve felaketlerin yarattığı zorluklara karşı potansiyel bir çözüm olarak geniş çapta kabul gördüğünü, dayanıklılığın, şokları emen ve bir aksaklıktan sonra geri sıçrayan bir organizasyon veya toplum yaratabileceğini ifade etmiştir.

Literatürde, örgütsel dayanıklılık iki farklı şekilde ele alınmaktadır. İlk görüş, dayanıklılığı kriz sonrası eski hale dönebilme ve işe devam edebilme yeteneği olarak görürken, ikinci görüş bunun ötesine geçerek yeni yetenekler geliştirme ve zorluklardan fırsat yaratma becerisini vurgulamaktadır. İlk yaklaşım, hızlı toparlanma ve uyumu hedeflerken, ikinci yaklaşım dönüşüm odaklıdır ve örgütün krizden güçlenerek çıkmasını ve geleceğe yönelik kapasitesini artırmasını savunmaktadır. (Lengnick-Hall, Beck ve Lengnick-Hall, 2011, s. 244).

Yeni bir kavram olması sebebiyle örgütsel dayanıklılık, farklı bilimsel çevrelerden araştırmacılar tarafından geliştirilen çeşitli ölçütler aracılığıyla incelenmektedir. Örgütsel dayanıklılığı ölçmek için kullanılan yöntemler genel olarak; sistem odaklı, strateji odaklı ve örgüt odaklı ölçümler olmak üzere üç ana kategoriye ayrılabilir (Ma ve diğerleri, 2018, 249). Kantur and Say (2015, s. 467) tarafından geliştirilen örgütsel dayanıklılık ölçeği; sağlamlık, çeviklik ve bütünlük olmak üzere üç boyutlu bir yapıya sahiptir. İlk boyut olan sağlamlık dört maddeden oluşmakta ve örgütlerin olumsuz koşullara karşı koyma ve bu koşullardan kurtulma kapasitesini ölçmektedir. İkinci boyut olan çeviklik üç maddeden oluşmakta ve örgütlerin hızlı bir şekilde harekete geçme kapasitesini ölçmektedir. Son boyut olan bütünlük boyutu ise üç maddeden oluşmakta ve örgütte olumsuz durumlarla karşılaşıldığında çalışanlar arasındaki uyumu ölçmektedir.

Bu çalışmada kullanılacak olan Wicker, Filo ve Cuskelly (2013, ss. 512-513) tarafından geliştirilen örgütsel dayanıklılık ölçeği ise sağlamlık, yedekleme, beceri ve atiklik olmak üzere dört boyutlu bir yapıya sahiptir. İlk boyut olan sağlamlık örgütün beklenmedik olayların etkisine dayanma ve bunlarla başa çıkma kapasitesini ölçmektedir. İkinci boyut olan yedekleme örgütün kendi kaynakları kullanılamaz hale geldiğinde alternatif kaynakları (tesisler, ekipman, personel vb.) kullanabilme yeteneğini ölçmektedir. Üçüncü boyut olan beceri örgütün beklenmedik olaylar sırasında sorunları tanımlama, kaynakları harekete geçirme ve operasyonları sürdürmek için yaratıcı çözümler bulma kapasitesini ölçmektedir. Son olarak dördüncü boyut olan atiklik ise örgütün değişen koşullara hızlı bir şekilde uyum sağlama, önceliklere zamanında ulaşma ve hizmetleri çabuk bir şekilde yeniden başlatma yeteneğini ölçmektedir.

1.3. Firma Performansı Algısı

Başarılı işletmeler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi ilerlemesi için kritik öneme sahiptir. Rekabetçi piyasada varlığını sürdürmek isteyen her işletme performans odaklı olmalıdır. Günümüzde firma performansı, stratejik yönetim araştırmalarında merkezi bir kavram ve sıkça incelenen bir değişkendir (Taouab ve Issor, 2019, s. 94). Ancak, araştırmacılar, performansın tanımlanması, ölçülmesi ve tutarlı bir şekilde uygulanması konusunda uzun yıllardır süregelen zorluklara dikkat çekmektedirler (Miller, Washburn ve Glick, 2013, s. 948). Bu nedenle firma performansının tanımı ve ölçümü konusunda akademik alanda henüz tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu durum, araştırmacıların farklı yorumlar ve yaklaşımlar sunmasına neden olmaktadır (Taouab ve Issor, 2019, s. 98).

Sapienza, Smith, and Gannon (1988, s. 46) performansın hem nesnel hem de öznel açılardan değerlendirilebileceğini belirtmişlerdir. Bazı araştırmalar nesnel ölçümleri daha uygun bulsa da, işletme sahiplerinin bilgi paylaşımına yanaşmaması ve yanlış değerlendirme olasılıkları nedeniyle nesnel veri toplamanın zorluğu vurgulanmaktadır. Abubakar, Elçi, Elrehail ve Alatailat (2019, s. 104) “örgütsel performans en basit tanımıyla, örgütün hedeflerine ulaşması” şeklinde ifade etmiştir.

Firma performansı algısı, bir şirketin finansal başarısını gösteren çeşitli ölçütlerle tanımlanır. Bunlar karlılık, pazar büyümesi, şirket değeri, müşteri memnuniyeti ve çalışan memnuniyetidir. Yani firma performansı, şirketin sadece parasal sonuçlarını değil, aynı zamanda paydaşlarının memnuniyetini de içeren geniş bir başarı tanımını ifade etmektedir (Santos ve Ledur Brito, 2012, s. 96). Başarılı bir işletme, sürekli ve büyük kazançlar sağlayarak hem iş imkânları oluşturur hem de çalışanlarının refahını artırır. Ayrıca, mali açıdan güçlü olması, personeline daha iyi olanaklar sunmasına, üretimini geliştirmesine ve müşterilerine üstün kaliteli ürünler sunmasına olanak tanır. Bu gelişmelerin sağlanabilmesi için elde edilen sonuçların değerlendirilmesi şarttır. Bu nedenle, performansın ölçülmesi, bir firmanın etkili bir şekilde yönetilmesi için hayati bir öneme sahiptir. Performans ölçümü, şirketin kendini tanımasına, geleceği görmesine, hedeflerine ulaşma yolunu izlemesine ve doğru zamanda doğru adımlar atmasına yardımcı olan çok önemli bir araçtır (Taouab ve Issor, 2019, s. 103).

1.4. Örgüt Kültürü, Örgütsel Dayanıklılık ve Firma Performansı Algısı Arasındaki İlişkiler Üzerine Yapılan Araştırmalar

Literatürde örgüt kültürü ile firma performansı algısı arasındaki ilişkiye bakıldığında; Uzkurt, Kumar, Kimzan ve Eminoğlu (2013, s. 92) yaptıkları çalışmada, örgüt kültürünün firma performansını olumlu etkilediğini, ancak örgütsel yeniliklerin varlığında bu etkinin dolaylı hale gelerek yeniliklerin aracılık rolü oynadığı belirlenmiştir. Acar ve Acar (2014) çalışmasına göre, Türkiye’de sağlık sektöründe en baskın ve firma performansını olumlu etkileyen kültür hiyerarşi kültürü olurken, pazar kültürü özel hastanelerde finansal performansı olumlu etkilerken, klan kültürü performansla anlamlı ilişki göstermemiş ve adhokrasi kültürünün etkisi ise net olarak belirlenememiştir. Akça ve diğerleri (2018, s. 133) tarafından yapılan çalışmada örgüt kültürü ile firma performansı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ergün (2018, s. 53) tarafından Türkiye’de yer alan 85 imalat firmasında 821 farklı seviyelerdeki çalışan ve yöneticilerle yapılan araştırmada, adhokrasi kültürünün yenilik performansını doğrudan ve anlamlı şekilde destekleyen tek kültürel özellik olduğu ve yenilik performansının en güçlü belirleyicisi olarak öne çıktığı vurgulanmıştır. Sever ve Paksoy (2021, s. 313) tarafından örgüt kültürünün firma performansı üzerindeki etkisinde örgütsel çevikliğin aracılık rolünü belirlemek amacıyla yapılan çalışmada klan, adhokrasi ve hiyerarşi kültürlerinin firma performansına olan etkisinde örgütsel çevikliğin aracı rol oynadığı, pazar kültürünün firma performansı üzerindeki etkisinde bu aracılık rolü bulunmadığı tespit edilmiştir. Burak ve Deniz (2021, s. 49) tarafından Türkiye’de 260 ihracatçı işletme yöneticileri ile yaptıkları çalışmada adhokrasi, pazar kültürünün firma performansını pozitif etkilediği, hiyerarşi kültürünün ise firma performansını negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Örgüt kültürüyle örgütsel dayanıklılık arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalar literatürde henüz yeterli değildir. Ancak Okun (2022, s. 1) tarafından yapılan bir araştırma, inovasyon kültürünün örgüt kültürünün güçlü bir bileşeni olması durumunda örgütün dayanıklılığının artacağını ortaya koymaktadır. Çağlar Çelebioğlu (2024) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’deki havayolu işletmelerinde çalışan yöneticiler ve personelden elde edilen verilerle, liderlik ile örgütsel dayanıklılık arasındaki ilişkide örgüt kültürünün düzenleyici rol oynadığı ve bu ilişkinin anlamlılık düzeyini ve yönünü belirleme gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

Örgütsel dayanıklılık ve firma performansı algısı arasındaki ilişkiye yönelik literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde; Akgün ve Keskin (2014, s. 6918) örgütsel dayanıklılığın yenilikçiliği etkilediğini ve firma performansını artırdığını tespit etmiştir. Balak (2021, s. 102) tarafından yapılan araştırmada örgütsel dayanıklılık ile örgütsel performans arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yılmaz Kozcu ve Özmen (2023, s. 498) tarafından yapılan çalışmada örgütsel dayanıklılığın örgütsel performans üzerinde önemli pozitif bir etki gösterdiği ifade edilmiştir. Keskin, H., Tatoğlu, E., Akgün, A. E. ve Balak, D. (2025) tarafından yapılan çalışmada, kurumsal dayanıklılık kapasitesi ile finansal performans arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır.

2. Yöntem

Araştırmada etik ilkelere uyulmuş, katılımlara gönüllülük esası uygulanmış, kişisel verilerin gizliliği korunarak veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkilerin tanımlanması amaçlanmaktadır. Örgüt kültürünün firma performansı algısına etkisi ve bu etkide örgütsel dayanıklılığın aracı rolünün olup olmadığının belirlenmesi amacı ile araştırma hipotezleri oluşturulmuştur. Oluşturulan hipotezler aşağıda verilmiştir.

H₁: Örgüt kültürü firma performansı algısını pozitif etkilemektedir.

Kültürün firma performansı üzerindeki potansiyel etkilerine duyulan yaygın ilgi göz önüne alındığında, bu bağlantı hakkında ne kadar az netlik olduğu dikkat çekicidir (O'Reilly, Caldwell, Chatman ve Doerr, 2014, s. 599). Örgüt kültürü ve firma performansı arasındaki ilişki karmaşıktır ve net bir kanıt yoktur. Bunun iki nedeni vardır. Bunlardan ilki kültürün birçok boyutunun olması ve hangisinin önemli olduğunun duruma göre değişmesidir. Diğer neden ise, performansın da farklı yönlerinin olması ve kültürün performansın bazı yönlerini olumlu etkilerken bazı yönlerini etkilemeyebilmesidir. Bu nedenle, bu ilişkiyi incelemek zordur. Tüm zorluklara rağmen, araştırmalar bazı kültürel özelliklerin şirketin stratejisine bakılmaksızın kısa vadeli finansal başarısı için önemli olabileceğini göstermektedir (O'Reilly ve diğerleri, 2014, ss. 614-615). Örgütlerin başarısı ve performansı, sahip oldukları kültürden etkilenir ve bu etkinin olumlu mu, olumsuz mu olacağı örgütün faaliyet gösterdiği çevreye bağlıdır. Örgüt kültürünün örgüt performansını olumlu yönde etkileyebilmesi için, örgütün hem dış çevredeki yeniliklere ayak uydurabilen hem de kendi iç yapısındaki unsurlarla uyumlu kültürel özellikler taşıması gerekmektedir (Kaya, 2008, s. 136). O'Reilly, Cao ve Sull (2024, s. 7) örgütün kültürel normlarının firma performansı üzerindeki etkisinin mutlak olmadığını, aksine örgütün içinde bulunduğu duruma ve izlediği stratejiye bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Yılmaz, Alpkan ve Ergün (2005, s. 1349) tarafından yapılan çalışmada, güçlü bir örgüt kültürünün, müşteri ve öğrenme odaklılığı geliştirerek firma performansını olumlu yönde etkilediği ifade edilmektedir. Eren, Alpkan, and Ergün (2003, s. 66) tarafından Gebze bölgesindeki imalat firmaları üzerine yapılan bir araştırmaya göre, çalışanları güçlendirmek ve öz değerler oluşturmak gibi içsel bütünlüğü sağlayan faktörlerin, firma performansı üzerinde doğrudan bir etkisinin bulunmadığı ortaya konmuştur. Şanal ve Öztürk (2019, s. 269) tarafından Adana Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren üretim işletmeleri üzerine yapılan çalışmada örgüt kültürünün genel olarak işletme performansını olumlu etkilediği, güçlü bir örgüt kültürünün, rekabet avantajı ve pazar payı artışı sağladığı ifade edilmiştir.

H₂: Örgüt kültürü örgütsel dayanıklılığı pozitif etkilemektedir.

Parsons (2010, s. 19) bir organizasyonun zorlu durumlarla başa çıkabilmesi, yani dayanıklılık gösterebilmesi için kültür ve değerlerin oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Madni ve Jackson (2009, s. 181) örgütsel dayanıklılığı, örgüt kültürünün değişen bir ortama uyum sağlama yeteneği şeklinde ifade etmektedir. Arfiansyah (2021, s. 101) bir organizasyonun kültürünün, o organizasyonun zorlu durumlara karşı ne kadar dirençli olacağını belirleyen temel bir faktör olduğunu, organizasyonun kimliği ve değerlerinin, zaman içinde yaşanan deneyimlerle şekillendiğini ve bu durumun da organizasyonun dayanıklılığını doğrudan etkilediğini ifade etmektedir. Stanisic, Boskovic ve Primorac (2017, s. 487) güçlü bir örgüt kültürünün, sadece çalışanları kontrol etmek ve bir arada tutmakla kalmadığını, aynı zamanda onlara şirkette olup bitenleri anlamaları için bir çerçeve sunduğunu ve bu durumun şirketin daha başarılı olmasına ve zorluklar karşısında daha dirençli olmasına katkıda bulunduğunu vurgulamıştır. Yavuz (2023, s. 450)'a göre örgütsel dayanıklılığın geliştirilebilmesi örgütlerin, öğrenme yeteneklerini geliştirmeleri, çalışanları sorun çözme süreçlerine katmaları, yönetim kapasitesini artırmaları, öngörü yeteneklerini güçlendirmeleri ve geri bildirimleri yapıcı bir şekilde kullanmalarıyla mümkündür. Başarılı örgütler, sürekli gelişmeyi, iyileştirmeyi, uyumu ve yenilikçiliği temel prensip edinir, yeniliklere açık bir tutum sergiler ve bunu örgüt kültürlerine yansıtırlar. Örgütsel dayanıklılığın sürdürülebilirliği ancak bu şekilde sağlanabilir. Stanisic ve diğerleri (2017, s. 493) günümüzün hızlı değişen iş dünyasında başarılı olmak için şirketlerin esnek, yenilikçi ve uyarlanabilir, yani dayanıklı bir yapıya sahip olmaları gerektiğini, bu dayanıklılığın ise, tüm çalışanların değişimi olumlu karşıladığı ve uzun süreli istikrar beklentisinin olmadığı bir örgüt kültürüyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Sawalha (2015, s. 346) Ürdün'deki sigorta şirketlerinin zor zamanlardaki dayanıklılıklarını ve bu dayanıklılığın örgüt kültürüyle ilişkisini araştırdığı çalışmada Amman Borsası'na kayıtlı 28 sigorta şirketinde yönetim kademesinde görev

yapan yöneticilerden anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Araştırma sonuçları örgüt kültürünün örgütsel dayanıklılık düzeyini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur.

H₃: Örgütsel dayanıklılık firma performansı algısını pozitif etkilemektedir.

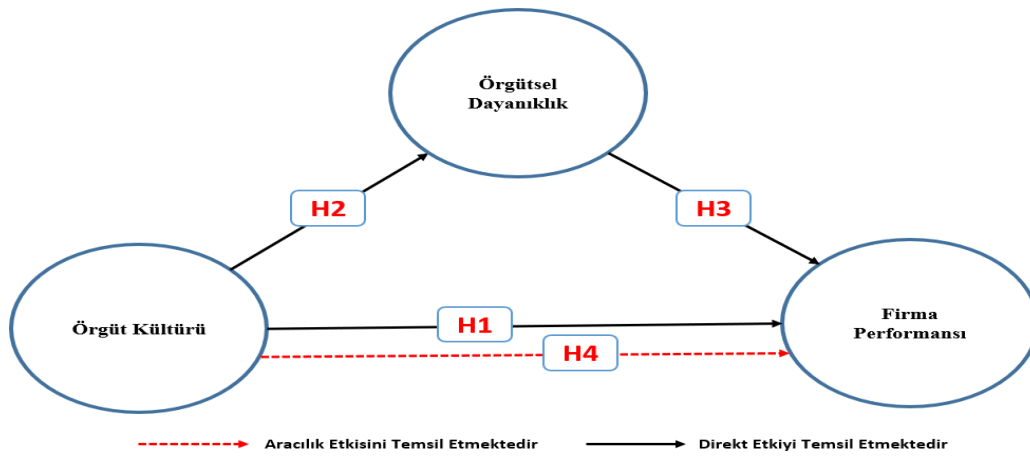
“Dayanıklı organizasyonlar, iş ortamındaki değişikliklere, bozulmalara ve krizlere dayanmak ve uyum sağlamak için daha donanımlıdır, bu da onların uzun vadeli rekabet avantajını ve sürdürülebilir karlılığı korumalarını sağlar” (Asare-Kyire, Bonsu, Appienti ve Ackah, 2023, s. 2037). Dayanıklı organizasyonlar, zorlu koşullar altında bile yüksek performanslarını sürdürür ve beklenmedik sorunlar karşısında kolayca toparlanırlar (Boin ve Van Eeten, 2013, s. 433). Asare-Kyire ve diğerleri (2023, s. 2047) konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin örgütsel dayanıklılığının inovasyon ve firma performansı üzerindeki etkisini ve sosyal bağların düzenleyici rolünü araştırdıkları çalışmalarında; örgütsel dayanıklılık ve firma performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

H₄: Örgütsel dayanıklılık, örgüt kültürünün firma performansı algısına olan etkisine aracılık eder.

Suryaningtyas, Sudiro, Troena ve Irawanto (2019, s. 1) tarafından yürütülen Endonezya’nın Doğu Java bölgesindeki 3 yıldızlı oteller, tatil köyleri ve lüks konukevlerinde gerçekleştirilen araştırmada, her şirketin Genel Müdürü veya İnsan Kaynakları Müdürü gibi yetkililerine ulaşarak veri toplamışlardır. Sonuçlar, örgüt kültürünün örgütsel performans üzerinde önemli bir etkisi olduğunu, örgütsel dayanıklılığın örgütsel kültür ve örgütsel performans arasında kısmen aracı bir rol oynadığını ortaya koymuştur.

Literatür ve yukarıdaki bilgiler ışığında araştırmanın modeli aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

2.2. Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların çalışanları oluşturmaktadır. Bu araştırmanın örneklemi ise İstanbul ilinde faaliyet gösteren bankaların orta ve üst düzey yöneticileri oluşturmaktadır. Araştırmada yalnızca orta ve üst düzey yöneticilerin seçilmesinin gerekçesi, bankacılık sektöründe örgüt kültürü, örgütsel dayanıklılık ve firma performansı algısına ilişkin stratejik kararların bu yönetim kademesinde şekillenmesidir. Orta ve üst kademe yöneticiler, hem kurum kültürünü çalışanlara aktaran hem de krizlere karşı dayanıklılığı sağlayan stratejileri belirleyen konumdadır. Ayrıca firma performans göstergelerine dair geniş bir bakış açısına sahip olmaları, bu üç değişken arasındaki ilişkisinin daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın verileri, dört bölümden oluşan bir anket formu yardımı ile toplanacaktır. İlk bölümde İstanbul’da bankacılık sektöründe faaliyet gösteren orta ve üst düzey yöneticilerin demografik özelliklerinin tespit edilmesine yönelik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde örgüt kültürünü ölçmek için Karakılıç Yörük (2019, s. 25) tarafından sadeleştirilmiş ve 4 boyut ile 16 madde içeren Cameron ve Quinn Örgüt Kültürü Değerlendirme Aracı kullanılmıştır. Üçüncü bölümde, örgütsel dayanıklılık kavramını ölçmek üzere Wicker ve diğerleri (2013, s. 516) tarafından geliştirilen ve Çoban Kumbalı (2018, s. 146) tarafından kullanılan “sağlamlık, yedekleme, beceri ve atiklik” olmak üzere 4 boyutu ve 21 ifadeyi içeren ölçekten yararlanılmıştır. Dördüncü bölümde, firma performansı algısını ölçmek için Balak (2021, ss. 94-95) tarafından kullanılan ve 15 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. Bütün değişkenlere ait ifadeler 5’li Likert ölçeği “(1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum” kullanılarak ölçülmüştür.

2.4. Veri Analiz Süreci

Elde edilen verilerin analizi için SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Verilerin normal dağılımlarını belirlemek için merkezi limit teoremi ve basıklık-çarpıklık değerleri incelenmiş ve veriler normal dağılım gösterdiği için parametrik testlerden yararlanılmıştır. Araştırmadaki ölçekler için LISREL 8.7 programı ile doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. SPSS 25.0 ile güvenirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, Pearson korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Aracı etkiyi test etmek amacı ile Process Makro 2.6 kullanılmış ve model 4 ile aracılık analizi yapılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Demografik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde araştırmaya dahil olan toplam 506 katılıcıya ait demografik özelliklere ait bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik	Grup	n	%
Cinsiyet	Kadın	246	48,62%
	Erkek	260	51,38%
Doğum Yılı	1965-1979	64	12,65%
	1980-1990	309	61,07%
	1991-1999	115	22,73%
	2000 ve üzeri	18	3,56%
	Lise/Ön Lisans	34	6,72%
Eğitim Durumu	Lisans	216	42,69%
	Yüksek Lisans veya üzeri	256	50,59%
	Uzman Yardımcısı	30	5,93%
İş Pozisyonu	Uzman	121	23,91%
	Yönetici	355	70,16%
	5 yıl ve altı	166	32,81%
Bu İş Yerindeki Çalışma Süreniz	6-11 yıl	108	21,34%
	12-17 yıl	123	24,31%
	18-23 yıl	60	11,86%
	23 yıl ve üzeri	49	9,68%
	Toplam	506	100,00%

Araştırmaya toplam 506 katılımcı dâhil olmuş olup katılımcıların %48.62’sinin (n:246) kadın, %51.38’inin (n:260) erkek olduğu belirlenmiş olup katılımcıların çoğunlukla 1980-1990 arasında doğdukları (%61.07; n:309), Yüksek lisans veya üzeri mezunu oldukları (%50.59; n:256), yönetici

pozisyonunda çalıştıkları (%70.16; n:355) ve 5 yıl veya altında ilgili kurumda çalıştıkları (%32.81, n:166) belirlenmiştir.

3.2. Betimsel Bulgular ve Normallik Analizleri

Araştırmanın bu kısmında, elde edilen örneklem grubunun demografik özellikleri ve kullanılan ölçme araçlarından elde edilen temel istatistiksel sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 2: Verilerin Dağılımı ve Betimsel Bulgular

Ölçümler	Ort.	Medyan	S.s	Çarpıklık	Basıklık
Örgüt Kültürü	2,75	2,81	1,01	0,10	-1,52
Örgütsel Dayanıklılık	2,98	3,14	0,95	-0,12	-1,64
Firma Performansı Algısı	2,94	3,20	0,94	-0,03	-1,66

Dağılımın normalliği incelenirken, öncelikle Merkezi Limit Teoremi'nden yararlanılmıştır. Bu önemli istatistiksel ilkeye göre, örneklemdeki gözlem sayısı 30'a eşit veya daha fazla olduğunda ($n \geq 30$), dağılımın normal bir yapı sergilediği düşünülmektedir. Aynı zamanda merkezi eğilim ölçülerinden ortalama ve medyan değerlerinin birbirine yakınsamasıdır (Ghasemi ve Zahediasl, 2012, s. 486). Normallik tespiti için kullanılan alternatif yöntemlerden biri de çarpıklık ve basıklık değerlerinin incelenmesidir (Kline, 2023, s. 38). George ve Mallery (2003, ss. 98-99) -2 ve +2 aralığında olmasının yeterli olduğunu savunmuşlardır. Bu bilgiler ışığında verilerin normal dağılımdan geldiği belirlenmiştir.

Likert tipi ölçeklerden elde edilen puanlar sonucu katılımcıların yanıt düzeylerini belirlemek amacıyla 0,8 puan aralığı ($4/5=0,80$) esas alınmıştır. Bu yöntemde, Likert ölçeğindeki 1 başlangıç noktası alınarak, üzerine 0,8'lik puan dilimleri eklenmek suretiyle her bir ölçüm düzeyinin hangi puan aralığına denk geldiği saptanmaktadır. Bu durumda 1-1,80 aralığı “çok düşük”, 1,81-2,6 aralığı “düşük”, 2,61-3,4 aralığı “orta”, 3,41-4,2 aralığı “yüksek” ve 4,21-5,0 aralığı “çok yüksek” düzeyi göstermektedir ve şayet değerlendirme ölçeğin toplam puanı üzerinden yapılıyorsa, belirtilen bu aralıkların her birinin ölçekteki madde adediyle çarpılması gerekmektedir (Durmaz, 2020, s. 70).

Katılımcıların örgüt kültürü düzeylerinin 2.75 ± 1.01 ile “orta” düzeyde, örgütsel dayanıklılık düzeylerinin 2.98 ± 0.95 ile “orta” düzeyde ve firma performansı algılarının 2.94 ± 0.94 ile “orta” düzeyde olduğu belirlenmiştir.

3.3. Faktör Analizleri

Çalışmada kullanılan ölçme araçlarına faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi için örneklem büyüklüğünün genelde 100-200 kişi olması yeterli görülmektedir (Akgül ve Çevik, 2005, s. 419). Bu çalışmada da 506 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin bu araştırma kapsamında da faktör yapılarının geçerli olup olmadığını saptamak amacıyla LISREL 8.7 programı aracılığıyla Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Yapılan DFA analizi sonuçlarında uyum indeksleri ve standardize edilmiş faktör yükleri, güvenilirlik düzeylerinin saptanması için cronbach's alpha analizi ve ölçeklerin benzeşme geçerliği ve kompozit güvenilirliği için ortalama varyans (AVE) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerleri hesaplanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981). Faktör analizine ilişkin sonuçlar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Örgüt Kültürü DFA Sonuçları ve Güvenirlik Düzeyleri

Ölçek	Faktör	Madde No	Faktör Yüğü	t	CR	AVE	Cronbach's Alpha	
							Faktör	Ölçek Geneli
Örgüt Kültürü	Klan Kültürü	Madde 1	0,98	29,94**	0,907	0,712	0,914	0,943
		Madde 2	0,80	21,35**				
		Madde 3	0,79	21,19**				
		Madde 4	0,79	21,21**				
	Adhokrasi Kültürü	Madde 5	0,93	26,7**	0,878	0,646	0,875	
		Madde 6	0,76	19,5**				
		Madde 7	0,76	19,65**				
		Madde 8	0,75	19,13**				
	Piyasa Kültürü	Madde 9	0,91	26,17**	0,926	0,757	0,926	
		Madde 10	0,85	23,83**				
		Madde 11	0,86	23,33**				
		Madde 12	0,86	24,04**				
	Hiyerarşi Kültürü	Madde 13	0,94	27,61**	0,916	0,734	0,913	
		Madde 14	0,82	22,21**				
		Madde 15	0,84	22,78**				
		Madde 16	0,82	21,93**				

X²:205,55; sd:98; x²/sd:2,097; RMSEA: 0,047; RMR; 0,51; CFI:0,99, GFI:0,95, NFI: 0,99

**p<0,01

Örgüt kültürü ölçeğinin 4 faktörlü yapısının bu araştırma bağlamında geçerliliğini sınamak amacıyla yapılan DFA neticesinde; ölçeğin uyum indekslerinin. X²= 205.55, sd=98, X²/sd= 2907, RMSEA: 0.047, CFI:0,99, GFI:0,95, NFI: 0,99 olarak bulunmuş ve bu değerlerin iyi uyum iyiliği sınırları içerisinde olduğu belirlenmiştir (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003). Bununla birlikte ölçeğin standardize edilmiş faktör yük değerlerinin 0.75 ile 0.98 arasında olduğu ve tüm faktör yüklerinin istatistiksel açıdan anlamlı bulunduğu (t>2.58; p<0.01) belirlenmiştir. Ayrıca AVE değerlerinin 0,50'in üzerinde, CR ve Cronbach's alpha değerlerinin ise 0,70'in üzerinde olduğu görülmüştür. Bu değerler doğrulanmış ölçek yapısının yapı güvenirliliğini, yakınsama geçerliliğini ve iç tutarlılık kriterlerini sağlandığını göstermektedir (Gliem ve Gliem, 2003, s. 87).

Örgütsel dayanıklılık ölçeğinin 4 faktörlü yapısının bu araştırma bağlamında doğrulanıp doğrulanmadığının incelenmesi için yapılan DFA sonucunda; ölçeğin uyum indekslerinin. X²:198,29; sd:183; x²/sd:1,084; RMSEA: 0,013; RMR; 0,38, CFI:0,99, GFI:0,96, NFI: 0,99 olarak bulunmuş ve bu değerlerin iyi uyum iyiliği sınırları içerisinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ölçeğin standardize edilmiş faktör yük değerlerinin 0.69 ile 0.96 arasında olduğu ve tüm faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (t>2.58; p<0.01) belirlenmiştir. Ayrıca AVE değerlerinin 0,50'in üzerinde, CR ve Cronbach's alpha değerlerinin ise 0,70'in üzerinde olduğu görülmüştür. Bu değerler doğrulanmış ölçek yapısının yapı güvenirliliğini, yakınsama geçerliliğini ve iç tutarlılık kriterlerini sağlandığını göstermektedir.

Tablo 4: *Örgütsel Dayanıklılık DFA Sonuçları ve Güvenirlik Düzeyleri*

Ölçek	Faktör	Madde No	Faktör Yüğü	t	CR	AVE	Cronbach's Alpha	
							Faktör	Ölçek Geneli
Örgütsel Dayanıklılık	Sağlamlık,	Madde 1	0,96	29,15**	0,907	0,662	0,950	0,956
		Madde 2	0,76	19,84**				
		Madde 3	0,77	20,15**				
		Madde 4	0,76	20,11**				
		Madde 5	0,80	21,66**				
	Yedekleme	Madde 1	0,93	26,79**	0,882	0,602	0,878	
		Madde 2	0,75	19,25**				
		Madde 3	0,74	18,88**				
		Madde 4	0,72	18,36**				
		Madde 5	0,72	18,19**				
	Beceri	Madde 1	0,91	26,31**	0,892	0,580	0,89	
		Madde 2	0,71	17,95**				
		Madde 3	0,75	19,39**				
		Madde 4	0,74	18,9**				
		Madde 5	0,75	19,24**				
		Madde 6	0,69	17,31**				
	Atiklik	Madde 1	0,91	25,77**	0,882	0,601	0,878	
		Madde 2	0,74	18,73**				
		Madde 3	0,74	18,94**				
		Madde 4	0,73	18,53**				
Madde 5		0,74	18,78**					
X ² :198,29; sd:183; x2/sd:1,084; RMSEA: 0,013; RMR; 0,38, CFI:0,99, GFI:0,96, NFI: 0,99								

**p<0,01

Firma performansı algısı ölçeğinin tek faktörlü yapısının bu araştırma bağlamında doğrulanıp doğrulanmadığının incelenmesi için yapılan DFA sonucunda; ölçeğin uyum indekslerinin. X²:96,13; sd:90; x²/sd:1,068; RMSEA: 0,012; RMR; 0,32, CFI:0,99, GFI:0,98, NFI: 0,99 olarak bulunmuş ve bu değerlerin iyi uyum iyiliği sınırları içerisinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ölçeğin standardize edilmiş faktör yük değerlerinin 0.69 ile 0.92 arasında olduğu ve tüm faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu (t>2.58; p<0.01) belirlenmiştir. Ayrıca AVE değerlerinin 0,50'in üzerinde, CR ve Cronbach's alpha değerlerinin ise 0,70'in üzerinde olduğu görülmüştür. Bu değerler doğrulanan ölçek yapısının yapı güvenirliğini, yakınsama geçerliliğini ve iç tutarlılık kriterlerini sağlandığını göstermektedir.

Tablo 5: *Firma Performansı Algısı DFA Sonuçları ve Güvenirlik Düzeyleri*

Ölçek	Faktör	Madde No	Faktör Yüğü	t	CR	AVE	Cronbach's Alpha	
							Faktör	Ölçek Geneli
Firma Performansı Algısı		Madde 1	0,92	26,7**				
		Madde 2	0,70	17,63**				
		Madde 3	0,69	17,3**				
		Madde 4	0,70	17,93**				
		Madde 5	0,71	17,98**				
		Madde 6	0,72	18,33**				
		Madde 7	0,70	17,85**				
		Madde 8	0,69	17,02**	0,946	0,541	0,941	
		Madde 9	0,77	17,47**				
		Madde 10	0,78	18,04**				
		Madde 11	0,70	18,74**				
		Madde 12	0,77	17,77**				
		Madde 13	0,71	18,07**				
		Madde 14	0,70	17,77**				
		Madde 15	0,74	19,13**				
			X ² :96,13; sd:90; x2/sd:1,068; RMSEA: 0,012; RMR: 0,32, CFI:0,99, GFI:0,98, NFI: 0,99					

**p<0,01

3.4. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçümler arasındaki ilişkinin incelenmesi için ölçümler pearson korelasyon analiziyle bakılmıştır.

Tablo 6: Ölçümler Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Bulguları

Değişkenler	Örgüt Kültürü	Örgütsel Dayanıklılık	Firma Performansı
Örgüt Kültürü	r 1	0,581	0,473
	p	0,001**	0,001**
Örgütsel Dayanıklılık	r	1	0,565
	p		0,001**
Firma Performansı Algısı	r		1
	p		

**p<0,01; r:pearson korelasyon analizi

Korelasyon katsayısı 1'e yaklaştıkça değişkenler arasındaki ilişki güçlenir ve mükemmel bir doğrusal ilişkiyi işaret eder. Katsayının işareti, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü tayin eder; pozitif değerler aynı yönlü değişimi, negatif değerler ise ters yönlü değişimi ifade eder. 0 ilişkinin olmadığını gösterir. Ayrıca, korelasyon katsayısının 0,80 ile 1,00 arasında olması çok güçlü, 0,60 ile 0,79 arasında güçlü, 0,40 ile 0,59 arasında orta, 0,20 ile 0,39 arasında zayıf bir ilişkiye işaret ederken, 0,020'den küçük veya sıfıra yakın değerler ilişkinin yokluğu veya çok zayıf olduğunu gösterir (Lawshe, 1975).

Bu bilgiler ışığında katılımcıların örgüt kültürleri ile örgütsel dayanıklılık algıları arasında 0.581 birimlik orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu (r:0.581; p<0.01), firma performansı algıları arasında 0.473 birimlik orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu (r:0.473; p<0.01) ve katılımcıların firma performansı algıları ile örgütsel dayanıklılık algıları arasında 0.565 birimlik orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu (r:0.565; p<0.01) belirlenmiştir.

3.5. Araştırmanın Hipotezlerine Ait Sonuçlar

Araştırmanın hipotezlerinin incelenmesi için regresyon analizlerinden faydalanılmıştır. Regresyon analizlerinin geçerliliği için gerekli olan veri dağılımının normalliği, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı, otokorelasyon ve çoklu bağlantı sorunlarının yokluğu gibi temel varsayımlar bu araştırmada incelenmiştir. Tablo 2, incelenen verilerin normal bir dağılıma sahip olduğunu

gösterirken, Tablo 6 modele ilave edilen değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkilerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Otokorelasyon probleminin varlığı, modeldeki her bir yol katsayısı için oluşturulan regresyon modelinde Durbin Watson değeri kontrol edilerek araştırılmıştır. Elde edilen Durbin Watson değerlerinin 1 ile 3 arasında olması, her bir regresyon katsayısı için otokorelasyonun olmadığını göstermiştir (Field, 2005).

3.5.1. Araştırmanın Birinci Hipotezine Ait Sonuçlar

Araştırmanın birinci hipotezi, örgüt kültürü bağımsız değişkeni ile firma performansı bağımlı değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemektedir ve söz konusu ilişkinin regresyon analizi sonuçlarına Tablo 7’de yer verilmektedir.

Tablo 7: Örgüt Kültürünün Firma Performansı Algısı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Beta	s.h	t	p	Güven Aralığı %95	
					LLCI	ULCI
Sabit	1,734	0,107	16,224	0,001**	1,524	1,944
Örgüt Kültürü	0,439	0,037	12,037	0,001**	0,368	0,511

Durbin Watson:1,829; R²: 0,223; F:144,884; F(p):0,001<0,01

Bağımsız Değişken: Örgüt Kültürü

Bağımlı Değişken: Firma Performansı Algısı

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre örgüt kültürünün firma performansı algısı ($\beta = 0.439$, $p = 0.001 < 0.01$) üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda örgüt kültürü algısında meydana gelecek 1 birimlik artışın firma performansı algısında 0.439 birimlik bir artışa neden olacağı saptanmıştır. Elde edilen R² değeri firma performansı algısındaki %22.3’lük değişimin örgüt kültürü ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu sonuç araştırmanın “H1” hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

3.5.2. Araştırmanın İkinci Hipotezine Ait Sonuçlar

Araştırmanın ikinci hipotezi, örgüt kültürü bağımsız değişkeni ile örgütsel dayanıklılık bağımlı değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemektedir ve regresyon sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Örgüt Kültürünün Örgütsel Dayanıklılık Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Beta	s.h	t	p	Güven Aralığı %95	
					LLCI	ULCI
Sabit	1,478	0,100	14,782	0	1,282	1,674
Örgüt Kültürü	0,547	0,034	16,016	0	0,48	0,614

Durbin Watson:2,002; R²: 0,337; F:256,521; F(p):0,001<0,01

Bağımsız Değişken: Örgüt Kültürü

Bağımlı Değişken: Örgütsel Dayanıklılık

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre örgüt kültürünün örgütsel dayanıklılık ($\beta = 0.547$, $p = 0.001 < 0.01$) üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda örgüt kültürü algısında meydana gelecek 1 birimlik artışın örgütsel dayanıklılıkta 0.547 birimlik bir artışa neden olacağı ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen R² değeri örgütsel dayanıklılıktaki %33.7’lik değişimin örgüt kültürü ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu sonuç araştırmanın “H2” hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

3.5.3. Araştırmanın Üçüncü Hipotezine Ait Sonuçlar

Araştırmanın üçüncü hipotezinde bağımsız değişken olarak örgütsel dayanıklılık ve bağımlı değişken olarak firma performansı değişkenleri ele alınmış ve regresyon sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Örgütsel Dayanıklılığın Firma Performansı Algısı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

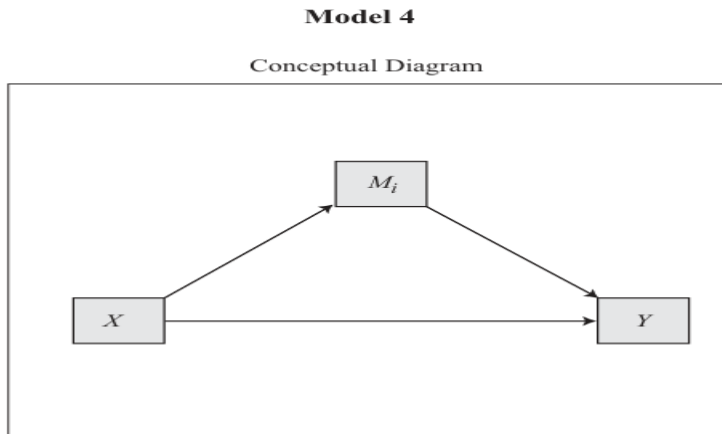
	Beta	s.h	t	p	Güven Aralığı %95	
					LLCI	ULCI
Sabit	1,279	0,114	11,261	0	1,055	1,944
Örgütsel Dayanıklılık	0,558	0,036	15,368	0	0,486	0,511

Durbin Watson:1,897; R²: 0,319; F:236,176; F(p):0,001<0,01
Bağımsız Değişken: Örgütsel Dayanıklılık
Bağımlı Değişken: Firma Performansı Algısı

Regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre örgütsel dayanıklılığın firma performansı ($\beta = 0.558$, $p = 0.001 < 0.01$) üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda örgütsel dayanıklılık algısında meydana gelecek 1 birimlik artışın firma performansı algısında 0.558 birimlik bir artışa neden olacağı tespit edilmiştir. Elde edilen R² değeri firma performansı algısındaki %31.9'luk değişimin örgütsel dayanıklılık ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu sonuç araştırmanın “H3” hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

3.5.4. Araştırmanın Dördüncü Hipotezine Ait Sonuçlar

Bir değişkenin başka bir değişken üzerindeki etkisinin üçüncü bir değişken (aracı değişken) yoluyla olup olmadığını anlamak için SPSS programının Process eklentisinin 2.16.3 versiyonu kullanılmıştır. Bu, aracılık analizleri için yaygın bir araçtır. Araştırmanın kuramsal çerçevesinde sadece bir tane aracı değişken olduğu için, Process eklentisindeki model 4 seçeneği kullanılmıştır. Otokorelasyonun tespiti için, modeldeki her bir yol katsayısının regresyon analizinde Durbin Watson değeri incelenmiştir. Bu istatistiksel değerin 1 ile 3 sınırları içinde yer alması, modeldeki regresyon katsayıları için kurulan regresyon modellerinde otokorelasyon sorununun olmadığı sonucunu doğurmuştur (Field, 2005). Ayrıca değişkenler arasındaki anlamlı ilişki ve verilerin normal dağılım göstermesi, uygulanan regresyon analizlerinin temel varsayımlarının sağlandığını ortaya koymaktadır.

Şekil 2: Tek Aracının Bulunduğu Process Model (Model 4)

Literatür, Baron ve Kenny tarafından geliştirilen geleneksel aracılık analizi ve Sobel testine kıyasla bootstrap yönteminin sonuçlarının daha güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır (Gürbüz ve Bayık, 2021, s. 1). Araştırmanın analizleri için Hayes’in (2022) geliştirdiği Process Macro aracı kullanılmıştır. Bu yöntemde bootstrap tekniğiyle 5000 yeniden örneklem seçeneği kullanılmıştır. Bootstrap tekniği kullanılarak gerçekleştirilen aracılık etkisi analizlerinde, %95’lik güven

aralığının sıfır değerini dışında kalması, araştırma hipotezlerinin kabul edilmesi için kritik bir koşuldur (MacKinnon, Lockwood ve Williams, 2004). Aracılık olup olmadığı bootstrap yöntemi sonucu oluşan güven aralıklarına bakılarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin aracı değişkenler üzerinden tamamen yok olması tam aracılık anlamına gelirken, etkinin devam etmesi ancak şiddetinin azalması kısmi aracılık olarak tanımlanmaktadır. Araştırmanın 4. hipotezine ilişkin bulgular, aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 10: Örgütsel Dayanıklılığın, Örgüt Kültürünün Firma Performansı Algısına Olan Etkisindeki Aracılık Rolüne Ait Bootstrap Sonucu

Etkiler	Yollar	β	S.E	t	p	LLCI	ULLC	R ²
Aracısız (Direkt) Etki	ÖK=>FP	0,439	0,037	12,037	0,001**	0,368	0,511	0,223
	ÖD=> FP	0,432	0,044	9,929	0,001**	0,347	0,518	0,351
Aracılı Etki	ÖK => FP	0,203	0,041	4,939	0,001**	0,122	0,283	
Dolaylı Etki	ÖK => ÖD => FP	0,237	0,0277			0,184	0,293	
Sobel Test Effect:0,237; S.H:0,0281; Z:8,4273; p=0.001<0.01								
**p<0.01; ÖK: Örgüt Kültürü, FP: Firma Performansı Algısı, ÖD: Örgütsel Dayanıklılık								

Aracısız direkt model incelendiğinde bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olması ve aracı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olması aracılık modeline bakılmasında bir engel olmadığını göstermektedir.

Aracılık etkisine karar vermek için dolaylı etkiler incelendiğinde; Örgüt kültürü ve firma performansı algısı arasındaki ilişkide örgütsel dayanıklılığın aracılık rolü incelendiğinde, örgütsel dayanıklılığın standardize edilmiş dolaylı etki katsayısının ($\beta=0.237$: SE:0.0277, LLCI:0.184, ULLC:0.293) güven aralıklarının sıfırı kapsamadığı için, örgütsel dayanıklılığın dolaylı etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç örgüt kültürünün firma performansı algısı üzerindeki etkisinde örgütsel dayanıklılığın aracı rol oynadığının göstergesidir. Aracılık etkinin bir diğer göstergesi sobel testi olup bu testin anlamlı olması (Sobel Z: 8.4273; $p=0.001<0.01$) aracılık etkisinin farklı bir göstergesidir.

Aracılık düzeyini belirlemek amacıyla yapılan analizde, aracı değişken (örgütsel dayanıklılık) modele dahil edildiğinde örgüt kültürünün firma performansı algısı üzerindeki etkisinde bir azalma gözlemlenmiştir. Aracısız durumda 0.439 olan anlamlı direkt etki, aracı değişkenle birlikte anlamlılığını korumuş ancak 0.203'e düşmüştür ($\beta=0.203$; $t=4.949$; LLCI: 0.122, ULLC:0.283, $p<0.01$). Bu durum, örgütsel dayanıklılığın kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Bu sonuçlar araştırmanın 4. Hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, günümüzün zorlu iş ortamında örgütlerin kalıcı başarısı için kritik öneme sahip olan örgüt kültürü ve örgütsel dayanıklılık kavramlarını, Türkiye'de faaliyet gösteren bankacılık sektöründe firma performansı bağlamında incelemiştir. Elde edilen bulgular, teorik çerçeveyi ve ilgili literatürü destekler niteliktedir.

İlk olarak, “örgüt kültürü firma performansı algısını pozitif etkilemektedir” hipotezi (H_1) ampirik olarak kanıtlanmıştır ($\beta=0.439$, $p<0.01$). Bu çalışmada örgüt kültürü, Cameron ve Quinn'in (2021) Rekabetçi Değerler Çerçevesi kapsamında dört boyutta ele alınmıştır: Klan, Adhokrasi, Pazar ve Hiyerarşi. Klan kültürü işbirliği ve bağlılığı, Adhokrasi yenilikçilik ve girişimciligi, Pazar kültürü sonuç ve rekabet odaklılığı, Hiyerarşi ise düzen ve kontrolü ön plana çıkarır. Ölçüm için kullanılan Örgüt Kültürü Değerlendirme Aracı, örgütün mevcut kültürel profilini belirlemeye ve baskın kültür tiplerini ortaya çıkarmaya imkân tanımaktadır. Bulgular, özellikle klan ve adhokrasi kültürlerinin, çalışan katılımını, motivasyonunu ve yenilikçiliği artırarak firma performansına olumlu katkıda bulunduğunu göstermektedir (Yılmaz ve diğerleri, 2005, s. 1340). Klan kültürü, güçlü işbirliği ve aidiyet duygusuyla ekiplerin etkin çalışmasını sağlarken, adhokrasi kültürü

yenilikçi çözümler ve girişimcilik ruhuyla rekabet avantajını desteklemektedir (Şanal ve Öztürk, 2019, s. 269). Pazar ve hiyerarşi kültürleri, sırasıyla sonuç odaklılık ve düzeni öne çıkarırken, banka ortamında performans üzerindeki etkileri klan ve adhokrasi kadar güçlü bulunmamıştır (Şanal ve Öztürk, 2019; Yılmaz ve diğerleri, 2005).

İkinci olarak, “örgüt kültürü örgütsel dayanıklılığı pozitif etkilemektedir” hipotezi (H₂) de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\beta=0.547, p<0.01$). Özellikle adhokrasi kültürü, değişime hızla uyum sağlama ve kriz durumlarına yaratıcı çözümler geliştirme kapasitesini artırmaktadır. Benzer şekilde Klan kültürü, çalışan bağlılığını ve işbirliğini güçlendirerek örgütün dayanıklılığını yükseltir. Bu bulgu, pozitif bir örgüt kültürünün örgütlerin belirsizliklere karşı direnme ve esneklik kazanma yeteneklerini artırdığını gösterir (Sawalha, 2015, s. 361).

Üçüncü olarak “örgütsel dayanıklılık firma performansı algısını pozitif etkilemektedir” hipotezi (H₃) de literatürle (Asare-Kyire ve diğerleri, 2023, s. 2047) tutarlılık göstermektedir ($\beta=0.558, p<0.01$). Bu sonuç, zorluklar karşısında ayakta kalabilen ve yeniden toparlanabilen örgütlerin, uzun vadede daha iyi performans sergilediği yönündeki beklentileri doğrulamaktadır.

Son olarak, “örgütsel dayanıklılık, örgüt kültürünün firma performansı algısına olan etkisine aracılık eder” hipotezi (H₄) de desteklenmiştir. Örgütsel dayanıklılığın, örgüt kültürünün firma performansı algısı üzerindeki etkisinde kısmi aracı rol oynadığı bilgisine ulaşılmıştır. Bootstrap analizi sonuçları ($\beta_{\text{dolaylı}}=0.237, p<0.01$) ve Sobel testi ($Z = 8.4273, p < 0.01$), örgüt kültürünün firma performansını doğrudan etkilemesinin yanı sıra, örgütsel dayanıklılığı artırarak da dolaylı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuç (Suryaningtyas ve diğerleri, 2019, s. 1) tarafından da desteklenmektedir. Bu bulgu, güçlü bir örgüt kültürünün, örgütün zorluklara karşı dirençli olmasını sağlayarak daha iyi bir performans sergilemesine katkıda bulunduğu mekanizmayı aydınlatmaktadır. Ancak doğrudan etkinin hala anlamlı olması, örgüt kültürünün firma performansı üzerinde başka dolaylı veya doğrudan etkilerinin de olabileceğini düşündürmektedir.

Araştırma sonuçları, olumlu bir örgüt kültürünün firma performansı algısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yöneticiler, örgütlerinin değerlerini, normlarını ve inançlarını destekleyen, işbirliğini ve adaptasyonu teşvik eden bir kültür oluşturmaya ve sürdürmeye odaklanmalıdır. Örgütlerin değişen pazar koşullarına ve beklenmedik olaylara karşı dirençli olması kritik öneme sahiptir. Yöneticiler, örgütsel dayanıklılığı artırmak için sağlamlık, yedekleme kapasitesi, çalışanların becerilerini geliştirme ve atikliği teşvik eden stratejiler geliştirmelidir. Örgüt kültürünün örgütsel dayanıklılığı nasıl etkilediği ve bunun da firma performansına nasıl yansıdığına dair farkındalık, yöneticilerin daha etkili kararlar almasına yardımcı olabilir. Eğitim ve gelişim programları aracılığıyla bu konudaki bilinci artırmak faydalı olacaktır.

Farklı sektörlerdeki örgütlerin kültürleri, dayanıklılık mekanizmaları ve performans çıktıları farklılık gösterebilir. Gelecekteki araştırmalar, bu ilişkilerin sektörel bağlamda nasıl değiştiğini inceleyebilir. Örgüt kültürü ve firma performansı arasındaki ilişkide örgütsel öğrenme, inovasyon kapasitesi veya liderlik gibi farklı aracı veya düzenleyici değişkenlerin rolleri araştırılabilir.

Araştırmada zaman kısıtı ve finansal kaynaklardaki kısıtlılıklar nedeniyle araştırmanın sadece İstanbul ili bankacılık sektörü çalışanlarıyla sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu durum, elde edilen bulguların coğrafi ve sektörel genellenebilirliğini potansiyel olarak sınırlandırmaktadır. Zira, farklı sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklere sahip diğer illerdeki veya finans sektörünün diğer kollarındaki örgütlerin kendine özgü yapıları ve tepkileri söz konusu olabilecektir. Bu nedenle, mevcut çalışmanın sonuçları, İstanbul ili bankacılık sektörünün özgün koşulları bağlamında değerlendirilmelidir.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Abubakar, A. M., Elçi, A., Elrehail, H. ve Alatailat, M. A. (2019). Knowledge management, decision-making style and organizational performance. *Journal of Innovation and Knowledge*, 4(2), 104-114. doi: 10.1016/j.jik.2017.07.003
- Acar, A. Z. ve Acar, P. (2014). Organizational culture types and their effects on organizational performance in Turkish hospitals. *Emerging Markets Journal*, 3(3), 17-31. doi: 10.5195/emaj.2014.47
- Akça, Y., Özer, G. ve Kırkan, H. (2018, 04). *Örgüt kültürü ve liderliğin firma performansı üzerine etkileri*. 6. Uluslararası Bilim, Kültür ve Spor Kongresi, Lviv-Ukrayna. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/11772/2744>.
- Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). *İstatistiksel analiz teknikleri "SPSS'te işletme yönetimi uygulamaları"* (2. Baskı). Ankara: Emek Ofset.
- Akgün, A. E. ve Keskin, H. (2014). Organisational resilience capacity and firm product innovativeness and performance. *International Journal of Production Research*, 52(23), 6918–6937. doi:10.1080/00207543.2014.910624
- Arfiansyah, Z. (2021). The effect of enterprise risk management, knowledge management, and organizational culture on organizational resilience. *International Journal of Contemporary Accounting*, 3(2), 93-114.
- Asare-Kyire, L., Bonsu, C. A., Appienti, W. A. ve Ackah, O. (2023). Organizational resilience, innovation and firm performance: moderating role of social ties. *Open Journal of Business and Management*, 11(5), 2034-2050.
- Balak, D. (2021). *Örgütsel zekâ, örgütsel dayanıklılık kapasitesi ve firma performansı ilişkisi* [Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Barney, J. B. (1986). Organizational culture: can it be a source of sustained competitive advantage? *Academy of Management Review*, 11(3), 656-665. doi: 10.2307/258317
- Bhamra, R., Dani, S. ve Burnard, K. (2011). Resilience: the concept, a literature review and future directions. *International Journal of Production Research*, 49(18), 5375-5393. doi: 10.1080/00207543.2011.563826
- Boin, A. ve Van Eeten, M. J. (2013). The resilient organization. *Public Management Review*, 15(3), 429-445. doi: 10.1080/14719037.2013.769856
- Börekçi, D. Y. ve Gerçek, M. (2018). "Resilience" kavramının sosyal bilimlerde Türkçe kullanımları bağlamında değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30, 41-51.
- Burak, M. F. ve Deniz, R. B. (2021). Kurum kültürü, sürdürülebilir rekabet avantajı, çevresel belirsizlik ve kurumsal performans ilişkisi: Türk ihracatçı firmaları. *International Journal of Arts And Social Studies Dergisi*, 4(6), 49-83.
- Cameron, K. S., Quinn, R. E., DeGraff, J. ve Thakor, A. V. (2006). Competing values leadership: Creating value in organizations. *Competing Values Leadership*. Edward Elgar Publishing.
- Cameron, K. S. ve Quinn, R. E. (2021). *Örgüt kültürü: Örgütsel tanı ve değişim: Rekabetçi değerler modeli* (M. G. Gülcan ve N. Cemaloğlu, Çev.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2011).

- Çağlar Çelebioğlu, H. (2024). *Liderlik örgütsel dayanıklılık ilişkisinde örgüt kültürünün rolü: Havayolu işletmelerinde gerçekleştirilen bir araştırma*. [Doktora tezi, Altınbaş Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Çoban Kumbalı, H. (2018). *Örgüt yapısına göre bilgi yönetimi ve örgütsel dayanıklılık ilişkisi*. [Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Deshpande, R. ve Webster, F. E. (1989). Organizational culture and marketing: defining the research agenda. *Journal of Marketing*, 53(1), 3-15. doi: 10.2307/1251521
- Durmaz, Y. (2020). *Vakıf üniversitelerinde okuyan öğrencilerin kişilik özelliklerinin içgüdüsel satın alma davranışları üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Eren, E., Alpkan, L. ve Ergün, E. (2003). Kültürel boyutlar olarak işletmelerde içsel bütünleşme ve dışsal odaklanma düzeylerinin performansa etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 4(1), 55-70. doi: 10.31671/dogus.2019.328
- Ergün, E. (2018). The mediating role of empowerment on the relationship between organizational culture and innovation performance. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 7(1), 53-74.
- Fani, A. A., Fard, H. D. ve Yakhkeshi, H. (2015). Organizational learning and organizational resilience. Knowledge management as a mediator in public organizations of Iran. *Journal of Developing Country Studies*, 5(13), 64-76.
- Field, A. (2005). Exploring data. *Discovering statistics using SPSS* içinde (ss. 63-106). London: Sage Publications.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 382-388. doi: org/10.2307/3150980
- George, D. ve Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*, (4. Baskı). Boston: Allyn & Bacon.
- Ghasemi, A. ve Zahediasl, S. (2012). Normality tests for statistical analysis: A guide for non-statisticians. *International Journal of Endocrinology and Metabolism*, 10(2), 486-489.
- Gliem, J. A. ve Gliem, R. R. (2003, Ekim). *Calculating, interpreting, and reporting Cronbach's alpha reliability coefficient for Likert-type scales*. Midwest Research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education, Columbus, Ohio. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/1805/344>
- Gürbüz, S. ve Bayık, M. E. (2021). Aracılık modellerinin analizinde yeni yaklaşım: Baron ve Kenny'nin yöntemi hâlâ geçerli mi?. *Turkish Journal of Psychology/Türk Psikoloji Dergisi*, 37(88). 1-19. doi: 10.31828/tpd1300443320191125m000031
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regressionbased approach*. (3. baskı). New York: The Guilford Publications.
- Kantur, D. ve Say, A. I. (2015). Measuring organizational resilience: A scale development. *Journal of Business Economics and Finance*, 4(3). 456-472. doi: 10.17261/Pressacademia.2015313066
- Karakılıç Yörük, N. (2019). Cameron ve Quinn örgüt kültürü ölçeğinin güvenirlik ve geçerliğinin test edilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 19-30.

- Kaya, H. (2008). Kamu ve özel sektör kuruluşlarının örgütsel kültürünün analizi ve kurum kültürünün çalışanların örgütsel bağlılığına etkisi: Görgül bir araştırma. *Maliye Dergisi*, 155(2), 119-143. Erişim adresi: <https://research.ebsco.com/linkprocessor/plink?id=a65cd045-2b41-3d09-b859-6dbdcb5b0d14>
- Keskin, H., Tatoğlu, E., Akgün, A. E. ve Balak, D. (2025). Unveiling the nexus of organizational intelligence, resilience capacity and financial performance. *Management Decision*. doi: 10.1108/MD-12-2023-2284
- Kline, R. B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling*. (5. Baskı). New York: Guilford Publications.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575. doi: 10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393.x
- Lengnick-Hall, C. A., Beck, T. E. ve Lengnick-Hall, M. L. (2011). Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management. *Human Resource Management Review*, 21(3), 243-255. doi: 10.1016/j.hrmr.2010.07.001
- Ma, Z., Xiao, L. ve Yin, J. (2018). Toward a dynamic model of organizational resilience. *Nankai Business Review International*, 9(3), 246-263. doi: 10.1108/NBRI-07-2017-0041
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M. ve Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate behavioral research*, 39(1), 99-128.
- Madni, A. M. ve Jackson, S. (2009). Towards a conceptual framework for resilience engineering. *IEEE Systems Journal*, 3(2), 181-191. doi: 10.1109/JSYST.2009.2017397
- Martins, E. C. ve Terblanche, F. (2003). Building organisational culture that stimulates creativity and innovation. *European Journal of Innovation Management* 6(1), 64-74. doi: 10.1108/14601060310456337
- Miller, C. C., Washburn, N. T. ve Glick, W. H. (2013). Perspective—The myth of firm performance. *Organization Science*, 24(3), 948-964. doi: 10.1287/orsc.1120.0762
- Okun, O. (2022). Örgütsel dayanıklılığın geliştirilmesi süreci ile inovasyona ilişkin değişkenlerin ilişkilendirilmesi. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 1-13.
- O'Reilly, C., Cao, X. ve Sull, D. (2024). Organizational culture archetypes and firm performance. *Journal of Business Research*, 182. 1-9. doi: 10.1016/j.jbusres.2024.114780
- O'Reilly, C. A., Caldwell, D. F., Chatman, J. A. ve Doerr, B. (2014). The Promise and problems of organizational culture: CEO personality, culture, and firm performance. *Group and Organization Management*, 39(6), 595-625. doi: 10.1177/1059601114550713
- Parsons, D. (2010). Organisational resilience. *Australian Journal of Emergency Management*, 25(2), 18-20.
- Ruiz-Martin, C., López-Paredes, A. ve Wainer, G. (2018). What we know and do not know about organizational resilience. *International Journal of Production Management and Engineering*, 6(1), 11-28.
- Santos, J. B. ve Ledur Brito, L. A. (2012). Toward a subjective measurement model for firm performance. *BAR: Brazilian Administration Review*, 9(2), 95-117. doi: 10.1590/S1807-76922012000500007.

- Sapienza, H. J., Smith, K. G. ve Gannon, M. J. (1988). Using subjective evaluations of organizational performance in small business research. *American Journal of Small Business*, 12(3), 45-53. doi: 10.1177/104225878801200304
- Sawalha, I. H. S. (2015). Managing adversity: Understanding some dimensions of organizational resilience. *Management Research Review*, 38(4), 346-366. doi: 10.1108/MRR-01-2014-0010
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4. Baskı). United States of America: Jossey-Bass.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods Of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74. Erişim adresi: doi: 10.23668/psycharchives.12784
- Sever, E. ve Paksoy, M. (2021). Örgütsel çeviklik açısından örgüt kültürü ve firma performansı üzerine bir alan araştırması. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, 7(13), 313-353. doi:10.52096/jsrbs.6.1.7.13.16
- Stanisic, V., Boskovic, A. ve Primorac, D. (2017, May 18-19). Corporate culture as a prerequisite in building a resilient organization. *Economic and Social Development, 21st International Scientific Conference on Economic and Social Development*. Belgrade, Serbia. Erişim adresi: <http://www.esd-conference.com>.
- Suryaningtyas, D., Sudiro, A., Troena, E. A. ve Irawanto, D. W. (2019, December 6-7). Organizational resilience: As mediating organizational effect of organizational performance. *SU-AFBE 2018: Proceedings of the 1st Sampoerna University-AFBE International Conference*, Jakarta, Indonesia. doi: 10.4108/eai.6-12-2018.2286329
- Şanal, M. ve Öztürk, M. (2019). Örgüt kültürünün işletme performansına etkisi üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(2), 257-271.
- Taouab, O. ve Issor, Z. (2019). Firm performance: Definition and measurement models. *European Scientific Journal*, 15(1), 93-106.
- Uzkurt, C., Kumar, R., Kimzan, H. S. ve Eminoğlu, G. (2013). Role of innovation in the relationship between organizational culture and firm performance: A study of the banking sector in Turkey. *European Journal of Innovation Management*, 16(1), 92-117. doi: 10.1108/14601061311292878
- Van Der Vegt, G. S., Essens, P., Wahlström, M. ve George, G. (2015). Managing risk and resilience. *Academy of Management Journal*, 58(4), 971-980. doi: 10.5465/amj.2015.4004
- Vidal, R., Carvalho, H. ve Cruz-Machado, V. A. (2014, July 25-27). Strategic resilience development: A study using delphi. 8th International Conference on Management Science and Engineering Management, (ICMSEM 2014). Lisbon, Portugal. doi: 10.1007/978-3-642-55122-2_107
- Vural, Z. B. A. (2018). *Kurum kültürü* (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wicker, P., Filo, K. ve Cuskelly, G. (2013). Organizational resilience of community sport clubs impacted by natural disasters. *Journal of Sport Management*, 27(6), 510-525. doi: 10.1123/jsm.27.6.510
- Yavuz, A. (2023). Örgütsel dayanıklılık. F. Korkmaz (Ed.), *Dijitalleşen dünyada yönetsel yaklaşımlar* içinde (ss. 431-456). Ankara: Gazi Kitabevi. Erişim adresi: <https://ws1.turcademy.com/ww/webviewer.php?doc=105255>

Yılmaz, C., Alpan, L. ve Ergün, E. (2005). Cultural determinants of customer- and learning-oriented value systems and their joint effects on firm performance. *Journal of Business Research*, 58(10), 1340-1352. doi: 10.1016/j.jbusres.2004.06.002

Yılmaz Kozcu, G. ve Özmen, Ö. (2023). Organizational learning capability, organizational resilience, organizational performance, and market turbulence: a moderated mediation model. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 21(49), 482-503. doi:10.35408/comuybd.1252398

Ek

Örgüt Kültürü: Örgüt kültürünü ölçmek için Karakılıç Yörük (2019, s. 25) tarafından sadeleştirilmiş ve 4 boyut ile 16 madde içeren Cameron ve Quinn Örgüt Kültürü Değerlendirme Aracı kullanılmıştır.

Örgütsel Dayanıklılık: Örgütsel dayanıklılık kavramını ölçmek üzere Wicker ve diğerleri (2013, s. 516) tarafından geliştirilen ve Çoban Kumbalı (2018, s. 146) tarafından kullanılan “sağlamlık, yedekleme, beceri ve atiklik” olmak üzere 4 boyutu ve 21 ifadeyi içeren ölçekten yararlanılmıştır.

Firma Performansı Algısı: Firma performansı algısını ölçmek için Balak (2021, ss. 94-95) tarafından kullanılan ve 15 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır.

A. ÖRGÜT KÜLTÜRÜ ÖLÇEĞİ		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Kurumumuz, çalışanların çok şeylerini paylaştığı geniş bir aile gibidir.	1	2	3	4	5
2	Kurumumuzdaki liderlik genellikle rehberlik etme, işleri kolaylaştırma ve eğitmeyi ifade etmektedir.	1	2	3	4	5
3	Kurumumuzu bir arada tutan ve başarıya taşıyan şey, çalışanların iş yerine olan bağlılıklarıdır.	1	2	3	4	5
4	Kurumumuzda çalışanların gelişimine önem verilir.	1	2	3	4	5
5	Kurumumuz girişimci ve dinamik olduğu için, çalışanlar risk almaya isteklidirler.	1	2	3	4	5
6	Kurumumuzdaki liderlik genellikle girişimcilik, yenilikçilik ve risk almayı ifade etmektedir	1	2	3	4	5
7	Kurumumuzu bir arada tutan şey, yaratıcılık ve gelişim konusunda gösterilen kararlılıktır.	1	2	3	4	5
8	Kurumumuzda yeni kaynaklar elde etmek, yeni imkânlar ve fırsatlar araştırmak çok önemlidir	1	2	3	4	5
9	Kurumumuzdaki liderlik genellikle rehberlik etmeyi, kolaylaştırmayı veya yetiştirmeyi ifade etmektedir.	1	2	3	4	5
10	Kurumumuzdaki liderlik genellikle koordine etmeyi, örgütlemeyi ya da düzgün işleyen bir verimliliği ifade etmektedir.	1	2	3	4	5
11	Kurumumuzu bir arada tutan şey, biçimsel kurallar ve politikalarıdır.	1	2	3	4	5
12	Kurumumuzda işlerin dengeli ve sorunsuz bir şekilde yapılması çok önemlidir.	1	2	3	4	5
13	Çalışanların rekabetçi ve başarı odaklı olduğu kurumumuzda işler sonuca yöneliktir.	1	2	3	4	5
14	Kurumumuzdaki liderlik, rekabetçi bir anlayışa sahiptir.	1	2	3	4	5
15	Kurumumuzda çalışanları bir arada tutan şey, hedeflerin başarılmasına verilen önemdir.	1	2	3	4	5
16	Kurumumuzda pazar üstünlüğünün elde edilmesi çok önemlidir.	1	2	3	4	5

B. ÖRGÜTSEL DAYANIKLILIK ÖLÇEĞİ		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Şirketimiz, beklenmedik olayların etkileriyle başa çıkabilir	1	2	3	4	5
2	Şirketimiz, dışarıdan gelen baskılara dayanabilir.	1	2	3	4	5
3	Şirketimiz, zorluklarla baş edebilir.	1	2	3	4	5
4	Şirketimiz, odak noktasını kaybetmeksizin stresli durumların üstesinden gelebilir.	1	2	3	4	5
5	Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında hizmetlerini sunmaya devam edebilir.	1	2	3	4	5
6	Şirketimiz, kendi imkanlarını kullanamadığında alternatif imkanları kullanabilir.	1	2	3	4	5
7	Şirketimiz, iç kaynaklarını düzenli olarak değerlendirerek ilgili yerlere tahsis edebilir/dağıtabilir.	1	2	3	4	5
8	Şirketimiz, pozisyonlar arasında birbirini gönüllü olarak ikame eden çalışanlara sahiptir.	1	2	3	4	5
9	Şirketimiz, kendi ekipmanları kullanılamadığı zaman onun yerine kullanabileceği başka ekipmanları ikame eder.	1	2	3	4	5
10	Şirketimiz, beklenmeyen olaylar sırasında faaliyetlerini sürdürebilmek için alternatif seçenekler kullanabilir.	1	2	3	4	5
11	Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında yapılacak işleri öncelik sırasına koyabilir.	1	2	3	4	5
12	Şirketimiz, çeşitli kaynaklardan gelir elde edebilir.	1	2	3	4	5
13	Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında kaynakları harekete geçirebilir. (finansal-fiziksel kaynaklar vb.)	1	2	3	4	5
14	Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında faaliyetlerini sürdürebilmek için yeterli düzeyde yedek kaynak bulundurabilir.	1	2	3	4	5
15	Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında sorunları teşhis edebilir.	1	2	3	4	5
16	Şirketimiz, gerektiğinde diğer şirketlerden destek alabilir.	1	2	3	4	5
17	Şirketimiz, hedeflerine zamanında ulaşabilir.	1	2	3	4	5
18	Şirketimiz, değişen koşullara hızla uyum sağlayabilir.	1	2	3	4	5
19	Şirketimiz, önceliklerini zamanında yerine getirebilir.	1	2	3	4	5
20	Şirketimiz, beklenmedik olaylar sırasında hizmetlerini hızlı bir biçimde eski kapasitesine geri getirebilir.	1	2	3	4	5
21	Şirketimiz, işleri aksatan olaylara hızlı bir biçimde karşılık verebilir.	1	2	3	4	5

C. FİRMA PERFORMANSI ALGISI ÖLÇEĞİ		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Yatırımlarımızın getirisi rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
2	Çalışan başına ortalama üretkenliğimiz rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
3	Ürünü/hizmeti üretip piyasaya verme süremiz rakiplerimizden daha hızlıdır	1	2	3	4	5
4	Müşteri şikâyetlerine cevap verme süremiz rakiplerimizden daha hızlıdır	1	2	3	4	5
5	Piyasa payımız rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
6	Satışlarımız rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
7	Kârlılığımız (yüzde olarak) rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
8	Satılan malın maliyeti rakiplerimizinkinden düşüktür	1	2	3	4	5
9	Çalışanlarımızın yeni beceri öğrenme sayısı rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
10	Öz sermaye getirisi rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
11	Büyüme oranımız rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
12	Faaliyet gelirlerimiz rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
13	Ciro kârlılığı (Kâr/Toplam Satışlar) rakiplerimizden yüksektir	1	2	3	4	5
14	Müşteri memnuniyeti rakiplerimizinkinden yüksektir	1	2	3	4	5
15	Şirketimizin piyasa değeri rakiplerimizinkinden yüksektir	1	2	3	4	5

Araştırma Makalesi / Research Article

**MODERN KAZAK HİKÂYESİCİLİĞİNDE KÜLTÜREL SÖZ VARLIĞI:
MUHTAR MAGAVİN ÖRNEĞİ**

Gulmira OSPANOVA¹

Öz

Bir dilin kültürel söz varlığı, kültürü oluşturan tüm unsurları içeren bir söz hazinesidir. O dili konuşan halkın dünyaya bakışının, kültürel kodlamalarının saklı olduğu bir hazine hükmündedir. Kazak Türkçesinin kültürel söz varlığının yazar Muhtar Magavin'in bazı eserleri ekseninde ele alındığı bu çalışmada, Kazak halkının kültürel belleğinde günümüze kadar ulaşan gelenek, göreneklerine yer verilmiştir. Bu bağlamda, modern Kazak hikâyeciliğinde öncü isimlerden biri olan Muhtar Magavin'in kısa ve uzun hikâyelerinden bazıları taranmıştır. Eserlerde Kazak kültürel yaşamını ve kültürel değerleri yansıtan unsurlar tespit edilerek ele alınmıştır. Bunlardan bazılarının unutulmuş bazılarının ise unutulmaya yüz tutan maddi ve manevi değerler olması, yazarın eserlerine değer katan özelliklerden biridir. Eserlerde tespit edilerek alfabetik sıraya göre verilen kültürel motifler, Kazak halkının avcılık sanatı, hayvancılık kültürü, halk hekimliği, ölüm ritüelleri, aile hayatı, günlük ve sosyal hayatı ile ilgili dikkate değer bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, Kazak hikâyesi, Kültürel söz varlığı, Kültürel motifler

**CULTURAL VOCABULARY IN MODERN KAZAKH STORYTELLING:
THE EXAMPLE OF MUHTAR MAGAVIN**

Abstract

The cultural vocabulary of a language is a lexicon that encompasses all elements forming the culture. It serves as a treasure trove that contains the worldview and cultural codes of the people who speak that language. This study examines the cultural vocabulary of the Kazakh language through the lens of selected works by the writer Muhtar Magavin. It explores the traditions and customs that have endured to the present day in the cultural memory of the Kazakh people. In this context, several short and long stories by Muhtar Magavin, one of the leading figures in modern Kazakh storytelling, have been reviewed. The study identifies and analyzes elements that reflect Kazakh cultural life and values. Some of these elements represent forgotten or nearly forgotten tangible and intangible values, which add depth and significance to the author's works. The cultural motifs identified in the stories and listed in alphabetical order provide valuable insights into Kazakh hunting practices, livestock culture, folk medicine, death rituals, family life, and daily and social life.

Keywords: Kazakh language, Kazakh short story, Cultural vocabulary, Cultural motifs

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gospanova@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5092-0217

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Kültür ve dil, bizi biz yapan en belirleyici unsurlardır. Bebek dünyaya geldiğinde bir kültürün içinde bulur kendini. İlk günden itibaren o kültür içinde yaşayan ve o kültürü yaşatan bireylerle sosyal akrabalık yolunda ilerler. Zamanla aynı dili konuşan insanlarla esas itibarıyla aynı maddi ve manevi değerleri paylaşan birey hâline gelir. Çünkü kültür ve dil, bir insanın kimliğinin belirleyicisidirler. Aynı kültüre mensup ve aynı dili konuşan insanlar, birbirleriyle sıkı bağlarla bağlıyken diğer taraftan başka kültür ve dil taşıyıcılarından bu ortak kimlikleriyle ayrılırlar.

Kültür, insanın ve toplumun yaşamını idame ettirebilmek için gerekli olan yiyecek içecek ve bunların elde edilişlerine, giyim-kuşam ve barınmalarından tarımcılık, hayvancılık, balıkçılık gibi uğraşlarına, aile yapılarından gelenek göreneklerine, müzik, dans, sözlü anlatılarından yazılı eserlerine, insanlar arasındaki ilişkilerde uyulması gereken kurallara, selamlaşma adabına kadar uzanan çok geniş bir çerçeve oluşturur (Aksan, 2017, s. 156). Durbilmez'e (2017a, s. 21) göre, "Bir topluluktaki fertlerin ve sosyal grupların çoğunluğunu aynı duygu ve ülküler çevresinde birleştirerek o topluluğu milletleştiren, diğer milletlerden farklılaştıran maddi ve manevi her türlü bilgi, beceri, kabul ve davranış birliğine kültür adı verilir". Aynı yazar, kültürün çeşitli sistemler birliğinden oluştuğunu, bu sistemler içinde dilin özel bir yer tuttuğunu belirtir (Durbilmez, 2017a, s. 21). Kültür ve dil ilişkisini ele alan Kaplan, dilin duygu ve düşüncenin âdeta kabı olduğunu, bir milletin duygu ve düşünce hazinesinin dil kabına ve kalıbına dökülerek kuşaktan kuşağa aktarılageldiğini belirtir (2019, s. 154). Kültürden ayrı düşünilemeyen dil, kültürle birlikte gelişir; maddi ve manevi değerlerden oluşan kültürün etkisinde şekillenir. Kültür taşıyıcısı olarak dil, bir halkın tüm maddi ve manevi değerlerini söz varlığıyla yansıtır. Diğer bir deyişle söz varlığı, kültürün aynasıdır.

Aksan'a (2018, s. 15) göre, "sözvarlığı, sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar -ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir.". Toplumların yaşam biçimi, düşünce dünyası, hayata bakış açısı ve farklı milletlerle kurduğu kültürel ilişkiler, o toplumun diline ait söz dağarcığının incelenmesi sonucu ortaya çıkarılabilir. Her toplum dünyayı, meydana gelen olayları kendi dilinin penceresinden algılar ve yine kendi diliyle anlatır. Atalardan atilere aktarılan dil, bir milletin fertlerinin düşünce dünyasını da şekillendirme gücüne sahiptir (Aksan, 2018, s. 16).

Bir dilin kültürel söz varlığı, kültürü oluşturan tüm unsurları içeren bir söz hazinesidir. O dili konuşan halkın dünyaya bakışının, kültürel kodlamalarının saklı olduğu bir hazine. Kazak Türkçesinin kültürel söz varlığının yazar Muhtar Magavin'in bazı eserleri ekseninde ele alındığı bu çalışmada, Kazakların kültürel belleğinde günümüze kadar ulaşan gelenek, görenekleri incelenmiştir. Kültürel bellekte yer alan gelenek ve görenekler, günümüzde disiplinler arası bir bilim dalı olan halk biliminde özel bir yer tutmaktadır (Durbilmez, 2013a, s. 101-112).

Kazak edebiyatının klasik yazarı Muhtar Magavin, hem Sovyet hem de bağımsızlık dönemlerinde birbirinden başarılı pek çok esere imzasını atan çok değerli bir usta kalemdir². Yazarın kaleme aldığı her eser, Kazak edebiyatını hem dil hem de muhteva bakımından zenginleştirmekle kalmamış, Kazak halkının kültürel belleğinin aktarıcısı görevini de yerine getirmiştir. Magavin'in edebî eserleri, Kazak geleneksel yaşam kültüründen pek çok iz taşımaktadır. Artık unutulmuş veya unutulmak üzere olan birçok gelenek ve göreneği onun eserlerinden bulmak mümkündür. Bu özelliği, yazarın eserlerinin değerini daha da artırmaktadır.

Magavin'in Kazak bozkırındaki köy yaşamını tüm renkleriyle anlattığı hikâyelerinden bazıları taranmış, kültürel değerler tespit edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. *Bir Atanın Balaları* "Bir Ecdadın Evlatları" (Peredelkino-Almatı 1973) ve *Qıysıq Ağaş* "Eğri Ağaş" (Almatı 2001) adlı

² Muhtar Magavin'in hayatı ve eserleri konusunda geniş bilgi için bk. Ospanova, 2021.

uzun hikâyeleri, *Jüsiptiñ Qızı Svetlana* “Yusuf’un Kızı Svetlana” (Almatı 2000), *Qara Qağaz Kelgen Salıq Ağam* “Kara Haberi Gelen Salih Ağabeyim” (Almatı 2001), *Karlagtan Hat* “Karlag’dan Mektup” (Almatı 2001), *Oristiñ Töresi* “Rus Asilzadesi” (Almatı 2001) ve *Besinşi Tülik* “Beşinci Mal” (2006) adlı hikâyeleri okunmuş, elde edilen kültürel söz varlığı ve örnekleri alfabetik sıralamaya göre verilmiştir. Bu eserlerde yer alan kültürel söz varlığı zengin içeriği ile dikkat çekmektedir. Hikâyelerde yer alan halk hekimliği, avcılık sanatı, hayvancılık kültürü, ölüm, aile hayatı, günlük ve sosyal hayat gibi geniş yelpazede ele alınan maddi ve manevi değerler ile ilgili sözler, Kazak Türkçesinin kültürel söz varlığı ve Kazak halkının kültürel belleği ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

1. Hikâyelerde Kültürel Söz Varlığı

1.1. Amanat qoyuw ~ Аманат қою ‘Emaneten defnetme’

İnsan yaşamındaki en önemli geçiş dönemleri; doğum, evlenme ve ölümdür. Gerek halk inanış sisteminde gerekse dinî inanç ekseninde geçiş dönemleri ile ilgili uyulması gereken pek çok uygulama ve örf âdetler bulunmaktadır. Bunlardan biri, ölüm ritüellerinden olan naaşın defnedilmesi ile ilgilidir. Cenaze töreni, Kazaklar arasında gerek İslami kaideler gerekse İslam öncesi inanç sistemiyle ilgili motifler barındırmaktadır. Normal şartlarda cenaze töreni, belirli kurallar çerçevesinde naaşın toprağa verilmesi şeklinde gerçekleştirilir. Ancak göç, savaş, yolculuk ve elverişsiz hava şartları gibi olağandışı durumlarda Kazaklar, geçici olmak üzere cenazelerini üstünü örtmek, korumak amacıyla saklarlar, emaneten bir yere yerleştirir veya gömerlerdi. Bu uygulamaya *amanat qoyuw* ‘emaneten defnetme’ denir. Kenjeahmetulı da *amanat qoyuw* ifadesinin geçici olarak defnetme anlamına geldiğini belirtir. Naaşı memleketine götürüp defnetmek için çetin kış şartları vb. gibi durumlar elvermediğinde, geçici olarak defnedilir, daha sonra uygun şartlar sağlandığında memleketine götürülerek yeniden toprağa verilir. Bu durum, eskiden Kazak halkında yaygındı. Örneğin, büyük şair Abay’ın çok sevdiği oğlu Abdurahman emaneten defnedilmiş, daha sonra memleketine getirilip yeniden toprağa verilmiştir. 1913 yılında Turgay Nehri kıyısında emaneten defnedilen evliya Kümisbay, 18 yıl aradan sonra yeniden defnedilmiştir (2013, s. 18, 152). Özellikle de savaşlarda şehit olanlar veya memleketinden uzakta ölen önemli kişiler emaneten defnedilirdi. Defin törenini gerçekleştiren kişiler, *amanat* ‘emanet’ diyerek üç kez tekrarlarlardı³. Merkezî Kazakistan’da emaneten defnetmenin bir türü, *sörelep jerlew* adıyla bilinmektedir. Eskiden hanedan mensupları *törelər* veya yönetici sınıfındaki liderler *biyeler* ölünce Türkistan’a Hoca Ahmet Yesevi’nin türbesinin yanına defnedilmesi geleneği vardı. Cenazeyi kış şartlarında Türkistan’a ulaştırmak zor olduğundan, *söre* adı verilen yüksek iskelelerde ve hayvan postuna sararak bekletirlerdi. ‘Emaneten defnetme’ ritüelini takip eden *qayıra jerlew* ‘yeniden defnetme’ ve *süyegin äkelüw* ‘naaşını getirme’ uygulamalarında ise naaş toprağa verilir. Bu durumda, definle ilgili tüm ritüeller ‘emaneten defnetme’ töreninde gerçekleştirilir, ikincisinde ise yapılmaz (Alimbay, 2011, s. 169).

Yazar Magavin’in “Rus Asilzadesi” adlı hikâyesinde ‘emaneten defnetme’ geleneği anlatılır. Yazar, geçici olarak yapılan mezara *tas mola* ‘taş mezar’ dendiğini söyleyerek mezarın yapılış şekline de bahseder:

KT “Men birge tuwıp, birge jürmesem de, tağdırdıñ aydawımen tört jıl bilis bolğan orıs äpeseriniñ betin qubılağa iykemdep, ondap jatqızdım da, yeñ soñğı parızın atqaruwğa kiristim. Qazaq tas mola deydi. Jorıqta, jolda ölgen kisini aruwap kömüwge jağday bola bermeydi. Men de söyttim. Yeki qaptaldağı qorımnan jalpaq tastar alıp, äweli betin bürkedim, sodan soñ qıyuwın keltirip, üstine üye bastadım.

³ Üç sayısına bağlı inanç ve uygulamaların Türk kültüründeki yeri ve anlamları konusunda geniş bilgi için bk. Durbilmez, 2019, s. 39-59.

Tastı tekşeley şığarıp, asıqpay qaladım, sodan soñ basına quran oqıdım.” (OT, 2001, s. 213).

TT “Beraber doğmadık, beraber büyümedik ama hasbelkader dört yıl boyunca dost olduğum Rus subayını yüzü kibleye gelecek şekilde sağ tarafına yatırdım, son farzını yerine getirmeye koyuldum. Kazakçada taş mezar denir. Savaş zamanları veya yolculuk esnasında vefat edenleri usulüne göre defnetmek, pek mümkün olmayabilir. Ben de öyle yaptım. Her iki mezardan geniş taşları aldım. Önce yüzünü örttüm, sonra taşları ayarlayıp üstüne yığmaya başladım. Taşları acele etmeden düzgün bir şekilde üst üste koydum, sonra da Kuran okudum.” (RA, 2023, s. 173).

1.2. Asıq ~ Асық ‘Aşık’

Hayvancılık kültürü üzerine kurulu göçebe yaşam tarzı sürdüren Kazak’ın doğumundan ölümüne kadar hayat yolculuğunun her an ve aşamasında hayvan motifleri ona eşlik etmiştir. Kazakların kültürel kodlarının neredeyse tamamı, yaşam tarzı, aile yapısı, dili, örf ve âdetleri, gelenek ve görenekleri, bayramları doğrudan veya dolaylı olarak bozkırın mitik ve kozmik âlemini temsil eden hayvanlar ile iç içedir (Hazbulatov vd., 2017, s. 13). Kökü zoomorfizm evresine kadar giden inanışlar ve gelenek, göreneklerin çağdaş Kazak toplumunda aldığı şekil ve muhteva da, açıkça zoomorfik unsurlar içermektedir. Kültürel kodlar aracılığıyla kuşaktan kuşağa iletilerek günümüze ulaşan geleneksel oyunlardan aşık oyunu da zoomorfik özellik taşımasıyla önem arz etmektedir. Türk dünyasında yüzyıllardır oynanagelen aşık, Kazak köylerinde olduğu kadar şehirlerinde de yaygın olan bir oyundu. Ancak internetin ve mobil teknolojilerin yaygınlaşması ile birlikte unutulmaya başlamıştır. Bu oyunun oynanış şekli ve türleri hakkında bilgi veren pek çok kaynak bulunmaktadır. Kazakça yayımlanan sözlüklerde aşık kemiği ve aşık oyunu hakkında şu bilgilere rastlanır. Örneğin *asıq*, “1. *anat*. Eveil ve yırtıcı hayvanlarda kaval kemiği ile uyluk kemiğini birbirine bağlayan kısımda bulunan, bir yanı çukur diğer yanı tümsek olan dört yüzlü kemik. 2. *etn*. Çocukların oyunda kullandıkları aşık kemiği. 3. Çocukların koyunun aşık kemiği ile oynadıkları oyun.” (QÄTS-2, 2011, s. 56). *Asıq oyunu*⁴, *etn*. “Kazak halkının geleneksel millî oyunu.” (QÄTS-2, 2011, s. 57). Aşık, kadim çocuk spor oyunudur. Oyuncular düz alanda çizilen yatay düz çizgi boyunca dizilmiş *keney* adı verilen küçük aşık kemiklerini sırayla nişan alarak *saqa’enek’* kemiği ile vurarak yarışır. En fazla *keney* vurup alan, oyunu kazanır. Aşık oyununun türleri: *üş taban*, *bir taban*, *şığuw*, *şenber* vd.; ergen kız ve erkek çocukların akşamları evde oynadıkları aşık oyununa *qora*, *han*, *qumar* vs. denir (Kuralı, 1997, s. 318). Oyun hakkında geniş bilgiyi Jünisov’dan (1992, s. 54-55) öğreniyoruz:

“Her Kazak ailesinde çocuklar, kesilen hayvanın daha çok koyunun veya argalının aşık kemiklerini biriktirirler. Kına ile boyarlar, kurşun dökerek ise *saqa* aşığı yaparlar. Aşık oyunu gündüz de oynanır gece de. Gündüz oynanan oyun, nişan alıp vurmada ustalaşmayı yani keskin nişancılığı, gece oynananı ise çevikliği öğretir. Gündüz aydınlıkta açık alanda oynanan aşık oyununda, iki çocuk belli bir noktaya birer aşık koyar. Beş adımlık yerden *saqa* ile rakibin aşığını vurmaya çalışır. İlk oyuncu, vurduğu aşığı alır, karşı taraf ise yerine yenisini koyar. Vuramazsa sıra rakibine geçer. Böylece bir iki saat kadar devam eden oyunun sonunda, aşığı çok olan oyunu kazanmış olur. Aynı anda birkaç yerde ikişer oyuncu olmak üzere aşık oyunu oynanabilir. Argali aşığı büyük olduğundan *saqa* bundan yapılır. *Saqa* aşığı değerlidir, örneğin en az on tane küçük aşık *keney* ile takas edilir.”

Aşık oyununu 5-6 yaşlarından 13-15 yaşlarına kadar olan daha çok erkek çocuklar oynarlar. Aşık kemiğinin dört yanının adları şunlardır: Aşığın üst çukur tarafına *alşı*, altına *täyke*, dik durmasına

⁴ Kazaklarda aşık oyunu ve türleri konusunda geniş bilgi için ayrıca bk. Matıjanov, 2021, s. 184-187; Hazbulatov vd., 2017, s. 287-288.

ompi, yan oyuklu yüzünde durmasına *şik*, yan düz yüzünde durmasına ise *bük* denir (Hazbulatov vd., 2017, s. 287).

Kazak çocuklarının en büyük eğlencelerinden biri olan aşık oyunu, Magavin'in Kazak kırsalındaki köy hayatını anlattığı eserlerinde olmazsa olmaz sahnelerden biridir. "Yusuf'un Kızı Svetlana" hikâyesinden alıntılanan aşağıdaki paragrafta, bir akşam misafirliğe gelen komşunun kızı ile ev sahibinin oğlunun evin içinde oynadığı *Han* oyunundan bahsedilir:

KT "Yesennij aldı-artın körpe-jastıqpen tirep qoyıp, yekewimiz asıq oynadıq. 'Han'. Sawsağı sonşama yepti yeken, meni qatarınan üş ret uttı." (JQS, 2000, s. 128). TT "Yesen'in önüne ve arkasına yastık ve minderler dayayarak ikimiz aşık oynadık. 'Han'. Parmakları o kadar mı çevik olur! Beni arka arkaya üç defa yendi." (YKS, 2023, s. 112).

"Bir Ecdadın Evlatları" adlı uzun hikâyesinde de yazar, her Kazak çocuğunun vazgeçilmez oyunu ve malzemeleri olan aşık kemiklerinin önemini anlatır. Hikâyede, çocuğu için aşık kemiklerini biriktirip kendi elleriyle boyayan baba, bunları gözü gibi saklayan anne ve aşık kemikleriyle gurur duyan oğullarını görürüz.

KT "Zigfrid kim kelse de jaqsı qarsı aladı. Bar-joqtını adal bölisip jegen soñ, beti süyekpen zerlengen qazaqı ağaş tösektiñ basına ilüwli turğan, ala yeşkiniñ bitew soyılğan, jüni sırtına qarağan moyın terisinen jasalğan uzınşaq dorbanı alıp, tübinen köterip, işindegisin saw yetkizip jerge tögedi. Ākesi atpen üy-üye arnayı şığıp, bir-aq künde jiynap, öz qolımen tamır dārige, qoyuw qınağa boyap bergen sarı ala, qızıl küreñ asıqtar. Neşe jıl jatqan sandıq tübinen apası āpergen, atıla atıla ābden müjilgen biraq āli de qolda oynap turğan ülken qoñır qulja." (BAB, 1973, s. 10).

TT "Siegfried, kim gelirse gelsin iyi karşılardı. Varını yoğunu içtenlikle paylaşarak yedikten sonra, yüzeyi kemikle süslenmiş Kazak usulü ahşap kerevetin başında asılı duran, ala keçinin tüm olarak yüzülerek tüylü yüzü dışarıya bakacak şekilde boyun derisinden yapılmış torbayı alıp altından tutarak içindekileri yere dökerdi. Babasının ev ev dolaşırken sadece bir günde topladığı ve kendi elleriyle bitki köküyle veya kınayla boyadığı sarı, kırmızı, boz renkli aşıklar. Yıllardır sandığın dibinde yattığı yerden annesinin çıkarıp verdiği, oynana oynana çok yıpranmış olmasına rağmen hâlâ bana mısın demeyen büyük kahverengi argali aşık kemiği." (BEE, 2025, 224, s. 81-82).

1.3. Asırıp aluw ~ Асырап алу 'Evlat alma'

Kazaklarda evlat edinildiğinde ilk yapılması gereken âdetlerden biri, misafir davet etmek ve ziyafet çekmektir. Genellikle oğlu olmayan evli çiftler, kardeşlerinin veya yakın bir akrabasının oğlunu evlatlık alırlardı. Bu durumda aile, mutlaka toy yapardı. Üvey anne baba, kalabalığın huzurunda evlatlığının eline kemik verirdi. Erkek çocuğa kaval kemiği, kız çocuğuna ise uyluk kemiğini vererek evlat edindiklerini ilan etmiş olurlardı. Bu gelenek, çocuğu hiçbir şekilde dışlamayacaklarına dair bir nevi söz, yemin yerine geçerdi (Kunanbay ve Kabden, 2008, s. 79; Tavulı, 2017, s. 54). 'Evlat alma' geleneğinin bir parçası olan çocuğun eline hayvan kemiği tutuşturma, hayvan kültü ve animalist bakış açısına delalet etmektedir. *Asıq* (*asıqtı*) *jilik*, sözlükte şöyle açıklanmıştır: "1. *anat. Lat. tibia* Hayvanların bacaklarında uyluk kemiğinin altında bulunan kemik, kaval kemiği. 2. *etn.* Evlatlık alınan erkek çocuğa verilen kemik." (QÄTS-2, 2011, s. 56-57).

Artıkbayev de (2006, s. 51), *asırıp aluw* 'evlatlık alma' geleneği ile ilgili şu ilgi çekici bilgileri aktarır:

"Evlat edinmek isteyen kişi, önce kabile reisine ve aksakallarına kararını iletir. Akrabalarını toya davet eder, ziyafet verir ve aksakalların hayır dualarını alır. Eline koyunun ya da atın uyluk kemiği verilen çocuk ise, çadırın duvarı görevini yapan ağaç kafesin altından geçirilir. Bunun için birkaç sağlam yapılı delikanlı, keçe

çadırı biraz kaldırır, çocuk ise açılan boşluktan emekleyerek içeri girer. *Ortan jilik ustadı ma yeken?* ‘Uyluk kemiğini tuttu mu acaba?’ sözü, bu gelenekten kalmıştır. Bu kemiği eline alan çocuk, babasından kalacak mal mülkün mirasçısı kabul edilir. Keçe çadıra girdikten sonra uygulanan bir başka gelenek de şöyledir: Köyün yaşlı kadınlarından yaklaşık 30-40 kişi, yan yana dizilerek durur. Çocuk ise onların ayakları arasından emekleyerek geçer. Bu, evlatlığın artık köyün bir çocuğu olduğunun ve kimsenin onu dışlamayacağını bir işarettir. Üçüncü uygulama ise evlat edinen anne merkezlidir. Üvey anne, geniş bir elbisesini çadırın sağ tarafına yere serer. Çocuk, elbisenin yakasından girerek eteğinden çıkar. *Kiyimdi bala* ‘giyimli çocuk’ adlı bu uygulama, çocuğu elbisenin sahibi olan kadının doğurduğunun sembolik anlatımla ifade ediliş biçimidir.”

Artık günümüzde unutulmuş ve hakkında çok az bilgiye ulaşılan bu geleneği, Magavin’in “Rus Asilzadesi” hikâyesinde buluruz. Eserde, hasbelkader köyüne gelen bir Rus subayı genci, evlat edinmek isteyen Kazak aksakalından bahsedilir. Her şeyin töreye uygun olması gerektiğini düşünen aksakal, evladı gibi sevdiği genci herkesin gözü önünde oğlu ilan etmek ister:

KT “Yekinci jılı ğoy deymın, Böjiken otaw köterip bergisi keldi. Qız ayttırıp, yenşı bölip. Äke, men bolaşağı buldır kisimin, depti. Äldekimni obalına qalğım kelmeydi. Odan burın Böjiken asıq jilik ustatıp, bala qılıp aluwdı oylağan.” (OT, 2001, s. 209). TT “İkinci yılıydı sanırım; Böjey aksakal, başını bağlayıp evini düzmek istedi. Kız isteyip, usulüne göre hani. Baba, ben geleceği bulanık biriyim, demiş. Birinin hakkına girmek istemem. Daha önce ise Böjey aksakal, kaval kemiğini eline verip, evlat edinmek istemişti.” (RA, 2023, s. 167).

Yazarın “Bir Ecdadın Evlatları” uzun hikâyesinde de evlatlık alma geleneği anlatılır. II. Dünya Savaşı yıllarında bir Kazak köyüne getirilen yetim ve öksüz çocukları, köy sakinleri evlat edinirler. Bir Alman çocuğunda karar kılan Ahmet aksakal, Kazak geleneğine göre *asıqjilik ustar toyı* ‘kaval kemiği tutma toyu’ yapar ve köy halkını davet eder. Tek kalan övecini kesecek kadar geleneğine bağlı bir aksakal tiplmesiyle aslında yazar, Kazak toplumunda evlatlık almaya ne denli önem verildiğine ve bu geleneğin de bir adabının olduğuna vurgu yapar:

KT “Yerteñine Ahmet körşi awıldan Jaqan moldanı şaqırtıp, nemis balasınıñ tilin kälimağa keltiripti degen söz taradı... Keşine Ahañ бүкіл awıldı balasınıñ asıqjilik ustar toyına şaqırdı. Köpten qızılsırıp jürgen jurt ülken-kişi, kări-jas demey, taylı-tayağı qalmay tegis jiynaldı. Ahañ jalğız segin soyğan yeken, bas-sıyraq, işek-qarnına deyin asıptı.” (BAB, 1973, s. 5).

TT “Ertesi gün Ahmet’in, komşu köyden molla çağırarak Alman çocuğuna kelimeişahadet getirttiğine dair söylenti yayıldı... O akşam Ahan, tüm köy halkını çocuğunun *kaval kemiğini tutma toyuna* davet etti. Uzun zamandır et yemeyi özleyen millet, yaşlısı genci, kadını erkeği, çoluğu çocuğu herkes toplandı. Ahan, tek koyunu olan övecini kesmiş, kelle paça, sakatatına kadar her şeyini pişirtmiş.” (BEE, 2025, 224, s. 78).

1.4. At tergew ~ At reprey ‘Ad verme’

Halkın örf âdetlerinde insana saygı göstermenin birçok yolu vardır. Bunlardan biri, *at tergew*. Geleneğe göre kadın, kocasının anne ve babasının, erkek ve kız kardeşlerinin adlarını söylemez, her birine yakışır bir isimle hitap eder: *bay atam* ‘zengin kaynatam’, *biy atam* ‘bey kaynatam’, *murza qaynağa* ‘efendi/ cömert kayınbirader’, *törejan* ‘paşam’, *tentegim* ‘yumurcağım’, *yerkem* ‘nazlım’, bayanlar için *şeber şeşey* ‘hünerli ana’, *aq äje* ‘ak nine’, *sırğalım* ‘küpelim’, *şaşbawlım* ‘saç bağılım’, *külimközim* ‘gülen gözlüm’ vb. Yengeler ise komik isimler uydururlardı. Örneğin, kısa boylu kayına *suñğaqtım* ‘dalyan delikanlım’, yavaş hareket edene *jüyrık* ‘yürük’ derlerdi. Erkekler de kendilerinden büyüklere *ata* ‘dede’, *äje* ‘nine’, *şeşe* ‘ana’, *apa* ‘teyze’ veya isimlerin kısaltması olan *Yereke*, *Aha*, *Jäke*, *Säke* şeklinde hitap ederler. Bu da *at tergew* geleneğinin bir

türüdür. Bu gelenek; halkın insani ilişkilerdeki inceliğinin, tevazu ve görgüsünün bir tezahürüdür (Kenjeahmetuli, 2013, s. 31). Doğrudan söylenmesi yasak olan, tabu kapsamındaki söz varlığı için Kazak gelinleri dolaylı yoldan ifade biçimleri geliştirmişlerdir. Ailedeki erkeklere adları ile hitap etmezler, bunu ayıp sayarlar. Kazaklar arasında anlatılan bir hikâyede; bir Kazak gelinin kayınbabasının ve kayınlarının adları, *Qamısbay* ‘kamuşbay’, *Özenbay* ‘nehirbay’, *Qoyşıbay* ‘çoban/ koyuncubay’, *Qasqırbay/ Börıbay* ‘kurtbay’, *Bäkıbay* ‘küçük bıçak/ çakıbay’, *Qayraqbay* ‘eğebay’dır. Bir gün nehre gittiğinde bir koyuna saldıran kurdu gören gelin, o kurdu öldürüp koyunu kurtarır. Evine dönünce olup bitenleri kayınvalidesine anlatmak ister. Ancak ailenin erkeklerinin adları tabu engeline takılmıştır. Kelimeleri doğrudan kullansa hem ayıp bir iş yapmış olacak hem de ailenin erkeklerine hakaret etmiş sayılacaktır. O da dolaylı olarak olayı şöyle anlatır: “Hışırta’nın (*sıldırama*) öbür tarafında, çağlayan’ın (*sarqırama*) bu tarafında, meleme’yi (*mañırama*) uluma (*ulıma*) yiyordu. Keskinleştirileni (*janıma*) bileyenle (*qayraq*) bileyiverdim ve ulumayı (*ulıma*) boğazlayıp melemeyi (*mañırama*) kurtarıp geldim.” Gelin olayı doğrudan anlatmış olsaydı kamuş, kurt, koyun, nehir, çakı ve eğe kelimelerini kullanarak tabuyu çiğnemiş olacaktı (Karabulut ve Ospanova, 2013, s. 130-131). Bu fıkranın bir benzerine çalışmasında yer veren Grodekov, iyi bir hanımın kocasının yakın akrabalarının adlarını ve evliliğin yasak olduğu yedi göbeğe kadar akraba sayılan aynı boya mensup kişilerin de adlarını söylemediğini, hatta bu yasağın nişanlıyken bile geçerli olduğunu belirtmiştir. Daha cesur olanları ise kocasının ve onun akrabalarının gerçek adlarını ancak gıyabında söyleyebilirdi (1889, s. 100). Aynı hikâyenin İlminski’nin de çalışmasında yer aldığını belirten Samoyloviç (1915, s. 161-165), genç Kazak etnografi Mustafa Çokay’dan (1890-1941) yasak kelimeler konusunda bazı bilgileri kaydettiğini de yazmıştır. Ona göre evli Kazak kadınları; eşlerine, eşleriyle aynı boya mensup yaşça büyük erkeklere ve onların eşleri ile kız ve erkek çocuklarına adlarıyla hitap edemezler, onlardan bahsederlerken de adlarını doğrudan telaffuz edemezler. Kocasından yaşça büyük bütün erkeklere *qayın ağa*, kaynatasıyla yaşıt veya ondan daha büyük olanlara tıpkı kaynatasına dediği gibi *ata* ‘baba’, kocasından epey büyük ama kaynatasından daha genç ise çoğul şekliyle *biy ağalar* ‘bey ağalar, bey amcalar’, kocasından yaşça büyük erkeğin büyük oğluna *mirza ağa* ‘bey ağabey’, ortanca oğluna *ortanşım* ‘ortancam’, küçüklere ise *kişkenem* ‘küçüğüm’ diye seslenmek durumunda. Kocasından yaşça büyük erkeklerin eşlerine *şeşey* ‘ana’; kaynatasından büyük erkeklerin eşlerine ise tıpkı kaynanasına dediği gibi *yene* ‘ana, anne’; kocasından büyük akrabaların kızlarına *biykeş* ‘genç hanım’, *ortanşı qız* ‘ortanca kız’, *kişkene qız* ‘küçük kız’; kocasının ablasına *apa* ‘abla’, ailenin en küçük çocuklarına *kenjem* ‘küçüğüm’; en küçük erkek çocuklara *kenjetay* ‘yavru tay’, *kenje bala* ‘evin en küçük çocuğu’; en küçük kız çocuklara ise *kenje qız* ‘evin en küçük kızı’ gibi adlarla seslenir. Taze gelin evlendiğinde eşinin babası ölmüşse, *ata* ‘baba’ diye kaynatasının kardeşine der; kaynanası yoksa *yene* ‘anne’ diye kaynatasının kardeşinin eşine der. Eğer kaynatası da kardeşi de yoksa, *ata* diye eşinin ağabeyine der; kaynanası ve kaynatasının kardeşinin eşi yoksa *yene* diye eşinin ağabeyinin eşine der. Kocasından büyük akrabaların oğullarına *törem* ‘paşam’, *appağım* ‘akpakım’, *aq jarqın* ‘beyaz ışıgım’, *aydarlım*⁵ ‘perçemlim’, *şıraq* ‘ışık’ vb. isimlerle hitap eder. Kocasından yaşça büyüklerin bebeklerine *böpejan* ‘bebecan’ dedikleri ve o bebek yaşlanıp ölene dek aynı isimle hitap ettiği de olurdu. Bayanlara yönelik ise *köz jaqsım* ‘gözüm, güzelim’, *qara köz* ‘kara gözlü’, *aydarlım* ‘perçemlim’, *şıraylım* ‘güzelim’ gibi isimler kullanır. Kocasına ise *ot ağası* ‘ateş/ ocak ağası’ veya çocuklarından birinin babası şeklinde örneğin *Tursınnıñ kökesi* ‘Dursun’un babası’ ya da sosyal statüsüne göre *murap* ‘ekinleri sulama işiyle uğraşan’, *yeliwbası*⁶ ‘ellibaşı’; gıyaben ise *bizdiñ*

⁵ *Aydar*, çocuğun başının etrafı kazındıktan sonra tepe noktasında bırakılan perçem şeklinde bir tutam saç (QÄTS-1, 2011, s. 144).

⁶ *Yeliwbası*, esk. 1. ask. Eskiden Kazak ordusunda her elli askerin başı. 2. sos.pol. Çarlık Rusya’ya bağlı Kazak topraklarında her elli hane adına nahiye seçimlerinde nahiye başkanını ve yardımcılarını seçme hakkına sahip kişi (vekil) (QÄTS-5, 2011, s. 247).

üydiñ kisisi ‘bizim evin kişisi/ adamı’ gibi isimler takar. Kocasının yaşlılarına *qurdas* ‘yaşıt, ahbab’, kocasının adaşına ise *adas* der. Kadının ilk çocuğu, kocasının anne babası sağken doğduğunda, anne çocuğunun kız veya erkek olmasına bakılmaksızın isimleriyle çağırılmaz, *kenje bala* ‘evin küçük çocuğu’ veya *böpejan* ‘bebecan’ gibi isimler takar. Kocasının ailesine geldiğinde kaynatası veya kaynanası olmayan evli kadın, kendisinden önce bu aileye gelin gelerek kaynana veya kaynatayı sağken görmüş olan, kocasının küçük erkek kardeşinin eşine de adıyla hitap edemez *kelinşek* ‘taze gelin’ der. Doğrudan söylenmesi tabu olan kişi adlarını kadınlar, bazı seslerini değiştirerek söyledikleri de olurdu. Örneğin, Mämbet ‘Muhammed’ yerine *Sämbet*, Ali yerine *Sali*, Tursın ‘Dursun’ yerine *Mursın*, Turğan ‘Duran’ yerine *Surğan* veya *Murğan*, Ahmet yerine *Sahmet*, Jaqip ‘Yakup’ yerine *Maqip*, Juma ‘Cuma’ yerine *Quma*, Jeksembi ‘Pazar’ yerine *Meksembi* gibi. Evli kadınlar, kocasının akrabalarının adaşı olan kendi akrabalarına ve yabancı kimselere de adlarıyla hitap edemezler. Bu durumda, bir genellemeye gidilir *atı teris* ‘adı ters’ yani ‘adını söylemek bana ters’ anlamında bir ifade kullanılır ya da *atam attas* veya *atamniñ adası* ‘kayınbabamın adaşı’ gibi adlandırmalara başvurulur.

Günümüzde artık pek rastlanmayan ve *at tergew* adıyla bilinen bu geleneğin adı, Eski Türkçedeki ‘ad vermek, adlandırmak’ anlamındaki *at tegür-* (DTS, 1969, s. 65) ifadesinden gelmektedir. Kazak Türkçesinde göçüşme yoluyla *at terge-* şeklini almıştır.

Yazar Magavin’in “Kara Haberi Gelen Salih Ağabeyim” adlı hikâyesinde, cepheden Salih’in ölüm haberinin gelmesinden bir yıl sonra eşi Nurila, kayınbiraderi ile evlendirilir. Ancak ne var ki uzun bir süre esarette bulunan Salih, günün birinde sağ salim köyüne döner. Nurila, Salih’e *at tergew* geleneğine göre yengesi olarak hitap etmek zorundadır. Yazarın çocukluk yıllarından bir hatıra olarak ele aldığı söz konusu hikâyedeki olay, II. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllara denk gelmektedir. Evli Kazak kadınları için eşinin ve akrabalarının tabu olan adlarının değiştirilerek ifade edilmesine aşağıdaki alıntı örnek verilebilir:

KT “Nurila özi de ünsiz tömen qarap, az-maz bögeldi deydi. Sodan soñ basın köterip, Salıq ağağa tuwra qaraptı: ‘Aman keldiñ be, Appağım!’ - deydi. Salıq ağa qaratorı kisi, jeñgeleri ‘Appağım’ dep ataydı yeken. Yağniy, qazir men de jengeñmin degeni ğoy. ‘Aman keldiñ be, Appağım!’ - deydi.” (QQKSA, 2001, s. 192).

TT “Nurila da sessizce yere bakıyormuş, az sonra başını kaldırmış ve doğrudan Salih ağabeyime bakarak ‘Sağ salim döndün mü, *Akpak’ım?*’ demiş. Salih ağabey; esmer biri, yengeleri ise ona ‘*Akpak’ım*’ derlermiş. Yani artık ben de senin yengenim, demiş oluyor. ‘Sağ salim döndün mü, *Akpak’ım?*’” (KHGSA, 2023, s. 102-103).

Aynı hikâyede, çözümü evliliğini sonlandırmakta bulan Nurila, kararını kocasının akrabalarına bildirir. Kalabalığın karşısında yaptığı açıklamasında gelinin, ailenin Yesenbay adlı atasının adını değiştirerek söylemesi dikkat çekicidir. Kazak Türkçesinde ‘sağ salim, selamette’ anlamındaki *yesen* kelimesinin eş anlamlısı *aman* kelimesidir. Sıklıkla anlamı güçlendirmek amacıyla *yesen-aman* veya *aman-yesen* olarak ikileme şeklinde de kullanılır. Tabuyu çiğnemeyen ve saygıda kusur etmeyen gelinin sözleri herkes tarafından hemen anlaşılır.

KT “Ağayın-tuwıs, abısın-ajın, - deydi qalğan jurtqa köz tastap. – Qattı qıynalıp otırsızdar. Tomsarıp otırsızdar. Däl bugün Amanbay atam, - Yesenbay degeni ğoy, - Amanbay atam äwletiniñ aq tüyeniñ qarnı jarılğan quwanıştı küni yemes pe...” (QQKSA, 2001, s. 192). TT “Kardeşler, akrabalarım,” demiş diğer oturanlara. “Zor durumdasınız, biliyorum. Bugün Amanbay atamın - Yesenbay’ı kastediyor- Amanbay atamın ailesi için çok özel bir gündür...” (KHGSA, 2023, s. 103).

“Bir Ecdadın Evlatları” adlı uzun hikâyede ise kocasının adını doğrudan söyleyemeyen kadının, ona çocuğunun babası şeklinde hitap etmesi dikkat çekicidir:

KT “Üyge kep, bel şeşip otırip, şayın işip biter-bitpeste: Oybay, Näkenniñ... Zekenniñ äkesi, sıyrı yeginge ketip baradı, - deydi şay quya otırip, ara-tura sırtqa şığıp, qarawıldap kep jürgen kempiri.” (BAB, 1973, s. 13). TT “Evine döner, rahatça çayını içmeyi bitirir bitirmez “Eyvah! Narımbet’in... Zeken’in babası, inekler tarlalara gidiyor.” der çayları doldururken arada bir dışarı çıkıp bakan karısı.” (BEE, 2025, 224, s. 84).

1.5. Awıldın altı awızı ~ Ауылдың алты ауызы ‘Ev sahibinin armağanı’

Kazak örf âdetlerinin içinde misafir ağırlama ekseninde pek çok âdet bulunmaktadır. Misafirini baş tacı eden Kazaklar, onu memnun etmek için elinden geleni yapmaya özen gösterirler. Bunlardan biri, *awıldın altı awızı* ‘köyün bir çift sözü’ adı verilen bir gelenektir. Hem misafirine olan memnuniyetini ve samimiyetini belirtmek hem de eğlenceli ve hoş vakit geçirmek amacıyla ortaya çıkan ve geliştirilen bu gelenek, özellikle çocuklarla gençlerin yeteneklerini sergilemelerine müsait bir ortam hazırlar. Günümüzde de canlılığını koruyan bu gelenek, daha çok şarkı ve türkü söyleme, dombra başta olmak üzere çeşitli müzik aletleri çalma ağırlıklı icra edilir. Böylece unutulmaya yüz tutan bazı halk türkülerinin de yaşatılmasına zemin hazırlanır.

Sözlükte etnografya terimi olarak *awıldın altı awızı* için şu açıklama yapılmıştır: “Misafirlerin önünde önce ev sahiplerinin şarkı söyleyerek eğlenceyi başlatma geleneği.” (QÄTS-2, 2011, s. 215). Düğün derneklerde ve ziyafetlerde misafirlerden şarkı, türkü söylemesi veya dombra çalması istendiğinde, misafirlerin *Awıldın altı awızı bolmaytın ba yedi? Äweli özderiñiz bastanızdar.* ‘Köyün bir çift sözü olmaz mıydı? Önce siz başlayın.’ dediği de oluyor. Böylece şarkılar veya türküler önce köyün sanatçıları tarafından söylenir. Bu, doğaçlama söylenen şarkı olabileceği gibi, bilinen şarkı ve türküler de olabilir. Bu gelenek, yetenekli gençlerin kalabalık önünde hünelerini sergilemelerini ve tanınmalarını sağlardı (Kenjeahmetuli, 2013, s. 44).

Magavin’in eserlerinde de eski Kazak toplumundaki misafir ağırlama geleneğinin bazı önemli ayrıntılarını görmek mümkündür. Bunlardan bazıları artık unutulmuş olup çoğunluk tarafından bilinmemektedir. Aşağıdaki alıntıdan da görüleceği üzere misafirlik, şarkı ve türkü söylemenin yanı sıra sözlü anlatı geleneğinin de icra edildiği bir ortam olarak önem arz etmektedir:

KT “Aqırı yet jelinip, yekini şay da işilip, qımız keldi. Yendigi söz – qısır keñes yemes. Äñgime, yertegi, jr. Qonaq qabıldaw дәstüri solay. Aldımen – *awıldın altı awızı*. Atam ädetinşe mağan aytqızdı. Bul jolı ‘Aq qasqır’ degen yertegi...” (JQS, 2000, s. 128). TT “Sonunda et yemeği de yendi; ikinci kez çay da içildi; kıımız geldi. Sırada boş gevezelik değil, hikâyeler, masallar, destanlar var. Misafir ağırlama geleneği böyledir. Öncelikle *awıldın altı awızı*. Dedem, her zamanki gibi benim söylememi istedi. Bu sefer ‘Beyaz Kurt’ masalı...” (YKS, 2023, s. 112).

1.6. Ämeñgerlik ~ Әменгерлік ‘Levirat’

Türk dünyası evlenme kültüründe çeşitli evlenme biçimleri bulunmaktadır⁷. Bunlardan biri de Kazakistan’da *ämeñgerlik* adıyla bilinen levirattır. Kökü tarihin derinliklerine uzanan ve milattan önceki yüzyıllardan beri çeşitli coğrafyalarda ve kültürlerde uygulanagelen geleneksel bir evlilik biçimi olan levirat, Kazak toplumunda da görülmektedir⁸. Ancak Sovyet döneminde yasaklandığı için neredeyse unutulmuş geleneklerden biridir. Göçebelerin geleneksel kültürünün bilinçli olarak tahrip edilmeye başlanması, daha XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazak geleneksel hukuk sistemine Rusya kanunlarının getirilmeye başlandığı döneme denk gelir. Bu süreç, 1917 yılından sonra daha da artarak devam etmiştir. Sovyet hükûmeti, iktidarının ilk yıllarında yerli halkların gelenek göreneklerini tamamiyle desteklediğini ilan etmiş, Sovyet yasalarına öncelik tanınması şartıyla geleneksel hukuku devlet hukukunun beslediği kaynaklardan biri olarak görmüştür. Ancak 1924’ten sonra geleneksel hukukun göçebelerin hayatındaki rolünü katı bir şekilde sınırlama

⁷ Türk dünyasındaki evlenme kültürü konusunda geniş bilgi için bk. Durbilmez, 2013b, s. 1-34.

⁸ Dünya halklarında, Eski Türklerde ve Türkiye’deki levirat konusunda geniş bilgi için bk. Çelik, 2022.

süreci başlar. Bir suç karşılığında maddi bedel ödeme, başlık parası, çok eşlilik ve levirat gibi gelenekler, Sovyet hükûmetinin yasalarına aykırı kabul edilerek lağvedilir (Staseviç, 2011, s. 7).

Kazakçada artık eskicil sözcükler olan Arapça kökenli *ämenger* ve *ämengerlik*, pratikte de artık hemen hemen hiç rastlanmayan bir evlilik türüdür. Konuşma dilinde *ämengerlik*, *ämengerşilik*, *ämengerşilik* biçimleri de kullanılan *ämengerlik* sözcüğünün sosyoloji ve hukuk terimi olarak anlamı sözlükte şöyle verilmiştir: “Geleneksel Kazak toplumunda kocası ölüp dul kalan kadının, kayınbiraderiyle ya da kocasının başka yakın bir akrabasıyla evlendirilmesi geleneği. Levirat meselesi, boy aksakallarının başkanlığında kan bağı olan akrabalar arasında titizlikle incelenip ortak bir kararla çözüldü. Levirat geleneğinin sadece sosyal ve hukuki değil, aynı zamanda terbiyelik hümanistik önemi de büyüktü.” (QÄTS-2, 2011, s. 450). Eski geleneğe göre kocası ölen genç kadın, kendi isteğiyle kocasının ağabeyi ya da kardeşi ile evlenirdi. Levirat yoluyla dul kadını aileden göndermeme geleneğinin sosyal önemi büyüktür. Çünkü dul kadın da çocuk da yakın akrabalarından kopmaz, boy sistemi içinde yaşamlarına devam ederler, geçim sıkıntısı çekmezlerdi. Ayrıca dul kadının ölen kocasının akraba hısmından ayrılması, onlar için utanç kaynağı ve gurur meselesiydi. Dul kadın, levirat yoluyla nikâh düşen akrabasıyla evlenmeyip yabancı biriyle evlenirse, ölen kocasının mal varlığından pay alamaz, baba evinden getirdiği mal mülkü ile ayrılmak zorundaydı. Bu geleneğe *irgeden şıǵuw* denir (Kenjeahmetulı, 2013, s. 45). *Jeti Jarǵı*⁹ ‘Yedi Yargı’ adıyla bilinen, kadim Türk töresinin yazılı hâle getirilmesiyle oluşturulan Kazak halkının geleneksel yasalar sisteminde levirat konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kazak Hanlığı döneminde yasalaştırılarak yürürlükte olan ve Sovyet döneminin ilk yıllarında da sürdürülen levirat geleneğinin yasal mahiyeti şu şekildedir: 1. Dul kadın için levirat yoluyla evlenecek kişiyi seçme meselesi, kocasının ölümünün yıl dönümünde karara bağlanır. 2. Kocası ölen kadın, biylerin veya aksakalların kararı ile kocasının yakın bir akrabasıyla evlenmelidir. 3. Dul kadının ölen kocasının hem ağabeyi hem de küçük erkek kardeşi olduğu durumda, kadın ağabeyle evlenir. 4. Dul kadın küçük kardeşi eş olarak seçerse, buna izin verilir lakin dul yengesiyile evlenen küçük kardeş, ağabeyine *dokuz*¹⁰ bedeli öder. 5. Dul kadın, yabancı biriyle evlenmek isterse buna izin verilir lakin mal mülkten payına hiçbir şey verilmez. Evleneceği kişiden ise başlık parası alınır. Dul kadının biraz büyümüş çocukları varsa ölen babalarının akrabalarının yanında kalır. 6. Damat genç yaşta öldüğü takdirde dünürlüğe son verilmez, gelin kız ile merhumun erkek kardeşinin nikâhı kıyılır ve daha önce mutabık kalınan başlık parasına ek olarak bir at hediye edilerek evlendirilir. 7. Ölen damadın bekâr erkek kardeşi olmadığı takdirde merhumun nişanlı kardeşiyle veya evli ağabeylerinden biriyle evlendirilmesi söz konusu olduğunda, daha önce belirtilen başlık parasına ek olarak *develi dokuz* verilerek nikâh kıyılır. 8. Gelin kız, ölen nişanlısının bekâr ve genç kardeşi olmasına rağmen nişanlısının babası tarafından evli kardeşlerden biriyle evlendirilmek istendiğinde, kayınbaba kız tarafına *develi dokuz* bedelinin iki veya üç mislini verir. 9. Ölen eşin öz kardeşi olmadığı takdirde amca oğullarından biri, merhumun dulu ile evlenebilir. 10. Gelin kızın babası böyle durumlarda kızının levirat yoluyla evlenmesini istemezse başlık parasını iade eder. 11. Nikâh kıyılmadığı takdirde ve kız babası, merhumun bekâr kardeşiyle kızının evlenmesini istemezse başlık parasını iade ederken *dokuz* bedeli de öder (Artıkbayev, 2006, s. 53-54).

⁹ Tawke Han (1652-1718) zamanında yani XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başlarında önce biyler kurulu, daha sonra ise yasama organı olarak şekillenen *Jeti Jarǵı* ‘Yedi Yargı’ konusunda daha fazla bilgi için bk. Artıkbayev, 2006.

¹⁰ *Jeti Jarǵı*’ya göre *toǵız* veya *toǵız ayıbtı* ‘dokuz’ veya ‘dokuz cezası’, Kazak töresinde en çok kullanılan ceza türüdür. *Qul bastatqan toǵız* ‘köle başta olmak üzere dokuz’, en ağır olup insan sağlığına ve bedenine verilen zarar karşılığında ödenirdi. *Tüye bastatqan toǵız* ‘deve başta olmak üzere dokuz’; üç deve, üç at ve üç sığır ya da üç tay (bir ila iki yaş arasındaki at yavrusu) içeren ceza türü olup daha çok boylar arasındaki ihtilafli meselelerde ve dul davasında kullanılırdı. *Orta toǵız* veya *at bastatqan toǵız* ‘orta dokuz’ veya ‘at başta olmak üzere dokuz’ ise üç at, üç sığır ya da üç tay ve üç koyundan ibaretti. Küçük çaptaki suçlarda *ayaq toǵız* veya *toqal toǵız* adlarıyla bilinen ve 7-8 koyun şeklinde de kesilebilen bir ceza uygulanırdı (Artıkbayev, 2006, s. 82).

Töreye göre ölen ağabeyinin veya kardeşinin nişanlısı veya dul eşi ile evlenmesi gereken kardeşe büyük sorumluluk düşer. Kazak Türkçesinde *ämeñger* “dul kalan kadının levirat geleneğine göre nikâhının kıyıldığı erkek.” (QÄTS-2, 2011, s. 450) olan kişinin üstelik yeğenleri varsa, bu sorumluluğun daha da arttığı anlaşılmaktadır.

Magavin’in “Kara Haberi Gelen Salih Ağabeyim” adlı hikâyesi, levirat evliliği üzerine kurgulanmıştır. II. Dünya Savaşı’na giden Salih’in ölüm haberi üzerinden bir yıl geçince eşi, Salih’in ağabeyi ile evlendirilir. Ancak Salih’in cepheden sağ salim dönmesi üzerine tüm aile için ızdırap dolu günler başlar. Savaşın milyonlarca Kazak ailesine yaşattığı kayıp ve kederin, levirat geleneği ile birleşince nasıl bir trajediye dönüştüğünün başarılı bir şekilde anlatıldığı hikâyeden alıntı aşağıda verilmiştir:

KT “Ayta almay otırğan äñgime yeken. Atam saqalın sılap, az ğana böğeldi de, birden bastap ketti. ‘Anañ ornında, - dedi. – Seni bir joqtadı, yendi yekiniş qayıra küyinbesin. Öziñ aman keldiñ. Budan artıq ne kerek... Al kelin... quday uwaqıtı, kelinniñ ne kinäsi bar. Qara qağazdan soñ jıl uwaqıtıñdı kütti. Sol kezde, bir qoldan ayrılıp, Ädik ağañ keldi... Awılда erkek az bolsa da, qız köp yedi. Ädik qalay sapırsa da. Közi kör bolıp otırğan Jamal jeñeşem bawır basqan kişi kelinin qıymadı. Ata saltı, onı biz de maqul kördik, - dedi.” (QQKSA, 2001, s. 188-189).

TT “Dedem, konuyu açmak için uygun zamanı kolluyormuş. Sakalını sıvazlayıp az bekledikten sonra konuşmaya başladı. “Anan evinde,” dedi, “bir kere senin yasını tuttu, bir daha Allah göstermesin. Sağlıklı olarak geri döndün. Bundan daha önemli ne olabilir... Gelin ise kısmet kader, gelinin günahı yok. Kara haberden sonra bir yıl durdu. O günlerde bir kolunu kaybeden Adik ağabeyin geldi... Köyde erkek az, kız çoktu. Adik, istediği gibi seçim yapabiliirdi. Gözleri görmez olan Cemal yengem, çok sevdiği küçük gelininden ayrılmak istemedi. Atalar töresidir; biz de onayladık.” dedi.” (KHGSA, 2023, s. 97-98).

Aynı hikâyede levirat yoluyla kayınbiraderiyle evlenmek zorunda kalan kadının acınılacak durumu, onun ağzından anlatılır:

KT “Men... şaytannıñ azğıruwı yemes, adamnıñ zorlığı yemes, tağdırdıñ mazağımen... ağayındı yekewine birdey qatın boldım. Ölgeni – tirildi. Tirisi – ölüwge şaq otır. Yendi yekewiniñ birdey... balağın körip, qara ornında jüre almaymın. Oğan uyatım şıdamaydı, namısım jibermeydi.” (QQKSA, 2001, s. 193). TT “Ben... şeytanın azdırmasıyla değil, insanın zorlamasıyla da değil, kaderin cilvesiyle... iki kardeşe birden eş oldum. Ölen dirildi. Diri olan da ölmeye ramak kaldı. Artık her gün ikisini beraber görmeye dayanamam. Buna arım ve gururum el vermez.” (KHGSA, 2023, s. 103).

1.7. Dawıs saluw/ qıluw/ aytuw ~ Дауыс салу/ қылу/ айту ‘Ses çıkarma’

Kökü milattan önceki dönemlere ve Sakalara dayanan yas alametlerinden biri, yüzünü bıçakla çizerek kanatmak ve ağlayarak *sagu* ‘ağıt’ söylemektir. Kazak halkı arasında da ölüm ve yas ritüellerinden *joqtaw*¹¹ ‘ağıt’ ve *joqtaw aytuw* ‘ağıt yakma’, günümüzde de yaygın olarak varlığını sürdürmektedir. Ölenin yakınları olan kadınlar tarafından icra edilen bu gelenek, günümüz Kazak toplumunda sadece ağıt söylemek şeklinde gerçekleştirilir. Çağdaş Kazak Türkçesinde *joqtaw aytuw* geleneğinin diğer adları olarak *dawıs saluw/ qıluw/ aytuw* ifadeleri de kullanılır. Sözlükte *dawıs saluw/ qıluw/ aytuw* şeklindeki etnografya terimlerinin “ölen kişinin ardından onun iyi meziyetlerini anlatan ezgili şiirlerin bir yıl boyunca kadınlar tarafından söylenmesi, ağıt yakma” (QÄTS-4, 2011, s. 532) olarak açıklanması da bu ifadelerin *joqtaw aytuw* ifadesinin eş anlamlıları olduğunu gösterir. Kenjeahmetulı (2013, s. 136-137), *dawıs qıluw* geleneğinin acı ve ızdırap çeken,

¹¹ Yog, ölüyü anmak ve ruhunu dinlendirmek için verilen kurbanlı büyük ziyafet; *yoglamak*, ölüyü anmak ve ruhunu dinlendirmek için yog vermiş olmak (Korkmaz, 2008, s. 168).

hayattan darbe alan veya yakınlarını erken kaybeden kederli insanların bazen bu yük altında çaresizlikten Tanrı'ya, ervaha veya halkına hitaben içindeki üzüntüyü dışa vurma biçimi olduğunu belirtir. Ezgili şiir şeklinde kadınlar tarafından söylendiğini de belirten araştırmacı, bu geleneğin özellikle 1928'deki müsadere ve kolhozlaştırma faaliyetleri, 1931'deki açlık, 1937'deki zulüm kampanyaları sırasında ve II. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında çok yaygın görüldüğüne de dikkat çeker. Ona göre, *dawıs qıluw* ile *joqtaw* 'ağıt yakma' geleneklerini karıştırmamak gerekir. Her ne kadar ikisi de olumsuz durumlarda ve acı çeken kişilerce ifa edilse de ikisi ayrı şeylerdir. *Joqtaw*, sadece ölen kimse için yakılır. *Dawıs qıluw* ise insanın ruh hâlini, maddi ve manevi kayıp ve eksiklerinden duyduğu üzüntüyü dile getiren acı dolu şiirlerdir.

Her ne kadar *dawıs saluw/ qıluw/ aytuw* geleneği, *joqtaw aytuw* geleneğinden ince bir çizgiyle ayrılrsa da günümüz Kazak toplumunda 'ağıt yakmak' anlamında yaygın bir kullanıma sahiptir.

Magavin'in de *dawıs saluw* ifadesini 'ağıt yakmak' anlamında kullandığına aşağıdaki paragraflar örnek gösterilebilir. Yazarın eserlerinde, II. Dünya Savaşı yıllarında cephedeki yakınlarının ölüm haberini alan insanların yasa bürünmesi ve kadınların ağıt yakması, sıkça rastlanan manzaralardan biridir:

KT “Äldebir qara qağaz keledi. Bäre jıyılıp yestirtedi. Sodan soñ jappay körisedi. Azan-qazan, iyuw-qıyuw jılawlar. Kezektese qawışıp, kezektese awısağı. Baqırıp, ökirip jılamaydı. Dawıs salıp, zarlap jılaydı. Bir äyel yemes, bar äyel.” (QQKSA, 2001, s. 191). TT “Herhangi bir kara haber gelir, birkaç kişi bir araya gelerek haberi ev sahiplerine duyurur, sonra herkes taziye ziyaretine giderdi. Hüngür hüngür ağlama seslerine ağıt sesleri karışır, ortalık tam bir curcunaya dönerdi. Sırayla kucaklaşıp taziye dileklerini iletenler, onları karşılayan ev sahipleri... Kimse bağırarak böğürerek ağlamazdı. Ağıt yakılarak mateme durup gözyaşları dökülürdü. Yalnız bir kadın değil, bütün kadınlar.” (KHGSA, 2023, s. 101).

Tıpkı eski Türklerdeki yüzüne zarar vererek kanla karışık gözyaşı dökme geleneğinin geç dönem Kazak toplumunda yaşatıldığına işaret eden manzaraya da rastlanır:

KT “Tuwra osılay, köz aldımında jatıp jan tapsırdı dedi. Oraqtıñ apası betin jırtıp, dawıs salıp qoya berdi.” (BAB, 1973, s. 24). TT “Tam da böyle, gözümün önünde canını teslim etti dedi. Orak'ın annesi, yüzünü yaralayarak ağıt yakmaya başladı.” (BEE, 2025, 225, s. 74).

1.8. Jeti ata/ atası ~ Жери ата/ атасы ‘Yedi cet’

Jeti ata ‘yedi cet’ kavramı, Kazak kültüründe günümüzde de önemini kaybetmeyen ve erkeğin soyunun devamının toplumsal bir norm olarak kabul edildiği köklü bir sistemdir¹². Öyle ki ‘*Jeti atasın bilmegen jetesiz.*’ (Yedi ceddini bilmeyen, şuursuzdur.), ‘*Jeti atasın bilmegen, jetimdik belgisi.*’ (Yedi ceddini bilmemek, yetimliğin işaretidir.) ve ‘*Jeti atasın bilgen ul jeti yeldiñ qamın jer.*’ (Yedi ceddini bilen oğul, yedi sülalesi için gam yer.) (Keykin, 2002, s. 44,) gibi sözlerle Kazak halkının sosyokültürel yapısında atalar kültüne verilen önem dile getirilir.

Jeti ata kavramı sözlükte şöyle açıklanmıştır: “1. etn. Erkek çocuktan itibaren geriye doğru sayıldığında babası, dedesi, dedesinin babası şeklinde devam eden zürriyet. 2. Bütün soy sop.” (QÄTS-6, 2011, s. 393). *Jeti atalıq ustanım* ‘Yedi cet ilkesi’ de etnografya terimi olarak, “Yedi göbeğe kadar nesillerin kendilerini akraba ve aynı atanın nesli olarak kabul ettikleri, kız alıp vermenin yasak olduğu, Kazak halkının etnobiyojik, etnokültürel ve genel olarak manevi bütünlüğünü doğal bir şekilde sağlayan düzen.” (QÄTS-6, 2011, s. 393-394) şeklinde verilmiştir.

Kazak halkı, genç kuşakları yedi ceddini bilmekten sorumlu tutmuş ve ezbere bilmelerine dikkat etmiştir. Bunun sosyal önemi büyüktür. Günümüzde de bu gelenek, aynı şekilde devam

¹² Türk mitolojisinde sayılar ve özellikle yedi sayısına bağlı inanç ve uygulamaların Türk kültüründeki yeri ve anlamları konusunda geniş bilgi için bk. Durbilmez, 2017b, s. 201-254.

etmektedir. Bunun nedenlerinin başında, yedinci göbeğe kadar aynı atadan gelen insanların birbirine yakın akraba kabul edilmesidir. İkinci nedeni ise yedi göbeğe kadar aynı atadan türeyen insanlara kız alıp vermenin yasak olmasıdır. *Jeti Jarğı*'da yedi kuşağa kadar evliliğin yasak olduğu açıkça belirtilmiştir: “Yedi kuşağa kadar kan karışımı, ölüm ile cezalandırılır. Ancak bu mesele, ailenin görüşü ve kararına bırakılır. Çünkü bu tür suç, yabancı kimselerin karıştırılmasıyla çözülmez.” Yedi kuşak kavramı çerçevesinde gelişen sistem; kan kardeşleri arasındaki akrabalık, kardeşlik, birlik beraberlik ve dayanışma duygularını pekiştirir. Aynı bölgede bir arada yaşamının verdiği olanaklarla yaşam tarzı ve geçim kaynağı aynı olup zor günlerde birbirlerini koruyup kollar, iyi günlerde ise mutluluklarını hep beraber paylaşırlar. Günümüzde de aynı boyun mensupları genellikle aynı yerde beraber veya yan yana yaşamaktadırlar. Yedi göbek, babadan geriye doğru sayılır: *bala* ‘çocuk/ oğul’, *äke* ‘baba’, *ata* ‘dede’, *arğı ata* ‘büyük dede’, *baba, tüp ata, tek ata*. Kazaklar tanıştıkları kişiye ilk olarak hangi boya mensup olduğunu yani atalarını sorarlar. Boy adı olarak da en büyük atasının adını söylerler. Sekizinci kuşaktan itibaren ise yeni boy adını kullanmaya başlarlar. Bu durumda, ilgili boyun aksakalları ve ileri gelenleri bir araya gelir, boz kısrak kesilir, ziyafet verilir ve dualar edilir. Akrabalık ilişkilerinde yedi kuşak geçtiğini, bundan böyle dünlük ilişkilerine izin verileceğini bildirirler. Bu gelenek, sağlıklı nesiller yetiştirmede çok önemli bir faktördür (Kenjeahmetuli, 2013, s. 152-154). Çocuk ve sonraki nesil ise sırasıyla şöyle adlandırılır: *bala* ‘çocuk’, *nemere* ‘torun’, *şöbere* ‘torun çocuğu’, *şöpşek* ‘torunun torunu’, *nemene, tuwajat, jekjat, jürejat, jurağat ve urpaq* (Artıkbaev, 2006, s. 48).

Magavin'in “Karlag'dan Mektup” adlı hikâyesinin ana temasını, yazarın çocukluğundan hatıralar eşliğinde “aydın katliamı” ve dedesinin yeğeni Müslüm'ün acı kaderi oluşturmaktadır. Karagandı çalışma kampında esir olan Müslüm'den gelen mektup üzerine yazarın ailesi, Müslüm'e yiyecek ve giyeceklerden oluşan bir koli göndermek ister (Ospanova, 2021, s. 304-305). Ancak yerel yönetimin korku ve kuşku dolu yasakları buna izin vermediği gibi dedesi KGB tarafından sorguya çekilir. Hikâyeden alıntılanan paragraftan da anlaşılacağı üzere, dede tiplmesiyle Kazaklar arasındaki yedi cet kavramının ve akrabalık ilişkilerinin önemine vurgu yapılmıştır:

KT “Atam awdañğa baradı. Şınında da, Müsilim ağanın jağdayı. Tuwıstıq дәrejesin ayqındamaq körinedi. Nemere ağamның balası, inim deydi. Onda yemeşegіңiz üziletindey jaqın yemes yeken deydi. Joq, deydi atam. Yetene tuwıs. Nemere. Qazaqta jeti atağa deyin birge tuwğan yesepti. Siz feodalizmнің yertegisin qoyıñız, deydi Yerekşe bölimнің bastığı zekip.” (KH, 2001, s. 201).

TT “Dedem, ilçeye gitti. Gerçekten de Müslüm ağabeyle ilgiliydi bu. Akrabalık ilişkilerini netleştirmek amaçlıymış. “Amca oğlunun oğlu, kardeşimdir,” demiş dedem. “O hâlde üstüne düşecek kadar yakın değilmiş,” demiş. “Hayır, çok yakın akrabadır. Kazaklarda yedi ataya kadar kardeş, çok yakın sayılır,” demiş dedem. “Siz feodalizm masalını bir kenara atınız,” demiş özel bölüm şefi sert bir edayla.” (KM, 2023, s. 91).

1.9. Kökpar ~ Көкпар ‘Kökpar’

Kökü tarihin derinliklerine kadar uzanan ancak Sovyet döneminde sekteye uğrayan geleneksel oyunlardan biri, *kökpar* oyunudur. Etnografya terimi olan *kökpar*, “kesilerek iç organları çıkarılmış bir hayvanı (daha çok oğlak veya keçiyi) at üstünde, çekiştirerek oynanan geleneksel bir oyun.” (QÄTS-8, 2011, s. 240) olarak açıklanmaktadır. Oyunun adı, *kökbörü*¹³ ‘gökbörü’ kelimesinden ileri gelmektedir. Kurt, hayvancılıkla uğraşan göçebeler için en tehlikeli yırtıcı hayvandı. Kurdu vurarak ele geçirmenin sevinciyle insanlar, kurdun cansız bedenini atlar üstünde çekiştirerek sürüklerlerdi. Daha sonraları ise bu gelenek, oyuna dönüştürülmüştür. Ancak kurt her zaman bulunamadığından yerine koyun veya keçi, bazen de buzağı kullanmışlardır. *Kökpar*

¹³ Aynı oyun, Kırgızcada da ‘boz kurt’ anlamına gelen *kökbörü*, *kök börü* ve *kökpörü* olarak geçmektedir (Yudahin, 1985, s. 418).

oyunu, delikanlıların güçlü kuvvetli, dayanıklı, cesur, çevik ve at üstünde mahir olmalarına zemin hazırlar. Ayrıca *kökpar*, atın eğitim ve bakımının ne derecede olduğunu ve hızlı olup olmadığının da sınındığı bir spor türüdür. *Kökpar*, *jappay* ve *doda tartıs* olmak üzere ikiye ayrılır. *Jappay tartıs*'ta herkes, *kökparı* sahiplenmeye çalışır. *Doda tartıs* ise eşit sayıda oyuncudan oluşan iki grup hâlinde oynanır. Bu oyuna *marqa*¹⁴ *tartuw* 'kuzu çekme' de denir. Genellikle oğlak kullanıldığı için *laq tartuw* 'oğlak çekme' şeklinde de adlandırılmıştır (Matijanov, 2021, s. 88-89). *Kökpar*'ın bir türü olan *märe kökpar* oyununda rakip iki takımın oyuncularını, erkeci geniş düz alanda kendi kalesine bırakmak için yarışır (QÄTS-8, 2011, s. 240).

Köy manzaralarının ve Kazak toplumunun günlük yaşam tarzının çokça işlendiği Magavin'in eserlerinde *kökpar* oyununa da yer verilmiştir. Aşağıda örnek olarak verilen paragrafta, Kazakların yas havasını dağıtmak ve eğlenmek için de *kökpara* sarıldıkları anlatılır:

KT "Kökpar tartayıq, - dedi äldekim. Oraqsı Tilewbay yeken. – Oybay, jetiqarañğı tünde... – Jer jağdayı belgili ğoy, biraq serke qayda, - dedi yekinşi birew. – Aqa, sektiñ terisin äkeliniz, - dedi Tilewbay. 'Bügin tartılmağan kökpar sirä da tartılmadı' dep yeşkimge ırıq bermedi. Beldewde qañtaruwlı turğan attardıñ birine mindi de, jas terini taqımına basıp alıp, qırğa qaray qiyquwlap, tasır-tusır şaba jöneldi... Keyde ör jaqtan, keyde oy jaqtan şıqqan topırлаған tuyaq dawsı, qiyquwлаған üzik-üzik ayğay tünniñ bir uwağına deyin basılmağı." (BAB, 1973, s. 6-7).

TT "*Kökpar* yapalım, dedi biri. Oraqçı Tilewbay'mış. – Bu zifiri karanlıkta mı? – Bölgeyi biliriz ama erkeci nereden buluruz? dedi diğeri. – Ahan, övecin derisini getirin, dedi Tilewbay. Bugün oynanmayan *kökpar*, belki de hiç oynanmayacaktır, diyerek kimseyi dinlemedi. Keçe eve çepeçevre bağlanan urgana bağlı duran atlardan birine bindi ve taze deriyi dizinin arasına aldığı gibi tümseğe doğru haykırarak gürültüyle koşturmaya başladı... Bazen tümsekten, bazen de aşağı taraftan gelen kalabalık atların ayak sesleri, kesik kesik haykırış bağırs sesleri gecenin bir vaktine kadar kesilmedi." (BEE, 2025, 224, s. 79).

1.10. Qaruw, Küydirüw ~ Kapy, Kүйдipy 'Dağlama'

Tıp ve teknoloji gelişmeden önce geleneksel halk hekimliği olan *dästürli yemdew räsimleri*, yaygın başvurulmuş tedavi ve uygulamalardır. Halk hekimlerinin kullandığı sağaltma yöntemlerinden *qaruw* 'sıcak demirle yakma' (QÄTS-9, 2011, s. 396) veya *küydürüw* 'yakma' (QÄTS-8, 2011, s. 438) da yüksek sıcaklığın kullanılmasıyla yakma tekniğidir.

Kazak Türkçesinde geleneksel halk hekimlerine genel olarak *yemşi* denir. Halk hekimleri; hastalığın sebebini belirleme, sağaltma yöntem ve tekniklerine göre esas itibarıyla iki büyük gruba ayrılır: İrrasyonel tedavi yani büyüsel ve mistik nitelikteki yöntemleri uygulayanlar ile rasyonel tedavi yani bitkisel ve hayvansal ilaçlar uygulayanlar. Birinci gruptakiler *baqsı* başta olmak üzere *jawırınşı*, *balger*, *zikirşi*, *quşnaş*, *säwegey*, *burqı*, *şayqı* ve *qalendar* adı verilen kişiler, hastalığın sebebini ve iyileşme yolunu gösterir, tedavi uygulayıcılar. Bunların dışında *yelti*, *täwip*, *sınıqşı*, *otaşı* ve *tamırşı* da rasyonel ve büyü niteliği taşıyan yöntemleri birlikte kullanırlar. Geleneksel tedavi yöntemleri de çok çeşitlidir. Kanlı iltihaplanma, yara bere ve silah yaralanmalarında uzun süre iyileşmeyip kötüleşen yara, etrafındaki hasarlı bölgeyle birlikte çakı ile kesilir ve yara yeri yakılır. Doğu halklarında yaygın bir tedavi olan *cauterize* 'dağlama' yöntemi, Kazaklar arasında *qaruw* ve *küydürüw* adlarıyla bilinmektedir. Yaraya veya aşırı soğuktan cansızlaşan bölgeye köz, odun kuru veya kızgın demir basılarak yakılır (Alimbay, 2012, s. 40-41). Dağlama yönteminde kullanılan malzemelerden biri de keçedir. Artık etnografya terimi olarak bilinen *kiyiz küydürüp*

¹⁴ *Marqa*, zamanından önce doğan kuzu, 6 aylık kuzu (QÄTS-11, 2011, s. 83).

basuw, ‘kanı durdurmak için yaraya sıcak keçe basmak şeklindeki geleneksel tedavi türüdür’ (QÄTS-8, 2011, s. 439).

Magavin’in “Rus Asilzadesi” hikâyesinde, yaralı Rus subayına geleneksel tedavi uygulayan Kazak aksakaldan bahsedilir. Yazar eserinde; artık günümüzde unutilan, yarayı hem kızgın demirle hem de sıcak keçeyle yakarak ardından kuyruk yağı ile sararak sağaltma yöntemine dair değerli bilgiler verir:

KT “Jara äbden asqınğan, qağındığa aynalıp baradı deydi. Jigittin özinen ruqsat suraptı, orıstın yemi qonbadı, qazaqşa qaraymın dep. Yerkiñiz bilsin, men bäribir ölgen adam, depti jigit. Böjiken yeñ soñğı yemin jasadı. Meniñ uqqanım, şirigen yetti kesip, jaranıñ işine ötilirilgen almas jaqtı. Sodan soñ awzın qurım kiyizben küydirep, sırtınan arnayı soyğan qunan qoydın tuw quyrıñımen qaptap orap, jılılap baylap tastadı. Budan burın, bizdiñ awılдаğı bir jigit qatarındağı şalğığa tüsip, baltırın orğızıp alğanda osılay jasap yedi. Onda qolma-qol, tez jazılğan.” (OT, 2001, s. 207).

TT “Yara oldukça ilerlemiş, yangıya doğru gidiyor, dedi. Gencin kendisine Rus’un tedavisi olmadı, Kazak usulü tedavi yöntemini kullanacağım, diyerek izin istemiş. Siz bilirsiniz, ben zaten artık bir ölüyüm, demiş genç. Böjey aksakal, son çare olan tedavisini uyguladı. Benim anladığım, çürümüş et parçasını keserek yarayı kızdırılmış demirle dağladı. Sonra yaranın ağzını sert keçeyle yaktı, özel kesilen övecin kuyruk yağı ile sararak sıcak tutacak şekilde iyice bağladı. Daha önce köyümüzde bir gence yanındaki birinin tırpanı isabet ederek kazara baldırını kestiğinde aynısını yapmıştı. O genç, çabucak iyileşmişti.” (RA, 2023, s. 164).

1.11. Qasqır awlaw/ soğuw ~ Қасқыр аулай/ соғу ‘Kurt avı’

Avcılık, insanlık tarihi kadar eski bir gelenektir. Çağdaş toplumlarda hayatını idame ettirmek ve kazanç sağlamak için de avcılık yapanlar vardır. Ancak avcılık, aslında eğlence, idman, çeviklik, duyarlılık, beylik ve bilgelik gibi özellikleri bir arada bulunduran bir sanattır. Yürük at, eğitimli tazı ve kartalı ile uçsuz bucaksız bozkırda avdan dönenlerin, avını başkalarına hediye etmeleri de âdettendir. Avcılar, halk arasında saygın kişilerdi ve avcılık da değerli bir meslekti. Avcılığın adabının ve kurallarının olduğu gibi türleri ve zamanları da vardır. Avcılık sanatında *salbuwrın*, bozkırın uzak bölgelerinde birkaç gün süren bir av türüdür. Avcıların sabırsızlıkla bekledikleri özel bir zaman dilimi de *sonar* yani karın ilk yağdığı ve yerde izlerin net görüldüğü günlerdir. Sonar vakti de üçe ayrılır: *uzaq sonar*, *kelte sonar* ve *qansonar* (Kenjeahmetulı, 2013, s. 18-19).

Magavin’in “Rus Asilzadesi” adlı hikâyesinden alınan aşağıdaki paragrafta, Kazaklar arasında avcılık ve özellikle de kurt avı ayrıntılarıyla anlatılmıştır. *Qasqır awlaw*, diğer adıyla *qasqır soğuw* olarak bilinen kurt avı için bir hazırlık aşaması ve en uygun zamanın kollanması, avcılık sanatının uyulması şart olan temel kurallarıdır:

KT “Sodan soñğı bir qumartqanı – qasqır awlaw. Qazır qısı-jazı maşınamen quwıp, atıp tawısa almay jatır göy. Ol kezdegi añsılıq jayı basqa. Jäne ärqıylı. Yeñ ülken aw – qar qalıñ jawıp, äli bekimegen qıstın basında. Oñtaylı jigitter atın baylap, kespeltegin saylap otıradı. Kespeltek degen – uzındığı qulaşqa taqaw, juwandığı bilektey ğana jumır qayın. Bas jağın suwğa salıp, isindirip, awırlatıp qoyadı. Qar jılqınñ şaşasınan asıp, tizesine taqağanda, sonar küni bir-bir atqa minip şıǵadı. Bul kezde qasqır üyirimen, tobımen jüredi. Şamasın añdap, izin kesse bitti. Taw jağın aluw kerek. Sodan soñ tım-tıraqay quwğın bastaladı. Qasqır qalıñ küpsek qarda sabalaqtap, jügire almaydı, al attın siyrağı uzın, maltıqpay şabadı, yerkin jetedi. Qasqırdı sol qaptalğa salıp, quwdalaw kerek. Ünemi qater kütip, oñğa qaray jaltaqtap, qırın qaşadı göy. Birazdan soñ moyını qarısıp qaladı. Sol kezde qasqırdın

sol jaǵına lıp yetip şıǵıp, oń qoldaǵı kespeltekpen tumsıqtan uruw kerek. Qar qalıń, at áldi bolsa, maşıqqan kisige op-onjay.” (OT, 2001, s. 209-210).

TT “Bir başka hevesi de kurt avıydı. Günümüzde yaz kış demeden motorlu araçlarla kovalayıp vurmakla bir türlü bitiremiyorlar ya. Eski avcılık ise farklı ve renkliydi. En büyük avcılık, karın kalın yağdığı ama daha tutmadığı kışın başlangıcında yapılanıydı. Sürek avı için çevik gençler atlarını hazırlar, *kespeltekleri* ile hazır ve nazır durumda beklerlerdi. *Kespeltek* dediğimiz bir kulaç kadar uzunlukta, kol bileği kadar kalınlıkta huşağacı sopasıdır. Baş kısmını suya daldırıp şişmesini ve ağırlaşmasını sağlarlar. Kar atın paçasını geçip dizlerine yaklaştığında, ilk karın yağdığı ve izler görüldüğü zaman atlanarak yola koyulurlar. Bu dönemde kurtlar, sürüler ve kümeler hâlinde kalabalık gezerler. İzlerinden takip ederek dağa doğru gitmelerini sağladın mıydı işleri bitti demek. Çıl yavrusu gibi dağılan kurtların peşinde kovalamaca başlar. Kalın karlarda kurtların koşmaları zorlaşır, atlar ise uzun bacakları sayesinde kara gömülmeden rahat koşarak yetişirler. Kurtları sol taraflarından kovalamak gerekir. Tehlike anında hep sağına baka baka kaçtıkları için epey zaman sonra boynu tutulur. İşte o anda kurdun sol tarafından hızlıca yanaşıp sağ elindeki sopayla yüzüne vurmali. Kar kalınsa ve at da güçlüyse, tecrübeli biri için bu işten bile değil.” (RA, 2023, s. 168-169).

1.12. Qonaqkâde ~ Қонақкәде ‘Misafirin armağanı’

Misafirperverliğin çok yaygın olduğu Kazak toplumunda, ev sahipliği yapma ve misafir ağırlamanın adabının olduğu gibi gelen misafirlerin de uyması gereken âdetler vardır. Eğlenmek, sıcak ve hoş bir atmosfer oluşturmaya yönelik ortaya çıkan *qonaqkâde* geleneği de tıpkı *awıldın altı awızı* gibi, misafirlik adabında yer almaktadır. ‘Misafir armağanı’ diyebileceğimiz *qonaqkâde* etnografya terimi, “misafirlerin kendilerine özel hazırlanan yemek faslından sonra ev sahiplerinin isteği üzerine şarkı, türkü, destan söyleme, hikâye anlatma veya dombra çalma geleneğidir.” (QATS-10, 2011, s. 27; QTTS, 2008, s. 517). Ev sahibinin misafirine *qonaqkâde aytınız* ‘*qonaqkâde* söyleyiniz’ deme hakkı var. Bu, ‘türkü söyleyin, hünerinizi gösterin’ anlamına gelir. Bu gelenek; eğlenceli ortam oluşturma, ev sahibi ile misafirin samimiyetini ve hoşnutluğunu göstermenin bir yoludur. Eskiden Kazak toplumunda gençler türkü söyleme, atışma, güzel konuşma ve dombra çalma gibi sanat türlerine küçük yaştan alıştırılırdı. Onların hünerli, becerikli bireyler olarak yetişmesine elverişli ortam ve destek sağlanırdı (Kenjeahmetuli, 2013, s. 224).

Günümüz Kazak misafir ağırlama adabında canlılığını yitiren bu gelenek, Magavin’in eserlerinde sıkça anlatılır. Yazarın çocukluğu ile ilgili en değerli hatıralarından biri, ailesiyle bir arada olup hoşça vakit geçirdiği zamanlardır:

KT “Ol zamanda bizdin awıl da araq degen atımen joq. Barǵan bette şay. Odan soń yet. Odan soń taǵı da şay. Arasında árquılı keńes. Yeń sońında qonaqkâde. Yaǵniy, ângime, yertegi, jır. Keyde âldebir kitaptar oqıladı. Janǵa azıq, denge tınıs. Burın yertegi, jırdı atam aytatın. Arǵı, bergi kitaptaǵı ângimeni aǵam aytatın. Yendi bári de maǵan köşken. Yerteginiń neşe atasın qubıltamın. Alpamıstıń, Yedigeniń jırın oqıp beremin. Jurt ta máz. Atam da rıyza. Meniń bala kezimdegi yeń baraqaat kúnder yeken.” (KH, 2001, s. 195).

TT “O zamanlar bizim köyde içkinin adı bile yoktu. Misafirlige gider gitmez çay ikram edilir, sonra et yemeği, peşinden yine çay ziyafeti olurdu. Bunlar arasında çeşitli konularda sohbet edilirdi. En son olarak da *konakkade*, yani sıra hikâye, masal ve destan anlatımına gelirdi. Bazı günler kitaplar okunurdu, cana can katan. Önceden masal ve destanları dedem anlatırdı. Eski ve yeni kitaplarda yazılı hikâyeleri babam anlatırdı. Artık bütün bu görevler bana düştü. Masalları ballandıra ballandıra anlatır, “Alpamıs”, “Yedige” destanlarını ezbere okurdum. Gelenler de, dedem de memnun kalırdı. Bunlar çocukluğumun en mutlu günleriydi.” (KM, 2023, s. 83).

Sözlü anlatım geleneğinin ağır bastığı ortamda kitapların da okunduğu dikkat çeken hususlardandır.

KT “Men äbden qızıp, tağı bir yertegi aytpaq yedim, Svetlananın äkesi toqtattı. Bãygege at qosqanday, delebesi köterilip, äreñ otır yeken. – Yendi qonaqqäde, - deydi. – Biz de aytayıq birdeñe. Svet, Svetlana, jarıgım, üydegi kitaptı äkele qoyşı. Sandıqta, yeñ üstinde jatqanı, - dedi, ornınan lıp yetip turıp, surawlı jüzben bögelip qalğan qızına. – Bayqap usta, jelge şaşıp alıp jürme...” (JQS, 2000, s. 128).

TT “Ben iyice coşarak bir masal daha anlatacakken Svetlana’nın babası beni durdurdu. Atını yarışa katmış gibi heyecanla yerinde oturamıyordu. “Şimdi ise *konakkade*” diyor. “Biz de bir şeyler söyleyelim. Svet, Svetlana, ışığım, evdeki kitabı getirir misin? Sandığın içinde, en üstte olanı.” dedi yerinden hızlıca kalkarak soru soran yüzle bakan kızına. “Dikkat et, rüzgârda dağılıp uçup gitmesin...” (YKS, 2023, s. 113).

1.13. Müşel ~ Мүшел ‘On iki yıllık döngü’

Etnografya terimi olarak *müşel*, “eski takvime göre insan yaşının her 12 yıldan sonraki evresini bildirir: 13, 25, 37, 49 gibi.” (QÄTS-11, 2011, s. 399; QTTS, 2008, s. 606); “12 yıllık zaman dilimi.” (Kuralulu, 1997, s. 339). *Müşel jas ‘müşel yaş’* ise “her 12 yılda gelen yaş” (QÄTS-11, 2011, s. 399; QTTS, 2008, s. 606). Kazak halkının dünya görüşünde insanın yaşı *müşel*¹⁵ hesabıyla hesaplanır. İlk *müşel* yaş, 13 ile başlar ve her 12 yılda bir *müşel* geride bırakılır. Böylece iki *müşel* 25, üç *müşel* 37, dört *müşel* 49 yaşa tekabül eder. Eskiden Kazaklar, yaşını söylerken *bes müşelden yeki jıl astım* ‘beş müşelden iki yıl geçtim’ dediklerinde 63 yaşa geldiğini, *jeti müşelge taldım* ‘yedi müşelimi doldurdum’ dediklerinde ise 85 yaşına girdiğini ifade etmiş oluyorlardı. *Müşel* yaşın 12 yıl hesabıyla belirlenme sistemi, insan yaşamının önemli evreleriyle açıklanmaktadır. Söz gelimi *bir müşel* yani 13 yaş, çocukluk; *yekı müşel* yani 25 yaş, gençlik ve güçlü kuvvetli olma; *üş müşel* yani 37 yaş, olgunluk; *tört müşel* 49 yaş ile *bes müşel* 61 yaş, kemale erme; *bes müşel* üstü ise yaşlılık dönemine denk gelir. Halkın inanışına göre her *müşel*, insan yaşamı için tehlikeli bir yıl kabul edilir ve *müşel* yaşına giren kimse, yeni kıyafetlerini başkalarına hediye eder, Yaradan’dan sağlık selamet diler, sadaka verir. *Müşel* yaşlarında kişi, her zamankinden daha dikkatli davranır, uzun ve ağır seyahatlere çıkmaz. Olumsuz hava şartlarında tedbirli ve temkinli olur. Çünkü bu yaşlarda bedensel ve ruhsal değişimlerin yaşandığına inanılır (Kenjeahmetuli, 2013, s. 250-253).

Kazak halkının yaş hesaplama ve yaşam dönemlerini değerlendirme biçimi olan *müşel* anlayışı, günümüzde Kazak geleneksel ortamlarında varlığını göstermektedir. İnsan yaşamı, 12 yıllık zaman dilimine karşılık gelen döngülerle değerlendirilir. Bu anlayış, Magavin’in eserlerinde de çok rastlanan kültürel değerlendendir.

KT “Men awıldır keyingi, keyingi yemes, jañadan şıqqan şaldarına tañırqay qaraytın yedim. Bizden assa bir müşel, äytpese bes-altı-aq jas ülken.” (BT, 2006, s. 2). TT “Ben köyün bu son, son değil de yeni olan yaşlılarına hayretle bakardım. Bizden olsa olsa on yaş kadar ya da beş altı yaş büyükler.” (BM, 2023, s. 42).

KT “Budan tuwra bir müşel kişi bolatın. On jetide.” (QA, 2001, s. 123). TT “Bundan tam on iki yaş küçüktü. On yedisinde.” (EA, 2023, s. 204).

1.14. Sıbağa ~ Сыбаға ‘Pay’

Kazak toplumunda eskiden beri yaygın görülen bir gelenek de kışın kesilen büyükbaş (*soğım*) etinden *sıbağa* adı verilen bir payın saklanması ve ikram edilmesidir. Sözlüklerde *sıbağa*, “1. etn. Ağır misafirler ve yakın insanlar için özel olarak muhafaza edilen *soğım* eti; kesilen hayvan etinin önemli parçaları. 2. Ailesinden uzakta bulunan çocuğa özel muhafaza edilen, kış için kesilen

¹⁵ Kırgızlarda *müşel* inanışı için bk. Orozobayev, 2014, s. 226-227.

büyükbaş etinden bir parça.” (QÄTS-13, 2011, s. 450); “sevilen ve sayılan kişilere özel olarak saklanan, kışlık büyükbaş etinden bir miktar.” (Kuralulu, 1997, s. 133; QTTS, 2008, s. 754) şeklinde açıklanır. Kenjeahmetuli (2013, s. 290-291), bu gelenekle ilgili günümüzde unutulmuş olan bazı bilgileri de aktarır: Kışın tüketmek üzere kesilen büyükbaş etinden gelemeyecek durumda olan yaşlılara hakkı gönderilir. Her yıl özel olarak kesilen büyükbaş etinden *sıbağa* ayırma geleneğine çok önem verilir. Eskiden vefat eden kimsenin bile hakkı, onun ailesine özel olarak gönderilirdi. Buna *qara sıbağa* ‘kara sıbağa’ denirdi. *Öli sıbağa* ‘ölü sıbağa’, daha çok balıkçı köylerinde yaşatılan bir gelenektir. Evin geçimini sağlayan olmayan yaşlılara, bakımsız kalan yetim ve dullara balıkçılar, kendi paylarından bir miktar verirler. Kazak bozkırında ekinden *kewsen*¹⁶, kesimlik hayvandan *kögendik*¹⁷, mal mülkten *şülen*¹⁸, balıktan *ölü sıbağa* vermek; insani duygu, cömertlik, alicenaplık, yardımlaşma ve dayanışmanın çok güzel örneklerindendir. *Suw sıbağa* ‘su sıbağa’, günümüzde tamamen unutulmaya yüz tutan bir *sıbağa* türüdür. Kışın nehir, dere veya gölde balık tutanlardan, o civarda eskiden beri ataları yaşayagelen köy/ boy mensupları *suw sıbağasını* yani pay isteme hakkına sahipti. Böylece bir bakıma o toprakların ezeli sahibi olduklarını hatırlatmış olurlardı. Balıkçılar da bu duruma karşı çıkmaz, payına düşenden onlara haklarını verirlerdi. Yerliler de geleneğe uyan balıkçılara memnuniyetlerini dile getirerek hayır dua ederlerdi.

Magavin’in “Karlag’dan Mektup” hikâyesinde, çalışma kampında esir olan akraba için gönderilmesi istenen kolide kışlık büyükbaş etinden *sıbağa* vardır. Ancak sosyalist rejimin çengeline takılan koli, postaneden geri döner ve aile, sahibine ulaştırılamayan bu özel ete uzun süre dokunamaz, çünkü ona manevi bir anlam yüklenmiştir. Kazaklar arasında *sıbağa* olarak özel saklanan en değerli et parçalarından olan at eti sucuğu *qazı* ‘kazı’ sofraya geldiğinde bile ev halkı, yemekte tereddüt eder. Ancak büyükannenin umut dolu sözleriyle sofradaki yas havası dağılır. Bu an, hem duygusal bir rahatlama hem de beklenen kişinin dönme umudunun yeniden canlanması anlamına gelir:

KT “Atam qorjınına salıp, qaytadan äkelgen sawqat jäşik sol, aşılmağan qalpı, azıq-tülük saqalatın şoşalada muzğa qatıp tağı qanşama turdı. Soğım yeti bitüwge taqağanda, uzınsarıda qaqpığın köterdik. Aşılğan qalpı tağı birneşe kün turğan. Aqırı, nawrız keldi. Nawrız degen atı ğana. Qar siresip jatır. Kolhozdıñ malı jartılay qırılıp bitken. Kün jılınatın türi joq. Üylerdiñ arası kürtik, yesik aldı sirew. Bäribir nawrız. Äjem toğız türli däm salıp, nawrız köje jasadı. Sol küni Müsilim ağağa arnalğan qos qazını tutasımen qazanğa saldı. Keşine aldımızğa kelgende tamağımız tüyirtpektelip turdı. ‘Saқтағанın buzsa, sağıntқан jolawşı köp uzamay keledi dewşi yedi’, - dedi äjem. Sonda ğana atamnıñ yeñsesi jazıldı.” (KH, 2001, s. 202).

TT “Dedemin heybesine koyup geri getirdiği koli, açılmamış hâlde kilerde uzun süre buz kesilerek durdu. *Soğım* eti bitmeye yaklaştığında, kışın sonunda kapağını açtık. Açık hâliyle yine birkaç gün öylece durdu. Derken Nevruz da geldi. Gelmesine geldi de, kar erimek bilmedi. Kolhoz mallarının yarısı telef olmuştu. Havaaların da hiç ısınacağı yoktu. Evlerin arası kar yığınlarından geçilmiyor, önleri ise don. İllaki Nevruz. Babaannem, dokuz çeşit yiyeceğin karışımından Nevruz çorbası yaptı. O gün, Müslüm ağabey için ayırdığımız büyük *kazıyı* bütün olarak kazana koydu. Akşam önümüze pişmiş hâliyle geldiğinde boğazımız düğümlendi. “Sakladığını çıkarırsa, özlenen yolcu

¹⁶ *Kewsen*, hasattan elde edilen yüksek verimden arta kalanı akrabaları, eş dost ve köydeşleri arasında paylaşırma geleneğidir (Tavulu, 2017, s. 227).

¹⁷ *Kögendik* veya *kögentüp*, kuzulara en (hayvanlara vurulan damga, işaret) yapıldığı gün büyüklerin yaşça küçük akrabalarına ve çocuklara hediye ettikleri kuzu; hısım ve akraba arasında çocuklara özel verilen hediye (QÄTS-8, 2011, s. 167).

¹⁸ *Şülen*, hiçbir ücret veya bedel alınmadan dağıtılan yemek, erzak, eşya vb. (QÄTS-15, 2011, s. 486).

çok bekletmeden gelir.” derler, dedi babaannem. Ancak o zaman dedemin keyfi yerine gelir gibi oldu.” (KM, 2023, s. 92-93).

Aynı hikâyede, çalışma kampındaki akrabasına koliyle *sıbağa* göndermek isteyen dedenin soruşturmayla çağırılması üzerine KGB görevlisi ile olan diyalogunda da *sıbağanın* Kazak halkı için sıradan, doğal ve kültürel bir paylaşım olduğu vurgulanır:

KT “Şırağım, yeldiñ dâmi ğoy, deydi atam. Jurt awıl arasında da birin-biri *sıbağağa* şaqırıp jatadı ğoy. Sonda qant ta *sıbağa* ma?” (KH, 2001, s. 201). TT “Yavrum, bunlar ev yemekleri. Millet köyde de birbirini misafirlige *sıbağa* için davet eder yahu,” demiş dedem. “Öyleyse, şeker de mi *sıbağa*?” (KM, 2023, s. 91).

1.15. Soğım bası ~ Соғым басы ‘Kışlık besi hayvanı kesildiğinde verilen ziyafet’

İktisadi hayatı temelde hayvan yetiştiriciliğine dayanan Kazak toplumunda, başlıca besinler olarak et ve süt ürünleri vardı. Çetin kış şartlarının da kaçınılmaz olduğu Kazakistan coğrafyasında, eskiden beri kış hazırlıklarının başında *soğım soyuw* ‘kışlık büyükbaş kesimi’ gelir. Günümüzde de yaygın olarak görülen bu hazırlık türü, gerek köylerde gerekse şehirlerde unutulmayan geleneklerin başını çeker. *Soğım* kesildikten sonra kış boyunca hısım akraba, eş dost ve konu komşu arasında *soğım bası* davetleri verilir; gelemeyenlere ise *sıbağa* saklanır. Böylece herkesin *soğım* sürecine dâhil olması sağlanır.

Sözlüklerde etnografya terimi olarak *soğım* için şu tanımlamalar yapılmıştır: “Geleneksel eski Kazak yaşantısından beri süregelen, erzak hazırlamak için kışın kesilmek üzere bakımı yapılan daha çok büyükbaş ya da küçükbaş besi hayvanı.” (QÄTS-13, 2011, s. 226); “kışın kesilmek üzere besiyeye alınmış mal” (QTTS, 2008, s. 732). *Soğım* için “kış aylarında tüketilmek üzere önceden hazırlanan bir besin maddesi, besi hayvanı” tanımlamasını yapan Kenjeahmetulı da, bu amaçla esas itibarıyla at, deve ve inek gibi büyükbaşın kesildiği bilgisini verir (2013, s. 285-286). Kış yaklaşırken hayvan kesmek çok eskiden beri süregelen bir gelenektir. Durumu iyi olanlar, birkaç hayvan keserlerdi. *Soğım bası* verme, mutlaka uygulanan bir davettir. Köyün aksakalları, konu komşu ve eş dost davet edilerek ağırlanır. Sofrada yemek yenirken sohbet edilir. *Soğım* sahibine hayır dualar edilir, güzel dileklerde bulunulur (Tavulı, 2017, s. 218).

Soğım bası; bir nevi sosyalleşme ve irtibatı koparmama arzusu, bir bütünün parçası olma duygularıyla düzenlenen yemekli bir davettir. Yazar Magavin’in eserlerinde *soğım* kesimi, *soğım bası* daveti ile *sıbağa* gönderimi geleneklerinin iç içe anlatıldığı görülür:

KT “Äytkenmen, awıl tirşiligi burıñğı qalpında qalsa kerek. Jağdayı kelgender *soğım* soyıp alğan. Birew jılqı, birew siyrı. Jağdayı kelmegender torpaq, tayınşa, tım qurısa qatarınan yeki qoy.” (KH, 2001, s. 195). TT “Her şeye rağmen köy hayatı, eski hâlinde devam etti. Durumu olanlar, *soğım* kesmişlerdi. Kimi at, kimiye inek. Durumu olmayanlar; dana, *tayınşa* (bir yaşını tamamlamış, iki yaşına girmemiş tay), en azından iki tane koyun.” (KM, 2023, s. 82).

II. Dünya Savaşı yıllarındaki Kazak köy yaşantısının bir parçası olan *soğım bası* davetleri, günümüzde de genel itibarıyla aynı şekilde devam etmektedir:

KT “Raqat. Biz de raqat tınıştıqqa masayrap jatır yedik. Jeltoqsannıñ soñında jaqın aǵayınnıñ birazın *soğımın* *basına* şaqırǵanbız. Sodan soñ bizdi şaqırısı. Odan keyin yejettes, jekelegen üylerdiñ özara *sıbağası* bastaldı.” (KH, 2001, s. 195). TT “Ne mutlu. Biz de rahatlığın ve huzurun keyfini sürüyorduk. Aralığın sonunda yakın akrabalarımızın çoğunu *soğım ziyafetine* davet etmiştik. Onlar da sırası gelince bizi ağırladılar. Daha sonra ise hısım akraba, konu komşu arasında *sıbağa* gönderme başladı.” (KM, 2023, s. 82-83).

1.16. Tört tülük ~ Төрт түлік ‘Dört çeşit hayvan’

Hayvancılık ve çobanlık kültürüne dayalı yaşam tarzı geliştiren Kazaklarda hayvanlara çok değer verilir. Hayvanları varsa ve iyi ise sahipleri de iyi idi. Günümüzde şehirli yaşlı Kazaklar bile selamlaşma ve hâl hatır sorma adabı olarak “Nasılsınız?” anlamında *Mal-jan aman ba?* (Mal ve can selamette mi?) kalıp sözünü kullanırlar. Doğa ile iç içe yaşamının da bir sonucu olarak esasen tüm canlı varlıklara değer verilmiştir. Ancak evcil hayvanlardan özellikle at, deve, sığır ve koyunun yeri apayrı idi. Hem etinden ve sütünden hem yününden ve postundan hem de gücünden yararlanıldığı için bu dört çeşit hayvana *tört tülük* adı verilmiş, hem günlük yaşamda hem de sözlü anlatılarda folklorik öge olarak bu kavram önemli yer tutmuştur¹⁹.

Sözlüklerde *tört tülük* kavramı, “evcil hayvanlardan deve, at, koyun ve sığırın genel adı” (QTTS, 2008, s. 817) şeklinde; *tört tülük mal* kavramı da “göçebe Kazak yaşam tarzının temeli olan hayvancılık kültüründe koyun, sığır, at ve deve.” (QÄTS-14, 2011, s. 490) şeklinde tanımlanmıştır. Kazak halkı için deve, saltanat; at, gurur; sığır, kanaat; koyun hazinedir (Kenjeahmetulı, 2013, s. 302). Kazak Türklerinin sosyoekonomik hayatları için önemli bir yeri olan hayvanların inanç dünyasında da yer bulduğu görülmektedir. Kazak Türklerinin inancına göre her hayvanın bir koruyucu iyisi bulunmaktadır. Bu iyeler, koruyucu olduğu hayvanların sağlıklı olmasını ve üremesini sağladığı gibi insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkilerin de kurallarını belirleyici konumdadır. Kazak Türkleri “iye”, “ruh”, “ata”, “baba” olarak adlandırdığı bu kutsallara hürmet eder (Gümüş, 2025, s. 23). *Oysılqara*, develerin ve deve bakıcılarının piridir. *Zengi Baba*²⁰, sığırın ve sığır bakıcılarının piridir. *Şopan Ata*, koyun ve çobanların piridir (Kenjeahmetulı, 2013, s. 300-301). Mitolojik bir unsur olarak *Qambar Ata*, Kazak geleneksel inanç ve inanışlarına göre atın hamisi, sahibidir. Bazı efsanelere göre *Qambar Ata* ismi, Hz. Muhammed’in damadı Hz. Ali’nin at bakıcısı olan Kanber ile ilişkilendirilir; folklor ürünlerinde geçen *köl iyisi Qambar* ifadesi ise, kutsal varlığa sığınmak amacıyla söylenen bir ifadedir (QÄTS-9, 2011, s. 180, 179). *Qambar Ata*, Kazak dünya görüşünde *jer iyisi* ‘toprak iyisi’, *şöl iyisi* ‘çöl iyisi’ ve *köl iyisi* ‘göl iyisi’ olarak da kabul edildiğinden, dört çeşit hayvan arasında özel bir yere sahiptir (Kenjeahmetulı, 2013, s. 300-301). *Oysılqara*, “1. Eski Kazak inanışlarına göre, devenin hamisi, piridir. İslam tarihinde peygambere olan sevgisiyle tanınan ve evliya olarak saygınlık kazanan Üveys Karani’nin ismi ile ilgili ortaya çıkmış bir kavram. 2. Deve.” (QÄTS-11, 2011, s. 639). *Zengi Baba*, XIII. yüzyılda yaşamış bir evliya olan *Zangi Baba* isminden gelmektedir. Geçimini sığır çobanlığı yaparak sağlayan *Zangi Baba*, aynı zamanda Yesevi’nin hocası olan Arslan Baba’nın torunlarından (Orozobayev, 2014, s. 66). *Şopan Ata* ismi, Eski Türk inanç sisteminde bir yıldız-Tanrı olan Çolpan ile ilişkilendirilebilir. *Çolpan*, “demir kazık denen gök direğine ya da evren ağacına bağlanan tanrı atlarının sahibi ve koruyucusu olduğuna inanılan yıldız-tanrı.” (Korkmaz, 2008, s. 50). Kazaklar arasında söz konusu olan hayvanlarla ilgili sıkıntılı durumlarda, pirlерinden yardım ummak olağan bir durumdur.

Magavin’in “Beşinci Mal” hikâyesinde, Sovyet ideolojisi gereği Kazak toplumunda domuz yetiştiriciliğinin ele alınması ve halkın buna tepkisi nükteli bir anlatımla işlenir. Geleneksel hayvan yetiştiriciliğinde hayatları boyunca esasen *tört tülük* mal ile uğraşan Kazakların, köye getirilen birkaç domuzla imtihanı ironik tarzda ele alınır. Yerli halkın yaşam biçimiyle tezatlık oluşturan ve Sovyet hükûmeti tarafından emrivaki olarak dayatılan domuz yetiştiriciliği, Kazak kültürüne yapılan bir darbedir aslında:

KT “Küni ötken, kelmeske ketken feodalizmnıñ dört tülükpen ğana qalğan tar şenberinen şığıp, besinşi tülük – şoşqa januardı bağıp-qağıp, molınan ösirüwge qol jetkizeyik!” (BT, 2006, s. 4). TT “Artık tarihe karışan feodalizmin sadece dört çeşit hayvanla sınırlı kalan dar çemberinden

¹⁹ Dört sayısına bağlı inanç ve uygulamaların Türk kültüründeki yeri ve anlamları konusunda geniş bilgi için bk. Durbilmez, 2019, s. 60-83.

²⁰ *Zengi Baba* ve diğer pirlер ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Orozobayev, 2014, s. 64-74, 159-165.

çıkarak beşinci hayvan türü olan domuzu besleyip fazlasıyla çoğaltmayı başarmalıyız!” (BM, 2023, s. 43).

KT “Qalğan tört tülük mal jaylawğa şıqqanda, besinşi tülük şetke qağılıp, yeski jataqta, sasıq qıstawda qalğan. Bul ne, sabataj ba, äldä sotsialistik qurılısqa, halıqtar dostıǵına qarsılıq pa?” (BT, 2006, s. 10). TT “Diğer dört çeşit hayvanımız yaylaya çıktığında, beşinci hayvanımız göz ardı edilmiş, eski mekânında pis kokulu kışlakta kalmış. Bu nedir, sabotaj mı ya da sosyalist düzene, halklar dostluǵına olan düşmanlık mı?” (BM, 2023, s. 48).

1.17. Yerüwlik ~ Ерулік ‘Komşudan komşuya destek’

Kazak halkında komşuluk ilişkilerinin, yardımlaşma ve dayanışma duygularının en parlak örneklerinden biri, *yerüwlik* geleneğidir. Sözlüklerde etnografya terimi olarak *yerüwlik* için “yeni taşınanlara komşuların hediye ettiği mal mülk veya verdiği yemekli davet.” (QÄTS-5, 2011, s. 373); “yeni taşınanlar için köydeşlerin, akrabaların veya komşuların verdiği yemekli davet.” (QTTS, 2008, s. 233) tanımlamaları bulunmaktadır. *Yerüwlik berdi*. “Yeni taşınan komşusunu yemeğe davet ederek ağırladı.”; *yerüwlikşi* ‘*yerüwlik* veren kişi’ ve konuşma dilinde olumsuz manada *yerüwlik-serüwlik* ‘sözde davet’ (QÄTS-5, 2011, s. 373) anlamlarında kullanılır. Göç zamanları dışında farklı bir zamanda köye taşınarak yerleşen aileye özel olarak köylüler yemek hazırlarlar. Bu, yeni komşuların yabancılık çekmemesi, köy halkıyla tanışması ve komşuluk münasebetleri için bir başlangıçtır. Bu geleneğin sosyokültürel boyutu da var. Söz gelimi, yeni taşınan ailenin yakacak veya su gibi temel ihtiyaçlarının olmaması büyük bir olasılık. Bu durumda *yerüwlik* verilerek ailenin temel ihtiyacı giderilmiş olurdu (Kenjeahmetulı, 2013, s. 142).

Bir köye yeni taşınan aileye komşuların verdiği yemekli davet veya hediyeleşme geleneği olan *yerüwlike*, Magavin’in eserlerinde de rastlanır. “Yusuf’un Kızı Svetlana” hikâyesinde, köye yeni taşınan baytar ailesine özel verilen yemekli davet anlatılır. Böylece yeni komşu ile tanışma ve yakınlaşma fırsatı oluşturulur.

KT “Köp uzamay, perşildiñ üyin yerüwlikke şaqırdıq.” (JQS, 2000, s. 127). TT “Çok geçmeden baytarın ailesini *yerüwlike* davet ettik.” (YKS, 2023, s. 111).

2. Değerlendirme ve Sonuç

Muhtar Magavin’in eserlerine yansıyan örnekler incelendiğinde, kültürel söz varlığının modern Kazak hikâyeciliğinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Belirlenen örneklerden hareketle sonuç olarak şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür:

Kazak toplumunda “amanat qoyuw” olarak adlandırılan emaneten defnetme uygulaması, olağan dışı koşullar altında naaşın geçici olarak toprağa verilmesi ve korunması pratiğini ifade etmektedir. Bu ritüel, hem İslami cenaze usulleri hem de İslam öncesi yerel inanışlarla şekillenmiş olup, savaş, göç, zorlayıcı iklim koşulları gibi durumlarda cenaze törenlerinin geciktirilmesini mümkün kılmıştır. Emaneten defnetme, naaşın sadece geçici olarak korunmasını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda definle ilgili ritüellerin eksiksiz yerine getirilmesine olanak tanımış, böylece ölüm sonrası toplumsal saygı ve bağlılık devam ettirilmiştir. Memleketten uzak yerlerde vefat eden önemli şahısların naaşlarının uygun koşullar sağlandığında asıl mezarlarına nakledilmesi, bu geleneğin toplumdaki kültürel ve dinî önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla “amanat qoyuw” töreni, Kazak kültüründe hem ölüm sonrası ritüellerin esnekliğini hem de toplumsal ve manevi bağların sürekliliğini temsil etmektedir.

Kazakların hayvancılık kültürüne dayalı göçebe yaşam tarzı içinde şekillenen aşık oyunu, yalnızca bir çocuk oyunu olmanın ötesinde, toplumun kültürel kodlarını, tarihini ve yaşam biçimini yansıtan önemli bir gelenektir. Hayvan motiflerine sıkı sıkıya bağlı olan bu oyun, Kazakların mitik ve kozmik dünya görüşüyle bütünleşerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Aşık oyunu, hem çocukların fiziksel ve zihinsel becerilerini geliştirmede hem de toplumsal kimliğin ve kültürel

mirasın yaşatılmasında işlevsel bir rol üstlenir. Günümüzde teknolojinin yaygınlaşması nedeniyle unutulmaya yüz tutmuş olsa da, bu oyun Kazak kültüründe derin anlamlar taşıyan, tarihsel sürekliliği sağlayan bir kültürel miras olarak önemini korumaktadır. Dolayısıyla aşık oyunu, Kazak halkının geleneksel yaşam tarzı, inançları ve sosyal yapısı hakkında zengin bir bilgi kaynağı olmakla birlikte, kültürel kimliğin somut ve canlı bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Kazak toplumunda evlat edinme geleneği, sadece bireysel bir aile olayı olmaktan öte, sosyal yapının ve kültürel normların somutlandığı ritüeller bütünü olarak karşımıza çıkar. Çocuğun eline kaval veya uyluk kemiği verilmesi, onun aile ve toplum içinde kabul edilmesinin ve aidiyetinin simgesel bir ifadesi olarak işlev görür. Bu uygulamalar, hayvan kültü ve zoomorfik inançların toplumdaki derin etkisini yansıtırken, evlatlık alınan çocuğun dışlanmayacağına dair toplumsal bir sözleşme niteliğindedir. Evlat edinme törenlerinin kapsamlı ve organize biçimde yapılması, Kazak kültüründeki dayanışma, kabile ve aile bağlarının kuvvetine işaret eder. Modern dönemde azalma eğilimi gösterse de, bu geleneğin toplumsal ve kültürel işlevi, Magavin'in eserlerinde ve sözlü anlatımlarda korunarak günümüze aktarılmıştır. Dolayısıyla Kazak evlat edinme âdetleri, halkın geleneksel değerlerini, hayvanlarla kurduğu mistik bağı ve toplumsal bütünlüşmeyi anlamak açısından önemli bir kültürel miras olarak değerlendirilmelidir.

Kazak toplumunda insana ve aile büyüklerine saygının ifadesi olan “at tergew” geleneği, dilsel tabu ve sosyal normlar çerçevesinde şekillenmiş incelikli bir saygı ve görgü uygulamasıdır. Kadınların, kocası ve onun akrabalarının gerçek isimlerini doğrudan kullanmamaları, dolaylı anlatım ve farklı hitap biçimleri geliştirmeleri, hem bireysel hem de toplumsal ilişkilerde uyum ve hiyerarşik düzenin korunmasına hizmet eder. Bu gelenek, Kazak kültüründe sözün gücüne ve ismin kutsallığına verilen önemin yanı sıra, aile içi ilişkilerin saygı ve nezaket esasına dayandırıldığını göstermektedir. Adların doğrudan söylenmemesi, aynı zamanda sosyal yapının ve aile bağlarının güçlendirilmesine, bireylerin toplumdaki konumlarının pekiştirilmesine katkı sağlar. “At tergew” uygulaması, sadece bir isim değiştirme değil, aynı zamanda toplumsal rollere uygun bir kimlik yeniden tanımlama ve saygı temelli iletişim biçimidir. Günümüzde nadiren uygulansa da, Kazak toplumunun kültürel belleğinde önemli bir yeri bulunan bu gelenek, halkın sosyal ilişkilerindeki hassasiyet ve tevazu anlayışının tarihsel yansıması olarak değerlendirilebilir.

Kazak misafir ağırlama geleneğinde önemli bir yere sahip olan “awıldın altı awızı” uygulaması, hem misafirperverlik duygusunun hem de kültürel aktarımın yaşatılmasında merkezî bir rol oynamaktadır. Bu gelenek, ev sahiplerinin ve misafirlerin şarkı, türkü söyleme ve sözlü anlatı sanatları aracılığıyla sosyal bağları güçlendirmelerine, aynı zamanda gençlerin yeteneklerini sergileyerek toplum içinde tanınmalarına olanak tanımaktadır. Özellikle düğün, ziyafet gibi toplumsal törenlerde icra edilen “awıldın altı awızı”, halk müziğinin ve sözlü edebiyatın canlı tutulmasını sağlamakta, unutulmaya yüz tutan türkü ve masalların kuşaktan kuşağa aktarılmasına zemin hazırlamaktadır. Magavin'in eserlerinde de görüldüğü üzere, bu uygulama yalnızca eğlence amaçlı değil, aynı zamanda kültürel belleğin ve toplumsal değerlerin korunmasında işlevsel bir mekanizma olarak varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla “awıldın altı awızı”, Kazak kültüründe misafirperverliğin somut bir ifadesi olmasının ötesinde, kültürel süreklilik ve kimlik inşasında da vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Levirat geleneği “ämeñgerlik”, Kazak toplumunun tarihsel ve kültürel yapısında derin köklere sahip olan, ancak Sovyet dönemi politikalarıyla büyük ölçüde yasaklanarak unutulmaya yüz tutmuş bir evlilik biçimidir. Bu uygulama, dul kadının ve çocuklarının aile ve toplum içindeki sosyal sürekliliğini sağlama, ekonomik güvence ve onur meselesi olarak önemli bir işlev görmüştür. Levirat, sadece bir evlilik biçimi olmanın ötesinde, Kazak töresi kapsamında toplumsal düzenin korunması, kan bağına dayalı sorumlulukların paylaşılması ve kadın ile çocukların sosyal dışlanmadan korunması için geliştirilen çok boyutlu bir gelenek olarak ortaya çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'nin geleneksel hukuk sistemini sınırlandırması ve yasaklaması, bu yapının çözülmesine ve toplumsal kültürel hafızanın zedelenmesine yol açmıştır. Magavin'in eserlerinde

de görüldüğü gibi, savaş koşullarının ve sosyal dönüşümlerin yarattığı trajik deneyimler, leviratın bireyler üzerindeki psikolojik ve sosyal etkilerini gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, levirat geleneği, Kazak toplumunda hukuki, sosyal ve kültürel açılardan işlevsel bir kurum olarak var olmuş; ancak modernleşme ve siyasi müdahalelerle birlikte sosyal yapıda önemli dönüşümlere maruz kalmıştır. Bu süreç, geleneksel değerlerle modern devlet yapısı arasındaki gerilimin somut bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Kazak toplumunda “joqtaw” ve “dawıs saluw/ qıluw/ aytuw” geleneği, yas tutma ve acının dışavurumu açısından derin kültürel köklere sahip ritüellerdir. Bu gelenekler, ölen kişiye ve yaşanan kayıplara duyulan saygının yanı sıra, toplumsal dayanışma ve kolektif hafızanın canlı tutulmasına hizmet eder. Kadınlar tarafından icra edilen ezgili ağıtlar, hem bireysel hem de toplumsal kederin ifadesi olarak işlev görürken, yüzü bıçakla çizerek kanatma gibi eski yas alametlerinin çağdaş yansımaları, geleneksel yas kültürünün sürekliliğini gösterir. Özellikle tarihsel kriz dönemlerinde öne çıkan bu uygulamalar, Kazak halkının zorluklar karşısındaki direncini ve manevi bağlarını güçlendiren önemli bir kültürel miras niteliğindedir.

“Jeti ata” kavramı, Kazak kültüründe hem soy bağlarının korunması hem de toplumsal düzenin sağlanması açısından merkezi bir öneme sahiptir. Yedi kuşağa kadar akrabalığın bilinmesi ve bu sınırlar içinde evliliklerin yasaklanması, Kazak halkının etnik, kültürel ve sosyal bütünlüğünü koruyan temel bir norm olarak işlev görmüştür. Bu gelenek, dayanışma ve aidiyet duygusunu pekiştirerek toplumsal bağları güçlendirmiş, aynı zamanda sağlıklı nesillerin yetişmesini desteklemiştir. Magavin’in eserlerinde de görüldüğü gibi, “jeti ata” sistemi, sadece bireysel değil kolektif kimliğin de temel taşıdır ve zorluklarla karşılaşıldığında dahi Kazak toplumunun bir arada kalmasını sağlamıştır.

“Kökpar” oyunu, Kazak toplumunun kültürel mirasında hem geleneksel spor hem de sosyal dayanışma aracı olarak önemli bir yer tutar. Tarihsel kökleriyle göçebe yaşamın ve atçılığın becerilerini geliştiren “kökpar”, aynı zamanda toplumsal birlik ve eğlence için bir vesiledir. Magavin’in eserlerinde de görüldüğü gibi, “kökpar” oyunu zor ve karanlık koşullarda bile Kazakların direncini ve dayanışmasını yansıtır; bu yönüyle kültürel devamlılık ve kimlik unsuru olarak yaşatılmaktadır.

Geleneksel Kazak halk hekimliği, tıp ve teknoloji gelişmeden önce toplumsal sağlık sorunlarına pratik ve etkili çözümler sunan zengin bir uygulama alanı olmuştur. Hem mistik hem de rasyonel yöntemlerle tedavi uygulayan halk hekimleri, özellikle yaralanma ve iltihaplanmalarda sıcak demirle yakma ve keçeyle basma gibi dağlama teknikleriyle hastaların iyileşmesine katkı sağlamıştır. Magavin’in eserinde betimlenen uygulamalar, bu tedavi geleneklerinin sadece geçmişte kalmadığını, aynı zamanda kültürel bellekte önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Böylece Kazak halk hekimliği, tarihsel bir miras olarak günümüzde de değer taşımaya devam etmektedir.

Avcılık, sadece geçim kaynağı değil, aynı zamanda çeviklik, bilgelik ve saygınlık gerektiren bir gelenek olarak görülür. Magavin’in hikâyesinde ayrıntılı olarak anlatılan kurt avı “qasqır awlaw” veya “qasqır soğuw”, Kazak avcılık geleneğinin en heyecan verici ve zorlu türlerinden biridir. Böylece yazar, Kazak kültüründe avcılığın tarihi, sanatsal ve toplumsal yönlerini ele almıştır.

Kazak toplumunda misafirlik, sadece yemek ikramı değil; sohbet, eğlence ve sanatla zenginleşen bir sosyal etkileşimdir. “Qonaqkäde”, misafirin ev sahibine türkü, hikâye, destan söyleyerek ya da dombra çalarak sunduğu “misafir armağanıdır.” Bu gelenek, hem keyifli bir ortam yaratmak hem de misafir ile ev sahibi arasında sıcak bağ kurmak amacıyla uygulanır. Eskiden Kazak toplumunda gençler, küçük yaşlardan itibaren sözlü anlatım sanatlarıyla eğitilirdi. “Qonaqkäde” geleneği sayesinde yeteneklerini sergileme fırsatı bulurlar ve bu durum, hem aileyi hem de topluluğu memnun ederdi. Yazar Magavin’in eserlerinde bu gelenek, canlı biçimde anlatılır. Özellikle çocukluk anılarında “qonaqkäde”nin yer aldığı, ailece hikâye anlatılan, kitap okunan ve birlikte

vakit geçirilen huzurlu günler betimlenir. Kitap okuma da bu sözlü anlatı ortamına zamanla eklenmiştir. Sonuç olarak, “qonaqkäde”, Kazak kültüründe misafirlik adabının önemli bir parçasıdır; sanatı, sohbeti ve toplumsal bağı pekiştiren bir gelenektir. Günümüzde bu gelenek zayıflasa da, edebî eserlerde yaşatılmakta ve kültürel hafızada önemli bir yer tutmaktadır.

“Müşel jas” geleneksel anlayışı, günümüzde hâlâ canlılığını korumakta ve Magavin’in eserlerinde de sıkça yer bulmaktadır. Edebî metinlerde “müşel” terimi, yaş farkını belirtmek için de kullanılır. Örneğin birinin “bir müşel küçük” olması, onun 12 yaş daha genç olduğunu ifade eder. Müşel, Kazak kültüründe hem yaş hesabı hem de yaşamın anlamlandırılması açısından önemli bir etnografik kavramdır.

Kazak kültüründe “sıbağa” geleneğinin toplumsal, insani ve duygusal boyutları bulunmaktadır. Bu uygulama; yardımlaşma, dayanışma ve toplumsal bağlılık örneklerindendir. Kazak toplumunun cömertlik ve insanlık değerlerini yansıtan bu köklü gelenek, Magavin’in eserlerinde derin bir duygusal bağlamla işlenmiştir.

Kazak toplumunda kış hazırlıkları çerçevesinde yapılan geleneksel “soğım” kesimi ve bu kesimle bağlantılı sosyal uygulamalar, hem besin hazırlığı hem de toplumsal dayanışmanın bir parçasıdır. “Soğım” kesildikten sonra düzenlenen “soğım bası” denilen yemekli davetler; sosyalleşme, paylaşma ve topluluk içinde aidiyet hissiyi pekiştirme açısından önemlidir. Yazar Magavin’in eserlerinde; “soğım” kesimi, “soğım bası” ve “sıbağa” gönderme gelenekleri iç içe ve canlı biçimde anlatılır. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında bile bu etkinliklerin sürdüğü, insanların huzur ve paylaşım içinde bu gelenekleri yaşattığı vurgulanır. “Soğım”, Kazak kültüründe sadece bir kış hazırlığı değil, aynı zamanda toplumsal bağları güçlendiren, paylaşmayı yücelten köklü bir kültürel uygulamadır.

Kazakların geleneksel “tört tülük” hayvancılık kültürü; dinî, mitolojik ve sosyal temellere dayanır. Magavin, hikâyesinde bu kültürün Sovyet ideolojisi tarafından nasıl zorlandığını ve sarsıldığını hicivli bir dille ortaya koyar. “Beşinci mal” olan domuz, Kazak kimliğine yapılan bir müdahaleyi simgeler.

“Yerüwlik” geleneğinin amacı, köye yeni taşınanların yabancılık çekmemesi, köylüyle kaynaşması ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmaktır. Bu davetler, aynı zamanda yardımlaşma, dayanışma ve sosyal uyum açısından da büyük önem taşır. Magavin’in eserinde de bu gelenek yaşatılır; köye yeni gelen baytarın ailesi “yerüwlik” davetiyle karşılanır. Bu sahne, Kazak toplumunun misafirperverliğini ve toplumsal dayanışmasını yansıtır.

Kısaltmalar

akt.	aktaran
anat.	anatomi terimi
ask.	askerî terim
BAB ~ BEE	<i>Bir Atanıñ Balaları</i> ~ Bir Ecdadın Evlatları
bk.	bakınız
BT ~ BM	<i>Besinşi Tülük</i> ~ Beşinci Mal
DTS	<i>Drevnetyurskiy Slovar</i> ’ ~ Eski Türkçenin Sözlüğü
ed.	editörler
esk.	eskicil kelime
etn.	etnografya terimi
JQS ~ YKS	<i>Jüsiptiñ Qızı Svetlana</i> ~ Yusuf’un Kızı Svetlana
KH ~ KM	<i>Karlagtan Hat</i> ~ Karlag’dan Mektup
KT	Kazak Türkçesi
QA ~ EA	<i>Qıysıq Ağaş</i> ~ Eğri Ağaş
QÄTS-2, 4, 5, 6, 8, 9,10, 11, 13, 14, 15	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> (Edebî Kazak Dilinin

	Sözlüğü), 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15. ciltler
QQKSA ~ KHGSA	<i>Qara Qağaz Kelgen Salıq Aşam</i> ~ Kara Haberi Gelen Salih Ağabeyim
QTKAL	<i>Qazaq Tilindegi Könergen Atalımdar Luğatı</i> (Kazak Dilindeki Eskicil Adlandırmalar Lügati)
QTTS	<i>Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi</i> (Kazak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü)
Lat.	Latince
OT ~ RA	<i>Orıstıñ Töresi</i> ~ Rus Asilzadesi
sos.pol.	sosyopolitik terim
TT	Türkiye Türkçesi

Kaynakça

- Aksan, D. (2017). *Dil, şu büyüğü düzen*. 4. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2018). *Türkçenin sözvarlığı*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alimbay, N. (ed.) (2011). *Qazaqtıñ etnografiyalıq kategoriyalar, uğımdar men atawlarınıñ дәstürli jüyesi*. C. 1, A-D. Almatı: DPS.
- Alimbay, N. (ed.) (2012). *Qazaqtıñ etnografiyalıq kategoriyalar, uğımdar men atawlarınıñ дәstürli jüyesi*. C. 2, E-İ. Almatı: RPK “Slon”.
- Artıkbayev, J. O. (2006). *Jeti jargı*. Almatı: Zan Edebiyatı.
- Çelik, A. (2022). *Türk folklorunda levirat*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Durbilmez, B. (2013a). Halk Bilimi araştırmalarının 100. Yılında “Halk Bilimi” ile “Edebiyat”ın ortak alanları ve “Halk Edebiyatı” üzerine bir değerlendirme. *Millî Folklor*, 13/99, 101-112.
- Durbilmez, B. (2013b). Tatar Hatını Niler Kürmiy’de evlenme kültürü. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 207, 1-34.
- Durbilmez, B. (2017a). *Türk dünyası kültürü-1*. İstanbul: Ötürken Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2017b). *Gelenekli Türk anlatıları-1*. İstanbul: Ötürken Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2019). *Türk kültür coğrafyası, halk bilimi ve edebiyat araştırmaları*. İstanbul: Ötürken Neşriyat Yayınları.
- Grodekov, N. İ. (1889). *Kirgiz i karakirgizı Sır-Dar’inskoy oblasti. T. 1, Yuridiçeskiy bıt*. Taşkent: Tipo-Litografıya S. İ. Lahtina.
- Gümüş, Ş. (2025). Türk mitolojisinde koruyucu iye-ruh inancı. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 618, 22-29.
- Hazbulatov, A. R., Sultanova, M. E. ve Şaygozova, J. N. (2017). *Animalistiçeskaya vseleonnaya kazahskoy kul’tury v diagramme epoh*. Astana: KazNİİK.
- Iskakov, A. ve Veli, N. (ed.) (2011). *Qazaq әdebiy tiliniñ sözdigi, On bes tomdıq*. C. II, IV, V, VI, VIII, IX, X, XI, XIII, XIV, XV. Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Januzakov, T. (2008). *Qazaq tiliniñ tüsindirmeli sözdigi*. Almatı: Dayk-Press.
- Jünisov, A. (1992). *Babalar дәstüri*. Almatı.
- Kaplan, M. (2019). *Kültür ve dil*. 36. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabulut, F. ve Ospanova, G. (2013). Örtmece sözlerin mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde karşılaştırmalı model analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (Teke)*, 2(2), 122-146.

- Kenjeahmetuli, S. (2013). *Qazaqtıñ salt-dästürleri men ädet-ğurıptarı*. 2. Baskı. Almatı: Atamura.
- Keykin, J. (2002). *Qazaqtıñ 7777 maqalı men mäteli*. Almatı: Ölke.
- Korkmaz, E. (2008). *Eski Türk inançları ve şamanizm terimleri sözlüğü*. 2. Basım. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Kunanbay, K. ve Kabden, M. (2008). Qazaq halqınıñ urpaq ösirüw ulttıq salt-dästüri. *Türkologiya*, 5-6, 71-80.
- Kuralı, A. (1997). *Qazaq дәstürli мәдениетиниң entsiklopediyalıq sözdiği*. Almatı: Sözdik-Slovar'.
- Magavin, M. (1973). *Bir atanıñ balaları*. <https://magauin.com> [Erişim tarihi: 01.04.2023].
- Magavin, M. (2004). *Kökbalaq*. Almatı: Atamura.
- Magavin, M. (2006). *Besinşi tülük*. <https://magauin.com> [Erişim tarihi: 01.04.2023].
- Magavin, M. (2007). *Qıpşaq aruwlı*. Almatı: Atamura.
- Magavin, M. (2023). *Eğri ağaç*. (akt. Ospanova, G.). Ankara: Bengü.
- Magavin, M. (2023). Beşinci mal. (akt. Ospanova, G.). *Kardeş Kalemler Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi*, 200, 41-52.
- Magavin, M. (2025). Bir Ecdadın Evlatları. (akt. Ospanova, G.). *Kardeş kalemler Aylık Avrasya Edebiyat Dergisi*, 224, 75-85; 225, 68-77; 226, 59-74.
- Matjanov, K. İ. (ed.) (2021). *Ulı dala oyındarı. Oyındıq folklor*. Almatı: Service Press.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenışev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (ed.) (1969). *Drevnetyurskiy slovar'*. Leningrad: İzdatel'stvo Nauka, Leningradskoye Otdeleniye.
- Orozobayev, M. (2014). *Kırgızcadaki İslam öncesi geleneksel inanç ve inanışlarla ilgili söz varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ospanova, G. (2021). Kazak yazar Muhtar Magavin'in hayatı ve edebî kişiliği. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 298-312.
- Ötemisova, G. J. (2012). *Qazaq tilindegi könergen atalımdar Luğatı*. Almatı: MAB.
- Samoyloviç, (1915). Zapretniye slova v yazıke kazak-kirgizskoy zamujney jenşçınıy. *Jivaya Starina. Periodičeskoye İzdaniye Otdeleniya Etnografii Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşçestva*. Petrograd: Tipografiya V. D. Smirnova, Yekaterinskiy kan. No: 45, Vıp. I-II, 161-168.
- Staseviç, İ. V. (2011). *Sotsial'nyy status jenşçını u kazahov: traditsii i sovremennost'*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Tavulı, A. (2017). *Qazaq salt-dästürleri*. Almatı: Balavsas Baspası.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-russkiy slovar'*. *Kırgızça-orusça sözdük*. C. 1, A-K. Frunze: Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Sovetskoy Entsiklopedii.

Araştırma Makalesi / Research Article

LAW AND JUSTICE IN CINEMA: AN ANALYSIS OF *HESITATION WOUND*

Özlem ÖZGÜR^{1*}
Enderhan KARAKOÇ²

Abstract

Among the prominent directors of the recent New Turkish Cinema, Selman Nacar stands out with his background in both law and film studies. His 2023 film *Hesitation Wound (Tereddüt Çizgisi)* presents a nuanced narrative centered on an attorney's ethical responsibility and moral dilemmas within the legal system. This study thematically analyzes the concepts of ethical responsibility, the pursuit of justice and witnessing through the lens of *Hesitation Wound (Tereddüt Çizgisi)*. Prior to the analysis, the relationship between cinema, law, and justice is discussed on a theoretical level, with examples from both world and Turkish cinema. The findings reveal three central themes in the film. First, the protagonist's inner conflict between professional duty and personal ethical responsibility in the pursuit of justice is highlighted. Second, through a figure marginalized by the system and condemned to live in the shadow of the law, themes of social exclusion and injustice are brought to the fore. Finally, the silence of the character expected to bear witness reveals the social and individual boundaries of ethical obligations within legal processes. Thus, the film sheds light on the fragile relationship between the individual and the legal system through themes such as ethical witnessing, silence, and the possibility of justice.

Keywords: Cinema, law, morality, ethics, justice

SİNEMADA HUKUK VE ADALET: *TEREDDÜT ÇİZGİSİ* FİLMİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Öz

Yeni Türk Sineması'nın son döneminde öne çıkan yönetmenlerden Selman Nacar, hem hukuk hem de sinema eğitimi almış olmasıyla dikkat çeker. Nacar'ın 2023 yapımı *Tereddüt Çizgisi* adlı filmi, hukuk sistemi içinde görev yapan bir avukatın etik sorumluluk ve vicdani çatışmaları etrafında şekillenen derinlikli bir anlatı sunar. Bu çalışmada, *Tereddüt Çizgisi* filmi özelinde etik sorumluluk, adalet arayışı ve tanıklık kavramları tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Analize geçmeden önce, sinema ile hukuk ve adalet arasındaki ilişki kuramsal düzlemde tartışılmış; Dünya ve Türk sinemasından örnekler verilmiştir. Bulgular, filmde üç temel tema etrafında şekillenmektedir. İlk olarak, ana karakterin adalet arayışı sürecinde mesleki görev ile kişisel etik sorumluluk arasında yaşadığı içsel çatışma vurgulanır. İkinci olarak, sistemin dışında bırakılmış ve hukukun gölgesinde yaşamaya mahkûm edilmiş bir figür aracılığıyla toplumsal dışlanmışlık ve adaletsizlik temaları öne çıkar. Son olarak, tanıklık etmesi beklenen karakterin sessizliği, hukuki süreçlerdeki etik yükümlülüklerin hem toplumsal hem de bireysel sınırlarını görünür kılar. Dolayısıyla film, etik tanıklık, sessizlik ve adaletin olasılığı gibi temalar aracılığıyla birey ve hukuk sistemi arasındaki kırılmalı ilişkiyi gözler önüne serer.

Anahtar Kelimeler: Sinema, hukuk, ahlak, etik, adalet

¹ Assoc. Prof. Dr. Selçuk University, Faculty of Communication Department of Radio, Television and Cinema, ORCID: 0000-0003-0907-2687

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): ozlemozgur@selcuk.edu.tr

² Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Communication Department of New Media and Communication enderhankarakoc@aybu.edu.tr ORCID: 0000-0001-8969-6144

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Introduction

With the 1990s, Turkish cinema entered a new phase both stylistically and thematically. In this period, high-budget popular films appealing to large masses on the one hand, and low-budget art films emphasizing individual themes and formal experimentation on the other, attracted attention. This bidirectional structure indicates that popular cinema regained power, while art cinema entered a process of institutionalization, marking the beginning of a new era (Suner, 2006, pp. 28-33). Asuman Suner (2006) calls this new era the New Turkish Cinema. While directors such as Yeşim Ustaoglu, Derviş Zaim, Zeki Demirkubuz and Nuri Bilge Ceylan, who constitute the artistic wing of the New Turkish Cinema, continued the line of art cinema with their unique narrative language; in the 2000s, with directors such as Pelin Esmer, Özcan Alper, Reha Erdem and Semih Kaplanoğlu, a different thematic and stylistic orientation was taken and the existing aesthetic understanding of the artistic wing of Turkish cinema was developed. Directors such as Hüseyin Karabey, Mahmut Fazıl Coşkun and Fikret Reyhan have also attracted attention; Selman Nacar, as one of the new generation names following in the footsteps of this cinematic tradition, has recently come to the fore with both his films and his mini-series released on digital platforms. Nacar stands out especially with his narrative that focuses on themes such as ethics, justice, morality, indecision and silence; he has gained a unique position within the New Turkish Cinema with his films *Between Two Dawn* and *Hesitation Wound*.

Selman Nacar's orientation towards cinema was shaped by his interest in the relationship between ethics and morality. After transferring from Istanbul University Faculty of Law to Istanbul Bilgi University, he studied both law and cinema. This search between the fields of cinema and law during his university years led him to turn to the practice of filmmaking. After his graduation, he completed his master's degree in directing at Columbia University and continued his film career in this direction. The director's first short film, *Kuyu* (2015), is set in rural Anatolia and centers on the individual's conflict with tradition (Çiçekoğlu & Nacar, 2022, pp. 169-170). His first feature film, *Between Two Dawn* (2021), also explores the tensions between ethics, morality and social norms. Nacar stated that his interest in these themes was not a result of his legal education; on the contrary, these questions led him to study law. His life journey from Uşak to Istanbul and then to New York enabled him to make observations on how cultural contexts affect his understanding of ethics and morality. These observations and questionings formed the formal and thematic basis of Nacar's film narratives (Çiçekoğlu and Nacar, 2022, pp. 169-170). The first film directed by Nacar, *Between Two Dawn*, premiered at the 69th San Sebastian Film Festival and won several awards, including the Best Film Award at the 39th Turin Film Festival. *Hesitation Wound* (2023), the director's second film, had its world premiere at the Venice Film Festival, Orizzonti section. The film was then screened at various festivals and finally won the Best Director, Best Actress and FIPRESCI awards at the 43rd Istanbul Film Festival (www.kameraarkesi.org). While both of Selman Nacar's films deal with the impact of legal and moral responsibilities on the individual through common thematic axes such as the use of space, time structure and character construction, they reveal unique structures that differ from each other with the formal approaches they adopt in narrative fiction. In this study, Selman Nacar's second feature film, *Hesitation Wound*, is analyzed using the thematic analysis method within the framework of the themes of law and justice through the lawyer Canan, her client Musa, and Cemal, who closely witnesses what is happening but refuses to testify in court. Before moving on to the findings, the relationship between cinema, law and justice is explained and various examples in world and Turkish cinema are mentioned.

1. Literature Review

1.1. Conceptual and Theoretical Framework of Law and Justice in Cinema

The approach to law from an aesthetic perspective is situated at the intersection of two contemporary disciplines: aesthetic legal philosophy and cultural legal studies. This approach

includes not only the normative and institutional dimensions of law, but also its affective and narrative aspects. In this framework, cinema is considered as an important aesthetic field that stands out in terms of the representation and imagination of law (Sircar, 2024, p.13). According to McIntyre (2012), both films and trials have a fundamentally narrative form and share a strikingly similar structure. Just like film narratives, judicial processes rely on the credibility of observable facts, seeing, witnessing and ultimately judging. Similar to the fiction in films, the narrative established in court through witness accounts and the evidentiary process attains the status of truth through the observational nature of the testimony and the credibility of the witness.

Today, the historical relations between cinema, law and the state are becoming increasingly important. Especially in the genres of mystery, detective and court drama, these two fields often intersect through the themes of crime and punishment. In popular culture, lawyers and the legal system are often presented in unrealistic and entertaining representations, while in some productions, lawyers are heroized and glorified. However, how court processes and justice are represented is also an important focus of academic interest (Creekmur, 2007, pp. 1-3).

Kamir (2006) explains films that reproduce law and justice on three main grounds: The first is that these films assume social functions parallel to the functioning of the law. Second, they involve the audience in the process by staging judicial processes. The third is their potential to produce popular legal knowledge. While court dramas, trial films and productions dealing with legal and moral issues stand out in this context, films that are not directly related to law but indirectly deal with these themes also offer meaningful analysis. Kamir (2006) defines this field as all films that deal with social or moral issues centered on law. Law and cinema serve similar functions in the construction of social values, identities and conceptions of justice; both are sociocultural platforms where collective identities and imaginaries are staged. Moreover, legal films involve the audience in judicial processes by staging legal structures and logics and are effective in the construction of social subjects and values.

Cinema allows not only the representation of law, but also the aestheticization of legal forms, the activation of a sense of justice in the audience, and the staging of legal power. In this respect, cinema offers a multi-layered ground of analysis that intertwines the formal, representational, affective and technological dimensions of law (Sircar, 2024, p.13). Thus, law is considered as a social and cultural practice with a unique structure and logic that cinema can reflect or critically examine, but cannot directly influence (Lerma, 2021; Elkins, 2007). The films call the audience to think critically about the dominant conceptions of law and justice that shape contemporary legal and economic systems. This call offers the possibility of making visible alternative or unrealized possibilities that reformulate law and justice (Lerma, 2021, p.4; Greenfield, Osborn, & Robson, 2001). Individual consciences and systemic conflicts are thus brought to light. Therefore, by offering creative and effective interpretations of the law, films not only represent but also contribute to the production of new understandings of ethics and justice (Kamir, 2006). In doing so, the audience is often confronted with a figure of justice and a figure of injustice. The figure of injustice is the one who creates and maintains the gap between justice and law. The figure of justice, on the contrary, is the hero who tries to bridge the gap between justice and existing law (Machura, 2007). One side tells a story of innocence, the other a story of guilt. While both law and cinema claim to tell objective truth, in reality they only offer more or less convincing stories. In the end, the viewer, whether moviegoer or juror, has to make a judgment between these competing narratives (McIntyre, 2012).

Moreover, courtrooms not only offer a suitable dramatic structure for cinema, but also create an intersection between law, ethics and social values. The structure that progresses from the commission of the crime to the final verdict satisfies the viewer that justice has been done through the investigation process, witness testimonies, cross-examinations and closing statements. However, this form of representation often simplifies the complexity of real legal processes and

presents an idealized understanding of justice. The theatrical nature of the courtroom also plays an important role in this structure. The impressive arguments of the lawyers, the emotional outbursts of the witnesses and the moment of the judge's decision make the viewer part of a narrative that pursues not only a trial but also the truth. Thus, law, combined with performance, paves the way for ethical and moral questioning in cinema (Greenfield, Osborn & Robson, 2001; Papke, 1999).

1.2. Law and Justice in World Cinema

In American cinema, courtroom scenes have gained an important place from the early period due to their ease of narration and dramatic intensity, and have become a tradition over time. This tradition, which developed from the 1930s with films such as *Fury* (1936), *Young Mr. Lincoln* (1939) and *Adam's Rib* (1949), experienced its golden age in the 1950s and 60s with classics such as *12 Angry Men* (1957), *Anatomy of a Murder* (1959) and *To Kill a Mockingbird* (1962). In these productions, elements such as the jury system, cross-examination and closing statements were transformed into an ethical narrative, creating a connection between the audience and the law. In the 1980s and beyond, films such as *The Verdict* (1982), *A Few Good Men* (1992) and *Philadelphia* (1993) emphasized the individual's struggle with the system and the ethical limits of the practice of law, while post-1990s productions such as *The People vs. Larry Flynt* (1996) and *Michael Clayton* (2007) brought the court process into a more political and critical context (Papke, 1999).

Rather than being mere fiction, American court representations contain ideological messages about how state-controlled justice should operate (Papke, 1999, p. 479). The cultural impact of American legal cinema is particularly striking in Europe, where many people in continental Europe, for example, claim to know the American judicial system better than the legal regimes of their own countries. Even in countries with different legal systems, such as Germany, legal-themed productions often reflect American examples (McIntyre, 2012). These representations feed on American culture, reshape it and present it back to society; they function as a socially constitutive language. While reinforcing the sensibilities, values and ideologies of society, they also guide and shape them. Although its impact cannot be measured precisely, it can be said that this popular cultural pattern has a significant impact on both the attitudes of lawyers and the public's view of lawyers, courts and society in general; it can even be said to shape the American consciousness (Papke, 1999).

Saygılı (2014) analyzes U.S. legal films under two main headings: case-oriented films and films centered on lawyers. The study analyzes how these films represent both the legal system and lawyers. *12 Angry Men* (1957) is presented as an example of case-oriented films and stands out with its portrayal of jurors' prejudices and decision-making processes during a murder trial. Similarly, *Judgment at Nuremberg* (1961) is also among the important and acclaimed legal and trial-oriented films of the period. Sevtap Metin (2015) examines the ideological functioning of Nazi law and how law can be transformed into a tool of domination through the film *Judgment at Nuremberg*. The article problematizes the claim of universality of law and draws attention to the historical, political and ethical dimensions of justice. The dramatic scenes and concentration camp images in the film create a critical cinematic space for the representation of law. In this comprehensive study, Metin (2015) shows that law is not only normative but also ideological and representational.

And Justice for All (1979) depicts a lawyer's dilemma between his professional responsibility and his conscience; the lawyer is idealized as willing to pay a professional price in the name of justice. *The Devil's Advocate* (1997) harshly criticizes the ambitions and ethical dilemmas of lawyers and presents the legal system as an almost demonic structure. *Primal Fear* (1996), on the other hand, emphasizes the fallibility of the lawyer, as a well-intentioned lawyer learns at the end of the case that his client, whom he thought to be innocent, is actually guilty. Through these examples, the

article argues that legal films not only present dramatic narratives to the audience but also create an ideological space that shapes the understanding of law and justice (Saygılı, 2014).

Similarly, *Erin Brockovich* (2000) depicts the struggle of a woman with no legal education against environmental pollution, revealing a non-legal figure's search for justice and her interaction with the system. *Legally Blonde* (2001), on the other hand, questions the effects of social judgments on the practice of law through the success of a character who tries to go beyond social stereotypes during her legal education. *North Country* (2005) is an impressive drama film based on a real sexual harassment case. It tells the story of a woman who works in a male-dominated mine and resorts to legal action against the systematic harassment she is subjected to. With the support of a lawyer, her struggle in the courtroom becomes not only a personal quest for justice but also an important stand against discrimination against women in the workplace. The film powerfully reflects a woman's struggle to be heard within the legal system. *Conviction* (2010) is based on the true story of Betty Anne Waters, whose brother was wrongfully accused of murder. In order to save her brother, Betty studies law and becomes a lawyer, but in the process is forced to end her marriage and take care of her children as a single mother. The film reveals her quest for justice, as well as her struggle with re-examination of evidence and the legal system. *Ma Rainey's Black Bottom* (2020) presents Levee, who witnessed the attack on his mother as a child and the impunity of the perpetrators, deeply broken by the absence of justice. The film powerfully reveals the devastation that social inequalities cause in human life. *The Trial of the Chicago 7* (2020) tells the true story of seven activists charged by the government with conspiracy and sedition following protests against the Vietnam War during the 1968 Democratic National Convention. The film dramatically reveals how justice is shaped in political trials and the legal struggle of the defendants for the right to defense.

Not only in American cinema but also in the cinema of European, Far Eastern and Middle Eastern countries, there are important productions dealing with law, justice and trials. *Tokyo Trial* (2006) is a film about the International Military Tribunal for the Far East, where Japanese officials were tried after World War II. Although stylistically influenced by American courtroom cinema such as *Judgment at Nuremberg* (1961), it adheres to the traditional Chinese understanding of gong'an justice. Judge Mei, in her role as omniscient narrator, recounts the war crimes through documentary footage. The film thus maintains the Chinese narrative of the voice of justice while utilizing the structure of adversarial justice (McIntyre, 2012). *The Stoning of Soraya M.* (2008) shows how women are easily victimized and how one-sided justice becomes dysfunctional in a patriarchal society through the experiences of Soraya, who is accused of adultery and stoned to death in Iran. *A Separation* (2011), also from Iran, focuses on the divorce process and presents a multi-layered narrative in which moral responsibility, class tensions and judicial processes intertwine. These films blend the universal pursuit of justice with local contexts by reflecting the cultural codes of different legal systems through cinematic language. Similarly, *Gett: The Trial of Viviane Amsalem* (2014) tells the story of a woman's years-long struggle to divorce her husband in Israel. The film exposes the injustices women face in the religious legal system in a simple but powerful language. *Leviathan* (2014) tells the story of Nikolay, an auto mechanic living in northern Russia, and his legal struggle against the mayor who wants to take away his land. The film dramatically reveals how justice is distorted in favor of power and the helplessness of the individual in the face of the system. The above-mentioned films reflect the cultural codes of different legal systems through cinematic narrative, blending the universal pursuit of justice with local contexts.

1.3. Law and Justice in Turkish Cinema

For a long time, the notion of justice in Turkish cinema has been dealt with mostly in emotional ways, and court processes have generally been placed in the background and in a limited way. The characters of judges, prosecutors, and lawyers, who are legal actors, are rarely featured, and the

justice system is often used only as a supporting element of the story. This approach made it difficult to construct a deep sense of justice through cinema (Şenarslan, 2008, p. 6).

Balcı (2011) points out the films shot in the 1960–1975 period, such as *Katilin Kızı* (1964), *Avare* (1964), *Ekmekçi Kadın* (1965), *Şakaayla Karışık* (1965), *Katiller de Ağlar* (1966), *Suçsuz Firari* (1966), *Kelepçeli Melek* (1967), *Ana Hakkı Ödenmez* (1968), *Bana Derler Fosforlu* (1969), *Söz Müdafaa'nın* (1970), *Seven Ne Yapmaz* (1970), *Seni Sevmek Kaderim* (1971), *Gönülden Yaralılar* (1973), and *Mahkûm* (1973). The court scenes of fourteen Yeşilçam films were analyzed for the messages they conveyed toward the formation of a popular legal culture. These scenes, frequently featured in melodramatic films, were presented as places where justice was restored and as practical settings for low-budget productions. Conflicts were typically depicted along the rich–poor and powerful–powerless axis. Defendants appeared as good people committing crimes out of necessity; the positivist view of punishment gave way to an approach considering intentions and circumstances. The rich were mostly negative, lawyers idealistic, prosecutors harsh, and judges more compassionate. Female characters were often portrayed as wives or mothers, while female lawyers rarely appeared and made emotional decisions. Thus, court scenes reflected melodramatic structures rather than actual legal processes.

Among the films of the 1970s, *İtham Ediyorum* (1972), directed by Orhan Elmas, stands out from its contemporaries with its realistic courtroom setting. The film is a striking drama that combines the themes of law and psychological thriller through this arrangement. The prosecutor, who is handling the case of a woman accused of murder, confronts the connections between the evidence and his own family. The story centers on justice, conscience, and family ties, and explores the dilemmas the prosecutor faces between his profession and his personal life.

In the periods after 1975, there are limited but striking examples of legal processes in Turkish cinema. Although the social satire films of the 1970s and 1980s are not exactly in the category of legal films, the court scenes in their content left audiovisual traces in order to draw attention to social problems, the justice system, or the conflicts experienced by the individual in his/her relationship with the state. *Kibar Feyzo* (1978), directed by Atıf Yılmaz, is one such film. The movie begins with the character Feyzo being taken to court after shooting the village lord. The opening scene takes place directly in a courtroom, and both humor and satire are created through the characters' expressions. Another movie starring Kemal Sunal, *Davacı* (1986), presents an ironic approach to the workings of justice. In the movie, the villagers' lawsuits that have been going on for years and their trips to and from the courthouse are depicted through many court scenes. These scenes offer a humorous yet critical look at the functioning of the system. The movie *Garip* (1986), also starring Kemal Sunal, has emotionally charged and tragicomic court scenes. In the film, the main character is taken to court, and a dramatic structure is presented to the audience with details such as defenses and witness statements. These films provide important examples of how law and court scenes are handled in Turkish cinema. Representation of justice, criticism of the system, humor, and melodrama are the main building blocks of these scenes.

Although *Aile Şerefi* (1976) cannot be directly categorized as a social satire, the court scene and the search for justice make the failings of the system, class inequalities, and moral corruption visible through a melodramatic narrative. The court scene turns into a powerful representation that triggers not only an individual reckoning but also a sense of social justice in the viewer. Thus, the film presents both a family drama and an indirect but effective criticism of the social structure of its time. The 1988 film *Reis Bey* is also one of the most important films of Turkish cinema and deeply questions the concepts of compassion, conscience, and justice. *Reis Bey*, a heavy penalty judge known for his strict rules, sentences a young man to death based on his past. The young man's innocence forces the judge to confront his conscience, leading to a profound inner transformation.

The 1990 film *Madde 438* is about the struggle for honor of a woman who is raped after an unwanted marriage, accused of prostitution, and ostracized from society. Beyond an individual drama, this film reflects a rebellion against the discriminatory social view of women. In the film, the divorce process, environmental pressures, and legal struggle are depicted in detail through the experiences of the female character. Repealed in 1990, the article of the law with the same name as the film is an important focus of criticism with its approach that subjected victims of sexual assault to chastity-based discrimination. This production has a symbolic importance for the struggle for women's rights by making the inequalities within the justice system visible (Bilis & Bilis, 2013).

Pardon (2005) deals with the victimization caused by miscarriages of justice. In *Pardon*, stereotypical justice characters present the justice system to the audience in a very convincing and realistic way. The trial in the film is close to reality, and the lawyer's short defense, although clichéd, is legally correct. Another movie that depicts the legal system in a more realistic way is *Barda* (2007), which caused a lot of noise and controversy with its scenes of violence at the time of its release. Although *Barda* presents a realistic representation of the legal system, it cannot easily abandon the rules of melodrama. In *Barda* (2007), although the audience is satisfied with the punishment of the criminals, the viewer's sense of revenge is also fed by the prosecutor's attempts to achieve justice through different methods. Although this approach is disapproved of, the killing of the criminals in prison metaphorically shows that the filmic narrative represents justice on behalf of the victims (Şenarslan, 2008). Similarly, in the movie *Paramparça* (2017), the impressive story of a woman who has to administer justice in her own way is skillfully inserted into the filmic narrative. Inspired by a real event, the movie impressively reflects the disappointment of a woman who lost her family in a racist attack while waiting for justice from the legal system and her individual search for justice. The films *Madde 438*, *Pardon*, *Barda*, and *Paramparça* are important examples that offer a critical perspective on the legal system and the functioning of justice.

In line with the above information, it would not be wrong to say that court scenes and representations of justice in Turkish cinema have historically been intertwined with genres such as melodrama, satire, and social criticism; the legal system has often been used as a tool that makes emotional conflicts visible. Especially since the 1960s, courtrooms have turned into scenes that aim to arouse conscientious satisfaction in the audience rather than being places where justice is served. Judicial processes were sometimes handled with humor, sometimes with dramatic or tragic representations, while the representations of legal actors (judges, prosecutors, lawyers) remained mostly one-dimensional and symbolic. In the period from the 1990s to the 2000s, more realistic and critical narratives came to the fore, and the themes of injustice—especially the injustices suffered by women—faults in the system, and the tension between conscience and law became more visible in cinema. Thus, it is possible to say that Turkish cinema has contributed to the formation of a critical memory of the legal system by dealing with the phenomenon of justice in different ways at both individual and social levels over time.

2. Sample and Method

2.1. Sample Film: *Hesitation Wound*

Hesitation Wound tells the story of Canan, an idealistic lawyer who confronts her own conscience while defending a murder suspect. Canan, who spends her days rushing between cases in the courtrooms of the courthouse and her nights at the bedside of her mother, who is on a respirator, faces a difficult choice in the final hearing of the murder case she has been working on for a long time. This decision turns into a moral choice that will profoundly affect the lives of not only the accused but also Canan's mother and the judge hearing the case.

2.2. Method

This study adopts thematic analysis as the principal method of qualitative inquiry. Thematic analysis is widely acknowledged as a flexible yet rigorous approach that facilitates the identification, analysis, and interpretation of recurring patterns of meaning (themes) within qualitative data (Braun & Clarke, 2006). Distinct from purely descriptive techniques, thematic analysis provides a systematic and interpretive framework that enables the researcher to generate deeper insights into complex phenomena by organizing the data into themes through an iterative and reflexive process. As emphasized by Kiger and Varpio (2020), its adaptability across diverse research traditions underscores its methodological versatility. Furthermore, themes are not confined to explicit expressions but may also manifest in implicit forms (Boyatzis, 1998). This analytical capacity renders thematic analysis particularly suitable for the study of cinematic narratives, where meaning is often produced through the interplay of explicit dialogues and indirect cinematic devices.

2.3. Data Collection and Analysis Process

The data for this study were derived from Selman Nacar's film *Hesitation Wound* (2023). As the primary object of analysis, the film was repeatedly viewed by the researcher, and its scenes were systematically documented. In this process, particular attention was paid to dialogues concerning law and justice, silences, spatial arrangements, and character interactions. This stage enabled the researcher to develop a profound familiarity with the film, thereby concluding the data collection phase.

The analysis was conducted within the framework of thematic analysis as proposed by Braun and Clarke (2006), and organized inductively in line with the recommendations of Creswell (2013, p. 45) and Punch (2011, pp. 195–196). Accordingly, codes, categories, and themes were generated through a bottom-up process. Initially, observations obtained from the film were transformed into preliminary codes. These codes were then clustered under recurrent motifs such as responsibility, marginalization, and witnessing, and subsequently categorized. In the final stage, the codes and categories were reviewed and refined, leading to the identification of three principal themes: ethical responsibility in relation to the character Canan, marginalization and otherness in relation to Musa (the client), and silence and the refusal of testimony in relation to Cemal. These themes constitute the central axes shaping the film's representation of law and justice, and the thematic analysis was completed within a systematic and rigorously structured framework supported by the researcher's observations.

3. Findings and Interpretations

3.1. Attorney Canan and the Boundaries of Ethical Responsibility in the Pursuit of Justice

The film's opening scene begins with a wide shot of the prison. The frame is empty, with no movement. Then, the camera cuts to the special vehicle transporting the prisoners. For quite a while, the audience follows this vehicle moving along the road. In the next scene, Canan is preparing in the hospital. She heads toward the courthouse. She reviews the case file and checks whether there are any issues with the documents. At the same time, she waits for her client Musa to be brought in. As soon as she sees the vehicle arriving through the window, she moves to meet him. In the meantime, she also meets with Musa's mother. She asks whether the witnesses have come. Although the absence of witness Cemal disappoints her, she does not show this to Musa. She prepares him for the hearing and tries to keep his morale high. When the trial is postponed, she takes action to reach Cemal. Canan strives for "a result that can bear the name of justice to emerge between violence and law. A sense of result that will suppress the preceding violence and sweep it away (Young 2010, p.153)".

The main character of the film, Canan, is an idealistic lawyer who studied in England, pursued her dreams, and returned to her hometown of Uşak after many years due to her mother's illness. At night, she takes care of her mother in the hospital, while during the day she works tirelessly to win a complicated case. Canan does not establish close relationships either with the people she communicates with at work or with her only family member, her sister, yet she is highly protective toward her client, his mother, and the witness she expects to testify. Because of the mistreatment in prison, her client cannot take care of himself and shave, so Canan arranges for him to be shaved with the help of the law enforcement officers. She buys him cigarettes and plays rap songs on her phone to help lift his spirits. She strives to fulfill her duty as properly as possible. This aspect of Canan aligns closely with Papke's (1999) observation that, in films centered on law, the most developed characters are often lawyers, who typically face a personal moral dilemma connected to the subject of the case. Indeed, Canan establishes a moral bond both with her client and with the issue represented by the trial.

While her client listens to the rap song, Canan gazes at his face for a long time. In this scene, the audience witnesses both the relationship she establishes with her client and the intensity of Canan's emotions. According to Levinas (2010, pp.159, 331), responsibility is a condition that arises in the relationship with and for the Other. This responsibility does not stem from an individual's decision but precedes everything—even freedom itself. In the film, at the moment Canan confronts the defendant she defends, she encounters an ethical responsibility that goes beyond her professional duty. As a result of this encounter, Canan can no longer remain indifferent to the defendant's despair and fate; abandoning him would damage not his humanity, but Canan's own humanity (Levinas, 2010, pp.123,159). Canan's inner transformation corresponds to Levinas's notion of the self turning away from its own selfishness toward the Other. Throughout the film, by responding to the call of the Other, Canan pushes her own freedom into the background in favor of the defendant's life. In this sense, her transformation into an ethical subject aligns with Levinas's definition of ethical and social responsibility as the very condition of being human (2010, pp. 272, 276). Attorney Canan shows a similar attitude in her mother's organ donation process. Until she is convinced that her mother has no chance of recovery, she asks every possible question and considers all alternatives. Because at this point, Canan is simply a daughter, unable to accept the idea of losing her mother. Once convinced that her mother cannot recover, she accepts the organ donation, since her mother had made this decision during her lifetime. Although initially reluctant, Canan later takes steps to initiate the procedures, respecting her mother's choice. Yet she cannot help but criticize the doctor's explanation about organ donation, as her ethical responsibilities require it. At the end of the film, however, this decision becomes a turning point for her client. Canan suddenly crosses the threshold and tells the presiding judge that she has donated her mother's organs, that she knows they are waiting for an organ donation for his niece, and that she can help. The trial is abruptly postponed, and the film ends. From the very beginning, Attorney Canan has upheld an ethical stance, but in the final scene she is portrayed not solely as an ethical heroine, but also as a character wandering at the boundaries of the system—an outsider who enters it from the margins yet never fully adapts.

In the film, while following a single day in Canan's tightly compressed schedule, we also see that she fails to attain any spatial sense of interiority. Bachelard (2013) states that the house harbors interiority, shelters what is inside, erases the footprints of the outside world, confuses the paths, and, when a storm breaks out, transforms into a place of resistance—a refuge, a bastion. Thus, the house is an existential space of shelter. In the midst of the storm, the house resists fearlessly. Canan, however, has no such refuge; she works in public spaces, walks through hospital corridors, and wanders alone in the marketplace. The only places where she is alone with herself are her hospital room and the bazaar; yet neither of these spaces belongs to her. In this way, Canan is constructed as an ethical subject deprived of the existential rootedness that a home provides. Her

ethical hesitations are also an expression of not having a place. A subject unable to identify with a place is rootless, and this rootlessness deepens Canan's inner conflicts. Throughout the film, Canan is never shown in a private space. She is seen in locations such as the hospital, courthouse, post office, coffeehouse, grocery store, marketplace, and factory, spending her evenings at her mother's side in the hospital. In no scene is there any dialogue or representation suggesting that she has a home of her own. Despite the absence of a home, Canan manages to exist.

3.2. Musa under the Law: An Outsider and a Shadowed Other

Musa, for whom Canan takes on the defense, is always a loser in the film, a character pushed out of the system. Musa has no father. He lacks the protection and authority of a father. He struggles to live with his mother. His argument with the factory owner he is alleged to have killed is about his unpaid salary after he was fired from his job. When he demanded his money and did not get a positive response, he made threats, and when he learned about his mother's relationship with the factory owner and could not prevent his mother from being subjected to violence, he escalated his threats and went to the factory from time to time to demand accountability. As the other side's lawyer repeated in court, he has a criminal record, has been involved in crime at certain periods of his life, is the Other of the social structure, and is highly capable of murder. By developing a form of ethical witnessing in the viewer, the film calls on the audience to connect with humanity through sensitivity to the pain of the Other. Because the Other outside the system is an entity that must be taken into account before legal decisions. In this context, the film opposes the reduction of the Other to fixed definitions within certain boundaries and argues that the effort to understand the Other is an ethical obligation. When the law denies the Other, injustice arises, just as in the film (Lerma, 2021).

The film does not show the commission of the murder, how Musa gets into a fight with the factory owner and his son, or the violence Musa's mother suffers at the hands of the factory owner; it does not evoke affective reactions such as anger, fear, or blame against the factory owner and his son until the scene where Musa confesses that he is afraid and that he will commit suicide if he continues to stay in prison. In fact, the viewer does not develop any empathy with Musa until this scene. After this, the audience develops negative feelings toward the factory owner and his son and focuses on the fair outcome of the trial process. Therefore, the film shows the audience not the murder itself but the consequences of the murder, underlining that the audience should be interested in this process—the trial process. The film implies that we should assume an ethical responsibility toward Musa by taking his experiences and suffering into account. It does this through Canan's call, to which the viewer responds. Thus, Musa ceases to be the Other and turns into a character who has not been able to face the difficulties of life, has not reached a certain maturity, and has been left unsupported.

3.3. The Wall Before Canan: Cemal's Silence

Cemal, the only eyewitness to the murder, initially promises to testify in favor of Musa but later backs out and does not show up for the hearing. When the court session is adjourned, Canan goes first to Cemal's house and then to Cemal's wife, who has started working at the factory where the murder took place. Despite Cemal's wife's various excuses and attempts to prevent her, she manages to talk to Cemal on the phone. She tells Cemal that a summons can be issued and that it is a legal obligation for him to testify. Cemal arrives in front of the courthouse; however, he does not attend the hearing. He says that he knows how cruel the factory owner is to this mother and son, but he declines to testify. He walks away from the courthouse. McIntyre (2012) states that testimony has a decisive function in establishing truth in both film narratives and judicial processes. Narratives based on observation gain meaning not only on the basis of evidence or rules but also on the ethical and reliable position of the witness. Therefore, unless an ethical testimony is presented, a defense based on legal rules and evidence may be insufficient to reach the truth. In

the film, Cemal's failure to testify and Canan's efforts to exonerate Musa are insufficient because Cemal, in the words of Levinas (2010), does not respond to the call of the Other; he escapes ethical responsibility. Although he does not actively participate in the crime, his silence in the face of it turns him into a passive accomplice, as Arendt (2009) puts it. Therefore, he cannot take an honest and courageous stance in the face of injustice; he puts his personal interests and economic concerns before ethical responsibility. According to Jaspers (2015), this attitude makes him another bearer of crime in the moral sense. In this context, it is once again demonstrated that a defense based solely on legal rules and evidence without ethical testimony cannot be sufficient.

4. Conclusion and Recommendations

In this study, thematic analysis, as outlined by Braun and Clarke (2006), was employed to examine Selman Nacar's *Hesitation Wound* (2023). The film was repeatedly viewed, its key scenes systematically documented, and the data were inductively coded and categorized, ultimately yielding three principal themes centered on the characters of Canan, Musa, and Cemal. Unlike classical justice narratives, *Hesitation Wound* (2023), Nacar's second feature film and a notable example from the artistic wing of the New Turkish Cinema, does not guide its audience toward definitive judgments; instead, it sustains them in a state of continuous ethical hesitation. This indeterminacy is mirrored in the film's central characters—Canan, Musa, and Cemal—each of whom embodies uncertainty and moral ambivalence throughout. The ethical call articulated by lawyer Canan plays a central role in the film, as it actively engages the audience in a world structured through exclusionary, homogenizing, fragmenting, and hierarchical logics. Although she belongs nowhere, Canan is not portrayed as a passive subject shaped by legal regulations but as an active agent who intervenes in and responds to the law. In doing so, however, she suspends the ethical responsibility that emerges from her encounter with the Other and risks crossing the boundaries of ethics. Within this framework, ethical sensitivity gradually gives way to systemic pragmatism. This systemic pragmatism is not limited to Canan. Cemal, the sole eyewitness who refuses to testify, similarly withdraws from ethical responsibility, prioritizing his personal interests. His silence demonstrates that justice cannot be achieved solely through legal norms but also requires ethical and social witnessing. Although he does not directly participate in the crime, his refusal to testify renders him, in Arendt's (2009) terms, a passive accomplice. Thus, both Cemal's silence and Canan's compromise illustrate distinct forms of systemic pragmatism. By contrast, Musa is depicted as fundamentally incompatible with the system: a marginalized "Other" the law excludes and rejects. Yet rather than presenting him merely as such, the film calls the audience to assume ethical responsibility through witnessing. The omission of the murder scene shifts the narrative focus from the crime itself to the trial process, compelling viewers to consider justice through Canan's ethical appeal. Ultimately, however, the film leaves Musa's fate unresolved. Instead of offering ethical or legal certainty, it constructs a space of hesitation in which the sensory boundaries of justice remain unsettled and open to interpretation.

In light of the foregoing discussions and the findings derived from the film analysis, it can be argued that the relationship between cinema and law is both historically deep-rooted and conceptually rich. This relationship extends beyond the examination of cinematic representations, providing a foundation for interdisciplinary inquiries into how cinema constructs legal meaning, interrogates judicial practices, and translates them into broader social experiences. Filmic narratives, in this sense, demonstrate that ethical witnessing is not merely a visual spectacle but a critical practice grounded in the negotiation of memory, violence, responsibility, and self-reflection. Consequently, there is a pressing need for further research at the intersection of cinema and law, along with the development of new perspectives on the representation of judicial systems within the film industry. Strengthening the dialogue between legal scholarship and cinematic practice may contribute to more nuanced portrayals of justice. Selman Nacar's cinematic language—shaped by his dual training in law and film—embodies a distinctive ethics-oriented

perspective within Turkish cinema, underscoring the value of directors with similarly interdisciplinary backgrounds.

Authorship Contributions (Yazar Katkı Oranı): The authors contributed equally to the study.

References

- Arendt, H. (2009). *Kötülüğün sıradanlığı*. (Ö. Çelik, Trans.). İstanbul: Metis Publishing.
- Bachelard, G. (2013). *Mekânın poetikası*. (A. Tümerterkin, Trans.). İstanbul: İthaki Publishing.
- Balcı, E. (2011). Yeşilçam melodramlarında popüler hukuk kültürü üzerine bir inceleme [Unpublished master's thesis]. Hacettepe University Institute of Social Sciences, Ankara.
- Bilis, P. Ö., & Bilis, A. E. (2013). Kadına yönelik cinsel şiddetin medyada temsili: "Fatmagül"ün suçu ne? ve "Öyle bir geçer zaman ki" adlı televizyon dizileri örnekleri. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 7, 95-112.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Thousand Oaks, CA: Sage Publishing.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Creekmur, C. K. (2007). Introduction: Cinema, law, and the state in Asia. In C. K. Creekmur & M. Sidel (Eds.), *Cinema, law, and the state in Asia* (pp. 1-10). Newyork: Palgrave Macmillan US.
- Creswell, J.W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Trans.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Elkins, J. R. (2007). Popular culture legal Films and legal film critics, *Loyola of Los Angeles Law Review*, 40(2), 745-792.
- Greenfield, S., Osborn, G., & Robson, P. (2001). *Film and the law: The cinema of justice*. London: Cavendish Publishing.
- Jaspers, K. (2015). *Suçluluk sorunu: Almanya'nın siyasal sorumluluğu üzerine*. (E. Zeybekoğlu, Trans.). İstanbul: İthaki Publishing.
- Kamir, O. (2006). *Framed woman in law and film*. London: Duke University Press.
- Kiger, M. E., & Varpio, L. (2020). Thematic analysis of qualitative data: AMEE Guide No. 131. *Medical teacher*, 42(8), 846-854.
- Lerma, M. L. (2021). *Sensing justice through contemporary Spanish cinema: Aesthetics, politics, law*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Levinas, E. (2010). *Sonsuza tanıklık*. (M. Atıcı, M. Başaran, G. Çankaya, Z. Direk, E. Gökyaran, Ö. Gözel, C. Haşimi, U. Öksüzan, C. Uslu, H. Yücefer. Trans. Z. Direk ve E. Gökyaran Eds.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Machura, S. (2007). An analysis scheme for law films. *University of Baltimore Law Review*, 36(3), 329-345.
- McIntyre, S. (2012). Courtroom drama with Chinese characteristics: A comparative approach to legal process in Chinese cinema. *East Asia Law Review*, 8(1), 1-19.
- Metin, S. (2015). Nuremberg Duruşması Themis'in kılıcının ucundaki yargıçlar. In S. Metin (Ed.) *Hukuku sinemada görmek* (pp.195-222), İstanbul: Tekin Publishing.

- Nacar, S. (Director). (2023). *Tereddüt Çizgisi (Hesitation Wound)* [Film]. Karma Film, Kuyu Film.
- Çiçekoğlu, F. & Nacar, S. (2022). İki Şafak Arasında etik ve ahlak: Selman Nacar'la filmlerindeki ikilemlere dair söyleşi. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 169-177.
- Papke, D. R. (1999). Conventional wisdom: The courtroom trial in American popular culture. *Marq. L. Rev.*, 82(3), 471-490.
- Punch, K.F. (2011). *Sosyal araştırmaya giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. Aslan and Z. Akyüz, Trans.). Ankara: Siyasal Publishing House.
- Saygılı, A. (2014). Sinema ve hukuk bir tür olarak hukuk filmleri. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 65-76.
- Selman Nacar. (2025, 20 Temmuz) Erişim adresi: www.kamerarkasi.org.
- Sircar, O. (2024). *Ways of remembering: Law, cinema and collective memory in the new India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suner, A. (2006). *Hayalet ev*. İstanbul: Metis Publishing
- Şenarslan, A. (2008). How the justice system is portrayed in Turkish Movies. *Ankara Bar Review*, 1(2), 5-8.
- Young, A. (2010). *The scene of violence: Cinema, crime, affect*. London: Routledge Publishing.

Araştırma Makalesi / Research Article

ABD DIŞ YARDIM POLİTİKALARINDA “TRUMP ETKİSİ”: DIŞ YARDIMIN SONU MU?

Yahya GÜLSEVEN¹

Öz

Kökenleri daha eskiye uzansa da, dış yardımlar İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğünde şekillenen uluslararası düzende önemli bir dış politika aracına dönüşmüştür. ABD, savaş sonrası dönemin ilk yıllarından itibaren dış yardımı diplomasinin temel unsurlarından biri olarak öne çıkarmış; 1961 yılında Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (*United States Agency for International Development – USAID*) kurulmasıyla birlikte, gelişmekte olan ülkelere yönelik yardım faaliyetlerini kurumsal bir yapıya kavuşturmuştur. Ancak ABD'nin 45. başkanı Donald Trump döneminde, dış yardıma karşı söylem ve uygulamalar benimsenmiş; bu yaklaşım, savaş sonrası dönemdeki tüm yönetimlerin politikalarından belirgin biçimde ayrılarak keskin bir kopuşu temsil etmiştir. 2025 yılında 47. başkan olarak ikinci kez göreve gelen Trump, göreve gelmesinin hemen ardından dış yardımlarda ciddi kesintilere gitmiş ve USAID'in faaliyetlerine son vermiştir. Bu radikal adım, siyasi ve akademik çevrelerde, ABD'nin dış yardımı bir dış politika aracı olarak terk ettiği ve küresel yardım mimarisinden geri çekildiği yönünde değerlendirilmiştir. Bu çalışma, küresel dış yardım sisteminin kurucusu ve en büyük donörü olan ABD'nin dış yardım politikalarının tarihsel gelişimini inceleyerek, söylem ve uygulamalardaki değişim ve sürekliliği ele alan nitel bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Trump yönetiminin dış yardımları sonlandırma yönündeki kararının, hem ABD dış politikası hem de küresel yardım sistemi üzerindeki olası etkilerini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı, Çin, Dış yardım, Donald J. Trump, Rusya.

JEL Kodları: F35, F59

“THE TRUMP EFFECT” IN U.S. FOREIGN AID POLICY: THE END OF AID?

Abstract

Although its origins date back further, foreign aid became an important foreign policy instrument in the international order shaped under the leadership of the United States (US) after World War II. From the early years of the post-war period, the US brought foreign aid to the forefront as a fundamental element of diplomacy. With the establishment of the United States Agency for International Development (USAID) in 1961, aid activities directed toward developing countries were given an institutional structure. However, during the term of Donald Trump, the 45th President of the US, rhetoric and practices opposing foreign aid were adopted. This approach represented a sharp break from the policies of all previous administrations since the post-war era. In 2025, when Trump returned to office as the 47th President, he implemented significant cuts to foreign aid shortly after taking office. He also terminated the operations of USAID. This radical step was interpreted in political and academic circles as an indication that the US had abandoned foreign aid as a tool of foreign policy and withdrawn from the global aid architecture. This study aims to present a qualitative analysis examining the historical development of the US's foreign aid policies, as the founding and largest donor of the global aid system. It focuses on the dynamics of change and continuity in both discourse and practice. In this context, it discusses the potential implications of the Trump administration's decision to end foreign aid for both US foreign policy and the global aid system.

Keywords: United States Agency for International Development, China, Foreign aid, Donald J. Trump, Russia.

JEL Codes: F35, F59

¹ Dr., Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), y.gulseven@tika.gov.tr, ORCID ID: 0000-0002-1515-9263

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Dış yardımlar, günümüzde birçok ülke tarafından ekonomik ve politik hedefler doğrultusunda kullanılan önemli bir dış politika aracıdır. Tarihsel olarak temelleri antik çağlara kadar uzanmakla birlikte, dış yardımların bugünkü anlamda kurumsallaşmış ve sistematik bir faaliyet olarak uluslararası ilişkilerin bir parçası haline gelmesi oldukça yenidir. Dış yardımların diplomasinin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) liderliğinde şekillenen uluslararası düzenle başlamıştır (Ekbladh, 2010, s. 18). İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde köklü bir değişim yaşanmıştır. ABD, sahip olduğu ekonomik ve askeri güç sayesinde yeni dünya düzeninin kurucu aktörü haline gelmiştir (Layne, 2006, s. 39). Bu yeni küresel rolde dış yardım politikaları, ABD'nin jeopolitik çıkarlarını desteklemek, uluslararası istikrarı sağlamak ve çok taraflı liberal uluslararası düzenin kurulmasına destek sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Savaşın ardından, dünya ekonomisinin yeniden inşası ve Soğuk Savaş'ın getirdiği uluslararası gerilimler bağlamında dış yardımlar, önemli bir stratejik araç olarak öne çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dış yardımın kurumsallaşmış bir faaliyet olarak ortaya çıkışı, ABD'nin siyasi ve ekonomik hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir (Baldwin, 1986, s. 302). Her ne kadar sosyal ve ekonomik ilerlemenin teşvik edilmesi fikri Aydınlanma Çağı'na kadar uzansa da, dış yardımın sistematik bir dış politika aracı hâline gelmesi ABD'nin girişimleriyle mümkün olmuştur. Bu bağlamda dış yardım, hem savaş sonrası uluslararası ekonomik düzenin inşasına katkı sağlamak hem de Soğuk Savaş bağlamında komünizmin yayılmasını engellemek amacıyla kurgulanmıştır (Milner ve Tingley, 2010, s. 200). Birinci hedef, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını destekleyerek, dünya genelinde refahın artırılmasını ve bunun sonucunda hem küresel siyasi istikrarın sağlanmasını hem de Amerikan malları için yeni pazarların açılmasını sağlamaktır. 1949'da Başkan Truman'ın açıkladığı “Dört Nokta Programı,” (*Point Four Program*) bilimsel ve endüstriyel ilerlemenin az gelişmiş bölgelere aktarılması gerektiğini vurgulamış; yoksullukla mücadele ve doğal kaynakların verimli kullanımı küresel barış ve istikrar için vazgeçilmez bir unsur olarak görülmüştür (Macekura, 2013, s.127). Bu yaklaşım, 1944 Bretton Woods Konferansı'nda kurulan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (günümüzdeki Dünya Bankası) gibi kurumlar vasıtasıyla da kurumsal bir zemine oturtulmuştur. Dolayısıyla kalkınma yardımı, ABD için küresel ekonomik istikrarı ve güvenliği sağlamada stratejik bir araç olmuştur.

İkinci hedef ise, dış yardımın Soğuk Savaş'ın ideolojik ve jeopolitik mücadelesinde aktif bir araç olarak kullanılmasıdır. 1947'de Truman Doktrini ile birlikte açıklanan bu yönelim, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa'da yaşanan ekonomik krizlerin komünist hareketlere siyasi zemin oluşturabileceği endişesiyle şekillenmiştir (Van der Pijl, 2006, s. 34). Bu kapsamda, ABD Avrupa'nın yeniden inşası için Marshall Planı'nı uygulamaya koymuştur. Bu doğrultuda, dış yardım açık bir şekilde komünizme karşı mücadelede kullanılan bir dış politika enstrümanına dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle, ABD dış yardımı hem liberal uluslararası düzenin tesisi hem de ideolojik rakiplerin çevrenmesi gibi çift yönlü bir amaca hizmet edecek şekilde şekillendirmiştir (Westad, 2005, s. 24). Diğer Batılı ülkeler zamanla benzer yardım programları geliştirseler de, ABD bu yaklaşımı dış politikasının düzenli ve kurumsallaşmış bir unsuru hâline getiren ilk ülke olmuştur.

Bu çalışma, dünyanın en önde gelen donör ülkesi konumundaki ABD'nin, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze uzanan dış yardım politikalarının tarihsel gelişimini incelemektedir. Öncelikle savaş sonrası dönemde ABD'nin dış yardım kurum ve mekanizmalarının nasıl ortaya çıktığı, bu yapıların Soğuk Savaş bağlamında Amerikan dış politikasındaki rolü ve işlevi ele alınacaktır. Ardından, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dış yardım politikalarında yaşanan değişim ve süreklilik analiz edilecektir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, Donald Trump'ın ilk başkanlık döneminde dış yardıma ilişkin söylemde ve kurumsal yapıda yaşanan sert değişimlerin, önceki dönemlerin dış yardım yaklaşımıyla karşılaştırılması yoluyla bu değişimlerin nasıl bir

dönüşüme işaret ettiği değerlendirilecektir. Son olarak, Trump yönetiminin ikinci başkanlık döneminde ABD’nin resmî kalkınma yardımı ajansı olan Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı’nın (USAID) faaliyetlerine son verilmesi ve dış yardımlarda radikal kesintilere gidilmesinin, ABD’nin dış yardım politikaları ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında bizzat oluşturduğu küresel yardım mimarisi açısından ne tür sonuçlar doğurabileceği tartışılacaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma, ABD dış yardım politikalarının tarihsel gelişimini ve Trump döneminde USAID’in tasfiyesini analiz ederken Hegemonik İstikrar Teorisi’nin temel varsayımlarından yararlanmaktadır. Hegemonik İstikrar Teorisi’ne göre, uluslararası ekonomik ve siyasi düzenin sürdürülebilirliği, sistemde baskın bir gücün, yani hegemonun varlığına bağlıdır (Keohane, 1984, s. 32). Hegemon yalnızca askeri ve ekonomik gücüyle değil, diğer devletlerin yararlanabileceği kamu mallarını sağlayarak ve uluslararası düzenin kurallarını belirleyerek liderliğini pekiştirir (Gilpin, 1987, s. 72). Bu bağlamda, dış yardımlar hegemonun sunduğu kamu mallarının en belirgin örnekleri arasında yer almaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, Bretton Woods sistemi aracılığıyla şekillenen küresel düzenin lideri olmuş, bu liderliği yalnızca askeri üstünlüğüne değil, aynı zamanda liberal ekonomik ilkelerin ve uluslararası kurumların yaygınlaştırılmasına dayandırmıştır (Helleiner, 2014). Marshall Planı ve Truman Doktrini, ABD’nin düzen kurucu ve sürdürücü rolünü gösteren en önemli örneklerdir (Wood, 1986). Bu süreçte dış yardım, ABD’nin hegemonik liderliğini meşrulaştıran ve küresel sistemdeki konumunu güçlendiren stratejik araçlardan biri olmuştur.

Soğuk Savaş boyunca USAID, kalkınma politikalarının temel aktörlerinden biri olarak öne çıkmış; sağladığı yardımlar ise yalnızca ekonomik kalkınmayı desteklemekle kalmayıp aynı zamanda ABD’nin yumuşak gücünü pekiştirmiştir (Nye, 1990). Vietnam Savaşı sırasında USAID projeleri askeri stratejilerle entegre edilerek hegemonun sert güç ve yumuşak gücü birlikte kullanma kapasitesini göstermiştir (Spear, 2016). Sovyetler Birliği’nin çöküşü ise dış yardımların yöneliminde bir kırılma yaratmış; yardımlar demokratikleşme, piyasa reformları ve iyi yönetim ilkeleri etrafında yeniden yapılandırılmıştır (Carothers, 1999).

21. yüzyılda Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) gibi küresel yardım inisiyatifleriyle önemli bir rakip olarak ortaya çıkması ve Rusya gibi diğer yükselen donör ülkelerin de etkisini artırması, ABD’nin küresel yardım mimarisindeki liderliğini ciddi şekilde zorlamaya başlamıştır. Bu durum hegemon güç olarak ABD’nin düzeni sürdürme maliyetlerini artırmış ve rekabeti daha karmaşık hale getirmiştir. ABD, özellikle Çin’in küresel ölçekte artan etkinliği karşısında yardım politikalarını yeniden şekillendirmek zorunda kalmış, bu rekabette üstünlüğünü korumak için daha stratejik ve ulusal çıkar odaklı bir yaklaşım benimsemiştir. Obama ve Biden dönemlerinde söz konusu rekabet çok taraflı iş birliği mekanizmalarıyla yönetilmeye çalışılmışken, Trump döneminde “Önce Amerika” (*America First*) yaklaşımı benimsenmiş, yardımlar açık bir şekilde ABD’nin jeopolitik ve ekonomik çıkarlarına hizmet edecek biçimde yönlendirilmiştir (Mateo, 2024). Bu çerçevede USAID’in kapatılması, ABD’nin dış yardım alanından tamamen çekildiği yönünde yaygın bir kanaat oluşturmuştur. Hegemonik İstikrar Teorisi’ne göre, hegemon güç, uluslararası koşullar değiştikçe politikalarını esnek biçimde uyarlayarak maliyetlerini azaltabilir ve mevcut düzeni farklı araçlar aracılığıyla sürdürmeye devam edebilir (Gilpin, 1987, s. 115). Nitekim Trump yönetimi, USAID’i kapatmasına rağmen dış yardımı tamamen sona erdirmemiş; bu faaliyetleri Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yeniden yapılandırmıştır (Rubio, 2025). Bu durum, ABD’nin küresel dış yardım mimarisinde hegemonik liderliğini terk etmediğini, aksine değişen koşullara uygun olarak yardım politikalarını dönüştürme olasılığının göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. USAID’in tasfiyesi ABD’nin küresel dış yardım mimarisinden çekilmesi değil, yardım politikalarının yeni bir stratejik çerçevede yeniden yapılandırılması olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, söz konusu dönüşümü Hegemonik İstikrar Teorisi perspektifinden

değerlendirerek, ABD dış yardım politikalarının geleceğine dair analitik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

2. Yöntem

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri’nin dış yardım politikalarının İkinci Dünya Savaşı sonrasında günümüze kadar geçirdiği dönüşümleri tarihsel bir perspektifle incelemeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırmanın temel hedefi, farklı başkanlık dönemlerinde dış yardım politikalarının nasıl şekillendiğini, bu politikaların hangi söylemler aracılığıyla meşrulaştırıldığını ve pratikte nasıl uygulandığını karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmektir. Bu çerçevede, dış yardım politikalarındaki süreklilik ve kırılmaların hangi stratejik söylemler üzerinden üretildiği ve kurumsal değişimlerle nasıl ilişkilendirildiği ortaya konulmuştur.

Araştırma, nitel araştırma yöntemi kapsamında tarihsel analiz ve söylem analizini bir araya getiren bütüncül bir yaklaşımla yapılandırılmıştır. Söylem analizi, başkanlık konuşmaları, resmi strateji belgeleri ve düşünce kuruluşu raporlarında kullanılan kavram ve temaların ayrıntılı olarak incelenmesine dayanmaktadır. Bu kapsamda, farklı dönemlerde öne çıkan dış yardım söylem ve uygulamaları belirlenmiş, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Tarihsel analiz ise bu söylemlerin ortaya çıktığı siyasi, ekonomik ve kurumsal bağlamı anlamak ve söylem ile uygulama arasındaki ilişkileri görünür kılmak amacıyla kullanılmıştır.

Trump yönetiminin 2025 yılının Ocak ayında USAID’i kapatma kararının oldukça yeni bir gelişme olması nedeniyle, bu döneme ilişkin akademik yayınlar ve kapsamlı analizler henüz sınırlı düzeydedir. Bu nedenle, çalışmada özellikle kalkınma politikaları üzerine uzmanlaşmış düşünce kuruluşlarının raporlarına ve politika analizlerine ağırlık verilmiştir. Brookings Institution ve Center for Global Development gibi kalkınma alanda önde gelen düşünce kuruluşların yayımladığı raporlar, Trump’ın USAID’i kapatma kararının yalnızca ABD iç politikasına değil, aynı zamanda küresel kalkınma yardımı mimarisine olan etkilerini ele aldığı için veri setinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu raporlar, özellikle küresel yardım sisteminin yeniden yapılandırılması, USAID’in faaliyetlerine son vermesinin ayarım alan ülkelere etkisi gibi konularda analizler sunduklarından çalışmanın temel akademik dayanaklarını oluşturmaktadır.

Ayrıca, Beyaz Saray tarafından yayımlanan resmi belgeler analizin merkezinde yer alan birincil kaynaklar olarak kullanılmıştır. Örneğin, “*Reevaluating and Realigning United States Foreign Aid*” başlıklı başkanlık kararnamesi, Trump yönetiminin USAID’i kapatma kararının gerekçelerini ve yeni dış yardım vizyonunu ortaya koyması bakımından kritik bir belge olarak değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, ABD Dışişleri Bakanı Marco Rubio’nun Kongre konuşmaları ve ABD Başkanı Trump’ın dış yardıma ilişkin basın açıklamaları da analize dahil edilmiştir. Bu belgeler, yalnızca söylemsel içerikleriyle değil, dış yardım politikalarının gelecekteki yönelimlerini anlamak ve değerlendirmek açısından da önemli bir veri kaynağıdır.

Araştırma, yaklaşık seksen yıllık bir dönemi kapsamakta ve USAID’in tarihsel gelişimi üzerinden ABD dış yardım politikalarının evrimini incelemektedir. Kurumsal dönüşümler, dış politikanın güvenlik, ideoloji ve ekonomi ekseninde yeniden tanımlanmasıyla birlikte ele alınmış; her dönemin kendine özgü iç dinamikleri göz önünde bulundurularak karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Trump döneminde dış yardımın kurumsal yapısında meydana gelen değişim çalışmanın en özgün katkısını oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma, ABD dış yardım politikalarındaki tarihsel değişim ve süreklilikleri ele almakla kalmamakta, aynı zamanda USAID sonrası dönemde küresel yardım mimarisinin geleceğine dair bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

3. Soğuk Savaş Dönemi’nde ABD Dış Yardımlarının Doğuşu ve Yükselişi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, Batı Avrupa başta olmak üzere pek çok bölgeyi ekonomik olarak yeniden yapılandırma çabalarında dış yardımları etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır.

Bu dönemdeki en kritik adımlardan biri, Batı Avrupa'nın yeniden inşası amacıyla tasarlanan Marshall Planı olmuştur. Marshall Planı, günümüzde dış yardım yöntemlerinin ve kurumlarının işleyişine yön veren temel ilkeleri şekillendiren bir dönüm noktası olmuş, dış yardım kurum ve mekanizmalarının evriminde belirleyici bir rol oynamıştır (Helleiner, 2014, s. 260).

1948'de yürürlüğe giren ve resmi adı Avrupa'yı İyileştirme Programı (European Recovery Program) olan Marshall Planı, Avrupa ekonomilerini yeniden canlandırmanın yanı sıra Sovyetler Birliği'nin yayılmasını engellemeyi hedeflemiştir (Berghahn, 2001, s. 144). Dört yıl boyunca yaklaşık 13 milyar ABD doları tutarında yardım sağlanmış, bu miktar günümüz koşullarında yaklaşık 100 milyar ABD dolarına denk gelmektedir (Holm, 2016, s. 15). Yardımlar, ekonomik kalkınmanın ötesinde piyasa ekonomisinin teşviki ve liberal-demokratik rejimlerin güçlendirilmesini amaçlamış, böylece savaş sonrası Avrupa'nın yeniden inşasında kritik bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte ABD, yalnızca Batı Avrupa ülkelerinin ekonomilerini ayağa kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda dış yardımı ideolojik ve jeopolitik çıkarlarını pekiştirmek için kullanarak uluslararası yardım sisteminin çerçevesini şekillendirmiştir. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında dış yardımlar, Sovyet etkisini dengelemeye ve güç dengelerini kendi lehine yönlendirmeye yönelik bir araç olarak kullanılmış; müttefik ülkelere sağlanan askeri ve ekonomik desteğin yanı sıra gelişmekte olan ülkelere Sovyet kalkınma modeline karşı bir alternatif sunma işlevi görmüştür (Engerman vd., 2003, s. 12).

Marshall Planı, ABD'nin savaş sonrası dönemde küresel düzenin istikrarını korumak için ekonomik ve siyasi maliyetleri üstlenmeye istekli bir hegemon olarak ortaya çıkışını simgelemiştir. Bu plan, hegemon güç olarak ABD'nin savaş sonrası uluslararası düzeni şekillendirmedeki etkisini artırmakla kalmamış, aynı zamanda dış yardımın kurumsal ve normatif temellerini atarak uluslararası yardım mimarisinin gelecekteki işleyişine yön vermiştir. Marshall Planı'nın en önemli etkilerinden biri, ABD'nin dış yardım anlayışında uzun yıllar sürecek bir paradigmanın oluşmasına zemin hazırlamış olmasıdır. Ekonomik kalkınma ile siyasi istikrarın birbirini tamamlayan unsurlar olduğu varsayımı, bu dönemde dış yardım stratejilerinin temel dayanağı haline gelmiştir. Bu yaklaşım, Soğuk Savaş boyunca geliştirilen tüm dış yardım programlarına yön vermiştir. 1949 yılında ilan edilen Truman Doktrini ve Dört Nokta Programı, ABD dış yardımının yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmayarak, dünyanın diğer bölgelerine de yayılacağını ortaya koymuştur (Hattori, 2003, s. 229). Marshall Planı'nın başarısının ardından, Başkan Harry Truman 1949 yılında yaptığı açılış konuşmasında, bu başarının daha geniş bir coğrafyada sürdürülmesi amacıyla Dört Nokta Programı'nı başlatmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yürütülen bu program, ABD'nin teknik bilgi birikimi ve sermayesini, Sovyetler Birliği etkisine girme riski taşıyan az gelişmiş ülkelere aktarmayı hedeflemiştir (Latham, 2011, s. 11).

Avrupa dışındaki ülkelere yönelik Amerikan dış yardımının sistematik bir şekilde yürütülmesi, 1950 tarihli Uluslararası Kalkınma Yasası (Act for International Development) ile ivme kazanmıştır (Amuzegar, 1958, s. 530). Dönemin Dışişleri Bakanı Dean Acheson, bu yasa'yı bir “güvenlik önlemi” olarak nitelendirmiş; ABD'nin askerî ve ekonomik güvenliğinin diğer halkların ekonomik güvenliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamıştır (McGuire, 1952, s. 343). 1954'te Uluslararası İşbirliği İdaresi (International Cooperation Administration – ICA) kurulmuş ve kısa sürede 60 ülkede saha ofisleri açarak 4.000'den fazla personel istihdam etmiştir (Cleveland, 1959, s. 219-221). Bu süreç, ABD'nin dış yardımı yalnızca Sovyetler Birliği ile ideolojik mücadelede değil, küresel ekonomik bütünleşmenin bir aracı olarak da kullandığını göstermektedir.

Bu dönemde dış yardım kurumlarının çoğu ABD Dışişleri Bakanlığı koordinasyonunda faaliyet göstermiştir. Ancak farklı kuruluşlar arasındaki uyumsuzluklar, dağınık yapının tek bir sisteme dönüştürülmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu çerçevede, 1961'de Başkan John F. Kennedy tarafından kurulan Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID), dış yardım politikalarının tek bir çatı altında yürütülmesini sağlamıştır. Aynı yıl kabul edilen Dış Yardım Yasası (Foreign Assistance Act) ile daha önce ayrı ayrı faaliyet gösteren kurumlar birleştirilmiş

ve USAID’in kuruluşu resmileşmiştir (Ingram, 2017). Böylece ABD’nin resmî kalkınma yardımları ilk kez merkezi bir kamu ajansı aracılığıyla yürütölmeye başlanmıştır. USAID, mevcut programları devralmanın ötesinde, yardımların alıcı ölkelerin kalkınma planlarına entegre edildiğı “ölke programlama süreci” (country programming process) gibi yeni yöntemlerle uygulamada köklü dönüşömler başlatmıştır (Lancaster, 2007, s. 72). Bu gelişme, yardımın artık geçici bir dış politika enströmanı olmanın ötesine geçerek kurumsallaşmış bir hegemonya mekanizmasına dönüşüğünü göstermektedir.

Daha önce de vurgulandığı üzere, ABD dış yardım politikalarının erken dönemdeki temel hedefi, Sovyetler Birliğı’nin küresel etkisini sınırlandırmak ve serbest piyasa ekonomisini dünya genelinde hâkim kılmak olmuştur. Ancak bu politikalar, değışen uluslararası koşullar ve tehdit algılarıyla birlikte dönüşmüştür. 1960’lardan itibaren hız kazanan dekolonizasyon süreci, Üçüncü Dünya’da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı ve küresel kalkınma söyleminin güçlenmesi, Amerikan yardımlarını daha karmaşık ve çok boyutlu hale getirmiştir. Bu dönemde USAID, yalnızca ekonomik kalkınmayı destekleyen bir ajans değil, Soğuk Savaş’ın ideolojik ve jeopolitik hedeflerine hizmet eden stratejik bir araç haline gelmiştir. 1960’ların ikinci yarısında kalkınma yardımları giderek askeri stratejilerle bütünleşmiştir. Bunun en çarpıcı örneğı Vietnam Savaşı’dır. ABD’nin Vietnam’daki yardım programları, sivil kalkınma hedeflerinden uzaklaşarak güvenlik politikalarının doğrudan bir parçası haline gelmiştir. USAID projeleri, askeri operasyonlar ve istihbarat faaliyetleriyle eşgüdüm içinde yürütölmüş, geleneksel kalkınma anlayışının ötesinde askeri hedeflerle uyumlu hale gelmiştir (Spear, 2016, s. 20). Bu yönelimin arkasındaki nedenler yalnızca Vietnam özelinde değil, dönemin küresel siyasi atmosferinde aranmalıdır. Soğuk Savaş’ın sıcak çatışmalarla derinleştiğı bu yıllarda, Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki yeni bağımsız devletler ideolojik rekabetin cepheleri haline gelmiş, kalkınma yardımları Batı ve Sovyet blokları arasındaki nüfuz mücadelesinin temel araçlarından biri olmuştur. Vietnam, bu stratejinin en ileri örneğı olarak öne çıkmış ve kalkınma programlarının savaş stratejilerine entegre edilmesini meşrulaştırmıştır.

Vietnam Savaşı sırasında dış yardım, “kalpleri ve zihinleri kazanma” stratejisi doğrultusunda kurgulanmış; tarım, sağık ve altyapı yatırımlarıyla yerel halkın ABD karşıtlığının azaltılması hedeflenmiştir (Spear, 2016, s. 37). Yardımın güvenlik stratejileriyle iç içe geçmesi, bağımsızlığını zayıflatmış ve sınırlarını belirsizleştirmiştir. Sömürge sonrası dönemdeki güç boşlukları ve çatışma sahaları, kalkınma yardımını giderek bir dış politika ve güvenlik aracına dönüştürmüştür. Bu süreçte USAID, teknik yardım sağılayan bir kurum olmaktan çıkarak ABD’nin küresel stratejisinin operasyonel aracı haline gelmiştir. Kuruluştta piyasa ekonomilerini destekleyip Amerikan mallarına yeni pazarlar açmayı hedefleyen USAID, kısa sürede ideolojik mücadelelere entegre edilmiştir. Ajans, Sovyet etkisi altındaki ölkeler dışındaki bölgelerde ekonomik kalkınmayı teşvik ederek bu ölkelerin Batı bloğunda kalmasını sağılamaya çalışmıştır. Ancak Vietnam’daki başarısızlık, kalkınma yardımlarının askeri hedeflerle bu kadar iç içe geçmesinin yapısal sorunlarını ortaya koymuştur (Latham, 2006, s. 32).

Vietnam deneyimi, USAID’in tarafsız bir kalkınma aktöründen ziyade savaşın bir parçası gibi hareket ettiğini göstermiştir. Kırsal kalkınma projeleri, yeniden yerleştirme politikaları ve karşı isyan programlarıyla toplumsal yapıya müdahale edilmiş, ancak bu çabalar halk desteğini kazanmakta yetersiz kalmış, hatta direnişini artırmıştır (Connable, 2013). Bu süreç, USAID’in yaklaşımında köklü bir değışime yol açmıştır. 1970’lerde ajans, uzun vadeli kapasite inşasından uzaklaşıp yoksul bölgelerde acil temel ihtiyaçların karşılanmasına odaklanan bir modele yönelmiştir (Thorbecke, 2000, s. 32). Vietnam’daki başarısızlık, sadece yerel bir yenilgi değil, küresel kalkınma anlayışında da dönüşömlün tetikleyicisi olmuştur. Yoksulluğun radikalizmi besleyeceği ve komünist hareketleri güçlendireceğı varsayımı, temel ihtiyaçlara dayalı bu modelin benimsenmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca, Sovyet kalkınma modelinin cazibesinin artabileceğı endişesi, ABD’nin yardım politikalarında daha kapsayıcı bir yaklaşımı teşvik etmiştir.

USAID’in bu dönemdeki kalkınma yaklaşımı, ajansın operasyonel pratiklerine doğrudan yansımış; büyük ölçekli altyapı projeleri yerine, yerel düzeyde uygulanabilir, düşük maliyetli ama yüksek etki yaratan projeler ön plana çıkmıştır (Sartorius & Ruttan, 1988). Anne sağlığı, kırsal su temini, temel eğitim ve küçük çiftçilere yönelik destek programları gibi müdahalelerle sosyal kalkınma merkezî bir hedef hâline gelmiştir. Vietnam deneyiminin yarattığı meşruiyet krizinin ardından ABD, küresel hegemonyasını sürdürmenin maliyetlerini azaltmak ve uluslararası alandaki desteğini güçlendirmek amacıyla, temel ihtiyaçlara odaklanan daha düşük maliyetli bir dış yardım anlayışına yönelmiştir.

1980’lerdeki neoliberal dönüşüm, kamu müdahalesini azaltıp özel sektör öncülüğünde piyasa odaklı reformları teşvik ederek USAID’in temel ihtiyaçlar yaklaşımında kırılmaya yol açmıştır. Ronald Reagan döneminde ajans, temel ihtiyaçlara dayalı kalkınma anlayışını geri plana iterek neoliberal ekonomi politikalarının uygulayıcısı hâline gelmiştir (Ruth, 2025). Yardım stratejileri, özelleştirme, ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı yatırımların teşviki ve teknoloji transferi üzerine kurulmuş; bu yaklaşım USAID belgelerinde “Dört Sütun” (Four Pillars) olarak adlandırılmıştır (Robson, 2025). Bu dönemde kalkınma yardımları, yalnızca yoksulluğun azaltılması değil, uzun vadeli ekonomik ve siyasi reformların aracı olarak da kullanılmış; USAID, IMF ve Dünya Bankası’nın yürüttüğü yapısal uyum programlarının doğrudan uygulayıcısı haline gelmiştir. Bu dönemde ABD, küresel hegemonyasını sürdürmenin maliyetlerini düşürmek için serbest piyasa mekanizmalarını devreye sokarak, düzenin yükünü kısmen piyasa aktörlerine devretmeyi amaçlamıştır. Yardım, teknik destek sağlamanın ötesine geçerek kamu sektörünün küçültülmesi, özelleştirme, sosyal harcamaların azaltılması ve dış ticaretin serbestleştirilmesi gibi ekonomik reformların ön koşulu haline getirilmiştir (Van Bilzen, 2015, s. 424). Özellikle borç krizleriyle karşı karşıya kalan gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımlar, bu reformların kabul edilmesi şartına bağlanmış; kamu harcamalarının kısıtlanması ve sosyal hizmetlerin ticarileştirilmesi, kalkınma yardımının temel koşulları arasında yer almıştır.

Reagan döneminde kalkınma yardımı, güvenlik stratejileriyle yeniden bütünleşmiş ve anti-komünist rejimlerin desteklenmesi için doğrudan bir araç haline gelmiştir (Spear, 2016, s. 20). Böylece dış yardım, yalnızca neoliberal piyasa reformlarını teşvik etmekle sınırlı kalmayıp ABD’nin askerî ve jeopolitik hedeflerini de desteklemiştir. Reagan, 1985’teki konuşmasında yardımların sadece dost ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamadığını, aynı zamanda Amerikan çıkarlarına hizmet ettiğini vurgulamıştır (Reagan, 1985). Bu yaklaşım, ABD dış yardımının tarihsel sürekliliğini ortaya koymaktadır. 1950’de Dışişleri Bakanı Dean Acheson’un, Amerikan güvenliğinin diğer halkların ekonomik güvenliğine bağlı olduğunu belirtmesi, dış yardımın daha İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusal güvenlik politikasının bir parçası olarak görüldüğünü göstermektedir. Böylece yardım, yoksulluğun azaltılmasının ötesinde, dış politika ve güvenlik hedefleri doğrultusunda kurgulanan çok boyutlu bir araç haline gelmiş; dönemsel farklılıklara rağmen Soğuk Savaş boyunca ABD dış politikasının stratejik bir bileşeni olarak önemini korumuştur.

4. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD Dış Yardımları: Dönüşüm ve Tasfiye

Soğuk Savaş’ın 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla sona ermesi, yalnızca iki kutuplu uluslararası sistemin çöküşünü değil, aynı zamanda ABD dış yardım sisteminin temel meşruiyet zemininde köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte Amerikan dış yardımı, artık sadece bir jeopolitik dengeleme aracı olmaktan çıkmış; Soğuk Savaş sonrası küresel ekonomi ve siyasetin yeniden düzenlenmesinde yeni rol ve görevler üstlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda USAID, 1990’lar boyunca yeniden yapılandırılarak piyasa reformlarını, demokratik kurumların inşasını ve neoliberal yönetim ilkelerinin küresel ölçekte yayılmasını hedefleyen bir dış politika aracına dönüşmüştür (Lancaster, 2007, s. 49).

Bu dönemde USAID’in sağladığı yardımlar “bütüncül yardım paketleri” (integrated packages of assistance) şeklinde yapılandırılmış ve yardımı alacak ülkelerin yalnızca ekonomik değil, siyasi ve yönetim alanlarında da kapsamlı reformlar gerçekleştirmesi koşul haline getirilmiştir (Ursu, 2022). Seçim sistemlerinin güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesi gibi alanlarda reformların hayata geçirilmesi, yardımın sürdürülmesinde belirleyici unsurlar olarak öne çıkmıştır (Carothers, 1999, s. 164). Bu bağlamda USAID, artık yalnızca ekonomik kalkınma göstergelerinin iyileştirilmesini değil, aynı zamanda alıcı ülkelerin siyasi rejimlerinin dönüştürülmesini de temel hedefleri arasına almıştır. Böylece yardım, bir kalkınma aracı olmanın ötesinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel düzenin yeniden inşasında stratejik bir araç olarak işlevini sürdürmüştür. USAID’in Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle eski Sovyet ülkelerinde yürüttüğü faaliyetler, kuruluşun ideolojik misyonunu açık biçimde yansıtmaktadır. Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya’daki yeni bağımsız devletlerde kurumsal kapasitenin yeniden inşası amacıyla harekete geçen USAID, kurumsal altyapının güçlendirilmesinden kamu maliyesi yönetimine, özelleştirme uygulamalarından teknik danışmanlığa kadar geniş bir yelpazede destek sunmuştur (Wedel, 2001, s. 47). Bu doğrultuda USAID, sosyal kalkınma hedeflerinden uzaklaşarak, IMF ve Dünya Bankası ile uyumlu bir şekilde yürütülen yapısal uyum politikalarını benimsemiş; özelleştirme, serbest ticaret, finansal deregülasyon ve kamu harcamalarının kısıtlanması gibi uygulamaları yardımın ön koşulu haline getirmiştir. Böylece, 1970’lerde “yoksulun temel ihtiyaçları” olarak öncelik verilen alanlar, 1990’lara gelindiğinde mali sürdürülebilirlik gerekçesiyle geri plana itilen ve göz ardı edilebilecek harcama kalemleri olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, yalnızca teknik değil, aynı zamanda etik bir sorgulamayı da beraberinde getirmektedir. USAID’in piyasa odaklı kalkınma yaklaşımı ile temel ihtiyaçlara yönelik yardım anlayışı arasındaki gerilim, dış yardımın amaç ve araçlarının ne derece esnek ve ideolojik olarak yönlendirilebilir olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, yoksulluğun azaltılmasını hedefleyen bir kurumun, yoksul kesimlerin en temel gereksinimleri olan sağlık ve eğitim harcamalarının kısıtlanmasını yardımın ön koşulu haline getirmesi, kalkınma etiği ve sosyal adalet ilkeleriyle ciddi bir çelişki teşkil etmektedir.

11 Eylül 2001 saldırıları, Amerika Birleşik Devletleri’nin dış yardım politikalarında bir kez daha köklü bir paradigma değişimini beraberinde getirmiştir. Başkan George W. Bush’un dış politika stratejisi, “Teröre Karşı Küresel Savaş” (*Global War on Terror*) anlayışı çerçevesinde şekillenmiş; bu yeni güvenlik vizyonunda kalkınma yardımı yalnızca ekonomik hedeflerle sınırlı kalmayarak, aynı zamanda ulusal ve küresel güvenliğin temel araçlarından biri olarak yeniden tanımlanmıştır (Arezki vd., 2025). Bu dönüşüm, Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri’ne açık biçimde yansımıştır. Özellikle 2002 ve 2006 tarihli belgelerde kalkınma, savunma ve diplomasiyle birlikte üç temel sütundan biri olarak konumlandırılmış; kalkınma yardımı ise radikalizmin önlenmesi, devlet kapasitesinin güçlendirilmesi ve istikrarsız bölgelerde Amerikan nüfuzunun artırılması gibi güvenlik odaklı hedeflerle iç içe geçirilmiştir (The White House, 2002; The White House, 2006).

Bu süreçte USAID, ulusal güvenlik bürokrasisine giderek daha fazla entegre olmuş, sivil kalkınma uzmanları ile askeri birimler arasındaki sınırlar bir kez daha bulanıklaşmıştır. USAID ile ABD Savunma arasında geliştirilen operasyonel iş birlikleri, özellikle Afganistan, Irak ve Pakistan gibi çatışma sonrası yeniden inşa süreçlerinde dikkat çekmiş; kalkınma yardımı bu coğrafyalarda askeri stratejilerle eşgüdümlü biçimde yürütülmüştür (Patrick ve Brown, 2007). Bu dönemde yardım faaliyetleri, kurumsal düzeyde askeri yapılarla bütünleşmiş; sahada görev yapan kalkınma personeli giderek daha fazla güvenlik aktörleriyle doğrudan çalışır hâle gelmiştir. Nitekim birçok USAID misyon şefi, ABD büyükelçilikleri ve askeri komutanlıklarla koordinasyon içinde faaliyet göstermiş; kalkınma uzmanları, yeniden inşa operasyonlarının vazgeçilmez bir bileşeni haline gelmiştir. (Spear, 2016, s. 22). Ancak bu dönüşüm, Amerikan dış yardım tarihinde eşi görülmemiş bir kopuştan ziyade, önceki dönemlerle anlamlı benzerlikler taşıyan yapısal bir sürekliliği yansıtmaktadır. Bu çalışmada daha önce de tartışıldığı üzere, Vietnam Savaşı sırasında USAID’in

kalkınma faaliyetleri askeri hedeflerle bütünleşmiş; yardım çalışanları, çoğunlukla sivil uzmanlardan çok güvenlik stratejisinin birer uygulayıcısı olarak konumlandırılmıştır. Benzer şekilde, 11 Eylül sonrasında da USAID, Irak ve Afganistan gibi çatışma bölgelerinde askeri birliklerle koordinasyon içinde çalışmış; kalkınma projeleri doğrudan güvenlik politikalarının bir aracı haline getirilmiştir (Kim, 2025). Dolayısıyla, George W. Bush döneminin dış yardım yaklaşımı yalnızca dönemin yeni güvenlik tehditlerine verilen bir yanıt değil, aynı zamanda ABD dış yardım tarihinde dönemsel olarak ortaya çıkan askerileşme eğilimlerinin güncellenmiş bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Barack Obama’nın 2009–2017 yılları arasındaki başkanlık dönemi, Amerikan dış yardım politikalarında hem sürekliliği koruyan bir çizgiyi hem de belirli alanlarda yeni yönelimleri içeren bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. George W. Bush döneminde başlatılan bazı yardım girişimleri korunmuş; ancak bu girişimler, tek taraflı müdahaleciliğin yol açtığı olumsuz uluslararası imajı onarmaya yönelik, çok taraflılığa dayalı daha diplomatik bir çerçevede yeniden yapılandırılmıştır. Obama yönetimi, özellikle Çin’in Kuşak ve Yol İnisiyatifi aracılığıyla artan küresel etkisine karşılık olarak, ABD dış yardım politikasını yeniden konumlandırmıştır. Bu doğrultuda dış yardım, yalnızca kalkınmayı destekleyen bir araç olarak değil, aynı zamanda büyük güç rekabetinde stratejik bir enstrüman olarak ele alınmıştır (Li, 2016). Bu bağlamda dış yardım, ABD’nin yükselen güçlerle küresel rekabetinde pozisyonunu koruyabilmesi açısından önemli bir işlev üstlenmiştir. 2013 yılında Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi hamlesine karşılık olarak, ABD Trans-Pasifik Ortaklığı (*Trans-Pacific Partnership*) gibi çok taraflı işbirlikleriyle Asya-Pasifik bölgesinde alternatif kalkınma ve ticaret ağları oluşturmayı hedeflemiştir (Meltzer, 2011). Obama döneminde dış yardım, Çin gibi yükselen güçlerin etkinliğini artırdığı ve Kuşak ve Yol Girişimi gibi küresel yardım inisiyatifleriyle yeni etki alanları inşa ettiği bir dönemde, ABD’nin küresel hegemonya stratejisinin vazgeçilmez bir parçası olma rolünü sürdürmüştür.

5. Dış Yardımlarda “Trump Etkisi”: USAID’in Kapatılması

"Donald J. Trump’ın 2016’daki başkanlık kampanyasında dış yardıma yönelik dile getirdiği eleştiriler, başkanlık döneminde benimsediği dış yardım politikalarına ilişkin önemli ipuçları sunmuştur. Trump seçim sürecinde dış yardımı hem ekonomik anlamda savurgan hem de stratejik olarak işlevsiz bulduğunu ifade etmiş; “Afganistan’da okul yapıyoruz, sonra patlatıyorlar, tekrar başa dönüyoruz; ama New Orleans ya da Alabama’da okul yapamıyoruz” sözleriyle önceliğin iç yatırımlara verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Fleisher, 2025). “Yardımlar, bizden nefret eden ülkelere gitmemeli” açıklamasıyla ise dış yardımı yalnızca ABD’ye dost ülkelerle sınırlama niyetini açıkça ortaya koymuştur (Quinn, 2016). Bu söylemler, Trump yönetiminin “Önce Amerika” (*America First*) doktrini temelinde şekillenen dış yardım yaklaşımının zeminini oluşturmuştur.

İlk döneminde Trump yönetimi, Dışişleri Bakanlığı ve USAID bütçelerinde yaklaşık %30 oranında kesintiler önermiştir (Mohammed, 2017). Bu öneriler gelişmekte olan ülkelere çevre programlarında %71, eğitim desteklerinde %50, tarıma destek programlarında %41 ve insani yardımlarda %45, yatırım ve ticarete desteklerde %16 oranında azalmayı içermektedir (Epstein vd., 2018). Ancak Kongre’nin her iki kanadı, başkanlığın 2018–2021 yılları arasında sunduğu bütçeleri revize edip artırarak kabul etmiş ve böylece önerilen kesintilere karşı direnç göstermiştir. Bu süreç, yürütme ile yasama organı arasındaki dış yardım konusundaki temel görüş ayrılığını açıkça ortaya koymuştur. Trump yönetimi yalnızca bütçesel kesintilerle değil, aynı zamanda dış yardımın kurumlarında da revizyon yapmaya çalışmıştır. Ekonomik Destek ve Kalkınma Fonu (*Economic Support and Development Fund*) ile dört farklı dış yardım fonunun birleştirilmesi; Uluslararası İnsani Yardım Fonu (*International Humanitarian Assistance Fund*) adı altında insani yardım fonlarının tek çatıda toplanması önerilmiş, ancak bu yapısal reform girişimleri de Kongre tarafından reddedilmiştir (Morgenstern, 2021). Trump, 2018 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada, “yalnızca bize saygı duyan ve dost olan ülkelere yardım edeceğiz”

ifadesiyle, yardımın artık koşullu hale getirildiğini açıkça belirtmiştir (Trump, 2018a). Aynı yıl Kongre’ye hitabında da yardımların sadece “Amerika’nın dostlarına” gitmesi gerektiğini yinelemiştir (Trump, 2018b).

Bu dönemde dış yardımın tamamen ortadan kaldırılması değil, belirli alanlarda yeniden yapılandırılması söz konusu olmuştur. Bu kapsamda en dikkat çekici düzenleme, 2018’de kabul edilen “Kalkınmaya Yönelik Yatırımların Daha Etkin Kullanımı Yasası” (*Better Utilization of Investments Leading to Development Act*) olmuştur (Ingram, 2018). Bu yasa kapsamında Amerika’nın özel sektör odaklı kalkınma finansmanı kurumu olan Yurtdışı Özel Yatırım Kurumu (Overseas Private Investment Corporation) kapatılmış; yerine özel sektör kaynaklarını kalkınma hedeflerine yönlendirme amacıyla Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Finansmanı Kurumu (*U.S. International Development Finance Corporation*) kurulmuştur (Brown & Akhtar, 2022). Bu model, kamu merkezli yardım anlayışından farklı olarak piyasa temelli bir yaklaşımı yansıtmış; aynı zamanda Amerikan sermayesinin gelişmekte olan ülkelere stratejik biçimde yönlendirilmesini hedeflemiştir. Kalkınmaya Yönelik Yatırımların Daha Etkin Kullanımı Yasası, Trump yönetiminin dış yardım alanındaki en kalıcı ve kurumsal adımlarından biri olarak değerlendirilmiş; bu düzenleme, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi’ne karşı, ABD’nin kendi önceliklerini yansıtan alternatif kalkınma araçları geliştirmesine imkân tanımıştır (Runde, 2021).

Dış yardımın jeopolitik rekabet bağlamında yeniden tanımlanması, Trump’ın ilk döneminin en belirgin özelliklerinden biri olmuştur. ABD, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi hamlesine karşılık olarak “Afrika’da Refah” (*Prosper Africa*), “Özgür ve Açık Hint-Pasifik” (*Free and Open Indo-Pacific*) ve “Amerika Kıtalarında Büyüme” (*Growth in the Americas*) gibi inisiyatiflerle Çin’in küresel nüfuzunu sınırlandırmayı ve kendi stratejik ortaklıklarını güçlendirmeyi hedeflemiştir (Mateo, 2024). Bu bağlamda yardım, büyük güçler arasındaki rekabette çok daha belirgin ve etkili bir dış politika aracı haline gelmiştir. Bu stratejik dönüşümün bir parçası olarak, Rusya’nın Doğu Avrupa ve Orta Asya’daki otoriter etkisini sınırlama amacı taşıdığı iddiasıyla “Kremlin’in Zararlı Etkileriyle Mücadele Fonu” (*Countering Malign Kremlin Influence*) 2018 yılında USAID tarafından hayata geçirilmiştir (Green, 2019). Benzer biçimde, Trump yönetiminin ilk döneminde Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında yürüttüğü altyapı projeleri ve finansal bağımlılık stratejilerine karşılık olarak “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Zararlı Etkileriyle Mücadele Fonu” (*Countering the People’s Republic of China Malign Influence Fund*) adıyla yeni bir USAID fonu tasarlanmış; bu fon kapsamında yürütülmesinin planlanan faaliyetler, Biden yönetimi döneminde yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur (Singman, 2022).

Trump’ın ardından göreve gelen Joe Biden yönetimi, dış yardım politikasında çok taraflılık ve kurumsallık vurgusuyla başlangıçta farklı bir yönelim izlenimi verse de, uygulamada jeopolitik rekabete öncelik veren yaklaşımın büyük ölçüde sürdüğü görülmektedir (Hill, 2024). Bu sürekliliğin en belirgin örneklerinden biri, Trump döneminde temelleri atılan ve Biden yönetimi sırasında yürürlüğe giren “Kremlin’in Zararlı Etkileriyle Mücadele Fonu” ile “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Zararlı Etkileriyle Mücadele Fonu”dur. Trump döneminde ortaya çıkan her iki fon da Biden döneminde yasal dayanaklara kavuşturulmuş, bütçelendirilmiş ve işler hale getirilmiştir (USAID, 2023). Rusya’ya yönelik fonun kapsamı, özellikle 2022’deki Ukrayna işgali sonrasında genişletilirken; Çin’e karşı oluşturulan fon ise, Kuşak ve Yol Girişimi aracılığıyla kurulan ekonomik etkiyi sınırlamak amacıyla USAID çatısı altında devreye sokulmuştur.

Bu gelişmelerin ışığında, Trump’ın ilk başkanlık döneminde dış yardım politikasının bütçe kesintileri ve kurumsal yeniden yapılandırma çabalarıyla şekillendiği, büyük güçler arasındaki rekabette stratejik bir araç olarak yeniden konumlandırıldığı ve özel sektör odaklı kalkınma finansmanı modellerine öncelik verildiği görülmektedir. Ancak bu politikaların hayata geçirilmesi çoğu zaman Kongre’nin direnci ve bürokratik engeller nedeniyle sınırlı kalmıştır. Ayrıca, yardım karşıtı söylem pratikte tutarlı ve bütüncül bir politikaya dönüşmemiştir. Trump, bir yandan dış yardımı kaynak israfı olarak tanımlarken, diğer yandan jeopolitik rakiplere karşı stratejik yardım

programları geliştirmiştir. Bu çelişkili tutum, Trump yönetiminin dış yardımı, ABD’nin ulusal çıkarlarını ve küresel rolünü yeniden tanımlama sürecinde stratejik ve esnek bir araç olarak kullanma çabasını yansıtmaktadır. Ancak Trump’ın 2025 yılında ikinci kez göreve gelmesiyle birlikte, Cumhuriyetçilerin Kongre’de artan etkisiyle ABD dış yardım politikalarında sarsıcı gelişmeler yaşanmıştır. Yönetim, göreve başlar başlamaz dış yardımları 90 günlüğüne dondurmış, USAID’in tüm faaliyetlerini askıya almış ve kurumun internet sitesine erişimi engellemiştir (The White House, 2025). Ardından, 1961 yılında kurulan USAID’in ani şekilde tasfiye edilmesi yalnızca kurumsal bir yeniden yapılanma değil, aynı zamanda küresel yardım mimarisine yönelik açık bir siyasi meydan okuma olarak değerlendirilmiştir (Omer, 2025; Patrick, 2025).

Trump’ın, USAID’in “radikal çılgınlar” tarafından yönetildiği, Amerikan çıkarlarına aykırı faaliyetlerde bulunduğu ve Demokrat Parti’nin uluslararası alandaki bir uzantısı olduğu yönündeki iddiaları (Epstein, 2025), bu kararı iç siyasi tartışmalar zeminine taşımıştır. Ajansın özellikle LGBTI hakları ve kürtaj hizmetleri gibi alanlarda yürüttüğü proje ve programlar, muhafazakâr çevreler tarafından sert eleştirilere maruz kalmış; USAID “aile yapısını bozan” ve “sapkınlıkları teşvik eden” bir yapı olduğu suçlamasıyla hedef gösterilmiştir (Seddon, 2025). Öte yandan, Trump tarafından kurulan Hükümet Verimliliği Departmanı’nın (*Department of Government Efficiency*) başkanlığını yürüten Elon Musk, yaptığı açıklamalarda USAID’i bir “suç örgütü” olarak tanımlamış; ajansın, CIA’in yasa dışı operasyonlarında bir araç olarak kullanıldığını iddia etmiştir (Reuters, 2025).

Ajansın kapatılması yalnızca iç politikada değil, uluslararası kalkınma çevrelerinde de şok etkisi yaratmıştır. USAID’in sağladığı fonların aniden kesilmesiyle Sahra Altı Afrika ve Güneydoğu Asya’daki sağlık, eğitim, tarım ve afet müdahale programları durdurulmuş; kadın sağlığı, çocuk beslenmesi ve sağlık projelerinde çalışmalarında ciddi aksaklıklar yaşanmıştır (Harter, 2025). Birleşmiş Milletler Kadın Birimi’nin (*UN Women*) USAID’in kapatılmasının ardından yayımladığı rapora göre, yardım kesintileri nedeniyle yoksul ülkelerde faaliyet gösteren yüzlerce kadın örgütü faaliyetlerini durdurmak veya azaltmak zorunda kalmış; özellikle şiddetle mücadele, sağlık, eğitim ve cinsiyet eşitliği alanlarında devam eden yardım projeleri zarar görmüştür (UN Women, 2025). Ayrıca, iş insanı Bill Gates, USAID’in kapatılması kararının yoksul ülkelerde binlerce çocuğun yaşamını riske atacağını belirterek Trump yönetimi ve Elon Musk’ı doğrudan sorumlu tutmuştur (Pilling, 2025).

ABD’nin, dünyanın en büyük resmi kalkınma ajansı olan USAID’i tasfiye etmesi, yalnızca Amerikan dış politikasına değil, aynı zamanda küresel kalkınma yardımı mimarisinin geleceğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. USAID’in kapatılması, birçok akademisyen ve siyasetçi tarafından da İkinci Dünya Savaşı sonrası inşa edilen küresel kalkınma yardımı sisteminin sonu olarak yorumlanmıştır. Örneğin Usman (2025), USAID meselesinin yalnızca bir kurumun kapatılmasıyla sınırlı kalmayıp; BM ajanslarına yapılan katkıların askıya alınması gibi paralel gelişmelerle birlikte, küresel yardım sisteminin kurumsal altyapısının çöküşüne işaret ettiğini iddia etmektedir. Benzer biçimde, Hidalgo (2025) USAID’in kapatılmasını “uluslararası yardım sisteminin kalbindeki ana arterin kesilmesi” olarak tanımlarken, bu kararın ABD’nin küresel imajını da derinden sarstığını vurgulamıştır. Demokrat Senatör Tim Kaine, USAID’in kapatılması ve dış yardım bütçesindeki kesintilere ilişkin yaptığı açıklamada, ABD’nin yardım alanından ani geri çekilişinin doğurduğu boşluğu Çin, Rusya ve İran gibi aktörlerin hızla doldurmaya başladığını belirterek bu durumun küresel istikrarsızlığı artırabileceği uyarısında bulunmuştur (Macdonald, 2025). Harvard Üniversitesi İnsani Yardım İnisiyatifi Direktörü Dr. Michael Van Rooyen (2025), USAID’in insani yardım faaliyetlerine yönelik fonlarının ortadan kaldırılmasının yalnızca maddi destek anlamında bir kayıp değil; aynı zamanda insani yardım sisteminin, kurumsal hafızanın ve küresel acil durumlara yanıt verebilme kapasitesinin de kaybı anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Benzer biçimde, USAID’in kapatılmasına ilişkin akademik çalışmalar ve düşünce kuruluşlarının raporları, bu gelişmeyi küresel yardım mimarisinde bir dönüm noktası olarak tanımlamaktadır. Kalkınma alanında çalışmalar yapan düşünce kuruluşu Center for Global Development tarafından yayımlanan bir rapor, USAID’in kapatılmasının küresel yardım mimarisinde yarattığı etkileri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Rapora göre, USAID’in kapatılmasıyla birlikte küresel sağlık programlarında ciddi bir çöküş yaşanmış, özellikle HIV/AIDS ile mücadelede odaklanan programlar ağır darbe almıştır (Center for Global Development, 2025). Ağustos 2025 itibarıyla USAID’in yaklaşık 6.200 projesinin %86’sı sonlandırılmış, sağlık alanındaki projelerde bu oran %77’ye ulaşmıştır. Bu durum, küresel HIV/AIDS tedavi ve önleme programlarını derinden etkilemiş; yalnızca “ABD Başkanlığı AIDS ile Mücadele Acil Planı” (PEPFAR) kapsamında 2,3 milyon kişinin tedavi hizmetlerinin risk altına girmesine neden olmuştur. Raporda ayrıca, HIV önleyici ilaçların üçte birinden fazlasının iptal edilen projeler kapsamında olduğu, bunun da yeni HIV enfeksiyonlarının artmasına yol açabileceği vurgulanmaktadır. Bu kesintiler yalnızca hizmetlerin durmasıyla sınırlı kalmayıp, USAID’in küresel sağlık alanında kurduğu veri ve denetim mekanizmalarının da zayıflamasına neden olmuş, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini ciddi şekilde sarsmıştır.

Brookings Institution tarafından yayınlanan bir diğer çalışma ise, USAID’in kapatılmasının uluslararası güç dengeleri ve küresel yardım mimarisi üzerindeki stratejik etkilerini ön plana çıkarmaktadır. Çalışmada, USAID’in ani şekilde tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan boşluğun, yalnızca insani yardım ve kalkınma projelerinin durmasına değil, aynı zamanda jeopolitik rekabetin yeni bir boyut kazanmasına yol açtığı belirtilmektedir (Brookings, 2025). Özellikle Çin ve Rusya gibi aktörlerin bu boşluğu hızla doldurmaya başladıkları vurgulanmakta, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi aracılığıyla altyapı yatırımlarını artırdığı, Rusya’nın ise özellikle enerji ve güvenlik odaklı projelerle etkisini genişlettiği ifade edilmektedir. Bu gelişmeler, çok taraflı yardım sisteminin zayıflamasıyla birlikte, kalkınma yardımlarının giderek jeopolitik çıkarların bir aracı haline geldiğini göstermektedir. Buna göre, ABD’nin küresel yardım liderliğinden çekilmesi, Çin ve Rusya gibi aktörlerin nüfuz alanlarını genişletmelerine olanak tanımış, bu da uluslararası güç dengelerinde ABD hegemonyasının zayıflaması ve çok kutuplu bir kalkınma düzeninin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu yeni dönemde küresel yardım sisteminin normatif değerlerden uzaklaşarak daha parçalı, rekabetçi ve ulusal çıkar temelli bir yapıya doğru evrildiği belirtilmektedir.

Avrupa birliği’ne bağlı olan Avrupa eğitim Vakfı tarafından yayımlanan rapor ise, USAID’in kapatılmasının özellikle eğitim sektörü üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Raporda, USAID’in kapatılmasının yalnızca sağlık ve insani yardım alanlarında değil, aynı zamanda küresel eğitim programlarının sürdürülebilirliği açısından da ciddi riskler yarattığı vurgulanmaktadır (European Training Foundation, 2025). USAID’in yıllardır yürüttüğü okullaşma oranlarını artırma, öğretmen eğitimi, kız çocuklarının eğitime erişimi ve dijital okuryazarlık projelerinin aniden durdurulması, özellikle düşük gelirli ve kırılgan ülkelerde büyük boşluklar oluşturmuştur. Ayrıca, USAID’in eğitim alanında sağladığı fonların kesilmesi, birçok ülkenin ulusal eğitim reformlarının finansmanında dış kaynağa bağımlı olduğu gerçeğini ortaya çıkarmış ve bu ülkelerdeki reform süreçlerinin durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Raporda, özellikle Afrika ve Güney Asya’daki ülkelerde eğitim eşitsizliklerinin derinleştiği, öğretmen maaşlarının ödenememesi ve okul altyapı projelerinin yarım kalması gibi durumların ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, USAID’in teknik uzmanlık ve veri toplama kapasitesinin kaybı, uluslararası eğitim politikalarının tasarımı ve izlenmesi açısından ciddi bir boşluk yaratmıştır. Rapor, bu gelişmelerin uzun vadede küresel insan sermayesi gelişimini olumsuz etkileyeceği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin eğitim boyutunda büyük gerilemelere yol açabileceği uyarısında bulunmaktadır.

Tüm bu örnekler, Trump yönetiminin USAID’i kapatma kararının “bildiğimiz küresel kalkınma yardım sisteminin” sona erdiğine dair güçlü bir uzlaşa yarattığını göstermektedir. Ancak “yardımın sonu” nitelendirmesi ABD Dışışleri Bakanı Marco Rubio’nun 2025 yılının Mayıs ayında Kongre önünde yaptığı açıklamalar dikkate alındığında, erken ve eksik bir çıkarım olarak değerlendirilebilir. Rubio (2025) ABD’nin dış yardımdan çekilmediğini; aksine, bu yardımların bölgesel bürolar ve büyükelçilikler aracılığıyla yerelden merkeze doğru yönlendirilen, daha etkin ve yerele özgü bir yaklaşımla yeniden yapılandırıldığını belirtmiştir. Rubio, bu doğrultuda Dışışleri Bakanlığı bünyesinde dış yardım sisteminin yeniden yapılandırıldığını ve karar alma süreçlerinin hızlandığını belirtmiş; ayrıca ABD’nin hâlâ OECD ülkeleri ve Çin’in toplamından daha fazla insani yardım sağladığını, Çin’in ise yardım yerine borç tuzakları sunduğunu vurgulamıştır (Rubio, 2025). Rubio’nun açıklamaları dikkate alındığında, ABD dış yardım politikasının Çin gibi yükselen güçlerin artan küresel etkisine karşı stratejik bir araç olarak yeniden konumlandırıldığı söylenebilir. Dolayısıyla, USAID’in kapatılması, yardım faaliyetlerinin sona erdiği değil; bu faaliyetlerin Dışışleri Bakanlığı çatısı altında daha etkili ve hedef odaklı bir biçimde sürdürüldüğü bir yeniden yapılanmaya işaret etmektedir.

6. Sonuç

İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze ABD dış yardım politikaları, değişen küresel dengelere, yeni tehdit algılarına ve iç politik dinamiklere bağlı olarak evrim geçirmiştir. Önümüzdeki dönemde de, bu politikaların hem ulusal çıkarlar hem de küresel sorumluluklar arasındaki dengeyi nasıl kuracağı, dünya siyasetinin önemli belirleyicilerinden biri olmaya devam edecektir. Çalışmamızda gösterildiği üzere, ABD dış yardımı, Soğuk Savaş’tan itibaren ülkenin dış politika çıkarları doğrultusunda sürekli yeniden yapılandırılmıştır. USAID, yalnızca yardım uygulayıcısı bir kuruluş değil, aynı zamanda ABD’nin küresel düzeydeki hegemonik gücünü pekiştiren stratejik araçlardan biri olmuştur. Bu süreçte ABD’nin dış yardım söylem ve uygulamaları, değişen siyasi ve ekonomik koşullara uyum sağlayabilen, fakat aynı zamanda çelişkili bir yapı sergilemiştir.

Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında dış yardımın temel işlevi, savaş sonrası yıkıma uğramış Batı Avrupa’yı yeniden inşa ederek Sovyet etkisini sınırlamak olarak belirlenmiştir. 1948’de uygulamaya konulan Marshall Planı, dış yardımların yalnızca insani ya da ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik hedefler doğrultusunda kullanılacağını göstermiştir. Bu yaklaşım, Truman Doktrini ile Küresel Güney ülkelerine yayılmış ve çalışmamızda değinilen diğer yardım inisiyatifleriyle desteklenmiştir. Yardım, Soğuk Savaş mücadelesi içinde “kalkınma” adı altında komünizme karşı bir savunma hattı işlevi görmüştür. 1961 yılında kurulan USAID, bu stratejik yardım anlayışını kurumsallaştırmıştır. Başkan John F. Kennedy’nin ajansı oluşturma amacı yalnızca kalkınmayı desteklemek değil, Amerikan değerlerini geliştirmekte olan ülkelere aktarmak olarak belirlenmiştir. Ancak bu idealist söylem kısa sürede yerini güvenlik odaklı pratiklere bırakmış; özellikle Vietnam Savaşı sırasında dış yardım doğrudan askeri stratejilerin bir bileşeni haline gelmiştir.

Vietnam Savaşı sonrasında USAID tarafından benimsenen “temel ihtiyaçlar” yaklaşımı 1980’li yıllarda neoliberalizmin yükselişiyle terk edilerek, USAID’in yardım uygulamaları neoliberal kalkınma yaklaşımlarıyla uyumlu hale gelmiştir. Bu dönüşüm yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kurumsal bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Yardımlar, temel ihtiyaçların karşılanması yerine, yardım alan ülkelere kamu harcamalarının kısıtlanması, özelleştirme ve serbest piyasa mekanizmalarının tesisi gibi koşullara bağlanmıştır. Bu yaklaşımın en çarpıcı örnekleri Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika’da görülmüş; neoliberal reçeteler yardımın ön koşulu haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle, ABD dış yardım politikaları ve USAID’in kurumsal yönelimi, tarihsel olarak değişen dış politika öncelikleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Vietnam Savaşı döneminde yardım doğrudan savaşın bir parçası haline gelirken, 1980’lerde neoliberal reformların aracı olmuş, Soğuk Savaş sonrası ise demokratikleşme ve iyi yönetim inisiyatiflerine yönelmiştir. Bu çerçevede USAID, hızlı yön değişimleri ve çelişkili uygulamalar sergilemiş bir

kurumdur. Ancak tüm bu dönüşümlere rağmen değişmeyen tek unsur, yardımın her zaman ABD’nin küresel çıkarlarını tahkim etme amacıyla kullanılmış olmasıdır. Yardım programlarının insani boyutu çoğu zaman stratejik hedeflerin gölgesinde kalmıştır. Farklı yönetimler değişen söylem ve öncelikler benimsemiş olsa da, dış yardımın dış politika amaçlarına hizmet eden bir araç olarak konumlandırılması süreklilik göstermiştir. Dolayısıyla, çalışmanın temel bulgularından biri, ABD dış yardımının biçimsel olarak dönüşse de işlevsel olarak istikrarlı kaldığıdır.

Trump yönetiminin dış yardım politikası, söylem ve uygulama bakımından seleflerinden belirgin şekilde ayrılmıştır. Yardımların stratejik çıkarlar beklentisiyle sağlanacağını açıkça ifade edilmesi ve yardım bütçelerinde belirgin biçimde azaltmaya gidilmesi bu farklılaşmanın en belirgin özellikleri olmuştur. Ancak bu yaklaşım Trump’ın 45. ABD başkanı olduğu ilk döneminde tam anlamıyla hayata geçirilememiş; Kongre denetimi bu dönüşümü sınırlamıştır. Bu yönüyle Trump’ın ilk dönemi, ABD dış yardım tarihinde sınırlı ancak dikkat çekici bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Öte yandan Trump’un 47. ABD başkanı olduğu ikinci döneminin ilk icraatlarından biri olarak USAID’in faaliyetlerine son verilmiş ve kurum kapatılmıştır. Bu durum, yüzeyde ABD’nin dış yardım dış politika araçları arasından çıkardığı izlenimini doğurmuş olsa da, bu yönde kesin bir sonuca ulaşmak için henüz erken olduğu düşünülmektedir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, yardım politikalarının içerik, yöntem ve kurumsal yapı açısından birçok dönüşüm geçirdiği, ancak ABD’nin küresel stratejik çıkarlarına hizmet etme yönündeki temel işlevinin değişmeden kaldığı görülmektedir.

Trump’un ilk başkanlık döneminde, çalışmamızda ele alınan Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Finansmanı Kurumu gibi yeni yapılar kurularak, Çin’in Kuşak ve Yol Girişimi’ne karşı alternatif kalkınma finansman modelleri geliştirilmiştir. Bu tür girişimler, Trump yönetiminin dış yardım tamamen terk etmediğini; aksine, tehdit algıları ve küresel rekabet dinamikleri doğrultusunda yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Nitekim “Kremlin’in Zararlı Etkileriyle Mücadele Fonu” ve “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Zararlı Etkileriyle Mücadele Fonu” gibi mekanizmaların temelleri de yine bu dönemde atılmıştır. Bu durum, ABD’nin dış yardım politikasının özellikle Çin ve Rusya gibi küresel aktörlerin artan etkisi karşısında yeniden konumlandırıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Tarihsel örnekler, Amerikan dış yardım stratejisinin koşullara bağlı olarak yön değiştirebilen, esnek ve uyarlanabilir bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

Trump’ın ikinci başkanlık döneminin başında USAID’e yönelik sert tutumu ve kurumun kapatılması, bazı çevrelerde küresel kalkınma yardım mimarisinin çöktüğü ve dış yardımın artık ABD dış politikasında merkezi bir araç olmaktan çıktığı yönünde yorumlara neden olmuştur. Ancak bu tür değerlendirmeler için henüz erkendir. USAID’in kapatılması ya da kurumsal yapının dönüşmesi, dış yardımdan bütünüyle vazgeçildiği anlamına gelmemektedir. Aksine, bu gelişmeler, farklı kurumlar, alternatif finansman mekanizmaları ve yeni stratejik önceliklerle şekillenen bir yeniden yapılanma olarak okunabilir. Bu yeniden yapılanma, ABD’nin dış yardım geleneğinin sona erdiğini değil; aksine, büyük güçler arasındaki rekabetin şekillendirdiği yeni jeopolitik gerçekliklere uyum sağlama çabasının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, ABD dış yardımının yeniden yapılanma süreci yalnızca kurumsal bir dönüşümün değil, aynı zamanda küresel güç dengelerinin yeniden tanımlandığı bir rekabet ortamının da parçasıdır. Yükselen bir donör olarak Çin’in, özellikle Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde geliştirdiği alternatif kalkınma modeli; altyapı yatırımları, kredi mekanizmaları ve teknoloji transferi gibi alanlarda gelişmekte olan ülkelere cazip fakat uzun vadede bağımlılık yaratma potansiyeli taşıyan seçenekler sunmaktadır. Bu durum, ABD’nin kalkınma yardımlarını nasıl yeniden konumlandıracağı ve hangi stratejik araçlarla karşılık vereceği sorusunu kritik hale getirmektedir. Zira ABD açısından mesele, yalnızca finansal yardımın hacmini korumak değil, aynı zamanda küresel dış yardım mimarisinde liderliğini ve etkisini sürdürmektir. Gelişmekte olan ülkeler

açısından bakıldığında ise bu rekabet, kısa vadede altyapı ve finansman imkanlarını genişletmek gibi önemli fırsatlar yaratmakta; ancak uzun vadede dış politika özerkliğini sınırlayabilecek yeni bağımlılık ilişkileri doğurma potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla, büyük güçler arasındaki yardım rekabeti yalnızca kaynak ve nüfuz mücadelesinin bir yansıması değil, aynı zamanda yardım alan ülkelerin kalkınma önceliklerine, yatırım politikalarına ve dış politika tercihlerine yön veren bir süreçtir.

ABD Dışişleri Bakanlığı çatısı altında daha stratejik, hedef odaklı ve merkezi bir yapı içerisinde yeniden düzenlenen dış yardım, geleneksel insani kalkınma işlevinin ötesine geçerek ABD’nin jeopolitik önceliklerine hizmet eden bir araç haline gelmektedir. Bu yeni modelde, yardım faaliyetlerinin kapsamı miktar olarak daralmış olsa da stratejik etkisinin azaldığına dair somut bir kanıt henüz bulunmamaktadır. Dolayısıyla ABD, küresel dış yardım mimarisindeki kurucu ve lider konumunu korumaya devam etmektedir. Hegemonik İstikrar Teorisi’nin hegemonun düzeni sürdürmek amacıyla araçlarını uyarlayabileceği varsayımı göz önüne alındığında, ABD’nin kalkınma yardımlarındaki kurumsal dönüşüm Çin’in artan etkisine karşı stratejik bir uyum hamlesi olarak değerlendirilebilir.

Özellikle Çin, Rusya ve Hindistan gibi yükselen donör ülkelerin giderek artan etkisi ve bu aktörlerin Kuşak ve Yol Girişimi gibi kapsamlı kalkınma programları aracılığıyla küresel dış yardım mimarisine meydan okuması, ABD’nin yeniden yapılandığı yardım stratejisinin ne ölçüde başarılı olabileceğine dair tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bu durum, yalnızca küresel yardım alanındaki güç dengelerinin değil, aynı zamanda uluslararası kalkınma normları ve standartlarının da gelecekte nasıl dönüşeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Ancak bu dinamiklerin uzun vadeli etkilerini tam olarak kavrayabilmek ve ABD’nin dönüşen yardım stratejisinin bu meydan okumalar karşısında ne tür sonuçlar doğuracağını değerlendirebilmek için daha fazla veriye ihtiyaç duyulmaktadır. USAID’in kapanması henüz yeni bir gelişme olduğundan, küresel yardım mimarisinde ortaya çıkacak değişimlerin zaman içinde gözlemlenmesi ve bu süreçte kapsamlı araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bu araştırmaların, USAID sonrası dönemde ABD dış yardımının hangi kurumsal yapılar ve finansal araçlar üzerinden yeniden şekilleneceğine, bu dönüşümün Çin’in kalkınma modeliyle nasıl bir etkileşim kurduğuna ve gelişmekte olan ülkelerin bu rekabet karşısında nasıl bir konum benimsediğine odaklanması faydalı olacaktır. Bu konularda yapılacak araştırmalar, yalnızca ABD’nin dış yardım politikasındaki yönelimleri değil, aynı zamanda küresel kalkınma düzeninin gelecekte alacağı biçimi anlamak açısından da önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Amuzegar, J. (1958). Point Four: Performance and prospect. *Political Science Quarterly*, 73(4), 530–546.
- Arezki, R., Camara, Y., Imam, P. A., & Kpodar, K. R. (2025). *Foreign aid and conflicts: The effects of 9/11 on donor behavior* (IMF Working Paper No. 2025/016). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2025/01/17/>
- Berghahn, V. R. (2001). *America and the intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone between philanthropy, academy, and diplomacy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Brookings. (2025). *What comes after a USAID shutdown?* Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/what-comes-after-a-usaid-shutdown/>
- Brown, N. M., & Akhtar, S. I. (2022). *U.S. International Development Finance Corporation (DFC): Overview*. Congressional Research Service. <https://www.congress.gov/crs-product/R47006>

- Carothers, T. (1999). *Aiding democracy abroad: The learning curve*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Center for Global Development. (2025). *Analyzing USAID program disruptions: Implications for PEPFAR programming and beneficiaries*. Center for Global Development. <https://www.cgdev.org/publication/analyzing-usaid-program-disruptions-implications-pepfar-programming-and-beneficiaries>
- Cleveland, H. (1959). The convalescence of foreign aid. *The American Economic Review*, 49(2), 214–231.
- Connable, B. (2013). *Leveraging development aid to address root causes in counterinsurgency*. RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/working_papers/WR900/WR983/RAND_WR983.pdf
- Ekbladh, D. (2010). *The great American mission: Modernization and the construction of an American world order*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Engerman, D. C., Gilman, N., Haefele, M. H., & Latham, M. E. (Eds.). (2003). *Staging growth: Modernization, development, and the global Cold War*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- Epstein, S. B., Lawson, M. L., & Gill, C. R. (2018). *Department of State, Foreign Operations, and Related Programs: FY2018 budget and appropriations*. Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/row/R44890.pdf>
- Epstein, K. (2025). Turmoil as Trump and Musk take aim at top US aid agency. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/articles/cdjdmx12j9no>
- European Training Foundation. (2025). *Impact of USAID withdrawal on global education and skills development*. ETF. <https://www.etf.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/impact-usaid-withdrawal-global-education-and-skills>
- Fleisher, G. (2025). Foreign aid is unpopular. *Wake Up To Politics*. <https://www.wakeuptopolitics.com/p/foreign-aid-is-unpopular>
- Gilpin, R. (1987). *The political economy of international relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Harter, F. (2025). ‘The impact has been devastating’: How USAID freeze sent shockwaves through Ethiopia. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/global-development/ng-interactive/2025/feb/21/the-impact-has-been-devastating-how-usaid-freeze-sent-shockwaves-through-ethiopia>
- Hattori, T. (2003). The moral politics of foreign aid. *Review of International Studies*, 29(2), 229–247.
- Helleiner, E. (2014). *Forgotten foundations of Bretton Woods: International development and the making of the postwar order*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hidalgo, A. (2025). I’m a humanitarian aid worker. Here’s what gutting USAID will do. *The Seattle Times*. <https://www.seattletimes.com/opinion/im-a-humanitarian-aid-worker-heres-what-gutting-usaid-will-do/>
- Hill, C. (2024). Trump vs Biden: The aid dimension. *Devpolicy Blog*. <https://devpolicy.org/trump-vs-biden-the-aid-dimension-20240617/>
- Holm, M. (2016). *The Marshall Plan: A new deal for Europe*. New York, NY: Routledge.

- Ingram, G. C. (2017). *Institutional architecture of U.S. foreign aid*. Washington, DC: Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/08/global-20170731-blum-georgeingram-brief-31.pdf>
- Ingram, G. (2018). *How the BUILD Act advances development*. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/how-the-build-act-advances-development/>
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kim, T. J. (2025). Soft power, strong impact: The enduring alliance between USAID and the U.S. military. *Small Wars Journal*. <https://smallwarsjournal.com/2025/05/08/soft-power-strong-impact-the-enduring-alliance-between-usaid-and-the-us-military/>
- Lancaster, C. (2007). *Foreign aid: Diplomacy, development and domestic politics*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Latham, M. E. (2006). Redirecting the revolution? The USA and the failure of nation-building in South Vietnam. *Third World Quarterly*, 27(1), 27–41.
- Latham, M. E. (2011). *The right kind of revolution: Modernization, development, and U.S. foreign policy from the Cold War to the present*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Layne, C. (2006). *The peace of illusions: American grand strategy from 1940 to the present*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Li, C. (2016). *Assessing U.S.-China relations under the Obama administration*. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/assessing-u-s-china-relations-under-the-obama-administration/>
- Macekura, S. (2013). The Point Four Program and U.S. international development policy. *Political Science Quarterly*, 128(1), 127–160.
- Mateo, L. R. (2024). America First: Foreign aid in the Trump administration. *Contexto Internacional*. <https://www.scielo.br/j/cint/a/mNM8YRZqjqSCfwRnc5dMJz/?format=pdf&lang=en>
- MacDonald, M. (2025). Kaine urges halt to USAID shutdown, citing national security risks. WAVY. <https://www.wavy.com/news/virginia/kaine-37-senators-urge-halt-to-usaid-shutdown-citing-national-security-risks/>
- McGuire, C. (1952). Point Four and the national power of the USA. *American Journal of Economics and Sociology*, 11(3), 343–356.
- Meltzer, J. P. (2011). *The Trans-Pacific Partnership — Its economic and strategic implications*. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/the-trans-pacific-partnership-its-economic-and-strategic-implications/>
- Milner, H. V., & Tingley, D. (2010). The political economy of U.S. foreign aid: American legislators and the domestic politics of aid. *Economics & Politics*, 22(2), 200–232.
- Mohammed, A. (2017). Trump plans 28 percent cut in budget for diplomacy, foreign aid. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/world/trump-plans-28-percent-cut-in-budget-for-diplomacy-foreign-aid-idUSKBN16N0DN>
- Morgenstern, E. M., Brown, N. M., Blanchfield, L., Akhtar, S. I., Cook, N., Lum, T., & Meyer, P. J. (2021). *Selected Trump administration foreign aid priorities: A wrap-up* (CRS Report No. R46656). Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/row/R46656.pdf>
- Nye, J. S., Jr. (1990). Soft power. *Foreign Policy*, 80, 153–171.

- Omar, N. (2025). How Trump's cuts to USAID are already harming the world's worst off. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2025/apr/21/first-edition-usaid-cuts-global-development>
- Patrick, S., & Brown, K. (2007). *Greater than the sum of its parts? Assessing "whole of government" approaches to fragile states*. Center for Global Development. <https://www.cgdev.org/publication/9780937722985-greater-sum-its-parts-assessing-whole-government-approaches-fragile-states>
- Patrick, S. (2025). Trump's move to gut USAID reveals the crux of his foreign policy. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/emissary/2025/02/usaid-trump-foreign-aid-policy-why?lang=en>
- Pilling, D. (2025). Bill Gates accuses Elon Musk of 'killing' children with USAID cuts. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/bdd9bb89-ac3c-4043-9ca4-bc7efbd41fed>
- Quinn, B. (2016). Will Trump honour pledge to 'stop sending aid to countries that hate us'? *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/global-development/2016/nov/13/will-trump-presidency-honour-pledge-stop-sending-foreign-aid-to-countries-that-hate-us-usaid>
- Reagan, R. (1985). Statement on signing the International Security and Development Cooperation Act of 1985. *Ronald Reagan Presidential Library*. <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/statement-signing-international-security-and-development-cooperation-act-1985>
- Reuters. (2025). More USAID staff ousted after Trump administration dismantles aid agency. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/us/more-usaid-staff-ousted-trump-administration-dismantles-aid-agency-2025-02-02/>
- Robson, L. (2025). The end of aid: USAID's work was always self-serving. *The Baffler*. <https://thebaffler.com/latest/the-end-of-aid-robson>
- Rubio, M. (2025). Secretary of State Marco Rubio before the Senate Committee on Foreign Relations on the FY26 Department of State Budget Request. *United States Department of State*. <https://www.state.gov/secretary-of-state-marco-rubio-before-the-senate-committee-on-foreign-relations-on-the-fy26-department-of-state-budget-request/>
- Runde, D. F. (2021). *Enabling a better offer: How does the West counter China's Belt and Road?* Center for Strategic and International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/analysis/enabling-better-offer-how-does-west-counter-belt-and-road>
- Ruth, C. (2025). Back to basics: Neoliberal development at USAID in the Cold War. *Diplomatic History*. <https://academic.oup.com/dh/advance-article/doi/10.1093/dh/dhaf021/8093425>
- Sartorius, R. H., & Ruttan, V. W. (1988). *The sources of the basic human needs mandate*. Economic Development Center. <https://core.ac.uk/download/pdf/7062024.pdf>
- Seddon, S. (2025). What is USAID and why is Trump poised to 'close it down'? *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/articles/clyezjwnx5ko>
- Singman, B. (2022). House Armed Services Republicans urge Biden to increase 2023 defense budget amid 'unprecedented threats'. *Fox News*. <https://www.foxnews.com/politics/house-republicans-biden-increase-2023-defense-budget>
- Spear, J. (2016). The militarization of United States foreign aid. In S. Brown & J. Grävingholt (Eds.), *The securitization of foreign aid* (pp. 18–41). London, UK: Palgrave Macmillan.

- The White House. (2002). *The National Security Strategy of the United States of America*. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>
- The White House. (2006). *The National Security Strategy of the United States of America*. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/>
- The White House. (2025). *Reevaluating and realigning United States foreign aid*. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/reevaluating-and-realigning-united-states-foreign-aid/>
- Thorbecke, E. (2000). The evolution of the development doctrine and the role of foreign aid, 1950–2000. In F. Tarp & P. Hjertholm (Eds.), *Foreign aid and development: Lessons learnt and directions for the future* (pp. 17–47). London, UK: Routledge.
- Trump, D. J. (2018a). Remarks by President Trump to the 73rd Session of the United Nations General Assembly. *The White House*. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-73rd-session-united-nations-general-assembly-new-york-ny/>
- Trump, D. J. (2018b). Remarks by President Trump in State of the Union Address. *The White House*. <https://2017-2021.state.gov/president-trumps-state-of-the-union-address>
- UN Women. (2025). *At a breaking point: The impact of foreign aid cuts on women’s organizations in humanitarian crises worldwide*. UN Women. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2025/05/at-a-breaking-point-the-impact-of-foreign-aid-cuts-on-womens-organizations-in-humanitarian-crises-worldwide>
- USAID. (2023). *Top management challenges facing USAID in fiscal year 2023*. Office of Inspector General. <https://oig.usaid.gov/sites/default/files/2022-11/Top%20Management%20Challenges%20Facing%20USAID%20in%20FY%202023.pdf>
- Ursu, S. (2022). A brief history of USAID. *DevelopmentAid*. <https://www.developmentaid.org/news-stream/post/152125/a-brief-history-of-usaid>
- Usman, Z. (2025). The end of the global aid industry: USAID’s demise is an opportunity to prioritize industrialization over charity. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/united-states/end-global-aid-industry>
- Van Bilzen, G. (2015). *The development of aid*. Cambridge, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Van der Pijl, K. (2006). *Global rivalries from the Cold War to Iraq*. London, UK: Pluto Press.
- Van Rooyen, M. (2025). Pullback from USAID raises big questions for global health, security. *Harvard T.H. Chan School of Public Health*. <https://hsph.harvard.edu/news/pullback-from-usaid-raises-big-questions-for-global-health-security>
- Wedel, J. R. (2001). *Collision and collusion: The strange case of Western aid to Eastern Europe, 1989–1998*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Westad, O. A. (2005). *The global Cold War: Third World interventions and the making of our times*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Wood, R. E. (1986). *From Marshall plan to debt crisis: Foreign aid and development choices in the world economy*. Berkeley, CA: University of California Press.

Araştırma Makalesi / Research Article

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ AÇISINDAN FARKINDALIK DÜZEYİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERLE İNCELENMESİ*

Tahsin ÇETİN¹ **
Nuray KAYATÜRK²

Öz

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) açısından farkındalık düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Üniversite öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliğine farkındalıkları bazı sosyo-demografik özellikler ve çalışma hayatına dair özellikler açısından değerlendirilmiştir. Araştırma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde öğrenim gören ve amaca uygun örneklem yoluyla seçilen 425 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden tanımlayıcı ve kesitsel araştırma modeli kullanılmıştır. Bulgular, İSG yeterlilik algılarının cinsiyete göre kadınlarda erkeklerden anlamlı düzeyde yüksek olduğunu göstermiştir. Bölüm türüne göre, Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği öğrencilerinin diğer bölümlerdeki öğrencilerden daha yüksek farkındalığa sahip olduğu belirlenmiştir. Mezun olunan lise türüne göre, Anadolu lisesi ve diğer lise türlerinden mezun olan öğrenciler, meslek lisesi mezunlarına kıyasla daha yüksek farkındalık göstermiştir. Ayrıca işyeri eğitimi veya İSG bilgilendirmesi almış öğrenciler, almayanlara göre daha yüksek farkındalık düzeyine sahiptir. Bölüm seçme isteği ise farkındalık düzeyini anlamlı şekilde etkilememiştir. Sonuçlara göre üniversitede iş sağlığı ve güvenliğine dair öğrencilerin konu hakkında farkındalıkları genel olarak zayıf düzeydedir. Bu bağlamda, öğrencilerin üniversitede aldıkları İSG bilgilerini artırıcı proaktif yaklaşımların artırılması, uygulamalı eğitimlerin yaygınlaştırılması ve İSG farkındalığının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağaç işleri endüstri mühendisliği, İSG farkındalığı, İSG yeterliliği, Üniversite öğrencileri.

JEL Kodları: C91, I21, I12

INVESTIGATION OF AWARENESS LEVEL OF UNIVERSITY STUDENTS IN TERMS OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY WITH VARIOUS VARIABLES

Abstract

The aim of this study is to examine the level of awareness of university students in terms of Occupational Health and Safety (OHS) in terms of various variables. University students' awareness of occupational health and safety was evaluated in terms of some socio-demographic characteristics and characteristics related to working life. The study comprises 425 students studied at Muğla Sıtkı Koçman University, selected through a purposeful sampling method. The study employed descriptive and cross-sectional research models from quantitative research methods. The findings show that perceptions of OHS competence are significantly higher among women than men. In terms of department type, it was determined that students of Forestry Engineering have higher awareness than students in other departments. Based on the type of secondary school graduated from, students who graduated from Anatolian high schools and other types of secondary schools showed higher awareness compared to vocational high school graduates. Furthermore, students who received workplace training or OHS information had higher awareness levels than those who did not. The choice of department did not significantly affect the level of awareness. According to the results, students' awareness of occupational health and safety at university is generally low. In this context, it is necessary to increase proactive approaches that enhance the OHS knowledge students acquire at university, to expand practical training, and to strengthen OHS awareness.

Keywords: Woodworking industrial engineering, OHS awareness, OHS competence, University students.

JEL Codes: C91, I21, I12

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Yayın Etiği Kurulu'ndan 2025/250001-03 karar nolu yazılı izin alınmıştır.

¹ Arş. Gör. Dr., MSKÜ, Teknoloji Fakültesi, , ORCID: 0000-0002-7886-981X

** **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): tahsincetin@mu.edu.tr

² Dr., ORCID: 0000-0002-5965-3415

Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Günümüzdeki iş sağlığı ve güvenliği (İSG) anlayışı, tazmin edici ve reaktif yaklaşımlar yerine önleyici ve proaktif bir perspektifin benimsenmesini gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşım, her işyerinde potansiyel risklerin değerlendirilmesi, çalışanların görüşlerinin dikkate alınması, katılımlarının teşvik edilmesi ve uzman teknik bilgisinin süreçlere entegre edilmesi gibi çok boyutlu ilkeler üzerine inşa edilmektedir. İSG uygulamalarının temelinde, çalışanların işyerindeki olası tehlikeler konusunda bilgilendirilmesi, belirli aralıklarla eğitim programları düzenlenmesi ve henüz olaylar meydana gelmeden önce koruma-önleme kültürünün içselleştirilmesi farkındalıkların kabullenilmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda, modern İSG yaklaşımı yalnızca iş kazaları sonrasında tazmin edici çözümler üretmeyi değil, kazaları ve meslek hastalıklarını ortaya çıkmadan önce önlemeyi hedeflemektedir.

Üniversitelerde verilen iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde öncelikli amaç, güvenlik bilincini kazandırarak güvensizlik oluşturabilecek tutum ve davranışların azaltılmasıdır. Nitekim yeterince dinlenmemiş ya da dikkatini toplayamayan bir çalışanın iş kazasına sebebiyet verecek davranışlar sergileme olasılığı artmaktadır. Bu nedenle İSG eğitimleri, yüzeysel teorik bilgilerle sınırlı kalmamalı; uygulamalı, sürekli ve içselleştirilmiş bir süreç olarak yürütülmelidir. Ancak bu şekilde iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesinde etkili, sürdürülebilir ve bütüncül bir güvenlik kültürü oluşturulabilir.

Sağlık ve güvenlik kültürü eğitimindeki temel amaç, öğrencilerin gereksinimlerini karşılayacak iş sağlığı ve güvenliği faktörlerinin tüm üniversite bölümleriyle birlikte mesleki eğitim müfredatlarına da entegrasyonunu sağlamaktır. Bu hedef, özellikle 2000’li yıllardan sonra ülkemizde önem kazanmış ve 2015 yılında 6645 sayılı Kanun ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) mevzuatına dahil edilen zorunlu İş Sağlığı ve Güvenliği dersi ile kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur (Çetin ve Çolak, 2023, s. 179). Eğitim faaliyetleri, okul öncesinden yükseköğretime kadar farklı eğitim kademelerinde, ilgili kurumların sorumluluğunda yürütülmektedir. İş sağlığı ve güvenliği programları, sistematik ve sürekli bir şekilde sunularak, bireylerin mesleki yaşamlarında sağlıklı ve güvenli çalışma alışkanlıklarını içselleştirmeleri için uygulanmaktadır. Bu uygulamaların temel nedeni, iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi, aynı zamanda bireylerin küçük yaşlardan itibaren güvenlik odaklı bir davranış kültürü geliştirmelerinin sağlanmasıdır. Sürece katkı sağlayan aktörler arasında öğrenciler, eğitim kurumları, öğretim elemanları ve kanun yönetmelik düzenleyici yetkili kurumlar yer almaktadır.

Literatür Taraması

Türkiye’de Otuz iki yıl uygulanan 1475 sayılı iş kanunu, 10 Haziran 2003 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 4857 Sayılı İş Kanununun çıkması ile yürürlükten kaldırılmıştır. Cumhuriyet döneminde işçilerin sağlıklı ve güvenli olarak çalışmasını sağlamaya yönelik çalışmalar İşçi Sağlığı ve Güvenliği olarak adlandırılırken, 4857 sayılı İş Kanunu’ndan bu yana İş Sağlığı ve Güvenliği olarak adlandırılmıştır. 4857 sayılı İş Kanununda var olan yasal düzenlemelerin yetersizliği, yetki ve sorumluluk vermekte karışıklık, uygulamalarda zorluklar gibi nedenler (Bilir ve Yıldız, 2014, s.189) ile yerini 2012 yılında çıkarılan ve yürürlüğe konulan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanuna bırakmıştır.

Ülkemizde her geçen gün önemi daha da artan ve sorumluluğu insan olan iş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitimi üzerine ciddiyetle durulması gereken bir konudur. İSG eğitimine ihtiyaç duyulması ise iş kazaları ve meslek hastalıkları ile ortaya çıkmıştır. İş sağlığı ve güvenliği eğitiminin amacı; iş kazalarını ve meslek hastalıklarını azaltma, işverenlerin işyerinde sağlıklı ve güvenli ortamı oluşturma, işyerindeki personelin iş alanındaki riskleri ve tehlikeleri bilerek nasıl önlem alacağını öğrenmesinin sağlanması, personelin çalışma hayatındaki hakları ve sorumlulukları konusunda bilgilendirilmesi ve iş sağlığı ve güvenliğine dair farkındalıklarının oluşturularak uygun davranış ve tutumda olmasının sağlanmasıdır (Temel, 2019, s. 2026; Topgül ve Alan, 2017,

s. 596). İş kazası ve meslek hastalıkları çoğu bugün gerekli güvenlik önlemi almamaktan, bilgi eksikliğinden, ihmâl ve tedbirsizlik gibi sebeplerden kaynaklanabilmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labour Organization, 2023, s. 1-2), açıklamasına göre üretim, ormancılık, inşaat ve tarım en riskli endüstrilerdir. Bunlar her yıl 200.000 ölümcül yaralanmaya veya tüm ölümcül mesleki yaralanmaların %63'üne neden olmuştur. Yine ILO tarafından 2023 ve 2024 yılında yayımlanan raporlara göre dünya genelinde her yıl iş kaynaklı faktörler sonucu işçi ölümleri, 2,93 milyondur. Her yıl 395 milyon işçi ölümcül olmayan bir iş kazası geçirmektedir. Ahşap sektöründe ve diğer endüstrilerde meslek hastalıkları üzerine yapılan çalışmalar, kereste fabrikaları, kontrplak ve sunta fabrikaları ve kaplama fabrikalarında çalışan işçiler için alt solunum yolu hastalıkları, alerjiler, kanser ve akciğer hastalıkları edinme riskinin önemli ölçüde yüksek olduğunu göstermiştir. Tozlar, dumanlar ve toksik kimyasallar nedeniyle akut ve kronik enfeksiyonlar gibi biyolojik ve fiziksel tehlikelere maruz kalmalarına rağmen, bu sektördeki işçiler iş sağlığı ve güvenliği (İSG) hakkında sınırlı bilgiye sahiptir (Clarke, Amanda vd., 2013, s. 1021). Bilgi eksikliğini giderebilmenin yolu ise işverenlere ve çalışanlara periyodik olarak eğitim vermek, farkındalık oluşturmak ve herhangi bir tehlike durumunda nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğini uygulamalı olarak göstermekten geçmektedir.

Son yıllarda SGK verilerine göre Türkiye'de iş kazaları yıllar içinde maalesef artış göstermektedir (2019: 422.463; 2020: 384.262; 2021: 511.084; 2022: 588.823; 2023: 681.401; 2024: 733.646) (SGK, 2025). Bu artış, sektörlerin büyümesi ile ilişkili olabileceği gibi, gerekli önlemler alındığında ve çalışanlara eğitim verildiğinde iş kazalarının azalabileceğini de göstermektedir. İşverenlerin kâr elde etme amacıyla güvenlik önlemlerini ihmal etmeleri, çalışanların yaralanmasına veya ölümüne neden olabilmektedir. ILO (2024) raporuna göre, işyerlerinde güvenlik önlemlerinin uygulanmasıyla küresel çapta 361 milyar dolar tasarruf sağlanabilecek olmasındır.

İşverenlerin rekabet, üstünlük, kâr elde edebilmek amacıyla çalışmalarının sağlık ve güvenliklerini riske atması pek çok insanın yaralanmasına veya ölümüne neden olabilmektedir. Üretimlerin yapıldığı fabrikalar, turizm sektörü, tıbbî malzeme üretim sektörü, endüstri fabrikaları gibi çalışma alanlarında tehlike arz edebilecek pek çok durum ve olay ile karşılaşabiliriz. Gerekli önlemlerin alınması ve teknolojinin sunmuş olduğu imkânlardan yararlanarak bu riskli durumların önüne geçilebilmesi sanılanın aksine tehlikeli bir durum yaşanması sonucu oluşan maliyetten az harcama gerektirmektedir. ILO (2024) raporuna bakıldığında işyerinde belirli sebeplerden kaynaklanan yaralanmaları önlemek için geliştirilmiş güvenlik ve sağlık önlemlerinin uygulanmasıyla küresel çapta 361 milyar dolar tasarruf sağlanabileceği belirtilmiştir. İşverenin işçilerinin haklarını gözetmesi, iş sağlığı ve güvenliği açısından eğitim ve bilgi verme durumu yasalar ile güvence altına alınmıştır. Türkiye ILO'ya üye bir ülkedir. Aynı zamanda Avrupa birliğine üyelik süreci de gözetilerek İş Sağlığı ve Güvenliği mevzuatında belirli düzenlemelere gidilerek İş Kanunu'nun 77. maddesinde işverenin iş sağlığı ve güvenliği konusunda eğitim verme ve bilgilendirme yükümlülüğüne yer verilmiştir. Maddenin gerekçelendirmesi olarak da iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınmasının her zaman yeterli olmadığı, işverenin eğitim verme görevinin de bulunduğu ifade edilmiştir. İş Kanunu'nun 77. maddesinin gerekçelendirilmesinin devamında, çalışanların bir kısmının alınan önlemlere uymakta ihmalkâr davrandığı, bunun başlıca nedeninin iş sağlığı ve güvenliği konusunda yeteri kadar eğitilmemiş ve bilinçlendirilmemiş olmalarından kaynaklandığı da özellikle belirtilmiştir.

Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliği konusunda eğitimler; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından eğitim verme yetkisi verilen kurumlar, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve işverenler tarafından görevlendirilen uzman kişiler aracılığıyla verilebilmektedir. İSG eğitimlerinin verilmediği durumlarda çeşitli risklerden habersiz şekilde çalışan bireylerin iş kazası ve meslek hastalıklarından yana oluşacak mağduriyet oranlarının da yüksek olması kaçınılmazdır. Bu bakımdan bu eğitimlerin verilmesi konusunda önleyici, düzenleyici ve gerekli durumlarda

caydırıcı olabilen disiplin uygulanması, denetim mekanizmasının sağlıklı şekilde çalıştırılması ve her kurumun İSG eğitimleri için zaman, bütçe ve uzman desteği kaynağının sağlanmasının önemli olduğu görülmektedir.

Üniversiteler ve meslek yüksekokulları nitelikli insan gücü yetiştirme konusunda önemli bir role sahiptir. Kurumların ihtiyaç duyduğu nitelikli insan ihtiyacını büyük oranda karşılamayı sağlayan özellikle meslek yüksekokullarında yetişen bireylerin, meslek bilgisinin yanında İSG açısından donanımlı bireyler olmaları hedeflenmektedir. Üniversiteler, 29 Aralık 2012 tarihli ve 28512 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 'İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik' doğrultusunda, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’ndan aldıkları yetkiyle İSG uzmanlığı sertifika eğitimi verebilmektedir (Resmi Gazete, 2025, s. 1). Üniversiteler hem meslekî alanda donanımlı bireyler yetiştirmek hem de iş yerlerine bu bağlamda eğitim vermek için gerekli bilgi birikimine sahip kurumlardır. Özdemir ve Kayabaşı (2022) tarafından yapılan araştırmaya göre, Türkiye’deki toplam 207 devlet ve vakıf üniversitesi arasında İSG merkezine sahip olanların oranı %14,5 (f=30) olarak belirlenmiştir. Bu üniversitelerden %16,7’si (f=5), İSG profesyonellerine sertifika eğitimi verebilmek için yetki belgesine sahiptir. Fakat SGK’nın iş kazası istatistiklerini de göz önünde tutarak İSG eğitimi farkındalığının artırılması gerektiği ve üniversitelerde yetişmiş insan gücü olarak mezun olup iş yaşamına adım atan ve atacak olan bireylerin gerek uygulama gerekse konu hakkında bilgi sahibi olmalarının önemi anlaşılmaktadır.

Türkiye’de yaşanan yüksek iş kazası oranları, yalnızca ekonomik kayıplara yol açmakla kalmamakta; aynı zamanda toplumsal sorunlara sebep olmakta, pazar rekabet gücünü olumsuz etkilemekte ve küresel ölçekte ülke imajına negatif yansımalar doğurmaktadır. Bu bağlamda, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitimlerinin küçük yaşlardan itibaren verilmesi, İSG kültürünün oluşturulması ve farkındalığın artırılması açısından kritik bir gerekliliktir. Felaketler yaşanmadan önce güvenlik bilincinin geliştirilmesi, bireylerin ileriki yaşam koşullarında iş sağlığı ve güvenliği konusunun önemini kavrayabilmeleri açısından hayati bir öneme sahiptir.

Bu çalışma kapsamında, iş sağlığı ve güvenliğinin öneminin içselleştirilmesi ve farkındalığının eğitim faaliyetleri aracılığıyla dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Özellikle üniversite öğrencilerinin bu eğitimlere yönelik ilgisini belirleyebilmek amacıyla uyguladığımız ölçek ve oluşturulan alt boyutları olan; “yaklaşım ve uygulamalar”, “bilgi ve kavramlar” ile “önlem ve kurallar” derinlemesine incelenmiştir. Böylece, günümüz koşullarında İSG’nin yalnızca bireysel değil, toplumsal ve küresel ölçekte de taşıdığı kritik önemin altı çizilmeye çalışılmıştır.

Üniversitelerde İSG eğitimi alarak mezun olan öğrencilerin meslek yaşamlarında da daha bilgili olarak hareket etmesi ve bu konuda farkındalıklarının yüksek olması beklenen bir durumdur. Bu bağlamda bu araştırmada, ilerleyen yıllarda başta hizmet sektöründe ve birçok kurumda görev yapacak olan üniversite öğrencilerimizin, iş yaşamlarında karşılaşılabilecekleri, iş kazaları ve meslek hastalıkları konusunda bilgi ve farkındalıklarının farklı değişkenlere göre değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

1. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden tanımlayıcı ve kesitsel bir araştırmadır. Nicel araştırmalar, sayısal ve ölçülebilir somut veriler doğrultusunda değişkenlere ilişkin hipotezlerin test edildiği ve değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin ortaya konduğu çalışmalardır. Tanımlayıcı araştırmalar ise belirli bir döneme (kesit) ait değişkenler hakkında bilgi toplamaya, bu veriler ışığında problemi tanımlamaya ve değerlendirme yapmaya imkân tanıyan bir araştırma türüdür (Alpar, 2014).

Nicel araştırma yöntemlerinden birisi olan tarama araştırmaları araştırmacının geniş bir hedef kitleyi temsil etmek amacıyla tek seferde veri topladığı ve bu verilerden betimsel, çıkarımsal ve

açıklayıcı bilgiler elde ettiği yöntemdir (Cohen vd., 2018, s. 944). Bu nedenle, araştırmanın modelinde tarama araştırması yönteminin tercih edilmesinde, geniş bir katılımcı kitleden elde edilecek verilerin betimsel, çıkarımsal ve açıklayıcı analizlere olanak tanınması, zaman ve maliyet açısından etkin bir veri toplama süreci sağlanması ile anket gibi standart ölçme araçlarının kullanılmasının verilerin karşılaştırılabilirliğini artırması gibi önemli avantajların belirleyici olduğu kabul edilmiştir.

1.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde öğrenim görmekte olan ve amaca uygun örneklem yoluyla seçilen Teknoloji Fakültesinden; Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği, Bilişim Sistemleri Mühendisliği, Enerji Sistemleri Mühendisliği, Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulundan; Aşçılık Programı, Turizm ve Animasyon Programı; Marmaris Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulundan; Tıbbi Laboratuvar Teknikleri Programı, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı kapsamında eğitim görmekte olan 425 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklemde toplam kabul edilen öğrenci sayısı olarak 1000 ve üzeri olan aşağıda verilen şekildeki (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s.50) örneklem hatasına göre $\alpha=0.03$ değerinde dikkate alınmıştır.

Tablo 1: $\alpha= 0.05$ İçin Örneklem Değerleri

Evren Büyükliği	+ 0.03 örneklem hatası (d)			+0.05 örneklem hatası (d)			+0.10 örneklem hatası (d)		
	p=0.5	p=0.8	p=0.3	p=0.5	p=0.8	p=0.3	p=0.5	p=0.8	p=0.3
	q=0.5	q= 0.2	q=0.7	q=0.5	q= 0.2	q=0.7	q=0.5	q= 0.2	q=0.7
100	92	87	90	80	71	77	49	38	45
500	341	289	321	217	165	196	81	55	70
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1000	516	406	473	278	198	244	88	58	75
2500	748	537	660	333	224	286	93	60	78
5000	880	601	760	357	234	303	94	61	79

Kaynak: (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s. 50).

Tablo 2: Demografik Değişkenler

Demografik Özellikler	Değişkenler	N	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	206	48,5
	Erkek	219	51,5
Bölüm	Enerji Sistemleri Mühendisliği	50	11,8
	Turizm Animasyon	67	15,8
	Aşçılık	67	15,8
	Bilişim Sistemleri Mühendisliği	43	10,1
	Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği	65	15,3
	Tıbbi Sekreterlik ve Dokümantasyon	66	15,5
	Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği	67	15,8
Mezun Olunan Lise	Anadolu Lisesi	305	71,8
	Meslek Lisesi	64	15,1
	Diğer	56	13,2
Okuduğu Bölümü Kendisinin Seçme İsteği	Evet	353	83,1
	Hayır	72	16,9
İş Yeri Eğitim Stajı Alma Durumu	Evet	110	25,9
	Hayır	315	74,1
İş Kazası Meslek Hastalığı ile Karşılaşma Durumu	Evet	89	20,9
	Hayır	336	79,1
İSG Hakkında Bilgilendirilme Durumu	Evet	309	72,7
	Hayır	116	27,3
Bölümünüzde Karşılaşabileceğiniz İş Kazası ve Meslek Hastalıklarını Araştırma Durumu	Evet	166	39,1
	Kararsızım	110	25,9
	Hayır	149	35,1

Katılımcıların demografik değişkenleri incelendiğinde bireylerin %48,5'i kadın (N=206) ve %51,5'i erkek (N=219) bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların bölüm değişkeni incelendiğinde

bireylerin %11,8'i Enerji Sistemleri Mühendisliği (N=50), %15,8'i Turizm Animasyon (N=67), %15,8'i Aşçılık (N=67), %10,1'i Bilişim Sistemleri Mühendisliği (N=43), %15,3'ü Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği (N=65), %15,5'i Tıbbi Sekreterlik ve Dokümantasyon (N=67) ve %15,8'i Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği (N=67) bölümünde okumaktadır. Katılımcıların mezun oldukları lise değişkeni incelendiğinde bireylerin %71,8'i Anadolu Lisesi (N=305), %15,1'i Meslek Lisesi (N=64) ve %13,2'si Diğer lise (N=56) bölümünden mezun olmuştur. Katılımcıların bölüm seçme değişkeni incelendiğinde katılımcıların %83,1'i evet (N=353) ve %16,9'u hayır (N=72) cevabını vermiştir. Katılımcıların işyeri stajı alma değişkeni incelendiğinde katılımcıların %25,9'u evet (N=110) ve %74,1'i hayır (N=315) cevabını vermiştir. Katılımcıların iş kazası ve meslek hastalığı ile karşılaşma değişkeni incelendiğinde katılımcıların %20,9'u evet (N=89) ve %79,9'u hayır (N=336) cevabını vermiştir. Katılımcıların İSG bilgisi değişkeni incelendiğinde katılımcıların %72,7'si evet (N=309) ve %27,3'ü hayır (N=116) cevabını vermiştir. Katılımcıların iş kazası ve meslek hastalığı araştırma değişkeni incelendiğinde katılımcıların %39,1'i evet (N=166), %25,9'u kararsızım (N=110) ve %35,1'i hayır (N=149) cevabını vermiştir.

1.3. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Çalışma Grubu Tanıtıcı Bilgi Formu: Araştırmaya katılan öğrencilerin sınıf, okuduğu bölüm, yaş, cinsiyet sosyo-demografik özellikler ve çalışma hayatına dair özelliklere yönelik değişkenlerin olduğu form uygulanmıştır.

İş Sağlığı ve Güvenliği Yeterlilik Algısı Ölçeği (İSGYAÖ): Veri toplama aracı olarak Kocaay (2020) tarafından geliştirilen likert tipi 29 maddeden oluşan “İş Sağlığı ve Güvenliği Yeterlilik Algısı Ölçeği (İSGYAÖ)” kullanılmıştır.

“İş Sağlığı ve Güvenliği Yeterlilik Algısı Ölçeği (İSGYAÖ)” üç faktör 29 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği analiz edildiğinde; birinci faktör için 0,598 ile 0,806 arasında, ikinci faktör için 0,423 ile 0,914 arasında, üçüncü faktör için 0,361 ile 0,834 arasındadır. Faktörlerin iç tutarlılık anlamında güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach α değerleri; birinci faktör için 0,914; ikinci faktör için 0,911 ve üçüncü faktör için 0,872 olarak belirtilmiştir. Sonuç olarak iç tutarlılık anlamında güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu aktarılmıştır. 29 maddeden oluşan “İş Sağlığı ve Güvenliği Yeterlilik Algısı Ölçeği (İSGYAÖ)”, kendilerini ifade edebilmelerinde “hiç (1 puan), az (2 p.), kısmen (3 p.), oldukça (4 p.), çok (5 p.)” şeklinde belirtebilecekleri beşli likert (5'li) ölçeği tipinde hazırlanmıştır ve ters soru maddesi uygulanmamıştır. İş Sağlığı ve Güvenliği Yeterlilik Algısı Ölçeğinden elde edilebilecek puanlar, en az 29 en çok 145'tir. Puanlar yükseldikçe İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) yeterlilik algısı da artmaktadır. Orijinal ölçeğin Cronbach α değeri 0,914 iken, bu çalışmada 0,981 olarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler SPSS (25.0) ve JASP paket programları kullanılarak analiz edilmiştir.

1.4. Veri Toplama Süreci

Verilerin toplanmasında etik hususlara dikkat edebilmek açısından öncelikle araştırmada kullanılmak istenen ölçek için ölçeği geliştiren ilgili araştırmacıdan onay alınmıştır. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulundan alınan Etik Kurul İzni (Protokol No: 250002, Karar No: 2) doğrultusunda 2024/2025 Eğitim Öğretim yılı Bahar dönemi Şubat-Haziran (10.02.2025-02.06.2025) ayları arasında öğrenim gören öğrencilerden veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Anket uygulanan öğrenciler olarak mesleki eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışma grubuna uygulama öncesi “Gönüllü Katılımcı Formu” imzalatılmıştır.

Veri Toplama Araçlarının çalışma grubuna uyarlanma aşamasında, alanda uzman üç kişiden danışmanlık alınmıştır. Araştırma gerçekleştirilmeden öncelikle bir pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. 30 katılımcı ile çalışmanın; anlaşılabilirliği, test maddelerinin okunabilirliği,

uygulama süresi, veri toplama araçlarının uygunluğuna dair fikir sahibi olabilmek için test etmek amaçlanmıştır. Pilot çalışmanın sonuçları (n=30) faktör analizi yapılarak değerlendirildikten sonra veri toplama araçlarına son hali verilerek gerekli uygulama süresi belirlenmiştir. Son olarak formların nihai hali hazırlanmıştır.

Anket formunda çalışma grubuna çalışmanın amacı belirtilerek, formu cevaplayanların kişisel bilgilerinin hiçbir surette paylaşılmayacağı, araştırmanın İş sağlığı ve güvenliği farkındalığına dair önemli olduğu ve verecekleri cevapların yalnızca bilimsel amaçlı olarak kullanılacağı çalışmanın başında belirtilmiştir. Çalışma grubuna “Gönüllü Katılım Formu” imzalatılmış ve çalışmaya gönüllü katıldıklarına dair rızaları alınmıştır.

Asıl uygulamada çalışma grubuna uygulanan ölçekte ilk bölüm katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde ise İş Sağlığı ve Güvenliği Yeterlilik Algısı Ölçeği (İSGYAÖ) maddeleri yer almaktadır. 5’li likert ölçeğine göre düzenlenmiş bu bölümde toplamda 29 sorudan oluşan maddeler yer almaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar en az 29, en fazla 145’tir. Puanların artması, İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) yeterlilik algısının da artış gösterdiğini ifade etmektedir.

Araştırma kapsamında ilgili örneklemden ulaşılan veriler doğrultusunda katılımcıların iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısına ilişkin puanlarının çeşitli demografik değişkenlere göre ne düzeyde farklılaştığı incelenmek istenmiştir. Bu bağlamda iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyutlarına ilişkin çeşitli araştırma hipotezleri oluşturulmuştur. Araştırma Hipotezleri;

1. H_0 ; Bireylerin iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyut puanları cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermektedir.
2. H_0 ; Bireylerin iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyut puanları okunulan bölüm değişkenine göre farklılık göstermektedir.
3. H_0 ; Bireylerin iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyut puanları mezun olunan lise değişkenine göre farklılık göstermektedir.
4. H_0 ; Bireylerin iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyut puanları bölüm seçme isteği değişkenine göre farklılık göstermektedir.
5. H_0 ; Bireylerin iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyut puanları işyeri eğitim stajı değişkenine göre farklılık göstermektedir.
6. H_0 ; Bireylerin iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyut puanları İSG bilgisi değişkenine göre farklılık göstermektedir.
7. H_0 ; Bireylerin iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyut puanları kaza araştırma değişkenine göre farklılık göstermektedir.
8. H_0 ; Bireylerin iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyut puanları iş kazası/meslek hastalığı değişkenine göre farklılık göstermektedir.

1.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde R programı (2021) Naniar (Tierney & Cook, 2023, s. 4-5), MVN (Korkmaz vd. 2014, s.152-153), paketi; Aybek (2022) tarafından oluşturulan ve R tabanlı analiz yapılmasına imkân veren internet sitesi ve JASP programından (2024) faydalanılmıştır.

Doğrulamalı faktör analizine başlamadan önce veri setinde kayıp veriler incelenmiş ve veri setinin durumu göz önüne alınarak ortalama değere göre kayıp değer ataması yapılmıştır. Daha sonra veri setindeki uç değerler incelenmiş 456 kişilik örneklemden 31 uç değer çıkarılmıştır. Çok değişkenli normallik sayıltısı kontrol etmek adına Mardia testi kullanılmış ve verilerin çok değişkenli normalliği sağlamadığı görülmüştür.

Doğrulamalı faktör analizinin yapılması sürecinde birçok uyum indeksi hesaplanmakta ve kullanılmaktadır. Bu çalışmada model uyumunu değerlendirmek için Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Tucker-Lewis İndeksi - TLI), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA), Standardize Edilmiş Artık Ortalamaların Karekökü (SRMR) ve Ki-kare testleri kullanılmıştır. CFI, modeli bağımsızlık modeliyle karşılaştırarak değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirir; 0.90 ve üzeri bir değer, modelin iyi bir uyum sağladığını gösterir (Tabachnick & Fidell, 2012). RMSEA değeri 0'a yaklaştıkça modelin uyumu mükemmel olarak değerlendirilir ve 0.05'ten düşük değerler mükemmel uyuma işaret eder. SRMR değerleri 0 ile 1 arasında değişmekte olup, 0.08'den küçük değerler iyi uyumu, 0.05'ten küçük değerler ise çok iyi uyumu gösterir (Brown, 2015). Ki-kare testi, doğrulamalı faktör analizinde yaygın olarak rapor edilen bir ölçüttür ve kötü uyum indeksi olarak da bilinmektedir (Güneş, 2021). Ki-kare değerinin düşük ve anlamlı olmaması, modelin iyi uyum gösterdiğini ifade eder. Ancak, büyük örneklemelerde ki-kare değeri anlamlı çıkabilmektedir. Bu nedenle, ki-kare/serbestlik derecesi (sd) oranı alternatif bir uyum indeksi olarak kullanılır ve bu oranın 2 veya daha düşük olması modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu gösterir (Tabachnick & Fidell, 2012). Kline ki-kare/sd değerinin küçük örneklemeler için 2.5'un altında olmasının iyi uyum büyük örneklemeler için ise 3'ün altında olmasının iyi uyum olduğunu belirtmiştir (Kline, 2019).

Ölçeğin güvenilirliğinin incelenmesi adına Cronbach alfa ve McDonald's omega katsayıları incelenmiştir. Sosyal bilimlerde Cronbach alfa katsayısı için 0.70 ve üzeri değerlerin ölçekten elde edilen puanların güvenilir olduğunu göstermektedir (Fraenkel ve ark., 2012). Ayrıca omega katsayısının 0.70'i aştığı durumlar faktörler arasında yeterli düzeyde iç homojenlik olduğunu gösterir ve maddelerin ölçmeyi amaçladıkları kavramlarla tutarlı olduğunu ortaya koyar (Hayes & Coutts, 2020).

Normallik varsayımının değerlendirilmesinde ve analiz sürecinin yürütülmesinde SPSS 25.00 paket programından faydalanılmıştır. Ölçeğe ait betimsel istatistikler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. İş Sağlığı Yeterliliği Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçek	Minimum	Maksimum	Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma (ss)	Çarpıklık	Basıklık	Shapiro Wilk
Yaklaşım ve Uygulamaları	11,00	55,00	40,62	10,64	-,776	,285	0,0001
Bilgi ve Kavramlar	11,00	55,00	40,25	10,79	-,667	,093	0,0001
Önlem ve Kurallar	7,00	35,00	26,16	7,45	-,797	-,017	0,0001

İş sağlığı yeterliliği ölçeği alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistikler incelendiğinde ölçek puanlarının normalliğini değerlendirmek amacıyla merkezi eğilim ölçüleri incelenmiş ve görece olarak birbirine yakın olduğu görülmüştür. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 aralığında yer alması, dağılımın normale yakın olduğunu göstermektedir (George ve Mallery, 2020). Çarpıklık ve basıklık katsayıları incelendiğinde, puanların bu tolerans aralığının dışında kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, puanların normal dağılım gösterip göstermediğini değerlendirmek amacıyla Shapiro-Wilk testi uygulanmış ve normallik durumu analiz edilmiştir. Yapılan test sonucunda, puanların normal dağılıma uymadığı belirlenmiştir ($p < 0.050$). İş sağlığı yeterliliği ölçeği alt boyutlarının demografik değişkenlere göre farkının incelenmesi adına demografik değişken gruplarında alt boyutların dağılımları incelenmiştir. Yaklaşım ve Uygulamalar boyutu için cinsiyet, bölüm seçme isteği, staj alma durumu, iş kazası-meslek hastalığı ile karşılaşma ve İSG bilgilendirilme değişkenleri için Shapiro wilk normallik testi incelenmiş ve verilerin normal dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Değişken gruplarındaki farkların incelenmesi adına Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Mann Whitney U Testine ilişkin etki büyüklüğü olarak çift serili korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca Yaklaşım ve Uygulamalar alt boyutunda bölüm,

mezun olunan lise ve iş kazası meslek hastalığı araştırma değişkenleri için normalliğin incelenmesi adına Shapiro wilk normallik testi uygulanmış ve verilerin normal dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumdan dolayı ilgili değişkenlerin alt gruplarında farkın incelenmesi adına Kruskall Wallis-H testi uygulanmıştır. Analize ait etki büyüklüğünü belirleyebilmek amacıyla Epsilon kare hesaplanmıştır. Bilgi ve Kavramlar boyutu için cinsiyet, bölüm seçme isteği, iş yeri eğitim stajı alma durumu, iş kazası-meslek hastalığı ile karşılaşma ve İSG bilgilendirilme değişkenleri için Shapiro wilk normallik testi incelenmiş ve verilerin normal dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Değişken gruplarındaki farkların incelenmesi adına Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Mann Whitney U Testine ilişkin etki büyüklüğü olarak çift serili korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca Bilgi ve Kavramlar alt boyutunda bölüm, mezun olunan lise ve iş kazası meslek hastalığı araştırma değişkenleri için normalliğin incelenmesi adına Shapiro wilk normallik testi uygulanmış ve verilerin normal dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumdan dolayı ilgili değişkenlerin alt gruplarında farkın incelenmesi adına Kruskall Wallis-H testi uygulanmıştır. Analize ait etki büyüklüğünü belirleyebilmek amacıyla Epsilon kare hesaplanmıştır. Önlem ve Kurallar boyutu için cinsiyet, bölüm seçme isteği, iş yeri eğitim stajı alma durumu, iş kazası-meslek hastalığı ile karşılaşma ve İSG bilgilendirilme değişkenleri için Shapiro wilk normallik testi incelenmiş ve verilerin normal dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Değişken gruplarındaki farkların incelenmesi adına Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Mann Whitney U Testine ilişkin etki büyüklüğü olarak çift serili korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca Önlem ve Kurallar alt boyutunda bölüm, mezun olunan lise ve iş kazası meslek hastalığı araştırma değişkenleri için normalliğin incelenmesi adına Shapiro wilk normallik testi uygulanmış ve verilerin normal dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumdan dolayı ilgili değişkenlerin alt gruplarında farkın incelenmesi adına Kruskall Wallis-H testi uygulanmıştır. Analize ait etki büyüklüğünü belirleyebilmek amacıyla Epsilon kare hesaplanmıştır. Epsilon kare için 0.1 küçük, 0.25 orta ve 0.37 büyük etki büyüklüğünü ifade etmektedir (Büyüköztürk vd., 2018). Mann Whitney U Testine ilişkin etki büyüklüğü olarak çift serili korelasyon Katsayısının 0.1 olması küçük, 0.3 olması orta ve 0.5 olması büyük etki büyüklüğüne işaret etmektedir (Kerby, 2014, s. 8).

Okunulan lise türü değişkeninde Anadolu lisesi ile Meslek lisesi ve diğer lise grupları arasında katılımcı farkı çok fazla olduğu için analiz süreci yürütülmeden önce Anadolu Lisesi mezunu bireylerden rastgele 100 kişi seçilerek yeni veri seti oluşturulmuştur. Bölüm seçme isteği değişkeninde evet ile hayır grupları arasında katılımcı farkı çok fazla olduğu için analiz süreci yürütülmeden önce evet grubu bireylerden rastgele 140 kişi seçilerek yeni veri seti oluşturulmuştur. İş yeri eğitimi stajı değişkeninde evet ile hayır grupları arasında katılımcı farkı çok fazla olduğu için analiz süreci yürütülmeden önce hayır grubu bireylerden rastgele 179 kişi seçilerek yeni veri seti oluşturulmuştur. İSG bilgi değişkeninde evet ile hayır grupları arasında katılımcı farkı çok fazla olduğu için analiz süreci yürütülmeden önce evet grubu bireylerden rastgele 200 kişi seçilerek yeni veri seti oluşturulmuştur. İş kazası meslek hastalığı değişkeninde evet ile hayır grupları arasında katılımcı farkı çok fazla olduğu için analiz süreci yürütülmeden önce hayır grubu bireylerden rastgele 143 kişi seçilerek yeni veri seti oluşturulmuştur.

2. Sonuç

2.1. Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Ön uygulamada İSGYAÖ ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliğini doğrulamak amacıyla yapı geçerliğine yönelik Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Bu bağlamda DFA uyum indekslerine ilişkin sonuçlar tablo 4’de verilmiştir.

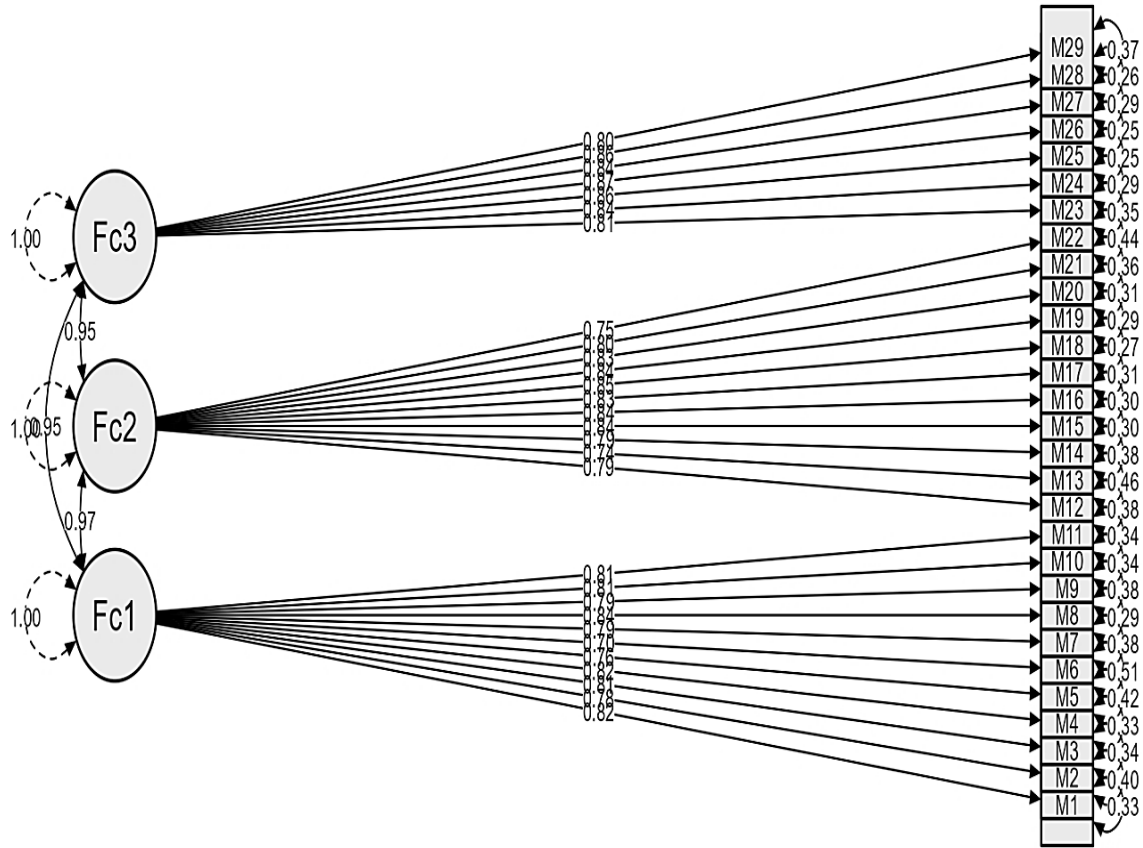
Tablo 4. Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	Eşik Değeri	Değer
	Kabul Edilebilir Uyum	İyi Uyum

CFI	≥ 0.90 : kabul edilebilir uyum	≥ 0.95 mükemmel uyum	0.929
TLI	≥ 0.90 : kabul edilebilir uyum	≥ 0.95 : mükemmel uyum	0.922
RMSEA[%90CI]	0.05-0.08; Kabul edilebilir uyum	≤ 0.05 : İyi uyum	0.073[0.069,0.078]
SRMR	≤ 0.08 ; Kabul edilebilir uyum	≤ 0.05 : İyi uyum	0.033
$\chi^2(sd)$	≤ 5 ; Kabul edilebilir uyum	≤ 2 : İyi uyum	1232.491(374)
p			.0001

Doğrulamalı faktör analizine ilişkin uyum indeksleri incelendiğinde DFA modelinin veri ile çok iyi uyum gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. DFA modeline ilişkin standartlaştırılmış parametre kestirimlerinin ve hata varyanslarının yer aldığı yol diyagramı aşağıdaki Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. İş Sağlığı Yeterliliği Ölçeğine İlişkin Yol Diyagramı

Şekil 1 incelendiğinde standartlaştırılmış faktör yüklerinin 0.70 ile 0.86 aralığında değişim gösterdiği görülmektedir. Standartlaştırılmış faktör yüklerine ilişkin hata varyanslarının 0.25 ile 0.51 aralığında değişim gösterdiği görülmektedir. Doğrulamalı faktör analizi sonucunda kestirilen tüm parametreler ve faktörlere ait ortalama açıklanan varyans ile iç tutarlılık katsayıları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Madde Faktör Yükleri, Faktörler Arası Kovaryanslar ile Geçerlik ve Güvenirlik Katsayıları

B	SH_B	z	p	β	ϵ	AVE	α	ω

Temel Yaklaşım ve Uygulamalar							0.630	0.949	0.950
S1	1.023	0.050	20.450	< .001	0.818	0.331			
S2	0.928	0.049	18.980	< .001	0.777	0.396			
S3	0.940	0.046	20.268	< .001	0.812	0.340			
S4	0.980	0.048	20.385	< .001	0.816	0.334			
S5	0.917	0.050	18.396	< .001	0.760	0.422			
S6	0.852	0.052	16.404	< .001	0.700	0.511			
S7	0.924	0.048	19.349	< .001	0.788	0.379			
S8	0.982	0.046	21.452	< .001	0.843	0.290			
S9	0.911	0.047	19.354	< .001	0.788	0.380			
S10	0.957	0.047	20.343	< .001	0.814	0.337			
S11	0.952	0.047	20.275	< .001	0.813	0.340			
Temel Bilgi ve Kavramlar							0.655	0.955	0.952
S12	0.939	0.048	19.427	< .001	0.789	0.377			
S13	0.890	0.051	17.565	< .001	0.736	0.459			
S14	0.951	0.049	19.335	< .001	0.787	0.381			
S15	0.961	0.045	21.332	< .001	0.839	0.295			
S16	1.007	0.047	21.302	< .001	0.839	0.297			
S17	0.967	0.046	21.060	< .001	0.833	0.307			
S18	1.018	0.046	21.888	< .001	0.853	0.272			
S19	0.966	0.045	21.478	< .001	0.843	0.289			
S20	1.004	0.048	21.095	< .001	0.834	0.305			
S21	0.920	0.046	19.817	< .001	0.800	0.360			
S22	0.894	0.050	18.057	< .001	0.750	0.437			
Koruyucu Önlem ve Kurallar							0.705	0.943	0.945
S23	0.972	0.049	20.022	< .001	0.807	0.349			
S24	1.084	0.051	21.334	< .001	0.841	0.293			
S25	1.049	0.047	22.275	< .001	0.864	0.253			
S26	1.033	0.046	22.326	< .001	0.865	0.251			
S27	1.056	0.049	21.493	< .001	0.845	0.286			
S28	1.050	0.047	22.121	< .001	0.860	0.260			
S29	0.997	0.051	19.608	< .001	0.796	0.367			
Tüm Ölçek							0.981	0.981	
Yaklaşım ~ Bilgi	0.966	0.006	156.646	< .001	0.966				
Yaklaşım ~ Önlem	0.951	0.008	122.450	< .001	0.951				
Bilgi ~ Önlem	0.946	0.008	116.217	< .001	0.946				

B: Standartlaştırılmamış Faktör Yüğü; $5H_B$: Standartlaştırılmamış Faktör Yüğü'nün Standart Hatası; β : Standartlaştırılmış Faktör Yüğü; ϵ : Standartlaştırılmış Hata Varyansı; AVE: Ortalama Çıkarılan Varyans; α : Cronbach Alfa Katsayısı; ω : Omega Katsayısı

Tablo 5 incelendiğinde tüm faktör yükleri ve kovaryanslarının anlamlı olduğu görülmüştür ($p < 0.05$). Bu bulgu doğrultusunda faktörlerin kendi altında yer alan maddelerin anlamlı bir açıklayıcısı olduğu söylenebilir. AVE değerleri incelendiğinde “İş Sağlığı ve Güvenliği Temel Yaklaşımlar” faktöründe varyansın % 60,3’ünü; “İş Sağlığı ve Güvenliği Temel Bilgi ve Kavramlar” faktöründe varyansın % 65,5’ini; “Koruyucu Önlem ve Kurallar” faktöründe varyansın % 70,5’ini açıkladığı görülmüştür. Güvenirlilik katsayısı olan Cronbach Alfa (α) katsayıları incelendiğinde faktörler için 0.943 ile 0.955 aralığında değişkenlik gösterdiği ve tüm ölçek için 0.981 olduğu bulunmuştur. Diğer bir güvenirlilik katsayısı olan Omega (ω) katsayıları incelendiğinde faktörler için 0.945 ile 0.952 aralığında değişkenlik gösterdiği ve tüm ölçek için 0.981 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu değerler, ölçeğin genel yapısı açısından oldukça güvenilir olduğunu ve sosyal bilimlerde genel olarak kabul edilen 0,70 eşik değerini aştığını göstermektedir (Fraenkel ve ark., 2012). Ayrıca, 0,90’ı aşan omega katsayısı, faktörler arasında yüksek derecede

iç homojenlik olduğunu gösterir ve maddelerin ölçmeyi amaçladıkları kavramlarla tutarlı olduğunu ortaya koyar (Hayes & Coutts, 2020).

2.2. Demografik Değişkenlere Göre Ölçek Puanlarına Ait Bulgular

Tablo 6. *Cinsiyet Değişkenine Göre İş Sağlığı Yeterliliği Alt Boyut Puanlarına İlişkin Mann-Whitney U Testi*

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	z	p	Çift Serili Korelasyon Katsayısı
Yaklaşım ve Uygulama	Erkek	206	197,71	40728,50	19407,500	-2,045	0,041	0.09
	Kadın	213	221,88	47261,50				
Bilgi ve Kavramlar	Erkek	206	196,63	40505,50	19184,500	-2,226	0,026	0.10
	Kadın	213	222,93	47484,50				
Önlem ve Kurallar	Erkek	206	195,34	40240,50	18919,500	-2,444	0,015	0.11
	Kadın	213	224,18	47749,50				

Tablo 6 incelendiğinde yaklaşım ve uygulama puanları arasında kadın ve erkek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -2,045$; $U = 19407,50$; $p \text{ value} = 0,041 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki farkın incelenmesi adına grupların sıra ortalaması incelendiğinde kadın grubu sıra ortalaması (221,88), erkek grubu sıra ortalamasından (197,71) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014, s. 8).

Bilgi ve kavramlar puanları arasında kadın ve erkek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -2,226$; $U = 19184,50$; $p \text{ value} = 0,026 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki farkın incelenmesi adına grupların sıra ortalaması incelendiğinde kadın grubu sıra ortalaması (222,93), erkek grubu sıra ortalamasından (196,63) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014, s. 8).

Önlem ve Kurallar puanları arasında kadın ve erkek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -2,444$; $U = 18919,50$; $p \text{ value} = 0,015 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki farkın incelenmesi adına grupların sıra ortalaması incelendiğinde kadın grubu sıra ortalaması (224,18), erkek grubu sıra ortalamasından (195,34) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014, s. 8).

Tablo 7. *Okunulan Bölüm Değişkenine Göre Yaklaşım ve Uygulama Boyutuna İlişkin Kruskal Wallis-H Testi*

Bölüm	n	Ortalama Sıra	Kruskall Wallis-H	df	p	Fark	η^2
1	50	168,52					
2	67	178,44				5>1	
3	67	182,80				5>2	0.092
4	43	174,43				5>3	
5	65	261,15	46,458	6	0,0001	5>4	
6	66	231,80				7>1	
7	67	270,48				7>2	
						7>3	
						7>4	

1. Enerji Sistemleri Mühendisliği, 2. Turizm Animasyon, 3. Aşçılık, 4. Bilişim Sistemleri Mühendisliği, 5. Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği, 6. Tıbbi Sekreterlik ve Dökümantasyon, 7. Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği,

Tablo 7 incelendiğinde Yaklaşım ve Uygulama puanları arasında bölüm gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($H(6) = 46,458$; $p \text{ value} = 0,001 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Bölüm grupları arasındaki farkların incelenmesi adına ortalama sıralar incelendiğinde Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği (165,97) ortalama sırası Enerji Sistemleri Mühendisliği (168,52), Turizm Animasyon (178,44), Aşçılık (182,80), Bilişim Sistemleri

Mühendisliği (174,43) gruplarının ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Ayrıca Ağaç İşleri Mühendisliği (270,48) ortalama sırası Enerji Sistemleri Mühendisliği (168,52), Turizm Animasyon (178,44), Aşçılık (182,80), Bilişim Sistemleri Mühendisliği (174,43) gruplarının ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Büyüköztürk vd., 2018).

Tablo 8. Okunulan Bölüm Değişkenine Göre Bilgi ve Kavramlar Boyutuna İlişkin Kruskal Wallis-H Testi

Bölüm	n	Ortalama Sıra	Kruskall Wallis-H	df	p	Fark	η^2
1	50	162,30	43,275	6	0,0001	5>1	0.08
2	67	187,30				5>2	
3	67	179,56				5>3	
4	43	175,14				5>4	
5	65	255,73				6>1	
6	66	245,45				6>3	
7	67	260,86				7>1	
						7>2	
						7>3	
						7>4	

1. Enerji Sistemleri Mühendisliği, 2. Turizm Animasyon, 3. Aşçılık, 4. Bilişim Sistemleri Mühendisliği, 5. Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği, 6. Tıbbi Sekreterlik ve Dökümantasyon, 7. Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği.

Tablo 8 incelendiğinde Bilgi ve Kavramlar puanları arasında bölüm gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($H(6) = 43,275; p \text{ value} = 0,001 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Bölüm grupları arasındaki farkların incelenmesi adına ortalama sıralar incelendiğinde Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği (255,73) ortalama sırası Enerji Sistemleri Mühendisliği (162,30), Turizm Animasyon (187,30), Aşçılık (179,56), Bilişim Sistemleri Mühendisliği (175,14) gruplarının ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Ayrıca Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği (260,86) ortalama sırası Enerji Sistemleri Mühendisliği (162,30), Turizm Animasyon (187,30), Aşçılık (179,56), Bilişim Sistemleri Mühendisliği (175,14) gruplarının ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Ayrıca Tıbbi Sekreterlik ve Dokümantasyon ortalama sırası Enerji Sistemleri Mühendisliği (162,30) ve Aşçılık (179,56) ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Büyüköztürk vd., 2018).

Tablo 9. Okunulan Bölüm Değişkenine Göre Önlem ve Kurallar Boyutuna İlişkin Kruskal Wallis-H Testi

Bölüm	n	Ortalama Sıra	Kruskall Wallis-H	df	p	Fark	η^2
1	50	181,07	46,745	6	0,001	5>2	0.09
2	67	178,22				5>4	
3	67	184,63				7>1	
4	43	162,37				7>2	
5	65	248,97				7>3	
6	66	231,09				7>4	
7	67	279,75					

1. Enerji Sistemleri Mühendisliği, 2. Turizm Animasyon, 3. Aşçılık, 4. Bilişim Sistemleri Mühendisliği, 5. Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği, 6. Tıbbi Sekreterlik ve Dökümantasyon, 7. Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği.

Tablo 9 incelendiğinde Önlem ve Kurallar puanları arasında bölüm gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($H(6) = 46,745; p \text{ value} = 0,001 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Bölüm grupları arasındaki farkların incelenmesi adına ortalama sıralar incelendiğinde Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği (248,97) ortalama sırası Turizm Animasyon (178,22) ve Bilişim Sistemleri Mühendisliği (162,37) gruplarının ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Ayrıca Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği (279,75) ortalama sırası Enerji

Sistemleri Mühendisliği (181,07), Turizm Animasyon (178,22), Aşçılık (184,63), Bilişim Sistemleri Mühendisliği (162,37) gruplarının ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Büyüköztürk vd., 2018).

Tablo 10. *Mezun Olunan Lise Değişkenine Göre İş Sağlığı Yeterliliği Alt Boyut Puanlarına İlişkin Kruskal Wallis-H Testi*

Ölçek	Lise	n	Ortalama Sıra	Kruskal Wallis-H	df	p	Fark	η^2
Yaklaşım ve Uygulama	Anadolu L.	100	114,63	14,532	2	,001	1>2	0.05
	Meslek L.	64	77,68				3>2	
	Diğer L.	56	113,66					
Bilgi ve Kavramlar	Anadolu L.	100	111,44	7,308	2	,026	1>2	0.02
	Meslek L.	64	85,62					
	Diğer L.	56	111,84					
Önlem ve Kurallar	Anadolu L.	100	107,31	5,485	2	,064	O	O
	Meslek L.	64	89,34					
	Diğer L.	56	115,71					

1. Anadolu Lisesi, 2. Meslek Lisesi, 3. Diğer Liseler

Tablo 10 incelendiğinde Yaklaşım ve Uygulama puanları arasında mezun olunan lise gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($H(2) = 14,532; p \text{ value} = 0,001 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki fark için ortalama sıra değerleri incelendiğinde Anadolu Lisesi (114,63) ortalama sırası Meslek Lisesi (77,68) ortalama sırasından ve Diğer Lise (113,66) ortalama sırası Meslek Lisesi (77,68) ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Büyüköztürk vd., 2018).

Bilgi ve Kavramlar puanları arasında mezun olunan lise gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($H(2) = 7,308; p \text{ value} = 0,026 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki fark için ortalama sıra değerleri incelendiğinde Anadolu Lisesi (111,44) ortalama sırası Meslek Lisesi (85,62) ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Büyüköztürk vd., 2018).

Önlem ve Kurallar puanları arasında mezun olunan lise gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır ($H(2) = 5,485; p \text{ value} = 0,064 > \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilemez.

Tablo 11. *Bölüm Seçme İsteği Değişkenine Göre İş Sağlığı Yeterliliği Alt Boyut Puanlarına İlişkin Mann Whitney U Testi*

Ölçekler	Bölüm Seçme İsteği	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	z	p
Yaklaşım ve Uygulama	Evet	140	107,52	15052,50	4897,500	-,337	0,736
	Hayır	72	104,52	7525,50			
Bilgi ve Kavramlar	Evet	140	105,58	14780,50	4910,500	-,307	0,759
	Hayır	72	108,30	7797,50			
Önlem ve Kurallar	Evet	140	106,29	14881,00	5011,000	-,069	0,945
	Hayır	72	106,90	7697,00			

Tablo 11 incelendiğinde Yaklaşım ve Uygulama puanları arasında bölüm seçme isteğine cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır ($z = -0,337; U = 4897,50; p \text{ value} = 0,736 > \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilemez.

Bilgi ve Kavramlar puanları arasında bölüm seçme isteğine cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır ($z = -0,307; U = 4910,50; p \text{ value} = 0,759 > \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilemez.

Önlem ve Kurallar puanları arasında bölüm seçme isteğine cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır ($z = -0,069$; $U = 5011,00$; $p \text{ value} = 0,945 > \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilemez.

Tablo 12. *İşyeri Eğitimi Stajı Değişkenine Göre İş Sağlığı Yeterliliği Alt Boyut Puanlarına İlişkin Mann Whitney U Testi*

Ölçekler	İşyeri Stajı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	z	p	Çift Serili Korelasyon Katsayısı
Yaklaşım ve Uygulama	Evet	110	154,49	16994,00	8801,000	-1,515	0,130	O
	Hayır	179	139,17	24911,00				
Bilgi ve Kavramlar	Evet	110	158,15	17396,50	8398,500	-2,099	0,036	0.12
	Hayır	179	136,92	24508,50				
Önlem ve Kurallar	Evet	110	158,68	17454,50	8340,500	-	0,029	0.12
	Hayır	179	136,59	24450,50		2,186		

Tablo 12 incelendiğinde Yaklaşım ve Uygulama puanları arasında işyeri eğitimi stajına cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır ($z = -1,515$; $U = 8801,00$; $p \text{ value} = 0,130 > \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilemez. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014, s. 8).

Bilgi ve kavramlar puanları arasında işyeri stajına cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -2,099$; $U = 8398,50$; $p \text{ value} = 0,036 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki farkın incelenmesi adına grupların sıra ortalaması incelendiğinde evet grubu sıra ortalaması (154,49), hayır grubu sıra ortalamasından (139,17) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014, s. 8).

Önlem ve Kurallar puanları arasında işyeri stajına cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -2,186$; $U = 8340,50$; $p \text{ value} = 0,029 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki farkın incelenmesi adına grupların sıra ortalaması incelendiğinde evet grubu sıra ortalaması (158,68), hayır grubu sıra ortalamasından (136,59) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014, s. 8).

Tablo 13. *İSG Bilgi Değişkenine Göre İş Sağlığı Yeterliliği Alt Boyut Puanlarına İlişkin Mann Whitney U Testi*

Ölçekler	İSG Bilgi	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	z	p	Çift Serili Korelasyon Katsayısı
Yaklaşım ve Uygulama	Evet	200	163,64	32728,50	10571,500	-1,315	0,188	O
	Hayır	116	149,63	17357,50				
Bilgi ve Kavramlar	Evet	200	162,89	32578,50	10721,500	-1,124	0,261	O
	Hayır	116	150,93	17507,50				
Önlem ve Kurallar	Evet	200	166,61	33322,00	9978,000	-	0,038	0.11
	Hayır	116	144,52	16764,00		2,079		

Tablo 13 incelendiğinde Yaklaşım ve Uygulama puanları arasında İSG bilgiye cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanamamıştır ($z = -1,315$; $U = 10571,50$; $p \text{ value} = 0,188 > \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilemez.

Bilgi ve kavramlar puanları arasında İSG bilgiye cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -1,124; U = 10721,50; p \text{ value} = 0,261 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilemez.

Önlem ve Kurallar puanları arasında İSG bilgiye cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -2,079; U = 9978,00; p \text{ value} = 0,038 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki farkın incelenmesi adına grupların sıra ortalaması incelendiğinde evet grubu sıra ortalaması (166,61), hayır grubu sıra ortalamasından (144,52) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014, s. 8).

Tablo 14. Kaza Araştırma Değişkenine Göre İş Sağlığı Yeterliliği Alt Boyut Puanlarına İlişkin Kruskal Wallis-H Testi

Ölçek	Kaza Araştırma	n	Ortalama Sıra	Kruskal Wallis-H	df	p	Fark	η^2
Yaklaşım ve Uygulama	Evet	166	223,91	8,153	2	0,017	Evet	0.01
	Kararsızım	110	220,80				>	
	Hayır	144	187,17				Hayır	
Bilgi ve Kavramlar	Evet	166	228,52	8,402	2	0,015	Evet	0.01
	Kararsızım	110	212,03				>	
	Hayır	144	188,56				Hayır	
Önlem ve Kurallar	Evet	166	226,91	7,373	2	0,025	Evet	0.01
	Kararsızım	110	213,05				>	
	Hayır	144	189,64				Hayır	

Tablo 14 incelendiğinde Yaklaşım ve Uygulama puanları arasında kaza araştırma gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($H(2) = 8,153; p \text{ value} = 0,017 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki fark için ortalama sıra değerleri incelendiğinde evet (223,91) grubu ortalama sırası hayır (187,17) grubu ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Büyüköztürk vd., 2018).

Bilgi ve Kavramlar puanları arasında kaza araştırma gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($H(2) = 8,402; p \text{ value} = 0,015 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki fark için ortalama sıra değerleri incelendiğinde evet (228,52) grubu ortalama sırası hayır (188,56) grubu ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Büyüköztürk vd., 2018).

Önlem ve Kurallar puanları arasında kaza araştırma gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($H(2) = 7,373; p \text{ value} = 0,025 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki fark için ortalama sıra değerleri incelendiğinde evet (226,91) grubu ortalama sırası hayır (189,64) grubu ortalama sırasından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Büyüköztürk vd., 2018).

Tablo 15. İş Kazası Meslek Hastalığı Değişkenine Göre İş Sağlığı Yeterliliği Alt Boyut Puanlarına İlişkin Mann Whitney U Testi

Ölçekler	İş Kazası Meslek Hastalığı	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	z	p	Çift Serili Korelasyon Katsayısı

Yaklaşım ve Uygulama	Evet	89	106,71	9497,50	5492,500	-1,754	0,079	O
	Hayır	143	122,59	17530,50				
Bilgi ve Kavramlar	Evet	89	103,08	9174,50	5169,500	-2,405	0,016	0.15
	Hayır	143	124,85	17853,50				
Önlem ve Kurallar	Evet	89	104,98	9343,00	5338,000	-	0,039	0.13
	Hayır	143	123,67	17685,00		2,068		

Tablo 15 incelendiğinde Yaklaşım ve Uygulama puanları arasında iş kazası meslek hastalığına cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($z = -1,754$; $U = 5492,50$; $p \text{ value} = 0,079 > \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilemez.

Bilgi ve kavramlar puanları arasında iş kazası meslek hastalığına cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -2,405$; $U = 5169,50$; $p \text{ value} = 0,016 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki farkın incelenmesi adına grupların sıra ortalaması incelendiğinde hayır grubu sıra ortalaması (124,85), evet grubu sıra ortalamasından (103,08) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014 s. 8).

Önlem ve Kurallar puanları arasında iş kazası meslek hastalığına cevaben evet ve hayır gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($z = -2,068$; $U = 5338,00$; $p \text{ value} = 0,039 < \alpha = 0,05$). H^0 Reddedilir. Gruplar arasındaki farkın incelenmesi adına grupların sıra ortalaması incelendiğinde hayır grubu sıra ortalaması (123,67), evet grubu sıra ortalamasından (104,98) istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Etki büyüklüğü küçük düzeydedir (Kerby, 2014, s. 8).

Araştırma hipotezlerine ilişkin elde edilen bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuçlara Tablo 16’da yer verilmiştir. Değişken grupları arasındaki istatistiksel olarak fark olan sonuçlar “✓” işareti ile gösterilirken, fark olmayan sonuçlar “X” ile gösterilmiştir.

Tablo 16. Araştırma Hipotezlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	İş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısı ölçeği alt boyutları		
	Yaklaşım ve uygulama	Bilgi ve kavramlar	Önlem ve kurallar
1. Cinsiyet	✓	✓	✓
2. Okunulan bölüm	✓	✓	✓
3. Mezun olunan lise	✓	✓	X
4. Bölüm seçme isteği	X	X	X
5. İşyeri eğitim stajı	X	✓	✓
6. İSG bilgisi	X	X	✓
7. Kaza araştırma	✓	✓	✓
8. İş kazası/meslek hastalığı	X	✓	✓

3. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırma sonuçlarına göre İSG yeterlilik algılarının, cinsiyete göre kadınların erkeklerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yaşar ve Aydemir’in (2023) sağlık çalışanları üzerine yaptığı benzer bir araştırmada, iş sağlığı ve güvenliği farkındalık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaştığı saptanmış; kadın çalışanların daha yüksek güvenlik kültürüne sahip oldukları, özellikle koruma ve önleme yöntemleri ile fiziksel risk etmenlerine yönelik farkındalıklarının erkek çalışanlara kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, cinsiyetin İSG farkındalığını etkileyen önemli faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Okudukları bölüme göre Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliğindeki öğrencilerin diğer bölümdeki öğrencilerden; mezun oldukları liseye göre Anadolu lisesi ve diğer lise türlerinden mezun olanların meslek lisesi mezunlarından; iş yeri staj bilgisi, İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) konusunda bilgilendirilmiş olma

açısından genel olarak evet olarak cevaplayanların hayır olarak cevaplayanlardan; kaza araştırma değişkenine göre kaza araştırma değişkenine göre evet olarak cevaplayanların hayır olarak cevaplayanlardan; iş kazası meslek hastalığı ile karşılaşma durumuna göre hayır diyenlerin evet diyenlerden anlamlı şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bölüm seçme isteğine göre herhangi bir anlamlı farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlara göre üniversitelerde iş sağlığı ve güvenliğine dair öğrencilerin konu hakkında farkındalıkları zayıf düzeydir.

Şahmaran ve arkadaşları (2019) yaptıkları araştırmada, İSG programında öğrenim gören 2. sınıf öğrencileri ile henüz bu programdan ders almamış 1. sınıf öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği farkındalığı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiğini ve bu farkın 2. sınıf öğrencileri lehine olduğunu belirlemişlerdir. Yavuz ve Gür (2019), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde yer alan Bankacılık ve Finans ile Maliye bölümleri, Spor Bilimleri Fakültesi'ndeki Spor Yönetimi Bölümü ve Osmancık Ömer Derindere MYO'da öğrenim gören ön lisans ve lisans öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği konusundaki bilinç düzeylerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarının sonuçları, iş sağlığı ve güvenliği bilinç düzeylerinde cinsiyet ve bölüm bazında anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuş; bu yönüyle çalışmamızdan farklı bir sonuca ulaşılmıştır. Çalışmamızda ise eşit sayılabilecek sayıda olmasına rağmen (kız öğrenci=213; erkek öğrenci=206) kız öğrencilerin İSG farkındalıklarının (221,88), erkelere göre (197,71) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanında okudukları bölüme göre de Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği'ndeki öğrencilerin diğer bölümdaki öğrencilerden anlamlı şekilde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kalınış (2022) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmasında Mimarlık fakültesinden 287 öğrencinin İş sağlığı ve güvenliği farkındalık düzeyine yönelik anket araştırması yapmıştır. Elde ettiği verilere göre öğrencilerin İSG farkındalık düzeylerinin orta düzeyde olduğu ve İSG eğitimlerine eğitim sisteminin tüm kademelerinde yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çalışmamızda üniversite öğrencilerinin İSG farkındalıklarının bölümlere göre farklılaştığı ve yeterli olmadığı sonucuna benzer şekildeki bu çalışmalardan anlaşılabileceği üzere İSG farkındalık eğitimlerinin niteliğinin artırılması, İSG farkındalıklarının bölümlere göre farklılaşma sebebinin nedenleri belirlenerek bu eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.

Reşitoğlu vd. (2018), Meslek yüksekokulundaki 609 öğrenci üzerinde İSG eğitiminin üniversite öğrencilerinin İSG hakkında bilgi ve farkındalıklarına bakıldığında bazı soruların İSG dersini almayan ve alan öğrenciler arasında anlamlı fark oluşturmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bunun sebebi olarak da, İSG eğitimi farkındalıklarının yeterli olmadığı ve İSG eğitimlerinin bilgi basamağı dışında uygulamalar ile pekiştirilmesi ve tekrarlanması gerektiği düşüncesinde olduklarını aktarmışlardır. Çalışmamızın sonuçları ile karşılaştırıldığında Enerji Sistemleri Mühendisliği, Turizm Animasyon, Aşçılık, Bilişim Sistemleri Mühendisliği bölümündeki öğrencilerin İSG eğitimi almalarına rağmen farkındalık düzeylerinin düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Reşitoğlu vd. (2018) çalışma sonucuna benzer şekilde farkındalık oluşturmak için İSG konusunda uygulamalı eğitimlerin artırılması gerekliliğini vurgulayabiliriz.

Tuncer ve Canbaz (2022) sağlık sektöründe 65 farklı meslek grubundan m 707 çalışanın Temel İş Sağlığı ve Güvenliği' konusunda bilgilerinin yetersiz olduğunu, İSG alanında verilen eğitim sonrasında, puan ortalamalarının 43,7'den 80,19'a yükseldiğini ve eğitimlerin, İSG konusunda farkındalık ile bilgi düzeyinde önemli bir artış sağladığını belirtmişlerdir. Bu çalışmanın araştırmamızın sonucunda eğitim alma ile farkındalık arasında pozitif ilişki olma yönünden benzer görüşte olmasıdır. Fakat çalışmamızda bu farkındalığın yapılan iş koluna göre farklılaştığı ve bireylerin İSG eğitimi alsalar bile farkındalıklarının bazı bölümlerde düşük düzeyde kalması yönüyle Tuncer ve Canbaz (2022)'ın araştırma sonucundan farklılaştığı görülmektedir.

Çetin ve Çolak (2023), Teknoloji Fakültesi ve Meslek Yüksekokulundan İSG eğitimi almış 510 öğrencinin iş sağlığı ve güvenliği (İSG) konusunda farkındalığını ve bu alandaki eğitimlerin

pandemi sürecindeki etkisi üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda üniversite öğrencilerinin yüzde 60,6'sının İSG bilincinin arttığını fakat katılımcıların yüzde 64,1'i İSG ve meslek hastalıkları konusunda araştırma yapmadıklarını belirtmişler. Çalışmanın sonucunun değerlendirildiğinde bu konuda hala bilinçlendirme ve eğitim eksikliği olduğunu vurgulamışlardır. Yaptığımız bu çalışmayla İSG farkındalığı kıyaslanan diğer bölümlere göre belirli bölümlerde (Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği, Tıbbi Laboratuvar Teknikerliği ve Tıbbi Sekreterlik ve Dökümantasyon) yüksek oranda sonuçlanmış olsa da henüz yeterince gelişmemiş olduğu belirtilebilir.

Bu çalışma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Teknoloji Fakültesinde; Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği, Enerji Sistemleri Mühendisliği, Bilişim Sistemleri Mühendisliği, Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulundan; Aşçılık Programı, Turizm ve Animasyon Programı; Marmaris Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulundan; Tıbbi Laboratuvar Teknikleri Programı ve Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik Programı kapsamında eğitim görmekte olan 425 öğrenci ile sınırlıdır. Çalışmanın sonuçları alandaki başka çalışmalar ile kıyaslandığında da eğitim ve farkındalık eğitimleri düzenlendiğinde öğrencilerin İş Sağlığı ve Güvenliğine dair farkındalıkları da artmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda öğrencilerin uygulama ve pratiği bir arada olan bir eğitim aldıklarında farkındalıkları ve eğitimi pratiğe dönüştürme becerilerine odaklanılabilir.

Diğer vurgulanması gereken konunun ise İş Sağlığı ve Güvenliği eğitiminin belirli alanlarla sınırlandırılmaması gerekliliğidir. Örneğin okullarda çalışan personellerinde İSG bilgilerinin olması gereklidir. Çocukların eğitim almak için kullandığı sınıflar, laboratuvarlar ve atölyelerin eğitim almanın yanı sıra pratik uygulamalarını gerçekleştirdikleri alanları da içermektedir. Kütüphane, oyun yerleri, spor alanları vb. alanları içerisinde barındıran bu yerlerde de gerekli İSG hassasiyetinin gösterilmesi ve titizlikle ele alınması ilgili yöneticilerin yasal zorunluluğudur. Çay (2019) yapmış olduğu çalışmada özel okullarda yöneticilerin İSG'ye dair görüşlerinde konuyu önemli bulduklarını, önlemleri aldıklarını aktarmalarının yanında bazı yöneticiler tarafından da bu önlem ve uygulamaların göstermelik yapılabildiğine dair bilgiye yer verilmiştir. Kara ve Özay (2021), Anadolu lisesi ve meslek lisesi öğrencilerinin İSG hakkındaki görüşlerine başvurmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu İş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin güvenli çalışma ortamı sağlayacağını düşünse de bu alanda verilen eğitimleri yetersiz bulduklarını, teorik eğitimlerle beraber uygulamalı eğitim yapılmasını istediklerini aktarmışlardır.

Güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarının oluşturulmasına yönelik küresel çabaları güçlendirmek amacıyla, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Yönetim Kurulu, 2024-2030 dönemi için yeni Küresel İş Sağlığı ve Güvenliği Stratejisi'ni kabul etmiştir. Stratejinin temel amacı, ILO'nun sosyal adaletin ve insana yakışır işin teşvik edilmesine dair taahhüdü doğrultusunda, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamına erişimin evrensel bir hak olarak tanınması, korunması ve aşamalı biçimde hayata geçirilmesidir (ILO, 2025);

Söz konusu strateji, ILO üye ülkelerini üç temel eksenle hareket etmeye teşvik etmektedir:

1. Yönetimi güçlendirerek, güvenilir verilerin kullanımını yaygınlaştırarak ve kurumsal kapasiteyi artırarak ulusal iş sağlığı ve güvenliği (İSG) çerçevelerinin geliştirilmesi.
2. Ulusal ve küresel düzeyde İSG alanında koordinasyonun, iş birliklerinin ve yatırımların artırılması.
3. İşyeri İSG yönetim sistemlerinin geliştirilmesi; bu sistemlerin belirli tehlikelere, risklere, sektörlere ve mesleklere uyarlanması; ayrıca çalışma koşullarının çalışanların fiziksel ve psikososyal sağlıkları üzerindeki etkilerinin dikkate alınmasıdır.

İSG konusunda yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlar ve araştırmacılar tarafından değinilen önemli noktalar doğrultusunda İSG Eğitimi ve Uygulamaları İçin Öneriler olarak;

1. Öğrencilik yıllarından itibaren tüm eğitim kademelerinde, iş sağlığı ve güvenliği farkındalığını artıracak gerçeğe yakın uygulama ve simülasyon programları düzenlenmelidir.
2. İSG eğitimleri, yalnızca teorik bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamalı; çalışanların aktif rol oynayacağı uygulamalı eğitimler içermelidir.
3. Eğitimlerde, tehlikelerin tespit edilmesi, risk değerlendirmesi ve hızlı önlem alınması konularında beceri kazandırılmalıdır.
4. Kurumlar, İSG farkındalığını sürekli kılmak için periyodik eğitim ve tatbikatlar düzenlemelidir.
5. Eğitim programları, ortaya çıkabilecek maddi kayıp, yaralanma ve ölümcül kazaları en aza indirecek davranış geliştirmeye odaklanmalıdır.
6. Farklı sektörlerde çalışanların İSG farkındalık düzeylerini karşılaştıran çalışmalar yapılmalıdır.
7. İSG eğitimlerinin etkinliğini ölçmek amacıyla performans ve davranış değişikliklerini değerlendiren araştırmalar tasarlanmalıdır.
8. Cinsiyet, yaş ve deneyim gibi demografik değişkenlerin İSG farkındalığı üzerindeki etkileri daha geniş örneklem gruplarıyla incelenmelidir.
9. Yeni teknolojilerin (ör. sanal gerçeklik, simülasyonlar) İSG eğitimlerinde kullanımı ve etkinliği araştırılmalıdır.

Bu öneriler, üniversite hayatı sonrası çalışma hayatına girecek bireylerin İSG açısından daha etkin bir şekilde yönetilmesi, nitelikli eğitim alabilmesi, öngörülü ve farkındalığı yüksek bireylerin yetiştirilmesi için önemli noktalar olarak düşünülebilir.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Alpar, R. (2014). Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenilirlik (3. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aybek, E. (2022). Doğrulamalı faktör analizi. Göçer Şahin, S. ve Buluş, M., (Ed.), *Uygulamalı adım adım istatistik* içinde (ss. 343-373), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bilir, N. ve Yıldız, A. (2014). *İş sağlığı ve güvenliği*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 189-341, Ankara.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). The Guilford Press.
- Büyüköztürk Ş., Çokluk, Ö., & Köklü, N. (2018). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem Akademi, s.1-248.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). London: Routledge. p.944, <https://doi.org/10.4324/9781315456539>.
- Çay, E. (2019). Özel eğitim okulu yöneticilerinin iş sağlığı ve güvenliği'ne yönelik görüşleri. *Education Sciences*, 14(1), s.1-16.
- Çetin, T., Çolak, M. (2023). İş sağlığı ve güvenliği eğitiminin pandemi sürecinde öğrenciler bakımından analizi. *Ergonomi*, 6(3), 178-192.
- Clarke, Amanda R. MPH, Goddu, Anna P. MSc, Nocon, Robert S. MHS, Stock, Nicholas W. BA, Chyr, Linda C. BA, Akuoko, Jaleesa A.S. BA, Chin, Marshall H. MD, MPH. (2013). Thirty years of disparities intervention research: what are we doing to close racial and ethnic gaps in health care?. *Medical Care* 51(11), 1020-1026. doi: 10.1097/MLR.0b013e3182a97ba3

- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education. McGraw-Hill Publishing.
- George, D., Mallery, P. (2020). *Descriptive statistics*. IBM SPSS Statistics 26 Step by Step: A Simple Guide and Reference (Sixteenth ed) içinde (ss. 112-120). New York: Routledge.
- Güneş, A. B. (2021). Faktör analizi. K. Z. Deniz (Ed.), *İstatistikolay 2: çok değişkenli istatistik* içinde (ss. 249-312). Ankara: Nobel Akademi.
- Hayes, A. F., & Coutts, J. J. (2020). Use omega rather than Cronbach's alpha for estimating reliability. *But.... Communication Methods and Measures*, 14(1), 1-24. doi: 10.1080/19312458.2020.1718629
- International Labour Organization (ILO) (Uluslararası Çalışma Örgütü). (2023). <https://www.ilo.org/tr/resource/statement/i%CC%87%C5%9F-sa%C4%9F%C4%B1%C4%9F%C4%B1-ve-g%C3%BCvenli%C4%9Fi-i%C3%A7in-taahh%C3%BCtlerimizi-yenilemek-i%C3%A7in-bir-araya> (Erişim tarihi: 16.09.2025)
- International Labour Organization (ILO) (Uluslararası Çalışma Örgütü). (2024). Nearly 3 million people die of work-related accidents and diseases. <https://www.ilo.org/resource/news/nearly-3-million-people-die-work-related-accidents-and-diseases> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).
- International Labour Organization (ILO) (Uluslararası Çalışma Örgütü). (2025). <https://www.ilo.org/tr/resource/news/yakla%C5%9F%C4%B1k-3-milyon-ki%C5%9Fi-i%C5%9F-kazalar%C4%B1-ve-meslek-hastal%C4%B1klar%C4%B1-nedeniyle> (Erişim Tarihi: 30.09.2025)
- Kalınış, D. Ç. (2022). *İş sağlığı ve güvenliğinde eğitimin önemi: Üniversite öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği farkındalığı üzerine bir çalışma*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çankaya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kara, H. E., Özay, M. E. (2021). Anadolu Lisesi ve Mesleki Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerinin İş Sağlığı Ve Güvenliği Bakış Açısı. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 8(75), 2470-2477.
- Kerby, D. S. (2014). The simple difference formula: An approach to teaching nonparametric correlation. *Comprehensive Psychology*, 3, 1-10.
- Kline, R. B. (2019). *Yapısal eşitlik modellemesinin ilke ve uygulaması*. Ankara: Nobel Akademi.
- Korkmaz, S., vd. (2014). MVN: An R Package for assessing multivariate normality. *The R Journal*. 6(2): 151-162.
- Özdemir, H. ve Kayabaşı, R. (2022). Üniversitelerin iş sağlığı ve güvenliği uygulama ve araştırma merkezleri üzerine bir içerik analizi. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1, 44-69.
- Resmi Gazete, (2025). Resmî Gazete Tarihi: 29.12.2012, Resmî Gazete Sayısı: 28512 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16923&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 25.09.2025).
- Reşitoğlu, B., Bağdatoğlu, Ö. T., Bahar, L., Erden, S., Apaydın, S., Pekoğlu, E. (2018). İş sağlığı ve güvenliği eğitiminin sağlık hizmetlerindeki öğrencilerin bilgi ve tutumlarına etkisi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 459-473.
- SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu). (2025). İş kazası ve meslek hastalığı istatistikleri (4-1/A). <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/> (Erişim Tarihi: 28.09.2025).

- Kocaay, F. (2020). *Bir fakülte çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algılarına ilişkin ölçek geliştirme çalışması*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şahmaran, T., Kar, H., Arısal, İ. (2019). İş sağlığı ve güvenliği ön lisans programında verilen eğitim ve öğretimin iş sağlığı ve güvenliği algısı üzerine etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1797-1827.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (Sixth ed.): Pearson.
- Temel, B. (2019). İş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin yeterliliğinin; meslek hastalıkları ve iş kazalarının önlenmesindeki etkilerinin incelenmesi. *International Journal Of Social Humanities Sciences Research*, 6(40), 2026-2038.
- Tierney, N. and D. Cook (2023). Expanding tidy data principles to facilitate missing data exploration, visualization and assessment of imputations. *Journal of Statistical Software* 105(7), 1-31.
- Topgül, S., ve Alan, Ç. (2017). Öğrencilerin iş güvenliği ve iş güvenliği eğitimi algısının değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 587-598.
- Tuncer, A., Canbaz, H. (2022). Sağlık sektöründe çalışan 65 farklı meslek grubunun ‘temel iş sağlığı ve güvenliği’ konusunda bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 31(6), 428-432.
- Yaşar, M. E., Aydemir, İ. (2023). İş sağlığı ve güvenliği farkındalığına etki eden faktörlerin belirlenmesi: sağlık çalışanları üzerine bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 213-230.
- Yavuz, Ş., Gür, B. (2019). Ön lisans ve lisans öğrencilerinde iş sağlığı ve güvenliği bilinci düzeylerinin incelenmesi. *International Journal of Labour Life and Social Policy*, 2(1), 19-29.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Araştırma Makalesi / Research Article

CARVED IN STONE, WRITTEN IN LAW: MATERIAL-DISCURSIVE POLITICS OF MAGICAL GOVERNANCE IN THE POTTERVERSE

Şafak HORZUM¹

Abstract:

This article analyzes the juridical, visual, and economic apparatuses that structure interspecies relations in J. K. Rowling's Harry Potter series, reading them through critical posthumanism and biopolitical theory. While the series celebrates moral courage and anti-authoritarian resistance, it also stages a world organized by species hierarchies, anthropocentric law, and aestheticized sovereignty. Drawing on Karen Barad's agential realism, Giorgio Agamben's concept of bare life, and Rosi Braidotti's posthumanist ethics, the study examines three sites: monumental statuary such as the "Fountain of Magical Brethren" and the "Magic is Might" sculpture as material-discursive apparatuses encoding wizard supremacy; the Ministry of Magic's evolving classifications of "beings," "beasts," and "spirits" as regulatory fictions rooted in anthropocentrism; and goblins' exclusion from wand ownership and juridical agency as symptomatic of inclusive exclusion. Across these sites, the article argues that magical governance operates not as neutral bureaucracy but as an onto-epistemological matrix that legitimizes inequality while enabling moments of ethical friction and cross-species solidarity. Thus, the study contributes to scholarship in fantasy studies, political theory, and critical posthumanism, revealing how the wizarding world mirrors and critiques real-world regimes of classification, representation, and exclusion, while leaving the horizon of multispecies justice tantalizingly unfinished.

Keywords: *Harry Potter*; Posthumanism; Biopolitics; Species hierarchy; Magical governance; Agency

JEL Codes: Q57, Q58

TAŞA KAZILI, YASADA YAZILI: POTTER EVRENİNDE BÜYÜLÜ YÖNETİMİN MADDESEL-SÖYLEMSEL POLİTİKALARI

Öz:

Bu makale, J. K. Rowling'in Harry Potter serisinde türler arası ilişkileri yapılandıran hukuki, görsel ve finansal aparatları ele alarak bunları eleştirel posthümanizm ve biyopolitika kuramı ışığında incelemektedir. Seri, ahlaki cesareti yüceltip kötü yönetimi irdelerken, aynı zamanda tür hiyerarşileri, insan merkezci hukuk ve estetikleştirilmiş egemenlik tarafından biçimlendirilen bir dünya da sahneler. Karen Barad'ın eyleyici gerçekçiliği, Giorgio Agamben'in çıplak hayat kavramı ve Rosi Braidotti'nin posthümanist etiğinden yararlanan bu çalışma, üç alanı analiz etmektedir: büyücü üstünlüğünü kodlayan "Büyücü Kardeşler Çeşmesi" ve "Sihir Güçtür" heykeli gibi anıt niteliğindeki kamusal sanat eserleri gibi maddesel-söylemsel aparatları, insan merkezci kökenlere sahip düzenleyici kurgular olan Sihir Bakanlığı'nın "varlık," "canavar" ve "ruh" kategorilerini ve "dahil ederek dışlama"nın bir örneği olarak goblinlerin asa sahipliğinden ve hukuki temsilden dışlanmasını. Makale, bu alanlar üzerinden, büyücü yönetiminin tarafsız bir bürokrasi değil, eşitsizliği meşrulaştırırken türler arası dayanışma ve etik gerilim anlarına zemin hazırlayan onto-epistemolojik bir matris olarak işlediğini savunur. Böylece bu çalışma, fantezi kurgusu çalışmaları, siyaset teorisi ve eleştirel posthümanizm alanlarına katkıda bulunarak, büyücü dünyasının gerçek dünyadaki sınıflandırma, temsil ve dışlama rejimlerinin hem bir yansıması hem de eleştirisi olduğunu, ancak çok türlü adalet ufkunu tamamlanmamış bıraktığını ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: *Harry Potter*; Posthümanizm; Biyopolitika; Tür hiyerarşisi; Büyülü yönetim; Eyleyicilik

JEL Kodları: Q57, Q58

¹ Assist. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Department of Translation and Interpreting, safak.horzum@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4114-0387.

Başvuru Tarihi (Received): 18.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Introduction: Bureaucracy and biopolitics in the wizarding world

Often celebrated for its themes of moral growth, solidarity, and resistance to tyranny, the Harry Potter series (1997–2007) simultaneously constructs a magical world shaped by hierarchical governance and institutional exclusions. In this regard, the wizarding society cannot be viewed as a utopian realm of post-discriminatory harmony since it is characterized by deeply ingrained structures of regulation and stratification, particularly in its treatment of nonhuman beings. From the internal divisions of the Ministry of Magic to the symbolism of public monuments, the magical world reveals a system of biopolitical control that determines the rights, visibility, and agency of its denizens according to species-based classifications.² Rowling's series "reveal[s] an extremely complex social structure that is not so different from the problematic, hegemonic power structures of our muggle (human) world," a world in which "we arbitrarily decide which creatures are worthy of our care and which are worthy of exploitation" (Batty, 2015, p. 25). In this light, this article interrogates the modalities of governance in J. K. Rowling's wizarding world by focusing on three interrelated domains: the juridico-political apparatuses that define "beings" and "beasts"; the visual semiotics of monumental statuary; and the marginalization of goblins within the onto-epistemic and legal frameworks of magical society. Drawing on posthumanist theory, the analysis situates the Harry Potter series not only as a bildungsroman or ethical fantasy, but also as a speculative map of post-Enlightenment governance—one that exposes how bodies are included in, or excluded from, the political order based on onto-epistemological differences.

At the heart of this article's inquiry is the understanding that magical governance operates through what Karen Barad calls an "apparatus" which is not merely a neutral administrative structure or a set of human-devised instruments, yet a dynamic material-discursive practice that enacts boundaries, defines what matters, and produces particular realities. As Barad emphasizes, apparatuses are not external, fixed arrangements, but "specific material reconfigurings of the world" that "iteratively reconfigure spacetime-matter" and form the constitutive grounds for the co-appearance of meaning, matter, and subjectivity (2007, p. 142). Far from being passive tools, apparatuses actively participate in the multifarious becomings of the world; they are "boundary-making practices" (Barad, 2007, p. 146) that produce the very phenomena they purport to observe or manage. Following from this, in the world of Harry Potter, the Ministry's Department for the Regulation and Control of Magical Creatures, for instance, should not be read as a static bureaucratic structure, but rather as an apparatus in Barad's sense: a historically contingent and materially embedded configuration through which concepts such as "creature," "being," "beast," and "spirit" are given substance while others are excluded. This apparatus iteratively (re)produces hierarchies and boundaries between wizardkind and nonhuman magical subjects through legal, spatial, and ontological cuts that are performatively enacted rather than pre-given. Considered thus, the regulatory function of the Ministry exemplifies not simply the enforcement of law, but the active reconstitution of matter and meaning, echoing Gilles Deleuze and Félix Guattari's (1987) notion of "striated" space, where zones of order and classification delimit the possibilities of agency and recognition. In this sense, the Ministry's classificatory schemes work like striations which carve up otherwise fluid social and ontological terrains, turning what could be open and indeterminate encounters into patterned grids of inclusion and exclusion. Thus, magical governance emerges as a generative matrix of exclusion and articulation rather than an inert background. For this reason, it has taken the role of a techno-political apparatus through which the

² For a Foucauldian analysis of speciesism and blood-based discrimination in the Harry Potter series, see Sümeyye Güllü Aslan, *A Foucauldian Reading of Power in Harry Potter Series: Speciesism and Discrimination Based on Blood Status* (2018). While this article develops a distinct argument and theoretical framework in posthumanist critique and around material-discursive entanglements in the series, Aslan's thesis represents an earlier contribution to this field of inquiry.

posthumanist question of who or what counts as a subject is materially negotiated. Put differently, “[m]agic is the wizarding world’s technology and science” (Nguyen, 2020, p. 208); in other words, participation in magical practices simultaneously means participation in the techno-political paradigms of magic, while those excluded from such practices and recognition remain ontologically marginalized. For this reason, Rowling, as explained by Noel Chevalier, “is careful to represent it [magic] as a natural, not supernatural, science” (2005, p. 408). Accordingly, the practice of magic is framed as a legitimate science rather than an esoteric gift since it requires practitioners to fit into the definition of a proper wizard/witch within the socio-political apparatus.

The legal history of species classification within this magical world reflects a politically charged and anthropocentric logic. As Newt Scamander records in *Fantastic Beasts and Where to Find Them* (2001), the term “being” has undergone multiple redefinitions, from the simple capacity for speech to participation in magical governance (pp. x–xiii). Yet each redefinition fails to account for the ethical and ontological complexity of magical creatures, often excluding house-elves and centaurs while paradoxically including ghosts. These inconsistencies affirm Jacques Derrida’s critique in “The Animal That Therefore I Am,” in which he argues that the very linguistic and juridical structures that distinguish “human” from “animal” are inherently violent, reducing nonhumans to speechless, rightless others outside the law’s concern (2002, pp. 394–395). In the wizarding world, this violence is not abstract but material: House-elves are linguistically defined as servants rather than beings, centaurs are legally dismissed despite their intelligence and speech, and ghosts—lacking bodies altogether—are nevertheless granted inclusion. This paradox reveals how classification operates less on consistent ethical reasoning than on the preservation of wizarding hegemony. In other words, the Ministry’s shifting definitions expose the law as a tool of domination, one that produces categories sustaining asymmetrical power relations and forecloses the possibility of genuine recognition for nonhuman others. Beyond juridical mechanisms, the symbolic economy of the wizarding world further reinforces species hierarchy through public art. The “Fountain of Magical Brethren” in the Ministry Atrium, which depicts a benevolent wizard surrounded by a witch and adoring nonhuman creatures, projects an illusion of harmony that masks asymmetrical power relations. Similarly, the “Magic is Might” statue in *The Deathly Hallows*³ visually encodes wizard supremacy by depicting Muggles crushed beneath a towering throne. These structures function, as many new materialist scholars like Barad and Rosi Braidotti would contend, as instances of matter that matters: These materials are not passive ornaments but active participants in the reproduction of anthropocentric ideology by encoding a hierarchy of bodies and values into the very architecture of magical society. The consequences of such ideological and bureaucratic structures are not just symbolic. Magical creatures are subjected to a spectrum of control, disenfranchisement, and disposability. For example, Aragog, the acromantula, is hunted as a dangerous beast as a result of a false accusation for the first opening of the Chamber of Secrets; house-elves are bound by magical contracts and punished without recourse; goblins are relied upon economically yet remain politically marginalized. In this respect, Giorgio Agamben’s notion of “bare life” becomes especially pertinent (1998, pp. 6–11): These beings exist in a state of suspended personhood. They are alive, yet not fully juridically recognized, and thus vulnerable to exploitation or erasure without institutional accountability.

At the same time, this reading does not negate the series’ investment in ethical resistance. On the contrary, the narrative often foregrounds the struggles of characters, most notably Harry, Hermione, and Dobby who attempt to challenge or circumvent these structures of exclusion.

³ To maintain clarity, only the latter portion of each individual *Harry Potter* book title will be provided throughout the article.

However, as this article argues, these resistances operate within a larger political ecology that deserves scrutiny. By analyzing the material and symbolic infrastructures of the wizarding world, this study reframes the Potterverse as a literary site for interrogating the interrelations between species, law, and governance in a posthumanist frame. The sections that follow will examine firstly how visual representations such as monumental statues shape the political unconscious of wizarding society; secondly, how the legal category of “being” functions as a regulatory fiction rooted in anthropocentrism; and finally, how goblins, often positioned at the limits of magical law and economy, embody both resistance to and exclusion from dominant onto-epistemologies. In tracing these threads, the article aims to contribute to contemporary conversations in critical posthumanism, fantasy studies⁴ and political theory by reading Rowling’s phenomenal series as a generative text for exploring the ethics and exclusions of human-centered governance.

1. The Fountain and the Statue: Wizarding Visual Regimes of Supremacy

The ideological scaffolding of wizarding supremacy in the Harry Potter series extends beyond legal codes and cultural norms. Actually, it is materially and affectively encoded in monumental public arts that reproduce species hierarchy through spatial and aesthetic regimes. Two iconic sculptures, i.e. the “Fountain of Magical Brethren” introduced in *The Order of the Phoenix* and the “Magic is Might” statue installed in *The Deathly Hallows*, serve not merely as decorative features of institutional architecture, but as what Barad calls “[m]aterial-discursive apparatuses” that participate in the ongoing intra-active constitution of power and difference (2007, p. 206). In their formal composition and strategic placement within the Ministry of Magic, these statues function as agentic participants in the governance of magical subjectivities.⁵ Read this way, Rowling’s sculptures belong to a longer tradition in which monuments do political work in public spaces. As James E. Young observes in his interview with Jennifer L. Geddes (2007), “memorials seem to remember just about everything except their own coming into being,” a forgetting which effaces the power relations behind their commissioning, siting, and style. Building on Young’s observation, this section interrogates the Ministry’s monuments as instrumental apparatuses which naturalize authority by concealing the decisions of casting, placement, and scale through which they are indeed authorized.

As the first case, the “Fountain of Magical Brethren,” positioned prominently in the Atrium of the Ministry, exemplifies a symbolic order in which wizardkind occupies the apex of a benevolent hierarchy. It has five “larger than life-size” statues made of gold “in the middle of a circular pool,” and the fountain’s central figure is “a noble-looking wizard with his wand pointing straight up in the air,” who is surrounded by “a beautiful witch, a centaur, a goblin and a house-elf” (Rowling, 2003, p. 117). Despite the arrangement to evoke a tableau of pseudo-harmony, the only correct monumentalization is given with the common view of house-elves who are typically associated with servitude. Yet, others look unconvincing since the witch is merely reduced to her sex while “wearing a vapid smile like a beauty contestant,” and the goblin and the centaur are illustrated as inferior creatures “staring so soppyly at humans” in the center (Rowling, 2003, p. 142). “Harry knows that,” as explicated by John S. Nelson, “even admiration from a centaur and a goblin is unrealistic; but he sees the house-elf’s servility as creepy, not false”; that is to say, during “the Fudge regime, these fountain figures are speci[esi]st, sexist, self-congratulatory propaganda pieces for mage (and wizard) superiority in magical Britain” (2021, p. 209). While the woman is typically bound to her femininity and attachment to the man, the nonhumans are totally subjugated below

⁴ For a detailed argument on fantasy’s capacity to stage posthumanist critique, see Safak Horzum, “Posthumanist Subjectivities of Fantastic Creatures in the Harry Potter Series” (2025), which applies a five-step “Pentacle” model to *Harry Potter*’s fantastic creatures, framing them as posthumanist subjects rather than allegorical stand-ins.

⁵ For a Foucauldian scrutiny of these statues, see (Erdem Ayyıldız, 2020, pp. 88–89).

both the humans. The only self-centric and independent subject is obviously presented as the man, or the wizard.

Linguistically as well, the series reinforces this hierarchy through the consistent use of “wizarding” as a metonym for the entire magical community, while omitting any parallel term such as “witching,” thereby underscoring an androcentric worldview. As Alison Phipps puts it, “[l]anguages are shifting agents along frontiers of the self. [...] They are marks and they mark” (2003, p. 15), and Rowling’s linguistic choice is telling in this regard. *The Oxford English Dictionary* defines “wizard” in historically male-centered terms, while “witch” appears more gender-neutral in it. However, popular fantasy traditions have strongly gendered the two, casting wizard as male and witch as female. Rowling apparently follows this modern convention and extends the use of wizard through its derivations like “wizarding” and “wizardkind” which function like the word “mankind”—a term meant to encompass all humans yet charged with patriarchal discourse.

This linguistic privileging of the wizard finds a direct analogue in the “Fountain” itself. The vertical arrangement, where the wizard is physically elevated and robed while the nonhuman beings gaze upward in adoration, materializes “the visual regimes” of Western liberal humanist representation, in which the white, male, rational subject occupies the normative center of power and intelligibility (Braidotti, 2003, p. 149). In this tableau, the fountain does not merely decorate the Ministry’s Atrium; it monumentalizes an ontological order structured by speciesism, gender hierarchy, and visual domination. Through this continuity of language and image, Rowling encodes hierarchy both discursively and materially in the narrative. People who witness it already understand that “public monuments and other memorials are ventures in political mythmaking” (Nelson, 2021, p. 209). Thus, the sculptural arrangement idealizes a social fantasy of interspecies unity while eliding the structural inequalities that define magical governance. The centaur is depicted like a passive figure molded into acquiescence, but not as the autonomous ones like Bane and Ronan who, in *The Philosopher’s Stone* (Rowling, 1997, pp. 187–188), reject human interference and later join the opposition to Voldemort’s regime. As for the house-elf, it is stripped of individuality and bears no resemblance to those like Dobby whose resistance to servitude becomes emblematic of ethical agency. In a similar vein, the goblin, typically portrayed as skeptical of wizard law and economy, is rendered docile and compliant. These representations enact what Barad terms “iterative reconfigurings” (2007, p. 235), which uphold dominant onto-epistemologies by obscuring alternative ones. Crucially for readers’ worlds, this is not merely a fantasy problem. Pierre Nora’s account of *lieux de mémoire* reminds us that monuments are “sites of memory” which crystallize national narratives precisely when living, contested “*milieu de mémoire*, real environments of memory” recede (1989, p. 7; italics in the original). As a site of memory, the “Fountain” freezes hierarchy into permanence by naturalizing inequality as civic common sense.

Unlike the “Fountain,” the “Magic is Might” statue offers no illusion of benevolent hierarchy. Commissioned under Voldemort’s regime, it is installed in place of the “Fountain,” which was already destroyed in the legendary duel between Dumbledore and Voldemort in the same Ministry Atrium. It consists of “a witch and a wizard sitting on ornately carved thrones” in a gigantic black stone, whose ornamentations are noticed to be “hundreds and hundreds of” nonmagical people’s “naked bodies, men, women and children, all with rather stupid, ugly faces, twisted and pressed together” (Rowling, 2007, pp. 198–199). The Muggles in the statue are stripped of clothing, names, and subjecthood altogether and serve as the literal foundation upon which wizarding power is enthroned atop these naked and contorted Muggle bodies with the images of a witch and a wizard. The statue materializes Agamben’s concept of “bare life,” “a limit-figure of life, a threshold in which life is both inside and outside the juridical order,” subjected to sovereign power without the protections of legal personhood (1998, p. 27). The “Magic is Might” statue does not

simply symbolize this exclusion, yet it performs it. Depicted as abject matter, the contorted Muggle bodies are expelled from political standing and yet instrumentalized to uphold it. Their status exemplifies the logic of “inclusive exclusion” through which, as Agamben argues, life is captured by law only by being excepted from it: “This is why it is not by chance that [Walter] Benjamin [...] concentrates on the bearer of the link between violence and law, which he calls ‘bare life’” (1998, pp. 27, 65). Sovereign violence, in this sense, resides not just in the statute books but in the aesthetic and architectural encodings of power such as that statue which blur the boundaries “between nature and culture, between violence and law” (Agamben, 1998, p. 35). Here, the continuity with state statuary is stark. For instance, Dell Upton notes that many monuments in the US civic space were installed “as affirmations that the American polity was a *white* polity” (2017; italics in the original), their civic presence working to naturalize segregation and racial hierarchy. To confront them is to recall, in New Orleans’s 61st mayor Mitch Landrieu’s words (2020), that “[t]here is a difference between remembrance of history and reverence of it” through such public materials. Rowling’s statues thus read as part of an allegorical archive in which matter, affect, and ideology are co-constitutive across magical and non-magical orders.

The shift from the “Fountain”’s smiling paternalism to the statue’s brutal authoritarianism is thus tonal, not structural. Both encode wizarding exceptionalism: The former cloaks it in sentimental aesthetics, the latter exposes its violent foundation. In both cases, the non-magical are denied full subjecthood. But whereas the “Fountain” imagines a hierarchical coexistence, the statue stages domination through dehumanization. In this way, Rowling’s magical world, especially in its representations of public symbols and state iconography, offers a critical tableau for examining how biopolitical regimes aestheticize sovereignty through the onto-epistemological reduction of others to what Agamben terms *homo sacer* whose life “*may be killed and yet not sacrificed*” (1998, p. 8; italics in the original). Set alongside modern monument debates, these statuary scenes in the Potterverse invite readers to see how bronze and marble, whether in London, New Orleans, or the Ministry’s Atrium, help “make straight a wrong turn” or a lie, to borrow Landrieu’s phrasing (2017), by canonizing exclusion as common sense.

These spatial regimes of power correspond to what Deleuze and Guattari, drawing on Bernhard Riemann and Henri Bergson, define as “striated space,” which is a metric, segmented organization of spatiality governed by measurable magnitudes and subordinated to the logic of the State apparatus (1987, pp. 482–488). More than an architectural site of transit, the Ministry of Magic’s Atrium is a paradigmatic instance of such striation since it channels movement along orthogonal vectors, converts intensities into extensities, and inscribes subjects within a regime of visual and spatial surveillance. As Deleuze and Guattari observe, striated space “intertwines fixed and variable elements, produces an order and succession of distinct forms,” and imposes a system of magnitudes over what might otherwise be a topology of affective distances (1987, p. 478). The golden statues at the Atrium’s center exemplify this operation. Their hierarchical alignment from wizard and witch to goblin, centaur, and house-elf renders species difference as measurable rank, translating affective or historical multiplicities into visible, sedimented symbols. These visual-statist inscriptions function akin to the rectilinear, representative line in imperial art—“*a line that delimits nothing, that describes no contour*” (Deleuze & Guattari, 1987, pp. 497–498; italics in the original), tethering power to form and space to subjectivity.

Yet the Ministry’s space is not exhaustively striated. According to Deleuze and Guattari, striated and smooth spaces “exist only in mixture” (1987, p. 474), and their political valences emerge from how one captures, resists, or transforms the other. Ametric, continuous, defined by ordered differences and directional variation, the smooth space does not announce itself with banners and persists within the Ministry not as liberation *per se* but as potential. Figures like Dobby, Hermione Granger, or Kingsley Shacklebolt are not merely subjects with dissenting thoughts, but vectors of deflection. They traverse through the Ministry corridors as anomalies, as what the text calls “free

action,” as bodies unaccounted for by the orthogonal calculus of bureaucratic vision (Deleuze & Guattari, 1987, p. 490). They introduce fissures in the enclosure, intervals where determination blurs—“zone[s] of indiscernibility proper to ‘becoming’” (Deleuze & Guattari, 1987, p. 488)—a place not of negation but of transformation unmeasured by scale or rank. In this light, the Atrium becomes more than a hall; it is a loom. A woven “fabric” where “infinite [...] length” unspools in gold and black, yet always within a narrow “width” of difference, a corridor of spectacle disguised as neutral passage (Deleuze & Guattari, 1987, p. 475). To walk here in the Atrium is to be sewn into role, stitched into visibility, hemmed into species. But here, resistance does not arrive as rupture; rather, it murmurs as modulation. Thus, the Ministry is not merely a site of control, but a zone of oscillation as it has turned out to be a battle map reconfigured through flows and frequencies, through what moves too softly to be measured. Where form is sediment, rhythm is insurgency. Where governance claims extension, life reclaims direction. In ethical terms, foregrounding this continuity helps clarify the stakes of fantasy critique: These Atrium scenes resonate because the statues in the contemporary world still inscribe structural and ideological power into public space, whether by celebrating racial orders, colonial conquests, or national myths.

Even though the statue stands out in its supremacist matter-discourse that not only discards nonhumans but also situates Muggles as mere tools to support the pure-blood wizarding community, it demonstrates more than a replacement. It might not seem to represent a radical rupture in ideology; nonetheless, it is actually intensification of latent structures because every nonmagical person is “a threat to the established order” (Lopes, 2022, p. 179) and their differentiation is an outcome of “power struggles and potentially oppressive practices” (Fettke, 2012, p. 5) by wizards. As Farah Mendlesohn argues, Rowling’s Pottermore is embedded in ideological contradictions, dramatizing institutions like Hogwarts and the Ministry of Magic as spaces where hierarchical structures are both contested and reinscribed. Her analysis reveals that the books ultimately produce “a muddled morality that cheats the reader” (2002, p. 181) by promoting fairness rhetorically while structurally perpetuating privilege and exceptionalism—not just as “elitism” but “in a specifically hereditarian context that protects some while exposing others” (2002, p. 181). This ambivalence, as Mendlesohn puts it, stems from “a distinctively English liberalism” that insists it is only “fair” while masking its own ideological function (2002, p. 159). The Ministry of Magic, for instance, is the site of both oppressive bureaucracy and anti-fascist resistance. Likewise, public monuments in the series register both hegemonic power and its eventual contestation. The destruction of the “Fountain” during the battle at the Ministry and the later collapse of Voldemort’s regime may symbolically gesture toward justice, but they also leave unresolved the deeper, systemic inequities that the monuments materialize. From this perspective, even acts of liberation are framed within a moral vision that “argue[s] for tolerance and kindness toward the inferior while denying the oppressed the agency to change their own lives” (Mendlesohn, 2002, p. 181), reinforcing a hierarchy disguised as fairness.

As such, the ideological continuity between these two sculptures, despite their divergent affective registers, showcases the series’ nuanced portrayal of structural power. Rowling does not endorse wizarding supremacism;⁶ rather, she constructs a world in which its aesthetics, institutions, and rituals are subject to critique and reform from within. The very fact that characters like Dobby, Hermione, Griphook, and Firenze challenge these orders testifies to the narrative’s ethical trajectory toward inclusion, even if that trajectory remains incomplete. In sum, these statues operate not merely as scenic backdrops but as fantasy’s visual archive of liberal humanist

⁶ To avoid a category mistake, this essay does not engage current disputes about the author’s positions on gender. The analysis treats the series as a self-standing aesthetic object and assesses its portrayal of supremacism within the narrative’s own ethical logic. This bracketing neither endorses nor rejects any extra-textual viewpoints; it simply delineates the scope of the present argument.

exclusion. They stage a material-symbolic order wherein species difference is sculpted into spatial hierarchy, affective response, and onto-epistemological sedimentation. Through the lens of posthumanist theory, we can read them both as representations of ideology and as participants in the ontological production of the wizarding world. As Barad (2003) reminds us, “matter and meaning are mutually articulated” as they are not separate elements but entangled in what she calls “the ongoing reconfigurings of the world” (2003, pp. 822, 818). Within the magical world, even bronze and marble are not inert since they are complicit in the distribution of power, difference, and visibility.

2. Bureaucratic Speciesism: Codifying Magical Otherness in Law and Policy

The legal-bureaucratic infrastructure of the wizarding world in the Potterverse is given as a fully articulated political system in which anthropocentrism is codified through magical law. Central to this system is the Ministry of Magic’s classification of magical creatures into “beings,” “beasts,” and “spirits” (Scamander, 2001, p. xvi), a taxonomy that has undergone multiple revisions yet continues to enforce hierarchical species distinctions. As presented in Scamander’s *Fantastic Beasts and Where to Find Them*, these categories function not only to describe but also to regulate the rights and statuses of magical subjects. Despite the apparent magical diversity of the world, this classificatory regime privileges anthropomorphic norms such as walking upright, speaking human language, and subscribing to wizarding legal epistemologies as preconditions for legal personhood.

In Scamander’s historical account, the Ministry’s first attempts at defining “being” status rested on the criterion of bipedality and speech. Although intended to foster “a spirit of friendship,” such a definitive criterion as bipedalism wreaked havoc at the Council’s first meeting, as goblins “crammed” the meeting with “two-legged creatures” as many “as they could find”; this resulted in the attendees’ lack of shared interest, purpose, and seriousness required for “the affairs of wizard government” (2001, pp. x–xi). It also excluded physiologically semi-human and nonhuman species like four-legged centaurs and tailed merpeople. Moreover, in those early attempts, an anthropocentric standard obviously prioritised human language as the medium of negotiations in the governing body. Besides, it disregarded that other nonhuman communities have long had their own native languages like Gobbledegook for goblins. This linguistic and ableist standard did not last long as it, for instance, excluded merpeople who are able to speak the human tongue underwater.

A subsequent redefinition sought to resolve these contradictions by framing “being” as “any creature that has sufficient intelligence to understand the laws of the magical community and to bear part of the responsibility in shaping those laws” (Scamander, 2001, p. xii). On the surface, this appears to broaden the criteria for inclusion; yet it continues to rely on wizard-centric measures of intelligence, responsibility, and legal participation. Moreover, as the policy exception granted to ghosts demonstrates, even this framework was unevenly applied. While ghosts contested their classification as “beings,” wryly claiming “it was insensitive to class them as ‘beings’ when they were so clearly ‘has-beens,’” the Ministry accommodated their objection by creating a separate “Spirit Division,” thereby materializing metaphysical difference into bureaucratic order (Scamander, 2001, p. xiin2). This comic interlude with Rowling’s tongue-in-cheek wordplay with “has-beens” and the spectral indignation it provokes serves as a moment of levity within the text; however, it simultaneously exposes how even the dead are subject to exclusionary legal taxonomies, underscoring the far-reaching absurdities of bureaucratic governance. Still, the ghostly delegation attending the Council under Chief Burdock Muldoon’s term later “left in disgust at what they [...] termed ‘the Council’s unashamed emphasis on the needs of the living as opposed to the wishes of the dead,’” underscoring that even nominal inclusion did not translate into equal ethical regard (Scamander, 2001, p. xii). Drawing on Barad’s notion of agential realism (2007, pp. 149–152), we can understand this definitional apparatus as materially productive and

performative: It does not just describe ontological distinctions, but enact “ontological boundaries” (Holbraad & Pedersen, 2017, p. 201; Lemke, 2021, p. 64) that delimit whose concerns are intelligible within the socio-legal space of the wizarding world. Beings such as merpeople, whose aquatic civilizations maintain nonhuman modes of authority and knowledge transmission, are granted only contingent recognition. Giants, by contrast, are systematically excluded from all but disciplinary governance, their diasporic presence fragmented through carceral and militarized interventions. Ultimately, the evolving definitions of “being” reveal a shifting apparatus of inclusion which frames rights through proximity to wizardly norms of embodiment, cognition, and speech, instead of reflecting a neutral expansion of recognition.

These legal inconsistencies are perhaps most evident in the case of werewolves who are positioned as liminal figures periodically crossing the human/animal divide. While they retain full human consciousness and are “as harmless as any other human” in their non-transformed state (Scamander, 2001, p. 41n16), they are systematically subjected to social exclusion and legal ambiguity. The discriminatory policies that govern their lives such as restrictions on employment, housing, and even freedom of movement testify to the institutionalized fear of bodily and ontological instability. Remus Lupin, one of the series’ most ethically grounded and morally admirable characters, illustrates the tragedy of this condition: Despite his demonstrable virtue and restraint, he remains an object of public suspicion and legal marginality. This marginality is codified in the Ministry of Magic’s classificatory system. As noted in Scamander’s compendium, “werewolves, meanwhile, have been shunted between the Beast and Being divisions for many years” and are governed inconsistently by the “Werewolf Support Services” (under Beings) and the “Werewolf Registry and Werewolf Capture Unit” (under Beasts) in the Ministry (2001, p. xiii). This bureaucratic schizophrenia exposes the incoherence of the anthropocentric order, which cannot accommodate hybrid or transgressive subjectivities. The Ministry’s attempt to discipline and contain werewolves through both care and capture reinscribes Agamben’s (1998) “bare life”: beings whose biological existence is exposed to law’s violence but who are excluded from full juridical and political belonging and who “may be killed and yet not sacrificed” (1998, p. 8; italics removed). Werewolves become *homo sacer* figures—at once feared and regulated, yet deprived of the full protection accorded to either humans or animals. Such framing pathologizes their condition and justifies preemptive exclusion, producing what Mel Y. Chen might call “animacy hierarchies” (2012, pp. 26–30) that align sentience, danger, and worth. From a posthumanist perspective, werewolves challenge the foundational human/nonhuman binary by existing in a state of temporal flux, neither fully animal nor permanently human. This mutable embodiment could have been an opportunity to explore relational ethics and multispecies solidarity; instead, the wizarding world responds with suspicion and sovereign force. Thus, the werewolf’s condition becomes a test case for the limits of magical governance and moral inclusion. Therefore, it would not be wrong to exclaim that their exclusion is constitutive of the magical order’s underlying speciesist and essentialist logic.

The institutional framework that oversees these classifications, the Department for the Regulation and Control of Magical Creatures, exemplifies the technocratic apparatus of species governance. Its subdivision into separate offices for “Beast,” “Being,” and “Spirit” affairs reflects what Barad calls a “material-discursive apparatus”—a system that both speaks and acts the “boundaries, articulations and exclusions” of subjectivity (2007, p. 235). The very terminology of “regulation” and “control” signals the administrative ethos underlying interspecies relations. Within the wizarding world, it is wizards who write the laws, enforce them, and interpret them, often without meaningful consultation with the communities they affect. One must also consider the historical depth of this legal infrastructure and its occluded violences. Mentioned and assigned as homework periodically in Hogwarts classrooms (Rowling, 1997, p. 179; 2000, p. 206), the goblin rebellions are often represented as insurrections rather than liberation movements. Their historical

grievances, including the wizarding community's refusal to recognize goblin concepts of ownership and autonomy, are largely elided from dominant magical discourse. The absence of any interspecies legislative council, or of a formal platform for nonhuman beings to articulate their needs and rights, points to a structural silence; that is, a failure of representational justice.

Yet this system is not uncritically embraced by all. Figures such as Rubeus Hagrid, a half-giant who literally lives on the margins of wizard society (i.e., Hogwarts), model alternative forms of cross-species empathy and kinship. Hagrid's respect for 'dangerous' creatures and his commitment to caring for beings like Buckbeak the Hippogriff and Grawp the giant exemplify what Braidotti terms a "*zoe-centred egalitarianism*" (2013, p. 60; italics in the original), one that values life in its multiplicity, beyond the narrow confines of human exceptionalism. Hermione's campaign of "the Society for the Promotion of Elfish Welfare" (S.P.E.W.) (Rowling, 2000, p. 198), though often treated as comic relief, represents a nascent political awareness of systemic injustice, even if its effectiveness remains limited by her own positionality within wizarding privilege. As the posthumanist critique insists, "speciesism is employed to subjugate all bodies, both human and animal" (Batty, 2015, p. 28), a hierarchy the house-elves' condition makes painfully visible. Characters like Arthur Weasley, despite their liberal leanings, still function within the speciesist bureaucratic system and rarely question its foundational assumptions. This mirrors what Derrida critiques as the "noncriminal putting to death" of animals (Derrida & Nancy, 1991, p. 112) since it is the normalized, everyday violence that sustains anthropocentric legal regimes. Viewed through this lens, the Ministry's species classifications are more than mere fantasies because they are allegorical of real-world legal systems that have historically excluded women, racialized populations, indigenous peoples, and nonhuman animals from full political personhood.

The being/beast dichotomy thus functions both as an ontological distinction and as a political tool. It encodes who is eligible for rights, protection, and recognition, and who is rendered killable, exploitable, or invisible. Like the historical categories of "savage," "lunatic," or "subhuman," the term "beast" is loaded with juridical and affective force. It regulates not only the treatment of magical creatures but also the boundaries of moral imagination. In attending to these legal and administrative mechanisms, the Harry Potter series and Scamander's supplementary book offer not just a fantasy of magical law, but a subtle critique of liberal humanism by exposing the strategic and contingent nature of personhood. While the world Rowling creates is not utopian, it is capable of staging moral conflicts in which young heroes and heroines are positioned to recognize and, at times, challenge these injustices.

3. Goblins and the Politics of Ownership

Among many nonhuman beings in the wizarding world, goblins occupy a uniquely ambivalent and politically charged position. As custodians of Gringotts Wizarding Bank, they hold substantial economic influence, yet remain excluded from juridical authority and full politico-cultural personhood. Therefore, their institutional centrality is shadowed by ideological marginalization. It is acknowledged that goblins "are curious magical others in their ability to monopolize metallurgy and banking, securing a more favorable position in the magical hierarchy" since humans "need their services in accumulating, protecting, and creating material wealth" (Chica, 2022, p. 81). However, due to "clause three of the Code of Wand Use" which dictates that "[n]o *non-human creature is permitted to carry or use a wand*" (Rowling, 2000, p. 119; italics in the original), goblins cannot possess wands, the most symbolically potent instrument of magical agency, despite their "being" status and wandless magical prowess. Wizards' refusal "to share the secrets of wandlore with other magical beings" like goblins exemplifies the deep-rooted hypocrisy underlying the beast/being divide: a political fiction that functions to "deny [goblins] the possibility of expanding [their] powers" and asserting autonomous subjectivities (Rowling, 2007, p. 395). This denial may be motivated by historical anxieties, especially regarding exceptional

half-goblin figures such as Professor Filius Flitwick who was an adored student among his peers, is a renowned “dueling champion” (Rowling, 1998, p. 199), and becomes a heroic defender in the Battle of Hogwarts. Instances like Flitwick expose the dissonance between exclusionary policies and the undeniable presence of goblin-associated magical excellence. Rather than being celebrated as legitimate magical subjects, goblins have long been positioned as epistemological threats to wizarding hegemony, as beings whose modes of value, knowledge, and kinship exceed the narrow bounds of anthropocentric governance.⁷ Their “supposedly prestigious position” in the banking sector (Lopes, 2022, p. 182) does not compensate for the denial of their ontological identity. Rather, it masks the persistent fear that goblins, if enfranchised, might rob “the liberal humanist subject (the wizard) of agency and control—the ability to exploit—in these relationships” (Harrison, 2018, p. 331). In this light, goblins are not merely disenfranchised political actors; rather, they represent an epistemological rupture within the magical grid, operating through divergent systems of value, knowledge, and kinship.

Codifying this ambivalence, the prohibition against goblins owning or wielding wands functions as the juridical hinge of inclusion-through-exclusion. Although never justified in magical law, this interdiction inscribes what Agamben names the structure of sovereignty: “Life, which is thus obliged, can in the last instance be implicated in the sphere of law only through the presupposition of its inclusive exclusion, only in an *exceptio*. There is a [...] a threshold in which life is both inside and outside the juridical order, and this threshold is the place of sovereignty” (1998, p. 27). Here the textual reminder of “clause three of the Code of Wand Use” (Rowling, 2000, p. 119) grounds Agamben’s juridical abstraction in a concrete magical interdiction. The wand, as Barad might frame it, is not merely an object but part of a “larger apparatus” that materializes inclusion and exclusion (2007, p. 329). By denying wands to goblins, wizarding law makes them the exception that grounds the rule: “[T]he exception is included in the normal case precisely because it does not belong to it” (Agamben, 1998, p. 22). Hence, the goblin is rendered as in the “bare life,” as a being within the magical community whose capacities are utilized, but whose rights are suspended. Yet, paradoxically, the wizarding elite entrust goblins with safeguarding their most valuable possessions at Gringotts, a paradigm of what Agamben observes with reference to Deleuze and Guattari’s discussion of the sovereign’s capacity to internalize its nonconforming others: “It has often been observed that the juridico-political order has the structure of an inclusion of what is simultaneously pushed outside” (1998, p. 18). In this light, the durability of the wand-rights doctrine appears less a neutral norm than a rule that “does not only confirm the rule; the rule as such lives off the exception alone” (Agamben, 1998, p. 16). This is because, as Agamben explicates, “[l]aw is made of nothing but what it manages to capture inside itself through the inclusive exclusion of the *exceptio*: it nourishes itself on this exception and is a dead letter without it” (1998, p. 27). Also, Giselle Liza Anatol underlines that “the goblins did not riot unexpectedly, but rather in response to laws that prohibited their carrying of wands” (2009, p. 121), and that Griphook frequently uses the so-called demeaning term “wand-carriers” for wizards and witches to expose wizarding dominance. The contradiction, which is the economic trust coupled with the juridical exclusion, thus mirrors historical colonial structures in which the colonized were permitted roles as technicians or custodians but were excluded from juridico-political participation (Said, 2003; Mbembe, 2001).

This paradox is legible at the level of both practice and history. Most vividly, Griphook exemplifies it: While he faithfully adheres to the ethical codes established by his species such as the injunction never to “speak of the secrets of Gringotts” and the principle that goblin-made items like Godric Gryffindor’s sword revert in ownership to goblins (Rowling, 2007, pp. 396, 409), he

⁷ While Nilay Erdem Ayyıldız frames wand prohibition as a Foucauldian dispositif of vulnerability (2020, p. 117), I argue that the denial functions less as disciplinary regulation and more as an ontological foreclosure since it bars goblins from participating in what counts as “magic” itself, rendering them juridically nonhuman.

asserts his dignity directly: “I am not a house-elf” (Rowling, 2007, p. 244). He remains constrained within a system that refuses him full magical recognition. This ontological separation renders goblins wary of interfering in wizarding affairs, especially given their historical subjugation; Gringotts itself, though run by goblins, has once operated “under wizarding rule,” and goblins “suffered losses” with no intervention or redress during Voldemort’s first rise (Rowling, 2007, p. 395; 2003, p. 81). As Griphook later insists, “[b]ut it is, it is about precisely that! As the Dark Lord becomes ever more powerful, your race is set still more firmly above mine! Gringotts falls under Wizarding rule, house-elves are slaughtered, and who amongst the wand-carriers protests” (Rowling, 2007, p. 395)? In the aftermath of such moments that stripped them of socio-cultural, political, and even ontological standing, the wizarding world remained largely indifferent. Their magical subjectivities, for which they have repeatedly rebelled, have been deliberately suppressed for centuries, born of a wizarding fear of losing symbolic and institutional dominance. Nevertheless, goblins are not passive subjects of this exclusion. As highly intelligent beings, they “don’t need protection [...] and a]re quite capable of dealing with wizards,” to the extent that they even “tried to attend [the meeting of the International Confederation of Wizards] and been ousted” from it (Rowling, 2000, p. 390; 2003, p. 640), which is, indeed, a blunt demonstration of their exclusion from global magical governance. The denial of wand use to goblins thus marks a fundamental boundary between those considered full magical subjects and those reduced to magical laborers. It is not just about the wand as a tool, but the wand as a symbol of juridical inclusion. The recurrent goblin rebellions throughout magical history must therefore be understood as sustained resistance against systemic disenfranchisement rather than aberrant outbursts.

Framed by this long history of erasure, wizarding historiography which is also epitomized by Professor Cuthbert Binns’s dry and detached pedagogy, recounts goblin uprisings as disruptions to peace rather than expressions of political will. The silencing of goblin-authored perspectives within the education and archive of the dominant party reproduces what Gayatri Chakravorty Spivak terms “epistemic violence” (1988, p. 280). This violence also structures the most conspicuous site of goblin-wizard tension: ownership. In *The Deathly Hallows*, goblins’ philosophy of ownership is explained in detail: For them, material goods crafted by goblins belong not to their purchasers, but to their creators, and must be returned to the creator upon the owner’s death (Rowling, 2007, pp. 408–409). This challenges the wizarding paradigm of inheritable possession and reflects a deeper onto-epistemological disjunction. The contested claim over the sword of Godric Gryffindor, for instance, foregrounds this divide. While Harry, as a proud member of the Gryffindor House, views the sword as a rightful inheritance and a gift from the past, the goblin Griphook deems its retention a violation of goblin craftsmanship ethics. “Wizards,” as observed by Christina M. Chica, “maintain their favorable origin stories and hold fast to acquired property rather than engage in a wider search for truth” (2022, p. 81). William (Bill) Weasley, who has worked as a cultural intermediary with goblins and befriended them for years, further explains goblins’ “notions of ownership, payment and repayment” as entirely different from human notions: Any goblin-made object, for them, rightfully belongs to “the maker, not the purchaser,” as there can be no act of buying but rather renting for the purchaser’s lifetime; and therefore, they demand such objects be returned to their makers rather than inherited by wizards’ descendants (Rowling, 2007, pp. 417–418). Bill’s explanation makes goblin economics crystal clear. They have a set of material-discursive policies related to their species and thus demand that these policies be understood, respected, and practiced by wizards if inter-species interactions are to occur on equal grounds. As Bill explains, “ownership, payment and repayment” are not merely financial terms for goblins but indices of cultural sovereignty—a sovereignty wizarding society persistently refuses to acknowledge.

Against this background, Griphook’s arc of a so-called cross-species fraternity exemplifies the precarious possibilities and ultimate limits of cross-species solidarity in the face of such epistemic

asymmetry. Initially inclined toward cooperation after witnessing Harry's deeply affective and laborious burial of Dobby (Rowling, 2007, p. 393), which is an act that temporarily breaks the anthropocentric hierarchy of care, Griphook himself remarks: "Goblins and elves are not used to the protection, or the respect, that you have shown this night. Not from wand-carriers" (Rowling, 2007, p. 394). His decision to later abscond with the sword when the trio enters Bellatrix Lestrange's vault at Gringotts is often read as a 'betrayal,' but from the goblin's perspective, it is a reassertion of justice rooted in an alternative conception of property, one in which "the rightful and true master of any object is the maker, not the purchaser" (Rowling, 2007, p. 418). This tension crystallizes around the sword itself, which, as a magical artifact that "imbibe[s] only that which strengthens them" and "that sword's impregnated with Basilisk venom" (Rowling, 2007, p. 250), also functions as an ideological node: It absorbs and reflects the contest between dominant and subaltern modes of cultural knowledge. The trio's assumption that their benevolence or shared goals automatically entail mutual trust reveals a latent colonizer's gaze: an expectation that the nonhuman other should defer to wizarding norms. In refusing to assimilate goblin economic ethics into the dominant juridical structures of wizarding society, the series subtly exposes its own inconsistencies which extoll cross-species alliances while leaving intact the conditions of their impossibility. In this respect, Griphook's refusal to acquiesce to this expectation is symptomatic of a deeper structural failure which is the wizarding world's persistent refusal to treat goblin knowledge and custom as epistemologically valid. This conflict highlights the shift from a multicultural to a social justice lens in Rowling's depiction of race: The goblins "interact with wizards in many ways as equals, a power relationship that causes much tension," and their narrative arc underscores "the ways that institutional and cultural racism can lead dominant group members to oppress racial others even when they do not intend to" (Horne, 2010, pp. 80, 88). Rather than a cultural misunderstanding, the clash over Gryffindor's sword illustrates incompatible worldviews. Whereas wizards view objects as tokens of lineage and legacy, goblins perceive them as extensions of artisanal labor whose worth is inseparable from their makers.

Aesthetically, goblins are also subject to symbolic marginalization. While such traits as hooked noses, sharp features, and dark eyes belong to a longstanding fantasy/folklore convention and are not unique to Rowling, their recurrence within a storyline which associates goblins with banking, contractual disputes, and legal outsiderhood invites a different critical reading. In this specific context, such visual markers, some critics have argued, align uncomfortably with anti-Semitic physiognomic tropes (Sundmark, 2018, p. 171; Murphy, 2025, pp. 323, 339).⁸ While this does not necessarily reflect authorial intent, it illustrates how fantastic representations can reproduce real-world anxieties. The goblins' refusal to assimilate, their alternative ethics of ownership, and their enduring craft traditions complicate any simplistic moral judgment. In fact, it is precisely this resistance to wizarding norms that renders them compelling figures of posthumanist subjectivity. To turn back to Griphook once more, for example, he neither aligns with the antagonists nor fully joins the protagonists, and his ultimate decision to take the sword after aiding the trio's Gringotts infiltration can be interpreted as a refusal to be instrumentalized during the course of the wizards' actions. From a wizard-centric perspective, this act may seem treacherous, but within goblin logic, it is entirely coherent. Griphook's agency destabilizes the moral binaries of the narrative. He is not selfless like Dobby, nor docile like other house-elves. Instead, he represents a third space by becoming a nonhuman actor who does not mimic human ideals but asserts a resistant subjectivity. This third space also extends into the realm of knowledge. Griphook's expertise in security

⁸ Later representations in the Pottermore universe complicate these stereotypes. In *Fantastic Beasts* movie series (2016–2022), goblins appear not only as Gringotts-style bankers or Orientalized tricksters, but as working-class figures, jazz musicians, and even mobsters. Red the elevator operator and the goblin jazz singer evoke African American labor and artistic culture of the 1920s, while Gnarlak embodies Italian- or Jewish-American gangster archetypes (Rowling, 2016). For further discussion, see (Swank, 2019, pp. 171–174).

systems, magical metallurgy, and enchantment-crafting proves indispensable to Harry's quest. Yet his knowledge is never institutionally recognized or culturally legitimized. Often utilized but not honored, it is an extractive logic that resonates with postcolonial critiques of how indigenous and non-Western knowledges are appropriated under modernity (Smith, 2021, pp. 67–84). Goblin knowledge, from this vantage, becomes a form of what Michel Foucault calls “subjugated knowledges” which “have been disqualified as inadequate to their task” (1980, p. 82) yet vital to power's functioning. By this, I mean that wizarding institutions routinely draw on goblin craft and technique as in banking security, metallurgy, and artifact lore while withholding epistemic authority, curricular visibility, legal recognition over the objects and processes goblins develop. In my reading, this is not a peripheral contradiction but a structural feature of governance. Goblin know-how is shown to be indispensable precisely because it is kept outside the circle of sanctioned knowledge, where it can be extracted without ceding authority. Therefore, Griphook's claim to the Sword of Gryffindor reads less as betrayal and more as an act of restitution or a demand that production and expertise carry ownership and voice.

Viewed through a posthumanist lens, goblins function as material-discursive agents who expose the limits of anthropocentric ethics and liberal inclusion in the wizarding society, at least in Britain. Their ontology, grounded in reciprocal relations between maker and object, challenges the wizarding world's presumptions about value, inheritance, and mastery. As Braidotti argues, posthumanist ethics demand an attentiveness to “non-unitary, multilayered” subjectivities (2014, p. 180), a framework Griphook embodies thanks to his position of being both a collaborator and a critic of wizards when he refuses assimilation and insists on the autonomy of goblin culture. Here, goblin autonomy names a plural, relational self-organization established in goblin craft-ethics and overlapping legal orders (i.e., goblin property norms *versus* wizard inheritance law). Ultimately, the political exclusion of goblins highlights the fragility of magical liberalism. While some wizards, such as Harry or Hermione, exhibit moments of empathy and ethical self-reflection, their actions rarely translate into structural changes. For that reason, the persistent legal and symbolic marginalization of goblins suggests that posthumanist justice in the wizarding world requires not just interpersonal alliances but epistemic and institutional transformation, which would lead to a recognition of alternative logics rather than their containment.

4. Conclusion: Towards a Posthumanist Ethics of Magical Governance

Rowling's series, while rightly celebrated for its resistance to authoritarianism and its valorization of courage and care, is structured by an ontological order in which species hierarchies, legal exclusions, and visual regimes shape the lived experience of magical and nonhuman beings. Read through a posthumanist lens, these asymmetries are not incidental flourishes of world-building as they operate as material-discursive formations that naturalize wizardly normativity. On the flip side, the same narrative also stages moments of ethical friction and cross-species affinity that gesture toward alternative futures. The result is a transitional ethical space that presents a world which critiques domination even as it struggles to imagine fully co-constituted multispecies life.

This ambivalence is legible in the series' most charged interspecies relations. “Harry never acts alone,” states William V. Thompson, “[a]s a hero, Harry is both relational and interdependent” (2016, p. 42), relying on others' willingness to join his quests even as the series ultimately recenters liberal humanist agency. As observed above, Harry's alliance with Griphook during the Gringotts infiltration appears at first reciprocal in terms of the combination of human cunning and goblin expertise but culminates in deception over the Sword of Gryffindor and thus reiterates a colonial grammar of instrumentalization. The uneasy transaction between Harry and Griphook exemplifies the failure of wizarding heroes to decenter their own epistemological assumptions. Griphook is not seen as an equal subject but as a strategic necessity. Harry resists Voldemort's supremacism, but his ethical horizon too often remains bounded by liberal humanism, by recognizing cruelty without reconfiguring the ontological ground on which beings meet. Likewise,

Hermione's S.P.E.W. activism dramatizes the limits of a well-intentioned, humanist rescue ethos. Her slogans, petitions, and attempted unionization name exploitation but do not take seriously the house-elves' own modes of dignity, memory, and communal agency. Hermione's advocacy, while well-intentioned, reflects a humanist desire to save the other rather than to hear the other. Winky's grief, Kreacher's complicated loyalties, and the elves' embedded socialities reveal that freedom, if conceived exclusively in wizarding terms, can reproduce the very hierarchy it seeks to undo. In both cases, the ethical shortfall is not reducible to personality; it is symptomatic of a narrative economy that privileges human protagonism as the locus and measure of justice.

Posthumanist theory clarifies why these gestures fall short. For Barad, ethicality emerges through "intra-action," wherein agencies are co-constituted rather than pre-given (2007, p. 33); for Haraway, living well requires "becoming with" others rather than benevolent inclusion (2008, p. 4). Harry's freeing of Dobby, Hagrid's care for fantastic creatures, and Luna's attention to Thestrals are vivid scenes of cross-species regard, but they remain episodic, individualized, and insufficiently institutional. They mark affective recognition without systemic redress. Thus, the series "forces us to acknowledge both humans and animals as embodied creatures that change and suffer," and in doing so "asks us to reevaluate the hierarchical framework that justifies the mistreatment of animals" (Batty, 2015, pp. 27, 36). The world's aesthetic architecture mirrors—and legitimizes—such ethical boundaries. The "Fountain of Magical Brethren" and, later, the "Magic is Might" statue are not neutral ornaments but affective technologies of governance but, in Jacques Rancière's terms, instruments of "a certain recasting of the distribution of the sensible, a reconfiguration of the given perceptual forms" (2004, p. 63). Their vertical compositions choreograph who stands above and who bears the weight below, suturing a commonsense of wizard superiority to the very stones of the Ministry, precisely the kind of ordering by which "[t]he visibility of a form of expression as an artistic form depends on a historically constituted regime of perception and intelligibility" (Rancière, 2004, p. 50). If the aesthetic regime once "dismantled [the] correlation between subject matter and mode of representation" (Rancière, 2004, p. 32), these monuments stage their return by reinstalling a representative hierarchy where some bodies are made to signify nobility and others servility. This foreclosure of equality also rests on a vantage of authority, for, as Rancière cautions, "[w]here one searches for the hidden beneath the apparent, a position of mastery is established" (2004, p. 49): Here, a wizardly mastery that naturalizes who may appear and how. In Braidotti's terms (2013, pp. 60–61, 111–112), the visual grammar reiterates a bios/zoe distinction that privileges some lives as fully political while relegating others to attenuated vitality. Seeing, here, is already a form of ordering, already political because it is already distributive: "[A]n aesthetic politics always defines itself by [...] the distribution of the sensible," deciding "what is visible and audible as well as what can be said, thought, made, or done" (Rancière, 2004, pp. 63, 85) and thus converting vision into governance.

If fantasy is, as Mendlesohn and Edward James suggest (2009, pp. 1–6), a laboratory of onto-epistemological experimentation, then *Harry Potter*'s laboratory results are diagnostic and invitational. The text exposes the contradictions of liberal sympathy when confronted with multispecies entanglements and thereby primes readers to imagine a different ethical grammar. A posthumanist ethics of magical governance would not begin with tolerance or tokenistic inclusion. It would pivot from control to co-constitution. Nonhuman beings would cease to function as metaphors, instruments, or laboring backgrounds and would instead be recognized as agents who affect and are affected within shared ecologies. Such a reorientation repositions figures long treated as narrative accessories. Griphook's rejection of wizard property norms, Firenze's refusal of species classification, Kreacher's trajectory from servitude to self-directed attachment, and Grawp's unruly kinship all mark sites of what Braidotti calls nomadic subjectivity as becomings that trouble fixed identities and verticalized orders. In this light, the question is not whether the series achieves a thoroughly posthumanist polity—it does not—but whether it equips us to

perceive the conditions under which one might be imagined: shared ontological ground, distributed agency, situated justice, and institutional forms capable of registering more-than-human claims.

Accordingly, the ethical task is twofold. First, to read the series against the grain of its own anthropocentric defaults by tracking how monuments, ministries, and narrative focalization stabilize wizard supremacy even as acts of care flicker across species lines. Second, to translate episodic care into the thought-experiment of structure: What would laws look like if goblin craft and custody were juridically legible? What forms of labor governance would honor house-elf temporalities and attachments? What representational regimes would place centaurs and giants as co-authors of the sensible order rather than its margins? Answering such questions would realize what this study sees as the necessary ontological reorientation, recognizing magical beings not as supplements to human protagonism but as subjects of world-making in their own right. In exposing the fractures beneath the polished marble of the Ministry, the series offers more than moral fable while it becomes a site of speculative worlding. Its imperfect coalitions and unresolved tensions invite us to imagine magical ecologies grounded in accountability, reciprocity, and co-becoming. From domination to fraternity is thus not a path the text completes but a horizon it makes visible: a posthumanist ethics of governance that remains to be thought, narrated, and, within the logic of the wizarding world and our own, made.

References

- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. (D. Heller-Roazen, Tran.). Stanford: Stanford University Press.
- Anatol, G. L. (2009). The Replication of Victorian ideology in Harry Potter. In G. L. Anatol (Ed.), *Reading Harry Potter again: New critical essays* (pp. 109–126). Santa Barbara: ABC Clio.
- Aslan, S. G. (2018). *A Foucauldian reading of power in Harry Potter series: Speciesism and discrimination based on blood status* [Unpublished master's thesis]. Middle East Technical University, Ankara.
- Barad, K. (2003). Posthumanist performativity: Toward an understanding of how matter comes to matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 801–831.
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham: Duke University Press.
- Batty, H. (2015). Harry Potter and the (Post)human animal body. *Bookbird: A Journal of International Children's Literature*, 53(1), 24–37.
- Braidotti, R. (2003). Cyberteratologies: Female monsters negotiate the other's participation in humanity's fat future. In M. S. Barr (Ed.), *Envisioning the future: Science fiction and the next millennium* (pp. 146–169). Middletown: Wesleyan University Press.
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity.
- Braidotti, R. (2014). Writing as a nomadic subject. *Comparative critical studies*, 11(2–3), 163–184.
- Chen, M. Y. (2012). *Animacies: Biopolitics, racial mattering, and queer affect*. Durham: Duke University Press.
- Chevalier, N. (2005). The Liberty tree and the whomping willow: Political justice, magical science, and Harry Potter. *The Lion and the Unicorn*, 29(3), 397–415.
- Chica, C. M. (2022). The Magical (Racial) contract: Understanding the wizarding world of Harry Potter through Whiteness. In S. P. Dahlen & E. E. Thomas (Eds.), *Harry Potter and the*

- other: Race, justice, and difference in the wizarding world* (pp. 71–85). Jackson: University Press of Mississippi.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1987). *A Thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. (B. Massumi, Tran.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Derrida, J. (2002). The Animal That Therefore I Am (More to Follow). (D. Wills, Tran.) *Critical Inquiry*, 28(2), 369–418.
- Derrida, J., & Nancy, J.-L. (1991). “Eating Well,” or the Calculation of the Subject: An Interview with Jacques Derrida. In E. Cadava, P. Connor, & J.-L. Nancy (Eds.), *Who Comes After the Subject?* (pp. 96–119). New York: Routledge.
- Erdem Ayyıldız, N. (2020). *The Exercise of biopower through race and class in the Harry Potter series*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Fettke, S. (2012). “Beasts,” “Beings,” and everything between: *Environmental and social ethics in Harry Potter* [Unpublished master’s thesis]. University of Kansas, Lawrence.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977*. (C. Gordon, L. Marshall, J. Mepham, & K. Soper, Trans.). New York: Pantheon Books.
- Haraway, D. (2008). *When species meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harrison, J. (2018). Posthuman power: The Magic of hybridity in the Harry Potter series. *Children’s Literature Association Quarterly*, 43(3), 325–343.
- Holbraad, M., & Pedersen, M. A. (2017). *The Ontological turn: An Anthropological exposition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horne, J. C. (2010). Harry and the other: Answering the race question in J. K. Rowling’s *Harry Potter*. *The Lion and the Unicorn*, 34(1), 76–104.
- Horzum, S. (2025). Posthumanist subjectivities of fantastic Creatures in the Harry Potter series. *English Studies*, 106(5), 713–727.
- Landrieu, M. (2017, May 23). New Orleans mayor on removing confederate monuments. *Time*. Retrieved September 15, 2025, from <https://time.com/4790674/mitch-landrieu-new-orleans-confederate-monuments-speech/>
- Landrieu, M. (2020). Mitch Landrieu takes history off a pedestal. *Lapham’s Quarterly*, 13(1). Retrieved September 15, 2025, from <https://www.laphamsquarterly.org/memory/mitch-landrieu-takes-history-pedestal>
- Lemke, T. (2021). *The Government of things: Foucault and the new materialisms*. New York: New York University Press.
- Lopes, J. V. (2022). “All was well”?: The Sociopolitical struggles of house-elves, goblins, and centaurs. In C. K. Farr (Ed.), *Open at the Close: Literary Essays on Harry Potter* (pp. 178–187). Jackson: University Press of Mississippi.
- Mbembe, A. (2001). *On the postcolony*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Mendlesohn, F. (2002). Crowning the king: Harry Potter and the construction of authority. In L. A. Whited (Ed.), *The Ivory tower and Harry Potter: Perspectives on a literary phenomenon* (pp. 159–181). Columbia: University of Missouri Press.
- Mendlesohn, F., & James, E. (2009). *A Short history of fantasy*. London: Middlesex University Press.

- Murphy, K. J. (2025). Monstrous Jews of the Gospels. In B. R. Grafius & J. W. Morehead (Eds.), *The Oxford Handbook of Biblical Monsters* (pp. 323–343). Oxford: Oxford University Press.
- Nelson, J. S. (2021). *Defenses against the dark arts: The Political education of Harry Potter and His Friends*. Lanham: Lexington.
- Nguyen, M. (2020). Flirting with posthuman technologies in Harry Potter: Over-consumption of a good thing—Technology as magic. In R. Jarazo-Álvarez & P. Alderete-Diez (Eds.), *Cultural politics in Harry Potter: Life, death and the politics of fear* (pp. 207–219). New York: Routledge.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: *Les Lieux de Mémoire*. *Representations*, 26, 7–24.
- Phipps, A. (2003). Languages, identities, agencies: Intercultural lessons from Harry Potter. *Language and Intercultural Communication*, 3(1), 6–19.
- Rancière, J. (2004). *The Politics of aesthetics: The Distribution of the sensible*. (G. Rockhill, Tran.). London: Continuum.
- Rowling, J. K. (1997). *Harry Potter and the philosopher's stone*. London: Bloomsbury.
- Rowling, J. K. (1998). *Harry Potter and the chamber of secrets*. London: Bloomsbury.
- Rowling, J. K. (2000). *Harry Potter and the goblet of fire*. London: Bloomsbury.
- Rowling, J. K. (2003). *Harry Potter and the order of phoenix*. London: Bloomsbury.
- Rowling, J. K. (2007). *Harry Potter and the deathly hallows*. London: Bloomsbury.
- Rowling, J. K. (2016). *Fantastic beasts and where to find them: The Original sScreenplay*. Pottermore Publishing.
- Said, E. W. (2003). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Scamander, N. [Rowling, J. K.] (2001). *Fantastic beasts and where to find them*. London: Bloomsbury.
- Smith, L. T. (2021). *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples* (3rd ed.). London: Zed Books.
- Spivak, G. C. (1988). Can the Subaltern Speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). Basingstoke: Macmillan Education.
- Sundmark, B. (2018). Of Memes and muggles: *Harry Potter*, Facebook and the 2016 presidential campaign in the United States. In A. Firestone & L. A. Clark (Eds.), *Harry Potter and convergence culture: Essays on fandom and the expanding potterverse* (pp. 163–174). Jefferson: McFarland.
- Swank, K. (2019). House-Elves in Harlem: Stereotyping the other in *fantastic beasts and where to find them*. In C. E. Bell (Ed.), *Transmedia Harry Potter: Essays on storytelling across platforms* (pp. 166–180). Jefferson: McFarland.
- Thompson, W. V. (2016). Finding a place on the literary map: *Harry Potter*, Secondary Worlds, and post-potter fantasy. *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 22(1), 36–52.
- Upton, D. (2017, September 13). Confederate monuments and civic values in the wake of charlottesville. *Society of Architectural Historians*. Retrieved September 15, 2025, from <https://www.sah.org/publications/sah-blog/sah-blog/2017/09/13/confederate-monuments-and-civic-values-in-the-wake-of-charlottesville>

Young, J. E., & Geddes, J. L. (2007). Interview with James E. Young. Retrieved September 15, 2025, from <https://hedgehogreview.com/issues/the-uses-of-the-past/articles/interview-with-james-e-young>

Araştırma Makalesi / Research Article

SAVUNMA SANAYİSİNDE MİLLİ TEKNOLOJİ HAMLESİ: ANKARA İLİ ÖRNEĞİ

Duhan KALKAN¹

Öz

Bu çalışma, Türkiye'nin savunma sanayisinde dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik politikalarını, realizm kuramı çerçevesinde değerlendirmektedir. Realizme göre devletler, anarşik uluslararası sistemde güvenliklerini sağlamak ve varlıklarını sürdürmek için askerî kapasite ve caydırıcılıklarını artırmak zorundadır. Bu doğrultuda dışa bağımlılık, yalnızca ekonomik bir zafiyet değil, aynı zamanda ulusal güvenliğe yönelik stratejik bir tehdit olarak görülmektedir. Türkiye'nin son yıllarda benimsediği "Milli Teknoloji Hamlesi", realizmin temel kabulleriyle örtüşmekte ve savunma sanayisinde yerli ve milli üretimi önceleyen bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Makalede, savunma sanayisinin tarihsel gelişimi ve teknolojik dönüşümü aktarıldıktan sonra, Ankara ili örneği üzerinden Türkiye'nin bu alandaki kurumsal ve yapısal gücü analiz edilmiştir. ASELSAN, TUSAŞ, ROKETSAN, HAVELSAN ve Makine ve Kimya Endüstrisi Anonim Şirketi (MKE) gibi ana yüklenici firmaların yanı sıra, üniversiteler, Ar-Ge merkezleri ve teknoparklar ile desteklenen geniş bir ekosistemin varlığı, Ankara'yı Türkiye'nin savunma sanayii üssü haline getirmiştir. Çalışma, savunma sanayisinin sadece güvenlik değil, aynı zamanda kalkınma, teknolojik bağımsızlık ve uluslararası rekabet gücü açısından da kritik bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Savunma sanayi, Milli teknoloji hamlesi, Ankara

JEL Kodları: F, F5, O

NATIONAL TECHNOLOGY INITIATIVE IN THE DEFENSE INDUSTRY: THE CASE OF ANKARA PROVINCE

Abstract

This study evaluates Türkiye's policies aimed at reducing foreign dependency in the defense industry within the framework of realist theory. According to realism, in an anarchic international system, states must enhance their military capacity and deterrence in order to ensure their security and preserve their existence. In this context, foreign dependency is considered not merely an economic vulnerability but a strategic threat to national security. Türkiye's recently adopted "National Technology Initiative" aligns closely with the core assumptions of realism and emerges as a strategy prioritizing domestic and national production in the defense sector. After presenting the historical development and technological transformation of the defense industry, the article analyzes Türkiye's institutional and structural strength through the case of Ankara. With major contractors such as ASELSAN, TUSAŞ, ROKETSAN, HAVELSAN, and Mechanical and Chemical Industries Corporation (MKE), alongside universities, R&D centers, and technoparks, Ankara has become the central hub of Türkiye's defense industry. The study demonstrates that the defense industry plays a critical role not only in ensuring national security but also in promoting economic development, technological independence, and international competitiveness.

Keywords: Realism, Defense industry, National technology initiative, Ankara

JEL Codes: F, F5, O

¹ Dr. Ankara Kalkınma Ajansı, kalkanduhan@yahoo.com ORCID: 0000-0001-5346-7016

Başvuru Tarihi (Received): 18.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Savunma sanayi, ulusal güvenliğin sağlanmasında kritik bir rol oynayan ve ülkelerin bağımsızlık seviyelerini doğrudan etkileyen stratejik bir sektördür. Ülkeler kendi savunma kapasitelerini güçlendirmek, caydırıcılık gücünü artırmak ve dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla savunma sanayisine büyük yatırımlar yapmaktadır. Tarihin her döneminde bu anlayış geçerliliğini korumuş olup, ikinci dünya savaşı akabinde savaşın yarattığı yıkıcı etki savunma sanayisinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş dönemi boyunca, savunma sanayisi iki kutuplu dünya düzeninde askeri üstünlük sağlama açısından büyük önem taşımıştır. ABD ve Sovyetler Birliği'nin liderliğinde yürütülen silahlanma yarışı, savunma sanayisini uluslararası politikaların merkezine yerleştirmiştir. 1991'de Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, küresel güvenlik ortamı değişmiş ve birçok ülke, kendi ulusal savunma sanayisini güçlendirme yönünde politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bu dönemde, savunma sanayisinde küresel eğilimler değişmiş, geleneksel konvansiyonel silahlardan ziyade teknoloji tabanlı savunma sistemlerine yönelik yatırımlar artmıştır. Bu süreçte, özellikle insansız hava araçları (İHA), siber güvenlik ve yapay zeka tabanlı savunma sistemleri ön plana çıkmıştır. Türkiye de bu dönüşüme ayak uydurmak amacıyla 2000'li yıllardan itibaren savunma sanayisini millileştirme çabalarını hızlandırmıştır. Özellikle 2010'lu yıllarda, dışa bağımlılığı azaltarak hükümetin "Milli Teknoloji Hamlesi" adı altında savunma sanayisini yerli ve milli üretimle güçlendirme hedefi, Türkiye'nin stratejik önceliklerinden biri haline gelmiş, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren önemli oranda savunma sanayi yatırımları alan Ankara bu konuda daha önemli bir şehir haline gelmiştir.

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış olup, betimsel yöntem esas alınmıştır. Araştırmada doküman incelemesi tekniği kullanılarak resmi raporlar, akademik makaleler, kalkınma planları ve istatistiksel veriler analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, savunma sanayisinin Milli Teknoloji Hamlesi bağlamında gelişimini ortaya koymak olduğundan, elde edilen bulgular mevcut durumun betimlenmesi ve literatürdeki farklı yaklaşımlarla karşılaştırılması yoluyla değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda araştırma, hem nitel hem de betimsel özellik taşımakta; yer yer karşılaştırmalı bir analiz içermektedir.

Söz konusu çalışmada Ankara'nın tercih edilmesinin temel gerekçesiye, savunma sanayisinde Türkiye'nin en yoğun kümelenmesine sahip şehir olmasıdır. ASELSAN, TUSAŞ, ROKETSAN, HAVELSAN, FNSS ve MKE gibi ana yüklenici firmaların merkezlerinin Ankara'da bulunması; bu firmalarla yakın çalışmalar yapan çok sayıda KOBİ ve yan sanayinin yine Ankara'da yoğunlaşması, ili savunma sanayi açısından stratejik bir merkez haline getirmektedir. Ayrıca Ankara, savunma ve havacılık sektörüne yönelik en fazla Ar-Ge merkezine ve tasarım merkezine sahip il konumundadır. Çalışmada kullanılan kriterler; (i) savunma sanayi ana yüklenici firmalarının şehirdeki varlığı, (ii) Ar-Ge ve tasarım merkezlerinin sayısı, (iii) ihracat ve üretim verilerindeki payı ve (iv) savunma kümelenmelerinin kurumsal yapılarıdır. Bu göstergeler ışığında Ankara ili, Milli Teknoloji Hamlesi bağlamında savunma sanayiinin gelişiminin analiz edilmesi için uygun bir örneklem olarak değerlendirilmiştir.

Uluslararası ilişkiler alanında savunma sanayisine ilişkin kavramsal çalışmaları çeşitlendirmek mümkün olsa da, bu makalede savunma politikaları, caydırıcılık ve dışa bağımlılık gibi kavramlar üzerinden Realizmi merkezine alan bir bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır. Bu noktada araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir: "Milli Teknoloji Hamlesi kapsamında Türkiye'nin savunma sanayisinde bağımsızlık hedefleri nasıl şekillenmiştir ve bu hamlenin uluslararası rekabetteki karşılığı nedir?", "Ankara'nın Türk savunma sanayisi içindeki yeri nedir?"

1. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Devletlerin tarih sahnesinde varlıklarını sürdürebilmeleri ve egemenliklerini muhafaza edebilmeleri açısından, dış güvenlik ve savunma her dönem kritik unsurlar olmuştur. Diğer devletlerden gelebilecek tehditler ve müdahaleler karşısında kendini koruma ihtiyacı, savunma

faaliyetlerini devlet yönetiminin vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Bu doğrultuda dış savunma, tarih boyunca en temel kamu hizmetlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Modern devlet anlayışında ise savunma hizmeti, sadece bir güvenlik tedbiri değil, aynı zamanda devletin egemenliğini ve kurumsal varlığını simgeleyen temel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bir ülkenin savunma sanayisindeki gücü, onun ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeyiyle doğrudan bağlantılıdır. Uluslararası düzeyde bakıldığında ise savunma sanayisinde kaydedilen ilerleme, devletlerin küresel güç düzeylerinin belirlenmesinde önemli bir gösterge işlevi görmektedir. Bu çerçevede savunma sanayiinin iki temel niteliği öne çıkmaktadır: İlki, ulusal güvenliği temin etmek adına yüksek teknoloji ve gizlilik gerektiren sistemlere dayanmasıdır. İkincisi ise, ciddi mali kaynaklar gerektiren bu sistemlerin yerli imkanlarla geliştirilmesi sayesinde ülkenin sanayi, bilim ve teknoloji kapasitesine önemli katkılar sağlamasıdır. Bir anlamda dışa bağımlılığı azaltan yerli ve milli sistemlere ağırlık verilmesidir. Bu noktadan bakıldığında savunma sanayisinin, bir ülkenin silahlı kuvvetleri ve güvenlik kurumları için gerekli olan silah, mühimmat, araç-gereç, teknoloji ve sistemlerin tasarımı, üretimi ve bakımını kapsayan endüstriyel sektörler bütünü olduğu, askeri teçhizatın yanı sıra iletişim sistemleri, elektronik bileşenler ve siber savunma çözümleri gibi geniş bir ürün yelpazesini içerdiği görülmektedir (Yılmaztürk, 2023, s. 142–143). Diğer taraftan savunma sanayileri, 21. yüzyılda devletlerin sadece askeri güvenliklerini değil, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik kapasitelerini de şekillendiren stratejik sektörler arasında yer almaktadır. Yerli savunma sanayilerinin geliştirilmesi, devletlerin dışa bağımlılığını azaltmakta ve stratejik özerkliklerini artırmaktadır. Bu sektör, yüksek teknolojiye dayalı üretim süreçleri ve yoğun Ar-Ge faaliyetleriyle ulusal teknolojik altyapının gelişmesine önemli katkı sağlarken, aynı zamanda ekonomik büyümeyi destekleyerek istihdam yaratmaktadır. Savunma ürünlerinin ihracı ise devletlere uluslararası arenada daha fazla diplomatik etki ve manevra alanı sunmakta, böylece savunma sanayii sadece güvenlik kaygılarını değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma ve dış politika hedeflerini de destekleyen çok yönlü bir araç haline gelmektedir (Kurç vd. 2017, s. 219–227).

Uluslararası ilişkiler, dış politika ve savunma sanayi arasında önemli bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi, uluslararası ilişkiler düzleminde farklı teorilerle açıklamak mümkündür. Liberal teori iş birliğine ve uluslararası kurumların etkinliğine vurgu yapmakta, savunma sanayisinde çok uluslu şirketlerin sınırları aşan manevra kabiliyetini, NATO gibi ittifak sistemlerinin ortak politika anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Konstruktizm, savunma anlayışlarına kültürel ve tarihsel bakış açısıyla yaklaşmaktadır. “Biz” ve “onlar” ayrımı bu bağlamda önemlidir. Marksist teoriye konuya, silah şirketleri, savaş endüstrisi, kar güdüsü, devlet-özel sektör ilişkileri doğrultusundan bir bakış açısı sunmaktadır (Fiott, 2013). Her ne kadar farklı teoriler bu konu ile ilgili birbirinden ayrı düşünceleri öne sürse de, bu çalışmada uluslararası ilişkiler sisteminin en köklü teorilerinden biri olan Realizm üzerinden konuya teorik bir altyapı oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda uluslararası sistemde aktörler, sistemin yapısı, güç ve çıkar olgusu, askeri kapasite, caydırıcılık, dışa bağımlılık, teknolojik yeterlilik gibi hususlar ön plana çıkmaktadır.

Realizme göre devletler, uluslararası ilişkiler sisteminin birincil ve en önemli aktörleridir. Devletler, kendi kararlarını kendi alabilen egemen yapılardır. Temel gayeleri varlıklarını sürdürmek, güvenliklerini almak ve güç elde etmektir. Uluslararası örgütler, şirketler ve sivil toplum kuruluşları gibi yapılar ise Realizm kapsamında etkili oluşumlar olarak görülmemektedir. Uluslararası ilişkiler sisteminde herhangi bir otorite bulunmadığından dolayı sistemin yapısı anarşik olarak tanımlanmaktadır. Bir anlamda küresel sistemde devletlerin üstünde olan, aldığı kararlarla tam olarak onları bağlayan, cezalandırıcı bir otorite eksikliğinden bahsedilmektedir (Düzgün, 2020, s. 262–265). Bu ortamın yarattığı belirsizlik, devletler açısından güç mücadelesi, güvenlik ikilemi ve iş birliği gibi hususları öne çıkarmaktadır. Devletler anarşik sistem içinde kendi güvenliklerini sağlamak adına bağımsız bir şekilde hareket etmekte, kalıcı iş birlikleri kurmamakta, hayatta kalabilmek ve çıkarlarını gerçekleştirmek adına güçlerini artırma eğilimi

sergilemektedir. Bunun yegâne yolu askeri harcamalarını, kapasitesini ve sanayisini güçlendirmekten geçmektedir. Bir anlamda devletlerin askeri kapasitesini artırmaya yönelik yaptığı savunma yatırımları, realist kuram açısından rasyonel ve zorunlu bir stratejidir. Askeri anlamda güçlü bir devletin caydırıcılık gücü de bu doğrultuda kabul görmektedir. Caydırıcılık, bir devletin karşı tarafı saldırıdan vazgeçirmesi üzerine kurulu bir stratejidir ve bu stratejinin inandırıcılığı, devletin savunma kapasitesine olan güvene dayanmaktadır. Bu noktada dışa bağımlılık, caydırıcılığı zayıflatabilecek önemli bir risk faktörü olarak devletlerin karşısına çıkmaktadır (Tokatlı, 2022, s. 127–136). Dışa bağımlı bir savunma sistemi kriz dönemlerinde devletleri zayıf bıraktığı için yerli ve milli bir savunma sanayi anlayışı imkanlar ölçüsünde tercih edilmektedir. Bunun için devletler teknolojiyi takip ederek, güncel ilerlemeler ışığında, yeni nesil silah sistemleriyle diğer devletlere karşı üstünlük sağlayacak adımlar atmaktadır. Özellikle kritik askeri teçhizat ve mühimmat üretiminde dışa bağımlı olan ülkeler, kriz dönemlerinde ambargo, gecikme veya teknik yetersizliklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası maruz kaldığı silah ambargosu, bu durumun somut bir örneğidir (Gümüş, 2024, s. 182–186). Diğer taraftan devletlerin savunma harcamalarını artırmaları, sanayisine önemli ölçüde yatırım yapması, kendini korumak için silahlanması, diğer devletlerin de benzer stratejiler üretmesine yol açmaktadır. Bu durum güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde yaşanan silahlanma yarışı küresel ölçekli bir savaşı engellediği gibi Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile başlayan süreçte Avrupa Birliği'nin savunma harcamalarını artırması da bu bağlamda benzer bir nitelik taşımaktadır (Lee vd. 2024, s. 189–191).

2. Türk Savunma Sanayisi ve Milli Teknoloji Hamlesi

2.1. Türk Savunma Sanayisinin Tarihsel Gelişimi

Tarihsel süreç içerisinde teknolojik yenilikler sosyal, siyasi, askeri ve ekonomik konularda dönüştürücü bir rol üstlenmiş, bu durum küresel sistemde büyük değişimleri de tetiklemiştir. Endüstri 4.0 olarak da adlandırılan 4. Sanayi Devrimi bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Yapay zeka uygulamalarının yaygınlaşması, artırılmış ve sanal gerçekliğin farklı alanlarda kullanımının yoğunlaşması, otonom araçların, 3D teknolojilerinin ve nanoteknoloji ürünlerinin sektörde etkisinin artması endüstri 4.0'ın yenilikleri olarak kabul edilmektedir. Devletler de küresel sistem içinde bu yeniliklere yönelik politikalar ve stratejiler üretme konusunda hedefler belirlemektedir. Bu durum devletler arasında rekabetçilik anlayışını ön plana çıkarmakla birlikte bu yarışta geride kalan ülkeler için dışa bağımlılık tehlikesiyle devletleri karşı karşıya bırakmaktadır (Shkurti vd. 2023, s. 14–15).

Tarihsel süreç içerisinde özellikle silah sanayisindeki gelişmeler savaşların yöntemini hatta devletlerin kaderini değiştirmiştir. Gelişmeleri yakından takip eden, ordularını daha iyi donatabilen devletler savaş alanında avantajı eline geçirmiştir. Yay ve okların seri olarak üretildiği dönemden sanayi devrimine, dünya savaşlarından günümüz teknolojilerine yaşanan tüm gelişmeler savaş zamanındaki zayıflık sayılarına ve ortaya çıkan yıkıma yansımıştır. Amerikan iç savaşı, 19 yüzyılda Avrupa devletlerinin aralarındaki savaşlar, Rus- Japon savaşı yeni silahların kullanıldığı, tüfek ve top gibi silahların modernize edildiği dönemler olmuştur (Plamondon, 2012). Birinci Dünya Savaşı bu silahların kitlesel boyutlu etki yarattığı bir dönemin kapılarını açarken, İkinci Dünya Savaşı endüstriyel savunma sanayi kabiliyetinin büyük yıkıcı etkilerini gözler önüne sermiştir. Özellikle atom bombası ve nükleer silah kapasitesi bu bağlamda ön plana çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi akabinde iki kutuplu dünya düzeni oluşmuş, Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönemin başat güçleri ABD ve SSCB arasında doğrudan bir sıcak savaş yaşanmasa da, iki kutup arasında nükleer güç rekabeti başta olmak üzere silahlanma yarışı yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Taraflar sürekli artan silahlanmaya dayalı korku ortamını silahsızlanma anlaşmalarıyla azaltmaya çalışmıştır (Kantarıcı, 2012, s. 47–51).

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan rahatlamayla yeni dünya düzeninde pek çok ülkede savunma bütçelerinde kesintiler yaşanmış ve askeri personel sayıları azaltılmıştır. Bu dönemde savaşlar daha az konvansiyonel bir hale gelmiş, yerini daha esnek bölgesel ve düşük yoğunluklu çatışmalara bırakmıştır. Bu durum savunma sanayisine de yansımış büyük ölçekli üretimler yerine yüksek hassasiyetli teknolojik ve modüler sistemlere daha fazla yer verilmiştir. Günümüzde pek çok devletin kendi imkanları ölçüsünde yerli bir savunma sanayi kurma ve geliştirme çabası içinde olduğu görülmektedir. Bu noktada ön plana çıkan husus dışa bağımlılığı mümkün olduğunca azaltmaktır. Bu politikalarla birlikte sadece askeri güvenlik değil aynı zamanda ekonomik büyüme, teknoloji geliştirme, prestij kazanma da hedeflenmektedir. Diğer taraftan ülkelerin sahip olduğu savunma sanayisi şirketleri de bu noktada önemlidir. Küreselleşme ile birlikte bu şirketler birleşmeler ve satın almalarla birlikte çok uluslu şirketlere de dönüşmekte, bir anlamda sınırları aşan iş birlikleri gelişmektedir (Kurç vd. 2017, s. 219–227).

Savunma sanayi alanında özellikle son yıllarda büyük aşama kaydeden devletlerin başında Türkiye'ye gelmektedir Türkiye'nin savunma sanayisini irdelemeden önce tarihsel süreç içerisinde ülkenin kat ettiği ilerlemelerden bahsetmekte fayda vardır. Türkiye'nin savunma sanayi yolculuğu Osmanlı Devleti'ne kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti kurulduğu dönemden itibaren askeri alanda güçlü bir yapı kurmuş, orduya verilen önem bu devleti bir cihan imparatorluğuna dönüştürmüştür. Osmanlı Devleti kurulduğu yıllarda geleneksel Türk silahları olarak kabul edilen ok ve kılıç gibi malzemeleri uzunca bir süre kullanmış (Aydüz, 2011, s. 1-10), ateşli silahların bulunması ile envanterine bu tarz silahları da eklemiştir. 14. yüzyılda top, 15. yüzyılda ise tüfek Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya başlamıştır (Çoruhlu, 1993, s. 9). Orta Asya Türk devletlerinden miras kalan silah geleneği, değerli madenler ve taşların silah sanayisinde kullanımı, Ahi ocağındaki Türk, Ermeni ve Yahudi ustaların kendilerine has teknikleri, dünyada yaşanan teknolojik gelişmelere ayak uydurulması Osmanlı'yı özellikle genişleme döneminin sonuna kadar askeri alanda süper güç yapmıştır. İstanbul'un fethi akabinde Tophane semtinde kurulan Tophane-i Amire devletin top döküm ve mühimmat üretim merkezi olarak faaliyet göstermiştir (Şehitoğlu vd. 2021, s. 27–29).

16. yüzyıldan itibaren başlayan duraklama döneminin temel gerekçelerinden biri de Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün azalmasıdır. 18. yüzyılda başlayan sanayi devrimi akabinde Avrupa devletleri teknoloji ve harp sanayisinde hızlıca gelişmiş, ancak Osmanlı Devleti bu hızlı gelişmelere ayak uydurmakta zorlanmıştır. Buna rağmen savunma sanayisinin gelişimi için adımlar da atılmamış değildir. Zeytinburnu'nda kurulan demirhanede silah üretimi için elzem malzemeler, Bakırköy'de kurulan baruthanede yerli barut üretimi için tesisler kurulmuştur. Barut üretimine katkısı sunması adına İstanbul, Konya ve Kayseri'de potasyum nitrat yani güherçile işleme tesisleri açılmıştır. Türk Alman ortaklığı ile kurulan ağır sanayi tesisi dumansız barut fabrikası da bu dönemde harp sanayisinin gelişimi adına atılan önemli adımlardandır. Osmanlı Devleti döneminde yaşanan gelişmelerden şüphesiz en önemlilerinden biri 1909 yılında İmalat-ı Harbiye Umumiye Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur. Binlerce çalışanı ve çok sayıda fabrikasıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük miktarda üretim yapan bu kurum ve fabrikaları Mondros ateşkes antlaşması gereği 1. Dünya Savaşı sonrasında kapatılmıştır (Yıldız, 2022, s. 57–59). Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'da yeniden faaliyete geçen bu kurum Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında silah ve cephane desteği ile büyük fayda sağlamıştır. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte savunma sanayisinde bağımsızlık hedefi ortaya konmuş bu kapsamda ülkenin yeniden inşa sürecinde pek çok alanda gerçekleştirilmeye çalışan köklü adımlar harp sanayisinde de atılmıştır. 1921 yılında Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü kurularak, tüm harp sanayi bu yapı altında toplanmıştır. Ankara başta olmak üzere İç Anadolu Bölgesi'nde bir anlamda daha korunaklı olduğu düşünülen iç bölgelerde, Eskişehir, Kırıkkale, Konya ve Kayseri gibi şehirlerde, silah fabrikaları açılmıştır. Buna ek olarak Ankara Gazi Fişek Fabrikası, Kırıkkale, Elmadağ, Bakırköy ve Mamak barut ve kimyasal madde fabrikaları işletmeye alınmıştır. Ayrıca

Cumhuriyet döneminde özel müteşebbislerin de faaliyetlere başladığı görülmektedir. İlk özel silah ve cephane fabrikası Şakir Zümre tarafından kurulurken, yerli tabanca üretimine dair tesis Nuri Killigil tarafından açılmıştır. Bu dönemde tersanelerin ve Tayyare fabrikalarının faaliyete geçtiği de görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında atılan bu adımlar Türkiye'nin NATO üyeliğine girmesiyle birlikte yavaşlamıştır. Özellikle ABD gibi gelişmiş NATO ülkelerinden gelen yardım ve hibeler yerli ve milli bir savunma sanayi stratejisi uygulanmasını engellemiş, Türkiye savunma sanayisinde daha dışa bağımlı bir ülke konumuna gelmiştir. Gazi Fişek Fabrikası başta olmak üzere mühimmat tesisleri, barut ve dinamit tesisleri, roket ve pil fabrikaları faaliyetlerine son vermiştir. Türkiye bu durumun olumsuz sonuçlarını 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sırasında uygulanan ambargolarla derinden hissetmiştir. Barış Harekatı sonrasında Türkiye bir daha olumsuzluklar yaşamamak adına ulusal savunma sanayisi oluşturma anlayışı kapsamında önemli adımlar atmış, bu kapsamda 1975 yılında ASELSAN ve 1984 yılında ASPILSAN kurulmuştur. Bunu TUSAŞ, HAVELSAN ve PETLAS gibi şirketler izlemiştir. 2000'li yıllara kadar kamu, özel sektör ve akademi ölçeğinde savunma sanayisini güçlendirme çabaları devam etmiştir. Bu anlayış AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından sonra artarak sürmüştür (Özlu, 2024).

2.2. Milli Teknoloji Hamlesi

Uluslararası ilişkilerde realizm kuramı, devletlerin hayatta kalma, güvenlik sağlama ve güç kazanma yönündeki çabalarını merkeze alan bir bakış açısı sunmaktadır. Bu perspektife göre, devletler anarşik uluslararası sistemde varlıklarını sürdürebilmek için özellikle savunma kapasitelerini artırmak zorundadır. Caydırıcılık, realizmin güvenlik odaklı dünyasında bir temel taşı olarak öne çıkmaktadır. Güçlü olan devletler, muhtemel tehditleri savuşturabilirken, zayıf olanlar ise dış müdahalelere daha açıktır. Bu çerçevede dışa bağımlılık, yalnızca ekonomik ya da teknolojik bir zafiyet değil, aynı zamanda ulusal güvenliğe yönelik stratejik bir risk olarak kabul görmektedir. Türkiye'nin son yıllarda benimsemiş olduğu Milli Teknoloji Hamlesi, realizmin bu temel kabulleriyle örtüşmektedir. Özellikle savunma sanayisi alanında atılan adımlar, yalnızca teknolojik kalkınmayı değil, aynı zamanda stratejik otonomi kazanmayı ve ulusal caydırıcılık kapasitesini artırmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin jeopolitik konumu, yakın çevresindeki krizler ve belirsizlik ortamı dikkate alındığında, savunma alanında dışa bağımlılığın azaltılması, realizmin öngördüğü şekilde, doğrudan güvenlik politikasının merkezine yerleşmektedir.

Milli Teknoloji Hamlesinden bahsetmeden önce geçmişten geleceğe Türkiye'nin savunma sanayi tedarik yaklaşımını ele almakta fayda vardır. Bu süreci 5 ana döneme ayırmak mümkündür. 1990 yılı öncesi dönem "hazır alım" dönemidir. Bu dönemde yabancı sermaye, yabancı yatırımları ve teknoloji transferi ile yurtiçi üretim ön plana çıkmaktadır. 1990-2000 yıllarını kapsayan dönem ortak üretim dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yerli katkının artırılması, yan sanayi ve KOBİ'lerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. 2000-2010 yıllarını kapsayan dönem üçüncü, 2010-2020 yıllarını kapsayan dönem dördüncü dönemdir. Bu dönemlerde kısmi ve özgün tasarım anlayışı gelişmiştir. Bu doğrultuda yerli ana yükleyici, yerli katkının artırılması, zorunlu yan sanayi ve KOBİ iş payları, ihracata yönelik üretim ve teknolojik işbirliği üzerinde durulmuş ve önemli adımlar atılmıştır. Temel ve ileri teknolojiler dönemi olarak adlandırılan dönem ise 2020-2030 yıllarını kapsamaktadır. Bu noktada savunma sanayinde derinleşme, sürdürülebilirliğin sağlanması, yurtdışı bağımlılığının azaltılması, ürün ve teknoloji sahipliği gibi hususlar hedeflenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 2024, s. 19).

Türkiye'nin son dönemde pek çok alanda ortaya koyduğu yerli ve milli politikaların merkezinde dışa bağımlılığının azaltılması anlayışı yer almaktadır. Bu anlayış bilim ve teknolojiye de vücut bulmuş, uzun vadede dünyadaki teknolojik yeniliklerle rekabet edebilecek bir toplum inşası amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşılabilmesi adına ortaya yerli ve milli bir sanayileşme yaklaşımı koyulmuş, sistemsal bir bakış açısı geliştirilmiştir. Bu kapsamda; ana yükleniciler, alt yükleniciler, KOBİ'ler, üniversiteler ve araştırma merkezlerinden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapıdaki

tüm kurum ve kuruluşların üstlendiği görevler bulunmaktadır. Üniversiteler, araştırma merkezleri ve enstitüler araştırma geliştirme, üretim geliştirme, teknoloji geliştirme ve nitelikli insan kaynağı teminine katkı sağlarken, KOBİ'ler parça ve aksam üretimi, yazılım geliştirme ve hizmet alanındaki şirketlerden oluşmaktadır. Alt yükleniciler, tasarım geliştirme ve üretim yeteneğine sahip olan kuruluşlardır. Yapının en üst kısmında yer alan ana yüklenicilerse savunma sanayisi yatırımlarına yön veren, sistem düzeyindeki çalışmaların entegrasyonunu yöneten kurumlardır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, 2024, s. 22).

Bahse konu hedeflerin ortaya çıkması ve sistemsel anlayışın başarıyla işlemesi 6 stratejik hususun bir araya gelmesiyle mümkündür. Bunlar; siyasi irade, odaklanma ve istikrar, ekosistem ihdası, geniş ürün yelpazesi, sektörel tecrübe aktarımı, kitlelere ulaşma ve toplumsal hareketlilik. Bunlardan ilki dönüşüm anlayışıdır. AK Parti hükümetleri döneminde savunma sanayi başta olmak üzere tüm sektörlerde büyük bir dönüşüm yaşanmaya başlanmış, bütçe tahsisleri ve mevzuat değişiklikleriyle sektörlerin önü açılmıştır. Bir diğer husus odaklanma ve istikrardır. Bu bağlamda sürdürülebilirliği olan uzun vadeli bir projeksiyon ortaya konmuştur. Bu anlayışın temeline de teknoloji odaklı bir yaklaşım yerleştirilmiş, ekosistem oluşumu amaçlanmıştır. Bir diğer husus geniş ürün yelpazesidir. Belli başlı ürünler yerine yerli ve milli ürünlerin ortaya çıkmasında geniş bir ürün yelpazesi anlayışı ortaya konmuştur. Bu durum ülkeyi kendi ürününü, kendi tasarımı ve insan kaynağı ile üreten bir ülkeye dönüştürmüştür. Bu husus sektörel tecrübe aktarımıyla, özellikle savunma sanayisinde edinilen bilgi teknolojilerinin yoğun kullanıldığı tarımdan sağlığa enerjiden ulaşma eğitimden iletişime kadar hayatın pek çok alanına aktarılmıştır. Bu durum tüm sektörlerde genel bir kalkınma hamlesi yakalanmasını sağlamıştır. Son husus ise bu gelişmelerin kitlelere ulaştırılmasıdır. Teknofest gibi etkinlikler ile toplumun milli teknoloji hamlesiyle ilgili bilgi sahibi olması hedeflenmiş, özellikle gençlere yayılan bir kültür dönüşüm anlayışı ortaya konulmuştur (Demir, 2022, s. 285–288).

Görüldüğü üzere Türk savunma sanayisinin oluşumunu çok eski dönemlere götürmek mümkündür. Ancak son yıllarda birbirinden farklı hedeflere odaklanan bir anlayış geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda temel ve ileri teknolojilerde yüksek standartlara erişim, ulusal savunma ve terörle mücadele, yerlileşme ve millileşme çabaları, savunma sanayi diplomasisi, ekonomik ve ticari çıktılar gibi hususlar ön plana çıkmaktadır (Ulusoy vd. 2024, s. 33–45). Tüm bu hususlar milli teknoloji hamlesi anlayışında vücut bulmaktadır. Türk savunma sanayisi dinamik bir yapıya bürünmüş olup, 2024-2028 yılları arasında kapsayacak dönemde sektörde; yerli ve milli imkanların kullanımına öncelik verilmesi, yapılacak yeni yatırımlardan özel sektörün rolünün arttırılması, pazarlama ihracat ve iş geliştirme faaliyetlerinde özel sektöre ağırlık verilmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte uzun vadeli sürdürülebilir iş birliklerinin oluşturulması, ihracat odaklı çalışmaların ön planda tutulması, küresel rekabet gücünün arttırılması da bu dönem süresince amaçlanmaktadır. Ayrıca yerli tedarik zincirindeki zayıf halkaların tespit edilip güçlendirilmesi, teknoloji transferiyle sivil çalışmalara destek olunması, Teknopark ekosistemine destek olunması da 2024-2028 yılları arasında belirtilen stratejiler arasındadır.

Tüm bu stratejilerle; Türkiye'nin sahip olduğu Türkiye sahip olduğu jeopolitik konum ve bölgesinde yaşanan sürekli istikrarsızlıklar dikkate alındığında güçlü bir ordu ve caydırıcılığı yüksek bir devlet iradesinin ortaya konulması hayati öneme haizdir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023, s. 109). Bu hedef ülkenin savunma harcamalarına da yansımıştır. Türkiye'nin 2010-2023 yılları arasında savunma harcamaları 15 ile 20 milyar dolar arasında değişmiştir. En düşük seviyeyi 2022 yılında 10.6 milyar dolar ile görürken en fazla harcama 2020 yılında 20.7 milyar dolar ile olmuştur. Bununla birlikte savunma harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki oranları da %1.2 ile %2.8 aralığında değişkenlik göstermiştir (Bloomberg HT, 2023). Bu noktada Türkiye'nin savunma sanayisi alanındaki ihracat verilerine de yer vermekte fayda bulunmaktadır. 2023 yılı verilerine göre; yüzde 23'lük bir artışla Türk

Savunma ve Havacılık Sanayisinin cirosu 15 milyar USD'nin üstüne çıkmıştır. Bu rakamın içinde yurtdışı satış gelirleri 5,5 milyar USD, AR-GE harcamaları 2,6 milyar USD, ithalat 3,3 milyar USD ile yer almıştır. Diğer taraftan 2022 yılı verilerine kıyasla, istihdam edilen kişi sayısında yüzde 12'lik bir artışla 91 bin kişiye yaklaşmıştır. Yurtdışı satış gelirleri içerisinde en büyük pay sivil havacılık alt sektöründe olurken, silah-mühimmat, füze ve kara platformları bunu takip etmiştir. Yurtdışı satış gelirlerinin bölgesel dağılımına bakıldığında; Avrupa ve Amerika ile gerçekleştirilen satışların tüm satışların yüzde 46'lık kısmına tekabül ettiği görülmektedir. Geri kalan kısım içerisinde de Ortadoğu ve Asya ülkeleri ön plana çıkmaktadır. İthalat verilerinin bölgesel kırılımına bakıldığında ise, savunma sanayisi alanında ithalatın genellikle Avrupa ve Amerika coğrafyalarından yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu noktada 2023 yılında alınan siparişlerden de bahsetmekte fayda bulunmaktadır. 2023 yılında alınan siparişlerin değeri 20 milyar USD'nin üzerine çıkmıştır. 2022 yılıyla kıyaslandığında yüzde 128'lik oranda bir artış olduğu görülmektedir. Yurtiçinden alınan siparişlerin oranı, tüm siparişlerin içinde yüzde 72'lik kısmı oluşturmaktadır (Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği, 2023) Ocak 2019 yılından günümüze kadar gelen süreçte Türkiye; Ukrayna, Macaristan, Kosova, Polonya, Arnavutluk, Makedonya, Romanya, Estonya, Bosna Hersek, Hırvatistan ve Portekiz gibi Avrupa ülkeleriyle anlaşmalar imzalayarak girmesi zor bir pazar olan Avrupa'da da adından söz ettirmeye başlamıştır. Türkiye'nin bu başarısının ardında kamu ve özel sektör işbirliği önemli bir rol üstlenmektedir (Yılmaz, 2025). Dünyanın en büyük savunma şirketlerinin listelendiği "Defans News Top 100" 2024 yılı listesinde 5 Türk şirketi ilk yüzde yer almaktadır. Listenin 42. sırasında yer alan ASELSAN'ın 3 milyar USD, 50. sırada yer alan TUSAŞ'ın 2.2 milyar USD, 71. sıradaki ROKETSAN'ın 1.2 milyar USD, 84. sıradaki MKE'nin 905 milyon USD, 94. sıradaki ASFATA.Ş'nin ise 650 milyon USD civarı geliri bulunmaktadır. Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün 2023 yılı itibariyle en büyük yüz şirkete yer verdiği listede de yine 3 Türk şirketi kendine yer bulmuştur. Buna göre ASELSAN 54.sırada, BAYKAR 69. sırada ve TUSAŞ 78. sırada yer almaktadır (Defense News, 2024). Türkiye'nin savunma sanayi alanında yerli ve milli bir anlayışla üretmiş olduğu ürünleri hava araçları, füze ve roket sistemleri, kara araçları,deniz platformları, elektronik ve siber sistemler, uydu ve uzay çalışmaları kapsamında incelemek mümkündür. Hava araçları kapsamında Bayraktar TB2, Akıncı, Kızıl Elma, Anka, Aksungur, Hürkuş, Hürjet, Kaan ve Gökbeş öne çıkan ürünlerdir. Füze ve Roket sistemleri içinde, Yıldırım, Bora, Atmaca, Hisar, Karaok ve Cirit füze sistemleri bulunmaktadır. Kara araçları başlığı altında da önemli üretimler yer almaktadır. Bu doğrultuda Altay tankı, Kaplan ve Pars zırhlı muharebe araçları, Kirpi, Amazon ve vuran zırhlı personel taşıyıcılar başı çekmektedir. Diğer taraftan MİLGEM gemi projesi, istif sınıfı fırkateynler, ilk çok maksatlı hücum gemisi TCG Anadolu, Reis sınıfı denizaltılar deniz platformları kapsamında öne çıkmaktadır. Uydu ve uzay alanında Göktürk-1, Göktürk-2, İmece RASAT dikkat çekerken, ASELSAN ve HAVELSAN'ın radar ve elektronik harp sistemleri bir diğer alandaki yerli ve milli ürünlerdendir (Türkiye Cumhuriyeti Savunma Sanayii Başkanlığı, 2022).

3. Türk Savunma Sanayisinde Ankara'nın Yeri

Kent kimliği, bir şehri diğerlerinden ayıran ve o şehre özgü olan tüm özelliklerin bütünü olarak kabul edilmektedir. Ankara, Türkiye'nin başkenti olmasından kaynaklı genellikle "memur şehri", "bürokrasi şehri", "siyasetin kalbi" gibi tanımlamalarla anılmaktadır. Ancak Hititlere kadar giden derin tarihi, doğu-batı ve kuzey-güney aksları üzerindeki konumu, geniş tarım arazileri, doğal güzellikleri, turizm potansiyeli, onlarca üniversitesi ve on binlerce öğrencisiyle farklı özellikleri ön plana çıkartılabilen önemli bir şehirdir.

Bu noktada aynı zamanda bir sanayi şehri olan Ankara'dan bahsetmekte fayda bulunmaktadır. 2023 yılı itibariyle Ankara'da 13 adet organize sanayi bölgesi faaliyet göstermektedir. Bu bölgelerde 12 bin civarında işyeri bulunmakta olup, 250 binden fazla çalışan istihdam edilmektedir. Ankara genelinde imalat sanayisinde 25 bin işyeri olduğu değerlendirilmektedir. Bu

durum işyerlerinin neredeyse yarısının OSB’lerde kurulu olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Ankara’da 2024 yılı itibarıyla 13 teknoloji geliştirme bölgesi bulunmaktadır. Ayrıca çok sayıda kuluçka merkezi, AR-GE ve tasarım merkezi de faaliyetlerini sürdürmektedir. Ankara’da öne çıkan başlıca sektörler; savunma ve havacılık, bilişim, ilaç, tıbbi cihaz ve sağlık teknolojileri ile iş ve inşaat makineleridir (Ankara Kalkınma Ajansı, 2025, ss. 191–193).

Bu durum Ankara’nın ithalat ve ihracat verilerine de yansımaktadır. Ankara’nın 2020 yılındaki ihracat hacmi 7 milyar 960 milyon USD seviyesindeyken, 2021 yılında bu rakam 9 milyar 496 milyon USD’ye ulaşmıştır. 2022 yılı itibarıyla Ankara’nın ihracatı 12 milyar USD’ye yükselmiş, 2023 yılında ise 12 milyar seviyelerini geçmiştir. 2024 yılındaysa Ankara’da 14 milyar USD’lik ihracat gerçekleşmiştir. Ankara’nın ihracat verileri içerisinde en önemli kalemi savunma ve havacılık sanayisi oluşturmaktadır (Davut, 2025). Diğer taraftan Ankara’nın ithalat verilerine bakmakta da fayda bulunmaktadır. Ankara’da 2020 yılında 11,5 milyar USD’lik, 2021 yılında 14,9 milyar USD’lik, 2022 yılında 18,4 milyar USD’lik, 2023 yılında ise 17,7 milyar USD’lik ithalat gerçekleşmiştir (Ankara Ticaret Odası, 2024, s. 48).

Türkiye’de 2023 ve 2024 yıllarında en çok ihracat yapan ilk 10 şehir içinde Ankara önemli bir yerdedir. Ankara 2024 yılında Türkiye’de en fazla ihracat yapan dördüncü şehirdir. 2023 yılından 2024 yılına Ankara’daki ihracat artışı ise % 15’ler civarındadır. Ayrıca 2023 yılında beşinci sırada olan Ankara 2024 yılında Bursa’yı geçerek bir basamak yükselmiştir (ASO İhracat Destek Ofisi, 2025, s. 10). Bu durum Ankara’nın son yıllarda ihracat verileri açısından yükselişte olduğunu göstermektedir.

Ankara’da savunma ve havacılık sanayii, zaman içinde büyük bir gelişim göstermiş ve ülkenin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için kritik bir rol oynamıştır. Bu sanayinin gelişimi, erken Cumhuriyet dönemi boyunca kurulan devlet teşekkülleri ve özel sektördeki önemli girişimler sayesinde ivme kazanmıştır. Bugün, savunma sanayi Türkiye’nin en stratejik ve ekonomik sektörlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Özellikle Ankara, Türkiye’nin savunma ve havacılık sanayii merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ankara’da savunma sanayisinin gelişimi Cumhuriyet dönemiyle başlamıştır. İstiklâl Savaşı’nın devam ettiği süreçte, 1921’de kurulan Ankara Silah Fabrikası oldukça erken bir tarihte ortaya çıkan ilk kurumsal yapılardan biridir. Bu tesisi; Ankara Marangoz Fabrikası (1924), Ankara Gazi Fişek Fabrikası (1926), Topçu Mühimmat Fabrikası (Kırıkkale - 1929), Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası (1930), Çelik Döküm ve Haddehanesi (1932), Tüfek Fabrikası (Kırıkkale - 1934), Elmadağ Barut Fabrikası (1934), Nitroselülozlu Barut Fabrikası (Kırıkkale - 1939), Dişli Fabrikası (Kırıkkale - 1938), THK Etimesgut Uçak Fabrikası (1941), Mamak Gaz Maskesi Fabrikası (1935), THK Gazi Uçak Motoru Fabrikası (1945) ve Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK - 1950) gibi kuruluşların faaliyete geçmesi izlemiştir (Kurt vd. 2023, s. 40–45).

Ankara’da faaliyet gösteren onlarca şirket bulunmakla birlikte, MKE, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN, TUSAŞ, STM ve Meteksan Savunma Sanayi A.Ş.’nin öne çıktığı görülmektedir. Bu şirketlerin başında MKE gelmektedir. MKE, kökeni Osmanlı dönemine dayanan, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türk savunma sanayisinin şekillenmesinde öncü rol üstlenmiş köklü bir kurumdur. Hem askeri hem de sivil sanayi alanında birçok ilke imza atan MKE, 1950’de kamu sermayesiyle kurulan bir kurum olarak faaliyet göstermeye başlamış, 2000’de Millî Savunma Bakanlığı’na bağlanmış ve 2021 yılında anonim şirket yapısına geçmiştir. Bugün MKE A.Ş., savunma sanayisinde millî üretim ve teknolojik bağımsızlık hedefleri doğrultusunda çalışmalarını sürdürmektedir. Günümüzde merkezi Ankara’da bulunan MKE bünyesinde; Ağır Silah Fabrikası, Çankırı Silah Fabrikası, Silah Fabrikası, Gazi Fişek Fabrikası, Kapsül Fabrikası, Mühimmat Fabrikası, Barut Fabrikası, Roket ve Patlayıcı Fabrikası, Çelik ve Pirinç Fabrikası, Makine ve Teknoloji Fabrikası, Destek Tesisleri İşletmeleri ve Geri Dönüşüm İşletme Müdürlüğü faaliyet göstermektedir (Makine ve Kimya Endüstrisi A.Ş., 2025).

Diğer önemli kurumların başında ASELSAN gelmektedir. Yarım asrı aşkın süredir savunma elektroniği alanında faaliyet gösteren ASELSAN, askeri teknolojilerde hava savunma, radar, elektronik harp, elektro-optik, aviyonik, güdüm sistemleri, kara ve silah sistemleri, su altı sistemleri, haberleşme, uydu ve uzay teknolojileri ile komuta kontrol sistemleri gibi geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedir. Kurum ayrıca sivil alanda ulaşım, güvenlik, enerji ve sağlık teknolojileri gibi çeşitli sektörlerde de çözüm üretmektedir. Tüm bu çalışmalar, Ankara'daki ileri teknolojiye sahip üretim yerleşkelerinde sürdürülmektedir. Dünyanın önde gelen savunma sanayi firmaları arasında olan ASELSAN, bünyesinde 9.000'i aşkın personel istihdam etmektedir. Kurumun Ankara'da Macunköy, Akyurt, Gölbaşı, Temelli ve Gölçek olmak üzere beş ana yerleşkesi bulunmaktadır (ASELSAN, 2025). Ankara merkezli faaliyet gösteren bir diğer şirket HAVELSAN'dır. 1982'de TSK Güçlendirme Vakfı bünyesinde kurulan şirket; komuta kontrol ve savunma teknolojileri, bilgi ve iletişim, siber güvenlik, simülasyon teknolojileri başta olmak üzere savunma ve teknolojik alanda dünyanın en önemli firmaları arasında girmeyi başarmıştır (HAVELSAN, 2025). ROKETSAN da 1988 yılında Türk ordusunun roket ve füze ihtiyacının karşılanması için kurulmuş bir başka şirkettir. Ortaklık yapısı içinde TSK Güçlendirme Vakfı, MKE, Vakıfbank ve ASELSAN bulunmaktadır. Dünyanın en büyük savunma sanayi firmaları arasında yer alan mezkur şirket, Cirit ve Hisar gibi füzelerin tasarlanmasında önemli rol üstlenmiştir. Merkezi Ankara'nın Elmadağ ilçesindedir (ROKETSAN, 2025).

Türkiye'nin havacılık ve uzay sanayii alanında lider kuruluşlarından biri olan TUSAŞ ise, 1973 yılında dışa bağımlılığı azaltmak için Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde faaliyete geçmiştir. ANKA insansız hava aracı, KAAN uçağı ve T129 ATAK helikopteri gibi projeler geliştirmektedir. Merkez Yerleşkesi Ankara'nın Kahramankazan ilçesinde bulunmakta olup, ODTÜ Teknokent içerisinde de AR-GE binası çalışmalar yürütmektedir (TUSAŞ, 2025). Bu noktada STM (Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.)'den de söz etmek de fayda bulunmaktadır. 1991 yılında Savunma Sanayi İcra Komitesi tarafından alınan bir kararla kurulan STM; deniz projeleri, taktik mini İHA sistemleri ve siber güvenlik çözümleri sunmaktadır. Ürünleri arasında ALPAGU ve KARGU gibi vurucu İHA sistemleri bulunmaktadır. Merkezi Ankara'da bulunan STM'nin, İstanbul, Kocaeli ve Pakistan'da da ofisleri vardır (STM, 2025). Meteksan Savunma Sanayii A.Ş. ise, 2006 yılında Bilkent Holding çatısı altında kurulmuştur. Radar sistemleri, çevre gözetleme sistemleri ve su altı akustik sistemleri gibi alanlarda faaliyet gösteren Meteksan, Retinar çevre gözetleme radar ailesi ve YAKAMOS 2020 gövdeye monteli sonar sistemi gibi ürünler geliştirmektedir (METEKSAN Savunma Sanayii A.Ş., 2025).

Bahse konu tüm şirketler, Türkiye'nin savunma ve havacılık sektöründe önemli projelere imza atarak ülkenin teknolojik gelişimine katkıda bulunmaktadır. Savunma sanayii başta olmak üzere teknoloji yoğun sektörlerin gelişimi açısından en kritik unsurlardan biri olan nitelikli insan kaynağının Ankara'da yoğunlaşmış olması, sektörel büyümenin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir rol oynamaktadır. Başkentte yer alan üniversitelerin hem birbirlerine hem de bünyelerindeki teknokentlere fiziksel olarak yakın konumlanmaları, bilgi paylaşımı, araştırma iş birlikleri ve teknoloji transferi açısından önemli yapısal avantajlar sunmaktadır. Ayrıca, kent genelinde faaliyet gösteren yedi aktif teknoloji geliştirme bölgesi, hem destekleyici hizmetlerin sağlanmasında kolaylık yaratmakta hem de firmalar arası iş birliğini ve bilgi temelli etkileşimi teşvik eden bir ekosistem oluşturmaktadır (Ankara Kalkınma Ajansı, 2019, s. 91). Bu noktada AR-GE ve tasarım merkezlerinin de önemini vurgulamak da fayda bulunmaktadır. Türkiye'de 1300 civarında Ar-Ge merkezi bulunmaktadır. Söz konusu Ar-Ge merkezlerinin 66'sı Savunma ve Havacılık sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu tesislerin 40'ı Ankara'da yer almaktadır. Diğer taraftan sektörün Türkiye genelinde 11, Ankara'da ise 6 adet tasarım merkezi bulunmaktadır. Diğer iller ile kıyaslandığında sektörün Ankara'daki Ar-Ge ve tasarım merkezleri içindeki yoğunluğu dikkat çekicidir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2024). Diğer taraftan 2021 yılı itibarıyla ülke genelinde faaliyet gösteren 1.644 sektör firmasının yüzde 33'üne tekabül eden 491

firma Ankara’da bulunmaktadır. Bu firmaların çoğunluğu ölçme, test ve seyrüsefer amaçlı alet ve cihazların imalatı alanında faaliyet göstermekte olup en çok istihdam sağlayan da bu sektör olmuştur. En fazla istihdam sağlayan ikinci alt sektör ise hava taşıtları ve uzay araçları ile bunlarla ilgili makinelerin imalatıdır. Ankara’da sektörde 2017 yılında 140 olan iş yeri sayısı 2021 yılına gelindiğinde yaklaşık üç buçuk katına çıkarak 491 olmuştur. Aynı şekilde 2017 yılında 13.592 olan çalışan sayısı 2021 yılına gelindiğinde yüzde 158’lik bir artışla 32.877’ye yükselmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021). Ankara’da savunma sanayiinin gelişimine katkı sağlayan aktörler yalnızca ana yüklenici firmalar değil, aynı zamanda üniversiteler ve teknoparklardır. Örneğin, ODTÜ Teknokent bünyesinde çok sayıda savunma ve havacılık odaklı firma faaliyet göstermekte olup, bu firmalar özellikle yazılım, yapay zekâ, insansız sistemler ve siber güvenlik alanlarında kritik çözümler üretmektedir. (ODTÜ Teknokent, 2025) Bilkent Cyberpark, elektronik harp ve haberleşme teknolojileri alanında yenilikçi projelerle öne çıkarken (Bilkent Cyberpark, 2025), Hacettepe Teknokent sağlık teknolojileri ve biyomedikal ürünleri savunma sanayiine entegre eden çalışmalarıyla dikkat çekmektedir (Hacettepe Teknokent, 2025). Üniversiteler tarafında ODTÜ, Hacettepe ve Gazi Üniversiteleri, hem nitelikli insan kaynağı yetiştirmekte hem de Savunma Sanayii Başkanlığı ve sanayi kuruluşlarıyla yürütülen ortak Ar-Ge projeleri aracılığıyla sektöre doğrudan katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede Ankara’daki aktörlerin katkısı, yalnızca coğrafi yoğunlaşmayla sınırlı olmayıp, ürün çeşitliliği, ihracat kapasitesi ve teknoloji geliştirme süreçleri üzerinden somut olarak gözlemlenmektedir.

Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneğinin (SASAD) her yıl yayımladığı 2022 yılı Performans Raporu dokümanında yer alan bilgilere göre; Ankara hem sektörde çalışan sayısı hem de sektörel büyüklükten alınan pay bakımından diğer illere göre açık farkla ilk sırada yer almaktadır. Ankara’nın 2022 yılı sektörel büyüklüğü (ciro) Türkiye’nin sektörel büyüklüğünün yarısına yakındır. (Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği, 2022, s. 19).

Ankara’da öncü sektörleri belirlemek amacıyla yapılan Bölgesel Yenilik Stratejisi çalışması kapsamında gerçekleştirilen üç yıldız analizine göre savunma sanayi sektörüne ait alt sektörler ilk sıralarda yoğunlaşmıştır. FNSS ve Nurol Makine başta olmak üzere birçok alt yüklenicinin yer aldığı “askeri savaş araçlarının imalatı” alt sektörü Ankara’da büyüklük ve uzmanlık alanlarının her ikisinde de yüksek değerler alarak birinci sırada yer almıştır. TUSAŞ’ın öncülüğü ile “hava taşıtları ve uzay araçları ile bunlarla ilgili makinelerin imalatı”, ASELSAN liderliğinde “ölçme, test ve seyrüsefer amaçlı alet ve cihazların imalatı”, ROKETSAN ve MKE öncülüğünde de “silah ve mühimmat (cephane) imalatı” ve “patlayıcı madde imalatı” alanları öne çıkmaktadır (Ankara Kalkınma Ajansı, 2019, s. 104).

Diğer taraftan bahse konu kurumların yanı sıra Ankara’da savunma sanayi ekosisteminin gelişimi noktasında sektöre katkı sağlayan farklı kuruluşlar da bulunmaktadır. Bunların başında Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı (SSB) gelmektedir. SSB, tedarikle ilgili konular ile sektördeki altyapıyı güçlendirmek amacıyla stratejiler geliştirmektedir. Savunma ve Havacılık Sanayi İhracatçıları Birliği (SSİ) ve Savunma ve Havacılık SASAD ise ekosistemde yer alan farklı paydaşları aynı amaç doğrultusunda buluşturmaya çalışan sivil toplum kuruluşlarıdır. Bununla birlikte OSTİM Savunma ve Havacılık Kümelenmesi (OSSA) ve ODTÜ Teknokent Savunma Sanayii Kümelenmesi (TSSK) gibi kurumlar da faaliyet yürütmektedir. Ankara Uzay ve Havacılık İhtisas Organize Sanayi Bölgesi (HAB) ise; SSB, ASO, SASAD ve Ankara Valiliğinin katılımıyla Kahramankazan’da kurulmuştur (Ankara Kalkınma Ajansı, 2019, s. 114).

Görüldüğü üzere savunma sanayisinde Ankara her anlamda önemli bir yere sahiptir. Ankara’nın sahip olduğu bu önem gelecek projeksiyonuyla da güçlendirilmeye çalışılmaktadır. 12. Kalkınma Planı bu bağlamda önemlidir. 12. Kalkınma Planı kapsamında öne çıkan hedeflerden biri, özellikle savunma sanayii başta olmak üzere farklı sektörlerden tıbbi cihaz endüstrisine yönelik teknoloji transferini mümkün kılacak projelerin desteklenmesidir. Bu çerçevede, Ankara’da sağlık, bilişim

ve savunma alanları arasında teknoloji aktarımı, bilgi paylaşımı ve iş birliğinisaylayacak bir yapı olarak kurulan Sağlık, Savunma, Bilişim Teknolojileri (S2B) Platformunun güncellenmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi planlanmaktadır. Ankara'nın öncü sektörlerinden biri olan savunma sanayiinde elde edilen Ar-Ge, ürün geliştirme, inovasyon ve yönetim alanındaki bilgi birikiminin; sağlık teknolojileri ve sağlık bilişim teknolojileri üzerine çalışan firmalara aktarılması; aynı şekilde, sağlık alanındaki kurum, kuruluş ve şirketlerce geliştirilen teknolojilerin de savunma sanayii firmalarıyla paylaşılması öngörülmektedir. Böylece, sektörler arası iş birliği kapasitesinin en üst düzeye çıkarılması ve bölgenin uluslararası ölçekte rekabet gücünün artırılması amaçlanmaktadır. (Onikinci Kalkınma Planı, 2023, s. 109).

2019 yılında, Ankara'nın hem ulusal hem de küresel ölçekte sahip olduğu rekabet avantajlarının belirlenmesi ve bu avantajların artırılmasına yönelik stratejik adımlar atılması amacıyla Ankara Bölgesel Yenilik Stratejisi hazırlanmıştır. Bu strateji, başkentin rekabetçi konumunu güçlendirmek üzere bilgiye ve Ar-Ge'ye dayalı yenilikçi uygulamalar ile teknolojilerin etkin kullanımını hedeflemektedir. Belirlenen öncelikli sektörler, Ankara'nın mevcut ekonomik yapısı ve potansiyeli dikkate alınarak; bilişim, savunma ve havacılık, ilaç ve tıbbi cihaz ile iş ve inşaat makineleri olarak sıralanmıştır (Ankara Kalkınma Ajansı, 2025, s. 42). Strateji kapsamında, bu sektörlerin yenilikçilik ekseninde geliştirilmesi ve desteklenmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, yalnızca Ankara'daki aktörlerle sınırlı kalınmayıp, bölgesel iş birliklerinin güçlendirilmeside planlanmaktadır. Bu çerçevede, Eskişehir'de faaliyet gösteren havacılık firmaları ile Kırıkkale'deki savunma sanayii şirketlerinin, Ankara'daki ilgili sektör firmaları ve kümelenmeleri ile ortak projeler geliştirmeleri teşvik edilecektir. Böylece, bölgesel inovasyon ağlarının güçlendirilmesi, teknoloji transferinin artırılması ve katma değerli üretimin desteklenmesi hedeflenmektedir (Ankara Kalkınma Ajansı, 2025, s.124).

4. Sonuç

Bu çalışma, Realizmin askeri güç, savunma politikaları, caydırıcılık ve dışa bağımlılık gibi üzerinde durduğu kavramları merkezine alarak Türkiye'nin savunma sanayisinde millileşme yönündeki politikalarını ve bu politikaların Ankara ili özelinde nasıl somutlaştığını analiz etmeyi amaçlamıştır. Uluslararası ilişkilerde realizm teorisi, devletlerin güvenliklerini sağlama, varlıklarını sürdürme ve güç elde etme yönündeki gayretlerini temel alan bir yaklaşım sunmaktadır. Bu kapsamda Realizm, uluslararası ilişkilerde devletlerin güvenlik arayışı ve güç mücadelesini merkeze alır. Türkiye'nin savunma sanayi stratejileri de bu varsayımlar ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Öncelikle, realizmin “anarşik uluslararası sistem” vurgusu Türkiye'nin savunma alanında dışa bağımlılığı azaltma çabalarıyla doğrudan ilişkilidir. Türkiye, savunma teknolojilerinde kendi kendine yeterliliği artırarak uluslararası sistemdeki belirsizliklere karşı güvenlik garantisi üretmeyi hedeflemektedir. İkinci olarak, realizmin “güç dengesi” yaklaşımı, Türkiye'nin bölgesel rekabette caydırıcılığını yükseltme politikalarıyla paralellik göstermektedir. Özellikle Ankara merkezli savunma şirketlerinin geliştirdiği insansız hava araçları, füze sistemleri ve elektronik harp teknolojileri, Türkiye'nin bölgesel askeri kapasitesini denge unsuru olarak öne çıkarmaktadır. Üçüncü olarak, realizmin “ulusal çıkar” vurgusu, Milli Teknoloji Hamlesi'nin stratejik hedefleriyle örtüşmektedir. Bu politika yalnızca ekonomik bağımsızlığı değil, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası pazarlarda güç projeksiyonunu da desteklemektedir. Görüldüğü üzere Türkiye'nin savunma sanayine yönelik stratejik yönelimi, realizmin temel varsayımlarını doğrular niteliktedir: güvenliğin özerkleştirilmesi, güç dengesinin korunması ve ulusal çıkarların öncelenmesi. Bulgular, Türkiye'nin savunma sanayisini yalnızca ekonomik bir kalkınma alanı olarak değil, aynı zamanda realizmin öngördüğü güvenlik merkezli devlet davranışının bir yansıması olarak ele almak gerektiğini göstermektedir.

Türkiye son yıllarda özellikle 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında yaşadığı dışa bağımlılık tecrübesinden hareketle, yerli ve milli üretim kapasitesini artırmaya yönelik güçlü politikalar geliştirmektedir. Bu bağlamda 2010'lu yıllarla birlikte “Milli Teknoloji Hamlesi” adı

altında başlatılan girişimler, savunma sanayinde yüksek teknoloji ürünlerin yerli imkanlarla geliştirilmesi ve uluslararası pazarda rekabet gücü kazanılması hedefini merkeze almıştır. Bu noktada Ankara öne çıkan şehirlerden biri olmuştur. Ankara ili, sahip olduğu kurumsal altyapı, üretim kapasitesi, insan kaynağı ve Ar-Ge yoğun ekosistemiyle Türk savunma sanayisinin merkez üslerinden biri haline gelmiştir. ASELSAN, TUSAŞ, ROKETSAN, HAVELSAN ve MKE gibi ana yüklenici firmaların burada konumlanması; kente bağlı alt yüklenici şirketlerin gelişimini de beraberinde getirmiştir. Ankara'nın Ar-Ge ve tasarım merkezi sayıları, sektörel ihracat hacmi, teknoloji geliştirme bölgeleri ve üniversite-sanayi iş birlikleri dikkate alındığında, kentin yalnızca ulusal düzeyde değil, bölgesel ve küresel ölçekte de stratejik bir aktör haline geldiği görülmektedir.

Çalışmanın özgün katkısı, Türkiye'nin savunma sanayi politikalarını yalnızca teknik veya ekonomik bir perspektiften değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde değerlendirmesidir. Böylece savunma sanayii stratejileri, realizmin devlet merkezli güvenlik anlayışı ile ilişkilendirilerek akademik literatürde kuramsal bir açılım sağlanmıştır. Teorik çıkarımlar açısından bu araştırma, uluslararası ilişkiler disiplininde çoğu zaman Batı odaklı örneklerle tartışılan realizm kuramının, Türkiye gibi yükselen güçlerin savunma politikalarıyla da açıklanabilir olduğunu ortaya koymaktadır. Pratik çıkarımlar bağlamında ise, savunma sanayinde yerleşme politikalarının sadece ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik ve stratejik bir değer taşıdığı vurgulanmaktadır. Bu da karar alıcıların savunma yatırımlarını uzun vadeli ulusal güvenlik hedefleriyle birlikte düşünmeleri gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin savunma sanayisinde dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik politikaları, yalnızca güvenlik hedefli değil, aynı zamanda kalkınma odaklı bir vizyon taşımaktadır. Ankara'nın bu vizyonun taşıyıcı ili olarak öne çıkması, sahip olduğu kurumsal birikim, sanayi altyapısı ve yüksek teknoloji üretim kabiliyeti ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda Ankara, sadece bir üretim üssü değil; aynı zamanda bilgi, yenilik ve stratejik planlama merkezidir. Önümüzdeki süreçte Ankara'nın savunma sanayisindeki rolünün daha da güçlenmesi, sektörel sürdürülebilirliği sağlamanın ve ulusal güvenlik hedeflerine ulaşmanın temel taşlarından biri olacaktır. Bu doğrultuda; Savunma sanayi yatırımlarında Ar-Ge ve inovasyona ayrılan kaynakların artırılması, Üniversite-sanayi iş birliğinin kurumsallaştırılması, İhracat stratejilerinin çeşitlendirilerek Türkiye'nin bölgesel ve küresel pazarlarda etkinliğinin artırılması, Savunma teknolojilerinde uluslararası ortaklıkların, ulusal çıkarları zedelemeyecek şekilde dikkatle yönetilmesi, hayati öneme haizdir.

Kaynakça

- Ankara Kalkınma Ajansı. (2025). *Ankara bölge planı 2024–2028*. Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı Yayınları.
- Ankara Kalkınma Ajansı. (2019). *Bölgesel yenilik stratejisi*. Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı Yayınları.
- Ankara Ticaret Odası. (2024, Mart). *rakamlarla ankara*. Erişim adresi: https://www.atonet.org.tr/Uploads/Birimler/Internet/Flash%20Tanıtım%20Alanı/2024-04-22-rakamlarla_ankara/Rakamlarla_Ankara%20Mart%202024.pdf
- ASELSAN. (2025). *Hakkımızda*. Erişim adresi: <https://www.aselsan.com/tr/hakkimizda>
- ASO İhracat Destek Ofisi. (2025). *2024 yılı ihracat rakamları değerlendirme raporu*. Ankara: Ankara Sanayi Odası Yayınları.
- Bilkent Cyberpark. *Firmalarımız* (2025). <https://www.cyberpark.com.tr/firma-arsiv?q=habe>
- Bloomberg HT. (2023). Türkiye'nin askeri harcamaları 19 yılın en düşük seviyesinde. <https://www.bloomberght.com/turkiye-nin-askeri-harcamalari-19-yilin-en-dusuk-seviyesinde-2330239>

- Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı tüfek, tabanca ve techizatları*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Davut, M. (2025). Başkent'in ihracatı geçen yıl 15 milyar dolara dayandı. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/baskentin-ihracati-gecen-yil-15-milyar-dolara-dayandi/3480608>
- Defense News. (2024). Top 100 for 2024. <https://people.defensenews.com/top-100/>
- Demir, İ. (2022). Sanayi teknolojileri ve teknoloji kültürü. M. F. Kacı, M. Şeker ve M. Doğru (Ed.), *Milli Teknoloji Hamlesi* içinde (ss. 279–294). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Düzgün, D. M. (2020). Realizm teorisinin ortaya çıkışı ve gelişme evreleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 1(47), 256–276. doi: 10.17498/kdeniz.759320
- Fiott, D. (2013). The common security and defence policy and IR theory. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/pdf/42228>
- Gümüş, N. (2024). Türkiye'nin savunma sanayiindeki gelişmeler: Kalkınma, sanayileşme ve istihdama etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 182–201.
- Hacettepe Teknokent. *Firma rehberi* (2025). https://www.hacettepeteknokent.com.tr/tr/firma_rehberi
- HAVELSAN. (2025). *Hakkımızda*. Erişim adresi: <https://www.havelsan.com/tr>
- Kantarıcı, Ş. (2012). Soğuk savaş sonrası uluslararası sistem: Yeni sürecin adı “Koalisyonlar dönemi?”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16, 47–84.
- Kurç, Ç., ve Neuman, S. G. (2017). Defence industries in the 21st century: A comparative analysis. *Defence Studies*, 17(3), 219–227. doi: 10.1080/14702436.2017.1353537
- Kurt, E., ve Şehitoğlu, Y. (2023). Erken cumhuriyet dönemi türk savunma sanayi fabrikaları (1923–1950). *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 39–48.
- Lee, B. T. F., Komšić, F., ve Sims, J. P. (2024). The security dilemma and arms race dynamics in Europe's response to the Russia-Ukraine conflict. *Journal of Strategic and Global Studies*, 7(2), 189–206.
- METEKSAN Savunma Sanayii A.Ş. (2025). *Kurumsal*. Erişim adresi: <https://www.meteksan.com/tr/kurumsal/hakkimizda>
- MKE. (2025). *Kurumsal bilgi*. Erişim adresi: <https://www.mke.gov.tr/Hakkimizda/MKE/1>
- ODTÜ Teknokent. *Firmalar* (2025). <https://odtuteknokent.com.tr/tr/firmalar/tum-firmalar.php>
- Özdemir, G. S., ve Pirinççi, F. (2023). Milli teknoloji hamlesi: İlkeler, araçlar ve amaçlar. B. Duran, F. Pirinççi ve G. S. Özdemir (Ed.), *Türkiye'nin İstiklali Milli Teknoloji Hamlesi* içinde (ss. 14–34). SETA Yayınları.
- Özlu, H. (2024). Atatürk döneminde Türk savunma sanayii. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/923/Atatürk-Döneminde-Türk-Savunma-Sanayii>
- Plamondon, A. (2012). Defense industries. *Oxford Bibliographies*. Erişim adresi: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199791279/obo-9780199791279-0036.xml>
- ROKETSAN. (2025). *Hakkımızda*. Erişim adresi: <https://www.roketsan.com.tr/tr/biz-kimiz/hakkimizda>
- Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği. (2022). *Performans raporu*.

- Savunma Sanayii Başkanlığı. (2022). *Türk savunma sanayii ürün kataloğu*.
- Savunma Sanayii Başkanlığı. (2023). *2024-2028 Savunma sanayii sektörel strateji dokümanı*.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021-2024). *girişimci bilgi sistemi*.
- STM. (2025). *Hakkımızda*. Erişim adresi: <https://www.stm.com.tr/tr/biz-kimiz/hakkimizda>
- Şehitoğlu, Y., ve Kurt, E. (2021). *Türk savunma sanayii tarihi (1934–2020): Dönemler ve aktörler*. (s. 27–29). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *12. Kalkınma Planı (2024–2028)*. Ankara.
- Tokatlı, S.G. (2022). Klasik realizm ve neorealizm kuramının incelenmesi: Devlet kavramına yönelik analiz. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(21), 122-141.
- TUSAŞ. (2025). *Kurumsal hakkımızda*. Erişim adresi: <https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda>
- Yıldız, G. (2022). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de yerli üretim ve milli teknoloji geliştirme hamleleri (1860-1960). M. F. Kacı, M. Şeker ve M. Doğru (Ed.), *Milli Teknoloji Hamlesi* içinde (ss. 49–64). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Yılmaztürk, A. (2023). Türkiye’de savunma sanayi sektörü ve ekonomi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Enderun Dergisi*, 7(2), 139–165.
- Yılmaz, B. E. (2024). Türkiye’nin savunma ihracatı Avrupa’yı sardı: İHA’dan tüfeğe 16 ülkeye kritik satış. Erişim adresi: <https://cumha.com.tr/turkiyenin-savunma-ihracati-avrupayi-sardi-ihadan-tufege-16-ulkeye-kritik-satis>

Araştırma Makalesi / Research Article

YÜKSEK MAHKEME KARARLARI IŞIĞINDA 657 SAYILI DEVLET MEMURLARI KANUNU KAPSAMINDA VERİLEN DİSİPLİN CEZALARININ NİTEL ANALİZİ*

Tahir DEMİR^{1*}
Nizamettin AYDIN²

Öz

Bu çalışmada kamu idareleri tarafından verilen disiplin cezalarının yargısal denetimi ile görevli yüksek mahkemeler tarafından verilen kararlar ışığında disiplin cezalarının hukuka aykırılık nedenlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında disiplin hukuku bağlamında kamu personel yönetiminin çerçevesi ele alınmış, disiplin hukukuna hâkim olan ilkeler ile Anayasa Mahkemesi ve Danıştay tarafından verilen kararların gerekçeleri ışığında disiplin cezalarının hukuka aykırı görülmesine neden olan sebepler irdelenmiştir.

Çalışma sonucunda Kanun metninde yer alan disiplin fiillerinin güncel olmadığı, soyut kavramlarla kaleme alındığı ve etkin bir disiplin sistemi kurulmasına engel olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca tesis edilen disiplin cezalarının yargı mercileri tarafından yapılan değerlendirmede yüksek oranda hukuka aykırı bulunduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada incelenen Danıştay kararlarında işlemlerin hukuka aykırı olarak görülmesine sebep olan gerekçelerden eylemin sabit olmaması, fiilin nitelendirilmesinde hata yapılması, disiplin mevzuatına aykırı olmayan eylemler nedeniyle ceza verilmesi, tipiklik ilkesinin ihlali, savunma hakkının kısıtlanması ve eksik/yetersiz soruşturma sonucu işlem tesis edilmesi gerekçelerinin ön plana çıktığı, Anayasa Mahkemesi kararlarında ise disiplin cezalarının özellikle sendika hakkı ve ifade özgürlüğü hakkının ihlali gerekçesiyle hukuka aykırı bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu yönetimi, Disiplin suç ve cezaları, İdarenin yargısal denetimi, Kamu görevlileri, Kamu hizmetlerinde etkinlik

JEL Kodları: K190, K400, K490

QUALITATIVE ANALYSIS OF DISCIPLINARY PENALTIES IMPOSED UNDER THE CIVIL SERVANTS LAW NO. 657 IN LIGHT OF SUPREME COURT DECISIONS

Abstract

The aim of this study is to investigate the legal grounds for the unlawfulness of disciplinary sanctions imposed by public administrations, in light of the rulings issued by high courts responsible for judicial review. Within the scope of the study, the framework of public personnel management in the context of disciplinary law is examined, and the principles governing disciplinary law are analyzed alongside the reasoning behind decisions rendered by the Constitutional Court and the Council of State, to identify the causes leading to the annulment of disciplinary sanctions. The findings of the study indicate that the disciplinary offenses listed in the legal texts are outdated, drafted using abstract concepts, and hinder the establishment of an effective disciplinary system. Furthermore, it was determined that a significant proportion of the disciplinary sanctions imposed were found to be unlawful upon judicial review.

In the Council of State decisions analyzed, the primary reasons for deeming the actions unlawful included: lack of evidence for the alleged act, mischaracterization of the offense, imposition of sanctions for actions not violating disciplinary regulations, breach of the principle of typicity, restriction of the right to defense, and issuance of decisions based on incomplete or insufficient investigations. In the Constitutional Court decisions, disciplinary sanctions were predominantly found unlawful on the grounds of violating the right to union membership and the right to freedom of expression.

Keywords: Public administration, Disciplinary crimes and penalties, Judicial control of administration, Public officials, Efficiency in public services

JEL Codes: K190, K400, K490

*Bu makale Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırlanan "Yüksek Mahkeme Kararları Işığında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu Kapsamında Verilen Disiplin Cezalarının Nitel Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-5196-9343

* Sorumlu Yazar (Corresponding Author): dr.tahirdemir@gmail.com

² Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Böl., ORCID: 0000-0001-9928-7571.

Başvuru Tarihi (Received): 18.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2025

Giriş

Günümüzde kamu idareleri tarafından tesis edilen disiplin işlemlerinde “disiplinsizliğin meydana gelip gelmediği” şeklinde sınırlı bir bakış açısıyla işlemler tesis edilmekte ve kamu personeline disiplin cezaları verilmektedir. Temelde ceza yargılaması süreçleri ile benzeşen disiplin hukuku işlemleri, çoğunlukla hukuk eğitimi almamış yönetici sınıfı personel tarafından yürütülmektedir. Hukuksal işlemlerin hukuk eğitimi görmemiş personel tarafından yürütülmesi doğal olarak hukuka aykırı idari işlemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu işlemlerin yargı mercileri önüne getirilmesi, idarenin sınırlı bakış açısına karşın daha geniş ve daha özgürlükçü bir bakış açısı ile değerlendirme yapan bu merciler tarafından işlemlerin hukuka aykırı olarak görülmesi ve iptal edilmesine karar verilmesi ile sonuçlanmaktadır. Bir idari işlemin yargı tarafından herhangi bir gerekçe ile iptal edilmesi, idari işlemin başından sonuna kadar yürütülen işlemlerin, harcanan zaman ve ekonomik değerlerin tamamının ziyan olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle idari işlemlerin hukuka uygun olarak tesis edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Disiplin hukukunun amacı, kamu hizmetlerinin etkin, etkili ve ekonomik bir şekilde yerine getirilmesi, kamu kurumlarının iç düzeninin ve hizmetin düzenli işleyişinin sağlanmasıdır. Bu durum, disiplin hukukunun kamu yönetimi açısından önemini ortaya koymaktadır. İdare tarafından tesis edilen disiplin cezalarının yargı organları tarafından iptal edilmesi, kurumun iç düzeninin sarsılması, kamu personeline adaletsizlik ve cezasızlık algısı oluşması sonuçlarını da beraberinde getirmekte ve kamu hizmetlerinin devamlılığı açısından ciddi bir tehlike ortaya çıkarmaktadır. Kamu idareleri tarafından tesis edilen disiplin cezalarının hukuka uygun bir şekilde verilmesi ve neticede iptal edilmemesi için yargı organları tarafından verilen kararların incelenmesi önem arz etmektedir.

Günümüzde kamu kurumları tarafından disiplin hukuku kapsamında tesis edilen işlemlerde disiplinsizlik gösterdiği iddiası ileri sürülen kamu personeli hakkında disiplin soruşturması açılmakta, deliller toplanmakta, beyanlar ve savunmalar alınmakta ve tüm bu işlemlerin ardından ilgili personel hakkında bir karar verilmektedir. Temelde yargılama benzeri yöntemler kullanılarak yürütülen bu işlemler, yargısal makamlar tarafından değil, idari merciler tarafından yerine getirilmektedir. Bu durum, işlemin hukuka aykırı olduğu şeklinde eleştirilere maruz kalmasına ve konunun yargısal denetim faaliyetleri yürüten merciler önüne gelmesine neden olmaktadır. Yargısal merciler konunun hukuki boyutunu yargı fonksiyonu kapsamında ele almakta ve karara bağlamaktadır. Bu noktada verilen iptal kararları, işlemin tümüyle yok sayılması sonucunu ortaya çıkararak kamu hizmetlerinde idarenin iradesi dışında bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada ideal durum, hukuka uygun işlemler tesis edilmesi ve böylece iptal kararı verilme olasılığının ortadan kaldırılmasıdır. Bu sonuç ise ancak yargı mercilerinin iptal kararlarının incelenerek iptal gerekçelerinin analiz edilmesi ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda çalışma kapsamında yargısal merciler tarafından verilen kararlar analiz edilecek ve bu mercilerin disiplin suçu olarak kabul edilen fiillerle ilgili bakış açıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Kamu Personel Yönetimi

Günümüzde devlet tarafından yürütülen hizmetler belli kaynakların varlığını gerektirmektedir. Bu kaynakların başında idarenin ekonomik varlıkları ve personeli gelmektedir. İdarenin ekonomik varlıkları, mülkiyeti devlete ait olan her türlü taşınır ve taşınmaz mallar ile ekonomik karşılığı olan bir takım hisse senedi, bono gibi varlıklardan oluşmaktadır (Akgüner, 2017, s. 273). İdarenin personeli ise “kamu görevlisi” terimi ile ifade edilen ve çeşitli personel mevzuatları kapsamında istihdam edilerek kamusal hizmetlerin yürütülmesi sürecinde görev alan kişileri tanımlamak amacıyla kullanılan genel nitelikte bir kavramdır. Kamu görevlisi kavramının tanımlanması ise doktrinde tartışmalı bir alana denk düşmektedir. Gözler’e (2003) göre kamu görevlisi kavramı, “*en geniş, geniş, dar ve en dar*” olmak üzere dört ana başlık altında incelenebilecektir. Bu noktada

en geniş anlamda kamu görevlisi kavramı, kamusal hizmetlerde görev alan herkesi kapsarken, geniş anlamda kamu görevlisi kavramı, kamu hukuku kurallarına göre teşekkül ettirilen kurumlarda görevli personeli ifade etmektedir. Dar anlamda kamu görevlisi kavramı “mesleki bir sıfatla” kamu hizmetine dahil olan kişileri ifade ettiğinden idari veya siyasi olarak göreve atanma veya seçilme yoluyla gelenler dışında kalan kamu personeli tanımlamakta, son olarak en dar anlamda kamu görevlisi kavramı ise yalnızca “devlet memuru” unvanlı kamu görevlilerini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Akyılmaz, Sezginer ve Kaya’ya (2022) göre idarenin insan faktörünü oluşturan kamu görevlisi kavramı, geniş ve dar anlamlarda tanımlanabilmektedir. Bu tanıma göre geniş anlamda kamu görevlisi kavramı, istihdam şekillerine ve yerine getirdikleri hizmetin türüne bakılmaksızın kamusal hizmetlerde görev alan personelin tamamını kapsayacak nitelikte bir tanımdır. Bu tanım, seçimle görev başına gelen devlet başkanı, parlamento mensupları ve yerel yönetim birimlerinde görevli tüm personelin kamu görevlisi olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Dar anlamda kamu görevlisi kavramı ise “genel idare esaslarına” göre istihdam edilen ve yerine getirdikleri kamu hizmeti “asli ve sürekli” olan kamu görevlilerini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Akgüner’e (2017) göre kamu görevlisi kavramı geniş ve dar olmak üzere iki anlamda kullanılabilecektir. Geniş anlamda kamu görevlisi kavramı, nitelikleri ile yerine getirdikleri hizmetin özelliklerine bakılmaksızın kamu hizmetlerinin sunulmasında görev alan tüm personeli kapsamakta iken dar anlamda kamu görevlisi kavramı kamu hizmetlerini “asli ve sürekli” olarak yerine getiren personeli kapsamaktadır. Akgüner, bu yönüyle kamu idarelerinde özel hukuk kurallarına göre görev yapan personel ile siyasal örgütlenmeler bünyesinde yer alan personelin dar anlamda kamu görevlisi kavramına dahil olmadığını ifade etmektedir. Kavramın tanımlanmasında ortaya çıkan farklılıklar pozitif hukuk düzenlemelerine de yansımıştır. Örneğin Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu ile Türk Ceza Kanunu’nun kamu görevlisi kavramının tanımlanması noktasında iki farklı perspektif ortaya koyduğu belirtilmektedir (Aydın, 2010, s. 112).

Kamu görevlisi kavramının tanımlanması noktasındaki tartışmalar bir tarafa bırakılacak olursa, kamu personel yönetiminin idare hukukunun önemli başlıkları arasında yer aldığı görülmektedir. Gerçekten de kamusal hizmetler, kendiliğinden yürütülebilecek nitelikte hizmetler olmadığından belli yetenek ve niteliklere sahip personelin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu personelin istihdam edilmesi, görev yürütmesi, işgücünden azami ölçüde yararlanılması ve nihayetinde görevle ilişkisinin kesilmesi süreçlerinin tümü, kamu personel yönetimi başlığı altında incelenmektedir (Kaynar, 2010, s. 3). Diğer taraftan günümüzde devlet tarafından ülke topraklarının tamamında ve coğrafi sınırlar dışında yerine getirilen hizmetlerin oldukça geniş bir çerçevede ve farklı alanlara yayılmış olması, kamu personel sisteminin de karmaşık bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır. Kamu personel yönetimi çerçevesinde 1926 yılında Memurin Kanunu adında bir kanun kabul edilerek çeşitli düzenlemeler yapılmış olmakla birlikte 1965 yılında yayımlanan Devlet Memurları Kanunu’nun kabulüne kadar kamu personel yönetimi bağlamında genel ilkeleri ortaya koyacak bir kanunun yapılamadığı ifade edilmektedir. Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan raporlarda bu durumun vurgulanması üzerine Maliye Bakanlığı tarafından “*Amerikan pozisyon sınıflandırması*” örnek alınarak bir kanun tasarısı hazırlanmış, çeşitli nedenlerle kanunlaşma safhasına gelememiş olan bu tasarı, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun hazırlanması sürecine kaynak teşkil etmiştir (Esen ve Çığman, 2023, s. 66-67). Cumhuriyet Döneminde kamu personel yönetimi kapsamında kabul edilen ilk kanun olan Memurin Kanunu’nun bir taraftan güvenceli bir görünüm arz ederken diğer taraftan mali olarak çekici özellikte bir memurluk düzeni öngörmesine karşın merkez teşkilatı bünyesinde personel yönetimi bağlamında herhangi bir birim kurulmaması ve kamu hizmetlerinin tasnif edilmemiş olması nedenleriyle pratikte karşılık bulmadığı ifade edilmektedir. Bu Kanun metninde personel alım süreci veya yöntemine dair bir düzenlemeye yer verilmeyerek yalnızca genel koşullar ile asgari yeterliliklerin düzenlenmiş olması, personel alım sürecinde ilgili kurumun takdir yetkisi alanını genişletmiş ve bu durum genelde kamu personel yönetimi, özelde personel alım

süreci bağlamında bir karmaşa ortaya çıkarmıştır. Kamu personel yönetimi bağlamında ortaya çıkan bu karmaşa, yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan *Barker Raporu*, *Martin-Cush Raporu*, *Leimgruber* ve *Chailloux-Dantel Raporları* gibi raporlarda da dile getirilmiş ve merkezi bir personel yönetim birimi kurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Altunok, 2018, s. 50-53). Kamu personel yönetimi kapsamında genel bir çerçeve kurulamamış olması, bu bağlamda yapılan çalışmaların hızlanmasına neden olmuş ve nihayetinde Devlet Memurları Kanunu’nun kabul edilmesine giden sürecin başlamasına yol açmıştır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 1965 yılında kabul edilerek yayımlanmıştır. Çok sayıda kamu personelinin kapsamına alan bu Kanun, kamu personel yönetimi bağlamında genel ilkeleri ihtiva etmesi nedeniyle ön plana çıkmaktadır (Tahtalıoğlu, 2023, s. 814).

1.1. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu

Türkiye’de memur rejiminin genel çerçevesinin 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile düzenlendiği ifade edilmektedir. Gerçekten de 1982 Anayasası’nda kamu personel yönetimi bağlamında çeşitli kavramlar kullanılmış ve “diğer kamu görevlileri” gibi farklı kavramlara da yer verilmiştir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun dördüncü maddesinde çeşitli istihdam biçimlerine değinilmiş olmakla beraber “Devlet veya diğer kamu tüzel kişilikleri bünyesinde istihdam edilerek genel idare hizmetlerini asli ve sürekli olarak” yürüten personelin Kanun’un uygulanmasında “memur” sayılacağı hüküm altına alınmıştır (Taner, 2021, s. 121-122). Bunun yanında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, *sınıflandırma*, *kariyer* ve *liyakat* ilkelerini düzenlemesi, kamu personel yönetiminde genel kanun olarak kabul görmesi ve diğer personel mevzuatlarında sıklıkla atıf görmesi gibi nitelikleri haizdir (Bilgili ve Demirkapı, 2011, s. 209). Kanun’un bazı hükümlerinin Devlet Memurları Kanunu kapsamında olmayan personel açısından da kabul gördüğü bilinmektedir. Yine Kanun muhtevasında yer alan ve kamu personel yönetimi bağlamında önem arz eden *temel ilkeler*, *ödev ve sorumluluklar*, *genel haklar ve yasaklar*, *memurluğa alınmada genel ve özel şartlar* gibi bazı düzenlemelerin yalnızca memur sınıfı için değil, tüm kamu personeli için geçerli olduğu kabul edilmektedir. Toplam 236 maddeden oluşan ve kabul edildiği 1965 yılından 2019 yılına kadar 182 maddesinde çeşitli değişiklikler yapılarak dörtte üçünden fazlası değiştirilen Devlet Memurları Kanunu’nun günümüzde çeşitli eleştirilerle karşı karşıya olduğu ileri sürülmektedir. Bu eleştiriler, Kanun’un hazırlanma sürecinin kısa tutulması nedeniyle yeterince olgunlaşmadan kabul edilmiş olması, Kanun’da “kamu görevlisi” şeklinde kullanılan terimin pratikte yetersiz kalması gibi başlıklar altında incelenmektedir (Yıldız, 2019, s. 416-419). Nitekim Cumhuriyet Senatosu ve TBMM Genel Kurullarında görüşülmesi dokuz gün süren bu Kanun’un 1971 yılı Anayasa Değişiklikleri ile Türk hukuk sistemine dahil olan KHK çıkarma yetkisi kapsamında çıkarılan on bir KHK ile yüz kırk altı maddesinde çeşitli değişiklikler yapılmış olması, bu eleştirileri doğrular niteliktedir (Altunok, 2018, s. 62-64).

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, kamu personel yönetimi bağlamında pek çok ilke ve kuralı düzenlemektedir. Bu düzenlemelerin her biri başlı başına birer çalışma konusu olabilecek tür, kapsam ve niteliğe sahiptir. Bu nedenle çalışmada bu düzenlemelerin tümüne yer verilmesi mümkün görülmemektedir. Çalışma kapsamında öncelikle devlet memurlarının disiplin sorumluluğuna kaynak teşkil eden yasaklanmış fiillerin ele alınmasında yarar görülmektedir.

1.2. Kamu Personeli Açısından Öngörölmüş Yasaklar

Toplumsal düzen kuralları arasında yer alan hukuk kuralları, yazılı olmanın yanı sıra genel, soyut ve sürekli olma gibi niteliklere haizdir. Aynı zamanda normatif olan bu kurallar, bireyleri yetkili otoriteler tarafından sınırları çizilen bir çerçeve içinde hareket etmeye zorlamaktadır. Çizilen bu çerçeve dışına çıkılması hali ise yasaklanmış eylemin gerçekleştirilmesi anlamına gelmekte ve karşılığında çeşitli yaptırımlar öngörülmektedir (Adalet Bakanlığı). Ceza hukukuna temel kabul edilen ilkelere göre bir kimseye herhangi bir konuda ceza verilebilmesi için kişinin kasıtlı ya da

en azından kusurlu olması gerekmektedir (Sümer, 2022, s. 235). Ayrıca cezalandırılan eylemin normatif düzenlemelerce yapma veya yapmama şeklinde bir kurala bağlanmış olması ve bu kuralın öngördüğü uyma yükümlülüğüne aykırı davranılması gerekmektedir (Göktürk, 2016, s. 419). Bu kapsamda 657 sayılı Kanun ile devlet memurları özelinde bazı eylemler, “yapmama” şeklinde kurala bağlanmış ve Kanun’un devam eden maddelerinde karşılığında çeşitli disiplin yaptırımları öngörülmüştür. Kanun’un “Yasaklar” başlığı taşıyan birinci kısım dördüncü bölümünde toplam altı madde halinde devlet memurları açısından yasak kılınmış eylemlere yer verilmiştir.

1.2.1. Toplu Eylem ve Hareketlerde Bulunma Yasağı

657 sayılı Kanun’da memurlar açısından yasaklanmış davranışların ilki, belirli noktalarda toplu bir şekilde hareket edilmesi yasağıdır. Kanun’un 26. Maddesinde devlet memurlarının kamu hizmetlerini aksatacak biçimde ve toplu halde görevden çekilmeleri, göreve gelmemeleri, görevi yavaşlatmaları veya aksatmalarının yasak olduğu hüküm altına alınmıştır. Toplu eylem kavramı, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)*, *Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)*, ve *Avrupa Sosyal Şartı* gibi uluslararası düzlemde kabul edilen ve bu anlamda özel sektörde faaliyet yürüten işçilerin sosyal ve ekonomik menfaatlerini koruma ve arttırma amacı taşıyan bir “direnme hakkı” olarak tanımlanmaktadır (Kaya ve Güler, 2017, s. 107-108). Bununla birlikte kamu hizmetleri söz konusu olduğunda bu hakkın kullanımının sınırlanması gerektiği kabul edilmektedir. Nitekim ILO Sendika Özgürlüğü Komitesine göre iş bırakma hakkının iki temel istisnası olduğu ifade edilmektedir. Bu istisnalardan ilki aksaması halinde toplumun güvenliğini, yaşamını veya sağlığını tehlikeye düşürecek olan temel hizmetler, ikincisi ise devlet adına faaliyet yürüten kamu personelinin yerine getirdiği kamusal hizmetlerdir (Al, 2018, s. 66). Toplu eylem yasağının sınırları gerek doktrinde ve gerekse yargı organları nezdinde tartışmalı bir alana isabet etmektedir. Örgütlenme hakkı kapsamında dernek kurma ve sendikal faaliyetlere katılma gibi haklar, AİHS’nin 11. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Sözleşme, kolluk birimleri ile silahlı kuvvet mensuplarına kısıntı yapılabilecek durumlar haricinde herkesin örgütlenme hakkına sahip olduğunu kabul etmiştir. Sözleşme ve sözleşmenin iç hukuktaki yansımaları göz önüne alındığında memurlar açısından toplu eylemde bulunma yasağının örgütlenme hakkının ihlali anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Nitekim hem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin hem de Türk Anayasa Mahkemesi’nin bu yönde kararları bulunmaktadır (Gülmez, 2008, s. 161; Kılıçoğlu, 2020, s. 2421).

1.2.2. Grev Yasağı

657 sayılı Kanun’da memurlar açısından yasaklanmış ikinci fiil, grev yasağıdır. Kanun’un “Grev yasağı” başlıklı 27. Maddesinin 1. fıkrasında devlet memurlarının kendileri tarafından; grev kararı alınması, grev organize edilmesi, grevin ilan edilmesi, grev propagandası yapılmasının; ikinci fıkrasında ise düzenlenen veya teşebbüs edilen greve katılma, grevi destekleme ve grevin teşvik edilmesinin yasak olduğu hüküm altına alınmıştır. Grev hakkı kavramsal olarak çalışanların sosyal, ekonomik veya diğer hak ve menfaatlerini korumak, geliştirmek, yeni haklar elde etmek gibi amaçlarla, toplu bir şekilde ve belirsiz bir zaman dilimi için çalışmayı bırakmaları anlamında kullanılmaktadır (Kümbül, 2012, s. 117). Grev hakkı, temelde işçi sınıfına tanınan bir hak olarak görülmektedir. Nitekim 1982 Anayasası’nın 54. maddesi ile “işçilerin” grev hakkına sahip olduğu kabul edilmiş ve memurlar bu hakkın kapsamı dışında bırakılmıştır (Temiz ve Ünal, 2020, s. 49). Toplu sözleşme sırasında ortaya çıkan uyuşmazlık sonucu kullanılabileceği kabul edilen grev hakkı, Türkiye’nin de taraf olduğu 87 sayılı ILO Sözleşmesi ile kabul edilen bir haktır. Anayasa’nın 53. maddesinde 2010 yılında yapılan değişikliklerle kamu görevlilerine “toplu görüşme” yerine “toplu sözleşme” hakkı verilmiştir (Özkal ve Urhan, 2020, s. 62). Diğer taraftan kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı verilirken grev hakkının tanınmamasının Anayasa’nın 90. maddesinde hüküm altına alınan “usulüne uygun kabul edilen uluslararası sözleşmelerin kanun hükmünde olduğu” şeklindeki düzenleme göz önüne alındığında çelişkili bir durum ortaya çıkardığı ileri sürülmektedir (Yorgun, 2012, s. 159). Bu düşüncüyü ileri sürenlere göre kamu

görevlileri adına sözleşme yapmaya yetkili kılınan sendikaların toplu sözleşme sırasında kullanabileceği tek argüman grev olmasına rağmen bu hakkın tanınmamış olması, toplu sözleşme hakkının kullanımını etkisiz hale getirmektedir (Görmüş, 2012, s. 19). Diğer taraftan kamu görevlilerinin grev hakkından yoksun bırakılmasının AİHS'nin 11. maddesinde düzenlenen toplantı ve dernek kurma özgürlüğü hakkını ihlal ettiği iddiasıyla önüne giden bir olayda AİHM, memurlar açısından uygulanan grev yasağının sözleşmeyi ihlal anlamına gelmeyeceğine karar vermiştir (Yügrük ve Yücekaya, 2014, s. 329).

1.2.3. Ticaret ve Diğer Kazanç Getirici Faaliyetlerde Bulunma Yasağı

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 28. maddesinde devlet memurlarının ticaret yapmasının veya diğer kazanç getirici faaliyetlerde bulunmasının yasak olduğu hüküm altına alınmıştır. Bu yasaklar 657 sayılı Kanun muhtevasında oldukça kapsamlı bir şekilde kaleme alınmıştır. Kanun maddesinde düzenlenen ve yasaklanan eylemlerin ilki “tacir” veya “esnaf” sayılacak bir faaliyetin ifa edilmesidir. Bu yasaklarla birlikte devlet memurlarının ekonomik gelir getirici faaliyetlerde bulunması önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Ayrıca madde hükmünün devamında yer alan düzenlemeler ile memurların endüstriyel ve ticari kurumlarda, şirketlerde, gerçek veya özel hukuk tüzel kişilerine ait işyerlerinde, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına ait işyerlerinde ve vakıf yükseköğretim kurumlarında çalışamayacakları ve görev alamayacakları, ofis, büro gibi yerler açamayacakları hüküm altına alınmıştır. Maddenin üçüncü fıkrasında üye olmak şartıyla kooperatifler ile yardım sandıklarının yönetim, denetim ve disiplin kurullarına üye olmanın bu yasaklamaların istisnası olduğu, dördüncü ve son fıkrasında ise memurların eşlerinin, reşit olmayan veya reşit olmakla beraber hakkında kısıtlılık kararı olan çocuklarının memurlar için yasaklanan fiillerde bulunması halinde durumun memur tarafından on beş gün içinde bağlı bulunduğu kuruma bildirileceği kabul edilmiştir.

Devlet memurlarının ticaret ve gelir getirici faaliyette bulunma yasağının madde hükmünde belirtilen başlıklarla sınırlı tutulması gerektiği ve bunların haricinde kalan eylemlerin bu madde kapsamında değerlendirilemeyeceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda kanun maddesinde sayılmamış olan komandit şirketlerde komanditer ortaklık, limited şirketlerde ortaklık, kalkınma, tüketim ve yapı kooperatiflerine üyelik ile bunların yönetim ve denetiminde görev alma, dernek veya vakıf üyeliği, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında üretilen eserler ile ilgili yapılacak sözleşmeler gibi eylemlerin memurlar açısından yasaklanamayacağı ileri sürülmektedir (Aydemir, 2022, s. 64-74).

1.2.4. Hediye Alma veya Menfaat Sağlama Yasağı

Devlet Memurları Kanunu'nda memurlar açısından öngörülmüş olan yasaklardan bir diğeri, Kanun'un 29. maddesinde düzenlenen “hediye alma ve menfaat sağlama” yasağıdır. Bu noktada “hediye” kavramı herhangi bir yasal yükümlülük veya yaptırım olmaksızın tamamen rıza ilişkisine dayalı olarak verilen ve karşılığında mali bir geri dönüşü olmayan şey olarak tanımlanmaktadır (Yükçü ve Anlı, 2021, s. 4-5). Madde hükmü ile devlet memurlarının dört farklı eylemde bulunmasının yasaklandığı görülmektedir. Bu eylemlerden ilki, memur tarafından doğrudan veya aracı vasıtasıyla hediye istenmesidir. İkincisi memurun görevi sırasında veya görev dışında olduğuna bakılmaksızın menfaat sağlama gayesiyle hediye kabul edilmesidir. Yasaklanan üçüncü eylem, memurların iş sahiplerinden borç para istenmesi, dördüncü ve son eylem ise memurların iş sahiplerinden borç para almalarıdır. Kanun koyucu hediye ve benzeri şeylerin istenmesi ve alınmasını farklı fiiller olarak görmüş ve madde hükmü buna göre kaleme alınmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında Kamu Görevlileri Etik Kuruluna (KGEK) alınan hediyelerin listesini isteme yetkisi verilmiş ise de bu yetki genel müdür ve üzeri kamu görevlileri açısından kullanılabilecek şekilde sınırlandırılmıştır. Madde muhtevasında hediye kabul etme yasağının ancak “menfaat sağlama amacı” söz konusu olduğunda geçerli olacağı kabul edilmiştir.

2004 yılında 5176 sayılı Kanun ile kurulan KGEK, anılan Kanun'un 1. maddesine göre “*kamu görevlilerinin uymaları gereken saydamlık, tarafsızlık, dürüstlük, hesap verebilirlik, kamu yararını gözetme gibi etik davranış ilkeleri belirlemek ve uygulamayı gözetmek*” amacıyla kurulmuştur (5176 sayılı Kanun). KGEK, hediye alma yasağı ile ilgili farklı yıllarda kapsamlı düzenlemeler yapmıştır (Akçay, 2020, s.60). Kurulun kısa tarihi geçmişine rağmen sadece hediye alma yasağı ile ilgili dört farklı genelge yayımladığı görülmektedir (KGEK, 2024). Kurul tarafından kabul edilen son genelge, 2018 yılında yayımlanan *Hediye Alma Yasağına İlişkin Kurul Genelgesi*'dir. Bu Genelgede Kurul tarafından toplam altı madde halinde hediye alma yasağına istisna oluşturan durumlar ifade edilmiş, bunlar dışında kalan hediyelerin yasak kapsamında değerlendirilebileceği kabul edilmiştir. Kamu görevlileri açısından kabul edilen hediye alma yasağı ile ilgili temel düzenlemelerin başında 2005 yılında yayımlanan *Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik* gelmektedir (Eken ve Güldüler, 2020, s. 42). Yönetmeliğin 15. maddesinde hediye alma ve menfaat sağlama yasağı ile ilgili detaylı düzenlemelere yer verilmiş ve bu yasağın ayrıntılı çerçevesi çizilmiştir. Yönetmelik maddesinin muhtevası, yukarıda zikredilen istisnalara benzer bir çerçeve çizmekle beraber yasak kapsamında kabul edilecek hususları da düzenlemesi yönünden önem arz etmektedir.

Hediyeleşmek günümüzde kültürel geleneğin unsurları arasında sayılmaktadır. Yalnızca Türkiye açısından değil, tüm kadim kültürler açısından geçerli olan hediyeleşmenin “karşılıklı olma” şeklinde bir boyutu olduğu ancak kamu görevlileri söz konusu olduğunda bu boyutun ortadan kalktığı ve böylece etik ihlallerin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Öyle ki temelde karşılıklı hediye alıp verilmesine dayanan bu davranışın bir tarafında kamu görevlisi olduğunda hediye veren kişinin hediye şeklinde bir geri dönüş beklememesine karşın kamu görevlisinin psikolojik olarak etki altında kaldığı ve bu nedenle vatandaşa eşit davranma yetisini kaybettiği ileri sürülmektedir (Şen, 2019, s. 101). Bu kapsamda 657 sayılı Kanun'la devlet memurları bağlamında kabul edilen hediye alma ve menfaat sağlama yasağının hizmetin eşit bir şekilde yürütülmesi açısından önemli olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu yasağın denetiminin gerek yönetmelikte gerekse konuyla ilgili yayımlanan genelgelerde “genel müdür ve üstü” görevlerde bulunan personel açısından kabul edilmiş olmasının yetersiz kalabileceği ve tüm personel açısından uygulanacak şekilde düzenlenmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

1.2.5. Denetimindeki Teşebbüsten Menfaat Sağlama Yasağı

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile memurlara yasaklanan eylemlerden bir diğeri denetiminde bulunan iktisadi teşebbüsten menfaat sağlama yasağıdır. Düzenleme ile münhasır olarak memurun denetleme yetkisini kullandığı teşebbüsler ile kamu adına yüklendiği görev veya bağlı bulunduğu kamu kurumu ile ilintili olan teşebbüslerden menfaat sağlaması yasaklanmıştır (Bucaktepe, 2014, s. 480). Esasen gerek Devlet Memurları Kanunu gerekse diğer mevzuat ile kabul edilen yasakların tümü, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması, kamu görevlilerinin, görevlerinden doğan yetkilerini bireysel menfaatleri için kullanmaması ve böylece devlet-birey ilişkisinin sağlıklı bir şekilde tezahür etmesi gibi amaçlara hizmet etmektedir (Altın, 2020, s. 653). Bununla birlikte çalışmanın bu bölümünde ele alınan düzenleme gibi bazı hükümler, “özgün nitelikli bazı haller” için müstakil olarak kabul edilmiştir.

Düzenleme ile devlet memurlarının iki tür teşebbüsten kişisel çıkar elde etmesi yasaklanmıştır. Bunların ilki memurun denetimi altında bulunan teşebbüsler, ikincisi ise denetimi altında bulunmamakla beraber yerine getirdiği kamu görevi veyahut bağlı bulunduğu kamu kurumu ile ilintili olan teşebbüslerdir. Piyasa ekonomisi temelinde şekillenen teşebbüs kavramı, serbest piyasada faaliyet yürüten ve ekonomik gelir elde etmeyi amaçlayan organizasyonları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde küresel ölçekte meydana gelen ekonomik bunalımlar, Keynesyen politikalar olarak adlandırılan ve devletin de özel sektör tüzel kişileri gibi serbest piyasada faaliyet yürütmesi temelinde açıklanan yeni bir süreci beraberinde getirmiştir. Devlet tarafından piyasa ekonomisi dahilinde yürütülen faaliyetler ise Kamu İktisadi

Kuruluşu ve İktisadi Devlet Teşekkülleri adı verilen oluşumlar marifetiyle yerine getirilmektedir. Her ikisi de 1984 yılında yayımlanan 233 sayılı *Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname* ile kurulan ve Kamu İktisadi Kuruluşları ve İktisadi Devlet Teşekkülleri olmak üzere iki farklı şekilde teşekkül ettirilen bu organizasyonların ortak adına “Kamu İktisadi Teşebbüsleri” (KİT) adı verilmektedir. İdare, KİT’ler tarafından yürütülen hizmetlerden sorumlu olduğu gibi bu hizmetlerin denetimi görevini de üstlenmektedir (Tunçer, 2024, s. 115). Nitekim günümüzde KİT’lerin denetiminin; dahili denetçiler, Sayıştay ve Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı denetmenler tarafından yapıldığı belirtilmektedir (Akşehir, 2016, s. 91). İktisadi teşebbüslerde görev alan yahut bu teşebbüsleri denetleyen devlet memurlarının varlığı, 657 sayılı Kanun’un 30. maddesine gerekçe oluşturmuştur. Madde hükmünde devlet memurlarının menfaat sağlama yasağı, “iktisadi teşebbüsler” yönüyle ele alınmıştır. Buna göre iktisadi teşebbüslere atanan, görevlendirilen veya bu teşebbüsleri denetleme görevini üstlenen devlet memurlarının teşebbüs tarafından üretilen mallar, sunulan hizmetler veya elde edilen gelirlerden doğrudan veya dolaylı olarak menfaat sağlaması yasaklanmıştır.

1.2.6. Gizli Bilgileri Açıklama Yasağı

Devlet memurları açısından yasaklanan ve çalışmanın bu başlığı altında ele alınacak olan son başlık, “gizli bilgileri açıklama yasağı” olacaktır. 657 sayılı Kanun’un 31. maddesinde memurların görevleri gereği edinmiş oldukları “gizli” nitelikli bilgileri kamuoyuna açıklayamayacağı kabul edilmiştir. “Gizli” kavramının “başkalarından saklanan, duyurulmayan, mahrem, bilgi” anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir (Demircan, 2014, s. 190). 657 sayılı Kanun metninde memurların “gizli bilgileri” açıklamasının yasak olduğu kabul edilmişse de hangi bilgilerin “gizli bilgi” olarak kabul edileceğine dair bir hükme yer verilmemiştir. Bu durumun açıklama yasağının sınırlarını belirsiz hale getirdiği ileri sürülmektedir. Bu noktada örneğin Almanya’da açıklanması yasak olan bilgi, “kamu görevi nedeniyle öğrenilen bilgi” şeklinde tarif edilmiş iken Türk hukukunda yasağın sınırı “gizli bilgi” olarak ifade edilmiştir (Fırat ve Bilgin, 2022, s. 134). Gizli bilgi kavramının tanımlanmamış olmasının özellikle yolsuzlukla mücadele kapsamında yürütülecek soruşturmalarda problemli bir alan ortaya çıkardığı ve sağlıklı bir soruşturma yürütülmesine engel olduğu belirtilmektedir (Emre, 2014, s. 15). Bu nedenle bu düzenleme kapsamında “gizlilik” ile kastedilenin ne olduğunun açıklığa kavuşturulması büyük önem kazanmaktadır. Aksi takdirde kamu görevlilerinin edindikleri herhangi bir bilgiyi “gizlilik” gerekçesiyle açıklamaktan kaçınması ve yönetimde şeffaflık ilkesine aykırı bir durum ortaya çıkması muhtemel olacaktır (Şengöl, 2005, s. 219). Kamu görevinin yerine getirilmesinde görev alan kamu personelinin görevin ifası sırasında gizli nitelikte bilgi ve belgelere erişmesi olağan ve kabul edilebilir bir durumdur (Özen ve Köksal, 2020, s. 189). Bu bilgi ve belgeler, devlet idaresi, kamu hizmeti veya belli bir kamu görevlisi ile ilgili olabilmektedir. Bunun yanında bu bilgi ve belgeler, açıklanması halinde; devlet yönetiminin veya toplumun çıkarlarına aykırı bir sonuç, idari faaliyetlerin sekteye uğraması veya herhangi bir kamu görevlisinin kişisel haklarını ihlal edici bir nitelikte olabilecektir. Bu nedenle kamu görevlilerinin görevleri gereği edindiği bilgileri izinsiz açıklaması yasaklanmıştır. Gizli bilgileri açıklama yasağı aynı zamanda Türk Ceza Kanunu’nda suç olarak kabul edilmiş fiillerdendir (Artuç, 2018, s. 1276). Bununla birlikte Ceza Kanunu’nda da gizlilikle ilgili net bir durum ortaya konulmamış, yalnızca “gizli kalması gereken” şeklinde bir ölçüt kullanılmıştır.

Kuşkusuz devlet memurları açısından yasaklanan eylem ve tutumlar yalnızca burada sayılanlar ile sınırlı değildir. Örneğin Anayasa’nın 68. maddesi ile Devlet Memurları Kanunu’nun 7. maddesinde memurların siyasi partilere üye olması yasaklanmıştır. Yine 2531 sayılı *Kamu Görevlerinden Ayrılanların Yapamayacakları İşler Hakkında Kanun*’un 2. maddesi ile herhangi bir sebeple kamu hizmetinden ayrılan kamu görevlilerinin iki yıl içerisinde ayrıldıkları kurumun faaliyet alanlarıyla ilgili işleri yapamayacakları kabul edilmiştir. Ayrıca farklı düzenlemelerce

disiplinsizlik fiili olarak kabul edilen eylemlerin her biri başlı başına birer yasak olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan çalışma kapsamında bu eylemlerin tümüne yer verilmesinin güç olmasının yanı sıra çalışmanın amacına hizmet etmeyeceği değerlendirildiğinden çalışmanın bu bölümünde daha fazla başlığa yer verilmemiş ve bu bölümde 657 sayılı Kanun'un "Yasaklar" başlığı taşıyan yirmi beş ile otuz birinci maddesi arasında kabul edilen düzenlemelere yer verilmekle yetinilmiştir.

2. Kamu Personelinin Disiplin Sorumluluğu

Kamu hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, kaynakların doğru kullanımına imkân veren düzenli bir sistemin kurulmasına bağlıdır. Aynı zamanda devlet yönetimi anlamında kullanılan bu sistem, kamu kaynaklarının toplanmasından, en alt düzeydeki hizmetlerin yürütülmesine kadar geniş bir alanda karşılık bulmaktadır. Kapsamlı bir alanda yürütülecek farklı nitelikteki hizmetlerin belli bir sistematığa bağlanması ise ancak sistemin düzenli işlemesi ile mümkün olacaktır. Personel kaynaklarının kullanımı noktasında bu düzen, disiplin sistemi ile işlevsel hale gelmektedir. Disiplin kavramı, her türlü normatif düzenleme ile topluluk kurallarına uygun davranma anlamında kullanılmaktadır. Kavram sözlükte "Bir topluluğun yasalarına ve düzenle ilgili yazılı veya yazısız kurallarına titizlik ve özenle uyulması durumu, sıkı düzen, düzensiz, düzen bağı" olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede disiplin kavramının önceden belirlenmiş yasak ve kurallara aykırı davranışlarla ödev ve sorumlulukları ihlal anlamına gelen düzen bozucu eylemleri cezalandırma olarak tanımlanabileceği belirtilmektedir. (Aswad, 2019, s. 189).

Kamu görevlileri açısından disiplin işlemlerinin amacına göre "Otokratik disiplin" ve "Demokratik disiplin" olmak üzere iki başlık altında incelenebileceği ileri sürülmektedir. Bu çerçevede otokratik disiplin, korku duygusunun temel olarak kabul edildiği, sert ve şiddetli yaptırımlar ihtiva ederek bastırıcı nitelikte disiplin olarak tanımlanırken demokratik disiplin, eğitimi temel alan ve yapıcı nitelik arz eden disiplin türü olarak ele alınmaktadır (Taşkın, 2006, s. 123). Disiplin, genelde kamu yönetimi ve özelde kamu personel yönetimi bağlamlarında vazgeçilemez nitelikte bir faktördür. Bu durum, disiplinin kamu personel yönetim sisteminin sağlıklı bir şekilde işlemesinin temel gereklilikleri arasında yer almasına neden olmaktadır. Kamu hizmetine girme hakkının kullanılması veya talep edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, personelin emekliliğine kadar olan süreç boyunca güvenceli bir görünüm arz etmesidir. Kamu personel sisteminin güvenceli yapıda olmasının temeli Osmanlı Devleti dönemine kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin son döneminde idari işlemlerle personelin hizmetine son verilmesi şeklinde ortaya çıkan bir uygulama ile güvence sisteminin zayıflatıldığı ifade edilmektedir (Tahtaloğlu, 2023, s. 817). Disiplin hukuku, bu güvence sisteminin temelini oluşturmakta ve belirlenmiş disiplin fiilleri dışında hizmetten uzaklaştırmayı engellemektedir.

Disiplin Hukuku günümüzde müstakil hukuk dalları arasında yer almamaktadır. Kuşkusuz bu durumun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. İdare hukukunun uzun bir tarihsel geçmişe sahip olmaması, disiplinle ilgili hükümler içeren mevzuatın kanun, KHK, yönetmelik gibi çeşitli metinlerle düzenlenmesi, farklı usullerle yürütülen kamu hizmetlerinin çeşitli disiplinsizlik fiilleri ihtiva etmesi nedeniyle tüm kamu personeli kapsayacak genişlikte bir disiplin kanununun hazırlanamaması gibi sebepler, disiplin hukukunun müstakil bir hukuk dalı olarak kabulünün önündeki engeller olarak görülmektedir. Diğer taraftan her ne kadar genel geçer disiplin fiillerinin kabulü mümkün değilse de kanımızca disiplin sürecinin baştan sona düzenlendiği bir yasal düzenlemenin hazırlanması mümkündür. Bu yasal düzenlemede disiplin soruşturmalarının başlatılmasından disiplin cezalarının tatbikine kadar olan süreçte izlenecek yol ve yöntemlerin düzenlenmesi ve böylece disiplin soruşturmalarında yeknesaklığın sağlanması, disiplin hukukunun başlı başına bir hukuk dalı olarak kabul edilmesinin ön şartı olarak görülebilmektedir.

2.1. Disiplin Hukukuna Hâkim Olan İlkeler

Disiplin Hukuku, her şeyden önce idari işlemlerin tesis edildiği bir süreci tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu süreç, disiplin mevzuatını ihlal eden bir fiilin gerçekleştirilmesinden disiplin cezası ihtiva eden bir işlemin tesisine ve hatta verilen disiplin cezasının idari yargı mercileri tarafından değerlendirilmesine kadar devam eden uzun soluklu, çok yönlü ve birden fazla aktörün görev aldığı bir dizi işlem ihtiva etmektedir. Disiplin hukukunun bu özellikleri, süreç dahilinde uygulanması gereken çeşitli kurallar ve uyulması gereken çeşitli ilkelerin de varlığını gerekli kılmaktadır. Bu kural ve ilkeler ise başta Anayasa olmak üzere çeşitli yasalar, yönetmelikler, yönerge ve genelgeler gibi normatif düzenlemelerle belirlenmektedir. Bunların yanı sıra Anayasa Mahkemesi ve yüksek yargı organlarının kararları doğrultusunda pratikte geliştirilmiş bazı kural ve ilkeler de bulunmaktadır. Disiplin hukukunu konu edinmiş bir çalışmada alanda hakim olan ilke ve kuralların ele alınmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu nedenle çalışma kapsamında disiplin hukukunu konu edinen ilke ve kuralların irdelenmesinde yarar görülmektedir. Ancak disiplin hukukunu konu edinen ilke ve kuralların tümünün ele alınması başlı başına bir çalışmaya konu olabilecek kadar kapsamlı olduğundan çalışmanın devam eden bölümünde bu kural ve ilkelerle ilgili tartışmalara odaklanmaksızın, disiplin işlemlerinin tümünde geçerli olduğu kabul edilen ilkeler ayrıntılara girmeden tartışılacaktır.

2.1.1. Kanunilik İlkesi

Kanunilik ilkesi, suç ve cezaların yalnızca kanunla düzenlenebileceği, kanunla düzenlenmeyen fiillerin suç olarak kabul edilemeyeceği ve kanunlarda yazılı cezalar dışında ceza verilemeyeceği şeklinde bir durumu ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Öztürk ve Sümer, 2021, s. 1049). Kanunilik ilkesinin suç ve ceza şeklinde iki öznesi bulunduğu belirtilmektedir. Bu düşünceyi savunanlara göre her iki öznenin birbirinden ayrılması mümkün olmamakta ve birbirini tamamlayıcı nitelik taşımaktadır (Dursun, 2014, s. 16). Bununla birlikte Almanya gibi bazı ülkelerde disiplin cezalarının uygulanmasında kanunilik ilkesinin katı bir şekilde uygulandığı, buna karşın disiplin suçlarının belirlenmesinde ilkenin esnetildiği ileri sürülmektedir (Dursun, 2017, s. 235). Kanunilik ilkesi, dayanağını 1982 Anayasası'nın 38. maddesinden almaktadır. Anayasa'nın 38. maddesinde suç ve cezaların ancak kanunla düzenlenebileceği, idari tasarruflarla suç ve ceza konulamayacağı hüküm altına alınmıştır. Bununla birlikte bu hükmün disiplin hukuku bağlamında geçerli olup olmadığı doktrinde tartışmalı bir alana denk düşmektedir. Söz konusu anayasa maddesinin disiplin suç ve cezaları açısından da geçerli olduğunu ileri sürenlere göre; kanunilik ilkesinin disiplin suç ve cezaları açısından geçerli olmamasının kamu personelinin güvence sistemini sarsıcı ve idarenin keyfi uygulamalarına yol açıcı sonuçları olacaktır. Ayrıca Anayasa'nın 129. maddesinde yer alan ve memurların özlük haklarının ancak kanunlarla düzenlenebileceğini ihtiva eden hüküm de disiplin suç ve cezalarının kanunla düzenlenmesi gerektiğinin bir diğer gerekçesi niteliğindedir. Bu görüşe karşı çıkanların savları ise, kamu personel yönetiminde tüm disiplin fiillerinin kanunla düzenlenmesinin mümkün olmayacağı, disiplin mevzuatının farklı tür ve nitelikteki meslekleri kapsamamasından dolayı belli başlıklar altında toplanamayacağı, Disiplin mevzuatında yer alan cezalardan yalnızca devlet memurluğundan çıkarma cezasının temel hak ve hürriyetleri sınırlayıcı bir nitelik taşıdığı şeklinde sıralanmaktadır (Küçük, 2021, s. 144-148).

Kanunilik ilkesinin disiplin suç ve cezalarını kapsayıp kapsamadığı konusunda doktrinde tam bir uzlaşa sağlanamamış olmakla beraber gerek Anayasa Mahkemesi gerekse Danıştay tarafından verilen kararlarda Anayasa'nın 38. maddesinde düzenlenen kanunilik ilkesinin disiplin suç ve cezaları açısından da geçerli olduğu kabul edilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin 2011 tarihli bir kararında "*Anayasa'nın 38. maddesinde idari ve adli cezalar arasında bir ayırım yapılmadığından disiplin cezaları da bu maddede öngörülen ilkelere tâbidir.*" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir (AYM, 2011). Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu ise önüne gelen ve personelin kamu

görevinden ilişkisinin kesilmesi anlamına gelen devlet memurluğundan çıkarma cezasını ihtiva eden bir işlemle ilgili verdiği kararda “*idarelere, Kanunda gösterilen suçlar dışında benzer suçların yüz kızartıcı suç sayılması konusunda, ölçütleri belirsiz, geniş bir takdir yetkisi tanınması sonucunu da doğurabilecektir.*” gerekçesiyle idari işlemin iptaline yönelik hüküm kurmuştur (Danıştay, 2014). Her iki yüksek mahkemenin de Anayasa’nın 38. maddesinin disiplin suç ve cezaları açısından bağlayıcı olduğunu kabul etmesi, bu yönde tesis edilecek idari işlemlerin yargısal denetiminde kanunilik ilkesinin geçerli bir parametre olarak kabul edileceğini açıkça göstermektedir. Bu kapsamda kanımızca disiplin cezası ihtiva eden idari işlemlerde kanunilik ilkesinin mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

2.1.2. Savunma Hakkının Tanınması İlkesi

Kamu personeli disiplin hukukuna hâkim olan ilkelerden ikincisi savunma hakkının tanınması ilkesidir. Temelde ifade özgürlüğüne dayanan savunma hakkı, hakkında herhangi bir iddia veya isnat bulunan kişinin kendi belirlediği araç ve argümanlarla bu iddia ve isnatları çürütmeye yönelik beyan ve delillerini özgürce sunabilmesi ve bunların tesis edilecek işlemlerde göz önüne alınması anlamında kullanılmaktadır (Zafer, 2013, s. 508). Savunma hakkı ayrıca hakkında disiplin soruşturması yürütülen personele, hangi fiilinin hangi disiplin suçu kapsamında değerlendirildiğini öğrenme hakkını ihtiva etmektedir. Savunma hakkının tanınması ilkesi, disiplin hukukuna hâkim olan diğer ilkelerden farklı olarak anayasal düzeyde güvence altına alınmış bir ilkedir. Anayasa’nın 129. maddesinde “*Memurlar ve diğer kamu görevlileri ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları mensuplarına savunma hakkı tanınmadıkça disiplin cezası verilemez.*” şeklinde bir hükme yer verilerek savunma hakkının tanınması ilkesinin tüm kamu görevlileri açısından geçerli olduğu kabul edilmiştir. Yine Anayasa’nın “Hak arama hürriyeti” başlıklı otuz altıncı maddesinin de savunma hakkına dayanak oluşturduğu ifade edilmektedir (Özgenç ve Şahin, 200, s. 3). 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 130. maddesinde en az yedi günlük süre tanınarak savunma almadan disiplin cezası verilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Benzer yönde bir düzenlemeye Devlet Memurları Disiplin Yönetmeliği’nin 30. maddesinde yer verilmiştir.

2.1.3. Ölçülülük İlkesi

Kamu personeli disiplin hukukuna hâkim olan ilkelerden üçüncüsü ölçülülük ilkesidir. Bu ilke, hakkında disiplin cezası tesis edilecek kamu personelinin işlediği disiplin suçu ile verilen disiplin cezası arasında bir denge olması durumunu ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Özbudun, 2011, s. 114). Ölçülülük ilkesi, takdir yetkisi olarak tanımlanan ve idareye yasal olarak belli bir hareket serbestisi bırakılan alanlarda idare tarafından tesis edilecek işlemlerin hukuka uygun bir şekilde yerine getirilmesi amacına hizmet eden ve idarenin hareket alanına sınır koyan bir ilke olarak görülmektedir (Yüzer, 2014, s. 4846). Bu çerçevede ölçülülük ilkesinin *gereklilik, elverişlilik ve orantılılık* olmak üzere üç faktörden oluştuğu belirtilmektedir. Bu noktada gereklilik faktörü, bir kısıtlama ya da işlemin icrasının kaçınılmaz olması anlamında kullanılmaktadır. Elverişlilik faktörü, tesis edilecek işlemin amacına yönelik bir ilke görünümündedir. Bu ilke, tesis edilecek işlemde kullanılan aracın gerçekleştirilmeye çalışılan amaca hizmet etmesi gerektiği anlamında kullanılmaktadır. Orantılılık faktörü ise tesis edilecek işlem neticesinde kısıtlanan özgürlük veya hakkın toplumsal açıdan ortaya çıkan fayda ile dengeli olması şeklinde tanımlanmaktadır (Hatipoğlu, 2019, s. 192-197). Disiplin hukuku bağlamında ölçülülük ilkesinin disiplin suçunun işleniş şekli, kamu görevlisinin kast ya da taksire dayalı sorumluluğu, fiilin meydana gelmesinde personel dışında kalan unsurların etkisi gibi hususları kapsadığı belirtilmektedir (Kaya, 2005, s. 71). Belli bir hakkın kullanımının sınırlandırılması ya da hürriyetin kısıtlanması gibi alanlarda özellikle amaç unsuru yönünden göz önünde bulundurulması zorunlu olan ölçülülük ilkesi, idarenin ulaşmak istediği amaçla bu amaca ulaşmak yolunda kullandığı araçların ölçülü ve orantılı olması anlamında kullanılmaktadır (Oğurlu, 2001, s. 486).

2.1.4. Tarafsızlık İlkesi

Kamu personeli disiplin hukukuna hâkim olan ilkelerden dördüncüsü tarafsızlık ilkesidir. Tarafsızlık ilkesi disiplin soruşturma süreçlerinde herhangi bir sıfatla görev alan tüm görevlilerin tarafsız davranma yükümlülüğü altında bulunduğu anlamında kullanılmaktadır (Preveze, 2023, s. 214). İlke, disiplin soruşturmalarının belli tarafları olduğu, sürecin herhangi bir aşamasına dahil olan bir kişinin bu sürece başka bir sıfatla, yani birden fazla sıfatla katılamayacağı anlamında kullanılmaktadır (Seçkin, 2023, s. 205). Bu noktada “tarafsız” davranma yükümlülüğünün kimler açısından geçerli olduğunun ortaya konulması gerekmektedir. Kuşkusuz disiplin soruşturma sürecinde en aktif rolü oynayan disiplin soruşturmacıları bu grubun başında gelmektedir. Tarafsızlık ilkesine göre disiplin soruşturması yürütmekle görevlendirilen personelin her türlü dış etkenden veya hiyerarşik yapıdan bağımsız hareket etmesi gerekmektedir. İdarenin hiyerarşik yapısına dahil olan bir personelin yalnızca disiplin soruşturma işlemleri ile ilgili olarak hiyerarşik bağlardan arındığının ileri sürülmesi güçtür. Bu durum denetim ve teftiş personeli dışında kalan ve soruşturma yapmakla görevlendirilen disiplin soruşturmacılarının “tarafsızlığının” tartışmalı olduğu anlamına gelmektedir (Demir, 2022, s. 258). Disiplin soruşturma süreçlerinde tarafsız davranma yükümlülüğüne uygun hareket etmesi beklenen ikinci grup, disiplin amirleridir (Taşkın, 2006, s. 277). Disiplin amirleri, her kamu kurumunun kendi iç düzenine göre belirlenen ve belli disiplin cezalarını vermekle yetkili kılınmış idari görevlilerdir. Tarafsızlık ilkesi, disiplin amirlerinin disiplin soruşturmalarının ancak son bölümünde sürece dahil olabilecekleri bir durum öngörmektedir. Disiplin soruşturma süreçlerinde tarafsız davranma yükümlülüğüne uygun hareket etmesi beklenen üçüncü ve son grup ise karar vermeye yetkili disiplin kurulları ve bu kurulların üyeleridir. Disiplin kurulları açısından tarafsızlık, kurulun kendisinin ve üyelerinin her birinin tarafsız olması anlamında kullanılmaktadır. Örneğin Danıştay disiplin amirlerinin disiplin soruşturmasına karşı yapılacak itirazı değerlendiren kurulda yer almasının tarafsızlık ilkesine aykırı olduğuna karar vermiştir (Danıştay, 2019). Bu çerçevede tesis edilen disiplin cezalarının disiplin kurulları tarafından verilmesi halinde kurulun tüm üyelerinin tarafsızlık ilkesine uygun hareket etmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.5. Aynı Eyleme Birden Fazla Ceza Verilememesi İlkesi

Kamu personeli disiplin hukukuna hâkim olan ilkelerden beşincisi “aynı eyleme birden fazla ceza verilmemesi” ilkesidir. Bu ilke, disiplin mevzuatının farklı maddelerini tek bir fiil ile ihlal eden personel hakkında ancak bir tane disiplin cezası verilebileceği anlamında kullanılmaktadır. Esasen bu ilke ceza hukukuna hâkim olan ilkeler arasında yer almaktadır. İlkenin idare hukukunda geçerli olduğu konusunda müstakil bir düzenlemeye yer verilmemiş olmakla beraber gerek yargı kararlarında gerekse doktrinde aynı kuralın geçerli olduğuna yönelik genel bir görüş birliği bulunduğu savunulmaktadır (Eraslan, 2018, s.62). Aynı fiile birden fazla ceza verilmemesi ilkesinin bazı istisnalarının olduğu kabul edilmektedir. Örneğin bir fiilin hem ceza hukuku hem de disiplin hukuku açısından suç olarak kabul edilmesi halinde ilke uygulanmayacak ve personel aynı fiil nedeniyle ve farklı kanunlara dayanılarak birden fazla ceza ile tecziye edilebilecektir. Aynı fiile birden fazla ceza verilememesinin istisnasının yalnızca ceza hukuku ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Disiplin cezasının yanında örneğin Kabahatler Kanunu kapsamında da işlem tesis edilebilecektir. Bu nedenle tek fiile tek ceza verilmesi ilkesinin yalnızca “aynı kanun kapsamında” tesis edilecek işlemler açısından geçerli olduğu ifade edilmektedir (Zor, 2022, s. 242-244). Diğer taraftan aynı fiile birden fazla ceza verilememesi ilkesinin yalnızca disiplin cezaları açısından geçerli olmadığına yönelik Danıştay kararları da bulunmaktadır. Danıştay, önüne gelen dosyalarda verdiği kararlarda, disiplin cezası alması nedeniyle terfi ettirilmeyen ve atamaya tabi tutulan personel hakkında aynı fiile birden fazla ceza verilemeyeceği gerekçesiyle işlemlerin iptaline karar vermiştir (Kaya, 2005, s. 71-72). Bizim de katıldığımız bu görüşe göre tek fiile tek ceza verilmesi ilkesi, disiplin cezaları ile sınırlı tutulamayacak kadar kapsamlı bir ilkedir. Personel hakkında

disiplin suçu işlediği gerekçesiyle tesis edilen disiplin cezasının yanında, personel açısından istenmedik ve olumsuz sonuçlar doğuran terfi, atama, yükselme sınavına girme gibi bazı haklardan mahrum bırakılmasına yönelik işlemler, temelde disiplin cezası olarak tasnif edilmemiş olmakla beraber, ortaya çıkardıkları sonuçlar itibarıyla personelin cezalandırılmış olma algısına kapılmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle kanımızca her idari işlemin kendi varlık amacına uygun bir şekilde tesis edilmesi gerekmektedir.

2.1.6. Şüpheden Sanık Yararlanır İlkesi

Kamu personeli disiplin hukukuna hâkim olan ilkelerden altıncısı şüpheden sanık yararlanır ilkesidir. Bir önceki ilkeye benzer olarak bu ilke de temelde ceza hukukunda uygulanan ilkeler arasında yer almaktadır. Şüpheden sanık yararlanır ilkesi, anayasal güvence altına alınmış masumiyet karinesinin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Bu nedenle ilkenin temelini Anayasa'dan aldığı belirtilmektedir. İlke, herhangi bir suç işlediği kesin olarak ortaya konulamayan kişilere ceza verilemeyeceği ve suçlu kabul edilemeyeceği anlamında kullanılmaktadır (Yemez, 2024, s. 2069). Bu yönüyle ilkenin herhangi bir suç işlediği iddia edilen kişiler açısından önemli bir koruma mekanizması getirdiği ve toplumsal önyargıya karşı bireye bir güvence sunduğu ileri sürülmektedir (Yüce, 1988, s. 160). Masumiyet karinesine göre sanığın itham edilen suçu işlediği noktasında bir şüphe söz konusu ise, bu şüphenin sanığın lehine olacak şekilde hükme esas alınması gerekmektedir. Sanığın suçlu olduğuna dair her türlü ön kabul ve varsayım, hukuk devleti anlayışı ile çelişmektedir (Duran, 2024, s. 358). AİHM, önüne gelen başvurularda masumiyet karinesini ihlal edebilecek birimlerin yalnızca yargı organları ile sınırlı olmadığı, diğer kamu idareleri tarafından yapılacak işlemler neticesinde de karinenin ihlal edilebileceğine karar vermektedir (Alyanak, 2023, s. 221-222). AİHM böylece masumiyet karinesinin yalnızca yargı kararları ile sınırlı olmadığını, yaptırım içeren diğer işlemlerin tesisinde de göz önünde bulundurulması gereken bir ilke olduğunu kabul etmiştir. Nitekim AİHM, *Engel ve Diğerleri/Hollanda* başvurusunda askeri disiplin suçu isnadını masumiyet karinesi çerçevesinde ele almıştır (Duran, 2024, s. 361). Anayasa Mahkemesi de 2018 tarihli bir kararında, masumiyet karinesinin yalnızca ceza muhakemesini yürüten mahkeme ile sınırlı olmadığı, tüm kamu idareleri tarafından yürütülen işlemlerde (idari, disiplin vb.) geçerli olduğunu ifade etmiştir (Duran, 2024, s. 360). Danıştay da önüne gelen dosyalarda verdiği çok sayıda kararında disiplin cezasına konu suçun işlendiğinin her türlü şüpheden uzak, kesin ve somut bir şekilde ortaya konulması, ortada şüphe varsa bu şüphenin personelin lehine olacak şekilde yorumlanması gerektiği, disiplin suçunun işlendiğinin kesin olmaması halinde personel hakkında disiplin cezası verilmemesi gerektiğini kabul etmiştir (Yemez, 2024, s. 2075).

2.1.7. Aleyhe Düzeltme Yasağı İlkesi

Aleyhe düzeltme yasağı ilkesi, yaptırım içeren bir işlemin tesisine karşı kullanılan kanun yollarının ilk yaptırımdan daha ağır bir yaptırımla sonuçlanamayacağı anlamında kullanılmaktadır. Bu ilke, kanun yollarını incelemekle görevli mercilerin yetkilerini sınırladığı gerekçesiyle eleştirilere tabi tutulmaktadır. Bu düşünceyi savunanlara göre kanun yolu mercilerinin tesis edilen ilk işlemle sınırlandırılması, “bozmadan sonra serbestlik” ilkesini zedelemektedir. Diğer taraftan bu görüşe karşı olanlar, kanun yollarının kullanılmasında daha yüksek bir ceza verilmesi ihtimalinin kişilerin kanun yoluna başvurmadan imtina etmesi sonucunu da beraberinde getireceğini ileri sürmektedir (Güleç, 2019, s. 705). Bizim de katıldığımız ikinci görüş mensuplarına göre aleyhe düzeltme yasağının temelini müktesep (kazanılmış) hak oluşturmaktadır (Çınar, 2013, s. 630). Nitekim Yargıtay çok sayıda kararında aleyhe düzeltme yasağı ilkesinin kazanılmış hak çerçevesinde değerlendirilmesi yönünde hüküm kurmuştur (Güleç, 2019, s. 724). Bu düşünceye göre kanun yollarının kullanılmasında daha yüksek ceza verilmesi ihtimalinin bulunmaması, başvuru açısından kazanılmış bir hak teşkil etmektedir. Bu nedenle aleyhe düzeltme yasağı ilkesinin adil yargılanma hakkıyla doğrudan bağlantılı olduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan ilkenin yalnızca tecziye edilen kişinin lehine yapılan başvurularda uygulanabileceği, tecziye edilen kişinin aleyhine

yapılan başvuruların ise aleyhe düzeltme yasağının kapsamı dışında kaldığı ve bu nedenle ilkenin uygulanamaması sonucunu beraberinde getirdiği kabul edilmektedir (Özbek ve Tepe, 2014, s. 3772). Bu çerçevede kanun yolu öngörülen disiplin cezalarının da aleyhe düzeltme yasağı ilkesinin kapsamına girdiği belirtilmektedir (Başa, 2012, s. 50).

2.1.8. Tipiklik İlkesi

Tipiklik ilkesi disiplin suçlarının kanunda kaleme alındığı şekliyle işlenebileceği, bunun dışındaki hallerin ise ilkeye aykırılık teşkil edeceği ve cezalandırılmayacağı anlamında kullanılmaktadır. İlkeye göre bir fiil, suçun bütün unsurlarını bünyesinde barındırsa da yasal düzenlemedeki tanıma uymadığı takdirde cezalandırılmayacaktır. Tipiklik ilkesi bu yönüyle hukuki düşünce sistemi içerisinde bir model görevi yerine getirmektedir (Kaya, 2010, s. 9). Tipiklik ilkesi, yasal metinlerde suç olarak düzenlenen fiillerle bireyler tarafından işlenen ve kovuşturmaya konu olan konular arasında tam bir uyumun varlığının aranması, bu uyumun eksikliği halinde ise bireylere ceza verilememesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu nedenle özellikle ceza hukukunda “kıyas yasağı” adı verilen ilke ile suç tanımına uymamakla beraber benzerlik gösteren fiillerin cezalandırılmayacağı kabul edilmekte, suç olarak tanımlanan fiillerin ise açık ve belirli şekilde tanımlanması gerektiğine vurgu yapılmaktadır (Akyılmaz, 2002, s. 9).

Disiplin hukukunda tipiklik unsurunun sağlanması için iki faktörün bir araya gelmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu düşünceye göre tipiklik ilkesinin varlığı için öncelikle kamu personelinin disiplin soruşturmasına konu olabilecek bir fiilin varlığı gerekmektedir. İkinci olarak bu fiilin disiplin mevzuatında yer alan suç tanımına uygun olması gerektiği kabul edilmektedir. Bu anlamda tipiklik ilkesinin disiplin soruşturmasına konu fiil ile normatif düzenlemede yer verilen disiplin suçu arasında uygunluk anlamına geldiği ifade edilmektedir (Şatıroğlu, 2021, s. 99). Diğer taraftan disiplin hukukunda bütün eylemler bakımından tipiklik ilkesinin uygulanmasına yönelik düşüncelerin, disiplinsizliğe konu olabilecek tüm fiillere kanun metninde yer verilmesinin güçlüğü nedeniyle mevzuatta yer verilmemiş ve fakat gerçek anlamda disiplini bozan fiillerin cezasız kalmasına ve böylece kurumsal disiplinin bozulmasına sebebiyet verildiğine yönelik fikirler de ileri sürülmektedir (Zor, 2022, s. 217).

2.1.9. Belirlilik İlkesi

Belirlilik ilkesi bireyin devletle olan ilişkilerinde uygulanacak kuralların henüz ortada bir işlem yok iken bilinebilir olması halini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. İlkeye göre koşulları gerçekleştiğinde bireyler hakkında uygulanacak işlemlerin “*açık, anlaşılır, erişilebilir, sürekli, düzenli ve tutarlı*” olması gerekmektedir. Böylece kamusal işlemler bireyler tarafından öngörülebilir bir nitelik kazanacaktır. Aynı zamanda kamu gücünün kullanımını hukuksal kurallarla sınırlayan hukuki belirlilik ilkesinin “erişilebilirlik” ve “kesinlik” olmak üzere iki faktör üzerinde şekillendiği kabul edilmektedir. İlkenin erişilebilirlik faktörü, bireyler hakkında uygulanacak normatif düzenlemelere erişebilme ve anlamlandırma kabiliyetine sahip olmayı ifade ederken kesinlik faktörü, bu normatif düzenlemeler dışında bir muamele veya müdahaleye imkân verilmemesi anlamında kullanılmakta ve hukuki güvenlik ilkesi ile bağlantılı bir görünüm arz etmektedir (Aras, 2021, s. 237). Anayasa Mahkemesi tarafından verilen bir kararda, hukuki belirlilik ve güvenlik ilkelerinin hukuk devletinin temel ön koşulları arasında yer aldığı ifade edildikten sonra, hukuki belirlilik ilkesinin normatif düzenlemelerin hem yönetilenler hem de yönetenler açısından herhangi bir kuşkuyla yer verilmeyecek şekilde “*açık, anlaşılır ve uygulanabilir*” nitelikte olmasını, bunun yanında idarenin keyfi veya hukuksuz işlemlerine karşı bireyleri koruma mekanizmasını da bünyesinde barındırması gerektiği ifade edilmiştir (AYM, 2013). Hukuki belirlilik ve güvenlik ilkelerinin uygulanmasındaki amacın, yargısal işlemlerde istikrarlı bir ortam oluşturulması ve böylece bireylerin devlete olan güveninin tesis edilmesi olduğu ifade edilmektedir (Aras, 2021, s. 240).

Disiplin hukuku açısından belirlilik ilkesi, disiplin suçlarının ve bu suçlar karşılığında verilecek disiplin cezalarının açık, anlaşılır ve erişilebilir olması anlamında kullanılmaktadır. Anayasa Mahkemesi ve Danıştay tarafından verilen kararlarda, belirlilik ilkesinin disiplin hukukunda geçerli ve uygulanabilir olduğu, ancak ilkenin kesin ve katı bir şekilde uygulanamayacağının kabul edildiği ifade edilmektedir. Bu noktada disiplin suçu olarak tanımlanan ve fakat soyut kavramlar içeren hükümlerin hukuki belirlilik ilkesine aykırı olduğu ileri sürülmektedir (Hüseyinoğlu, 2022, s. 122). Kanımızca hukuki belirlilik ilkesinin her disiplin suçu açısından ayrı ayrı değerlendirilmesi yerine bir eylemin disiplin suçu oluşturup oluşturmadığı noktasında göz önünde bulundurulması daha rasyonel olacaktır. Bu noktada kamu personelinin, kamu idaresine herhangi bir şekilde zarar veren, faaliyetlerin aksamasına, geç yürütülmesine veya engellenmesine neden olan, bireylerin devlete olan güveninin sarsılmasına yol açacak nitelikteki tüm davranışlarının disiplin suçu olarak kabulü, hukuki belirlilik ilkesinden söz edebilmek için yeterlidir. Aksi takdirde her bir disiplin suçunun hangi şekillerde işleneceğinin hangi durum veya koşullarda cezalandırılacağı ayrı ayrı ve detaylı olarak mevzuata dahil edilmesi gereken, pratikte uygulanması imkânsız bir durumdan söz edilecektir.

2.1.10. Diğer İlkeler

Kamu personeli disiplin hukukuna hâkim olan ilkeler yalnızca burada sayılanlar ile sınırlı değildir. Burada ele alınan ilkeler dışında disiplin hukukuna hâkim olan çeşitli ilkeler de bulunmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, bu ilkelerin mevzuata dayanmasına karşın tek bir yasal metin dahilinde toplanmamış olduğudur. Disiplin hukukuna hâkim olan ilkeler “ceza hukuku ilkelerinden esinlenilerek” yargı kararlarıyla şekillenmiştir (Gözler ve Kaplan, 2022, s. 596). Bu nedenle çerçevesi net olarak çizilememektedir. Çalışma kapsamında disiplin hukukuna hâkim olan ilkeler genel hatlarıyla ele alınmıştır. Diğer taraftan çalışma muhtevasında ayrı bir başlık olarak ele alınmamış olmasına rağmen *gerekçe ilkesi*, *geri alma yasağı ilkesi*, *geçmişe etki yasağı ilkesi*, *soruşturmanın gizli yapılması ilkesi* ve *kanun yollarının gösterilmesi zorunluluğu* gibi çeşitli ilkelerin varlığı bilinmektedir. Bu noktada gerekçe ilkesi, disiplin cezalarının tesis edilmesine neden ve kaynak oluşturan fiiller ile bu fiiller çerçevesinde dayanak gösterilen mevzuat hükümlerinin işlem muhtevasında belirtilmesi anlamında kullanılmaktadır (Zor, 2020, s. 365). Geri alma yasağı ilkesi, tesis edilen disiplin cezalarının geri alınamaması; geçmişe etki yasağı ilkesi, disiplin cezalarının verildiği tarihten önceki dönem açısından geçerli olmaması; soruşturmanın gizliliği ilkesi, disiplin ceza dosyalarının ilgisiz kişiler açısından gizli nitelikte olması ve son olarak kanun yollarının gösterilmesi ilkesi, tesis edilen disiplin cezalarının hukuka uygunluk değerlendirmesini yapmaya yetkili mercilerin işlem muhtevasında yer alması anlamında kullanılmaktadır. Diğer ilkelere benzer olarak çoğunlukla yargı kararlarıyla şekillenen bu ilkeler de disiplin işlemlerinin tesisinde göz önünde bulundurulmaktadır.

3. Yüksek Mahkeme Kararları Işığında Disiplin Cezaları

Çalışmanın devam eden bölümünde disiplin cezalarını ihtiva eden işlemlerle ilgili Danıştay ve Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararlar nitel analiz yöntemi kullanılarak irdelenecektir. Nitel analiz, araştırma konusu ile ilgili elde edilen verilerden tümevarım yöntemi kullanılarak analiz yapmayı amaçlayan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede çalışma kapsamında Danıştay ve Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararlarda hukuka aykırılık yönündeki kararların gerekçeleri göz önüne alınarak yüksek mahkeme kararları ışığında disiplin işlemlerinin hukuka uygunluğu sorunu tartışılacaktır. Çalışma kapsamında incelenen kararlar başta Adalet Bakanlığı tarafından kullanıma sunulan UYAP Mevzuat ve İçtihat Programı olmak üzere, yüksek mahkemelerin kendi web siteleri, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi ve Danıştay Dergisi gibi çeşitli kaynaklar üzerinde yapılan araştırmalar sonucu elde edilmiştir.

3.1. Danıştay Kararlarında Disiplin Cezaları

3.1.1. Uyarma Cezası

Çalışma kapsamında uyarma cezasını konu edinen toplam yüz beş Danıştay kararı incelenmiştir. Danıştay bu kararlardan doksan altısında işlemin hukuka aykırı olduğu yönünde hüküm kurarken dokuz kararda işlemi hukuka uygun bulmuştur. Danıştay tarafından verilen hukuka aykırılık kararlarının gerekçelerinin başında eylemin sübuta ermemesi gelmektedir. Bu noktada eylemin sübuta ermemesi terimi, fiilin teşebbüs aşamasında kalması anlamında değil, disiplin suçunun işlendiğinin somut ve sabit olarak ortaya konulamaması anlamında kullanılmıştır. Danıştay, vermiş olduğu kararlarda çeşitli sebeplerle eylemin sübuta ermediğinden bahisle işlemin iptaline yönelik karar vermektedir. Bu sebeplerin başında disiplin soruşturmasına konu olan fiilin, disiplin cezası verilen personel tarafından işlendiğinin her türlü şüpheden uzak, kesin ve somut olarak işlendiğinin tespit edilememesi gelmektedir (Danıştay, 2015). İkinci olarak Danıştay, fiilin hangi tarihte işlendiğinin kesin olarak tespit edilememesi nedeniyle zamanaşımı yönünden değerlendirilemeyeceği gerekçesiyle işlemin iptaline yönelik karar vermektedir (Danıştay, 2016). Üçüncü olarak eylemin personel tarafından işlendiğinin ve eylem tarihinin belirlenmesine rağmen personele yüklenecek bir kusur veya ihmal olmadığı gerekçesiyle işlemin iptaline yönelik karar vermektedir (Danıştay, 2016). Danıştay, dördüncü olarak disiplin soruşturmasına konu edinilen ve disiplin cezasına dayanak gösterilen eylemin belirli bir olaya ilişkin olmaması, kimin hangi eylemden ve hangi ölçüde sorumlu olduğunun tespit edilememesi gibi nedenlerle soyut ve subjektif nitelikte kalan konularda yeterli ve inandırıcı delillerle tam bir vicdani kanaat oluşturacak şekilde sonuca varılamadığı gerekçesiyle işlemin iptaline yönelik karar vermektedir (Danıştay, 2016). Danıştay tarafından uyarma cezası ile ilgili verilen iptal kararlarının gerekçelerinden ikincisi, eylemin disiplin mevzuatına aykırı olmaması gerekçesidir. Bu kavram, disiplin soruşturmasına konu fiilin disiplin suçu olarak tanımlanamayacağı veya ortada disiplin suçu olarak kabul edilecek herhangi bir fiilin olmaması anlamında kullanılmıştır. Danıştay tarafından, eylemin disiplin mevzuatına aykırı olmaması gerekçesine dayanak gösterilen konuların başında kamu personelinin disiplin cezası ile cezalandırılmasını gerektirecek nitelikte bir eyleminin olmaması gelmektedir (Danıştay, 2015). İkinci olarak Danıştay, kamu personelinin disiplin soruşturmasına konu olan olayda herhangi bir görevi olmamasını işlemin iptaline gerekçe göstermektedir (Danıştay, 2016). Danıştay, üçüncü olarak, disiplin soruşturmasına konu olayla ilgili adli yargı birimlerince verilen beraat kararlarını disiplin cezasının iptaline gerekçe olarak kabul etmektedir (Danıştay, 2016).

Danıştay tarafından uyarma cezasının iptaline yönelik kararlarda gerekçe gösterilen üçüncü başlık, usule uygun soruşturma yapılmadan işlem tesis edilmesidir. Bu başlık, disiplin soruşturması açılmadan, yalnızca hakkında disiplin cezasına hükmedilen personelin savunması veya beyanı alınarak disiplin cezası verilmesine yönelik işlemleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Yüksek Mahkeme, disiplin soruşturmalarının tarafsız bir soruşturmacı görevlendirilerek yürütülmesi gerektiğini, disiplin soruşturması açılıp, soruşturmacı görevlendirilmeden tesis edilen işlemlerin hukuka aykırı olduğunu kabul ederek işlemin iptaline yönelik karar vermektedir (Danıştay, 2016). Danıştay tarafından uyarma cezasını ihtiva eden işlemlerle ilgili verilen hukuka aykırılık gerekçelerinden dördüncüsü, disiplin amirinin tarafsızlığı ilkesine aykırılık şeklinde belirlenmiştir. Bu başlık, farklı Danıştay kararlarını bir araya toplama amacı gütmektedir. Danıştay, disiplin cezasını verme yetkisini kullanan disiplin amirlerinin soruşturma sürecine ikinci bir sıfatla katılmasının disiplin amirinin tarafsızlığı ilkesine aykırı olduğuna vurgu yaparak işlemin iptaline karar vermektedir. Danıştay'a göre disiplin amirinin tanık, mağdur, müşteki, soruşturmacı gibi sıfatlarla disiplin soruşturmasına dahil olması, hatta disiplin soruşturmasına sebep olan tutanakta imzasının olması, tesis edilen disiplin cezalarında disiplin amiri tarafından yapılacak

değerlendirmenin objektifliği ve tarafsızlığını olumsuz etkileyeceğinden işlemi hukuka aykırı hale getirmektedir (Danıştay, 2016).

3.1.2. Kınama Cezası

Çalışma kapsamında kınama cezasını ihtiva eden ve Danıştay tarafından verilen toplam yüz kırk yedi karar incelenmiştir. Danıştay, bu kararların yüz yirmi ikisinde işlemin iptaline yönelik hüküm kurarken yirmi beş kararda işlemin hukuka uygun olduğuna karar vermiştir. Uyarma cezasında olduğu gibi kınama cezasında da eylemin sabit olmaması gerekçesi ilk sırada yer almaktadır. Kuşkusuz eylemin sabit olmaması gerekçesi, uyarma cezasında aynı isimle yer alan gerekçeye paralellik ya da en azından benzerlik gösterecektir. Bununla birlikte her disiplin cezasına karşılık gelen disiplin fiilleri farklılık arz ettiğinden dolayı aynı isimle verilse bile farklı fiiller nedeniyle verilen iptal kararlarının muhtevası da farklı olma ihtimalini bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle çalışmanın her bölümünde yer alan iptal gerekçeleri ayrı ayrı irdelenecektir.

Danıştay tarafından verilen kınama cezasının iptaline yönelik kararlara kaynaklık eden gerekçelerin başında eylemin sabit olmaması gelmektedir. Danıştay aralarında husumet bulunan personelin tanık olarak dinlendiği ve tanık beyanı dışında delil edilemeyen bir konu ile ilgili vermiş olduğu kararda, salt tanık beyanlarının disiplin cezası verilmesine yeterli olamayacağı şeklinde hüküm kurmuştur (Danıştay, 2016). Danıştay, vermiş olduğu çeşitli kararlarında suçun manevi unsurlarının bulunmadığı gerekçesiyle işlemin iptaline yönelik hüküm kurmaktadır. Danıştay’a göre disiplin suçunun manevi unsurları ihmal, kusur ve kasıt olarak üçe ayrılmaktadır. Disiplin mevzuatında bazı suçlar açısından kasıt unsurunun varlığı şart koşulmuşken bazıları açısından kusur derecesi yeterli görülmüştür. Bu nedenle kasıt unsurunun varlığının şart koşulmadığı durumlarda adli yargı tarafından verilen “kasten hareket ettiğine dair yeterli delil bulunamaması nedeniyle beraat” kararları, disiplin kovuşturması açısından bağlayıcı olmayacaktır (Danıştay, 2016). Yüksek Mahkeme, vermiş olduğu bazı kararlarda kusur faktörünün bulunmasının yeterli olacağını kabul ederek “*davacıya isnat edilen fiile ilişkin olarak kusurundan söz edilemeyeceği*” gerekçesiyle işlemin hukuka aykırı olduğuna karar vermiştir (Danıştay, 2016). Danıştay verdiği bazı kararlarda ise kasıt unsurunun varlığını aramaktadır. Örneğin vermiş olduğu bir kararda “*borç-alacak ilişkisinin bulunup bulunmadığı hususu ihtilaflı olup ancak genel mahkemelerde açılan dava sonucunda varlığının tespit edilebildiği karşısında, borcun kasten ödenmemesi halinin söz konusu olmadığı*” gerekçesiyle işlemin iptaline yönelik hükmün onanmasına karar vermiştir (Danıştay, 2015).

Kınama cezasının iptaline gerekçe oluşturan ikinci başlık, disiplin cezasına konu olan eylemin disiplin mevzuatına aykırı olmamasıdır. Danıştay vermiş olduğu kararlarda disiplin soruşturmasına konu olan fiillerin kesin olarak disiplin mevzuatına aykırılık oluşturmaları gerektiğini kabul etmektedir. Bu kapsamda vermiş olduğu bir kararda televizyon programına katılarak açıklamalarda bulunan bir kamu personelinin fiilini, görevi ile ilgili olmadığı ve izinsiz olarak basına bilgi verme eylemi olarak değerlendiremeyeceği gerekçesiyle işlemi hukuka uygun bulmuştur (Danıştay, 2016). Danıştay, disiplin mevzuatından farklı normatif düzenlemeler kapsamında yapılan işlemler nedeniyle verilen disiplin cezalarını da hizmetten kaynaklanmadığı gerekçesiyle hukuka aykırı olarak kabul etmektedir. Yüksek Mahkeme, bu konuda vermiş olduğu bir kararında alkolmetreyi üfleme reddeden personele verilen disiplin cezasını memuriyetten kaynaklanmaması ve trafik mevzuatına aykırılık oluşturan fiiller nedeniyle kamu personeline disiplin cezası verilemeyeceği gerekçesiyle hukuka aykırı bulmuştur (Danıştay, 2016).

Kınama cezasının iptaline yönelik Danıştay kararlarının gerekçelerinde üçüncü sırada disiplin amirinin tarafsızlığı ilkesine aykırılık yer almaktadır. Danıştay özellikle kınama cezasını gerektiren “Görev sırasında amire hal ve hareketi ile saygısız davranmak” eylemi nedeniyle tesis edilen disiplin cezalarında kendisine saygısızlık yapılan amirin soruşturma dosyasında ikinci bir sıfatla yer almasını işlemin iptali sebebi saymaktadır. Bu konuda vermiş olduğu bir kararda “*bir*

olayın hem mağduru olup hem de aynı olay nedeniyle disiplin amiri sıfatıyla ceza verilmesinde disiplin cezalarının tarafsızlık ve objektiflik kriterine uygun olarak verilmesi ilkesinin zedeleniği” tespitiyle işlemin hukuka aykırı olduğuna karar vermiştir (Danıştay, 2015). Danıştay’ın disiplin amirinin tarafsızlığı ilkesine aykırılık olarak kabul ettiği bir diğer sebep, disiplin soruşturmasının disiplin cezasını veren amir tarafından yapılmasıdır (Danıştay, 2016).

3.1.3. Aylıktan Kesme Cezası

Çalışma kapsamında aylıktan kesme cezası ihtiva eden toplam iki yüz yirmi beş Danıştay kararı incelenmiştir. Danıştay, bu kararlardan yüz yetmiş üçünde işlemin hukuka aykırı olduğuna hükmederken, elli iki kararda işlemin hukuka uygun olduğuna hükmetmiştir. Danıştay tarafından verilen hukuka aykırılık gerekçelerinin başında disiplin cezasına esas teşkil eden eylemin sübuta ermemesi gelmektedir. Danıştay, aylıktan kesme cezası ile ilgili vermiş olduğu kararlarda çeşitli sebeplerle eylemin sübuta ermediğine karar vermiştir. Yüksek Mahkeme, almış olduğu hastalık raporunun uygun bulunmadığının sözlü olarak bildirildiğinden bahisle verilen bir disiplin cezasında, raporun uygun bulunmadığına dair bildirimin usule uygun yapılmadığı gerekçesiyle işlemin iptaline karar veren derece mahkemesi kararını onamıştır (Danıştay, 2021). Danıştay, özellikle aylıktan kesme cezasını gerektiren “Özürsüz olarak bir veya iki gün göreve gelmemek” fiili nedeniyle verilen disiplin cezalarında farklı sebeplerle eylemin sübuta ermediğine karar vermektedir. Bu konuda vermiş olduğu bir kararda “personelin hastanede bulunması nedeniyle geçerli bir mazeretinin bulunduğu” gerekçesiyle işlemin hukuka aykırı olduğuna karar vermiştir (Danıştay, 2023). Danıştay, ayrıca üyesi oldukları sendikaların bu yöndeki kararları doğrultusunda çeşitli eylemler gerçekleştiren kamu personelinin de mazeretsiz olarak kabul edilemeyeceğine dair kararlar vermektedir (Danıştay, 2019).

Danıştay tarafından verilen ve tesis edilen aylıktan kesme cezalarının hukuka aykırı olduğu yönündeki kararlara gerekçe oluşturan ikinci başlık, fiilin hukuki nitelendirilmesinde hataya düşülmesidir. Aylıktan kesme cezasını ihtiva eden işlemlerle ilgili Danıştay tarafından verilen kararlarda fiilin hatalı nitelendirilmesi gerekçesi dikkat çekici bir şekilde yüksektir. 657 sayılı Kanun’un yüz yirmi beşinci maddesinde uyarma cezasını gerektiren fiillerin ilki; kınama cezasını gerektiren fiillerin ilki ve aylıktan kesme cezasını gerektiren fiillerin ilki benzer kavramlarla hüküm altına alınmıştır. Mezkûr hükümlerin uygulanmasında ayırıcı faktör, disiplin cezası ile tecziye edilen personelin düzensiz, kusurlu veya kasıtlı davranması halleridir. Benzer kavramlarla hüküm altına alınan bu üç düzenlemeden en ağır cezayı gerektiren fiil ise aylıktan kesme cezasını gerektiren fiillerin ilkidir. Danıştay, vermiş olduğu kararlarda daha hafif nitelikte cezayı gerektirmesine rağmen aylıktan kesme cezası ile neticelenen disiplin cezalarının hukuka aykırı olduğuna karar vermektedir (Danıştay, 2016). Danıştay tarafından verilen kararlarda öne çıkan ve fiilin hukuki nitelendirilmesinde hata olarak değerlendirilen ikinci konu, 657 sayılı Kanun’un uyarma cezasını gerektiren fiiller arasında yer alan “Devlet memuru vakarına yakışmayan tutum ve davranışta bulunmak” şeklindeki hüküm ile aylıktan kesme cezasını gerektiren fiiller arasında sayılan “Hizmet içinde Devlet memurunun itibar ve güven duygusunu zedeleyecek davranışta bulunmak” şeklindeki hükümdür. Danıştay aylıktan kesme cezası şeklinde tesis edilen işlemlerle ilgili verdiği kararlarda fiilin uyarma cezasını gerektirdiği gerekçesiyle işlemin iptaline yönelik hüküm kurmaktadır (Danıştay, 2019).

Aylıktan kesme cezası ile ilgili verilen hukuka aykırılık kararlarına gerekçe oluşturan üçüncü başlık tipiklik ilkesinin ihlalidir. Danıştay tarafından verilen kararlarda tipiklik ilkesinin ihlal edildiği gerekçesiyle verilmiş çok sayıda iptale yönelik karar bulunmaktadır. Yüksek mahkeme bu yönde vermiş olduğu bir kararda “davacıya isnat edilen fiilin, (...) suç tanımına uymadığı, (...) ve disiplin hukukunda yer alan “tipiklik” şartının gerçekleşmediği” gerekçesiyle, davanın reddine karar veren ilk derece mahkemesinin kararının bozulmasına hükmetmiştir (Danıştay, 2019).

3.1.4. Kademe İlerlemesinin Durdurulması Cezası

Çalışma kapsamında kademe ilerlemesinin durdurulması cezasını içeren iki yüz altmış dört Danıştay kararı incelenmiştir. Danıştay, bu kararlardan yüz seksen üçünde işlemin hukuka aykırı olduğuna hükmederken, seksen bir kararda işlemin hukuka uygun olduğu yönünde karar vermiştir. Kademe ilerlemesinin durdurulması cezasında da eylemin sübuta ermemesi gerekçesi oransal olarak ilk sırada yer almaktadır. Danıştay, verdiği kararlarda çeşitli sebeplerle eylemin sübuta ermediği gerekçesiyle işlemin hukuka aykırı olduğu yönünde hüküm kurmaktadır. Yüksek Mahkeme, tehdit, hakaret gibi ceza hukukuna konu fiillerle ilgili verilen adli yargı kararlarının disiplin soruşturmalarına da etki edeceği şeklinde karar vermektedir (Danıştay, 2021).

Danıştay tarafından kademe ilerlemesinin durdurulması cezası ile ilgili verilen hukuka aykırılık kararlarına gerekçe oluşturan ikinci başlık, fiilin hukuki nitelendirilmesinin hatalı yapılmasıdır. Bu gerekçe özellikle kademe ilerlemesinin durdurulması cezasını gerektiren “Gerçeğe aykırı rapor ve belge düzenlemek” ile “amirine, maiyetindekilere, iş arkadaşları veya iş sahiplerine hakarete bulunmak veya bunları tehdit etmek” hükümleri kapsamında tesis edilen işlemlerde ön plana çıkmaktadır (Danıştay, 2018). Kademe ilerlemesinin durdurulması cezasını ihtiva eden işlemlerle ilgili Danıştay tarafından verilen hukuka aykırılık kararlarına gerekçe oluşturan üçüncü başlık, fiilin işlemde esas alınan hüküm kapsamında değerlendirilemeyeceğidir. Yüksek Mahkeme bu doğrultuda verdiği bir kararında “davacının fiilinin herhangi bir kamu zararına sebebiyet vermediği, ilgili dosyalar yönünden gecikmeye sebep olunmadığı ve haksız menfaat sağlanmadığının anlaşılması karşısında, davacının bu fiilinin "Görevi ile ilgili olarak her ne şekilde olursa olsun çıkar sağlamak" fiili kapsamında olmadığı” gerekçesiyle işlemin iptaline karar veren ilk derece mahkemesi kararını onamıştır (Danıştay, 2023).

3.1.5. Devlet Memurluğundan Çıkarma Cezası

Çalışma kapsamında devlet memurluğundan çıkarma cezasını ihtiva eden yüz seksen Danıştay kararı incelenmiştir. Danıştay, bu kararların yüz kırk birinde işlemin hukuka aykırı olduğu, otuz dokuz kararda ise hukuka uygun olduğu şeklinde hüküm kurmuştur. Devlet memurluğundan çıkarma cezasını içeren işlemlerle ilgili verilen ve işlemin hukuka aykırı olduğuna yönelik kararlarda iptal gerekçelerinin başında savunma hakkının kısıtlanması gelmektedir. Bu durum, devlet memurluğundan çıkarma cezasını çalışmanın önceki bölümlerinde ele alınan diğer dört disiplin cezasından ayırtmaktadır. Danıştay devlet memurluğundan çıkarma cezasıyla ilgili verdiği kararlarda savunma hakkına özel bir önem atfetmektedir. Bu durum mezkûr disiplin cezasının niteliği itibarıyla ağırlığından kaynaklanmaktadır. Danıştay bu yönde verdiği bir kararda disiplin kurulu toplantısından bir gün önce tebligat yapılan personele verilen disiplin cezasının hukuka aykırı olduğuna hükmetmiştir (Danıştay, 2023).

Danıştay’ın devlet memurluğundan çıkarma cezası ile ilgili verdiği hukuka aykırılık kararlarına gerekçe oluşturan ikinci başlık eylemin sübuta ermemesidir. Yüksek Mahkeme çeşitli sebepleri eylemin sübuta ermediğine yönelik gerekçe olarak kabul etmektedir. Bu yönde verdiği bir kararda disiplin cezası verilen personelin eylemi haksız tahrikle işlemiş olması nedeniyle işlemi hukuka aykırı bulmuştur (Danıştay, 2019). Danıştay tarafından verilen hukuka aykırılık kararlarına gerekçe oluşturan üçüncü başlık fiilin hukuki nitelendirmesinde hataya düşülmesidir. Yüksek Mahkeme daha hafif nitelikte disiplin cezalarının verilebileceği durumlarda doğrudan devlet memurluğundan çıkarma cezası verilmesini hukuka aykırı bulmaktadır.

3.2. Anayasa Mahkemesi Kararlarında Disiplin Cezaları

Çalışmanın bu bölümünde kamu idareleri tarafından tesis edilen ve iç hukuk yollarının tamamı kullanıldıktan sonra bireysel başvuru hakkı kapsamında Anayasa Mahkemesi önüne taşınan disiplin cezaları ile ilgili verilen kararlar incelenecektir. Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru kapsamında yapılan başvurularda, diğer kanun yollarından farklı olarak Anayasa ve uluslararası

sözleşmelerle bireylere tanınan hakların ihlali bağlamında bir değerlendirme yapmaktadır. Bu durum, Anayasa Mahkemesi kararları ışığında disiplin cezalarının hangi anayasal hak ile ilişkili olduğunu göstermesi açısından ilgi çekicidir. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararlar ele alınacaktır.

3.2.1. Sendika Hakkı

Anayasa'nın 51. maddesinde çalışanların ekonomik ve sosyal hakları ile faydalarını korumak veya geliştirmek amacıyla kurulmuş olan sendikalara veya üst kuruluşlara üye olabilecekleri gibi aynı amaçlarla sendika kurabilecekleri kabul edilmiştir. Sendika hakkı, AİHS'nin 11. maddesinde temel haklar arasında sayılmıştır (Astarlı, 2019, s. 1242). Çalışma kapsamında incelenen yüz on Anayasa Mahkemesi kararından otuz biri sendika hakkı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Anayasa Mahkemesi bu kararların yirmi dokuzunda hakkın ihlal edildiğine, ikisinde ise hakkın ihlal edilmediğine karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi, sendika hakkı ile ilgili verdiği ihlal kararlarını *“zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaçtan kaynaklanmaması nedeniyle demokratik toplumda gerekli olmadığı”* gerekçesine dayandırmaktadır (AYM, 2015). Anayasa Mahkemesi bu çerçevede disiplin cezaları ile ilgili verdiği kararları *“zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaç”* ve *“demokratik toplumda gereklilik”* ölçütleri üzerinden değerlendirilmektedir. Anayasa Mahkemesi tarafından verilen hakkın ihlal edilmediği yönündeki kararlar da aynı ölçütlerle değerlendirilmektedir. Buna karşın Anayasa Mahkemesi kamu personelinin sendikal faaliyet kapsamında gerçekleştirdiği eylemlerin toplumsal hayatı etkilemesi halinde tesis edilen disiplin cezalarının *“zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığı”* ve *“demokratik toplumda gerekli olduğu”* şeklinde hüküm kurmaktadır (AYM, 2015). Bu çerçevede Anayasa Mahkemesi'nin sendikal faaliyet kapsamında gerçekleştirilen eylemler nedeniyle verilen disiplin cezalarını özellikle kamu hizmetlerinin etkili bir şekilde yürütülmesine engel olma, bireysel ve toplumsal hayatı olumsuz etkileme gibi parametrelerle değerlendirdiği bu parametrelerin yokluğu halinde hakkın ihlal edildiğine, varlığı halinde ise hakkın ihlal edilmediğine yönelik hüküm kurduğu görülmektedir.

3.2.2. İfade Özgürlüğü Hakkı

İfade özgürlüğü hakkı, bireylerin düşüncelerini herhangi bir kısıtlama veya kınanmaya maruz kalmaksızın açıklayabilmesi anlamında kullanılmaktadır. Bireylere tanınan diğer hakların kullanılabilmesi için temel teşkil eden ifade özgürlüğü hakkı, ulusal düzeyde Anayasa'nın 25. ve 26. maddeleri, uluslararası düzeyde ise AİHS'nin 10. maddesi ile güvence altına alınmıştır (Ulusoy, 2019, s. 120). Çalışma kapsamında Anayasa Mahkemesi tarafından verilen ve ifade özgürlüğü hakkını ihtiva eden toplam otuz sekiz karar incelenmiştir. Anayasa Mahkemesi bu kararlardan yirmi dördünde hakkın ihlal edildiği, on dördünde ise hakkın ihlal edilmediği şeklinde hüküm kurmuştur. Anayasa Mahkemesi tarafından ifade özgürlüğü hakkı ile ilgili verilen kararlarda sosyal medya paylaşımlarının önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Yüksek Mahkeme, sosyal medya paylaşımları nedeniyle tesis edilen bir disiplin cezası ile ilgili verdiği kararda, kamu görevlilerinin açıkladığı her düşüncelerinin değil, siyasi argümanlarla başkalarını ikna etme çabası içeren davranışlarının propaganda olarak kabul edilmesi gerektiğine hükmetmiştir (AYM, 2022). Sosyal medya paylaşımları, Anayasa Mahkemesi'nin hakkın ihlal edilmediği yönündeki kararlarında da yer bulmaktadır. Yüksek Mahkeme bu yönde verdiği bir kararda kamu görevlilerinin aleni bir şekilde siyasi partileri öven yahut kötüleyen açıklamalar yapmasının tarafsızlığını zedeleyeceğini vurgulayarak ifade özgürlüğü hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir (AYM, 2022). Anayasa Mahkemesi verdiği bir başka kararda, hiyerarşik üstleri hakkında asılsız olduğu anlaşılan bir takım isnatlar içeren iddialarda bulunan bir kamu personeline verilen disiplin cezasının personelin ödev ve sorumluluklarına aykırılık oluşturduğu gerekçesiyle ifade özgürlüğü hakkını ihlal etmediğine yönelik hüküm kurmuştur (AYM, 2020).

Anayasa Mahkemesi ifade özgürlüğü hakkı ile ilgili verdiği ihlal kararlarında dikkat çekici gerekçelere de yer vermiştir. Örneğin Yüksek Mahkeme, akademik eğitim sırasında dersin içeriğinden uzaklaşarak ideolojik konuşmalar yapıldığı gerekçesiyle tesis edilen bir disiplin cezası ile ilgili verdiği bir kararda “*öğretim elemanının ders esnasında aktardığı görüşlerinin öğrenciler veya üniversite yetkilileri açısından ilgisiz, yararsız, kışkırtıcı veya rahatsız edici görülse bile kişilerin subjektif değerlendirmelerinden bağımsız olarak ifade özgürlüğünün korunmasında olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.*” şeklinde bir gerekçe ile hakkın ihlal edildiği yönünde hüküm kurmuştur (AYM, 2022).

3.2.3. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, bireylerin ortak bir fikir etrafında toplanarak bu yöndeki düşüncelerini kamuoyuna duyurmak amacıyla toplanma ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahip olması şeklinde tanımlanmaktadır (Ekinci, 2020, s. 756). 1982 Anayasası’nın 34. maddesinde *silahsız ve saldırısız* olmak koşuluyla herkesin toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu hak ayrıca AİHS’nin 11. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Çalışma kapsamında incelenen kararlar çerçevesinde ele alınacak üçüncü hak, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı olacaktır. Anayasa Mahkemesi, önüne gelen konularla ilgili verdiği çeşitli kararlarda toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına müdahale edildiğini kabul ederek ihlal kararı vermektedir. Anayasa Mahkemesi, her şeyden önce “*toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına yönelik bir müdahalenin demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun kabul edilebilmesi için zorunlu bir toplumsal ihtiyacı karşılaması ve orantılı olması*” gerektiğini kabul etmektedir (AYM, 2024). Anayasa Mahkemesi, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ile ilgili verdiği kararlarda, kamu personelinin de temelde birer birey olduğu ve bu nedenle Anayasa ve uluslararası hukuk tarafından tanınan haklara sahip olduğunu, toplantı ve gösteri yürüyüşüne katılan kamu personeline disiplin cezası verilmesinin anayasal düzeyde tanınan hakkın ihlali anlamına geldiğini, ancak yaygın şiddet hareketleri içeren toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile kamu personelinin fiili olarak şiddet içeren eylemlerde bulunması hallerinde disiplin cezası verilmesinin hak ihlali oluşturmadığı yönünde hüküm kurmaktadır.

3.2.4. Masumiyet Karanesi

Masumiyet karanesi yetkili bir makam tarafından verilmiş karar olmaksızın kimsenin suçlu sayılamayacağı anlamında kullanılmaktadır (Koç, 2023, s. 5). Lekelenmeme hakkının özel bir biçimi olan masumiyet karanesi Anayasa’nın 38. ve AİHS’nin 6. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Çalışma kapsamında incelenen kararlar çerçevesinde ele alınacak dördüncü hak, masumiyet karanesi olacaktır. Anayasa Mahkemesi’nin masumiyet karanesinin ihlal edildiği yönündeki kararlarının çoğunlukla adli yargı tarafından verilen hükmün açıklanmasının geri bırakılması ve beraat kararları etrafında şekillendiği görülmektedir. Anayasa Mahkemesi tarafından masumiyet karanesinin ihlal edildiği yönünde verilen bir kararda idari yargı kararının dayandığı hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının gerekçe itibarıyla masumiyet karanesinin ihlali sonucunu ortaya çıkardığı kabul edilmiştir (AYM, 2016). Yüksek Mahkeme masumiyet karanesinin ihlal edildiğine yönelik verdiği bir başka kararda, masumiyet karanesinin adil yargılanma hakkının bir unsuru olduğunu ifade ettikten sonra bu karinenin sağladığı iki güvencenin bulunduğunu, bu güvencelerden ilkinin suçluluğu hükümle sabit oluncaya kadar kişinin suçlu olarak kabul edilmemesi gerektiği, bu güvencenin yalnızca ceza yargılaması ile sınırlı olmadığı, adli ve idari tüm işlemlerde bireyin masumiyetini teminat altına aldığı, ikinci güvencenin ise ceza yargılaması sonucunda mahkumiyet dışında bir karar verilmesi halinde sonraki yargılamalarda ve kamusal makamlar nezdinde kişiyi suçlu gösterecek uygulamalardan kaçınılması zorunluluğunu ifade ettiğini hüküm altına almıştır (AYM, 2022).

3.2.5. Özel Hayata Saygı Hakkı

Özel hayata saygı hakkı, bireylerin özel yaşamlarında dokunulamaz nitelikte çekirdek bir alanın varlığının kabulü anlamında kullanılmaktadır. Bu alan; aile, konut, haberleşme ve özel yaşam olmak üzere dört temel üzerinde şekillenmektedir (Birtane, 2021, s.60). Özel hayata saygı hakkı 1982 Anayasası'nın 20. ve AİHS'nin 8. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Çalışma kapsamında incelenen kararlar çerçevesinde ele alınacak bir diğer hak, özel hayata saygı hakkıdır. Anayasa Mahkemesi, önüne gelen konularda verdiği ihlal kararlarında disiplin cezasına konu fiillerin “özel hayata saygı” ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine karar vermektedir. Özel hayata saygı hakkı, Anayasa'nın yirminci maddesi ve AİHS'nin 8. maddesi ile herkese tanınan haklar arasında yer almaktadır. Kamu personelinin hizmet içinde veya dışında kalan davranışları disiplin işlemlerine konu olabilmektedir. Bu kapsamda temelde kamu personelinin özel hayatına ilişkin olmakla beraber, çeşitli sebeplerle disiplin cezalarına konu olan eylemlerinin değerlendirilmesinde özel hayata saygı hakkının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi, verdiği kararlarda disiplin soruşturmasına konu olan fiillerin personelin özel hayatı dahilinde meydana gelmesi veyahut fiil personelin özel hayatına ilişkin olmasa da soruşturma sürecinde kamu personelinin özel hayatına uzanan işlemlerin tesis edilmesini hak ihlali olarak kabul etmektedir. Diğer taraftan Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın yirminci maddesiyle güvence altına alınan özel hayata saygı hakkının kamusal alana kadar uzanmadığını kabul etmektedir. Yüksek Mahkeme, bu doğrultuda verdiği bir kararda, toplumsal yaşama sirayet eden hareketlerin özel hayata saygı hakkı kapsamında değerlendirilemeyeceğini kabul etmiştir (AYM, 2018).

3.2.6. Örgütlenme Hakkı

Örgütlenme hakkı, bireylere belli bir amaca yönelik olarak toplanma veya bu amaçla toplanmış olan gruplara katılma hakkı verilmesi anlamında kullanılmaktadır. Çalışma hakkı söz konusu olduğunda örgütlenme faaliyetleri özellikle sendikal çalışmalar etrafında şekillenmektedir. Sendika hakkı ise ulusal düzeyde Anayasa'nın 51. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bunun yanında AİHS'nin 11. maddesi ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 87 sayılı sözleşmesi de örgütlenme hakkını uluslararası düzeyde güvence altına almıştır. Çalışma kapsamında incelenen kararlar çerçevesinde ele alınacak altıncı hak, örgütlenme hakkı olacaktır. Kamu görevlilerinin örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde gerçekleştirdiği bazı fiillerin disiplin soruşturmalarına konu olması mümkündür. Anayasa Mahkemesi, verdiği kararlarda örgütlenme özgürlüğüne yapılan müdahalelerin “ölçülülük” ilkesine uygun olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yüksek Mahkeme, “Kamu gücünü kullanan organların örgütlenme özgürlüğü kapsamındaki faaliyetlere müdahale ederken bu özgürlüğün kullanılmasından kaynaklanan yarardan daha ağır basan, korunması gereken bir menfaatin ve kişiye yüklenen külfeti dengeleyici mekanizmaların varlığını somut olgulara dayandırmaları” gerektiğini kabul etmektedir (AYM, 2019). Böylece Anayasa Mahkemesi kamu idareleri tarafından tesis edilen ve disiplin cezası ihtiva ederek tecziye edilen personelin örgütlenme hakkına müdahale edilmesi anlamına gelen işlemlerin ölçülü ve orantılı olması gerektiğini kabul etmektedir. Diğer taraftan Anayasa Mahkemesi, sendikal faaliyet çerçevesinde gerçekleştirilen eylemlerin sendikaların çekirdek faaliyet alanında kalması gerektiğini kabul etmektedir. Yüksek Mahkeme bu yönde verdiği bir kararında “sendika üyelerinin ekonomik ve sosyal çıkarları ile ilgisi olmayan ve siyasi yönü bulunan amaçlarla göreve gidilmemesinin sonuçlarına devlet yönetiminin ve toplumun katlanmasını gerektiren bir neden bulunmaması” gerekçesiyle örgütlenme hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir (AYM, 2019).

3.2.7. Adil Yargılanma Hakkı

Adil yargılanma hakkı, bireylerin önceden belirlenmiş yetkili makamlar tarafından ve nesnel kurallar kapsamında yargılanmasını ihtiva eden en temel insan haklarından biridir. AİHM önünde en çok ileri sürülen hak niteliğine sahip olan adil yargılanma hakkı, İnsan Hakları Evrensel

Beyannamesi'nin 10, AİHS'nin 6. ve Anayasa'nın 36. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Çalışma kapsamında incelenen kararlar çerçevesinde ele alınacak yedinci ve son hak, adil yargılanma hakkıdır. Adil yargılanma hakkı Anayasa ve AİHS ile herkese tanınan bir haktır. Adil yargılanma hakkının ihlali, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde en fazla ileri sürülen hak niteliğindedir. Bu yönüyle adil yargılanma hakkının en fazla başvuru yapılan hak olmasının yanı sıra, en kapsamlı madde olması ve diğer maddelerde yer alan hakların korunmasında ve demokrasinin gelişiminde katkıda bulunma gibi özellikleri olduğu belirtilmektedir (Turan, 2009, s. 214-220). Disiplin soruşturmaları, ceza hukuku ilkelerine benzer usullerle yürütülmekte ve bu yönüyle adil yargılanma hakkının kapsamına dahil olmaktadır. Bu çerçevede disiplin cezası ihtiva eden işlemlerin adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilebileceği kabul edilmektedir. Bu durum, disiplin cezalarının Anayasa Mahkemesi nezdinde adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmesi sonucunu da beraberinde getirmektedir. Anayasa Mahkemesi verdiği bir kararda, hakkında disiplin soruşturması yürütülen kamu personelinin ileri sürdüğü iddiaların açıklığa kavuşturulmaması nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir (AYM, 2022). Anayasa Mahkemesi adil yargılanma hakkı çerçevesinde verdiği ihlal kararlarında özellikle hakkında disiplin soruşturması yürütülen personelin disiplin soruşturma sürecinde ve işlemle ilgili yürütülen yargısal denetim sürecinde ileri sürdüğü iddiaların açıklığa kavuşturulmamasını adil yargılanma hakkının ihlal gerekçesi olarak görmüştür. Bu çerçevede kamu idareleri tarafından yürütülen disiplin soruşturmalarında hakkında disiplin soruşturması yürütülen personelin ileri sürdüğü iddiaların açıklığa kavuşturulması bir zorunluluk olarak görülmelidir.

4. Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında tüm disiplin cezaları ile ilgili verilmiş ve random örnekleme yöntemi ile seçilmiş toplam 930 Danıştay kararı incelenmiştir. Danıştay bu kararlardan 715'inde tesis edilen disiplin cezalarının hukuka aykırı olduğuna, 215'inde ise işlemin hukuka uygun olduğuna karar vermiştir. Danıştay tarafından verilen hukuka aykırılık kararlarında; eylemin sabit olmaması, fiilin nitelendirmesinde hata yapılması, eylemin disiplin mevzuatına aykırı olmaması, tipiklik ilkesinin ihlali, savunma hakkının kısıtlanması, eksik-yetersiz soruşturma sonucunda veya soruşturma yapılmadan ceza verilmesi, fiilin işlemde esas alınan hüküm kapsamında değerlendirilememesi ve disiplin amirinin tarafsızlığı ilkesine aykırılık gerekçelerinin ön plana çıktığı görülmektedir. İncelenen iptale yönelik toplam 715 karardan 580'i bu dokuz gerekçe ile verilmiştir. Ayrıca Danıştay tarafından verilen hukuka aykırılık kararlarında disiplin soruşturma süreçlerinde yapılan hatalar nedeniyle, yani işlemin usul yönüyle çok sayıda iptal kararı verildiği görülmektedir. Danıştay bazı kararlarında birden fazla gerekçe ile iptale yönelik hüküm kurduğu için kararların usul ve esas boyutuyla tasnif edilmesi mümkün olmamıştır. Ancak özellikle fiilin hukuki nitelendirmesinde hata yapılması, savunma hakkının kısıtlanması, eksik-yetersiz soruşturma sonucu işlem tesis edilmesi, disiplin amirinin tarafsızlığı ilkesine aykırılık ve zamanaşımı gibi gerekçelerin, işlemlerin tesisinde usul hatalarından kaynaklandığı açıktır. Kamu idareleri tarafından tesis edilen işlemlerin, usul hataları nedeniyle iptal edilme oranının yüksek olması, disiplin cezalarının tesisi sürecinde görev alan personelin konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığını göstermektedir.

Kamu kurumları tarafından tesis edilen disiplin cezalarının idari yargı mercileri tarafından iptal edilmesinin çeşitli olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Kanımızca bu sonuçlar idare açısından ve kamu personeli açısından olmak üzere iki başlık altında incelenmelidir. Tesis edilen disiplin cezalarının iptal edilmesinin idare açısından ortaya çıkardığı olumsuzlukların ilki, iptal edilen işlemle ilgili harcanan zaman ve imkanların tümünün heba edilmesidir. İkincisi disiplin suçu işlediği tespit edilen kamu personelinin cezasız kalma ihtimalinin ortaya çıkmasıdır. Disiplin cezasının özellikle işlemde usul hataları bulunması nedeniyle idari yargı tarafından iptal edilmesi, disiplin suçu işlediği açık olan kamu personelinin ceza almaması anlamına gelmektedir. Üçüncüsü

işlemin iptali nedeniyle devletin uğradığı ekonomik zarardır. Günümüzde idare mahkemelerinde iptal davası açılması, belirlenmiş harç miktarının ödenmesine bağlanmış durumdadır. Davanın açılması safhasında davacı tarafından ödenen bu harç miktarı, işlemin iptali ile birlikte kamu kurumundan tahsil edilerek davacı tarafa ödenmektedir. Ayrıca davacının mahkeme önünde kendisini avukatla temsil etmesi durumunda avukatlık asgari ücret tarifesi üzerinden hesaplanan avukatlık ücreti de kamu kurumlarından tahsil edilerek davacı tarafa ödenmektedir. Bu durum, iptal edilen disiplin cezalarının aynı zamanda idare açısından ekonomik bir külfet ortaya çıkardığını göstermektedir. Dördüncüsü kamu personeline cezasızlık algısının ortaya çıkmasıdır. Tesis edilen disiplin cezalarının herhangi bir gerekçe ile idari yargı tarafından iptal edilmesi, disiplin suçu işleyen personelin cezasız kalmasına yol açtığından kamu personelinin cezasızlık algısına kapılması olağandır. Kanımızca bu sonuç kamu hizmetlerinin yürütülmesinde en sorunlu alan olarak görülmelidir. Zira disiplin suçu işleyen kamu personelinin ceza almaması, diğer kamu personelinin de kurallara uyum noktasında ilgisiz kalmasına ve kamu kurumlarında düzenin bozulmasına yol açılması ihtimalini beraberinde getirmektedir. Tesis edilen disiplin cezalarının idari yargı mercileri tarafından iptal edilmesi, idarenin yanı sıra kamu personeli açısından da bazı olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. Bu sonuçların ilki kamu personelinin yönetimde adalet algılarının değişmesidir. Disiplin cezalarının yargısal makamlar tarafından hukuka aykırı bulunması, kamu personelinin hukuksuz bir işleme maruz kalmış olması anlamına gelmektedir. Bu durum personelin adalet anlayışının zedelenmesine yol açmaktadır. İkinci olarak işlemlerin hukuka aykırı bulunması, kamu personelinin mağduriyetini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum personel nezdinde kamu idarelerine güven duygusunun sarsılmasına yol açmaktadır.

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararlarda disiplin cezaları, Anayasa’da yer alan yedi farklı hak ile bağdaştırılmış ve buna göre karara bağlanmıştır. Bu haklar; sendika hakkı, ifade özgürlüğü hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, masumiyet karinesi, özel hayata saygı hakkı, örgütlenme hakkı ve adil yargılanma hakkı olarak sıralanmaktadır. Anayasa Mahkemesi tarafından verilen hakkın ihlal edildiğine yönelik kararların ilk iki sırasında sendika hakkı ve ifade özgürlüğü hakkı yer almaktadır. Çalışma kapsamında incelenen yetmiş dokuz ihlal kararından elli üçü bu iki hakkın ihlal edildiğine yöneliktir. Yüksek Mahkeme, 2015 tarihli bir kararında “*sendikal faaliyetlerin mazeret olarak kabul edilmesi yönünde yerleşik hale gelen idari yargı içtihatlarına rağmen idarenin ve yargının bir bütün olarak yeknesak hareket etmesini sağlayacak mevzuat düzenlemeleri bulunmadığını*” ifade ederek idarenin ve yargının bir bütün halinde hareket etmesini sağlayacak düzenlemelerin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu durum, Anayasa Mahkemesi’nin de yargı organlarının kararları ışığında disiplin mevzuatında değişiklikler yapılması gerektiğine yönelik kanaatini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede kanımızca kamu personeli disiplin mevzuatında güncel gelişmelere uygun bir şekilde köklü değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Şüphesiz yüksek mahkemeler tarafından verilen kararlar, bu değişikliklerin yapılmasında en önemli yol gösterici faktör olacaktır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda düzenlenen disiplin fiilleri, 1982 yılında Kanun metnine eklenmiştir. Bu durum disiplin fiillerinin kırk yılı aşkın bir süre önce kaleme alındığını göstermektedir. Disiplin fiillerinin Kanun metnine eklenmesinden bugüne kadar gerek toplumsal alanda gerekse kamu hizmetlerinin yürütülmesinde kapsamlı gelişmeler ortaya çıkmıştır. Örneğin disiplin fiillerinin Kanun metnine eklendiği dönemde kamu hizmetlerinde dijital araçların kullanımı oldukça sınırlı haldedir. Bu dönemde kamu hizmetlerinde kullanılan dijital araçlar telefon, telsiz, daktilo gibi cihazlarla sınırlı kalmıştır. Bu durum, disiplin fiillerinin kaleme alınmasında dijital araçların tamamen göz ardı edilmesine neden olmuştur. Günümüzde ise bilgisayarlar, cep telefonları, tabletler gibi dijital araçlar kamu hizmetlerinin her noktasında kullanılır hale gelmiştir. Vatandaşların kişisel verilerinin depolandığı bu cihazlar üzerinde

yapılacak yetkisiz veya usulsüz işlemlere dair disiplin mevzuatında hiçbir hüküm bulunmamaktadır.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 126. maddesinde düzenlenen “*Disiplin kurulu ve yüksek disiplin kurulunun ayrı bir ceza tayinine yetkisi yoktur, cezayı kabul veya reddeder.*” şeklindeki hüküm, bir yönüyle disiplin kurullarının hareket alanını sınırlandırırken diğer yönüyle disiplin soruşturmacılarının anahtar bir rol üstlenmesine yol açmaktadır. Bu noktada disiplin soruşturmacıları tarafından yapılan hataların disiplin kurulları tarafından düzeltilmesi mümkün olmamaktadır. Kanun ayrıca disiplin soruşturmacıları tarafından fiilin hatalı olarak nitelendirilmesi halinde disiplin kurullarının fiili doğru hüküm kapsamında değerlendirmesine de cevaz vermemektedir. Kanımızca bu durum “fiilin hukuki nitelendirmesinde hataya düşülmesi” gerekçesiyle verilen iptal kararlarının artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle soruşturmaların sonucuna bu denli etki eden disiplin soruşturmacılarının görevlendirilmesi noktasında kamu idarelerinin seçici davranması gerekmektedir.

Bu çerçevede kanımızca disiplin iş ve işlemleri ile ilgili yapılması gereken değişiklikler şöyle sıralanmaktadır:

- Kabul edildiği dönemin izlerini taşıdığı anlaşılan disiplin fiilleri yürürlükten kaldırılmalı veya yeniden kaleme alınmalıdır.
- Kamu personeli açısından kabul edilen disiplin fiilleri, hukuki belirlilik ve güvenlik ilkelerine uygun bir şekilde yeniden kaleme alınmalıdır.
- Kamu personelinin tarafsızlığına dair fiiller içeren disiplin hükümlerinin çerçevesi somut bir şekilde belirlenmelidir.
- Benzer terimlerle kaleme alınan disiplin fiillerinin çerçevesi çizilmelidir.
- Yüksek mahkeme kararları ışığında işletilemez hale gelen disiplin fiilleri yeniden kaleme alınmalıdır.
- Disiplin fiilleri anlam karışıklığı ortaya çıkaran dil bilgisi hatalarından arındırılmalıdır.
- Disiplin iş ve işlemleri ile ilgili kamu kurumlarının yöneticilerine, disiplin soruşturması yapacak görevlilere ve disiplin kurulu üyelerine hizmet içi eğitim verilmelidir.
- Disiplin cezaları, Anayasa ve uluslararası sözleşmelerle kamu görevlilerine tanınan haklara müdahale oluşturmayacak şekilde tesis edilmelidir.
- Disiplin mevzuatından sıklıkla yer verilen idare tarafından kabul edilecek “mazeret” ve “özür” durumlarının çerçevesi belirlenmelidir.
- Hem ceza hukukunda hem de disiplin hukukunda suç olarak kabul edilmiş fiillerle ilgili tesis edilecek işlemler, adli kovuşturma sonucu beklenebilecek şekilde zamanaşımı kuralından muaf tutulmalıdır.
- Sendikal faaliyet kapsamında gerçekleştirilen eylemlerle ilgili tesis edilecek disiplin işlemleri, yüksek mahkeme kararlarına uygun bir şekilde yürütülmelidir.
- Kamu personeli açısından öngörülmüş ticaret yasağı, ekonomik özgürlüklerine müdahale oluşturmayacak şekilde yeniden kaleme alınmalıdır.
- Mal bildiriminde bulunulmaması şeklinde kaleme alınan disiplin fiili, mal kaçırma ve mal gizleme amacı ile sınırlı tutulacak şekilde işletilmelidir.
- Disiplin hükümlerinin işletilmesinde kamusal alan-özel yaşam ayrımı keskin bir şekilde yapılmalıdır.
- Disiplin cezalarının verilmesinde savunma hakkı, tüm boyutları ve sonuçları ile beraber etkin bir şekilde kullanılmalıdır.
- Disiplin kurullarının teklif edilen disiplin cezasını kabul veya ret edebileceği şeklindeki hüküm, yürürlükten kaldırılmalı veya bu kurulların yapılan usul hataları nedeniyle disiplin soruşturma dosyasını yeniden değerlendirmek üzere iade edebileceği şeklinde yeniden kaleme alınmalıdır.

- Disiplin soruşturma süreçlerinin bir bütün olarak ve hukuka uygun bir şekilde yürütülmesi için gerekli yasal altyapı oluşturulmalıdır.
- Disiplin soruşturma süreçleri yeterli düzeyde hukuk eğitimi almış personel tarafından veya kamu idarelerinin ilgili hukuk biriminde bu amaçla istihdam edilecek kamu görevlileri tarafından yürütülmelidir.

Kanımızca disiplin soruşturma süreçlerinde etkinliğin ve yeknesaklığın sağlanması, ancak bu süreçlerin tümünü ihtiva eden bir yasal düzenlemenin kabulü ile mümkün hale gelecektir. Bu bağlamda kanımızca kamu görevlilerinin disiplin fiilleri ile disiplin soruşturma süreçlerini içeren kapsamlı bir yasal düzenleme yapılmalıdır. Kuşkusuz kamu hizmetlerinin tür ve nitelik olarak farklılaşması, tüm kamu hizmetlerini kapsayacak şekilde genel nitelikte disiplin fiillerinin belirlenmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle yapılacak yasal düzenlemenin, bir yandan disiplin soruşturma süreçlerini yeknesaklık sağlanacak şekilde düzenlemesi, diğer yandan yürütülen kamu hizmetlerinin türüne göre belirlenmiş disiplin fiillerini ihtiva etmesi gerekmektedir. Kanımızca bu noktada 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun "Tesis edilen sınıflar" başlıklı otuz altıncı maddesi yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Anılan kanun maddesinde kamu görevlileri on iki farklı sınıfa ayrılmıştır. Benzer hizmetleri yerine getiren genel kolluk teşkilatlarının disiplin fiilleri birleştirildiğinde, yapılacak yasal düzenleme ile on farklı sınıfta görev yapan kamu görevlilerinin disiplin fiillerinin aynı yasal düzenleme muhtevasında birleştirilmesi mümkündür. Böylece mevcut haliyle oldukça dağınık bir görünüm arz eden kamu görevlileri disiplin mevzuatı düzenli ve sistemli bir yapıya kavuşacaktır. Ayrıca yapılacak yasal düzenleme ile disiplin soruşturma usulünün çerçevesinin belirlenmesi mümkün olacak ve disiplin soruşturma süreçlerinde yapılan hatalar ortadan kaldırılmış olacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu. (1965). 23.07.1965 tarih ve 12056 sayılı *Resmî Gazete*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12056.pdf>
- 2531 sayılı Kamu Görevlerinden Ayrılanların Yapamayacakları İşler Hakkında Kanun. (1981). 06.10.1981 tarih ve 17480 sayılı *Resmî Gazete*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17480.pdf>
- Adalet Bakanlığı. (2024, 3 Temmuz). *657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ders notu*. Erişim adresi: <https://edb.adalet.gov.tr/SayfaDetay/hazirlayici-egitim12052020022909>.
- Akçay, F. (2020). Yerel yönetimlerde çalışanların bazı etik ilkelere ilişkin etik algısı: Aksaray örneği. *Enderun*, 4(2), 47-64.
- Akgüner, T. (2017). *İdare hukuku dersleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Akşehir, M. İ. (2016). Sosyal tesisler, iktisadi işletmeler ve tabi olduğu esas ve usuller. *Denetişim*, 11, 86-91.
- Akyılmaz, B. (2002). Anayasal esaslar çerçevesinde kamu personeli disiplin hukuku ve uygulamadaki sorunlar. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 0-0.
- Akyılmaz, B., Sezginer, M. ve Kaya, C. (2022). *Türk idare hukuku*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Al, D. (2018). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) normları ve uluslararası sözleşmeler açısından toplu eylem hakkı. *Econder International Academic Journal*, 2(1), 56-72.
- Altın, M. (2020). Devlet memurluğunun sosyolojisi. *The Journal of Social Science*, 4(8), 644-657.

- Altunok, H. (2018). Türkiye’de personel reform politikalarının başlangıç dönemi. *Yasama Dergisi*, 38, 48-69.
- Alyanak, S. (2023). *Avrupa Birliği hukukunda adil yargılanma hakkı ve etkili yargısal denetim*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Anayasa Mahkemesi’nin 03.11.2022 tarih ve 2018/21380 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 06.01.2015 tarih ve 2013/8744 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 06.10.2022 tarih ve 2018/16070 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 08.12.2022 tarih ve 2018/17636 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 13.01.2022 tarih ve 2017/26800 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 13.10.2024 tarih ve 2021/36551 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 14.04.2016 tarih ve 2013/6974 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 17.07.2019 tarih ve 2018/14313 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 18.10.2018 tarih ve 2013/2928 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 25.03.2015 tarih ve 2013/7199 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 25.05.2022 tarih ve 2019/20996 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 26.09.2019 tarih ve 2015/13524 başvuru numaralı Kararı.
- Anayasa Mahkemesi’nin 29.09.2020 tarih ve 2017/30978 başvuru numaralı Kararı.
- Aras, B. (2021). Disiplin soruşturmaları bakımından hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleri. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(1), 235-276.
- Artuç, M. (2018). *Pratik Türk Ceza Kanunu*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Astarlı, M. (2019). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin sendika hakkının etkili korunmasına ilişkin Tek Gıda İş Sendikası/Türkiye kararı ve Türk hukuku bakımından çıkarımlar. *Çalışma ve Toplum*, 2(61), 1237-1258.
- Aswad, A. R. (2019). Türkiye’de 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’na göre memurların disiplin ve cezai sorumluluğu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 99, 185-202.
- Avrupa Konseyi. (2024, 23 Temmuz). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Erişim adresi: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur.
- Aydemir, S. R. (2022). Devlet memurunun ticaret yapma ve kazanç getirici faaliyetlerde bulunma yasağının değerlendirilmesi. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 3(1), 61-82.
- Aydın, H. (2010). Ceza hukukunda kamu görevlisi kavramı. *Ankara Barosu Dergisi*, 0(1), 109-128.
- Başa, Ş. (2012). Aleyhe düzeltme yasağı (reformatio in peius) ilkesinin disiplin hukukunda uygulanabilirliği. *Denetim Dergisi*, 119, 49-51.
- Bilgili, F. ve Demirkapı, E. (2011). *Hukukun temel kavramları*. Bursa: Dora Yayınları.
- Birtane, Ş. (2021). Özel hayata saygı hakkı (AİHS 8. madde) bağlamında çalışma hakkı ve mesleki hayat ilişkisi. *Anayasa Yargısı*, 38(2), 57-97.
- Bucaktepe, A. (2014). Devlet memurluğu ve memurların değerlendirilmesi üzerine düşünceler. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(3), 459-490.

Çınar, A. R. (2013). Aleyhe değıştirme yasağı kuralı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 603-666.

Danıştay 12. Dairesinin 01.04.2015 tarih, 2011/9235 Esas ve 2015/1899 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 02.02.2016 tarih, 2012/7837 Esas ve 2016/409 sayılı Kararı;

Danıştay 12. Dairesinin 02.02.2021 tarih, 2019/7778 Esas ve 2021/315 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 04.03.2014 tarih, 2010/546 Esas ve 2014/1248 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 05.11.2019 tarih, 2016/3581 Esas ve 2019/8297 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 06.07.2023 tarih, 2023/7479 Esas ve 2023/7896 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 07.04.2016 tarih, 2012/8737 Esas ve 2016/1991 sayılı Kararı

Danıştay 12. Dairesinin 07.06.2016 tarih, 2014/7597 Esas ve 2016/3556 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 09.03.2016 tarih, 2012/9819 Esas ve 2016/1823 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 10.11.2016 tarih, 2016/9815 Esas ve 2016/5826 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 11.04.2016 tarih, 2015/834 Esas ve 2016/2516 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 11.05.2016 tarih, 2012/12634 Esas ve 2016/2704 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 12.11.2019 tarih, 2016/9278 Esas ve 2019/8598 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 13.04.2016 tarih, 2012/11774 Esas ve 2016/2187 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 13.07.2023 tarih, 2018/8299 Esas ve 2023/3835 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 15.05. 2023 tarih, 2023/1298 Esas ve 2023/2520 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 16.03.2021 tarih, 2021/1636 Esas ve 2021/1346 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 17.05.2016 tarih, 2013/4 Esas ve 2016/2974 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 18.06.2019 tarih, 2015/2475 Esas ve 2019/5039 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 19.11.2015 tarih, 2012/3972 Esas ve 2015/6044 sayılı Kararı

Danıştay 12. Dairesinin 20.06.2019 tarih, 2019/1652 Esas ve 2019/5170 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 25.03.2015 tarih, 2012/8480 Esas ve 2015/1369 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 25.05.2016 tarih, 2012/10188 Esas ve 2016/3200 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 25.05.2016 tarih, 2012/10188 Esas ve 2016/3200 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 25.05.2016 tarih, 2012/10188 Esas ve 2016/3200 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 26.01.2016 tarih, 2012/9232 Esas ve 2016/234 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 27.10.2016 tarih, 2016/9786 Esas ve 2016/5156 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 28.01.2016 tarih, 2012/7074 Esas ve 2016/314 sayılı Kararı;

Danıştay 12. Dairesinin 28.10.2015 tarih, 2014/10619 Esas ve 2015/5595 sayılı Kararı.

Danıştay 12. Dairesinin 30.01.2018 tarih, 2014/4231 Esas ve 2018/270 sayılı Kararı.

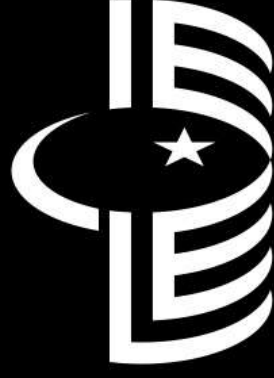
Danıştay 12. Dairesinin 30.03.2016 tarih, 2012/12186 Esas ve 2016/1781 sayılı Kararı;

Danıştay 5. Dairesinin 13.10.2016 tarih, 2016/9779 Esas ve 2016/4598 sayılı Kararı.

- Demir, T. (2022). Disiplin hukukunda muhakkiklik kurumu üzerine bir inceleme. *Uluslararası Akdeniz Hukuk Kongresi tam metin kitabı*, 237-261. [kitap linki eklenmeli](#)
- Demircan, A. S. (2014). Vergi mahremiyetinin yeniden yapılandırılması. *Vergi Sorunları Dergisi*, 313, 184-192.
- Duran, A. M. (2024). Masumiyet karinesinin idare hukukundaki yerinin disiplin soruşturması özelinde değerlendirilmesi. *Danıştay Dergisi*, 157, 349-402.
- Dursun, H. (2017). Almanya’da idari suç ve cezalarda kanunilik ilkesinin uygulanması. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 9, 203-246.
- Dursun, H. (2014). *İdari suç ve cezalarda kanunilik ilkesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eken, M. ve Güldüler, E. S. (2020). Hediye verme konusunda kamu hizmetinden yararlananların algıları üzerine bir değerlendirme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(1), 39-51.
- Ekinci, B. E. (2020). Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı bakımından bildirim usûlünün kapsamı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 68(4), 753-794.
- Eraslan, Y. (2018). *Türk hukukunda yargı mensuplarının disiplin sorumluluğu*. Ankara: Adalet Yayınevi.,
- Esen, A. ve Çığman, M. Z. (2023). İkinci yüzyılın eşiğinde yapısal sorunlar ve yeni sınamalar karşısında Türkiye Cumhuriyeti kamu personel yönetimi. *Avrasya Dosyası*, 14(2), 62-93.
- Fırat, H. ve Bilgin, K. U. (2022). Karşılaştırmalı kamu yönetimi perspektifinden Türk ve alman devlet memurluğu sisteminde hak ve yükümlülükler. *Türk İdare Dergisi*, 495, 113-142.
- Gizlilik Dereceli Belgelerde Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. (2022). 26.04.2022 tarih ve 31821 sayılı Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220426-11.pdf>
- Göktürk, N. (2016). Suçun yasal tanımında yer alan hukuka aykırılık ifadesinin icra ettiği fonksiyon. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 407-450.
- Görmüş, A. (2012). Kamuda grevsiz toplu sözleşmenin ILO normlarına uyumu ve grev hakkı kapsamında asgari hizmetler yaklaşımı. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 1-28.
- Gözler, K. (2003). *İdare hukuku*. Cilt II, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2022). *İdare hukuku dersleri*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Güleç, S. S. (2019). Ceza muhakemesi hukukunda aleyhe değiştirme (reformatio in peius) yasağı. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(Özel sayı), 701-750.
- Gülmez, M. (2008). Sendika hakkı, toplu sözleşme ve grevi de içeren toplu eylem haklarını kapsar mı?. *Çalışma ve Toplum*, 3(18), 137-169.
- Hatipoğlu, M. (2019). Kamu görevlilerine disiplin cezalarının uygulanmasında ölçülülük ilkesi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 149, 141-201.
- Hüseyinoğlu, E. (2022). Yargı kararları ışığında suçta ve cezada kanunilik. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 158, 103-124.
- Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. (2005). 13.04.2005 tarih ve 25785 sayılı Resmî Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/04/20050413-6.htm>

- Kaya, C. (2005). Memur disiplin suç ve cezalarına ve disiplin soruşturmasına hâkim olan temel ilkeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(2), 61-87.
- Kaya, Ö. (2010). *Danıştay kararları ışığında disiplin hukukunun başlıca ilkeleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, P. A. ve Güler, C. (2017). Uluslararası insan hakları hukukunda toplu eylem hakkı. *Journal of Social Policy Conferences*, 68, 105-126.
- Kaynar, N. (2010). *Kamu personel yönetimi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Kılıçoğlu, M. (2020). Toplu eylem ve grev hakkının uluslararası hukuk penceresinden değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 4(67), 2405-2440.
- Koç, A. (2023). Hukuk devletinde sınırlanamayacak olan çekirdek hak: Masumiyet karinesi, *Dicle Akademi Dergisi*, 3(1), 1-25.
- Küçük, Ç. M. (2021). Kanunilik ilkesinin memur disiplin hukukunda uygulanabilirliği. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2, 129-174.
- Kümbül, B. G. (2012). Psiko-sosyal boyutuyla grev. *Çalışma ve Toplum*, 1(32), 113-146.
- Oğurlu, Y. (2001). AİHM kararları ve Türk idare hukukunda temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında bir yargısal denetim ölçütü olarak ölçülülük ilkesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Turhan Tufan Yüce Armağanı, (Özel sayı)*, 485-522.
- Özbek, V. Ö. ve Tepe, İ. (2014). Türk ceza muhakemesi hukukunda aleyhe değiştirme (reformatio in peius) yasağına ilişkin-öğreti ve uygulama boyutlarıyla-genel bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(Özel Sayı), 3759-3797.
- Özbudun, E. (2011). *Türk anayasa hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özgenç, İ. ve Şahin, C. (2001). İddia ve savunma hakkı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-27.
- Özkal, İ. S. ve Urhan, V. F. (2020). Türkiye’de kamu görevlilerinin toplu sözleşme hakkı: temel metinler, aktörler ve uygulama. *Memleket Siyaset Yönetim*, 33, 61-100.
- Öztürk, İ. ve Sümer, A. E. (2021). Anayasa Mahkemesi kararları ışığında yükseköğretim öğrencileri disiplin rejiminin suçta ve cezada kanunilik ilkesi bakımından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 1039-1065.
- Preveze, L. (2023). *Kamu personeline yönelik disiplin soruşturma süreci*. İstanbul: Çınaraltı Yayınları.
- Seçkin, S. (2023). Danıştay kararları ışığında disiplin amir ve kurullarının belirlenmesinde tarafsızlık ilkesi. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(212), 201-237.
- Sümer, A. E. (2022). Türk ceza hukukunda haksızlık yanılığı (TCK m.30/4). *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1), 224-262.
- Şatıroğlu, P. Y. (2021). *Kamu görevlileri disiplin hukukuna hâkim olan ilkeler ve güvence mekanizmaları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şen, M. L. (2019). Kamu görevlilerini yoldan çıkaran bubi tuzakları: hediye ve bağışlar. *Enderun*, 3(2), 86-97.

- Şengöl, R. (2005). Bilgi Edinme Hakkı Kanunu Türk kamu yönetimini camdan eve dönüştürür mü?. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(03), 215-234.
- Tahtalıoğlu, H. (2023). Kamu personelinin örgütsel bağlılığını pekiştirecek yasal kurallar ve uygulamalar: 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'na genel bir bakış. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(3), 818-834.
- Taner, D. (2021). Türkiye'de çalışma hayatının genel anlamda görünümü ve esnek çalışma sisteminin kamu yönetimi mevcudiyeti. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 3(6), 115-138.
- Taşkın, A. (2006). *Kamu görevlileri disiplin hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Temiz, H. E. ve Ünal, Ö. (2020). Türkiye'de grev hakkı ve grev ertelemeleri. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 47-66.
- Tunçer, P. (2024). Türk kamu yönetiminde görev zararı: kamu iktisadî teşebbüsleri üzerine çıkarımlar. *Memleket Siyaset Yönetim*, 19(42), 109-142.
- Turan, H. (2009). Adil yargılanma hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ndeki yeri ve önemi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 84, 213-230.
- Ulusoy, S. (2019). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi kararları ışığında ifade özgürlüğü. *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2(2), 119-153.
- Yemez, C. (2024). Danıştay kararları ışığında disiplin suçlarında şüpheden sanık yararlanır ilkesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 32(4), 2045-2087.
- Yıldız, G. (2019). Devlet Memurları Kanunu: Türk kamu personel rejimi için bitmeyen tartışma. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 413-437.
- Yorgun, S. (2012). Grevsiz toplu pazarlık hakkı ve aidat bağımlılığı kıskacında memur sendikaları. *Journal of Social Policy Conferences*, 60, 145-168.
- Yüce, T. T. (1988). Sanığın savunması ve korunması açısından ceza soruşturmasının ümanist ilkeleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1, 156-167.
- Yüğrük, E. ve Yücekaya, B. (2024). Kamu görevlilerinin grev hakkı üzerine kuramsal ve hukuksal bir tartışma. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), 307-344.
- Yükçü, S. ve Anlı, S. (2021). Hediye, denetçi, bağımsızlık sarmalı. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 65, 1-12.
- Yüzer, D. (2014). Kamu icra hukukunda ölçülülük ilkesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, 4843-4898.
- Zafer, H. (2013). Savunma hakkı ve sınırları. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 507-540.
- Zor, B. V. (2020). Disiplin hukukunda uygulanan idari usul ilkeleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 155, 331-377.
- Zor, B. V. (2022). Ceza hukuku ilkelerinin disiplin hukukunda uygulanabilirliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 201-250.

KÜTAHYA
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
**LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ**